

Cilt 12 Sayı 24

Volume 12 Number 24

ISSN:2645-8837

HUMANITAS

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 12

Sayı / Number: 24

Güz / Autumn 2024

ISSN: 2645-8837

Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Humanitas - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Spring and Autumn.

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ (Dekan / Dean)
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına
On Behalf of Faculty of Arts and Sciences of Tekirdağ Namık Kemal University

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Namık Kemal Mahallesi, Kampüs Caddesi, No: 1 59030 Tekirdağ / TÜRKİYE
Tel: +(90) 282 250 2601 Belgeç / Fax: +(90) 282 250 9925
Elmek / Email: humanitas@nku.edu.tr
Genel Ağ / Web: <http://dergipark.gov.tr/humanitas>

İNDEKSLER / INDEXES

ULAKBİM TR Dizin, MLA (Modern Language Association) International Bibliography, CEEOL (Central and European Online Library), EBSCO Publishing, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), Index Copernicus, Sobiad Atıf Dizini, ERIH PLUS, ProQuest

©Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

©Tekirdağ Namık Kemal University Faculty of Arts and Sciences

TEKİRDAĞ

EDİTÖRLER/ EDITORS

Doç. Dr. Harun GÖÇERLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hgocerler@nku.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet Güven AVCI, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, mgavci@nku.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI / EDITORIAL ASSISTANTS

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim ÇAĞLAR, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ycaglar@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Fatma KAHRAMANOĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, fatmaer@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Ulaş ÖZGÜN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, uozgun@nku.edu.tr
Öğr. Gör. Nuriye AKKAŞ DIRAK, Tekirdağ Namık Kemal
Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Tekirdağ, Türkiye,
nakkas@nku.edu.tr
Arş. Gör. Ayşe ÖZKAN AKDAĞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, aakdag@nku.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Damla DEMİRÖZÜ, İstanbul Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı
Bölümü, İstanbul, Türkiye, damla.demirozu@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Özlem DENİZ YILMAZ, Marmara Üniversitesi,
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye, ozlem.yilmaz@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Petru GOLBAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, pgorban@nku.edu.tr
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK, Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye, aozturk@erbakan.edu.tr
Prof. Dr. Ayşen SİNA, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, asina@nku.edu.tr
Prof. Dr. Özlem TEKİN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ,
Türkiye, ozlemtekin@nku.edu.tr
Prof. Dr. Abdullah THABIT, York Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Toronto, Kanada, athabit@yorku.ca
Doç. Dr. Ayşegül ATAY, Erciyes Üniversitesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Kayseri, Türkiye, ataysegul@gmail.com
Doç. Dr. Sedat BİNGÖL, Anadolu Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye, sbingol@anadolu.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet KUYURTAR, Ege Üniversitesi,
Felsefe Bölümü, İzmir, Türkiye, mehmet.kuyurtar@ege.edu.tr
Doç. Dr. Tolga ÖZŞEN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Japon Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye, ozsen@comu.edu.tr
Doç. Dr. Hayrettin PINAR, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye, hapinar@ogu.edu.tr
Doç. Dr. Georgios SALAKIDES, Democritus University of Thrace, Karadeniz
Ülkeleri Edebiyatı ve Kültürü, Komotini, Yunanistan, gsalakid@bscc.duth.gr
Doç. Dr. Saniye VATANDAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, svatandas@nku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ligia FERRO, Porto Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Porto, İspanya, ferro@letras.up.pt
Asst. Prof. Nikolaos LIAZOS, Makedonya Üniversitesi, Balkan, Slav ve Doğu
Araştırmaları Bölümü, Selanik, Yunanistan, nliazos@gmail.com
Dr. Maike SCHMIDT, Kiel Üniversitesi, Modern Alman Edebiyatı ve
Medya Enstitüsü, Kiel, Almanya, mschmidt@ndl-medien.uni-kiel.de

ALAN YAYIN YÖNETMENİ / FIELD EDITOR

Prof. Dr. İrfan ATALAY, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, iatalay@nku.edu.tr
Prof. Dr. Tatiana GOLBAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, tgolban@nku.edu.tr
Doç. Dr. Oktay ATİK, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, oatik@nku.edu.tr
Doç. Dr. Hasan DEMİRHAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hdemirhan@nku.edu.tr
Doç. Dr. Elif KIRAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ekiran@nku.edu.tr
Doç. Dr. Oya ONAT KOCABIYIK, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Psikoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, okocabiyik@nku.edu.tr
Doç. Dr. Selda UYGUR GÜRBÜZ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, suygur@nku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi İlker EROĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Coğrafya Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ieroglu@nku.edu.tr

YABANCI DİL YAYIN YÖNETMENİ / FOREIGN LANGUAGE EDITORIAL BOARD

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Doç. Dr. C. Özge ÖZMEN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, cozmen@nku.edu.tr

Almanca Dil Editörü / German Language Editor

Doç. Dr. Harun GÖÇERLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hgocerler@nku.edu.tr

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor

Arş. Gör. Dr. Fatma KAHRAMANOĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, fatmaer@nku.edu.tr

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

Doç. Dr. Harun GÖÇERLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hgocerler@nku.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet Güven AVCI, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, mgavci@nku.edu.tr

SEKRETERYA / EDITORIAL SECRETARY

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim ÇAĞLAR, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ycaclar@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Fatma KAHRAMANOĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, fatmaer@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Ulaş ÖZGÜN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, uozgun@nku.edu.tr
Öğr. Gör. Nuriye AKKAŞ DIRAK, Tekirdağ Namık Kemal
Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Tekirdağ, Türkiye,
nakkas@nku.edu.tr
Arş. Gör. Ayşe ÖZKAN AKDAĞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, aakdag@nku.edu.tr

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Kubilay AKTULUM, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gülbadi ALAN, Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan ASLAN, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim ATALAY, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. H. Veli AYDIN, Atina Kültür ve Tanıtma Müşaviri, Yunanistan
Prof. Dr. Evangelia BALTA, N. H. Research Foundation, Yunanistan
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nicoleta CINPOES, University of Worcester, İngiltere
Prof. Dr. Adina CIUGUREANU, Universitatea Ovidiud din Constanta, Romanya
Prof. Dr. İsmail COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatma Öztürk DAĞABAKAN, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Cemil HASANLI, Bakı D vlet University, Azerbaycan
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŐ, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali MEYDAN, NevŐehir Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hatice ORUŐ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sergiu PAVLİCENCO, Moldova State  niversity, Moldova
Prof. Dr. Mukadder SEYHAN, Trakya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yaşar ŐENLER, TekirdaŐ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Eduard VLAD, O. Constanta Universiry, Romanya
Prof. Dr. Ozan YILMAZ, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
DoÇ. Dr. Adem BAŐPINAR, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
DoÇ. Dr. Bülent HÜNERLİ, Kırklareli Üniversitesi, Türkiye
DoÇ. Dr. Hayrettin PINAR, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Paschalis BALSAMIDIS, Democritus University of Thrace, Yunanistan
Assoc. Prof. Dr. Claire DESPIERRES, U. de Bourgogne, Fransa
Assoc. Prof. Dr. Wafa HAMMEDI, University of Namur, BelŐika
Assoc. Prof. Dr. Snejana GADJEVA, Inalco, Fransa

OKUR YORUMLARI / LETTERS

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki yorum, görüş ve önerilerinizi Yayın Yönetmenine gönderiniz.

Readers are highly encouraged to express their comments, views or suggestions on published articles to the

editor:

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Harun GÖÇERLER, hgocerler@nku.edu.tr

Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr. Mehmet Güven AVCI, mgavci@nku.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS
ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- Hüseyin ALHAS**.....1-20
Reassessing Elizabeth Barrett Browning's Dialogue with Friedrich Schiller in "The Dead Pan"
(Elizabeth Barrett Browning'in "The Dead Pan" Adlı Eserinde Friedrich Schiller ile Diyalogunu Yeniden Değerlendirmek)
- Seval AYNE**.....21-35
Die Überwindung eines Kriegstraumas durch Schreiben – ein therapeutisches Modell von H. J. Ortheil?
(Savaş Travmasını Yazarak Aşmak – H. J. Ortheil'in Tedavi Edici Bir Modeli Mi?)
- Tara CİVELEKOĞLU**.....36-48
Bleu Blanc Vert: L'Algérie au carrefour d'une transformation sociale à travers la culture
(Bleu Blanc Vert: Cezayir'deki Sosyal Dönüşümün Kültür Ekseninde İncelenmesi)
- Mustafa DEMİRCİ**.....49-75
A Metaphor Study on the Concepts of State, Nation and Democracy
(Devlet, Millet ve Demokrasi Kavramları Üzerine Bir Metafor Çalışması)
- Bahar DERVİŞCEMALOĞLU**.....76-91
Murathan Mungan'ın 995 km Romanında Anlatma Tekniği
(The Narrative Technique in the Novel of Murathan Mungan's 995 km)
- Yıldırım Onur ERDİREN**.....92-108
Posta Sanatı Çalışmalarını Sanat Felsefesi Açısından Bir İnceleme
(A Review of Mail Art Works in Terms of Art Philosophy)
- Kübra ERHAN, Faruk SARIUSTA, Hatice ERDOĞAN**.....109-133
Bursa Seyyahından Cihan Seyyahına Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Kültür Coğrafyası Bakımından Değerlendirmesi: Bursa Örneği
(From Bursa to the World, Evliya Çelebi's Seyahatname through Cultural Geography: Bursa Case)
- Zehra ERTUĞRUL YAŞAR** 134-149
Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığının, Zihin Okuma ve Bağlanma ile İlişkisinin İncelenmesi
(Investigating the Relationship between Mind Reading, Attachment and Social Media Addiction among University Students)
- Melisa GENÇ**.....150-164
Comparative Gynocriticism of Bronte's Wuthering Heights and Roy's The God of Small Things
(Bronte'nin Uğultulu Tepeler'i ve Roy'un Küçük Şeylerin Tanrısı'nın Karşılaştırmalı Jinoeleştirisi)

Aykut HALDAN, Çisem YILDIZ	165-188
<i>Karikatür Çevirisi Bağlamında Çeviri Alt Edinçlerinde Bir Bakış</i> (A Look at Translation Sub-Competencies in the Context of Caricature Translation)	
Özge Sinem İMRAĞ	189-200
<i>Dilbilimde Özne ve Yüklem İlişkisinin Matematiksel Boyutu</i> (Mathematical Dimension of Subject and Predicate Relationship in Linguistic)	
Mustafa KARA	201-215
<i>Self-Destruction through Greed: “The Queen of Spades” and “Ali Baba and Forty Thieves”</i> (Açgözlülük Yoluyla Özyıkım: “Maça Kız”ı ve “Ali Baba ve Kırk Haramiler”)	
Gülden KİRAZLI, Füsun SARAÇ	216-238
<i>Ortaöğretim Fransızca Dersi Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi (1993–2017)</i> (Evaluation of French Language Teaching Programs in Secondary Education (1993-2017))	
Melisa Sevi KOÇ, Aliye ATEŞ ÖS	239-261
<i>D Tipi Kişilik Özellikleri ve İkincil Travmatik Stres: Duygu Düzenleme Güçlüğüünün Aracı Rolü</i> (Type-D Personality and Secondary Traumatic Stress: The Mediating Role of Difficulties in Emotion Regulation)	
Nuran KOLTUK	262-276
<i>Tekirdağ'ın Bulgar İşgalinden Kurtuluşu ve Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesisi (Ekim 1912- Ağustos 1913)</i> (Liberation of Tekirdağ from Bulgarian Occupation and Restoration of Ottoman Rule (October 1912- August 1913))	
Ayşe Nur ÖZDEMİR	277-292
<i>Ahmet Mithat Efendi'nin “Obur” İsimli Hikâyesinde Meddahın Sesi ve Gölgesi</i> (The Voice and Shadow of the Meddah in the “Obur” by Ahmet Mithat Efendi)	
Abdullah Enes ÖZEL	293-315
<i>Toplumsal Düzen Kavrayışının Dönüşümü ve İngiltere’de Önleyici Polisliğin Doğuşu</i> (The Transformation of the Conception of Social Order and the Emergence of Preventive Policing in England)	
Sezai ÖZTAŞ, Burcu ŞENTÜRK	316-334
<i>Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne Karşı İlk İsyân: 1924 Nesturi İsyanı</i> (The First Rebellion Against the Republic of Turkey: 1924 Nestorian Rebellion)	
Zehra Zeynep SADIKOĞLU	335-357
<i>Türkiye’de ‘Gelecek Beşerî Sermaye’ Olarak Çocuğun Değerine Dair Bir Değerlendirme</i> (An Evaluation on the Value of the Child as ‘Prospective Human Capital’ in Türkiye)	

- Habibe SALĖAR**.....358-376
Savaş Döneminde Kültüre Sığınmak: Tonneru no Mori 1945'te Japon Kırsalının Kültürel Motifleri
(Taking Refuge in Culture in Wartime: Cultural Motifs of The Japanese Rural in Tonneru no Mori 1945)
- Muammer ŞEHİTOĞLU**.....377-392
Hayvan Adı Bilimi (Zoonomi) Açısından Eski Türkçede, DLT'de ve Sanskritçedeki /+ka/ Görev Ögesi
(The /+ka/ Morpheme in Old Turkic, DLT and Sanskrit in Terms of (Zoonomy))
- Ayşe ŞENER**.....393-418
Kırgız Çocuk Şiirinde Sovyet İdeolojisinin Yansımaları
(Reflections of Soviet Ideology in Kyrgyz Children's Poetry)
- Akif TAŞ, Mesut ŞEN**.....419-455
Eski Türkiye Türkçesi Özellikleri Gösteren Bir Baytarnamede Geçen Bitki Adları ve Mücerrep Tedavi Yöntemleri
(Plant Names and Treatment Methods in a Baytarname Written in Old Anatolian Turkish)
- Burak TÜRTEN, İlknur TAYINMAK**.....456-481
Önyargı Üzerine Belgesel Filmlerin Etkisi: Çöp Belgesel Filmi Örneği
(The Effect of Documentary Films on Prejudice: The Example of the Documentary Garbage)
- Erdem VAROL** 482-500
Emeğin Reklamlaştırılması Kavramının Getir, Trendyol ve Migros Reklamları Üzerinden İncelenmesi
(Analysis of the Commercialisation of Labour through Getir, Trendyol and Migros Advertisements)
- Serpil YILDIRIM** 501-524
Modernizm ve Postmodernizm İkileminde Kültür ve Kimlik Olgusu
(The Phenomenon of Culture and Identity in the Dilemma of Modernism and Postmodernism)
- Fahriye Begüm YILDIZELİ**.....525-541
İkinci Dünya Savaşı Döneminde İngiliz Sivil Cephede Propaganda Çalışmaları: Kâğıt Toplama Kampanyası
(Propaganda on the British Home Front during The Second World War: Paper Salvage Campaign)
- Ferda ZAMBAK**.....542-560
Özgürleşme Sorunu Bağlamında Handan ve Seviye Talip Romanlarında "Yeni Kadın"
(The "New Woman" in Novels Handan and Seviye Talip in the Context of Emancipation)

Date Received : 31.07.2024
Date Accepted : 16.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1525306>

Alhas, H. (2024). Reassessing Elizabeth Barrett Browning's dialogue with Friedrich Schiller in "The Dead Pan". *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 1-20. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1525306>

REASSESSING ELIZABETH BARRETT BROWNING'S DIALOGUE WITH FRIEDRICH SCHILLER IN "THE DEAD PAN"

Hüseyin ALHAS¹

ABSTRACT

Widely interpreted as Elizabeth Barrett Browning's justification for incorporating Christian themes within poetic discourse, "The Dead Pan" offers a Christian perspective in response to Friedrich Schiller's favourable portrayal of Ancient Greek paganism in "Gods of Greece." The poem epitomises Victorian pietism, exemplifying the period's religious fervour and advocating for the synthesis of Christian content in poetry to enrich the literary canon. This advocacy originates from Browning's belief that Christianity offers superior truths and values compared to Greek paganism. However, this study proposes a reassessment of Barrett Browning's interpretation of Schiller's work, suggesting that she may have misconstrued his allusions to Greek mythology as a straightforward endorsement of paganism. It is crucial to recognise that Schiller's critique of Christianity primarily condemns the exploitation of the faith by religious and secular authorities to oppress and control the populace, rather than an outright denunciation of the religion itself. By examining the genesis of "The Dead Pan" through Barrett Browning's personal correspondence, this study illuminates her specific objectives and her responses to Schiller's perspectives. Additionally, by contextualising "Gods of Greece" within its socio-political and theological framework, this paper demonstrates that while Browning and Schiller have divergent approaches to Ancient Greek culture and Christianity, Barrett Browning overlooks Schiller's nuanced criticism of the misuse of religion by religious and secular authorities.

Keywords: Elizabeth Barret Browning, Friedrich Schiller, Greek Mythology, Paganism, Christianity

¹ Dr., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Foreign Languages, huseyin.alhas@asbu.edu.tr, <https://doi.org/10.20304/humanitas.1525306>

Geliş Tarihi : 31.07.2024
Kabul Tarihi : 16.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1525306>

Alhas, H. (2024). Elizabeth Barrett Browning'in "The Dead Pan" Adlı Eserinde Friedrich Schiller ile diyalogunu yeniden değerlendirmek. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 1-20. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1525306>

ELIZABETH BARRETT BROWNING'İN "THE DEAD PAN" ADLI ESERİNDE FRIEDRICH SCHILLER İLE DİYALOĞUNU YENİDEN DEĞERLENDİRMEK

Hüseyin ALHAS²

ÖZ

Çoğunlukla Elizabeth Barrett Browning'in, Hristiyan temalarının şiirsel söylem içinde yer alması gerekliliğini meşrulaştırması olarak yorumlanan "The Dead Pan," Friedrich Schiller'in "Gods of Greece" adlı eserinde Antik Yunan paganizmini olumlu bir şekilde tasvir etmesine bir yanıt olarak yazılmış olup Hristiyan bakış açısı sunar. Dönemin dini duygularını ortaya koyan bu şiir, Viktorya dönemi dindarlığının simgesi olarak kabul edilir ve edebiyatı zenginleştirmek için şiire Hristiyan içeriklerin dahil edilmesini savunur. Bu yaklaşımın temelinde, Browning'in, evrensel doğru ve değerlerin Hristiyanlık öğretilerinde barındığına dair inancı yatar. Ancak, bu çalışma, Elizabeth Barrett Browning'in Schiller'in eserine yönelik yorumunun yeniden değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer; zira Browning'in, Schiller'in Yunan mitolojisine yaptığı göndermeleri, paganizmin kabul edilmesi ve yüceltilmesi olarak yanlış anlamış olması muhtemeldir. Altı çizilmesi gereken önemli nokta, Schiller'in Hristiyanlık eleştirisinin altında yatan temel motivasyonunun, dini tamamen reddetmek değil, aslında Hristiyanlığın dini ve laik otoriteler tarafından halkı baskı altına almak ve kontrol etmek amacıyla kötüye kullanılmasını kınamak olduğudur. Browning'in kişisel mektuplarına odaklanarak şiirin yazım sürecine ışık tutmayı amaçlayan bu çalışma, şairin bu şiirle neyi amaçladığını ve Schiller'e nasıl cevap verdiğini ortaya koymayı amaçlar. Ek olarak, bu makale, Schiller'in "Gods of Greece" şiirini yazdığı dönemin sosyo-kültürel ve teolojik bağlamına oturarak, Browning ve Schiller'in Antik Yunan kültürü ve Hristiyanlık konusundaki farklı yaklaşımlarına rağmen, Browning'in Schiller'in dinin kötüye kullanılmasına dair nüanslı eleştirisini gözden kaçırdığını gösterir.

Anahtar Kelimeler: Elizabeth Barret Browning, Friedrich Schiller, Yunan Mitolojisi, Paganizm, Hristiyanlık

² Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, huseyin.alhas@asbu.edu.tr, <https://doi.org/10.20304/humanitas.1525306>

Introduction

Published in 1844 within the compendious two-volume collection titled *Poems*, Elizabeth Barrett Browning's (EBB) "The Dead Pan"³ holds a significant place within the poet's oeuvre, revered by both the poet herself and her contemporaries. In a letter addressed to Richard Hengist Horne, dated December 29, 1843, Barrett Browning remarked, "Mr Kenyon⁴ took it into his head that it ["The Dead Pan"] was the best thing I ever wrote or ever should write," signifying its esteemed reception at the time (1991, p. 118). Furthermore, EBB deliberately placed "The Dead Pan" as the final poem in her collection *Poems* to emphasise its paramount importance. This strategic positioning, as Margaret Morlier notes, indicates the poem's profound significance within Barrett Browning's literary canon, reflecting the conventional understanding that the final piece in a collection often represents its most consequential expression (1990, p. 131).

"The Dead Pan" is widely recognized as Barrett Browning's apologetic manifestation for the integration and exploration of Christian themes within the poetic discourse. Celebrating orthodox Christianity, the poem is remembered as a hallmark of Victorian pietism, delineating a fervent expression of the era's religious sentiment. Through its verses, Barrett Browning champions the compatibility and necessity of Christian content in enriching the poetic landscape, thereby asserting the enduring value and relevance of Christian discourse in literature.

The composition of "The Dead Pan" can be traced back to Barrett Browning's engagement with Friedrich Schiller's⁵ "Die Götter Griechenlandes" ("The Gods of Greece"), as she explicitly indicates in the introduction to her poem (Browning, 1844/1904, p. 210). This inspiration was notably sparked through an exchange of letters with her cousin, John Kenyon. In a letter dated 15 May 1842, Elizabeth Barrett Browning⁶ initially engages with the thematic elements that would later solidify in "The Dead Pan." She expresses her intention to keep Kenyon's poem relevant, with its mythological references, for further reflection (1987, pp. 347–49). It appears that Kenyon had shared with her a poem titled "The Gods of Greece," which itself was Kenyon's English rephrasing of Friedrich Schiller's work, subsequently published in *The Keepsake* for 1843 (Raymond, 1991, p. 24).

EBB interprets Schiller's work as a lament for the bygone era of the Greek gods. Contrarily, EBB adopts an opposing stance, suggesting that Christianity not only offers a higher truth but also provides richer material for poetic exploration. Through this, EBB delineates a

---

³ The poem was originally titled "Pan Is Dead" however, Browning subsequently revised the title in response to the suggestions of her relative, John Kenyon. For further information, see page 101, volume 7 of *The Brownings' Correspondence* (1989), edited by Philip Kelley and Ronald Hudson.

⁴ John Kenyon was a distant cousin of EBB. His significance in Elizabeth Barrett Browning's (EBB) life was multifaceted, primarily marked by his critical role in broadening her literary horizon and facilitating her relationship with Robert Browning (RB). His introductions extended her network into the most influential literary circles of the time, including her pivotal meeting with RB, which led to one of the most renowned partnerships in literary history. Additionally, Kenyon's support was instrumental in EBB's encounter with Mary Russell Mitford, further enriching her literary engagements. Beyond his social introductions, Kenyon's financial support was crucial, providing EBB with the means to focus on her writing amidst financial constraints. His legacy in EBB's life and career thus encompasses a blend of personal connection, literary facilitation, and financial aid, highlighting his indispensable influence on her path as a writer (Raymond, 1991, pp. 19-26).

⁵ Johann Christoph Friedrich von Schiller (1759–1805), a distinguished German poet, philosopher, physician, historian, and playwright, played a pivotal role in shaping German intellectual and cultural life. In 1794, Schiller formed a close friendship and intellectual partnership with Johann Wolfgang von Goethe. Together, they embarked on a collaborative endeavour to establish new aesthetic and literary standards in Germany. This collaboration gave rise to what is now known as Weimar Classicism, a movement that sought to harmonise Enlightenment ideals with classical forms in the pursuit of artistic and intellectual excellence (Reed, 2002, pp. 101-104).

⁶ From this point forward, Elizabeth Barrett Browning will be abbreviated as "EBB" to conserve space.

distinct philosophical and aesthetic preference, underscoring the depth and contemporaneity of Christian themes in poetry. The reactionary nature of the composition of EBB's poem can be observed in a sequence of letters to Richard Hengist Horne. In a letter dated December 29, 1843, EBB reveals her intention for her poem "The Dead Pan" to act as an antithesis to Schiller's "The Gods of Greece," expressing that her work "is a contra to Schiller's Gods of Greece" (1990, p. 118). In a subsequent letter from June 8, 1844, she elaborates on her perspective, stating, "[m]y 'Pan' takes the reverse of Schiller's argument in his famous *The Gods of Greece*, & argues it out" (1904, p. 10). These pronouncements in her private letters signal EBB's objectives with her poem. She seeks not simply to counter Schiller but to offer an alternative narrative that highlights the decline of the Greek deities and the rise of Christianity and its principles. EBB suggests that these Christian principles provide a more profound foundation for poetry (1989, pp. 21-22). This marks her ideological divergence from Schiller and establishing a niche for her literary voice that critically examines the transition from a pagan to a Christian moral framework in the realm of poetic exploration.

Hence, it is evident from the letters of EBB that her poem "The Dead Pan" was composed with the intention of countering Schiller's views on paganism while promoting Christian values and truths. However, this study proposes a reassessment of EBB's interpretation of Schiller's work, suggesting that she may have misread Schiller's references to Greek muses and mythology as an unequivocal endorsement of paganism. As will be explored in greater detail later, it is crucial to recognise that Schiller's critique of Christianity primarily targets the misuse of the faith by religious and secular authorities to oppress and control the populace, rather than constituting an outright rejection of the religion itself. Schiller's desire to revive the ancient Greek gods serves as a metaphor for reintroducing the principles of ancient Greece: liberty, harmonious coexistence, and the inspiration for superior art and ideas, which ultimately enable individuals to lead better lives. This study does not primarily examine the literary text of EBB's poem, except in a few instances; instead, it focuses on her private letters to contextualise the background in which she composed "The Dead Pan," highlighting her aims and purposes. Subsequently, the study delves into Schiller's "The Gods of Greece" within its socio-political and theological framework to elucidate the context in which the poem was written and to uncover Schiller's true intentions. Ultimately, this paper demonstrates that while EBB and Schiller exhibit divergent approaches to Ancient Greek culture and Christianity, EBB overlooks Schiller's nuanced critique of the exploitation of religion in the German context and interprets the poem through a religious and theological lens. However, Schiller's approach to religion in the poem is actually situated within a socio-political context.

It should be acknowledged that although EBB's poetry responds critically to Schiller's interpretation of Greek mythology, it would be inaccurate to assert that EBB consistently rejected mythology and its incorporation into poetry. A letter of significant interest, addressed to Lady Margaret Cocks, dated 19 August 1837, reveals EBB's refined perspective on mythology in the 1830s. She remarks: "The Germans are great men—but the demigods are still among my Greeks" (1985, p. 275). This comment highlights her lasting admiration for Greek antiquity as the epitome of cultural and literary excellence, at least in the late 1830s. Additionally, within the same correspondence, EBB discusses her ongoing literary projects, including a ballad influenced by Hindu superstitions and a lengthy poem comparable in scale

to *Prometheus* (1985, p. 275). These references elucidate her broad range of inspirational sources, spanning various mythological narratives. EBB's engagement with diverse mythological themes reflects her intellectual curiosity and her ambition to incorporate a wide array of cultural narratives. Therefore, Greek mythology, alongside other mythological traditions, stands as a pivotal source of inspiration for her poetry, enhancing both its thematic and narrative complexity.

Throughout her artistic career, EBB frequently draws on Greek mythology, using it as a rich source of symbolism and metaphor to explore a wide range of themes. Among her poems that harbour mythological references, the most famous are *The Battle of Marathon* (1819), an epic poem about the historical Battle of Marathon; *Aurora Leigh* (1856), an epic novel-poem that contains numerous allusions to classical mythology; and "A Musical Instrument" (1860), a poem that explores the myth of Pan and the dual nature of artistic creation. EBB's engagement with mythology enriches her poetry, providing a timeless context that allows her to address contemporary issues and personal experiences. In this respect, EBB's stance against Schiller should not be perceived as a denunciation of Greek mythology but rather as a rejection of paganism in favour of Christian doctrine. Her use of mythological elements underscores her ability to bridge the ancient and the modern, weaving diverse themes into a cohesive and resonant body of work.

Elizabeth Barret Browning and the Significance of Christianity in Poetry

EBB's nuanced approach also harbours the idea that Christianity should be celebrated in poetry with the same reverence and enthusiasm as Greek mythology. In her letter to John Kenyon dated 25 March 1843, Elizabeth Barrett Browning discusses the relationship between Christianity and mythology in poetry. She appreciates the way religious truth and sincerity can be naturally woven into poetry. EBB contrasts the everyday, heartfelt practice of Pagan worship with a type of Christianity that hesitates to express its beliefs outside of church settings. She cites Kenyon's reference to William Wordsworth's sonnet "The World Is Too Much with Us," published in *Poems, in Two Volumes* (1807), in which Wordsworth states: "I would rather be / Pagan suckled in a creed outworn" (1989, pp. 9-10) to criticise a form of Christianity that hesitates to express its faith publicly. EBB argues that the consistent and genuine practices found in Pagan worship provide a more sincere approach to spirituality: "Certainly I would rather be a Pagan whose religion was actual, earnest, continual, ... for weekdays, workdays, & songdays, ... than I would be a Christian who, from whatever motive, shrank from hearing or uttering the name of Christ out of 'Church'" (1989, pp. 20-21).

EBB further argues that avoiding the mention of God in poetry, out of fear of alienating some readers, goes against the purpose of poetry that aims to celebrate Christian truth over Pagan myths. For EBB, the infusion of Christian themes into poetry transcends mere personal belief, serving as a declaration of the universal and transformative power of religious faith within the arts:

[I]f I, ... writing a poem, the end of which is the extolment of what I consider to be Christian Truth over the Pagan Mythos,—shrink even there from naming the name of my God... in what more forcible manner than by that act, can I controvert my own poem, or secure to myself & my argument a logical & unanswerable shame?" (1989, pp. 20-21).

She firmly believes that excellent poetry cannot be separated from sincere religious expression. This integration, EBB argues, not only enriches the literary and moral landscapes but also underscores the intrinsic connection between poetic creativity and the divine contemplation inherent in Christianity: “Did any one of these shrink from speaking out Divine names when the occasion came?” (1989, pp. 20-21).

EBB’s letter stands as a vigorous endorsement of a poetic practice that fearlessly embraces Christian motifs, positing that authentic artistry cannot evade the profound truths of faith. She perceives the avoidance of religious conviction in literature not as a commendable discretion but as a deficiency that undermines the poet’s craft and poetry’s potential to refine and elevate societal consciousness. Her discourse is a fervent appeal for the indispensable role of religious sincerity in literature, positing an authentically engaged Christianity as fundamentally superior to mythology in its ability to inspire and uplift both the realm of poetry and the broader social fabric.

Further elucidating on this theme, EBB contemplates the harmonious relationship between the Christian religion and the poetic faculty. She posits, “[i]f it [Christian religion] offers the highest & purest objects of contemplation [a]nd the Poetical faculty which expresses the highest moods of the Mind, passes naturally to the highest objects– Who can separate these things?” (1989, pp. 21-22). This rhetorical question underscores how poetry naturally gravitates towards the lofty and profound subjects provided by Christian thought. EBB suggests that this connection is not accidental but reflects a deep, inherent alignment between the pursuit of poetic excellence and engagement with theological truths.

To support her argument, EBB refers to renowned poets like Tasso, Petrarch, Calderon, and Chaucer, whose works are filled with Christian themes (1989, pp. 21-22). By mentioning these poets, she situates her viewpoint within a broader historical and literary context and shows how Christian elements add richness and depth to poetry. These illustrious poets, recognized as literary giants with a firm place in world literature, bolster her claim that religious inspiration is essential for creating poetry that aspires to the highest expressions of beauty, truth, and moral insight.

EBB’s discourse vividly illuminates her belief that the essence of eminent poetry is indissolubly tied to the poet’s immersion in spiritual themes. She argues that neglecting such themes not only impairs the poet’s capacity to realise their full artistic potential but also diminishes poetry’s ability to motivate, elevate, and enhance the human condition. Her reflections provide a sophisticated insight into the relationship between religious devotion and poetic expression, promoting a literary approach that recognises and embraces this interconnection as a source of both artistic and ethical enrichment.

The Role and Purpose of Poetry for Elizabeth Barret Browning

To fully appreciate why Christian content is so crucial in EBB’s poetry, it is essential to understand her perspective on the role and function of poetry within society. In a correspondence dated March 25, 1843, to John Kenyon, EBB unequivocally challenges the notion that religious themes should be marginalised within the poetic realm (1989, pp. 20-22).

She firmly believes in the transformative potential of Christian-themed poetry to enrich both the moral and aesthetic dimensions of society.

This conviction is rooted in EBB's broader understanding of the poet's role and purpose. She articulates this in her letters, stating, "if a poet be a poet, it is his business to work for the elevation & purification of the public mind, rather than for his own popularity" (1989, pp. 21–22). This assertion underscores her belief that the true calling of a poet goes beyond the pursuit of fame or personal success. Rather, a poet should aspire to elevate and purify the collective consciousness, utilising poetry to effect positive change and foster deeper moral engagement within society.

EBB's perspective highlights the profound responsibility she believes poets carry in shaping public consciousness. This view, moreover, reflects a prevalent notion of the period and resonates with the writings of various Victorian poets. The role of the poet during the Victorian era was deeply influenced by the intellectual, moral, and social frameworks of the time. Poets were regarded as both moral and spiritual guides, whose works were expected to reflect and elevate societal ideals. It was widely held that poets had a duty to address pressing ethical and social issues, casting light on truths in an era marked by industrialisation, scientific advancement, and religious debate (Hughes, 2010, pp. 5–6, 11). In keeping with these Victorian ideals, EBB advocates for poetry that actively engages with Christian motifs, not merely as artistic expression, but as a vital instrument for societal improvement. By embedding religious themes in their works, poets, according to EBB, can play a pivotal role in elevating and purifying the public mind, thereby fostering a more ethically sound and spiritually enriched community.

Therefore, it is evident that the primary impetus driving EBB's advocacy for the incorporation of Christian content in poetry is fundamentally linked to the Victorian perception of the educational function of the genre. As previously noted, EBB holds the conviction that Christianity embodies higher universal truths and values. Consequently, she contends that it is the duty of a poet, whose role is to enhance, elevate, and purify the public consciousness, to employ these transcendent truths and values, which are most available in Christianity. EBB's approach not only underscores the ethical responsibilities of the poet but also reflects a deliberate choice to engage with themes that promise a more profound impact on societal morals and aesthetics. This foundational concept and poetic stance form the basis of EBB's critique of Friedrich Schiller⁷ and his poem, "The Gods of Greece."

EBB's criticism of Schiller is most visible in her letter to Mary Russell Mitford, dated 11 April 1843, where she touches on the subject as follows:

Schiller's poem you have possibly & probably too, seen a translation of, even if you have not read Mr Kenyon's paraphrase. It consists of an eloquent Lament for the Gods of Greece & the ancient mythology .. for all that luminous effluence from antique Souls which beautified Life & Creation to the Greeks. I take the contrary side of the question; & think the false Gods well gone, & stand up for that best Beauty which is in Truth. I do not follow Schiller's poem, mind ..

---

⁷ It should be underlined that although Elizabeth Barrett Browning rigidly criticises Schiller's poem, this does not necessarily indicate a complete rejection of his poetry or a dislike for his art. Schiller, despite occasional criticisms of his methodology and style, emerges as a figure of great importance in Barrett Browning's letters. For more information, please see the letter addressed to Lady Margaret Cocks, dated 19 August 1837, and the correspondence with Mary Russell Mitford, dated 7 March 1839.

I only take the opposite view to his view, & look at it with my own eyes—and for a basement to my poem I refer to that mystic story of Plutarch’s which relates that, at the time of the Crucifixion, a wail was heard by voyagers over the Ægæan, crying ‘Pan is dead, Pan is dead!’—Pan signifies ‘all’, besides his individual goat-godship: & the tradition is that the “oracles were dumb” from the moment of the Cry .. which conveyed that the whole Dynasty of Heathen Gods perished from the earth then! Now you understand!— (1989, pp. 71-72).

In this correspondence, EBB reveals her disagreement with Schiller’s lament over the lost gods of Greece and the ancient mythology, which, for Schiller, represented a luminous effluence that once beautified life and creation for the Greeks. EBB acknowledges the aesthetic value that these mythological figures held for the ancient Greeks but ultimately rejects their continued relevance. She firmly supports the view that the “false gods” of antiquity are well disposed of, advocating instead for the superior beauty found in Christian truth. EBB’s stance is not merely a rejection of Schiller’s sentiment but a profound commentary on the transition from polytheism to a new epoch marked by Christian truth. This transition is symbolically underpinned by the legend cited by Plutarch in his essay “De Defectu Oraculorum,” included in *Moralia* (c. 100 AD). According to this account, at the moment of Christ’s Crucifixion, a cry over the Aegean Sea proclaimed that ‘Pan is dead,’ signifying the end of the pantheon of heathen gods (*Moralia*, 2003, pp. 401-403).

In this context, EBB’s critique extends beyond personal belief, reflecting a broader ideological shift that embraces Christian monotheism as a source of higher truth and moral guidance. This effectively replaces the ancient myths that once defined cultural and spiritual life in Greece. Since EBB believes in the educational purpose of poetry, it is natural for her to incorporate Christianity into her work, as she views it as harbouring a higher truth than paganism. By referencing the narrative of Pan’s death, she not only underscores the obsolescence of the old gods but also metaphorically illustrates the silencing of their oracles and the definitive cessation of their era. This interpretation both positions her in direct opposition to Schiller’s nostalgic view and aligns her with a forward-looking perspective that sees Christian values as a foundational pillar for modernity.

Frederich Schiller’s Views on Religion

While it is uncertain how Friedrich Schiller might have responded specifically to EBB’s poetic critiques, there is a clear insight into his reactions to the severe and immediate criticisms that followed the publication of his poem “Gods of Greece.” Schiller’s poem indeed sparked a vehement controversy in Germany. Regarding the dramatic reaction to Schiller’s poem, Emil Pallaske aptly comments, “[n]o man can introduce a grand and novel idea into the period, and at the same time please the masses” (1860, p. 115). The poem’s reception in the country was notably intense and acrimonious, with Schiller facing accusations of blasphemy.

Various contemporaries of the German poet reacted strongly; for instance, Franz Kleist retorted with a poem titled “Praise of the Only God. A Rebuttal to the Gods of Ancient Greece” (1789). Similarly, Friedrich Leopold condemned Schiller’s perceived irreverence, viewing it as a sin against God and challenging the notion that Christianity obstructs human freedom and progress (as cited in High, 2015, p. 317).

Nevertheless, Schiller also found defenders among his peers, such as Georg Forster and Novalis, who supported him on various grounds. Central to their defence was the principle of freedom of speech. They asserted that regardless of the content of Schiller's assertions and whether they conformed to or deviated from established religious doctrines, he retained the fundamental human right to express his views (High, 2017, p. 81). This defence showcases the broader debate of the era concerning the limits of expression and the role of religion in public and artistic life. Thus, Schiller's ordeal following the publication of "Gods of Greece" not only highlights his personal struggles with religious censorship but also illustrates the societal tensions between traditional religious authority and emerging ideals of personal liberty and artistic freedom.

In any case, the aggressive reaction at the time influenced the poet and led him to alter his poem. Schiller's poem initially comprised 25 stanzas and was published in March 1788 under the title "Die Götter Griechenlandes." The poem was later revised into a sixteen-stanza version in 1800 and retitled "Die Götter Griechenlands." This later version notably excludes stanzas that were considered particularly blasphemous (specifically stanzas 11, 13, 15, 23, and 24) and also removes the archaic genitive 'e' from the word "Griechenlandes" in the title (High, 2015, p. 316). The revision and excision of certain stanzas in the 1800 edition likely reflect both a response to the socio-religious sensitivities of the time and an artistic choice by Schiller. The removal of what were deemed 'blasphemous' stanzas suggests a self-censorship or external pressures that might have influenced Schiller to modify his work to suit a more conservative audience.

Here, it is important to delve into Schiller's views regarding religion and his intention with the criticism of religion in his poetry. Schiller's attitude towards religion and the concept of God has been a topic of intense scholarly debate, generating diverse interpretations of his religious inclinations. Historically, many scholars posited that Schiller held religious beliefs, though there was significant variation in perspectives regarding the depth of his religiosity and his views on religion itself (Caruth, 1904, pp. 578-81; Gostwick, 1884, pp. 319, 325-36). As a child, Schiller's early aspiration to become a minister was often seen as indicative of a favourable outlook towards religion, which might suggest a positive engagement with religious themes in his adult life (High, 2017, p. 77).

However, recent studies have painted a more complex picture of Schiller's relationship with religion, particularly Christianity. These investigations reveal that as Schiller matured, his work increasingly reflected a critical stance towards the Christian doctrine, specifically critiquing the manipulation of religion as a strategic tool employed by clerical figures and political leaders to control the masses. This shift suggests that Schiller's early religious ambitions did not translate into uncritical acceptance of religious institutions or teachings in his later years. Instead, his mature writings are characterised by a rigorous critique of how religion, particularly through its institutional forms, was wielded to exert power and influence over society. This approach points out a significant evolution in Schiller's thought—from a potential proponent of religious roles in society to a sharp critic of the abuses and manipulations of religious authority and doctrine.

In his 1780 dissertation *Ueber den Zusammenhang der thierischen Natur des Menschen mit seiner geistigen* (*Concerning the Connection between the Animal and Intellectual Nature of Humans*) Schiller delivers a striking critique on how religious systems are often manipulated by those in power for strategic control over the populace. He describes this development as a process where religious institutions and the concept of divinity become instruments in the hands of the elite, particularly “cunning priests,” who use them to consolidate their power and control the masses. Schiller highlights this manipulation by noting, “[c]ities are fortified, states are established, and with the states arise civil duties and rights, arts, numbers, codes of law, cunning priests — and gods” (qtd. in High, 2017, p. 80).

This exploration of societal development underscores Schiller’s critical perspective of religion not just as a spiritual or cultural phenomenon but as a construct frequently exploited by the privileged to maintain and extend their influence. He argues that the introduction of gods in a society often coincides with the rise of a priestly class, suggesting that these religious figures tailor religious narratives to further their own agendas. This strategic shaping of religious beliefs by those in power highlights Schiller’s broader concerns about the use of religion as a tool for social and political control, therefore, reflects his deep scepticism regarding the authenticity of religious evolution independent of human interference.

It is important to underline that Schiller’s critique, particularly of Christianity during his time, is not necessarily an indictment of religion per se but rather an objection to its misuse by priests and rulers to dominate others. Therefore, the type of religion Schiller contests is fundamentally viewed as a mechanism that not only limits individual freedom but also facilitates the exploitation and subjugation of people by those in authority. This perspective illuminates Schiller’s ability to distinguish between the potential spiritual or communal benefits of religion and its manipulation as a mechanism for socio-political dominance, providing a nuanced understanding of religion’s complex role in society.

Friedrich Schiller’s stance against organised religion can be observed in his oeuvre since religion is depicted as an oppressive construct engineered by manipulative clerical figures. This portrayal suggests that organised religion serves as a barrier to the advancement of civilization by stifling the development of individual liberties and hindering the realisation of a humanistic republic. Such a republic, as envisioned by Schiller, would be grounded in the principles of universal tolerance and freedom of conscience, allowing for the flourishing of individual autonomy. Schiller’s critical perspective highlights the tension between religious orthodoxy and the Enlightenment ideals of personal freedom and rationality, suggesting that the dogmatic nature of religion can undermine societal progress towards a more enlightened and inclusive community.

As High points out, a central theme in Schiller’s literary exploration of religion concerns the historical context and its constrained focus on religious freedom movements. These movements often address the limited freedom of oppressed groups to follow a religion different from the one enforced by a dominant group. However, the scope of this freedom is narrow. For instance, a prince’s ability to dictate the state religion or the ability of citizens to choose local rather than foreign domination represents a very restricted form of freedom. This limited freedom essentially undermines the more substantial, shared constitutional objective sought by

all those affected by religious intolerance—namely, the individual's right to be free from, not just of, all forms of ideological coercion (qtd. in High, 2017, p. 77).

In this light, Schiller's perspective on religion transcends mere belief systems; it critically examines how religion serves as a social issue that profoundly impacts the fundamental rights and freedoms of individuals and society at large. Religion, in Schiller's view, becomes a mechanism through which power and oppression are negotiated, highlighting its significant social and political implications. High argues that, according to Schiller, "by the late eighteenth century, religion had become a formidable roadblock to both truth and true morality, which are only possible without external control of any kind, and specifically without church, state, and mob coercion" (2017, p. 81). This interpretation indicates the complexity of religion as both a personal faith and a powerful social force that shapes and restricts human rights and liberties.

After receiving harsh criticism for his poem, Schiller was compelled to defend his motives, reasons, and aims. In a letter to Körner, he comments on his own work, providing a self-defence and explanation:

If I succeed in making out of the shortcomings of religion or ethics a beautiful and consistent whole. I have made a piece of art which is neither immoral nor impious, for the very reason that I took both, not as they are. But as they became after the forceful operation of their separation and new combination. The God whom I criticize in 'The Gods of Greece' is not the God of the philosophers nor the beneficent dream of the multitudes, but he is one abortion out of many erroneous misshapen conceptions ... The gods of Greece as I represent them are only the beautiful qualities of Greek mythology comprehended in one general idea. (qtd. in Carus, 1905, p. 297)

Schiller criticises not a universally accepted or philosophical conception of God, but rather a distorted version formed by an amalgamation of flawed and limited human perceptions. Schiller's commentary reveals his critical approach to religious representations, distinguishing his critique from an outright dismissal of all forms of divinity. His dismissal targets a specific portrayal of God that he considers to be a deficient product of collective imagination rather than a rejection of the concept of a higher power as understood by philosophers or the common populace.

"Gods of Greece" and Its Socio-political Context

By promoting the Greek gods as preferable alternatives, Schiller engages in a broader philosophical discourse on the nature of divinity, challenging the prevailing religious dogmas of his time and advocating for a return to a more poetic, less doctrinaire spiritual imagination. This reflects his broader literary and philosophical ambitions to reshape the cultural landscape of his era, encouraging a shift towards a worldview that values humanistic and aesthetic experiences over rigid theological doctrine. This idea is the pillar upon which his "Gods of Greece" rests.

The initial stanza of "Gods of Greece," is pivotal as it immediately unveils the poet's primary objective: a critique of governance intertwined with religion. The stanza is as follows:

While you still the lovely world commanded,
While on gentle leading-strings of joy
Guided still a happier human era,

Lovely beings from the land of myth!

[...]

Different, oh how different was it then! (1788/2005, lines 1-4, 6).

In these lines, Schiller presents a profound examination of governance. He begins by reminiscing about a time when the world was “commanded / While on gentle leading-strings of joy” (lines 1-2) guided the earth, alluding to an era of exemplary leadership. This image establishes the foundation for his critique of the relationship between religion and governance. The phrase “[g]uided still a happier human era” (line 3) is particularly noteworthy, indicating that the world’s happiness and beauty were closely linked to its governance and cultural ethos. The “leading-strings of joy” suggest that these leaders were enlightened by a higher moral authority, which Schiller metaphorically associates with the Greek gods.

It is crucial to understand that Schiller’s reference to Greek deities is not literal. As Henry Hatfield indicates, Schiller’s gods “are romantic gods [...] less real, less actual, [they] are in the world of mythology, or aesthetic semblance [...] the Greek divinities were fictions” (1964, pp. 120-21). Hence, Schiller is not advocating for a return to paganism as EBB understands but rather using this imagery to symbolise an idealised form of governance in ancient culture where a rich tapestry of myths and stories could flourish. Schiller’s nostalgic depiction of a world inhabited by “lovely beings from the land of myth” (1788/2005, line 4) highlights the harmony and acceptance of diverse ideas, customs, and social behaviours in that era. Thus, Schiller emphasises the essence of Greek culture—a culture that nurtured a multitude of narratives, stories, and myths, allowing them to coexist freely. This cultural richness and the freedom it fostered are what Schiller ultimately celebrates.

In this section, Schiller sets the stage for a profound dichotomy between the ancient Greek world and contemporary Christian society. He remarks that “[t]hen through all creation flowed life’s fullness, / And what nevermore will feel, then felt” (1788/2005, lines 11-12), suggesting a stark contrast between the splendour of ancient times and the present. Schiller then delves deeply into the grandeur of ancient Greek culture, extolling its virtues and highlighting its significant contributions to human civilisation. Through his vivid imagery and reflective tone, he emphasises the richness, diversity, and enlightened nature of the ancient Greek world. This cultural and intellectual heritage is presented as a lost ideal, contrasting sharply with the perceived shortcomings of modern society. By drawing this comparison, Schiller invites his audience to reflect on the values and qualities that have been lost over time, urging a reconsideration of contemporary governance and cultural practices in light of the revered ancient past.

Schiller’s poem further illustrates that the splendour of Ancient Greece is deeply rooted in its rich culture. It abounds with references to Greek myths and historical figures, which are portrayed as defining elements that characterise and enliven ancient Greek civilisation. Among these references in the poem are the myths of Helios riding his chariot (lines 19-20), the Oreads inhabiting high mountains (line 21), Dryads residing in trees (line 22), the myth of Demeter and Persephone (lines 29-32), and Deucalion and Pyrrha (lines 33-35). The poem also mentions the renowned Theban poet Pindar, the Dionysiac poet and musician Arion, the sculptor Phidias (lines 50-52), the hero Ganymede (line 66), Medusa (line 68), the dancing Faun and Satyr (line

76), the Thracian bard Orpheus (lines 120, 125), and the moon goddess Selene (line 158), among many others.

Throughout Schiller's poem, the emphasis is on the beauty and diversity of Ancient Greek culture. The poem subtly suggests that these mythological characters and historical figures thrived because the ancient Greek culture provided a fertile ground for their existence and growth. This nurturing environment is metaphorically represented by the ancient gods, who symbolise the vibrant and liberating culture of Greece. The poem extols the freedom inherent in this ancient culture, which allowed creativity, mythology, and artistic expression to flourish. Ultimately, it is this freedom and the consequent cultural richness that the poem celebrates as the quintessential feature of Ancient Greece.

In this respect, it is visible that the poem's central focal point is not characterised by a theological lens as EBB perceives; it rather deals with the social context of religion. Schiller's focus on the Greek world is deeply merged with an appreciation for its cultural and social framework, which he contrasts with the rigid structures of modern Christian society. The Greek gods, as portrayed by Schiller, symbolise the era's moral and aesthetic values, promoting a society that flourished under the principles of liberty, harmonious coexistence, and an unbridled exchange of ideas and artistic expression. Schiller's lament for the loss of the Greek gods is thus a critique of the loss of these values, which he sees as integral to the enrichment of human life and creativity. In juxtaposition, he views contemporary Christianity as having been co-opted by religious and secular authorities to enforce conformity and control, stifling individual freedom and artistic expression. This socio-political critique is central to Schiller's poem, highlighting his belief that the true essence of a flourishing society lies in the freedom to explore diverse narratives and ideas without the imposition of dogmatic constraints. Therefore, while EBB's "The Dead Pan" is framed as a theological rebuttal to Schiller's "The Gods of Greece," it overlooks the latter's nuanced critique of how religion can be manipulated to serve power structures. Schiller's poem calls for a revival of the values represented by the Greek gods—values that encourage a vibrant, open, and free society. By misinterpreting Schiller's intent, EBB's poem engages more with a defence of Christian theological principles rather than addressing the broader social critique Schiller presents. In her poem "The Dead Pan," EBB states:

O ye vain false gods of Hellas,
Ye are silent evermore!
[...]
Get to dust, as common mortals,
By a common doom and track!
Let no Schiller from the portals
Of that Hades, call you back (1844/1905, lines 211-12, 218-21)

Here, EBB explicitly criticises the paganism of Ancient Greece, referring to the Greek gods as "false gods of Hellas" (line 211) and consigning them to "dust" (line 218). By directly invoking Schiller and referencing "Hades," she firmly opposes the ideals expressed in "Gods of Greece." This reference to Hades serves as a vehement and uncompromising condemnation, suggesting that Schiller's call for the revival of the Greek gods is not only misguided but also fundamentally incompatible with Christian truth.

However, by focusing on this theological rebuttal, EBB fails to recognise Schiller's nuanced social commentary. Her poem centres more on defending Christian principles than on addressing the broader critique of religion's role in contemporary society that Schiller presents. Schiller's lamentation for the Greek gods symbolises a critique of the rigidity and conformity in modern Christian society, using paganism as a metaphor for a once vibrant, open society that encouraged liberty and artistic expression. EBB's religious focus prevents her from acknowledging this aspect of Schiller's poem, resulting in a misinterpretation of his underlying message.

Further into "The Dead Pan," EBB's emphasis on Christianity as the source of higher truth becomes even more apparent. As discussed earlier, her letters reveal a similar inclination, and this belief is overtly expressed in the poem:

Truth is fair: should we forego it?
Can we sigh right for a wrong?
God Himself is the best Poet,
And the Real is His song.
Sing His truth out fair and full,
And secure His beautiful.

Let Pan be dead. (1844/1905, lines 246–52)

In these lines, EBB contrasts truth with mythology, positioning God as the "best Poet" who embodies the "Real" (line 249). She draws an analogy between divine truth and Christian-inspired poetry, suggesting that mythological narratives are mere "poor tales of our own telling" (line 258) and therefore insufficient to convey higher truths. In this respect, Davies asserts that the poem "advises repudiating the classical past and looking to the present because Christianity provides the subject matter for modern poetry" (2007, p. 563). The command, "Let Pan be Dead" (line 252), symbolises the replacement of paganism with a Christian truth. Thus, it becomes evident that EBB's poetry is driven by theological discussion, which ultimately obstructs her from engaging with Schiller's social critique.

Moreover, "Gods of Greece" elucidates that the culturally rich and free environment of ancient Greece was enabled by an enlightened harmony within society. This concept is particularly emphasised in stanza six:

Noble pride, the realm above to govern:
This she [Aphrodite] taught to all her godlike rank,
And to guard the holy girdle's magic
Zeus himself could not resist (Schiller, 1788/2005, lines 45-48).

This passage is pivotal as it follows the poem's praise of Greek culture and myths, providing insight into the conditions that allowed these beautiful myths to flourish: respect within the hierarchy. Aphrodite is portrayed as a ruler who governs with "noble pride" (line 45), so effectively that even the gods, including Zeus, learn from her and adopt the ways of love. The reference to Zeus is significant, as he is not only the mightiest of all Greek gods but also the

ultimate ruler who occupies the highest position in the pantheon. Even Zeus is under the influence of a power beyond his grasp, indicating that hierarchical structures in ancient culture were not rigid but fluid, influenced by virtues such as love and respect.

Furthermore, it is evident that love serves to further unify all the figures within the culture: "Linking men and deities and heroes / Amor fastened them with lovely bonds, / Mortal men beside their gods and heroes" (Schiller, 1788/2005, lines 37-39). Thus, love operates as a cohesive force that enables the deities, humans, and heroes to co-exist harmoniously. More importantly, this force, embodied by love, is facilitated by the exceptional structure and harmony of Ancient Greek culture, where each figure within this system can interact with one another, fostering more genuine and organic relationships among the participants.

The poem, therefore, associates the richness of myths with cultural harmony, presenting a structure in which even the highest gods are influenced by those below them. This structure suggests a more integrated and egalitarian cultural system, where each deity and even humanity can be part of this extensive organic relationship. Since Schiller employs the Greek gods as a metaphor for ancient pagan culture and society, this passage shows the harmonious nature of Greek society. Through this depiction, Schiller emphasises that the intricate mythological fabric of ancient Greece was supported by a cultural system where respect and influence transcended hierarchical boundaries, thus promoting a balanced and enlightened society.

Schiller further elaborates on the ancient culture and states that what was "[h]eavenly and immortal" were the artistic creations of Pindar, who wrote hymns; Arion, who played his lyre; and Phidias, who carved marble (1788/2005, lines 49-52). This emphasis on the profound beauty of art points out its eternal and divine nature. Additionally, Schiller describes the people of this culture as breathing "nobler form" (line 53), resembling shadows of a higher being. He writes, "[f]rom heaven's heights the Gods were flowing, / Eternity upon earth born" (lines 54-56), highlighting a reciprocal relationship between gods and humans, where each positively influences the other. The immortality and divinity of human art are portrayed as being inspired by the gods, their myths, and their stories, illustrating a deeply interconnected cultural and spiritual ecosystem. This passage ultimately celebrates the harmony between divine influence and human creativity, which together forge a civilisation of unparalleled richness and depth.

The representation of modern Christian society and the teachings of Christianity present a stark contrast to the earlier positive portrayal of ancient Greece. Schiller observes, "[p]eople sent the choicest of their treasures" (1788/2005, line 97),⁸ indicating that individuals gave away their greatest treasures, which can be interpreted as a metaphor for their culture. This act of sacrifice underscores a fundamental shift from the rich, harmonious cultural practices of ancient Greece to the more austere and self-denying ethos of modern Christianity.

Schiller further elaborates on this theme by contrasting the concepts of death in ancient Greek culture and modern Christian culture. He notes:

No appalling skeleton was standing
At the bedside of the dying one:

---

⁸ This line is also translated as "[t]he very best he had, man gave away" by David B. Gosselin (2021, n.p).

By a kiss the final breath was taken,
Sad and still a Genius let sink
His torch.

[...]

And the sternest fate had milder features

Through the veil of sweet humanity (1788/2005, lines 105-109, 111-12).

The poet contrasts the concept of death in ancient Greece with that in the modern Christian world. While death remains an immutable reality in both eras, the approach to it differs significantly. In contemporary times, death is often viewed through a starkly negative lens, symbolised by the grim reaper, a cold and foreboding figure. However, in ancient Greece, death was perceived differently. Despite its inevitability, it was approached with a sense of acceptance and tranquillity. The poet suggests that even death, a universally feared event, was more bearable in ancient Greece due to the happier, more fulfilled lives of its people. This cultural difference is encapsulated in the lines where the final moments of life are sealed with a kiss, indicating a peaceful transition rather than a fearful end. Schiller concludes by noting that even the harshest fates had gentler features in this environment, reflecting how the ancient cultural and social milieu softened the perception of death, making it a less daunting experience compared to the grim and fearful view prevalent in modern times.

Thus, Schiller's comparison between ancient Greece and modern Christian society highlights a profound transformation in cultural attitudes towards life and death. The former, with its emphasis on harmony and acceptance, stands in stark contrast to the latter's focus on self-denial and sombre reflection. Through this juxtaposition, Schiller indicates the loss of a more serene and humanistic approach to existence in the modern era.

The criticism towards Christianity gains its most aggressive form in stanza fifteen:

Under frightful laws of holy spirits
No divine barbarian sat as judge,
He whose eyes no teardrops ever moisten,

Tender being, whom a woman bore (Schiller, 1788/2005, lines 113-16).

In "Secular Virtue," High argues that Christ is portrayed as a severe and eternal conqueror, labelled a "divine barbarian," which signifies a significant departure from the compassionate Greek judge described as "the grandson of a mortal" (2015, p. 315). This judge, unlike the Christian deity, is characterised by his ability to empathise with humanity due to his partial human heritage. The Christian God, born of a virgin in a manner that defies conventional human experiences, is juxtaposed against the Greek gods, who are not only born of women but are connected deeply with human affairs (High, 2015, p. 315). This connection between Greek gods, heroes, and humanity is crucial throughout the entire poem. As previously discussed in relation to the concept of love, all members of ancient Greek society—the deities, humans, and heroes—coexist harmoniously. Within this system, each figure engages with others, cultivating authentic and organic relationships among all participants. Hence, the idea that the gods are in a genuine relationship with humanity indicates a fundamental difference from Christianity, where the divine is theologically and radically separated from humanity.

This idea is further supported later in the poem when Schiller openly states that "[o]nce the gods were more like human beings, / Human beings more divine" (lines 191-92), drawing attention to the distinct concept of divinity in ancient Greece where gods and humans shared attributes, emotions, and experiences to such an extent that the boundaries between the mortal and the divine were fluid and permeable, allowing for a profound interconnection and mutual influence that was central to the cultural and religious life of the Greeks.

This portrayal of divinity in ancient Greece contrasts sharply with the Christian perception of God. In Christianity, God is seen as wholly other, an omnipotent and omniscient being entirely distinct from humanity. The Christian God's virgin birth and transcendence from human experience highlight a divine separation that underscores human fallibility and the need for divine intervention. Conversely, the Greek gods' intimate involvement in human affairs and their partial human heritage present a model of divinity that is approachable and relatable, reflecting a cultural ethos that valued the interplay between the divine and the mortal, thereby creating a more integrated and humanised understanding of the sacred.

The poem thus serves as a critique of the Christian theology prevalent at the time, suggesting that its severe and detached nature makes it difficult for its divine figures to truly understand and sympathise with human beings, who are "[t]ender beings, whom a woman bore" (Schiller, 1788/2005, line 116). Schiller's preference for the relatable and human-like characteristics of the Greek gods over the austere Christian God reflects a broader thematic exploration of the disenchantment with rigid religious doctrines and an endorsement of more human-centric spiritualities. This comparison underscores a longing for a past where gods and humans shared closer bonds and mutual understanding, highlighting the perceived alienation within contemporary religious practices.

Here, while EBB's critique of Schiller's poem may appear plausible given that Schiller addresses certain aspects of Christianity, it is imperative to underscore that the central message and aim of Schiller's poem are not primarily to critique Christianity. Rather, Schiller's work promotes the virtues of Ancient Greek society, which he perceives as fostering a more liberated and open environment. This is particularly evident in Schiller's revision of the poem. The removal of specific stanzas in the second version suggests a deliberate shift in focus from a deconstructive critique of Christianity to a constructive exposition of the qualities of ancient Greek culture that contributed to a happier and freer way of life. Schiller's intention was to highlight the shortcomings of contemporary society and religion by juxtaposing them with the harmonious and liberal values of Ancient Greece. Thus, his poem serves as an advocacy for the revival of these ancient ideals, emphasizing their potential to cultivate a vibrant, unrestricted, and enriched societal framework. It should also be indicated that in his own elucidation of the poem, Schiller posits that the deities within his poem serve as metaphors and, as such, are immune to insult or undue reverence; they are merely praised within the confines of their moral and aesthetic value as judged by natural moral sense and reason (High, 2015, p. 319). This approach underscores Schiller's poetic exploration as one of demystification, where both the Greek gods and the Christian God are examined not as literal entities but as cultural and individual projections. These divine figures embody the moral impacts and the relative truths of the ideals they symbolise, influencing earthly realities through the metaphors they represent.

Schiller's critique extends to the reception of these metaphoric deities, particularly the unflattering comparison of the Christian God with Greek deities, suggesting that any offence taken is not a problem originating from the artist but from the believer. He further argues that this becomes a societal issue when imaginative possibilities—pertaining to moral sense and reason—are restricted, controlled, and imposed upon by religious dogmas (as cited in High, 2015, p. 319).

Additionally, Schiller addresses the ironic accusation of polytheism levied against him. This misinterpretation, primarily stemming from Stolberg's critique, overlooks Schiller's nuanced view on the function of deities in cultural narratives. While Schiller acknowledges the progress represented by monotheism over polytheism, as explicitly discussed in his essay on Moses, he maintains a critical stance towards all organised religions. He suggests that both monotheistic and polytheistic systems can serve as political tools for domination, yet he characterises the gods of ancient Greece as ultimately less despotic and deceitful in their instrumentalisation compared to the figures of newer religions (as cited in High, 2015, p. 319). Thus, through his poem, Schiller not only challenges the theological constructs of his time but also invites a reevaluation of how divine metaphors shape and are shaped by cultural and moral perceptions. His work serves as a philosophical inquiry into the implications of religious and metaphysical representations in society.

Conclusion

To conclude, Elizabeth Barrett Browning's critique of Schiller's approach in her poem is, to some extent, misleading. Her argument is characterised by the belief that Schiller's promotion of Greek mythology, and thus paganism, is flawed, as Christian monotheism is a source of higher truth. Her sheer belief in the Victorian notion of poetry's educational purpose leads her to integrate Christianity into her work, perceiving it as embodying a higher truth than paganism. EBB's interpretation of Schiller's poem is strictly from a theological lens and religious context. Contrarily, as indicated above, Schiller's poem is characterised by a critique of the contemporary pressure and abuse of Christianity extant at the time. By highlighting the features of Ancient Greece that fostered a liberal society and critiquing the rigid stance of modern Christianity and its exploitation by those in power to manipulate people, Schiller presents his audience with an opportunity to discern the elements that contribute to the formation of a just society. He advocates for a return to the ideals of the ancient world. In this respect, the desire to revive or bring back the ancient Greek gods serves as a metaphor for reintroducing the principles of ancient Greece: liberty, harmonious coexistence, and freedom, which ultimately enable individuals to lead better lives and inspire superior art and ideas. Furthermore, Schiller's critique extends beyond mere nostalgia for a lost age of simplicity; it is a proactive call to reclaim and reinvigorate these qualities within contemporary intellectual and ethical life. He envisions a society where freedom is not only a naturally occurring state but also one that is cultivated and enriched through harmony, coexistence, and mutual respect. This philosophical stance challenges the prevailing cultural and intellectual orthodoxy, proposing a sophisticated synthesis of emotion and intellect as the foundation for a revitalised and just society.

References

- Browning, E. B. (1904). *Poems* (A. Meynell, Ed.). Blackie and Son Limited. (Original work published in 1844)
- Carruth, W. H. (1904). The religion of Friedrich Schiller. *PMLA*, 19(4), 496–582. <https://doi.org/10.2307/456510>
- Carus, P. (1905). *Friedrich Schiller: A sketch of his life and an appreciation of his poetry*. Open Court Pub. Co.
- Davies, C. (2007). Two of Elizabeth Barrett Browning's Pan poems and their after-life in Robert Browning's "Pan and Luna." *Victorian Poetry*. West Virginia University Press. <https://muse.jhu.edu/article/208945>
- Ferber, M. (2005). *European Romantic Poetry*. Pearson Longman.
- Gostwick, J. (1882). *German culture and Christianity: Their controversy in the time 1770-1880*. F. Norgate.
- Hatfield, H. (1964). *Aesthetic paganism in German literature*. Harvard University Press.
- High, J. L. (2015). Friedrich Schiller, secular virtue, and "The Gods of Ancient Greece" (1788). In C. Nadon (Ed.), *Enlightenment and secularism: Essays on the mobilization of reason* (pp. 315–325). Lexington Books.
- High, J. L. (2017). Revolutionary virtue: Schiller and freedom from religion. *Online Journal of Philosophy*, 9(2), 76–87.
- Hughes, L. K. (2010). Introducing Victorian poetry. In *The Cambridge Introduction to Victorian Poetry* (pp. 1–12). Cambridge University Press. Cambridge Introductions to Literature.
- Kelley, P., & Hudson, R. (Eds.). (1985). *The Brownings' Correspondence. Vol. 3: 1832–1837: Letters 435–601*. Wedgestone.
- Kelley, P., & Hudson, R. (Eds.). (1987). *The Brownings' Correspondence. Vol. 5: January 1841–May 1842: Letters 784–966*. Wedgestone.
- Kelley, P., & Hudson, R. (Eds.). (1989). *The Brownings' Correspondence. Vol. 7: March 1843–October 1843: Letters 1174–1406*. Wedgestone.
- Kelley, P., & Hudson, R. (Eds.). (1990). *The Brownings' Correspondence. Vol. 8: October 1843–May 1844: Letters 1407–1617*. Wedgestone.
- Kelley, P., & Hudson, R. (Eds.). (1991). *The Brownings' Correspondence. Vol. 9: June 1844–December 1844: Letters 1618–1798*. Wedgestone.
- Kelley, P., Hudson, R., et al. (Eds.). (1984). *The Brownings' Correspondence. Vol. 6*. Wedgestone Press.
- Morlier, M. M. (1990). The death of Pan: Elizabeth Barrett Browning and the Romantic ego. *Browning Institute Studies*, 18, 131–155. <http://www.jstor.org/stable/25057866>

- Palleske, E. (1860). *Schiller's life and works* (G. Wallace, Trans., Vol. 2). Longman, Green, Longman, and Roberts.
- Plutarch, L. M. (2003). *Moralia* (F. C. Babbitt, Trans., Vol. V). Harvard UP. (Original work published in c. 100 AD)
- Raymond, M. B. (1991). Elizabeth Barrett Browning and John Kenyon: Critical cousins. *Studies in Browning and His Circle*, 19, 19–26. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/45285282>
- Reed, T. J. (2002). Weimar classicism: Goethe's alliance with Schiller. In L. Sharpe (Ed.), *The Cambridge Companion to Goethe* (pp. 101–115). Cambridge University Press. Cambridge Companions to Literature.
- Schiller, F. (2021, July 25). *The Gods of Greece* (D. B. Gosselin, Trans.). Thechainedmuse. www.thechainedmuse.com/post/2017/12/20/original-translation-friedrich-schillers-the-gods-of-greece (Original work published in 1788)
- Wordsworth, W. (1997). *Poems in Two Volumes*. Woodstock Books. (Original work published in 1807)

Geliş Tarihi : 13.08.2024
Kabul Tarihi : 16.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1532787>

Ayne, S. (2024). Die Überwindung eines Kriegstraumas durch Schreiben – ein therapeutisches Modell von H. J. Ortheil? *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 21-35. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1532787>

DIE ÜBERWINDUNG EINES KRIEGSTRAUMAS DURCH SCHREIBEN – EIN THERAPEUTISCHES MODELL VON H. J. ORTHEIL? ¹

Seval AYNE²

ZUSAMMENFASSUNG

Der Zweite Weltkrieg und seine Folgen dominierten lange Zeit die deutsche Literatur. In dem Roman „Der Stift und das Papier“ des Autors Hanns-Josef Ortheil werden ein Familien- und Kind-Trauma nach dem Zweiten Weltkrieg erzählt, das sich darin äußert, dass die Mutter nach dem Verlust von vier ihrer fünf Kinder nicht mehr spricht und sich auch das einzige Kind (der Autor des Romans), der den Krieg überlebt hat, ebenfalls in tiefes Schweigen hüllt. Im Roman wird das tägliche Familienleben in der Nachkriegszeit und die seltsamen Kommunikationsformen, die sich in der Familie bei der Mutter und dem Sohn entwickeln, dargestellt. Die Mutter kommuniziert innerhalb der Familie, indem sie das, was sie sagen möchte, auf Papier schreibt. Im Gegensatz zur Mutter kommuniziert allerdings der Sohn überhaupt nicht und hat jahrelang Schwierigkeiten, wenn er etwas sagen oder schreiben will oder soll. Die Eltern befürchten, dass der Junge nach Jahren des Schweigens nie richtig sprechen und schreiben lernen würde. Der Autor versetzt sich zurück in seine Kindheit und erzählt, wie er das Schreiben von seiner Familie, vor allem von seinem Vater, gelernt hat. Diese frühe Phase des ersten Schreibversuche des Kindes wird vom Vater beschrieben und kommentiert. Dazu gehört auch, dass das Kind zunächst eine Verbindung zur Außenwelt herstellen musste, die bis dahin nicht existierte. Obwohl der „Schreibunterricht“ des Vaters keinem Lehrplan folgte, wirkte sich seine Herangehensweise positiv aus und das Kind lernt schrittweise Lesen und Schreiben. Die Familienkultur und die Rolle der Eltern werden im Roman besonders hervorgehoben. Es wird erzählt, wie sich die Familie als Teil der Gesellschaft nach dem Krieg veränderte. In diesem Zusammenhang werden die Beziehungen zwischen Vater, Mutter und Sohn beschrieben und untersucht.

Schlüsselwörter: Vater-Mutter-Kind-Beziehungen, Der Stift und das Papier, Familiengedächtnis, Traumata in der Nachkriegszeit, Verspätetes Erlernen von Sprechen, Lesen und Schreiben eines Kindes.

¹ Ein Teil dieses Artikels wurde auf der Tagung “Söylem 2. Uluslararası Filoloji Sempozyumu 6-8 Ekim 2023, in Didim mit dem Titel “Hanns-Josef Ortheil” in *Kalem ve Kağıt – Bir tutkunun Romanı* Eserinde Baba Figürü” als Tagungsbeitrag vorgetragen.

² Assist. Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Erziehungswissenschaftliche Fakultät, sevala@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8804-3325>

Date Received : 13.08.2024
Date Accepted : 16.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1532787>

Ayne, S. (2024). Savaş travmasını yazarak aşmak – H. J. Ortheil'in tedavi edici bir modeli mi? *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 21-35. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1532787>

SAVAŞ TRAVMASINI YAZARAK AŞMAK – H. J. ORTHEIL'İN TEDAVİ EDİCİ BİR MODELİ Mİ?

Seval AYNE³

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı ve sonuçları uzun süre Alman edebiyatına egemen olmuştur. Yazar Hanns-Josef Ortheil'in Kalem ve Kâğıt adlı romanı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan aile ve çocuk travmasını anlatmaktadır; bu travma, beş çocuğundan dördünü kaybeden annenin artık konuşamamasıyla kendini gösterir. Savaştan sağ kurtulan tek çocuk (romanın yazarı) da derin bir sessizlik içindedir. Roman, savaş sonrası dönemdeki günlük aile yaşamını ve ailede anne ile oğul arasında gelişen tuhaf iletişim biçimlerini anlatmaktadır. Anne aile içinde söylemek istediklerini kâğıta yazarak iletişim kurar. Ancak annenin aksine oğul hiç iletişim kuramaz ve yıllardır bir şeyler söylemek veya yazmak istediğinde zorluklar yaşar. Ebeveynler, yıllarca süren sessizlikten sonra çocuğun asla düzgün konuşmayı veya yazmayı öğrenemeyeceğinden korkar. Yazar çocukluğuna giderek yazmayı ailesinden, özellikle de babasından nasıl öğrendiğini anlatır. Çocuğun ilk yazma denemelerinin bu erken evresi anlatıcı tarafından anlatılır ve yorumlanır. Bu aynı zamanda çocuğun öncelikle dış dünyayla o zamana kadar var olmayan bir bağlantı kurması gerektiği anlamına da gelir. Babanın "yazma dersleri" bir müfredata uymasa da yaklaşımı olumlu etki yapar ve çocuk yavaş yavaş okuma yazmayı öğrenir. Romanda aile kültürü ve ebeveynlerin rolü özellikle vurgulanmaktadır. Savaştan sonra ailenin toplumun bir parçası olarak nasıl değiştiğini anlatmaktadır. Bu bağlamda baba, anne ve oğul arasındaki ilişkiler anlatılıp incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Baba-anne-çocuk ilişkileri, Kalem ve kâğıt, Aile hafızası, Savaş sonrası dönemde travma, Çocuğun konuşma - okuma ve yazmayı gecikmeli öğrenilmesi.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, sevala@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8804-3325>

Einleitung

Kriegstraumata wirken in manchen Familien über Generationen fort. Oft hatte man in der Nachkriegszeit nicht nur mit wirtschaftlichen Problemen zu kämpfen, sondern im Bereich der Erziehung und Bildung auch mit Entwicklungsschwierigkeiten. Die Familien sahen sich im Alltagsleben nach den Schrecken des Krieges oftmals nicht nur mit sozialen sondern auch mit psychischen Problemen konfrontiert. Die Familien waren schwer traumatisiert, Kinder und Jugendlichen waren häufig desorientiert. Das wird in den Romanen von Hanns-Josef Ortheil sehr gut und realitätsnah in der Depressivität der Mutter und ihrem Sprachverlust sowie in den Sprachstörungen des Kindes herausgearbeitet; der Kampf der Eltern um die Sprachfähigkeit des Kindes, die gefährdet ist, verändert die Beziehungen der Eltern untereinander und baut eine starke Beziehung des Kindes mit jedem Elternteil auf. Diese Art von Fehlentwicklungen und ihre mögliche Wiederauflösung werden aus der Perspektive der Psychologie oft untersucht (vgl. Ertle, 2011, s. 65). Die Untersuchung von Ertle "Verlorene und wiedergefundene Sprache" zeigt u.a. auch am Beispiel der zeitgenössischen Romane darunter auch von Ortheils Werk "Die Erfindung des Lebens"- den Erwerb der Muttersprache und Beziehung zum Primärobjekt Mutter. Diese sind "als komplexe Entwicklungsleistung eng miteinander verwoben". (ebd.)

Man versuchte schon in den sechziger Jahren das Ich der Vergangenheit zu analysieren und die Erfahrungen sowie die inneren und äußeren Zustände in Romanen zu verbildlichen. In der postmodernen Literatur ist das Schreiben nach Wucherpfeffer (2010) "ein unabgeschlossener autobiografischer Weg zu sich selber" (s. 313). Des Weiteren sind Verdrängung und Traumata, Krankheiten, Vater- Mutterbeziehung weitere Themen der Romanliteratur der Nachkriegszeit. Insbesondere spielt das Thema der Verdrängung und des Traumas in Bezug auf die Erfahrungen des Zweiten Weltkriegs und in der Literatur der Nachkriegszeit eine wichtige Rolle. In vielen literarischen Werken dieser Epoche wird die Art und Weise thematisiert, wie Individuen und Gesellschaften mit den traumatischen Erlebnissen umgehen, die sie während des Krieges und der Nachkriegszeit durchlebt haben. Viele Figuren in solchen Romanen versuchen ihre traumatischen Erfahrungen zu unterdrücken. Familien in den Werken verdrängen unangenehme Erinnerungen. Die Traumata, die durch die Erlebnisse des Krieges verursacht wurden, werden in der Nachkriegsliteratur sowohl an leidenden Individuen als auch in Familien behandelt. In der deutschen Literaturgeschichte der Nachkriegszeit stehen Menschen, Begegnungen wie mit Vätern-Großvätern, Müttern, Töchtern und Söhnen sowie persönliche Erfahrungen im Mittelpunkt. Man erlebt die Konflikte zwischen Vater und Sohn sowie den Jungen mit den Älteren. In Erinnerungsbüchern dient die Welt des Individuums als Erfahrungsmaterial. Die Figuren wie Väter, dominierende Mütter werden zur Reflexion über das eigene Selbst genutzt. Die Umwelt wird subjektiv betrachtet, sie wird zur 'meiner Umwelt' des Schreibenden (vgl. Mayer, 1998, s. 341ff.). Autoren wie Peter Härtling und Christa Wolf usw. beschrieben die Augenblicke der Auseinandersetzung zwischen Vater - Mutter und Sohn. Der Alltag des Krieges und Nachkriegs wurde von den Älteren "als Kinderwunde erlebt, die nicht heilen will. Die etwas Jüngeren, Sohn und Tochter, erlebten die Wunden ihrer Väter und Mütter als eigene Wunden" (ebd., s.355).

Eine Besonderheit war in Deutschland eine Phase der kollektiven Verdrängung. Die Menschen versuchten die Vergangenheit, d.h. den Grund des Krieges und der deutschen

Niederlage zu ignorieren. Diese Haltung wurde allerdings in der Literatur der Nachkriegszeit kritisiert. Auch Ortheil hinterfragt im Werk "Der Stift und das Papier" diese Verdrängung. In der Nachkriegsliteratur werden Traumata und Verdrängung als zentrale Elemente der menschlichen Erfahrung behandelt. Autoren dieser Zeit beschrieben die gesellschaftlichen und psychologischen Folgen des Krieges und setzten sich mit der Vergangenheit und der Gegenwart auseinander, um das Verständnis für die Auswirkungen von Kriegserlebnissen auf das Leben des Individuums, aber auch der deutschen Gesellschaft insgesamt zu vertiefen.

Hanns-Josef Ortheil veröffentlichte nach der Wende den Roman "Abschied von den Kriegsteilnehmern", der die Auseinandersetzung der 68-er Generation mit ihren Vätern thematisiert. Mit seinen beiden Romanen "Schwerenöter" von 1987 und "Agenten" von 1989 hatte Ortheil wichtige Beiträge zur Beschreibung des bundesrepublikanischen Selbstverständnisses geleistet. "Schwerenöter" reflektiert die Zeitgeschichte der Bundesrepublik von den 1950-er Jahren bis zur Gegenwart, während "Agenten" einen Abgesang auf die Ideale der 68-er Generation darstellt. Ortheils Romane sind nach Brenner eher konventionell erzählt (vgl. 2011, s. 337). Die Gegenwartsliteratur erzählt auch Geschichten die persönliche und kollektive Erinnerungen behandeln. Es geht also nicht nur um die Beschreibung sondern auch um den Umgang mit der Vergangenheit. Durch literarische Erinnerung wird die Gegenwart verarbeitet und gedeutet. Man spricht von Erinnerungsliteratur, die in unterschiedlichen Formen auftritt: Als Autobiographie, als verschlüsselte Selbst- oder Fremdbiographie, als Familienroman, als dokumentarischer Bericht, als fiktionaler Roman, als Dokufiktion oder als autobiographischer Roman. In diesem Zusammenhang schreibt Braun über die Rolle der Erinnerung folgendes:

Zur Erinnerung gehören das Erinnerte und jemand, der sich erinnert und das Erinnerte formt, der auf Unfälle und Unstimmigkeiten bei der Überlieferung der Geschichte achtet und auch von Verschweigen und Vergessen erzählt. Diese ästhetische Formung der Erinnerung ist eine besondere Leistung der Literatur (2010, s. 110).

Die Literatur besitzt also eine besondere Fähigkeit, diese Erinnerung zu verarbeiten und zu gestalten. Es wird hervorgehoben, dass das Familiengedächtnis mehr als nur die Weitergabe von Erlebnissen und Ereignissen ist. In diesem Zusammenhang betont Welzer die Rolle des Familiengedächtnisses wie folgt:

[...] die kommunikative Vergegenwärtigung von Vergangenen in der Familie ist kein bloßer Vorgang der Weitergabe von Erlebnissen und Ereignissen, sondern immer auch eine gemeinsame Praxis, die die Familie als eine Gruppe definiert, die eine besondere Geschichte hat, an der die einzelnen Mitglieder teilhaben und die sich nicht zu verändern scheint (2008, s. 165).

Des Weiteren benutzen die Psychoanalytiker seit Freuds Arbeit "Über Deckerinnerungen" aus dem Jahr 1899 das Konzept Deckerinnerung (screen memory). Es geht hierbei um Erinnerungen an die Kindheit. Eine Deckerinnerung im Zusammenhang mit einem Trauma beschreibt eine Erinnerung, die ein schmerzhaftes oder traumatisches Erlebnis verdeckt oder überlagert. Oft handelt es sich bei dieser Art von Erinnerung um eine Schutzfunktion, indem sie das ursprüngliche Trauma verdrängt und dadurch verhindert, dass es in vollem Umfang bewusst wird. Die Deckerinnerungen können erst durch Therapie, Reflexion oder bestimmte Auslöser in das Bewusstsein gelangen, was oft ein schmerzhafter, aber notwendiger Prozess zur Verarbeitung des Traumas ist (vgl., Mertens, 1998, s.46f). Ausserdem haben

Freuds Studien zur Erinnerungsform des Traumes, einschließlich seiner Entdeckung der ‘Zensur der Erinnerung’ bedeutsame Folgen für die Literatur gehabt (Nünning, 1998, s. 126). Im Medium der sprachlichen Kommunikation wird eine Möglichkeit der kulturellen Weitergabe von Erfahrungen geschaffen. Markowitsch und Welzer machen dies wie folgt deutlich:

Menschen können ihre Erkenntnisfortschritte in der Bewältigung von Umwelthanforderungen über Zeiten und Räume hinweg weitergeben, so daß die jeweils folgenden Generationen auf der Basis der gemachten, in soziale Praktiken überführten Bewältigungserfahrungen ihre Entwicklungsmöglichkeiten auf jeweils höheren Erfahrungsniveaus entfalten können. (2006, s. 13)

Es geht darum, dass Menschen ihre wesentlichen Erkenntnisse und Lösungen, die sie im Umgang mit den Anforderungen der Umwelt gewonnen haben, an die nächste Generation weitervermitteln. Die Weitergabe von kollektiven Erfahrungen kann dazu führen, dass Lernprozesse als Wissen bewahrt werden und dass die kollektive Integration daraus abgeleiteter sozialer Praktiken es den nächsten Generationen ermöglichen, neue Herausforderungen auf höherem Erfahrungsniveau zu meistern.

Der deutsche Schriftsteller Hanns-Josef Ortheil gibt uns in seinem Roman “Der Stift und das Papier” einen Einblick in eine Familiengeschichte der Nachkriegszeit, die sich von Erinnerungen herleitet, die von einem Kriegstrauma geprägt wurden. Er beschreibt die Überwindung des Traumas durch das Schreiben und zugleich richtet sich der Fokus auf die Erziehungs- und Bildungsprinzipien innerhalb der Familie, die ihnen in der Nachkriegszeit in Deutschland einen Halt geben.

Hanns-Josef Ortheil: “Der Stift und das Papier. Roman einer Passion” (2015)

Hanns-Josef Ortheil wurde 1951 in Köln geboren und gehört seit vielen Jahren zu den bedeutendsten deutschen Autoren der Gegenwart. Seine Romane sind in mehrere Sprachen übersetzt worden und sein Werk wurde mit vielen Preisen ausgezeichnet. Er war Kind in der Nachkriegszeit. Ortheil, der keinen Hörfehler hatte, aber als Kind bis zu seinem achten Lebensjahr nicht sprach erhielt seit seinem achten Lebensjahr von seinen Eltern Schreib- und Sprachunterricht. Der autobiografisch geprägte Roman “Der Stift und das Papier” besteht aus fünf Hauptkapiteln mit Unterkapiteln. Im Roman schildert Ortheil seine persönliche Schreibbiografie. Er rekonstruiert seine frühe Kindheit, die von Sprachlosigkeit geprägt war, und wie seine Eltern Schritt für Schritt Mittel und Wege suchen und finden seine Sprachblockade zu überwinden. In “Der Stift und das Papier” blickt er auf seine frühen Übungen und die Räume (Straßen und Plätze in Köln und im Westerwald) sowie das genutzte Bild- und Sprachmaterial (Spiele, Nachrichten, Buchlektüren) zurück. Gleichzeitig versucht er, rückblickend die Geheimnisse der Methodik und Didaktik des Lehrens seiner Eltern genauer zu verstehen. Dazu greift er auf das Archiv der frühesten Materialien und Texte zurück, die sein Vater für das Lehren der ersten Schreibunterweisungen entwickelt hatte.

Mit dem autobiographischen Roman und seiner Konstruktion, die verschiedene Perspektiven erlaubt, versucht der Autor einerseits die deutschen Bildungstraditionen, die vor dem dritten Reich galten (die von den Eltern repräsentiert werden), positiv in Erinnerung zu rufen und andererseits die Entwicklung des Kindes im Rahmen der neuen Werte und Regeln in

der Nachkriegszeit sowie dadurch auch wichtige Aspekte der deutschen Bildungs- und Kulturgeschichte anzusprechen.

Auf den Schriftsteller und sein Werk bezogen, ergeben sich aus diesen Perspektiven folgende Konsequenzen: In den Mittelpunkt rückt Ortheil die Entwicklung eines Kindes in der Familie. Sein Charakter, seine Erziehung und sein Leben, seine Vergangenheit und seine Gegenwart, seine Leidenschaften, Fähigkeiten und jede seiner Handlungen lassen ihre Spuren in den Gedanken und Schriftstücken zurück. Der Autor erkennt, dass das familiäre Milieu und die von den Eltern geschaffenen äußeren Lebensbedingungen die treibenden Einflüsse waren, die ihn zum Schriftsteller werden ließen. Der Autor schildert seine Entwicklung als Schriftsteller und die Bedeutung der Literatur und des Schreibens zur Selbstfindung und zum Selbstaussdruck. Das Kind stellt sich im Roman auch schon eigene Schreibaufgaben, erfindet später kleine Erzählungen und Geschichten, schreibt Gedichte und Mini-Dramen und beginnt an einem Roman zu arbeiten. Seine Texte erscheinen auch in Zeitungen und Zeitschriften. Der Autor erinnert sich, beschreibt und kommentiert seinen eigenen Bildungsprozess in der Nachkriegszeit. Seine autobiografische Erzählung verbindet Kindheits- und Jugendereignisse, mit dem familiären Kriegstrauma. Trotz der traumatischen Erfahrungen, die für alle Familienmitglieder eine Last darstellen und trotz der schwierigen Nachkriegszeit ist es für die Eltern das Wichtigste, ihrem Kind eine sprachliche und kulturelle Bildung zu geben. Sie geben diese Aufgabe nicht an irgendeine pädagogische Institution ab, sondern sehen das als IHRE wichtigste 'Lebensaufgabe' an. Dabei ist Botschaft, wie groß der Einfluss, die Wirkung und das persönliche Engagement der Eltern auf die Ausbildung der Persönlichkeit und die kulturellen Reifungsprozesse eines Kindes sind.

Im gesamten Roman betont Ortheil die elementare Bedeutung der Sprache und des Schreibens im Leben eines Kindes. Dabei erfährt der Leser auf literarische Weise wie ein Kind zum Lesen und Schreiben herangeführt wird. Hierbei kommen unterschiedliche Dimensionen des Schreibens hervor. Das Schreiben wird als Akt der Befreiung aus den Zwängen einer traumatischen Realität gesehen, aber es zeigt sich, dass ein feinfühliges Gespür für das Beobachten der alltäglichen Realitäten eine wichtige Eigenschaft ist. Die wechselnden Lebensräume und Lebensumstände des Autors bestimmen die Schreibsituation. Das Beobachten der Umgebung und die Familienatmosphäre spielen dabei eine grundlegende Rolle. Es wird deutlich, dass das Schreibmotiv als Befreiung und Sinnsuche, als Versuch zur Überwindung des Kriegstraumas ausgewählt wurde. Schreiben verbindet das innere Erleben mit der Aussenwelt. Kunst, Musik, Bücherlesen, Naturerkundung durch Reisen, Wandern, Spaziergänge, die Beobachtung von Tieren und sogar von Flüssen u.a. sind Aspekte des Schreibens, die als Sinnsuche Bruchstücke zur Überwindung des Kriegstraumas sein können. Im Roman "Der Stift und das Papier" von Ortheil nehmen die Verarbeitung von einem Trauma und die Suche nach Überwindungsstrategien eine wichtige Rolle ein. Folgende traumatische Ereignisse werden im Roman angeführt.

Traumatische Anteile und Überwindungsstrategien

Tod der Geschwister und Stummheit der Mutter: Die Stummheit der Mutter stellt ein starkes traumatisches Element dar. Nach traumatischen Erlebnisse wie dem Verlust von vier Söhnen während des Zweiten Weltkriegs ist die Mutter des Protagonisten sprachlos geworden

und das Kind hat sich selber dem Verhalten der Mutter angepasst. Das Kind spricht nicht, beobachtet allerdings andere Menschen zu den verschiedensten Gelegenheiten beim Sprechen. Die folgende Passage macht deutlich wie die Kommunikation in der Familie am Ende des Krieges war:

Etwa seit meinem dritten Lebensjahr hatte ich kein Wort gesprochen, so wie auch meine Mutter in diesen frühen Kinderjahren nicht gesprochen hatte. Nach dem Verlust von vier Söhnen hatte sie immer weniger und dann gar nichts mehr gesagt, und ich selbst hatte mich diesem Verhalten angepasst und ebenfalls aufgehört, noch irgendetwas zu sagen. Ich hatte geschwiegen und mich an meiner stillen Mutter orientiert, die alle notwendigen Mitteilungen auf kleinen Zetteln vermerkte. Die vielen Zettel (manchmal zwanzig, dreißig am Tag) waren das einzige Mittel der Kommunikation in unserer Familie gewesen, Ich habe meine Mutter als eine lesende, schreibende, aber lange Zeit nicht sprechende Person erlebt (Ortheil, 2015, s. 9).

Über das traumatische Ereignis selbst - den Verlust der vier Geschwister im Krieg, wird in der Familie nicht gesprochen. Erst in den letzten Episoden des Romans spricht der Autor über die Verdrängung der Familiengeschichte, die der Autor lange Zeit selbst nicht kannte. Den Grund des Verhaltens der Mutter erfährt der Autor erst als 14-jähriger, als er mit seinem Vater nach Berlin fährt. Wahrscheinlich hatte der Vater diese Reise geplant, um dem Sohn die Familiengeschichte erzählen zu können. Das Kapitel "Über Vergangenes schreiben" am Ende des Romans beschäftigt sich mit dieser Reise nach Berlin. Die Mutter wollte auch nach 20 Jahren nicht nach Berlin fahren. Mit dem Besuch Berlins kommt die Familiengeschichte hoch. Die 'Fahrt in die in die Vergangenheit' erweckt die traumatische Erfahrung der Eltern, die der Vater überwinden will - und die Mutter ist dazu nicht fähig. Die verdrängte Familiengeschichte, die der Vater dem Sohn erzählt, wird von Ortheil wie ein Chronist wiedergegeben.

Von ihren ersten gemeinsamen Jahren in Berlin sprechen sie aber nie. Nur durch die Fotos und einige Andeutungen, die manchmal eher nebenher gemacht werden, weiß ich, dass es diese Berliner Jahre gegeben hat. Meine Eltern haben im Herbst 1939 geheiratet, und genau in diesem Herbst hat Papa eine Stelle als Vermessungsingenieur bei der Deutschen Reichsbahn erhalten. Deshalb sind die Eltern aus dem kleinen westerwäldischen Ort, in dem sie aufgewachsen sind, gleich in das riesengroße Berlin gezogen. Dort haben sie bis zum Kriegsende gelebt. Danach aber sind sie rasch wieder nach Köln (und damit auch in den Westerwald) zurückgekommen. Sie haben es in Berlin nicht mehr ausgehalten, denn in Berlin haben sie keineswegs sechs schöne erste Jahre ihrer Ehe, sondern den Zweiten Weltkrieg erlebt" (Ortheil, 2015, s. 227).

Berlin assoziiert bei der Mutter das Bild des Schreckens: Bombardierungen, Ruinen, Straßenkämpfe, Brutalität, Tote und Verletzte. Solche Episoden aus der Berliner Zeit zu Kriegszeiten werden erzählt. Der Autor erfährt von den traumatisierenden Todesursachen seiner zwei ersten Brüder.

Während einem der ersten Bombenangriffe haben die Eltern ihr erstes Kind, einen Sohn, verloren. Sein Grab befindet sich auf einem Berliner Friedhof. Dann aber haben sie ein zweites Kind bekommen, und dieses Kind haben sie ganz ähnlich wie mich genannt. Es hieß Karl-Josef. Ich schreibe: 'Es hieß' und nicht 'es heißt', denn dieses zweite Kind ist später im Westerwald, nach der Rückkehr der Mutter aus Berlin, beim Einmarsch der Amerikaner durch eine Granate mitten in den Kopf ums Leben gekommen. Nicht die Amerikaner haben diese Granate abgefeuert, sondern deutsche Soldaten, die im Westerwald bis zur letzten Kriegssekunde kämpften und

Granaten auf Häuser und Bauernhöfe abfeuerten, in denen ihre Landsleute lebten und auf das baldige Ende des Krieges hofften. [...] (Ortheil, 2015, s. 229).

Vergegenwärtigungen des Vergangenen werden in der Regel zu unterschiedlichen Anlässen thematisiert. Die Auswirkungen der traumatischen Erlebnisse der Eltern wird aus der Perspektive des Kindes wahrgenommen: das Kind reagiert empathisch-emotional: "Das Foto meines Bruders hat mich zum Weinen gebracht, einfach so, schon beim ersten Betrachten" (Ortheil, 2015, s. 229).

Die Fotos, Berlinaufenthalt erinnert die Familie an die Vergangenheit: Das Kind betrachtet den Vater, und spürt die tiefgreifenden Verletzungen, die er immer noch in sich trägt, was auch bei dem Autor wieder empathische Reaktionen hervorruft:

Papa weint fast nie, er hat nur manchmal gerötete oder feuchte Augen, aber auch das reicht schon aus, um auch mich zum Weinen zu bringen. Fast immer haben solche Momente mit der Vergangenheit zu tun, so dass ich oft gedacht habe, dass die Vergangenheit in unserer Familie eine viel größerer Rolle spielt als in anderen Familien. Die nämlich denken kaum an das Vergangene, während in unserer Familie viel an die Vergangenheit gedacht, aber wenig von ihr geredet wird. [...] Gerade weil nie über die Vergangenheit geredet wird und sie doch gegenwärtig ist (nach dem Tod ihres zweiten Kindes haben Mama und Papa in der Nachkriegszeit ihren dritten und vierten Sohn verloren), hat sie etwas stark Anziehendes. Das spüre selbst ich, der ich doch fast nichts von ihr ahne oder weiß (Ortheil, 2015, s. 230).

Durch das enge Leben an der Seite seiner traumatisierten Eltern und nachdem die Mutter nach dem Tod ihrer vier Söhne verstummt ist, setzt sich der Sohn mit der vergangenen Geschichte der Eltern auseinander und will darüber Schreiben. Er hält sich an die Aufzeichnungen seiner Mutter und versucht sie zu kleinen Erzählungen umzuarbeiten. Von seinem Vater gibt es Briefe aus dem Krieg, welche die Mutter sammelte. Das schreibende Ich versucht mehr über die Vergangenheit zu erfahren: "Und ich müsste noch viel mehr wissen: Warum dieser verdammte Krieg überhaupt entstanden ist und was alles los war in Deutschland, bevor ich zur Welt gekommen bin." (Ortheil, 2015, s. 231)

In diesem Zusammenhang ist es wichtig, dass die kollektive Identität in Familien in der Regel stark ausgeprägt ist. Das Familiengedächtnis ist nicht nur eine Sammlung von Erinnerungen, sondern ein dynamischer Prozess, der kontinuierlich die Identität und den Zusammenhalt der Familie beeinflusst. Der Erzähler betont in der Erzählung das Verständnis und die Verbundenheit der Familienmitglieder.

Übertragung des Traumas: Die Mutter überträgt ihr eigenes Trauma auf den Sohn. Die ständige emotionale Atmosphäre, ihre Unfähigkeit zu sprechen und die ständige Trauer prägen die Kindheit des Kindes und beeinflussen seine eigene Sprachentwicklung. Der Autor beschreibt die Trauma-Biografie bzw. das Trauma der Mutter, als eine Konsequenz des Krieges und die Auswirkungen auf das Kind. Die Sprachlosigkeit der Mutter führt als Konsequenz zum Schweigen, bzw. zum Nicht-Sprechen-Können des Kindes. In der Schule leidet es unter Sprachdefiziten und wird von seinen Mitschülern verspottet, ausgegrenzt und herabgesetzt. Berlin als Erinnerungsort assoziiert die negativen Erfahrungen bei der Mutter. Hier werden die Spuren des Traumas, dass der Protagonist wahrnimmt im Dialog innerhalb der Familie sichtbar.

[...] die Berliner Freunde der Eltern drängen. Beinahe zwanzig Jahre sind nach dem Kriegsende vergangen, doch die Eltern zieht noch immer nichts nach Berlin. ‘Nie wieder Berlin!’, sagt Mama, und sie bleibt auch dabei, als Papa sie mehrmals auffordert, mit dorthinzufahren. ‘Du solltest Dich noch *einmal* sehen lassen’, sagt er, aber es ist nichts zu machen und die Mama sagt nur: ‘Ich fahre nie wieder dorthin. Da kannst Du tun und machen, was Du willst!’ (Ortheil, 2015, s. 228).

Der Autor beschreibt eine starke emotionale Ablehnung gegenüber Berlin, die von der Mutter empfunden wird. Auf Vorschlag von Berliner Freunden soll die Familie nach Berlin zurückziehen, aber die Mutter weigert sich nach Berlin zu gehen. Diese Reaktion der Mutter deutet auf die traumatischen Erlebnisse bzw. negativen Erinnerungen hin, die sie mit Berlin verbindet. Der Vater besucht mit dem Sohn Berlin. Auf diese Weise sieht der Protagonist die elterliche Wohnung, in der seine Familie während der Kriegsjahre wohnte. Hier finden sie die Notizbücher, die er über die Haushaltskasse in einem der in Berlin zurückgelassenen Koffer seiner Mutter aufbewahrt hat. In einem der Koffer, die sie in Berlin zurückgelassen hat, entdecken sie:

[...] Wertgegenstände und Dokumente, und außerdem eben die Haushaltsbücher, die sie Tag für Tag in Berlin geführt hat. Sie hat Ausgaben und Einnahmen exakt eingetragen, und sie hat daneben auch Aufzeichnungen über das gemacht, was sie täglich erlebt hat. Die gesamten sechs Kriegsjahre sind in diesen Kladden gespeichert, mit den (anfänglich) noch schönen Momenten (Abende am Wannsee, das nächtliche Berlin am Potsdamer Platz) und mit den vielen furchtbaren Ereignissen in den Bombenjahren (Ortheil, 2015, s. 229).

Die Haushaltsbücher und persönlichen Aufzeichnungen fungieren als ein physisches Gedächtnis der Familie. Sie befehlen die alltäglichen Erfahrungen und Emotionen, die sonst vielleicht vergessen oder verdrängt sind. Solche Dokumente können späteren Generationen helfen, die Vergangenheit der Familie besser zu verstehen und sich mit ihr zu verbinden. Die Aufzeichnungen halten die traumatischen Erlebnisse der Kriegsjahre fest. Diese Aufzeichnungen können eine Belastung als auch eine Möglichkeit der Verarbeitung sein. Traumata, die über Generationen hinweg weitergegeben werden, könnten eventuell überwunden werden. Der Autor will Wissen über das Chaos des Krieges erlangen. Er denkt, dass dies eine Möglichkeit sein könnte, die traumatischen Ereignisse zu bewältigen.

Gerade weil nie über die Vergangenheit geredet wird und sie doch gegenwärtig ist (nach dem Tod ihres zweiten Kindes haben Mama und Papa in der Nachkriegszeit ihren dritten und vierten Sohn verloren), hat sie etwas stark Anziehendes. Das spüre selbst ich, der ich doch fast nichts von ihr ahne oder weiß (Ortheil, 2015, s. 230).

Der Autor macht deutlich, wie persönliche Aufzeichnungen und Dokumentationen dazu beitragen können, das Familiengedächtnis zu bewahren, traumatische Erlebnisse zu verarbeiten und letztlich zur Überwindung von Traumata beizutragen. Über den Verlust der Kinder während der Kriegszeit wurde nie gesprochen. Jedoch können sie in der Gegenwart stark spürbar sein und die Familienmitglieder beeinflussen. Es zeigt sich bei Ortheil, wie tief solche unausgesprochenen Geschichten in das kollektive Familiengedächtnis eingebettet sein und wie sie das Verhalten und die Emotionen der nachfolgenden Generationen beeinflussen können.

Isolierung und Einsamkeit: Durch die traumatischen Erlebnisse ist der Sohn stark isoliert und erlebt in der Schule keine zwischenmenschlichen Freundschaften oder Zuwendungen.

Aufgrund des Unglücks der Familie ist das Kind unfähig zu Bindungen. Das Kind entwickelt sprachliche Besonderheiten. Es versucht in der intensiven Auseinandersetzung mit dem Schreiben seine eigenen Wege zu finden, um mit der Welt in Kontakt zu treten. Insbesondere die empathische Nähe zwischen Vater und Sohn ruft beim kindlichen Ich positive Veränderungsprozesse hervor, um mit der Welt in Kontakt zu treten.

Gegen Ende der Erzählung – in der Jugendphase des Erzählers - beschreibt der Ich-Erzähler seine Entscheidung, sich von den Eltern zu trennen und nach Rom zu reisen, um ein Klavierstudium aufzunehmen. Er will unabhängig sein und ein guter Pianist werden. Hier unterstützt der Vater ihn bei der Erlangung seiner Unabhängigkeit. Reisen sowie der Wunsch, auch alleine zu reisen, finden beim Vater Gehör und Akzeptanz. Der Vater unternimmt insgesamt vier Reisen mit dem Sohn innerhalb und außerhalb Deutschlands. Die Loslösung vom Vater bzw. vom elterlichen Zuhause ist dabei für den Bildungs- und Entwicklungsprozesses wichtig: “[...] Papa meint, ich solle in Zukunft nicht mehr mit ihm, sondern mit meinen Freunden verreisen. (Im Stillen antwortete ich: Mit welchen Freunden? Von wem spricht er?) Ich soll selbständiger werden, ich soll mein Leben in die eigene Hand nehmen!” (Ortheil, 2015, s. 250).

Der Dialog zwischen dem Vater und dem Sohn beleuchtet Gefühle von Einsamkeit und Isolierung im Familiengedächtnis und unterstreicht die Erwartungen des Vaters und die Wirklichkeit des Kindes. Die väterliche Perspektive weist darauf hin, dass der Vater wünscht, dass das Kind unabhängiger und selbständiger wird. Der Sohn stellt im Stillen Fragen, was auf eine Verunsicherung hindeutet. Er weiß nicht, ob es ihm gelingen kann, außerhalb der Familie Bindungen aufzubauen. Allerdings hat er durch das Schreiben Selbstbewusstsein bekommen - durch das Schreiben fühlt er sich mit dem Leben verbunden.

Während des Schreibens war ich wieder allein. So allein, wie ich mich immer beim Schreiben empfunden habe. Um mich herum ist die große Stille, und aus der Stille heraus wächst die Schrift. Mit ihrer Hilfe schlängle ich mich aus der Stille heraus und verknüpfe das Stille mit Wörtern und Sätzen (Ortheil, 2015, s. 257).

Schreiben ist für den Protagonisten, dessen innere Welt durch Isolation geprägt ist, ein Weg mit seiner Einsamkeit umzugehen. Das Schreiben als ein kreativer Prozess ist ein Versuch, ein Mittel die die Isolation und Einsamkeit zu überwinden. Wörter und Sätze werden zu Brücken, die Verbindungen herstellen. Auf diese Weise versucht die Person der Einsamkeit zu entkommen und sie zu verstehen. Das Schreiben versetzt den Autor in seine stumme Kindheit zurück und es macht aus ihm

[...] *das Kind, das schreibt*. Schreiben ist für mich ein durch und durch kindlicher Akt, der aus dem stummen Dunkel in eine lebendige, helle Gegenwart führt. [...] Ich erlebe das Schreiben also wie eine Sucht, die mich am Leben erhält. Kommt es zu einem Ende, ist die Gefahr da, dass ich wieder in die dunklen Zonen der frühesten Kindheit zurücksinke. Aus. Schluss. Nicht mal mehr ein Lallen.” (Ortheil, 2015, s. 257)

Das Schreiben hat eine transformative Kraft, durch welche er aus dem Zustand der Dunkelheit und des Schweigens ausbricht und in einen Zustand des Lebens und der Kommunikation übergehen kann. “Dunkle Zonen” könnten symbolisch für traumatische

Erfahrungen in der Kindheit stehen. Kann Schreiben vielleicht auch bei anderen Kindern, die in einem Zustand der Isolation und des Verlusts der Kommunikation sind, Hilfe bringen?

Suche nach Ausdruck: Der Roman beschreibt den Versuch des Protagonisten, einen Ausweg aus seiner traumatischen Situation zu finden. Um die Sprachlosigkeit zu überwinden und die traumatischen Erlebnisse zu verarbeiten, wird das Schreiben für ihn zum Mittel zum Verstehen. Das Schreiben dient nicht nur als Ausdrucksmittel, sondern auch als therapeutischer Prozess. Darüberhinaus zeigt der Autor im Roman, wie lebensbestimmend traumatische Erlebnisse sein können, insbesondere wenn sie in der Kindheit erfahren werden. Im Mittelpunkt des Romans steht Schweigen und Ausdruck. “Das Schreiben erscheint mir plötzlich nicht mehr als eine Qual oder eine Überforderung, es ist vielmehr für mich die einzige Art und Weise, endlich in einen intensiveren Kontakt mit der Welt zu treten und sie zu verstehen (Ortheil, 2015, s. 14).

Das Trauma der Familie, also die Sprachlosigkeit der Mutter, wird durch das Schreiben, das anfangs als eine schwierige und schmerzhaft Tätigkeit wahrgenommen wurde, besiegt. Schreiben konnte den Autor in einem dunklen und schmerzhaften Familienkontext zurück ans Licht bringen. Daher ist für Ortheil das Schreiben die “einzige Art und Weise” um in einen “intensiveren Kontakt mit der Welt” zu treten und diese zu verstehen, was es ermöglicht, eine tiefere Verbindung zur Außenwelt und einen intensiveren Kontakt mit der eigenen Familiengeschichte herzustellen, um die Traumata innerhalb der Familie zu verstehen. “Ich habe keine ‘Kindheit gehabt’, ich steckte noch immer in ihr. In gewissem Sinn bin ich noch immer *das Kind, das schreibt...*- so auch jetzt, gerade, in diesem Moment, in dem ich in der alten Jagdhütte sitze und mit diesem Buch beginne” (Ortheil, 2015, s. 13).

Der Autor reflektiert die Auseinandersetzung mit der Kindheit, die immer präsent ist, obwohl sie vergangen ist. Die Kindheit ist von traumatischen Erfahrungen geprägt. Dies verweist darauf, dass das Trauma nicht einfach vergangen ist, sondern immer noch aktiv im Leben des Erzählers wirkt. Das Schreiben ermöglicht es, die Kindheitserfahrungen zu erkunden und ihm einen Ausdruck zu geben. Die “Jagdhütte” symbolisiert im Rahmen des Familiengedächtnisses eine Verbindung zum Vergangenen. Des Weiteren entwickelt die Moselreise entwickelt sein Schreiben. Durch Beobachtungen und Nachfragen erweitert er sein Wissen. An der Mosel schrieb er von Menschen und Dingen. Hier wird die Entwicklung des Schreibprozesses und das Nachdenken über das eigene Schreiben deutlich:

Ich habe wiedergegeben, was ich erfahren und gelernt habe, und ich habe die Umstände und Hintergründe dieser Erfahrungen nicht verschleiert, sondern offen dargestellt. Im Fall der Moselreise hat mir das alles eingeleuchtet und mir gezeigt, wie ich mein Schreiben ausbauen und erweitern kann (Ortheil, 2015, s. 219).

Ortheils Vater wirkt als eine starke Persönlichkeit. Er unterstützt, umsorgt, hilft seinem Sohn sich auszudrücken, um das Erlebte zu verstehen und ihm einen Sinn zu geben, werden Resilienzprozesse ausgelöst. Der Vater erschafft in der Natur einen Raum um Resilienzprozesse zu entwickeln. In einer friedlichen Umgebung beginnt der Sohn Beziehungen mit der Natur und mit Menschen aufzubauen.

Die Jagdhütte meines Vaters ist dagegen ein Raum großer Konzentration. Ich habe in ihr immer nur gelesen, geschrieben und (meist immer dieselbe) Musik gehört. Schon wenn ich sie betrete,

spüre ich die Kraft, die ein so beständiger, über lange Zeiten aufgesuchter, unveränderter Raum ausübt (Ortheil, 2015, s. 14)

Westerwald ist für das Kind ein Reifungsort. Durch die Erinnerungen an die Realität durch Suche nach Worten und Bildern wird die Vergangenheit repräsentiert. Die Flucht in die Fantasiewelten gibt ihm zu verstehen, was mit den Eltern passiert ist. Die Beziehung zwischen Vater und Kind im Kontext des Familiengedächtnisses wird reflektiert und kann als eine Reflexion darüber verstanden werden, wie familiäre Erinnerungen und Verhaltensweisen von Generation zu Generation weitergegeben werden:

Dass Nick Adams häufig nur mit seinem Vater unterwegs ist, kommt mir schon beinahe selbstverständlich und kaum noch erstaunlich vor: ja, genauso (oder jedenfalls sehr ähnlich) bewege ich mich auf Wanderungen, Ausflügen und Reisen auch mit meinem Vater. Dabei wird nicht ununterbrochen geredet, sondern nur, wenn man sich gegenseitig auf etwas aufmerksam machen will. 'Man soll die schöne Natur nicht totquasseln', hat Papa einmal gesagt, und er meinte damit: Man soll die richtigen Worte für das finden, was man sieht und beobachtet (Ortheil, 2015, s. 221f.).

Das erzählende Ich erinnert sich an das Buch von Ernest Hemingway, das der Vater ihm einst schenkte. Das Kind entwickelt eine hohe Beobachtungsgabe. Durch Identifizierung und Beobachten entwickelt der Sohn für die Familie ein Verständnis:

Ich begreife, und es ist wie eine Erlösung: In Hemingways Erzählungen bewegen sich die Menschen ein wenig so, wie ich mich als stummes Kind bewegt habe. Sie reden fast nichts, sie schauen sich vieles genau an, und sie bleiben viel stehen, um die Welt zu begreifen. Dabei werden sie weder in Jubel- noch in Eckelgeschichten (mit lauter Missgeschicken verwickelt. Sie werden überhaupt in gar nichts 'verwickelt', sondern sind 'einfach nur da'. Als Lebewesen ohne reißerischen Handlung: ängstlich, furchtsam, vor der Welt 'auf der Hut'. (Ortheil, 2015, s. 222f.).

Durch das Verständnis für Hemingways Figuren erlebt der Erzähler eine tiefe Befreiung. Dadurch werden die familiären Muster wiedererkannt und verstanden. Wie Hemingways Figuren die Welt erleben, spiegeln die eigenen familiären Erfahrungen wider. Der Erzähler erkennt, dass seine familiären Erfahrungen Teil eines universellen Menschseins sind.

Fazit

Ortheil erinnert sich an das Aufwachsen als "stummes Kind" in seiner Familie und beschreibt durch Rückblenden seine traumatische Entwicklungsgeschichte. Manchmal erfolgt die Erzählung auch aus der Perspektive des Kindes. Ortheil verfasste seinen Roman nach jahrelanger Erfahrung als Autor in technischer und perfektionistischer Manier. Viele Interpreten sind der Meinung, dass der von Ortheils eigenen Sprachentwicklung inspirierten Roman eine für ihn existentielle (Bildungs-)Frage aufwirft, nämlich wie Lesen und Schreiben als Bildungsgrundlage der Menschheit erhalten werden kann. Im Roman wird beschrieben wie ein Kind in der Nachkriegszeit seine kulturelle Identität durch Schreiben und später auch durch Musik gewinnt. Der Vater regt ihn an, indem er dem Sohn nicht nur Schreibtechniken beibringt, sondern auch die Natur beobachtet und auf Reisen geht. Das Kind entwickelt dadurch eine besondere Beobachtungsgabe und ist mit sich selbst ständig in einem inneren Dialog. Die Mutter beeinflusst das Kind nicht durch sprechsprachliche Kommunikation sondern nonverbal, sowie durch Klavierspielen und durch schriftliche Kommunikation, deren Aufnahme durch den

Sprachunterricht des Vaters ermöglicht wird. Die traumatische Familiengeschichte schien das Kind zunächst in seiner Entwicklung zu behindern, doch die pädagogischen und aufklärerischen Bemühungen seines Vaters und seiner Mutter führen zu einer außergewöhnlichen Identitätsbildung und besonderen Fähigkeiten. Der Vater ist durch seine kreativen Aktivitäten der Wegbereiter des Sohnes für seine Entdeckung und Lust am Schreiben bis hin zu seiner Autorschaft als Schriftsteller. Der Leser erfährt die Auswirkungen eines Familientraumas auf den heranwachsenden Jungen und gleichzeitig wie der Junge als Subjekt von der Umwelt wahrgenommen und ausgegrenzt wird. Der Autor reflektiert den Einfluss des elterlichen Verhaltens auf seine Identitätsentwicklung, sodass schrittweise die Vorstellung entstehen kann, dass hier im Kern ein Bildungsideal und ein Weg zur ästhetischen Erziehung entstanden ist. Die im Roman beschriebene Sprachlosigkeit der Mutter und die Sprachentwicklung des Kindes stehen symbolisch für den Kampf um das Finden einer *gemeinsamen* Sprache. Auch wenn die Mutter weiterhin nicht spricht, wird durch die Schrift und das Schreiben die Sprachlosigkeit überwunden. Fraglich bleibt, ob dadurch auch das Trauma als überwunden angesehen werden kann. Und es wäre sicherlich übertrieben, wenn in die dargestellte Mutter-Vater-Kind Beziehung prototypische Zusammenhänge projiziert würden, welche die kulturellen Entwicklung der Menschheit erklären könnten.

Literaturverzeichnis

Primärliteratur

Ortheil, H. J. (2015). *Der Stift und das Papier. Roman einer Passion*. Luchterhand Literaturverlag, München.

Sekundärliteratur

Braun, M. (2010). *Die deutsche Gegenwartsliteratur*. Böhlau Verlag, Köln.

Brenner, P. J. (2011). *Neue deutsche Literaturgeschichte*. 3., überarbeitete und erweiterte Auflage. Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin.

Ertle, A. (2011). Verlorene und wiedergefundene Sprache. Teil 1 – in zeitgenössischer Romanliteratur. *Balint Journal* 2011; 12(3): 65-73
DOI: 10.1055/s-0031-1271557. Georg Thieme Verlag KG. Stuttgart.
<https://www.thieme-connect.com/products/ejournals/abstract/10.1055/s-0031-1271557>

Markowitsch, H.J./Welzer, H. (2006). *Das autobiographische Gedächtnis. Hirnorganische Grundlagen und biosoziale Entwicklung*. 2. Auflage. Klett-Cotta Verlag, Stuttgart.

Mayer, H. (1998). *Deutsche Literatur 1945-1985*. 1. Auflage, Goldmann/Bertelsmann Verlag.

Mertens, W. (1998). *Psychoanalytische Grundbegriffe. Ein Kompendium*. 2., überarbeitete Auflage. Beltz Psychologie Verlags Union, Weinheim.

Nünning, A. (1998). *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie. Ansätze – Personen – Grundbegriffe*. J. B. Metzler Verlag, Stuttgart.

Welzer, H. (2008). *Das kommunikative Gedächtnis. Eine Theorie der Erinnerung*. 2. Auflage. C. H. Beck Verlag, München.

Wucherpfenning, W. (2010). *Deutsche Literaturgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*. 1. Auflage. Ernst Klett Verlag, Stuttgart.

OVERCOMING WAR TRAUMA THROUGH WRITING – A THERAPEUTIC MODEL BY H. J. ORTHEIL?

ABSTRACT

The Second World War and its consequences dominated German literature for a long time. The novel "The Pen and the Paper" by the author Hanns-Josef Ortheil describes a family and child trauma after the Second World War, which manifests itself in the fact that the mother no longer speaks after the loss of four of her five children and the only child (the author of the novel) who survived the war also remains deeply silent. The novel describes daily family life in the post-war period and the strange forms of communication that develop in the family between the mother and the son. The mother communicates within the family by writing what she wants to say on paper. In contrast to the mother, however, the son does not communicate at all and has difficulties for years when he wants or should say or write something. The parents fear that the boy would never learn to speak and write properly after years of silence. The author goes back to his childhood and tells how he learned to write from his family, especially from his father. This early phase of the child's first attempts at writing is described and commented on by the narrator. This also includes the fact that the child first had to establish a connection to the outside world that did not exist until then. Although the father's "writing lessons" did not follow a curriculum, his approach had a positive effect and the child gradually learned to read and write. The family culture and the role of the parents are particularly highlighted in the novel. It tells how the family changed as part of society after the war. In this context, the relationships between father, mother and son are described and investigated.

Keywords: Father-mother-child relationships, The pen and the paper, Family memory, Trauma in the post-war period, Delayed learning of speaking, reading and writing of a child

Arrivée : : 29.01.2024
Acceptation : : 05.08.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1427942>

Civelekoğlu, T. (2024). *Bleu Blanc Vert* : L'Algérie au carrefour d'une transformation sociale à travers la culture. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 36-48. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1427942>

BLEU BLANC VERT : L'ALGERIE AU CARREFOUR D'UNE TRANSFORMATION SOCIALE A TRAVERS LA CULTURE

Tara CİVELEKOĞLU¹

RÉSUMÉ

Bleu Blanc Vert est un roman de Maïssa Bey, paru en 2006, qui relate l'histoire algérienne, les événements sociaux, politiques et économiques qui se déroulent entre 1962-1992 dans 3 périodes de 10 ans, à travers un texte fictif. Les personnages du roman, Lilas et Ali sont deux algériens vivant dans le même immeuble dans la capitale, Alger et qui par la suite, tombent amoureux l'un de l'autre et se marient. Etant deux petits enfants en 1962, l'année où l'Algérie a acquis son indépendance et où les Français sont partis, Lilas et Ali s'expriment à la première personne du singulier dans les chapitres –qui leur sont consacrés- intitulés Lui/Elle pour transmettre leurs observations, leurs sentiments et leurs opinions. Ces observations sont très précieuses étant donné qu'elles permettent de comprendre la société algérienne de pré et de post indépendance, surtout l'ambiance multiculturelle partagée par les Français et les Algériens dans le cadre de la problématique identitaire. Dans ce travail réalisé, le but est d'essayer de comprendre, à travers une œuvre fictive, les transformations vécues par la société algérienne pendant 30 ans, autour des notions comme l'assimilation, l'altérité, l'interculturalité et l'acculturation et de réfléchir sur le rôle de ces éléments dans la formation de l'identité ethnique et nationale, dans la relation entre l'espace et l'identité et enfin dans la construction de l'identité féminine.

Mots-clés : Assimilation, Altérité, Interculturalité, Acculturation, Transformation sociale

¹Doctorante, Université d'Istanbul, Faculté des Lettres, Département de Langue et Littérature Françaises, taraciv@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5886-9353>

Date Received : 29.01.2024
Date Accepted : 05.08.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1427942>

Civelekoğlu, T. (2024). *Bleu Blanc Vert* : Cezayir’deki sosyal dönüşümün kültür ekseninde incelenmesi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 36-48. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1427942>

BLEU BLANC VERT : CEZAYİR’DEKİ SOSYAL DÖNÜŞÜMÜN KÜLTÜR EKSENİNDE İNCELEMESİ

Tara CİVELEKOĞLU²

ÖZ

Bleu Blanc Vert (Mavi Beyaz Yeşil) Maïssa Bey’in 2006 yılında yayınlanan, Cezayir tarihinin 1962-1992 yılları arasında gerçekleşen toplumsal, politik, ekonomik olayları onar yıllık üç kesit şeklinde kurgusal bir metin üzerinden anlatan romanıdır. Romanın kahramanları olan Lilas ve Ali, Cezayir’in başkenti olan Alger’de aynı apartmanı paylaşan ardından ise birbirlerine âşık olup evlenen iki Cezayirlidir. Cezayir’in bağımsızlığını elde ettiği, Fransızların ülkeden çekildikleri tarih olan 1962’de iki küçük çocuk olan Lilas ve Ali, roman boyunca kendilerine ayrılan *O* (Lui/Elle) başlıklı bölümlerde, birinci tekil kişi ağzından konuşup gözlemlerini, duygu ve düşüncelerini dile getirirler. Bu gözlemler bağımsızlık öncesi ve sonrası Cezayir toplumunu, özellikle Fransızların ve Arapların paylaştığı çok kültürlü ortamı kimlik sorunsalı etrafında değerlendirebilmek için hazine niteliğindedir. Gerçekleştirilen çalışmada, kurgusal bir eser üzerinden Cezayir toplumunun 30 yıl boyunca geçirdiği değişimler asimilasyon, öteki olma, kültürlerarasılık ve kültürlenme kavramları çerçevesinde incelenmiş olup bu öğelerin etnik ve milli kimlik oluşumundaki, mekân-kimlik ilişkisindeki ve kadın kimliğinin inşasındaki rolü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Asimilasyon, Öteki olma, Kültürlerarasılık, Kültürlenme, Sosyal dönüşüm

² Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, taraciv@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5886-9353>

Introduction

Un peuple vivant depuis des centaines d'années sous le règne de différentes populations... D'abord sous le règne des Ottomans et ensuite jusqu'en 1962, sous la colonisation de la France. C'est ainsi qu'est tracée l'histoire du peuple algérien. Pourtant, c'est sans doute cette histoire entremêlée qui est à l'origine d'un peuple à multi-facette et qui inspire les écrivains à écrire autour des thèmes de la guerre, de l'identité et de l'inter-culturalité. Ainsi, Maïssa Bey –de son vrai nom Samia Benameur- a coulé d'encre sur ces thèmes comme ses prédécesseurs tels que Kateb Yacine, Assia Djebar, Mohammed Dib, Salim Bachi... La liste est certes longue. Née en 1950 en Algérie, elle est la fille d'un instituteur tué pendant qu'il faisait la guerre au sein de FLN (Front de Libération Nationale) contre les Français. Parmi ses diverses œuvres romanesques, *Bleu Blanc Vert* publié en 2006 chez Les Editions de l'Aube constitue notre objet d'étude dans le présent travail. Ce roman, adapté au théâtre aussi, est basé sur une histoire fictive qui raconte l'histoire de l'Algérie depuis l'Indépendance jusqu'à la fin de 1992, et qui surgit comme un véritable trésor pour aborder la question d'identité et d'inter-culturalité dans une société à l'intersection des Français, des pieds-noirs, des Arabes, des Juifs, des Algériens ainsi de suite...

L'identité est définie comme "le caractère permanent et fondamental de quelqu'un, d'un groupe, qui fait son individualité, sa singularité" (Larousse, n.d.). Pourtant, elle n'est guère figée et se reconstruit constamment étant donné que l'homme ne mène point une vie isolée et se retrouve dans une relation permanente avec son entourage, qui à son tour est marqué par des traits socio-culturels qui l'influencent. Pour comprendre ce que signifie l'identité, il serait bien de la considérer comme une entité hybride se construisant perpétuellement du fait que le caractère hybride "[...] désigne le fait que les mécanismes culturels produisant l'affiliation sont toujours inachevés, modifiables, et qu'ils restent inopérants face à ce qui est généralement perçu comme renvoyant à une "différence culturelle"." (Smith, 2006, p. 374). À ce sujet Homi Bhabha ajoute que l'identité "[...] n'est jamais un a priori, ni un produit fini" (Bhabha, 2007a, p. 100).

Quant à l'inter-culturalité, elle "renvoie à l'existence et à l'interaction équitable de diverses cultures ainsi qu'à la possibilité de générer des expressions culturelles partagées par le dialogue et le respect mutuel." (Unesco, n.d.). Ceci dit, le mot *équitable* proposé dans la définition nous fait réfléchir puisque dans le contexte qui est le nôtre l'interaction établie n'était guère sur un axe horizontal, mais plutôt vertical en raison de la position occupée par les Français qui était celle des colonisateurs et qui réduisait les Algériens à la position des colonisés, autrement dit à celle des dominés. Pourtant, il est certain que pendant de longues années, les deux cultures ont cohabité en influençant mutuellement l'une l'autre, ce qui a donné naissance à une société et aux pratiques langagières et culturelles mouvantes, évolutives.

En partant de cela, nous voudrions réfléchir davantage sur le lien entre l'identité et l'inter-culturalité à travers la problématique suivante : Quelle est l'influence d'une atmosphère interculturelle sur la formation des identités dans l'exemple de l'Algérie, avant et après l'indépendance, dans *Bleu Blanc Vert* de Maïssa Bey ? Pour pouvoir répondre à cette question, dans un premier temps, nous résumerons l'œuvre et étudierons les éléments péri-textuels, dont l'importance est soulignée par le fondateur de la narratologie Gérard Genette (Genette, 1987). Ensuite, nous analyserons l'identité ethnique et nationale, le rôle de l'espace dans la formation identitaire et dernièrement l'identité féminine. Plus précisément, nous tâcherons d'aborder cette question du point de vue thématique et diachronique étant donné que pour l'analyse de chaque thème, nous suivrons le fil de l'évolution historique. En réalisant ce travail, nous nous référerons très souvent à la sociologie pour expliquer le comportement des hommes façonnés selon les enjeux socio-politiques.

Le résumé de l'œuvre

Bleu Blanc Vert est un roman qui raconte l'histoire de l'Algérie dans 3 périodes, chacune formée de 10 ans. Autrement dit, le lecteur est le témoin des événements vécus en Algérie tout au long des 30 années qui suivent l'indépendance. Le cadre proposé est ; de 1962 à 1972 qui relate l'atmosphère après l'Indépendance, de 1972 à 1982 qui traite de la formation d'un nouvel Etat et de 1982 à 1992, les manifestations violentes qui se concluent par la victoire de la partie politique FIS (Front Islamique du Salut).

Ce panorama politique est transmis par le biais de la fiction qui est formée autour de l'histoire d'Ali et de Lilas, qui n'ont que dix ans lors de l'Indépendance. Ali est le fils d'un moudjahid qui s'est battu contre les Français pour la libération de son pays et qui s'est condamné en prison. Par la suite, il occupe une place très importante dans le FLN. Il s'agit d'une famille très traditionnelle où la femme n'a aucun droit et elle se sacrifie pour le bien de son mari et de ses deux fils. Or, le père de Lilas, lui aussi moudjahid est tué pendant la guerre et la mère de la famille essaye de s'occuper de ses quatre enfants.

Ces deux familles vivent dans le même immeuble à Alger où leurs enfants, Ali et Lilas se connaissent à l'âge jeune et tombant amoureux l'un de l'autre, ils se marient et naît ainsi leur fille Alya. L'éducation occupe une place centrale pour les personnages du roman, Ali devient avocat et Lilas psychologue. Le choix des métiers est assez significatif ; l'un se donne à défendre les droits d'un peuple qui a longtemps été opprimé et l'autre se dévoue au rétablissement psychologique de ce peuple et à l'expression de ses sentiments. Déjà, tout au long du roman, à travers les faits rencontrés lors de l'exercice de leur métier, le lecteur s'informe de l'état psychologique et juridique de la société. Pendant cette trame, le lecteur suit aussi les événements politiques, sociaux et économiques en Algérie.

À l'intérieur des parties divisant la trame temporellement, nous constatons des sous-parties intitulées "Lui" ou "Elle". Cela donne un indice au lecteur concernant l'énonciation. Dans ce roman, il y a deux voix narratives qui sont celle d'Ali et de Lilas. "Lui" correspond à Ali, "Elle" à Lilas. Chacun s'exprime par "je" et dans une subjectivité complète. En lisant, le lecteur a l'impression d'avoir entre les mains le journal intime de ces deux personnages. Tous les faits sont relatés du point de vue de nos personnages. Pourtant, ce qui le distingue d'un journal intime, c'est que même si la période temporelle est indiquée par des grands traits, la date manque à chaque sous-chapitre. Grâce à ce procédé, le lecteur prend connaissance de l'histoire collective à travers le « moi » individuel.

Quant aux éléments péri-textuels, il est indispensable d'évoquer la signification du titre et de la couverture de l'œuvre. Le titre "Bleu blanc vert" découle d'une volonté de déni de l'emprise du colonisateur qui se montre dans les moindres détails de la vie quotidienne. Le lecteur est informé de sa signification dès les premières lignes du premier chapitre qui relatent une anecdote s'étant déroulée après l'Indépendance et qui porte sur l'interdiction dictée par le professeur aux élèves d'utiliser le stylo rouge parce que "[...] si on écrivait avec un stylo bleu sur la feuille blanche et qu'on soulignait en rouge, ça ferait bleu blanc rouge. Les couleurs de la France. Celles du drapeau français." (Bey, 2006, p. 16). Et comme solution, il propose d'écrire en vert, ce qui fait référence au titre de l'ouvrage. Tout est fait pour éloigner la culture française qui y a longtemps dominé. A part cela, la couverture qui montre une fille arabe, la bouche fermée par la main, tenant une poupée de peau blanche est assez significative puisqu'elle montre l'union des différences et en même temps le fait que les enfants algériens jouent avec des jouets fabriqués en Europe ou ailleurs d'après les principes représentatifs occidentaux. De plus, la poupée blanche représentant la femme occidentale est au premier plan et la fille arabe, autrement dit la femme orientale qui est à l'arrière-plan ferme sa bouche pour représenter la restriction du droit d'expression des femmes orientales. A travers les objets

matériels, un modèle d'être est transmis dans l'inconscient des enfants. Une dernière référence qui devient concrète après la lecture, c'est la relation que rétablit leur fille Alya avec les poupées, après les cours de religion, qui enseigne l'interdiction de toute représentation du corps humain.

Pour clore cette première partie qui porte sur le résumé et sur l'analyse des éléments du péri-texte, nous pouvons dire que l'ouvrage en question fournira l'image d'une génération de postindépendance dont l'identité est façonnée par les événements socio-politiques et en ceci, l'histoire d'Ali et de Lilas servent à l'auteure à montrer ces changements à travers un exemple.

L'identité ethnique et nationale

Il est certain que l'année 1962 marque une rupture dans l'histoire algérienne. Le recul des Français dont la présence a duré plus de 300 ans, a déclenché un travail de récupération culturelle et nationale propre à eux. Dans cette partie, nous traiterons d'abord de l'identité imposée au peuple algérien par les Français et puis nous nous focaliserons sur les différents aspects de ce travail de ré-identification.

La période avant l'Indépendance est sous l'hégémonie de l'identité française qui contribue au travail d'assimilation lancé par les Français colonisateurs dans le passé. Définie comme l'implication de "la perte totale des caractéristiques sociales et ethniques qui rattachent un individu à sa culture d'origine" (Gaillard, 1997, p. 124), l'assimilation se sert de l'éducation et des principes éducatifs pour affermir sa place. Le héros du roman, Ali raconte ce qu'il a observé à l'école et dans la ville. Tout d'abord, la plupart des professeurs qui enseignent sont français et ils font surtout la propagande de la langue et de la culture françaises. Quelques slogans prononcés par ces professeurs sont chargés de messages : "On apprend le français correct et bien soigné. Parce que l'Algérie, c'était la France." (Bey, 2006, p. 15), "Être français, ça se mérite" (Bey, 2006, p. 15). Par contre, non seulement l'arabe, la langue maternelle d'une partie des élèves n'est pas enseignée à l'école mais aussi les élèves ne connaissent pas la carte d'Algérie puisque dans chaque classe est affichée la carte de France. De plus, chaque matin, ils sont obligés de chanter l'hymne national français, La Marseillaise sous le drapeau français. Cette manière de dicter leurs propres valeurs nationales est sabotée par les élèves qui le chantent en changeant les mots. Cette éducation tellement à la française a si bien formé l'imaginaire d'une génération qu'après plusieurs années, quand Ali et Lilas visitent Paris pour la première fois, ils se sentent tout connaître. Lilas dit : "Rien de ce que je vois à Paris ne m'est étranger." (Bey, 2006, p. 250).

À part ceux-ci, avec le temps, la cohabitation des deux cultures se transforme en une rivalité au point de créer des cantonnements géographiques qui entraînent à leur tour l'éloignement des uns des autres, d'où la peur de l'autre. Dans l'organisation sociale de la vie quotidienne surtout pendant la période de la résistance, les enfants algériens, si leur père est moudjahid, le cachent. Il y a pas mal d'attentat ou de menace envers les Algériens, surtout envers ceux qui habitent dans le quartier français. La famille de Lilas a été la cible de l'OAS (l'Organisation Armée Secrète) qui criait "À mort les Arabes" (Bey, 2006, p. 33). Même les chauffeurs arabes ne peuvent pas entrer dans les quartiers français. Les Français tapent sur les casseroles en criant "Al-gé-rie fran-çaise" (Bey, 2006, p. 38). Et le frère de Lilas a été menacé une fois par l'un des voisins français, militant de l'OAS qui lui a dit : "Nous aurons ta peau, graine de fellaga !" (Bey, 2006, p. 278). Ces insultes adressées aux Algériens représentent clairement non seulement la relation de domination mais aussi la discrimination qui s'est établie entre les Arabes et les Français. Bhabha souligne la fonction de l'insulte dans l'affermissement des identités ainsi : "[le] discours colonial produit le colonisé comme une réalité "autre" tout en restant totalement connaissable et visible." (Bhabha, 2007a, p. 127).

Dans cette cohabitation multi-culturelle, marquée par des dissidences et des conflits, nous devrions mentionner l'altérité puisque chaque réflexion sur l'identité dans une société cosmopolite implique naturellement l'altérité qui est définie comme "[...] concept d'origine philosophique signifiant "caractère de ce qui est autre" et "la reconnaissance de l'autre dans sa différence", la différence s'entendant ethnique, sociale, culturelle ou religieuse." (Liendle, 2012). Il faudrait noter aussi Marc Augé et son opinion sur la relation interdépendante de l'identité et de l'altérité : "C'est toujours la réflexion sur l'altérité qui précède et permet toute définition identitaire." (Augé, 1994, p. 84) Ces définitions sont concrétisées par les comportements dévalorisant des Français envers les Algériens, insistant sur leur caractère différent, c'est-à-dire leur identité algérienne. Autrement dit, la tentative de marquer leur supériorité et leur différence par rapport aux autres se traduit par un discours haineux et discriminant, conscient de l'altérité de l'autre. Même après l'Indépendance, quand Ali et Lilas visitent Paris, en entendant leur nationalité, les réceptionnistes des hôtels leur demanderont s'ils sont propres. Ceci montre la difficulté de rompre avec les préjugés et les stéréotypes associés aux peuples.

Outre ceci, nous voudrions mettre l'accent sur le fait que "l'ensemble des phénomènes résultant du contact direct et continu entre des groupes d'individus de cultures différentes, avec des changements subséquents dans les types de cultures originales de l'un ou des deux groupes" (Redfield, Linton, Herskowitz, 1936, p. 149) se définit comme l'acculturation, qui à son tour peut se réaliser de différentes façons telles que l'assimilation, l'intégration, la séparation et la marginalisation (Mokoukolo, Pasquier, 2008, p. 57). À la lumière de ces définitions, il est inévitable de considérer tous les efforts des Français visant à réprimer le peuple algérien en leur imposant leur culture, leur langue etc., comme le fruit d'une assimilation qui consiste à éradiquer tout attachement possible à la culture d'origine. De même, l'adaptation du peuple à la nouvelle culture durant les années tout en préservant leurs propres traditions peut être interprétée comme l'intégration, ce qui est le cas des Algériens étant restés à la lisière de deux cultures pendant de longues années. Ainsi à travers le récit fictif de Maïssa Bey, le lecteur prend connaissance des exemples représentatifs du fait que "[l]'acculturation à la culture coloniale a touché, [...], durant un siècle et demi plusieurs générations d'Algériens que ce soit par l'école, le service militaire ou encore par le travail." (Namane, 2005, p. 19, 20)

À la suite du départ des Français, le peuple algérien se met à un travail de récupération identitaire. D'abord, ils mènent un travail de mémoire pour oublier ce qui est lié à la France et pour les remplacer par les versions algériennes. Autrement dit, ils commencent à chanter leur hymne national Kassamen sous le drapeau algérien. La nécessité d'écrire leur histoire apparaît puisque jusqu'à ce temps-là, ils n'apprenaient que l'histoire française. Suivant la stratégie politique tâchant de souligner l'appartenance de l'Algérie aux Algériens, on attribue désormais des noms arabes aux rues. Quant à l'école, l'apprentissage de l'arabe est valorisé alors qu'Ali, qui n'a plus honte d'être l'enfant d'un moudjahid, en tant qu'avocat, s'exprimera mieux en français – langue considérée comme un "butin de guerre" par Kateb Yacine – en plaidant puisqu'il appartient à une génération née sous la colonisation d'où le surgissement d'une génération restée entre les deux langues, souffrant d'une identité divisée –terme que nous mettons en question à la fin de ce travail.

Parallèlement, le peuple commence à se définir comme arabe et musulman et cherche à trouver d'autres rapprochements identitaires. En ceci, ils établissent un lien avec les pays arabes basé sur la fraternité –pourtant, cette fraternité sera rompue lors de la guerre entre les Marocains et les Algériens. La citation suivante le représente clairement : "Parce que maintenant on est des Arabes à 300%. [...] nous sommes Arabes, Arabes, Arabes. [...] Et tous frères. Maintenant, on est frères, Arabes et socialistes." (Bey, 2006, p. 17). L'idée d'une relation fraternelle entre tous les compatriotes est diffusée par la radio : "'Chers frères, chères sœurs". Nés d'une même

mère : la Révolution.” (Bey, 2006, p. 31). Il s’agit d’un nouveau peuple qui naît d’une nouvelle mère qui n’est plus la France.

Cependant, au cours de l’histoire, on cherche sans doute à créer un nouvel Autre pour polariser le peuple, d’en faire sortir de nouveaux conflits et pouvoir se définir étant donné que la définition de soi passe par le constat de ses différences par rapport à l’autre. Ainsi, la première définition identitaire reste insuffisante et ils se mettent à la recherche de nouvelles appellations qui pourraient les représenter. Les guerres algéro-algériennes sont considérées comme des “lutttes fratricides” (Bey, 2006, p. 29) par Ali. Plus tard, surtout dans la période de 1982-1992 pendant laquelle les Islamistes connaissent un essor, une partie de la population se divise en islamiste et en trotskiste ou bien en islamiste et en un groupe rêvant de retrouver le temps après l’Indépendance où tout le monde ne pensait qu’à la Révolution, qu’à redresser un nouveau pays en plein développement. Ali et Lilas font partie de ces derniers.

Pourtant l’intolérance se montre partout. Contrairement à l’insulte des militants de l’OAS avant 1962, cette fois-ci Lilas a subi l’insulte d’un voisin pieux qui lui a adressé la parole suivante : “Que la malédiction de Dieu soit celles qui ne respectent pas Sa volonté.” (Bey, 2006, p. 278). Cette fois-ci, la peur de l’autre et le manque d’empathie se montrent à l’intérieur d’un même peuple dont les membres se distinguent par leurs appartenances différentes. Par exemple, Ali, n’ayant pas l’habitude d’aller à la mosquée s’y sent obligé. L’espace public se dote d’un caractère étouffant qui montre son effet sur son inconscient. En ceci, il fait un rêve d’une valeur fortement symbolique ; dans ce rêve, il est dans une forêt très étroite et pour pouvoir respirer et rester en vie, il décide de se transformer en un arbre comme les autres. Cela montre bien à quel point les différences ne sont plus tolérées et que l’intolérance condamne les individus à se conformer et à renoncer à leur caractère unique.

Cette nouvelle vague sociale change l’éducation aussi et y intègre plus la religion. De cette manière, une génération qui se définit par les valeurs religieuses est créée. De plus, à l’intérieur d’une même famille surgissent des mésententes, tel est le cas d’Ali et de Lilas avec leur fille Alya. L’éducation scolaire met la fille dans un environnement d’assimilation alors que ses parents aussi, ils l’avaient subie mais les propos imposés contredisaient fortement ceux qu’on enseigne à leur fille, puisqu’ils étaient formés par une autre culture et une autre idéologie. L’ambivalence des valeurs et la confusion persistent pour cette nouvelle génération étant donné que les parents tâchent de rassurer la petite en remplaçant les propos racontés à l’école sur le paradis, l’enfer, les prières etc. par leurs versions.

Enfin, dans cette partie, nous comprenons de quelle manière le peuple algérien s’est défini avant et après l’Indépendance. Surtout, il est très étonnant de voir que l’idée d’un peuple uniforme est toujours impossible, qu’à chaque occasion, l’homme tenterait de créer un Autre pour se différencier ou pour atteindre le pouvoir, même si cela cause la mort, l’humiliation des autres.

L’espace et l’identité

Une fois analysé le changement identitaire avant et après l’Indépendance, nous souhaitons développer la relation entre l’espace et l’identité. Dans cette perspective, nous parlerons d’abord de la distinction ville – campagne, ensuite nous aborderons l’immeuble qui est témoin à chaque stade de l’histoire algérienne.

Il est indéniable que l’espace habité forme les esprits et contribue à la construction identitaire (Di Méo, 2016). L’identité qui se crée dans un espace à travers le temps relève fortement des relations entretenues par les autres. Di Méo souligne cela dans les phrases suivantes :

Il s'agit donc d'une construction permanente et collective, largement inconsciente bien que de nature politique et idéologique (sujette à des manipulations multiples), bien qu'empreinte aussi de réflexivité, exprimée par des individus qui la formulent et la diffusent. Cette disposition à repérer le même et le différent, dans l'espace à travers le temps, est indispensable à la reconnaissance de soi et des autres par chacun d'entre nous. (Di Méo, 2008, p. 2).

Les identités construites dans la ville et la campagne se différencient. Une opposition entre celles-ci est établie à travers l'éducation. La ville est vue comme un endroit donnant accès à l'éducation, et la campagne est associée au travail agraire ou bien à l'ignorance et en même temps à la liberté enfantine. Dans le roman, le déplacement vers la ville a comme raison, l'éducation. Ali raconte cela ainsi :

Mais mon père dit qu'il n'y a qu'à Alger que les enfants peuvent étudier. [...]. C'est pour changer sa vie et la nôtre qu'il a quitté son village natal. [...]. Il répète toujours qu'on ne peut coloniser un peuple instruit. (Bey, 2006, p. 19).

Ainsi, la ville offre aux individus la possibilité d'avoir une éducation et de se qualifier comme instruit. Pour Lilas aussi, le déménagement en ville est un événement important ; ils ont pu acheter un appartement grâce au père car le FLN a payé à la famille à cause de la mort du père qui était instituteur. Son métier et l'éducation sont mis en relief par la raison suivante : "Parce qu'il avait un travail capital. Très important. Il était instituteur." (Bey, 2006, p. 35).

Cela dit, il est certain que la plus petite unité habitée –le foyer ou l'immeuble- symbolise une unité plus large qui est la ville ou encore le pays. Plus précisément, l'immeuble est aussi assez significatif puisqu'il représente l'histoire algérienne à travers le profil de ses habitants. Jusqu'à l'Indépendance, la plupart des appartements de l'immeuble sont occupés par les Français ; déjà dans la ville, c'est en général les Français qui habitent. L'exclusion des Algériens de la ville et des quartiers français est bien évidente à travers l'attentat adressé à la famille de Lilas. Grâce à Lilas qui est venue y habiter avant l'Indépendance, le lecteur peut comprendre l'atmosphère de l'immeuble. Une partie des appartements sont inhabités en raison du départ précoce des Français. A part les Français nationalistes, il y a une famille juive avec qui la famille de Lilas a une très bonne relation –c'est cette famille qui les protège la nuit de l'attentat- et aussi quelques Français qui sont du côté des Algériens aussi. La relation de la famille de Lilas avec la famille juive est un bon exemple de l'interculturalité puisque nous observons chez elles, un véritable respect pour la religion, la culture de chacune. Pourtant des actes de discrimination sont observables. Les saluts de la mère de Lilas restent presque toujours sans réponse par les Français. Par contre, la mère continue à dire bonjour parce que le contraire serait impoli. Cependant, il faudrait mettre l'accent sur la contribution des livres, des tableaux laissés par les Français à l'identité intellectuelle de Lilas. En tant que petite fille, elle passe son temps à lire des romans laissés par les Français partis. C'est ainsi qu'elle prend connaissance des écrivains célèbres et qu'elle enrichit son imaginaire et ses connaissances.

Après l'Indépendance, tous les appartements quittés commencent à être habités par les Algériens au fur et à mesure du temps. La vie citadine des femmes et des hommes algériens est décrite en détail. Selon Ali, l'immeuble ressemble à un grand meuble ayant des tiroirs et dans chacun d'eux, il y a de différentes vies. Dans les premières années suivant l'Indépendance, l'immeuble fait place à des moments conviviaux partagés entre des Algériens venus des quatre coins du pays, parlant de différentes versions de l'arabe. Comme le pays, dans l'immeuble aussi domine un esprit de renouveau.

Cependant, cette atmosphère commence à être transformée à la suite de l'ascension du FIS. Leur implication se montre à l'intérieur de l'immeuble. Beaucoup plus de femmes commencent à porter la djellaba, des jupes plus longues et les hommes à avoir une barbe, surtout les jeunes. La plupart des voisins accomplissent leurs devoirs religieux. Ali cache les bouteilles

de bière dans des paquets noirs pour ne pas attirer la réaction des voisins. L'insulte adressée à Lilas est un autre événement répressif. Une forte augmentation de la violence chez les jeunes est remarquée par Ali et Lilas. En ceci, Ali s'exprime ainsi : "Je ne retrouve nulle part l'esprit de solidarité qui régnait autrefois dans l'immeuble, dans tout le quartier. [...] Dégradations et insolence semblent être pour eux [les jeunes] les seuls moyens d'affirmer leur présence au monde. [...] Je ne veux pas que ma fille grandisse dans cet environnement !" (Bey, 2006, p. 177, 178). Son inquiétude a augmenté puisqu'il dit " [...], j'ai l'impression que les fondements mêmes sur lesquels repose notre société sont ébranlés. Les repères vacillent." (Bey, 2006, p. 248) et plus tard "J'ai l'impression d'être revenu près de trente ans en arrière [...]" (Bey, 2006, p. 255).

Vus les événements, l'immeuble devient un espace étouffant où les libertés ont presque disparu et où domine une forte pression sur les manières de vivre. La solution d'Ali et de Lilas est de déménager dans une autre maison contrairement à certains Algériens qui préfèrent quitter le pays pour aller en France. Leur nouvelle maison est leur source d'espoir pour supporter les événements de leur temps. Elle leur inspire de l'espoir surtout grâce au palmier planté au centre de son jardin, qui est le symbole de la vie et de la fécondité. Ainsi, ils retrouvent du refuge dans cette maison loin de la ville et loin de l'atmosphère étouffante, ce qu'expliquent les dernières lignes du roman. Il s'agit d'une citation empruntée à Julio Cortázar : "L'espoir appartient à la vie. C'est la vie même qui se défend." (Bey, 2006, p. 284)

Pour conclure cette partie, nous pouvons dire que l'immeuble constitue une microstructure de l'Algérie. Avant 1962, ce sont les Algériens qui subissent l'aliénation et qui se sont exclus alors qu'après 1962, il apparaît des dissidences parmi les Algériens arabes et musulmans. Comme les Français qui se sont enfuis, cette fois-ci les Algériens distants de la religion prennent fuite.

L'identité féminine

Qui dit la littérature algérienne, ou plutôt subsaharienne, dit aussi l'évolution de la figure féminine et la lutte que celle-ci mène pour se définir et se faire une place dans la société comme le précise Samir Messaoudi (2016) :

[...] les femmes, dans la société maghrébine [...] et algérienne [...] ont souvent vu leur parole bâillonnée par l'ordre patriarcal. Il aura fallu l'apparition d'une panoplie de femmes-écrivaines pour sortir les voix féminines du silence et leur permettre de s'exprimer librement par la voie de la fiction.

Les œuvres se concentrant sur ces points sont multiples à commencer par *L'amour, la fantasia* (1985) d'Assia Djebbar, *Garçon manqué* (2000) de Nina Bouraoui etc. Dans cette partie, nous tâcherons d'exposer le lien entre la culture et l'identité féminine à travers les normes traditionnelles, celles qui sont imposées par les hommes et qui sont acceptées par les femmes, et à travers l'exemple de Lilas qui se manifeste comme une femme rebelle.

L'image traditionnelle de la femme est soumise à la figure masculine, c'est le regard et la pensée de l'autre qui déterminent la façon d'être de la femme. Le roman nous en expose plusieurs exemples. Déjà la mère d'Ali en est la meilleure représentation : toujours un pas en arrière de son mari, elle n'ose pas lui parler en regardant ses yeux, accomplit tous les "devoirs" en tant que femme et ne refuse aucune volonté de son mari. Contrairement à tous ses sacrifices, son mari lui interdit de suivre des cours d'alphabétisation et il la quitte plus tard pour une autre femme sous prétexte qu'elle ne lui convient pas puisqu'elle est sans aucune éducation. A chaque instant, la femme est méprisée, couverte dans des haïks, sans aucune liberté. Ce qui est très intéressant, c'est qu'Ali, petit garçon, interprète ces faits comme si c'était normal puisqu'il a grandi dans une telle société. Au fur et à mesure du temps, le lecteur suit le changement de ses

idées. Les exemples qui attribuent à l'homme une place privilégiée et qui méprisent la femme sont les suivants : "Mon père, lui, n'a eu besoin ni de se battre ni de courir pour occuper le fauteuil du salon. [...]. Mais c'est normal. C'est lui le chef de famille. Moi aussi, plus tard." (Bey, 2006, p. 31) ou bien "Mais elle doit suivre son mari. C'est comme ça. C'est normal." (Bey, 2006, p. 43). Bien qu'elles soient dominées, les femmes ne se révoltent pas et souhaitent être toujours sous la protection d'un homme. Tel est le cas de la mère d'Ali qui s'assure de la présence de ses fils après qu'elle est quittée par son mari. De même, une femme veuve renonce à s'occuper d'elle-même, cesse d'être belle puisqu'elle n'est désormais que la mère de ses enfants. Tel est le cas de la mère de Lilas ; "Maman n'a jamais pensé à refaire sa vie avec un autre homme. [...]. Maintenant elle doit oublier qu'elle est une femme." (Bey, 2006, p. 69, 79)

Cette soumission traditionnelle est rompue dans l'exemple de Lilas. Elle montre que l'existence d'un nouveau type de femme est bien possible. Cette idée vient du sentiment de liberté procuré par la Révolution, de l'éducation suivie, des lectures diverses et du contact avec la France. Dès son enfance elle dit " [...] nous avons fait la Révolution. Et puis beaucoup de femmes travaillent. Moi, plus tard, je travaillerai." (Bey, 2006, p. 26). Elle se distingue des autres par sa volonté d'étudier, de travailler, de ne pas porter le haïk et d'avoir le droit de choisir son mari. Cela se passe ainsi aussi, elle flirte avec Ali loin des yeux. Même si elle est rebelle, de temps en temps, elle se retrouve face à certaines traditions, se sent coincée mais les surmonte. Premièrement, la virginité se pose comme un problème crucial: pendant leur relation avec Ali, celui-ci veut coucher avec elle alors qu'elle hésite à cause du poids de l'honneur. Par contre, elle se résigne à coucher avec lui. Concernant cela, la jeunesse algérienne prend connaissance de la pilule, qui peut être considérée comme une véritable révolution. La femme peut décider du moment qu'elle tomberait enceinte et elle se permet de jouir de la relation sexuelle. Par la suite, elle et Ali, ils n'acceptent pas d'accomplir les devoirs de la nuit du mariage qui consistent à montrer le drap tâché de sang.

Dans ce cadre-là, ce roman peut-être lu comme une source racontant à la fois l'évolution de l'Algérie et celle de Lilas. Nous constatons un parallélisme entre les périodes temporelles citées dans le roman et l'évolution de l'identité de Lilas. Autrement dit, la période 1962-1972 correspond à l'enfance et à la jeunesse de Lilas où elle connaît Ali aussi. Après, la période 1972-1982 correspond à l'amour fait avec Ali et à leur mariage. Et enfin, la période 1972-1982 correspond à la naissance de leur fille, Alya. Ainsi nous remarquons que par ordre, Lilas est une fille, une femme et une épouse et enfin une mère...

Toutefois, malgré toutes ses critiques, elle porte en elle certains traits des femmes de son milieu. Se considérant comme une femme superstitieuse comme sa mère, elle se demande si elle les transmettrait à son enfant. " [...] : la transmission, le prolongement, la procréation. J'ai donc été contaminée." (Bey, 2006, p. 171). C'est très surprenant qu'être porteur des traditions soit considéré comme une maladie ou une contamination.

En outre, la relation du couple s'affaiblit au cours du temps. Cet affaiblissement est aussi en parallèle avec la situation du pays. Colette Valat apporte l'interprétation suivante : "[...] : la dégradation de l'Algérie coïncide avec celle du couple, lorsque la réussite d'Ali signifie sa corruption, comme celle de son père." (Valat, 2009, p. 17). La mort du père représente en quelques sortes la mort de l'Algérie idéale. L'espoir qui les persuade de rester en Algérie, sauve aussi leur relation. Cessant de travailler pour s'occuper de son enfant, Lilas ressent que sa vie est dirigée par Ali. Mais, reprenant son travail, elle se sent soulagée : "Je ne sais ce qui m'a apaisée. J'ai enfin compris que, dans la pesanteur des jours, dans l'écoulement d'une vie, les attentes ne peuvent jamais être comblées." (Bey, 2006, p. 233)

En conclusion, nous remarquons qu'après la Révolution, la femme se permet d'avoir d'autres identités qu'épouse et mère. Lilas représente la femme libre faisant ses études, ayant

un travail, choisissant son mari et même pensant à divorcer. Pourtant, la pression continue à mépriser les femmes soumises surtout après la transformation sociale qui les impose à se voiler, à porter des vêtements longs, ce qui montre que l'atmosphère de liberté apparue juste après 1962 est condamnée à une régression.

Conclusion

En guise de conclusion, dans le cadre de ce travail, nous avons tenté de mener une réflexion sur l'évolution des identités et des rapports interculturels entre les Français et les Algériens dans l'Algérie de pré et postindépendance. Considérant l'identité comme une entité mouvante et évolutive, nécessitant la présence de l'autre pour se définir, nous avons analysé le rôle de l'acculturation se manifestant à travers l'assimilation, dont les outils les plus forts sont la langue, l'éducation et la culture, et l'intégration dans la formation des identités dans un pays de confession musulmane et de tradition orientale, marqué par le colonialisme occidental. Notre lecture nous a permis d'observer l'identité franco-algérienne d'une génération et son effort pour se redéfinir dans une société indépendante. En outre, nous avons essayé de souligner le rôle de l'espace habité dans la formation des identités à travers l'opposition entre la ville et la campagne. Cette réflexion sur l'espace s'est poursuivie par l'évolution de l'identité des femmes dont les droits, les capacités et la liberté ont évolué au fil du temps, par rapport aux conditions socio-politiques imposées par le cadre spatio-temporel.

Cette fiction proposée par Maïssa Bey se charge d'une mission sociologique et historique en raison des aspects abordés ci-dessus. Le caractère littéraire de l'œuvre lui est certainement intrinsèque du fait qu'elle peut être lue comme l'histoire d'une femme algérienne, ayant grandi avec les valeurs occidentales. La réflexion que nous avons menée sur l'identité à multi-facette des personnages nous rappelle Amin Maalouf et son essai *Les Identités Meurtrières* (1998) dans lequel il écrit que "[l]'identité ne se compartimente pas [...] [j]e n'ai pas plusieurs identités, j'en ai une seule, faite de tous les éléments qui l'ont façonnée, selon un "dosage" particulier qui n'est jamais le même d'une personne à l'autre". Le rappel de l'unicité de chacun –constat réjouissant– nous pousse à nous interroger sur le futur et sur la capacité (im)possible de l'humanité à atteindre l'harmonie mondiale. Certes, la littérature nous fournira d'œuvres se penchant sur l'avenir de nos sociétés marquées par la coprésence des individus porteurs des identités diverses et uniques.

Bibliographie

- Augé, M. (1994). *Le sens des autres*. Fayard.
- Bendjelid, F. (2009). Maïssa Bey, Bleu Blanc Vert. *Synergies Algérie*, 7, 297-299.
- Bey, M. (2006). *Bleu Blanc Vert*. Les Editions de l'Aube.
- Bhabha, Homi K. (2007). *Les lieux de la culture : une théorie postcoloniale*. (Trad. Françoise Bouillot). Payot. (L'original a été publié en 1994.)
- Boidard Boisson, C. (2007). Bleu blanc vert. *Francofonía*, 16, 236-239.
- Cnrtl (n.d.). <https://www.cnrtl.fr>
- Di Méo, G. (2008). Le rapport identité/espace. Eléments conceptuels et épistémologiques. <https://shs.hal.science/halshs-00281929>
- Di Méo, G. (2016). III. Les rapports identité – espace de la géographie sociale à la biologie. Dans A. Frémont (Ed.), *La région, de l'identité à la citoyenneté* (pp. 37-51). Hermann. <https://doi.org/10.3917/herm.fremo.2016.01.0037>
- Gaillard, A. (1997). Assimilation, insertion, intégration, adaptation : un état des connaissances. *Hommes et Migrations*, 1209, 119-130. <https://doi.org/10.3406/homig.1997.3030>
- Genette, G. (1987). *Seuils*. Seuil.
- Larousse (n.d.). <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>
- Liendle, M. (2012). Altérité. Dans Monique Formarier (Ed.), *Les concepts en sciences infirmières* (pp. 66-68). Association de Recherche en Soins Infirmiers. <https://doi.org/10.3917/arsi.forma.2012.01.0066>
- Maalouf, A. (1998). *Les Identités Meurtrières*. Grasset.
- Messaoudi, S. (2016). Subjectivité et identité individuelle dans la littérature algérienne féminine contemporaine: le cas de *L'Interdite* de Malika Mokkaïdem. *Insaniyat*, 71, 74-63. <https://doi.org/10.4000/insaniyat.15498>
- Mokoukolo, R. & Pasquier, D. (2008). Stratégies d'acculturation : cause ou effet des caractéristiques psychosociales ? L'exemple de migrants d'origine algérienne. *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 79, 57-67. <https://doi.org/10.3917/cips.079.0057>
- Namane, H. (2005). Algérie-France: une interculturation dans les pratiques matrimoniales. *l'Association pour la recherche interculturelle*, 42, 19-28.
- Redfield, R., Linton, R., Herskowitz, M.J. (1936). Memorandum for the study of acculturation. *American Anthropologist*, 38, 149-152.
- Smith, Andrew. (2006). Migration, Hybridité et études littéraires postcoloniales. Dans Neil Lazarus (Ed.) *Penser le Postcolonial; une introduction critique* (pp. 359-386). (Trad. Marianne Groulez, Christophe Jacquet et Hélène Quiniou). Éditions Amsterdam. (L'original a été publié en 2004.)
- Unesco (n.d.). <https://fr.unesco.org/creativity/interculturalite>
- Valat, C. (2009). Maïssa Bey: l'écriture de la révolte. *Horizons Maghrébines*, 60, 11-32.

BLEU BLANC VERT: ALGERIA AT THE CROSSROADS OF SOCIAL TRANSFORMATION THROUGH CULTURE

ABSTRACT

Bleu Blanc Vert (Blue White Green) is Maïssa Bey's novel, published in 2006, which tells the history of Algeria and the social, political and economic events between 1962 and 1992 through a fictional text in three sections of ten years. Lilas and Ali, the heroes of the novel, are two Algerians who shared the same apartment in Alger, the capital of Algeria, and then fell in love with each other and got married. Lilas and Ali, who were two little children in 1962, the date when Algeria gained its independence and the French withdrew from the country, speak in the first person and express their observations, feelings and thoughts in the chapters titled He/She reserved for them throughout the novel. These observations are a treasure trove for understanding the pre- and post-independence Algerian society, especially the multi-cultural environment shared by the French and the Arabs, around the problematic of identities. In this study, the changes that the Algerian society has gone through for 30 years through a fictional work were examined within the framework of the concepts of assimilation, otherness, interculturality and acculturation, and the role of these elements in the formation of ethnic and national identity, the relationship between space and identity and the construction of women's identity was considered.

Keywords: Assimilation, Otherness, Interculturality, Acculturation, Social transformation

Geliş Tarihi : 06.05.2024
Kabul Tarihi : 25.07.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1479494>

Demirci, M. (2024). A metaphor study on the concepts of state, nation and democracy. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 49-75. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1479494>

A METAPHOR STUDY ON THE CONCEPTS OF STATE, NATION AND DEMOCRACY

Mustafa DEMİRCİ¹

ABSTRACT

The concepts of state, nation and democracy, which are among the subjects of political science, are among the most controversial topics in the literature. There are different definitions and approaches to all three concepts in the literature. Therefore, it is curious how these concepts are perceived by the society. The aim of this study is to determine university students' perceptions of the concepts of state, nation and democracy. The method of the study was designed in a phenomenological pattern from qualitative research methods. The metaphors produced for state, nation and democracy and the reasons for these metaphors and perceptions towards these concepts were tried to be determined. As a result of the study, it was seen that university students' perceptions of the state and nation were mostly explained with metaphors such as father, mother, unity, togetherness, and protector. However, it was concluded that the metaphors for democracy were different from each other. As a result of the study, it is suggested that the public's view of concepts should also be taken into consideration when looking at metaphors related to concepts in current literature discussions.

Anahtar Kelimeler: State, Nation, Democracy, Metaphor, Phenomological pattern

¹ Dr. Lecturer, Artvin Coruh University, Yusufeli Vocational School, mustafademirci@artvin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7341-3696>

Date Received : 06.05.2024
Date Accepted : 25.07.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1479494>

Demirci, M. (2024). Devlet, millet ve demokrasi kavramları üzerine bir metafor çalışması. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 49-75. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1479494>

DEVLET, MİLLET VE DEMOKRASİ KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR METAFOR ÇALIŞMASI

Mustafa DEMİRCİ²

ÖZ

Siyaset biliminin konuları arasında yer alan devlet, millet ve demokrasi kavramları literatürün en tartışmalı konuları arasında yer almaktadır. Literatürde her üç kavrama ilişkin farklı tanımlar ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kavramların toplum tarafından nasıl algılandığı merak konusudur. Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin devlet, millet ve demokrasi kavramlarına ilişkin algılarını tespit etmektir. Çalışmanın yöntemi nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desende tasarlanmıştır. Devlet, millet ve demokrasi için üretilen metaforlar ve bu metaforların nedenleri ile bu kavramlara yönelik algılar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda üniversite öğrencilerinin devlet ve millet algılarının daha çok baba, anne, birlik, beraberlik, koruyucu gibi metaforlarla açıklandığı görülmüştür. Ancak demokrasiye yönelik metaforların birbirinden farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda, güncel literatür tartışmalarında kavramlara ilişkin metaforlara bakarken halkın kavramlara bakışının da dikkate alınması önerilmektedir.

Keywords: Devlet, Millet, Demokrasi, Metafor, Fenomolojik desen

² Dr. Öğr. Gör., Artvin Çoruh Üniversitesi, Yusufeli Meslek Yüksekokulu, mustafademirci@artvin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7341-3696>

Introduction

In today's democratic societies, the concepts of state, nation and democracy are inseparable. Democracy is associated with nation-states. Again, the source of power in the modern nation-state is based on the theories of popular sovereignty or national sovereignty (Kapani 2018: 81-83). In today's world, which McLuhan (1962: 21) defines as a 'global village', three concepts are discussed. From Ancient Greece to the present day, all three concepts have constantly acquired new meanings and have influenced social and political life with these new meanings. According to approaches that explain the emergence of the state, the roles and expectations between citizens and the state have also changed. However, transformations in democratic standards also differentiate expectations regarding the state. All three concepts have sometimes been seen as evil and sometimes as sacred units. For example, while the state is a sacred entity in Hegel's thought, for Marxists the state is evil. Democracy, which was praised by some thinkers of Ancient Greece, was characterized as a state of corruption by some thinkers in the same society. On the other hand, democracies have been seen throughout history as both the cause and the only solution to political crises. This situation leads to the emergence of new forms of democracies against new crises. Finally, the concept of nation has undergone both semantic and structural transformations since ancient times. The concept has sometimes been used in exclusionary and sometimes in praise. Again, while sometimes characterized as natural and natural units, they are sometimes seen as designed or created communities. On the other hand, in today's world, there are individuals with multiple citizenships. The number of 'foreigners' living under the same law is increasing. Processes such as migrations, dual citizenships, cultural and individual differentiation transform the nation, which is characterized as the political unit of the nation-state and democracy. This transformation affects the literature and leads to the emergence of new definitions and concepts.

A review of the literature reveals that these three concepts are analysed separately (Jessop, 2012; MacIver, 2013; Sartori, 1987; Smith, 2013). However, the concepts of state, nation and democracy should be evaluated holistically. Therefore, in this study, these three concepts are analysed together. In addition, most of the studies in the literature that deal with the concepts of state, nation and democracy separately are theoretical studies (Gökalp, 1997; Kılıç, 2017; Zabunoğlu, 2018; Turan, 2023; Erden, 2023). However, this study, which deals with the three concepts of state, nation and democracy together, determined the perceptions of the public towards these concepts because there is an uncertainty in the literature on how these three concepts are perceived and defined by the public. Determining the perceptions towards these three concepts enables to reveal whether the semantic change in the literature towards these concepts creates a change in the perception of individuals. Therefore, in this study, how these three concepts are recognised and perceived by the public has been the focus of the research. In this context, in accordance with the qualitative research paradigm through metaphors, the perceptions of the public about these three concepts and the reasons for their perceptions were determined.

Concept of State

The concept of state is one of the most controversial concepts of social sciences. In 1931, Titus identified 145 meanings of the term "state" in his analysis of its various meanings (Titus, 1931: 45). Many thinkers from antiquity to the present day have tried to explain the state. For example, Plato, in his book "State", searched for the ideal state by finding answers to questions such as what kind of a state should be established, how it should be governed, who should govern, what qualities the citizens and rulers of the state should have in order for the people to achieve happiness (Aşar, 2017: 19). Cicero saw the state as a unity of law and a unity in benefit (Cicero, 1823: 28). According to Aquinas, the state is a natural, rational-based institution. The purpose of the state is to reveal our virtuous tendencies and to realize human nature (Tannenbaum, 2012: 94). Hegel defines the state as a self-knowing, thinking and rational entity (Hegel, 2015: 235). The state is a supra-individual and supernatural entity (Jessop, 2021: 41). Spinoza sees the basis of the state as a preferable evil that arises from the need of people to live in peace, security and tranquillity (Spinoza, 2007: 151, 198). According to Althusser (2002: 34, 37), the state works in the interest of a class with its ideology and instruments of repression.

The concept of the state is also defined differently according to societies. For example, there are significant differences between the emergence of the concept in Europe and its emergence in Arab societies. In Arabic, the primary letters of the word state (دولة) are "d", "و", "ل". The same essential letters also appear in the word "tedavül" (تداول). Therefore, "state" means "circulating", that is, "passing from hand to hand". In this sense, the word "state" refers to the change of power (Gözler, 2020: 6). Again in Arabic, the term "dület" means to change, to come one after the other in turns, to prevail, to triumph. The concept includes the meanings of victory, power and dominance alternately changing hands (Davutoğlu, 1994). In Western societies, on the other hand, the word state is expressed with the concepts of "State / État / Staat / Stato / Estado". The Latin word status comes from the root sta and the first form of the root is st. The term connotes stasis, constancy and immutability (Gözler, 2017: 7). It is accepted that Machiavelli was the first to use the concept of state with this root form of the word (stato). Machiavelli characterizes the state as the unit that governs people (Machiavelli, 2008: 97).

The concept of state is generally explained with the elements of human, territory and sovereignty with the approach also called "Three Elements Theory". Accordingly, a state is a specific human community that is sovereign over a specific territory (Gözler, 2020: 4). Weber also defines the state as a human community that has a monopoly on the legitimized use of physical force over a certain territory (Weber, 1994: 310-311). Indeed, Jellinek also mentioned three elements of the state: territory, human element (citizens/people) and sovereignty (Jellinek, 1914: 394-395). Jessop, on the other hand, includes institutions and organizations that can make binding decisions for everyone in the elements of the state (Jessop, 2021: 78-79).

Views on the emergence of the state differ. According to some views, the source of the state is God. According to St. Paul, there is no government that is not from God. As a matter of fact, whoever resists the government goes against the command of God (Holy Book, 2002:

1439). Augustine attributes the basis of political society to the original sin (Pagels, 1994: 238). Man was sent to earth by God to test. Again, Aquinas says that human government comes from the divine government and must imitate it (Tannenbaum and Schultz, 2005: 127). In addition, the power that comes from God must be endured (Ağaoğluları, 2015: 260-261). A second view attributes the origin of the state to the growth of the family. In this view, the expansion of the family headed by the father is generally mentioned (Arsal, 2018: 67-71). A third view likens the state to an organism. The state is like a biological entity that is born spontaneously, grows and develops and disappears over time. In addition, the state organism is similar to the human organism (Gözler, 2018: 44). A fourth view attributes the origin of the state to class conflicts. For example, according to Marx, the worker does not even have a country (Marx and Engels, 2015: 30). The state is a tool that serves the ruling class (Timur, 2011: 29). As a matter of fact, the executive power of the modern state is a board that carries out the common affairs of the bourgeoisie (Marx and Engels, 2020: 52). A fifth view attributes the origin of the state to the social contract. The formation process of the state is a covenant made by everyone with everyone else and the unification of all in one and the same personality (Hobbes, 2016: 136). The purpose of the state is individual security (Hobbes, 1985: 223). According to Rousseau, each individual submits his existence and power to the general will with a contract. This is the basis of the state (Rousseau, 1968: 61-62). According to Locke, the origin of the state is the process of people leaving the state of nature (Arnhart, 2016: 244-245). In the state of nature, the execution of natural law is in the hands of each person (Locke, 2012: 11-12, 15). The irregular and uncertain conduct of the punishment process created a need for a centralized and settled administration (Locke, 2017: 40). Finally, there are approaches that base the existence of the state on power and force. Man's nature requires him to live under the roof of a superior authority. Because people have the characteristics of hostility and aggression towards each other. For this reason, a superior authority is needed to ensure social order (İbni Haldun, 2016: 214-215). Oppenheimer (1984:45) also bases the origin of the state on the process of subjugation of one class by another.

Expectations from the state also vary depending on the meaning and emergence of the state. This situation causes the emergence of new definitions and concepts such as gendarmerie state, social state, liberal state, socialist state, limited state, paternal state. The concept of social state or welfare state refers to the state that deals with the social situation of citizens and is responsible for providing them with a minimum standard of living. The main purpose of the welfare state is to protect human dignity. For this reason, it aims to ensure social justice. The way to achieve social justice requires the active intervention of the state in social and economic life (Bulut, 2003: 174). Opposite to this idea is the gendarmerie state approach. It is used synonymously with the concepts of gendarmerie state, minimal state, neutral state and advocates a free market economy in which the state will not intervene (Tayyar and Çetin, 2013: 109). The classical liberal view argues that the state mind is not capable of everything. This limitation makes it difficult to make perfect planning (Hayek, 1973: 8-9). In the paternalist approach, the state is assumed to have more maturity, knowledge and experience (Hershey, 1984: 18). Paternalism is defined as the restriction or intervention of

the freedom of individuals on behalf of the welfare, benefit, happiness, needs, interests or values of individuals (Dworkin, 2012: 72).

Concept of Nation

It has always been difficult to define and conceptualize the concept of a nation. Seton-Watson (1977: 5) pointed out this issue and thought that a scientific definition could not be made for the nation.

The concept of nation sometimes refers to a natural group extending from history to the future. Sometimes the concept refers to a construction process and creation (Vergin, 2016: 215, 227; Tilly, 1975). According to Greenfeld, the nation has been identified with the people over time. Accordingly, a nation means a unique people (Greenfeld, 2017: 27-28). However, the concept is considered separate from the concept of people on the grounds that it includes the past and the future (Yayla, 2015: 123-124). Again, the concept is often associated with the words race, people and nation (Bolaffi et al., 2003: 94). Generally, the concept of nation is used to express communities with common elements such as language, religion and land. However, these elements alone are not always enough to define a nation. Sometimes sharing the legend of coming from common ancestors is enough for a community to become a nation (Leca, 1998: 12-13).

The concept of nation is the equivalent of the Latin word *natio*. *Natio* has the same root as the word *natus*. The origin of both words comes from the word *nascor*. This word means "birth". The concept refers to a group of people who belong to a group due to similarity of birth or being born in the same land. In Rome, the concept refers to strangers connected to each other by similarity of origin (Zernatto, 1944: 351-352). It is also said that the concept comes from the Latin verb *nasci*, meaning to be born (Heywood, 2016: 148). The origin of the verb *nasci* is derived from the verb *gnasci*. The origin of the verb *Gnasci* comes from the word *genus*, which means race, species, origin, birth and family (Korkmaz, 2016: 34). In some uses, these concepts emphasize the positive characteristics of the group, while in others they emphasize the negative characteristics of the group. It was used in a positive sense when expressing philosophers of a certain school, when describing the aristocracy class (Schulze, 2005: 99) or when referring to university students (Kerestecioğlu, 2018: 315; Dieckhoff and Jaffrelot, 2010: 11). In its negative uses, it was used synonymously to indicate barbarians, those of other religions (Greenfeld, 2017: 20) or to refer to lower classes (Kerestecioğlu, 2018: 315-316). Apart from this, the concept defines professional associations and members of commercial guilds (Dieckhoff and Jaffrelot, 2010: 11). It was also used to express representatives of cultural and political authority or a political, cultural, social elite group or their ideas (Kerestecioğlu, 2018: 315). Later, the concept began to describe a community that exists under the same laws and of which the individual becomes a part through birth (Schulze, 2005: 99). In its use after 1884, the concept was used to describe the state as the supreme authority or the lands belonging to this state and the people living in these lands (Hobsbawn, 2010: 30). While the concept of nation was defined as an ethnic unit in the 1908 edition of the New English Dictionary, in the current editions it is defined with an emphasis on political unity and independence (Korkmaz, 2016: 35). Before the French Revolution, the concept of nation was used to mean a community of people living under a common law (Sieyès, 2005:

13). The concept gained a political character with the French Revolution. With this revolution, the idea of people's self-government and the feeling of national unity were born (Heywood, 2007: 192).

The concept of nation can be defined in different ways. According to its socio-psychological elements, nation refers to people who are connected to each other with feelings such as patriotism, commitment or loyalty (Heywood, 20015: 342). According to socio-political elements, a nation refers to the community of people who submit to the same laws and institutions in a certain country (Uzun, 2003: 133). According to the cultural approach, a nation is a group of people held together by a common history, religion, language and traditions (Heywood, 2016: 148). According to objective criteria, a nation refers to a human community connected to each other by a number of objective and concrete ties such as race, religion and language (Gözler, 2020: 51). Such definitions may cause concepts such as race and ethnicity to become intertwined with the concept of nation. The concept of race is based on objective factors that a person cannot change, such as skin color, blood ties and place of birth. The concept of ethnicity relates to a mass mixed with cultural elements that developed later. Ethnic identity is mostly associated with minority groups within the population (Giddens and Sutton, 2017: 694-695). A nation is a community of people bound together by deeper bonds of solidarity (Bolaffi et al., 2003: 94). Weber defines the nation with a special kind of feeling associated with the idea of a strong political community (Weber, 2018: 521). In ethnicity, as in nation (Abizadeh, 2001: 25), there may be a belief that people come from common ancestors and the same roots. However, nation differs from ethnicity in that they have a common territorial homeland, common economic cooperation and common legal order (Smith, 2016: 70-73).

In many of today's nation-states, there are communities of different languages, ethnic origins and beliefs. Such differences have led to the development of the subjective understanding of nation. Accordingly, the criteria that constitute a nation are of a spiritual nature. These consist of a number of emotions and thoughts (Gözler, 2019: 36; Gözler, 2020: 57). According to Renan, nation is a feeling, a spiritual principle. This feeling, this principle, is created by two things that are actually one. One is in the past, the other is in the present. The first is to have a common legacy of rich memories from the past. The other one is reaching a common decision in the present, the desire to live together and the will to continue developing the common heritage (Renan, 2016: 50). According to Renan, elements such as race, language, religion cannot be a necessary condition for being a nation (Renan, 2016: 49). Communities that have suffered together, rejoiced and hoped together constitute a nation (Burns, 1984: 443). In fact, a nation exists when a significant number of people in a community think that they form a nation (Seton-Watson, 1977: 5).

Concept of Democracy

The concept of democracy is one of the controversial issues in political science. Some thinkers have preferred to use different concepts instead of the concept of democracy. For example, Maine used the concept of 'people's government' (Pareto, 1984: 25), Dahl (2008) used the concept of 'Polyarchy' and Aristotle (2014: 98) used the concept of 'polity'.

In most cases, democracy is used to mean majority rule, a political system in which sovereign rights belong to the people, and a state with this form of government (Yıldız, 2013: 67). It is controversial when and where democracy emerged as a form of political governance. However, the first examples date back to B.C. It is said to exist in Ancient Greece in the 5th century (Aktan, 2005: 3). The concept consists of the combination of the words *demos* and *kratein*. *Demos* means people, mass of people or citizens. *Kratein* means to dominate or to exercise power. In this sense, the concept of democracy means popular sovereignty, majority sovereignty, popular assembly sovereignty (Schmidt, 2002: 13). However, who constitutes the 'demos' is controversial. For example, in one usage, *demos* refers to women and slaves who are outside the citizen class (Sevinç, 2021: 213). In another usage, it refers to the poor and the majority (Heywood, 2015: 170). For example, Plato refers to workers and low-income (uninformed) citizens with the concept of people (Plato, 2010: 476-477). In some cases, it is used to mean crowd, multitude and a community of citizens that includes everyone (Sartori, 2009: 16). In this sense, *demos* refers to the population of a city-state where citizens govern themselves (Sarıbay, 2012: 12). With the emergence of representative democracies, the concept began to be used in the sense of government by the representatives of the people. But again, the people are the basic unit of government through representatives. For this reason, democracy is used to mean the government of the people, by the people, for the people (Lijphart, 2014: 15). In this sense, people refer to the nation, which is one of the elements of the state (Jessop, 2021: 44). In the 18th century, the Age of Enlightenment, the concept of nation replaced the *demos*. The source of sovereignty is *demos*. However, in democratic theories of sovereignty, the source of sovereignty is something other than God. This thing can be the public, people, a nation or a certain group (Küçük, 2015: 322). In this sense, the scope of *demos* as the source of sovereignty in the Enlightenment is unclear. When *demos* is evaluated with the concept of nation, the mass that constitutes *demos* turns into an abstract entity. This abstract mass represents the general will. However, the general will is operated through representation. Since not everyone is included in the general will, the representation is based on the will of the majority. The will of the majority also includes the will of those outside the majority (Kapani, 2018: 82). In fact, the concept of the will of the people and the concept of "common good" were used together (Schumpeter, 1994: 250). Sieyes (1951: 185) stated that nothing, including the constitution, can limit the nation. The theory of popular sovereignty is based on the idea that the general will of the people based on the majority of concrete individuals is the supreme power. The sovereign is the sum of the (living) people who make up the people (Nal and Çirkin, 2021: 623). On the other hand, the concept of nation includes the segments that are currently living, have lived in the past and will live in the future as a whole (Küçük, 2015: 323).

In antiquity, the *demos* lived in a small, autonomous and self-sufficient city-state. In contrast, modern nation-states are quite different from city-states (Arblaster, 1999: 27, 29). The change in the *demos* and the state has led to the emergence of different forms of democracy. Direct democracy, semi-direct democracy and representative democracy are the results of this change. The growth of states in terms of population and surface area, the fact that the mass defined as the people in the modern period includes all segments and the difficulty of participation in political processes have led to representative democracies (Yayla,

2015: 147). Today, it is argued that democracy is only possible within a national democracy (Habermans, 2012: 43). Moreover, the relationship between demos and authority and sovereignty has led to the formation of a new classification. Liberal democracy, social democracy and totalitarian democracy refer to different democratic systems in different states (Barry, 2018: 426).

Today, there are many classifications of democracy in social sciences. As Beetham (2006: 1-2) points out, some approaches base democracy on normative criteria, while others base democracy on procedural principles. This distinction is based on the difference between what democracy should be and what it is Dahl (2001: 27). For example, Schumpeter (1994, 131, 269) defines democracy in a procedural approach as a process of making political decisions and determining the representatives who will make political decisions through competition. The task of Demos is to determine the winner of the competition. For some thinkers, however, democracy requires more. Dahl (1998: 85) argues that a democracy requires elected officials; free, fair and frequent elections; freedom of expression; alternative sources of information; institutional autonomy; and the involvement of citizens in political decisions. Beetham (2006: 51-52), on the other hand, argues that fundamental rights should be guaranteed, the separation of powers should be essential, there should be an elected representative parliament, a limited state should be based on the distinction between public and private spheres, and there should be no absolute truth to determine what is good for society. According to Sartori (1987: 31, 133, 183), it is not enough for a democracy to have regular elections, majority rule, political parties or opposition groups. In addition, the powers of the elected must be limited by the constitution in a way that guarantees the rights of minorities. Sartori rejects the majoritarian understanding of democracy based on the absolute and unlimited superiority, infallibility and righteousness of the majority (Yavuz, 2009: 289). Democracy should be inspired by the principle of limited or moderate majority (Sartori, 2009: 17). Mouffe, on the other hand, argues that democracies must take into account different identities. People cannot be isolated from the community they live in. Therefore, a sense of common identity develops within certain groups and communities. This leads to a distinction between us and the other based on opposition (Mouffe, 2011: 26; Kanatlı, 2014: 119). According to Mouffe, collective emotions and group identity play a central role in politics (Mouffe, 2011: 28). Politics aims to create unity in the context of conflict and diversity. This conflict between groups needs to be established in a way that is compatible with pluralist democracy (Mouffe, 2000: 101). Conflicts of interest and power struggles between people were also expressed by thinkers such as Hobbes and Machiavelli (Held, 1987: 44). In this sense, Mouffe sees agonistic conflict as the condition for the existence of democracy. The specificity of modern democracy lies in the recognition and legitimization of conflict and the refusal to suppress it by imposing an authoritarian order (Mouffe, 2011: 30). Habermas emphasizes the necessity of public deliberation for a healthy and sustainable democracy. According to this idea, political decisions should proceed through public debate and reasoning among equal citizens (Habermas, 1996: 305). Habermas argues that the principle of the rule of law is not enough for democratic governance to be sustainable. A democratic polity must also ensure the participation of all segments of society in decision-making processes

(Habermas, 2002: 24). In this approach, known as deliberative democracy, it is advocated that political decisions are taken by wider masses (Kanatlı, 2014: 120).

Procedural definitions say very little about the *raison d'être* of democracy. Beetham explains the basis of democracy in the context of "equal participation in shared decisions" through the principles of "popular control" and "political equality". These two principles of democracy are based on the idea of "equal human dignity" and the belief in the "capacity for self-determination" (Beetham, 2006: 9-10). Dahl (1998: 60-61), on the other hand, characterizes democracy as a government that should be preferred due to its various benefits. For example, democracies prevent dictators from ruling, they give their citizens more fundamental rights and personal freedoms, they help citizens protect their fundamental interests, they give people better opportunities for self-determination, they are much more conducive to human development, they offer greater political equality among citizens, democracies do not fight each other. Democratic governments are richer and governments are better able to fulfill their moral responsibilities.

There are different definitions of the concepts of state, nation and democracy in the literature. Therefore, it is a matter of curiosity how these concepts are perceived by the public. For this reason, this study was conducted to determine people's perceptions of the concepts of state, nation and democracy through metaphors. The research was conducted with university students through criterion sampling, considering that it would represent the public. According to the purpose of the research, answers were investigated to the following questions:

With what metaphors do university students explain their perceptions of state, nation and democracy?

How do university students explain the reasons for the metaphors they identify?

Method

In order to determine the perceptions of university students about the concepts of state, nation and democracy, this study was designed in a phenomenological design, one of the qualitative research methods. Phenomenology focuses on the in-depth interpretation and interpretation of individuals' perceptions and experiences of a phenomenon. The researcher situates the situation within a broad context (Creswell, 2012). In the phenomenological design, the subjectivity and meaning of experiences are brought to the forefront and the feelings, thoughts and perspectives of people towards a phenomenon in question are made meaningful (Tekindal & Uğuz Arsu, 2020). Since the study was conducted on university students taking political science courses, it is thought that the participants gained experience with the concepts. In this context, the pattern of the research was determined as a phenomenological approach pattern.

Participants

In this study, which was conducted to determine the perceptions of the public towards the concepts of state, nation and democracy with metaphors, university students were selected as the participant group. In this context, the participant group of this study consists of first-year students studying in the Social Studies Teacher Education program at Artvin Çoruh University. The reason for choosing this participant group is that the students have taken a political science course. Experience is very important in phenomenological studies and directs

the perceptions of individuals (Kocabıyık, 2016). Therefore, the determination of the participant group of the study was also made in accordance with the phenomenological approach. The participant group was determined through criterion sampling in accordance with the nature of qualitative research.

Data Collection Tool

The perceptions of university students about the concepts of state, nation and democracy will be determined through metaphors. Lakoff and Johnson (2005) stated that metaphors are tools to understand one phenomenon according to another phenomenon and to help people perceive the world. In other words, according to Perry and Cooper (2001), metaphors are the expression of an unknown thing with known things. For this purpose, the researcher prepared a form including metaphors related to the concepts of state, nation and democracy. In this form, examples of concepts outside the research are given and then metaphorical definitions are expected to be made about the concepts of state, nation and democracy. For example, after examples such as "Curiosity is a rat because it gnaws the human brain", metaphorical definitions of the related concepts are asked. For the purpose of this study, the participants were asked to fill in the following blanks using metaphors.

"The state is like .... Because...;

Democracy is like... Because...;

Nation is like.... Because..."

Data Analysis

The metaphors related to the concepts of state, nation and democracy were first descriptively analyzed and frequency values were calculated. Then, content analysis was conducted to determine university students' perceptions of the concepts of state, nation and democracy in depth. Thus, the meanings attributed by university students to the concepts of state, nation and democracy were revealed. Content analysis was conducted in Maxqda 2020 qualitative analysis program. Thus, the main codes and sub-codes of the metaphors were analyzed more systematically. In this context, the main codes for the metaphors were first determined individually by two experts. After the experts decided on the main codes, sub-codes were created. For example, in all three metaphors related to state, nation and democracy, events related to nature (rain, snow, etc.); living beings (forest, ant, herd, etc.) and inanimate beings (sun, etc.) became the main code as nature. Where the experts were undecided about the sub-codes, the discussion continued until a consensus was reached. The percentage of agreement for the reliability of the data was calculated as 90%.

Findings

In line with the purpose of the study, the findings were analyzed under three headings: the examination of metaphors for the state, nation and democracy. The findings for each concept were presented first as descriptive analysis and then as content analysis.

Analysis of Metaphors Related to the State

The frequency distribution of metaphors for the concept of state is given in Table 1.

Table 1. Descriptive analysis of metaphors for the state

Categories Related to Metaphors	Metaphors	Frequency	
State	Home-nest	House	6
		Column of the house	1
		Roof	2
		Construction of a house	1
		Walls of the house	1
	Family members	Father	11
		Family	3
		Mother who has just given birth	2
		Mother and father/Parent	1
		Kin community	1
	Nature	Soil	1
		Bird	1
		Tree	1
	Organ	Organ	2
		Body	1
		Skeleton	1
Occupational group	CEO	1	
	Police	1	
	Shepherd leading the flock	1	
The other	Buying a house jointly	1	
	Form of administration	1	
	Shield	1	
	Homeland	1	
	Ship	1	
		44	

When the metaphors produced by university students regarding the concept of state are analyzed in Table 1, it is seen that the concept of state is defined more with family members. It was also observed that the state was explained with the father metaphor more than family members. Among the reasons for explaining the state with the father metaphor, it was determined that the protective feature of the father came to the fore. In addition, the father's characteristics such as ownership, trust, managing the family, and taking responsibility were also emphasized. On the other hand, the fact that there are university students who express the state with the metaphor of a mother who has just given birth is among the striking findings of the study. It is seen that the concept of state is explained with the metaphor of home and nest more frequently ($f=11$) than other metaphorical categories. When the metaphors related to home and nest are analyzed, it is seen that the state is characterized by the walls of the house, the columns of the house and the roof. The reasons for the use of the metaphor of home and nest include features such as feeling safe, sustaining, being solid and keeping together. In addition, it was determined that there were a small number of university students ($f=4$) who explained the concept of state with the metaphor of organs in our body and skeletal system in terms of providing order. In addition to this, the fact that university students explained the state with metaphors such as CEO, police and shepherd who manages the herd shows the richness of the metaphors within themselves. It is also seen that there are university students who explain the state with animate/inanimate objects in nature such as soil, bird, etc. In

addition, it is also seen that the state is explained by unrelated events/objects such as homeland, ship and shield.

It was determined that university students attributed similar meanings to the same metaphor related to the concept of state as well as different meanings. The different meanings attributed to the metaphors related to the concept of state are shown in Figure 1.

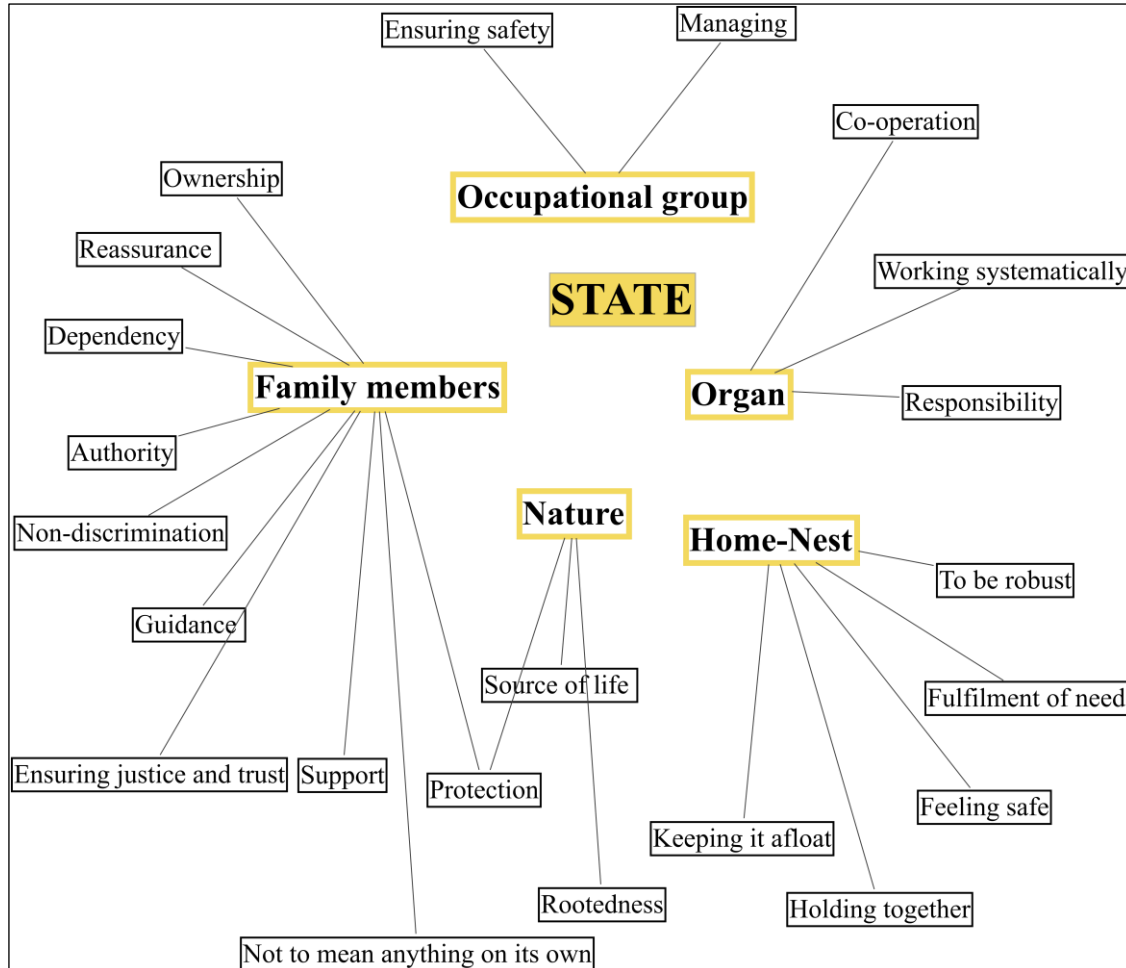

Figure 1. Meanings attributed to metaphors related to the concept of state

As seen in Figure 1, different meanings are attributed to the same metaphorical categories related to the concept of state. In this context, university students who explain the state with family members express that the state is like a father/mother who provides protection, support and trust. It is seen that the state being protective like a father/mother is expressed more frequently. In this context, it has been determined that university students have expressions such as "protects us and takes care of us", "always protects you without seeing you", "protects us, gives us a salary if we are civil servants, gives us opportunities such as free schooling", etc. In addition, one of the meanings attributed to these metaphors is that the state is perceived as a father in ensuring justice and trust, giving confidence and being responsible. For example, the statement of the university student coded S34, "The state is like a father to me, because the father is the pillar of the house, the source of money, the one who suffers, the one who takes responsibility and the one who carries the economy. Both the state and the country are like fathers, taking care of every issue" supports this situation. In addition,

it was determined that the state, like the family, embraces the citizen, does not discriminate between citizens as it does between children, and provides guidance. It is also seen that different meanings are attributed to the metaphors explaining the state with the occupational group. For example, the university student coded S5, who explained the state with CEO, stated that "the person who manages the company is the CEO. The state also manages the people. It ensures the functioning of the public within the framework of certain rules", showing that he has a perception that the state is a manager. In addition, the meaning attributed to the shepherd metaphor, which is one of the metaphors related to the occupational group, is that the state is the manager. In addition, it was determined that university students have a perception that the state provides security like the police. On the other hand, among the meanings attributed to the metaphors related to the organs in our body, it was determined that there were perceptions about the systematic, cooperative and harmonious work of the state. For example, the university student coded S23 said, "The state is like the human body; because it includes the whole of many subsystems. A deficiency in any system causes a disruption in the whole formation. For example, if our stomach hurts, it causes weakness, and weakness affects our daily life." This statement shows that he has a perception that the state works systematically. On the other hand, it was determined that university students who explained the state with the metaphor of home and nest had the perception that the state keeps the people alive and together like a home and nest. It is seen that these metaphors attribute the meaning that the state keeps people together without discriminating religion, language and race. In addition, it is understood that the state has a solid structure by likening the state to a building. For example, the statement of the university student coded S7, "Because the foundation starts from the building and if the building is not solid, all organs are not solid and that building is doomed to collapse." supports this situation.

Analysis of Metaphors Related to Nation

The frequency distribution of metaphors for the concept of nation is given in Table 2.

Table 2. Descriptive analysis of metaphors for the nation

Nation	Family members	Family	9
		Brother/Sister	5
	Nature	Herd	1
		Root	2
		Orange	1
		Field of Wheat	1
		Pomegranate	1
		Ant	1
		Garden	1
		Flower garden/field	1
		Forest	2
		Wheat grains in the field	1
		Rainbow	3
		Tree branch	1
		Goods	Chain/chain ring
	Ball of string		1
	Flag of a country		1
	Puzzle		1
	Tablo 2. devamı		
	Organ	Heart	2

	Hands	1
Human	Team work	2
	Orphan child	1
	Army	1
	A thousand people	1
Symbol	Infinity	1
Other	History, country	3
		47

When Table 2 is examined, it is seen that the metaphors produced by university students regarding the concept of nation are mostly living/inanimate objects in nature. In this context, the fact that university students explain the concept of nation with quite different living/inanimate objects in nature shows the diversity in university students' perceptions of the concept of nation. It can be said that only a few university students who explained it with forest (f=2) and rainbow (f=3) from nature have common perceptions. In addition, it is also seen that the concept of nation is explained with living objects in nature. For example, while there are objects such as ants, herds, etc. from animals; it was determined that there were university students who explained it with objects such as oranges, wheat grains, etc. from plants. On the other hand, it is seen that university students explain the concept of nation with family members more than other metaphorical categories. In this context, it is understood that university students see the concept of nation more like family. In addition, it was determined that university students explained the concept of nation with objects (chain link, ball of string, puzzle, etc.). In addition, it was seen that there were university students who explained the concept of nation to human-related items (orphan child, army, etc.), albeit in very small numbers.

It was determined that university students attributed different meanings to the same metaphor as in the concept of state. In addition, the attribution of similar meanings to different metaphors is among the striking findings of the study. The different meanings attributed to metaphors related to the concept of nation are shown in Figure 2.

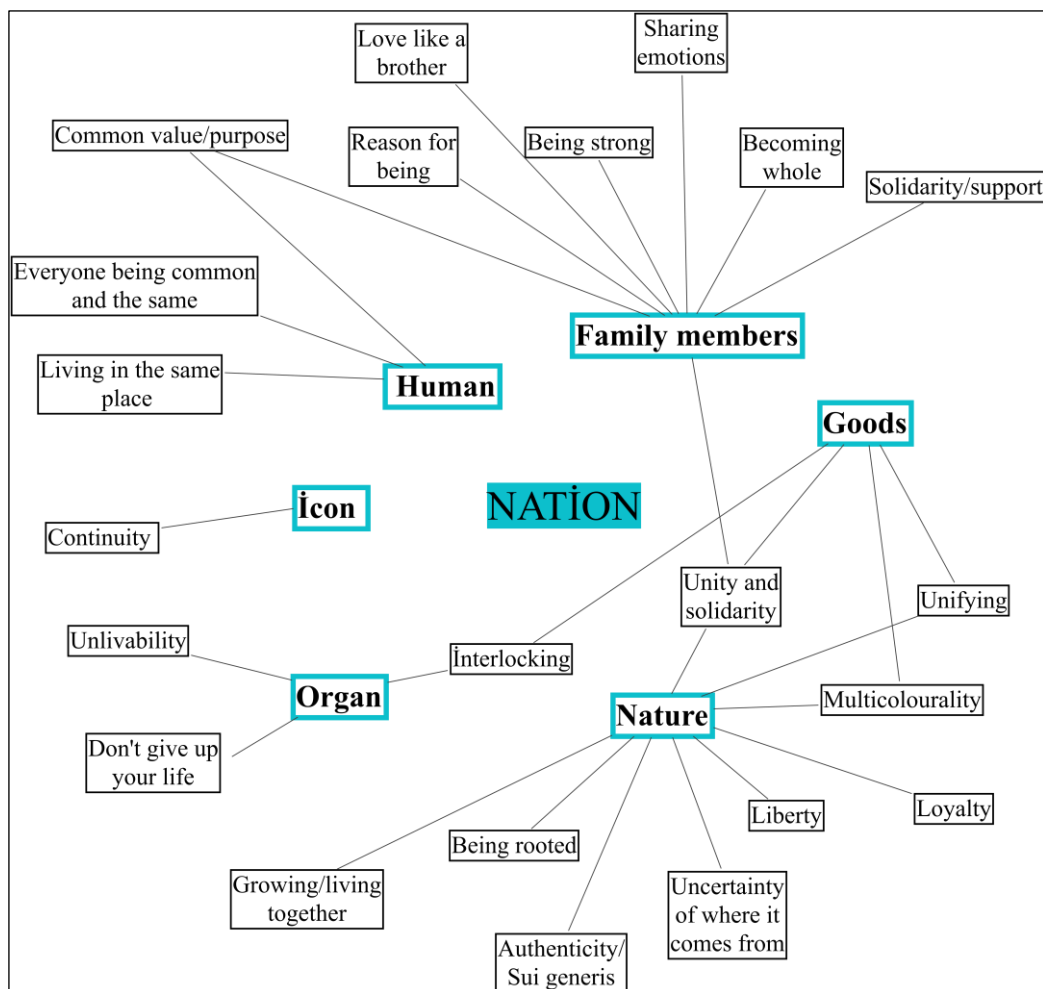

Figure 2. Meanings attributed to metaphors related to the concept of nation

As seen in Figure 2, different meanings were attributed to the same metaphorical category related to the concept of nation. For example, it is seen that those who likened the nation to a root among the metaphors related to nature stated that it was not clear where the root came from, while those who likened it to a forest stated that it was rooted.

In this context, university students compare the concept of nation to animate/inanimate objects in nature and state that the nation is multicolored, unique and free. For example, it was determined that university students who compared the nation to a forest and a field of flowers saw the nation as a community of people living together among different cultures, religions and geographies. On the other hand, when other metaphors in nature were examined, it was seen that the unifying and collective living characteristic of the nation was emphasized. For example, it is understood that university students who likened the concept of nation to wheat grains, ants and herd in the field emphasized collective living, while university students who likened it to pomegranate and orange emphasized the unifying feature of the nation among citizens. University students who explain the concept of nation with the flag of a country from the category of objects draw attention to the unifying feature of the nation. It is seen that other metaphors related to objects have similar meanings to metaphors in different categories. In the metaphors related to objects, it is stated that the nation provides unity and solidarity among citizens and unites them. By drawing attention to the fact that the links of the chain, the pieces

of the puzzle come together to form the whole, it is stated that the concept of nation provides unity and solidarity. For example, the university student coded S23 said, "If we compare the whole puzzle to Turkey, each puzzle piece that makes up the puzzle represents a Turkish person. As a result of the combination of these parts, the Turkish nation is formed. The nation is thus born from unity and solidarity" the statement supports this situation.

It was observed that the concept of nation was explained as a whole in solidarity like a family. For example, according to the university student coded S13, "a nation is like a family where one does not feel like a stranger. The nation is a family where individuals are united with their customs and traditions, their own culture, their blood and life. Just like relatives and friends who stand by each other at weddings and funerals, there is unity and solidarity between the individuals who make up the nation on good and bad days. Nothing can replace the nation and the family. Both are reliable and permanent. The nation is the safest friend and the safest harbor. The nation is eternal." It was also stated that there are common values and feelings among the individuals who make up the nation, just like among family members. The statement of the university student coded S4, "The nation is like a family because sometimes you sulk, sometimes you make up, sometimes you even get angry, and sometimes you experience beautiful moments together" supports this situation. In addition, it is seen that there are university students who express that the nation is in solidarity with the metaphor of siblings. On the other hand, as in the concept of state, it is seen that the concept of nation is explained with organs and vital importance is emphasized. For example, the statement of the university student coded S2, "Just as a person cannot live without a heart, he would be incomplete without a nation." supports this situation. Finally, it was observed that university students who explained the nation with the infinity sign emphasized the continuity feature of the nation.

Examination of Metaphors Related to Democracy

The frequency distribution of metaphors for the concept of democracy is given in Table 3.

Table 3. Descriptive analysis of metaphors for democracy

Democracy	Family members	Child	1
		Mother	1
	Life/death	Life	1
		Death	1
		Breath	1
	Nature	Bird	1
		Tree	1
		Sun	1
		Rainbow	1
		Root of plant	1
		Snow	1
		Rain	1
		Ant	2
		Justice icon	Seesaw
	Scales		6
	Equality		2
	Project/exam	Project/exam	2
	Tablo 3. devamı		
	Action/movement	Making an important decision at home	1

	Running	1
Abstract concept	Hope	1
	Friendship	1
	Love	1
	Key	1
Goods	Dice	1
	Puzzle	1
	Magic wand	1
	Garden-school	3
Food	Manti	1
Professional group	Judge	1
Organ	Brain	1
Orchestra	Orchestra	2
Other	Mixture	1
	Revolution	1
	Victory	1
	Liberty	1
		46

As can be understood from Table 3, it is seen that university students explain the concept of democracy more with symbols related to justice or living/inanimate objects in nature. Among the symbols related to justice, it was determined that the metaphor of democracy as a scale was produced more. It was observed that university students likened democracy to a scale due to the equality and balance feature of the scale. It was also observed that university students explained democracy to seesaw in terms of providing balance. On the other hand, likening the concept of democracy to different objects in nature is among the striking findings of the study. For example, university students explained democracy with ants and birds because they choose their own nests and have freedom. In this context, university students' perceptions of democracy reveal that democracy gives citizens the right to freedom and choice. In addition, one of the university students explained the concept of democracy with a rainbow and stated that different parties add color to the election. It was observed that university students explained the concept of democracy with the sun and rain among inanimate objects in nature, and with the tree and the root of the plant among living objects. In addition, it was determined that the concept of democracy was explained with family members as in the concept of state and nation. However, the number of university students ($f=2$) who likened democracy to family members was lower than the other metaphorical categories and the concept of state and nation. Among family members, it was seen that it was explained more with children and family. In addition, unlike the concept of state and nation, university students explained the concept of democracy with metaphors such as friendship, hope, love, etc., which are abstract concepts. Explaining the concept of democracy with metaphorical categories such as life/death is also different from the concept of state and nation. In this context, university students emphasize that democracy is equal to everyone like death, while they emphasize that democracy is compulsory like breathing. In addition, with the explanation of democracy as a school/garden, it was emphasized that everyone has equal and the same rights. One of the university students emphasized equality by explaining democracy with ravioli. In addition, the fact that university students explained the concept of democracy with metaphors such as project/exam shows that the concept of democracy is different from the metaphors of state and nation. On the other hand, university students explained the concept of democracy with metaphors related to objects such as keys, dice, etc.

It was determined that university students attributed different meanings to the same metaphor as in the concept of state and nation. The different meanings attributed to the metaphors related to the concept of democracy are shown in Figure 3.

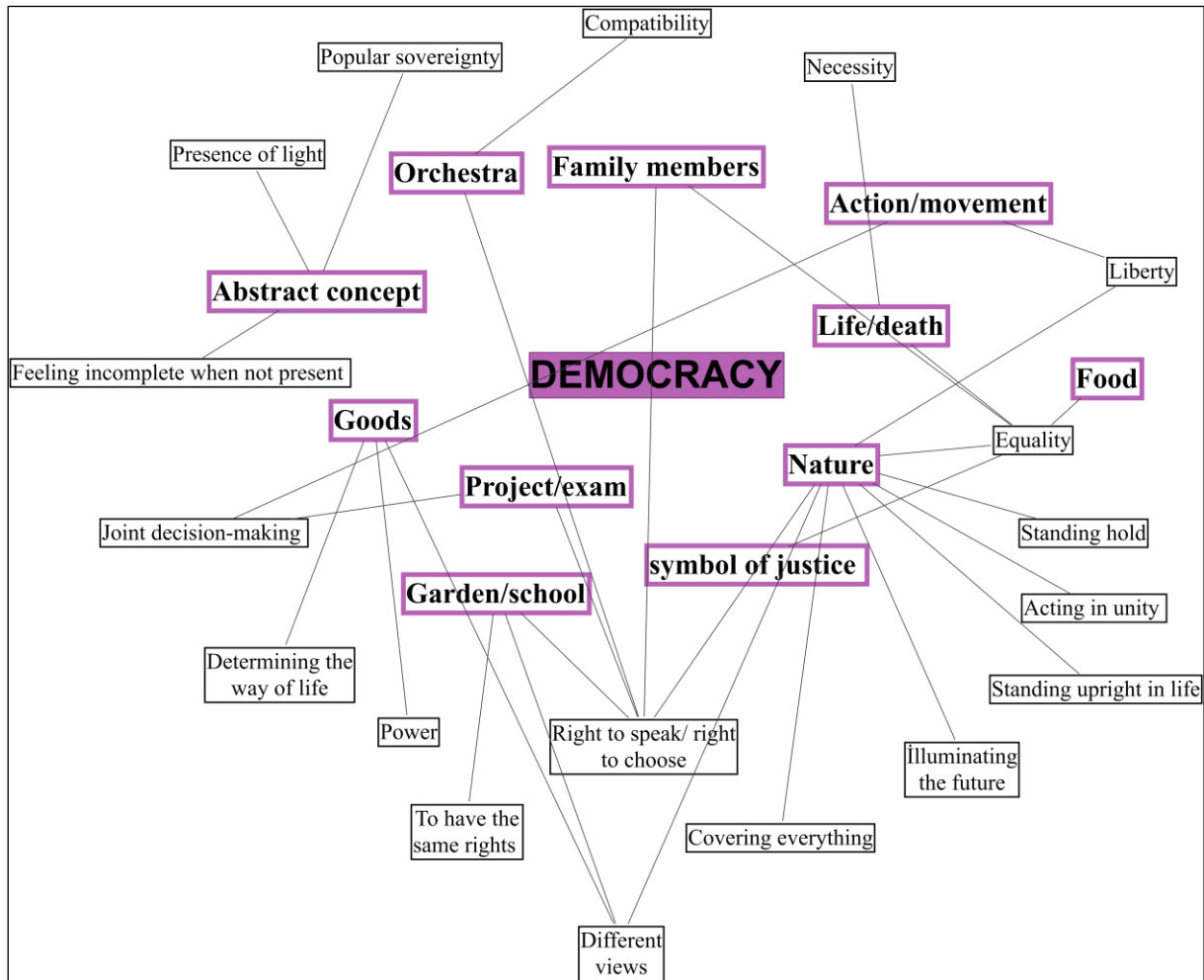

Figure 3. Meanings attributed to metaphors related to the concept of democracy

As seen in Figure 3, the meanings attributed to democracy by university students are quite different from each other. Although similar meanings are attributed from different metaphorical categories, Figure 3 shows that university students' perceptions of democracy are different from each other. For example, university students who express democracy with the symbols of justice such as scales and seesaw emphasize that democracy is about equality. Similarly, university students who express democracy with metaphors related to life and death emphasize equality. For example, university student coded S18 said, "If you put equal things on the scale, you will see that they balance each other. There is equality in democracy. ...And in order to ensure this equality, every person is put on the same scale and no discrimination is made." and the statement of university student coded S41 "democracy is like death; because it is the only place where everyone is considered equal" supports this situation.

One of the meanings attributed to multiple metaphorical categories is that democracy gives citizens the right to speak/choose. For example, the reason why the key, a metaphor for objects, and the child, a metaphor for family members, are explained with democracy is the right to speak/choose. For example, the university student coded S7 said, "If we have a key in

our hand, we can open the door with the locked one, we can enter the place we want to reach. In a democracy, if we are granted many freedoms such as the right to choose and be elected, we have actually arrived at the right place. So that key has opened the doors to the place we want to enter. If there is no democracy, we are no different from staying in a locked room." This statement supports this situation. Most of the metaphors emphasize the right to have a say and the right to choose. On the other hand, among the meanings attributed to the concept of democracy is that it allows for different views. For example, the university student coded S6 said, "A puzzle is made up of pieces with different shapes and colors, and they are completed by coming together. Similarly, democracy is completed with the coming together of different ideas, thoughts and cultures. Each different thought and idea is a puzzle piece that ensures the integrity of democracy." The fact that the participant coded S6 explained democracy with the puzzle metaphor draws attention to different opinions on democracy. On the other hand, freedom is also among the meanings attributed to democracy. University students who express democracy with the action of running and flying like a bird, which are metaphors related to action/movement, draw attention to the freedom and movement/behavior skills aspect of democracy. In addition, explaining democracy with metaphors such as project/exam emphasizes the opportunity for citizens to participate in common decisions and the concept of responsibility. In addition, by explaining democracy with metaphors such as friendship and breath, it is stated that when there is no democracy, lack is felt; and by explaining it with the sun, it is stated that it illuminates the future. Figure 3 also shows that the meanings attributed to democracy include power. For example, the university student who likened democracy to a magic wand pointed to the power in democracy with the expression "because whoever has it has the power to rule".

Discussion and Conclusion

The interrelated concepts of state, nation and democracy are used in different meanings in the literature. There are many different approaches to how the concepts emerged, what they mean and what kind of principles they are based on. It is seen that social contract theories have been systematized more recently in approaches to the state (Horwitz, 2011), instrumentalist approaches have recently become widespread in studies on the nation (Nairn, 2015; Breuilly, 1993; Brass, 1991; Hobsbawn ve Ranger, 2013), and procedural and empirical approaches (Sartori, 1987; Bethaam, 2006) have developed in democracy studies.

In this study, university students were asked to explain the concepts of state, nation and democracy with what (by constructing metaphors) and to write justifications for these explanations. The state was mostly associated with the metaphor of the father. It is also seen in the literature that the state is defined as a father (Kanadıkırık, 2020). In this context, it brings to mind that the state, like the father, is expected to protect and protect its citizens (Köksal, 2011: 103; Rousseau; 1968). It is seen that the state is generally associated with concepts such as father (Arsal, 2018: 67), family, organ, house, ship, roof, homeland. These concepts can be associated with concepts such as common destiny, authority, unity and security. The nation is more like a family. This finding of the study coincides with the theory of Ibn Khaldun (1958: 108, 375), who explains nation-state building on the basis of father and family. The main concepts associated with the concept of nation are unity, oneness, unity-togetherness, common value and purpose (Renan, 2016: 50), loyalty, solidarity (Geertz, 2010:

289), sympathy, growing together, being strong, reason for existence (Hegel, 2003: 115), continuity (Smith, 2013: 74-75), multicolor, living in the same place (Hobsbawn, 2010: 30).

The concepts associated with the concept of democracy are mostly scales and equality. In metaphors related to democracy, it can be said that political equality is emphasized with the metaphor of scales. Because it is known that the scales symbolize justice and equality (Safi, 2018: 65). The principle of political equality is seen as one of the basic principles in democracy theories (Beetham, 2006). The concepts associated with democracy are seesaw, freedom, right to choose, right to speak, garden-school, orchestra, harmony in diversity, joint decision-making, enlightenment, and development. Among these concepts, the concepts of freedom of speech and diversity overlap with participatory democracy (Pateman, 1988) and deliberative democracy (Habermas, 2012), and the concepts of enlightenment and development overlap with Dahl's (1998: 45) benefits of democracy approach.

In general, it is seen that the concept of state and the concept of nation are almost identical. The concept of democracy, on the other hand, is characterized differently, such as equality, diversity, harmony in diversity, source of development, and decision-making process. While the concepts of state and nation can be associated with concepts of protection and preservation such as power, security and solidarity, the concept of democracy is associated with forward-looking and change-oriented processes such as diversity, development and enlightenment. The concepts of state and nation are mostly explained by family, patriarchal and organism-based approaches. The concept of democracy is similar to pluralist democracy, radical democracy and deliberative democracy in that it overlaps with both normative and procedural approaches and emphasizes diversity and harmony within diversity. It can be said that there are important differences as well as parallels between the changes in the literature and the participants' perception of the concepts. While the concepts of state and nation overlap more with ethno-symbolist approaches, the concept of democracy overlaps with more contemporary approaches such as participatory, deliberative and pluralist democracy. These three concepts are likely to take on new meanings in the future. It remains to be seen how changes in the literature and society's perception of the concepts will unfold.

References

- Abizadeh, A. (2001). Ethnicity, race, and a possible humanity. *World Order*, 33(1), 23-34.
- Ağaoğulları, M. A. (2015). *Batı 'da siyasal düşünceler: Sokrates'ten Jakobenlere*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktan, C. C. (2005). *Yeni bir siyasal sistem arayışı: Demokrasi, poliarsi ve demarşi*. Konya: Cizgi.
- Aktan, Ç. C. (2005). *Siyasal yönetim biçimleri ve demokrasi*. Konya: Çizgi Kitapevi.
- Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (Y. Alp ve M. Özişik, Çev.). İletişim Yayınları.
- Arblaster, A. (1999). *Demokrasi* (N. Yılmaz, Çev.). Ankara: Doruk.
- Aristoteles (2014). *Politika* (M. Tunçay Çev.). Remzi Kitapevi.
- Arnhart, L. (2016). *Political questions: Political philosophy from Plato to Pinker*. Waveland Press.
- Arsal, S. M. (2018). *Milliyet duygusunun sosyolojik esasları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aşar, H. (2017). "Spinoza felsefesinde özgürlük." *KARE*, (4), 17-35.
- Barry, N. P. (2018). *Modern siyaset teorisi*. Ankara: Liberte.
- Beetham, D. (2006). *Democracy: A beginner's guide*. Oxford: Oneworld Publications.
- Beetham, D. (2006). *Demokrasi ve insan hakları* (B. Canatan, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Bolaffi, G. vd. (2003). *Dictionary of race, ethnicity and culture*, London: Sage Publications.
- Brass, P. R. (1991). *Ethnicity and nationalism*. London: Sage Publications.
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the state*. Manchester: Manchester University Press.
- Bulut, N. (2003). "Küreselleşme: Sosyal devletin sonu mu?" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(2), 173-197. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000533
- Burns, E. M. (1984). *Çağdaş siyasal düşünceler: 1850-1950* (A. Şenel, Çev.). Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2001). *On yedinci yüzyıl felsefesi tarihi*. Bursa: Asa Yayınları.
- Cicero, M. T. (1823). *De Republica*. Bostoniae: Everett.
- Creswell, J.W. (2012). *Nitel araştırmacılar için 30 temel beceri* (H. Özcan, Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Dahl, R. A. (1998). *On democracy*. Yale University Press.
- Dahl, R. A. (2001). *Demokrasi üstüne* (B. Kadioğlu, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dahl, R. A. (2008). *Polyarchy: Participation and opposition*. Yale University Press.

- Davutoğlu, A. (1994). "Devlet." İçinde: TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt: 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ss.234-240. <https://islamansiklopedisi.org.tr/devlet> (27.12.2023).
- Dieckhoff, A. & Jaffrelot, C. (Ed.). (2010). *Milliyetçiliđi yeniden dūřunmek: kuramlar ve uygulamalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dworkin, G. (2012). "Paternalismo: Algumas novas reflexões." *Revista Justiça e Sistema Criminal*, 4(7), 71-80.
- Erden, Ö. O. (2023). Türkiye'de siyasal kültür: Temel bir demokrasi meselesi. *Memleket Siyaset Yönetim*, 18(39), 166-193.
- Geertz, Clifford (2010). *Kültürlerin yorumlanması* (H. Gür, Çev.). Ankara: Dost.
- Giddens, A. & Sutton, P. W. (2017). *Sosyoloji* (M. Şenol, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1997). "Millet nedir?" *İstanbul University Journal of Sociology*, 1(3), 146-154.
- Gözler, K. (2017). "'Devlet' kelimesi üzerine bir deneme." *Türkiye Günlüğü*, 129, 5-9.
- Gözler, K. (2018). *Anayasa hukukuna giriş* (27.bs.). Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Gözler, K. (2020). *Devletin temel teorisi*. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Greenfeld, L. (2017). *Milliyetçilik, moderniteye giden 5 yol: İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Amerika örnekleri*. İstanbul: Alfa.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (W. Rehg Trans.). Cambridge/Massachusetts: The MIT Press.
- Habermas, J. (2002). *Öteki olmak, ötekiyle yaşamak: Siyaset kuramı yazıları* (İ. Ak, Çev.). İstanbul: YKY Yayınları.
- Habermas, J. (2012). *"Öteki" olmak, "öteki" yle yaşamak: siyaset kuramı yazıları* (İ. Aka. Yapı, Çev.). Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi AŞ.
- Hayek, F. A. von. (1973). *Law, legislation and liberty vol. 1: rules and order*. London: Routledge Classics.
- Hegel, A. (2015). *Siyasetin temel kavramları* (H. Özler, Çev.). Adres Yayınları/Liberte.
- Hegel, G. W. F. (2003). *Tarihte akıl* (Ö. Sözer, Çev.). Ara Yayınları.
- Held, D. (1987). *Modelos de democracia* (A. S. Martins, Tradução). Belo Horizonte: Editora Paideia.
- Hershey, P. T. (1984). *Paternalism: from definition to disregard (ethics)*. Wayne State University.
- Heywood, A. (2007). *Siyasi ideolojiler* (A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İna, Ş. Akın & B. Kalkan, Çev.). Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2015). *Siyasetin temel kavramları* (H. Özler Çev.). Adres Yayınları/Liberte, Ankara.
- Heywood, A. (2016). *Siyaset* (H. Y. Başdemir, Çev.). (17.bs.). Liberte Yayınları.

- Hobbes, T. (1985). *Leviathan*. Penguin Classics.
- Hobbes, T. (2016). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). (Baskı: 14). Yapı Kredi Yayınları.
- Hobsbawn, E. J. (2010). *1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik: program, mit, gerçeklik* (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Hobsbawn, Eric ve Ranger, Terence (2013). *Geleceğin icadı* (M. M. Şahin, Çev.). Agorakitaplığı/Mesele Kitapçısı, İstanbul.
- Horwitz, S. (2011). Smith'ten Menger'e ve Hayek'e: Kendiliğinden doğan düzen geleneğinde liberalizm (A. YAYLA, Çev.). *Liberal Düşünce Dergisi*, (64), 91-106.
- İbn Haldun (1968). *Mukaddime, C; I-II-III* (Z. K. Ugan, çev.). Bası: 2. M.E.B. Yayınları.
- İbni Haldun (2016). *Mukaddime* (S. Uludağ, Haz.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Jellinek, G. (1914). *Allgemeine staatslehre*. Berlin: Verlag von O. Häring.
- Jessop, B. (2012). "The state." In *The Elgar Companion to Marxist Economics* (pp. 333-340). Edward Elgar Publishing.
- Jessop, B. (2021). *Devlet: dün, bugün, gelecek* (A. Güney, Çev.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Kanadıkırık, H. (2020). "Devlet baba"nın temelleri: Klasik Çağında Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasal Kültürü." *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 45-64.
- Kanatlı, M. (2014). Chantal Mouffe'un radikal demokrasi projesi üzerine bir değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 1(2), 115-136.
- Kapani, M. (2018). *Politika bilimine giriş*. Ankara: BB101 Yayınları.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2018). "Milliyetçilik: Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens'ten Frankeştayn'ın Canavarına." Hekimoğlu, H. Birsen (Ed.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (10.bs.). (ss. 307-350). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, Z. A. (2017). Çokkültürlülük ve millet sistemi. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 44-55.
- Kocabıyık, O. O. (2016). Olgubilim ve gömülü kuram: Bazı özellikler açısından karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-66.
- Korkmaz, T. (2016). *Tipolojik ve kuramsal bağlamda milliyetçilik ve anadoluculuk*. Ankara: Binyıl Yayınevi.
- Köksal, O. (2011). Bir kültürel liderlik paradoksu: Paternalizm, *MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 101-122.
- Kutsal Kitap (2002). *Kutsal kitap eski ve yeni antlaşma (tevrat, zebur, incil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes/Yeni Yaşam Yayınları.
- Küçük A, (2015). Egemenlik (hakimiyet), halk egemenliği ve milli egemenlik tartışmaları ve egemenlik anlayışında esaslı dönüşüm. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0(6) 311-361.

- Lakoff, G. & Johnson, M. (2005). *Metaforlar hayat, anlam ve dil* (G. Y. Demir, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Leca, J. (1998). *Uluslar ve milliyetçilikler* (S. İdemen, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Lijphart, A. (2014). *Demokrasi modelleri* (G. Ayas & U. U. Bulsun, Çev.). İstanbul: İthaki.
- Locke, J. (2012). *Yönetim üzerine ikinci inceleme: sivil yönetimin gerçek kökeni boyutu ve amacı üzerine bir deneme* (F. Bakırcı, Çev.). Ankara: Ebabil.
- Locke, J. (2017). *Second treatise of government* (J. Bennett Ed.). 11. Jonathan Bennett.
- Machiavelli, N. (2008). *The Prince* (J. B. Atkinson, Trans.). Indianapolis/ Cambridge: Hackett Publishing Company.
- MacIver, R. M. (2013). *The modern state*. Read Books Ltd.
- Marx, K. & F. Engels (2015). *The communist manifesto* (S. Moore, Trans.). Penguin Random House UK.
- Marx, K. & F. Engels (2020). *Komünist manifeste* (C. Üster & N. Deriş, Trans.). İstanbul: Can Klasik.
- McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg galaxy: The making of typographic man*. Toronto: University of Toronto Press.
- Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. London/New York: Verso.
- Mouffe, C. (2011). *On the political*. Routledge: Taylor & Francis e-Library.
- Nairn, T. (2015). *Milliyetçiliğin yüzleri: Janus'a Yeni Bir Bakış* (S. Kırdar ve M. Ratip Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nal, S. & Çirkin, F. (2021). Halk egemenliği ve milli egemenlik teorileri bağlamında anayasacılık. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 79(2), 599-635.
- Pagels, E. H. (1994). *Adam, eva und die schlange: die geschichte der sünde* (K. Neff, Trans.). Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Pareto, V. (1984). *The transformation of democracy* (R. Girola, Trans.). New Brunswick, U.S.A.: Transaction Books.
- Pateman, C. (1988). *The sexual contract*. Cambridge: Polity Press.
- Perry, C. & Cooper, M. (2001). "Metaphors are good mirrors: reflecting on change for teacher educators." *Reflective Practice*, 2(1), 41-52.
- Platon (2010). *Devlet* (C. Ersöz, Çev.), İstanbul: Şüle Yayınları.
- Renan, E. (2016). *Ulus nedir?* (G. Yavaş, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1968). *The social contract*. London: Penguin Books.
- Rousseau, J. J. (2015). *Toplum sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). (14.bs). Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.

- Safi, İ. (2018). Adalet ve siyaset ilişkisi üzerine. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (12), 63-74.
- Sarıbay, A. Y. (2012). *Demokrasinin sosyolojisi*. İstanbul: Timaş.
- Sartori, G. (1987). *The theory of democracy revisited*. Chatham/New Jersey: Chatham House Publishers.
- Sartori, G. (2009). *La democracia en treinta lecciones edición a cargo de lorenza foschini* (Traducción de Alejandro Pradera). Taurus.
- Schmidt, M. G. (2002). *Demokrasi kuramlarına giriş* (E. Köktaş, Çev.). Ankara: Vadi.
- Schulze, H. (2005). *Avrupa'da ulus ve devlet* (T. Binder, Çev.). İstanbul: Literatür.
- Schumpeter, J. (1994). *Capitalism, socialism and democracy*. London&New York: Routledge.
- Seton-Watson, H. (1977). *Nations and state: An enquiry into the origins of nations and the politics of nationalism*. London: Methuen.
- Sevinç, H. (2021). Antik Yunan'da siyasal yapı ve aristo ile platon özelinde siyasal düşünüş. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, 7(2) 209-223.
- Sieyes E. (1951). Tiers etat nedir? (S. Derbil, çev). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 8(1), 126-207.
- Sieyès, E. J. (2005). Üçüncü sınıf nedir? (İ. Birkan, Çev.). İmge Kitapevi.
- Smith, A. (2013). *Nations and nationalism in a global era*. John Wiley & Sons.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik; kuram, ideoloji, tarih* (Ü. H. Yolsal, Çev.). Ankara: Atıf Yayınları.
- Smith, A. D. (2016). *Milli kimlik* (B. S. Şener, Çev.). İletişim.
- Spinoza, B. (2007). *Theological political treatise. Edited jonathan isreal* (M. Silverthorne & J. Israel, Trasn.). Cambridge University Press.
- Tannenbaum, D. (2012). *Inventors of ideas: introduction to western political philosophy*. Cengage Learning.
- Tannenbaum, D. & Schultz, D. (2005). *Siyasi düşünce tarihi filozoflar ve fikirleri* (F. DEMİRCİ, Çev.). Adres Yayınları.
- Tayyar, A., & Çetin, B. (2013). Liberal iktisadi düşüncede devlet. *Cumhuriyet Üniversitesi Journal of Economics & Administrative Sciences (JEAS)*, 14(1). 107-120.
- Tekindal, M. & Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153- 182.
- Tilly, C. (1975). *The formation of national states in western europe*. Princeton University.
- Timur, T. (2011). *Marksizm, insan ve toplum: Balibar, Seve, Althusser, Bourdieu* (2.bs). Yordam Kitap.

- Titus, C. H. (1931). A nomenclature in political science. *American Political Science Review*, 25(1), 45-60.
- Turan, M. (2023). *Cumhuriyet dönemi demokrasi hareketleri*. Efe Akademi Yayınları.
- Uzun, T. (2003). Ulus, milliyetçilik ve kimlik üzerine bir değerlendirme. *Doğu Batı*, 6(23), 131-154.
- Vergin, N. (2016). *Siyasetin sosyolojisi: kavramlar, tanımlar, yaklaşımlar*. Doğan Kitap.
- Weber, M. (1994). *Weber: political writings*. Cambridge University Press.
- Weber, M. (2018). *Ekonomi ve Toplum I* (L. Boyacı, Çev.). Yarı Yayınları.
- Yavuz, B. (2009). Çoğulcu demokrasi anlayışı ve insan hakları. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 283-302.
- Yayla, A. (2015). *Siyaset bilimi*. İstanbul: Adres Yayınları.
- Yıldız, Z. (2013). *Politika sözlüğü*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Zabunoğlu, H. G. (2018). Günümüzde ulus-devlet. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 535-559.
- Zernatto, G. (1944). "Nation: the history of a word." *The Review of Politics: Cambridge University Press for the University of Notre Dame du lac on behalf of Review of Politics*, 6(3), 351-366.

Geliş Tarihi : 25.06.2024
Kabul Tarihi : 25.07.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1504942>

Dervişcemaloğlu, B. (2024). Murathan Mungan'ın 995 km romanında anlatma tekniği. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 76-91. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1504942>

MURATHAN MUNGAN'IN 995 KM ROMANINDA ANLATMA TEKNİĞİ

Bahar DERVİŞCEMALOĞLU¹

ÖZ

Çağdaş Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Murathan Mungan, edebiyatın birçok türünde eser veren çok yönlü bir yazardır. Yazarın uzun ve yoğun bir çalışmanın neticesi olarak 2023 yılında yayımladığı *995 km* adlı romanı, hem teknik hem de tematik açıdan dikkat çekici unsurlar içermektedir. Roman, yazarın Türkiye'nin yakın tarihinde karanlık bir dönem olarak değerlendirdiği ve faili meçhul cinayetlerle özdeşleştirdiği 1990'lı yılları konu edinmektedir. Gerçek olaylara ve kişilere atıf yapılan ancak bunların çeşitli anlatma teknikleri vasıtasıyla kurmaca dünyanın içerisine dahil edilerek kurgusallaştırıldığı romanda şimdiki zamanla anlatma stratejisi ve bilinç yansıtma teknikleri öne çıkmaktadır. Özellikle geçmiş zamanın içine iliştirilen şimdiki zamanla anlatma stratejisi, yazarın işlenen cinayete ilgili vermek istediği mesajı etkili bir şekilde yansıtmaktadır. Romanda şimdiki zamanın eşzamanlılık hissi ve aracısızlık etkisi yaratarak okuyucuyu da şahit pozisyonuna sokmak, gerçeğe benzerliği arttırmak, anlatımı daha canlı hâle getirmek, kamerayla izlenme etkisi yaratarak herkesin birbirini gözetlediği istihbarat ağına ya da döngüsüne gönderme yapmak, zamansızlık etkisi yaratmak gibi işlevler taşıdığı görülmektedir. Serbest dolaylı düşünce ile psikoanlatma tekniği açısından bakıldığında sadece romanın ana karakteri olan isimsiz katilin değil, diğer isimsiz karakterlerin zihinlerinin de yansıtılması, bu karakterlerin tabi oldukları dini/siyasi/askeri yapılanmaların ya da örgütlerin zihniyetinin anlaşılması açısından önemlidir. Ancak her ne kadar figüral anlatma tekniği vasıtasıyla karakterlerin bakış açısı ön plana çıkarılsa da romanda anlatıcının öznelliğinin belirgin bir rol oynadığı görülmektedir. Retorik ve ideolojik boyutuyla ön plana çıkan, temelde gerçek yazarın, yani Murathan Mungan'ın Türkiye'nin yakın tarihindeki karanlık bir dönemi "hatırlatmak" için yazdığı, devlete ve sisteme yönelik eleştiriler içeren *995 km* romanındaki düzen ve teknik tercihler, yazarın okuyucu üzerinde istediği etkiyi bırakmaya yönelik bilinçli tercihler olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada öncelikle şimdiki zamanla anlatma stratejisi üzerinde durulacak, daha sonra anlatma teknikleri, özellikle de bilinç yansıtma teknikleri anlatıcının rolü dikkate alınmak suretiyle irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Anlatma tekniği, Figüral anlatma, *995 km*, Psikoanlatma, Serbest dolaylı düşünce

¹ Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, bahardervis@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-1313-991X>

Date Received : 25.06.2024
Date Accepted : 25.07.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1504942>

Dervişcemaloğlu, B. (2024). The narrative technique in the novel of Murathan Mungan's 995 km. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 76-91. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1504942>

THE NARRATIVE TECHNIQUE IN THE NOVEL OF MURATHAN MUNGAN'S 995 KM

Bahar DERVİŞCEMALOĞLU²

ABSTRACT

Murathan Mungan, one of the important figures of contemporary Turkish literature, is a versatile writer who has produced works in many genres of literature. The author's novel *995 km*, published in 2023 as a result of a long and intensive work, contains remarkable elements both technically and thematically. The novel is about the 1990s, which the author considers as a dark period in Turkey's recent history and identifies with unsolved murders. In the novel, where real events and people are fictionalized through various narrative techniques, the use of present tense narration technique and techniques for presenting consciousness attracts attention in particular. The strategy of narrating in the present tense, embedded in the past tense, effectively reflects the message that the author wants to give about the murder. It is seen that the present tense in the novel has functions such as creating a sense of simultaneity and an effect of immediacy, putting the reader in the position of a witness, increasing the resemblance to reality, making the narrative more vivid, referring to the intelligence network or cycle in which everyone watches each other by creating the effect of being watched by a camera, and creating the effect of timelessness. Presenting the mind of not only the unnamed murderer, the main character of the novel, but also other unnamed characters is important in understanding the mentality of the religious/political/military structures or organizations to which these characters are subject. Although the perspective of the characters is brought to the fore through figural narration technique, it is seen that the subjectivity of the narrator plays a prominent role in the novel. In this study, the use of the present tense narration technique and techniques for presenting consciousness will be examined by taking into account the role of the narrator.

Keywords: Narrative technique, Figural narration, *995 km*, Psychonarration, Free indirect thought

² Assoc. Prof., Ege University, Faculty of Education, bahardervis@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-1313-991X>

Giriş

Günümüz Türk edebiyatının üretken yazarlarından biri olarak dikkat çeken ve edebiyatın birçok türünde eser veren Murathan Mungan, başta halk hikâyeleri, masallar ve mitoloji olmak üzere çok geniş bir kaynaktan beslenerek geleneksel anlatıları modern bir anlatımla canlandırmış, günümüz insanının toplum içindeki var oluşunu değişik boyutlarıyla ele aldığı çalışmalarıyla tiyatro, şiir ve hikâye dallarında önemli ödüllere layık görülmüştür (Yalçın, 2010, s. 718; Enginün, 2002, s. 377; Necatigil, 1993, s. 223). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü mezunu olan ve Devlet Tiyatroları ve Şehir Tiyatroları'nda bir süre dramaturg olarak çalışmış olan Mungan'ın “Türk Sinemasının İdeolojik ve Ekonomik Yapısı ve Yılmaz Güney Sineması” başlıklı bir bitirme tezi, “Yazarlık Sorunları Açısından Aynı Malzemenin Üç Ayrı Türde Yazılması ve İncelenmesi” başlıklı bir yüksek lisans tezi ve “Dil ve Yapı Özellikleri Açısından İki Kişilik Oyunlar” konulu bir doktora çalışması vardır (Yalçın, 2010, s. 717). Beslendiği kaynakların çeşitliliği ve akademik birikiminin katkısıyla gerek içerik açısından gerekse teknik açıdan ustalıkla kurgulanmış eserler kaleme alan Mungan, yazdığı denemeler ve hazırladığı seçkilerle çok yönlü yazar kimliğini sürdürmektedir.

2011 yılında yazdığı “Şairin Romanı” adlı romandan sonra bir süre roman yayımlamayan Murathan Mungan, uzun ve yoğun bir çalışmanın neticesi olarak 2023 yılında *995 km³* adlı romanıyla okuyucunun karşısına çıkmıştır. Bu çalışmanın inceleme konusu olan *995 km* romanı, yayımlandığı andan itibaren 1990'lı yıllar Türkiye'sini konu edinmesiyle gündem olmuş, yazarın konuyu ele alış şekli değişik boyutlarıyla irdelenmiştir. Her ne kadar o dönemde yaygınlaşmış olan birtakım yapılanmalara ve faili meçhul cinayetlere atıf yapsa da söz konusu eserin “kurmaca” bir anlatı olduğu, gerçek olaylar ve kişiler malzeme olarak kullanılmakla birlikte bunların çeşitli anlatma teknikleri vasıtasıyla kurmaca dünyanın içerisine dahil edilerek kurgusallaştırıldığı unutulmamalıdır. Mungan, 90'lı yılların panoramasını kurmacaya has imtiyazları, özellikle de tecrübeyi temsil etme kapasitesi açısından kurmacanın sahip olduğu – bilinç yansıtma teknikleri gibi– geniş imkânları kullanarak sunmayı tercih etmiş, böylelikle romanın retorik etkisini arttırmıştır. Nitekim “kültürel söyleme katkı sunmanın bir biçimi” (Walsh, 2007, s. 6) olarak kurmaca, yazarın vermek istediği mesajları güçlü bir söylem ve retorikle yansıtmasına olanak sağlamıştır.

Mungan'ın “Öğretmek için değil, hatırlatmak için yazdım” (Erbay, 2023) dediği *995 km* romanının ana karakteri, aynı anda hem Cihadın Askerleri isimli radikal dinci örgütün tetikçiliğini yapan hem de devletin kontrolündeki JEM adlı istihbarat örgütünün içine sızarak orada kendisine verilen görevleri yerine getiren, birçok faili meçhul cinayetin faili olan, romanın sonunda ironik bir şekilde kendi ölümü de faili meçhul raflarına kaldırılan isimsiz bir katildir. Kitapta her ne kadar Musa Anter cinayetine atıf ön plana çıksa da Murathan Mungan'ın konuyla ilgili görüşü şu şekildedir:

Sakin ha kitabımı Musa Anter cinayetini anlatıyor diye okumaya kalkmayın. O günden bugüne dek işlenmiş bütün cinayetler için bir sembol cinayettir. Bu, belgesel değil, belgesel bir roman değil. Çok belgeden yararlandım, çok okuma yaptım. Dönem gazetelerini taradım. Özellikle adı geçen İslami tarikatlar üstüne okumalar yaptım. Kitabı yazarken Diyarbakır'dan başlayarak

³ Bu çalışmada romanın ilk baskısı (Mungan, 2023) esas alınmıştır; romandan yapılacak alıntılarda sadece sayfa numaraları zikredilecektir.

kitabın bütün geçtiği yerlerde 2 kez yolculuk ettim. Kitabın ana kişişi olan katilin gezdiği yerleri gezdim. Bazı söyleşiler yaptım. Mesela okuyacağınız gar sahneleri, otobüs sahneleri için o dönemin otobüs şoförlerinden bilgiler topladım. Benim bilemeyeceğim detayları onlardan dinledim (Erbay, 2023).

şüphesiz, söz konusu eser “belgesel” değildir, “gerçek” değildir, Türkiye'nin yakın tarihini malzeme olarak kullanan ancak söz konusu malzemeyi çeşitli anlatma teknikleri vasıtasıyla kurgusallaştıran “kurmaca” bir anlatıdır. Yine de kitabın ikinci kısmında özellikle gazetecilerin ağzından verilen birçok bilginin konuya hâkim olmayanlar için öğretici bir işlev taşıdığı açıktır; nitekim romanda yaratılan kurgusal dünyanın okuyucunun dünyasıyla ne kadar uyuştuğu meselesi önemlidir. 90'lı yıllar Türkiye'siyle ilgili yeterli bilgiye sahip olmayan okuyucular için kitabın ikinci kısmı aydınlatıcı bir nitelik taşımaktadır. Yazar, muhtemelen okuyucunun anlamlandırma ve yorumlama sürecinde birtakım boşlukların ve belirsizliklerin giderilmesi için kitabın ikinci kısmını bu şekilde kurgulamıştır. Bu çalışmada öncelikle romanda şimdiki zamanla anlatma stratejisinin kullanılması üzerinde durulacak, daha sonra anlatma teknikleri, özellikle de bilinç yansıtırma teknikleri irdelenecektir.

Romanda şimdiki Zamanla Anlatma Stratejisinin Kullanılması

Romanda olaylar temsil edilirken tercih edilen zaman kullanımı ya da stratejisi, işlenen cinayetle ilgili verilmek istenen mesajla ve dolayısıyla yazarın meseleye bakışıyla örtüşmektedir. 1990'lı yıllarda gerçekleşen faili meçhul cinayetlere atıf yapan yazar, geçmiş zamanla anlatmanın arasına şimdiki zamanı serpiştirerek aslında meselenin geçmişe havale edilemediğini, söz konusu dönemde yaşanan travmanın “şimdi” gibi canlı olduğunu ima etmektedir. “Geçmişe havale edilememe” meselesini aynı zamanda yazarın “bu dönemi ve yaşanan olayları unutmayın” mesajı olarak yorumlamak mümkündür. Geçmiş zamanla şimdiki zamanı bir arada kullanarak alışıldık zaman düzeninin dışına çıkan yazar, bir anlamda meselenin sıradanlaşmasına ve normalleştirilmesine tepki göstermiştir.

Romanda geçmiş zamandan şimdiki zamana geçiş yapılan kısımlar, özellikle katilin eylemlerinin betimlendiği ve anlatıcının katili gözetler ya da takip eder gibi bir izlenim bırakarak eşzamanlı olarak görme ve anlatma faaliyetini gerçekleştirdiği kısımlardır. Esasında Cohn'un belirttiği gibi “gerçek hayatta bir şeyi yaşarken anlatmamız ya da anlatırken yaşamamız” mümkün değildir; dolayısıyla yaşanan olay “şimdi”ye, anlatma faaliyeti ise “geçmiş”e aittir (Cohn, 2000 [1999], s. 96). Ancak kurmaca eserlerde, özellikle de anti-mimetik nitelik taşıyan eserlerde kurgusallığın göstergesi olarak değerlendirilebilecek bu stratejinin kullanıldığı görülmektedir. 995 km romanında anlatıcının aynı zamanda olaylara şahitlik eden pozisyonda konumlandığı kısımlarda başvuru olan “şimdiki zamanla anlatma” ya da “eşzamanlı anlatma” stratejisi, romanın retorik etkisini artırma, anlatıcıyla birlikte okuyucuyu da şahit pozisyonuna sokma, anlatımı daha canlı ve gerçekçi kılar gibi işlevler taşımaktadır. Nitekim bazı durumlarda şimdiki zamanla anlatmanın “gerçeğe benzerliği arttıran kısa, günlük konuşma diline özgü, anekdot tarzı bir üsluba imkân sağladığı” (Neumann 1990: s. 65) görülmektedir. Kesinlik olmadığı için, olaylar yaşanırken anlatıldığı için anlatma faaliyetinin geri planda kaldığı ya da anlatıcının kontrolünün azaldığı ve betimlemenin ön plana geçtiği, anlatıcıyla birlikte okuyucunun da şahit pozisyonunda olduğu şimdiki zamanla anlatmanın kamera gözüyle anlatma etkisi uyandırdığı da söylenebilir (Fludernik, 2002, s. 252; Huber, 2016, s. 12). Bu etki,

995 *km* romanındaki herkesin birbirini gözetlediği istihbarat ağına gönderme yapması açısından anlamlıdır. Tabii bu durum “Kameranın arkasında kimin gözü var?” sorusunu beraberinde getirmektedir. Romanın genelinde her şeyi bilen anlatıcı hâkim olmakla birlikte figüral anlatma vasıtasıyla karakterlerin bakış açısını ve bilincini yansıtan, dolayısıyla bu kısımlarda kendini silikleştirmeye çalışan bir anlatıcı figürü de söz konusudur. Anlatıcı, şimdiki zamanla anlatmaya geçilen kısımlarda kameranın merceğinden katili izleyen istihbarat elemanlarını yani aslında “devlet”i temsil etmekte, nötr bir izleyen pozisyonunda, sadece katilin eylemlerini ve zihninden geçenleri betimlemektedir. Burada katilin sadece gözlemlenebilen eylemlerinin değil, iç dünyasının ve zihninden geçenlerin de şimdiki zamanla anlatılması, devletin kontrolünün ve nüfuz alanının ne kadar geniş olduğu, sadece “görünen”e değil, “görünmeyen”e de hâkim olduğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim roman boyunca katilin yaşadığı huzursuzluk, endişe ve zihninden eleştirel düşünceler geçtiğinde bu düşüncelerin başkaları tarafından bilinme ihtimali olmadığı hâlde hemen geri adım atması, bir taraftan otoriteye sadakatini, öbür taraftan da ondan duyduğu korkuyu ortaya koymaktadır. “Uyumak için beynine komut veriyor ve ânında uyuyor” (s. 134) cümlesinde görüldüğü gibi “uyuma” eylemini bile kendine verdiği komutla gerçekleştiren katil, şimdiki zaman kullanımının da etkisiyle başkası tarafından yönlendirilen, robotlaşmış bir insan çağrışımı yaratmaktadır.

Romandaki “Her zaman olduğu gibi bu sabah da gönlünü gene Allah dolduruyor, içini kamaştıran bütün duygular bir kez daha yapacağı şeyin doğruluğuna inandırıyor onu.” (s. 12) cümlesinde ve buna benzer birçok cümlede şimdiki zamanın hem genelleştirme işleviyle hem de eşzamanlılık izlenimi yaratma işleviyle kullanıldığı görülmektedir. Bu cümleden önceki “Ama böyle önemli, böyle seçilmiş günlerin sabahında bu bütünleşme halinin tüm varlığını kuşattığını her zamankinden çok daha derin, çok daha güçlü biçimde hissediyor; bu yüzden her zaman tetikte yaşamış olan kendisini ancak namazda gafil avlayabileceklerini düşünüyor hep... Eğer bir gün öldürülecekse bu namaz kılarken olacaktı, bunu varlığının en derin köşesinde saklı bir kader düğümümüştüncesine seziyor, ya da bunun en iyi ölüm biçimi olduğuna inandığından böyle umuyordu.” (s. 12) cümlelerini içeren kısımda şimdiki zamanla başlayan ilk cümlelerin bir sonraki cümlede şimdiki zamanın hikâyesine evrildiği göze çarpmaktadır. Romanda çok sık karşılaşılan bu durum, bir taraftan katilin geçmiş-şimdi-gelecek arasındaki sıkışmışlığını ya da gelgitlerini ifade ederken, öbür taraftan -aşağıda etkilerini daha detaylı irdeleyeceğimiz gibi- psikoanlatma tekniği ile serbest dolaylı söylemi kaynaştırmaktadır.

Kurmaca anlatıda şimdiki zamanla anlatmanın zamanı gösterme dışında birçok amaç, işlev ve etki barındırabileceği, geçmiş, şimdi ve geleceğin yanısıra zaman dışı durumları da ifade etmeye olanak sağlayacak şekilde geniş kapsamlı oluşu dikkate alındığında söz konusu anlatma stratejisinin içeriği zenginleştiren bir nitelik taşıdığı görülür (Gebauer, 2021, s. 54; Huber, 2016, s. 11, 12). 995 *km* romanında şimdiki zamanla anlatmanın yarattığı “zamansızlık” etkisi (Huber, 2016, s. 11) katilin zihninden geçenler aktarılırken kendini göstermektedir. Bu noktada katilin hem eskiyi hatırlarken hem de gelecekle ilgili kaygılanırken bilincinin şimdiki zamanla sunulması yani anlatıcının kontrolünün azalarak sahnelemenin ön plana alınması, ana çerçevesi geçmiş zaman olan romanda askıya alma etkisi yaratmaktadır. “Yerinden kalkıp yüzbaşıyla vedalaşıp otobüse yönelirken, onun sözünü ettiği yakında ortaya çıkacak olan foyalara tahmin etmeye çalışıyor, bunlardan birinin ucunun kendisine dokunmamasını diliyor rabbinden. Canından korktuğundan değil, rabbine hizmette daha yapacak işleri varken

kaderinin eceline acele edecek olmasından korkuyor. Şükürünü yeterince eda etmemiş oldukları için rabbin lütuflarından mahrum kalacak kullardan olmamak için bugüne kadar elinden geleni yaptığını düşünüyor. Bunu hatırlamak Allah'ın ömründen zaman eksiltmeyeceğine dair içindeki inancı pekiştiriyor” (s. 134) örneğinde görüldüğü gibi katilin zihninde beliren düşünceler şimdiki zamanla sunulmaktadır ancak şimdiki zamanın içerisinde geçmişte gerçekleşmiş olayların hatırlanması, daha doğrusu geçmişin şimdiye taşınması, gelecekle ilgili öngörüler ya da endişeler söz konusu olduğu için burada özellikle zihnin zamansızlığının gözler önüne serildiğini söyleyebiliriz. Roman boyunca zihni adeta bir düşünce seli biçiminde yansıtılan katil sürekli bir eylemlilik hâlinde olduğu ve hep içinde bulunduğu ana odaklanarak daima tetikte olması gerektiği için anlatıda geçmiş ve gelecek, “şimdi”ye iliştilererek yansıtılmıştır. Özellikle otobüs seyahati esnasında kendiyile baş başa kalarak düşünme, geçmişin muhasebesini yapma ve gelecekte olabileceklerle ilgili tahminlerde bulunma imkânı bulan katilin yol boyunca izlendiği (yani kameraların kayıttaki olduğu) gerçeği, şimdiki zamanla anlatmanın yarattığı etkiyle kuvvetlendirilmiştir. Diyarbakır'dan Alanya'ya otobüsle kat edilen mesafeye (995 km) yapılan vurgu ve bunun adeta bir metafora ya da sembole dönüşmesi, büyük ölçüde romandaki zaman kullanımının yarattığı retorik etkiden kaynaklanmaktadır.

Şimdiki zamanla anlatma stratejisinin kullanıldığı duruma ve bağlama göre empatik bir araç ya da anlatma tekniği niteliği taşıması mümkündür (Keen, 2006, s. 218). Bu bağlamda 995 km romanında şimdiki zamanla anlatmanın yarattığı aracısızlık ve dolaysızlık etkisinin yanı sıra katilin bilincinin, ruhsal dalgalanmalarının ve iç dünyasının serbest dolaylı söylem ve psikoanlatma vasıtasıyla temsil edilmesinin de okuyucunun başta katil olmak üzere karakterlere tepkisi üzerinde önemli bir etkisi olacağı açıktır. Şüphesiz romanda gerçek olaylara, ülkenin yakın tarihindeki kritik bir döneme atıf yapılması da okuyucunun duygusal tepkisinde etkili olacaktır; ancak 995 km'de yazarın empatik anlatı tekniklerini tercih etmesinin temel sebebi muhtemelen karakterlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Aşağıda örneklerle vurgulayacağımız gibi romanda karakterlerle kurulan empatinin sempatiye evrilmesine olanak sağlayacak yönlendirmeler olduğu söylenemez.

Zihin Okuma, Bilinç Temsili ve Figüral Anlatma Bağlamında 995 km

Kurgusal zihinlerin temsili, kurmaca anlatıyı gerçeklikten ayıran en önemli hususlardan biridir. Karakterlerin bilincini yansıtmaya imtiyazına sahip olan kurmaca anlatıda karakterleri, gerçek hayatta asla tanıyamayacağımız biçimlerde tanıma imkânı bulur, onların zihnini okuyabiliriz. Bu bağlamda Palmer'ın belirttiği gibi “roman okumak, zihin okumaktır” (Palmer, 2010, s. 21). Zihin okuma, bize, karakterin inanç ve arzularını tanımlama, sonraki eylemlerini kestirme imkânı sunar; ancak okuyucunun zihin okuma için bazı bilişsel yeterliliklere, metinlerarasılığı kavrama, artistik teknikleri yorumlama vb. yeterliliklerine sahip olması gerekir (Teske & Gut, 2021, s. 48). Bizim burada odaklanacağımız nokta, okuyucuların tepkilerinde oldukça belirleyici olan bilinç temsili yani karakter(ler)in ya da anlatıcının zihninin sunulma biçimidir. Dolayısıyla bu kısımda 995 km romanında kullanılan anlatma teknikleri irdelenecektir.

995 km romanında her şeyi bilen, yetkinlik düzeyi yüksek bir anlatıcı göze çarpmaktadır. Söz konusu anlatıcı geçmiş, şimdi, geleceği bilen, karakterlerin zihinlerine nüfuz edebilen bir profil sergilemekle birlikte ağırlıklı olarak figüral anlatma tekniği kullanarak kendini geri

planda tutmayı tercih etmiştir. Şüphesiz, anlatıcı figürünün niteliğini ve yetkinlik düzeyini belirleyen şey yazarın retorik stratejisidir; bu bağlamda söz konusu romanda figüral anlatma tekniğinin kullanılmasının sebebi, karakterlerin daha iyi anlaşılmasını ve nispeten “nötr bir anlatma tarzı olduğu için okuyucunun sorgulamalarının anlatma düzeyinden ziyade karakter düzeyine çekilmesini” (Wiese, 2021, s. 322-329) sağlamaktır. Tabii bu durum, anlatıcının kendini tamamen sildiği anlamına gelmez. Nitekim her şeyi bilen “yetkili yazar anlatıcı”lar, zihnin bilinç altı ve bilinç dışı alanlarına nüfuz etme ve böylece karakterlerin kabullenemediği ya da itiraf edemediği duyguları açıkça ifade etme imkânına sahiptir; dolayısıyla bütün karakterlerin içsel süreçlerine giriş yapabilir, ancak sadece bununla yetinmez ve çoğu zaman karakterlerin düşünceleriyle ilgili yorumlar da yaparlar (Neumann & Nünning, 2008, s. 106, 114). *995 km* romanında sıkça kullanılan bilinç yansıtma teknikleri, anlatıcının rolünü azaltmamıştır. Ayrıca mesafe açısından bakıldığında da anlatıcının etkisini azalttığı söylenemez.

Bilindiği gibi anlatıcının karaktere olan mesafesi ya da yakınlığı, okuyucunun hem anlatıcıya hem de karaktere bakışını etkileyecek bir husustur. Nitekim ideolojik pozisyon açısından bakıldığında, okuyucuyu yönlendiren ve etkileyen güç anlatıcıdır. Bu bağlamda *995 km* romanındaki anlatıcının bir taraftan katile mesafeli bakmaya çalışırken öbür taraftan kendi öznelliğini devreye sokarak birtakım değerlendirmeci ifadelerle katile karşı olumsuz bir tavır benimsediğini belli etmesi dikkat çekmektedir. Romanın giriş kısımlarında katilin eylemlerini aktarırken araya birtakım betimlemeler ekleyerek onun dünyasını tanıtan anlatıcı, “takıntılı dünyası” (s. 14), “merhametsizliğini bile gizlemeyi beceren silik bakışları” (s. 15), “acımasızca” (s. 15), “sinsice” (s. 15), “kinle” (s. 15) gibi kendi öznelliğini yansıtan ifadelerle katile bakışını belli etmiştir. Ancak bir taraftan katilin acımasızlığına ve soğukkanlılığına vurgu yaparken öbür taraftan kimsesiz büyümüş olduğuna, şefkat duygusunu yaşamadığı için içinin “çorak ve yoksul” (s. 34) olduğuna, yoksulluk içinde büyüdüğüne atıf yapan olay ve durumlara değinerek katili tek boyutlu karakterleştirmeden kurtarmış, ona derinlik kazandırmıştır. Burada “Katilin yetimliği, işlediği cinayetleri meşrulaştırır mı?” sorusu akla gelebilir. Ancak romanın genelinde bu yönde bir meşrulaştırma çabası yoktur; muhtemelen anlatıcı “ancak böyle bir yaşam öyküsü olan biri bu vahşi cinayetleri işleyebilir” mesajı vermek istemiştir. Katilin yetimlikten “sızı” hissetmesi (s. 35) ve yetimlik duygusunu bir türlü unutamaması, bir açıdan acısını başkasından çıkardığı, yani hayattan bu şekilde intikam aldığı imasını da içerebilir. Küçükken “avucunu şekerle doldurmuş”, “başını okşamış” (s. 37) ve ona şefkat duygusunu yaşatmış olan Saim Baran’ı öldürdükten sonra yaşadığı iç çatışma, hamama gidip arınmak, “içini yıkamak” (s. 36) istemesi okuyucuda bir an için katilin insanî duygularının olduğu, işlediği cinayetten pişmanlık duyduğu hissi uyandırır da bu etki kısa bir süre sonra katilin “şefkatin yanlıcı olduğunu” (s. 38) hatırlamasıyla yerini yine acımasızlığa ve işlediği cinayeti “Allah olmasını istediklerini kullarının eliyle yaparmış, ben de tetiği çektim, hepsi bu!” (s. 38) şeklinde haklılaştırmasına bırakmıştır. Anlatıcının Saim Baran’la ilgili olumsuz hiçbir değerlendirme yapmaması, bilakis onun “mağrur ve heybetli” görünüşüne, “Koca Çınar” (s. 19) diye isimlendirilmesine, çevresinde saygı duyulan bir kişi olmasına vurgu yapması, mesele karşısında aldığı pozisyonu açığa vurmaktadır. Her ne kadar figüral anlatma tekniğiyle birlikte psikoanlatma ve serbest dolaylı söylemi iç içe geçmiş şekilde kullanarak başta katil olmak üzere karakterlerin zihninden geçenleri, düşüncelerini, hislerini, iç dünyalarını nötr bir tavırla

sunuyormuş izlenimi uyandırır da, romandaki anlatıcı, ideolojik işlevi ön planda olan, kendi pozisyonunu belli eden bir anlatıcıdır. Ayrıca romanda karakterlerin bilinç temsili sadece psikoanlatma ve serbest dolaylı söylemle sınırlanmamıştır; roman boyunca özellikle katilin görünüşü, davranışları, fiziksel eylemleri betimlenirken aslında karakterin zihni de yansıtılmıştır. Teske ve Gut'un vurguladığı gibi anlatıcı, fiziksel faaliyetleri ve görünüşü betimlerken aynı zamanda zihni de betimlemiş olur çünkü zihin ve beden iç içedir; “bedeni tanımlamak, zihni tanımlamaktır” (2021, s. 52).

Romanın merkezindeki zihin, muhtemelen yazarın bilinçli bir tercihi olarak ismi verilmeyen yani “isimsiz katil”dir. Burada romanın ana karakteri olan katilin isminin zikredilmemesi yani bireyselleştirilmemesi, onu söz konusu dönemde işlenen cinayetlerin faillerini temsil eden bir figür olarak konumlandırma niyetinin bir sonucu olabilir. Ayrıca bu dönemdeki cinayetler “faili meçhul” olarak nitelendirildiği için yazarın meseleye ironik bakışını yansıttığı şekilde de yorumlanabilir. Bir başka açıklama, katilin isminden çok yerine getirdiği eylemlerin ön plana çıkarılmak istenmesi şeklinde olabilir. Sadece katilin değil, Hoca ve Eğitimci gibi karakterlerin de isminin verilmemesi, bunların işlevlerini, eylemlerini ve bu eylemlerin sürekliliğini ön plana çıkarmak için yapılmış bilinçli bir tercih gibi görünmektedir.⁴ Burada önemli olan nokta, başta katil olmak üzere isimsiz karakterlerin zihinlerinin, Palmer'ın deyimiyle (2010) “toplumsal zihinler”i temsil etmesi, yani tabii oldukları dinî/siyasî/askerî yapılanmaların, grupların ya da örgütlerin düşüncesini yansıtmasıdır. “Toplumsal zihin”den kast, belirli bir topluluğun ya da grubun paylaştığı ortak yani kolektif düşüncedir (Palmer, 2010, s. 4). 995 km romanındaki isimsiz katil ve diğer isimsiz karakterler, bağlı buldukları grubun zihnini, düşünme ve akıl yürütme biçimini temsil etmektedir; dolayısıyla burada yansıtılan kurgusal zihinler, münferit ve bağımsız olmaktan ziyade toplumsaldır ve belirli bir bağlama bağlıdır. Burada yazar, söz konusu karakterlerin zihinlerini yansıtarak okuyucunun “zihin okuması”na ve karakterleri anlamlandırmasına imkân sağlamaktadır.

Romanda ön plana çıkan serbest dolaylı düşünce ile psikoanlatma tekniğinin birbirini takip eder şekilde, münavebeli olarak kullanılması, anlatıcının rolü açısından yorumlanması gereken bir husustur. Bilindiği gibi “psikoanlatma”, bilinç yansıtma açısından en diegetik ve aracılık etme derecesinin en fazla olduğu biçimdir (Neumann & Nünning, 2008, s. 115). Cohn'un (1978) tasnifine ve terminolojisine göre üçüncü şahıs bağlamında kullanılan bilinç yansıtma tekniklerinden biri olan “psikoanlatma”da⁵ karakter(ler)in düşüncelerinin anlatıcının söylemiyle sunulması söz konusudur ve genellikle karakter(ler)in iç konuşmalarını, algılarını, duygularını, hatıralarını, düşlerini, ilgilerini, kaygılarını, inançlarını, değer yargılarını, ahlâk anlayışını, ruh hâlini, akıl yürütme biçimini, entelektüel düzeyini, bilinçaltını, eylemlerinin arkasındaki zihinsel-nedensel ağı (ya da motivasyonu) ortaya koymak ve belirli bir toplumsal grubun paylaştığı ortak zihniyeti yansıtmak için kullanılmaktadır (Palmer, 2008, s. 604). Burada en önemli husus, bütün bu zihinsel faaliyetlerin anlatıcının aracılığıyla sunulması ve genellikle anlatıcının değerlendirmelerini, yorumlarını ya da bakış açısını içermesidir. “Ne

⁴ Nitekim Mungan, karakterlerin isimsiz oluşunu şöyle izah etmiştir: “İsimlerin değiştiğini görüyoruz. Türkiye'nin siyasi tarihini anlamak istiyorsanız eğer, Türkiye'deki İçişleri Bakanları tarihini okumanız gerekir. İçişleri Bakanları zinciri Türkiye hakkında her şeyi söyler aslında. Sistem aynı kaldıkça, bu çark böyle işledikçe Ahmet gidiyor, Mehmet geliyor, bir şey değişmiyor.” (Erbay, 2023).

⁵ Ben burada Cohn'un terminolojisini tercih ettim, ancak bazı araştırmacıların psikoanlatma yerine “düşünce aktarımı” terimini tercih ettiklerini belirtmek isterim (Bk. Palmer, 2008, s. 604).

zaman yıkansa, tenine su değse çocukluğunu hatırlıyor. Hiç iyi geçmemiş de olsa çocukluğu hatırlamanın bir biçimde insanı mutlu ettiğini düşünüyor. İnsanın çok uzak bir geçmişte kalmış çocukluğu, bir süre sonra kendi çocuğu yerine geçiyor. Ümmeti için çektiği sıkıntılar, eski peygamberlerin, sahabelerin, evliyaların, ermişlerin hayatlarını, menkıbelerini hatırına getiriyor. Müslümanlık bütün dünyayı kazandığında, şu an kulaklarında yankılanarak kurnalara akan bu sesin, ruhunu bütün kirlerinden, ellerini bütün suçlarından, tenini bütün günahlarından yıkayıp aklayacağını düşünüyor” (s. 36, 37), “Bir süre önce kendisine istediği zaman bazı kişileri araziye götürebilme izni, hatta infaz yetkisi verildiğinde damarlarının nasıl dizginlenemez bir güçle dolduğunu tüm bedeninde hissetmişti” (s. 56), “Az sonra otobüs hareket edip Adana’yı Alanya’ya bağlayan karayoluna çıktığında nedense içinde her şeyi geride bırakmış olduğuna dair güven verici bir his boy vermeye başlamış, yüreğini alışıktığı bir hafiflik kuşatmıştı. Temiz hava, gökyüzünün berrak maviliği, çevredeki manzarada hemen her şeyin çok renkli görünüşü kendi farkında olmasa da onu da sarmalayıp içine almış, ruh halini değiştirip bir parçacık da olsa neşelendirmişti. Boş bulunduğu ya da beklenmedik zamanlarda içinden adeta ikinci bir kişinin çıkabileceği düşüncesi her zaman korkutmuştu onu” (s. 114) vb. birçok örnekte, esasında romanın genelinde psikoanlatma tekniğinin sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Tıpkı psikoanlatma gibi üçüncü şahıs bağlamında kullanılan bilinç yansıtma tekniklerinden biri olan “serbest dolaylı düşünce”⁶ karakterin içsel süreçlerine ve algılarına anında ve aracısız olarak ulaşıyormuş izlenimi verilerek, karakterin düşünce ve duygularının genellikle kendi diliyle nakledildiği bir biçimdir. “Dolaysızlık” (yani “aracısızlık”) izlenimi uyandırdığı için öncelikle kriz, karmaşa ve iç çatışma gibi durumları yansıtmak için kullanılan serbest dolaylı düşüncede karakterin dili ve özneliğiyle anlatıcının söylemi iç içe geçer; yani karakterin düşüncelerini ifade ediş biçimi muhafaza edilirken, ifade üçüncü şahısla ve anlatıcının söyleminin zamanı esas alınarak sunulur; dolayısıyla anlatıcının sesiyle karakterin sesinin birbirine karışması ya da kaynaşması söz konusu olabilir (Neumann & Nünning, 2008, s. 115-117). Dilsel özellikler açısından bakıldığında “dolaylı söylem ile dolaysız söylemin kombinasyonu” (Rimmon-Kenan, 2010 [1983], s. 112) olarak değerlendirilebilecek olan serbest dolaylı düşüncenin nesnel mi yoksa öznel bir teknik mi olduğu konusu tartışmalıdır (Cohn, 2005, s. 501). Bu meselenin bağlama ve yazarın anlatıcıyla ilgili tercihine, ona yüklediği role bağlı olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. *995 km* romanında psikoanlatmadan sonra en çok kullanılan anlatma tekniği olan serbest dolaylı düşüncenin genellikle psikoanlatmanın içerisine gömülü olarak sunulduğu görülmektedir. Ayrımın daha net anlaşılması için romandaki saf serbest dolaylı düşünce kullanımına birkaç örnek vermek istiyorum: “Normal durumda çekirdekçinin bildiği kumaşçıyı bilmemesi gerekirken bu adam nereden biliyor? Ortada kendisinin bilmediği şeyler dönüyor olmalı” (s. 45), “Yaptığımız her şeyi bilerek mi yapıyoruz sanki? Saim Baran’ı niye öldürdüğünü kendi de bilmiyor. Ama ne önemi var! Yalnızca verilen emri yerine getirmişti. Zaten seçme şansı da yoktu” (s. 50), “Kendisini dağa hazırladıkları doğrudu demek! Ya ona bir oyun oynuyorlardı, ya da gerçekten bunun bir ödül olduğunu düşünüyorlardı” (s. 60, 61), “Bilmez miydi ki, sen istediğin kadar toprağa nasıl basacağını, adımlarını nasıl atacağını daha çocuk yaşında öğrendiğine güven,

⁶ Cohn, “serbest dolaylı düşünce” terimi yerine “anlatılan monolog” terimini kullanmıştır. Söz konusu teknikte ilgili daha farklı isimlendirmeler de söz konusudur, ancak en yaygın olarak kullanılan terim “serbest dolaylı düşünce/söylem”dir. Ayrıntı için bk. Dervişcemaloğlu, 2022.

orada, dağda taşın, toprağın tabiatı farklıydı! Aklını, fikrini, zikrini nasıl toplayacaktı? İrtibatta olduğu her cenahı arada bir yemlemek, kısıklarla beslemek, her cephede yeniden güven tazelemek kolay iş miydi? (s. 119).

Bilindiği gibi kurmaca eserlerde anlatma kipleri genellikle birbirleriyle kombinasyon hâlinde kullanılır. *995 km* romanında da psikoanlatma ile serbest dolaylı düşünce kiplerinin iç içe geçmiş biçimde kullanıldığı görülmektedir. “Dua ederken ya da namaz kılarken nasıldı yüzü acaba? Dünyayla ilgili hemen her şey yüzünü bunca boşaltırken, namaz sırasında rabbiyle kurduğu o derin bağ yüzüne fazladan bir anlam katıyor muydu? Eğer katıyorsa bunu bir tek yüce Allah görüyor olmalıydı. Bu da ona yeterdi. Her şeyi duyan Semi, her şeyi gören Basir, her şeyi bilen Habir olan rabbi görüyordu onun dünyanın kirletmediği saklı yüzünü! İçini o kutlu anda ayan eden bu yüzü bir tek o görüyordu! Kendinde keşfettiği bu yeni bilgi kalbinin nurlu bir sevinçle dolmasına yol açtı. Böylelikle bu sabah rabbiyle arasında kurulmuş bir başka bağ daha olduğuna hükmederek gönendi.” (s. 13, 14), “Her şeyi tek hamlede halletmenin kolaycılığına kaçan istihbarat birimlerinin gizlilik, kamuflaj, izleri örtmek konusunda yeterince dikkat göstermediklerini düşünüyordu. Belki de kendilerine duydukları aşırı güvenin umursamazlığındandı bu.” (s. 22), “Adeta bir rehine kurtarma operasyonundan kurtarılmış birinin giderek histeriye dönüşen coşkusuyla alabildiğine tizleşen bir sesle konuşan bu kadına karşı güçlü bir nefret duydu. Cezalandırmak istedi onu. Peygamber Efendimizin zamanından bu yana insan ruhunda ne kadar az şey değişmişti. Belki de hiç!” (s. 32), “Tetikçinin, iki koluna girmiş iki polis arasındaki fotoğrafı yüzeyde görünenden daha fazlasını sezdiriyordu ona. Bugün sabahın erken saatinde Diyarbakır’da tarlada bıraktığı ölüyü hatırladı. Hâlâ vurulduğu yerde yatıyor muydu, yoksa cesedi bulmuşlar mıydı? Günün birinde kendisinin de böyle iki polis arasında çekilmiş bir fotoğrafı çıkacak mıydı gazetelere?” (s. 64), “Bunları düşündükçe yalnızca JEM içinde değil, Cihadın Askerleri içinde de gizlenmesi gerektiğine kani oluyor, gizlendiği kabuğun içinde ikinci bir kabuk edinmeye bakıyordu. Diyarbakır’ın Japon Pazarı’nda satılan iç içe geçmiş Rus bebekleri gibi saklana saklana daha kaç kişi olabilirdi ki?” (s. 112), “Böyle birdenbire karşısına çıkması şaşırtmıştı onu. Bir an kendisini takip etmekle görevlendirilmiş olabileceği düşüncesine kapılıyorsa da, otobüsün karşı yönden geliyor olması bu ihtimali zayıflatıyor gözünde. Hem bindiği otobüs burada değil de, az ötedeki Kervan Dinlenme Tesisleri’nde de konaklayabilirdi mesela. Bu bir takipse, bu kadarına varasıya hesaplamış olabilirler miydi her şeyi? (s. 125), “TAK’la ilgili ortama hâkim olan bu belirsizlik havasını dağıtmak için bir an önce gereken yerlerle temasa geçip durumu aydınlatmanın yoluna bakması gerektiği hızla geçiyor aklından. Gizemini korumak için ortalarda fazla görünmeyen TAK’ın bu sessiz gelişiminin sebebi ne olabilirdi? Kendisi bu konuda neden önden bilgilendirilmemişti? Merkezi Ankara’da olan vurucu timlerden oluşan geniş yetkilere sahip bu özel harekât biriminin birdenbire sahaya inmesi, üstelik bu konuda kendisine hiç bilgi verilmemiş olması bir zamandır içten içe beslenen kuşkularını büyütüyor” (s. 174) örneklerinde görüldüğü gibi anlatıcı, karakterin dilini ve düşüncesini aksettirmekle birlikte kendi varlığını da sürdürmekte, ipleri kendi elinde tutmakta, kendi aracılığını öne çıkaracak biçimde serbest dolaylı söylemin arasına psikoanlatmayı yerleştirerek aslında karakterin söylemini kendi söylemine iliştiirmekte, ona tabi kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında figüral anlatma ve serbest dolaylı düşünce kullanımının anlatıcının öznelliğini, mevcudiyetini, aracılığını ve her şeyden önemlisi otoritesini ortadan kaldırmadığını, bilakis anlatıcının rolünü daha da önemli kıldığını

söyleyebiliriz. Gunn'ın da vurguladığı gibi (2004, s. 37) bazen genel eğilimin aksine serbest dolaylı düşüncede anlatıcının rolü daha büyük olabilmektedir.

Ayrıca anlatıcının “Ortaliğı toparladıktan sonra tabancasını ceketine özenle yerleştirdi, her defasında yaptığı gibi emniyetini açıp kapadı, kurşunları tek tek sayarken namaz sonrası tesbihat eda edercesine huşu içindeydi” (s. 14) örneğindeki “tesbihat eda edercesine” ifadesinde görüldüğü gibi sadece bilinç yansıtma tekniğinin kullanıldığı kısımlarda değil, karakterin eylemlerini betimlerken de onun dilini kullandığı göze çarpmaktadır. Bir nevi “üslup bulaşması ya da karışması” olarak nitelendirilebilecek bu durum, romanın genelinde gözlemlenmektedir. Ancak anlatıcının söyleminin karakterin söyleminden izler taşıması, anlatıcının söz konusu karakterin görüşlerini benimsediği, onunla uyum içerisinde olduğunu anlamına gelmez. Nitekim *995 km* romanındaki anlatıcının ironik tavrı ve özneliği, okuyucunun eseri okuma ve yorumlama biçimini etkileyecek bir husustur. Yukarıda belirttiğimiz gibi romandaki serbest dolaylı düşünce kullanımlarında bile anlatıcının varlığını sürdürdüğü görülmektedir; nitekim karakterin dilini, konuşma tarzını taklit ederken her ne kadar ifade karaktere ait olsa da ana çerçeve anlatıcıya aittir, yani karakterin söylemi anlatıcının söylemine gömülüdür. Ayrıca romanın genelinde anlatıcının ironik tavrı ve yetkili yazar anlatma durumunun getirdiği her şeyi bilen ve bildiğini belli eden tavır dikkat çekicidir: “Tam yirmi dakika sonra, Diyarbakır’dan Antep’e yol alan bir otobüsün içinde cam kenarında sessiz sedasız oturuyor, pencereden dışarıya bakıyordu. Ona şöyle bir bakan kişi sessiz, kendi halinde, sıradan bir köylü derdi onun için, mazlum bir köylü, feleğin sillesini yemiş, ezik, gariban bir adam! Ertesi gün bütün gazetelere manşet olacak gazeteci-yazar Saim Baran’ın faili meçhul bir cinayete kurban gittiği haberinin başoyuncusu olduğu, olabileceği o an ona bakan kimsenin aklının ucundan bile geçmezdi” (s. 23), “Daha sonra geniş bir masa üstüne yayılmış bu fotoğraflarda ikisinin de kafalarının keçe uçlu kırmızı kalemle daire içine alınarak işaretleneceğini nereden bilebilirdi ki?” (s. 58), “Daha sonra bütün bu ayrıntıları, ilkin polislerin sonra gazetecilerin ısrarlı soruları karşısında defalarca hatırlayacaktı danışmadaki çocuk” (s. 19).

Psikoanlatma ve serbest dolaylı düşünce dışında iç monolog (ya da “dolaysız düşünce”) da romanda zaman zaman karşımıza çıkan bir başka bilinç yansıtma tekniğidir. “Tellağın ellerine bakarken, şefkatin yanılıcı olduğunu hatırlıyor. Saim Baran’ın ölmesi gerekiyordu, diyor içinden. Allah günahlarını affetsin! Ben sadece kaderin eliydim. Allah olmasını istediklerini kullarının eliyle yaparmış, ben de tetiği çektim, hepsi bu!” (s. 38), “O öldü, bunlar yaşıyor. İnsan ömrü ne tuhaf, diye geçiriyor içinden, kimse ne zaman öleceğini bilmiyor. Şu adam eceliyle mi ölecek ya da yarın ben kimi öldüreceğim, kim biliyor?” (s. 40) örneklerinde görüldüğü gibi diğer bilinç yansıtma tekniklerine göre çok daha mimetik olan iç monolog, anlatıcının aracılığının en asgari düzeyde olduğu, karakterin ifadesinin ve özneliğinin olduğu gibi yansıtıldığı bir kiptir. Ayrıca otorite figürleri şeklinde tabir edeceğimiz kişilerin sözlerinin dolaysız söylem vasıtasıyla sunulması yani doğrudan kendi sesleriyle temsil edilmeleri de bir başka dikkat çekici husustur. “‘İstihbaratçılık hiçbir şartta dalgınlık kaldırmaz, nasıl dalgın bir tetikçi olmazsa, dalgın bir istihbaratçı da olmaz,’ diyen Eğitimci’ye göre zaten bu işi herkes yapamazdı ya da bu iş herkese göre değildi! Arada böyle lafları tersyüz ederek konuşmayı severdi. ‘Radarı kapalı olan insanlardan da iyi istihbaratçı olmaz,’ diye eklerdi. ‘İstihbaratçı dediğinin radarları her daim açık olacak. Sinyalin nereden, ne zaman geleceği belli olmaz.’” (s. 67) örneğinde Eğitimci’nin, “Hoca, ‘Seni az biraz geriye çekiyoruz, bir müddet ortalıklarda

görünmemen gerekiyor, emniyette fotoğrafın, parmak izin, hiçbir kaydın, belgen olmamalı; seni çok daha mühim vazifeler için tenhada tutuyoruz,' diyordu. 'Sen bize uzun zaman lazımsın. Hem unutma, hiçbirimizin dünyada yeniden asr-ı saadet devri tesis edilene kadar sürecek cihadın imanlı bir neferi olmaktan başka unvanda gözü yoktur. Bunu böyle bil.'" (s. 69) örneğinde Hoca'nın, "Sorgucu polisler içinde en gaddarı olarak bilinen Çopur'un her sorguda tekrarladığı, önceden çalışıp ezberlenmiş gibi görünen girizgâh konuşması düşüyor aklına: 'Bak insan enkazı, bu berbat teşkilatın elindeki en kötü adam benim! Düşün ben bile hâlâ alışamadım bendeki kötülüğe! Sana bu gece yapacağım tek iyilik bunu baştan söylemektir, bunu bil! Dolayısıyla bir an önce konuşmaya başlasan iyi edersin. Ben kolay yorulmam, ama sen çok çabuk tükenirsin. Tecrübeyle sabit. Tecrübe dedim de, daha önce hiç anandan doğduğuna pişman oldun mu? Eğer olmadıysan ilginç bir tecrübe seni bekliyor baştan söyleyeyim,' diyerek pis pis sırtırdı" (s. 116) örneğinde Çopur'un söylediklerinin bizzat kendi sesiyle aktarılması, anlatıcının bilinçli bir tercihi olarak görülebilir. Yani bu kısımlarda anlatıcının sorumluluğu ya da aracılığı asgariye indirilerek karakterlerin bizzat kendi söylemleriyle kendilerini karakterleştirmeleri sağlanmıştır. Nitekim gücü elinde bulunduran, sisteme hükmeden ve hiyerarşi zincirinde en tepelerde konumlanan bu karakterlerin düşüncelerini dolaysız ve kendinden emin bir şekilde dile getirebilme gücü ve cesareti vardır.

Romanın birinci bölüme göre daha farklı bir görünüm arz eden ikinci bölümünde konuyla ilgili geniş bilgi sahibi olan gazetecilerin konuşmalarının da benzer şekilde ağırlıklı olarak dolaysız söylemle aktarılması, yazarın meseleye tam olarak vakıf olmayan okuyucular için araştırmacı gazetecilerin ağzından yaptığı "okuyucu dostu" açıklamalar olarak yorumlanabilir. Özellikle Umut'un bir sol dernekte düzenlenen toplantıdaki konuşmasının giriş bölümünde salondaki daha genç kuşaktan dinleyiciler için tarihsel bir çerçeve çizdiği kısmın dolaysız olarak sunulması anlamlıdır. Umut'un "Türkiye'de İslamcı hareketler 1950 sonrası Demokrat Parti iktidarında Türkiye'nin Amerikanize edilmesiyle başlıyor. İslamcı kaynaklar bile bu süreci, 'Bundan önce Türkiye'de İslam vardı ama İslamcılık yoktu,' diye işaretliyorlar. Bu saptama bizi zamanla olgunlaşmış gelişecek olan 'siyasal İslam' kavramına götürüyor elbet. O dönem ortaya çıkan gruplar, akımlar bazı dergiler, dernekler etrafında şekilleniyor. Tüm yurt sathında tarikatlar güçleniyor. Başta İstanbul olmak üzere bazı şehirlerde milliyetçi, muhafazakâr, dindar kesimden insanların yönetimindeki derneklerde bir araya geliyorlar. El altından devletin örtülü ödeneğinden besleniyorlar. Daha sonraları iyice şekillenip güçlenecek olan bazı dini ve milli grupların fikri ve ideolojik cephesini oluşturmada bu kurumlar etkin rol oynuyorlar. İslamcı hareketin ikinci yükseliş hamlesi ise 12 Eylül askeri darbe sonrasına denk geliyor. ABD'nin Ortadoğu'da kukla hükümetler aracılığıyla ılımlı İslam iklimini yaratma fikri, bölge ülkeleri için çizdiği bu kader projesi Türkiye'de de adım adım uygulanıyor. 80'lerin karanlık yıllarında sürdürülen komünizme karşı mücadele kapsamında İmam Hatip liselerinin yurt sathında yaygınlaştırılması önem kazanıyor. Hapishanelerde din dersleri veriliyor, on sekiz yaşından küçük tutuklulara hapishanelerde zorla namaz kıldırılıyor." (s. 156) şeklindeki bir nevi yakın tarih dersi veren konuşması romana bilinçli olarak yerleştirilmiş izlenimi uyandırmaktadır. Konuşmanın giriş kısmı sunulduktan sonra anlatıcının araya girerek salondaki dinleyicilerle ilgili betimleyici bir cümle sarf etmesinin hemen ardından Umut'un konuşmasının son kısmını dolaylı biçimde sunması, daha doğrusu özetlemesi, romanın ana fikrini ve yazarın meseleye bakışını yansıtmaya açısından önemlidir: "... konuşmasının gerisini

hızlıca toparlamaya bakmıştı: Cihad kavramının her Müslüman için farz olduğuna inanan örgütün 80'lerin başında kurulduğundan, şehadeti neredeyse imanın şartlarından biri olarak gördüklerinden, bu nedenle işin ilahiyat kısmını bilenler tarafından Şiilere benzetildiklerinden, bilinen ilk cinayetlerinde Kürt hareketi sempatzanı bir Süryaniyi infaz ettiklerinden, tüm eylemleriyle bölgede korku ve otorite unsuru olarak tanınmak istediklerinden, daha kurulduklarının ikinci ayında işledikleri cinayetlerin sayısı on sekizi bulmuşken devletten hiç ses çıkmadığından ve bu cinayetlerin adeta geometrik düzende bir artış gösterdiğinden, profesyonel bir istihbarat örgütü titizliğinde çalıştıklarından; kadrolarını, ilişkiler ağını gizlemek konusunda Türkiye'nin gelmiş geçmiş en iyi örgütü olduklarından söz etmiş ve konuşmasını, 'İşin kötüsü bazı kaynaklarda, Cihadın Askerleri, dağdaki örgütle boy ölçüşebilecek çatışma zeminine gelinceye kadar devletin bunlar hakkında derinlemesine bir bilgisi olmadığı yazılıdır,' diyerek tamamlamıştı." (s. 156, 157). Murathan Mungan'ın söz konusu romanı yazarken konuyla ilgili mevcut bilgilerini çeşitli akademisyen, araştırmacı ve gazetecilerin kitaplarıyla derinleştirdiğini kendisiyle gerçekleştirilen söyleşilerden ve röportajlardan biliyoruz (Çakır, 2023; Erbay, 2023). 90'lı yıllarda yaşanan olayların unutulmaması, bu olayların ve bu dönemde ivme kazanan örgüt vb. oluşumların kaynağının bilinmesi, genç kuşakta meseleyle ilgili farkındalık oluşturma gibi amaçların romanın ikinci kısmında gazetecilerin ağzından net bir şekilde ortaya konması, yazarın okuyucu üzerinde bırakmaya çalıştığı etki bağlamında değerlendirildiğinde oldukça anlamlıdır. Yine gazeteci karakterlerin ellerindeki belgelere ya da araştırma dosyalarına dayalı olarak kendi aralarında yaptıkları konuşmaların dolaysız olarak sunulmasının okuyucuyu aydınlatmaya, mevcut bilgilerini tekrar hatırlamasını sağlamaya ya da yetersiz bilgilerini tamamlamaya yönelik bir işlev taşıdığı ileri sürülebilir. Bununla birlikte devletin söz konusu olaylardaki rolüne eleştirel bir gözle bakan gazetecilerin, yazarın meseleye bakışını temsil ettikleri de söylenebilir.

Sonuç

Murathan Mungan'ın 1990'lı yıllar Türkiye'sini konu edinen *995 km* adlı romanı, yazarın niyetini etkili bir şekilde yansıtan anlatma tekniklerinin katkısıyla biçim ile içeriğin uyum içerisinde olduğu bir görünüm arz etmektedir. Ayrıca okuyucu üzerinde psikolojik etkileri olan empatik anlatma tekniklerinin romanda sıkça kullanılması, son derece karmaşık bilişsel işlemlere dayanan okuma faaliyeti bağlamında okuyucuya verimli bir zihin okuma tecrübesi yaşatmaktadır. Ancak şimdiki zamanla anlatmanın kullanıldığı ve bilinç yansıtmaya teknikleri vasıtasıyla karakter(ler)in iç dünyasının, bilincinin ve duygusal durumlarının temsil edildiği kısımlar, okuyucuyu empatiye yöneltmekle birlikte, romanın geneline bakıldığında empatinin sempatiye evrilmesini sağlayacak bir emare söz konusu değildir. Serbest dolaylı düşünce ile psikoanlatma tekniğinin çoğu zaman iç içe kullanıldığı romanda her ne kadar karakter(ler)in bilinci ve söylemi olduğu gibi yansıtılmış izlenimi uyandırılrsa da anlatıcının rolü, özneliği, otoritesi ve ideolojik pozisyonu belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Özellikle karakterlerin bilincinin anlatıcının söylemiyle temsil edildiği psikoanlatma kısımlarında anlatıcının mesele karşısında benimsediği ideolojik duruş ya da bakış açısı kendini belli etmektedir. Romanın gerçek bir olaya atıf yapmasının okuyucunun duygusal tepkisi üzerindeki etkileri ise ayrı bir tartışma konusudur.

Romanda özellikle geçmiş zamanın içine iliştirilen şimdiki zamanla anlatma stratejisi, yazarın işlenen cinayetle ilgili vermek istediği “olayın şimdiki gibi canlı olduğu ve geçmişe havale edilemeyeceği” mesajını ve meselenin sıradanlaşmasına ve normalleştirilmesine gösterdiği tepkiyi çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır. şimdiki zamanın yarattığı eşzamanlılık hissi ve aracısızlık etkisiyle okuyucuyu da şahit pozisyonuna sokması, gerçeğe benzerliği arttırması, anlatımı daha canlı kılması, kamerayla izlenme etkisi yaratarak herkesin birbirini gzetedildiği istihbarat ağına ya da döngüsüne atıf yapması, sürekli birileri tarafından izlenme ve yönlendirilme etkisi yaratması, genelleştirme işlevi taşması ve zaman dışı durumları ifade etmesi yani zamansızlık etkisi yaratması vb. hususlar, yazarın vermek istediği mesajın etkisini arttırmaktadır. Aynı tespit serbest dolaylı düşünce ile psikoanlatma tekniği için de geçerlidir. Bu bağlamda sadece romanın ana karakteri olan isimsiz katilin değil, diğer isimsiz karakterlerin zihinlerinin de yansıtılması, bu karakterlerin tabi oldukları din/siyas/asker yapılanmaların ya da örgütlerin zihniyetinin anlaşılması açısından önemlidir.

Sonuç olarak 995 km romanında dikkat çeken anlatma/bilinç yansıtma teknikleri ve geçmiş zamanla anlatmanın arasına şimdiki zamanla anlatmanın iliştirildiği sıradışı zaman stratejisi, başta katil olmak üzere karakterlerin zihinlerinin ve söylemlerinin yansıtılmasında önemli bir işlev üstlenmiştir; ancak her ne kadar fiğural anlatma tekniği vasıtasıyla karakterlerin bakış açısı esas alınıyormuş gibi bir izlenim uyandırılrsa da anlatıyı yönlendiren gücün anlatıcı olduğu, romandaki söylem çeşitliliğinin arkasında anlatıcının bulunduğu, kısacası anlatıcının öznelliğinin romanda belirgin bir rol oynadığı görülmektedir. Retorik ve ideolojik boyutuyla ön plana çıkan, temelde gerçek yazarın, yani Murathan Mungan'ın Türkiye'nin yakın tarihindeki karanlık bir dönemi “hatırlatmak” için yazdığı, devlete ve sisteme yönelik eleştiriler içeren 995 km romanı, kurgulanma/düzenlenme biçimi ve yapılan teknik tercihler dikkate alındığında yazarın okuyucu üzerinde istediği etkiyi bırakmak için kurmacanın sunduğu imknları ustalıkla kullandığını, 1990'lı yıllar Türkiye'sinin puslu atmosferini kurgusal dünyaya etkili bir biçimde taşıdığını göstermektedir.

Kaynakça

- Cohn, D. (1978). *Transparent minds: Narrative modes for presenting consciousness in fiction* (1. Baskı). Princeton University Press.
- Cohn, D. (2000). *The distinction of fiction* (1. Baskı). The Johns Hopkins University Press.
- Cohn, D. (2005). Early discussions of free indirect style. *Poetics Today*, 26(3), 501-518.
- Çakır, R. (2023). *Murathan Mungan son kitabı 995 km'yi Ruşen Çakır'a anlatıyor*. <https://www.youtube.com/watch?v=5BGWI559MI0&t=1032s> [Erişim tarihi: 22.05.2024].
- Dervişcemaloğlu, B. (2022). *Çözölemeyen bulmaca: Anlatıcı üzerine tartışmalar* (1. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. (2002). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı* (3. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Erbay, V. (2023). "995 km"de Türkiye'nin yakın tarihi. <https://www.gazeteduvar.com.tr/995-kmde-turkiyenin-yakin-tarihi-makale-1641951> [Erişim tarihi: 20.06.2024].
- Fludernik, M. (2002). *Towards a "natural" narratology* (1. Baskı). Routledge.
- Gebauer, C. (2021). *Making time: World construction in the present-tense novel* (1. Baskı). Walter de Gruyter.
- Gunn, D. P. (2004). Free indirect discourse and narrative authority in Emma. *Narrative*, 12(1), 35-54.
- Huber, I. (2016). *Present-tense narration in contemporary fiction: A narratological overview* (1. Baskı). Palgrave Macmillan.
- Keen, S. (2006). A theory of narrative empathy. *Narrative*, 14(3), 207-236.
- Mungan, M. (2023). *995 km* (1. Baskı). Metis Yayınları.
- Necatigil, B. (1993). Mungan, Murathan. *Edebiyatımızda isimler sözlüğü* (15. Baskı). Varlık Yayınları, 223.
- Neumann, A. W. (1990). Escaping the time of history? Present tense and the occasion of narration in J. M. Coetzee's *Waiting for the Barbarians*. *The Journal of Narrative Technique*, 20(1), 65-86.
- Palmer, A. (2008). Thought and consciousness representation (Literature). D. Herman, M. L. Ryan ve M. Jahn (Ed.), *Routledge encyclopedia of narrative theory* içinde (s. 602-607). Routledge.
- Palmer, A. (2010). *Social minds in the novel* (1. Baskı). Ohio State University Press.
- Rimmon-Kenan, S. (2010). *Narrative fiction: Contemporary poetics* (2. Baskı), Routledge.
- Teske, J. Klara & Gut, A. (2021). The Reader's mindreading of realist, modernist, and postmodern fiction: a comparative study. *Narrative*, 29(1), 47-70.
- Walsh, R. (2007). *The rhetoric of fictionality* (1. Baskı). The Ohio State University Press.

Wiese, A. (2021). Replacing omniscience: Superior knowledge and narratorial access. *Narrative*, 29(3), 321-338.

Yalçın, M. (Ed.). (2010). Mungan, Murathan. *Tanzimat'tan bugüne edebiyatçılar ansiklopedisi* içinde (s. 717-719), (3. Baskı, Cilt 2). Yapı Kredi Yayınları.

Geliş Tarihi : 01.04.2024
Kabul Tarihi : 23.07.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1476880>

Erdiren, O. Y. (2024). Posta sanatı çalışmalarını sanat felsefesi açısından bir inceleme. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 92-108. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1476880>

POSTA SANATI ÇALIŞMALARINI SANAT FELSEFESİ AÇISINDAN BİR İNCELEME¹

Yıldırım Onur ERDİREN²

ÖZ

Posta sanatı, 20. yüzyılın ortalarında Fluxus ve Dada gibi hareketlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Genellikle posta yoluyla gönderilen sanatsal çalışmaların bir türü olarak tanımlanır. Bu tür sanat eserleri, posta sistemini bir iletişim ve eser taşıma aracı olarak kullanarak yayılmış, genellikle alternatif sanat pratiğinin bir parçası olarak değerlendirilir. Posta sanatı, posta servisi aracılığıyla küçük ölçekli çalışmalar göndermeye odaklanan popülist bir sanat hareketidir. Sanatçının bir ifade aracı olarak kullandığı posta sanatı sanatçının yaratıcılığını geliştiren, kendisini farklı bir sanat türünde ifade etme olanağı sunan ve tüm özgürlük biçimlerini (ifade özgürlüğü, yaratma özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, istenç özgürlüğü vb.) diğer sanat türlerinde olduğu gibi sergileyebilen bir sanat türüdür dolayısıyla sanatçı tüm özgünlüğüyle estetik algısını kullanarak bir posta sanatı yaratmaktadır çünkü herhangi bir sanat nesnesini yaratmak için estetik bir bakışa ihtiyaç vardır. Bu estetik ve sanatsal bakışı inceleyebilmek için teknik ve malzeme bilgisine ihtiyaç vardır. Posta sanatçıları genellikle basit ve ucuz malzemeler kullanır. Bunlar arasında kartpostallar, zarflar, pul, gazete parçaları, çıkartmalar ve el yapımı baskılar gibi materyaller bulunabilir. Çeşitli teknikler kullanarak, sanatçılar gönderileri üzerinde çizimler yapabilir, kolajlar oluşturabilir veya diğer yaratıcı teknikleri kullanabilirler. Bu bağlamda, Geçmişten günümüze kadar posta sanatında yapılan tasarımların estetik bakışının önemi vurgulanarak, çeşitli mecralarda yapılan ve sanatçıların yaptığı posta sanatı çalışmaları incelenerek tasarım ve estetik açıdan nasıl bakıldığı irdelenecektir. Aynı zamanda bu çalışmada bahsedilen sanat felsefesi çözümlemesinde yöntem olarak sanat epistemolojik bir inceleme olarak bakılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Posta sanatı, İletişim, Estetik

¹ Bu çalışma aşağıda açık künye bilgisi sunulan *Posta Sanatı Kitabı Sanatsal Kuram ve Uygulama* adlı kitapta yer alan bölümün genişletilmiş halidir.

Erdiren, Y. O. (2020). Başlıca Posta Sanatı Çalışmalarını Estetik Açından Bir İnceleme. M. C. Atalay içinde, *Posta Sanatı Kitabı Sanatsal Kuram ve Uygulama* (s. 157-170). Ankara: Gece Kitaplığı.

² Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, yoerdiren@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7446-0454>

Date Received : 01.04.2024
Date Accepted : 23.07.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1476880>

Erdiren, O. Y. (2024). A review of mail art works in terms of art philosophy. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 92-108. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1476880>

A REVIEW OF MAIL ART WORKS IN TERMS OF ART PHILOSOPHY

Yıldırım Onur ERDİREN³

ABSTRACT

Mail art emerged in the mid-20th century under the influence of movements such as Fluxus and Dada. It is generally defined as a type of artistic work sent via mail. Such artworks are often considered part of alternative art practice, disseminated using the postal system as a means of communication and transportation of works. Mail art is a populist art movement that focuses on sending small-scale works through the postal service. Mail art, which the artist uses as a means of expression, is a type of art that improves the artist's creativity, offers the opportunity to express himself in a different type of art, and can exhibit all forms of freedom (freedom of expression, freedom of creation, freedom of thought, freedom of will, etc.) as in other types of art. The artist creates mail art using his aesthetic perception with all his originality, because an aesthetic perspective is needed to create any art object. In order to examine this aesthetic and artistic view, technical and material knowledge is needed. Mail artists often use simple and inexpensive materials. These may include materials such as postcards, envelopes, stamps, newspaper clippings, stickers and handmade prints. Using a variety of techniques, artists can draw, create collages, or use other creative techniques on their posts. In this context, the importance of the aesthetic view of the designs made in mail art from past to present will be emphasized, and the mail art works made in various media and made by artists will be examined and how they are viewed from a design and aesthetic perspective will be examined. At the same time, art as a method in the art healing analysis of these treatments is viewed as an epistemological examination.

Keywords: Mail art, Communication, Aesthetic

³ Assist. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, yoerdiren@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7446-0454>

Giriş

Posta sanatı, posta yoluyla gönderilen görsel ve yazılı eserlerin sanatsal bir ifadesidir. Bu sanat türü, 20. yüzyılın başlarında özellikle Dadaist ve çağdaş sanatçılar arasında popülerlik kazanmıştır. Posta sanatının kökenleri, 1950’lerde Fluxus hareketi ile başlamıştır. Fluxus, sanatı gündelik yaşamın içine sokmayı amaçlayan bir akımdır ve posta sanatı da bu anlayışı destekleyen bir üründür. Özellikle George Maciunas ve Ray Johnson gibi sanatçılar, posta sanatını yaygınlaştırmak için çaba göstermişlerdir. Bir diğer önemli figür ise posta ağını kullanarak bir sanat iletişimi ağı oluşturan Ray Johnson’dır. Johnson, 1950’lerin sonlarında posta yoluyla gönderilen sanat eserlerini ve yazışmalarını bir sanat formu olarak gören ilk kişilerden biridir. Onun etkisiyle, posta sanatı dünya çapında bir sanat hareketi haline gelmiştir. Johnson’ın eserleri de estetik açıdan incelenebilir. Dolayısıyla eser incelemek için çözümleme yapmak önemlidir. Bir posta sanatını estetik açıdan yorumlamak için ilk olarak estetik kavramının ne olduğunu bilmek gerekir. Dolayısıyla estetiğin ne olduğuna bakarsak, estetik sözcüğü Grekçe “aisthesis” ya da “aisthanesthai” sözünden gelir. “Aisthesis” sözcüğü, duyum, duyulur algı anlamına geldiği gibi “aisthanesthai” sözcüğünde, duyu ile algılanmak anlamına gelir. Bazı düşünürlerde “estetik” sözcüğünün her iki anlamda da kullanıldığı görülebilir. Örneğin, Kant estetik sözcüğünü hem duygusal anlamında hem de bugünkü estetik bilimi anlamında kullanır (Tunalı, 2012: 13). Estetik’in kurucusu Alexander G. Baumgarten’dır. Baumgarten’a göre duyumun kendi mantığını ifade edecek özel bir kavrama ihtiyaç vardı ve sonunda Yunancada “duyularla ilgili” anlamına gelen aisthesis’ten hareketle buna estetik kuramı adını verdi (Baumgarten, 23: 1954). Baumgarten’a göre, mantıksal kavramanın hedefi gerçek, estetik (duyusal) kavramanın hedefi güzel’dir. Güzel, duyularla algılanan mükemmellik ve gerçek, akılla kavranan mükemmelliktir. İyi ise, ahlaksal istençle ulaşılan mükemmelliktir (Tolstoy, 2015: 21). Baumgarten, 1750- 1758 yıllarında yayımladığı *Aesthetica* adlı eserinde, en başta böyle bir bilimi temellendirir, onun konusunu belirler ve bu bilimin sınırlarını çizer. 1735 yılında yayınladığı “Meditationes philosophicae de nonnullis ad poema pertinentibus” (Şiir Üzerine Bazı Felsefi Düşünceler) adlı doktora tezinde böyle bir bilimin olanağından söz açar. İlk kez olarak estetik terimi, böyle bir bilimin ismi olarak estetik kitabında yer alır. Baumgarten’dan süre gelen estetik anlayışı Antikçağdan beri farklı görüşlere neden olmuş ve tartışılmıştır. Filozofların ortaya attığı estetik kavramlar günümüze ışık tutmuş, sanatı daha iyi idrak etmemize yardımcı olmuştur. Bir diğer irdelenen konu ise, estetiği anlamak için tasarım unsurlarının kavramlarına ihtiyaç vardır. Tasarım unsurları (hammaddeleri) çizgi, biçim, ton, çizim, yön, doku, ışık ve gölgedir. Bir diğer unsurlar (ilkeleri) ise, denge, oran-orantı, görsel devamlılık, bütünlük ve vurgulamadır. Bir tasarımı incelemek için bu unsurlar belirleyici niteliktedir. Bir diğer önemli madde ise estetik çözümlemenin basamaklarıdır. Estetik çözümlemenin basamakları, İsmail Tunalı’nın *Estetik* adlı eserinde de belirttiği gibi estetik süje, estetik obje, estetik değer ve estetik yargıdır. Eserin ne olduğuna bakarak tasarım unsurları incelendikten sonra estetik incelemeye birlikte yapılan tasarımın nasıl olduğuna dair bir yargıda bulunabilir. Tüm bu kavramlar posta sanatını incelemek için ayrırcı niteliktedir. Sanat felsefesinin epistemolojisi, sanat eserlerinin bilgisel niteliği ve doğası üzerine odaklanır. Bu perspektiften bakıldığında, sanat eserleriyle ilgili bilgi nasıl elde edilir; bu bilgi ne kadar doğrudur ve sanat eserlerinin anlamı ve değeri konusunda nasıl bir bilgi sahibi olunabilir. Bu çalışmada bahsedilen sanat felsefesi çözümlemesinde yöntem olarak sanat epistemolojik bir inceleme olarak bakılmaktadır

Posta Satına Sanatsal Bakış

Posta sanatı, sanatın geleneksel sınırlarını zorlayan ve iletişimin sınırlarını genişleten bir sanat formudur. Bu sanatsal yaklaşım, posta yoluyla iletişim kurmanın doğasını sorgulayan ve bu iletişimin aracını bir sanat platformu olarak gören bir perspektife dayanır. Posta sanatı hareketi Fluxus sanat hareketinden yola çıkarak ivme kazanmıştır. Dolayısıyla Fluxus sanat hareketi günümüze kadar uzanan bir başarıya imza atmıştır. Fluxus sanat hareketinin, sanatın değerini veya değersizliğini ele alması, sanatçıların yanı sıra birçok kişi tarafından sorgulanmıştır (Kuruçay, 2022: 767). Posta sanatına sanatsal bakış, öncelikle iletişimin ve sanatın nasıl bir araya geldiğini anlamayı gerektirir. Geleneksel sanat formlarından farklı olarak, posta sanatı anonimdir ve geniş bir izleyici kitlesine ulaşabilir. Sanatçılar, posta sanatı aracılığıyla mesajlarını duyurmak, toplumu etkilemek ve politik, sosyal veya kültürel konularda farkındalık yaratmak için bu platformu kullanabilirler. Posta sanatına sanatsal bakış açısıyla, iletişimin aracının kendisi de sanat yapıtının bir parçası haline gelir. Kullanılan zarfların, pulların, posta damgalarının veya mektupların üzerindeki çizimler, yazılar veya diğer sanatsal dokunuşlar, posta sanatının özgünlüğünü ve çekiciliğini artırır ve birer sanat eseri hüviyeti kazanmasına olanak sağlar. Bu sanatsal dokunuşlar, posta sanatının sanat tarihindeki yerini sağlamlaştırır ve bu sanat formunun geçmişten günümüze olan evrimini gösterir. Posta sanatına sanatsal bir bakış açısıyla, sadece iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda bir ifade ve ifade biçimi olarak da görülebilir. Sanatçılar posta sanatı aracılığıyla duygularını, düşüncelerini ve hikayelerini ifade ederken, izleyiciler de bu sanatsal iletişimi deneyimler. Bu iletişim süreci, sanatın gücünü ve etkisini vurgular ve sanatın sınırlarını genişletir.

Posta sanatıyla ilgilenen ve bu alanda çalışmalar yapan birçok yetenekli sanatçılar bulunmaktadır. Bu sanatçılardan örnekler vermek gerekir ise, ilk olarak Cengiz Çekil'i gösterebiliriz. Türkiye'de posta sanatının öncülerinden biri olarak kabul edilen Çekil, sanat kariyeri boyunca çeşitli posta sanatı projeleri üretmiş ve uluslararası düzeyde tanınmıştır. Posta sanatı ve sanatın farklı alanlarında eserler veren Mehmet Kipçak ise, Türkiye'de posta sanatı topluluğunun önemli isimlerinden biridir. Türk sanatçı Hale Tenger, posta sanatı alanında da eserler üretmiş ve uluslararası sergilere katılmıştır. Çalışmalarında posta yoluyla iletişim temasını sıkça kullanır. Genco Gülan ise, posta sanatı ile çağdaş sanatı bir araya getiren çalışmalarıyla tanınan bir sanatçıdır. Görsel sanatlar, performans sanatı ve dijital sanat gibi farklı alanlarda eserler verir. Son olarak, Canan Dağdelen, Türk posta sanatı alanında etkili bir sanatçıdır. Çalışmalarında posta sanatının iletişim ve mesajlaşma temalarını işler. Bu sanatçılar, Türkiye'de posta sanatının gelişimine katkıda bulunmuş ve uluslararası düzeyde tanınmış isimlerdir. Posta sanatı, Türk sanatçıları arasında da çeşitli şekillerde yorumlanmış ve üretken bir alan olarak kabul edilmiştir.

Posta sanatı, dünya çapında birçok sanatçı tarafından uygulanan ve benimsenen bir sanat akımıdır. Bu sanatçılar, posta yoluyla iletişim kurarak ve posta sanatı yapan bazı tanınmış sanatçılar vardır. Bunlardan ilki, Ray Johnson'dur. Johnson, posta sanatının öncülerinden biri olarak kabul edilir. 1950'lerden itibaren posta yoluyla sanat eserleri göndermeye başlayan Johnson, Fluxus hareketine de katkıda bulunmuştur. Kanadalı posta sanatçısı Anna Banana ise, 1970'lerde ve 1980'lerde popülerlik kazandı. Banana, sanatı posta yoluyla yayarak ve sanatçılar arasında iletişim kurarak tanınmıştır. Amerikalı posta sanatçısı Held ise, özellikle posta sanatı çalışmalarlarıyla tanınır. Kendisi aynı zamanda posta sanatının belgeselci bir tarihçisi olarak da bilinir. Japon posta sanatçısı Cohen, "Brain Cell" adını verdiği ve dünya çapındaki sanatçılardan gelen posta sanatı eserlerini bir araya getirdiği bir projeyi yönetmektedir.

Brezilyalı posta sanatçısı Franca ise, feminist ve politik temalara odaklanan eserler üretir ve dünya çapında posta sanatı sergilerine katılır. Son olarak, Hollandalı posta sanatçısı Janssen, “International Union of Mail Artists” gibi posta sanatı topluluklarında aktif olarak yer almaktadır. Bu sanatçılar, posta sanatının çeşitli yönlerini ve potansiyellerini keşfetmiş ve bu alanda önemli katkılarda bulunmuşlardır. Posta sanatı, sanatçıların iletişim, iş birliği ve yaratıcılık alanlarında geniş bir özgürlük sunan dinamik bir sanat akımıdır.

Resim sanatının temel öğeleri ve ilkeleri önemlidir. Bir resmin fiziksel öğelerini ele aldığımızda bunların tek tek veya birbirleri ile ilişkilerini yorumlayabiliriz. Estetik çözümleme, resim sanatına özgü estetik fenomeni/varlığı çeşitli öğeler açısından incelemektir. Bunlar; resmin bize hissettirdiği duygu, resmin oluşturulduğu veya hammaddesi olan malzeme, sanatçının kullandığı teknik (karışık teknik, yağlıboya, karakalem, pastel, baskı vb.), resmin hangi döneme ait olduğu, kişiye ne tür bir bilgi verdiği, renk, ton (degrade), ışık ve gölge, biçim, yön, çizgi, tablodaki nesnelere yerleştirildiği denge (yer, boşluk vb. unsurlar), perspektif, oran-orantı, görsel devamlılık, vurgulama, bütünlük, soyutlama, özdeşlik, taklitçilik, tablonun üzerine yapıştırma tekniği ile çeşitli materyallerle oluşturduğu asamblaj tekniği, boyanın yanı sıra çeşitli parçalardan oluşan ve o parçaları birleştirerek bir bütün oluşturulan kompozisyon olan kolaj tekniği, değer atfetme, yargıda bulunma, alımlamada sanat akımlarının etkisi, bireylerin kültürel düzeyi ve özgürlük problemi gibi öğelerdir. Bu unsurlar sanat nesnelindeki sınırları belirler. Bu konuda anlatılmaya çalışılan denge ve oran-orantı unsurları incelenen önemli unsurlardandır. Denge, bir soyut resimde önemli bir unsurdur. Soyut resmin oluşmasını sağlayan, anlatılacak olan nesnelere oluşumunda bir etken olan unsurdur. Bir resimde çizgiden daha etkili bir öğedir. Oran-orantı ise, yine soyut resimde anlatılan konunun ve temanın oluşmasına yardımcı olan bir etkidir. Denge ve oran-orantı bir bütündür. Bu unsurlar posta sanatı tasarımında da geçerli öğelerdir. Bir tasarımı incelerken yapılan tasarımın şekiller arasındaki uyumu, dengesi, biçimi önemli olup, renk varsa renkler arasındaki uyum ve denge incelenmelidir.

Posta Sanatı'nın Estetik Olarak İncelenmesi

Posta sanatının estetik olarak incelenmesi oldukça ilginç bir konudur. İlk olarak posta sanatı eserlerinin görsel estetiğini inceleyerek, sanatçıların kullandığı renkler, desenler, formlar ve malzemeler üzerinden bir analiz yapabiliriz. Bu analiz, sanat eserlerinin estetik değerini ve sanatçıların ifade biçimi anlamamıza yardımcı olabilir. Posta sanatı genellikle duygusal ve düşünsel derinlik içerir. Sanat eserlerinin incelenmesiyle, sanatçının eserde hangi duyguları ve düşünceleri ifade etmeye çalıştığını anlayabiliriz. Posta sanatçıları genellikle yenilikçi teknikler kullanarak eserlerini oluştururlar. Bu tekniklerin estetik değerlerini ve sanat eserlerine kattığı özgünlüğü değerlendirilir. Posta sanatı aynı zamanda zaman ve mekân kavramlarıyla oynar. Sanatçıların posta yoluyla iletişim kurdukları kişilerle olan ilişkileri, zamanın etkisi altında nasıl değiştiğini ve bu değişimin sanat eserlerine yansımalarını incelenir. Posta sanatı eserlerinin incelenmesiyle, sanatçıların toplumsal ve kültürel bağlamlardan nasıl etkilendiğini ve bu bağlamların sanat eserlerine nasıl yansıdığını önemlidir.

Posta sanatının görsel estetiği, sanatçıların kullanılan renkler, desenler, formlar ve malzemeler nasıl bir estetik deneyim yarattığını incelemeyi içerir. Bu durumda malzeme çeşitliliği, renk kullanımı, desen ve kompozisyon, teknik yaratıcılık, duygusal ve sembolik ifade önemli estetik değerlerdendir. Posta sanatçıları genellikle çeşitli malzemeler kullanarak eserlerini oluştururlar. Bu malzemeler arasında kâğıt, karton, pullar, damgalar, boya, kumaş ve

hatta bulmacalar gibi farklı materyaller bulunabilir. Bu malzemelerin kombinasyonları ve kullanımları, eserlerin görsel estetiğini zenginleştirir. Bir diğer önemli husus, posta sanatında renklerin kullanımını önemli bir estetik unsurdur. Sanatçılar, renkleri duygusal ve sembolik anlamlarla ilişkilendirerek eserlerine derinlik katarlar. Ayrıca renk paletleri ve kontrastlar da eserlerin görsel çekiciliğini artırır. Posta sanatında desenler ve kompozisyonlar dengesi ve düzenlenmesi eserin estetik değerini belirler. Posta sanatçıları genellikle farklı teknikler kullanarak eserlerini oluştururlar. Örneğin, kolaj tekniği, damgalama, gravür, çizim, boyama ve diğerleri gibi tekniklerin kombinasyonu eserlere benzersiz bir estetik kazandırır. Son olarak, görsel estetik, posta sanatında duygusal ve sembolik ifadenin bir parçasıdır. Sanatçılar, eserlerinde duygularını ve düşüncelerini görsel olarak ifade ederken semboller, motifler ve imgeler kullanır. Posta sanatının görsel estetiği, sanatçıların yaratıcılıklarını serbestçe ifade etmelerini sağlayan bir platform sunar. Bu estetik deneyim, izleyicilerin sanat eserlerini hem duygusal hem de zihinsel olarak deneyimlerini sağlar.

Posta Sanatı Çalışmalarının Sanatsal ve Felsefi Olarak İncelemesi: Çalışma Örnekleri

Posta sanatı çalışmaları sanatsal ve felsefi olarak incelenebilir. Bu çalışmaların ilki; Bedri Rahmi Eyüboğlu, Türk ressam, şair ve yazar olarak tanınır. Ancak, posta sanatı çalışmalarıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Posta sanatı, genellikle 20. Yüzyılın ortalarından itibaren popüler hale gelmiş bir sanat akımıdır ve Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun çalışmaları bu akımın dışında kalmaktadır. Bedri Rahmi Eyüboğlu, genellikle resim, heykel, seramik gibi geleneksel sanat formlarında olmuştur. Posta sanatı ise daha çok posta yoluyla iletişim kurarak ve farklı malzemeler kullanarak sanat eserleri oluşturmayı içerir. Bu nedenle, Bedri Rahmi Eyüboğlu posta sanatı çalışmaları hakkında spesifik bil vermek mümkün değildir çünkü kendisi bu tür bir sanat akımının içinde yer almıştır. Ancak, sanat dünyasındaki geniş yelpazesi ve farklı sanat dallarına olan ilgisiyle tanınan bir sanatçı olarak bilinir.

Resim 1. Bedri Rahmi Eyüboğlu Posta Çalışmalarından Örnekler

İlk resimde, ressam aynı zamanda şair ve yazar olarak da tanınan, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun posta sanatı çalışması görülmektedir. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun posta sanatı çalışmaları genellikle kartpostal boyutlarında ve kâğıt üzerine yapılmış küçük eserlerden oluşur. Bu eserlerde genellikle doğa motifleri, figürler ve özgün tasarımlar yer almaktadır. Dolayısıyla bu çalışma epistemolojik olarak, Eyüboğlu'nun kendi tarzını da ortaya koyduğu görülmektedir. Diğer türdeki eserlerinde resmettiği soyut tarzı posta sanatında da görmekteyiz. Sanatçı burada soyut (geometrik, renk) formlar kullanmıştır. Tasarım hammaddesi ve ilkesi olarak renk, ton, biçim, yön, denge gibi unsurlar kullanılmıştır. Özellikle birinci en büyük soyut görsele bakıldığında canlı renkler kullanılmış olup denge ve bütünlük sağlanmıştır. Sanatçı bazı çalışmalarında ise, tipografik unsurlar ve posta pulları kullanmıştır. Bir estetik süje olan Eyüboğlu'nun çalışmaları sanatseverlere tasarım olarak bir bilgi (episteme) sunmaktadır. Bir bilgi sunarken, postanın gönderileceği kişiye resimsel bir ifadeyle anlatmak istediği temayı ya da özgün karalamaları görülmektedir. Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun posta sanatı üzerine yaptığı çalışmalar, Türk sanatının gelişmesine ve uluslararası sanat iletişimine katkıda bulunmuştur.

Resim 2. Bedri Rahmi Eyüboğlu “Biz Mektup Yazardık” Sergisi, 2015

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun “Biz Mektup Yazardık” adlı sergisi 5 Mayıs-20 Haziran 2015 tarihleri arasında İş Sanat Kibele Galeri'sinde yapılmıştır. Sergide orjinal el yazılı mektuplar ve sanatçının çizimleriyle süslediği desenli zarfların yanı sıra mektuplaşılan isimlerin Bedri Rahmi Eyüboğlu tarafından yapılmış portreleri de yer almıştır. Resim 2'de görülen posta sanatında, portre çalışması yer almaktadır. Aynı zamanda renk kullanımı ve sanatçının kendi el yazısıyla yazdığı bilgiler de zarfın üzerinde yer almaktadır.

Resim 3. Victor Hugo Posta Çalışması

Victor Hugo'nun posta sanatıyla ilişkisi, onun mektuplarını ve gönderilerini sanatsal ifadeler olarak kullanmasıyla bilinir. Özellikle mektuplarına eklediği çizimler, yazdığı şiirlerle birleşerek kendine özgü bir tarz oluşturmuştur. Bu çizimler ve yazılar, zamanla posta sanatının önemli örnekleri olarak kabul edilmiş ve sanatçılar arasında ilham kaynağı olmuştur. Victor Hugo'nun posta sanatıyla ilgili en bilinen eserleri arasında mektuplarındaki çizimler ve yazıların bulunduğu koleksiyonlar yer alır. Bu eserler hem sanat tarihçileri hem de edebiyatçılar tarafından incelenerek Hugo'nun sanatsal ve edebi mirasına katkıda bulunmuştur. Victor Hugo'nun posta sanatıyla olan bağlantısı 1862 yılında öğrencisi olan Eugene Pelletan'a yazdığı bir mektuba dayanır. Bu mektubu, "enveloppe calligraphique" olarak adlandırılan özel bir şekilde yazılmış zarf olarak göndermiştir. Zarfındaki yazılar, sanatın bir zarf üzerinde nasıl kullanılabileceğini ve zarfın kendisinin bir sanat eseri haline nasıl dönüştürülebileceğini gösterir. Victor Hugo'nun bu mektubu, posta sanatının erken dönemlerinden birine, zarfların sanatsal bir ifade aracı olarak kullanılmasının önemi vurgulanmıştır. Bu nedenle, Victor Hugo, posta sanatı tarihinde küçük ama önemli bir yeri vardır ve zarf sanatının gelişimine katkıda bulunmuştur. Genel olarak, Victor Hugo'nun posta sanatıyla olan bağlantısı, zarfların sanatsal ifade için kullanılmasının öncülerinden biri olarak kabul edilmesiyle bilinir.

Üçüncü görsele bakıldığında, bir estetik süje olan, Fransız şair, roman ve oyun yazarı olarak da bilinen Victor Hugo'nun mektubunda tipografi bir episteme (bilgi) olarak bize yansıtmaktadır. Resmedilen tür peyzaj olup, tasarım unsurları olarak çizgi ve ton, ışık ve gölge başarılı bir şekilde verilmiştir. Birçok sanatçının da mektuplarında bu yöntemi kullandığı üzere, Victor Hugo da mektubunda sanatını ifade aracı olarak kullanmıştır.

Resim 4. Van Gogh Posta Çalışması

Van Gogh'un posta sanatıyla ilgili en bilinen eseri, kardeşi Theo'ya gönderdiği mektuplardır. Van Gogh, mektuplarında resimler yapar ve bu resimleri kardeşine göndermiştir. Bu mektuplar hem kardeşi Teheo'ya duygusal bağını ifade etmek hem de sanatsal ifadesini paylaşmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Van Gogh'un posta sanatı çalışmaları genellikle küçük ölçekli ve hızlı bir şekilde yapılmıştır. Bu nedenle, bazı eserlerinde detaylara pek yer verilmemiştir, ancak duygusal ifade ve renk kullanımı ön plandadır.

Resim 4'e bakıldığında Hollanda doğumlu art izlenimci bir ressam olarak tanınan Van Gogh'un mektubu görülmektedir. Epistemolojik olarak postada resmedilen tür figüratif ve peyzajdır. Estetik süje olan Van Gogh, resimde çizgi ve ışık ve gölgeyi başarılı bir şekilde yansıtmıştır. Burada göze çarpan diğer önemli bir unsur ise, tipografidir. Estetik şekilde süje'nin yani Van Gogh'un bu çalışmayı hangi evrelerde yarattığı yani malzemesiyle tekniğiyle ya da sanatseverin buradan anladığının ne olduğu hakkında bir bilgi olduğudur. Bu çalışmada, sanatseverler Van Gogh'un yazısı ve resmettiği görsel hakkında bir değer atfedebilir çünkü bu mektubun dönemselsel bir değeri söz konusudur ve bir yargıda bulunabilir. Van Gogh mektubunda sanat ve yaratıcılığını bir ifade aracı olarak göstermiştir.

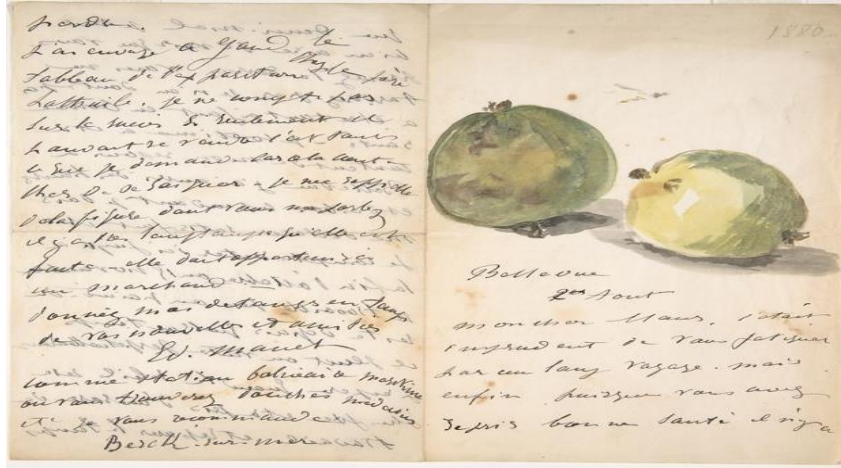

Resim 5. Abidin Dino Posta Çalışması

Abidin Dino'nun posta sanatı çalışmaları genellikle soyut ve deneysel öğeler içerir. Renkli desenler, geometrik şekiller ve sembollerle dolu eserler üretmiştir. Bu çalışmalarında genellikle çağdaş sanat akımlarından etkilenmiş ve kişisel ifadelerini özgürce yansıtmıştır. Abidin Dino'nun posta sanatı çalışmaları, iletişimin sınırlarını zorlamak ve sanatını geniş kitlelere ulaştırmak amacıyla yapılmıştır. Onun sanat anlayışı ve eserleri, posta sanatının bazı temel prensipleriyle benzerlik taşır. Dino'nun sanatında görsel ifadenin önemlidir. Figüratif ve sembolik imgeler kullanarak, insanın iç dünyasını ve toplumsal konuları ele almıştır. Eserlerinde renklerin ve kompozisyonun güçlü bir şekilde kullanılması, görsel estetiğin ön planda olduğunu gösterir. Posta sanatıyla ilişkilendirilebilecek noktalardan biri, Abidin Dino'nun zaman zaman sergi açılışları için hazırladığı özel kartpostallardır. Bu kartpostallar, sanatçının estetik anlayışını ve iletişimini özgürce ifade etme isteğini yansıtır. Bu çalışmalar, sanatın sadece galeri veya müzelerle sınırlı olmadığını göstererek sanatın her yerde ve herkes için erişilebilir olabileceğini vurgulamamıştır. Abidin Dino'nun posta sanatı çalışmaları, sanatı demokratikleştirmeye ve toplumsal iletişimi güçlendirmeye yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Genel olarak, Abidin Dino'nun sanatıyla posta sanatı arasında doğrudan bir bağlantı olmasa da sanat anlayışı ve ifade biçimleri açısından benzerlikler bulunabilir. Bu benzerlikler, sanatın çeşitli alanlarda farklı ifade biçimlerinin bir araya gelmesinin ve sanatın sınırlarını genişletilmesinin önemini vurgular.

Resim 5'e bakıldığında karikatürist, yazar ve film yönetmeni olarak da tanınan Abidin Dino'nun posta sanatı çalışması görülmektedir. Burada postanın üzerine resmedilen türler

figüratif ve peyzajdır. Figüratiflerin denge ve oran-orantısı renkli bir malzemeye yansıtılmıştır. Estetik süje olan Dino, resimde çizgi ve ışık ve gölgeyi, karalamayı başarılı bir şekilde sergilemiştir. Burada estetik süje (episteme) olarak postanın gönderilecek kişiye ne anlatmak istediği, belki de bir mesaj içerikli bir resim olarak verilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, sanatseverler Van Gogh'un yazısı ve resmettiği görsel hakkında bir değer atfedebilir ve bir yargıda bulunabilir.

Resim 6. Edouard Manet Posta Çalışması

Manet, 19. Yüzyıl Fransız bir ressamdır. Ressamlık kariyeri, sanat dünyasında çeşitli akımların ve tekniklerin gelişiminde etkili olmuştur. Posta sanatı genellikle 20. Yüzyılın ortalarından itibaren popüler hale gelmiş bir sanat akımıdır ve Manet bu dönemden önce etkin bir şekilde çalışmıştır. Bu nedenle Manet'in posta sanatıyla doğrudan ilişkili bir çalışması veya etkisi vardır. Manet'in posta çalışmaları, yaşadığı dönemlerde popüler olan ve sanatçıların birbirleriyle yazışarak sanat eserlerini birbirlerine gönderdikleri bir tür sanat hareketi olan posta sanatı kavramına katkıda bulunmuştur. Fakat, Manet'in bu alandaki katkıları diğer sanatçılarınkı kadar bilinmemektedir çünkü genellikle daha çok izlenimci tarzda resimlerle tanınır. Manet, izlenimcilik akımının öncülerinden biri olarak kabul edilir ve resimlerinde çağdaş yaşamı ve insan figürlerini sıkça ele almıştır. Onun resimlerindeki teknik ustalık, renk kullanımı ve kompozisyonlar, izlenimcilik akımının temel özelliklerini yansıtır. Posta sanatıyla bağlantılı olmasa da Manet'in sanat, 19. Yüzyıl Fransız sanatının önemli bir parçası olarak kabul edilir ve modern sanatın gelişiminde etkili rol oynamıştır.

Estetik süje olan Manet, Fransız bir ressamdır. 19. Yüzyılda modern yaşamı tema alan resimler yapmaya başlayan ressamlardan biridir. Sanatçının birçok resim türünde eserleri ve farklı çalışmaları da yer almaktadır. Burada ise resim 6'da görüldüğü üzere meyveler resmedilmiştir. Epistemolojik olarak sanatçı tasarım unsuru olarak renk, ton, ışık ve gölge kullanmıştır. Diğer önemli bir nokta ise, iki meyve arasında kurduğu denge ve oran-orantıdır.

Resim 7. Sinop Üniversitesi Uluslararası Posta Sanatı Proje Afişi, 2023

Posta sanatı projeleri, sanatçıların posta yoluyla iletişim kurarak ve sanat eserlerini fiziksel olarak posta ile göndererek gerçekleştirdiği yaratıcı projelerdir. Çeşitli yapılan posta sanatı projeleri vardır. Sanatçılar, dünya çapındaki diğer sanatçılarla posta sanatı eserleri takas edebilirler. Bu proje, farklı kültürlerden ve ülkelerden sanatçıların birbirleriyle iletişim kurmasını sağlar. Sanatçılar, kendi tasarladıkları posta pulu benzeri etiketlerle sanat eserleri oluşturabilirler. Bu etiketler, posta sanatı eserlerine ek bir boyut kazandırarak koleksiyoncuların ilgisini çeker. Posta sanatı eserleri, özel sergilerde veya sanat galerilerinde sergilenebilir. Bu sergiler, posta sanatının geniş kitlelere tanıtılmasını sağlar ve sanatçıların eserlerini daha geniş bir izleyici kitlesiyle paylaşmasına imkân tanır. Sanatçılar, posta sanatı çalışmaları oluşturarak eserlerini bir araya getirebilirler. Bu çalışmalar, posta sanatının çeşitli yönlerini ve sanatçıların farklı projelerini bir araya getirerek okuyuculara bir bakış açısı sunar. Son olarak, sanatçılar, posta sanatı etkinliklerine katılarak veya bu etkinlikleri düzenleyerek diğer sanatçılarla iletişim kurabilir ve ortak projeler geliştirebilirler. Bu etkinlikler, posta sanatı topluluğunun bir araya gelmesini ve iş birliği yapmasını sağlar. Bu projeler, posta sanatının çeşitli yönlerini keşfetmek ve sanatçıların yaratıcılıklarını serbestçe ifade etmelerini sağlamak için kullanılır. Her biri, sanatçıların farklı iletişim ve iş birliği yöntemleriyle sanat dünyasına katkıda bulunmalarını sağlayan değerli projelerdir. Resim 7’de da görülen Türkiye Cumhuriyeti’nin 100. Yılı kapsamında Sinop Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ve Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Resim Bölümü iş birliği ile posta sanatı ile ilgili sergi düzenlenmiştir.

Resim 8. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi 2. Posta Sanatı Bienali Afişi, 2019

Posta sanatı bienalleri, dünya çağında posta sanatı eserlerini sergileyen ve sanatçıları bir araya getiren özel etkinliklerdir. Bu bienaller, posta sanatının tanıtımı ve gelişimi için önemli bir platform sağlar. Yapılan ünlü posta bienalleri vardır. Imab, dünyanın dört bir yanından sanatçıların katıldığı önemli bir posta sanatı bienalidir. Her yıl farklı bir tema etrafında düzenlenen bu bienal, sanatçılara çeşitli konuları ele alarak eserlerini sergileme fırsatı sunar. International mail art exhibition ise, farklı ülkelerden posta sanatı eserlerini bir araya getirerek uluslararası bir sergi düzenler. Sanatçılar, katılımcıların eserlerini -keşfetmesini sağlayan geniş bir platformda eserlerini sergiler. Amerika kıtasındaki posta sanatı sanatçılarının katıldığı bienal ise, bölgesel bir odaklanma sağlar ve Amerika'nın çeşitli kültürlerinden eserleri bir araya getirir. İtalya'da düzenlenen bienal ise, Avrupa'dan ve dünyanın diğer bölgelerinden sanatçıları bir araya getirerek posta sanatının çeşitliliğini sergiler. Avustralya'da düzenlenen "Australian Postcard Show" posta sanatı üzerine odaklanır ve sanatçıların kartpostal benzeri eserlerini sergiler. Bu bienaller, posta sanatı topluluğunu bir araya getirerek sanatçıların eserlerini geniş bir izleyici kitlesiyle paylaşmalarını sağlar. Ayrıca, posta sanatının farklı kültürlerdeki ve coğrafyalardaki çeşitliliğini gösterir ve sanatın uluslararası bir platformda paylaşılması teşvik eder. Resim 8'de görülen 2019 yılında Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık fakültesi tarafından 2. Uluslararası posta sanatı bienali gerçekleştirilmiştir. Bienale çeşitli ülkelerden sanatçılar katılım sağlamıştır. Katılan sanatçıların eserleri fakültenin fuaye alanında sergilenmiştir.

GAZİ ÜNİVERSİTESİ GAZİ EĞİTİM FAKÜLTESİ ÖZEL SANATÇILAR EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Uluslararası Posta Sanatı Sergisi

AÇIK ÇAĞRI

"100. Yıldan Mektuplar"

Tema: Özgürlük

Son Katılım: 21 Ekim 2023 **Sergi Tarihi: 29 Ekim-29 Kasım 2023**

Teknik: Serbest
Ölçü: A4 (297x210mm)
Katılım Adedi: Maksimum 2 eser
Katılım Tarihi: 20 Ağustos-21 Ekim 2023

Gönderim Adresi: Ali Ertuğrul Küpeli
Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi
Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı Binası
Emniyet Mahallesi Bandırma Caddesi No: 6/7A
Yenimahalle / Ankara / Türkiye

Değerli Sanat Severler,

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yıl dönümünü anlam ve önemle kutlayacağımız "100. Yıldan Mektuplar" adlı sanatsal etkinliğimize katılımınızı davet etmekten büyük mutluluk duyuyoruz.

Bu özel etkinlik, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinden Cumhuriyet'in ilanıma, temel hak ve özgürlüklerin vurgulanmasından demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkesine kadar uzanan tarihi bir hikayeyi sanatsal bir perspektifle yansıtmayı amaçlamaktadır. Etkinliğimize katkıda bulunan her sanatseverin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kazanımlarını, değerlerini, kadın haklarını ve eşitliği yansıtan mektuplar ve sanatsal eserler yaratmalarını bekliyoruz.

Ana tema olarak "Özgürlük"ü seçtik ve bu temayı Türk milletinin özgürlük arayışını, Cumhuriyet'in temel ilkelerinin ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki Milli Mücadele'nin özyle bütünleştirmeyi hedefliyoruz. Sizin sanatsal ifadelerle, Cumhuriyetimizin temellerini atan bu kahramanlık destanını ve özgürlüğün anlamını derinlemesine yansıtacak ve gelecek nesillere taşıyacaklar.

Sanatsal mektuplarınızı, iletişim adresine göndererek etkinliğimize katkı sağlayabilirsiniz. Gönderdiğiniz eserler, etkinliğe özel hazırlanan bir sergileme mekânında ve web sayfamızda yayınlanacaktır.

Bu anlamlı etkinliğimize katılarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılını sanatsal bir şekilde aydınlatmak için sizleri aramızda görmekten büyük mutluluk duyarız. Katılımınızı sabırsızlıkla bekliyoruz.

Saygılarımızla,
Etkinlik Organizasyon Ekibi

BAŞKAN
 Prof. Dr. Mustafa YILDIZ (Rektör)

BAŞKAN
 Prof. Dr. Hüseyin SELVİ (Dekan)

DÜZENLEME KURULU
 Prof. Dr. Osman GAYDERE
 Doç. Dr. Ali Ertuğrul KÜPELİ
 Öğrt. Gör. Dr. Veynel SAYLI

DANIŞMA KURULU
 Prof. Dr. Mustafa İZGÜ
 Doç. Dr. Feriye AÇIKGÖZ
 Doç. Dr. Murat ASLAN
 Öğrt. Gör. Hande BİLGEZET
 Öğrt. Gör. Kürşat AZİZLİOĞLU

TANITIM/TASARIM KURULU
 Doç. Dr. Ali Ertuğrul KÜPELİ
 Doç. Dr. Feriye AÇIKGÖZ

SERGİLEME KURULU
 Öğrt. Gör. Ahmet KARAHAN
 Öğrt. Gör. Dr. Naciye AYDIN
 Öğrt. Gör. Ayşe Derya İsmayil TÜRK
 Öğrt. Gör. Kürşat AZİZLİOĞLU
 Öğrt. Gör. İsmail Şenol GÜLENDÖZ

Körelendir
 Doç. Dr. Ali Ertuğrul KÜPELİ

*Ücret ve Ödri Yoktur

 /gazimailart

Resim 9. Gazi Üniversitesi Posta Sanatı Sergi Afişi, 2023

Posta sanatı sergileri, sanatçıların posta yoluyla iletişim kurarak ve posta sanatı eserlerini sergileyerek gerçekleştirdiği etkinliklerdir. Bu sergiler, genellikle posta sanatı topluluğunun bir araya gelmesini ve sanat eserlerinin geniş bir izleyici kitlesiyle paylaşılmasını sağlar. Posta sanatıyla ilgili birçok farklı sergiler yapılmaktadır. Ulusal ve Uluslararası sergiler, farklı konseptler ve temalar, online ve fiziksel sergiler, posta sanatı çalışmaları, sanat etkinlikleri ve atölyelerdir. Posta sanatı sergileri, genellikle ulusal ve uluslararası düzeyde düzenlenir. Bu sergiler, farklı ülkelerden ve kültürlerden sanatçıları bir araya getirerek posta sanatının çeşitliliğini sergiler. Posta sanatı sergileri, genellikle belirli bir tema veya konsept etrafında düzenlenir. Örneğin, doğa, kültürler arası iletişim, politika veya teknoloji gibi konular etrafında posta sanatı eserleri sergilenebilir. Ayrıca posta sanatı sergileri, çevrimiçi platformlarda veya fiziksel mekanlarda gerçekleştirilebilir. Bu şekilde, sanatçılar eserlerini geniş bir izleyici kitlesiyle paylaşabilirler. Bazı posta sanatı sergileri, özel zineler veya sergi katalogları şeklinde de yayımlanabilir. Bu zineler, sergide yer alan eserlerin görsellerini ve sanatçıların açıklamalarını içerir. Posta sanatı sergileri genellikle sanat etkinlikleri ve atölyelerle birleştirilir. Bu etkinliklerde, sanatçılar eserlerini tanıtabilir, ziyaretçilere posta sanatı hakkında bilgi verebilir ve atölye çalışmalarıyla izleyicilere katılım imkânı sunabilir. Posta sanatı sergileri, sanat dünyasının farklı alanlarından ve izleyicilerden geniş ilgi görerek posta sanatının yaygınlaşmasına ve tanınmasına katkıda bulunur. Resim 9'de görülen Gazi Üniversitesi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yıl dönümüne özel gerçekleştirilen "100. Yıldan Mektuplar" adlı posta sanatı sergisi düzenlenmiştir. Ana tema olarak "özgürlük" olarak belirlenmiştir. Sergiye birçok sanatçı katılmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Posta sanatı geçmişten günümüze kadar kullanılan bir haberleşme ve bir sanat türü olmuştur. Hem Türk hem de yabancı sanatçılar tarafından çeşitli şekillerde tasarlanan bir ifade aracı haline de gelmiştir. Sanatçılar bu ifadeleri çeşitli çizdikleri görsellerle sunmuşlardır. Günümüzde posta sanatına verilen değer gittikçe artmakta olup çeşitli bienaller, sergiler, workshoplar ve uluslararası yarışmalar yapılmaktadır. Posta sanatı çalışan Türk ve yabancı birçok sanatçı vardır. Posta sanatı çalışan Türk sanatçılardan Cengiz Çekil, Mehmet Kıpçak, Hale tenger, Genco Gülan ve Canan Dağdelen başlıca sanatçılardır. Ray Johnson, Anna Banana, Jhon Held, Ryosuke Cohen, Elsa Faranca ve Ruud Janssen posta sanatı çalışan yabancı sanatçılardandır.

Posta sanatı, sanat eserlerinin fiziksel sergileme alanlarından bağımsız olarak, posta yoluyla gönderilen veya basılı malzemeler aracılığıyla iletilen eserlerin üretimini ve yayılmasını içerir. Bu anlamla sanat eserlerinin sınırları genişler ve geleneksel galeri ve müze ortamlarından çıkarak daha geniş bir kitleye ulaşır.

Posta sanatıyla ilgili projeler, bienaller ve sergiler yapılmaktadır. Posta sanatıyla ilgili yapılan projelerin en önemlileri: Mail Art Exchange, Artistamp Project, Posta sanatı sergileri, Posta sanatı zines'dir. Posta sanatının önemli bienalleri ise, International Mail Art Biennale, International Mail Art Art Exhibition, Mail Art Biennial of the Americas, Mail Art Biennial Italy ve Australian Postcard Show'dur. Bu bienaller, posta sanatı topluluğunu bir araya getirerek sanatçıların eserlerini geniş bir izleyici kitlesiyle paylaşmasını sağlar. Posta sanatı sergileri ise, Ulusal ve Uluslararası Sergiler, Farklı Konseptler ve Temalar, Online ve Fiziksel Sergiler, Sanat etkinlikleri ve Atölyelerdir. Bu sergiler, sanat dünyasının farklı alanlarından ve izleyicilerden geniş ilgi görerek posta sanatının yaygınlaşmasına ve tanınmasına katkıda bulunmuştur.

Tıpkı resim sanatında bir portreye ya da herhangi bir resme baktığımızda onu nasıl anlamaya çalışıyorsak posta sanatında yapılan çalışmaları da eleştirel bir gözle anlayarak bakmak sanatsevere farklı bir bakış açısı kazandırabilir. Çünkü yapılan çalışmalarda kompozisyon kurgu sanatçıların eskizleri, resmettikleri temalar, tasarımları, tipografileri veya çeşitli materyallerden oluşturdukları kolajlar ve görseller yer almaktadır. Bu görselleri akademik bir eleştiri yapıyor gibi, hangi resim türünden oluştuğu, hangi dönemde yapıldığı, hangi teknik kullanıldığı veya nasıl estetik süjenin resmettiği, epistemesi'nin (bilgi) ne olduğu yani sanatsevere verdiği mesajın ne olduğu idrak edilmelidir. Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan sanatçıların posta çalışmaları epistemolojik olarak estetik bir değerdir.

Bu çalışmada, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Victor Hugo, Van Gogh, Abidin Dino ve Manet gibi öneli sanatçıların çeşitli zarflar üzerine yapılan çalışmalar incelenmiştir. Aynı zamanda sanatına dair düzenlenmiş olan bienaller, sergiler ve proje örneklerini yer almaktadır. Dolayısıyla çeşitli sanatçıların posta sanatı çalışmalarını ve posta sanatının çeşitli üniversitelerde yapılan etkinliklerini görmüş olduk. Burada her sanatçının kendi özgün ifadesini, düşüncesini ve tasarımını ortaya koymuştur. Sanatçılar bu özgün fikirlerini sunarken

kendi düşünce, ifade, yaratma özgürlüklerini de ortaya koymuşlardır. Sanatçıların posta sanatı ve mektuplarında kullandıkları tasarım unsurları genellikle çizgi, ton, ışık ve gölge, denge, oran-orantı olarak olmuştur. Estetik süjelerin ortaya koyduğu ve resmettiği görsellerde ise hep bir mesaj içeriklidir. Her birinin estetik değer ve yargı ilişkisi vardır. Bu çalışmalar sanatsal, estetik hem de sanat felsefesi olarak incelenebilir. Dolayısıyla çeşitli sanatçıların posta sanatı çalışmalarını ve posta sanatının çeşitli üniversitelerde yapılan etkinliklerini de görmüş olduk.

Kaynakça

- Aristoteles (1902). The Poetics of Aristoteles, New York: The Macmillan Company.
- Aristoteles (2012). Poetika, (Çev. İ. Tunalı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunalı, İ. (2012). Estetik, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eagleton, T. (2010). Estetiğin İdeolojisi, (Çev. B. Gözkan, H. Hünler v.d.), İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Ersoy, A. (2016). Sanat Kavramlarına Giriş, İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Kuruçay, A. K. (2022). “Bir İletişim Aracı Olarak Posta Sanatı (Mail Art)”, The Turkish Online Journal of Art and Communication, 764-780.
- Tolstoy, L. N. (2015). Sanat Nedir, (Çev. M. Beyhan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Platon (2011). Devlet, (Çev. S. Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

İnternet Kaynakları

- <https://www.laparafe.fr/2010/03/lettre-de-victor-hugo-a-juliette-drouet/>
- http://www.bbc.co.uk/worldservice/news/2009/10/091019_vangogh_museum_dowd_dm.shtml
- <http://arsiv.ntv.com.tr/news/144014.jpg>
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/354277>
- <https://sinkamer.sinop.edu.tr/100-yil-posta-sanati-projesi/>
- <http://mailartbiennial.nku.edu.tr>
- <https://www.ecesacar.com/2015/05/05/bedri-rahmi-eyuboglu-ve-cagdaslarindan-mektuplar-biz-mektup-yazardik-sergisi/>

Geliş Tarihi : 13.05.2024
Kabul Tarihi : 09.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1483267>

Erhan, K., Sariusta, F., & Erdoğan, H. (2024). Bursa seyyahından cihan seyyahına Evliya Çelebi *Seyahatnamesinin* kültür coğrafyası bakımından değerlendirilmesi: Bursa örneği. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 109-133. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1483267>

BURSA SEYYAHINDAN CİHAN SEYYAHINA EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNİN KÜLTÜR COĞRAFYASI BAKIMINDAN DEĞERLENDİRMESİ: BURSA ÖRNEĞİ

Kübra ERHAN¹, Faruk SARIUSTA², Hatice ERDOĞAN³

ÖZ

Kültür, fiziki ve beşeri çevrenin uzun bir süreçte toplumda oluşturduğu karakteristik bir yaşam tarzı olarak tanımlanır. Çeşitli bileşenleriyle bir grubu, bir topluluğu diğerlerinden ayıran kültür, toplumun değerlerini, tutum ve davranışlarını, dili, inancı ve geleneklerini, ekonomik yaşantısını içeren karmaşık bir bütündür. Türk kültürü tarihi açısından önemli eserlerden biri Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*dir. Gezip-gördüğü yerler hakkında tarihi, coğrafi, sosyolojik ve etnografik bilgilerle 17. yy Dünya ve Türk kültürüne ışık tutan *Seyahatname*, seyyahın gözlemleri ve deneyimleriyle kaleme aldığı eserdir. Eserde, seyyahın ziyaret ettiği yerleşmelerin coğrafi, idari, sosyolojik ve ekonomik yapıları, tarihi olayları, önemli kişi ve hikayeleri, kimi zaman genel, kimi zaman ayrıntılı bilgilerle aktarılmıştır. Osmanlı'nın ilk başkenti ve Osmanlı şehir prototipi olarak Bursa'nın somut ve soyut kültürel öğeleri ile çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, şehrin 17. yüzyıldaki kültürel özelliklerini kültür coğrafyası açısından incelemektir. Bu bağlamda Bursa şehrinin konu edildiği 2. Cilt temel alınarak, kültürel unsurlar değerlendirilmiş ve MAXQDA ile doküman analizi yapılmıştır. Metinsel verideki kategoriler arasındaki bağlantıları tespit etmek için kodların birlikte oluşma modelinden yararlanılarak, aktarılan bilgilerin büyük bir çoğunluğunun kültürel (yerleşim özellikleri, mimari, ekonomik yapısı, kültürel yapısı) özellikler ile bağlantılı olduğu ortaya çıkartılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Bursa, Kültür, Kültürel Coğrafya, Coğrafya

¹ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, kerhan@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5391-8435>

² Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, fsariusta@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7803-9122>

³ Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, haticeerdogan@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0597-7430>

Date Received : 13.05.2024

Date Accepted : 09.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1483267>

Erhan, K., Sariusta, F., & Erdoğan, H. (2024). From Bursa to the world, Evliya Çelebi's *Seyahatname* through cultural geography: Bursa case. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 109-133. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1483267>

FROM BURSA TO THE WORLD, EVLİYA ÇELEBİ'S *SEYAHATNAME* THROUGH CULTURAL GEOGRAPHY: BURSA CASE

Kübra ERHAN⁴, Faruk SARIUSTA⁵, Hatice ERDOĞAN⁶

ABSTRACT

Culture is defined as a characteristic lifestyle formed by the physical and human environment in society over a long period of time. Culture, which distinguishes a group, a community from others with its various components, is a complex set of values, attitudes and behaviors, language, beliefs and traditions, and economic life of the society. One of the most important works in terms of the history of Turkish culture is Evliya Çelebi *Seyahatnames*. The travelogue, which sheds light on the world and Turkish culture of the 17th century with historical, geographical, sociological and ethnographic information about the places he visited and saw, is a work written by the traveler with his observations and experiences. In the work, the geographical, administrative, sociological and economic structures, historical events, important people and stories of the settlements visited by the traveler are sometimes general, sometimes detailed. The tangible and intangible cultural elements of Bursa as the first capital of the Ottoman Empire and Ottoman city prototype constitute the subject of the study. The aim of the study is to examine the cultural characteristics of the city in the 17th century in terms of cultural geography. In this context, based on Volume 2, in which the city of Bursa is the subject, cultural elements were evaluated and document analysis was conducted with MAXQDA. By using the co-occurrence of codes model to identify the connections between categories in the textual data, it was revealed that the majority of the information conveyed was related to cultural features (settlement characteristics, architecture, economic structure, cultural structure).

Keywords: Travelogue, Bursa, Culture, Cultural Geography, Geography

⁴ Assoc. Prof. Dr., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, kerhan@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5391-8435>.

⁵ Ph.D. Res. Asst., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, fsariusta@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7803-9122>

⁶ Res. Asst., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, haticeerdogan@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0597-7430>

Giriş

Yarım asra yakın bir sürede gezip gördüğü yerleri kaleme aldığı *Seyahatnamesi* ile Evliya Çelebi, Türk ve dünya tarihinin en büyük gezginleri arasında seçkin bir yere sahiptir. Eserinin birinci cildinde “...bizim atamız Ahmed Yesevi’ye ulaştığı şecerelerimizde böyle yazıldığından biliriz” diyerek ifade ettiği üzere muteber bir aileden gelmektedir. Dedesi Kütahya eşrafından Yavuz Er Beg’dir⁷ (Tezcan, 2020). Babası ise Saray-ı Âmire’nin başkuyumcusu (serzergerân) olan Derviş Mehmed Zillî Efendi’dir (öl. 1058/1648). Kabe’nin altın oluklarının tamirinde ve Sultan Ahmet Cami’sinde çalışan babasını Evliya Çelebi, sanatkâr ruhlu, hoş sohbetli bir insan olarak tanıtmaktadır. Zamanının saygın kişilerinden olan Mehmed Zillî Efendi’nin Osmanlıya hizmetlerini ise Evliya Çelebi şu şekilde anlatmaktadır:

Bu hakirin babası Sultan Süleyman Han ile Belgrad, Rodos, Budin ve Üstolni Belgrad fetihlerinde bulundu. Hatta Sigetvar gazasında Süleyman Han öldüğünde yine babam o gazada bulunup Osmanoğlu devletine hizmeti geçmiş bir yaşlı zat idi. Daima yaşlı adamlarla sohbet edip geçmiş maceralardan söyleşirlerdi (Dağlı & Kahraman, 2008).

Kıbrıs’ın fethine de katılan Mehmet Zilli Efendi bir süre Selimiye Cami’sinde görev yapmıştır. Evliya Çelebi’nin annesi ise Abaza kökenli olup I. Ahmet döneminde saraya getirilmiş ve Mehmet Zilli Efendi ile evlendirilmiştir. Döneminin önemli devlet adamlarından olan Melek Ahmed Paşa ile anne tarafından akraba olan Evliya Çelebi İbşîr Mustafa Paşa ve Defterdârzâde Mehmed Paşa ile akrabadır (Tezcan, 2020).

İnal adında bir kız kardeşi ve Mahmud adında bir erkek kardeşi olan Evliya Çelebi kendisini eserinde “Bu hakîr kusurlu ve iki yüzlü olmayan Derviş Mehmed Zillî oğlu Evliya, ana rahminden doğup yeryüzüne ayak bastığımız bu Sultan Ahmed Han’ın saltanatı dönemidir. 1020 Muharreminin onuncu günü Aşure günü dünyaya gelmişiz” şeklinde yer verdiği üzere 25.03.1611 yılında İstanbul Unkapanı’nda dünyaya gelmiştir. Gerçek adı tam bilinmemekle birlikte, eserinde kendisini bir tevazu sıfatı olan “hakîr, fakîr, bî-riyâ, seyyâh-ı âlem, nedîm-i ben-î âdem” lafzıyla tanımlamış ve Evliya Çelebi ismini kullanmıştır. Evliya ismini devrin büyük imamlarından Evliya Mehmed Efendiye babasının duyduğu saygıdan ya da kendisinin de hocası olan Evliya Mehmed Efendiye saygısından dolayı kullandığı şeklindeki görüşler yaygındır (Şavk Çelik, 2011).

Medrese ve Enderun eğitimiyle devrin ilimlerine hâkim olan Evliya Çelebi, Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi’nde Müderris Ahfeş Efendi’den yedi yıl boyunca eğitim görmüştür. İyi bir kırata sahip olup hafızlık eğitimini Sa’dîzade Dârülkurrası’nda tamamlamıştır (Tezcan, 2020). Babasının ve Silahdar Melek Ahmed Paşa’nın da etkisiyle sipahi olarak kabul edildiği Osmanlı Sarayı’nda iki yıl boyunca, Güğümbaşı Mehmed Efendi’den hat, Tokatlı Derviş Ömer Gülşeni’den musiki, Evliya Mehmed Efendi’den tecvid ve Keçi Mehmed Efendi’den Arapça dersleri almıştır. Eğitimi sürecinde Arapça ve Farsça dillerine hâkim olan Evliya Çelebi babasının yakın arkadaşı kuyumcu Simyon’dan Rumca öğrenmiş ve Latince eğitimi almıştır. Çok yönlü bir Osmanlı aydını olan Evliya Çelebi hat, tezhip, hafızlık ve musiki gibi alanlarda hünerli olmakla birlikte iyi kılıç kullanan şampiyon bir kemankeştir. Nüktedan ve çok yönlü

---

⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi* içerisine serpiştirdiği cümlelerle kendi hayatı ve ailesi hakkında bilgiler vermiştir. Bunlardan ecdadına ait yazdığı satırlar 6. Kitabında yer almıştır. ...babamız Dergâh-ı âli Kuyumcubaşısı, yani Derviş Mehmed Zillî ibn Kara Ahmed ibn Kara Mustafa ibn Yavuz Er ibn Ece Yakub ibn Germiyânzâde Yakub, tâ Türk-i Türkân Hoca Ahmed Yesevî ibn.....

kişiliğiyle Sultan IV. Murad'a musahib olarak hizmet etmiştir (Tezcan, 2020). Kendisi hakkında eserinin satır aralarında bilgiler veren Evliya Çelebi aydın kişiliğini şu cümlelerle anlatmaktadır: “Ben bu sırada gerçi ince yapılı, zayıf ve çocuk görünüşlü idim. Ancak yaşam yirmiye ulaşmış ergin idim. Meclis töresini bilip nice vezirler, devlet adamları ve şeyhülislamlar huzurunda Kur'an ve naat okuyup sohbet ederdim.” (Dağlı & Kahraman, 2008). Ayrıca gezip gördüğü yerleri anlatırken ortaya koyduğu üslubu, edebi kişiliği, güçlü kalemi ve betimlemeleri, mizahî, abartmalı ve seçkin anlatımı, Evliya Çelebi'nin sahip olduğu aydın kişiliğinin ve nitelikli eğitiminin bir yansımasıdır (Tezcan, 2020).

Evliya Çelebi seyahatlerini İbn Haldun gibi İslam geleneğinde ve felsefesinde büyük önem atfedilen düşünürlerin de yer verdiği ve İslam geleneğinde ve tasavvuf inancında metafizik omurgayı oluşturan kutsi rüya olgusuna dayandırmaktadır (Öteleş, 2019). Eserin genelinde rüya olgusuna sıklıkla yer verildiği görülmekle birlikte Bursa seyahati sonrasında, eserinin şekillenmesinde ve seyahatlerinin başlamasında etkili olan babasının rüyası, bu tutumu destekler mahiyettedir. Bursa seyahati sonrasında babasının; kendisinin rüyasında gördüğü Sad bin Ebi Vakkas Hazretlerinin telkinlerine⁸ benzer mahiyetteki:

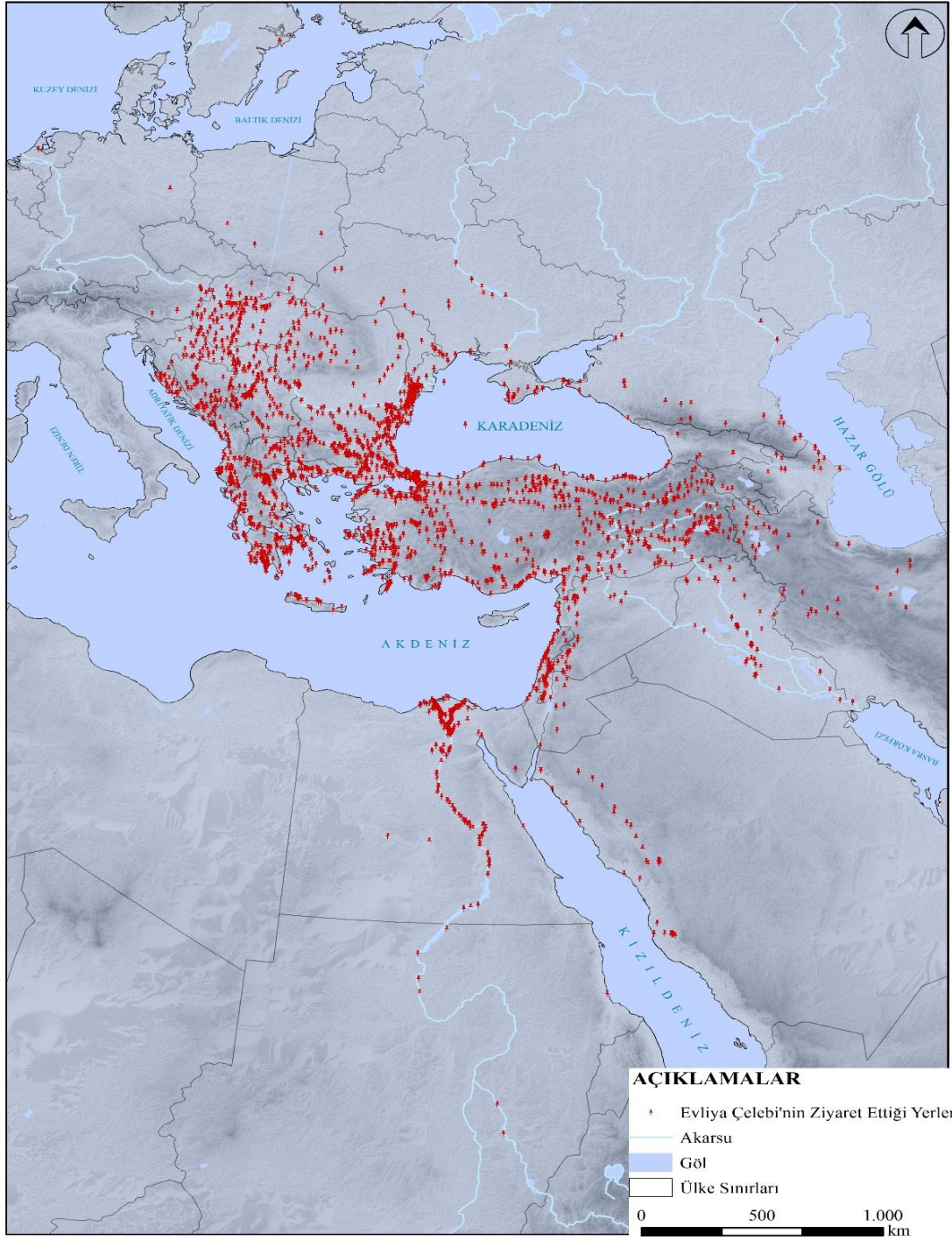
Büyük velileri ziyaret et. Bütün ziyaretgahları, her diyarda olan ovaları, çölleri, yüce dağları ve taşları, ağaçları ve yöreleri özellikleriyle kaydet, havası ve suyunu, görmeye değer eserleri ve kalelerini, fatihleri, yapıcıları ve büyüklükleriyle yazıp Seyahatname adıyla bir kitap telif eyle. Sonun hayır olsun

nasihati Evliya Çelebi'nin eserini şekillendirmiştir. Seyahatlerinin metafizik dayanağını oluşturan kutlu rüyadan (1630) on yıl sonraki Bursa seyahati akabinde babasının rıza gösterip yol vermesiyle eseri vücut bulmaya başlamıştır.

Evliya Çelebi'nin birbirini izleyen seyahatlerine göre kronolojik sırayla kaleme aldığı eserinin ilk cildi Evliya Çelebinin doğduğu ve gençlik yıllarını geçirdiği İstanbul'un anlatımıyla başlamaktadır. Diğer ciltleri Osmanlı toprakları içerisinde Balkanlardan Kafkasya'ya, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan Rusya'ya kadar geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Eserinin son cildinde ise Osmanlı Devleti'nin diğer büyük şehri olan Kahire'ye (Mısır) yer verilmiştir (Harita 1). Eserini kaleme aldığı da düşünülen bu yer yaşlılık yıllarını geçirdiği, yalnızlık köşesine (künc-i vahdet) çekildiği yerdir (TDK, 2023; Tezcan, 2020). Seyahati kendine şiar edinmiş, ömrünün büyük kısmını, *Seyahatnamede* belirtildiği üzere 51 yılını, seyahatle geçirmiş olan seyyah, 17. yüzyılın en büyük Türk gezgini olarak tanınır (Cilt 2, VIII). Eserini, kendi gözlemleri ve yazılı eserlerin⁹ yanı sıra babasının ve dedesinin anıları sayesinde 300 yıllık bir deneyime dayandırmıştır (Doğanay, 2000; Özgüç, 2000).

⁸ Evliya Çelebi rüyasında kendisine rehberlik eden Sad Bin Ebi Vakkas Hazretlerinin "Yürü ok ve yay ile gaza eyle, Allah'ın koruması ve emniyetinde ol, müjde olsun sana bu mecliste ne kadar ruhlar ile görüşüp mübarek ellerini öptünse hepsini ziyaret etmek nasip olup dünya seyyahı ve insanların seçkini olursun, ama gezip dolaştığın memleketleri, kaleleri, acayip ve garip eserleri, her beldenin övüleceklerini, sanatlarını, yiyecek ve içeceklerini, arz ve tüllarını (paralel ve meridyenlerini) yazıp bir eser eyle ve benim silahımla amel edip dünya ve ahiret oğlum ol. Hak yolu elden koma, hile ve kötülüklerden uzak dur, ekme ve tuz hakkın gözet, sadık dost ol, yaramazlarla dost olma, iyilerden iyilik öğren" öğüdü ve rüyasının yorumlanmasıyla seyahatname yazımına İstanbul ile başladığını belirtir (Cilt 1; s:1-5).

⁹ Bu doğru söz bazı acayip ve gariplikleri de saba süratli atıma binip yedi iklimi, yedi seyyare [gezegen] gibi felekleri deviredip burç burç gezip dolaşarak, menzilleri katedip merhaleleri uçarak cevahir dil kalemimi söze getirip kâh beldelerin özellikleri, kâh peygamberlerin ziyaret yerleri ve kâh da Kur'an okuyarak saat, derece, dakika geçtiğimiz kaleleri ve dağları hey'et ilmi üzere Papamorta, Coğraflar, Minör ve Atlas kitaplarında yazdıkları üzere hakir de dünya şeklini yazmaya gayret edip kalemimi ele aldım.

Harita 1 Evliya Çelebinin ziyaret ettiği yerler¹⁰

Seyahatname, kültürel coğrafi görünümü, geçmişten gelen somut/soyut kültürel birikimi, bunların çevre ve toplumdaki yansımalarıyla bir yüzyılın kültürel değerlerini sadece Osmanlı değil bir Dünya seyyahı olan Çelebi'nin kendine has üslubuyla gelecek nesillere bıraktığı mirasıdır. Bu bağlamda seyyah gezdiği gördüğü yerlerin kültürün aynası olan, maddi kültür unsurları başta olmak üzere toplumun dil, din, sanat, edebiyat, müzik, folklorik uygulamaları gibi soyut değerlerini kayıt altına almış, kültür coğrafyası açısından tarihi bir belge bırakmıştır.

¹⁰ Mustafa Başaran tarafından Google Maps'te işaretlenen noktalar baz alınarak harita oluşturulmuştur.

Kültür coğrafyası ya da kültürel coğrafya, insanların içinde yaşadıkları fiziki çevreden çok insan kültürlerinin vurgulandığı bir anlam içerir. Kültür'ün en sık rastlanan tanımlarından biri "bir grup insanın ortak yaşam tarzı" şeklindedir. Burada söz konusu grup ya da toplumu özelleştiren, diğerlerinden ayıran onların "yaşam tarzı" olmaktadır. Başka insanların bazı şeyleri diğerlerinden farklı bir şekilde yaptığı gerçeği, bir grup ya da toplumun farklı olma nedenidir. Bunlar, bir kültürün içinde doğmuş, büyüyüp olgunlaştıkça bu kültürü öğrenmişlerdir. Bu yüzden, kültürün; "belirli bir zamanda belirli bir yerde yaşayan belirli bir grup insanın karakteristik yaşam tarzı" (Zimolzak & Stansfield, 1983) olarak tanımlanması belki de en doğrusu olacaktır (Tümertekin & Özgüç 2017).

Kültürün en karakteristik özelliği değişimdir, dolayısıyla kültür dinamiktir, nesilden nesile aktarılırken değişime uğrar, her nesil miras olarak devraldığı kültüre yeni öğeler katar. Kültürü etkileyen güçler çok çeşitli ve karmaşıktır. Çevre, kültürü şekillendirirken, insan da gelişen teknolojisi, bilgisi, deneyimiyle yaşadığı çevreyi değiştirir, dönüştürür. Genel bir ifadeyle insan-çevre etkileşimi dünya üzerinde farklı yaşam tarzlarına ve farklı kültürlerin doğmasına yol açmıştır. İnsanın oluşturduğu coğrafi kültürel görünüm ait olduğu toplumun kodlarını taşır. Somut kültürel unsurlar bunların yansımasıdır. Aynı zamanda yönetim, hukuk, edebiyat, müzik, sanat, oyunlar, dil ve inanışlar gibi değerler de kültürün soyut yönünü aksettirir (Tümertekin & Özgüç, 2017). Bu nedendir ki pek çok araştırmacı, toplumun ve o toplum tarafından şekillendirilen yerleşmelerin geçmişine ve kültürüne ışık tutarken, başta Evliya Çelebi'nin olmak üzere seyahatnamelere uğramadan geçemez.

Şehir tarihi ve kültür coğrafyası açısından rehber niteliğinde olan *Seyahatname*de yerleşmeler belirli bir düzen halinde sırasıyla; konumu, topografik özellikleri, adının etimolojisi, tarihi, kalesi, mahalleleri, yapısal eserleri (konut, cami, dükkân, hamam, imaret, vb.), ilgili sayısal veriler, kurumların yapılış tarihleri, mimarının ismi ve onarım tarihleri, mesire alanları, ziyaretgahları, demografik özellikleri, etnik yapısı, sosyal ve kültürel hayata dair bilgiler üzerine kurgulanmıştır. Görsel öğeler kullanılmaksızın detaylı betimlemeler ve benzetmelerle yerleşmeler nüktedan kişiliğiyle özdeşleşen abartılı üslupla okurların hayal dünyasında şekillendirilmiştir. Seyyah, maddi kültür unsurlarını tasvir ederken ölçü birimi olarak adım ve kişi (beden) kullanmakta ve birçok yapıyı bizzat adımlayarak anlatmaktadır. Evliya Çelebi kalelerin ve şehirlerin kuruluşunu sıklıkla İslami terminolojiden esinlenerek Kıssas-ı Enbiya'ya dayanarak anlatmakla birlikte; şehrin adının nereden geldiği, farklı dillerde şehre nasıl hitap edildiği üzerinde de durmaktadır. Yerleşmelerin İslamiyet öncesi durumu hakkında kısıtlı bilgiler vermektedir. Ayrıca yer yer mitolojiden esinlendiği görülmektedir. Evliya Çelebi'nin eserini muadillerinden ayıran en önemli özelliği soyut kültürel unsurlar hakkında vermiş olduğu bilgilerdir. Şehirde konuşulan dil başta olmak üzere kültürel ve gündelik yaşam, eğlenceler, etkinlikler ve çeşitli olaylar menkıbelere de yer verilerek aktarılmaktadır.

Yaşamış olduğu yüzyılın Türk ve Dünya kültürüne ışık tutması bakımından *Seyahatname* çağları aşır günümüze ulaşan büyük bir yapıttır. Seyyah, gözlemlerinin yanı sıra gitmeyi planladığı yerler hakkında edindiği bilgilere dayanarak şehir, kasaba ve köy yerleşmelerini önem derecesine göre kimi zaman ayrıntılı kimi zaman genel bilgilerle betimleyerek, tarihi olaylara yer vererek, yaşadığı dönemi pek çok yönüyle belki de en çok da kültürel özellikleriyle sonraki yüzyıllara taşımıştır. Bu çalışma; Türk kültürüne ışık tutan Evliya Çelebi

Seyahatnamesine dayanarak Osmanlı Devleti'nin ilk taht merkezi olan Bursa şehrini konu almaktadır. Siyasi, ekonomik ve kültürel özellikleriyle Osmanlı Devleti'nin simgesel şehirlerden biri olan Bursa'nın kültür coğrafya açısından maddi ve maddi olmayan kültürel özellikleri *Seyahatnamede* yansıtılan şekliyle incelenmiştir.

Araştırma Tasarımı ve Metodolojisi

Çalışmada doküman analizi yapılmıştır. Doküman analizi, doküman ya da dokümanların incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecidir (Bowen, 2009). Analiz hem basılı hem de elektronik belgelerde yer alan verileri seçme, değerlendirme ve sentezleme adımlarından meydana gelmektedir. Pratikte doküman analizi, üçgenleme aracı olarak diğer araştırma yöntemleriyle birlikte kullanılmaktadır (Patton, 2018). Ancak bu analiz türü tek başına nitel bir araştırma yöntemi olarak da kullanılmaktadır (Mackieson vd., 2019).

Araştırmamızda doküman olarak Evliya Çelebi *Seyahatnamesinin* 2. cildinde yer alan Bursa bahsi incelenmiştir. Seyahatnameler önemli bir bilimsel veri kaynağı olarak sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılmaktadır (Dülger, 2023; Gürçay, 2019; İsmailoğlu & Beşgen, 2023; Kahraman, 2020; Kozak, 2022). Gözlem, deneyim ve bilgilerin izinin sürüldüğü seyahatnamelerden, yazıldığı döneme ait sosyal, ekonomik ve politik koşullar hakkında da bilgi temin etmek mümkündür. Bundan dolayı seyahatlar ve seyahatnamelerin tarihe tanıklık ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bir diğer yandan yazıldığı döneme ışık tutmaktadır (Gürçay, 2019, s. 136). Doküman olarak seçilen Evliya Çelebi *Seyahatnamesinin* ikinci cildinin ilgili kısmı hem niceliksel (içerik analizi) hem de niteliksel (tematik analiz) olarak değerlendirilmiştir. Bu sayede sosyal ve tarihsel bağlamda dönemi aktaran ve bir değer haline gelen *Seyahatnamenin* yalnızca bir metin değil daha fazlasını ifade ettiği ortaya konulmuştur (Wyatt, 2021).

Bu doğrultuda araştırmamızda ilk etapta yüzeysel inceleme daha sonrasında ayrıntılı okuma ve son olarak yorumlama yapılmıştır. İçerik ve tematik analiz, bu amaç için tasarlanmış bir bilgisayar yazılımı olan MAXQDA kullanılarak veri seti değerlendirilmiştir. İçerik analizi ile veriler kategoriler halinde düzenlenmiştir. İçerik analizinde keşfedici (içerik odaklı) veya doğrulayıcı (hipotez odaklı) olmak üzere iki başlık yer almaktadır. Eğer araştırmacı kodları veya analitik kategorileri veri setini değerlendirmeden önce oluşturuyorsa keşfedici, sonrasında oluşturuyorsa doğrulayıcı doküman analizi yapmaktadır (Mackieson vd., 2019). Araştırmamızda bir hipotezi test etmeye çalışmadığımızdan dolayı tümevarımsal bir analiz çerçevesi ile içerik/veri odaklı bir yaklaşım benimsenmiştir. Tematik analiz ile anlam kalıpları tanımlanmış ve yorumlanmıştır.

Seyahatnamenin belge analizine hazır hale getirilmesi için ilk aşamada planlama ve hazırlık yapılmıştır. Bu, verinin analiz için hazır hale getirilmesi ve analitik yöntem seçimi sürecidir. Süreç dahilinde doküman analizinin nasıl yapılacağı, geçerlik ve güvenilirlik stratejileri belirlenmiştir. Doküman analizinin ikinci aşamasında kodlama için belge uygun hale dönüştürülmüştür. Belge içeriği kapsamlı bir şekilde okunduktan sonra ön temalar belirlenmiştir. Bunların uygun kodlara dönüştürülmesi ve kodların birbirine nasıl bağlandığını gösteren bir kod haritası geliştirilmiştir. Her kod (veya alt kod grubu) için ilgili bölüme farklı bir renk atanmış ve görsel araçlar ile ifade edilmiştir. Toplamda 290 kod oluşturulmuştur (Şekil 1). Analizin üçüncü aşamasında veriler yorumlanmıştır.

Verilerde belirlenen üst düzey temalar şunlardır: Bursa, ifade edilen özellikler ve giriş. Giriş kısmında seyyahın seyahat nedeni ve yolculuğa çıkmadan öncesinde yaptıkları kodlanmıştır. Bursa teması altında Bursa seyahati boyunca ziyaret ettiği yerler ve bu yerlere ait izlenimleri kodlanmıştır. İfade edilen özellikler teması altında Bursa'daki ziyaret ettiği yerlere ilişkin coğrafi, tarihi ve kültürel özellikler kodlanmıştır. Yani seyyahın ziyaret ettiği yerlerin mimari özellikleri, tarihi, iklimi, dili, ekonomik yapısı, su kaynakları, yerleşim özellikleri, etnik yapısı ve doğal özellikleri kodlanmıştır. Son olarak kodlar raporlanmıştır.

Kod Sistemi	Seyahatname 2.cilt	TOPLAM
> Giriş	■	21
▼ İfade Edilen Özellikler		0
■ Mimari Özellikleri	■	28
■ Tarihi Bilgi	■	15
■ Özel Anlatım	■	25
■ İklimi	■	0
■ Dil	■	1
> Ekonomik Yapı	■	3
■ Su Kaynakları	■	2
■ Yerleşim Özellikleri	■	2
■ Etnik Yapı	■	1
> Tarımı ve Doğal Bitki Örtüsü	■	15
▼ Bursa		4
■ Bursa imaretlerinin anlatılması	■	1
■ Aşağı Kale ve büyük şehrin anlatılması	■	1
> Selatin Cami ve diğer camilerin anlatılması	■	12
■ Bursa'nın mahallelerinin isimlerinin anlatılması	■	1
■ Bursa halkının giyim-kuşamları, dilleri, kazançları vb.	■	2
> Bursa mescitlerinin anlatılması	■	2
> Bursa medreselerinin anlatılması	■	43
> Yemek dağıtan imaretlerin anlatılması	■	8
■ Bursa hakimlerinin anlatılması	■	1
■ Evliyâlar ziyaret yerlerinin anlatılması	■	1
> Kervansarayların anlatılması	■	3
■ Padişahların anlatılması	■	19
> İleri Gelenler, imamlar, hatipler, büyük şeyhlerin anlatılması	■	2
> Bursanın Dinlenme ve Mesire Yerleri	■	21
■ Bursa Çarşı pazarının anlatılması	■	15
> Köprülerin özellikleri	■	2
■ Bursa sanayisinin anlatılması	■	1
> Bursa yiyeceklerinin övülmesi	■	2
> Büyük tüccar hanlarının anlatılması	■	7
■ Kaynak suyu çeşmelerinin sayıları ve anlatılması	■	29
Σ TOPLAM	290	290

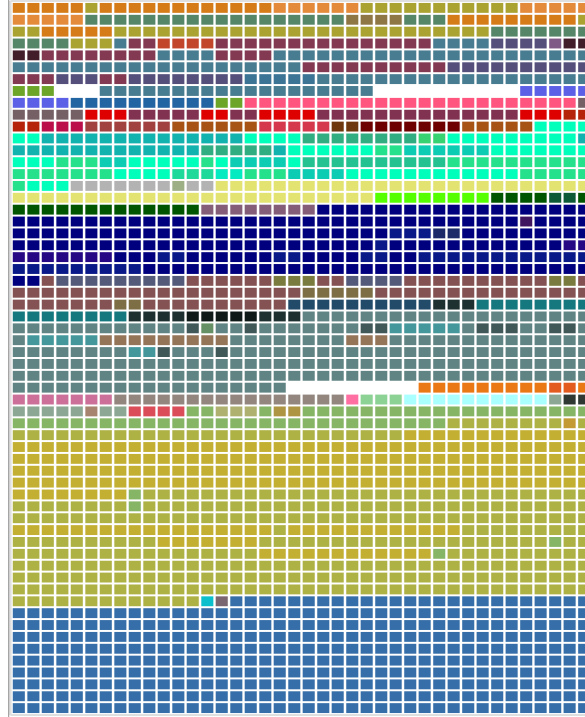
Şekil 1. Kod matris tarayıcısı/Kod sistemi

Bulgular

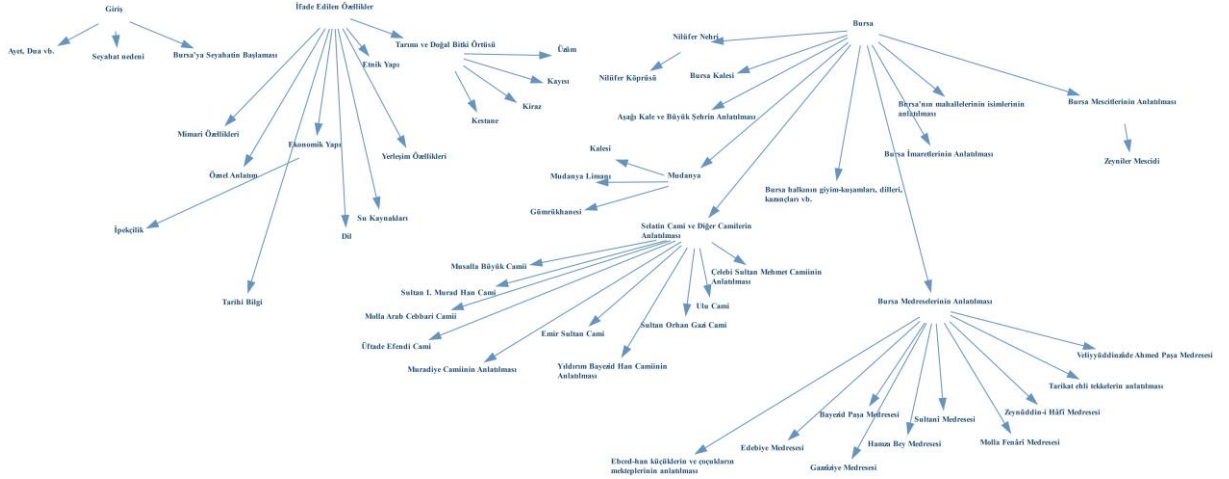
Türk yurdu olduğu günden itibaren Türk İslam şehircilik anlayışıyla şekillen bir şehir olan Bursa, sahip olduğu kültürel değerlerle her dönem önemini korumuştur. Osmanlı Devleti'nin ilk payitaht merkezi olan şehir, sultanların adına ardı ardına yapılan birbirinden heybetli ve sanatlı eserlerle bahtiyar edilmiştir. Edirne'nin fethinden sonra payitaht merkezi Anadolu'dan Avrupa topraklarına taşınsa da Bursa her dönemde Anadolu'nun başkenti olarak Osmanlı padişahlarınca imar edilmiştir.

Osmanlı'nın kültür merkezlerinden olan Bursa şehri, Türk İslam anlayışıyla yeni bir görünüm kazanmış, prototip olarak, Osmanlı şehirlerinin ilk özgün örneğidir. Fetih sonrası uygulanan iskân politikasıyla nüfusu artan şehir, kale dışında kurulan merkezlerde yapılanmasını sürdürmüş, camiler etrafında gelişmiş çok merkezli bir şehir özelliği kazanmıştır. (Akman, 2018). Osmanlılarca büyük önem atfedilen şehir, seyyah-ı alem Evliya Çelebi yaşadığı yer dışında yaptığı ilk seyahat olmasıyla ayrı bir önem taşımaktadır. Bursa dönüşü babasının "Bursa seyyahı" diye hitap ettiği Evliya Çelebi babasının nasihatı ve icazetiyle seyahatlerini sürdürmüştür (Cilt 2, s.73-2).

Seyahatname öncelikle biçimsel olarak giriş, ifade edilen özellikler ve Bursa başlıkları altında değerlendirilmiştir. Belge portresi ve kod frekansına göre metin portresinden de görüleceği üzere seyahatin gerekçelendirildiği giriş kısmı %7,24'lük bir kısmı oluşturmaktadır. Coğrafi, tarihi ve kültürel özellikler %31,72'lik bir kısmı kapsamaktadır. Ziyaret edilen yerlerin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı kısım ise *Seyahatnamenin* %61,03'lük bir kısmını kapsamaktadır (Şekil 2- 3).

Şekil 2. Belge portresi

Şekil 3. Kod hiyerarşisi

MAXQDA yazılımı ile *Seyahatnamenin* incelenmesi neticesinde kod hiyerarşisi oluşturulmuştur. Toplam 290 kodlama yapılmıştır. 10 alt kod ifade edilen özellikler kodu altında, 20 alt kod Bursa kodu altında, 3 kod giriş kodu altında yer almaktadır. Kod hiyerarşisinde de görüldüğü üzere “giriş” kodu altında seyahat nedeni, ayet, dua ve Bursa’ya seyahatin başlaması yer almaktadır. 10 alt kod arasında mimari özellikler, tarihi bilgi öznel anlatım, iklim, dil, ekonomik yapı, su kaynakları, yerleşim özellikleri, etnik yapı ve doğal bitki örtüsü başlıkları yer almaktadır. 20 alt kod arasında Bursa imaretlerinin anlatılması, Aşağı kale

ve büyük şehrin anlatılması, Selatin Cami ve diğer camilerin anlatılması, Bursa'nın mahalle isimlerinin anlatılması, Bursa medreselerinin anlatılması, yemek dağıtan imaretlerin anlatılması, Bursa hâkimlerinin anlatılması, evliyaların ziyaret yerlerinin anlatılması, padişahların anlatılması, ileri gelenlerin anlatılması, mesire yerlerinin anlatılması, Bursa çarşı pazarının anlatılması, Bursa sanayisinin anlatılması, Bursa yiyeceklerinin anlatılması, büyük tüccar hanlarının anlatılması, kaynak suyu ve çeşmelerin anlatılması başlıkları yer almaktadır

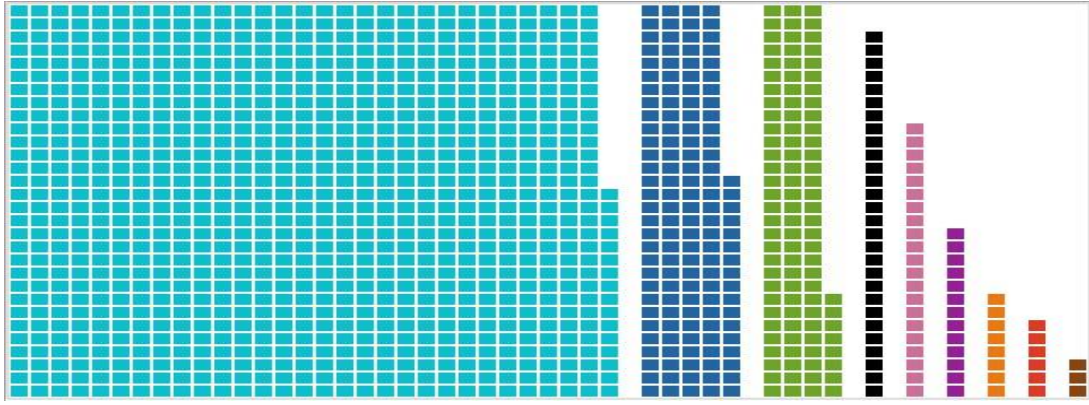
11

Seyahatnamenin ikinci cildi, seyahatin gerekçelendirilmesi ve seyahat hazırlığı sürecinin anlatılması ile başlamaktadır. Bir dünya seyyahı olabilme arzusuyla hemhal olan Evliya Çelebi'nin bu arzusuna ulaşan uzun yolu Bursa seyahatiyle başlamıştır. “Allah bir şeyi irade ederse sebeplerini de hazırlar” diyerek seyahat sürecine atıfta bulunun Evliya Çelebi can dostumuz dediği Okçuzade Ahmet Çelebi'nin yolculuk hazırlıklarında olması üzerine Bursa'yı gezme arzusunun Hak tarafından Rabbani bir ilhamla içine geldiğini ifade etmektedir.

Seyahatin başında zor bir deniz yolculuğundan geçtiklerini belirten seyyah hayat gayesi ettiği seyahat arzusu ve uhrevi olan kendisine biçilen misyona teslimiyetle ilk menzili olan Mudanya'ya varmıştır. Mudanya hakkında kısa değerlendirmesinden sonra asıl istikamet olan Bursa'ya iki saatlik yolculuk yaparak ulaştıklarını belirtir. Öncelikle şehrin kuruluşuna ve isminin nereden geldiğine değinen Evliya Çelebi şehrin anlatımında çeşitli mekân ve yapıların tasviriyle maddi kültürel unsurların anlatımına ağırlık vermiştir (Şekil 4.). Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olan Bursa'nın fethinde elde edilen ganimetlerle yeniden imar edildiğini belirten müellif, bir yerin güzelliğini vurgulamak adına eserinde sık sık ifade ettiği üzere Bursa'yı “sanki bir İrem bağı idi” şeklinde benzetmelerle okurların zihninde canlandırmıştır.

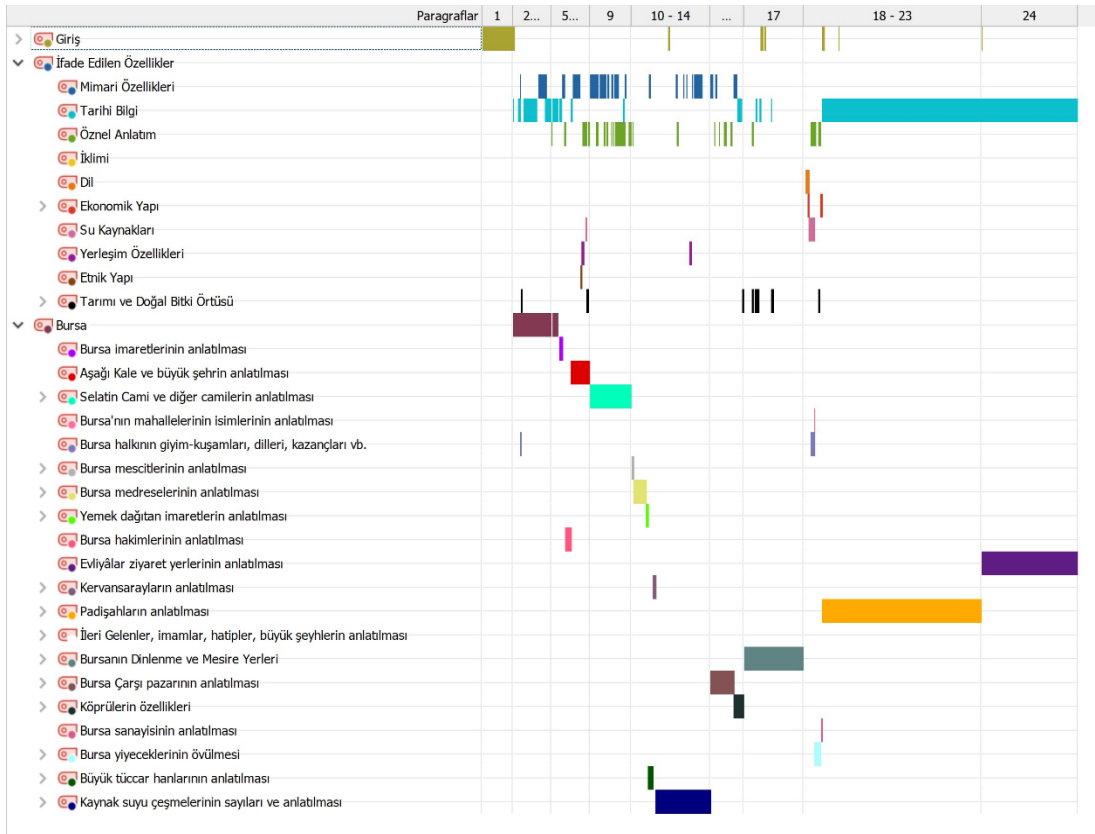
---

20 alt kod altında Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği mekanlar kodlanmıştır. Ziyaret ettiği yerler arasında Bedevî Tekkesi, Rufai Tekkesi, Sa'dî Tekkesi, Kalenderhane Tekkesi, Kümeyli Tekkesi, Nakşibendi Tekkesi, Kâdiri Tekkesi, Halvetî Tekkesi, Gülşenî Tekkesi, Ebu İshak Kâzrunî Tekkesi, Akbiyık Sultan Tekkesi, Abdâl Musa Sultan Tekkesi, Şeyh Geyikli Baba Tekkesi, Küşte-Girân Güreşçiler Tekkesi, Üftâdî Efendi Tekkesi, Abdâl Murad Sultan Tekkesi, Zeyniler Tekkesi, Emir Sultan Tekkesi, Veliyyüddinzâde Ahmed Paşa Medresesi, Gazzâziye Medresesi, Edebiye Medresesi, Hamza Bey Medresesi, Bayezid Paşa Medresesi, Sultanî Medresesi, Zeynüddin-İ Hâfî Medresesi, Molla Fenârî Medresesi, Molla Yegân Medresesi, Kadri Efendi Medresesi, Hañçeriyye Medresesi, Kasım Paşa Medresesi, İsa Bey Medresesi, Emir Sultan Medresesi, Koca Muradiyye Medresesi, Çelebi Mehmed Han Medresesi, Yıldırım Han Medresesi, Hüdavendigâr Medresesi, Orhaniye -Manastır Medresesi, Koca Murad Han İmaretî, Hazret-İ Emir Sultan İmaretî, Yıldırım Han İmaretî, Yeşil İmaret, Yıldırım Bayezid Han İmaretî, Gazi Hüdavendigâr İmaretî, Sultan Orhan Gazi İmaretî, Ali Paşa Kervansarayı, Kadı Yaylası Menzili, Süleyman Han Pınarı Menzili, Bakacak Menzili, Sobran Menzili, Gazi Yaylası Menzili, Okmeydanı Seyir Yeri, Kadı Yaylası Dinlenme Yeri, Alimest Cilveyeri, Asa Suyu Ziyaretyeri, Aldülmümin Kasrı Dinlenme Yeri, Çamlıca Safayeri, Kaplıkaya Dinlenme Yeri, Karanfilli Mesiresi, Fıstıklı Mesiresi, Abdal Murad Sultan Mesiresi, Mevlevihane Mesiresi, Yağ Kapanı Hanı, Kütahya Hanı, Yoğurt Hanı, Kurşunlu Han, Acem Hanı, Pirinç Hanı, İpek Çarkçıları, Yemiş Pazarıcıları Çarşısı, Kebapçılar Çarşısı, Uzun Çarşısı, Gelincik Çarşısı, Hamhâlet Çarşısı, Hallaçlar Çarşısı, Terziler Çarşısı, Bezzazlar Çarşısı, İpekçiler Çarşısı, Takyeciler Çarşısı, Kavukçular Çarşısı, Gazzazlar Çarşısı, Bakkalkar Çarşısı, Sultan I. Murad Han Cami, Musalla Büyük Camii, Üftade Efendi Cami, Molla Arab Cebbari Camii, Emir Sultan Cami, Muradiye Cami, Pınarbaşı Mesire Yeri, Murad Dede Kaynağı, Kral Kaynağı, Selâm Kayası Kaynağı, Billür Kaynağı, Hansunbaşı, Ardıçlıbaşı, Sobranbaşı, Naşi Deresi, Kepizbaşı, Kaynakbaşı, Sünderlibaşı, Pınarbaşı, Irgandı Köprüsü, Kaynarca Kaplıcası, Yeni Kaplıca, Kükürtlü Kaplıcası, Çekirge Sultan Kaplıcası, Eski Kaplıca, İnebeyi Çarşısı Hamamı, Zeyniler Mescidi, Gülşenî Tekkesi, Bıçakçı Hamamı, Kale Hamamı, Bostancı Hamamı, Kayağan Çarşısı Hamamı, Tahtakale Hamamı, Yıldırım Hamamı, Muradiye Hamamı, Çelebi Sultan Mehmet Cami, Yıldırım Bayezid Han Cami, Sultan Orhan Gazi Cami yer almaktadır.

Şekil 4. İfade edilen özellikleri kodunun portresi (Soldan sağa renkler ile ifade edilen başlıklar: Tarihi yapı, mimari özellikler, öznel anlatım, bitki örtüsü, su kaynakları, yerleşim özellikleri, dil özellikleri, ekonomik yapı)

Bursa'yı "İpek yurdu, büyük şehir, Diri ve Kadir olan Tanrı'nın nazargâhı, devletler taht merkezi ve eski Osmanlı başkenti." olarak tanıtan Evliya Çelebi şehrin anlatımına kalesi hakkında bilgi vererek başlamıştır. Sırasıyla kalenin ve yerleşmenin kuruluşu, konumu, kalenin kuşatılması, fiziki özellikleri, padişah sarayları ve diğer meskenlerin (ev, cami, hamam, mescit) görünümü, sayıları, kullanılan malzeme, süslemesi, idari durumu mahalle sayısı ve etnik ayrımı hakkında bilgiler vermiştir. Şehir kuruluşu ve tarihi, padişahların anlatılması ve evliyaların ziyaret yerleri anlatılırken seyyah büyük ölçüde tarihi bilgi vermektedir. Evliyalar ve padişahların anlatıldığı kısımda mimari özelliklere de sıklıkla değinmektedir. Belgenin genelinde mimari özellikler ve tarihi bilgi hâkimdir. Kod frekansına da bu durum yansımıştır. Mimari özellikler metnin %20,4'ünü tarihi bilgi ise %18,2'sini oluşturmaktadır (Şekil 4. ve Şekil 5.).

Şekil 5. Alt kodlar birleştirildiğinde kod satırı

Şehrin kuruluşu hakkında, *Tuhfe Tarihi* ve *Süleymanname Tarihi* dediği kaynaklara atıf yapmıştır. Süleyman Peygambere ve emrindekilere atıfta bulunarak Uludağ'da varlığını ifade ettiği eski kalenin altında yer alan tılsımlı bir hazineye yer vererek masalsi bir anlatımla şehrin adını açıklamaktadır. Bursa kalesinin kurucusunun belli olmadığını ve temelindeki hamam kubbesi büyüklüğündeki taşlardan dolayı insan yapısı olamayacağını belirtmiştir. Sağlam ve dayanıklı olarak tanımladığı kalenin köhne bir halde olduğunu aktarmaktadır. Temeli yeşil renkli yalçın bir kaya üzerine kurulmuş, murabba şeklinde doğudan batıya uzunlamasına bir yapı olarak tasvir ettiği kaleyi, Evliya Çelebi şu şekilde anlatmaktadır. “Kalenin firdolayı büyüklüğü 11.000 adımdır ve 6.000 bedendir, 67 kule ve 5 kapıdır. Öncelikle güney tarafa Pınarbaşı Kapısı, yine güney tarafa açılır Zindan Kapısı vardır ve Kaplıca Kapısı batıya açılır. Bir de Balıkpazarı Kapısı vardır” (Dağlı & Kahraman, 2008).

Osmanlı tarihinde önemli bir eşik olan Bursa'nın fethi hakkında ayrıntılı bilgilere yer veren seyyah uzun kuşatma sonrası Orhan Gazi tarafından teslim alınan Bursa'nın ilk taht merkezi yapılarak yeniden imar edildiğini aktarmaktadır. Ayrıca seyyahın “diğer taraftan Bursa yeni fetholdüğünden Kayseri, Konya, Niğde, Aydın, Saruhan, Karaman, Darende ve Maraş diyarlarından o kadar ümmet-i Muhammed gelip toplandı ki insan deryası oldu” şeklinde belirttiği üzere şehrin Türkleştirilmesi ve beldenin bir İslam şehri olması adına Buhara ve Horasan'dan erenlerin yerleştirildiğini ifade etmektedir. Yine fetih sonrasında Osman Gazi'nin naaşının getirilerek iç kaleye defnedilmiş büyük bir ziyaretgah olduğuna değinmektedir.

Bursa'nın tarihi çekirdeğini oluşturan kale içi yerleşimi hakkında bilgiler veren Evliya Çelebi padişahın sarayının yer aldığı iç kalede, 7 mahalle, 7 cami ve 1 hamam 2000 güzel evin yanı sıra çarşı ve pazarında 20 adet dükkân bulunduğunu ifade etmektedir. Caddeleri büyük taşlarla döşeli iç kalede yer alan evleri bağı bahçesi olmayan dar yapılar olarak tasvir etmekte, Şehir dokusunun kültürel özelliklerini yansıtan en önemli öğeler olan meskenler hakkında bilgi vererek dönemin geleneksel mimari anlayışına atıfta bulunmaktadır:

Bütün evleri eski tarzdır. Bazısı kafirden kalmış evlerin taş ve tuğla duvarlarında yapı ustaları birer sanat ile tarihler yazmışlar ki sanki birer kıt'a güzel yazılardır. O evlerin ne kadar zaman önce yapıldığı tarihlerinden bellidir. Bütün evleri kâgır süslü yapılardır ve baştan başa al renkli kiremit ile çatıları örtülmüştür. Bu evlerin birer çeşit servi ağacı gibi sanatlı ocakları var ki, biri birinden ölçülü altıgen ve yuvarlak duman bacaları vardır (Dağlı & Kahraman, 2008).

İç kaledeki yapılara değinen seyyah, Orhan Gazi Cami ve türbesi hakkında bilgiler vererek caminin kemerinde asılı duran hükümlerlik göstergelerinden olan davulun Osmanoğulları'nın ilk davulu olduğunu ifade etmektedir. Padişahlara özgü büyük sarayın 600 adet odası ve 3 hamamı bulunduğunu, Paşa Sarayı'nın ve Molla Sarayı'nın taht merkezi olarak kullanıldığını belirtmekle birlikte bu misyonu önce Edirne sarayına ardından İstanbul'daki saraylara devrettiğini aktarmaktadır.

Şehrin asıl yerleşim yeri olduğunu belirttiği Aşağı Kale'nin, III. Mehmet döneminde yaşanan iç karışıklık sonrasında isyancıların şehri hedef almasından dolayı inşa edildiğini aktararak Aşağı Kaleyi; şehri kuşatacak şekilde üç tarafı burçlu köşebentli, dirsekli her tarafı mazgallı büyük bir yapı olarak tarif etmektedir. İç kalenin çevresini üç yönden kuşatan yapının etrafının 15.000 adım olduğuna değinmekte ve kalenin doğu tarafına açılan Tatarlar Kapısı, kuzey tarafına açılan Filedar Kapısı ve Hasan Paşa Kapısı bulunduğuna yer vermektedir.

Kalenin duvarlarının yüksek olmayıp sadece tek tarafında (Tatarlar Kapısı) hendeğin bulunduğunu diğer taraflarda hendeğe ihtiyaç duyulmadığını belirtmiştir.

Şehir dokusunu oluşturan yapıların kuruluş yeri ve görünümüne de değinen seyyah; aşağı şehrin düz bir yerde kurulduğunu belirtip, kale eteğindeki ev, imaret ve cami gibi somut kültürel unsurların daha yüksekte yer almasından dolayı uzaktan bakıldığında benzeri olmayan ihtişamlı bir şehir olarak tasvir etmektedir. Mekanların ruhu vardır sözüne binaen fethe katılmış ve Bursa’da yetişmiş ilim irfan sahibi büyük şahsiyetler gibi başka diyarlarda bulunamayacak değerlerinden dolayı ruhaniyetli büyük eski bir şehir olarak tanımlamıştır. Bu yönüyle de Bursa, maddi başkent olmasının yanı sıra, uzun yıllar manevi başkent olma özelliğini de sürdürmüştür (Akman, 2018, s. 57).

Bursa’nın uzaktan görünümünü şu şekilde tasvir etmektedir:

Keşiş Dağı eteklerinde gök renkli kurşunlar ile süslenmiş, ateş saçan güneşin parıltısı bu şehre düşünce han, hamam, mescit, selatin camileri, diğer hayrat ve hasenatların ve yine kurşun örtülü çarşıların kat kat süslendiğini insan görünce hayran kalır. Zira bu şehir, Filedar sahrasından acaip ihtişamlı bir şekilde bellidir ki seyrettiğimiz büyük şehirlerin hiçbirine benzerliği yoktur, üzerinde ışık dalgalanır ruhaniyetli büyük eski bir şehirdir. Zira burada olan büyük ermişler, tefsirciler, hadis bilginleri, edebiyatçılar ve yazarlar başka diyarlarda yoktur, ancak cennet benzeri Bağdad’da ola” şeklinde tasvir etmektedir. Ayrıca eserinde Bursa’yı; “geniş toprakları olan bolluk, ucuzluk, arazisi güzel, insanları hoş ve sevimli, ekin yerleri bol, bereketli, nimetleri sayısız ve tatlı suları çağıldayan, evden eve suları akan süslü bir şehirdir” şeklinde anlatmaktadır (Dağlı ve Kahraman, 2008).

Şehrin asıl yerleşim yerini oluşturan aşağı kalenin içinde yer alan meskenlere ilişkin, bakımlı ve sağlam kat kat eski tarz evlerin yanı sıra en donanımlısının kale içindeki padişah sarayı olmak üzere 23 000’den fazla meskenin bulunduğunu belirtir. Müellif “bu yapıların hepsini tarz ve yapı tipleriyle öğrendiğimiz kadarıyla yazsak başka bir mutluluk kitabı olurdu” şeklinde yapı çeşitliliğine yani mimari zenginliğine vurguda bulunmuştur. Evliya Çelebi şehrin etnik yapısına da değinerek; 176 Müslüman, 7 Ermeni, 9 Rum, 6 Yahudi, 1 Kıpti mahallesi ile şehir saçaklarında bulaşıcı hastalığa sahip olanların ikamet ettiği Miskinler Mahallesi’nin varlığından söz etmektedir.

İslam medeniyetinin şekillendiği Asrı Saadet döneminden itibaren, şehrsel ve toplumsal yaşamın en önemli merkezleri olan camiler bünyesinde barındırdığı, imaret, mektep, kütüphane vb eklentilerle şehrsel yaşamın önemli aktörlerindedir. Türk İslam medeniyetinin ve şehircilik anlayışının temel yapısal eserleri camiler hakkında bilgiler veren müellif “Hepsi 1040 mihraptır. Bunlardan 357 tanesi sultan, vezirler, ileri gelenler ve şehrin seçkinlerinin yaptırdıkları camilerdir” şeklinde şehir camilerinin geneline atıf yaparak, büyüklüğünden dolayı ilk Ulu Camiinden başladığını belirtmektedir.

Osmanlı hanedanlığında bir gelenek olarak inşa edilen Selatin Camilerinin ilk örneğine Bursa ev sahipliği yapmaktadır. Bursa’nın simgesel eserlerinden Ulucami I. Bayezit döneminde inşa edilen ilk Selatin Camisidir. Evliya Çelebi camiye şehir dokusunda yüksek bir konumda bulunmasından dolayı kaleye benzeterek anlatmaktadır. Süslü ve nakışlı dört köşe sütunları olan caminin üzerinin 19 küçük kubbe ile örtüldüğünü aktaran müellif yapının ortasına denk gelen yirminci kubbenin aydınlık sağlaması için bilerek örtülmediğini ve altında bir havuzun

yer almakta olduğuna değinmektedir. Bursa'nın Ayasofya'sı ve en ruhaniyetli camisi diye tanımladığı Ulucami'nin mihrabını şu şekilde anlatmıştır.

Acaip bir mihrabı vardır ki diller anlatımında ve tanımlamasında aciz kalır. Bir ceviz ağacı levhasından siyah minberi üzerine marangoz ustası, elinden geleni yapıp ustalığını göstererek bir Mani nakışı ve Erjeng bukalemun nakışı mimber yapmıştır ki bunda plan Bursa Fahri oyması [224a] gibi şukufe, turunca, islimi, çar-gül, mutabbak gül, katmer gülleri, çeşit çeşit mutahhil ve kitabeleri var ki cihan ressamaları toplansa böyle ustalık etmeye kadir değillerdir. Sanki kuyumcu kalemkari nakışı güzel bir minberdir ki görmeye muhtaç yüksek bir kürsüdür. Benzeri meğer Karadeniz sahilinde Sinop Camii'ndeki nakışlı minber ola (Dağlı & Kahraman, 2008).

Osmanlı devletinin önemli ilim ve kültür merkezlerinden olan Bursa'nın ilk camilerinden Orhan Gazi camisini seyyah, kalede yer alan tek şerefeli ve tek minareli, 110 ayak çapında eski bir mabet olarak tasvir etmiştir. Bursa'nın diğer Selatin Camilerinden biri olan Gazi Hüdavendigar yani Sultan I. Murad Camisinin, mimarının Frenk asıllı olmasından dolayı diğer camilerden farklı bir tarzda inşa edildiğini belirtmektedir. Bir kapısı ve bir tabakalı minaresi bulunan yetmiş ayak genişliğindeki caminin altının ibadethane üstünün medrese odaları şeklinde inşa edildiğini ve “Görmeye muhtaç, seyretmeye değer nurlu bir cami ve sırlarla dolu ruhaniyetli eski bir mabet” olduğunu aktarmaktadır. Şehrin doğusunda yer alan Yıldırım Bayezid Han Camisinin Timur hadisesinden dolayı yarım kaldığını ve Musa Çelebi'nin yardımlarıyla tamamlandığını aktarmaktadır. Eski tarz diye tanımladığı caminin uzunluğunun 150, genişliğinin 100 ayak olduğunu belirtip, vakıflarının zayıf olmasından dolayı köşede garip kaldığını vurgulamaktadır.

Bursa ile özdeşleşen yapılardan olan Yeşil İmaret'in (Çelebi Sultan Mehmed Cami) adını kubbelerinde ve minaresinde kullanılan yeşil çinilerden aldığı aktaran Evliya Çelebi camiyi, Bursa'nın doğusunda yüksek bir tepe üzerinde, duvarları beyaz mermerle kaplı süslü ve sanatlı bir yapı olarak tasvir etmektedir. Uzunluğu 108, genişliği 80 ayak olan caminin iki kubbeli sütünsüz inşa edildiğini ve mihrabındaki nakışlarının inceliğine atfen, meleklerin dahi yapamayacağı ince bir ustalıkla “hayal-pesend” işlendiğini belirtmiştir. Kible kapısını, ham mermer üzerine üç yılda ince bir sanatla işlenmiş, dünyaca meşhur yüksek bir kapı olarak anlatan müellif, Cennet benzeri olarak nitelendirdiği caminin, farklı tarzı, ince işçiliği, çeşit çeşit sanatlarla işlenmesi ve güzelliği yönünden yeryüzünde başka bir benzerinin yapılmadığını vurgulamıştır.

Bursa'nın batı tarafında yer alan Muradiye Camisini bakımlı, şirin ve aydınlık eski bir ibadetgah olarak tanımlayan Evliya Çelebi, caminin II. Murad tarafından yapıldığını aktarmaktadır. Aydınlık ve nurlu bir yapı olarak tasvir ettiği caminin avlusunun etrafında birçok şehzadenin gömülü olduğunu bildirmiştir. Yüksekçe bir sed üzerinde tek minareli küçük bir cami olarak tanımladığı Emir Sultan Camii'nden başka Bursa'da yer alan diğer camilerden şehrin doğusunda Ulu Cami tarzında yapılmış olan Molla Arab Cebbari Cami, iç kalede yer alan Üftade Efendi Cami ve Setbaşı'nda yer alan Musalla Büyük Caminden kısaca bahsetmiştir. Evliya Çelebi şehrin camilerinin çokluğuna atıf yaparak izlenimini şu şekilde aktarmaktadır: “Ruhban Dağı'nın yarısında Kadı Yaylası'ndan Bursa'yı seyredince 200 kurşunlu cami ve 700 minare görülmekte idi” (Dağlı & Kahraman, 2008).

Osmanlı devlet teşkilatının şekillenmeye başladığı bir şehir olan Bursa aynı zamanda Osmanlı eğitim ve öğretiminde ayrı bir öneme sahipti. Türk yurdu olmasından sonra kurulan eğitim kurumlarıyla Bursa Osmanlı Devleti'nin önemli bir eğitim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Evliya Çelebi'ni: “Tamamı (---) adet olan medreseleri yapanları, derecesi ve mahallesiyle anlatıp yazsak bir tomar olur” dediği dönemin eğitim kurumlarından *Seyahatnamede* 20 medresenin ismi verilmiş, diğer eğitim kurumları başlıklar halinde belirtilerek içeriği boş bırakılmıştır. Diğer yandan dönemin önemli müderris ve alimlerinin yetiştiği, ilim, ibadet ve dini ritüellerin gerçekleştirildiği toplam 300 tekke bulunduğunu ve içlerinden en mükellefinin Hazreti Mevlana Celaleddin-i Rumi Tekkesi olduğunu ifade etmiştir.

Erken Osmanlı döneminde farklı işleve sahip pek çok yapıyı içeren külliye için imaret lafzı da kullanılmaktaydı (Ergin, 1945; Gürbıyık, 2015). Zamanla anlamı daralan imaret kelimesi aşevi karşılığında kullanılmaya başlanmıştır (Ergin, 1945; Gürbıyık, 2015) Evliya Çelebi Selatin Camilerinden bahsederken yer yer imaretlerine de değinerek, Selatin camilerinin bir eklentisi olan imaretler dışında, daralan anlamıyla ihtiyaç sahiplerine sabahtan akşama kadar hizmet veren 21 adet imarethane yapısının olduğuna değinmiştir.

Bursa'yı pek çok yönüyle anlatan Evliya Çelebi şehrin su kaynakları ve çeşmeleri hakkında da bilgilere yer vermiştir. Şehirde her biri hayır sahipleri tarafından yaptırılan 2060 çeşmenin varlığına değinen seyyah bu suların Uludağ'dan çıkan 17 kaynaktan geldiğini aktarmaktadır. Bursa demek “*sudan ibaret*” bir sözdür diyerek bu şehrin çeşmeye ihtiyaç duymadığını, 23.000 hanede akar suların olduğunu ifade etmiştir. Topografyasıyla uyumlu olarak Uludağ'ın eteklerine kurulan şehirde bütün evlerin birbirinden yüksekçe yapılmasından dolayı haneden haneye su akıtıldığına değinmiştir. Ancak bir Osmanlı geleneği olarak padişah ve şehrin ileri gelenlerince donanımlı, bakımlı sebilhanelerin yaptırıldığı aktarmaktadır. Bursa'da toplam 600 sebilhane 170 su değirmenin ve 3000 ev hamamı olduğuna değinmektedir.

Bursa'nın şifalı kaplıcalarını da anlatan seyyah, bu kaynakların başka yerlerde farklı şekilde adlandırıldığını ifade etmekle birlikte Bursa'da nice yüz kaplıca olduğunu bildirmiştir. Evliya Çelebi'nin “...kefere zamanındaki insanlar bu kaplıcaların özelliklerini bilmediklerinden üzerlerine bir yapı yapmamışlar” ifadesinden anlaşılacağı üzere termal kaynakların Osmanlı döneminde yapılara kavuşarak şifa niyetiyle değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Müellif kaplıcaları bulunduğu yer, yapıların ve kaplıca sularının özellikleri, hangi hastalıklara iyi geldiği, nasıl faydalanılması gerektiği şeklinde Eski Kaplıca, Çekirge Sultan Kaplıcası, Kükürtlü Kaplıcası, Yeni Kaplıca ve Kaynarca Kaplıcası hakkında bilgiler vererek anlatmıştır.

Kaplıcalar içinde en faydalısının Gazi Hüdavendigâr yapısı Eski Kaplıca olduğunu belirten Evliya Çelebi bu kaynağın ne kadar yararlı ise o kadar da zararlı olduğuna dikkat çekerek nasıl faydalanılması gerektiğini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Şifa özelliğine vurguda bulunan seyyah, Çekirge Sultan ve Kükürtlü Kaplıcasının uyuz, cüzzam gibi cilt hastalıklarını giderdiğini belirtmiştir. Gerek Uludağ'dan çıkan kaynak suları ve gerekse şifa kaynağı ılıcalarıyla Bursa'nın Evliya Çelebi'nin belirttiği üzere “*sudan ibaret*” bir şehir olduğu anlaşılmaktadır ki bunun yansımalarını da çeşmeler, hamamlar ve kaplıcaların çokluğunda görmek mümkündür.

Evliya Çelebi Bursa'nın su kaynaklarını tarihi ve mimarisiyle harmanlayarak özel anlatımı ile sunmuştur. Bu kısmının metin kapsamına baktığımızda toplam 290 kod içinde 33

kodun su kaynaklarına ait olduğu görülmektedir. Bu da eser içerisinde kodlanan bölümün %11,38'nin su kaynaklarına ayrıldığı anlamına gelmektedir (Şekil 1., Şekil 2., ve Şekil 5).

Bir yerin kültürel özelliklerinin yansıdığı en önemli mekanlardan biri çarşı ve pazarlardır. Öncelikle yöreye özgü ürünlerin sergilendiği çarşı ve pazarlar kalabalığı, satıcılarının tavırları, sesleri, dokusu ve kokusu gibi çeşitli yönleriyle ait olduğu kültüre özgü bir atmosfer yaratır. Evliya Çelebi Bursa'da toplam 9000 dükkânın ve kale kapıları gibi dört demir kapılı büyük bir bedestenin olduğundan bahsetmiştir. Bursa'nın ticari büyüklüğünü gösteren bedestende başka bir diyarda olmayan kıymetli mücevher, kap-kacak, hediyelik değerli eşyaların satıldığını ifade eden müellif kilitlenebilir 300 dolabın bulunduğunu aktarmaktadır.

Mısır hazinesine sahip kıymetli eşyaların olduğunu belirttiği bedesteni kale gibi sağlam yapılmış bir yapı olarak anlatmıştır. Bedestenin, dört tarafında yer alan dükkanlarla birlikte şehrin ticari merkezini oluşturduğuna değinmektedir. Bedestenden dışa açılan sokaklar üzerinde her birinde farklı ürünlerin satıldığı Kuyumcular, Gazzazlar, Kavukçular, Takyeciler, İpekçiler, Bezzazlar, Terziler, Hallaçlar, Hamhalet çarşılarının yer aldığı aktarmaktadır. Hepsinden donanımlı ve süslü olduğunu ifade ettiği Gelincik Çarşısının kendine özgü havasıyla yolcuların dimağlarını kokulandırdığını ve onları mutlu ettiğini belirtmiştir. Seyyahın ifadesiyle Bursa çarşılarının övüldüğünü belirttiği satırları şu şekildedir:

Hepsi bir düzen üzere kurulu kargir yapılardır, tamamı kurşun örtülü tonoz kemerli olup, ara ara demir pencereler bulunur... Bu çarşıların dışında başka yerlerde düzenli olarak yapılmış muhabbet pazarları vardır... Ülkeleri gezen seyyahların anlattıklarına göre bu çarşı pazarların yapılarına denk şirin bir yapı bir diyarda yoktur. Ancak Haleb'de ve Edirne'de Ali Paşa Çarşısı vardır (Dağlı & Kahraman, 2008).

Evliya Çelebi, ana cadde üzerinde yer alan bakımlı ve güzel Saraçhane Çarşısına, her türlü esnafın bulunduğu insan deryası Uzun Çarşıya, Kebapçılar Çarşısına, temiz ve süslü dükkanlarında çeşit çeşit kase, bakraç ve kalaylı nakışlı maşrapalarıyla yedi-sekiz renkte satılan hoşaflarıyla Bakkallar Çarşısına değinerek Bursa çarşılarının İstanbul'da dahi olmadığına dikkat çekmiştir. Bahar günlerinde Bakkallar Çarşısında satılan şerbet ve hoşafın üzerine kırmızı gül yaprakları ve gülsuyunun dökülmesinin yöreye özgü olduğunu belirtmiştir. Yemiş Pazarıcıları Çarşısı, İpek Çarkçıları Çarşısı *Seyahatnamede* bahsi geçen diğer çarşılardır. Ayrıca şehirdeki diğer dükkanların ise çakmak taşlarıyla döşeli, üzerleri asmalarla kaplı, salkım söğütlerle ve çınarlarla bezeli ana yollar üzerinde bulunduğunu aktarmaktadır.

Evliya Çelebi, dönemi itibariyle ticari hayatın önemli merkezleri olan hanlar hakkında da bilgiler vermektedir. Müellif, Bursa'da 108 güzel hanın bulunduğunu belirtilip sadece kale gibi büyük, kurşun örtülü hanları kaleme almıştır- Bunlardan Pirinç Hanını, demir kapılı, deve ve at ahırlı, 200 odalı kale gibi büyük bir yapı olarak tasvir etmiştir. Adını Acem tüccarlardan aldığını ifade ettiği Acem Hanını büyüklüğü yönüyle kaleye benzetmiştir. Bursa'yla özdeşleşen ipek ticaretinin merkezi olduğunu ifade eden seyyah, hanı iki katlı ve 200 odalı bir yapı olarak aktarmıştır. Evliya Çelebi şehirde bulunan başlıca büyük hanların Kurşunlu Hanı, Yoğurt Hanı, Kütahya Hanı, Yağ Kapanı Hanı olduğunu belirtmektedir. Bu hanların haricinde yolcuların bedava konakladığı 10 kadar kervansarayın bulunduğu ve Ali Paşa Kervansarayının Mimar

Sinan yapısı olduğuna değinmiştir. Yine şehirde bekar zanaatkarların ve başka şehirlerden gelen bekarların kaldığı 70 adet bekar hanından bahsetmiştir.

Dönemin sosyal ve kültürel merkezlerinden kahvehaneleri kaleme alan seyyah, Bursa’da 75 kahvehanenin bulunduğunu aktarmaktadır. Büyüklüğüne atfen her birini bin adam alacak genişlikte olduğunu ifade etmektedir. Sultan IV. Murad döneminde İstanbul kahvehanelerinin kapatılmasından sonra Bursa kahvehanelerinin meşhur olduğuna değinen Evliya Çelebi, tiryakilerinin yüzünü güldüren bu mekanlarda hüner sahibi yetkin ustaların, gazelhan ve meddahlarının toplandığını aktarmıştır. Her birinin irfan mektebi olduğuna dikkat çeken müellif Ulu Cami yakınlarında Emir Kahvesi, Şerafıyar Kahvesi, Serdar Kahvesi ve Cin Müezzın Kahvesi gibi mekanların olduğuna yer vermektedir. Ayrıca 97 yerde Bursa’ya özgü meşhur bozahanelerini “Hiçbir diyara mahsus olmayan, pak çinili, nakışlı tavanlı ve kargir sofalı, biner adam büyüklüğündeki bozahane ve buzhaneleri vardır ki Temmuz’da bodrum katlarında bozalarını buzlar üstüne koyup bozaları göğreyip, bozarıp soğuk olur, cüllab gibi pak bozası olur” şeklinde anlatmıştır. Toplumun ileri gelenlerince de tercih edilen bu mekanlarda, kahvehanelerde olduğu gibi okuyucular ve müzisyenlerin bulunduğuna değinmiştir.

Şehir dokusunu oluşturan tüm unsurlar hakkında bilgiler veren Evliya Çelebi, Bursa’daki köprülere de değinerek, şehirde bulunan toplam 48 adet köprüden, sadece Irgandı Köprüsüne hikayesiyle birlikte yer vermiştir. Muadillerinden farklı bir yapı tarzına ve işleve sahip olan Irgandı Köprüsü üzerinde tonoz kemerli ve üzeri kurşunla kaplı 200 dokumacı dükkânının olduğunu ifade eden seyyah, köprünün girişlerindeki demir kapılara dikkat çekmektedir. Seyyah kaleminden dökülen “Anadolu, Arap ve Acem ülkesinde bir göz meşhur, göklere baş çekmiş büyük köprünün biri de budur” ifadeleriyle köprünün önemini vurgulamıştır.

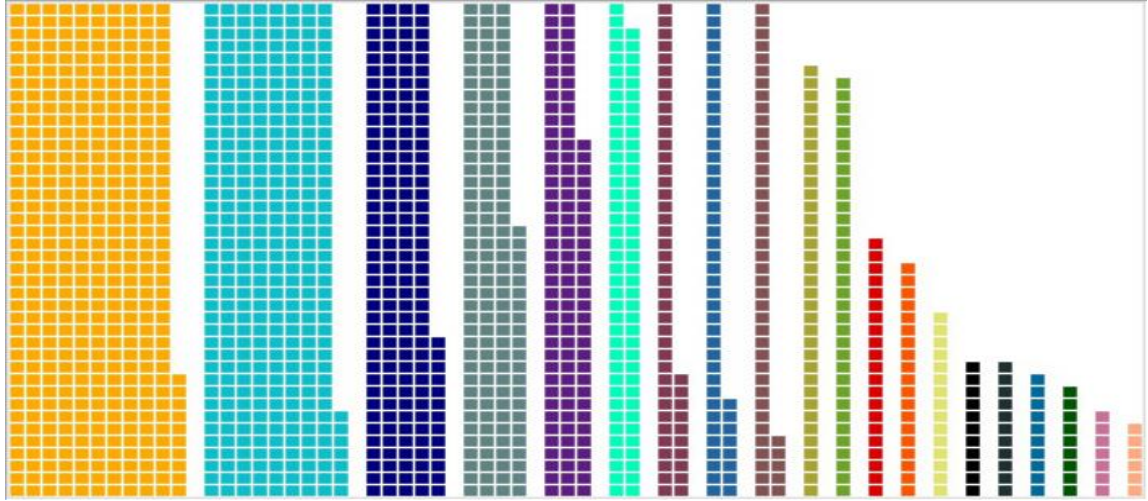
Bursa halkının “*gün başına birer mesire yerimiz vardır.*” diyerek övündüğüne değinen Evliya Çelebi Bursa’da, 366 mesire ve dinlenme yerinin bulunduğunu hatta daha fazlası olabileceğini belirtmiştir. Bunlar içerisinde 15 mesire alanını; adları, konumu, bitki örtüsü, kaynak suları hakkında bilgi vererek anlatmıştır. Dinlenme yerleri arasında “Hüdanın nazargahı” diyerek yücelttiği Pınarbaşı’nın, kaynak sularıyla meşhur bir mekan olduğuna değinen seyyah, diğer mesire yerlerinin hoş havası ve güzel doğasıyla insanlara gönül hoşluğu verdiğini ifade etmektedir.

Şehrin simgesi Uludağ’ın ve mesire yerinin, Ayasofya patrik ve rahiplerinin inziva yerleri olmasından dolayı Ruhban ya da Keşiş Dağı olarak isimlendirildiğini aktaran müellif ilk gördüğü ulu dağ olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Keşiş Dağı’nın saraya kar ve buz sağlayan bir kaynak olduğunu belirtmiştir. Bu dağ üzerinde binlerce yıllık karların içinde yaşadığına inanılan Ab-1 Zülal denilen bir kurtçuğun bütün hastalıklara iyi geldiğini fakat büyük gayretler neticesinde çıkartıldığından bahsetmiştir. Cihanın kulesi olarak tarif ettiği Uludağ’ı yüksekliğine şu şekilde atıfta bulunmuştur.

...Keşiş Dağı'nın ta en yüksek tepesidir ki göklere baş kaldırmıştır. Aşağıda bulutların şehir üzerine geçtiği görünür, ta bu merteye yüksektir... Gayet yüksek dağ olduğundan kar, ağaç ve bitkilerin durması ihtimali yoktur. Çıplak kayalı yüksek zirvedir ki kible tarafında Kütahya dağları görünür. Batı tarafında deniz aşırı Rumeli tarafında Gelibolu dağları görünür. Bulutsuz açık hava olduğunda ateş saçan güneşin ışıkları İstanbul Kalesi üzerine parıltılarını yansıttığında

Yedikuleleri, Sultan Ahmed Camiinin altı adet minareleri ve Ayasofya Camii apaçık bellidir (Dağlı & Kahraman, 2008).

Mesire alanları dışında kendisinin konaklamış olduğu beş farklı menzili kaleme alan Evliya Çelebi, birbirlerine üç beş saatlik uzaklıktaki bu menzillerin bazı fiziki coğrafya özelliklerinden ve öneminden bahsetmiştir. Bu yerler Gazi Yaylası, Sobran, Bakacak, Süleyman Han Menzili ile en son konakladığı Kadı Yaylasıdır. Süleyman Han Menzili'nin kışın su birikintileri ve göllerin donması nedeniyle saraya ve padişahın belirlediği yerlere Mudanya üzerinden kar buz temin edilen yerlerden biri olduğuna değinmektedir.

Şekil 6. Kod frekansına göre metin portresi¹²

Osmanlı şehirciliğinin en önemli unsuru olan vakıf yapılarının içerisinde ve çevresinde yer alan ziyaretgahlar *Seyahatname*de kapsamlı olarak aktarılmıştır. Evliya Çelebi ziyaret ettiği türbeleri sadece görünüşlerini değil aynı zamanda onların etrafında halelenen rivayet ve efsaneleriyle de nakleden bir anlatım tercih etmiştir. Ziyaretgahları bu kapsamda kayıt altına almasıyla da *Seyahatname* ayrı bir öneme sahiptir (Önkal, 2009).

Ziyaretgahları belirli bir sistematik halinde anlatan Evliya Çelebi, "...gönül açan bu eseri yazma sebebimiz geçmişlerin anlaşılması ve bilinmesiydi..." düsturuyla, Bursa'yı Türk yurdu olması için son nefesine kadar mücadele eden Osman Gazi'den başlayarak Orhan Gazi, Gazi Hüdevendigâr, I. Murad Han, Yıldırım Bayezid Han, Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad Han'a ait ziyaretgahlarını yaşamlarına değinerek anlatmıştır. Sonrasında Bursa'da medfun olan şehzadelerin ziyaretgahlarını anlatan Evliya Çelebi Osmanlı'nın 6 padişahı, evlatları ve ailelerinin kabirlerinin Bursa'da bulunduğunu aktarmaktadır.

"Bursa şehri içinde nice yüz bin büyük evliyalar gömülüdür, binlercesini ziyaret ederek birer Fatıha-ı şerif, sultanlara birer Yasin-i şerif okuyup ruhlarını yad ettik" diyerek Osmanlı'nın ulema şehrinde medfun bulunan mübarek zatlara ve ziyaretgahlarını Geyikli Baba Sultan'dan başlayarak Şeyh Hz. Abdal Musa, Şeyh Hz. Abdal Murad, Mevlana Şemseddin

¹² Soldan sağa: Padişahların anlatılması, tarihi bilgi, mimari özellikler, Bursa dinlenme ve mesire yerleri, evliyalar ve ziyaret yerlerinin anlatılması, Selatin cami ve diğerlerinin anlatılması, kervansarayların anlatılması, Bursa halkının giyim kuşamları, dilleri ve kazançları, Bursa çarşı pazarının anlatılması, giriş, Bursa medreselerinin anlatılması, aşağı kale ve şehrin anlatılması, padişahların anlatılması, köprülerin özellikleri, kaynak suyu ve çeşmelerin anlatılması, Bursa'nın mahalle isimlerinin anlatılması, ileri gelenler, imam hatipler ve büyük şeyhlerin anlatılması.

Mehmed Fenari, Hz. Seyyid Emir Sultan ve diğerlerine değinerek yaşam öyküleriyle birlikte anlatmıştır.

Ziyaret ettiği her mekânın tarihi ve mimarisine değinen Evliya Çelebi ayrıca yerleşme ve coğrafi özelliklerini de detaylıca aktarmaktadır (Şekil 6. ve Şekil 4.). Evliya Çelebi'nin Bursa'yı ruhaniyetli bir şehir olarak tanımlamasında da şehir dokusuna yayılmış ziyaretgahların önemli bir etkisi vardır. Müellifin seyahate çıkma ve bir eser oluşturma sürecinde babasının "...büyük velileri ziyaret et, ziyaretgahları kaydet..." öğüdüne binaen Osmanlı hanedanının ileri gelenleri ile fetih sürecinde ve sonrasında Bursa'da bulunan önemli zatların ziyaretgahlarını okurlarına aktarmıştır. Kod frekansına göre metin portresi göstermektedir ki seyyah babasının öğütlerini dikkate alarak eserinde padişahlara ve dönemin önde gelenlerine büyük ölçüde yer vermiştir. Belge içinde kişi ve olayların anlatıldığı bölümün frekans olarak fazla olmasının nedeni babasının bu nasihatidir. Kişi ve olaylar dışında cami, türbe ve medrese ziyaretleri eser içerisinde geniş yer kaplamaktadır.

Bu çalışmada şehir dokusunu oluşturan yapılar ve şehirle ilişkili mekanlar *Seyahatnamedeki* düzene göre değerlendirilmiştir. Osmanlı yönetimiyle yeni bir görünüm kazanan şehrin, kültürel anıtları olan eserler, seyyahın kaleminden kayda geçirilmiştir. Aktarılanlardan anlaşılacağı üzere, idarenin gücünü, inancını, ticaretini, sosyal devletçiliğini temsil eden kamusal yapıların taş, mermer gibi dayanıklı malzemelerle inşa edildiği, şehir dokusunda yer alan diğer yapıların ise (evler, dükkanlar, vs.) kargir tarz yapılar olduğu görülür. Tonoz kemerli yapılar, kurşun örtülü çatılar, camilerde, hamamlarda, kahvehanelerdeki sanatlî süslemeler dönemin yaygın yapı, malzeme ve sanat anlayışını yansıtmaktadır.

Mimari, toplumsal gerçeklerin bir yansımasıdır, kültürel coğrafi görünümün önemli bir kısmını oluşturur. Aynı zamanda giyim tarzı da bir kültür bölgesinin karakterini yansıtır. Kültürün maddi unsurlarından biri olan giyim-kuşamı etkileyen pek çok etken (İklim, inançlar, gelenek ve görenekler, yetiştirilen ürünler... gibi) bulunur (Özgüç ve Tümertekin, 2017, s. 119). Evliya Çelebi, Bursa halkına dair izlenimlerini anlatırken; meslek durumlarına göre, bir kısım halk tabakası hizmet ehli, bir kısım kara ve deniz tüccarı, zengin iş sahibi, bir kısım çarşı ve pazarda sanat sahibidir diyerek üç tabakaya ayırmış ve güçleri ölçüsünde değerli elbiseler giydiklerini belirtmiştir. Kıyafet, kültür unsuru olmasıyla birlikte aynı zamanda bir statü göstergesidir. Seyyah, Bursa'nın nice bin samur kürklü muhteşem zengin tüccar ve alimlerinden bahsetmiştir. Bursa kadınlarına özgü saç örgülerini Bursa şairlerince "*giysû-ı mergûle*" şeklinde tabir edildiğini belirtmiştir.

Diğer yandan soyut kültürel unsurlara dair bilgileri yer yer satır aralarında görmek mümkündür. Kahvehane ve bozahanelerde çalınan musiki, okuyucular ve dans gösterilerini "...günde üç kere Hüseyin Baykara Fasılları (şiir, müzik, dansın bulunduğu sohbet meclisleri) ederlerdi..." diye belirtmiş, kahvehanelerde gazelman ve meddahların gösterileri ile ılıcalardaki çeşitli gösterileri "*Bursalıya özgü tuhaf hünerler*"¹³ şeklinde aktarmıştır. Tüm halkını "...zevk

¹³ Evliya Çelebi ahalinin kaplıca eğlencelerini şu şekilde anlatmaktadır: "*Özellikle sonbaharda bütün aşıklar saf saf ve sıra sıra olup karanlık gecelerde bu kaplıcaları türlü türlü kandiller ve fanuslar ile aydınlatıp herkes yaranlarıyla havuz içine girip kimi tavus kanadı ve kimi güvercin taklası atıp kimi dalgıç gibi dalıp bir dilberin huzuruna çıkıp selam verir... Bazı zaman bütün sadık aşıklar yek dil, yek cihet olup el ele verip gemicilerin "He ya mola" sesleri gibi bir hay-huy ile el ele dolaştıkça büyük havuzun içinde olan temiz su Umman denizi girdabı gibi dönüp dolaşıp deniz selleri gibi aktıkça önüne hiç kimsenin durmaya güçleri yetmeyip bütün aşıklar kendi halleriyle durup su ile dönüp dolaşırlar ki göz ermez büyük bir gösteridir. Daha nice bunun benzeri oyunculuklar vardır.*"

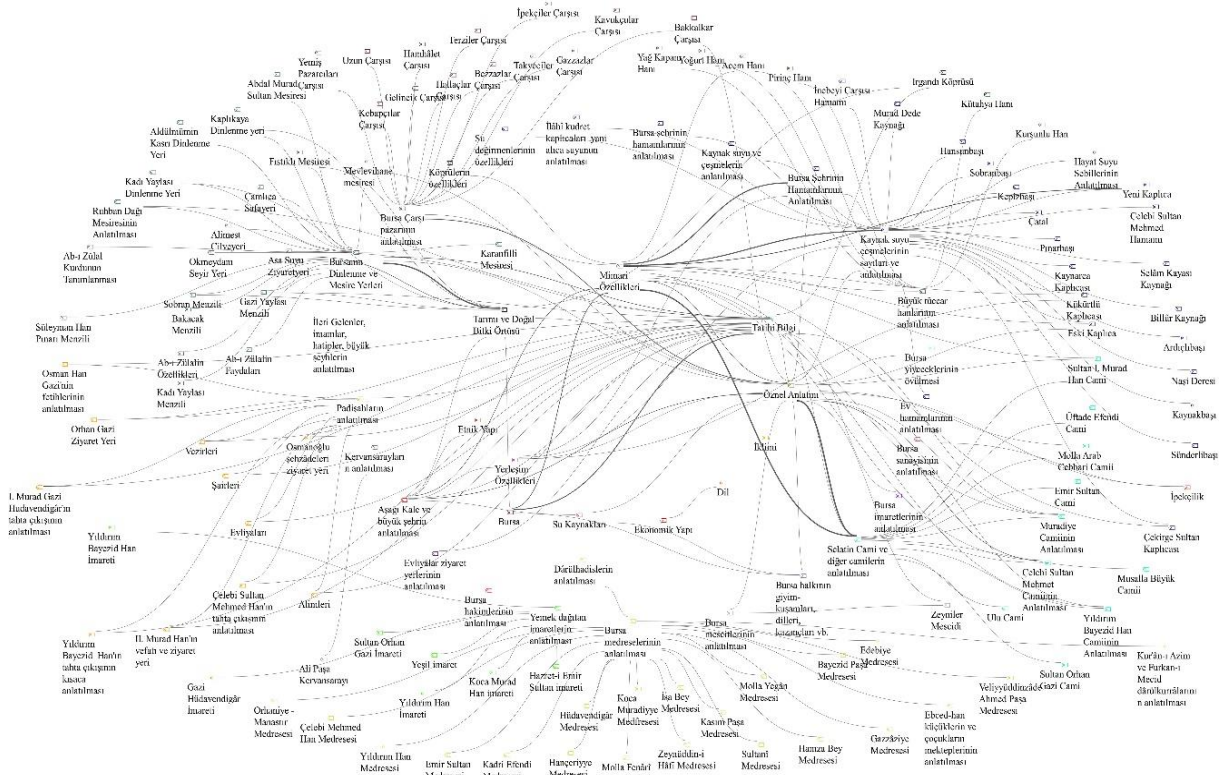

ehli, eğlenmeyi seven hoş sohbet adamlar.” olarak tanımlamıştır. Dilleri hakkında yöreye özgü lehçelerinin Türk lehçesine yakın kelimeler içerdiğini “Ahmed Çelebi-Ehmet Çebü, Mehmed Çelebi-Memet Çebü, İsmail Çelebi-İsmil Çebü”, örnekleriyle vermiştir. Soyut kültür içinde değerlendirilen yeme-içme alışkanlıkları çevresel faktörlerle ilgili olduğu gibi, kültürel çevreyle de ilgilidir (Özgüç & Tümertekin, 2017, s. 97-115).

Bursa şehri fethiyle birlikte başka yerlerden birçok göç almış kültürüne zenginlik katmıştır. Seyyah, yörenin yeme-içme kültürüne ilişkin beyaz somunu, katmerişi, kahisi (bir çeşit simit), gözlemesi, kirde kebabı, tahinlisi ve beyaz helvası, içeceklerden; çeşit çeşit hoşafı, renkli şerbetleri, yemen kahveleri, süzme bozasından bahsetmiştir. Ayrıca yılda bir kez düzenlenen Erguvan şenliğine değinerek Emir Sultan Hazretlerinin ruhaniyetiyle geniş kitlelere ulaştığını aktararak Bursa'nın somut olmayan kültürel değerlerini yansıtmaktadır.

Evliya Çelebi'nin “ipek yurdu” dediği Bursa'nın yerel kültüründe ve ekonomik faaliyetleri arasında ipek önemli bir yer edinmiştir. Seyyahın kayıtlarında; “...zira Bursa'nın mahsulatının en büyüğü ipektir, bu diyarda olan ipek, Acem diyarının Lahican'ında ve Şirvan'ında olmazdır, halkın çoğunlukla kazançları ve işleri ipek üretmektir, kadife, sereng ve Bursa çatına yastıkları dokumaktır”, şeklinde belirttiği üzere hem üretiminin hem de ticaretinin (ipekçiler çarşısı, ipek çarkçıları çarşısı) yapıldığı anlaşılmaktadır.

Özetle doğrudan aktarımla ve görsel araçlar ile ifade edilen *Seyahatnamede* kişi ve olaylar üzerinden yapılan aktarmalar oldukça fazladır. Bunu kod frekansında da görmek mümkündür. Ancak kodların birlikte oluşma modeli göstermektedir ki belgede aktarılan bilgilerin büyük bir çoğunluğu kültürel (yerleşim özellikleri, mimari, ekonomik yapısı, kültürel yapısı) özellikler ile bağlantılıdır (Şekil 7).

Şekil 7. Kodların birlikte oluşma modeli

Sonuç ve Tartışma

Toplumsal yapıdan bireysel davranışlara kadar birçok bilginin aktarıldığı Evliya Çelebi *Seyahatnamesi* kültür coğrafyası açısından önemli bir kaynaktır. Bu çalışmada da Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, kültür coğrafyası bakımından Bursa özelinde değerlendirilmiştir. Eserde coğrafya, yönetim, kurumlar, sosyo-ekonomik yapıların yanı sıra din, folklor, gelenek ve görenekler hakkında da bilgi verilmektedir. Çalışmanın kapsamında Bursa bahsinin analizi sonucu coğrafi, tarihi ve kültürel özellikler metnin %31,72'sini, ziyaret edilen yerlerin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı kısım ise metnin %61,03'ünü oluşturduğu tespit edilmiştir (Şekil 2).

Evliya Çelebi'nin Bursa yolculuğuna eşlik ettiğimiz bu çalışmada ilk olarak ziyaret ettiği yerlerin kültürel özelliklerine ilişkin aktarımları dikkat çekmektedir. Öncelikle dil özellikleri ve ziyaret ettiği yerin etimolojisini aktaran yazarın eseri tarihsel diyalektoloji için önemli bir kaynak oluşturmaktadır (Dankoff, 2006). Çalışmamızda doğrudan aktarımlar ile Evliya Çelebi'nin kendi adına konuşması ve onun düşünce dünyasının anlaşılması amaçlanmıştır. Görsel araçlar ile eserin düzenlenme şeması üzerinde durulmuştur. Görsel araçlar göstermektedir ki Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi* hem Osmanlı İmparatorluğu'nun kapsamlı bir tasvirini hem de yazarın elli yıl boyunca yaptığı gezileri anlatan geniş bir panoramadır. Yazdığı eserinden gezip gördüğü yerleri, düşünce dünyasını ve bakış açısını anlamak mümkündür (Dankoff, 2012). Gezip gördüğü yerler hakkında bilgiler aktaran seyyah büyük ölçüde mimari özellikler ve tarihi bilgiler vermektedir (Şekil 5). İfade edilen özellikler başlığı altındaki kodlar incelendiğinde de bu durum açıkça görülmektedir. *Seyahatnamede* incelediğimiz bölümünün ifade edilen özellikler başlığının %20,4'ü mimari özellikler %18,2'si ise tarihi bilgilerden meydana gelmektedir.

Seyahatnamedeki anlatı Evliya Çelebi'nin bakış açısı ile aktarılmaktadır. Öznel anlatım başlığı altında kodlanan bu kısımda Evliya Çelebi'nin beğenileri, yergileri ve tepkileri yer almaktadır. Örneğin "...böyle geniş toprakları olan bolluk, ucuzluk, arazisi güzel, insanları hoş ve sevimli, ekin yerleri bol, bereketli, nimetli, sayısız tatlı suları çağıldayan, evden eve suları akan süslü bir şehirdir. Anadolu toprağında yedi beldeden biri de bu Bursa şehridir." ifadesi ile beğenisi, "acaip bir mihrabı vardır ki diller anlatımında ve tanımlamasında aciz kalır" ile gördüğü yer/mekân/şey hakkındaki tepkisi ilgili başlık altında kodlanmıştır.

Öznel anlatım başlığı altındaki kodlara, özellikle mimari özellikler ve soyut unsurların (giyim, kuşam, dil) aktarıldığı kısımlarda da rastlanılmaktadır. Çelebi'nin beğeni, yergi ve tepkilerinin kodlandığı kısımdan yalnızca kişisel beğenisi ve tepkisi değil bulunduğu hâkim kültür ve yetişme tarzı da anlaşılmaktadır. Eser metaforik, simgesel ve dini öğelerden oluşan bir anlatıma sahiptir. Bu da seyyahın İslam kültürünü küçük yaşlardan itibaren aldığı eğitim ile içselleştirmesinden kaynaklanmaktadır (Kaya, 2016). Gördüğü lokasyonları veya mimari eserleri "*cennet gibi, nur dolu*" diye aktarması, coğrafi bir oluşumu ise ayetler ile açıklaması İslam kültürü ve şahsı arasındaki kuvvetli bağı göstermektedir.

Bir kültürel öge olan tarihi yapıları aktarırken seyyah, muhtemelen babasının mesleğinin de sanatkarlık/zanaatkarlık olmasından kaynaklı, eserler hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Eserin mimarisini detaylı bir şekilde aktarırken sanat eseri olarak hayran kaldığı bu yapıların ustaları hakkında da bilgiler vermiştir. Bu sayede on yedinci yüzyılın yapı stokunu ve mimari durumunu ortaya koymuştur. Adeta şehrin haritasını çizer gibi aktarımlar yapan Evliya Çelebi

iç kaleyi şu şekilde aktarmıştır: 200 hane, 7 mahalle, 7 mescit, 20 dükkân, 1 hamam, 1 çarşı bulunmakta, Sultan Orhan Camii ve Türbesi de yer almaktadır. Aşağı surların III. Mehmet zamanında Celali eşkıyasının hücumlarından korunmak için yapıldığını belirten Evliya Çelebi, şehrin kat kat yükseldiğini, 23.000 kadar ev ile 176 Müslüman, 9 Rum, 7 Ermeni mahallesi, 1 Kıpti mahallesi, 9 Yahudi cemaati ve bir de Miskinler mahallesinin, pazar ve çarşılarında 9000 dükkân, büyük bir bedesten ile 357'si sultanlar, vezirler ve diğer ileri gelenler tarafından yapılmış camilerin de dahil olduğu 1040 kadar irili ufaklı caminin bulunduğunu aktarmaktadır (Oğuzoğlu, 2012).

“Tarihi bilgi” kodunun frekans olarak fazla çıkmasının nedeni belge içinde kişi ve olayların anlatıldığı bölümün frekans olarak fazla olmasıdır (Şekil 6.). Kişi ve olaylar dışında gördüğü yapı ve doğal oluşumlar hakkında aktardıkları da *Seyahatname* içinde geniş yer tutmaktadır. Kod frekansı olarak; “padişahların anlatılması”, “selatin cami ve diğerlerinin anlatılması” başlıklarının metin içinde geniş yer kaplamasının bir diğer nedeni daha öncesinde de ifade edildiği üzere babasının “...büyük velileri ziyaret et, ziyaretgâhları kaydet” öğüdüdür. *Seyahatname* içinde dikkat çeken bir diğer önemli anlatı ise “Bursa’nın dinlenme ve mesire yerleri” dir. Söz konusu yerleri anlatırken adının nereden geldiği, halkın gündelik yaşamı ve izlenimleri hakkında bilgi vermektedir. Örneğin ziyaret ettiği Bakacak Mevki’ni “İnsan bakmaya cü’ret edemeyip akli perişan olur” diye tasvir ettikten sonra adının “Ramazan gecelerinin hilali belli olur mu olmaz mı diye Ramazan hilaline baktıkları için...” Bakacak olduğunu belirtir. Keşiş Dağı’nın bu isim ile adlandırılmasının sebebini ise “Ayasofya’dan patrik ve rahipler riyazat ile uçarak dağda konaklayıp sakin olurlardı. Onun için Keşiş Dağı derler” diye açıklamaktadır. Yer adları ile ilgili birçok aktarmanın yapıldığı *Seyahatname* toponimik açıdan değerli bir kaynaktır (Alkan, 2022). Toplumların yaşadıkları yerleşmelere kendi kültürlerine uygun isimler verdikleri göz önüne alındığında *Seyahatname* içindeki aktarımların kültürel açıdan oldukça değerli olduğunu söylemek mümkündür.

Halkın eğlence anlayışı, mutfak kültürü, halkın ruhsal özellikleri, giyim kuşamı, dili ve ekonomik faaliyetleri aktardığı diğer alt kod başlıklarıdır. Yeme-içme kültürünü aktarırken özellikle yerleşim yerinde meşhur olanları geniş bir şekilde anlatmaktadır. Beğeni ile bahsettiği yiyecekler arasında beyaz tandır, katmerişi, kirde kebabı, dut, üzüm, kayısı, kestane ve kiraz yer almaktadır. Yine Bursa halkından da övgüyle bahsetmektedir. Netice itibarıyla Evliya Çelebi ne kadar öznel anlatım ve masallar ile aktarımlar yapsa da, ifade edilen mimari, tarihi, kültürel ve coğrafi bilgiyi sistematik bir şekilde aktarması onu hem doğulu hem de batılı diğer seyyahlardan ayırmaktadır (Dankoff, 2012).

Kültürün yazıya geçirilerek geleceğe taşınmasında önemli bir rol oynadığı için Evliya Çelebi *Seyahatnamesi* UNESCO Dünya Belleği’ne 2013 yılında dahil olmuştur. UNESCO bünyesinde hazırlanan “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” ile *Seyahatname* değerlendirmeye alınmış ve kültürel miras olarak değerlendirilmiştir. Avrupa Konseyi Kültür Rotaları Programı ile oluşturulan “Evliya Çelebi Yolu” ile kültürel mirasın korunması ve yaşatılması amaçlanmıştır. Rota sayesinde 50 yılı aşkın bir süre boyunca geniş bir coğrafyada gezip dolaşan Evliya Çelebi’nin günümüz seyyahlarına yol göstermesi amaçlanmıştır (Avcı & Coşkun, 2023). Bundan dolayı eser toplumsal yapının bütün unsurlarını içeren zengin bir antoloji hüviyetindedir (Kurucu, 2016). Olayları ve mekânları her yönü ile aktarması çalışmamıza zengin bir kaynak sağlamıştır (Özkan, 2017). Özetle seyyahın kaleme

aldığı eser bir kùltür belleğidir. İncelediğimiz kısım Bursa'nın kùltürü, kimliği ve şehir belleğini ortaya koymamıza ayrıca sosyal tarihini de anlamamıza imkân sağlamıştır.

Kaynakça

- Alkan, A. (2022). Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'ne göre Bitlis Şehri yer adları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(68), 58-66. <https://doi.org/10.5152/AUJFL.2022.1006566>
- Akman, M. (2012). Bir hukuk tarihi kaynağı olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi. C. Yılmaz (Ed.), *400. Yıl Evliya Çelebi Atlası* içinde (s. 402-405). Medam Yayınları.
- Allen-Meares, P. (1995). Applications of qualitative research: Let the work begin. *Social Work Research*, 19(1), 5-7.
- Andersen, A. (2020). "A Tenacious reputation for unreliability:" Re-viewing Evliya Çelebi's description of the Diyarbakir Ulu Cami in the Seyahatname. *Architecture and Culture*, 8(1), 29-53. <https://doi.org/10.1080/20507828.2020.1839720>
- Avcı, N. & Coşkun, B. (2023). Cultural route development: İzmir following the footsteps of Evliya Çelebi. *Milli Folklor*, 137, 111-122. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.689819>
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel araştırma yöntemleri*. Siyasal Kitabevi.
- Çelebi, E. (2008). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. S. A. Kahraman & Y. Dağlı (Eds.,) 2. *Kitap* içinde (1. Cilt). Yapı Kredi Yayınları.
- Dağlı, Y., & Kahraman, S. A. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit* (10 cilt). Yapı Kredi Yayınları.
- Dankoff, R. (2006). *An Ottoman mentality: The world of Evliya Çelebi*. BRILL.
- Dankoff, R. (2012). *Seyyah'ı alem Evliya Çelebi'nin dünyaya bakışı* (M. Günay, Trans.). Yapı Kredi Yayınları.
- Danto, E. A. (2008). *Historical research*. Oxford University Press.
- Demir, U. (2015). The story of a forbidden and censored book: Early editions of Evliya Çelebi's seyâhat-nâme. *Osmanlı Araştırmaları- Journal of Ottoman Studies*, 2015(46), 193-212.
- Doğanay, H. (2000). *Coğrafya'ya giriş*. Çizgi Kitabevi.
- Dülgar, S. (2023). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde İç Anadolu Bölgesindeki tekke ve zâviyeler ve helal yaşamı yaygınlaştırıcı rolleri. *Academic Platform Journal of Halal Lifestyle*, 5(1), 53-61.
- Ergin, O. N. (1945). *Fatih İmareti Vakfiyesi*. İstanbul.
- Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough?: An experiment with data saturation and variability. *Field Methods*, 18(1), 59-82.
- Gürbıyık, C. (2016). Osmanlı imaretlerinin (aşevleri) tipolojisi üzerine bir deneme. *Sanat Tarihi Dergisi*, 24(1), 23-51. <https://doi.org/10.29135/std.272952>
- Gürçay, S. (2019). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Çatalca. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 135-145.

- İsmailoğlu, S., & Beşgen, A. (2023). Evliya Çelebi Seyahatnâmesi üzerinden bir okuma: Erzurum Kenti ve tarihi yapıları. *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, 9(114), 8174-8180. <https://doi.org/10.29228/sss.71754>
- Kahraman, S. A. (2020). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Fatih Sultan Mehmed*. Yeditepe Yayınevi.
- Kaya, N. (2016). Evliyâ Çelebi Seyahatnâme'sinde Ayasofya Camii ve ekfrastik yaklaşım. *Milli Folklor Dergisi*, 14(110), 114-120.
- Kozak, N. (2022). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yemek kültürü (yorumlar ve sistematik dizin). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 33(2), 155-160. <https://doi.org/10.17123/atad.1186731>
- Kurucu, İ. (2016). Evliya Çelebi Seyahatnamesinde yer alan sözel kültür icracıları/anlatıcılar. *Asia Minor Studies*, 4(7), 193-222. <https://doi.org/10.17067/ams.28652>
- Mackieson, P., Shlonsky, A., & Connolly, M. (2019). Increasing rigor and reducing bias in qualitative research: A document analysis of parliamentary debates using applied thematic analysis. *Qualitative Social Work*, 18(6), 965-980. <https://doi.org/10.1177/1473325018786996>
- Oğuzoğlu, Y. (Ed.). (2012). *Halil İnalçık'ın Bursa araştırmaları*. Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Önkal, H. (2009). Türkiye'de türbe mimarisi araştırmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (14), 125-140.
- Öteleş, Z. (2019). Tasavvufun metafizik omurgası: Rüya –Fusûs merkezli bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 139-147.
- Özgüç, N. & Tümertekin, E. (2000). *Coğrafya: Geçmiş- kavramlar- coğrafyacılar*. İstanbul.
- Özkan, S. H. (2017). Seyyahların Piri Evliyâ Çelebi: Seyahat mı? Şefaât mı? *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 25-35. <https://doi.org/10.21021/osmed.284899>
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Pegem Akademi. (Orijinal çalışma 2001 yılında yayımlandı.)
- Silverman, D. (2021). *Nitel araştırma nasıl yapılır?* (E. Hava, Çev.). Küre Yayınları. (Orijinal çalışma 2004 yılında yayımlandı.)
- Şavk Çelik, Ü. (2011). *Sorularla Evliya Çelebi: İnsanlık tarihine yön veren 20 kişiden biri*. Hacettepe Üniversitesi.
- Tezcan, N. (2019). *Seyyahın kitabı: Evliya Çelebi üzerine makaleler*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2017). *Beşerî coğrafya*. Çantay Kitabevi.
- Wyatt, G. D., & David. (2021). Document analysis. In *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion (2nd ed.)*. Routledge.
- Zimolzak, C. E. & Stansfield, C. A. (1983). *The human landscape: Geography and culture*. Merrill.

Geliş Tarihi : 07.05.2024

Kabul Tarihi : 08.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1477222>

Ertuğrul-Yaşar, Z. (2024). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığının, zihin okuma ve bağlanma ile ilişkisinin incelenmesi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 134-149. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1477222>

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞININ, ZİHİN OKUMA VE BAĞLANMA İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Zehra ERTUĞRUL YAŞAR¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili bazı faktörleri belirlemek ve bağımlılığın önlemesine yönelik çalışmalara katkı sağlamaktır. Bu amaçla beliren yetişkinlik döneminde olan üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı, bağlanma ve zihin okuma arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmaya 129 üniversite öğrencisi (93 kadın, 36 erkek) katılmıştır. Sosyal medya bağımlılığının belirlenmesinde Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği, zihin okuma becerilerinin değerlendirilmesinde Gözlerden Zihin Okuma Testi, akran ve ebeveynlerine bağlanmalarının ölçülmesinde ise Ebeveyn ve Arkadaşlara Bağlanma Envanteri - Kısa Formu kullanılmıştır. Öncelikle değişkenlerdeki cinsiyet farklılıkları ve değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Ardından yüksek sosyal medya bağımlılığı olanlar ile olmayanlar arasında bağlanma ve zihin okuma açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığı analiz edilmiştir. Bulgular sosyal medya bağımlılığının kadınlarda daha yüksek olduğunu ve arkadaşlara bağlanma arttıkça, sosyal medya bağımlılığının azaldığını göstermiştir. Yüksek sosyal medya bağımlılığı olanların, diğerlerine göre ebeveyn ve arkadaşlara bağlanma puanlarının anlamlı olarak daha düşük olduğu bulunmuştur. Zihin okuma becerileri açısından ise sosyal medyaya bağımlılığı yüksek olanlar ile olmayanlar arasında anlamlı bir fark yoktur. Bu bulgular sosyal medya bağımlılığının önlenmesinde ebeveyn ve akran ilişkilerinin koruyucu bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Zihin okuma, Bağlanma, Bağımlılık, Beliren yetişkinlik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, zehra.yasar@yalova.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4543-3662>

Date Received : 07.05.2024

Date Accepted : 08.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1477222>

Ertuğrul-Yaşar, Z. (2024). Investigating the relationship between mind reading, attachment and social media addiction among university students. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 134-149. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1477222>

INVESTIGATING THE RELATIONSHIP BETWEEN MIND READING, ATTACHMENT AND SOCIAL MEDIA ADDICTION AMONG UNIVERSITY STUDENTS

Zehra ERTUĞRUL YAŞAR²

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate factors related with social media addiction and to contribute to addiction prevention studies. For this purpose, the relationships between social media addiction, attachment and mind reading were examined in university students within the emerging adulthood period. A total of 129 university students (93 females, 36 males) participated in this study. Bergen Social Media Addiction Scale was used to assess social media addiction, Reading the Mind in the Eyes Test was used to evaluate mind reading abilities, and the Parent and Peer Attachment Inventory - Short Form was used to assess attachment to peers and parents. First, gender differences and the relationships between variables were examined. Then, it was analyzed whether there is a significant difference in terms of attachment and mind reading between those with high and low social media addiction. Findings showed that social media addiction is higher in females, and as attachment to friends increases social media addiction decreases. Those with high social media addiction demonstrated significantly lower scores in attachment to both parents and friends compared to others. However, there was no significant difference in mind-reading abilities between individuals with high social media addiction and no social media addiction. These findings suggest that parent and peer relationships may play a protective role in preventing social media addiction.

Keywords: Social media, Mind-reading, Attachment, Addiction, Emerging adulthood.

² Assistant Professor, Yalova University, Faculty of Humanities and Social Sciences, zehra.yasar@yalova.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4543-3662>

Giriş

İnternet ve sosyal medyanın kullanımı dünyada olduğu gibi (Kanchan & Gaidhane, 2023; Kuss vd., 2014; wearesocial.com, 2024) Türkiye’de de her geçen yıl artmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) raporuna göre Türkiye’de 16-74 yaş arasındakilerin internet kullanım oranı 2020’de %79, 2021’de %82.6 iken 2022’de %85’e ve 2023’te %87.1’e yükselmiştir. Sosyal medya kullanımı ise 2022 yılında %82’ye ve 2023’te %84.9’a ulaşmıştır.

Sosyal medya; mesajlaşma, fotoğraf/video paylaşma ya da ilgi alanlarına göre insanlar arasında iletişim sağlama gibi özellikleri ile sosyal bilginin paylaşılmasını (Fox & Moreland, 2015) sosyal etkileşimin devam etmesini ve yeni sosyal etkileşimlerin başlamasını sağlamaktadır (Boyd & Ellison, 2007). Sosyal medya kullanıcıları da sosyal medya kullanımlarının amacı olarak sosyal etkileşimi göstermektedirler (Raacke & Bonds-Raacke, 2008; Yaşa Özeltürkay & Yarımoğlu, 2019). Böylece sosyal medyanın uygun kullanımının, insanların sosyal becerileri üzerinde olumlu etkisi olduğu düşünülebilir (Romero-López vd., 2021). Fakat internet ve sosyal medyanın problemlili kullanımı beraberinde “internet bağımlılığı” ve “sosyal medya bağımlılığı” gibi yeni kavramları da getirmiştir. İnternet bağımlılığının özel bir türü olarak kabul edilen sosyal medya bağımlılığı bir davranışsal bağımlılık olarak ele alınmaktadır (Griffiths, 2005). Burada söz konusu olan fizyolojik bir bağımlılık değil psikolojik bir bağımlılıktır (Davis, 2001). Davranışsal bağımlılık kriterlerinden yola çıkarak sosyal medya bağımlılığı için altı madde önerilmiştir (Andreassen, 2012). Bu maddeler: i) sosyal medya kullanımı ile aşırı bilişsel ve davranışsal meşguliyet, ii) olumsuz duygu durumunu azaltma amacıyla sosyal medya kullanımı, iii) sosyal medya kullanımını kontrol etmede başarısızlık, iv) istenilen hazzı ulaşmak için sürekli sosyal medya kullanımı arttırmak, v) sosyal medya kullanmadığında yoksunluk belirtileri göstermek, vi) sosyal medya kullanımı nedeniyle kişilerarası ilişkilerde ve sağlıkta sorunlar yaşamaktır. Davranışsal bağımlılıklardan sadece kumar oynama Amerikan Psikiyatri Birliği Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel Elkitabı’nın beşinci baskısında (DSM-5) “Maddeyle İlişkili Olmayan Bozukluklar” tanı kategorisinde yer alırken internet bağımlılığı ve sosyal medya bağımlılığı bu baskıda yer almamaktadır. Araştırmacılar, DSM’nin ileriki versiyonlarında internet bağımlılığı ve sosyal medya bağımlılığı gibi tanıların eklenebileceğini öngörmektedir (Savcı & Aysan, 2017). Literatürde internet bağımlılığının yanı sıra farklılaşan kullanım amaçlarına göre bilgisayar oyunu bağımlılığı, çevrim içi alışveriş bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı gibi kavramlar öne sürülmekte; bu bağımlılıklara yönelik ölçekler geliştirilmekte ve bu bağımlılıkların ilişkili olduğu sosyal, psikolojik vb. faktörler üzerinde çalışılmaktadır.

Literatürdeki araştırmalar ilişkisel olması nedeniyle yön belirtmese de sosyal medya bağımlılığı ile ruh sağlığı problemlerinin (Hou vd., 2019) narsisizm ve düşük öz güvenin (Andreassen vd., 2017), kaygının ve dürtüsellüğün (Zhao vd., 2022) ilişkili olduğunu göstermektedir. Sosyal medya bağımlılığı ile sosyal beceriler arasındaki ilişkilerin negatif ve iki yönlü olduğu düşünülebilir. İlk olarak sosyal medya bağımlılığı, sosyal becerileri olumsuz etkiliyor olabilir (Bozkurt vd. 2016; Fox & Moreland, 2015). Örneğin sosyal medya bağımlılığı ile sosyal medyada geçirilen zamanın artması ile gerçek hayattaki kişilerarası etkileşim azalmakta ve sosyal izolasyon artmaktadır (Tateno vd., 2019). Landa-Blanco vd. (2024) sosyal medya bağımlılığının depresyonu arttırıp, özgüveni düşürerek akademik başarıyı olumsuz etkilediğini bulmuşlardır. Diğer taraftan ise yeterince gelişmemiş sosyal beceriler, insanların sosyal medyaya yönelmesine neden oluyor olabilir. Birey günlük hayatındaki sosyal sorunlarla başa çıkmakta zorlandığı için bir strateji olarak sosyal medyaya yönelerek sosyal medya bağımlılığı geliştiriyor olabilir (Andiç & Durak Batıgün, 2021). Örneğin Romero-López vd. (2021) empati becerileri yeterince gelişmemiş olan ve sosyal iletişimi başlatmakta zorlanan üniversite öğrencilerinin çevrim içi iletişimi tercih ettiklerini bulmuşlardır. Bu bağlamda sosyal

medya bağımlılığının nedenlerini ve sonuçlarını anlamak için ilişkili olduğu sosyal becerilerin aydınlatılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Sosyal medya bağımlılığının ilişkili olabileceği bir alan bağlanmadır. Bağlanma, bakım veren ile çocuk arasında geliştirilen özel güçlü duygusal bir bağ olarak tanımlanabilir (Bowlby, 1973). Bowlby'e göre çocuk erken yaşta bağlanma nesnesi ile kurduğu ilişkiden sosyal ilişkilere yönelik kendisi ve başkalarıyla ilgili "içsel çalışan modeller" olarak adlandırılan zihinsel modellemeler geliştirir. Bu modellemeler, çocuğun ileriki hayatındaki sosyal ilişkilerini biçimlendirir. Böylece erken dönemde kurulan ilişkinin yaşam boyu süren bir etkisinin olduğu ve bağlanmanın yaşamın ilerleyen dönemlerindeki davranışları açıklama potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Bağlanma ve bağımlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar (Akdeniz vd., 2020; Taş & Bilgin, 2019) bağlanma ile sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkiyi desteklemektedir. Gerçek hayatta güçlü bağlar geliştirememiş, kendisi ve başkalarıyla ilgili güvenli modeller geliştirememiş kişi, sosyal medyaya bağımlı olmaya daha yatkın olabilir (Kuss & Griffiths, 2011). Eğer kişi güvenli bir ilişki geliştiremezse reddedilme korkusu nedeniyle insanlarla doğrudan iletişime geçmek yerine sosyal medya aracılığıyla ilişki kurmayı tercih edebilir (Estevez vd., 2017). Bağlanma, duygu düzenleme becerilerini etkileyerek bağımlılık için bir risk faktörü ya da koruyucu faktör oluşturabilir (Sümer vd., 2015). Buna göre güvenli ilişki geliştiren bir kişi etkin duygu düzenleme becerileri nedeniyle internet dahil tüm bağımlılık türlerine karşı daha güçlü durabilir. Tam tersi güvenli bağlanma geliştirememiş kişiler ise etkin olmayan duygu düzenleme becerileri nedeniyle gerçek hayatta yakınlık kurmaktan kaçma veya reddedilmekten kaçınma gibi nedenlerle sosyal medya bağımlılığı gibi bağımlılık çeşitlerine daha yatkın hale gelebilir. Bununla uyumlu olarak yapılan derleme çalışması sonucunda güvenli bağlanma ile bağlanma ihtiyacı karşılanmadığında sosyal medyanın bu ihtiyacı doyumakta kullanılabileceği sonucuna varılmıştır (Taluy, 2021).

Sosyal medya kullanımının ilişkili olabileceği bir diğer alan ise zihin kuramıdır. Zihin kuramı kişinin, başkalarının zihinsel durumlarının gerçeklikten ve kendi zihinsel durumlarından farklı olabileceğini anlamaları ve davranışların zihinsel durumlar ile yönlendirildiğini anlamalarını kapsayan geniş bir kavramdır (Premack & Woodruff, 1978). Zihin kuramı okul öncesi dönemde istek, kanı, bilgi, duygu, yanlış kanı anlayışının (Wellman & Liu, 2004) yetişkinlik döneminde ise gaf (Baron-Cohen vd., 1999), ironi, şaka, yalan, beyaz yalan, iğneleme, kinaye (Happé, 1994) ve zihin okuma (Baron Cohen vd., 2001) gibi daha karmaşık zihinsel durumların anlaşılmasının değerlendirilmesi ile incelenmektedir. Zihin okuma becerisinin ölçümünde göz bölgesine bakarak karmaşık hislerin ve düşüncelerin okunması değerlendirilmektedir. Alanyazına baktığımızda zihin okuma ile internet/sosyal medya bağımlılığı arasında ilişki bulan çalışmalar mevcuttur (Akdeniz vd., 2020, Korkmaz vd., 2018). Örneğin; patolojik internet kullanımı olan ve olmayan üniversite öğrencilerinin karşılaştığı bir çalışmada, patolojik internet kullanımı olanların olmayanlara göre daha düşük zihin kuramı puanı aldıkları bulunmuştur (Korkmaz vd., 2018). Zihin okuma ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkinin çift yönlü olabileceği öne sürülmüştür. Birinci açıklamaya göre patolojik internet kullanımı olanlar, internette geçirdikleri zaman nedeniyle insanların göz bölgesinden hislerini okuma konusunda daha az pratik yapıyor olabilirler ve buna bağlı olarak zihin kuramı becerileri bozulmuş olabilir. İkinci açıklamaya göre ise zihin kuramı becerileri daha az gelişmiş olanlar, patolojik internet kullanıcısı olmaya daha yatkın olabilirler (Korkmaz vd., 2018). İnsanların yüz ifadelerinden duygularını çıkarsamada başarılı olmayanlar, olası sosyal ve duygusal problemler nedeniyle çevrim içi etkileşimi tercih etmeye eğilimli olabilirler ve bu onları internet bağımlılığına daha yatkın hale getiriyor olabilir (Akdeniz vd., 2020).

İnternet kullanımının, kişinin sosyal ve bilişsel gelişimiyle olan ilişkisinin, içinde bulunduğu yaşam dönemine göre farklılaşabileceği bulunmuştur (Firth vd., 2019). Örneğin kimlik ve kişilik gelişimi açısından kritik bir dönemde olan ergenler için problemler internet

kullanımı daha ciddi sonuçlar doğurabilmektedir (Ceritli & Nedim Bal, 2017). Fakat gençler yetişkinlere oranla sosyal medya kullanımının ciddi sonuçlara yol açmayacağını düşünmektedir (Griffiths & Kuss, 2017). Bu nedenle bu çalışmada gelişimsel dönem olarak beliren yetişkinlik dönemine odaklanılmıştır. Beliren yetişkinlik dönemi; değişen demografik, ekonomik ve toplumsal koşullarla birlikte 18-29 yaşları arasındaki dönem için kullanılmaktadır (Arnett vd., 2014). Beliren yetişkinlik döneminde kişi iş seçiminde, romantik ilişkilerinde ve dünya görüşünde kimlik arayışına devam eder ve istikrarsızlıklar yaşar. Kişi kendisini ne ergen ne de yetişkin olarak tanımlar. Bu dönemde kişi kendine odaklıdır ve geleceğe dair umutludur (Arnett, 2000). Türkiye’de yapılan çalışmalar da kültürel farklılıklar olsa da beliren yetişkinlik döneminin özelliklerinin özellikle kentte yaşayan ve üniversite eğitimi alan bireylerde gözlemlendiğini göstermektedir (Doğan & Cebioğlu, 2011; Atak vd., 2016). TÜİK (2024) raporuna göre son 3 aydaki internet kullanım oranı 25-34 yaş arasında %97.7 ve 16-24 yaş arasında % 96.5’tir. Yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinde internet kullanım oranının azaldığı görülmektedir (TÜİK, 2024). İçinde buldukları gelişim dönemi nedeniyle üniversite öğrencileri için sosyal medyanın sağladığı haz deneyimi, özerklik ve kimlik keşfi fırsatı daha cezbedici olmaktadır (Reinecke vd., 2018). Bu nedenlerle bu araştırma kapsamında sosyal medya bağımlılığının en yoğun olduğu dönemlerden biri olarak gösterilen (Bjornsen, 2018) beliren yetişkinlik dönemindeki üniversite öğrencileri ele alınmıştır.

Sosyal medya bağımlılığıyla ilişkili faktörleri belirleme amacıyla gerçekleştirilen araştırmalarda, cinsiyet farklılıkları sıkça incelenen değişkenlerden biridir. Sosyal medya bağımlılığında cinsiyet farklılıklarını inceleyen çalışmaların tutarsız sonuçlar gösterdiğini söylemek mümkün gözükmemektedir (Cam & Isbulan, 2012; Gazi vd., 2017; Güney & Taştepe, 2020; Karayigit vd., 2021; Yılmazsoy & Kahraman, 2017). Bu çalışmada cinsiyet tartışmalarına katkı sağlamak için önce değişkenlerdeki cinsiyet farklılıkları incelenecektir. Ayrıca beliren yetişkinlik döneminde akranlar ile ilişkiler önem kazandığından bu çalışmada hem katılımcıların ebeveynlerine bağlanması hem de akranlarına bağlanması değerlendirilecektir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma beliren yetişkinlik döneminde sosyal medya, ebeveyne ve akrana bağlanma ve zihin okuma becerilerinin tümünün ilişkisini bir bütün olarak inceleyecektir. Böylece sosyal medya bağımlılığı ile ilişkili faktörlerin belirlenmesi ve bağımlılığın önlemesine yönelik çalışmalara katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Araştırmanın problemleri şu şekildedir:

- 1- Zihin okuma, sosyal medya bağımlılığı ve ebeveyn ve arkadaşla bağlanma açısından cinsiyete göre farklılık var mıdır?
- 2- Sosyal medya bağımlılığı, ebeveyn ve arkadaşla bağlanma ve zihin okuma arasında anlamlı ilişki var mıdır?
- 3- Yüksek sosyal medya bağımlılığı olan ile olmayanlar arasında ebeveyn ve arkadaşla bağlanma ve zihin okuma açısından anlamlı farklılık var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni beliren yetişkinlik döneminde olan üniversite öğrencileridir. Araştırmada olasılıksız örnekleme türlerinden uygun örnekleme yöntemi ile çalışma grubu belirlenmiştir. Örneklem sayısının belirlenmesinde G Power programından yararlanılmıştır. Analiz sonucunda regresyon analizi için %95 güven düzeyi ($\alpha=0,05$) olacak şekilde en küçük örneklem büyüklüğü 107 olarak belirlenmiştir. Çalışmaya dahil edilme kriterleri; katılım için gönüllü olma, psikiyatrik ilaç kullanmama ve beliren yetişkinlik döneminde (18-29 yaş aralığında) olmadır.

Araştırmaya 145 üniversite öğrencisi katılmıştır fakat 4 kişi (33,34,35 ve 41 yaş) beliren yetişkinlik döneminde olmadığı, 9 kişi halen psikiyatrik ilaç kullandığı ve 3 kişi formları eksik doldurduğu için analizlere dahil edilmemiştir. Analizler yaşları 18-29 arasında değişen 93'ü (%72'si) kadın, 36'sı (%28'i) erkek olmak üzere toplam 129 katılımcıdan elde edilen verilerle yürütülmüştür. Katılımcıların annelerinin %48'i ilköğretim, %30'u lise ve %22'si üniversite; babalarının ise %36'sı ilköğretim, %37'si lise ve %27'si üniversite düzeyinde eğitime sahiptir. Öğrencilerin %9'u kendisini alt, %85'i orta ve %6'sı üst sosyoekonomik seviyeye sahip olarak algılamaktadır. Katılımcıların %93'ünün kardeşi vardır.

Veri Toplama Araçları

Veriler Kişisel Bilgi Formu, Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği, Gözlerden Zihin Okuma Testi, Ebeveyn ve Arkadaşlara Bağlanma Envanteri- Kısa Formu ile toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu; yaş, cinsiyet, anne-baba eğitim durumu, kardeş bilgisi, sosyoekonomik seviye, psikiyatrik ilaç kullanımı, günlük internet kullanım süresi ve internet kullanım süresinin amaca göre dağılımı (oyun, mesajlaşma, sosyal ağ ve web) olmak üzere toplam 12 sorudan oluşmaktadır.

Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği

Andreassen vd. (2016) tarafından geliştirilen ve Demirci (2019) tarafından uyarlanan, geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılan ölçek, sosyal medya bağımlılığının belirlenmesinde kullanılmaktadır. Ölçeğin test-tekrar test Cronbach α değeri .83 ve iç tutarlılık katsayısı Cronbach α değeri .83 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .83 bulunmuştur. Tek boyuttan ve 6 maddeden oluşan ölçek, 5'li Likert sistemi (1=çok nadir, 5=çok sık) ile doldurulmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 6, en yüksek puan 30'dur. Ölçekte "6 maddeden en az 4'ünden 3 ve daha fazla puan almış olmak" "yüksek sosyal medya bağımlılığı" olarak nitelendirilmektedir. Bu araştırmada bu kritere dayanarak katılımcılar yüksek sosyal medya bağımlılığı olanlar ve yüksek sosyal medya bağımlılığı olmayanlar olarak iki gruba ayrılmıştır.

Gözlerden Zihin Okuma Testi

Bu test zihin kuramının "zihin okuma" yönünü değerlendirmek üzere Baron-Cohen vd. (1999, 2001) tarafından geliştirilmiş olup Yıldırım vd. (2011) tarafından Türkçeye çevrilmiş ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Güvenirlik analizlerinde test ve tekrar test arasında anlamlı ilişki [$r=0,650$; $p<0,01$ (%95 CI: 0,490-0,768)] ve Kuder -Richardson 20 güvenilirlik sonuçları .72 bulunmuştur. Bu çalışmada Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .83 olarak hesaplanmıştır. Testte bir örnek ve 32 test maddesi bulunmaktadır. Her bir maddede bir göz resmi, bir doğru ve üç çeldirici yanıt olmak üzere dört seçenek bulunmaktadır. Testte katılımcıların, göz kısmından

resimdeki kişinin düşündüğünü ya da hissettiğini en iyi tarif eden seçeneği seçmesi beklenmektedir. Her doğru cevap 1 puan, yanlış cevap 0 puan olarak değerlendirilmektedir. Toplam puanın yüksek olması zihin okuma becerilerinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Ebeveyn ve Arkadaşlara Bağlanma Envanteri- Kısa Formu

Armsden ve Greenberg (1989) tarafından geliştirilen envanterin kısa formu Raja vd. (1992) tarafından oluşturulmuş ve Günaydın vd. (2005) tarafından Türkçeye uyarlama çalışmaları yapılmıştır. Yapılan analizlerde test tekrar-test güvenilirliği (anne formu için .87 ve baba formu için .88) gösterdiği bulunmuştur. İç tutarlılık katsayısı Cronbach alfa değerleri anne formu için .88, baba formu için .90 olarak bulunmuştur. Bu araştırmada ise Cronbach alfa değerleri anne formu için .78, baba formu için .85 ve arkadaş formu için .86 bulunmuştur. Bu envanter ebeveyn ve arkadaşlara bağlanmanın değerlendirilmesinde kullanılmaktadır. Envanter 12 maddeden oluşmakta ve 7'li Likert sistemi (1=asla, 7=daima) ile puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek toplam puan en az 7, en fazla 84'tür. Bu araştırmada envanter hem arkadaşlar hem de ebeveynler için uygulanmıştır.

İşlem

Araştırmaya başlamadan önce Yalova Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan etik kurul onayı alınmıştır (2023/83, 8.05.2023). Bilgilendirilmiş onay formu ile katılımcılardan çevrim içi onay alındıktan sonra Google Formlar üzerinde hazırlanan formların linki araştırmacı tarafından sınıf ortamında paylaşılmıştır. Katılımcılar sırasıyla kişisel bilgi formunu, Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeğini, Ebeveyn ve Arkadaşlara Bağlanma Envanteri Kısa Formunu ve Gözlerden Zihin Okuma Testini doldurmuşlardır. Uygulamalar yaklaşık olarak 25 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler SPSS 15 programında değerlendirilmiştir. Değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerleri (Skewness-Kurtosis) +1 ile -1 arasında yer aldığı için Hair vd.'nin (2013) öne sürdüğü gibi dağılımın normal olduğu varsayılmıştır.

Verilerin değerlendirilmesinde; tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma, frekans dağılımı) kullanılmıştır. Normal dağılan veriler için korelasyon ve bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. Tüm çalışma boyunca istatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Bir günde internette geçirdikleri vakti, öğrencilerin %1'i 1 saatten az, %9'u 1-2 saat, %34'ü 3-4 saat, %43'ü 5-6 saat ve %13'ü 7 saatten fazla olarak raporlamışlardır. Katılımcılar internette geçirdikleri bu zamanı en az oyun (%67'si 1 saatten az) ve web için (%47'si 1 saatten az) en fazla ise sosyal ağ için (%56'sı 3 saatten fazla) kullandıklarını belirtmişlerdir.

Zihin okuma, sosyal medya bağımlılığı ve ebeveyn ve arkadaşlara bağlanma açısından cinsiyet farklılıklarını belirlemek için bağımsız örneklem t testi uygulanmış ve değişkenlere ait ortalamalar Tablo 1'de verilmiştir. Buna göre kadınlar (M:22.37, SS:6.13), erkeklerden (M:18.22, SS:8.37) daha yüksek sosyal medya bağımlılığı göstermektedir ($t(127): 3.10, p=.00$). Zihin okuma ($t(127): 1.33, p>.05$) ile anneye ($t(127): -.255, p>.05$), babaya ($t(127): -1.657, p=.05$) ve arkadaşlara ($t(127): .573, p>.05$) bağlanma açısından ise kadın ve erkek öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Sosyal medya bağımlılığı, zihin okuma ve bağlanma arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Değişkenlere ait korelasyon değerleri Tablo 2’de

Tablo 1.

Değişkenlere Ait Ortalamaların Cinsiyete Göre Dağılımı

Değişken	Cinsiyet	Ortalama	Standart Sapma
Anneye Bağlanma	Erkek	60.30	16.49
	Kadın	59.07	16.33
Babaya Bağlanma	Erkek	51.05	13.07
	Kadın	50.24	14.12
Arkadaşa Bağlanma	Erkek	59.69	8.12
	Kadın	58.07	1.16
Zihin Okuma	Erkek	21.50	6.89
	Kadın	22.25	5.76
Sosyal Medya Bağımlılığı	Erkek	18.22	8.37
	Kadın	22.37	6.13

sunulmuştur. Bergen sosyal medya bağımlılığı ölçeğinden alınan puanlar ile arkadaşla bağlanma ($r=-.25$, $p=.00$) arasında negatif ilişki bulunmuştur. Bergen sosyal medya bağımlılığı ölçeğinden alınan puanlar ile anneye bağlanma ($r=-.003$, $p>.05$), babaya bağlanma ($r=-.07$, $p>.05$) ve zihin okuma ($r=.17$, $p>.05$) puanları arasında ise anlamlı ilişki bulunmamıştır. Böylece arkadaşla bağlanma arttıkça, sosyal medya bağımlılığının azaldığını söylemek mümkündür.

Tablo 2.

Değişkenler Arasındaki Korelasyon Değerleri

	Sosyal Medya Bağımlılığı	Anneye Bağlanma	Babaya Bağlanma	Babaya Bağlanma	Zihin Okuma
Sosyal Medya Bağımlılığı	1				
Anneye Bağlanma	-.003	1			
Babaya Bağlanma	-.07	.59**	1		
Arkadaşa Bağlanma	-.25**	.43**	.40*	1	
Zihin Okuma	.17	-.10	-.01	-.13	1

Bergen sosyal medya bağımlılığı ölçeğine göre yüksek sosyal medya bağımlılığı olanlar ile yüksek sosyal medya bağımlılığı olmayanlar zihin okuma ve ebeveyn ve arkadaşla bağlanma açısından bağımsız örneklem t testi ile karşılaştırılmıştır. Bunun sonucunda yüksek sosyal medya bağımlılığı olmayanların, yüksek sosyal medya bağımlılığı olanlara göre anneye bağlanma ($t(127)=-2.03, p=.04$), babaya bağlanma ($t(127)=-4.12, p=.00$) ve arkadaşla bağlanma ($t(127)=-3.53, p=.00$) puanlarının anlamlı olarak daha yüksek olduğu görülmüştür. Zihin okuma becerileri açısından yüksek sosyal medyaya bağımlılığı olan ve olmayanlar arasında ise anlamlı bir farklılık yoktur ($t(127)=.778, p>.05$).

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığı, zihin okuma ve ebeveyn ve arkadaşla bağlanma arasındaki ilişki incelenmiştir. Bunun sonucunda sosyal medya bağımlılığının kadınlarda daha yüksek olduğu görülmüştür. Sosyal medya bağımlılığının arkadaşla bağlanma ile negatif ilişkili olduğu, ebeveyne bağlanma ve zihin okuma ile ise ilişkili olmadığı bulunmuştur. Ayrıca yüksek sosyal medya bağımlılığı olanların düşük sosyal medya bağımlılığı olanlara göre ebeveyne ve arkadaşla bağlanma puanlarının daha düşük olduğu görülmüştür. Zihin okuma açısından ise bu iki grup arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin yarısından fazlası internette günde 5 saat ve üzeri zaman geçirdiklerini raporlamıştır. Öğrenciler internette en fazla sosyal ağlarda vakit geçirdiklerini belirtmişlerdir. Bunun yanında %23'ü günde 3 saatten fazla mesajlaştıklarını, %17'si günde 3 saatten fazla internette gezindiklerini, %11'i günde 3 saatten fazla oyun oynadıklarını belirtmiştir. Bu bağlamda internet bağımlılığının bir bütün olarak araştırılmasının yanında öğrencilerin farklılaşan kullanım amaçlarına göre bilgisayar oyunu bağımlılığı, çevrim içi alışveriş bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı gibi internet bağımlılığının farklı türlerinin de incelenmesi altta yatan motivasyonel, psikolojik vb. nedenleri anlamamız açısından faydalı olabilir.

Bu çalışmadaki cinsiyet analizleri, kadın öğrencilerin, erkek öğrencilerden daha yüksek sosyal medya bağımlılığı puanı aldığını göstermiştir. Alanyazında sosyal medya bağımlılığı üzerine yapılan bazı çalışmalar erkeklerin (Cam & Isbulan, 2012; Yılmazsoy & Kahraman, 2017), bazıları kadınların (Gazi vd., 2017; Güney & Taştepe, 2020; Karayigit vd., 2021; Su vd., 2020) sosyal medya bağımlılığının daha yüksek olduğunu bulurken bazıları ise arada fark olmadığını (Gazi vd., 2017) bildirmektedir. Bu tutarsız gözükten bulgular örneklem ve ölçüm yöntem ve tekniklerinden kaynaklanabileceği gibi üçüncü bir değişkenden de kaynaklanıyor olabilir (Kuss & Griffiths, 2017). Bu nedenle internet bağımlılığının farklı türleri ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi aydınlatmak için meta analiz çalışması yapılmış ve kadınlarda erkeklere göre daha fazla sosyal medya bağımlılığı olduğu ve internet bağımlılık türüne göre erkek ve kadın baskınlığının değiştiği bulunmuştur (Su vd., 2020). Mevcut araştırmanın bulguları kadın öğrencilerde sosyal medya bağımlılığının daha yüksek olduğunu bulan bu araştırmalarla tutarlı sonuç göstermektedir. Kadınların daha yüksek sosyal medya bağımlılığı göstermesinde psikolojik ve sosyal faktörler rol oynuyor olabilir (Su vd.,2020). Örneğin kültür ve o kültürde cinsiyete yüklenen sosyal roller kişilerin öz bildirimlerini etkiliyor ve sosyal medya bağımlılığındaki cinsiyet farklarına neden oluyor olabilir (Alnjadat vd., 2019). Bu araştırmada

da bağlanma ve sosyal medya bağımlılığı ölçümleri öz bildirimine dayandığı için öğrenciler kültüre uygun olduğunu düşündükleri cevapları vermiş olabilirler.

Bağlanma ve sosyal medya ilişkisi incelendiğinde, sosyal medya bağımlılığının, arkadaşla bağlanma ile negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Diğer bir deyişle arkadaşla bağlanma arttıkça sosyal medya bağımlılığı azalmıştır. Yüksek sosyal medya bağımlılığı olmayanların, yüksek sosyal medya bağımlılığı olanlara göre ebeveynle bağlanma ve arkadaşla bağlanma puanlarının anlamlı olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgu gerçek hayatta ebeveyn ve arkadaşlarla güçlü ilişki geliştirebilen üniversite öğrencilerinin sosyal medyaya daha az bağımlılık gösterdiklerini göstermektedir. Ebeveyn ve arkadaşlarla güçlü ilişki geliştiremeyen üniversite öğrencileri reddedilmekten (Estevez vd., 2017) ve yakınlık kurmaktan korktukları için (Sümer vd., 2015) sosyal medyaya yönelmiş olabilirler. Gerçek hayatta güçlü ilişkiler kuramadıkları için sosyal etkileşim ve bağlanma ihtiyaçlarını karşılamak için sosyal medyaya bağımlılık geliştirmiş olabilirler (Taluy, 2021). Gerçeklikten kaçma (Soh, vd., 2014), sosyal olarak var olma (Griffiths & Kuss, 2017) gibi ihtiyaç ve motivasyonlar ile sosyal medyayı bağımlılık derecesinde kullanmış olabilirler.

Zihin okuma ve sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişki incelendiğinde ise beklenenin aksine aralarında ilişki olmadığı bulunmuştur. Sosyal medya bağımlılığı yüksek olan ve olmayanlar arasında zihin okuma becerileri açısından bir fark yoktur. Bu çalışmada zihin okuma becerisi daha az gelişmiş olanlar sosyal medya bağımlılığına daha çok eğilim göstermemişlerdir. Yahut bazı çalışmaların aksine (Korkmaz vd., 2018; Akdeniz vd., 2020) sosyal medya bağımlısı olmak zihin okuma becerilerini etkilememiş gözükmektedir. Bu noktada zihin okuma becerilerinin çevrim içi ortamda önemsiz olduğunu ve kullanılmadığını düşünmek yanlış olabilir (Engel vd., 2014). Başka bir ifadeyle sosyal medyada mesajlaşma, fotoğraf veya video paylaşma gibi sosyal etkileşimler sırasında da başkalarının zihinlerini okuma pratiği yapıyor olabiliriz. Yüz yüze iletişimde olduğu gibi göz bölgesinden duyguları çıkarmıyor olsak da çevrim içi iletişimde de farklı zihin okuma pratikleri yapıyor olabiliriz. Hatta yüz yüze iletişime göre çevrim içi iletişimde ipuçları daha sınırlı ve daha az belirgin olduğundan çevrim içi iletişim kurarken insanların zihin okuma becerileri daha önemli hale geliyor olabilir (Engel vd., 2014). Bu çalışmada da sosyal medya bağımlılığı yüksek olan üniversite öğrencileri, sosyal medyayı kullanırken zihin okuma becerilerini kullanmaya devam etmiş ve bu nedenle bağımlılığı yüksek olmayan öğrenciler ile aralarında zihin okuma açısından anlamlı bir fark oluşmamış olabilir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları mevcuttur. Bunlardan biri sadece bir devlet üniversitesine kayıtlı öğrencileri kapsamından kaynaklanmaktadır. Farklı üniversitelerden daha geniş sayıda katılımcı ile yürütülecek ileriki çalışmalar, sonuçların genellenebilirliğine katkı sağlayabilir. Elde edilen bulgular araştırmada kullanılan ölçme yöntem ve araçlarından elde edilen verilerle sınırlıdır. Farklı ölçme yöntem ve teknikleri ile sosyal medyanın ilişkili olduğu faktörler aydınlatılabilir. Ayrıca bu çalışma kesitsel olduğundan bulgular nedensel etkiyi göstermede yeterli değildir. İleride yapılacak boylamsal çalışmalar sosyal medya bağımlılığının neden ve sonuçlarını göstermede etkili olabilir.

Sonuç olarak, değişkenlerdeki cinsiyet farklılıkları incelendiğinde sosyal medya bağımlılığının kadınlarda daha yüksek olduğu görülmüştür. Değişkenler arasındaki ilişkiler

incelendiğinde üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığının arkadaşla bağlanma ile negatif ilişkili olduğu görülmüştür. Yüksek sosyal medya bağımlılığı olanlar ile olmayanlar arasında bağlanma ve zihin okuma açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığı analiz edildiğinde ise yüksek sosyal medya bağımlılığı olmayanların, anneye ve arkadaşla bağlanmalarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Gelecek çalışmalar yetişkinlik, yaşlılık gibi farklı gelişim dönemlerine odaklanabilir. İleriki çalışmalarda sosyal medya kullanımı ile ilişkili biyolojik, motivasyonel, psikolojik ve kültürel faktörlerin aydınlatılması; sosyal medya bağımlılığının önlenmesine yönelik politikalara katkı sağlayabilir. Bu araştırmanın bulguları sosyal medya bağımlılığı ile bağlanma arasındaki ilişkiyi gösterdiğinden, sosyal medya bağımlılığının önlenmesinde ebeveyn ve akran ilişkilerinin koruyucu bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre üniversite öğrencilerine yönelik sosyal medya bağımlılığını önleyici programlarda, ebeveyn ve arkadaşlarla güvenli bağ kurmaya yönelik içeriklerin eklenmesi sosyal medya bağımlılığının önlenmesinde etkili olabilir. Ailenin ve arkadaşların tedavi ve önleyici süreçlerde yer alması sosyal medya bağımlılığının seyrini olumlu etkileyebilir.

Kaynakça

- Akdeniz, B., Gunduz, M., Calli, S., Demirdogen Sen, E., & Yavuz, M. (2020). Parental attachment and the theory of mind abilities as predictors of internet addiction in Turkish adolescents. *Psychiatry and Clinical Psychopharmacology*, 30, 222-229, DOI:10.5455/PCP:20200427054916
- Alnjadat, R., Hmaid, M. M., Samha, T. E., Kilani, M. M., & Hasswan, A. M. (2019). Gender variations in social media usage and academic performance among the students of University of Sharjah. *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 14(4), 390-394. <https://doi.org/10.1016/j.jtumed.2019.05.002>
- Amerikan Psikiyatri Birliği (2013) *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı, Beşinci Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı* (Çev. Ed.: E Köroğlu) Hekimler Yayın Birliği, Ankara.
- Andiç, S. & Durak Batıgün, A. (2021). DSM-5 tanı ölçütleri temelinde internet bağımlılığı ölçęi'nin geliştirilmesi: İnternet oyun oynama bozukluğu açısından bir değerlendirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 32, 33 – 42.
- Andreassen, C. S (2012). Development of a facebook addiction scale. *Psychological Reports*, 110, 2, 501-517. <https://doi.org/10.2466/02.09.18.PR0.110.2.501-517>
- Andreassen, C. S, Pallesen, S. & Griffiths, M. D. (2017). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: Findings from a large national survey, *Addictive Behaviors*, 64, 287-293. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.03.006>
- Andreassen, C. S, Billieux, J., Griffiths, M. D., Kuss, D. J., Demetrovics, Z. & Mazzoni, E. (2016). The relationship between addictive use of social media and video games and symptoms of psychiatric disorders: A large-scale cross-sectional study. *Psychol Addict Behav*, 30, 252-262. <https://doi.org/10.1037/adb0000160>
- Armsden, G. C. & Greenberg, M. T. (1989). *Inventory of parent and peer attachment (IPPA)*. Seattle: University of Washington.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- Arnett J. J., Žukauskienė R. & Sugimura, K. (2014). The new life stage of emerging adulthood at ages 18-29 years: Implications for mental health. *Lancet Psychiatry*, 1(7), 569-76. doi: 10.1016/S2215-0366(14)00080-7.
- Atak, H., Tatlı, C. E., Çokamay, G., Büyükpabuşcu, H., & Çok, F. (2016). Yetişkinliğe geçiş: Türkiye'de demografik ölçütler bağlamında kuramsal bir gözden geçirme. *Psikiyatriye Güncel Yaklaşımlar*, 8(3), 204-227.
- Baron-Cohen, S., O'riordan, M., Stone, V., Jones, R., & Plaisted, K. (1999). Recognition of faux pas by normally developing children and children with Asperger syndrome or high-functioning autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 29, 407-418. <https://doi.org/10.1023/A:1023035012436>

- Baron-Cohen, S., Wheelwright, S., Hill, J. (2001). Reading the Mind in the Eyes” Test revised version: a study with normal adults, and adults with Asperger’s syndrome or high functioning autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42: 241-251. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00715>
- Bjornsen, C. (2018). Social media use and emerging adulthood. M. Zupančič & Puklek Levpušček, M. (Ed.), *Emerging adulthood: Current trends and research içinde*, s. 223-261. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-mediated Communication*, 13(1), 210-230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- Bowlby J. (1973). *Attachment and loss: Vol 2. Seperation: Anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- Bozkurt, H., Şahin, S., & Zoroğlu, S. (2016). İnternet bağımlılığı: Güncel bir gözden geçirme. *Çağdaş Tıp Dergisi*, 6(3), 235-247. <https://doi.org/10.16899/ctd.66303>
- Ceritli, U., & Nedim Bal, P. (2017). The effect of attachment styles on problematic internet use in high school students. *Journal of International Social Research*, 10(50), 475-483. <https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1681>
- Cam, E. & Isbulan, O. A (2012). New addiction for teacher candidates: Social networks. *Türk. Online J. Educ. Technol.*, 11, 14–19.
- Davis, R.A. (2001). A cognitive-behavioral model of pathological internet use. *Computers in Human Behavior*, Volume 17, Issue 2, 187-195. [https://doi.org/10.1016/S0747-5632\(00\)00041-8](https://doi.org/10.1016/S0747-5632(00)00041-8)
- Demirci, İ. (2019). Bergen sosyal medya bağımlılığı ölçeğinin Türkçeye uyarlanması, depresyon ve anksiyete belirtileriyle ilişkisinin değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20 (Ek sayı 1), 15-22. <http://dx.doi.org/10.5455/apd.41585>
- Doğan, A., & Cebioğlu, S. (2011). Beliren yetişkinlik: Ergenlikten yetişkinliğe uzanan bir dönem. *Türk Psikoloji Yazıları*, 14(28), 11–21.
- Engel, D., Woolley, A. W., Jing, L. X., Chabris, C. F. & Malone, T. W. (2014). Reading the mind in the eyes or reading between the lines? Theory of mind predicts collective intelligence equally well online and face-to-face. *PLoS One*. 16, 9(12), e115212. doi: 10.1371/journal.pone.0115212.
- Estevez, A., Jauregui, P., Sanchez-Marcos, I., Lopez-Gonzalez, H. & Griffiths, M.D. (2017). Attachment and emotion regulation in substance addictions and behavioral addictions. *J Behav Addict*, 6(4), 534-544. <https://doi.org/10.1556/2006.6.2017.086>.
- Firth, J., Torous, J., Stubbs, B., Firth, J. A., Steiner, G. Z., Smith, L., Alvarez-Jimenez, M., Gleeson, J., Vancampfort, D., Armitage, C.J. & Sarris, J. (2019). The “online brain”: how the internet may be changing our cognition. *World Psychiatry*, 18(2), 119-129. <https://doi.org/10.1002/wps.20617>

- Fox, J., & Moreland, J. J. (2015). The dark side of social networking sites: An exploration of the relational and psychological stressors associated with Facebook use and affordances. *Computers in Human Behavior*, 45, 168- 176. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.11.083>
- Gazi, M. A., Çetin, M., & Çakı, C. (2017). The research of the level of social media addiction of university students. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(2), 549-559. <https://doi.org/10.24289/ijsser.279705>
- Griffiths, M. D. (2005). A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, 10, 191–197. <https://doi.org/10.1080/14659890500114359>
- Griffiths, M. D. & Kuss, D. J. (2017). Adolescent social media addiction, *Education and Health*, 35, 49-52.
- Günaydın, G., Selçuk, E., Sümer, N. & Uysal, A. (2005). The psychometric evaluation of a short form of Inventory of Parent and Peer Attachment. *Türk Psikoloji Yazıları*, 8, 13-23.
- Güney, M., & Taştepe, T. (2020). Ergenlerde sosyal medya kullanımı ve sosyal medya bağımlılığı. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9 (2), 183-190.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate Data Analysis*: Pearson Education Limited. Upper Saddle River, New Jersey.
- Happé, F.G.E. (1994). An advanced test of theory of mind: understanding of story characters' thoughts and feelings by able autistic, mentally handicapped, and normal children and adults. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 24(2), 129–154. <https://doi.org/10.1007/BF02172093>
- Hou, Y., Xiong, D., Jiang, T., Song, L., & Wang, Q. (2019). Social media addiction: Its impact, mediation, and intervention. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 13(1), article 4. <http://dx.doi.org/10.5817/CP2019-1-4>.
- Kanchan, S. & Gaidhane, A. (2023). Social media role and its impact on public health: A narrative review. *Cureus*, 15(1), e33737. doi: 10.7759/cureus.33737. PMID: 36793805; PMCID: PMC9925030.
- Karayiğit, C., Groter, A. & Thompson, M. (2021). Addictive use of social media and motivations for social media use among emerging adult university students. *Bağımlılık Dergisi*, 22(3), 266 - 274. <https://doi.org/10.51982/bagimli.897708>
- Korkmaz, N., Tarhan, N., Ünübol, H. & Hızlı Sayar, G. (2018). İnternet bağımlılığı olan ve olmayan üniversite öğrencilerinin zihin kuramı yönünden karşılaştırılması. *Current Addiction Research*, 2 (1), 17-21. DOI: 10.5455/car.105-1526826750
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2011). Online social networking and addiction—a review of the psychological literature. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 8(9), 3528-3552. <https://doi.org/10.3390/ijerph8093528>
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2017). Social networking sites and addiction: Ten lessons learned. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(3), 311. <https://doi.org/10.3390/ijerph14030311>

- Kuss, J.D., D Griffiths, M., Karila, L., & Billieux, J. (2014). Internet addiction: A systematic review of epidemiological research for the last decade. *Current pharmaceutical design*, 20(25), 4026-4052. <https://doi.org/10.2174/13816128113199990617>
- Landa-Blanco, M., García, Y. R., Landa-Blanco, A. L., Cortés-Ramos, A., & Paz-Maldonado, E. (2024). Social media addiction relationship with academic engagement in university students: The mediator role of self-esteem, depression, and anxiety. *Heliyon*, 10(2). <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e24384>
- Premack, D., & Woodruff, G. (1978). Does the chimpanzee have a theory of mind? *Behavioral and Brain Sciences*, 1(4), 515–526. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00076512>
- Raacke, J. & Bonds-Raacke, J. (2008). MySpace and Facebook: Applying the uses and gratifications theory to exploring friend-networking Sites. *Cyberpsychology & Behavior : The Impact of the Internet, Multimedia and Virtual Reality on Behavior and Society*, 11 169-174. doi = {10.1089/cpb.2007.0056}
- Raja, S. N., McGee, R., & Stanton, W. R. (1992). Perceived attachments to parents and peers and psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 21, 471-485. <https://doi.org/10.1007/BF01537898>
- Reinecke, L., Vorderer, P., & Knop, K. (2014). Entertainment 2.0? The role of intrinsic and extrinsic need satisfaction for the enjoyment of Facebook use. *Journal of communication*, 64(3), 417-438.
- Romero-López, M., Pichardo, C., De Hoces, I. & García-Berbén, T. (2021). Problematic internet use among university students and its relationship with social skills. *Brain Sci.*, 11(10), 1301. <https://doi.org/10.3390/brainsci11101301>
- Savcı, M., & Aysan, F. (2017). Teknolojik bağımlılıklar ve sosyal bağlılık: İnternet bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı, dijital oyun bağımlılığı ve akıllı telefon bağımlılığının sosyal bağlılığı yordayıcı etkisi. *Düşünen Adam*, 30(3), 202-216.
- Su, W., Han, X., Yu, H., Wu, Y., & Potenza, M. N. (2020). Do men become addicted to internet gaming and women to social media? A meta-analysis examining gender-related differences in specific internet addiction. *Computers in Human Behavior*, 113, 106480. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106480>
- Soh, P. C.-H., Charlton, J. P., & Chew, K.-W. (2014). The influence of parental and peer attachment on Internet usage motives and addiction. *First Monday*, 19(7). <https://doi.org/10.5210/fm.v19i7.5099>
- Sümer, N., Oruçlular, Y., & Çapar, T. (2015). Bağlanma ve bağımlılık: Kuramsal çerçeve ve derleme çalışması. *Bağımlılık dergisi*, 16(4), 192-209.
- Taluy, N. (2021). Sosyal medya bağımlılığı ile bağlanma tarzları ilişkisi üzerine bir derleme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 989-1002. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.816537>
- Taş, İ., & Bilgin, O. (2019). Relationship pattern between internet addiction, attachment styles and selfdifferentiation in university students: a structural equation modelling. *International*

Journal of Education Technology and Scientific Researches (IJETSAR).
<https://doi.org/10.35826/ijetsar.58>

- Tateno, M., Teo, A. R., Ukai, W., Kanazawa, J., Katsuki, R., Kubo, H., & Kato, T. A. (2019). Internet addiction, smartphone addiction, and Hikikomori trait in Japanese young adult: social isolation and social network. *Frontiers in Psychiatry*, 10, 455. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00455>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2023). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Girisimlerde-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2023-49393>.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492).
- Wearesocial (2024). Digital 2024. <https://wearesocial.com/uk/blog/2024/01/digital-2024/>
- Wellman, H. M., & Liu, D. (2004). Scaling of theory-of-mind tasks. *Child development*, 75(2), 523-541. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00691.x>
- Yaşa Özeltürkay, E. & Yarımoğlu, E. (2019). Tüketiciler sosyal medyayı nasıl ve niçin kullanırlar? : Kullanıcı tarafından oluşturulmuş içerik ve kullanımlar & doyumlar kuramlarına dayalı nitel bir çalışma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (1), 142-161.
- Yıldırım EA., Kasar M., & Güdük M. (2011). Gözlerden Zihin Okuma Testi'nin Türkçe güvenilirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Derg.*, 22, 177-186
- Yılmazsoy, B., & Kahraman, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ile sosyal medyayı eğitsel amaçlı kullanımları arasındaki ilişkinin incelenmesi: Facebook örneği. *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 6(1), 9-20.
- Zhao J., Jia T., Wang X., Xiao Y., & Wu X. (2022). Risk factors associated with social media addiction: An exploratory study. *Front Psychol.*;13:837766.

Date Received : 25.12.2023

Date Accepted : 25.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1409912>

Genç, M. (2024). Comparative gynocriticism of Bronte's *Wuthering heights* and Roy's *The god of small things*. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12 (24), 150-164. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1409912>

COMPARATIVE GYNOCRITICISM OF BRONTE'S *WUTHERING HEIGHTS* AND ROY'S *THE GOD OF SMALL THINGS*

Melisa GENÇ¹

ABSTRACT

The present paper focuses on two influential female novelists and their ardent endeavours to claim a gender-specific structure and voice within the discourse of the novel. Emily Bronte and Arundhati Roy nauseated their contemporary readers and most of the critics by making use of bi-sexuality and incest as salient structural and thematic features of their narrative. In *Wuthering Heights*, both thematic and structural elements of Bronte's feminine narrative operate as meta-narratives reverberating with the becoming of Bronte as a female novelist. The particular impinge of Bronte's feminine narrative on the discourse of the novel reveals itself through the reversal of the oedipal projectile motion of history. Similarly, Arundhati Roy has weaponized her Indianized language to break from the strict linguistic laws of the symbolic so that the semiotic or the maternal realm has become blatant in *The God of Small Things*. Like Bronte, Roy wields incest and bi-sexuality to prevent the phallic development of the grand history; instead of the oedipal identity formation process, she displays the motif of incest as an opponent of a linear progression of the hero. Consequently, this study emphasises the differentiation of the two female novelists from the monolithic discourse in the novel. It also explains how feminine narrative structure owing to its immanent on-hand polyphony and bi-sexuality goes hand in hand with what Bakhtin calls heteroglossia and dialogic discourse in the novel.

Keywords: Feminism, Abject, Semiotics, Bi-sexuality, Gynocriticism

¹ PhD student, Tekirdag Namık Kemal University, Institute of Social Sciences. melisaesingenc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0313-1933>

Geliş Tarihi : 25.12.2023

Kabul Tarihi : 25.04.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1409912>

Genç, M. (2024). Bronte'nin *Uğultulu tepeler*'i ve Roy'un *Küçük şeylerin tanrısı*'nin karşılaştırmalı jinoeleştirisi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 150-164. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1409912>

BRONTE'NİN UĞULTULU TEPELER'İ VE ROY'UN KÜÇÜK ŞEYLERİN TANRISI'NIN KARŞILAŞTIRMALI JİNOELEŞTİRİSİ

Melisa GENÇ²

ÖZ

Bu makale iki etkili kadın romancıya ve onların romanın söyleminde cinsiyete özgü bir yapı ve ses iddia etme yönündeki ateşli çabalarına odaklanmaktadır. Emily Bronte ve Arundhati Roy, anlatılarının göze çarpan yapısal ve tematik özelliği olarak çift cinsiyetliliği ve ensesti öne çıkararak çağdaş okuyucularının ve eleştirmenlerin çoğunu şaşkınlığa uğratmışlardır. *Uğultulu Tepeler*'de Bronte'nin dişil anlatısının hem tematik hem de yapısal unsurları, Bronte'nin kadın romancı haline gelişini yansıtan meta-anlatı olarak işlemektedir. Bronte'nin dişil yazınının roman söylemi üzerindeki özel etkisi, tarihin ödipal itici hareketinin tersine çevrilmesiyle kendini gösterir. Benzer şekilde, Arundhati Roy, Hintlileşmiş dilini simgeselin katı dilsel yasalarından kopmak için silah haline getirir, böylece; *Küçük Şeylerin Tanrısı*'nda semiyotik veya annelik alanı bariz hale gelmektedir. Bronte gibi Roy da büyük tarihin fallik gelişimini engellemek için ensest ve çift cinsiyetliliği kullanır; Ödipal kimlik oluşum süreci yerine ensest motifini kahramanın doğrusal ilerlemesinin karşıtı olarak sergiler. Sonuç olarak bu çalışma, iki kadın romancının romandaki yekpare söylemden farklılaşmasını vurgulamaktadır. Aynı zamanda, içkin polifoni ve çift cinsiyetlilik nedeniyle dişil anlatı yapısının, romanda Bakhtin'in heteroglossia ve diyalojik söylem olarak adlandırdığı şeyle nasıl el ele gittiğini de açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Feminizm, Abjekt, Semiyotik, Bi-seksüalite, Jinoeleştiri

² Doktora öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. melisaesingenc@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0313-1933>

Introduction

According to David Lodge, the novelist renders his fiction real through language. In other words, the literary product we call a novel comes to realization through the particular use of language. Namely, language is the medium of the novelist (Lodge, 1996, p. 9). Therefore, it can be said that true analysis of a particular novel lies in its stylistic and formal examination since these figurative and literal elements are indispensable components of the relevant text and its author. If we hearken to the contemporary motto that the medium is the message, then the formal and stylistic examination of the novel becomes much more important than it is thought (Lodge, 1996, pp. 12, 15). The author achieves stylistics and aesthetics through his or her use of language. In this sense, the text unfolds its literary features with the help of an analysis of the language. The meaning of the novel finds its true genius expression through its language. In this sense, the use of language can be deemed a very specific literary tool of the author and thus reveals and provides significant clues about the author's literary and authorial persona. In addition to this, the specific use of language and narrative techniques can also provide a kind of freedom to the author, especially in the case of female authors who strive to shun patriarchal norms and institutions. For instance, Emily Bronte in *Wuthering Heights* wields a different language and narratology from her contemporaries (Daeizadeh, 2013, pp. 2-3). She deviates from the conventional realist Victorian novel by using unreliable narrators, vague language and doubling metaphors, which correspond to Bakhtinian polyphony and Freudian polyvalence of sexuality. Similarly, Roy, in her Booker Prized novel, *The God of Small Things*, can be said to facilitate the same language and narratology techniques as Emily Bronte. Namely, both Emily Bronte and Arundhati Roy, though they differ in period, reclaim their voice by deviating from the conventional narrative elements.

According to the 20th-century French wave of feminism, establishing female identity in literature requires a double struggle with both the patriarchal expectations of society from female narrative and the phallogocentric organisation of formal and stylistic features of textuality (Cixous, 2009, pp. 876, 879). Thus, the two famous female authors; Emily Bronte and Arundhati Roy have reclaimed a new brand language and narratology for themselves without being assimilated by the phallogocentric identity of writing and literature. It is important for female writers to balance the fragile relationship between the male gaze and objectification of female others in their writing process. Bronte and Roy achieve what Cixous calls *écriture féminine* by recreating narrative voice, wielding dialogic language and re-inventing hybrid words and expressions (Cixous, 2009, p. 883).

The Novelistic Discourse in *Wuthering Heights*

First, to begin with *Wuthering Heights*, Emily Bronte exercises the Bakhtinian carnivalesque of voices in her narrative technique in terms of her emphasis on the distinctive stylistic devices of each character's discourse. In the novel, we can detect the idiolect of the narrative voices as well as of the characters. In other words, in the novel, Bronte breaks from the monolithic language of the conventional narrative discourse; instead, she adroitly exercises dialogue and polyphony. Indeed, by doing so she perfectly fits in with the dialogic nature of the novel as a genre. For Bakhtin, the dialogic organization of language enables a novel to incorporate new artistic potentials (Bakhtin, 1981, p. 279). Namely, he emphasizes the

heteroglossial character of the novelistic discourse. Bakhtin also underlines new possibilities in the discourse of the novel concerning dialogical and polyphonic semantics of words. He states that in any concrete and monologic discourse language operates through singular and unitary organisation; however, in heteroglossia of this new novelistic discourse, monologic words emancipate from their singularity and intercourse with new, alien words and expression that culminates in the dialogic process in the novel (Bakhtin, 1981, pp. 276, 278). He also asserts that, the dialogized discourse can be also noticed in the poetic genres but it can fully and adroitly appear in the novel (Bakhtin, 1981, pp. 278-279). In Bronte's novel, we can easily detect such a hybrid coalesce between the semantic and the symbolic discourse in terms of the presence of heteroglossia in the narrative discourse. Another important feature of the narrative technique used in *Wuthering Heights* is Bronte's deviation from the one-sided, all-knowing narrative voice of the omniscient narrator. Instead, she facilitates dialogic heteroglossia by providing free space for her narrative voices so that articulation of how the plot is narrated becomes open to manipulations as well as new possibilities of reality. In doing so, the plot emancipates from the monologic discourse of singularity and coexists with the dialogic heteroglossia. Lata Marina Varghese in her elaborate study; *Stylistic Analysis of Emily Brontë's Wuthering Heights*, underlines the stylistic analysis of *Wuthering Heights*, in terms of Emily Bronte's distinctive dialogic discourse:

Wuthering Heights presents a variety of styles ranging from Catherine's poetic discourse, Heathcliff's verbal violence, Lockwood's superior literary tone and fashionable cliché, Nelly's homiletic rhetoric to Joseph's biblical Yorkshire dialect and unintelligible muttering--all producing an interplay of accents and idioms, giving rise to what Bakhtin terms as —dialogical heteroglossial. However, the single most distinctive feature of *Wuthering Heights* is its dialogue with Brontë's emphasis on personal idiolect. To make this possible she dismantles language in order to make the language of social behaviour in her fictional world intelligible to her readers (Varghese, 2012, p. 47).

In this paragraph, she points out that Emily Bronte's discourse in her novel incorporates different and alien words and idiolects that provide carnivalesque coexistence of speeches (Varghese, 2012, p. 47). In this respect, her novelistic discourse corresponds to what Bakhtin calls heteroglossia and the dialogized discourse in the novel. It can also be asserted that Emily Bronte's narrative choice complies with the birth of discourse in the novel as opposed to the poetic discourse. According to Bakhtin, the poet is limited to his stylistic discourse; thus, he is hedged by dogmatic and monologic language (Bakhtin, 1981, p. 287). However, thanks to its dialogized discourse, the novel provides a foundation for the emergence of a narrative voice and point of view. Bakhtin claims that heteroglossia is characterized by various languages which are unique in their immanent nature for bringing forward specific, idiosyncratic points of view (Bakhtin, 1981, p. 291). Moreover, he underlines the affluent capacity in heteroglossia to come up with energizing conflicts, clash of alien words and forming new relations (Bakhtin, 1981, pp. 270, 292). As a result, points of view in the novel develop into a specific discursive stance formed by the dialogized languages in heteroglossia. In this token, Emily Bronte's language in *Wuthering Heights* is permanently dynamic and perceptible in terms of its copious potential and contributes to the dialogic discourse by including contradictions and oppositions in each character's language:

...*Wuthering Heights* presents a plurality of styles. Language in the novel is full of contradictions. The specific tensions and paradoxes built into linguistic patterns are noticeable

in the word structure and sentence –structure which lend complexity and richness to the text. What is remarkable in Brontë's lexicon is the striking use of her verbs. It is full of violent movement and conflict and has momentum and energy as evident even in the speeches of her characters (Varghese, 2012, p. 50).

In this respect, the use of a remarkable amount of conflicts and contradictions in *Wuthering Heights* serves not only to divulge the dialogic nature of the narrative but also to reveal Emily Brontë's ardent urge to claim a voice for her characters. Bakhtin states that language cannot be impersonal and neutral but exists in the polyphony of voice (Bakhtin, 1981, pp. 292-293). Thus, one can only reclaim a language for himself by personalizing that language through his point of view, intention and his accent (Bakhtin, 1981, p. 293). In her novel, Brontë provides free space for her characters to exercise polyphony and the intersection of languages to be able to claim a specific language for their own. Namely, Emily Brontë makes use of the dialectic process in her novel by using a polyphony of voices and intersecting points of view. The intersection of discourses in the novel is an fundamental characteristic of Emily Brontë's narrative style because the novel is constituted by intersecting or doubling elements. Lata Marina Varghese asserts that the most distinctive narrative feature of *Wuthering Heights* is doubling repetitions:

Everything in the novel is a kind of double. There are not only verbal repetitions, but the plot, structure, narrators, and the characters themselves form a double to each other. There are even two diary accounts, Catherine's diary forming a kind of inner text to Lockwood's diary which forms the outer text. Most of the repeated words in the text are content words (Noun, Verb, Adjective and their derivatives). Words repeated tend to stick longer in the mind. But repetition is confined not only to words or sentences but extends to include even ideas (images) that express the theme(s) of the novel (Varghese, 2012, p. 47).

The Theme of Incest and Bi-Sexual Solipsism

Camille Paglia interprets recursive repetition in an artistic or literary work as allegorical repletion (Paglia, 2001, p. 110). She discovers incestuous mitotic division in the plot and of the characters in Brontë's novel: "Allegorical repletion is the filling up of fictive space with a single identity appearing simultaneously in different forms, juxtaposed like facets of a jewel. In allegorical repletion, a dominating personality is extended through psychological space" (Paglia, 2001, p. 295).

In this respect, she distinguishes *Wuthering Heights* from the established tradition of social novels. The conventional social novel requires monolithic differentiation of characters and empathizes with the idea of development. However, Brontë's novel seeks for high romantic incestuous confluence of the doubling characters. She emphasizes overt subjectivity and femininity radiating from each stylistic and narrative device of this novel. According to Paglia, the social novel that opposes the extravaganza of romantic poetry forms the nineteenth-century literature. The 19th-century social novel is shaped by realism, determinism and social milieu. However, Brontë's novel differs from her contemporaries in terms of its blatant subjectivity and autoeroticism (Paglia, 2001, pp. 110-111). Paglia recognizes Brontë's novel concerning its high romantic subjectivity and solipsistic, incestuous structure (Paglia, 2001, pp. 293-294). First, she takes the notorious love affair between Catherine and Heathcliff in respect of its turbulent, excessively ferocious nature. Here, the love affair between the two characters

surpasses the conventional norms and limits of Victorian society. Catherine and Heathcliff form a bi-sexual, autoerotic relationship that withdraws them back to the pre-oedipal stage of polyvalence sexuality. Namely, their love affair stands for something different from socially constructed cohabitation rules and norms. This is the reason why Catherine perseveringly underlines the autoerotic union between herself and Heathcliff (Bronte, 1992, p. 108). They represent a highly romantic concept of solipsistic ouroboros; “Such love, arising from a sense of identity rather than difference, is beyond gender. The resemblances between Heathcliff and Catherine are literal. She is as violent and vengeful as he” (Paglia, 2001, p. 294). So to speak, Catherine and Heathcliff constitute an incestuous love affair, which is beyond normative rules of sex and sexuality; instead, they represent a hybrid and bi-sexual twin monster (Paglia, 2001, p. 294). Therefore, it can be said that their relationship defiles long-established expectations of femininity and masculinity. It symbolizes the repudiation of oedipal sexual norms. Because of this, Catherine and Heathcliff descend to the pre-oedipal bi-sexuality by forming a hybrid and autoerotic relationship. In this respect, the autoerotic union between them reveals one of the major aspects of Bronte’s obsession with doubling images and solipsism (Bronte, 1992, p. 93). According to Paglia, Emily Bronte is highly influenced by the stylistic elements of high romanticism. In particular, she reflects on her fascination with the romantic auto-erotic consciousness in the conflation of fraternal twin intercourse between Heathcliff and Catherine (Paglia, 2001, p. 294). In doing so, Bronte aims to dismantle the phallic development process of patriarchal history. In the novel, the major characters as well as the narrative voices of Nelly and Lockwood contribute to the reversal of history because they exercise ouroboros-like circulation rather than the projectile motion of phallic history. Eric Solomon points out that “Emily Brontë casts a vague incestuous aura” over the whole story: “Heathcliff marries his lost love’s sister-in-law; his wife’s son marries her brother’s daughter; Cathy’s daughter marries her brother’s son” (Solomon, 1959, pp. 82-83). Paglia refers to this twin-incest theme in the novel as sexual claustrophobia (Paglia, 2001, p. 295). Moreover, sexual claustrophobia is not only represented by the major characters but also infuses the doubling structure of the narrative and stylistic elements because Bronte’s chief objective is to avert the linear progress of patriarchal narratology. This type of deflection is well explained by Juliet Mitchell.

The Inevitable Bi-Sexuality in the Feminine Writing

Juliet Mitchell in her conference held in 1972 merges literature, psychoanalysis, feminism and politics. Specifically, she studies the structural organization of the novel and how do female writers contribute to the discourse in the novel. According to Mitchell, female writers express themselves by creating a new, alternative history (Lodge, 1999, pp. 387-388). Otherwise, they would be assimilated by phallogocentric discourse. One type of creating disruptive history is literary narrative especially, the novel. She pays attention to the fact that at the beginning of the rise of the novel, the vast majority of early novelists were females although sometimes they had to cover themselves under male pseudonyms. In this respect, Mitchell tries to emphasize the process of becoming that the early female novelists had gone through (Lodge, 1999, p. 388). She believes that the becoming of the novel simultaneously corresponds to the becoming of female novelists in the 17th and 18th-century capitalist society (Lodge, 1999, p. 391). However, this process of becoming can also take “the discourse of the hysteric” (Showalter, 1993, p. 25). For Mitchell, the female novelist is destined to the hysteric discourse

because in the act of writing they have to both accept and refuse the expected notions of femininity (Lodge, 1999, p. 389). In other words, in the act of writing, female novelist incorporates the phallogocentric discourse but at the same time articulate their femininity in the process of becoming, which leads them to the discourse of the hysteric. In this tumult of contradictions, a new brand form of semiotic appears that is called the pre-oedipal polyphony because female novelists exercise both female and masculine discourse in their act of writing (Lodge, 1999, p. 391). Namely, the carnivalesque or the disruptive act of literary narrative is considerably salient to female novelist due to their hysteric discourse.

Although Mitchell regards Emily Bronte's novel not as carnivalesque but as phallogocentric, there are some arguments that we can adduce to prove the opposite. Mitchell deals with the problem of the definition of femininity in the patriarchal universe (Lodge, 1999, p. 390). Thus, in Bronte's novel, she criticizes the predicament of Catherine under the patriarchal capitalist society. She is given two choices; marriage or death (Lodge, 1999, p. 387, 389). Catherine as the portrait of female identity in the process of becoming has to choose to marry Linton and to accomplish her identity compatible with the Victorian societal rules or to follow her incestuous desire beyond all the limits, which ends up with her so-called annihilation. However, in the course of *Wuthering Heights*, there is more than the predicament of a poor female character suffering under patriarchal conditions. Instead, the discourse of *Wuthering Heights* incorporates pre-oedipal and pre-symbolic bi-sexuality, and reversal of patriarchal history. Emily Bronte as a female novelist strives to balance being feminine and masculine at the same time (Lodge, 1999, pp. 388-389). To illustrate, unlike the monologic narrative, Bronte facilitates two narrative voices; Lockwood and Nelly. In doing so, she creates carnivalesque and polyphony in her novel. In doing so, she deviates from the symbolic discourse and dives into the semiotic.

Kristeva adroitly distinguishes between the symbolic and the semiotic. Her emphasis on the difference between the two resembles Mitchell's arguments on the church and the carnival (Kristeva, 1982, p. 81). Mitchell refers to "anarchic carnival" to explain the disruptive reversal of history and to create a new and alternative history (Lodge, 1999, p. 386). Mitchell sees the early female novelists within the role of disruptive carnival. Thus, the act of novel writing offers "criticism of the novel within the novel" because the discourse of the novel confluences polyphony, polyvalence and carnival (Lodge, 1999, p. 390). Similarly, Kristeva recognizes the same split identity and dissolution of the symbolic order in the act of writing (Kristeva, 1982, p. 87).

Moreover, both Kristeva and Mitchell discern the process of becoming in the act of writing. For Kristeva, the novelist swings between the symbolic and the semiotic during the process of writing. He or she indulges in surpassing boundaries and emancipation of repressed, forbidden feelings by the symbolic law (Kristeva, 1982, p. 164). Likewise, Mitchell points out the heterogeneous discourse of the novel. According to Mitchell, the early female novelists express their deviation from the patriarchal order and they break off oneness and homogeneity with the symbolic (Lodge, 1999, p. 388). However, simultaneously, they accept their masculine definitions either. It leads to the discourse of the hysteric in the novel, which corresponds to the carnival and polyphony. Mitchell indicates that writing within the masculine discourse by carrying out femininity reverses the phallogocentric history (Lodge, 1999, p. 391, 392). For example, in *Wuthering Heights*, the use of polyphonic narrative voices complies with the bi-

sexuality of the major characters, the pre-oedipal polyvalence of Heathcliff and Catherine. Emily Bronte reverses the projectile motion of the phallogocentric development process to the pre-oedipal or the semiotic. However, according to both Mitchell and Kristeva, the state of carnival or the semiotic cannot be exercised for a long time. This is the reason why Catherine has to die because she experiences the semiotic more than the symbolic; not because of the patriarchal punishment of an independent female character. According to Kristeva, the subject when she loses her touch with the symbolic loses her identity and dissolves into plurality and abject (Kristeva, 1982, p. 164). In *Wuthering Heights*, Catherine's passion to form oneness with Heathcliff represents her turning to the maternal realm. In other words, the bisexual love affair between the two pulls them back to the state of pre-oedipal. However, lingering too much in the maternal realm brings about the final abjection of Catherine. She is torn apart between Linton and Heathcliff. Her final decision to turn back to Heathcliff takes apart her last connection with the symbolic order and exposes her to the vast void of the semiotic. In this respect, she becomes mentally sick and loses her identity causing her withdrawal to the pre-mirror stage; "Don't you see that face?" she inquired, gazing earnestly at the mirror" (Brontë, 1910, p. 101). Finally, her reunion with Heathcliff on the moors again is the final step of her reversal to the abject (Kristeva, 1982, p. 3). The maternal nature absorbs her. In this point, Emily Bronte does not describe Catherine as a victim of the patriarchal discourse; instead, Catherine returns in the form of an abject; in a cadaver-like state (Kristeva, 1982, p.3). Namely, she returns as an intimidating metaphor for the threatening other. Her presence threatens the long-established notions of object and abject; male gaze and female objectification. She preoccupies an undecidable position;

It is a frantic attempt made by a subject threatened with sinking into the void. A void that is not nothing but indicates, within its discourse, a challenge to symbolization. Whether we call it an affect or link it with infantile semiotization—for which pre-signifying articulations are merely equations rather than symbolic equivalents for objects (Kristeva, 1982, pp. 51, 53).

Thus, unlike Mitchell's argument on victimization of Catherine by the patriarchal discourse of Emily Bronte, it can be argued the opposite because far from being a victim, Catherine reunites with the maternal nature and becomes much more intimidating as a threat to the symbolic.

Overall, I submit that Emily Bronte presents her process of becoming a female novelist in *Wuthering Heights* by differing from the patriarchal discourse of phallogocentrism. To do so, she utilizes certain stylistic and narrative techniques that correspond to her polyphonic, hermaphrodite discourse (Paglia, 2001, p. 297). First, she narrates the plot by using two narrative voices. Namely, the structure of her novel reflects bisexuality that female novelists have to embrace in the act of writing. The absence of a trustful narrator represents the lack of a phallogocentric development process of narratology. Instead, multiple narrators contribute to plurality and polyphony in this novel. Especially, Nelly plays with the symbolic and comes up with her version of reality. She distorts reality and fabricates an alternative version: "and all the way from the Grange, I puzzled my brains how to put more heart into what he said, when I repeated it; and how to soften his refusal of even a few lines to console Isabella" (Bronte, 1992, p. 169). Secondly, the incestuous love affair between Heathcliff and Catherine transgresses the oedipal sexuality and enforces the limits of autoeroticism. In doing so, Emily Bronte again reflects on her process of becoming since the incestuous self-love for the doubling parts in the

case of Heathcliff and Catherine symbolizes Bronte's acceptance of her bisexuality in the act of writing. Finally, as Kristevan novelist, Emily Bronte indulges in the semiotic by pluralizing herself in the two major characters; Heathcliff and Catherine;

The text s/he writes will be sublimated and indicative of her/his experience. At the same time, due to being pluralized, this text will also provide her/him with a sense of fullness. She/he can be multiplied through the voices and the person of her/his characters. All the characters that speak are in fact her/him. This is what expands the writer; what gives her/him the sense of freedom (Ahmadzadeh, 2014, p. 2).

Emily Bronte merges the paternal and the maternal in the incest metaphor. Therefore, not only Catherine but also Heathcliff reflects the personification of the writer, herself; "Emily Brontë's sexual metathesis into Heathcliff is inseparable from the incestuous-twin theme. Heathcliff is conceived as one end of an erotic polarity. If Brontë enters her novel as a man, then her feeling for the vanished Catherine is homosexual" (Paglia, 2001, p. 300). In this respect, Emily Bronte exercises both the symbolic and the semiotic in her novel by multiplying herself through Catherine and Heathcliff. She experiments with gender-specific ouroboros-like recurrence within the discourse of her novel. She disrupts the projectile development of history by creating her gender-specific structure.

The God of Small Things

The second consideration of this paper concerns *The God of Small Things*. I have tried to pinpoint discursive similarities between *The God of Small Things* and *Wuthering Heights* in terms of specific use of language, the presence of incest and the reversal of the symbolic into the semiotic. In both novels, the use of gender-specific language acts upon non-phallogocentric discourse in the novel that corresponds to the process of becoming that both Bronte and Roy have gone through. Both of them adroitly use dialogic language and polyphony so that the symbolic that is structured by a particular use of phallogocentric language is reversed into the semiotic. Both Bronte and Roy indulge in plurality and dialogic discourse in their novel to be able to avert from monologic bildungsroman linearity. Thus, the particular impingement of feminine narrative on their novelistic discourse is understood through the non-linearity and gender-specific plot organization of both novels (Sharma et al., 2023, pp. 1280, 1282). In this respect, Roy and Bronte claim a voice for themselves by challenging the phallogocentric linearity of novelistic discourse. In other words, the symbolic that is structured by the oedipal projectile movement is reversed into the abjection of femininity in both *Wuthering Heights* and *The God of Small Things*. This is the reason why both incestuous intercourse is a salient characteristic of the plot within the context of identity formation. Roy, in her novel, underlines the solipsistic integrity between Estha and Rahel in their identity formation process. Their connection is so strong and impenetrable that it is hard to recognize one of them without the other. Bronte and Roy blatantly emphasize the incestuous reunion of the twin souls so that the oedipal projectile motion of the symbolic is withdrawn into the pre-oedipal polyvalence and solipsistic bisexuality as a distinguishable characteristic of feminine narrative. Namely, unlike the monolithic discourse of the bildungsroman, the literary counterpart of patriarchal narrative, Bronte and Roy endeavour to claim a gender-specific structure for their narrative by emphasizing solipsistic bi-sexuality and high romantic obsession with twin incest. To put it differently, the use of incest becomes a metanarrative in Roy and Bronte. As female novelists,

they reflect the influence of the feminine psyche in their novelistic discourse by making their narratology based on repetition and ouroboros-like reversal of history.

Especially, in *The God of Small Things*, Roy expresses her fractured female psyche by breaking the linearity of the novel (Waheed, 2009, p. 26). Unlike the bildungsroman and the identity formation process in the monologic novel, Roy brings her characters close to nature rather than history. In this sense, the structural elements such as non-linearity and polyphony reveal the dialogic nature of feminine narrative (Waheed, 2009, pp. 8, 11, 13). Namely, Roy consciously divides the grand meta-narrative of historiography and comes up with alternative literary history (Waheed, 2009, p. 15). In other words, the symbolic that operates through the grand historiography and phallogocentric language is distorted by Roy's literary semiotic. Rahel and Estha exercise the semiotic and swing between the semiotic and the symbolic, which makes them close to the abjection and pre-oedipal polyvalence. In doing so, Roy can trespass the discursive limits of the symbolic and she gives criticism of the novel within the novel (Lodge, 1999, p. 388). Another literary element that Roy wields to reverse history is the use of personal language; idiolect. For the use of language, the most distinguished peculiarity is that it reflects children's point of view. Namely, the specific use of language in this novel complies with the dialogic polyphony so that it leads to the emancipation of points of view. Besides, the specific use of language by Estha or Rahel reflects a particular point of view of the twins (Lodge, 1996, 8). For instance, Estha's reverse writing is a meta-symbol of the reversal of chronological order at which Roy specifically aims; "Red Sign on the road 'STOP'. 'POTS', Rahel said (p.58). Yellow hording said BE INDIAN, BUY INDIAN in red. 'NAIDNI YUB, NADNI EB,' Estha said. (p.58) 'ehT serutnevda fo eisuS lerriuqS. (p.60) emocleW oT eht ecipS tsaoC fo aidnI'" (Roy, 1997, p. 139). Namely, Estha's reverse writing is not only an example of polyphony in the novel but also reflects the non-linearity of the narrative in general to swerve the projectile motion of phallogocentric discourse. In this respect, Roy plays with the reliability of truth and distorts the very idea of a single trustworthy version of reality by marginalizing the use of language. In other words, she illustrates the fact that history can be narrated by different stylistic devices as well as different usages of language and idiolect (Nagre, 2018, p. 75). Likewise, the multiplication of narrators in the novel distorts the authority of the omniscient third-person narrator. The phallogocentric projectile motion of development and linearity is disturbed by the emancipation of different and multiple points of view:

One has to bear in mind why the character uses language in a particular way. The novel introduces grown-up Rahel, who comes to see her long-parted twin brother, Estha, at her maternal house in Ayemenem, which is now an old empty. The wise reader understands that all the characters and the setting must be different in the past and has changed due to some incident in the past (Nagre, 2018, p. 74).

The dialogized discourse that Roy exercises in her novel undermines the monologic singularity of history. Rahel and the omniscient third-person narrator who reflects the inevitable bi-sexuality of feminine narrative mostly narrate the plot. According to Mitchell, female novelists have to embrace masculinity and femininity in the act of writing (Lodge, 1999, pp. 389, 391). Therefore, one of the distinguished characteristics of the feminine narrative is the blatant emphasis on the dialogized polyphony and disruptive carnival (Lodge, 1999, p. 391). In *The God of Small Things*, both structural and thematic elements contribute to the inevitable bi-sexuality of the semiotic. The symbolic relies on the singularity of the oedipal phase. It

impinges on the structure of language, narratology of history and identity formation process. On the contrary, the semiotic is close to the maternal abjection or the pre-oedipal polyvalence of non-differentiation (Kristeva, 1982, p. 153). In the pre-oedipal phase, non-differentiated sexuality lingers in polyphony and pluralism. Roy, in her alternative counter literary history, achieves to dismantle the monologic singularity of the symbolic; the oedipal linearity; and she loads her narrative with the polyphony of pre-oedipal bi-sexuality. The solipsistic bi-sexual polyvalence of the main characters Estha and Rahel is convenient to Roy's intention to reverse the projectile motion of history. In this sense, the incestuous intercourse between the twins indicates the ouroboros-like motion of the feminine narrative.

Reversal of History into the Semiotic

Secondly, the theme of incest plays an essential role in the structural and thematic organization of this novel (Waheed, 2009, p. 77). The main characters; Estha and Rahel commit incestuous intercourse just like Catherine and Heathcliff in *Wuthering Heights*. In both cases, incestuous intercourse stands for the reversal of the projectile motion of history because committing incest withdraws them into maternal nature. Namely, Roy and Bronte bring their characters closer to the abjection of semiotics through the incestuous reunion of fraternal twins. However, unlike the high romantic de-sexuality of Bronte's style since Catherine and Heathcliff never commit physical intercourse rather they aspire to reunite in a romantic way, Roy overtly expresses the physical incest between Rahel and Estha: "She saw her brother naked in the bathroom but she didn't move away from there because she had an old contact with that body. She was not unfamiliar of him because "he was the one that she had known before life began" (Roy, 1997, p. 93). So Rahel was not shy of her brother because he was the person who "led her through their lovely mother's cunt" (Roy, 1997, p. 93).

Physical or not, the incestuous reunion of the twins' souls reverses history and disrupts the symbolic. In *Wuthering Heights*, Bronte reflects her feminine psyche by using incest as a meta-narrative of the feminine carnivalesque. The incestuous love affair between Heathcliff and Catherine dismantles the oedipal projectile motion of history and provides a free space for the emancipation of the semiotic. Likewise, Estha and Rahel interrupt the linearity of oedipal history and form an alternative counter-history. Namely, Roy subtly challenges phallogocentric development and reflects the feminine psyche by forming a disruptive carnival within the novel. In this respect, Roy and Bronte exemplify the becoming of female novelists in the act of writing concerning inescapable bi-sexuality and heterogeneous narratology that the female novelists have to embrace. The use of incest is one of the major indicators of feminine narrative due to the hidden solipsism and bi-sexuality behind it (Lodge, 1999, p. 390). Speaking with Mitchell, female novelists reflect the hysteric discourse that is immanent in their act of writing because of simultaneous acceptance and refusal of phallogocentric discourse, through the abjection of incest. It gives them the freedom to indulge in playing with the symbolic and the semiotic. In other words, at the hands of differentiation of feminine narrative owing to its hysteria and on-hand abjection, the chronological and logical structure of patriarchal narrative is deconstructed by female novelists (Kristeva, 1982, p. 81). Thus, Bronte and Roy deviate from paternal discourse together with the phallogocentric discourse and the symbolic. Overall, Bronte and Roy adroitly exercise the heterogeneity of feminine narrative by indulging in ambiguities and abjections of the hysteric discourse (Kristeva, 1982, pp. 17-18). In *Wuthering Heights*, Catherine and Heathcliff represent the abjection of semiotics owing to their highly romantic,

passionate love affair as well as the ferocious, abominable character of each. Similarly, Estha and Rahel represent the abjection of the semiotic in terms of their specific use of language, incestuous intercourse and postcolonial identity.

Polyphony and Heteroglossia in Roy and Bronte

Another parallelism between Roy and Bronte is their meta-language. Bronte wields stylistically dynamic and plural language in *Wuthering Heights*, which acts upon her process of becoming. Roy also invents a new literary language to strengthen her narratology (Sharma et al., 2018, p. 243). In *Wuthering Heights*, there is a polyphony of stylistic discourses. Bronte creates authenticity in each discourse by specialising in word choices. For instance, Catherine and Heathcliff can be easily distinguished in terms of their passionate and violent-loaded language (Sharma et al., 2018, pp. 246-247). For Lockwood, his literary discourse is conspicuous concerning his contrived aristocratic manners. Nelly exercises the same pompous and hackneyed discourse in her speeches (Varghese, 2012, p. 49). Namely, Bronte doubles not only her characters but also their discourse. She reflects the inevitable coalescence of masculine and feminine discourse in the act of writing to the doubling confluence of her characters and their language. As for *The God of Small Things*, the most distinguished peculiarity of Roy's style is her contribution to language. The use of language in her novel in and of itself becomes the meta-narrative of Roy's novelistic discourse (Sharma et al., 2018, p. 251). She makes use of wrong spelling, oxymoron, reverse writing, puns and other stylistic devices to marginalize her language. Thus, she can dismantle the symbolic by making use of the semiotic. She also plays with the structural relationship between the signifier and the signified by coming up with neologisms such as: "History's smell. Like old roses on a breeze" (Roy, 1997, p. 55) "bottomless-bottomful feeling" (Roy, 1997, p. 83), "dinner-plate-eyed" (Roy, 1997, p. 135), "Wild. Sick. Sad" (Roy, 1997, p. 159). In the case of Roy, her stylistic language plays two-dimensional roles in terms of her becoming (Sharma et al., 2018, p. 253). First, just like Emily Bronte, her deviation from the linguistic laws of the symbolic refers to gender-specific narration. In doing so, Roy reclaims a voice of her own. The use of polyphony and carnivalesque provides her an opportunity to disrupt the grand narrative so that she can narrate an alternative narrative following feminine writing. Secondly, her linguistic dialogism is not only confined to the feminine narrative but also refers to the becoming of post-colonial identity. In other words, different from Emily Bronte whose carnivalesque narrative takes an issue with the patriarchal capitalist narrative, Roy extends the objective of her counter-narrative, which is no longer confined to the becoming of feminine narrative but also incorporates the becoming of post-colonial identity (Sharma et al., 2018, pp. 243, 245). Mitchell argues that female novelists have used disruptive, carnivalesque narratives in their works. Roy's novel uses these techniques alongside magical realism, eccentricism, and the marginalization of the feminine narrative. In the novel, the feminine perspective is infused into a patriarchal language, reflecting Roy's intention to challenge the constraints of meaning and discourse. (Sharma et al., 2018, p.247). Roy makes use of heteroglossia to emphasize the differentiation of feminine narrative together with post-colonial discourse.

Conclusion

Bronte and Roy, two renowned female novelists, captivate their readers and critics alike with their innovative style and dialogic narratology. Emily Bronte's use of multiple narrative voices and portrayal of solipsistic bi-sexuality through the incestuous love affair between siblings leaves Victorian readers bewildered. Her ability to differentiate from the traditional monologic discourse of bildungsroman adds an unexpected depth to her work. Instead of the projectile development of a narrative that reflects the general belief in human progress and the affluent capitalist society, she describes Catherine within the context of the return of the abject. Likewise, Heathcliff far from being a quintessential bildungsroman hero resembles the highly romantic concept of the wandering soul just like Coleridge's hero in *The Rime of the Ancient Mariner* (Paglia, 2001, p. 298). As for Bronte's literary discourse, she makes use of the reversal of history by creating the pre-oedipal polyvalence both in the major characters; Heathcliff and Catherine, and in the narrative voices. In this token, she reflects the becoming of the feminine narrative under the patriarchal capitalist discourse. Similarly, Roy puzzles the contemporary reader with the use of dialogic language and neologism. Just like Emily Bronte, she refuses the projectile movement of history and makes use of the incestuous intercourse of Estha and Rahel to emphasize deflection from the identity formation process in the symbolic law. Their incestuous affair symbolizes the return to the maternal realm instead of the oedipal formation of the symbolic. As for Roy's specific use of language, she transgresses the rigid linguistic rules of the symbolic order. She alters words, comes up with a new combination of collocations, and plays with the conventional relation between the signifier and the signified. In this sense, she claims a gender-specific and post-colonial voice for herself to express her becoming an Indian female novelist. Namely, her dialogic discourse refers to both her feminine writing and postcolonial identity. Her novel adroitly manifests heteroglossia constituted by different voices, stylistic speeches and individual points of view so that the monolithic discourse of grand history is reversed in her alternative literary narrative. Namely, Bronte and Roy have exemplified Bakhtin's theory on the novel by giving criticism of the novel within the novel since the novel is characterized by parody and criticism of the previous genres. Similarly, Bronte and Roy have exercised the carnivalesque disruption of the novel through their off-hand dialogue, polyphony and heteroglossia due to the gender-specific experience of writing. The most distinguishing peculiarity of their novels is the emphasis on the ouroboric incest and solipsistic hermaphroditism of both their protagonists and their plot structure. The stylistic organization of their formative elements, by the incest and the abjection of pre-oedipal bi-sexuality reveals the inevitable confluence of masculine and feminine attributes that both Bronte and Roy have to espouse as female novelists. In this paper, I have tried to explore the works of two influential female novelists and their efforts to claim a unique gender-specific meta-voice within the structure of the novel. Emily Bronte and Arundhati Roy challenged the phallic development scheme of the novel by incorporating bi-sexuality and incest, which are inevitable disruptions or carnival elements offhand in the feminine narrative. This study highlights these two female novelists have set an example for claiming a gender-specific meta-voice for one's own, and how their feminine narrative structure, characterized by polyvalence of sexuality and solipsistic bi-sexuality, aligns with Bakhtin's concept of heteroglossia and dialogic discourse.

References

- Ahmad, J. (2017). Revisiting Emily Bronte's *Wuthering heights*: A postmodern reading. *UGC-Approved Journal*, 3(1), 913-926.
- Bakhtin, M. M. (1981). *The dialogic imagination in the novel* (Trans. C. Emerson & M. Holquist). University of Texas Press.
- Bronte, E. (1992). *Wuthering heights*. Oxford University Press.
- Cixous, H. (2009). *The laugh of the Medusa* (Trans. K. Cohen & P. Cohen). The University of Chicago Press. (Original work published in 1976).
- Daeizadeh, Z. (2013). A foucauldian study of power, gender and violence in Emily Bronte's *Wuthering heights*. *An International Refereed Journal of Postmodern Studies*, 4(2), 53-62.
- Dibavar, S. S. (2014). Playing safe: The writer behind the text of *Wuthering heights*. *Advances in Language and Literary Studies*, 5(3), 1-8. <https://dx.doi.org/10.7575/aiac.all.s.v.5n.3p.1>
- Homans, M. (1978). Repression and sublimation of nature in *Wuthering heights*. *Modern Language Association*, 93(1), 9-19.
- Kristeva, J. (1982). *Powers of horror: An essay on abjection* (Trans. S. L. Roudiez). Columbia University Press. (Original work published in 1941).
- Levy, E. P. (1996). The psychology of loneliness in *Wuthering heights*. *The Johns Hopkins University Press*, 28(2), 158-177.
- Lodge, D. (1993). *The art of fiction*. Penguin Books.
- Lodge, D. (1999). *Modern criticism and theory*. Longman
- Maiti, P. (2000). History and counter history: Novels and politics. *Economic and Political Weekly*, 35(27), 2382-2385.
- Militoniyana, J. (2017). The use of simile in Emily Bronte's *Wuthering heights*. *Armenian Folia Anglistika*, 13(17), 37-46. <https://doi.org/10.46991/AFA/2017.13.1-2.037>
- Nagre, V. (2018). *The god of small things*: The game of words. *Chronicle of Humanities & Cultural Studies*, 4(2), 74-76.
- Newman, B. (1990). The situation of the looker-on: Gender, narration, and gaze in *Wuthering heights*. *Modern Language Association*, 105(5), 1029-1041.
- Roy, A. (1997). *The god of small things*. India Ink.
- Sharma, K. D., Mishra, B., & Kumar, N. (2018). Linguistic dialogism in *The god of small things*. *The Indian Journal of English Studies*, 55(1), 243-255.
- Sharma, V., Chauhan, I., & Bala, P. (2023). The filaments of intertextuality in *The god of small things*. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(2), 1278-1283. <https://doi.org/10.17762/sfs.v10i2S.837>
- Showalter, E. (1993). On hysterical narrative. *Ohio State University Press*, 1(1), 24-35.

- Solomon, E. (1959). The incest theme in *Wuthering heights*. *University of California Press*, 14(1), 80-83.
- Stoneman, P. (1992). Feminist criticism of *Wuthering heights*. *Berghahn Books*, 4(2), 147-153.
- Varghese, L. M. (2012). Stylistic analysis of Emily Bronte's *Wuthering heights*. *Journal of Humanities and Social Science*, 2(5). 46-50. <https://doi.org/10.9790/0837-0254650>
- Varghese, L. M. (2013). Dancing words: A lexical analysis of *Wuthering heights* and *The god of small things*. *International Center for Research and Development*, 858(6), 73-78.
- Waheed, Q. (2012). *Struggle for identity: Incest and cross – caste love in Roy's The God of Small Things*. [Master's thesis, GC University]. https://www.academia.edu/94748251/Struggle_for_Identity_Incest_and_Cross_Caste_Love_in_Roys_The_God_of_Small_Things?uc-g-sw=81600230

Geliş Tarihi : 30.07.2024
Kabul Tarihi : 05.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1524540>

Haldan, A. & Yıldız, Ç. (2024). Karikatür çevirisi bağlamında çeviri alt edinçlerinde bir bakış. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 165-188. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1524540>

KARİKATÜR ÇEVİRİSİ BAĞLAMINDA ÇEVİRİ ALT EDİNÇLERİNE BİR BAKIŞ

Aykut HALDAN¹, Çisem YILDIZ²

ÖZ

Karikatürler geçmişten günümüze kadar toplumların kültürlerinde önemli yere sahiptirler. Bir iletişim aracı olarak sevilerek okunan karikatürlerde yaşamın içinden çok farklı konular ele alınmaktadır. Yazılı çevirinin bir alanı olarak karikatür çevirisi yapmak isteyen çevirmenlerin kaynak ve hedef dile hâkim oldukları kadar, kaynak ve hedef kültüre de hâkim olması beklenmektedir. Karikatür çevirilerinin çeşitli zorluklar içermesi bu yüzden şaşırtıcı değildir. Bu sebeple bu çalışmanın amacı, mizah-kültür ilişkisini açıklayarak çeviri eğitimindeki çeviri ve alt edinçlerinin önemini vurgulamaktır. Çeviri eğitiminde çeviri edincini oluşturan tüm alt edinçleri: dil edinci, metin edinci, kültür edinci, aktarım edinci, araştırma edinci, uzmanlık alanı edinci, iletişim edinci, teknoloji edinci kazandırmak amaçlanır. Çeviri öğrencilerinden bu alt edinçleri içselleştirerek, bütüncül bir çeviri edincine sahip bir şekilde mezun olmaları beklenmektedir. Bu çalışmada, çeviri alt edinçlerden dil edinci, kültür edinci, metin edinci ve aktarım edinçlerine odaklanılmıştır. Ayrıca karikatür çevirilerinde karşılaşılan zorluklarda çevirmenlerin kültürel, teknik ve dilsel bağlamda nasıl yaklaşması gerektiği ve çeviri edinçleri arasındaki ilişki irdelenmiştir. Karikatür çevirileri yapan çevirmenlerin, sadece yabancı dil becerisi ile çeviri yapamayacağı aynı zamanda, kültür, metin ve diğer alt edinçlere de ihtiyacı olduğu açıktır. Çalışmada bu bağlamda çevirilerde çevirmenlerin rolü, çeviri eğitimi ve çeviri edinçlerinin önemi ve dikkat edilmesi gereken noktalar konu edilmiştir. Uygulama bölümü için Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü Almanca Mütercim- Tercümanlık Anabilim dalı 6. yarıyıl seçmeli dersi olarak programda yer alan “Karikatür ve Çizgi Roman Çevirisi” dersi öğrencilerinin sınav kağıtlarındaki çevirileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karikatür, Mizah, Kültür, Çeviri edinçleri, Çevirmen

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, aykhaldan@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-5852-3344>

² Yüksek lisans öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, cisem-yildiz@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-4839-053X>

Date Received : 30.07.2024
Date Accepted : 05.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1524540>

Haldan, A. & Yıldız, Ç. (2024). A look at translation sub-competencies in the context of caricature translation. *HUMANITAS- Journal of Social Sciences*, 12(24), 165-188. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1524540>

A LOOK AT TRANSLATION SUB-COMPETENCIES IN THE CONTEXT OF CARICATURE TRANSLATION

Aykut HALDAN³, Çisem YILDIZ⁴

ABSTRACT

Cartoons have an important place in the cultures of societies from past to present. Lovingly read as a means of communication, cartoons deal with many different topics from life. As a field of translation, translators who want to translate cartoons are expected to have a good command of the source and target languages as well as the source and target cultures. It is therefore not surprising that translating cartoons involves various problems. Therefore, the aim of this study is to explain the relationship between humor and culture and to emphasize the importance of translation and its sub-acquisitions in translation education. Translation education aims to provide all sub-acquisitions that constitute translation competence: language competence, text competence, culture competence, transfer competence, research competence, specialization competence, communication competence, technology competence. Translation students are expected to internalize these competencies and graduate with a holistic translation competence. This study focuses on language competence, cultural competence, text competence and transfer competence. How translators should approach the difficulties encountered in cartoon translations in cultural, technical and linguistic contexts and the relationship between translation competences are analyzed. It is clear that translators who translate cartoons cannot only translate with foreign language skills but also need cultural, textual and other sub-acquisitions. In this context, the study emphasizes the role of translators in translations, the importance of translation education and translation competencies and the points to be considered. For the application part, the translations of the exam papers of the students of the "Cartoon and Comic Translation" course, which is included in the programme as an elective course in the 6th semester of the German Translation and Interpreting Department of the Translation and Interpreting Department of Trakya University Faculty of Literature, were evaluated.

Keywords: Cartoon, Humor, Culture, Translation competencies, Translator

³ Assist. Prof. Dr., Trakya University, Faculty of Literature, aykhaldan@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-5852-3344>

⁴ Masterstudent, Trakya University, Institute of Social Sciences, cisem-yildiz@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-4839-053X>

Giriş

Yaşadığımız sürece farklı yöntemlerle tüm canlılarla iletişim halindeyiz. İnsanlar sosyal varlıklardır ve doğası gereği anlatma, anlaşılma isteği duyar. Bazen aynı fikirde olduğumuzu belirtmek bazen de karşı çıktığımızı göstermek isteriz. Bunu yaparken bazen sözlü, bazen yazılı, bazen beden dilimizi kullanırız. İşte tam bu noktada karikatürlerin de bir iletişim aracı olduğunu söylemek yanlış sayılmaz. Okyavuz ve Kaya “Karikatürlerde Çevirmen ve Çeviri” isimli çalışmalarında “Karikatürlerin özünü oluşturan mizah, bazı kavramları tanımlamak, eleştirmek veya eleştirileri yatıştırmak, bir duruş sergilemek veya bir konuda yorumda bulunmak ve yüzleşmenin yerine geçmek üzere kullanılan, bağınazlığı, yetersizliği, baskıyı veya gösterişçiliği ortaya çıkarmak için uygun bir araç olarak görülebileceğini belirtmişlerdir” (Okyavuz & Kaya, 2019). Bugün bir toplumu, güncel karikatürlere bakarak anlamak mümkündür. Çünkü günlük karikatürler, o toplumun düşün dünyasını, hissiyatını yansıtır. Fakat bunları anlamak için o toplumun dilini, kültürünü, tarihini, sokak dilini, kalıplaşmış cümlelerini iyi bilmek gerekir. Dolayısıyla karikatürleri çevirirken ve başka bir dile aktarırken problemler ve zorluklar oluşması son derece normaldir. Bunun nedeni bir dildeki kültürün başka bir dile aktarılırken ortaya çıkardığı dilsel, teknik ve kültürel zorluklardır. Karikatür çevirilerinin odak noktası kültürün ve dilin bilinmesi ve çevirmen tarafından anlaşılabilmesidir. Burada da çevirmenlere uzmanlık gerektiren zorlu bir görev düşmektedir. Erkalın Çakır “Karikatür Çevirilerinde Mizahi Üslubun Aktarımı” isimli çalışmasında imalı ifadelerin, sözcük oyunlarının, çeşitli deyim ve söz kalıplarının karikatürlerde başka bir dile çevirisinin, çevirmenler açısından birtakım zorluklar doğurabileceğinden ve bu metinlerin çevirisinde, özgün metnin taşıdığı mizahi anlamı çeviri dile aynı etki ile aktarabilmek amacıyla çevirmenlerin başvurabileceği farklı yöntemleri kullanabileceğini belirtmiştir (Arkalın Çakır, 2022).

“Çeviride, çevirmenin iletiyi anlaması ve bunun ardından anlaşılır ve iletişimsel bir biçimde başka bir dilde iletmesi en temel ilkelerdir. Bu temel adımlar çeviri eğitiminin belki de en önemli temel taşlarıdır. Anlamadığını iletmemek ve çevirmemek önemlidir. Çevirirken de anlaşılır ve iletişimsel bir şekilde iletme gerekir” (Okyavuz & Kaya, 2019, s. 162). Bu alıntı da belirtildiği gibi çeviri eğitiminde bazı becerilerin edinilmesi, başka bir deyişle çeviri edinçlerinin kazanılması akla gelmektedir. Çeviri edinçleri üzerine yapılan araştırmalarda genel olarak çevirmenin etkili bir çeviri gerçekleştirebilmesi için çeviri edincinin temel bir zorunluluk olduğu ve genel olarak çeviri edincinin, çevirmenin yeterli yeteneklere sahip olabilmesi için önemli bir unsur olduğu vurgulanmıştır. “Eruz’a göre çeviri edincini oluşturan temel taşlardan biri “kültürel bütünsel bir bakıştır” (Eruz, 2003, s. 72; akt. Akalın, 2016). Toplumun kültürünü ve dilini tam olarak kavrayamayan çevirmen, çeviride olması gereken aktarımı sağlayamaz ve çeviri bambaşka bir boyuta taşınabilir. Bu yüzden çevirmen hem kaynak dili ve kültürünü hem de hedef dili ve kültürünü iyi tanımalıdır.

“Bir karikatür yalnızca çizimlerden oluşabileceği gibi, çizimlere eşlik eden konuşma balonlarının veya açıklamaların bulunduğu karikatürlerle de karşılaşmak mümkündür. Dolayısıyla, belirli bir duruma mizahi bir dille dikkat çekmek isteyen karikatür sanatçısı kimi zaman çizimlerini karikatür yazılarıyla desteklemekte ve bu yazılarda çeşitli söz sanatlarına başvurmaktadır” (Arkalın Çakır, 2022, s. 513). Söz sanatları karikatüristlerin ustaca kullandığı

en önemli dilsel araçlardır ve kültürden kültüre değişiklik gösterirler. “Tek söz söylemeden, bir kahkaha en büyük zorbalara tehditlerinde gedik açabilir ya da en can sıkıcı kimseleri yola getirebilir. Birçoğumuz, çok erken yaşlarda, yerinde bir kahkahayla ne büyük bir güç ortaya çıkarabileceğimizi öğreniriz” (Sanders, 2001, s. 33). Bu doğrultuda, basında, medyada yer alan karikatürler, toplumun kültürünü ve konuşma dilini yansıtırken bir yandan da o toplumun eleştirdiği, kabul etmediği olguları bizlere gösteren çizimlerdir.

Karikatür çevirilerini konu alan bu çalışmanın ilk bölümünde kültür, mizah ve kültür ilişkisi ile karikatür kavramlarının tanımlarına yer verilmiştir. Daha sonrasında karikatürlerin çevirisindeki sorunlar ve zorluklar ile çeviri eğitimindeki çeviri edinçlerinden bahsedilmiştir. Uygulama bölümünde daha açıklayıcı bir çalışma olması için Trakya Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık bölümü Almanca Mütercim Tercümanlık Anabilim dalında 6. yarıyıl seçmeli dersi olarak programda yer alan “Karikatür ve Çizgi Roman Çevirisi” dersi öğrencilerinin yapmış olduğu karikatür çevirileri, çeviri alt edinçleri bağlamında incelenmiştir. Bu örnekler özelinde karikatür çevirilerinde çevirmen eğitiminin ve çevirmenin rolü üzerinde durulmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, karikatürlerin iletişim, toplum ve kültür için ne kadar önemli olduğunu vurgulamak ve çeviri görevlerinde çevirmenlerin sadece dil becerilerinin çeviri yapmaları için yeterli olmadığını, bilhassa çeviri edinçlerinin işlevsel çeviri yapabilmeleri için gerekli olduğunu vurgulamaktır. Çalışmada ayrıca toplumda iletişim uzmanı olarak yer alan çevirmenlerin hem kaynak dil ve kültürüne hem de hedef dil ve kültürüne hakim olmaları gerektiğini, nitekim ancak bu şekilde metindeki korunması gereken unsurların ve iletilerin toplumun kültürüne uygun bir şekilde aktarabileceklerini ifade etmek amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Karikatür çevirisi ve çeviri edinçlerini inceleyen bu çalışma, karikatürler aracılığıyla kültür aktarımının nasıl gerçekleştiğini ve çeviri sürecinin karmaşıklığını, çeşitliliğini anlamak açısından önem taşımaktadır. Karikatürlerde sıklıkla dil oyunları, mizahi ifadeler ve kelime oyunları içeren söz sanatları bulunmaktadır. Bu tür ifadelerin çevirisi, hedef dilde aynı etkiyi yaratmak için çevirmenin yaratıcılığını ve bilhassa çeviri kuram ve yöntem becerisini gerektirir. Dolayısıyla, karikatür çevirisi ve çeviri edinçleri arasındaki bağlamın incelenmesi, söz sanatları ve mizahın çeviri sürecinde nasıl işlediğini anlamak için yardımcı olabilecek bir kaynak niteliği taşıyabilir. Çeviri eğitiminde mizah çevirilerine yer verilmesi, çevirmen adaylarının ilgilerinin yazın çevirilerinin farklı alanlarına yön vermelerine olanak sağlayacaktır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmada Trakya Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Bölümü Almanca Mütercim-Tercümanlık Anabilim dalı 6. yarıyıl seçmeli dersi olarak programda yer alan “Karikatür ve Çizgi Roman Çevirisi” dersi kapsamında öğrenciler tarafından yapılan karikatür çevirileri ele alınmıştır. Çeviri öğrencilerinin yaptığı çevirileri incelemek de bu bağlamda nitel araştırma modeline uygun bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Bu çalışmanın araştırma grubunu, Trakya Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Bölümü Almanca Mütercim Tercümanlık Anabilim dalı 6. yarıyıl seçmeli dersi olan “Karikatür ve Çizgi Roman Çevirisi” dersini alan 10 öğrenci oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırmanın kuramsal bölümleri için alanyazın taraması yapılarak çeviribilim, kültür, mizah ve karikatür konulu makale örnekleri araştırılmış, uygulama bölümü için ise çeviri öğrencilerinin yapmış olduğu çeviriler ele alınmıştır. Bu çeviriler farklı kaynaklardan seçilmiş, çeviri edinçlerine göre düzenlenmiş karikatürlerdir. Karikatürlerin çevirileri sınav esnasında öğrenciler tarafından fiziksel sözlük kullanılarak yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmanın amacı doğrultusunda; toplanan veriler ve çalışma grubunun yaptığı çeviriler incelenmiş, hangi çeviri stratejilerinin kullanıldığı (dil aktarımı, kültürel uyum, mizahın korunması gibi) belirlenmeye çalışılmıştır. Kaynak dildeki anlamın hangi doğruluk derecesiyle hedef dile aktarıldığı değerlendirilmiş, anlam kaybı, yanlış anlam aktarımı veya eksiklikler gibi unsurlar çalışmanın uygulama bölümünde incelenmiştir. Karikatürlerde sıkça dil oyunları, kelime oyunları ve mizahi unsurlar bulunur. Bu tür unsurların çeviri sürecinde nasıl ele alındığını belirlemek önemlidir. Çeviri öğrencilerinin bu unsurları sahip oldukları çeviri alt edinçler ile nasıl yorumladıkları ve hedef dile nasıl aktardıkları gözlemlenmiştir.

1. Kültür

Kültür, oldukça geniş bir kapsama sahip karmaşık bir olgudur. Kelime kökeni Latince "cultura" teriminden türemiştir ve aynı zamanda Almanca "Kultur" kavramıyla ilişkilidir. En basit anlamıyla kültür, belirli bir çağın, ülkelerin veya toplumların düşünsel ve yaşamsal özelliklerini içeren bir olgudur. Kültür, bir toplumun sanat, dil, gelenekler, davranış biçimleri ve diğer unsuruyla birlikte, o toplumun kimliğini ve değer yargılarını yansıtmaktadır. Dolayısıyla, kültür sadece maddi değil, aynı zamanda manevi unsurları da içerir ve insanların birbirleriyle etkileşimde ve iletişimde buldukları, anlamlar yarattıkları bir kavramı tanımlamaktadır. “Kültür söz konusu olduğunda, metin geleneğinden inanca, dünya algısından düşüncenin ifade ediliş biçimine kadar her türlü kültürel öge ve değere dayalı bir farkındalık algılanmaktadır (Malinowski, 1962; akt. Gezer & Can, 2019).” Türk Dil Kurumuna göre kültür, “Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratma, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçlar bütünü” olarak tanımlamıştır (TDK, 2018). “Kültürün bünyesinde barındırdığı din, ekonomi, hukuk, politika, dil ve edebiyat temelli bir takım kural ve norm tümelleri bir kültürün öğelerini oluşturmakta ve tüm bunları paylaşan insanlar aynı kültürden kabul edilmektedirler (Davis, 1977; akt. Gezer & Can, 2019).”

“Dil konuşulduğu toplumun özelliklerini en iyi yansıtan unsurdur. Toplumun ortaya koymuş olduğu kültürel değerlerin izleri dil ile kendini gösterir. Dil, bir kültür aktarıcısı olduğu gibi kültürün sürekliliğini sağlayan en önemli vasıta” (Akarsu, 1998; akt. Göçer, 2014, s.

26). Kültürün nesilden nesile aktarımında rol oynayan unsurlardan biri dildir. Çünkü dil yaşayan bir varlıktır ve sürekli kendini yeniler. Kültür ve dil arasındaki ilişki, disiplinler arası olarak incelendiğinde, dilbilim, antropoloji, sosyoloji ve iletişim bilimleri gibi farklı alanlar birbiriyle iç içedir. Antropologlar, dilin kültürel bir ifade olarak nasıl kullanıldığını ve dilin toplumun iç dinamiklerini nasıl etkilediğini incelemiş, kültür ve dil arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamaya çalışmışlardır. “Dilsel ve kültürel farklılıkları sorun boyutunda algılayan Eugene Nida ve Charles Taber, kültürün çevirisine, aktarılacak öğelerin erek kültür alıcısının gerçeklerine ayak uydurulması gerçeğinin altını çizerek yaklaşmaktadırlar (Nida & Taber, 1969; akt. Gezer & Can, 2019).” Nitekim merkezinde insan olan çeviri sosyal yaşamın bir parçası olarak gerçekleştirilmektedir. Çevirinin kültürel bir eylem olması ve parçası olduğu kültürün bireyleri tarafından icra edilmesi bir iletişim aracı olan çevirinin konumunu daha etkin ve anlamlı kılmaktadır. Çünkü sosyalleşme bireylerarası etkileşimi tetiklemekte ve bu etkileşim iletişime olan ihtiyacı açığa çıkarmaktadır (Gezer & Can, 2019).

Kültür ve çeviri ilişkine bakıldığında, çevirilerde artık kelimelerden çok anlamsal olarak kültür aktarımından söz edilmektedir. Bir kültürden diğerine yapılan çevirilerde, tam bir dil bilgisi ve anlam aktarımı yanında kültürel eşdeğerlik önemlidir. Çevirmen, kaynak dildeki kültürel unsurları hedef dilde uygun bir şekilde ifade etmeli ve gerekirse uyarılama yapmalıdır. Bu, bir ifadenin ya da mizahi kavramın kaynak kültürdeki etkisini hedef kültürde de muhafaza etmek anlamına gelir. Bu sebeple, çevirmen kültürler arası bir iletişimde köprü olacağından ve aktarım malzemesi kültür olacağından dolayı her iki kültüre de hâkim olması gerekmektedir.

2. Mizah Kavramı

“Karikatürlerin özünü oluşturan mizah, bazı kavramları tanımlamak, eleştirileri yatıştırmak, bir duruş sergilemek veya bir konuda yorumda bulunmak ve yüzleşmenin yerine geçmek üzere kullanılan, bağınazlığı, yetersizliği, baskıyı veya gösterişçiliği ortaya çıkarmak için uygun bir araç olarak görülebilir” (Nilsen, 1990, s. 35; akt. Okyavuz & Kaya, 2019, s.153). “Türkçedeki mizah kavramının batı dillerindeki karşılığı (İngilizce ve Fransızca), ‘humour’ sözcüğüdür” (Topuz,1997, s. 9; akt. Okyavuz & Kaya, 2019, s.153). “Mizahın uzun ve üstünde çok tartışılmış bir tarihi vardır. Aristoteles, Platon, Darwin, Descartes, Kant, Hobbes, Freud ve Twain gibi büyük düşünürler, mizahı açıklamaya çalışmışlardır. Latince de *humere* olan mizah, nemli anlamına gelmektedir. İsim hali *umor*, nemli ya da sıvı anlamındadır. Bu iki kelime, akıcı ve ıslaklık anlamında olan Yunancada *hygros* kelimesinden türemiştir” (Cavanaugh, 2002, s. 14; akt. Yardımcı, 2010).

Coser (1960) ise mizahın farklı amaçlarını vurgu yapar; eğlenmek, rahatsız bir durumdan kaçınabilmek veya rahatlama sağlamak, kendi kendini onaylamak, bu anlamda hem başkalarını dâhil etmeyi hem de dışlamayı içerir, dışlama etkisi, bu da hakkında şaka yapılan kişiye hem de şakayı anlamayan kişiye yönelik olabilir, kurulu düzen veya güce karşı yıkıcı bir araç. Bu sebeple mizahı veya mizah içeren karikatürleri incelemek bir bakıma toplumu, o toplumun kültürünü ve yapısını ve aynı zamanda neye güldüğünü incelemektir (Okyavuz, & Kaya, 2019).

Bremmer ve Rodenburg (1999) da mizahın işlevini vurgulamaktadır. Mizah, bir gülümseme veya kahkaha uyandırmayı amaçladığından konuşma, yazma, resim veya müzik yoluyla iletilen bir ileti olarak kabul edilir (s. 9). Debra L. Long ve Arthur C. Graesser (1998), ise ileri mizahın, toplum içinde iki kritik işlevi olduğuna inanıldığından bahsetmiştir: sosyal

düzeni güldürü yoluyla sürdürmek ve saldırganlık yerine, kural ihlal edenlere karşı kurallara uymamayı reddetmeyle cevap vermek; bu da grup birliğini güçlendirirken diğerlerine karşı birlikte gülme aracılığıyla yapılır. Mizah gerçekte karmaşık bir dil, duygusal ve psikolojik olgudur. Diğer tüm ifadeler gibi, mizahi sözler de dilin kuralları, sohbetin kuralları, konuşmacının amaçları ve sosyal durumların diğer boyutları bağlamında açığa çıkarılmalı ve anlaşılmalıdır. Dolayısıyla mizahı tanımlamak zor bir iştir. Çünkü mizah olarak sayılabilecek çok sayıda koşul ve şart vardır. Mizah birçok tarihsel, sosyal, kültürel, psikolojik ve durumsal faktörlere bağlıdır (Bassnett, 1980). Bu sebep ile genel geçer bir tanım oluşturmak anlamsızdır. Fakat şunu söyleyebiliriz ki tüm mizah tanımlarının ortak noktası kahkaha veya gülümsemeye neden olmasıdır.

2.1 Toplumların Mizah Anlayışları

Yukarıda da belirtildiği üzere mizah, kültürle olan ilişkisiyle toplum yaşamının vazgeçilmez bir parçasıdır, çünkü geçmişten gelen gözlemler, gelenek ve görenekler, yaşam tarzları ve tarih gibi manevi değerleri yansıtarak varlığını sürdürür. Mizah, toplumun bir aynasıdır, bu nedenle bir kültüre özgüdür ve o toplum içindeki belirli alt kültürler tarafından paylaşılır. Ancak, mizah aynı şekilde her toplumda uygulanmaz; kızgınlık seviyeleri, alay konuları, tepki verme biçimleri toplumdan topluma farklılık gösterir. Bir toplumun tarihi olayları, yaşadığı deneyimler ve travmatik ya da komik olaylar, mizah anlayışını derinlemesine etkiler. Belirli olaylar ve dönemler, toplumun espri anlayışını şekillendirir. Dilin yapısı, kelime oyunları, argo, deyimler ve dilin esnekliği de bir toplumun mizah anlayışını belirleyen unsurlardır. Unger'in de (1995) bahsettiği gibi "komik fenomenlerin belirli sosyal, bölgesel, ulusal ve tarihsel atıfları ve belirli komik davranışlar için özel eğilimleri vardır" (Unger, 1995, s. 11). Bu bağlamda çevirmen, çeviri yapacağı toplumun kültürünü, gelenek ve göreneklerini, dilsel, ulusal ve tarihsel yapısını iyice kavramalı ve çevirisini bu doğrultuda gerçekleştirmelidir. Eğer çevirmen iki toplumunda kültürüne, değerlerler yargısına, mizah anlayışına hâkim değilse, bu çeviri görevinde çevirmene zorluk çıkaracaktır.

Driessen'e (1999) göre, mizahi veya komik bir ifadenin belirleyici faktörleri, içerik, zaman ve mekânın konumu, jestler, yüz ifadeleri ve referanslar şeklinde sıralanabilir. Bu nedenle, komik ifadelerin işlevleri kültürden kültüre değişebilir. Farklı kültürlerin normları ve gelenekleri birbirinden farklı olduğundan, neyin komik veya mizahi olarak algılanabileceği ve tabuların neler olduğu da kültürel bağlama göre değişiklik gösterebilir (Driessen, 1999, s.168).

"Schäfer, "Komik in Kultur und Kontext" adlı çalışmasında karikatürlerin yaratıldığı kültüre sıkı sıkıya bağlı olduğundan bahsetmektedir. Kültür, karikatürün içeriği ve biçimi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Farklı kültürlerde ve uluslarda, mizah ve karikatürün, özel ve belirli biçimler aynı zamanda temaların tercih edildiği gözlemlenebilir. Gülme kültürü bir toplumun genel kültürünün bir parçası olduğundan dolayı diğer alt kültürlerle örtüşmektedir" (Schäfer,1996, s. 35; akt. Yardımcı, 2010). Bu nedenle, mizahın ve karikatürlerin toplum içindeki rolü, genel kültürle doğrudan ilişkilidir. Alt kültürler, belirli bir topluluk veya sosyal grup içinde ortaya çıkan özel kültürel özelliklere sahip olabilir. Bu alt kültürler, bir ortamda bulunan insan grupları arasında ortaya çıkan özgün mizah tarzları, sosyal medya, forumlar ve diğer çevrimiçi platformlarda oluşan mizah grupları, belirli bir meslek dalında çalışan insanlar arasında gelişen özel mizah anlayışları olabilir. Belirli bir yaş grubunun benimsediği değerler,

mizah anlayışını farklılaştırabilir. Bu bağlamda, alt kültürlerin gülme kültürüne kendi özgün katkıları olabilir ve mizahın şekillenmesine etki edebilirler (Yardımcı, 2010).

3. Karikatür Kavramı

Selçuk, karikatürü “çizgiyle mizah yapma sanatı” olarak adlandırmaktadır (Selçuk, 1998, s.12). Fakat bu tanım, mizahın gülmek- güldürmek işlevi olarak anlaşılmasından dolayı karikatürün tam olarak anlaşılmasına yol açar. Çünkü karikatürler basında, medyada sosyal ve siyasi eleştiri yapmak için de kullanılır. “İtalyanca kökenli bir kelime olan karikatür, Caricature saldırdan türemiştir. Karikatürler kullanıldığı ilk günden itibaren aynı zamanda belirgin bir sanatsal yetenek gerektirmekle beraber, “öncelikle toplumsal aksaklıkları konu edinen ve tümüyle topluma dayalı, topluma dönük, toplumla birlikte var olan bir sanat niteliği” taşımaktadır” (Balçioğlu, 1987, s. 7-8; akt. Şahin, 2019).

Fidan, karikatürü, insanların, varlıkların ya da olayların, çeşitli duygu ve düşüncelerin, doğala ters düşen, olağanla çelişen yanlarını belirleyip, bunları yazı ile desteklenmiş bir mizahi anlatıma dönüştürme sanatı olarak tanımlamaktadır (Fidan, 2007, s. 39). Topuz ise, karikatürü, çizgiyle mizah yapma sanatı olarak tanımlar ve karikatürü görüntüsel (İng: iconicc, Fr: iconique/emblématique, Alm: ikonisch) ve mizahsal, görsel bir ileti olarak betimlemektedir. Bu şekilde tanımlandığı zaman karikatür aslında geniş topluluklara düşünce ve duyguların aktarımının bir aracı olarak işlev görür (Topuz, 1974).

Karikatürleri farklı bakış açılarından inceleyen pek çok çalışma yapılmıştır (bkz. Lent, 1998; Lent & Park, 1999). Karikatürler, aslında, sanat çalışmaları, psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve göstergebilim açısından karmaşık simgesel süreçlerin örnekleridir. Göstergebilimsel inceleme aslen, içerik incelemesinin gelişmiş ve indirgemeci bir türevidir (bkz. Dorfman & Mattelart, 1976; Dorfman, 1985). Örneğin, karikatürler sanat türü olarak (bkz. Robb, 2009), kısa vadeli iletiler olarak (Holly & Stevens, 1969), birincil kaynaklar olarak (Thomas, 2004), hatta değişimin etmenleri olarak (bkz. Edwards & Ware, 2005); ifade özgürlüğünün bir uzantısı olarak (bkz. Lamb, 2007) incelenmiştir (Okyayuz, A. Ş., & Kaya, M.,2019, s. 156).

“Karikatür yalnızca tek kare olarak değil, çizgi roman, öykü gibi türlerin hepsini içine alan bir mizah olayıdır. Sıradan bir çizim değildir. Düşünceyi tetikler. Garip çizgilerdeki kavramı tümüyle açıklayarak perde arkasını anlamamıza kılavuzluk eder” (Mohan, 2004; akt. Aytekin Özkan, 2009). Karikatür üzerinden mizah, özellikle toplumun sıkıntılı ve bunaltıcı dönemlerinde geçici de olsa bir rahatlama, sorunlardan uzaklaşma sağlamaktadır. Ancak bu özelliği ile bir tehdit oluşturduğu da açıktır. Çünkü mizahın sadece eğlendirme işlevi yoktur. Keskin bir dili, ağır bir eleştirisinin de bulunduğu gözden kaçmamalıdır. “Toplumsal gerçekliğe gülünç, sıra dışı, eğlenceli, satirik bir dille yaklaşımın adı olan mizahın karakteri eleştirel olmasıdır. Batı kültüründe ‘humour’ olarak geçen mizah, toplumsal işlevi ile değerlendirilmekte, güldürürken sorgulamayı hatta yıkıcılığı içermektedir” (Avcı, 2003). Bu sebep ile karikatürler aynı zamanda toplumun içinde bulunduğu sorunlara değinmekte ve ironi olarak da bilinen bir kavramı içermektedir. Karikatürler anlamsal açıdan derinlerde farklı bir bakış açısını yansıtabilmektedir. Bu şekilde toplumda gündem olmuş sözleri veya olayları çarpıtarak mizah ile eleştirebilmektedir.

4. Karikatür Çevirisinde Zorluklar

Karikatür çevirisi aslında bir tür mizah çevirisidir. Karikatür çevirileri uluslararası çeviri pazarında önemli yeri vardır. Kaynak dilden ve kaynak kültürden hedef dile ve kültüre çevrilen çok sayıda karikatür göz önüne alındığında, çevirilerinin birçoğu kültürel bir nitelik taşır ve yalnızca belirli dil çiftlerine uygulanabilir. Bu problemin yanı sıra diğer problemler ise daha çok dilsel veya teknik niteliktedir ve bu, kaynak ve hedef dillerden bağımsız olarak çoğu karikatür çevirisi için geçerlidir. “Mizahın çevirisi ilham veren bir zorluktur” (Leibold, 1989, s. 1). Bir mizahi kaynağın özgün metin bağlamında kabul edilebilir bir şekilde kodunun çözülmesini ve bu kaynak metnin çoğu zaman farklı dilsel ve kültürel ortamda aktarılmasını, kaynak metindeki mesajın yeniden oluşturulması ve aynı anlamları çağrıştıran yeni ifadede yeniden formüle edilmesi gerekir.

Şekil 1 “Son kararımı vermeden önce, seyirciye sorabilir miyim ya da bir arkadaşımı arayabilir miyim acaba?”⁵

Şekil 1 örneğinde görüldüğü üzere çevirmen kendini her anlamda güncel tutmalı, toplumların eğlencelerini, değer yargılarını, boş zaman aktivitelerini, tabularını bilmeli ve kendi kültürüyle kıyaslayarak çeviri metnin amacına uygun aktarımlar yapmalıdır. Örnekte bahse geçen konu, “Kim milyoner olmak ister?” adlı sevilerek izlenen yarışma programıdır ve bu programa gönderme yapılarak insanların yaşamlarının her alanında bu programdan etkilendikleri mizahi dille anlatılmak istenmektedir. Burada çevirmenin işi kısmen daha kolaydır, çünkü hem Alman hem de Türk kültürlerinde bu program sevilerek izlenmektedir.

Bununla birlikte, karikatür çevirisindeki sorunlardan bir diğeri, karikatürlerin farklı medya öğelerini yani metin, resimler ve grafik içeren metinler olmasıdır. Karikatürler, görsel öğe vasıtasıyla oluşturulurlar veya okuyucular görsel öğeye bakarlarsa tam olarak anlaşılabilirler. Bu sözlü ve sözsüz unsurlar birbirini tamamlar ve zaman okuyucuların karikatürleri anlama biçimini etkiler; Görüntüler ve grafik öğeler, metinsel mesajı basitçe göstermek ve desteklemekle kalmaz aynı zamanda sözlü öğeler kadar karikatürde eşit derecede önemli bir rol oynarlar. Sözel olmayan unsurlar olmadan, karikatürün tamamı farklı bir mesaj

⁵ “Çeviri Almandan Türkçeye yazarlar tarafından yapılmıştır.”

iletecek ve özellikle mizahi etkinin çoğu okuyucuya aktarılamayacaktır. Çevirmenlerin yalnızca sözel öğeleri çevirmelerine izin verilir ve bazen görseller için sansürlemeler istenebilir. Örneğin, resimlere entegre edilen yazılar ve yansıma sözcükler genellikle çevrilmeden bırakılır. Tabii ki bunlarda metindeki belirli kısımları çevirmeyi zorlaştırır. Özellikle yabancı kelimeler, belirsizlikler, sözel çatışmalar ve aynı zamanda karikatür çevirilerinde karşılaşılan kültürel, teknik ve dilsel sorunlar çevirmen için çeviride zorlayıcı olmaktadır.

Şekil 2 “Elinizde “Sadece Arkadaş Kalalım!” var mı acaba?”⁶

Şekil 2’de yer alan görselde konuşma baloncuklarının dışında çeviriye etkisi olan yan metinler yer almaktadır. Görseller üzerinde yer alan yan metinler çevrilmediği takdirde çeviriye anlam yüklemek, karikatürü amacına uygun çevirmek ve okurların keyif almasını sağlamak mümkün değildir. Burada söz konusu olan konu hediye aracılığıyla karşı cinse yazılı mesaj gönderen küçük nesnelere satan bir mağazada geçmektedir. Bu nesnelere yapıştırılabilen kağıtlar olabileceği gibi, duvarlara asılan küçük ahşap tahtalar da olabilir. Görselde yer alan yan metinlerde “Öp Beni!”, “Seni Seviyorum!”, “Sevgilim Ol!” gibi ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler çevrilmediği takdirde görselde yer alan metnin çevirisi okurların kafasında bir anlam ifade etmeyecektir.

4.1. Karikatür Çevirisindeki Kültürel Zorluklar

Karikatürler adında da anlaşılacağı gibi çoğu zaman mizahın önemli rol oynadığı yerdir. Ancak bu kesinlikle hepsi için geçerli değildir. Sonuçta mizahi yönü olan karikatürlerin aynı zamanda gerçek olayları da yansıttığı görülmektedir. Mizah kültürden kültüre farklılık gösterebileceğinden, tüm çevirmenler ve özellikle karikatürler için özel bir sorun teşkil etmektedir. Tymoczko (1999), “Translation in a Postcolonial Context: Early Irish Literature in English Translation” isimli çalışmada mizahın sözcüklerden söyleme kadar tüm seviyelerde dilde ifade edilen karmaşık bir kültürel kalıp olduğunu ve bu tür kültür kalıplarının günlük deneyimlerin çoğunu yönlendirdiğini açıklar. Ona göre: maddi kültür, sosyal yapı, ideoloji, değerler, göstergibilim ve diğer faktörlerin farklılığı, komik unsurları ayırt etmeyi zorlaştırmaktadır veya hedef kitleyi kaynak metinde komik olması amaçlanmayan şeylere güldürür. Ayrıca, mizah dili oldukça deyimsel ifade içermektedir ve bu nedenle yorumlanması zordur (s. 191-194).

⁶ “Çeviri Almandan Türkçeye yazarlar tarafından yapılmıştır.”

Şekil 3 “Baba, baba!! Yatağımın altında bir canavar var”, “Oğlum, oğlum! Benim yatağımın içinde bir canavar var!”

Şekil 3 yer alan görselde çocuk ebeveynlerinin yatak odasına heyecanla gelip babasına yüksek sesle kendisini ifade ederken, babanın kafasındaki dile getiremediği düşünceleri kaleme alınmıştır. Babası yanındaki uyku maskesi veya gözlüğü takmış eşinden şikayetçidir. Çevirmen bu görselde yazılı olmayan eklemeler yaparak okura kolaylık sağlayabilir. Ancak okurların görseli anlayabileceğini düşünerek sadece metinleri de çevirebilir. Burada hedef kültürün özellikleri ve çeviri görevi veren işverenin kararı çevirmene çeviri stratejilerinde yön verecektir.

Roland Diot’un belirttiği gibi “Mizah ve komedi büyük ölçüde kültürel, dil ve toplumsal arka planlara bağlıdır. Bir ulusu güldüren şey, başka bir ulusu güldürmeyebilir çünkü insanların mizah anlayışları, deneyimleri ve kültürel referansları farklılık gösterir.” (Diot, 1989, s. 84). Bu sebeple, mizahın en azından belirli bir kültürde konuşulan dillerin tamamen farklı kültürlerde konuşulan dillere çevrilmesinin neredeyse imkânsız olduğu söylenebilir. Ayrıca bazı birbirine yakın kültürlerde yaşayanların bile aynı mizah anlayışına sahip olmadığı gözlemlenebilmektedir.

4.2. Karikatür Çevirisindeki Etkili Dil Aktarımında Zorluklar

Karikatürde kullanılan dil, konuşma ve yazı dilinin bir karışımıdır. Bu nedenler kelimeler ve cümleler genelde resmi değil, daha çok sokak diline yakındır ve argo kelimeler sıklıkla kullanılır. Bu sebeple dünyanın her yerinde sürekli yeni argo kelimeler ortaya çıktığı için, bunların tamamını takip etmek ve sözlükleri güncel tutmak neredeyse imkansızdır. Çevirmenler özellikle gazetelerde düzenli olarak çıkan ve çok güncel olan karikatürlerde yabancı oldukları ve çoğu zaman sözlükte bulamayacakları kelimelerle karşılaşabilirler. Ancak günümüzde bu durum bir sorun olmaktan çıktığı söylenebilir çünkü çevirmenler internetteki çeşitli forumlar ve platformlar sayesinde güncel kalabilmektedir. Böylece karikatürlerde kullanılan dilin çevirmenler için aşılabilir zorluklar yaratmadığı söylenebilir. Metinler genellikle basit bir dil ile kısa cümlelerden oluşturulur ve bu da çeviriye oldukça kolaylaştırır ama bununla birlikte, çevirmenler her zaman karikatürün özel doğasını akıllarında tutmalı, kültürün getirdiği cümle kalıplarını, deyimleri ve kelime oyunlarını göz önünde bulundurarak çeviriye kabul edilebilir bir şekilde yapmalıdır. Gerekirse dipnot eklemekten kaçınmamalıdır.

4.3. Karikatür Çevirisindeki Teknik Zorluklar

Karikatür çevirisindeki en belirgin sorunlardan birisi de teknik sorundur. Çevirmenlerin metni çevirmek için sahip oldukları sınırlı alan miktarı vardır. Metnin içerisinde konuşma veya düşünce, konuşma baloncuğu olduğu gibi ses efektleri ve resimlere entegre edilmiş sözlü yazılar biçiminde bulunduğundan, çevrilen metin kaynak metinden daha uzun olmamalıdır ve bu da çevirmenin işini zorlaştırmaktadır. Hedef metin, kaynak metinden daha uzun olursa, balonlar ve kutular büyütülmediği veya yazı tipinin boyutu küçültülmediği sürece artık balonlara ve kutulara sığmayabilir. Ancak bu tür değişiklikler, okunabilirliği bozabilir veya görüntülerin estetik görünümünü olumsuz yönde etkileyebilir, dolayısıyla eserin sanatsal kalitesini düşürebilmektedir. Neredeyse birbirine benzer olan dil çiftlerinde sınırlı alan sorun teşkil etmez ama örneğin, Almancadan Türkçeye bir çeviri söz konusu olduğunda, Almancada bir durum bir kelime ile anlatılabiliyorken Türkçeye bu bir cümle ile aktarılabilir. Bunun için birçok örnek sayılabilir; *Fernweh*, *Wanderlust*, *Fingerspitzengefühl*, *Bauchgefühl*, *Schadenfreude* vb. ve bu durum çevirmenler için zorlayıcı olabilmektedir. Balonlara ve kutulara sığmayan metin içindeki bazı yerler ya çevrilmez ve çıkarılır ya da yazı fontu değiştirilerek kısıtlı alana sığdırılmaya çalışılır fakat bu iki yöntem de kaynak metnin özünü bozabilmektedir. Çevirmen bu duruma çözüm olarak kaynak metnin anlamına yakın olacak şekilde hedef dilde yaratıcılığı kullanarak yeni bir metin oluşturabilir.

5. Çeviri Eğitiminde Çeviri Edinci ve Alt Edinçler

Akalın, “Akademik Çeviri Eğitimi Açısından Çeviri Edinci Kavramı ve İçerimleri” adlı çalışmasında çeviri edincini “çeviriyi yapabilme gücünü gösteren bilgi ve beceriler” olarak tanımlamaktadır. Çeviri Edinci, bu tanımdan yola çıkarak, bir çevirmenin çeviri sürecinde doğru ve etkili çeviri kararları alabilmesi için sahip olması gereken bilgi, beceri, deneyim ve yetenekleri içinde barındıran kavramdır. Bu edinç, dil bilgisi, kültür bilgisi, metin anlama yeteneği, terminoloji bilgisi ve çeviri stratejileri gibi unsurları kapsaması ve çeviri edinci ile ilgili çalışmalarda çeviri yapılabilmesi için gereken en önemli edinç olduğu için bir üst edinç olarak vurgulanmıştır (Akalın, 2016). Çeviri edinci, çevirmenin kaynak dildeki metni anlamasını, bu anlamı hedef dile uygun bir şekilde aktarabilmesini ve çeviri sürecinde karşılaştığı zorluklara etkili bir şekilde çözüm bulabilmesini kapsamaktadır.

Çeviri edincinin kazanımı, elbette tek ve mutlak biçimde çeviri eğitimini gerektirmez. Ya da bugün çok iyi çeviriler ortaya koyan alaylı çevirmenlerde de söz konusu olan özneliklere bakıldığında burada ‘çeviri edinci’ biçiminde ifade edilen bilgi ve beceri türleri, tek ve mutlak biçimde akademik çeviri eğitiminin çıktısı; diyese sonucu olarak görülemez. Ancak çeviri eğitimi veren kurumlar, ‘çevirinin sezgilere dayanılarak yapıldığı’ düşüncesinden hareket edemezler. Çünkü „sezgi, fazlasıyla şansa dayanır, bir çevirmenin hayatını şansa dayanarak kazanması ise olanaksızdır (Amman 2008, 28; akt. Akalın, 2016).

Günümüzde çoğu kişi çevirinin yabancı dilin bilgisi ile basitçe yapılabilecek bir etkinlik olarak algılanmaktadır. Çeviri edinci sadece eğitimin bir sonucu değildir, fakat akademik çeviri eğitiminde, öğrencilere eğitim sürecinden iş hayatına kadar çeviri etkinliğini başarıyla yerine getirebilmeleri için ihtiyaçları olan her türlü bilgi ve çeviri alt edinçlerinin kazanımı amaçlanmaktadır. Çeviri edincindeki “edinç” kavramı, bir kişinin sahip olduğu yetenek, bilgi ve deneyimlerin toplamını ifade eden bir kavramdır. “Çeviribilim ve çeviri eylemi çerçevesinde

‘edinç’ kavramına bakıldığında edincin sadece bireysel becerileri değil, aynı zamanda toplumsal yetkinliği de içerdiği görülmektedir. Çeviri eyleminin gerçekleştiği sürekli izlenecek ideal tek bir süreç bulunmamakta, aksine her defasında bu süreçlerde farklı şekillerde yaklaşımların izlenmesi gerekmektedir” (Risku, 1998, s. 11; akt. Haldan, 2021).

Bir çevirmenin sadece yabancı dil bilgisine hâkim olması çeviri yapmak için yeterli değildir. Çeviri edincinin oluşumunda diğer alt edinçlere de ihtiyaç duyulmaktadır. “Çeviri eylemi Höning’in de (1991) belirttiği gibi çevirmenin kaynak metni, kaynak kültürdeki etkisini ve hedef kitesini aynı zamanda erek metnin hedef kitesini göz önüne alarak aktardığı çok karmaşık bir süreçtir” (Höning, 1991, s. 11; akt. Haldan, 2021). Karikatür çevirisi için bir çevirmenin edinmesi gereken alt edinçler şu şekilde sıralanabilir:

5.1 Dil Edinci

Bir çevirmenin dil edinci, konuşma, yazma, dinleme ve okuma gibi çeşitli dil becerilerini içermektedir. “Dil edinci çevirmenin çalışma dillerine özgü her türlü dilsel bilgiyi; dilbilgisel, sözlükbilgisel, deyimsel yapılar, dillere özgü görsel ve yazınsal özellikleri kapsar. Burada çevirmenin dilin gelişimine ve evrimine karşı duyarlı olması beklenir. Dil edinci anadil edinci ve yabancı dil edinci olarak ikiye ayrılır ve bu özelliklerin çevirmen tarafından her iki edinç için sahip olması beklenir” (Hansen, 1998, s. 341; akt. Haldan, 2021). Akademik çeviri eğitiminde dil edinci bir çevirmen için edinmesi gereken ön koşuldur. Dil edinci, bakış açısına göre anadil- yabancı dil veya kaynak dil- erek dil olarak söylenebilir. Çevirmen, anadiline hedef dilde kabul edilebilir ve sağlıklı bir çeviri yapabilmek için tam anlamıyla hâkim olmalıdır aynı zamanda hedef dilde de kendini geliştirmelidir.

5.3 Metin Edinci

“Amman (2008), metin edincini, „kişinin hem yabancı bir kültürde hem de kendi öz kültüründe metinleri alımlaması ve metin üretimiyle ilgili becerisi” olarak tanımlar” (Akalin, 2016, s. 62). Metin edinci, kaynak dildeki metni anlama, çözümleme, yorumlama ve hedef dile başarılı bir şekilde aktarma sürecini kapsamaktadır. “Barczaitis’e (2002) göre farklı dillerde ve kültürlerde, kültürlere özgü metin alımlama ve metin üretme uzmanı olarak nitelendirilen çevirmenlerin karşılaştırmalı metin edinci edinçler bütünündeki önemli edinçlerden bir başkasıdır” (Barczaitis, 2002, s.178; akt. Haldan, 2021, s. 42). Vermeer ve Reiss, metin tiplerinin önemini vurgulamışlardır. Bu konuda Lux'a atıfta bulunmaktadır ve metin tiplerinin son derece önemli olduğunu savunmaktadırlar;

“Insgesamt ist das Phänomen der Textsorte zu wichtig, als daß es der Intuition überlassen und aus einer Translationstheorie ausgeschlossen werden dürfte.” (Vgl. Lux 1981, 273: "Ein Teil der Identität eines Textes besteht in seiner Textsortenzugehörigkeit" (Reiss / Vermeer, 1984, s.171). “Sonuç olarak, metin türü olgusu sezgiye bırakılamayacak ve bir çeviri kuramından dışlanamayacak kadar önemlidir.” (Bkz. Lux 1981, 273: “Bir metnin kimliğinin ilk kısmı, onun bir metin türüne ait olmasından oluşur”⁷ (Reiss/ Vermeer, 1984, s.171).

⁷ “Almancadan Türkçeye çeviri yazarlara aittir.”

Çeviride metin edincinin gelişmiş olması, çevirmenin dil bilgisi ve kelime bilgisinin ötesinde metnin bağlamını, kültürel unsurları, metnin niyetini anlamasını sağlar ve hedef dilde metni yeniden oluşturmasına olanak sağlar.

5.4 Kültür Edinci

Kültür edinci, bir çevirmenin çeviri yaparken karşılaştığı kültürel farklılıkları anlayabilmesi, bu farklılıkları dikkate alarak çeviri kararları alabilmesi anlamına gelmektedir. “Kaynak ve erek kültür arasındaki farkları ve benzerliklerin bilincine varabilmesi için çevirmenlerin, iki kültür arasındaki aktarımı sağlayan kültürlerarası edince ihtiyaçları vardır” (Haldan, 2021, s. 42). Başarılı bir çeviri, sadece kelimeleri değil, aynı zamanda metnin taşıdığı kültürel unsurları da doğru bir şekilde ifade etmelidir. “Reiss ve Vermeer’in de (1991) belirttikleri gibi “çeviri sadece dilsel değil, aynı zamanda da kültürel bir aktarımdır” (Reiss, Vermeer, 1991: 4). Witte de (2007) aynı şekilde “çeviri her zaman bir kültür aktarımı içerir” ifadesinde bulunarak kültür edincinin önemini vurgulamaktadır” (Witte, 2007, s.163; akt. Haldan, 2021, s.44). Karikatür çevirisinde kültür edinci en önemli edinçler arasındadır. Karikatürler, genellikle dilin ötesinde semboller ve kültüre özgü anlam taşıyan görsel unsurlar içerir. Bu nedenle, bir çevirmenin sadece kelimeleri değil, aynı zamanda görsel unsurları da kültürel bağlam içinde anlaması ve aktarması gerekmektedir.

5.5 Aktarım Edinci

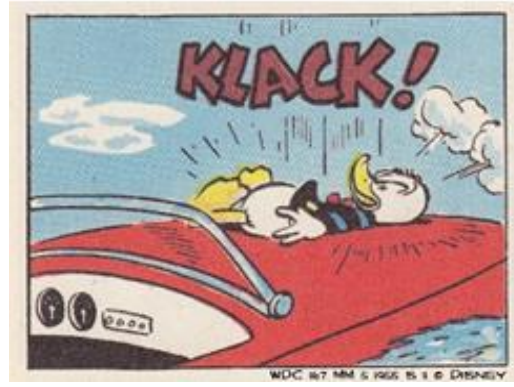
“Aktarım edincinde kaynak metinden erek metne aktarım stratejileri söz konusudur. Diğer tüm edinçlerin tamamlanmasını sağlayan edinç, aktarım edincidir. Bu özel edinç olmadan diğer tüm edinçler bir işe yaramazlar. Çünkü bu edinç çevirmeni başkalarından ayıran yeteneğidir” (bkz. Neubert, 2000, s.10; akt. Haldan, 2021, s. 44). Karikatür çevirisinde aktarım edinci, çevirmenin metni kaynak dilden hedef dile etkili bir şekilde aktarma yeteneğini ifade eder. Bu, karikatürün içerdiği görsel unsurların ve mizahi öğelerin, hedef kültürde anlamlı ve etkili bir biçimde iletilmesini sağlamaktadır. Aktarım edincinin güçlü olması, çevirmenin karikatürdeki özgün ifadeyi ve mizahı kaybetmeden, hedef kültürde anlamlı bir şekilde iletebilmesini sağlamaktadır.

6. Uygulama

Çalışmanın uygulama bölümünü Trakya Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Bölümü Almanca Mütercim Tercümanlık Anabilim dalı 6. Yarıyıl seçmeli ders olarak programda yer alan “Karikatür ve Çizgi Roman Çevirisi” dersi öğrencilerinin yapmış olduğu karikatür çevirileri oluşturmaktadır. Dil, metin, kültür ve aktarım edinçleri karikatür örnekleri ile ele alınmıştır. Uygulamaya toplam 10 öğrenci katılmış ve çalışma grubunun çeviri edinç düzeylerini ölçmek amacıyla 6 adet örnek karikatürü çevirmeleri istenmiştir. Bu karikatürler çalışmada Şekil 4, 5, 6, 7, 8 ve 9 olarak adlandırılmıştır.

Şekil 4

Şekil 5

Yansıma sözcüklere karikatürlerde sıklıkla karşılaşırız. Aslında doğaları gereği bu sözcükler sözlüdür. Ancak karikatür ve çizgi romanları daha renkli hale getirmek için kullanılırlar. Örneklere görüldüğü gibi yansıma sözcükler normalde büyük, renkli, sıklıkla eşit olmayan harflerle yazılır. Şekil 4’ de Almanca yazılmış olan “Zack!” sözcüğü Türkçeye “Pat!” olarak, Şekil 5’teki “Klack!” sözcüğü ise “Küt!” olarak çevrilebilir. Bu şekilde sözcükler Türkçeleştirilerek karikatürün doğası korunmuş olur.

Tablo 1. Öğrenciler tarafından yapılan şekil 4 ve Şekil 5’in çevirileri

	Şekil 4	Şekil 5
Öğrenci 1	Pat!	Küt!
Öğrenci 2	Fiyu!	Tak!
Öğrenci 3	Pat/Güm	Tak/Tok/Çat
Öğrenci 4	Patt!	Güm!!
Öğrenci 5	Çat!	Küt!
Öğrenci 6	Pat/Çıt	Küt
Öğrenci 7	Paat!	Küüütt!
Öğrenci 8	Şlak	Güm
Öğrenci 9	ÇAT!	GÜM!
Öğrenci 10	ÇAT!	PAT!!

Değerlendirme

Yansıma sözcükler, çevirmenler için bir dil sorunudur. Sözcüklerin karşılığını bulmak veya yaratmak hedef okuyucu kitlesinin dikkatini çekmek için önemlidir. Bu sözcüklerin çevirisinde, çeviri edinçleri bağlamında dil, kültür ve aktarım edinci önemlidir. Öğrencilerin çevirileri değerlendirildiğinde, çoğunluğun yansıma sözcükleri kabul edilebilir bir şekilde çevirdiği gözlenmiştir.

Şekil 6

Şekil 6’da yer alan örnekte çevirmen cümlelerin bağlamından, bahsedilen konunun ne olduğuna dair bir çıkarım da bulunmalı ve ona göre de hedef dilde yeni sözcükler ile cümleyi aynı bağlamda oluşturmalıdır. Bunun içinde dilin kültürünü ve sözcük yapılarını tanımalıdır. Buna göre bu örneğin çevirisi şu şekilde yapılabilir: “Bu para bana bir süreliğine yeter.” “Gençler ne söylediğinden ve ticari işlerden bihaber.”

Tablo 2. Öğrenciler tarafından yapılan şekil 6’nın çevirileri

Öğrenci 1	Bu parayla bir süre idare ederim.	Gençlik, kelimelerle ve paralarla iş hususları için her anlamda dikkatsizler.
Öğrenci 2	Para ile kısa süreliğine zengin olabilir.	Gençler, kelimelere hiç dikkat etmiyor ve ticaretle hiç alakaları yok
Öğrenci 3	Bu elimizdeki para bir süre idare eder.	Gençler, kelimeleri ferasızca/düşüncesizce kullanıyor ve (ticari zeka) iş anlayışları yok (yoksun).
Öğrenci 4	Bu para bir süre için yeterli.	Gençler kelimeleri anlamaz ve ticari şeyleri umursamaz.
Öğrenci 5	Bu para bir süreliğine yeter.	Gençler kelimelere karşı çok düşüncesiz ve işlerle alakalı fikirleri yok.
Öğrenci 6	Bu para yine bir süre yeter.	Günümüzün gençleri düşünmeden konuşuyor ve her şeyi ticari görüyor.

Öğrenci 7	Bu para yine bir müddet yeter.	Gençler kelimelerde ve ticaretle ilgili düşüncelerde dikkatsizdir.
Öğrenci 8	Bu para biraz belli süre yetecektir.	Genç insanlar kelimelerinde çok dikkatsiz ve işle hiç ilgileri yok.
Öğrenci 9	Bu para ile bir süre idare ederiz.	Gençler kelimeler konusunda dikkatsizdir ve iş ile ilgili meselelere önem vermezler.
Öğrenci 10	Bu para bir süre idare eder.	Ah bu gençler, kelimelerine dikkat etmez ve üstelik ticaretten de anlamazlar.

Değerlendirme

Öğrencilerin çevirileri göz önünde bulundurulduğunda, çevirilerde büyük oranda dil, aktarım ve metin edincinin yetersizliği ve anadil hakimiyetinin yetersizliği göze çarpmaktadır. Çoğu öğrenci Şekil 6 numaralı karikatürde baloncukların içinde ne yazdığını tam olarak kavrayamamıştır. Özellikle “mit dem Wort und bar” kullanımını sözlük anlamı olarak “Kelimeler...” şeklinde çevrilmiş ve çeviride anlatım bozukluğu ve tutarsızlık oluşturmuştur. Buradaki anlam sözcük anlamı değil aksine yorumlanması ve hedef dile uyarlanması gereken bir ifadedir.

Şekil 7

Şekil 7'nin çevirisi yapılırken, çevirmen kaynak dildeki özel ifadelerin anlamları için araştırma yapmalı ve bu doğrultuda çevirisini tamamlamalıdır. Aksi takdirde burada kullanılan “Schwarzfahrer” ifadesi yanlış aktarılabilir. Buradaki anlamı “Kaçak yolcu” dur. O halde karikatürün çevirisi şu şekilde tamamlanabilir: “Bilet kontrollerini motosiklet kulübüne verdiğimizden beri nerdeyse hiç kaçak yolcu yok.” Burada çevirmen aynı zamanda “Rockerclub” ifadesinin anlamını da ayırt etmeli gerekirse bu konuda okurları bilgilendirmelidir. Çünkü burada bahsedilen topluluk, sert mizaçları ile bilinmektedir.

Tablo 3. Öğrenciler tarafından yapılan şekil 7'nin çevirileri

Öğrenci 1	Motor kulübüne işi verdiğimizden beri kontrol ediyoruz, henüz kaçak yolcu yok.
Öğrenci 2	Bilet kontrollerini rockçılara devrettiğimizden beri hiç beleşçi olmuyor.
Öğrenci 3	Kontrolü Rockerclub'a verdiğimizden beridir kaçak yolcu yok.
Öğrenci 4	Rockçı kulübünü dışarıdan temini kontrol ettiğimizden beri ücretten neredeyse kaçan yok.
Öğrenci 5	Kontrolleri rock klubüne verdiğimizden beri hiç kaçak yolcu olmadı.
Öğrenci 6	Kontrolü Rock klubüne verdiğimizden veri kaçak binişler olmuyor.
Öğrenci 7	İşleri Rocker çetesine devrettiğimizden beri siyah sürücü hiç olmadı.
Öğrenci 8	Kontrolleri dışarıdan Rock kulübünden birine yaptırdığımızdan veri beleşçiler kalmadı.
Öğrenci 9	Tahsilat işini Rocker klubüne devrettiğimizden beri kimse ücretini vermeyi eksik etmedi.
Öğrenci 10	Kontrolleri motosiklet kulübüne devrettiğimizden beri neredeyse hiç kaçak yolcu çıkmıyor.

Değerlendirme

Şekil 7'de yer alan “Schwarzfahrer” ve “Rockerclub” ifadeleri, bazı öğrenciler tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. Çoğunluk “Schwarzfahrer” için “Kaçak Yolcu” ifadesini kullanmış, birkaçı “Beleşçi”, “Kaçak Biniş” “Ücretten Kaçan” ifadesini kullanmış, bir kişi bu ifadeyi cümle içinde “...kimse ücretini vermeyi eksik etmedi.” Şeklinde çevirmiştir. Bu ifadelerin çoğu kabul edilebilir bir çeviridir. Bir kişi “Schwarzfahrer” için “Siyah sürücü” ifadesini kullanarak kelimelerin direk sözlük karşılıklarını çevirerek bu karikatürdeki ifadeyi yanlış aktarmıştır. “Rockerclub” kelimesinde ise, çoğu öğrenci öncelikle anadilde bu yabancı kelimenin yazımında hata yaparak dil bilgisi kurallarının, dil ve metin edincinin eksikliğini gözler önüne sermiştir. Ayrıca bu ifadenin anlamı da tam olarak anlaşılmamıştır. Bunun yanında özel ifadelerin çevirisindeki zorlukların, kültür edinci, aktarım, metin edinci ve ayrıca araştırma edincinin eksikliğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Şekil 8

Deyimler, dilin zenginleşmesine katkıda bulunan ve bir kültürün yaşam tarzı, değerleri, inançları, gelenekleri ve yönelimleri hakkında bilgi sağlayan dilsel araçlardır. Bu nedenle, günlük konuşma dilimizde sıkça kullanılırlar ve günlük yaşantımızın vazgeçilmez bir parçasıdır, bu sebeple hedef kültürün anlaşılmasında önemli bir rol oynarlar. Şekil 8’te yer alan “Auf großem Fuß leben” Almanca bir deyimdir ve anlamı “bol keseden yaşamak/ varlık içinde yaşamak” tır. Ancak karikatürde deyimini oluşturan sözcüklerin tek tek sözlük anlamları resmedilerek büyük bir ayak çizilmiştir. Söz konusu cümledeki deyim olduğu fark edilmez ve kelimelerin sözlük karşılığı “büyük ayakta yaşamak” olarak düşünülürse cümle anlam ifade etmeyecektir. Dolayısıyla bu karikatürün kabul edilebilir çevirisi şu şekilde olabilir: “Önceden birçok aşığım vardı, çünkü benimle varlık içinde yaşayabileceklerini düşünüyorlardı. Bu yüzden birçok çocuğum var...”

Tablo 4. Öğrenciler tarafından yapılan şekil 8’in çevirileri

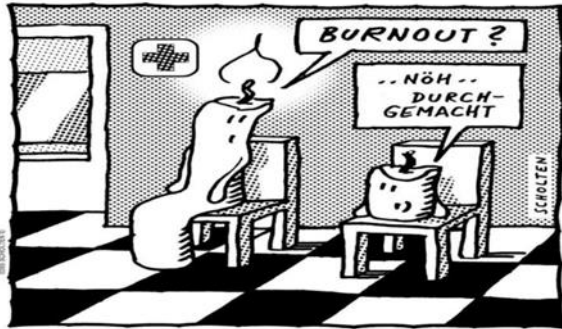
Öğrenci 1	Önceden birçok hayranım vardı, çünkü benimle beraber bir elleri yağda bir elleri balda yaşayacaklarını düşünüyorlardı...Bu nedenle de birçok çocuk...
Öğrenci 2	Bir zamanlar çokça hayranım vardı, benimle şahane bir hayat yaşayacaklarını düşündüler...Bu yüzden bu kadar çok çocuğum var.
Öğrenci 3	Eskiden çok hayranım vardı, çünkü benimle bol keseden yaşayabileceklerini sanıyorlardı... Bu nedenle pek çok çocuk...
Öğrenci 4	Eskiden çok hayranım vardı. Çünkü onlar büyükçe yaşayabileceğimi düşünüyorlardı. Dolayısıyla çokça çocuk.
Öğrenci 5	Önceden çok hayranım vardı, çünkü benimle büyük ayakta yaşardı... Bu yüzden bir sürü çocuk...

Öğrenci 6	Önceden çok aşığım vardı. Çünkü benimle bonkörce yaşayabileceğini düşünüyorlardı. Çok çocuk oradan geliyor.
Öğrenci 7	İnsanlar büyük bir ayakta yaşadığımı düşündüğünden, erkenden hayranlarım var. O yüzden bu kadar çocuk.
Öğrenci 8	-
Öğrenci 9	Daha önceden çokça hayranım vardı. Çünkü eli bol, savurgan biriydim...şimdi çocuklara harcıyorum...
Öğrenci 10	Önceden çok hayranım vardı, çünkü benimle rahatça yaşayabileceklerini düşünüyorlardı. Bu yüzden birçok çocuk...

Değerlendirme

Öğrencilerin çevirileri incelendiğinde, çoğunun “*Auf großem Fuß leben*” deyiminin anlamını bildiklerini ve uygun bir şekilde hedef dile aktarabildikleri görülmektedir. Fakat bazılarının deyimi anlamadıkları ve kelimenin ilk anlamı ile çevirdiklerini göze çarpmaktadır. Genel olarak kültür edincinin kazanılmış olduğu, dil, metin ve aktarım edinçlerinin eksikliğinden söz edilebilir. Almanca cümlelerin aynı şekilde devrik bir şekilde Türkçeye aktarılmış olması, anlatım bozukluğuna yol açmıştır. Çevirmen, kaynak dilden erek dile çeviri yaparken eksiltme veya ekleme yapabilir, bu sebeple burada cümlelerin bir yüklem ile tamamlanması anlatım bozukluğunu ortadan kaldıracaktır. Öte yandan, bazı öğrenciler deyimi de anlamadıkları için cümlelerin çevirisi tamamen hatalıdır.

Şekil 9

Şekil 9 örneğinde bulunan “Durchgemacht” ifadesi de bir deyimden gelmektedir. Bu deyim “die Nacht durchmachen” dır ve anlamı “gecelemek/ sabaha kadar ayakta durmak” tır. Şekil 8’te yer alan karikatürde olduğu gibi burada da bir deyim çevirisi söz konusudur. Ayrıca burada bir diğer özel ifade “Burnout” tur. Çevirmenden bu ifadenin anlamını da hedef dile uygun şekilde aktarması beklenmektedir. O halde karikatürün kabul edilebilir çevirisi şu şekilde olabilir: “Çok mu yoruldun?” “Hayır, sabaha kadar durmadan çalıştım.” Burada önemli olan “Burnout” ile “Durchgemacht” arasındaki anlam farkını verebilmektir.

Tablo 5. Öğrenciler tarafından yapılan şekil 9'un çevirileri

Öğrenci 1	Tükendin mi?	Yoo, köpek gibi çalıştım.
Öğrenci 2	Tükendin mi?	Hayır, yanıp bittim.
Öğrenci 3	Tükendin mi?	Yok, arada kaldım.
Öğrenci 4	Tükenmişlik?	Hayır, geçti.
Öğrenci 5	Tükenmişlik?	Acı günler geçirdi.
Öğrenci 6	Tükenmişlik sendromu mu?	Hayır...Çok eziyet çektim.
Öğrenci 7	Tükendin mi?	Hayır, durmadan yandım.
Öğrenci 8	Tükenmişlik mi?	Yok...Yaşanmışlık.
Öğrenci 9	Tükenmişlik sendromu mu?	Hayır...Onu geçirdim.
Öğrenci 10	Tükenmişlik sendromu mu?	Hayır, sadece kötü günler geçiriyorum.

Değerlendirme

Öğrencilerin çevirilerine bakıldığında, ilk baloncuğun çevirisi uygun bir şekilde yorumlanmış ve hedef dile aktarılmıştır. İkinci baloncuktaki “*Durchgemacht*” ifadesi tam olarak anlaşılmadığı görülmektedir. Bu yüzden birçok farklı çevirisi yapılmıştır. Bazı öğrencilerin çevirileri metindeki anlamı verebiliyorken, bazıları deyimsel ifadeyi anlamamış ve aktarmada sorun yaşamıştır. Bu karikatür çevirisinde de anlaşıldığı üzere dil, kültür ve aktarım edinci eksikliği öğrencilerde görülmektedir. Çevirmenini ayrıca araştırma edincinin olmaması sadece karikatür çevirisi için değil çoğu çeviri türleri için bir sorun teşkil etmektedir.

Tartışma ve Sonuç

İncelediğimiz karikatürler için daha birçok örnek sunulabilir. Bahsedilen çeviri sorunlarına daha birçok eklemeler yapılabilir. Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi karikatürlerin toplumdaki önemi yadsınamayacak kadar büyüktür. Karikatürler, dil, kültür ve mizahın birleşimidir ve toplumların genelindeki düşünce ve yargıları yansıtan mizah ürünleridir. Bu çalışmanın amacı, her alanda olduğu gibi karikatür çevirilerinde de uzmanlaşmanın ve çevirmenlerin kendilerini bu doğrultuda donanımlarını tamamlamaları gerektiğini vurgulamaktır. Çalışmada çeviri süreçleri hakkında bilgi sahibi olmayan kişiler tarafından “yabancı dil bilen her türlü metni çevirir” düşüncesinin aslında böyle olmadığını göstermenin ve çevirmenin çok boyutlu düşünbilmesinin önemi irdelenmiştir. Buna ek olarak çeviri eğitimine ve çeviri edinçlerinin kazanımının önemli olduğu vurgulanmış, çevirmenlerin

karikatür metnlerinin doğru aktarımı için ihtiyacı olan bilgiyi elde etmesinin çok farklı yolları olduğu belirtilmiştir. Bu çalışma kapsamlı bir çalışma değil sadece çeviri edincinin alt edinçlerini oluşturan dil, metin, kültür ve aktarım edinçleri kapsamında ele alan bir çalışmadır. Fakat yer yer bir diğer alt edinç olan araştırma edincinin de önemine uygulama bölümünde değinilmiştir.

Çalışma için yapılan çeviri uygulaması sonucunda çalışma grubunun çeviri eğitimi ve çeviri edinçleri boyutunda dil, metin, kültür ve aktarım edinçlerinin kısmen eksik kaldığı görülmektedir. Çalışma grubunun eğitim programına bakıldığında öğrencilerin kültürel öğeleri içeren, atasözleri, deyim vs. gibi kalıplaşmış ifadelerin çevirilerini içeren bir dersi ancak 8.yarıyılıda yine bir seçmeli ders olarak alabildikleri görülmektedir. Bu bağlamda çeviri eğitim programlarında atasözleri, deyimler gibi kültürel öğeler içeren çevirilerin yapıldığı derslerin ilk yıllardan başlayarak çoğaltılması gerektiği görülmektedir. Ancak öğrencilere mümkün olduğu kadar fazla uygulama yapmalarını sağlamak ve çeviri aşamalarını gözlemlemek suretiyle onların iş hayatlarında çeviri piyasasına hazır olmalarına olanak sağlanabilir. Çeviri bir aktarım süreci olduğu için, aktarım ve metin edincinin kazanımı; çevirmenin araştırmacı kimliği olduğundan sürekli kendini güncel tutması için kültür ve araştırma edincinin kazanımı önemlidir. Çevirinin, kültür ve dil ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, çevirmen adaylarının bu edinçler doğrultusunda eksiklerini tamamlamaları gerekmektedir. Bunun için, akademik çeviri eğitiminde derslerin, öğrencilere bu yönde kazanım sağlamaları beklenmektedir. Vurgulanması gereken başka bir nokta ise, çeviri edinçlerinin eğitim ile yönlendirildiği, ancak bunun için çevirmenin her zaman kendini geliştirmeye açık olması gerektiği ve gelişimin temel ilkelerinden olan hazır bulunuşluklarının hayati önem taşıdığıdır.

Kaynakça

- Akalın, R. (2016). Akademik Çeviri Eğitimi Açısından Çeviri Edinci Kavramı ve İçerimleri. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 4(2), 56-65.
- Analyse der Übersetzung von sprachlichen Darstellungsmitteln der Komik in Il'f/Petrovs Roman „Dvenadcat' stul'ev" (von Evgenia Gavrilova, SoSe 2016)
- Arkalan Çakır, N. (2022) Karikatür çevirilerinde mizahi üslubun aktarımı. Ö. Solak (Ed.) *Edebiyatın Sanatlararası İlişkileri içinde* (511-637). Çanakkale: Paradigma Akademi
- Avcı, A. (2003). Toplumsal Eleştiri Söylemi Olarak Mizah ve Gülmece. *Birikim Dergisi*, 166, 80-96
- Aytekin Özkan, P. (2009). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Derslerinde Kültürlerarası İletişim Yetisi Kazandırma Amaçlı Karikatür Kullanımı* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Balcıoğlu, S. (1987). Cumhuriyet dönemi türk karikatürü. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Bassnett, S. (1980). *Translation studies*. London: Routledge.
- Bremmer, Jan/ Rodenburg, Herman. 1999. Humor und Geschichte: Eine Einführung. In: Bremmer, Jan/ Rodenburg, Herman (Hgg.) *Kulturgeschichte des Humors. Von der Antike bis heute*. Darmstadt: Prismus Verlag, 9-18.
- Cavanaugh Richard (2002), “An Analysis Of The Relationship Between” Humor Styles And Perceived, Unpublished Doctoral Dissertation, Quality Of Life Among University Faculty, UMI Dissertation Information Service
- Coser, R. (1960). Laughter among colleagues. *Psychiatry*, 23(2), 112-138
- Diot, R. (1989). Humor for Intellectuals: Can it Be Exported and Translated? The Case of Gary Trudeau's In Search of Reagan's Brain. *Meta*, 34(1), 84-87. <https://doi.org/10.7202/002570ar>
- Driessen, Henk. 1999. Humor, Lachen und die Feldforschung: Betrachtungen aus dem Blickwinkel der Ethnologie. In: Unger, Thorsten (Hg.) *Differente Lachkulturen? Fremde Komik und ihre Übersetzung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 167-184.
- Fidan, B. (2007). *Reklam ve karikatür*. İstanbul: Reklam Yayıncıları Derneği.
- Gezer, G.; Can, M. Z. (2019). Kültürü çevirmek: Kültür aktarımı kapsamında çeviri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (17), 355-370. DOI: 10.29000/rumelide.656917
- Göçer, A. (2014). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dil Kültür İlişkisi Üzerine Görüşleri: Fenomenolojik Bir Araştırma. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 25-38.
- Haldan, A. (2021). Çeviri Eğitiminde Çeviri Edinci Geliştirme Alışkanlıkları, Rating Akademi Yayınları, Çanakkale

- Leibold, A. (1989). The Translation of Humor; Who Says it Can't Be Done? *Meta*, 34(1), 109–111. <https://doi.org/10.7202/003459ar>
- Long, D. L., & Graesser, A. C. (1988). Wit and humor in discourse processing. *Discourse processes*, 11(1), 35-60.
- Nilsen, D. L. F. (1989). Better than the Original: Humorous Translations that Succeed. *Meta*, 34(1), 112–124. <https://doi.org/10.7202/003737ar>
- Nilsen, D. L. F. (1990). The social functions of political humor. *Journal of Popular Culture*, 20(3), 35-47.
- Okyayuz, A. Ş. & Kaya, M. (2019). Karikatürlerde Çevirmen ve Çeviri. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, (27), 152-176. DOI: 10.37599/ceviri.570416
- Reiss, Katharina / Vermeer, Hans J. (1984): *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Max Niemeyer
- Sanders, B. (2001). *Kahkahanın zaferi*. (Çev. K. Aysevener ve Ş. Soyer). İstanbul: Ayrıntı.
- Schäfer, Susanne (1996). „Komik in Kultur und Kontext“. Hrsg. Dietrich Krusche,
- Selçuk, T. (1998). *Çağdaş karikatür*. T. Çeviker (Ed.), *Grafik mizah içinde* (155- 159). İstanbul: İris Koleksiyonu
- Şahin, Z. B. (2019). Karikatür ve İfade Özgürlüğü. *OPUS International Journal of Society Researches*, 10 (17) , 2208-2244 . DOI: 10.26466/opus.515034
- Topuz, H. (1974). *Le dessin d'humour*. Paris: Promesses
- Topuz, H. (1997). *Başlangıcından bugüne dünya karikatürü*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Tymoczko, Maria. “Translation in a Postcolonial Context: Early Irish Literature in English Translation”. Manchester, England: St. Jerome Publishing, 1999.
- Unger, Thorsten. 1995. *Differente Lachkulturen? – Eine Einleitung*. In: Unger, Thorsten (Hg.) *Differente Lachkulturen? Fremde Komik und ihre Übersetzung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 9-31.
- Yardımcı, İ. (2010). Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2), 1-41. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaksosbil/issue/21650/232754>

Geliş Tarihi : 31.05.2024
Kabul Tarihi : 04.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1493753>

İmrağ, Ö. S. (2024). Dilbilimde özne ve yüklem ilişkisinin matematiksel boyutu. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 189-200. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1493753>

DİLBİLİMDE ÖZNE VE YÜKLEM İLİŞKİSİNİN MATEMATİKSEL BOYUTU¹

Özge Sinem İMRAĞ²

ÖZ

Dil, insanlar arasındaki iletişimin temel aracıdır ve insanların günlük yaşamlarında olayları, düşünceleri ve duyguları ifade etmek ve anlamlandırmak için başvurdukları temel yapı taşıdır. Dilin yapısal öğelerinden biri olan özne ve yüklem, cümlelerin temel bileşenlerini oluşturur ve birlikte anlamı tamamlarlar. Matematikteki fonksiyon kavramı, dilde ortaya çıkan özne ve yüklem ilişkisini anlamak için bir model sunar. Matematiksel mantıkta bir önerme $P(x)$ şeklinde ifade edilir. Bu önerme dilbilim düzlemine uyarlandığında $P(x)$ formülündeki “P” yüklemi, “x” ise özneyi temsil eder ve bunlar değişkenler olarak kabul edilir. “x” değişkenine atanan değerler, “P” yüklemine değişmesine neden olur. Dolayısıyla, yüklem ifade ediliş biçimi özneye bağlı olarak değişiklik gösterir. Bu durum, matematikteki fonksiyon kavramıyla benzerlik taşır. Fonksiyonlar, girdileri belirli bir çıktıya dönüştüren dönüştürücü araçlar olarak düşünülebilir. İlgili bağlamda, “x” ve “y” değişkenleri arasında bağlantı kurulduğunda, “x” değişkeni değiştikçe “y” değişkeni de değişir ve “y”, “x” değişkeninin bir fonksiyonu olarak adlandırılır. Bir önermede – ya da daha geniş bir çerçevede bir tümcede – özne değiştikçe yüklem de değişeceği için yüklem, öznelerin bir fonksiyonu olarak nitelendirilebilir. Örneğin Almancada öznesi *ich* olan bir tümcenin yüklemi *komme* şeklinde ifade edilirken, öznesi *wir* olan bir tümcenin yüklemi *kommen* şeklinde ifade edilmelidir. Bu duruma başka bir örnek olarak ise dil bilimsel olumsuzluk kavramı gösterilebilir. Öznesinde “hiç kimse” veya “hiçbir” gibi mantıksal niceleyicilerin bulunduğu tümcelerde Almanca ve İngilizcede yüklem olumlu yargı taşıyacak şekilde oluşturulurken, Türkçe ve Fransızca yüklem olumsuz yargı taşıyacak şekilde oluşturulmaktadır. Bütün bu durumlar matematikteki sabit fonksiyon, birim fonksiyon, örten fonksiyon, içine fonksiyon gibi çeşitli fonksiyon türleri ile bağdaşmaktadır. Bu çalışmada özne ve yüklem ilişkisinin tekillik-çoğulluk veya olumluluk-olumsuzluk durumları bağlamında Türkçe, Almanca, İngilizce ve Fransızca arasındaki benzerlik ve farklılıklar matematiksel fonksiyonlarla ilişkilendirilerek karşılaştırma yöntemiyle incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Özne, Yüklem, Fonksiyon, Matematiksel dilbilim

¹ Bu çalışma 8. Uluslararası Bakea (Batı Kültür ve Edebiyat Araştırmaları) Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, osimrag@cumhuriyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7252-803X>

Date Received : 31.05.2024

Date Accepted : 04.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1493753>

İmrağ, Ö. S. (2024). Mathematical dimension of subject and predicate relationship in linguistics. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 189-200. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1493753>

MATHEMATICAL DIMENSION OF SUBJECT AND PREDICATE RELATIONSHIP IN LINGUISTICS

Özge Sinem İMRAĞ³

ABSTRACT

Language is the fundamental means of communication between people and the building block that people use to express and make sense of events, thoughts and feelings in their daily lives. Subject and predicate, which are among the elements of language, form the basic components of sentences and complete the meaning. The concept of function in mathematics provides a model for understanding the logical relationship between subject and predicate that occurs in language. In mathematical logic, a statement is expressed as $P(x)$. If this statement is adapted to the linguistic level, in the idiom “ $P(x)$ ” “ P ” represents the predicate while “ x ” symbolizes the subject, and these are considered as variables. The values assigned to the variable “ x ” cause the predicate to change. Therefore, the way the predicate is expressed varies depending on the subject. This situation is similar to the concept of function in mathematics. Functions can be viewed as transformative tools that convert inputs into a specific output. In the relevant context, if a connection is made between the variable’s “ x ” and “ y ”, then the variable “ y ” changes when the variable “ x ” changes and “ y ” is called a function of the variable “ x ”. Predicates can be characterized as functions of subjects because when the subject in a proposition - or more generally in a sentence - changes, the predicate changes.

For example, in German, the predicate of a sentence whose subject is *ich* should be expressed as *komme*, while the predicate of a sentence whose subject is *wir* should be expressed as *kommen*. Another example of this is the concept of grammatical negation. In sentences whose subjects contain logical quantifiers, the predicate always represents an affirmative judgment in German and English, while it represents a negative judgment in Turkish and French. All of these situations are similar with different types of functions in mathematics, such as: constant function, identity function, surjective function or injective function. The aim of this study is to examine the similarities and differences between Turkish, German, English and French in the context of number or negation with contrastive method by associating them with functions.

Keywords: Subject, Predicate, Function, Mathematical linguistics

³ Assist. Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Literature, osimrag@cumhuriyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7252-803X>

GİRİŞ

Matematik ve dil birbiriyle yakın ilişki içinde bulunan iki bilim dalıdır. Tıpkı matematikte sınırlı sayıda formülle sınırsız sayıda problem çözülebileceği gibi dilde de sınırlı sayıda kuralla sonsuz sayıda cümle kurmak mümkündür. Sınırsız sayıda düşüncenin sınırlı sayıdaki araçla ifade edilebileceğini ilk fark eden Galileo olmuştur. Ardından Port Royalli filozof-dilbilimciler ifadelerin sonsuzluğunu doğal sayıların sonsuzluğuna benzeterek dil araştırmalarının odak noktasının bu olması gerektiğine dikkat çekerler (bkz. Chomsky, 2010: 64, 65). Dilin kendi içinde bir matematiksel sistemi bulunurken, matematiğin de kendi içinde özel bir dili vardır. *Matematik, matematikçi için bir araç olmayıp bilakis amaç iken mühendislik ve sosyal bilimlerde daha çok bir araç olarak ortaya çıkar* (Yeşilyurt, 2020: 386). Dil ise matematikçiler için bir araç iken dilbilimciler için hem araç hem de amaç olma özelliğine sahiptir. Bu iki bilim dalının birleşiminden matematiksel dilbilim alanı doğar.

Matematiksel dilbilim terimi 1950'lerin ortalarında ortaya çıkmış ve sonrasında yaygınlaşmıştır. Cebir, matematiksel mantık veya algoritma teorisinin araçlarını kullanan matematiksel dil modelleri, istatistikle bağlantılı çalışmalar ve bazı dilbilimsel olguların daha iyi formüle edilebilmesi için basit kavramların ve gösterim biçimlerinin matematikten ödünç alındığı yayınlar, matematiksel dilbilim teriminin kapsamına girer (bkz. Gladkij, 1983). *Dil biliminin, yine kendisi gibi bir saymacalar sistemi olan matematiğe benzeyen ve benzemeyen yönleri kadar, dil çalışmalarında matematiksel ve istatistiksel veri ve yöntemlerden yararlanan çalışmalar da matematiksel dilcilik olarak bilinir* (Karaağaç, 2013a: 583).

Matematiksel dilbilimin öncelikli amacı, kelime, cümle vb. gibi önemli dilbilimsel roller oynayan kümeleri etkin bir biçimde sıralamaktır (bkz. Kornai, 2008: 9). Bu kümelere biri olan cümleyi oluşturan unsurlara geleneksel dil bilgisinde cümlenin ögeleri denir. Bunlar özne, yüklem, nesne, tümleç gibi unsurlardır. Cümledeki iş, oluş veya hareketi bildiren öge yüklemdir. Yüklem cümlenin temel ögesidir. *Yüklemin etrafında kümelenen ögeler, yüklemde sunulan bilgiyi zenginleştirmek ve bu yolla ona hizmet etmek üzere kodlanırlar* (Üstünova, 2020: 43). İngilizce, Almanca, İtalyanca gibi Batı dillerinde yüklem daima çekimlenmiş bir fiilden oluşmak zorundayken, Türkçede bu dillerden farklı olarak yüklemi isimden veya isim soylu bir sözcükten oluşan ve isim cümlesi adıyla anılan cümleler de vardır. *Cümlenin ikinci bir temel ögesi öznedir; çünkü bir eylem, ancak bir varlıkla gerçekleşebilir. İşte eylemi gerçekleştiren varlık, öznedir* (Karaağaç, 2013b: 501). Yani özne, fiil cümlelerinde belirtilen eylemi gerçekleştiren, isim cümlelerinde ise yüklemde bildirilen niteliğe sahip olan ögedir. Özne ve yüklem arasında tekillik-çoğulluk veya olumluluk-olumsuzluk açılarından bir uyum olması gerekmektedir.

Özne ve yüklem arasındaki uyum matematikteki fonksiyon kavramıyla ilişkilendirilebilir. *Fonksiyon ifadesi ilk olarak 1673 yılında Leibniz (1646-1716) tarafından kullanılmıştır* (Ponte, 1992). X ve Y boş küme olmamak kaydıyla eğer X 'in bir elemanı Y 'nin bir tek elemanı ile örtüşüyorsa ve X 'in her bir elemanına Y 'nin bir elemanı denk düşüyorsa, X ve Y arasında fonksiyon ilişkisi var demektir (bkz. Marinell, 1985: 27, 28). *x ve y belli bir kural çerçevesinde birbirlerine bağlı iki değişken olsun. Eğer x değişkenindeki her değişime karşın [...] y değişkeninde de bir değişim söz konusu oluyorsa [...] y 'ye x 'in bir fonksiyonu denir.* (Boyer

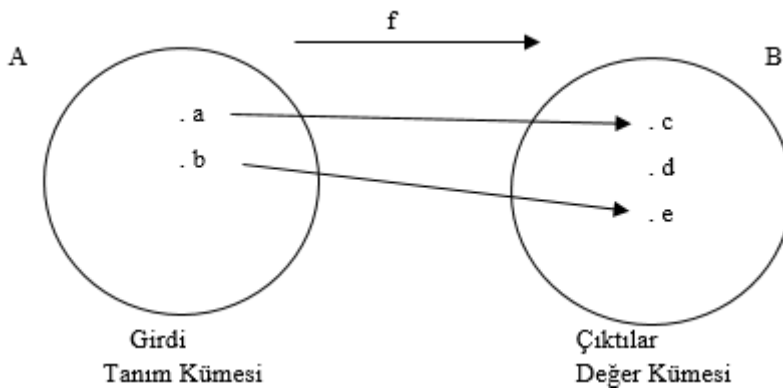
1968, akt.: Bayazit & Aksoy, 2013: 2). Bertrand Russell ise *fonksiyon (işlev)* kavramını şu örneklerle açıklar:

Bir değişken nicelik göz önünde tutulursa, diğerinin onun “işlev”i olduğu varsayılır, değişken niceliğin değeri belirli ve kesin olduğunda diğerinin değeri de belirli ve kesindir. Örneğin, trenle belli bir miktar petrolü taşımak zorunda iseniz, ihtiyacınız olan sarnıç vagonlarının sayısı petrolün miktarının bir “işlev”idir. Eğer bir orduyu beslemek zorunda iseniz, gerekli yiyeceğin miktarı askerlerin sayılarının bir “işlev”idir. Eğer bir nesne boşlukta düşüyorsa, onun düşme uzaklığı düşmesi sırasında geçen sürenin bir “işlev”idir (Russell, 2014: 84).

Benzer şekilde 3 TL değerindeki ekmekten x tane alındığında ödenmesi gereken paraya y adı verilirse; $f(x) = y = 3x$ yazılabilir. Burada ödenen para, alınan ekmek miktarına bağlıdır. Satın alınan ekmek miktarı değiştikçe ödenmesi gereken para da değişecektir. Bu durumda ödenmesi gereken para, alınan ekmek sayısının bir fonksiyonudur. Kısacası *matematikte geliştirilen fonksiyonlar teorisine göre; fonksiyon, birbirine bağlı değişkenler arasındaki ilişkilerdir* (Güvenç, 1979: 86).

Matematik dili değişkenlerin birbiriyle işlevsel olarak nasıl bağlantılı olduğunu göstermenin kısa ve öz bir yoluna sahiptir. $y = f(x)$ eşitliği x ve y değişkenleri arasındaki fonksiyon ilişkisine işaret eder. Bu eşitliğin sözlü ifadesi “ y , x 'in fonksiyonuna eşittir” veya “ y , x 'in bir fonksiyonudur” şeklindedir. Bu eşitlik, y , f kere x 'e eşittir şeklinde yorumlanmamalıdır. y , x 'in bir fonksiyonudur dediğimizde, y değişkeninin değerinin x değişkenine bağlı olduğunu ve yalnızca x değişkeni tarafından belirleneceğini kastederiz [...] (Frank, 1988: 3).

Fonksiyon en temel anlamıyla kendisine verilen bir girdiyi çıktıya dönüştüren bir makineye benzetilebilir. Örneğin $f(x) = 2x-5$ şeklinde gösterilen bir fonksiyonda x girdiyi, $2x-5$ çıktıyı ve f ise fonksiyonun adını ifade eder. Bu şekildeki bir ifade biçiminde x 'e verilen değer değiştikçe, çıktıyı oluşturan değer de değişeceği görülmektedir. Örneğin x 'e 4 değeri verildiğinde bu fonksiyon $f(4) = 2 \cdot 4 - 5$ şeklinde ifade edilir ve çıktı olarak 3 değerine ulaşılır; fakat x 'e 6 değeri verildiğinde, fonksiyon $f(6) = 2 \cdot 6 - 5$ şeklinde ifade edilir ve çıktı olarak da 7 değerine ulaşılır. Bir fonksiyonu oluşturan üç önemli bileşen vardır. Bunlar tanım kümesi, değer kümesi ve fonksiyonun adıdır. Girdiyi ifade eden kümeye tanım kümesi, çıktı olabilecek değerleri ifade eden kümeye ise değer kümesi denmektedir. *Fonksiyonun adı f , g , h gibi küçük harflerle gösterilir* (Athen & Bruhn, 1980: 204).

Şekil1. Fonksiyonların matematiksel gösterimi

Bu matematiksel kavramlar doğal dillerdeki özne ve yüklem kavramlarına uyarlandığında, tanım kümesinde özne, değer kümesinde ise yüklem olabilecek elemanların yer aldığı düşünülürse, yüklem kavramının öznenin bir fonksiyonu olduğu söylenebilir; çünkü öznenin değeri değişirse yüklem değeri de değişir. Örneğin Almancada “Julia ist gekommen.” şeklindeki bir tümcede özne tekil olduğu için yüklem de tekil çekimlenmiş bir fiilden oluşmaktadır. Yani yüklem değerinin özneye bağlı olduğu görülmektedir. Öznenin “Julia” değil de “Julia und Maria” olması durumunda yüklem “ist gekommen” yerine “sind gekommen” olmak zorundadır. Kısacası öznenin değeri değişirse yüklem değeri de değişir.

Fonksiyonların sabit fonksiyon, parçalı fonksiyon, birim fonksiyon, örten fonksiyon ve içine fonksiyongibi farklı türleri vardır. Değeri, bir değere bağlı olarak değişmeyen fonksiyonlara sabit fonksiyon adı verilir. A’dan B’ye bir fonksiyonda A kümesinin her bir elemanı için farklı kurallar içeren fonksiyona parçalı fonksiyon denir. Her elemanı kendisine eşleyen fonksiyonlara birim fonksiyon adı verilir. Birim fonksiyon aynı zamanda örten bir fonksiyondur. Örten fonksiyon, A’dan B’ye bir fonksiyonda B kümesinin elemanlarının her birinin A kümesinin bir elemanı ile eşleştiği fonksiyon türüdür. Bir fonksiyon örten değil ise içine fonksiyondur. İçine fonksiyon, A’dan B’ye fonksiyonda B değer kümesinin en az bir elemanının açıkta kaldığı fonksiyon türüdür (bkz. Çakmak & Emeloğlu, 2008: 119, 120).

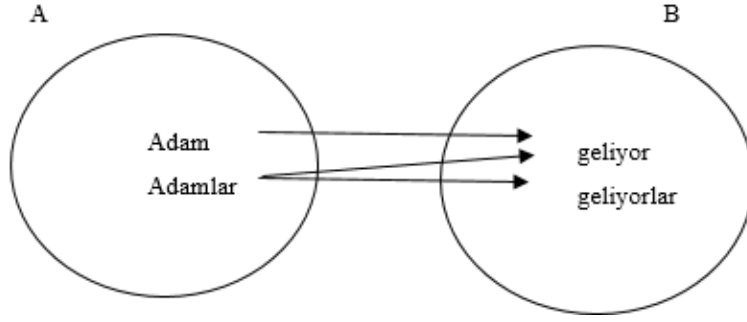
Dilin Bilimi ve Matematik adlı çalışmasında Özgen (2021) doğal diller ile matematiksel fonksiyonlar arasındaki ilişkiyi *bağıntı*, *yinelenebilirlik* ve *sıralı çift* olguları üzerinden ele alır. Bu çalışmada ise matematiksel fonksiyonlar doğal dillerdeki özne ve yüklem uyumu bağlamında ele alınacaktır. Bu amaçla özne ve yüklem uyumu, tekillik-çoğulluk ve olumluluk-olumsuzluk olguları bağlamında matematikteki fonksiyon türleriyle ilişkilendirilecektir. Çalışmanın tekillik-çoğulluk ve olumluluk-olumsuzluk olgularıyla sınırlandırılmasının nedeni, doğal dillerde özne ve yüklem ilişkisinin bu iki karşıt olgu üzerinden şekillenmesidir. Çalışma, özne ve yüklem uyumu ile matematiksel fonksiyonlar arasında bir ilişki bulunduğu ve yüklem öznenin bir fonksiyonu olduğu hipotezlerine dayanmaktadır. Bu bağlamda Almanca, Türkçe, İngilizce ve Fransızca tümce örnekleri gelişigüzel örnekleme tekniğiyle seçilerek karşılaştırmalı yöntemle çözümlenmeye çalışılacaktır.

Tekillik-Çoğulluk Bakımından Özne-Yüklem İlişkisi ve Fonksiyonlar

Özne ve yüklem arasında tekillik ve çoğulluk açısından bir uyum bulunmak zorundadır. Başka bir deyişle *özne, sayı bakımından yüklemle örtüşmelidir* (Glück, 2010: 679). Türkçede özne tekil olduğunda yüklem de tekil olmak zorundayken, özne çoğul olduğunda yüklem hem tekil hem de çoğul olabilir. *Öznenin insan cinsinden ve çoğul olduğu durumlarda; özneyi oluşturan fertler tek tek düşünülüyorsa, yüklem çoğul olur; ancak özneyi oluşturan fertler toplu olarak düşünülüyorsa, genelleme yapıyorsa yüklem tekil olur* (Keskin, 2011: 217).

	Tekil özne:	Çoğul özne:
TR-1 →	Adam <u>geliyor</u> .	Adamlar <u>geliyor</u> .
		Adamlar <u>geliyorlar</u> .

Tanım kümesinde özne olabilecek değerlerin, değer kümesinde ise yüklem olabilecek değerlerin yer aldığı düşünüldüğünde Türkçede tekillik-çoğulluk bakımından özne ve yüklem ilişkisi matematiksel olarak şu şekilde ifade edilebilir:

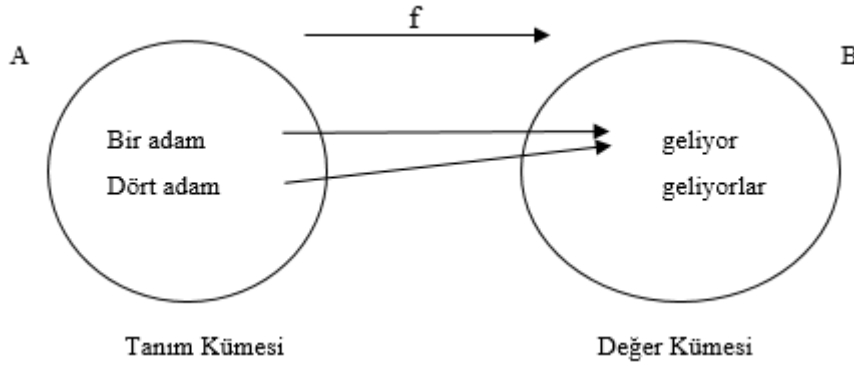
Şekil 2. Türkçede tekil ve çoğul özneyle yüklem uyumu

Görüldüğü üzere A kümesinin elemanlarından biri B kümesinde birden fazla elemanla eşleştiği için Türkçede öznenin çoğul olması durumunda yüklem öznenin bir fonksiyonu değildir.

Özneyi oluşturan kavramların niceliği belirtildiğinde veya belirsizlik sıfatlarıyla oluşturulan tamlamaların özne olması durumunda yüklemdeki fiil çekim durumu çeşitli dillerde yine değişiklik gösterir. Türkçede *sayı sıfatlarıyla veya "birkaç, birçok" gibi belirsizlik sıfatlarıyla kurulmuş bir sıfat tamlaması özne olarak kullanıldığında, yüklem tekliktir* (Karaağaç, 2013b: 504).

	Öznede bir nicelik:	Öznede birden fazla nicelik:
TR-2 →	Bir adam <u>geliyor</u> .	Dört adam <u>geliyor</u> .

Örnek tümcelerden de görüldüğü üzere Türkçede öznede belirtilen kavramın niceliği bir de olsa birden fazla da olsa yüklem tekil olmak zorundadır. Bu durum matematiksel olarak şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 3. Türkçede öznede belirtilen niceliğe göre özne-yüklem uyumu

Türkçede matematiksel açıdan A kümesindeki her eleman B kümesindeki tek bir elemanla eşleştiği için tekillik-çoğulluk bağlamında özne-yüklem ilişkisinin sabit fonksiyon ile örtüştüğü görülmektedir. Sabit fonksiyon $f(x) = c$ şeklinde ifade edilir. Şekil 3'te gösterilen örnekte öznede bir nicelik de olsa birden fazla nicelik de olsa yüklem alacağı değer değişmeyip sabit kaldığı görülmektedir. Bu sabit fonksiyon matematiksel olarak şu şekilde ifade edilebilir:

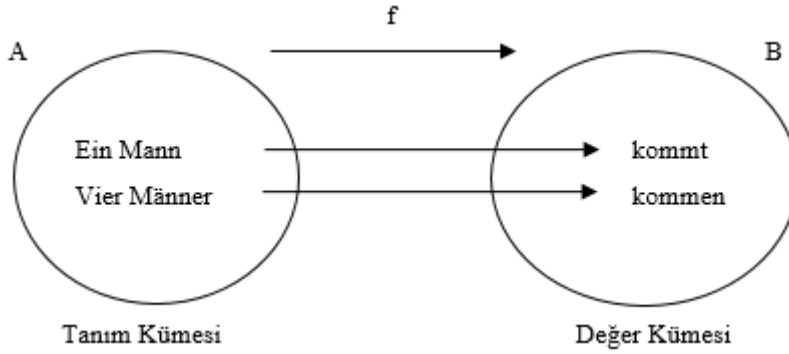
$f(\text{bir nicelik}) = \text{tekil yüklem}$
 $f(\text{birden fazla nicelik}) = \text{tekil yüklem}$

Ayrıca A kümesindeki her değer B kümesindeki bir değerle -yani bir elemanla- eşleştiği görülmektedir. bir eleman açıkta kaldığı için içine fonksiyon kavramıyla benzeştiği görülmektedir.

Almanca, İngilizce ve Fransızca'da ise yüklem, belirsizlik sıfatlarıyla kurulmuş bir tamlamanın özne olması durumunda çoğul; sayı sıfatlarıyla kurulmuş bir tamlamanın özne olması durumunda ise öznedeki belirtilen nicelik bir olduğunda tekil, birden fazla olduğunda çoğul olur.

	Öznedeki bir nicelik:	Öznedeki birden fazla nicelik:
ALM-1 →	Ein Mann <u>kommt</u> .	Vier Männer <u>kommen</u> .
İNG-1 →	One man <u>is coming</u> .	Four men <u>are coming</u> .
FR-1 →	Un homme <u>arrive</u> .	Quatre hommes <u>arrivent</u> .

Almanca, İngilizce ve Fransızca'da yüklemi oluşturan fiilin öznedeki kavramın niceliği tek olması durumunda tekil, birden fazla olması durumunda ise çoğul çekimlenmesi yukarıdaki Almanca örnek tümceler üzerinden şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 4. Almancada öznedeki belirtilen niceliğe göre özne-yüklem uyumu

Bir niceliğin tekil, birden fazla niceliğin ise çoğul olduğu göz önünde bulundurulduğunda tekil olan öznenin tekil zamire göre çekimlenmiş fiilin oluşturduğu yüklemle, çoğul olan öznenin ise çoğul zamire göre çekimlenmiş fiilin oluşturduğu yüklemle eşleştiği görülmektedir. Tanım kümesindeki her eleman değer kümesinde kendisiyle eşleştiği için Almanca, İngilizce ve Fransızca'da tekillik-çoğulluk bakımından özne-yüklem ilişkisi birim fonksiyon kavramıyla örtüşmektedir. Birim fonksiyon $f(x) = x$ şeklinde ifade edilir. Yani tanım kümesindeki x değeri neyse değer kümesindeki yeni değer de o olmalıdır. Şekil 4'te verilen örnekteki x değerinin öznedeki niceliği belirttiği düşünüldüğünde x bir nicelik olduğunda yüklem tekil, x birden fazla nicelik olduğunda -yani çoğul olduğunda- yüklem de çoğul olmalıdır ve bu fonksiyon şu şekilde ifade edilebilir.

$f(\text{bir nicelik}) = \text{tekil yüklem}$

$f(\text{birden fazla nicelik}) = \text{çoğul yüklem}$

Birim fonksiyon aynı zamanda örten fonksiyon olduğu için burada örten fonksiyon da söz konusudur. Zaten tanım kümesindeki her elemanın değer kümesindeki bir elemanla eşleşmesi bu özne-yüklem ilişkisinin matematikteki örten fonksiyonla örtüştüğünü gösterir.

Olumluluk-Olumsuzluk Bakımından Özne-Yüklem İlişkisi ve Fonksiyonlar

Olumsuz bir tümcenin öznesi bir isim veya bir kişi zamirinden oluştuğunda, bu çalışmada karşılaştırılan Türk, Alman, İngiliz ve Fransız dillerinin hepsinde yüklemdeki fiil olumsuz çekimlenmek zorundadır. Bu durumu şöyle bir örnekle göstermek mümkündür:

TR-2 →	O	gelmedi.
ALM-2 →	Sie	ist <u>nicht</u> gekommen.
İNG-2 →	She	has <u>not</u> come.
FR-2 →	Elle	<u>n</u> 'est pas venue.

Eğer tümce kısmî olarak değil de tam olarak olumsuz olursa ve tümcenin öznesi tümel niceleyici olan bir belgisiz zamirden oluşuyorsa, yüklemi oluşturan fiil Almanca ve İngilizcede olumlu şekilde çekimlenmektedir. Aşağıdaki tümceler buna örnektir:

ALM -3→	<u>Niemand</u>	ist gekommen.
İNG-3 →	<u>No one</u>	has come.

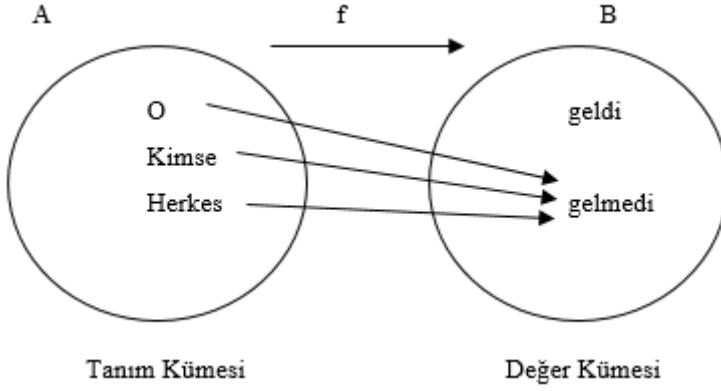
Aynı dil yapısına sahip olan Almanca ve İngilizcenin tekillik-çoğulluk durumunda olduğu gibi olumluluk-olumsuzluk durumunda da birbirleriyle benzerlik göstermesi şaşırtıcı değildir; fakat eklemeli bir dil olan Türkçe ile çekimli bir dil olan Fransızca da olumluluk-olumsuzluk bağlamında özne yüklem uyumu konusunda birbirleriyle benzerlik göstermektedir. Yani kısmî değil tam olumsuz bir tümcenin öznesi bir tümel niceleyiciden oluştuğunda, Türkçe ve Fransızcada yüklemi oluşturan fiil – Almanca ve İngilizcenin aksine – olumsuz şekilde çekimlenmektedir.

TR-3 →	(Hiç) Kimse	gelmedi.
FR-3 →	Personne	<u>n</u> 'est venu.

Hiç sözcüğü Türkçede olumsuzluk belirten bir ifade değil, pekiştiricidir. *Kimse gelmedi* de denilebilir. Fransızcada da aynı durum geçerlidir. *Kimse* ile *personne* aynı anlama gelmektedir. Her iki dilde de bu sözcükler olumlu yargı bildiren bir yüklemle kullanılamaz. Tümcede tam değil de kısmî bir olumsuzluk söz konusu ise ve özne yine tümel niceleyici olan bir belgisiz zamirden oluşuyorsa, yüklemi oluşturan fiil yine Türkçe ve Fransızcada olumsuz, Almanca ve İngilizcede ise olumlu bir şekilde çekimlenmektedir.

TR-4 →	Herkes	gelmedi.	(Olumsuz)
FR-4 →	Tout le monde	<u>n</u> 'est <u>pas</u> venu.	(Olumsuz)
ALM-4 →	<u>Nicht</u> jeder	ist gekommen.	(Olumlu)
İNG-4 →	<u>Not</u> everyone	has come.	(Olumlu)

Olumluluk ve olumsuzluk noktasındaki bu veriler incelendiğinde Türkçe ve Fransızcada karşılaşılan durumun matematikteki sabit fonksiyon ve içine fonksiyon kavramlarıyla örtüştüğü söylenebilir. Bu benzerlik yukarıdaki Türkçe örnekler üzerinden şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 5. Olumluluk-olumsuzluk bakımından Türkçede özne-yüklem uyumu

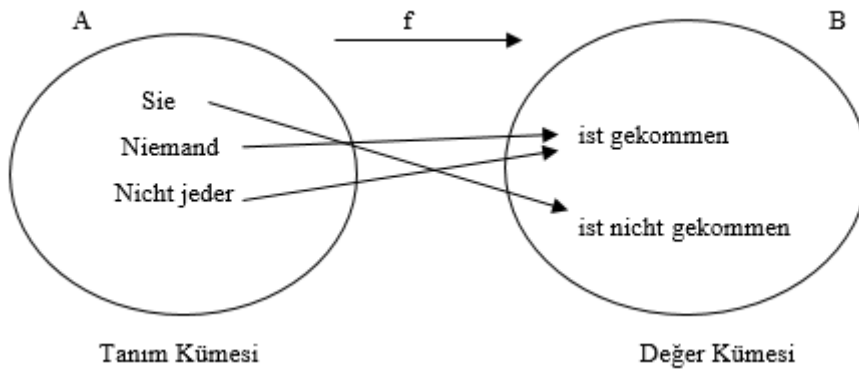
Görüldüğü üzere, Türkçe ve Fransızcada olumsuz tümcelerde özne kişi zamirinden de oluşsa belgisiz zamirden de oluşsa yüklem olumsuz şekilde çekimlenmiş bir fiilden oluşmak zorundadır. Böylece yüklem sabit olduğundan, burada sabit fonksiyondan bahsedilebilir. Daha önce de belirtildiği gibi sabit fonksiyon $f(x) = c$ şeklinde ifade edilir. Şekil 5’te verilen örnekte öznenin alacağı bütün x değerleri yüklem olarak aynı değerle eşleşmektedir. Bu durumu şu şekilde gösterilebilir:

f (kişi zamiri) = olumsuz yüklem

f (belgisiz zamir) = olumsuz yüklem

Aynı zamanda yüklem için diğer bir olasılık olan “geldi” ifadesinin, yani olumlu halde çekimlenmiş yüklem boşa kaldığı görülmektedir. Bundan şu iki sonuç çıkartılabilir: Türkçe ve Fransızcada 1) hangi özne seçilirse seçilsin, olumsuz bir tümce oluşturmak için seçilebilecek yüklem tektir ve 2) olumlu halde çekimlenmiş bir fiille olumsuz bir tümcenin yüklemi oluşturulamaz. Kısacası, olumlu halde çekimlenmiş yüklem her durumda boşa kaldığı için bu durum içine fonksiyon kavramı ile de örtüşmektedir. Zaten sabit fonksiyonlar görüntü kümeleri tek elemanlı olduğu için örten değil, içinedir.

Almanca ve İngilizcede olumsuz tümcelerin oluşturulmasındaki kurallar ise matematikteki örten fonksiyon ile benzerlik göstermektedir. Bu durum matematiksel olarak şöyle gösterilebilir:

Şekil 6. Olumluluk-olumsuzluk bakımından Almancada özne-yüklem uyumu

Almanca ve İngilizcede yüklemli oluşturulan kümedeki bütün elemanlar öznelere oluşturulan kümedeki en az bir elemanla eşleştiği ve boşta eleman kalmadığı için bu fonksiyonun örten fonksiyon olduğu görülmektedir. Aynı zamanda, özne bir isim veya bir kişi zamirinden oluştuğunda yüklem olumsuz çekimlenirken, özne tümel niceleyici olan bir belgisiz zamirinden oluştuğunda yüklem olumlu çekimlenmektedir. Matematiksel olarak bakıldığında A kümesindeki elemanlardan her biri için farklı kurallar söz konusu olduğundan dolayı bu fonksiyonun aynı zamanda parçalı bir fonksiyon olduğu da görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada doğal dillerdeki tümceler en önemli iki ögesi olan özne ve yüklem kavramları matematiksel birer küme olarak düşünülerek, bu kümeleri oluşturabilecek elemanlar fonksiyon türleri bakımından Türkçe, Almanca, İngilizce ve Fransızca olmak üzere dört farklı dilde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Doğal dillerde özne ve yüklem ilişkisi tekillik-çoğulluk ve olumluluk-olumsuzluk üzerinden şekillendiği için çalışma kapsamında bu iki uyum incelenmiştir. İnceleme sonucunda, çalışmaya temel oluşturulan hipotezler bağlamında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Özne ve yüklem uyumu tekillik-çoğulluk bakımından ele alındığında, öznenin çoğul olması durumunda Türkçede yüklem hem tekil hem çoğul olabildiği için bu durumda özne ve yüklem arasında fonksiyon ilişkisi olmadığı gözlemlenmiştir. Karşılaştırılan dört dilde her türden özne-yüklem uyumu bağlamında fonksiyon ilişkisinin bulunmadığı tek durum budur.
2. Özne ve yüklem uyumu yine tekillik-çoğulluk bakımından incelendiğinde, özneyi oluşturulan kavramların niceliğinin belirtildiği durumlarda özne ve yüklem arasında fonksiyon ilişkisi gözlemlenmiştir. Bu durumda özne-yüklem ilişkisi Türkçede sabit ve içine fonksiyon kavramlarıyla örtüşürken, Almanca, İngilizce ve Fransızcada birim ve örten fonksiyon kavramlarıyla örtüşmektedir.
3. Özne ve yüklem uyumu olumluluk-olumsuzluk bakımından incelendiğinde ise Türkçe ve Fransızca sabit ve içine fonksiyon ile örtüşürken, Almanca ve İngilizce örten ve parçalı fonksiyon ile örtüşmektedir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar şu şekilde bir tablo ile ifade edilebilir:

Tablo 1. Almanca, İngilizce, Fransızca ve Türkçede özne-yüklem uyumunun matematiksel fonksiyonlarla denkliği

	Dil	Birim	Fonksiyon Türü			Parçalı
			Sabit	İçine	Örten	
Tekillik- Çoğulluk	Almanca	√			√	
	İngilizce	√			√	
	Fransızca	√			√	
	Türkçe		√	√		
	Almanca				√	√
	İngilizce				√	√

Olumluluk-	Fransızca	√	√
Olumsuzluk	Türkçe	√	√

Çalışma kapsamında incelenen diller yapı bakımından birbirinden farklıdır. Türkçe eklemeli bir dil iken, Almanca, İngilizce ve Fransızca çekimli dillerdir. Bu nedenle tekillik-çoğulluk bakımından özne ve yüklem ilişkisinde Almanca, İngilizce ve Fransızcanın Türkçeden farklı fonksiyon türleriyle eşleşmesi normaldir. Fakat olumluluk-olumsuzluk açısından ele alındığında karşılaşılan veriler ilgi çekicidir; çünkü Almanca ve İngilizce birbiriyle aynı fonksiyon türleriyle eşleşmekteyken, yine onlar gibi çekimli bir dil olan Fransızcanın bu noktada onlardan ayrılarak eklemeli bir dil olan Türkçe ile benzerlik gösterdiği ve Türkçeyle aynı fonksiyon türleriyle eşleştiği gözlemlenmiştir. Bu benzerliğin saptanmasının Türkçe ve Batı dillerinde yapılacak olan diğer çalışmalara ışık tutması umulmaktadır.

Kaynakça

- Athen, H. & Bruhn, J. (1980). *Rechnen und Mathematik*. Mosaik Verlag.
- Bayazit, İ. & Aksoy, Y. (2013). Fonksiyon Kavramı: Epistemolojisi, Algı Türleri ve Zihinsel Gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 29 (1), 1-9.
- Boyer, C. B. (1968). *History of Mathematics*. John Wiley & Sons, Inc.
- Çakmak, Z. & Emeloğlu, S. (2008). *Sosyal Bilimlerde Matematik*. Ekin Yayınevi.
- Chomsky, N. (2010). *Doğa ve Dil Üzerine*. Sözcükler Yayınları.
- Frank S. B. (1988). *Applied Mathematics for Business, Economics and the Social Sciences*. McGraw-Hill International Editions.
- Gladkij, A. V. (1983). *Elements of Mathematical Linguistics*. Walter de Gruyter & Co.
- Glück, H. (Ed.) (2010). *Metzler Lexikon Sprache* (4. Auflage). Verlag J. B. Metzler.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve Kültür*. Remzi Kitabevi.
- Karaağaç, G. (2013a). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü* (1. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013b). *Türkçenin Dil Bilgisi* (2. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Keskin, R. (2011). *Türkçe Dil Bilgisi ve Kompozisyon Bilgileri* (4. Baskı). Çizgi Kitabevi.
- Kornai, A. (2008). *Mathematical Linguistics*. Springer Verlag.
- Marinell, G. (1985). *Mathematik für Sozial- und Wirtschaftswissenschaftler* (2. Auflage). R. Oldenbourg Verlag.
- Özgen, M. (2021). Dilin Bilimi ve Matematik. R. İnan (Ed.) *Filoloji Çalışmaları* içinde (s. 83-106). Livre de Lyon.
- Ponte, J. P. (1992). The History of the Concept of Function and Some Educational Implications. *The Mathematics Educator*, 3(2), 3-8.
- Russell, B. (2014). *Felsefe Yapma Sanatı*. (Çev. Halil Kayıkçı). İtalik Yayınevi.
- Üstünova, K. (2020). *Yüklem İşletimi*. Sentez Yayıncılık.
- Yeşilyurt, C. (2020). Sosyal Bilimlerde Matematik: Amacı, Yöntemi ve İçeriği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 385–395.

Date Received : 24.05.2024
Date Accepted : 26.06.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1489681>

Kara, M. (2024). Self-Destruction through greed: “The Queen of Spades” and “Ali Baba and Forty Thieves.” *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 13(24), 201-215. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1489681>

SELF-DESTRUCTION THROUGH GREED: “THE QUEEN OF SPADES” AND “ALI BABA AND FORTY THIEVES”

Mustafa KARA¹

ABSTRACT

Greed, a cardinal sin originating from early Christianity, is a notable recurring theme in literature and is universally prevalent throughout civilizations, literary works, and theological systems. It is widely held that people who exhibit greed defy God's command and face punishment, but those who sincerely abide by His commands receive blessings. The works *The Queen of Spades* by Alexandr Pushkin and *The Tale of Ali Baba and the Forty Thieves* in *The Thousand and One Nights*, belong to separate literary traditions. However, both stories depict antagonistic individuals who ultimately meet their own end as a result of their greedy behaviour. In these literary works, there are two different sets of characters, the rewarded and the punished. Within these literary pieces, the initial set of characters experiences significant consequences for their actions, whilst the subsequent group is duly compensated. These works demonstrate that specific topics surpass the limitations of time and culture, regardless of the differences between the eras and communities in which they originated. Accordingly, this study aims to reveal how greed turns into a way of self-destruction in these two works, which belong to completely different periods and geographies, through textual analysis.

Keywords: Greed, Divine Justice, Reward and Punishment, *The Queen of Spades*, *Ali Baba and Forty Thieves*.

¹ Dr., Çukurova University, School of Foreign Languages, Department of Foreign Languages, mustafakara@live.com, <https://orcid.org/0000-0001-7464-4536>

Geliş Tarihi : 24.05.2024
Kabul Tarihi : 26.06.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1489681>

Kara, M. (2024). Açgözlülük yoluyla özyıkım: “Maça Kızı”ı ve “Ali Baba ve Kırk Haramiler.” *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(24), 201-215. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1489681>

AÇGÖZLÜLÜK YOLUYLA ÖZYIKIM: MAÇA KIZI VE ALİ BABA VE KIRK HARAMİLER

Mustafa KARA²

ÖZ

Erken dönem Hristiyanlıktan itibaren önemli bir günah olan açgözlülük, edebiyatta tekrarlanan dikkate değer bir temadır ve medeniyetler, edebi eserler ve teolojik sistemler boyunca evrensel olarak yaygınlaşmıştır. Açgözlülük sergileyen insanların Tanrı'nın emrine karşı geldiği ve cezaya çarptırıldığı, ancak O'nun emirlerine içtenlikle uyanların kutsandığı yaygın bir kanıdır. Aleksandr Puşkin'in *Maça Kızı* ve *Binbir Gece Masalları*'ndaki *Ali Baba ve Kırk Haramiler* hikâyelerinin her biri ayrı edebi geleneklere aittir. Bununla birlikte, her iki öykü de açgözlü davranışları sonucunda kendi sonlarıyla karşılaşan aykırı bireyleri tasvir etmektedir. Bu edebi eserlerde, ödüllendirilen ve cezalandırılan olmak üzere iki farklı karakter kümesi bulunmaktadır. İlk karakter grubu eylemleri için ciddi fiziksel ve ruhani sonuçlar yaşarken, diğer grup usulüne uygun olarak ödüllendirilir ya da herhangi bir cezaya maruz bırakılmaz. Bu eserler, ortaya çıktıkları dönemler ve toplumlar arasındaki farklılıklar ne olursa olsun, belirli konuların zaman ve kültür sınırlarını aştığını göstermektedir. Buna bağlı olarak bu çalışma, bambaşka dönemlere ve coğrafyalara ait olan bu iki eserde açgözlülüğün bir özyıkım yöntemine nasıl dönüştüğünü metinsel analiz yöntemiyle ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Açgözlülük, İlahi Adalet, Ödül ve Ceza, *Maça Kızı*, *Ali Baba ve Kırk Haramiler*.

² Dr., Çukurova Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, mustafakara@live.com, <https://orcid.org/0000-0001-7464-4536>

Introduction

Greed, which is classified as one of the seven deadly sins that originated in early Christianity, has consistently been a prominent motif in literature. Although it is a fundamental component of Catholic doctrine, the concept is also present in all cultures, literature, and religious traditions, regardless of whether they are Western or non-Western. People become entranced and lose control over their desires as a result of an overwhelming craving, which makes it increasingly difficult to resist the temptation to succumb to sin. Although their environment and cultural influences consistently encourage people to appreciate their possessions from birth, they struggle to be content with their current circumstances. Therefore, they disregard God's command as a result of their greed. Indeed, there is a widespread belief that God metes out punishment to people who display greed, while bestowing blessings upon those who faithfully adhere to His commandments. St. Thomas Aquinas (1274/1922) also states that greed is “a sin against God, just as all mortal sins, in as much as man contemns things eternal for the sake of temporal things” (II-II.118.1). It is undeniable that both *The Queen of Spades* by Alexandr Pushkin and *The Tale of Ali Baba and the Forty Thieves* in *The Thousand and One Nights*, written by an anonymous author, belong to distinct literary traditions. Nevertheless, they both depict antagonistic characters who, as a consequence of their greedy actions, precipitate their own demise. In Alexandr Pushkin's short story, *The Queen of Spades*, Hermann and in *The Tale of Ali Baba and the Forty Thieves* in *The Thousand and One Nights*, Ali Baba's brother Kasim, Kasim's wife, and the forty thieves, including the captain, are characters who face significant challenges in their pursuit of wealth and material possessions in order to improve their lives and ensure their survival. The contrasting characters in Pushkin's work are Lizaveta Ivanovna and Tomsy, while in the Arabian short story, they are Ali Baba, Marjanah the slave, and Ali Baba's son. The first set of characters are subjected to terrible punishment, whereas the characters in the second set are rewarded in one kind or another. One can observe a notable shift in the attitudes of the characters who become imprisoned by their greed. Initially, they are relatively virtuous individuals, but once consumed by their desire for greater wealth, money, and possessions, they engage in malevolent actions. They undergo a sequence of loss, insanity, lack of gratitude, jealousy, and ultimately face the consequences. The characters' outcome is determined by either a spiritual or bodily punishment, which is dependent on the favour of God. It is evident that chance or destiny plays a significant role in this determination. The second category of characters, however, are typically flat characters, exhibiting no discernible change in their inherent qualities from the start to the conclusion of the works. Consequently, they are either rewarded or remain exempt from divine punishment. They possess qualities such as modesty, honesty, trustworthiness, generosity, and loyalty. They are rewarded or spared punishment by God because of their loyalty to His commandments and their avoidance of the deadly sin. Despite the disparities between the periods and societies in which these works were created, they also demonstrate that certain themes transcend the boundaries of time and culture. As such, this study seeks to uncover the transformation of greed into a self-destructive force by the divine in these two distinct literary works from different time periods and geographical locations, using textual analysis as the method of examination.

Alexandr Sergeyevich Pushkin and *The Queen of Spades*

Alexandr Sergeyevich Pushkin's Literary Significance

Alexandr Sergeyevich Pushkin is widely regarded as a significant figure in Russian literature. He exhibited characteristics of a Romantic novelist while also deviating from the typical traits associated with Romanticism. According to Basker (2005), his artistic development is commonly depicted as a progression from neo-Classicism, then to Romanticism, and finally to Realism. However, the progression is not clearly evident. Pushkin consistently demonstrated the ability to blur boundaries and surpass established divisions. He possessed a talent for captivating contradictions that may appear to have originated from the Romantic era but ultimately undermined all established perspectives and singular viewpoints, including the Romantic. He exhibited both Romantic and non-Romantic qualities and frequently incorporated elements from the Classicist, Realist, and Romantic modes, which often coexist and interact (pp. 293 – 294). Nevertheless, his artistic ability extended beyond his amalgamation of Classicism, Realism, and Romanticism. He blended several genres, forging a distinct literary style: “[T]he limitations of his linguistic equipment shielded him from the direct aesthetic impact of the original and enabled his own genius to leak into (or even improve upon) his source” (Emerson, 2007, p. viii). In other words, Pushkin’s language barrier helped him master over the vernacular speech in such genres as “the ode, elegy, long ‘Byronic’ poem, stylized folktale, neoclassical verse drama, *comédie italienne*, short story or *conte*, epistolary prose, travel notes, and eventually the prose of a historian” (Emerson, 2007, p. viii), thereby becoming an influencer for the writers and poets after him. Troyat (1970) posits that all other writers asserted their lineage from Pushkin. Curiously, the entirety of Russian literature originated from his exceptional talent. He introduced his fellow countrymen to a wide range of literary pursuits, including verse, novels, short fiction, historiography, theatrical productions, and critique. He was both chronologically and qualitatively superior. He served as the origin or cause. Both Gogol and Tolstoy owe their existence to him, as he was the creator of the Russian language. Furthermore, he laid the foundation for the development of every literary genre (p. 622). Regarding his achievement in pioneering vernacular speaking, it is important to acknowledge that “[f]or Russians, Pushkin has represented the Apollonian ideal of clarity, balance, harmony, order-and sanity-a poetic refuge against the disorder and dysfunctions of Russian life” (Gofman as cited in Rosenshield, 1994, p. 905). Furthermore, he served as a representative for the literary communities in Russia and dedicated himself to advocating for social change, a stance that undoubtedly unsettled the government of that age. “[A]s the result of a handful of vicious epigrams on prominent government figures and some liberal verses critical of serfdom and (more mildly) autocracy” (Basker, 2005, p. 294), he was banished and his writings were subjected to prolonged censorship. Specifically, despite completing his renowned drama *Boris Godunov* in 1825, he had a delay in publishing his work until 1831. In addition, he actively resisted bourgeois literature and emerged as a prominent figure in Soviet Literature. “He remains the principal shaper of the Russian language into an expressive imaginative form: his spare and intense reworking of European forms to reflect deeply personal and Russian themes set the standard for all Russian literature that followed” (Burt, 2009, p. 70).

Greed in *The Queen of Spades*

The Queen of Spades is a concise story written by Pushkin in 1833. The primary focus of the text is on human greed and avarice. The narrative revolves around the gradual entrapment of Hermann, the son of a German who later becomes a Russian, due to these characteristics. It explores the point to which an individual may be willing to transgress rules solely for their personal benefit, inspiring Dostoevsky, “who modelled his character Raskolnikov in ‘Crime and Punishment’ on Hermann, Pushkin’s enigmatic central character” (Burt, 2009, p. 69). Hermann holds the rank of an ordinary officer in the military. As he portrays it in the narrative, “[p]lay interests [him] very much [...] but [he is] not in the position to sacrifice the necessary in the hope of winning the superfluous” (Pushkin, 2017, p. 7). Thus, one might infer that he is not initially described as fervent or avaricious in the text. His intention is to live a modest life, devoid of extravagance, while ensuring he has sufficient resources for his own needs. He observes the gamblers playing the card game from the gaming table since, despite his inclination towards gambling, his financial situation prevents him from participating in this extravagant activity. However, upon learning about the three cards – three, seven, ace – which form a winning combination for gamblers, Hermann becomes enticed by the potential money and material possessions that can be obtained through gambling. Initially portrayed as a rational person, the protagonist undergoes a transformation into a more materialist figure, reminiscent of a Napoleonic persona, due to his insatiable greed. Undoubtedly, his greed will inevitably lead him to his own demise. As Burgin (1974) asserts, “[d]emonic forces destroy Herman[n], but he brings evil upon himself through his one great flaw, greed” (p. 52). Hermann has a constant oscillation between his true personality and his desire to embody a Napoleonic persona, resulting in a conflict between his current state and his desired state. As is put forth by Jackson (1960), “[p]recisely indifference to people, egoistic insensibility to anything opposing his will, the complete subordination of means to ends, and the passion for power characterized Napoleon” (p. 109). Tomsy, the grandson of the Countess, also confirms Hermann's character to Lizaveta: “This Hermann [...] is a man of romantic personality. He has the profile of a Napoleon, and the soul of a Mephistopheles. I think he has at least three crimes on his conscience” (Pushkin, 2017, p. 26). Thus, it is apparent that Hermann's subsequent efforts to achieve his desires mirror those of Napoleon, who was willing to sacrifice innumerable soldiers in order to gain dominion over Europe.

Hermann devises a scheme to manipulate Lizaveta, the ward of the Countess, with the intention of gaining access to the Countess and uncovering the enigma surrounding the three cards. Hermann, having successfully allured Lizaveta, convinces her to rendezvous at the residence. Although Hermann's true objective is to gain access to the Countess's room and obtain the mystical combination, Lizaveta will mistakenly believe that his desire is to meet with his sweetheart. Therefore, Hermann conceals himself in a wardrobe upon entering the house, ensuring that Lizaveta remains unaware of his presence. Lizaveta approaches the cupboard where Hermann is concealed, “[s]omething akin to a pang of conscience stirred in his heart, but was soon stilled. He stood petrified” (Pushkin, 2017, p. 22). Clearly, Hermann continues to vacillate, but he perseveres with his plan methodically, as he is ensnared by his own greed. As previously established, being greedy is an act of sin against God; therefore, Hermann's intention seems futile when one considers the grandeur of God. Regardless of Hermann's efforts and

unwavering adherence to his goal, he will inevitably face divine retribution. This initial endeavour by Hermann is a conspicuous manifestation of his profound commitment towards his objective. Due to his greed-fuelled fervour, he lacks empathy towards others and fails to acknowledge the potential devastation that Lizaveta may experience upon discovering his lack of genuine affection towards her. Thus, it is evident that Hermann is emulating Napoleon's path to achievement, characterised by a lack of concern for anything or anyone in order to attain one's objective. Upon recognising that Hermann's emotions are not rooted in love, but rather in sheer ambition, Lizaveta ponders:

Money was what his soul was craving! It was not in her power to quench his passion and make him happy. The poor ward had turned out to be no more than the blind accomplice of a burglar, of the murderer of her aged benefactress! [...] She shed bitter tears of agonizing, belated remorse. Hermann regarded her in silence: his heart was also crushed, but neither the poor girl's tears nor the wondrous charm of her sorrow could move his icy soul. (Pushkin, 2017, p. 27)

Lizaveta serves as a tool for Hermann; she is the means of access to the Countess's room. Regardless of the extent of the young woman's distress, Hermann displays no indication of remorse. “[T]he essence of his crime lies not in any wilful or calculating intention to kill or destroy, but in a complete moral indifference to people whom he sees merely as means to an end” (Jackson, 1960, p. 109). He displays indifference towards her emotions and integrity. His intense hunger and unwavering focus on his goals make it entirely justifiable to liken him to a true Napoleonic figure. The man's apathy, self-centeredness, and determination to amass fortune through the old woman's mystical formula may not necessarily indicate that he will achieve his intended goals since “human will is unable to triumph over fate or destiny” (Bainbridge, 2005, p. 464). Thus, it may be asserted that he is gradually orchestrating his own demise.

Following his triumph in gaining access to the Countess's chamber, Hermann experiences a profound shift in his emotions. He appears resolute in his determination to get the elderly woman to disclose the secret pertaining to the cards. Initially, he displays signs of fondness for the Countess and requests the enchanted combination of cards. Upon being rejected by the elderly woman, he experiences a surge of wrath:

For whom are you saving your secret? For your grandsons? They are rich as it is, and they don't even know the value of money. A spendthrift will not benefit by your three cards. He who cannot guard his patrimony will die in poverty, whatever demonic machinations he may resort to. I am not a spendthrift; I know the value of money. Your three cards will not be wasted on me. (Pushkin, 2017, p. 23)

The source of his wrath lies in his pursuit of the ultimate goal, which is to acquire wealth and material possessions that will provide him with a life of comfort until his death, and the Countess's obstruction of his ambition. Hermann, initially displaying affection towards the Countess at the start of the conversation, has a shift in emotion and becomes enraged shortly after being rejected. Predictably, he begins pleading with the elderly woman in order to acquire knowledge of the secret card combination, which aligns perfectly with his aspirations. He takes a chance and assumes various emotional states, hoping that one of them will compel the woman to reveal the information:

If your heart ever knew the feeling of love," he said, "if you remember its ecstasies, if you once in your life smiled, hearing the cry of a newborn son, if anything human has ever pulsed within your bosom, then I beseech you, appealing to the feelings of a wife, mistress, mother – to everything that is sacred in life – do not refuse my request! Reveal your secret to me! Of what use is it to you? [...] Maybe it is linked with a terrible sin, a forfeiture of eternal bliss, a covenant with the Devil [...] Consider: you are old, you will not live long – I am willing to take your sin on my soul. Only reveal your secret to me. Consider that the happiness of a man is in your hands; not only I, but my children, grandchildren, and great-grandchildren will bless your memory and hold it sacred. (Pushkin, 2017, pp. 23 - 24)

Hermann delivers this remark with the theatrical flair of an actor, assuming a kneeling position on stage. He fervently pleads with the elderly woman, but upon realising that he is unable to coax the words out of her, he becomes consumed by rage, stemming from his insatiable greed. The assailant brandishes the firearm and intimidates the woman, ultimately resulting in the demise of the Countess. This is Hermann's ultimate destination. He ruthlessly murders the woman for his personal convenience. Therefore, it is evident that he diligently continues to prepare for his unavoidable retribution. As is also put forth by Bainbridge (2005), "the egocentric and unfeeling Hermann [...] is destroyed by his own ambition" (p. 464). Upon assassinating the Countess, he experiences no trace of remorse whatsoever: "He felt no pang of conscience over the old woman's death. The one thought appalling him was the irretrievable loss of the secret that he had expected to make him rich" (Pushkin, 2017, p. 27). Subsequently, there is no individual available to disclose the confidential information regarding the cards, which causes him to have an overwhelming sense of discomfort and remorse. He is currently distant from his objective. He presumes that he has forfeited his sole opportunity to attain wealth and live a life of luxury until his final day. The death of a lady, which serves no purpose, does not evoke any sense of shame in him. He is deeply entrenched in his greedy, egocentric, and conformist reality, resulting in his inability to feel any concern for the events happening around him. Furthermore, he abstains from attending the funeral due to his overwhelming sense of guilt. "He believed that the dead Countess could exercise an evil influence on his life, and he decided to go to her funeral in order to ask her pardon" (Pushkin, 2017, p. 29), which is another implication of his selfishness since his presence in the funeral is not due to his remorse deep down, but for preventing a prospective curse on him.

The process of punishment is initiated when Hermann engages in destructive behaviour that disregards the well-being of others and lacks empathy. He has become an erratic person, torn between the realms of morality and the material world. As Pushkin (2017) also poses it, "[t]wo fixed ideas can no more coexist in the moral sphere than can two bodies occupy the same space in the physical world" (p. 32). Through divine intervention, Hermann exhibits signs of madness as he becomes completely consumed by ideas of wealth, possessions, well-being, comfort, and opulence. This obsession is a result of his knowledge of the mystical sequence of cards, which he acquired via the apparition of the Countess.

The three, the seven, and the ace soon eclipsed the image of the dead old woman in Hermann's mind. Three, seven, ace – the threesome haunted him and was perpetually on his lips. Seeing a young girl, he would say, "How shapely! Just like a three of hearts." If anybody asked him what time it was, he would answer, "Five to the seven." Every portly man reminded him of an ace. The three, the seven, and the ace hounded him even in his dreams, taking on every imaginable

form: the three blossomed before him like a great luxuriant flower; the seven appeared as a Gothic gate; and the ace assumed the shape of an enormous spider. (Pushkin, 2017, p. 32)

As evident from the given extract, Hermann has reached a point where he is no longer able to regulate his attitudes, resulting in the deterioration of his mental stability. This decline might be considered as an additional aspect of his punishment since “an insanity of greed has overwhelmed his reason” (Rosen, 2002, p. 722). However, after being advised by the spirit of the Countess to play only once, Hermann disregards this advice and proceeds to play with the magical combination of the cards three times, resulting in the loss of both his sanity and all his property. Consequently, he forfeits his inheritance and the funds he obtained by gaming. He is rendered destitute, which serves as an additional divine retribution for his greed. The occurrence of destiny's intervention becomes understandable when Hermann mistakenly mixes the queen of spades for an ace. “He could not believe his eyes; he could not fathom how he could possibly have drawn the wrong card” (Pushkin, 2017, p. 35). Accordingly, “Herman becomes simply a puppet of fate, manipulated by the power of the other world” (Rosen, 1975, p. 259). Pushkin deliberately includes a significant error in the story to illustrate how Hermann's excessive desire for wealth and lack of integrity ultimately result in his downfall. As is put forth by Jackson (1960), “Hermann's catastrophic defeat in the final round of the card game, in that intoxicating finale of near-victory, is not an accident, but rooted in the moral transgression which he has denied” (p. 109). He has relinquished his self-esteem, mental stability, and possessions. In addition, he has committed the act of murder against an innocent elderly woman, manipulated a young woman into a romantic relationship, and callously toyed with her emotions, akin to how careless boys play with their toys.

Highlighting his mental decline, it is unsurprising that once he would make such a ruthless error at the gambling table, “it seemed to him that the queen of spades screwed up her eyes and grinned” (Pushkin, 2017, p. 35). After encountering this unexplainable event, Hermann is convinced that it is the result of the Countess's curse, which has caused him to make an error. Ultimately, Hermann is placed under medical care in a hospital, rendered incapable of responding to any inquiries. The only action he is capable of is to replicate the pattern of “three, seven, ace!” and “three, seven, queen!”. Due to his greedy nature and lack of gratitude for the blessings bestowed upon him by God, Hermann has experienced numerous setbacks in his life and has endured physical and psychological retribution from God. Rosenshield (1994) also endorses the notion and posits that “his final condition appears a fate worse than death” (p. 996). Lizaveta Ivanovna has married a pleasant and agreeable young man and has acquired enough wealth to sustain her lifestyle; meanwhile, Tomsy has been elevated to the position of captain and has also married Princess Pauline. However, Hermann is currently confined in a hospital, devoid of any rational speech or control over his own thoughts. Therefore, even though Lizaveta and Tomsy do not crave for a punishment for Hermann's evil and greedy actions, their happy endings serve as another form of retribution for him, if one were to extrapolate a moral lesson from Pushkin's works. Hence, it is evident that Hermann has orchestrated his own terrible demise entirely by himself.

The Thousand and One Nights and Ali Baba and the Forty Thieves

A Concise View at *The Thousand and One Nights*

The origin of *The Thousand and One Nights* still stands enigmatic to the world of literature since the modern versions of its translations are the outputs of a compilation of Arabian, Persian, Indian, Syrian, and Egyptian fairy tales. Borges and Weinberger (1984) clarify how the tales were compiled as below:

In the fifteenth century in the city of Alexandria, the city of Alexander the Two-Horned, a series of tales was gathered. Those tales have a strange history, as it is generally believed. They were first told in India, then in Persia, then in Asia Minor, and finally were written down in Arabic and compiled in Cairo. They became *The Book of the Thousand and One Nights*. (p. 566)

Indeed, the tales were authored by various authors “scattered over many centuries and countries of the Middle East. The first document bearing any physical evidence of *The Thousand and One Nights* was a single piece of very rare old Syrian paper that dates from 879 C.E” (Puchner, 2021, p. 1084). As such, *The Thousand and One Nights* “is the work of thousand of authors, and none of them knew that he was helping to construct this illustrious book” (Borges & Weinberger, 1984, p. 568). Furthermore, “it survives as the crafted composition of authors who used various forms of written literary Arabic to capture an oral narrative tradition” (Pinault, 1992, p. 15). While the text's origination has been a subject of considerable debate for an extended period, such speculations should not detract from the artistic merit of the embedded stories within the tales, which transform the dense piece into a treasure trove of open-ended stories. The title of the work is significantly witty and artistic since it has a metaphoric meaning in its essence. Although the Western translations of the *Nights* were not convincing enough to the readers of the time, for the number of the tales is not actually one thousand and one, “its sense [...] is symbolic: adding one more to a thousand implies an unending abundance. There is always one more tale to be told” (Puchner, 2021, p. 1085). In other words, “its beauty lies in the fact that for us the word *thousand* is almost synonymous with *infinite*. To say a *thousand nights* is to say infinite nights, countless nights, endless nights” (Borges & Weinberger, 1984, p. 566).

Classical Arab literature initially struggled to include the *Nights* into its canon. It was a piece of literature that did not pertain to history, practical knowledge, or moral guidance. The characteristics that disqualify it from being considered part of the ancient Arabic canon are precisely the ones that guarantee its broad public appeal, for it unveiled the exotism over the Oriental world, bringing about a considerable interest in readers to know more about the East. The work is exceptionally captivating, with stories that range from light-hearted and frivolous to deeply romantic or distressingly horrific. The themes introduced in the prologue – desire, lunacy, cruelty, righteousness, punishment, and bravery – are significant and are based on common experiences in daily life. Moreover, these stories are narrated with exceptional skill and imbued with enchantment through opulent environments, extraordinary exploits, mystical twists of fate, and the timely involvement of supernatural beings and practitioners of magic. The narratives exhibit significant diversity, encompassing historical accounts, romantic narratives, tragic events, comedic anecdotes, poetic compositions, satirical imitations, and sacred legends of the Muslim faith. The artworks portray djinns, wizards, mythical locations,

and frequently feature Haroun al-Rashid, the historical caliph, as a central character. The stories are included within a broader narrative structure, with Shahryar's story serving as the main framework. He is a ruler who has become insane due to the unfaithfulness of his wife. In order to prevent a similar disgrace from happening again, he has made the decision to wed a fresh, youthful woman every evening and execute her the following morning. Nevertheless, Shahrazad, a very knowledgeable and brave young woman, entertains him with stories in order to pass the lengthy hours. She strategically pauses each morning just before a critical moment, relying on Shahryar's keen interest in hearing the conclusion of the narrative to prevent him from carrying out her execution. By employing this method, she successfully suppresses his homicidal urges until he finally forgives her and renounces his strategy.

Greed in *Ali Baba and Forty Thieves*

Antoine Galland, a French scholar, is among the translators of the primary text, as is common knowledge. Nevertheless, the translation of two renowned tales from the *Nights*, namely *Aladdin* and *Ali Baba*, are referred to as orphan stories due to their absence from the three manuscripts utilised by Antoine Galland and their absence of a surviving text. Galland's account of *Ali Baba* was derived from a synopsis he recorded in his journal and then transcribed in French, based on the tale he received from Diab. Galland's approach in this case is more direct. The narrative is significantly condensed and presented in a more straightforward fashion. The action is more rapid, while the dialogue remains true to the characters, although the author cannot help but portray the cunning Marjanah as a refined Frenchwoman, giving her the opportunity to eloquently narrate her acts. Interestingly, the phrase 'Open, Sesame!' or 'Sesame, open!' (or 'close') originates from the Arabic translation provided by Galland, who heard the story as '*Sésame, ouvre-toi!*' and '*Sésame, referme-toi!*' (Lyons et al., 2008, p. 15). Moreover, "no Arabic text older than that Galland's French version exists. The handwritten version preserved at the Bodleian Library in Oxford and published by Duncan B. Macdonald ("*Ali Baba*") dates from the nineteenth century" (Chraïbi, 2004, p. 160). Therefore, the tale might possibly be coined as an extra story into the main frame by Galland, thereby leaving the orphanage of the tale aside.

Regarding Kasim, the older brother of *Ali Baba*, it is evident that he has innate villainous qualities as a result of his insatiable greed. He surrenders to an old-aged "bawd [...] who tested his powers of mounting and coupling, and then married him to a girl with money and appetite. Thus he was saved from starvation and became the owner of a well-furnished shop in the market" (Mardrus, 2005, p. 103). Love holds no significance for Kasim in any situation; his whole focus is on acquiring money and material possessions in order to live a lavish lifestyle. Thus, the audience are immediately made aware that Kasim remains unchanged upon learning *Ali Baba*'s opportunity for wealth, as the story unfolds. He has consistently displayed greedy tendencies, engaging in the sin against God. Therefore, Kasim is marked by God as a transgressor deserving retribution, and his penalization commences upon his discovery of the reality that *Ali Baba* measures gold. The initial phase of his retribution includes experiencing intense envy towards his brother, to the extent that he no longer acknowledges his sibling by name. "[I]nstead of being happy to know that his brother would now be for ever beyond the reach of poverty, he was stricken by a bilious jealousy and felt his gall bladder swelling from

spite" (Mardrus, 2005, p. 109). The term "bilious" in the aforementioned sentence holds considerable significance as it suggests a foretelling of Kasim's demise. He is consumed by envy towards his brother, to the point where he is unable to sleep until morning. Consequently, he visits his brother's residence in order to uncover the hidden truth behind this mysterious occurrence. He is so excessively inquisitive and jealous that he fails to acknowledge the potential consequences of his actions. Kasim, in addition, is completely consumed by his obsession with wealth and material possessions to the extent that he is willing to intimidate his own brother, despite Ali Baba's generous offer to share half of the gold with him:

So you say, so you say. But I also wish to know how to enter the cave myself, in case I should care to do so. I advise you not to give me any false direction, for I feel inclined, as it is, to denounce you to the law as an accomplice of thieves. (Mardrus, 2005, p. 110)

Kasim, thus, signed the death warrant at the hands of forty thieves, undoubtedly another divine retribution. Despite Ali Baba's promise to split the amount of gold in half, Kasim remains unconvinced that the sum is sufficient for him. Furthermore, he has no need for money whatsoever due to his current abundance of wealth. It is evident that Kasim is unappreciative of the blessings bestowed upon him by God.

Kasim's second step in the process involves the loss of his rationality. He is mesmerised by the opulence of the treasure in the cave, which ultimately leads to his impending doom:

He was stunned and dazzled by the sight of the bright gold and the colours of the winking jewels; his desire to be sole master of this fabulous treasure increased and fastened to his heart; also, he calculated that he would need not one caravan of camels to empty the hoard but all the camels which ply ceaselessly between the frontiers of India and Irak. In the meantime, he contented himself with filling as many sacks as he thought his ten mules could carry in the chests upon their backs. The wretched Kasim, unbalanced by the sight of so much gold, had forgotten the necessary word. He shouted again and again: 'Open, Barley! Open, Barley!' but the rock remained impenetrable. Then he cried: 'Open, Oats!' But the rock remained impenetrable. [...] Kasim stood shaking with terror before the cruel door, and muttered over the names of every cereal and seed which the hand of The Sower had cast upon the fields since the birth of time. But the rock remained impenetrable. (Mardrus, 2005, p. 111)

Evidently, Kasim lacks the ability to exercise control over his own rationality and is unable to recall the enchanting word, which serves as the key to the stone gate. He is influenced by his wealth and, as stated in the extract above, he is also quite greedy. This necessitates a penalty, as it is against the will of God. As previously stated, the punishment might take the form of either bodily or spiritual consequences. In the case of Kasim, the penalty is physical. Upon learning that Kasim had trespassed into their cave and attempted to pilfer their treasure, the forty thieves "chop at him with their swords. In the twinkling of an eye Ali Baba's wretched brother sighed out his soul at unawares and lay at the entrance of the cave in six parts" (Mardrus, 2005, p. 112). Thus concludes Kasim's life; he is subjected to such severe divine punishment that he not only loses his life, but also his sanity. He has shown disrespect for Ali Baba, and in addition, he has not been given a public funeral service. Instead, he has been buried in secret. In summary, Kasim's catastrophic downfall is the outcome of his meticulous preparation, which ultimately results in his own demise, underscoring the destructive nature of greed.

Another greedy character is Kasim's wife. Actually, she alone is responsible for the mishaps of Kasim to come true, for she is curious about what Ali Baba's wife would weigh and puts some suet at the bottom of the measure only to find out that what she weighs is gold. The initial link in the chain is undoubtedly envy, so it is unsurprising that she has harboured jealousy towards Ali Baba's opportunity: "Her face became the colour of saffron and her eyes of pitch. In a devouring jealousy, she cried: 'Ruin seize their house! How have these rats got gold to measure?'" (Mardrus, 2005, pp. 108 - 109). The rat is an additional manifestation of the intensity of jealousy exhibited by Kasim's wife. The woman is unable to comprehend how the impoverished woodcutter is able to get such a substantial quantity of gold; the magnitude is so vast that it is incalculable yet quantifiable. Undoubtedly, this is sufficient to cause the woman to lose her composure. She eagerly anticipates Kasim's arrival to inform him of the news. Both she and her husband are ensnared by their greed and inquisitiveness, leading them to succumb to their own downfall. Although she does not face physical punishment, her life has undergone a profound transformation. She has suffered the consequences of her greed, lost her husband and become a widow, which is particularly perilous in Arab society. Consequently, she has been compelled to assume the role of a co-wife in Ali Baba's household. She is no longer able to independently care for herself; from now on, Ali Baba will provide her with financial support. The irreversible mistake she made will continue to trouble and torture her until the rest of her life, as it has led to a significant transformation in her own life and the demise of Kasim. As is observed, she has shown no gratitude for the blessings bestowed upon her by God, therefore deserving the appropriate retribution as a wrongdoer. It is likely that the tears she has shed throughout the night will continue to be a significant aspect of her life until she passes away.

When considering the forty thieves, it is evident that they share a strong similarity in their greed with that of Kasim. They possess an inherent greed. After successfully uttering the enchanting words and unlocking the entrance to the cave, Ali Baba's remarks provide a clear depiction of the immense riches possessed by the robbers:

Arrived at the entrance of the hall, he beheld, all along the walls and piled from floor to ceiling, a profusion of rich merchandise, with bales of silk and brocade, bags of varied food, great chests filled to the brim with minted silver and silver bars, with golden dinars and bars of gold. And, as if these were not enough, the floor of the cave was heaped with loose gold and precious stones, so that the foot could hardly find a resting place, but tripped over some rich sample of the jeweller's art or sent a cascade of gleaming gold before it. Though Ali Baba had never in his life seen the true colour of a dinar or smelt the smell of it, he was able to judge that the cave, with its vast treasures heaped at haphazard and its innumerable costly ornaments, the least of which would have honoured a king's palace, had been, not only for years but for hundreds of years, the store house of generations of robbers, descendants, perhaps, of the mighty Babylonian thieves. (Mardrus, 2005, pp. 105 - 106)

It is understandable that the thieves have been amassing gold and goods by plundering people and caravans in the vicinity of towns for a considerable period of time. The abundance of money in the cave is sufficient to provide a life of luxury for hundreds of people. However, their insatiable need for more and lack of gratitude hinder them from recognising their present hunger, ultimately leading them towards their own destruction. Furthermore, the leader of the thieves confirms Ali Baba's prophecy and affirms that their forefathers have been accumulating wealth with great effort and peril over many years (Mardrus, 2005, p. 116). Evidently, the

thieves and their forebears are so consumed by the allure of wealth that they show no hesitation in jeopardising their lives to pilfer from others. Moreover, amassing golds and goods for hundreds of years may also provide an indication of the substantial quantity of wealth involved; it exceeds what forty men would need to sustain their lives.

Once the thieves become confident that there may be another person who is aware of their hidden cave and the enchanted words that reveal the disappearance of Kasim's body, they resolve to locate the trespasser and eliminate him. Here is the initial penalty for the thieves. The agreement amongst the thieves entails that one of their members will venture into the town, locate Ali Baba, and eliminate him in order to save their fortune from potential jeopardy. In the event that the volunteer fails to accomplish the objective, he will consent to the punishment that his companions will impose upon him. Unsurprisingly, the initial thief fails to complete the job and upon his return to the cave, he kneels down to get the stroke from the captain, who has been designated to administer it (Mardrus, 2005, p. 118). Therefore, it can be deduced that the thief has been subjected to divine justice by means of his own leader. Driven by a desire for wealth and oblivious to his lack of gratitude towards God, he willingly gives up his own life, a predictable outcome for a sinner consumed by greed. Additionally, there is a second volunteer who has endeavoured to accomplish the same objective, but unfortunately, his efforts have only led to failure. As a result, he experiences the same destiny as his deceased companion. The collective retribution for the thieves, save the captain, is completed when Marjanah fortuitously discovers that the vessels contain not oil, but rather human beings. After discovering that the oil merchant, who is also the leader of the thieves, is a killer, Marjanah, a slave, chooses to eliminate the men trapped in the jar by pouring scalding oil on them. By doing so, Marjanah becomes an instrument of divine punishment, through which God would punish the greedy people in various ways. Consequently, the remaining thieves, who are unappreciative of God because of their possessions, receive the appropriate punishment. Moreover, as the leader of the robbers, the captain receives not only physical retribution but also spiritual consequences. The true culmination occurs when Marjanah discerns that the captain is, in fact, not a genuine friend of Ali Baba but rather the ex-oil trader with the intention of assassinating Ali Baba. The captain is fatally stabbed by her, resulting in his immediate demise. Ultimately, it is evident that God has not allowed any greedy person to thrive and enjoy a life of peace and luxury.

There is no doubt that Ali Baba, his wife, son, and Marjanah have been rewarded. They have always been accompanied by divine justice. Ali Baba is defined as follows:

Ali Baba, the younger brother, being devoid of ambition and having modest tastes, became a woodcutter; but though his takings were small he lived so wisely that, in the end, he was able to buy, first one ass, then two, and finally three. He would lead these beasts to the forest and load them with the faggots which he cut there. After he had bought the third, he became a person of importance among the woodcutters and one of them offered him the hand of a daughter in marriage. The three asses were written down in the marriage contract as dowry, though the girl, being poor, brought no portion at all. (Mardrus, 2005, p. 103)

He embodies the true essence of modesty. Although his actions can be classified as robbery, he is aware that revealing the successful occurrence will lead to complications for both himself and those who are privy to the thieves' confidentiality. Hence, he refrains from disclosing the existence of the concealed cavern and its riches to anybody until the end of the story. Moreover,

as a result, he manifests the secret of the thieves to his son, leading them to attain the highest positions in the city via the utilisation of their wealth and success (Mardrus, 2005, p. 125). Furthermore, Marjanah's intervention prevents the bloodthirsty thieves from killing Ali Baba. She consistently discovers evidence of the thieves' scheme against Ali Baba's family and prevents them from assassinating Ali Baba. Her ability to perceive impending danger has consistently been aided by coincidence, fate, or a divine force due to her inherent innocence. It might be argued that Ali Baba has not been punished by God because he is neither greedy nor selfish. Instead, he has been rewarded for his selflessness and thankfulness towards others and God. In addition, Marjanah has received two rewards. The story claims that Marjanah is, in fact, a slave owned by Kasim. However, following Ali Baba's orders and concealing Kasim's death from others, Ali Baba takes her in and ensures she is not squandered. The second instance in which she is awarded is when she rescues Ali Baba and his family from the malevolence of the thieves. Not only does Ali Baba release her from captivity, but he also welcomes her into his family as his daughter-in-law. Freedom holds the utmost value for a person in bondage. Ali Baba's son is also rewarded through Marjanah. He marries her and wins the support of Ali Baba (Mardrus, 2005, p. 124).

Conclusion

In conclusion, *The Queen of Spades* and *The Tale of Ali Baba and the Forty Thieves* exhibit several common traits despite their distinct historical and literary contexts. Whether in the opulent salons of imperial Russia or the bustling bazaars of the *Arabian Nights*, human desires are portrayed as double-edged swords, capable of both enriching and destroying those who wield them. Both stories involve the intercession of divine forces, destiny, and fortuitous events. Furthermore, magic is an integral element of the narrative. In both works of art, there are malevolent individuals that orchestrate their own downfall. Due to their ingratitude and defiance towards God, people are subjected to either a corporeal or metaphysical retribution. Although the difference is not significant, an alternative style for rewarding is developed. While Pushkin's work does not explicitly present the rewarding mechanism, it is clearly illustrated in Ali Baba's story. Both works of art utilise supernatural elements, such as magical card combinations, ghosts, and magical words, to emphasise the moral lesson of avoiding greed and obeying God's commandments while refraining from committing any of the seven deadly sins. As such, both literary works serve as cautionary tales, urging readers to reflect on the consequences of their own desires and the choices they make in pursuit of wealth and power, thereby emphasising, as is inscribed in Christopher Marlowe's putative portrait, that *quod me nutrit me destruit* - what nourishes me destroys me!

References

- Aquinas, T. (1981). *Summa Theologica* (Fathers of the English Dominican Province, Trans.). Christian Classics. (Original work published 1274).
- Bainbridge, S. (2005). Napoleon and European romanticism. In M. Ferber (Ed.), *A Companion to European Romanticism* (pp. 450 - 466). Blackwell Publishing.
- Basker, M. (2005). Pushkin and romanticism. In M. Ferber (Ed.), *A Companion to European Romanticism* (pp. 293 - 308). Blackwell Publishing.
- Borges, J. L., & Weinberger, E. (1984). The Thousand and One Nights. *The Georgia Review*, 38(3), 564 - 574. <https://www.jstor.org/stable/41398722>
- Burgin, D. L. (1974). The Mystery of "pikoyaja dama": A new interpretation. In J. Baer & N. W. Ingham (Eds.), *Mnemozina: Studia litteraria russica in honorem V. Setchkarev* (pp. 46 - 56). W. Fink.
- Burt, D. S. (2009). *The literary 100, revised edition: A ranking of the most influential novelists, playwrights, and poets of all time*. Facts on File, Inc.
- Chraïbi, A. (2004). Galland's "Ali Baba" and other Arabic versions. *Marvels & Tales*, 18(2, The Arabian Nights: Past and Present), 159 - 169. <https://www.jstor.org/stable/41388705>
- Emerson, C. (2007). Introduction (J. E. Falen, Trans.). In *Boris Godunov and Other Dramatic Works* (pp. vii - xxxii). Oxford University Press.
- Jackson, R. L. (1960). Napoleon in Russian literature. *Yale French Studies* (26, The Myth of Napoleon (1960)), 106 - 118. <https://doi.org/10.2307/2929230>
- Lyons, M. C., Lyons, U., & Irwin, R. (2008). *The Arabian Nights: Tales of 1001 Nights* (M. C. Lyons & U. Lyons, Trans.; R. Irwin, Ed. Vol. I). Penguin.
- Mardrus, J. C. (2005). The tale of Ali Baba and the Forty Thieves (P. Mathers, Trans.). In *The Book of the Thousand Nights and One Night* (Vol. IV, pp. 103 - 126). Routledge.
- Pinault, D. (1992). *Story-telling techniques in the Arabian Nights*. E. J. Brill.
- Puchner, M. (2021). The Thousand and One Nights (Alf Layla Wa-Layla). In M. Puchner, S. Akbari, W. Denecke, B. Fuchs, C. Levine, P. Lewis, & E. Wilson (Eds.), *The Norton Anthology of World Literature* (Shorter Fourth Edition ed., Vol. I, pp. 1084 - 1087). New York: W. W. Norton & Company.
- Pushkin, A. (2017). The Queen of Spades (P. Debreczeny, Trans.). In *The Queen of Spades and Other Stories* (pp. 5 - 36). Alma Classics.
- Rosen, N. (1975). The magic cards in the Queen of Spades. *The Slavic and East European Journal*, 19(3), 255 - 275. <https://doi.org/10.2307/306284>
- Rosen, N. (2002). Up the down staircase in "the Queen of Spades". *The Slavic and East European Journal*, 46(4), 711 - 726. <https://doi.org/10.2307/3219908>
- Rosenshiel, G. (1994). Choosing the right card: madness, gambling, and the imagination in Pushkin's "the Queen of Spades". *PMLA*, 109(5), 995 - 1008. <https://doi.org/10.2307/462967>
- Troyat, H. (1970). *Pushkin* (N. Amphoux, Trans.). Doubleday & Company, Inc.

Geliş Tarihi : 22.03.2024

Kabul Tarihi : 11.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1457498>

Kirazlı, G. & Saraç, F. (2024). Ortaöğretim Fransızca dersi öğretim programlarının değerlendirilmesi (1993–2017). *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 216-238. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1457498>

ORTAÖĞRETİM FRANSIZCA DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ (1993–2017)¹

Gülden KİRAZLI², Füsun SARAÇ³

ÖZ

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de uzun yıllardır bilim, teknoloji, ulaşım ve iletişim araçlarının gelişimi ve ilerleyişi, yabancı dile olan ihtiyacı arttırmıştır. Artan bu ihtiyaç ve iletişim sorunları, yabancı dil öğrenimi ve öğretimi konusunu sıklıkla gündeme taşımaktadır. Yabancı dil öğretimi; öğretmen, öğrenci, kurum, yöntem, ders araç gereçleri ve eğitim-öğretim programından oluşan çok boyutlu bir süreçtir. Bu çalışmada, Cumhuriyet döneminde, ortaöğretim Fransızca dersi için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanıp uygulanan 1993, 2006, 2011 ve 2017 öğretim programlarının biçimsel yapıları, vizyonu, genel amaç ve hedefleri, içerikleri, öğrenme alanları, öğrenme-öğretme süreçleri ve ölçme değerlendirme öğeleri esas alınarak, programların karşılaştırmalı olarak incelenmesi hedeflenmiştir. Araştırma, nitel araştırma deseni benimsenerek gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, temel olarak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan ortaöğretim programları ve “Tebliğler Dergisi” incelenmiş, ilgili kaynaklar taranmış ve Fransızca dersi öğretim programlarının, tarihsel süreçteki durumunun ortaya konmasına yönelik veriler toplanmıştır. Yapılan çalışmanın sonuçlarına göre, 1993 programının diğer programlara göre eksiklerinin olduğu ve sözü edilen eksikliklerin 2017 programına kadar, tamamlanmaya çalışıldığı anlaşılmıştır. Programların tümünde, öğrenci merkezli bir dil öğretimi bakış açısının olduğu belirlenmiştir. Öğrenci merkezli bakış açısı, son programa gelindiğinde, öğrencinin bir yandan dil öğrenirken bir yandan da daha dışa dönük, sosyal ve kültürel olarak kendini geliştirebilen bir birey haline gelmesi gerektiğini vurgulayan bir bakış açısına dönüşmüştür. 2017 programında, öğrencinin, sorumluluk bilinci kazanmış, bilişsel ve psiko-sosyal becerilerini, problem çözme ve kendi kararlarını verebilme yönünde kullanabilen bir birey olarak değerlendirilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fransızca dersi, Öğretim programı, Ortaöğretim

¹ Bu makale “Ortaöğretim Fransızca öğretim programları ve ders kitapları üzerine bir durum çalışması (1924–2018)” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, gkirazli@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0000-2311-6864>

³ Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, fsavli@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1354-0239>

Date Received : 22.03.2024

Date Accepted : 11.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1457498>

Kirazlı, G. & Saraç, F. (2024). Evaluation of French language teaching programs in secondary education (1993-2017). *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 216-238. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1457498>

EVALUATION OF FRENCH LANGUAGE TEACHING PROGRAMS IN SECONDARY EDUCATION (1993-2017)⁴

Gülden KİRAZLI⁵, Füsün SARAÇ⁶

ABSTRACT

The development and progress of science, technology, transport and communication tools over many years have increased the need for a foreign language in our country and throughout the world. Because of this growing need, communication problems often bring the subject of foreign language learning and teaching to the fore. Foreign language teaching is a multi-dimensional process consisting of a teacher, a student, an institution, a method, course materials and an educational program. In this research, the aim is to examine the programs comparatively in terms of objectives, content, the learning-teaching process and elements of measurement and evaluation of the French course education programs in 1993, 2006, 2011 and 2017 developed and implemented by the Ministry of National Education during the Republican Era. This research was carried out using the qualitative research method. Data were collected using the document analysis technique, which is one of the qualitative research methods. In this study, the secondary education programs published by the Ministry of National Education and the "Journal of Communiqués" were examined, relevant sources were reviewed and data were collected to reveal the situation of French language curricula in the historical process. According to the results of the study, it was understood that the 1993 program had deficiencies compared to other programs and that these deficiencies were tried to be completed until the 2017 program. It has been determined that all of the programs have a student-centered language teaching perspective. The learner-centered perspective has been transformed in the last program into a perspective that emphasizes the need for students to become more outgoing, socially and culturally self-developed individuals while learning a language. In the 2017 program, it was determined that the student should be evaluated as an individual who has gained a sense of responsibility and is able to use his/her cognitive and psycho-social skills to solve problems and make his/her own decisions.

Keywords: French courses, Curriculum, Secondary education

⁴ This article is produced from the doctoral dissertation titled "A case study of secondary school French language teaching programmes and textbooks (1924–2018)".

⁵ Res. Asst. Dr., Tekirdag Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, gkirazli@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0000-2311-6864>

⁶ Prof. Dr., Marmara University, Atatürk Faculty of Education, fsavli@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1354-0239>

Giriş

Bugün, dünyanın küreselleşme sürecinde olması, ülkeler arasında ekonomik, diplomatik, kültürel veya ticari anlamda değiş tokuşun yoğunlaştığı anlamına gelmektedir. Değişimlerin bu şekilde hızlanması, inkâr edilemez bir şekilde, farklı dünya nüfusları arasında bir iletişim ihtiyacına yol açmaktadır. Bu nedenle, insanların yabancı dil öğrenmeleri, yabancı dillerini çeşitlendirmeleri, dünyanın değişimini takip edebilmeleri adına önemli hale gelmektedir. Dolayısıyla, günümüzde en az iki yabancı dile hâkim olmanın, artık bir zorunluluk olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu zorunluluk ve bu çeşitlenme vesilesiyle toplumların, iletişim ve etkileşim ihtiyacının giderilmesi yanında Büyükyavuz ve Aydoslu'nun (2005) da belirttiği üzere, bireylerin gerek akademik gelişimleri gerek kişisel gelişimleri açısından da yabancı dil eğitimi bir zorunluluk haline gelmiştir. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde, ikinci yabancı dilin zorunlu öğretiminin yanı sıra isteğe bağlı olarak üçüncü ve dördüncü dillerin eğitimi de yapılmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinde, üzerinde durulan yabancı dilin eğitimi ve öğretimi, Türkiye'de de Cumhuriyetin ilanından bu yana, oldukça önemli bir yere sahiptir. Türk eğitim tarihine bakıldığında, 1923'ten 2000'lere kadar, yabancı dil öğretim programlarının geliştirilmesinde, sistematik olarak önemli ilerlemeler kaydedildiğini görebiliriz. “İlk olarak, 6 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte, okullarda okutulacak eğitim programlarında yeni düzenlemelere gidilmiştir” (Merter ve Kartal, 2013). Özellikle de, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, modern toplum yaratma fikrinin hızla yaygınlaşmasıyla, eğitim reformları başlatılmış ve sürekli olarak yabancı dil öğrenmenin gerekliliği vurgulanmıştır.

Uzun yıllardır, ülkemizde yaşanan yabancı dil öğrenmede ve öğretmedeki zorluklar, aksaklıklar, hala güncelliğini korumaktadır. Yabancı dil öğretimindeki bu verimsizliğin nedenleri; “öteden beri devam eden geleneksel dil öğretme alışkanlıkları, yabancı dil eğitimi planlamasındaki eksiklikler ve bunların doğurduğu yöntem, etkinlik, malzeme ve ölçme-değerlendirmedeki yetersizlikler ya da yanlışlar” olarak gösterilmektedir (Işık, 2008, s. 15). Yabancı dil öğretimine etki eden bu unsurların içinde, öğretim programlarını ayrıca değerlendirmekte fayda vardır. Çünkü öğretim programı, hem bilgiyi öğrenciye aktarmada hem de bir bireyi yetiştirmede yaşanacak sorunlara çözüm sunan bir araçtır. Öğretim programı, net bir hedefi ve belirlenen hedefe ulaşmak için bir dizi etkinliği olan, nihai ürün için ise bir değerlendirme yoludur. Öğretim programı, “belli eğitim kademelerinde öğrenilmesi istenen ders konularını, zaman ve süre öğeleri dikkate alınarak eğitim kademesinin ve okul tipinin amaç ve ilkeleri doğrultusunda düzenlemektir” (Varış, 1996, s. 14). Ülkemizin ilk kuruluşundan itibaren, yabancı dil eğitimi için pek çok öğretim programı hazırlanmış ve uygulamaya konmuştur. Ancak 1980'li yıllara gelindiğinde programlar daha sistemli ve işlevsel nitelikte hazırlanabilmiştir. Ülkemizde benimsenen eğitim programlarına uygun öğretim programlarının hazırlanması, uygulanması ve teftiş edilip denetlenmesi, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından “Talim ve Terbiye Başkanlığı” vasıtasıyla yürütülmektedir.

Yabancı dil öğretiminin etkili ve verimli olabilmesi; öğretmen, öğrenci, kullanılan materyal vb. birçok etkene bağlıdır. Bu etkenlerin dışında, yabancı dil öğretiminde, etkili bir öğretim programına sahip olmak da önemlidir. Gerçekçi hedefler belirleme konusunda, öğretim programları yol gösterici konumdadır. Öğretim programları hazırlanırken, öğrencinin

ihtiyaçları, düzeyi, ilgi alanları ve yaşı dikkate alınır. İlgili materyallerin, içeriğın, etkinliklerin vb. geliştirilmesi konusunda, programlar belirleyici bir rol oynarlar. Öğretim programları dinamikdir; sürekli olarak değiştirilmeleri ve geliştirilmeleri gerekir. Ayrıca, bir öğretim programının verimli olması, öğretimde, kaynakların ve enerjinin en az düzeyde kullanılması ya da daha az boşa harcanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, bir öğretim programının etkililiği, amaç ve hedeflere ulaşması ve istenilen sonucun elde edilmesi ile doğru orantılıdır. İyi bir dil öğretim programı, ders içeriğini, dersin yöntemlerini ve hedeflerini iletme için uygun bir araç olmalı ve programın tüm bileşenleri uyumlu olmalıdır. Öğretim programı, dil eğitimi açısından, öğrencilerin dil ile ilgili kazanımlar edinmesine yardımcı olmayı amaçlamakta ve öğrencileri bir yeterlilik sınavını geçmek veya ikinci bir dil ile donatacak bir eğitim vermek adına hedefler barındırmaktadır. Öğretim programı, “genellikle belli bilgi kategorilerinden oluşan ve bir kısım okullarda beceriye ve uygulamaya ağırlık tanıyan, bilgi ve becerinin eğitim programlarının amaçları doğrultusunda ve planlı bir biçimde kazandırılmasına yönelik bir programdır” (Varış, 1996, s. 14). Öğretim programı, dersin ne amaçla, hangi içerikle, nasıl yürütüleceği ve değerlendirileceği konularında, tüm öğretmenlerin başlıca kaynağıdır. Bu doğrultuda da çalışmanın amaı, bir öğretim programında bulunması gereken temel ögeler göz önüne alınarak, yayımlanan Fransızca dersi öğretim programlarının, belirtilen ihtiyaçları ve beklentileri karşılayıp karşılamadıkları, programların karşılaştırmalı analizlerinin yapılarak incelenmesidir.

Ortaöğretim Fransızca dersi için Cumhuriyet dönemi boyunca, 1923, 1934, 1973, 1993, 1996, 2004, 2006, 2011, 2017 ve 2018 yıllarına ait olmak üzere toplamda 10 adet öğretim programı yayımlanmıştır. Bu programlardan bazıları lise sınıflarının tamamını, bazıları sadece hazırlık sınıfını, bazıları ise sadece 9. sınıfı kapsamaktadır. Tüm ortaöğretim sınıflarını kapsayan programlar olmaları dolayısıyla çalışmada, 1993, 2006, 2011 ve 2017 yıllarına ait Fransızca dersi öğretim programlarındaki gelişmeler incelenecektir. Çalışmamız, programlarda yapılan değişikliklerin belirlenmesi, öğretim programının Fransızca öğretimini ile ilgili belirtilen ihtiyaçları karşılayıp karşılayamadığının sorgulanması, bu konuda bir kaynak sunması, öğretim programlarının geliştirilmesi gereken yönleriyle ilgili czmler önererek, gelecekteki program geliştirme çalışmalarına ışık tutması açısından önemli görülmektedir. Söz konusu yıllara ait programların bazıları üzerine hiç çalışma yapılmamış bazılarının üzerine ise, belli ölçütler ele alınarak çalışılmıştır fakat önceki yapılan çalışmalarda, söz konusu programları birlikte inceleyen bir çalışma yapılmadığından, bu araştırma hem zgn hem de önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Çalışma, nitel araştırma deseninde olup, veri toplama aracı olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Ekiz’in belirttiği gibi, doküman incelemesi “resmi ya da özel kayıtların toplanması, sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesidir (2003, s. 7).” Aynı zamanda, doküman analizi anlam çıkarmak, ilgili konu hakkında bir anlayış oluşturmak, ampirik bilgi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir (Corbin & Strauss, 2008).

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan, 1993, 2006, 2011 ve 2017 yıllarına ait ortaöğretim Fransızca dersi öğretim programları oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırma süresince, öğretim programlarına ulaşmak için, Tebliğler Dergisi arşivinin tamamı incelenmiş ve 1926'dan başlamak üzere içinde bulunduğumuz 2023 yılına kadar 97 yıl boyunca yayınlanmaya devam eden bu derginin, 1939 yılı öncesi yayın dili Eski Türkçe olmakla birlikte, internet ortamında 88 adet klasör içinde bulunan 2130 adet dosya tek tek taranmıştır. Tebliğler Dergisi arşivinin yanı sıra, Milli Eğitim Bakanlığı "Ortaöğretim Genel Müdürlüğü" arşivi, "Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı" kurul kararları ve fihristleri, arşivlerde bulunmayan belgelere ise arşiv görevlilerinin de yardımıyla Ankara'da bulunan çeşitli lise kütüphanelerinden erişilmiştir. Erişilen tüm kaynaklar incelenerek, öğretim programlarının tarihsel sürecinin, bu süreçte programların geçirdiği değişimlerin ve programlar arasındaki farkların belirlenmesi için veriler toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Toplanan veriler, hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve ölçme-değerlendirme boyutları bakımından incelenmiştir. Ayrıca elde edilen veriler, betimsel analiz tekniği ile analiz edilerek tablolar halinde sunulmuştur.

Bulgular

1993, 2006, 2011 ve 2017 yıllarına ait, Ortaöğretim Fransızca dersi öğretim programlarına ilişkin, karşılaştırmalı analiz ve değerlendirme aşağıda tablolar halinde verilmiştir.

1. Programların Biçimsel Yapıları

Tablo 1. 1993, 2006, 2011 ve 2017 Programlarının Biçimsel Yapıları

	Konusu	Kapsadığı diller	Kapsadığı sınıflar	Kılavuz sayfası
1993 programı	Lise Öncesi Hazırlık Sınıfı Bulunan Ortaöğretim Kurumlarının Yabancı Dil Dersi Öğretim Programı	Fransızca, İngilizce, Almanca	Hazırlık + Lise sınıfları	127 sayfa
2006 programı	İkinci Yabancı Dil Fransızca (10, 11 ve 12. Sınıflar) Dersi Öğretim Programı	Fransızca	10, 11, 12. Sınıflar	61 sayfa
2011 programı	Ortaöğretim 1, 2 ve 3. Yabancı Dil Fransızca Dersi (Hazırlık, 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı	Fransızca	Hazırlık, 9, 10, 11, 12. Sınıflar	531 sayfa
2017 programı	Ortaöğretim Fransızca Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı	Fransızca	9, 10, 11, 12. Sınıflar	83 sayfadır

Tablo 1'de görüldüğü üzere; 1993 programı diğer programlardan farklı olarak, yayımlandığı dönemde liselerde okutulan üç dil için ortak olarak hazırlanmış ve uygulanmıştır. Osmanlı zamanından 1950'li yıllara kadar, popülerliğini ve tercih edilme durumunu devam ettiren Fransızca, uygulanan yabancı dil politikaları ve ülkelerin ikili ilişkilerinde yaşanan ilerleme ve gerilemelerden dolayı yerini 1955 yılından itibaren İngilizceye bırakmak zorunda

kalmıştır. Demircan'ın (1988, s. 120) belirttiği gzere, 1955 yılından itibaren yabancı dil gretiminde İngilizce birinci sırayı alırken, 1985–86 gretim yılında Almanca ikinci sıraya yükselmiştir.

1980'li yılların sonunda ise alınan siyasi kararlarla, Almanca ve Fransızca, okulların genelinden kaldırılmış ve tek yabancı dil uygulaması başlamıştır. Ancak 1997 yılında kabul edilen “Sekiz Yıllık Zorunlu ve Kesintisiz Eğitim Yasası” ve Avrupa Birliği Yabancı Dil Politikası çerçevesinde, 2001 yılı etkinlikleri neticesinde Almanca ve Fransızca ikinci yabancı dil olarak glkede yeniden önemsenmeye başlamıştır (Dellal, 2003, s. 36; akt. Br & Aycan, 2013, s. 195).

Dönemin, Fransızca'yı da içine alan 1993 programı, “Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı” tarafından 01.09.1993 tarih, 411 sayılı ve “Lise ncesi Hazırlık Sınıfı Bulunan Ortaöğretim Kurumlarının Yabancı Dil Dersi Gretim Programı” başlığıyla İngilizce, Almanca ve Fransızca dillerinin g için ortak kullanılmak gzere hazırlanmıştır.

Temmuz 2005'te yayınlanan “Tebliğler Dergisi”nde belirtilenlere göre, “Talim ve Terbiye Kurulu”nun 7 Haziran 2005 tarih ve 184 sayılı kararı ile “Ortaöğretimin Yeniden Yapılandırılması” projesi çerçevesinde, g yıllık genel ve meslek teknik liselerin gretim süresi, 2005–2006 eğitim-gretim yılından itibaren ilgi (d) kurul kararı ile 9'uncu sınıftan başlamak gzere kademeli olarak 4 yıla çıkarılmıştır. Bu düzenlemeye paralel olarak, bazı derslerin gretim programlarında değişiklik yapılmıştır” (MEB, 2005, s. 473). 17.07.2006 tarih ve 315 sayılı “İkinci Yabancı Dil Fransızca (10, 11 ve 12. sınıflar) Dersi Gretim Programı”, 2007–2008 gretim yılından itibaren, 10. sınıftan başlamak ve kademeli olarak uygulanmak gzere kabul edilmiştir. “Avrupa Ortak Başvuru Metnini” temel kaynak olarak almış olan ve ikinci yabancı dil Fransızca için geliştirilen bu program, yaklaşık 216 ders saatine göre hazırlanarak 12. sınıfın sonunda ulaşılması hedeflenen başarı düzeyini A1+, yani temel dil kullanımı olarak belirlemiştir.

“2010 yılında, düz lise olarak bilinen genel liselerin, Anadolu liselerine dönüştürülmesine başlanmış, bu dönüşüm, 2013-2014 eğitim gretim yılına kadar tamamlanmıştır. Bu kapsamda, Türkiye genelindeki 1953 genel lise, Anadolu lisesine dönüştürülmüştür” (Güven, 2014, s. 292). 2012 yılına gelindiğinde, 4+4+4 Eğitim Sistemi uygulanmaya başlanmışır. Yabancı dil eğitimi, İngilizce dilinde yapılmak gzere, ilk dört yılın ikinci sınıfından, ikinci yabancı dil dersleri de, seçmeli olarak, ikinci dört yıllık dönemin ilk yılından başlamak gzere planlanmıştır.

Milli Eğitim Bakanlığı, “Talim ve Terbiye Kurulu” ortaöğretim Fransızca dersi için hazırlanan sekizinci gretim programını, 24.08.2011 tarih ve 120 sayılı ve “Ortaöğretim 1, 2 ve 3. Yabancı Dil Fransızca Dersi (Hazırlık, 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Gretim Programı” ismiyle, 2011–2012 gretim yılından itibaren uygulamak gzere yayımlamıştır.

Ortaöğretim Fransızca dersi için hazırlanan, dokuzuncu gretim programı, 17.07.2017 tarihinde “Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı” tarafından, 87 sayılı karar ile kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. “Ortaöğretim Fransızca Dersi (9, 10, 11 ve 12. sınıflar) Gretim Programı” başlıklı programın bazı içerikleri önceki programlardan aynen aktarılmıştır.

2. Programların Vizyonu

Tablo 2. 1993, 2006, 2011 ve 2017 Programlarının Vizyonu

1993 Programı	(Genel Açıklamalar-Programın Muhtevası)	•Öğrenci merkezli yaklaşım temel alınmıştır. •Öğretim sürecine öğrencinin aktif katılımı esastır. •Bir yabancı dilin öğreniminde yarar ilkesi öncelikle gözetilmelidir. •Bu doğrultuda, öğrenilen dil, öğrencinin sıkça kullanma ihtimali bulunan ve günlük ihtiyaçlarından uzun vadeli ihtiyaçlarına doğru gelişen bir düzenleme içinde sunulmalıdır. •Bu doğrultuda, öğrenim yapılabilmesi için, ders muhtevasının anlamlı bir bağlam (context) içinde sunulması esas alınmıştır. •Yabancı dil öğretiminde, dört temel becerinin bütünleştirilmesi esas alınmalıdır. Öğrenmede duyuşsal alanın önemi vurgulanarak, öğrencinin öğrenme istek ve güdüsünün sürekli olmasına sürekli olmasına, kalıcı bir dil öğrenmeye değer vermesine yardımcı olunmalıdır.
2006 Programı	(Programın Vizyonu)	Öğrenciler; •Öğrenmekten keyif alan, •Kendilerini fark edebilen, farklı olana hoşgörü gösterebilen, •Değişikliklere uyum sağlayabilen, •Doğal ve toplumsal gerçekliğin çeşitliliğini algılayabilen, •Sorumluluğunu taşıdığı bir eylem için uygun yöntemler bulabilen, •Başkaları ile iş birliği yapabilen ve bu sırada kişisel gelişimine katkı sağlayabilen, •Öğrenmenin sorumluluğunu alabilen ve bunu taşıyabilen, •Öğrenmeyi yaşamın bir parçası olarak kabul eden, Toplumsal ve mesleki yaşamında, çok dilli ve çok kültürlü, evrensel değerleri tanıyan bireyler olarak yetişmelidirler.
2011 Programı	(Programın Vizyonu)	Öğrenciler; •Bilgi, beceri ve tutum geliştirebilen, •Öğrenmeyi öğrenerek sürekli ilerlemeyi sağlayabilen, •Öğrenmeyi konu alanı ile ilişkilendirebilen, •Öğrenmeyi gerçek yaşam durumlarında uygulayabilen, •Okuyan, yazan, konuşan ve dinleyen, •Kendisi ve başkaları için sorumluluklarının bilincine varabilen, •Kendisi, çevresi ve dış dünyayla başarı ile sosyal sorumluluk duyarlılığını geliştirebilen, •Bireysel güdülerini güçlü ve kendi yeteneklerinin farkına varabilen, •Teknolojiyi kullanabilen, •Yaşam boyu öğrenme tutumunu birey olarak sergileyerek sürdürebilen, •Düşünme becerilerini kullanarak sebep-sonuç ilişkileri kurabilen, karar verebilen ve problem çözebilen, bireyler olarak yetişmelidirler.
2017 Programı	(Giriş)	Program öğrencilerin; •Fransızca'yı bir iletişim aracı şeklinde kullanarak kendi ihtiyaçlarını karşılamalarını, •Teknolojiyi kullanabilmelerini, •Öğrenmeyi öğrenerek sürekli olarak ilerlemelerini, •Düşünme ve dil becerilerini aktif olarak kullanabilmelerini •Zihinsel gelişim düzeylerine uygun bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlarla ilgili becerilerini ve kültürler arası iletişim becerilerini geliştirmelerini,

- Yabancı dil öğrenmenin kişisel, sosyal ve kültürel bakımdan gelişmeleri için gerekliliğini ve önemini benimsemelerini,
- Birlikte öğrenmekten keyif alma ve kendini ifade etme becerilerini geliştirmelerini hedeflemektedir.

Tablo 2’den anlaşılacağı üzere; 1993 ve 2017⁷ yıllarına ait programlarda, vizyon, misyon vb. hakkında açıklayıcı bilgiler yer almamaktadır. 2006 ve 2011 programlarında ise, vizyon maddeler halinde açıklanmıştır. Karşılaştırılan dört program da, öğrenci merkezli bir yaklaşım sergilemektedir. 1993 programında, öğrencilerin dil ile ilgili ihtiyaçlarının altı çizilirken diğer taraftan dilin yapısının ve boyutunun da dikkate alındığı görülmektedir. 2006 programında, öğrencinin bir problemle karşı karşıya kaldığında, uygun kararlar alıp uygulamaya geçmesinin, yaratıcı düşünmesinin, ihtiyaçlarını karşılayabilecek dil yeterliğine sahip olabilmesinin, öğrenmeyi öğrenmesinin, iş birliğine yatkın olmasının ve kendi kendini yönetebilmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. 2011 ve 2017 programında ise, öğrencilerin, yabancı dili bir iletişim aracı olarak kullanıp kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine, farklı kültürleri tanıyarak sosyal yönden kendilerini geliştirebilmelerine dikkat çekilmektedir.

3. Programların Genel Amaçları ve Hedefleri

Her programın genel amaçlar bölümü, birbirinden farklıdır. Tablo 3’de görüleceği üzere; 1993 programının genel amacı, diğer programlarda olduğu gibi, programın baş kısmında değil, programın orta kısmında, dört temel beceri öğretiminin açıklama kısmından sonra yer almaktadır. Programın amacı ve genel hedefleri şeklinde başlıklandırılmış ve içerik olarak öğrencinin iletişim becerisini kazanmasının altı çizilmiştir. 2006 programında, amaçlar bölümü bulunmamaktadır. Ayrıca programın amaçları sayılabilecek bir bölümden de bahsedilmemektedir. 2011 programında ise, önceki programlardan farklı olarak ilk defa programın genel amaçları dışında “Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları” eklenmiştir. 2017 programında da, 1739 sayılı “Milli Eğitim Temel Kanunu”nun 2. maddesinde ifade edilen “Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları ile Türk Mili Eğitiminin Temel İlkeleri” esas alınarak hazırlanan programın amaçları yer almaktadır.

Tablo 3. Programların Genel Amaçları ve Hedefleri

1993 Programı	2006 Programı	2011 Programı	2017 Programı
Programın Amacı		Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları	Genel Amaçlar
Öğrencilerin öğrenimi ve yaşamı süresince öğrendiği yabancı dille, sözlü ve yazılı iletişim kurabilmelerini, ayrıca; bu dilde basılmış yayımları takip edebilme güç ve yeteneğini kazanabilmelerini sağlamaktır.	Amaçlar bölümü bulunmamaktadır.	Madde 2. Türk Milletinin bütün fertlerini; 1. Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasa’da ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin millî, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye	Öğrencilerin; 1. Yabancı dil öğrenmenin önemini kavramaları, 2. Öğrendiği dilde; dinleme, okuma, yazma, sözlü anlatım ve karşılıklı konuşma gibi dil becerilerini geliştirmeleri, 3. Öğrendiği dile ilişkin söz varlığını zenginleştirmeleri, 4. Öğrendiği dilde genç ve yetişkinlerle görüş ve düşünce alışverişinde

⁷ İki programın da vizyonu, genel açıklamalar ve giriş kısımlarından maddeleştirilerek yazar tarafından ayrıştırılmıştır.

çalışan; insan haklarına ve Anayasa'nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış hâline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;

2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip; insan haklarına saygılı; kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek,

3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranış ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan millî birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.

bulunabilmeleri, kendi düşünce ve duygularını ifade edebilmeleri,

5. Diğer ülkelerdeki bireylerin hayat tarzlarını, düşünce yapılarını, kültürel miraslarını daha iyi ve derinlemesine anlayabilmeleri, kendi kültürel değerlerini diğer toplumlardaki insanlara aktarabilmeleri,

6. Dilini öğrendiği ülkedeki günlük hayatın üstesinden gelebilmeleri ve kendi ülkesindeki yabancılara günlük hayatlarında yardımcı olabilmeleri,

7. Çevresindeki dünyayı yorumlayabilmek için eleştirel okuryazarlık ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirebilmeleri, kendi ülkelerinde ve küresel dünyada sosyal, ekonomik ve kültürel hayata aktif olarak katılabilmeleri,

8. Farklı toplumlara ait yazılı, sözlü ve görsel ürünler aracılığı ile farklı kültürlerle karşı farkındalık oluşturmaları, kültürel çeşitliliği kavrayarak farklılıklara ve çeşitliliğe saygılı ve duyarlı bireyler olabilmeleri,

9. Teknolojiyi aktif ve etkili şekilde kullanabilmeleri, bilgi teknolojilerinden yararlanarak öğrenme becerilerini geliştirmeleri amaçlanmaktadır.

Programın Genel Hedefleri	Genel Amaçlar
Bu programı başarı ile tamamlayan her öğrenci; öğrendiği yabancı dilde; - Dinlediği bir konuşmayı anlayabilir,	Yabancı dil öğretiminin amacı, Türk millî eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak öğrencilerin;

- Sözlü iletişim kurabilir,
- Basılmış yayınları takip edebilir,
- Yazılı iletişim kurabilir,
- Dil-kültür bağlam içinde kültür değerlerinin farkında olur,
- Sözlü-yazılı iletişim kurmaya ve basılı yayınları takip etmeye istekli olur,
- Farklı kültür ve kültür değerlerini hoşgörü ile karşılayabilir.

1. Yabancı dil öğrenmekten zevk almalarını sağlamak,
2. Hedef dili konuşan ülkelerin kültür değerlerini tanımalarına ve ayırt etmelerine olanak tanımak,
3. Kendi değerlerini fark ederek farklı olana hoşgörü ve saygı göstermelerini sağlamak,
4. Kendi kültür değerlerini yabancılara aktarmalarını sağlamak,
5. Yazılı ve sözlü ürünlerle farklı/dünya kültürünü tanımalarını sağlamak,
6. Kendini ifade etme, iletişim kurma, iş birliği yapma ve problem çözme gibi becerilerini geliştirmek,
7. Kişisel, sosyal, kültürel bakımdan gelişmelerini sağlamak,
8. Dinleme, konuşma, okuma ve yazma dil becerilerini geliştirmek,
9. Hedef dilde söz varlığını zenginleştirmek,
10. Bilgi teknolojilerinden yararlanarak öğrenme becerilerini geliştirmek,
11. ‘‘Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metin’’inde belirlenen ölçütlerle uyum sağlamak,
12. Yabancı dil öğrenmenin gereğine inanarak en az bir yabancı dili kullanmada kararlı olmalarını sağlamaktır.

---

4. Programların İçeriği

Tablo 4 incelendiğinde; programların tümünün, ğrenci merkezli olduğu görülmektedir. Her program, dört temel beceri üzerine yoğunlaşmaktadır. 2006 ve 2011 programlarında dört temel dil becerisinin yanında, tanıma, anlama, sorgulama, sıralama, sınıflama, özetleme, ilişkilendirme ve eşleştirme alt becerilerinin de kazandırılması hedeflenmektedir. 2017 programında ise, sosyokültürel farkındalık ve medya okuryazarlığı yeterliliklerinin geliştirilmesi, programın hedefleri arasındadır. 1993 programında, ilk defa ‘‘bağlam (context)’’ ifadesi kullanılmış ve ders içeriğinin anlamlı bir bağlam içinde sunulması esas alınmış ve dilin yapısı kadar kullanım boyutuna da önem verilmiştir. 2006 programı, öğrencinin derse etkin

katılımını ve özellikle de iletişimsel yeterliliğe ulaşmasını hedefleyen bir programdır. Bu hedef doğrultusunda, programın önerdiği öğretim tekniklerinin, öğrencinin sürekli aktif olmasına fırsat yaratan teknikler olduğu görülmektedir. Sözü edilen teknikler; anlatma, tartışma, örnek olay, gösterip yaptırma, beyin fırtınası, gösteri, soru-cevap, rol yapma, drama-yaratıcı drama vb. olarak sıralanmaktadır. 2011 programı ise, bir yandan aynı tekniklerin kullanılabilceğini önerirken bir yandan da tek bir öğretim, yöntem ya da tekniği kullanmanın yanlış olduğunun çünkü öğrenmenin her öğrencide aynı şekilde gerçekleşmediğinin ve kişisel faktörlerin öğrenmede önemli rol oynadığının altını çizmektedir. Bununla birlikte program, “İletişimsel Yaklaşım, öğrenci odaklı yaklaşım, “Davranışçı Yaklaşım, çok dilliliği hedefleyen yaklaşım ve öğrenme koşullarından yararlanılması gerektiğini vurgulamaktadır. 1993 programı hariç diğer programlar, kazanımların oluşturulmasında, yapılandırılmasında ve yeterlik düzeylerinin belirlenmesinde “Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni”ni temel almaktadırlar. Ayrıca 2011 ve 2017 programları, öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine, bilişsel, duyuşsal ve psikomotor yetilerinin geliştirilmesine önem vermektedir. 2017 programında, diğer programlardan ayrılan nokta dil öğrenimi sürecinde hata yapmanın normal ve yararlı olduğu vurgusudur.

Tablo 4. Programların İçerik Açısından İncelenmesi

1993 Programı	• Program; genel açıklamalar, dilin dört temel becerisinin ğretimi, programın amacı, programın genel ve özel hedefleri boyutlarından oluşmaktadır. • Hem sözlü hem yazılı iletişim önemlidir. • ğrenci merkezli yaklaşım temel alınmıştır. • Bağlam (context) temelli bir dil ğretimi esastır. • Eklektik ğretim modeli benimsenmektedir. • Dört temel beceri alanı: Dinleme, Konuşma, Yazma, Okuma • Programın esas noktasını hedef ve davranışlar oluşturmaktadır. Davranış ifadeleri ğrenci merkezlidir. • Kapsadığı tüm sınıf seviyeleri için bilgi, kavrama, uygulama ve duyuşsal alan olmak üzere dört öğrenme alanı belirlenmiştir. • nite, işlev ve yapıları içeren örnek ders tabloları oluşturulmuştur. • lme-değerlendirme durumlarına ilişkin örneklere yer verilmiştir. • Programın içeriğinde ders araç gereçleri olarak ders kitapları, yardımcı kitaplar, görsel-işitsel araçlar önerilmekte, bunların ağdaş teknolojiyi içermesi ve bilgisayar destekli eğitim ile etkileşimli video uygulamalarına daha çok yer verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Öğretim programı doğrultusunda hazırlanacak olan ders kitabı ismi bulunmamakta fakat kitapların forma sayıları verilmektedir.
2006 Programı	• Program; programın vizyonu, yapısı, temel özellikleri, öğrenme alanları (dört temel dil becerisi), genel kazanımlar, öğrenme-öğretme süreci, ğretim yöntem ve teknikleri, lme ve değerlendirme, Atatürkçülük ile ilgili konular boyutlarından oluşmaktadır. • İletişimsel yöntem esas alınmaktadır. • Hem ğrenci merkezli hem de dört dil becerisini temel alan bir yaklaşım benimsenmektedir. • ğrencinin derse etkin katılım sağladığı bir dil öğrenme süreci gerekmektedir. • Anlatma, tartışma, örnek olay, gösterip yaptırma, problem çözme, bireysel çalışma gibi ğretim yöntemleri; beyin fırtınası, gösteri, soru-cevap, rol yapma, drama-yaratıcı drama, benzetim, ikili ve grup çalışmaları, eğitsel oyunlar gibi ğretim teknikleri kullanılabilir. • Dört temel dil becerisinin yanı sıra tanıma, anlama, sorgulama, sıralama, sınıflama, özetleme, ilişkilendirme ve eşleştirme vb. alt becerilerin kazandırılması esas alınmıştır. • Esas noktası öğrencinin iletişimsel yeterliliğe ulaşmasıdır. • Sözlü iletişimler için “konuşma-dinleme” ve dinlediğini “anlama”, yazılı iletişimler için de “yazma-okuma” ve okuduğunu “anlama” becerilerinin kazanılması n koşuldur. • Ders planı örnekleri ve proje ve dev çalışmaları için önerilen konular listesine yer verilmektedir. • lme-değerlendirme durumlarına ilişkin örneklere yer verilmiştir. • <i>Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni</i> ve <i>Avrupa Dil Gelişim Dosyası</i> programın temel kaynaklarındandır. • 10, 11 ve 12. sınıflar için öğrenme alanları, kazanımlar, açıklamalar, dil bilgisi ve kelime dağarcığı açıklamalarının bulunduğu ğretim programlarına yer verilmektedir. • Programda Atatürkçülük ile ilgili konular listesi bulunmakta ve bu konuların kazanımlara uygun olarak ve ğrenci merkezli “anlama” ve “anlatma” çalışmalarıyla işlenmesi gerektiği ifade edilmektedir.
2011 Programı	• Program; Türk Milli Eğitiminin genel amacı, programın vizyonu, yapısı, yabancı dil dersi için ğretim ortamının düzenlenmesi, temel ilkeler, öğrenme-öğretme süreci, yabancı dil ğretiminde ğretim yöntem ve teknikler, lme ve değerlendirme ve kazanımlar boyutlarından oluşmaktadır. • ğrenci odaklı yaklaşım temel alınmıştır. • Bu ğretim programı, “<i>sadece bir ğretim yönteminin tek başına yeterli olduğu</i>” şeklinde bir öneride bulunmamaktadır. Çünkü yabancı dil ğretimi doğrusal bir eğitim faaliyeti değildir ve her öğrencide aynı şekilde gerçekleşmez; çünkü dil öğreniminde kişisel faktörler (isteklendirme, öğrenme biçimi, hazır oluşluk, ihtiyaçlar, vb.) nemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte <i>iletişimsel yaklaşım, ğrenci odaklı yaklaşım, davranışçı yaklaşım, çok dilliliği hedefleyen yaklaşım ve öğrenme koşullarından yararlanılmaktadır.</i>

	• Program öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine uygun, bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlarla ilgili, iletişimsel yetilerini, çalışma becerilerini ve kültürlerarası yetiyi geliştirmeye yönelik olarak düzenlenmiştir. • Anlatma, tartışma, örnek olay, gösterip yaptırma, problem çözme, bireysel çalışma gibi öğretim yöntemleri; beyin fırtınası, gösteri, soru-cevap, rol yapma, drama-yaratıcı drama, benzetim, ikili ve grup çalışmaları, eğitsel oyunlar gibi öğretim teknikleri kullanılabilir. • Dört temel dil becerisinin yanı sıra tanıma, anlama, sorgulama, sıralama, sınıflama, özetleme, ilişkilendirme ve eşleştirme vb. alt becerilerin kazandırılması esas alınmıştır. • Programda yer alan kazanımlar, dört dil becerisi olan dinleme, konuşma, okuma ve yazma ile öğrenciyi merkeze alan bir yaklaşımla hazırlanmıştır. • Kazanımların oluşturulmasında, <i>Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metninde</i> belirlenen ve dil öğretiminde kullanılması önerilen ölçütler (temel kullanıcı, bağımsız kullanıcı ve deneyimli kullanıcı) dikkate alınmıştır. • Dört temel becerideki ve dil alanlarındaki performansı ölçmek amacıyla örnek çalışmalara, açıklamalara ve yöntemlere yer verilmiştir. • Atatürkçülük ile ilgili her sınıf ve her dil seviyesi için konular listesi, Anadolu türü olmayan ve Anadolu türü olan ortaöğretim kurumları sınıflarının her biri için dört temel dil becerisinin kazanım ve açıklamaları, bu kazanımlara yönelik hedeflenen A1.1-B2.1 seviyesi dil bilgisi konularının listesi yer almaktadır. • <i>Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni</i> ve metinde belirtilen dile ilişkin yeterlik düzeyleri programın temel kaynağıdır.
2017 Programı	• Program; genel amaçlar, yeterlilik ve beceriler, değerler, öğrenme-öğretme yaklaşımı, ölçme-değerlendirme yaklaşımı, uygulamada dikkat edilecek hususlar, ders kitabı yazımında dikkate edilecek hususlar, dil seviyelerine göre kazanımlar boyutlarından oluşmaktadır. • Öğrenci odaklı yaklaşım temel alınmıştır. • Programda yabancı dil öğretimin doğrusal bir faaliyet olmaması dolayısıyla tek bir öğrenme-öğretme yaklaşımının benimsenmesi, strateji ya da yöntem uygulanmasının uygun olmayacağı belirtilmektedir. • Bu programda her dil düzeyinde öğrencilerin, öncelikle konuşma becerilerinin geliştirilmesi esas alınmış olup konuşma becerilerine yönelik kazanımlara ağırlık verilmiştir. • Program; öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine uygun bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlarla ilgili becerilerini ve kültürlerarası iletişim becerilerini geliştirmelerine yardımcı olacak şekilde düzenlenmiştir. • Öğrencilerin dil becerilerini edinirken ve geliştirirken üst düzey bilişsel becerilerini (çıkarımda bulunma, yorum yapma, analiz etme, değerlendirme, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme vb.) kullanmalarına olanak sağlayan kazanımlara yer verilmiştir. • Dil becerilerinin yanı sıra sosyokültürel farkındalık ve medya okuryazarlığı yeterliliklerinin geliştirilmesi de programın hedefleri arasındadır. • Öğrenme-öğretme sürecinde ve ders kitaplarında kullanılan okuma ve dinleme metinleri, konuşma ve yazma konuları; öğrencilerin millî, manevi ve evrensel değerlere ilişkin farkındalık geliştirmelerine katkı sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. • Öğretmenin rol model olduğu öğrenme-öğretme sürecinde; rol oynama, drama, tartışma, grup çalışması, değer temalı iş birlikli hikâye ve şiir yazma, şarkı besteleme, kelime oyunları, eşleştirmeler, ahlaki ikilemlerin yer aldığı metinlerin ve durumların tartışılması; değerlerin aktarımına ve özümsemesine katkı sağlayacaktır. • Dil öğrenimi sürecinde hata yapmanın normal ve yararlı olduğu unutulmamalıdır. • Dil öğretimi; temel dil becerilerinin yanı sıra eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, analitik düşünme, problem çözme, değerlendirme gibi üst düzey bilişsel becerilerin edinilmesi ve geliştirilmesinde etkilidir. • Yabancı dil öğrenimi, bilişsel ve psikomotor becerilerin yanı sıra duyuşsal becerilerin edinilmesini de gerektirmektedir. Duyuşsal becerilerin (derse katılım, sorumluluk alma, iş birliği, görgü kurallarına uyma vb.) değerlendirilmesinde gözlem formlarından yararlanılmalı, ilgili becerilere dönük ölçütlere

yer verilmelidir. z ve akran değerlendirme formları, dil öğreniminde sıklıkla kullanılan lme araçlarındandır.   • Kazanımları yapılandırılırken <i>Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni</i>nde belirlenen ve dil ğretiminde kullanılması önerilen tanımlamalar (temel kullanıcı, bağımsız kullanıcı ve deneyimli kullanıcı) dikkate alınmıştır.   • Temalar ve içerik nerileri sunulmaktadır. Her beceri için kullanılabilen ğretim materyalleri açıklanmaktadır. Dinleme, okuma, konuşma ve yazma becerilerinin A1-A2-B1-B2-C1-C2 seviyelerine göre öğrencinin dil öğrenimi konusunda kendi kendisini değerlendirebileceği ortak yeti düzeyleri – z değerlendirme izelgesi mevcuttur.

5. Programlardaki ğrenme Alanları

Tablo 5'e göre; 1993 programının 4 öğrenme alanı, 2006 programının biri 2 alt başlıklı olmak üzere 4 temel öğrenme alanı ve 8 alt öğrenme alanı, 2011 programının 4 temel öğrenme alanı, 8 alt öğrenme alanı, 2017 programının, 6 temel öğrenme alanı olduğu görülmektedir. 2017 programına, "sosyokültürel farkındalık" ve "medya okuryazarlığı" ğrenme alanları eklenmiştir. Program, ğrencilerin yabancı dilde, dilsel ve kültürel yeterlilik edinirken, kendi dil ve kültürlerini unutmamaları ve kaybetmemeleri gerektiğini savunmaktadır. Sosyokültürel farkındalık, öğrenme alanı ile kendi dillerini ve kültürel kimliklerini benimseyip doğru şekilde kullanmayı öğrenen öğrencilere, farklı ülkelere ve kültürel öğelere karşı farkındalık oluşturmak, saygı duymak, farklılıklara saygı göstermek öğretilmektedir. Böylece ğrenciler, çok dilli ve çok kültürlü dünyada, aktif katılımcı olabilmektedirler. Bilgi ve iletişim araçlarının yaygın olarak kullanıldığı bu ağ, ğrencilerin bir yandan dil öğrenirken bir yandan medya metinlerini anlama, eleştirel olarak yorumlama ve oluşturma becerilerini geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır. Tüm programlar için, dinleme, konuşma, okuma ve yazma ortak öğrenme alanı olarak verilmektedir. 2006 programında, konuşma alanı, sözlü iletişim ve karşılıklı konuşma olarak 2'ye ayrılmaktadır. 2006 ve 2011 programlarında ise, aynı başlıklardan oluşan sekizer adet alt öğrenme alanı bulunmaktadır. Bu becerileri kullanarak, öğrencilerin kendilerini bilişsel, sosyal ve duygusal yönden geliştirmeleri, etkili iletişim kurmaları, yabancı dil öğrenimine karşı olumlu tutum kazanmaları, istek duyarak okuma-yazma alışkanlığı edinmeleri beklenmektedir.

Tablo 5. Programlardaki ğrenme Alanları

	1993 Programı	2006 Programı	2011 Programı	2017 Programı
ğrenme Alanları	- Dinleme - Konuşma - Okuma - Yazma	- Dinleme - Okuma - Konuşma - Sözlü İletişim - Karşılıklı Konuşma - Yazma	- Dinleme - Konuşma - Okuma - Yazma	- Dinleme - Okuma - Yazma - Konuşma -Sosyokültürel Farkındalık -Medya Okuryazarlığı
Alt ğrenme Alanları		Tanım, Anlama, Sorgulama, Sıralama, Sınıflama, zetleme, İlişkilendirme, Eşleştirme	Tanım, Anlama, Sorgulama, Sıralama, Sınıflama, zetleme, İlişkilendirme, Eşleştirme	

6. Programlardaki Öğrenme-Öğretme Süreçleri

Tablo 6’da görüleceği üzere; 1993 programının öğrenme-öğretme süreci ile ilgili maddeleri, programın muhtevası içinde ifade edilmiştir. Programda, ayrı bir bölüm olarak öğrenme-öğretme süreci mevcut değildir. Programların dördünde de, öğrenim sürecinde öğrencinin aktif olması esastır anlayışı mevcuttur. 1993 programı, *bağlam temelli öğrenimi* önerirken, yöntem olarak *seçmeci yöntemi* tavsiye etmekte fakat yarar ilkesi gözetilerek, her yöntemin iyi taraflarından bir bütünleştirme yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Öğrenme öğretme süreçleri birebir aynı olan 2006 ve 2011 programları, öğrenme anlayışı anlamında biraz daha genişletilerek, öğrencinin grup çalışmalarında, sınıflar arası ortamlarda daha etkin olabileceği; iş birlikli çalışma yöntemlerini önermektedir. Öğrenciye bu anlamda ortam ve olanak sağlanması ile ilgili öğretmene sorumluluk vermektedir. Öğrenmenin anlama eylemi ile başladığını savunan programlar, ders içeriklerinin, öğrencinin bilgisi ve sahip olduğu öğrenme stratejileri çerçevesinde işlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Proje ve performans çalışmalarını önemseyen programlar, öğrencinin de süreçten keyif alması, yaratıcılığının desteklenmesi, öğrenciyi araştırmaya yönelten konu ve yöntemin belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. 2006 programının öğrenme-öğretme süreci içeriğinde hiçbir değişiklik yapılmadan, 2011 programına aynı şekilde aktarılmıştır. 2017 programında ise, 2011 programının öğrenme-öğretme süreci içeriğine benzer söylemler bulunmasına karşın, program biçimsel açıdan güncellenmiştir. 2017 programı, öğrencinin hazır bulunuşluk düzeyini ve bireysel farklılığını önemsemektedir. Ayrıca, sınıf ortamının, öğrencinin ihtiyacı doğrultusunda düzenlenmesi ve öğrenimin anlamlı olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra, hedef dilin dilsel ve kültürel öğelerle ilişkilendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Temel dil becerilere ek olarak, *eleştirel*, *yaratıcı* ve *analitik düşünme*, *problem çözme* gibi üst düzey bilişsel becerilerin edinilmesi için dil öğretiminin etkili olduğu vurgusu programın içeriğinde yer almaktadır. Söz konusu dört programda, öğrencinin aktif olmasının yanı sıra ortak olan ikinci madde, dil öğretimi sürecinde hata yapmanın normal ve yararlı olduğudur.

Tablo 6. Programların Öğrenme-Öğretme Süreci Açısından İncelenmesi

	Programın Muhtevası, Yöntem ve Değerlendirme
1993 Programı	Programda öğrenme-öğretme süreciyle ilgili ayrı bir açıklama bulunmamaktadır. Fakat “programın muhtevası” başlığı altında öğretim yöntemiyle ilgili açıklamalar bulunmaktadır. - Bu program hazırlanırken öğrenci merkezli yaklaşım temel alınmıştır. Bu sebeple öğretim sürecine öğrencinin aktif katılımı esastır. - Bir yabancı dilin öğreniminde yarar ilkesi öncelikle gözetilmelidir. Bu doğrultuda öğrenilen dil, öğrencinin sıkça kullanma ihtimali bulunan ve günlük ihtiyaçlarından uzun vadeli ihtiyaçlarına doğru gelişen bir düzenleme içinde sunulmalıdır. - Bu doğrultuda öğrenim yapılabilmesi için, ders muhtevasının anlamlı bir bağlam içinde sunulması esas alınmıştır. Çünkü dilin yapısı kadar kullanım boyutu da önem taşımaktadır. - Öğretim yöntemi konusunda temel olarak seçmeci bir yaklaşım tercih edilmeli, ancak; şu hususlar gözden uzak tutulmamalıdır: - Her yöntemin iyi yanlarından oluştuğu düşünülen seçmeci yöntem kargaşa yaratabilir. Bu sebeple akılcı bütünleştirme önemlidir. - Yöntemlerden, ülkemizin öğretim şartlarına uygun düşecek yararlı düzenlemeler yapılmalıdır. - Kalabalık sınıfların özellikleri göz önüne alınarak küme çalışması tekniklerinin kullanımı için çaba harcanmalıdır.

	- Yabancı dilin öğretimi, iç içe geçmiş biçimde; hazırlık, sunu, uygulama ve değerlendirme aşamalarından oluşur. Yalnızca sunu ya da uygulamaya dayalı öğretimin eksik kalacağı unutulmamalıdır. - Öğretimde ilgiyi arttıran bir unsur olarak; değişik teknik, sunu ve alıştırma biçimlerine yer verilmelidir. - Özellikle iletişim amaçlı alışırmalarda, öğrencilerin yaptığı yanıışlara hoşgörü ile yaklaşılmalıdır.
	Öğrenme-Öğretme Süreci
2006 Programı	- Öğrenme öğrencinin etkin olduğu bir süreçtir. - Öğrenmenin sürekli ve etkili olabilmesi için öğrencilerin derse etkin katılı desteklenmeli ve öğrenme olgusunun sonuçlarından kendilerinin de sorumlu oldukları bilinci verilmelidir. - Öğretmenler derste öğrencilerin bireysel ve grup içinde öğrenmelerini sağlayacak çeşitli çalışma biçimlerini sunak zorundadırlar. Yöntem bilgisi ve ders planlaması şu açılardan geliştirilmelidir: - Etkileşim içinde öğrenme biçimleri (proje gruplarının oluşturulması; farklı olan öğretmenlerin iş birliği içinde çalışması (takım öğretimi); veli ve uzmanların eğitim-öğretim çalışmalarına katılması), - Öğrenme yerleri ve ortamları (dersin, derslik dışında başka bir yerde de işlenmesi; dersliklerin farklı şekillerde düzenlenmesi vb.) - Diğer alanlarla bağlantı ve iç ilişkilendirme (yani sınıflar arası iş birliğinin sağlanması; üst sınıftaki bir öğrencinin bazı konuları alt sınıftaki öğrenciye anlatabilme ortamlarının yaratılması gibi). - Yabancı dil dersi, öğrenci merkezli olarak düzenlenmeli ve dil öğrenme süreçlerini her yönü ile irdelemelidir. - Öğrenme, öncelikle algılama ve yorumlama, yeni öğrenilenin önceden var olana eklenmesi gibi süreçleri içeren anlama eylemi ile başlar. Ders içerikleri, öğrencinin bilgisi ve sahip olduğu öğrenme stratejileri çerçevesinde işlenmelidir. - Yabancı dil dersi, bağımsız bir ders olarak düşünülmemeli, proje ve performans çalışmalarına yer verilmeli ve diğer derslerle ilişkilendirilmelidir. - Süreç, öğrencide diğer ülkelerin günlük hayat ve kültürlerini tanıma merakı ve isteği uyandırmalıdır. - Bu, öğrencinin ilgisini uyandıran, keyif almasını sağlayan, yaratıcılığını destekleyen, öğrenciyi araştırmaya yönelten konu ve yöntem belirlemeyi gerektirir. - Yabancı dil dersi, hedef gruba ve bu grubun özelliklerine uygun öğretim yöntem ve tekniklerine göre düzenlenmelidir. Bu amaçla; - Öğrenciler için anlamlı ve özgün içerikler seçilmeli, - Kişilik gelişimine katkıda bulunabilecek ve yabancı dili kullanabilmeyi sağlayacak beceriler geliştirilmeli, - Dil bilgisi odaklı öğretim yerine yaratıcılığı, esnekliği, açıklığı, sorun çözme bilincini ve eleştiri becerisini geliştiren iletişime dayalı öğrenme biçimlerine geçilmeli, - Öğrencilerin bireysel farklılıkları; yani çeşitli öğrenme tipleri (görsel, işitsel, kinestetik vb. öğrenme tipleri) dikkate alınarak çeşitli öğrenme fırsatları yaratılmalı ve bunun, öğrenme sürecinin ön koşulu olması sağlanmalı, - Derste performans ve proje çalışmalarına yer verilmeli, - Farklı yöntemler kullanılmalı ve bireysel öğrenme teknikleri uygulanmalı (çalışmaya katılarak öğrenme, söyleşi, daire şeklinde oturarak oluşturulan tartışma grupları, röportaj teknikleri gibi), - Bilgisayar gibi modern bilişim araçları kullanılmalıdır. - Öğrenciler öğrenmeyi olabildiğince bağımsız gerçekleştirmeli ve bunun sorumluluğunu taşıyabilmelidir. Böylece öz denetim ve sosyal bağlamdaki grup denetimi, giderek öğretmen denetiminin yerini alacaktır. - Eğitim ve öğretim etkinliklerinin bu anlamda uygulanabilmesi, ancak öğretmenlerin tüm öğrencilerin kendi sorumluluklarını alabilmelerini sağlayan öğrenme ortamlarını yaratmaları ile

	mümkündür. Öğretmen öğrencileri yalnızca destekler, materyalleri hazır hâle getirir ve karşılaşılan zorlukların çözümünde yardımcı olur.
	Öğrenme-Öğretme Süreci
2011 Programı	2011 programının öğrenme-öğretme süreci maddeleri, 2006 programının öğrenme-öğretme sürecindekiler ile tamamen aynıdır.
	Öğrenme-Öğretme Yaklaşımı
2017 Programı	- Yabancı dil öğretimi, doğrusal bir faaliyet olmadığından tek bir öğrenme-öğretme yaklaşımının benimsenmesi, tek bir strateji ya da yöntem uygulanması uygun olmayacaktır. Bu bakımdan öğrenme-öğretme süreci yapılandırılırken her öğrencinin farklı zaman, tarz ve hızda öğrenebileceği, hazır bulunuşluk düzeyleri ve bireysel farklılıkları göz önünde bulundurulmalıdır. - Öğrencilerin bilgilerini yapılandırırken etkin olmaları, eski ve yeni bilgileri arasında bağ kurabilmeleri, öğrendiklerini farklı durumlarda kullanabilmeleri, bilgiyi nasıl bulacaklarını ve kullanacaklarını kavramaları sağlanmalıdır. Bu, dil öğreniminin devamlılığını sağlayacaktır. - Bu bakımdan yabancı dil dersi; bağımsız bir ders olarak düşünülmemeli, öğrenme-öğretme sürecinde öğrencilerin günlük hayatları ve diğer disiplinlerle ilişkilendirme yapabilecekleri çalışmalara yer verilmelidir. - Etkileşimli etkinlikler (tartışma, münazara, iş birliği, grup çalışmaları, söyleşi vb.) öğrencilerin öğretmenleri ve sınıf arkadaşları ile iletişim kurmalarına olanak sağlayacaktır. - Dil öğrenimi sürecinde hata yapmanın normal ve yararlı olduğu unutulmamalıdır. Öğrencilerin hatalarını düzeltebilmeleri için sistemli bir geri bildirim yaklaşımı benimsenmelidir. Dil sürçmeleri şeklinde olan yanlışlar, göz ardı edilse de sistematik hatalar, özellikle iletişimi kesintiye uğrattığında, kesinlikle düzeltilmelidir. - Öğrencilerin kendi dil kullanımlarını bilinçli bir şekilde izlemeleri, yazılı ve sözlü anlatımlarında karşı tarafa vermek istedikleri mesajın istedikleri gibi ulaşıp ulaşmadığını kontrol etmeleri ve hatalarının farkına varabilmeleri için gerekli yönlendirmeler yapılmalıdır. - Dil öğretimi için sınıf ortamı düzenlenirken; öğrenme durumları anlamlı olmalı ve etkileşime dayandırılmalı, öğrencinin beklenti ve ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulmalı, hedef dille ve onun çeşitlilik içeren dilsel ve kültürel öğeleriyle ilişkilendirilmelidir. - Öğrencilerin iş birliği yapmalarına, kendilerini rahatlıkla ifade etmelerine olanak sağlanmalıdır. Özellikle dinleme ve konuşma çalışmalarında görgü kurallarına uymanın, iletişim kurarken kişilerin birbirlerine karşı saygılı olmalarının gerekliliği vurgulanmalıdır. - Dil öğretimi; temel dil becerilerinin yanı sıra eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, analitik düşünme, problem çözme, değerlendirme gibi üst düzey bilişsel becerilerin edinilmesi ve geliştirilmesinde etkilidir. Bu bakımdan öğrenme-öğretme sürecinde tek bir yaklaşımın benimsenmesi uygun olmayacaktır. Çok ve çeşitli strateji ve yöntemlerin dengeli şekilde bir arada kullanılması, bu becerilerin edindirilmesinde etkili olacaktır.

7. Programlardaki Ölçme ve Değerlendirme

Tablo 7'den anlaşılacağı üzere; 1993, 2006, 2011 ve 2017 programlarının ölçme ve değerlendirme bölümlerinin ortak noktası, öğretmenleri, öğrenciyi yönlendiren, ona rehberlik eden ve öğrencinin potansiyelini ortaya koyabilmesi için gerekli ortamı sağlayan bir uzman olarak konumlandırmasıdır. Bunun yanı sıra, programlar, öğrenciye, aldığı bilgiyi ezberlemek yerine, bilgiyi kullanan, uygulayan ve kendi performansını görme, iletişim becerilerini ortaya koymak için kendine sunulan en iyi şekilde değerlendirme olanağı sunar. Özellikle, 2006, 2011 ve 2017 programlarında belirtilen, proje ve portfolyo çalışmaları vasıtasıyla, programların odak noktasının, ürünü değil süreci değerlendirmek olduğu söylenebilir.

Tablo 7. Programların lme ve Değerlendirme Açısından İncelenmesi

	Değerlendirme
1993 Programı	Programda değerlendirme boyutu ile ilgili ayrı bir bölüm verilmemiştir. Sadece ‘‘Genel Açıklamalar’’ başlığı altında şu açıklama yer almaktadır: 1.9. Değerlendirme yönünden önerilen ilkeler şunlardır: 1.9.a Her konu/ünite de belirtiren hedef davranışları sınavacak lme araçları geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. 1.9.b lme araçlarında kapsam geçerliliği sağlanmalı, bu amaçla; her davranış için bir ya da birden fazla değişik lme teknikleri kullanılmalıdır. 1.9.c Yoğun dil eğitimi bu okullarda sınav büroları kurulmalıdır.
	lme ve Değerlendirme
2006 Programı	1. Dil Becerilerinin llmesi • Dinleme Becerisi: Kısa sohbetleri, diyalogları, konuşmaları, konferansları dinleme. • Konuşma Becerisi: Röportaj, resim tanıtımı, tiyatro, problem çözme (grup çalışması ya da ikili alışma). • Okuma Becerisi: Ana fikri bulma, parçadaki anahtar bilgiyi bulma. • Yazma Becerisi: Mektup, anı, rapor, mesaj, yönerge yazma. 2. Dil Alanlarının llmesi • Dil bilgisi ve kullanımı: oktan seçmeli, kısa cevaplı, boşluk doldurmalı sorular, sözcükten sözcük türetme, birleşim ve yeniden düzenleme alışmaları. • Kelime bilgisi (anlam ve işlev): oktan seçmeli (tanıma amaçlı; eş anlamlı - zıt anlamlı), boşluk doldurma, resmin karşılığı olan sözcükleri bulma, düzenleme (karışık biçimde verilmiş harflerden sözcük türetme) alışmaları. • Ses bilgisi (vurgu ve tonlama): röportaj, eşle iletişim, sesli ve görüntülü kayıt uyarıcılarına tepki, gözlem ve görüşmeler. 3. Programda Kullanılan lme ve Değerlendirme Yöntemleri • Sözlü Sunum: Sözlü sunumların değerlendirilmesinde dereceli puanlama anahtarlarının yanında, sergilenecek beceriye göre kontrol listeleri, öz değerlendirme ve akran değerlendirme ölçekleri kullanılır. A) Performans Değerlendirme: 1) Performans devi 2) Proje B) z Değerlendirme C) Akran Değerlendirme ) ğrenci rn Dosyası: 1) Kısa Cevaplı Sorular 2) oktan Seçmeli Sorular 3) Eşleştirme Soruları 4) Açık Uçlu Sorular D) Dereceli Puanlama Anahtarı: Bütüncül ve Analitik Programda lme ve değerlendirme yöntemleri örneklerine yer verilmiştir.
	lme ve Değerlendirme
2011 Programı	A) Fransızca ğretiminde lme Değerlendirme Uygulamaları B) Performans Değerlendirme alışmaları: proje, performans görevi, poster, afiş, gözlem formları, dereceli puanlama anahtarı, akran değerlendirme, öz (kendini) değerlendirme vb.dir. C) Dil ğelerine Göre Yapılabilecek Performans Değerlendirme alışmaları: 1. Dil Becerileri: - Dinleme Becerisi: Kısa sohbetler, diyaloglar, konuşmalar, konferansları dinleme. - Konuşma Becerisi: Röportaj, resim tanıtımı, tiyatro, problem çözme (grup çalışması ya da ikili alışma). - Okuma Becerisi: Ana fikri bulma, parçadaki anahtar bilgiyi bulma. - Yazma Becerisi: Mektup, anı, rapor, mesaj, yönerge yazma.

	2. Dil Alanları (Dil İşlevleri) a) Dil bilgisi ve Kullanımı b) Kelime Bilgisi c) Ses Bilgisi d) Tonlama e) Vurgu 3. Ölçme ve Değerlendirme Araç ve Yöntemleri Sözlü Sunum: Sözlü sunumların değerlendirilmesinde dereceli puanlama anahtarlarının yanında, sergilenecek beceriye göre kontrol listeleri, öz değerlendirme ve akran değerlendirme ölçekleri kullanılabilir. Proje Performans Görevi Dereceli Puanlama Anahtarı: Bütüncül ve Analitik Ürün Dosyası (Portfolyo) Gözlem Kontrol Listeleri Öz (Kendini) Değerlendirme Akran Değerlendirme Grup Değerlendirme Kısa Cevaplı Sorular Açık Uçlu Sorular Çoktan Seçmeli Sorular Eşleştirme Soruları Doğru / Yanlış Tipi Sorular Programda ölçme ve değerlendirme yöntemleri örneklerine yer verilmiştir.
	Ölçme ve Değerlendirme Yaklaşımı
2017 Programı	Programda önceki iki programda olduğu gibi maddeler ve listeler halinde ölçme ve değerlendirme alt başlıklarına yer verilmemiştir. Fakat “Ölçme ve Değerlendirme Yaklaşımı” başlığı altında derslerde öğrencinin programla kazandırılması hedeflenen bilgi ve becerileri ne oranda edindiğinin tespiti için neler yapılabileceği, hangi yolların izlenebileceği ile ilgili bir sayfalık bir açıklama bölümü bulunmaktadır. - Öğretim öncesinde yapılan değerlendirme, öğrenci hakkında bilgi edinilmesini ve öğrenme hedeflerinin belirlenmesini; öğretim sırasında yapılan değerlendirme, öğrenci ve öğretmene geri bildirim verilmesini; öğretim sonunda yapılan değerlendirme ise öğrenme hedeflerinin karşılanıp karşılanmadığı ve belirli alanlarda değişiklik yapılması gerekip gerekmediği hakkında karar vermeyi sağlayacaktır. Sürekli değerlendirme, öğrenme gücünü çeken öğrencilerin ilerleyişlerinin tespiti için de önemlidir. - Bilişsel becerilerin (dinlediğini anlama, okuduğunu anlama, yazma) ölçülmesinde kullanılan yazılı sınavlar yapılandırılırken öğrencilerin üst düzey bilişsel becerilerinin yordanmasına olanak sağlayan çok ve çeşitli madde türlerinden yararlanılmalıdır. - Hazırlanan maddeler; görsel unsurlar, grafik düzenleyiciler (kavram haritaları, zihin haritaları vb.), tablo ve grafiklerle zenginleştirilmeli ve bunların aktif kullanımlarını gerektirmelidir. - Yazılı sınavlarda kelime bilgisi, dil bilgisi, okuduğunu anlama, dinlediğini anlama ve yazma becerisine yönelik soru hazırlanırken bu becerileri temsil eden madde türlerinin ve kazanım içeriklerinin dil seviyelerine uygun olarak dengeli şekilde dağılım yapılmasına özen gösterilmelidir. - Yabancı dil öğrenimi, bilişsel ve psikomotor becerilerin yanı sıra duyuşsal becerilerin edinilmesini de gerektirmektedir. Duyuşsal becerilerin (derse katılım, sorumluluk alma, iş birliği, görgü kurallarına uyma vb.) değerlendirilmesinde gözlem formlarından yararlanılmalı, ilgili becerilere dönük ölçütlere yer verilmelidir.

- z ve akran değerlendirme formları, dil öğreniminde sıklıkla kullanılan lme araçlarındandır.
- Bilişsel, psikomotor ve duyuşsal becerilerin değerlendirilmesinde performans çalışmaları ve projelerden yararlanılabilir. Bu alışmalar yapılandırılırken öğrencilerin günlük hayatla ilişkilendirebilecekleri, disiplinler arası ilişkilendirme yapabilecekleri, üst düzey düşünme becerilerini kullanmalarını gerektiren görevlere yer verilmesi önemlidir.
- Öğrencilere dil becerilerinde göstermiş oldukları gelişmenin yanı sıra sınıf ve okul içinde sergilemiş oldukları tutum ve davranışlara yönelik düzenli ve yapıcı geri bildirim de verilmelidir.

Sonuç ve neriler

Araştırmada, 1993, 2006, 2011 ve 2017 ortaöğretim Fransızca dersi ğretim programlarının temel öğelerini oluşturan, biçimsel yapılar, programların vizyonu, genel amaç ve hedefleri, içerik, öğrenme alanları, öğrenme-öğretme süreci ve lme-değerlendirme öğeleri esas alınarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, karşılaştırmalı olarak incelenen Fransızca dersi ğretim programlarının öğelerinde, betimsel analiz yoluyla, tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimler ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucunda, her programda, kendinden bir önceki programda var olan eksikliklerin giderilmesinin amaçlandığı ve müfredatın yoğunluğunun giderilerek, daha çok uygulamalı yabancı dil öğreniminin amaçlanmış olduğu anlaşılmıştır.

1993 programından 2017 programına gelene kadar, programlar arası bazı değişiklikler bulunmaktadır. Programların biçimsel yapıları ile ilgili olarak, 1993 programının, dönemin liselerde öğretilen  yabancı dili de (Fransızca, İngilizce, Almanca) kapsayacak biçimde, ortak bir yabancı dil programı oluşturmak amaçlı hazırlandığı görülmektedir. 2006, 2011 ve 2017 programları ise, sadece Fransızca dersi için hazırlanmış ğretim programlarıdır. 1993 ve 2011 programları hazırlık sınıfı ve lise sınıflarını kapsamaktadır, 2006 ve 2017 programları ise sadece lise sınıflarını kapsamaktadırlar.

2006 programı tam olarak bir ğretim programında olması gereken boyutları içeren ve tüm lise sınıf seviyelerini kapsayan ilk programdır. 2006'ya kadar olan programlarda vizyon ve amaçlar birbiriyle aynıymış gibi kabul edilerek ayrı bir başlıkta bir yabancı dil programının sahip olması beklenen vizyon belirtilmemiştir. 1993 programında doğrudan bir vizyon ifadesine rastlanılmamaktadır. Ancak programda, vizyon yerine geçebilecek ifadelerin "Genel amaçlar-Programın Muhtevası" başlığı altında verilen ifadelerden tespit edilmiştir. 2006, 2011 ve 2017 programlarında sözü edilen vizyon maddelerinin ortak vurgusu; öğrencinin bir yandan öğrenirken bir yandan kendini fark eden, sorumluluklarının bilincine varabilen, bir yandan öğrenmekten keyif alırken bir yandan öğrendiklerini gerçek yaşamla bağdaştırabilen, sosyal ve kültürel olarak gelişim göstermesinin yanı sıra teknolojiyi de kullanabilen bir birey haline gelmesi üzerinedir. Bunun yanı sıra öğretmenlerin üzerine düşen görevleri de anımsatmaktadırlar.

Programların amaçları ile ilgili olarak, 2006 programının dışında diğer programların amaçları, "Programın Amaçları", "Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları", "Genel Amaçlar" gibi başlıklar altında belirtilmektedir. "Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları" ilk defa 2011 programında temel alınan ilkeler hlinde kullanılmıştır. Bu programla birlikte, öğrencinin hangi

alandaki eğitim alıyor olursa olsun, Atatürk ilkeleri ve inkılaplarına bağlı, vatanını ve milletini seven bireyler olarak yetişmesi önemsenmiştir. Bunun yanı sıra, yabancı dil öğretiminde sözlü ve yazılı kendini ifade edebilen, iletişim kurabilen, yazılı ve sözlü yayınları takip edebilen, hedef dili konuşan ülkelerin kültürel değerlerini tanıyıp saygı duyabilen öğrenciler yetiştirmek, programların ortak amaçları arasındadır.

İçerik özellikleri bakımından, programlar hem benzer hem farklı özellikler göstermektedirler. 1993 programında, önceki programlardan farklı olarak, her sınıf seviyesi için hedef ve davranışlar belirlenmiştir. 1993 programında, ilk defa “bağlam (context)” ifadesi kullanılmıştır. Bunun yanında, “İletişimsel Yöntem”in önceki programlarda ilk adımlarının atılması ve 2006 yılına gelindiğinde, yöntemin geliştirilerek eğitim öğretimde kullanılması da bu program adına bir ilktir. Ölçme-değerlendirmede kullanılması önerilen teknikler anlamında da 2006 programı önceki programlara göre daha fazla çeşitlilik sunmaktadır. Performans değerlendirme, proje ödevleri, sunumlar gibi ürünü değil de süreci ölçen pek çok teknik ve yöntem mevcuttur. Atatürkçülük ile ilgili konular, ilk defa 2006 programında ders müfredatına alınmıştır. 2011 programında, ilk defa temalar ve tema içeriklerinin listeleri bulunmaktadır. Ancak kaç tane temanın, kaç saatlik derste işlenmesi ve sonunda hangi dil seviyesine ulaşılması gerektiği ile ilgili açıklamalar yapılmamıştır. Program, yabancı dil dersi için öğretim ortamının düzenlenmesi ve öğrenci ile öğretmenin rolleri üzerine açıklamalar yapan ve önerilerde bulunan ilk programdır. 2017 programına gelindiğinde, şimdiye kadar hazırlanan programlarda dört temel dil becerisi olan dinleme, konuşma, okuma ve yazmaya ek olarak sosyokültürel farkındalık ve medya okuryazarlığı olarak iki beceri daha eklendiği görülmektedir. İlk defa yabancı dil derslerinde öğrenme-öğretme sürecinde metinlerde geçen değerlere de odaklanmak gerektiği bu programda önerilmiştir. Bu programda ilk defa uygulamada dikkat edilecek hususlara ve ders kitabı yazımında dikkat edilecek hususlara ayrı başlıklar halinde değinilmiştir. Ülkemizde, 2000’li yılların başından itibaren eğitim programları ve müfredatlar hazırlanırken dikkate alınmaya ve başvurulmaya başlanan, “Avrupa Ortak Başvuru Metni” ve “Avrupa Dil Gelişim Dosyası” 2006, 2011 ve 2017 programlarının temel kaynaklarından olduğu anlaşılmıştır.

Tüm bu incelemeler ve değerlendirmeler sonucunda; 1993 programının, bir öğretim programında bulunması gereken öğeler açısından eksik yönleri olduğu, 2017 programına gelene kadar, her bir programda söz konusu eksiklerin giderilerek yeni programın oluşturulduğu tespit edilmiştir. Ancak, son programlar ne kadar uygun olursa olsun, koşulların ve anlayışların hızla değiştiği bu dönemde, zamanın gerisinde kalmamak için öğretim programlarının belirli aralıklarla, bilirkişiler tarafından yenilenmesi gerekmektedir. Yeni programlar hazırlanırken, önceki programlarda bulunan olumlu uygulamalarla birleştirilen yeni uygulamalar, hem zengin bir çalışma olmasını hem de nitelikli ve işlevsel programlar hazırlanmasını sağlayacaktır. Öğrencilerin, dil öğrenirken bir yandan meraklı, yaratıcı ve eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları, programlarda yer alacak kazanımların, öğrencilerin gerçek yaşamlarıyla ne kadar örtüştüğüyle alakalıdır. Dolayısıyla, öğrencilerin elde ettikleri kazanımlar, gerçek yaşam durumlarında uygulanabilir olmalı, kazanımlar kâğıt üzerinde kalmamalıdır. Diğer bir nokta ise, programlarda yapılacak değişiklik ve yenilikleri uygulayacak olan öğretmenlerin, öğrenci merkezli eğitim anlayışı hakkında yeterince deneyim sahibi olmaları, programlarda belirtilen hedef ve kazanımların öğrencinin okul ve sosyal yaşamında gerçeğe dönüşmesini sağlayacak

temel gerekliliktir. Öğretim programları hazırlanırken öğretmenlerin yani gerçek uygulayıcıların fikirleri alınmalıdır. Programlar hazırlanırken, uygulama şartları da tüm eğitimciler tarafından dikkate alınmalıdır. Bundan sonra hazırlanacak öğretim programlarının düzenlenme aşamaları sırasında, 2006, 2011 ve 2017 programında olduğu gibi evrensel ve ulusal değerlere, kaynaklara başvurulmaya devam edilmelidir. Yapılacak yeni araştırmalarla, Fransızca dersi öğretim programını oluşturan öğelerin alandaki yeniliklere ve gelişmelere bağlı olarak yetersiz kalan kısımları belirlenebilir ve program geliştirme çalışmaları ile daha evrensel bir program hazırlanabilir. Günümüzde, gelişen teknolojiyle birlikte, bir ürün üzerindeki tüm bilgilere “kare kod” ya da “kare barkod” denilen bir uygulamayla çok daha kısa sürede ulaşılabilir. Dolayısıyla, öğretim programları hazırlanırken, öğrenciye öğrenme-öğretme, ölçme-değerlendirme gibi süreçlerde soyut gelen pek çok kavram, ifade ve uygulama sözü edilen teknolojik uygulamayla somut hale getirilmeye çalışılabilir.

Kaynakça

- Bür, B. ve Aycan, A. (2013). Birinci yabancı dil olarak öğrenilen İngilizcenin ikinci yabancı dil Fransızcanın öğrenim sürecine etkisi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(10), 193-207.
- Büyükyavuz, O. ve Aydoslu, A. (2005, Kasım 16-19). *Burdur'da İngilizce öğretmenlerinin karşılaştığı sorunlar*. 1. Burdur Sempozyumu, Türkiye.
- Demircan, Ö. (1988). *Türkiye'de Yabancı Dil*. Remzi Kitabevi.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks: Sage.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde araştırma yöntem ve metodlarına giriş*. Anı Yayıncılık.
- Güven, İ. (2014). *Türk eğitim tarihi*. Pegem Akademi.
- Işık, A. (2008). Yabancı dil eğitimimizdeki yanlışlıklar nereden kaynaklanıyor? *Journal of Language and Linguistic Studies*, 4(2), 15-26.
- Milli Eğitim Bakanlığı (1993). *Lise öncesi hazırlık sınıfı bulunan ortaöğretim kurumlarının yabancı dil (İngilizce, Fransızca, Almanca) öğretim programı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2006). *Ortaöğretim kurumları 10, 11 ve 12. sınıf ikinci yabancı dil Fransızca dersi öğretim programı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2011). *Ortaöğretim 1, 2 ve 3. yabancı dil Fransızca dersi (hazırlık, 9, 10, 11 ve 12. sınıflar) öğretim programı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2017). *Ortaöğretim Fransızca dersi (9, 10, 11 ve 12. sınıflar) öğretim programı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2005). *Tebliğler Dergisi*, 68(2574, 473).
- Merter, F. ve Kartal, Ş. (2013). 1967'den günümüze lise din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri öğretim programlarında Atatürkçülük ve Türk kültürü konuları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (28), 1-26.
- Varış, F. (1996). *Eğitimde program geliştirme: teoriler teknikler*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Geliş Tarihi : 06.04.2024
Kabul Tarihi : 14.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1466242>

Koç, M. S. & Ateş Ös, A. (2024) D tipi kişilik özellikleri ve ikincil travmatik stres: duygu düzenleme güçlüğünün aracı rolü. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 239-261. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1466242>

D TİPİ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE İKİNCİL TRAVMATİK STRES: DUYGU DÜZENLEME GÜÇLÜĞÜNÜN ARACI ROLÜ

Melisa Sevi KOÇ¹ Aliye ATEŞ ÖS²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı yetişkin sosyal medya kullanıcılarında D tipi kişilik özellikleri, ikincil travmatik stres ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkilerin incelenmesi ve D tipi kişilik özelliği ile ikincil travmatik stres ilişkisinde duygu düzenleme güçlüğünün aracı rolünün olup olmadığının ortaya koyulmasıdır. Araştırmanın katılımcılarını 2023 Kahramanmaraş depremine doğrudan maruz kalmadığını beyan eden 18-65 yaş arası toplam 331 aktif sosyal medya kullanıcısı birey oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında Kişisel Bilgi Formu, D Tipi Kişilik Ölçeği (DS14), Sosyal Medya Kullanıcıları İçin İkincil Travmatik Stres Ölçeği (SM-İTSÖ) ve Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği – Kısa Form (DDGÖ-16) kullanılmıştır. Veriler, çevrimiçi olarak toplanmıştır. Değişkenler arası ilişkilerin incelenmesi için Pearson korelasyon analizi, aracılık hipotezinin test edilmesi için Hayes (2022) tarafından geliştirilen Process Macro 4.3.1 eklentisi kullanılarak veriden 5000 örneklem ile Bootstrap yöntemi ile bir dizi regresyon tabanlı yol analizi gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların bildirdiği ikincil travmatik stres düzeyinin cinsiyet, psikiyatrik öykü, sosyal medya üzerinden depreme ilişkin haberlere/gönderilere maruz kalma sıklığı ve D tipi kişiliğe sahip olup olmamalarına bağlı olarak değişip değişmediğini tespit etmek için bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü ANOVA analizleri kullanılmıştır. Bulgular, D tipi kişilik özellikleri, ikincil travmatik stres ve duygu düzenleme güçlüğü değişkenleri arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğunu; D tipi kişilik özelliği ile ikincil travmatik stres ilişkisinde duygu düzenleme güçlüğünün tam aracı rol oynadığını ve D tipi kişiliğe sahip olanların olmayanlara oranla ve depreme ilişkin haberlere/gönderilere her zaman maruz kaldığını bildirenlerin hiçbir zaman ya da ara sıra maruz kaldığını bildirenlere oranla daha yüksek ikincil travmatik stres düzeyine sahip olduklarını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, D tipi kişiliğe sahip olanların duygu düzenleme güçlüğü ortalama puanlarının D tipi kişiliğe sahip olmayanlara oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Sonuç olarak, bu çalışmada D tipi kişilik ile ikincil travmatik stres arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek altta yatan faktörlerden birinin duygu düzenleme güçlüğü olduğu ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: D tipi kişilik, İkincil travmatik stres, Duygu düzenleme güçlüğü

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, melisasevikoc@aydin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4652-1947>

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, aliyeates@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0854-3486>

Date Received : 06.04.2024

Date Accepted : 14.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1466242>

Koç, M. S. & Ateş Ös, A. (2024). Type-d personality and secondary traumatic stress: the mediating role of difficulties in emotion regulation. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 239-261. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1466242>

TYPE-D PERSONALITY AND SECONDARY TRAUMATIC STRESS: THE MEDIATING ROLE OF DIFFICULTIES IN EMOTION REGULATION

Melisa Sevi KOÇ³ Aliye ATEŞ ÖS⁴

ABSTRACT

The objective of this study was to explore the associations among Type-D personality, secondary traumatic stress, and emotion regulation challenges in adult users of social media. Additionally, the study aimed to investigate whether emotion regulation difficulties mediate the relationship between Type-D personality and secondary traumatic stress. The sample comprised 331 active social media users aged 18 to 65, who confirmed no direct exposure to the 2023 Kahramanmaraş earthquake. Utilizing the Personal Information Form, Type-D Personality Scale, Secondary Traumatic Stress Scale for Social Media Users, and Difficulty in Emotion Regulation Scale - Short Form, data were collected through an online survey. Pearson correlation analysis was used to examine the associations among variables. Hayes' PROCESS macro-based hierarchical regression method was used to assess the mediation hypothesis. Independent samples t-tests and one-way ANOVA was used to explore potential variations in reported secondary traumatic stress based on gender, psychiatric history, frequency of exposure to earthquake-related content on social media, and presence of Type-D personality. The results indicated significant positive correlations between Type-D personality traits, secondary traumatic stress, and emotion dysregulation. Emotion dysregulation emerged as a complete mediator in the association between Type-D personality traits and secondary traumatic stress. Moreover, individuals exhibiting Type-D personality traits demonstrated elevated levels of secondary traumatic stress compared to their non-Type-D counterparts. Additionally, individuals who reported constant exposure to earthquake-related news and messages exhibited higher levels of secondary traumatic stress compared to those reporting occasional or no exposure. Likewise, individuals with Type-D personality reported greater difficulties in emotion regulation compared to their counterparts. In conclusion, this study revealed that difficulty with emotion regulation is one of the underlying factors that may explain the relationship between Type D personality and secondary traumatic stress.

Keywords: Type-D personality, Secondary traumatic stress, Emotion regulation difficulties

³ Assist. Prof., Istanbul Aydın University, Faculty of Arts and Sciences, melisasevikoc@aydin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4652-1947>

⁴ Assist. Prof., Istanbul Aydın University, Faculty of Arts and Sciences, aliyeates@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0854-3486>

Giriş

Afet ve acil durumlarda hem geleneksel hem de sosyal medyanın, insanların bilgi alması açısından yadsınamaz bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Günümüz modern teknolojisinin bir ürünü olan sosyal medyanın yaşamımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi, afet durumlarında bilgi paylaşımı ve haberleşme açısından yeni fırsatlar sunmuştur (Palen & Hughes, 2018). Sosyal medya sayesinde arama-kurtarma faaliyetlerinin hızlandırılması, yardımların koordine edilmesi ve afet bölgelerine yönelik uyarıların daha geniş kitlelere ulaşması mümkün hale gelmiştir. Bununla birlikte, sosyal medyanın olumsuz yanları da göz ardı edilmemelidir. Özellikle afet bölgesinden denetimsizce paylaşılan travmatik öyküler ve görüntüler, toplum üzerinde olumsuz psikolojik etkilere yol açabilmektedir (Usta & Yükseler, 2021).

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçelerinde meydana gelen ve Avrupa'da yaşanan yüzyılın en kötü doğal afeti olarak nitelendirilmiş (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], 2023), tarihte eşi benzerine az rastlanır bir yıkıma neden olan deprem felaketi, sosyal medyanın afetlerdeki rolünü bir kez daha gözler önüne sermiştir. Sosyal medya platformları, bu felakette yoğun biçimde kullanılmış ve depremin ilk 48 saati içinde yaklaşık 52 milyon paylaşım yapılmıştır (Argın, 2023). Afet sonrasında arama ve kurtarma operasyonları için en kritik zaman dilimi kabul edilen ilk 72 saatte mobil operatörlerde ve ulaşım hizmetlerinde yaşanan önemli aksaklıklara rağmen, sosyal medya sayesinde arama-kurtarma çalışmaları başlatılabilmiş, yardım koordinasyonu sağlanabilmiş ve afet bölgesindeki insanların güvenli alanlara sevk edilmeye başlanması mümkün olmuştur (Argın, 2023; Demir, 2023; Yurtlu vd., 2024).

Afetler bağlamında sosyal medyanın rolünü ele alan çalışmalar, bu mecraların kriz yönetimindeki önemini vurgulamaktadır. Yates ve Paquette (2011), 2010 Haiti depreminin ardından sosyal medyanın halkın afet müdahalesine katılımını artırdığını ve önemli bir bilgi kaynağı sunduğunu belirtmiştir. Ülkemizde ise Şahinsoy (2017), 1999 Marmara ve 2011 Van depremlerini geleneksel ve sosyal medyanın kullanımı bağlamında karşılaştırarak sosyal medyanın Van depreminde kriz yönetimi ve yardım süreçlerinde önemli katkılar sağladığını tespit etmiş; Mavi (2020) ise, 2020 İzmir depremi sonrasında sosyal medyanın kriz yönetiminde haber paylaşımı ve bireyleri bir araya getirme işlevlerine dikkat çekmiştir. Son olarak, Argın (2023), Twitter özelinde yaptığı incelemenin sonucunda 2023 Kahramanmaraş depremi sürecinde söz konusu sosyal mecranın hem yardıma muhtaç kişilerin seslerini duyurmasına hem de yardım çağrıları ve enkaz altındakilerin kurtarılmasına yönelik konum bilgisi paylaşımına aracılık ederek afet sürecinde kritik bir bilgi ve dayanışma platformu olduğunu ortaya koymuştur.

Öte yandan, afet bölgesinden denetimsizce paylaşılan travmatik öykü ve görüntülerin olumsuz psikolojik etkilerinin özellikle ikincil travmatik stres bağlamında dikkate alınması önemlidir. Günümüz teknolojisinin ve medyanın etkisi ile farklı coğrafyalardaki insanlar eş zamanlı olarak söz konusu yıkıcı olaylardan etkilenenlerin kayıp ve yaslarına tanık olmakta; adeta o duyguları yaşamaktadırlar. Söz konusu duygusal etki, Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçelerinde meydana gelen; Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana, Adıyaman, Kilis, Osmaniye, Gaziantep, Malatya, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana ve Hatay

illerinde İçişleri Bakanlığı'nın son resmi açıklamalarına göre en az 53 bin 537 kişi hayatını kaybetmesine ve 14 milyon kişinin doğrudan etkilenmesine neden olan, Mw 7.7 ve Mw 7.6 büyüklüklerindeki depremlerde olduğu gibi büyük ölçekli afetlerde daha da belirgindir (T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı [SBB], 2024). İkincil travmatik stres, travma mağduru olan ya da acı çeken kişiye yardım etmekten veya yardım etmeyi istemekten kaynaklanan stres (Figley, 1995, 1999) olarak tanımlanmaktadır. Travmatik bir olaya ikincil maruz kalmanın olumsuz etkileri, birincil maruz kalmanın etkileriyle benzer olup aşırı uyarılma, kaçınma ve rahatsız edici, istenmeyen görüntülerin sık sık zihne gelmesi gibi belirtileri içermektedir (Figley, 1999). Aradaki tek fark, bir kişinin maruz kaldığı travmatik olayın, ikinci bir kişi için travmatize edici bir olay haline gelmesidir. Ruhsal Bozukluklar Tanısal ve Sayımsal El Kitabı - Yeniden Gözden Geçirilmiş Beşinci Baskı'da (DSM-5-TR) travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) tanı kriterleri doğrudan travmatik olay(lar) yaşamanın yanı sıra travmatik bir olay(lar)a dolaylı olarak maruz kalmayı içerecek şekilde genişletilmiş bulunmaktadır (Amerikan Psikiyatri Birliği [APA]), 2022). Dolayısıyla, yalnızca depremi doğrudan yaşayan bireylerin değil; ilgili paylaşımlara, görüntülere maruz kalmış tüm toplumun TSSB açısından risk altında olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenlerden ötürü mevcut çalışmada söz konusu deprem felaketine doğrudan maruz kalmamış sosyal medya kullanıcılarının afet sonrası deneyimlerine odaklanılmıştır.

Büyük depremlerin ardından yapılan araştırmalar, TSSB belirtilerinin gelişimi ile ilişkilendirilmiş çeşitli risk faktörleri tanımlanmıştır. Bu faktörlerin başında korku deneyimi ve depreme maruz kalma derecesi, olay esnasında ya da hemen sonrasında yaşanan sıkıntı düzeyi, kadın olmak, travma öyküsünün bulunması, yakınların kaybı, psikiyatrik öykünün varlığı, sosyal destek eksikliği, genç ya da ileri yaşta olmak, düşük eğitim düzeyine sahip olmak gelmektedir. Özellikle kadınlar, afet öncesinde daha fazla travmatik olay yaşama olasılığı, ruh sağlığı sorunlarının yaygınlığı, daha düşük sosyoekonomik durumlar ve toplumsal rollerin, afetle ilişkili stres faktörlerine karşı kırılganlığı artırması gibi nedenlerle travmatik olaylar karşısında genellikle daha yüksek düzeyde stres tepkisi vermektedir. Bu durum, kadınlarda TSSB riskinin artmasına yol açmaktadır. Genç bireylerde travma ile başa çıkma becerilerinin tam olarak gelişmemiş olması, ileri yaşta ise psikolojik ve fizyolojik esneklikte azalma yaşanması TSSB gelişimi açısından risk faktörleri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, düşük eğitim düzeyi, bireylerin psikososyal kaynaklara erişimini kısıtlayarak ve travmayla başa çıkma becerilerini sınırlandırarak TSSB riskini artırabilmektedir (Altındağ vd., 2005; Kurt & Gülbahçe, 2019; Cénat vd., 2020).

Bunların yanı sıra, farklı araştırmalarda, kişilik özelliklerinin, özellikle nevrozizm (örn. Parslow vd., 2006) ve olumsuz duygulanımın (Shapinsky vd., 2005) travma sonrası olumsuz psikolojik sonuçlarla ilişkili birer risk faktörü olduğu ortaya koyulmuştur. Alanyazında, söz konusu özelliklerin bir birleşimi olarak ifade edilen D tipi yani “*distresli*” kişilik, yüksek düzeyde olumsuz duygulanım ve sosyal içe dönüklüğün bir arada deneyimleme eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Denollet, 2005). Olumsuz duygulanım, disfori, depresif ruh hali, kaygı, düşmanlık, öfke ve sinirlilik gibi olumsuz duyguları deneyimleme eğilimleriyle, sosyal içe dönüklük ise bu olumsuz duyguların veya davranışların ifade edilmesini engelleme, diğer bireylerden gelebilecek olumsuz tepkilerden kaçınma eğilimiyle ifade edilmektedir. (Denollet

& Conraads, 2011). D tipi kişilik üzerine yapılan çalışmalar, kavramın ilk olarak kardiyovasküler hastalarda tanımlanıp geliştirilmesinden ötürü büyük oranda çeşitli kardiyovasküler hastalıkları olan bireylerdeki etkilerine odaklanmıştır. Söz konusu araştırmalarda, D tipi kişiliğin yüksek düzeyde depresyon ve anksiyete belirtileri (Aquarius vd., 2007; Pedersen vd., 2004; Pedersen & Denollet, 2006; Schiffer vd., 2005; Spindler vd., 2007) ve TSSB riski (örn. Habibovic vd., 2012; Pedersen & Denollet, 2004; Wikman vd., 2008) ile ilişkili olduğu gösterilmiştir. Öte yandan, son yıllarda görünüşte sağlıklı⁵ bireyler üzerinde D tipi kişiliğin psikolojik sağlık ile ilişkisini inceleyen çalışmaların sayısının arttığı görülmektedir. Bugüne dek yapılan araştırmalar incelendiğinde D tipi kişiliğe sahip olan yetişkin bireylerin olmayan bireylere oranla tutarlı olarak daha fazla depresyon ve anksiyete belirtileri yaşadıkları ve olumsuz duygulanım bildirdikleri görülmektedir (Broek Van den vd., 2009; De Fruyt & Denollet, 2002; Pedersen vd., 2009). Benzer şekilde, D tipi kişiliğe sahip olanların olmayanlarla karşılaştırıldığında sırasıyla daha fazla psikiyatrik bozukluk gösterdikleri (Oginska-Bulik, 2006), algılanan stres düzeylerinin (Williams vd., 2008), kaçınma gibi pasif ve uyumsuz başa çıkma stratejilerine yönelme eğilimlerinin (Polman vd., 2010) ve olumsuz durumlar karşısında çöküntüye uğrama düzeylerinin daha yüksek olduğu ve sosyal destek düzeylerinin ise daha düşük olduğu gösterilmiştir (Williams vd., 2008). Buna karşın, alanyazını incelendiğinde özellikle görünüşte sağlıklı bireylerde D tipi kişilik ile TSSB ilişkisini inceleyen çalışmaların kısıtlılığı göze çarpmaktadır. Şiddet mağdurları ile gerçekleştirilen kesitsel bir çalışmada (Kunst vd., 2011), D tipi kişiliğe sahip olanların, yüksek olumsuz duygulanım ve düşük sosyal içedönüklük düzeyine veya yalnızca düşük olumsuz duygulanım düzeyine sahip olanlara göre daha şiddetli TSSB belirtileri yaşadıkları gösterilmiştir. Diğer yandan, Hollandalı askerler ile gerçekleştirilen bir diğer çalışmada (Rademaker vd., 2011) olumsuz duygulanımın TSSB belirtilerinin önemli bir yordayıcısı olduğu görülmüştür. Ancak sosyal içedönüklük, D tipi kişilik ve çocukluk çağı istismarı yaşantısı, olumsuz duygulanımın ve geçmiş psikiyatrik belirtilerin etkisinin ötesinde, askerlik sonrası TSSB düzeyini açıklamada ek bir açıklayıcı güç sağlamadığı ortaya koyulmuştur. Buna paralel olarak, depremzedeler üzerinde gerçekleştirilen bir başka kesitsel çalışmada (Zhang ve Ho, 2011) hem olumsuz duygulanım hem de sosyal içedönüklük TSSB belirtileri ile ilişkili bulunmasına rağmen yalnızca olumsuz duygulanımın TSSB'yi yordadığı görülmüştür. Dolayısıyla, mevcut bilgilerin ışığında TSSB'nin gelişiminde D tipi kişiliğin rolünü açıklığa kavuşturmak için daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğunu söylemek mümkündür.

Denollet vd. (1995), sağlıklı olumsuz etkileyebilecek temel etkenin yalnızca olumsuz duyguların yaşanması değil, bu duyguların bastırılması sonucu ortaya çıkan kronik psikolojik sıkıntı olduğuna dikkat çekmiştir. Duygu düzenleme alanındaki araştırmalar bu görüşü destekleyerek, duygu ifadesinin bastırılmasının fizyolojik uyarılmayı artırdığını ve olumlu duyguların deneyimlenmesini azalttığını, ancak olumsuz duygular üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığını ortaya koymuştur (Brans vd., 2013; Hayes vd., 2010; Gross, 2002; Gross & Levenson, 1993, 1997; Mauss vd., 2005). Duygu düzenleme, bireyin duygusal deneyimlerini ve ifadelerini kendi amaçlarına göre yönetme kapasitesi olarak tanımlanmakta ve ruh sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır (Gross, 1998).

⁵ "Görünüşte sağlıklı birey" ifadesi, dışarıdan bakıldığında fiziksel veya psikolojik bir sorunu olmayan, sağlıklı görünen ancak aslında belirgin olmayan sağlık sorunlarına sahip olabilecek kişileri tanımlamak için kullanılır.

Duygu düzenlemeye ilişkin geleneksel bakış açısı, uyumlu ve uyumsuz duygu düzenleme stratejileri arasında bir ayrım yapmaktadır (Aldao vd., 2010). Uyumlu stratejiler, düşük düzeyde olumsuz duygulanım ve azalmış duygusal uyarılma ile ilişkilendirilirken, uyumsuz stratejiler artan olumsuz duygulanım ve psikolojik sıkıntı ile bağlantılıdır (Dan-Glauser & Gross, 2013; Selby vd., 2008). Örneğin, bilişsel yeniden değerlendirme, problem çözme ve kabul uyumlu stratejiler olarak kabul edilirken; duygu ve düşünce bastırma, davranışsal kaçınma, ruminasyon, kendini suçlama ve felaketleştirme genellikle uyumsuz stratejiler olarak değerlendirilmektedir (Aldao vd., 2010; Balzarotti vd., 2014; Garnefski & Kraaij, 2007).

Beklenmedik felaketler, özellikle depremler gibi durumlar, bireylerin duygularını düzenlemekte zorlandıkları kritik olaylardır (Mennin, 2005). Bu tür olaylar, korku, çaresizlik ve dehşet gibi yoğun duyguların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Bu duyguları yaşayan bireylerin öncelikle duygularını doğru şekilde tanımlamaları ve ardından uygun duygu düzenleme stratejilerini seçmeleri gerekmektedir (Kwon vd., 2020). Ancak, duygu düzenleme becerilerinin yeterince gelişmemiş olması, bireylerin duygularını tanıma, anlama, ifade etme ve yönetme konusunda güçlük çekmelerine; başka bir deyişle, duygu düzenleme güçlüğü yaşamalarına neden olabilmektedir. Bu durumda bireyler uyumsuz duygu düzenleme stratejilerine başvurmaktadır (Aldao vd., 2010; Gross, 2015; Doré vd., 2016). Sonuç olarak, yoğun olumsuz duyguların uzun vadede TSSB gibi ciddi psikolojik sorunlara yol açabilmektedir (Amstadter & Vernon, 2008; Tull vd., 2007; Tull vd., 2020). Nitekim, Messerli-Bürgy vd. (2012) tarafından kardiyovasküler hastalar üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmada, D tipi kişilik özelliklerine sahip bireylerin, diğerlerine kıyasla daha fazla uyumsuz ve daha az uyumlu duygu düzenleme stratejileri kullandıkları bulunmuştur. Bu bulgu, duygu düzenleme güçlüğü'nün, D tipi kişilik ile ikincil travmatik stres arasında aracılık edebileceği olasılığını ortaya koymaktadır. Bu bilgilerin ışığında, bu çalışmada duygu düzenleme güçlüğü'nün D tipi kişilik özellikleri ile ikincil travmatik stres arasında aracılık rolü incelenecektir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada görünüşte sağlıklı yetişkin sosyal medya kullanıcılarında D tipi kişilik özellikleri ile ikincil travmatik stres ilişkisinin incelenmesi ve söz konusu ilişkide duygu düzenleme güçlüğü'nün aracı rolü olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmaya ait hipotezler aşağıda sıralanmıştır:

H₁: D tipi kişilik özellikleri ve ikincil travmatik stres belirtileri arasındaki ilişkide duygu düzenleme güçlüğü'nün aracılık rolü bulunmaktadır.

H_{1a}: D tipi kişilik özellikleri ile ikincil travmatik stres belirtileri arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

H_{1b}: D tipi kişilik özellikleri ile duygu düzenleme güçlüğü arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

H_{1c}: Duygu düzenleme güçlüğü ile ikincil travmatik stres belirtileri arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

H₂: İkincil travmatik stres düzeyi kadınlar lehine cinsiyete bağlı olarak farklılaşmaktadır.

H₃: İkincil travmatik stres düzeyi psikiyatrik öyküsü bulunanların lehine psikiyatrik öykünün olup olmamasına bağlı olarak farklılaşmaktadır.

H₄: İkincil travmatik stres düzeyi katılımcıların sosyal medya üzerinden depreme ilişkin haberlere/gönderilere maruz kalma sıklığına (nadiren / ara sıra / sık sık / her zaman) bağlı olarak farklılaşmaktadır.

H₅: İkincil travmatik stres düzeyi D tipi kişiliğe sahip olanların lehine katılımcıların D tipi kişiliğe sahip olup olmamasına bağlı olarak farklılaşmaktadır.

H₆: Duygu düzenleme güçlüğü düzeyi D tipi kişiliğe sahip olanların lehine katılımcıların D tipi kişiliğe sahip olup olmamasına bağlı olarak farklılaşmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Türkiye sık sık depremlere maruz kalmasına rağmen, bunların ruh sağlığı üzerindeki etkilerine ve ilişkili risk faktörlerine nispeten az ilgi gösterilmiştir. Yapılan çalışmalar büyük oranda 1999 Marmara depremi sonrasında gerçekleştirilmiş ve kapsam olarak depremden doğrudan etkilenen ve arama-kurtarma, ilk yardım hizmetlerinde görev alan bireylerle sınırlı kalmıştır (Aker, 2006). Sosyal medyanın yaşamımızda giderek artan rolü düşünüldüğünde bu alanda yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir. Dahası, kardiyovasküler hastalıklardan mustarip bireylerden elde edilen araştırma bulgularının klinik önemi göz önüne alındığında, D tipi kişiliğin görünüşte sağlıklı bireyler için de bir psikolojik risk faktörü olarak ele alınıp alınamayacağına incelenmesinin kıymetli olduğu görülmektedir. Nitekim, Mols ve Denollet (2010) tarafından gerçekleştirilen meta-analiz çalışmasının sonucunda D tipi kişilik özelliklerinin varlığının görünüşte sağlıklı bireylerin ruh sağlığı durumu üzerinde de olumsuz bir etkisi olduğu; belirgin olarak daha fazla depresyon, kaygı, TSSB belirtisi, pasif başa çıkma stillerinin kullanımı ve daha az sosyal desteğe sahip olmakla ilişkili olduğu gösterilmiştir. Türkiye’de görünüşte sağlıklı bireyler üzerinde D tipi kişilik özellikleri ile ilgili araştırmaların sayısı ise (örn. Kılıç vd., 2021; Öncü & Köksoy Vayisoğlu, 2018; Pekdemir, 2018) oldukça sınırlıdır. Buna karşın, hali hazırdaki bulgular Türk toplumunda D tipi kişilik görülme sıklığının %31,7 olduğuna ve D tipi kişiliğe sahip bireylerin depresyon, anksiyete ve düşmanca tutum düzeylerinin diğer bireylere oranla daha yüksek olduğuna işaret etmektedir (Öncü & Köksoy Vayisoğlu, 2018). Meydana gelen Kahramanmaraş depreminin yalnızca binaları yıkmakla kalmadığı; toplumsal ölçekte psikolojik bir yakıma da yol açtığı aşikardır. Bu nedenle bireyleri TSSB geliştirmeye daha eğilimli hale getiren faktörlerin tespit edilmesi koruyucu müdahalelerin gerçekleştirileceği öncelikli grupların belirlenmesine yardımcı olacaktır. Bu çalışma, D tipi kişilik ile ikincil travmatik stres ilişkisinin inceleneceği ulusal alanyazında ilk, uluslararası alanyazında ise sayılı çalışmalardan biri olması bakımından önemlidir. Bu sebeple, mevcut çalışmanın travma alanyazınına katkı sağlayacağı ve gelecekteki bilimsel araştırmalara fikir verebileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, deneysel olmayan nicel araştırma modellerinden ilişkisel tarama ve nedensel-karşılaştırmalı modelden faydalanılmıştır. İlişkisel tarama modeli iki veya daha fazla

ölçülebilir değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek ve bu ilişkinin düzeyini ortaya çıkarmak için kullanılır (Karasar, 2023).

Araştırmanın Çalışma Grubu

Çalışma grubunu Türkiye'nin çeşitli illerinde ikamet eden 2023 Kahramanmaraş depremine doğrudan maruz kalmadığını beyan eden 18-65 yaş arası toplam 331 aktif sosyal medya kullanıcısı yetişkin birey oluşturmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 25,39 (SS = 9,96) olarak bulunmuştur. Cinsiyet dağılımına göre katılımcıların %89,1'inin ($n = 295$) kadın, %10,9'u ($n = 36$) erkek olduğu görülmüştür. İlişki durumuna göre katılımcıların %84,9'u bekar ($n = 281$), %15,1'i ($n = 50$) evlidir. Eğitim düzeyine göre katılımcıların %84,3'ü ($n = 279$) lisans mezunu/öğrencisi iken %8,8'i ($n = 29$) yüksek lisans/doktora mezunu/öğrencisidir. Lise ve ilkokul/ortaokul mezunlarının oranının ise sırasıyla %4,5 ($n = 15$) ve %2,4 ($n = 8$) olduğu görülmüştür. Algılanan ekonomik düzeye göre katılımcıların %73,1'i ($n = 242$) orta gelir, %23 ($n = 76$) yüksek gelir, %3,9'u ($n = 13$) ise düşük gelir grubundadır. Yaşanılan bölgeye göre katılımcıların %76,4'ü ($n = 253$) Marmara bölgesinde ikamet etmektedir. Bunu sırasıyla %7,6 ($n = 25$) ile Akdeniz ve %6 ($n = 20$) ile İç Anadolu bölgeleri izlemektedir. Psikiyatrik öykü durumuna göre katılımcıların %80,4'ü ($n = 266$) herhangi bir psikiyatrik öyküye sahip değilken %19,6'sı ($n = 65$) geçmişte psikiyatrik destek aldığını beyan etmiştir. Günlük sosyal medya kullanma sıklığına göre katılımcıların %42,6'sı ($n = 141$) 2-3 saatini, %28,4'ü ($n = 94$) 4-5 saatini, %17,2'si ($n = 57$) 6 saatini ya da daha fazlasını, %11,8'i ($n = 39$) ise 1 saatini sosyal medyada geçirmektedir. Sosyal medya üzerinden 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremi'ne ilişkin gönderilere (örn. fotoğraf, video, haber, röportaj) maruz kalma sıklığına göre katılımcıların %44,4'ü ($n = 147$) sık sık, %27,5'i ($n = 91$) her zaman, %18,1'i ($n = 60$) ara sıra, %10'u ($n = 33$) ise nadiren söz konusu gönderilere maruz kaldığını bildirmiştir. Son olarak, D tipi kişilik dağılımına göre katılımcıların %36,9'unun ($n = 122$) hem olumsuz duygulanım hem de sosyal içe dönüklük alt boyutlarından 10 ve üzeri olan kesim puanının üstünde kalarak D tipi kişiliğe sahip olduğu %63,1'inin ($n = 209$) ise sahip olmadığı görülmüştür.

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Çalışmada veri toplama araçları olarak sırası ile Kişisel Bilgi Formu, D Tipi Kişilik Ölçeği (DS14), Sosyal Medya Kullanıcıları İçin İkincil Travmatik Stres Ölçeği (SM-İTSÖ) ve Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği – Kısa Form (DDGÖ-16) kullanılmıştır. Etik kurul izninin İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Komisyonu'nun 07/07/2023 tarihli ve 2023/6 numaralı kararı ile alınmasının ardından veri toplama aşamasına geçilmiştir. Çalışmaya katılım gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiş olup tüm katılımcıların bilgilendirilmiş onamı alınmıştır. Katılımcılara ulaşılırken elverişli örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veriler 2023 yılının Temmuz-Eylül ayları arasında toplanmıştır. Çalışmada kullanılacak olan ölçme araçları Google Forms üzerinden oluşturulan internet sayfasına aktarılmış ve ilgili link farklı sosyal ağlar ve öğrenci gruplarında paylaşılmıştır. Ölçeklerin doldurulması yaklaşık 15 dakika sürmüştür.

Kişisel Bilgi Formu

Katılımcılara yaş, cinsiyet, ilişki durumu, eğitim düzeyi, yaşadıkları bölge, daha önce psikiyatrik tanı alıp almadıkları, sosyal medyayı günde ne kadar kullandıkları, sosyal medyada 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremine ilişkin gönderilere/haberlere ne sıklıkla maruz kaldıklarına yönelik sorular yöneltilmiştir.

D Tipi Kişilik Ölçeği (DS14)

DS14 (Denollet, 2005) 5'li Likert tipi (0 = Yanlış, 4 = Doğru) bir ölçek olup olumsuz duygulanım (disfori, depresif ruh hali, kaygı, düşmanlık, öfke ve sinirlilik gibi olumsuz duyguları deneyimleme) ve sosyal içe dönüklüğe (olumsuz duyguların veya davranışların ifade edilmesini engelleme, diğer bireylerden gelebilecek olumsuz tepkilerden kaçınma) yönelik ortak eğilim olarak tanımlanan “*distresli*” kişiliği ölçmek için geliştirilmiştir. Ölçek, 14 madde ve 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar olumsuz duygulanım ve sosyal içe dönüklüktür. Alt boyutlardan alınabilecek puanlar 0-28 arasında değişmektedir. Alt boyutların kesim noktası ≥ 10 dur. Hem olumsuz duygulanım hem de sosyal içe dönüklük alt boyutundan kesim noktasının üzerinde puan alan kişiler D tipi kişilik özelliklerine sahip kabul edilmektedir. Ölçeğin sağlıklı bireyler için Türkçeye uyarlaması Öncü ve Köksoy-Vayısoğlu, (2018) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach Alfa değerleri olumsuz duygulanım için .85, sosyal içe dönüklük için .76 olarak hesaplanmıştır (Öncü & Köksoy Vayısoğlu, 2018). Mevcut çalışmada ise Cronbach Alfa katsayıları olumsuz duygulanım için .86, sosyal içe dönüklük için .84 ve tüm ölçek için .88 olarak hesaplanmıştır.

Sosyal Medya Kullanıcıları İçin İkincil Travmatik Stres Ölçeği (SM-İTSÖ)

SM-İTSÖ (Mancini, 2019) 5'li Likert tipi (1 = Hiçbir zaman, 5 = Çok sık) bir ölçek olup sosyal medya kullanımı yoluyla maruz kalınan travmatik deneyimlerin sonucunda ortaya çıkan uyarılma, kaçınma ve yeniden yaşama belirtilerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek 17 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 17, en yüksek puan ise 85'tir. Ölçekten yüksek puan alınması bireyin sosyal medyadan kaynaklı yüksek düzeyde ikincil travmatik stres yaşadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Çelik Balcı ve Altınışik (2021) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğe ilişkin Cronbach alfa katsayısı .95 olarak hesaplanmıştır (Çelik Balcı & Altınışik, 2021). Mevcut çalışmada ise Cronbach Alfa katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır.

Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği – Kısa Form (DDGÖ-16)

DDGÖ-16 (Bjureberg vd., 2016) 5'li Likert tipi (1 = Hemen hemen hiç, 5 = Hemen hemen her zaman) bir ölçek olup duygu düzenleme güçlüğü'nün çeşitli yönlerini değerlendirmek için Gratz ve Roemer (2004) tarafından geliştirilmiş Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği'nin (DDGÖ) kısaltılmış halidir. Ölçek 16 madde ve 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar DDGÖ ile paralel şekilde açıklık (duygusal açıklığın/netliğin eksikliği), amaçlar (amaca yönelik davranışlarda bulunma güçlüğü), dürtü (dürtü kontrol güçlüğü), stratejiler (duygu düzenleme stratejilerine sınırlı erişim) ve kabul etmeme (duygusal yanıtların kabul edilmemesi) olarak adlandırılmıştır. Ölçek alt boyutların yanı sıra toplam puan elde edilerek de kullanılabilir. Alınan yüksek puanlar, bireyin duygu düzenleme güçlüğü'nün fazla olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Bjureberg vd., 2016). Ölçeğin Türkçeye uyarlaması ve

Guzey Yiğit (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Cronbach alfa katsayıları açıklık alt boyutu için .84, amaçlar alt boyutu için .84, dürtü için .87, stratejiler için .87, kabul etmeme için .78 ve tüm ölçek için .92 olarak bulunmuştur (Yiğit & Guzey Yiğit, 2017). Mevcut çalışmada, duyu düzenleme gücününün spesifik yönlerinden ziyade bir bütün olarak ele alınmak istenmesi nedeniyle bu çalışmada toplam puan kullanımı tercih edilmiştir. Tüm ölçek için Cronbach Alfa katsayısı .95 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Analizi

Veri setinde yapılan ön incelemelerde toplamda ulaşılan 387 kişi arasında 56 kişinin 6 Şubat Kahramanmaraş Depremi'ne doğrudan maruz kalıp kalmadıklarına ilişkin kontrol sorusuna olumlu yanıt verdikleri görülmüş ve bu nedenle veri setinden çıkarılmışlardır. Bu nedenle analizler 331 katılımcı üzerinden yürütülmüştür. Verilerin analizinde SPSS 25 paket programı kullanılmıştır. İlk olarak, veri setinde uç değerlerin olup olmadığının incelenmesi için çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1.5 ile +1.5 arasında olması verilerin normal dağılıma uyduğuna işaret etmektedir (Tabachnick & Fidell, 2013). Yapılan incelemede verilerin normal dağılıma uyduğu (D tipi kişilik özellikleri için: .462 – -.268; Olumsuz duygulanım için: -.307 – -.605; Sosyal içe dönüklük için için: .599 – -.043; İkincil travmatik stres için: .088 – -.384; Duygu düzenleme gücünü için: .322 – -.802) tespit edilmiştir. Değişkenler arası ilişkilerin yönünü ve düzeyini tespit etmek için Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Aracılık hipotezinin test edilmesi için veriden 5000 örneklem ile Bootstrap yöntemi ile bir dizi regresyon tabanlı yol analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz için Hayes (2022) tarafından geliştirilen Process Macro 4.3.1 eklentisi kullanılmıştır. Son olarak, katılımcıların bildirdiği ikincil travmatik stres düzeyinin cinsiyet, eğitim düzeyi, psikiyatrik öykü, sosyal medya üzerinden depreme ilişkin haberlere/gönderilere maruz kalma sıklığı ve D tipi kişiliğe sahip olup olmamalarına bağlı olarak değişip değişmediğini tespit etmek için bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü ANOVA analizleri kullanılmıştır. Verilerin analizinde referans alınan güven aralığı %95, *p* değeri 0.05'tir.

Bulgular

Katılımcıların D tipi kişilik özellikleri, ikincil travmatik stres düzeyleri ve duyu düzenleme gücünü düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı ve varsa düzeyinin belirlenmesi için Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Analize ilişkin sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1.

D Tipi kişilik özellikleri, ikincil travmatik stres ve duyu düzenleme gücünü arasındaki ilişkiler

Değişkenler	$\bar{X}$ (SS)	1.	2.	3.	4.	5.
1. D tipi kişilik özellikleri	21,59 (10,87)	—				
2. Olumsuz duygulanım	12,56 (6,49)	0,87*	—			
3. Sosyal içe dönüklük	9,02 (6,08)	0,86*	0,50*	—		
4. İkincil travmatik stres	46,98 (14,14)	0,38*	0,43*	0,23*	—	

Tablo 1.*D Tipi kişilik özellikleri, ikincil travmatik stres ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkiler*

Değişkenler	$\bar{X}$ (SS)	1.	2.	3.	4.	5.
5. Duygu düzenleme güçlüğü	42,72 (15,77)	0,66*	0,70*	0,43*	0,54*	—

Not: * $p < .001$.

Tablo 1'e göre, çalışmanın ana değişkenleri olan D tipi kişilik özellikleri, olumsuz duygulanım, sosyal içe dönüklük, ikincil travmatik stres ve duygu düzenleme güçlüğü arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p < .001$) pozitif yönlü ilişkiler bulunmaktadır. Belirgin olarak, Genel D tipi kişilik özellikleri ve ikincil travmatik stres ile pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r = 0,38, p < .001$), duygu düzenleme güçlüğü ile pozitif yönlü ve güçlü düzeyde ($r = 0,66, p < .001$) ilişkili olduğu saptanmıştır. D tipi kişilik özelliklerinin alt boyutları ile ikincil travmatik stres arasındaki ilişkiler incelendiğinde, olumsuz duygulanım alt boyutunun ikincil travmatik stres ile pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r = 0,38, p < .001$), duygu düzenleme güçlüğü ile pozitif yönlü ve güçlü düzeyde ($r = 0,70, p < .001$); sosyal içe dönüklük alt boyutunun ise ikincil travmatik stres ile pozitif yönlü ve zayıf düzeyde ($r = 0,23, p < .001$), duygu düzenleme güçlüğü ile pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r = 0,43, p < .001$) ilişkili olduğu görülmüştür. Son olarak, ikincil travmatik stres ile duygu düzenleme arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ($r = 0,54, p < .001$) ilişki saptanmıştır.

Araştırmada kullanılan değişkenlere ait ölçümlerin sürekli veri olması, değişkenlerin birbirleriyle doğrusal ilişkiler göstermesi ve çoklu doğrusallık sorununa rastlanmaması, veri setinin sahte aykırı değerlere sahip olmaması ve normal dağılması, aracılık analizi için gerekli varsayımların karşılandığını göstermektedir. Bu doğrultuda, değişkenler arası ilişkiler görüldükten sonra aracılık testi gerçekleştirilmiştir. Tablo 2'de Hayes'in (2022) önerileri doğrultusunda gerçekleştirilen regresyon temelli aracılık testi sonuçları yer almaktadır.

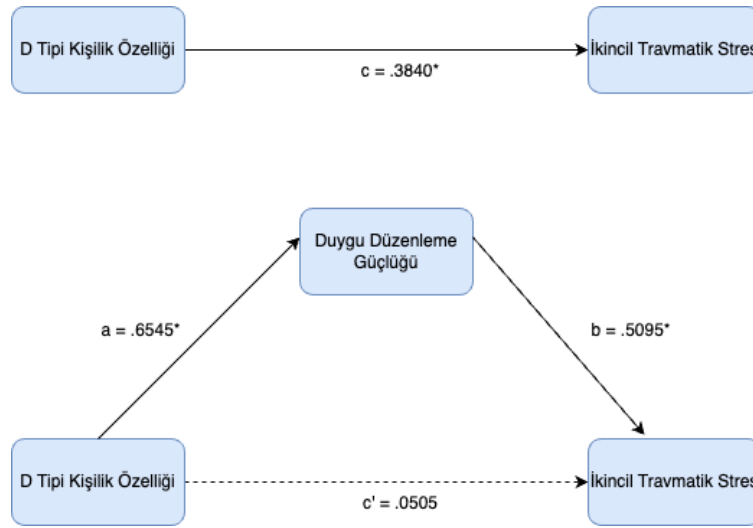
Tablo 2.*Aracılık modeline ilişkin yol katsayıları ve dolaylı etki sonuçları*

Model	Standardize Edilmemiş Yol Katsayıları		Bootstrap Dolaylı Etki		
	İTS	DDG	Katsayı (SH)	%95 GA	
				Alt Limit	Üst Limit
DKÖ	0,50* (0,07)	0,95* (0,06)			
DDG	0,46* (0,05)				
DKÖ → DDG → İTS			0,43(0,06)	0,32	0,56

Not: * $p < .001$, DKÖ = D tipi kişilik özellikleri, DDG = Duygu düzenleme güçlüğü, İTS = İkincil travmatik stres, GA = Güven aralığı, SH = Standart Hata

Tablo 2'de D tipi kişilik özellikleri ile ikincil travmatik stres ilişkisinde duygu düzenleme güçlüğü'nün aracılığına yönelik bootstrapping sonuçları yer almaktadır. Doğrudan etkiler

incelendiğinde, D tipi kişilik özelliklerinin ikincil travmatik stresi ($B = 0,50$, $SH = 0,07$, $\beta = 0,38$, $t(329) = 7,54$, %95 GA $0,37 - 0,63$) ve duygu düzenleme güçlüğü ($B = 0,95$, $SH = 0,06$, $\beta = 0,65$, $t(329) = 15,70$, %95 GA $0,83 - 1,07$) yordadığı görülmüştür. Benzer şekilde, duygu düzenleme güçlüğü de ikincil travmatik stresi yordadığı anlaşılmaktadır, ($B = 0,46$, $SH = 0,05$, $\beta = 0,51$, $t(328) = 8,31$, %95 GA $0,35 - 0,56$). Dolaylı etki incelendiğinde, duygu düzenleme güçlüğü D tipi kişilik özellikleri ve ikincil travmatik stres arasında aracılık ettiği görülmektedir (bootstrap katsayısı = $0,43$, $SH = 0,06$; %95 GA = $0,32 - 0,56$). Ayrıca, aracı değişken olan duygu düzenleme güçlüğü model girmesiyle, ikincil travmatik stresteki varyansın %14,84'ünün duygu düzenleme güçlüğü tarafından açıklandığı görülmüştür. Son olarak, D tipi kişilik özellikleri ile ikincil travmatik stres arasındaki anlamlı olan ilişkinin anlamsızlaşması sonucu duygu düzenleme güçlüğü tam aracı olduğunu söylemek mümkündür, ($B = 0,07$, $SH = 0,08$, $\beta = 0,05$, $t(328) = 0,82$, %95 GA = $-0,09 - 0,22$). Aracılık modeli Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Aracılık modeli.

Not: a, b, c ve c' standartlaştırılmış regresyon ağırlıklarını temsil eden yol katsayılarıdır; kesik çizgi anlamsızlığa işaret etmektedir; * $p < 0,001$.

Şekil 1'de görüldüğü üzere, sosyal medya kullanıcılarının D tipi kişilik özellikleri ile ikincil travmatik stres düzeyleri arasında duygu düzenleme güçlüğü tam aracılık rolü bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yüksek düzeyde olumsuz duygulanım ve sosyal içe dönüklüğün bir arada deneyimlenmesi bireylerin duygularını düzenlerken yaşadıkları güçlüğü arttırabilmekte ve bu artış neticesinde de deneyimledikleri ikincil travmatik stres düzeyi yükselebilmektedir. Aracılık modeli sonucunda değişkenlerin ikincil travmatik stres varyansının yaklaşık %30'unu açıkladığı ($R^2 = 0,30$) ve kurulan modelin anlamlı olduğu söylenebilir, [$F(2, 328) = 68,911$; $p < 0,001$].

Sosyal medya kullanıcılarının deneyimledikleri ikincil travmatik stres düzeyinin sırasıyla cinsiyete (kadın/erkek), psikiyatrik öyküye (evet/hayır), D tipi kişiliğe sahip olup olmamalarına (evet/hayır) ve sosyal medya üzerinden depreme ilişkin haberlere/gönderilere maruz kalma sıklığına (ara sıra/nadiren/sık sık/her zaman) bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak üzere bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirmiştir. Her analizden önce varyansların homojen dağılıp dağılmadığı Levene testi

ile kontrol edilmiş ve varyansların homojenliği varsayımının karşılandığı görülmüştür. Bağımsız örneklem t-testi sonuçlarına göre erkekler ($\bar{X} = 44,94$, $SS = 14,94$) ve kadınlardan ($\bar{X} = 47,23$, $SS = 14,04$) elde edilen ikincil travmatik stres puan ortalamaları arasında ($t(329) = 0,917$, $p = 0,360$) ve psikiyatrik öyküsü bulunan ($\bar{X} = 49,31$, $SS = 15,43$) ve bulunmayanlardan ($\bar{X} = 46,42$, $SS = 13,77$) elde edilen ikincil travmatik stres puan ortalamaları arasında ($t(329) = 1,480$, $p = 0,140$) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Öte yandan, analiz sonuçlarına göre D tipi kişiliğe sahip olan sosyal medya kullanıcıları ($\bar{X} = 51,70$, $SS = 12,18$) ve D tipi kişiliğe sahip olmayan sosyal medya kullanıcılarından ($\bar{X} = 44,23$, $SS = 14,49$) elde edilen ikincil travmatik stres puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır, ($t(329) = 4,784$, $p < 0,001$). D tipi kişiliğe sahip olan sosyal medya kullanıcılarının ikincil travmatik stres puan ortalamaları D tipi kişiliğe sahip olmayan kullanıcılara oranla daha yüksektir. Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına göre sosyal medya kullanıcılarının depreme ilişkin haberlere/gönderilere maruz kalma sıklığına bağlı olarak ikincil travmatik stres puan ortalamaları istatistiksel olarak anlamlı ölçüde farklılaşmaktadır ($F(4, 326) = 5,230$, $p < 0,001$). ANOVA sonrası belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplar arası farklılıklardan kaynaklandığını belirlemek üzere grup ortalamaları arasındaki tüm olası karşılaştırmaları yapabilen ve eşit olmayan örneklem boyutlarına uyum sağlayan Scheffe post-hoc testi kullanılmıştır. Scheffe testi sonucunda depreme ilişkin haberlere/gönderilere her zaman maruz kaldığını beyan eden sosyal medya kullanıcılarının ($\bar{X} = 50,98$, $SS = 14,65$) hiçbir zaman maruz kalmadığını beyan eden sosyal medya kullanıcılarına ($\bar{X} = 34,75$, $SS = 14,14$) kıyasla daha yüksek ikincil travmatik stres puan ortalamasına sahip oldukları görülmüştür. Benzer şekilde, depreme ilişkin haberlere/gönderilere her zaman maruz kaldığını beyan eden sosyal medya kullanıcılarının ($\bar{X} = 50,98$, $SS = 14,65$) ara sıra maruz kaldığını beyan eden sosyal medya kullanıcılarına ($\bar{X} = 43,70$, $SS = 12,67$) kıyasla daha yüksek ikincil travmatik stres puan ortalamasına sahip oldukları görülmüştür.

Son olarak, sosyal medya kullanıcılarının yaşadıkları duygu düzenleme güçlüğü'nün D tipi kişiliğe sahip olup olmamalarına (evet/hayır) bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak üzere bağımsız örneklem t-testi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, D tipi kişiliğe sahip olan sosyal medya kullanıcıları ($\bar{X} = 52,57$, $SS = 14,16$) ve D tipi kişiliğe sahip olmayan sosyal medya kullanıcılarından ($\bar{X} = 36,98$, $SS = 13,72$) elde edilen duygu düzenleme güçlüğü puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır, ($t(329) = 9,859$, $p < 0,001$). D tipi kişiliğe sahip olan sosyal medya kullanıcılarının duygu düzenleme güçlüğü puan ortalamaları D tipi kişiliğe sahip olmayan kullanıcılara oranla daha yüksektir.

Tartışma ve Sonuç

Mevcut çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Bu amaçlardan ilki yetişkin sosyal medya kullanıcılarında D tipi kişilik özelliği ile ikincil travmatik stres ilişkisinde duygu düzenleme güçlüğü'nün aracı rolü olup olmadığının ortaya koyulması ve bu doğrultuda D tipi kişilik özellikleri, ikincil travmatik stres ve duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Elde edilen bulgular incelendiğinde, çalışmanın ana değişkenleri olan D tipi kişilik özellikleri, olumsuz duygulanım, sosyal içe dönüklük, ikincil travmatik stres ve duygu düzenleme güçlüğü arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiş;

sosyal medya kullanıcılarının D tipi kişilik özellikleri ile ikincil travmatik stres düzeyleri arasında duygu düzenleme güçlüğü'nün aracı rol oynadığı ortaya koyulmuştur. Mevcut çalışmanın ikinci amacı, D tipi kişiliğe sahip olup olmamaya bağlı olarak ikincil travmatik stres ve duygu düzenleme güçlüğü düzeyinin ve cinsiyet, psikiyatrik öykü, depreme ilişkin haberlere/gönderilere maruz kalma sıklığına bağlı olarak ikincil travmatik stres düzeyinin farklılaşp farklılaşmadığının incelenmesidir. Sırasıyla, cinsiyet, psikiyatrik öykü, depreme ilişkin haberlere/gönderilere maruz kalma sıklığı ve D tipi kişilik bağımsız değişkenlerine ilişkin gruplar arası farklılıklara bakıldığında, ikincil travmatik stres düzeyinin cinsiyet ve psikiyatrik öyküye bağlı olarak farklılaşmadığı; ancak depreme ilişkin haberlere/gönderilere maruz kalma sıklığı ve D tipi kişiliğe sahip olup olmamaya bağlı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde, bireylerin sahip olduğu duygu düzenleme güçlüğü düzeyinin D tipi kişiliğe sahip olup olmamaya bağlı olarak anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür.

Yapılan korelasyon analizleri sonucunda sosyal medya kullanıcılarının D tipi kişilik özellikleri ile ikincil travmatik stres düzeyleri arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, depresif ruh hali, kaygı, öfke gibi olumsuz duyguları deneyimleme ve bu olumsuz duyguların ifade edilmesini engelleme eğilimi arttıkça deneyimlenen ikincil travmatik stres düzeyi de artmaktadır. Alanyazını incelendiğinde, daha önce gerçekleştirilen çalışmaların (Cho & Kang, 2017; Kunst vd., 2011; Michal vd., 2011; Mols & Denollet, 2010) mevcut çalışmanın bulguları ile paralel sonuçlar elde ettiği görülmektedir. Dolayısıyla, D Tipi kişiliğin ikincil travmatik stres de dahil olmak üzere daha yüksek stres düzeyleriyle ilişkili olduğunu ve TSSB gelişimine katkıda bulunabilecek risk faktörlerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Benzer şekilde, D tipi kişilik özellikleri ile duygu düzenleme güçlüğü arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Diğer bir deyişle, depresif ruh hali, kaygı, öfke gibi olumsuz duyguları deneyimleme ve bu olumsuz duyguların ifade edilmesini engelleme eğilimi arttıkça bireylerin duygularını ve duygusal ifadelerini kontrol edebilme, yönetebilme veya değiştirebilme becerisi zayıflamaktadır. Alanyazını incelendiğinde, söz konusu bulguların daha önceki araştırma bulguları ile örtüştüğünü söylemek mümkündür. Örneğin; Messerli-Bürgy vd. (2012) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmanın bulguları D tipi kişilik özelliklerine sahip bireylerin diğer bireylere oranla daha fazla duygu düzenleme güçlüğü yaşadığını, daha fazla depresif ruh hali ve partner kaynaklı algılanan stres deneyimlediğini göstermiştir. Buradan hareketle, D tipi kişilik özelliğine sahip bireylerin olumsuz duyguları daha yoğun bir şekilde deneyimleme eğiliminde oldukları ve bundan ötürü bu duyguları etkili bir şekilde düzenlemekte zorlanmaya daha yatkın oldukları düşünülebilir.

Korelasyon analizleri sonucunda elde edilen bir diğer bulgu duygu düzenleme güçlüğü ile ikincil travmatik stres arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir ilişkinin tespit edilmesidir. Diğer bir ifadeyle, duygularını ve duygusal ifadelerini kontrol edebilme, yönetebilme veya değiştirebilme becerisi zayıfladıkça bireylerin deneyimledikleri ikincil travmatik stres düzeyinde bir artış gözlemlenmektedir. Nitekim, alanyazında duygu düzenleme güçlüğü'nün (genel düzensizlik, ruminasyon, bastırma, yaşantısal kaçınma, duygusal kabul eksikliği ve dürtü kontrolü sorunları dahil) travma sonrası stres belirtileri ve şiddeti ile önemli ölçüde ilişkili olduğu ve farklı popülasyonlar ve travma türleri arasında zaman içinde TSSB'den iyileşmeyi yordayabileceği ve etkileyebileceği gösterilmiştir (Ehring & Quack,

2010; Seligowski vd., 2015; Tull vd., 2007; Shepherd & Wild, 2014). Dolayısıyla, duyguları düzenleme zorluklarını ele almanın, travmaya maruz kalan bireyler arasında ikincil travmatik stresi hafifletmeyi ve psikolojik sağlamlığı teşvik etmeyi amaçlayan müdahalelerde önemli bir bileşen olabileceği düşünülebilir.

Gerçekleştirilen aracılık analizi sonucunda D tipi kişilik özelliği ile ikincil travmatik stres ilişkisinde duygu düzenleme güçlüğü'nün aracı rolü olduğu bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, mevcut çalışmanın bulguları D tipi kişiliğe sahip yani yüksek düzeyde olumsuz duygulanım ve sosyal içe dönüklük ile karakterize bireylerin duygularını etkili bir biçimde düzenlemekte güçlük çektiğini göstermektedir. Bu beceri eksikliğinin bireyleri yaşamın içerisinde dolaylı olarak dahi olsa travmatik yaşam olaylarına maruz kaldıklarında ikincil travmatik strese karşı daha savunmasız kıldığı varsayımını desteklemektedir. Buradan hareketle, mevcut çalışmadan elde edilen çıktıların duygu düzenleme becerilerinin önemini altını çizerek, yalnızca travma ile dolaylı olarak temas eden meslek gruplarının değil; tüm toplumun duygusal iyi oluşunu desteklemek için bu becerilerin geliştirilmesinin önemini gösterdiği düşünülmektedir. Alanyazındaki D tipi kişilik ve travmatik stres üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, genellikle sağlık çalışanları (örn. Cho & Kang, 2017; Kıvrak & İnaltekin, 2023), şiddet mağdurları (örn. Kunst vd., 2011) veya askeri personel (örn. Rademaker vd., 2011) gibi doğrudan travmatik yaşam olaylarına maruz kalan popülasyonların incelendiği görülmektedir. Öte yandan, travma, belirli mesleki demografik özelliklerin ötesine geçerek, insan varoluşunun evrensel olarak tanık olunan ve deneyimlenen içsel bir yönünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla, mevcut çalışmanın duygu düzenleme becerilerinin sadece travma ile temas eden belirli meslek grupları için değil, genel olarak toplumun psikolojik sağlığını desteklemek açısından kritik bir öneme sahip olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, duygu düzenleme becerilerinin geliştirilmesi, travmatik deneyimlere karşı daha sağlıklı bir savunma mekanizması oluşturabilir ve toplumun özellikle D tipi kişiliğe sahip bireylerinin psikolojik sağlamlığını güçlendirebilir.

Mevcut çalışmada elde edilen bir başka bulgu, ikincil travmatik stres düzeyinin cinsiyete ve psikiyatrik öyküye bağlı olarak istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığının ortaya koyulmasıdır. Alanyazına bakıldığında ikincil travmatik stres düzeyinin cinsiyete bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin farklı bulguların olduğu görülmektedir. Örneğin; Connally (2012) ve Gündüz (2020) sırasıyla ruh sağlığı çalışanları ve sosyal hizmet uzmanlarında ikincil travmatik stres düzeyinin cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmadığını ortaya koyarken, Yeşil (2010) 112 sağlık çalışanlarında ikincil travmatik stresin cinsiyete bağlı olarak farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Söz konusu çelişkili bulgular, bireyin önceki travmatik deneyimleri, sosyal destek düzeyi, başa çıkma stratejileri ve kişilik özellikleri gibi diğer bireysel faktörlerin etkisinin daha belirleyici olabileceğini düşündürmektedir. Öte yandan, küçük örneklem büyüklüklerinde, gruplar arasındaki önemli farklılıklar bile sınırlı güç nedeniyle istatistiksel anlamlılığa ulaşmayabilir ve bu durum, Tip II hata riskini arttırmaktadır. İstatistiksel olarak anlamlı olmasa da kadınların ve psikiyatrik geçmişi olan bireylerin ikincil travmatik stres düzeylerinin erkeklere ve böyle bir geçmişi olmayanlara kıyasla daha yüksek olduğu göz önünde bulundurulduğunda, daha büyük örneklem gruplarında bu hipotezlerin tekrar test edilmesinin gerekli olduğu söylenebilir.

Bu çalışma sonucunda elde edilen bir diğer bulgu ikincil travmatik stres düzeyinin sosyal medya üzerinden depreme ilişkin haberlere/gönderilere maruz kalma sıklığına bağlı olarak farklılaştığının tespit edilmesidir. Sosyal medya üzerinden depreme ilişkin haberlere/gönderilere her zaman maruz kaldığını bildiren bireyler ara sıra maruz kaldığını veya hiç maruz kalmadığını bildiren bireylere göre daha fazla ikincil travmatik stres deneyimlemektedirler. Alanyazın incelendiğinde travmatik olaya ilişkin sosyal medya kullanımının ikincil travmatik stres düzeyi ile pozitif yönde ilişkili olduğu ve olumsuz işitsel ya da görsel medya içeriklerinin paylaşımı arttıkça ikincil travmatik stres düzeylerinin de arttığına (Kavak vd., 2023; Zeytinoğlu Saydam vd., 2020) ilişkin bulgulara rastlanmaktadır. Buradan hareketle, söz konusu araştırmanın bulgularının daha önceki araştırmalarla paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür. Sonuç olarak, bu bulgu, sosyal medya kullanımının depreme ilgili haberlere maruz kalma sıklığıyla ikincil travmatik stres düzeyi arasındaki ilişkiyi vurgulayarak, bu konunun daha fazla incelenmesi ve medya kullanımının etkilerinin anlaşılması için önemli bir alanı işaret etmektedir.

Mevcut çalışmada elde edilen bir başka bulgu, sosyal medya kullanıcılarının ikincil travmatik stres düzeylerinin D tipi kişiliğe sahip olup olmamalarına bağlı olarak farklılaştığının gösterilmesidir. D tipi kişiliğe sahip bireyler, D tipi kişiliğe sahip olmayan bireylerle karşılaştırıldığında daha yüksek düzeyde ikincil travmatik stres yaşamaktadırlar. Bu bulgu, sosyal medya kullanımının ikincil travmatik stres üzerindeki etkisinin bireysel farklılıklara göre değişebileceğini ve özellikle D tipi kişiliğe sahip bireylerin bu tür stresle daha fazla etkileşimde olabileceğini işaret etmektedir. Sosyal medyada D Tipi kişilik özelliklerine sahip kullanıcılar üzerine yapılan araştırmalar sınırlı olsa da bu platformlar sıklıkla travmatik olaylar, üzücü haberler ve duygusal açıdan etkileyici içerikler barındırır. D Tipi kişilik, olumsuz duygulanım ve sosyal içe dönüklüğün birleşimi olarak tanımlandığından, bu bireylerin sürekli olarak üzücü içeriğe maruz kalmaları, ikincil travmatik stres semptomlarının şiddetlenmesine neden olabilir. (Mols & Denollet, 2010; Sher, 2005). Bu nedenle, sosyal medya kullanımının ve kişilik özelliklerinin birlikte ele alınması, ikincil travmatik stresin etkilerini daha iyi anlamak için önemli olabilir.

Son olarak, bu çalışma sonucunda ortaya çıkan bir diğer bulgu, sosyal medya kullanıcılarının yaşadığı duygu düzenleme gücü düzeyinin D tipi kişiliğe sahip olup olmamaya bağlı olarak farklılaştığının tespit edilmesidir. D tipi kişiliğe sahip bireyler, D tipi kişiliğe sahip olmayan bireylerle karşılaştırıldığında daha yüksek düzeyde duygu düzenleme gücü deneyimlemektedirler. Bu bulgu, kişilik özelliklerinin sosyal medya kullanıcılarının duygu düzenleme kapasitesinde belirleyici bir rol oynayabileceğini ve özellikle D tipi kişiliğe sahip bireylerin bu alanda daha fazla zorluk yaşayabileceğini ortaya koymaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalar, sosyal medya kullanım sıklığı ile kişilik özelliklerini birlikte ele alarak bu ilişkilerin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da birtakım sınırlılıkları söz konusudur. Öncelikle, verilerin öz bildirim ölçümlerine dayanması, katılımcıların tamamen doğru yanıtlar vermek yerine sosyal açıdan olumlu olarak algılanan yanıtlar verebileceği sosyal arzu edilebilirlik yanlılığı potansiyelini ortaya çıkarmaktadır. İkinci olarak her ne kadar çalışmanın evrenini Türkiye’de ikamet eden 2023 Kahramanmaraş depremine doğrudan maruz kalmadığını beyan eden 18-65 yaş arası sosyal medya kullanıcıları olarak belirlenmiş olsa da

bu çalışmanın örneklemini ağırlıklı olarak Marmara Bölgesi'nde yaşayan, orta gelir grubuna mensup, eğitim düzeyi yüksek kadınlar oluşturmuştur. Bu nedenle söz konusu araştırma bulgularının tüm Türkiye'deki yetişkin sosyal medya kullanıcılarına genellenebilirliği kısıtlıdır. Belirgin olarak cinsiyetler arasındaki dengesiz dağılım, sonuçların özellikle erkekler için yeterince temsil edici olmayabileceği anlamına gelmektedir. Ek olarak bu çalışmanın bir diğer sınırlılığı, katılımcıların yakın zamanda başka travmatik olaylara maruz kalıp kalmadıklarına dair bilginin toplanmamış olmasıdır. Farklı travmalara maruz kalmış bireyler, çalışma sonuçlarını etkileyebilecek psikolojik faktörlere sahip olabileceğinden, bu durum bulguların genellenebilirliğini sınırlayabilir. Bu nedenle ileride yapılacak çalışmalarda bu faktörün bir dışlama kriteri olarak belirlenmesinin yapılacak çalışmaları güçlendireceği düşünülmektedir. Son olarak bu çalışmada ilişkisel tarama yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, değişkenler arasındaki ilişkilerin anlaşılmasında önemli bir araç olmasına rağmen nedensellik ilişkilerini tespit etmek için yeterli değildir. Bu nedenle nedensellik ilişkilerini belirlemek için ek yöntemler ve araştırma desenleri kullanılmalıdır. Örneğin; boylamsal araştırmalar D tipi kişilik özellikleri, ikincil travmatik stres ve duygu düzenleme arasındaki ilişkiyi incelemek için ideal bir desen olabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, özellikle sosyal medya kullanıcıları arasında büyük bir depresyonun ardından yaşanan psikolojik etkilerin önemli bir yönüne ışık tutmaktadır. Duygu düzenleme güçlüğü'nün D tipi kişilik ile ikincil travmatik stres arasındaki ilişkide aracı bir faktör olduğunu ortaya koyarak, doğal afetlerin ardından yaşanan psikolojik sıkıntının altında yatan karmaşık mekanizmalar hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, geniş ölçekli bir depresyondan etkilenen sosyal medya kullanıcıları arasında yapılan kendi türündeki ilk araştırma olarak bu çalışma, sosyal medyanın afet sonrası psikolojik sonuçları şekillendirmedeki rolünün daha fazla araştırılmasının yolunu açmaktadır. Bu dinamikleri anlamak, travmaya verilen bireysel tepkileri daha iyi anlaşılmasını sağlamakla kalmayıp, benzer bağlamlarda olumsuz psikolojik sonuçları hafifletmeyi amaçlayan müdahalelerin geliştirilmesine de yardımcı olacaktır. İleriye dönük olarak, gelecekteki araştırmaların sosyal medyanın afet sonrası psikolojik sağlığı ne şekilde etkilediğine dair spesifik mekanizmaları daha derinlemesine incelemeye ve etkilenen nüfus arasında psikolojik dayanıklılık geliştirme ve sosyal destek sağlamayı kolaylaştırmak için sosyal medya platformlarından yararlanmanın yollarını araştırmaya odaklanmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aker, T. (2006). 1999 Marmara depremi: Epidemiyolojik bulgular ve toplum ruh sağlığı uygulamaları üzerine bir gözden geçirme. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17 (3), 204-212.
- Aldao, A., Nolen-Hoeksema, S., & Schweizer, S. (2010). Emotion-regulation strategies across psychopathology: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 30(2), 217–237. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.11.004>
- Altındağ, A., Özen, S. & Sır, A. (2005). One-year follow-up study of posttraumatic stress disorder among earthquake survivors in Turkey. *Comprehensive Psychiatry*, 46(5), 328-333. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2005.01.005>
- Amerikan Psikiyatri Birliği. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., text rev.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787>.
- Amstadter, A. B., & Vernon, L. L. (2008). Emotional reactions during and after trauma: A comparison of trauma types. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 16(4), 391–408. <https://doi.org/10.1080/10926770801926492>
- Aquarius, A. E., Denollet, J., Hamming, J. F., Van Berge Henegouwen, D. P., & De Vries, J. (2007). Type-D personality and ankle-brachial index as predictors of impaired quality of life and depressive symptoms in peripheral arterial disease. *Archives of Surgery (Chicago, Ill.: 1960)*, 142(7), 662–667. <https://doi.org/10.1001/archsurg.142.7.662>
- Argın, Y. (2023). Doğal afetlerde sosyal medya kullanımı: 2023 Kahramanmaraş depremi özelinde Twitter örneği. *İnsanat Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 140-165.
- Balzarotti, S., Biassoni, F., Villani, D., Prunas, A., & Velotti, P. (2016). Individual differences in cognitive emotion regulation: Implications for subjective and psychological well-being. *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being*, 17(1), 125–143. <https://doi.org/10.1007/s10902-014-9587-3>
- Bjureberg, J., Ljótsson, B., Tull, M. T., Hedman, E., Sahlin, H., Lundh, L. G., Bjärehed, J., DiLillo, D., Messman-Moore, T., Gumpert, C. H., & Gratz, K. L. (2016). Development and validation of a brief version of the Difficulties in Emotion Regulation Scale: The DERS-16. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 38(2), 284–296. <https://doi.org/10.1007/s10862-015-9514-x>
- Brans, K., Koval, P., Verduyn, P., Lim, Y. L., & Kuppens, P. (2013). The regulation of negative and positive affect in daily life. *Emotion* 13(5), 926–939. <https://doi.org/10.1037/a0032400>
- Cénat, J. M., McIntee, S. E., & Blais-Rochette, C. (2020). Symptoms of posttraumatic stress disorder, depression, anxiety and other mental health problems following the 2010 earthquake in Haiti: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 273, 55–85. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.04.046>
- Cho, G., & Kang, J. (2017). Type D personality and post-traumatic stress disorder symptoms among intensive care unit nurses: The mediating effect of resilience. *PLoS ONE*, 12. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0175067>.
- Connally, D. (2012). The relationship between clinician sex, ethnicity, sexual identity and secondary traumatic stress. *Journal of Gay & Lesbian Mental Health*, 16(4), 306–321. <https://doi.org/10.1080/19359705.2012.697002>.

- Çelik Balcı, S. & Altınışik, M. S. (2021). Adaptation of Secondary Traumatic Stress Scale to Turkish for social media users: Reliability and validity study. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 11(60), 1-12.
- Dan-Glauser, E. S., & Gross, J. J. (2013). Emotion regulation and emotion coherence: Evidence for strategy-specific effects. *Emotion*, 13(5), 832–842. <https://doi.org/10.1037/a0032672>
- De Fruyt, F., & Denollet, J. (2002). Type D personality: A five-factor model perspective. *Psychology & Health*, 17(5), 671–683. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/08870440290025858>
- Demir, M. (2023). 06 Şubat Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında sosyal medya kullanımının yansımaları. *Türk Deprem Araştırma Dergisi*, 5(2), 248-269. <https://doi.org/10.46464/tdad.1334129>
- Denollet J. (2005). DS14: standard assessment of negative affectivity, social inhibition, and Type D personality. *Psychosomatic Medicine*, 67(1), 89–97. <https://doi.org/10.1097/01.psy.0000149256.81953.49>
- Denollet, J., & Conraads, V. M. (2011). Type D personality and vulnerability to adverse outcomes in heart disease. *Cleveland Clinic Journal of Medicine*, 78 Suppl 1, S13–S19. <https://doi.org/10.3949/ccjm.78.s1.02>
- Denollet, J., Sys, S. U., & Brutsaert, D. L. (1995). Personality and mortality after myocardial infarction. *Psychosomatic Medicine* 57(6), 582–591. <https://doi.org/10.1097/00006842-199511000-00011>
- Doré, B. P., Silvers, J. A., & Ochsner, K. N. (2016). Toward a personalized science of emotion regulation. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(4), 171–187. <https://doi.org/10.1111/spc3.12240>
- Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ). (2023). *Statement – Türkiye/Syria earthquakes*. <https://www.who.int/europe/news/item/14-02-2023-statement-turkiye-and-syria-earthquakes>.
- Ehring, T., & D. (2010). Emotion regulation difficulties in trauma survivors: the role of trauma type and PTSD symptom severity. *Behavior Therapy*, 41(4), 587-98. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2010.04.004>.
- Figley, C. R. (1999). Compassion fatigue: Toward a new understanding of the costs of caring. In B. H. Stamm (Ed.) *Secondary traumatic stress: Self-care issues for clinicians, researchers, and educators* (2nd ed., pp. 3-28). Sidran.
- Figley, C. R. (Ed.). (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. Brunner/Mazel.
- Garnefski, N., & Kraaij, V. (2007). The Cognitive Emotion Regulation Questionnaire: Psychometric features and prospective relationships with depression and anxiety in adults. *European Journal of Psychological Assessment*, 23(3), 141–149. <https://doi.org/10.1027/1015-5759.23.3.141>
- Gratz, K. L., & Roemer, L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the difficulties in emotion regulation scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 26(1), 41–54. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1023/B:JOBA.0000007455.08539.94>
- Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: an integrative review. *Review of General Psychology*, 2(3), 271-299.
- Gross, J. J. (2002). Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences. *Psychophysiology*, 39(3), 281–291. <https://doi.org/10.1017/s0048577201393198>

- Gross, J. J. (2015). Emotion regulation: Current status and future prospects. *Psychological Inquiry*, 26(1), 1–26. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/1047840X.2014.940781>
- Gross, J. J., & Levenson, R. W. (1993). Emotional suppression: Physiology, self-report, and expressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(6), 970–986. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.64.6.970>
- Gross, J. J., & Levenson, R. W. (1997). Hiding feelings: the acute effects of inhibiting positive and negative emotions. *Journal of Abnormal Psychology*, 106(1), 95–103. <https://doi.org/10.1037//0021-843x.106.1.95>
- Gündüz, B. (2020). Meslek elemanlarının yaşadıkları ikincil travmatik stres. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-14.
- Habibović, M., van den Broek, K. C., Alings, M., Van der Voort, P. H., & Denollet, J. (2012). Posttraumatic stress 18 months following cardioverter defibrillator implantation: shocks, anxiety, and personality. *Health Psychology*, 31(2), 186–193. <https://doi.org/10.1037/a0024701>
- Hayes, A., F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression based approach* (3rd. Ed.). Guilford Press.
- Hayes, J. P., Morey, R. A., Petty, C. M., Seth, S., Smoski, M. J., McCarthy, G., & Labar, K. S. (2010). Staying cool when things get hot: emotion regulation modulates neural mechanisms of memory encoding. *Frontiers In Human Neuroscience*, 4, 230. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2010.00230>
- Karasar, N. (2023). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (38. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kavak, G., Karaköse, Ş., & Koçak, O. (2023). Psikolojik sağlamlık ve ikincil travmatik stres ilişkisi: Sosyal medya kullanımının aracı rolü. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 7(2), 92-111.
- Kılıç, M., Üstündağ Öcal, N. & Uslukılıç, G. (2021). Sağlık çalışanlarının D tipi kişilik yapısı ve yaşam doyumunun ekip çalışması tutumu üzerine etkisi. *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 30(3), 326-336.
- Kıvrak, Y., & İnaltekin, A. (2023). Covid-19 salgınında sağlık çalışanlarında depresyon, anksiyete, stres, travma düzeyi ve D tipi kişilik: Vaka-kontrol çalışması. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 24(1), 62-68.
- Kunst, M., Bogaerts, S., & Winkel, F. (2011). Type D personality and posttraumatic stress disorder in victims of violence: a cross-sectional exploration.. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 18(1), 13-22. <https://doi.org/10.1002/cpp.698>.
- Kurt, E., & Gülbahçe, A. (2019). Van depremini yaşayan öğrencilerin travma sonrası stres bozukluğu düzeylerinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(3), 957-972.
- Kwon, H. R., Eoh, Y., & Park, S. H. (2020). The mediating role of catastrophizing in the relationship between emotional clarity and posttraumatic stress symptoms among earthquake survivors in Korea: A cross-sectional study. *Frontiers in Psychology*, 11, 1114. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01114>
- Mancini, M. N. (2019). *Development and validation of the Secondary Traumatic Stress Scale in a sample of social media users* [Doktora tezi]. Cleveland State University.
- Mauss, I. B., Levenson, R. W., McCarter, L., Wilhelm, F. H., & Gross, J. J. (2005). The tie that binds? Coherence among emotion experience, behavior, and physiology. *Emotion*, 5(2), 175–190. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.5.2.175>

- Mavi, E. E. (2020). Afet kriz yönetiminde medya: 30 Ekim 2020 İzmir Depremi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 31-53.
- Mennin, D. S. (2005). Emotion and the acceptance-based approaches to the anxiety disorders. In S. M. Orsillo & L. Roemer (Eds.) *Acceptance and Mindfulness-Based Approaches to Anxiety* (pp. 37-68). Springer.
- Messerli-Bürgy, N., Barth, J., von Känel, R., Schmid, J.-P., Saner, H., & Znoj, H. (2012). Maladaptive emotion regulation is related to distressed personalities in cardiac patients. *Stress and Health*, 28(4), 347–352. <https://doi.org/10.1002/smi.2420>
- Michal, M., Wiltink, J., Grande, G., Beutel, M., & Brähler, E. (2011). Type D personality is independently associated with major psychosocial stressors and increased health care utilization in the general population.. *Journal of Affective Disorders*, 134(1-3), 396-403. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2011.05.033>.
- Mols, F., & Denollet, J. (2010). Type D personality in the general population: a systematic review of health status, mechanisms of disease, and work-related problems. *Health and Quality of Life Outcomes*, 8(9). <https://doi.org/10.1186/1477-7525-8-9>.
- Ogińska-Bulik N. (2006). Occupational stress and its consequences in healthcare professionals: the role of type D personality. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, 19(2), 113–122. <https://doi.org/10.2478/v10001-006-0016-7>
- Öncü, E., & Köksoy Vayisoğlu, S. (2018). The validity and reliability of type D personality scale in the Turkish population. *Ankara Medical Journal*, 18(4), 646-656. <https://doi.org/10.17098/amj.497485>
- Palen, L., & Hughes, A. L. (2018). Social Media in Disaster Communication. In H. Rodríguez, W. Donner, & J. E. Trainor (Eds.), *Handbook of Disaster Research* (pp. 497– 518). Springer.
- Parslow, R. A., Jorm, A. F., & Christensen, H. (2006). Associations of pre-trauma attributes and trauma exposure with screening positive for PTSD: analysis of a community-based study of 2,085 young adults. *Psychological Medicine*, 36(3), 387–395. <https://doi.org/10.1017/S0033291705006306>
- Pedersen, S. S., & Denollet, J. (2004). Validity of the Type D personality construct in Danish post-MI patients and healthy controls. *Journal of Psychosomatic Research*, 57(3), 265–272. [https://doi.org/10.1016/S0022-3999\(03\)00614-7](https://doi.org/10.1016/S0022-3999(03)00614-7)
- Pedersen, S. S., van Domburg, R. T., Theuns, D. A., Jordaens, L., & Erdman, R. A. (2004). Type D personality is associated with increased anxiety and depressive symptoms in patients with an implantable cardioverter defibrillator and their partners. *Psychosomatic Medicine*, 66(5), 714–719. <https://doi.org/10.1097/01.psy.0000132874.52202.21>
- Pedersen, S. S., Yagensky, A., Smith, O. R., Yagenska, O., Shpak, V., & Denollet, J. (2009). Preliminary evidence for the cross-cultural utility of the type D personality construct in Ukraine. *International Journal of Behavioral Medicine*, 16(2), 108–115. <https://doi.org/10.1007/s12529-008-9022-4>
- Pedersen, S.S. & Denollet, J. (2006) Is type D personality here to stay? Emerging evidence across cardiovascular disease patient groups. *Current Cardiology Reviews*, 2(3), 205-213. <http://dx.doi.org/10.2174/157340306778019441>
- Pekdemir N. H. (2018). *Akademisyenlerde D tipi kişilik yapısı ile iş doyumunu arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- Polman, R., Borkoles, E., & Nicholls, A. R. (2010). Type D personality, stress, and symptoms of burnout: the influence of avoidance coping and social support. *British Journal of Health Psychology, 15*(Pt 3), 681–696. <https://doi.org/10.1348/135910709X479069>
- Rademaker, A. R., van Zuiden, M., Vermetten, E., & Geuze, E. (2011). Type D personality and the development of PTSD symptoms: A prospective study. *Journal of Abnormal Psychology, 120*(2), 299–307. <https://doi.org/10.1037/a0021806>
- Schiffer, A. A., Pedersen, S. S., Widdershoven, J. W., Hendriks, E. H., Winter, J. B., & Denollet, J. (2005). The distressed (type D) personality is independently associated with impaired health status and increased depressive symptoms in chronic heart failure. *European Journal of Cardiovascular Prevention and Rehabilitation, 12*(4), 341–346. <https://doi.org/10.1097/01.hjr.0000173107.76109.6c>
- Selby, E. A., Anestis, M. D., & Joiner, T. E. (2008). Understanding the relationship between emotional and behavioral dysregulation: Emotional cascades. *Behaviour Research and Therapy, 46*(5), 593–611. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2008.02.002>
- Seligowski, A., Lee, D., Bardeen, J., & Orcutt, H. (2015). Emotion Regulation and Posttraumatic Stress Symptoms: A Meta-Analysis. *Cognitive Behaviour Therapy, 44*, 87-102. <https://doi.org/10.1080/16506073.2014.980753>.
- Shapinsky, A. C., Rapport, L. J., Henderson, M. J. & Axelrod, B. N. (2005). Civilian PTSD scales: Relationships with trait characteristics and everyday stress. *Assessment, 12*, 220-230. <https://doi.org/10.1177/1073191104273130>
- Shepherd, L., & Wild, J. (2014). Emotion regulation, physiological arousal and PTSD symptoms in trauma-exposed individuals. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry, 45*, 360-367. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2014.03.002>.
- Sher, L. (2005). Type D personality: the heart, stress, and cortisol. *QJM: An International Journal of Medicine, 98*(5), 323–329. <https://doi.org/10.1093/qjmed/hci064>.
- Spindler, H., Pedersen, S. S., Serruys, P. W., Erdman, R. A., & van Domburg, R. T. (2007). Type-D personality predicts chronic anxiety following percutaneous coronary intervention in the drug-eluting stent era. *Journal of Affective Disorders, 99*(1-3), 173–179. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2006.09.009>
- Şahinsoy, K. (2017). Kriz yönetimi açısından geleneksel ve sosyal medya. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 9*(4), 1-19. <https://doi.org/10.17932/IAU.IAUD.13091352.2017.9/36.1-19>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.), Allyn and Bacon.
- T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB). (2024). Kahramanmaraş ve Hatay depremleri yeniden imar ve gelişme raporu. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/02/Kahramanmaras-ve-Hatay-Depremleri-Yeniden-Imar-ve-Gelisme-Raporu-1.pdf>
- Tull, M. T., Barrett, H. M., McMillan, E. S., & Roemer, L. (2007). A preliminary investigation of the relationship between emotion regulation difficulties and posttraumatic stress symptoms. *Behavior Therapy, 38*(3), 303–313. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2006.10.001>
- Tull, M. T., Vidaña, A. G., & Betts, J. E. (2020). Emotion regulation difficulties in PTSD. In M. T. Tull & N. A. Kimbrel (Eds.), *Emotion in posttraumatic stress disorder: Etiology, assessment, neurobiology, and treatment* (pp. 295–310). Elsevier Academic Press.

- Usta, E. & Yükeler, M. (2021). Afetlerde sosyal medya kullanımı ve etik ikilemler: İzmir Seferihisar depremi örneği. *Afet ve Risk Dergisi*, 4(2), 249-269. <https://doi.org/10.35341/afet.981246>
- van den Broek, K. C., Nyklícek, I., & Denollet, J. (2009). Anxiety predicts poor perceived health in patients with an implantable defibrillator. *Psychosomatics*, 50(5), 483–492. <https://doi.org/10.1176/appi.psy.50.5.483>
- Wikman, A., Bhattacharyya, M., Perkins-Porras, L., & Steptoe, A. (2008). Persistence of posttraumatic stress symptoms 12 and 36 months after acute coronary syndrome. *Psychosomatic Medicine*, 70(7), 764–772. <https://doi.org/10.1097/PSY.0b013e3181835c07>
- Williams, L., O'Connor, R. C., Howard, S., Hughes, B. M., Johnston, D. W., Hay, J. L., O'Connor, D. B., Lewis, C. A., Ferguson, E., Sheehy, N., Greal, M. A., & O'Carroll, R. E. (2008). Type-D personality mechanisms of effect: The role of health-related behavior and social support. *Journal of Psychosomatic Research*, 64(1), 63–69. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2007.06.008>
- Yates, D., & Paquette, S. (2011). Emergency knowledge management and social media technologies: A case study of the 2010 Haitian Earthquake. *International Journal of Information Management*, 31(1), 6–13. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2010.10.001>
- Yeşil, A. (2010) 112 acil sağlık hizmetlerinde çalışan sağlık çalışanlarında ruhsal travma ve ilişkili sorunların yaygınlığı [Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yiğit, İ., & Guzey Yiğit, M. (2017). Psychometric properties of the Turkish version of difficulties in emotion regulation scale-brief form (DERS-16). *Current Psychology*, 38(6), 1503–1511. <https://doi.org/10.1007/s12144-017-9712-7>
- Yurtlu, F. B., Öztürk, B., Güven, E., Eren, T. (2024). Afet sonrası ilk 72 saatte yapılacak faaliyetlere ilişkin stratejiler: Türkiye. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 10(2), 504-522. <https://doi.org/10.21324/dacd.1429668>.
- Zeytinoğlu-Saydam, S., Yumbul, Ç., Yumbul, C., Akarca, G., Özgün, S., & Egeci, S. (2020). Terör: Ne yaşıyoruz? Nasıl baş ediyoruz? *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(75), 1534-1545. <https://doi.org/10.17755/esosder.653489>.
- Zhang, Y., & Ho, S. M. (2011). Risk factors of posttraumatic stress disorder among survivors after the 512 Wenchuan earthquake in China. *PloS one*, 6(7), e22371. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0022371>.

Geliş Tarihi : 25.04.2024
Kabul Tarihi : 17.07.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1473493>

Koltuk, N. (2024). Tekirdağ'ın Bulgar işgalinden kurtuluşu ve Osmanlı idaresinin yeniden tesisi (Ekim 1912-Ağustos 1913). *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt(sayı), 262-276*. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1473493>

TEKİRDAĞ'IN BULGAR İŞGALİNDEN KURTULUŞU VE OSMANLI İDARESİNİN YENİDEN TESİSİ (EKİM 1912-AĞUSTOS 1913)

Nuran KOLTUK¹,

ÖZ

Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde önemli dönüm noktalarından biriydi. Daha önce bağımsızlığını kazanmış olan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'nin zayıflığından faydalanarak, ırkdaşlarının yaşadığı Balkan yarımadasını paylaşmak için kendi aralarında ittifak kurmuşlardı. Böylece Osmanlı Devleti, dört Balkan devleti ile aynı anda savaşmak zorunda kaldı. Kısa bir süre içinde Balkanlardaki topraklarının büyük bir kısmını kaybettiği gibi Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ da işgal edilmiş ve Bulgar Ordusu Çatalca'ya kadar ilerlemişti. Yaklaşık yedi ay Bulgar işgalinde kalan Tekirdağ, Birinci Balkan Savaşı sonrasında, Londra Antlaşması ile yeniden Osmanlı yönetimine bırakıldı. Buna rağmen ancak askerî bir harekât yapılarak Bulgar işgalinden kurtarılabildi. Kurtuluştan sonraki en önemli aşama ise yakılıp, yıkılmış, yerli halkının önemli bir kısmı göçmüş olan Tekirdağ'da, Osmanlı idaresinin yeniden tesis edilmesi ve asayişin sağlanmasıydı. Çünkü işgal süresince Bulgarlar ve yerli gayrimüslimler tarafından Müslüman halk katliama uğramış, malları yağmalanmış ve evleri yakılıp-yıkılmıştı. Bunun için askerî harekât ile birlikte Tekirdağ'da Müslüman halkın benzer şekilde mukabelede bulunmak istemesi asayiş sorununu doğurmuştu. Bu makalede Osmanlı Arşiv belgeleri kullanılarak, Tekirdağ'ın Bulgar işgalinden kurtuluşu, Osmanlı yönetiminin yeniden tesisi ve asayişin sağlanması konularına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, Tekirdağ, Bulgar İşgali, Asayiş, Mezalim

¹ Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, nkoltuk@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9286-496X>

Date Received : 25.04.2024

Date Accepted : 17.07.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1473493>

Koltuk, N. (2024). Liberation of Tekirdağ from Bulgarian occupation and restoration of Ottoman rule (October 1912- August 1913). *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 262-276. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1473493>

LIBERATION OF TEKIRDAG FROM BULGARIAN OCCUPATION AND RESTORATION OF OTTOMAN RULE (OCTOBER 1912- AUGUST 1913)

Nuran KOLTUK²,

ABSTRACT

The Balkan Wars were one of the important milestones in the disintegration process of the Ottoman State. Bulgaria, Greece, Serbia and Montenegro, which had previously gained their independence, benefitted from the weakness of the Ottoman State and formed an alliance among themselves to share the Balkan peninsula inhabited by their fellow countrymen. Thus, the Ottoman State had to fight four Balkan states at the same time. In a short period of time, the Ottoman State lost most of its territories in the Balkans; in addition, Edirne, Kırklareli and Tekirdag were occupied and the Bulgarian Army advanced as far as Çatalca. Having remained under Bulgarian occupation for about seven months, Tekirdag was returned to Ottoman rule after the First Balkan War with the Treaty of London. Despite this, it was liberated from the Bulgarian occupation only through a military operation. The most important stage after the liberation was the re-establishment of the Ottoman rule and the maintenance of public order in Tekirdag, which had been burned and destroyed and a significant part of whose local population had migrated. During the occupation, the Muslim population had been massacred by Bulgarians and local non-Muslims; their property had been looted and their houses had been burned and destroyed. Therefore, the Muslim population in Tekirdag wanted to respond in a similar way to the military operation, which led to the problem of public order. In this article, the liberation of Tekirdag from the Bulgarian occupation is analyzed based Ottoman Archives documents.

Keywords: Balkan Wars, Tekirdağ, Bulgarian occupation, Public order, Atrocity

² Dr. Lect., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, nkoltuk@nku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9286-496X>

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilişi sürecine tanıklık eden Tekirdağ'ın Bulgar işgalinde kaldığı dönem ile ilgili yeterli bilgi yoktur. Fakat hem önce hem de işgalden kurtarılışından sonraya ait dönemi hakkında bilgi edinmek mümkündür. Tekirdağ'ın bu dönemi ile ilgili en önemli kaynak ise Osmanlı Arşivi'nde mevcut belgelerdir. Özellikle Dahiliye ve Hariciye Nezareti'nin siyasî konulara dair fonlarında konu ile ilgili dosyalar mevcuttur. Fakat bu dosyalar da tamamen Tekirdağ ile ilgili değildir. Tekirdağ'ın işgalden kurtuluşu ve Osmanlı hükümetinin yeniden tesisi Edirne'nin geri alınmasına dair dosyalar içinde yer almaktadır. Bu belge yoğunluğuna rağmen işgalden kurtuluş ve sonrası yazılı kaynaklarda dolaylı olarak anlatılmaktadır. Tekirdağ'ın işgale uğradığı Balkan Savaşlarının çıkışı ise aslında 1878'deki gelişmelerin bir sonucudur.

1878'de Berlin Antlaşması ile İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve İtalya Balkan yarımadasını, Selanik, Manastır, Kosova'yı Osmanlı yönetiminde bırakarak, Sırbistan ile Karadağ'ı bağımsız ve Bulgaristan'ı özerk bir prenslik olarak yeniden şekillendirmişti. Ne var ki Berlin düzeni; Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, gayrimüslimlerin yönetildiği "*Millet Sistemi*"nin etkisizleşmesi, Avrupa devletlerinin bölge üzerindeki siyasî ve iktisadî çıkarları, gayrimüslimlerin "*Milliyetçilik*" akımının etkisiyle millî benlik oluşturmak istemesi ve Balkan devletlerinin bölgeyi paylaşmayı hedeflemesi gibi nedenlere bağlı olarak, ancak 1912'ye kadar sürdürülebildi. Bu tarihte yıllardır büyük bir anlaşmazlık ve rekabet içinde olan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasında kalan son topraklarını paylaşmak için ittifaklar kurmayı başarmıştır. Balkan Savaşı'nı başlatan bu ittifakların oluşmasında İttihat ve Terakki'nin Balkanlarda izlediği siyaset önemli rol oynamıştır. Kilise ve okullar ile ilgili sorunun çözülmesi Yunanistan ve Bulgaristan arasındaki derin anlaşmazlığı ortadan kaldırmış, İttihat ve Terakki'nin yönetimi ve eğitimi merkezileştirmek istemesi, askerliğin zorunlu olması ve çetelerin kaldırılmasına yönelik kanun çıkarılması ile ittifakların alt yapısı hazırlanmıştır (Şıvgın, 2012, s. 5-7).

Nihayet Balkan Savaşı 8 Ekim'de Karadağ'ın harp ilanı (Kronoloji, 1999, s. 14) ile başlamış ve bunu 17 Ekim'de Bulgaristan ve Yunanistan'ın, 20 Ekim'de de Sırbistan'ın savaş ilanı takip etmiştir (Kronoloji, 1999, s. 28). Ne var ki dört Balkan devleti ile savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti oldukça zayıf bir durumdadır. Çünkü İtalya ile bir yıldır süren Trablusgarp Savaşı ancak Balkan Savaşı başlayınca bitirilebilmiştir. Ayrıca İkinci Meşrutiyet sonrasında başlayan Osmanlı Ordusu'nun yeniden düzenlenmesi sonuçlanmamış, askerî hazırlıklar tamamlanamamış, iç siyasetteki kargaşa ortamı savaşa odaklanılmasına engel olmuş ve hepsinden önemlisi ordu siyasallaşmıştır. Bu olumsuzluklar ve eksiklikler nedeniyle Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti kısa bir süre içinde birçok yeri kaybetmiştir. Öyle ki beklenmedik şekilde Tekirdağ da dahil olmak üzere tüm Trakya bölgesi Çatalca'ya kadar Bulgarlar tarafından işgal edilmiştir.

Savaşın önemli bir bölümü Trakya'da, özellikle de Edirne ve çevresinde gerçekleşmiştir. İlk Bulgar birlikleri 18 Ekim 1912'de Edirne sınırını geçerek, Osmanlı topraklarına girmiştir (HR. SYS, 1967/3. M. 18.09.1912). Bu cephede Osmanlı Devleti sadece Bulgar Ordusu ile savaşmış, iki ordu ilk kez Kırklareli'nde karşı karşıya gelmiştir. Şark Ordusu'nun başarısızlığıyla sonuçlanan muharebede Kırklareli Bulgarların eline geçmiştir (Nihad, 2013, s. 7). Ardından

başlayan Lüleburgaz Muharebesi de Bulgarlar lehine sonuçlanmıştır (29 Ekim 1912). Böylece Şark Ordusu panik halinde ricat ederken, Bulgar Ordusu'nun İstanbul'a doğru ilerleyişi de başlamıştır. İlk hedef Tekirdağ, Çorlu ve Saray'ın da işgal edilmesidir (Nihad, 1928, 575). Sahip olduğu liman nedeniyle askerî açıdan stratejik bir öneme sahip olan Tekirdağ'ın işgali artık kaçınılmazdır. Nitekim Bulgar Ordusu 10 Kasım'a kadar, Tekirdağ Hayrabolu, Çorlu, Saray, Çerkezköy de dahil olmak üzere bölgeyi işgal etmiştir. İşgalden sonra Bulgarlar, Tekirdağ'da hızla kendi yönetimlerini kurmuştur. Böylece Tekirdağ, Bulgarların işgal bölgelerinde oluşturdukları askerî ve idarî kurumlarla yönetilmeye başlamıştır (Aydın, 2023, s. 172).

Tekirdağ Bulgar işgaline uğradığı zaman şehirde, Gümülcine ve Dedeağaç'tan Anadolu'ya geçmek için gelenler, yerli halkın bir kısmı, asker (DH. SYS, 112-24/61-6_2. M. 18.08.1913) ve memur aileleri bulunmaktadır. Ayrıca Edirne'den de 2000 muhacir gelmiştir. Tekirdağ'a göç edenler, şehrin beklenmedik işgali ile zorunlu olarak burada kalmışlardır (BEO, 4184/313726. M. 17.06.1913). Böylece bir taraftan yerli halkın çoğu zorlu hava şartları altında, açlık ve sefalet içerisinde göç ederken diğer taraftan Bulgar işgalinin başladığı yerlerden kaçanlar Tekirdağ'a sığınmıştır.

Tekirdağ'da kalan muhacirler ve yerli halk, Bulgar komitecileri ve onlarla işbirliği yapan gayrimüslimlerin ağır saldırıları nedeniyle büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Bulgarların eline geçen yerlerde Müslümanlar katledilmiş, evleri yakılıp-yıkılmış ve gasplar yaşanmıştır (DH. ŞFR, 419/51. M. 10.11.1912). Bu saldırılar Bulgar işgali boyunca da devam etmiştir. Şarköy, Mürefte, Keşan ve Malkara'da Müslüman halk "*koyun gibi*" boğazlanmıştır. Osmanlı Devleti Tekirdağ'dan gelen kötü haberler üzerine bölgedeki olayları durdurmak için, Avrupa devletlerinin (İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya, İtalya) İstanbul'da bulunan sefirleri nezdinde girişimlerde bulunmuştur (BEO, 4119/308898. M. 02.12.1912). Fakat Avrupa devletlerine yapılan müracaattan bir fayda sağlanamamıştır. Zira Avrupa devletleri, Bulgarların Müslüman halka uyguladığı mezalimi, "*harb icâbâtından*" olarak değerlendirmiş, saldırıların Bulgar askerleri tarafından değil, Bulgar komiteleri tarafından yapıldığını ileri sürmüştür (BEO, 4123/309205. M. 12.12.1912).

Avrupa devletlerinin müdahale etmediği Bulgar mezalimi, işgal boyunca giderek artmıştır. Hatta bir süre Malkara, Keşan (HR. SYS, 2081/22_19. M. 08.05.1913) ve Tekirdağ'daki muhacirlerden hiç haber alınmamıştır. Osmanlı hükümeti ancak 30 Nisan 1913'ten sonra, Tekirdağ Alman Konsolosluğu aracılığıyla bölgeden haber alabilmiştir. Gerek Alman Konsolosluğu ve gerek Rus Konsolosluğu'ndan gelen özel mektuplarda, Tekirdağ'da bulunan muhacirlerden her gün 20-30 kişinin açlıktan öldüğü bildirilmiştir (BEO, 4178/313333. M. 20.05.1913). Yerli gayrimüslimlerin Bulgar komiteleri ile beraber giriştikleri mezalimin, Tekirdağ'ın kurtuluşu ile birlikte Müslüman halkta, mukabele etmek isteğini doğurması kaçınılmazdır. Bu nedenle Tekirdağ'ın Bulgar işgalinden kurtulduğu ilk günlerde bölgede asayişin sağlanmak kolay olmamıştır.

Tekirdağ'ın Kurtuluşu ve Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesisi

Tekirdağ'da Bulgar işgali sürerken, 26 Mart 1913'te Edirne Bulgar işgaline uğramış ve Birinci Balkan Savaşı Bulgarlarla yapılan ateşkes (16 Nisan 1913) ile sona ermiştir (Bayur, 1992, s. 308-309). Bu tarihten sonra müttefik Balkan devletleriyle Osmanlı Devleti arasında

diplomatik görüşmeler başlamış, nihayet 30 Mayıs'ta, Londra'da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında barış antlaşması imzalanmıştır. Londra Antlaşması'nın ikinci maddesi ise Tekirdağ'ı yakından ilgilendirmektedir. Çünkü ikinci maddede, Midye-Enez çizgisinin batısında kalan toprakların Balkan devletlerine bırakılması ve bu çizginin uluslararası bir komisyonca tespiti kabul edilmiştir (Bayur, 1992, s. 313). Böylece Edirne Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmış fakat Çatalca'dan itibaren Edirne'ye kadar olan yerler ve dolayısıyla Tekirdağ Osmanlı idaresine bırakılmıştır.

Londra Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Bulgaristan ile Osmanlı Devleti'nin yeni sınırları tam olarak tespit edilmeden, Balkanların paylaşılması için ittifak kuran Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında anlaşmazlık belirmiştir. Çünkü Bulgaristan'ın Sırbistan ve Yunanistan ile yaptığı ittifak anlaşmalarında müttefikler arasında paylaşılacak yerler ile ilgili kesin sınırlar çizilmemiştir (Bayur, 1992, s. 361). Ayrıca karada gerçekleşen savaşın askerî yükünün önemli kısmını Bulgarlar üstlenmiş fakat Bulgarların Balkanlarda ele geçirmek istediği yerler müttefikleri tarafından işgal edilmiştir. Bu durum tarafları bir savaşa doğru itmiş, Bulgaristan'a karşı Yunanistan ve Sırbistan uzlaşmıştır. 29 Haziran 1913'te başlayan savaşa bu kez Karadağ'ın yanı sıra Romanya da dahil olmuştur (Bayur, 1992, s. 394). Bu durum Osmanlı Devleti için bir fırsat yaratmıştır. Çünkü müttefikleri ile arası bozulan Bulgaristan bir an önce barış antlaşmasını imzalayarak, Çatalca ve Bolayır'daki birliklerini Yunanistan ve Sırbistan'a karşı kullanmak istemiştir (Mahmut Şevket, 1988, s. 178).

Müttefikler arasındaki savaştan yararlanmak isteyen Osmanlı hükümeti, 6 Temmuz 1913'te Bulgar Ordusu'nun Londra Antlaşması'nda belirlenen Midye-Enez sınırına kadar çekilmesini talep etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti, belirlenen sınıra kadar ilerleyeceğini ve antlaşmadan doğan haklarını kullanacağını da duyurmuştur. Avrupa devletlerinin sefirlerine de bildirilen bu talep, Osmanlı Devleti'nin meşru hakkıdır (Bayur, 1992, s. 407). Savaş bitmiştir ve Londra Antlaşması'nın üzerinden bir aydan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'ne bırakılan topraklar hâlâ Bulgar işgali altında kalmıştır. Aslında Bulgarlar, Çatalca önlerindeki birliklerinin bir kısmını Yunanistan ve Sırbistan ile yaptıkları savaşta kullanmak için geri çekmiştir. Fakat ordusunun geri kalanı hâlâ Çatalca sınırında beklemektedir.

Balkan devletleri arasındaki savaş tüm hızıyla sürerken, Osmanlı Devleti kendisine kalan yerler için harekete geçmiştir. Henüz işgal ettiği yerlerden çekilmeyen Bulgaristan'a karşı ordunun ileri harekâta bulunması kararlaştırılmıştır. Harekât ile önce Midye-Enez hattına kadar olan toprakların elde edilmesi, ardından siyasi duruma göre bu hattın aşılıp, Kırklareli ve Edirne'nin de alınması planlanmıştır. Nihayet hazırlıkların tamamlanmasının ardından 13 Temmuz 1913'te ileri harekât başlamıştır (Balkan Harbi, 1981, s. 385, 388). Başkumandanlığın planına göre harekât, Çatalca ve Bolayır'daki kuvvetler tarafından gerçekleştirilecektir. Fakat asıl önemli olan ordunun gelmesi beklenmeden, işgal altında bulunan yerlerin elde edilmesidir. Böylece askerler bölgeye ulaşmadan, Bulgarların Müslüman halka yapacağı mezalime ve malların kaçırılmasına engel olunabilecektir (Balkan Harbi, 1981, s. 395). Bunun için İstanbul'da 10. Kolordu Erkân-ı Harp Reisi Enver Bey'in talimatıyla kurulan ve başında Kuşçubaşı Eşref Bey'in bulunduğu akıncı müfrezesinden faydalanılmıştır. Gönüllülerden oluşan müfrezeye bir nizamiye taburu ile takviye edilerek tümen kadrosunu bulmuş ve Enver Bey'in aracılığıyla 10. Kolordu'nun içinde müstakil bir tümen olarak yerini almıştır (Kutay,

1962, s. 110). Akıncı müfrezesi Ereğli ve Tekirdağ'dan başlamak üzere Edirne'ye kadar olan yerlerin Bulgar işgalinden kurtarılmasında önemli rol oynamıştır.

Harekât başlamadan önce Enver Bey, kendi birliklerinden bir kısmını Kuşçubaşı Eşref'e bağlı akıncı müfrezesinden 300 kişi ile Lüleburgaz'a kadar keşif yapmak üzere göndermiştir. Keşif sonunda bölgede dikkate alınacak kadar çok Bulgar askerinin bulunmadığı tespit edilmiş ve harekete geçilmiştir (13 Temmuz 1913). Çatalca ve Bolayır cephelerinde ordu ilerlerken Ereğli ve Tekirdağ'ın bir an önce elde edilmesi gerekmektedir (Balkan Harbi, 1981, s. 395). Nitekim Kuşçubaşı Eşref Bey'e bağlı 4000 kişiden oluşan akıncı müfrezesi Draç Torpidosu ve Bafra Gambotu eşliğinde sabaha karşı Ereğli önüne gelmiştir (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 67). Eşref Bey, torpido ve gambota kendi kıtalarından en seçkin 750 kişiyi yerleştirmiştir. Ayrıca Eşref Bey'in emrinde 250 kişilik gönüllü birlikleri ve birliklerin başında da Selim Sami ve İbrahim Cihangiroğlu Beyler bulunmaktadır. Bunlar görünürde ordunun herhangi bir resmî emri olmadan, bağımsız hareket eden gönüllülerdir (Kutay, 1962, s. 122-124).

Ereğli önüne gelen savaş gemileri mevzilerini alırken, Eşref Bey'in emriyle Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu Neşet Bey, iki bahriyeli ile birlikte karaya çıkarılmıştır. Neşet Bey'in elinde, Bulgar askerî makamından şehrin teslimini talep eden bir ültimatom vardır. Bulgar komutanın şehri teslim etmeyeceğini bildirmesi üzerine savaş gemileri top ateşine başlamış ve gönüllü birlikleri de hücumla geçmiştir. Bir müddet sokak çatışması yapıldıktan sonra Ereğli ele geçirilmiştir (Kutay, 1962, s. 127-129). 14 Temmuz'da Çatalca Ordusu'na bağlı sol kanat ordusu da Ereğli'ye girmiştir (DH. SYS, 112-24/61-4_4. M. 15.07.1913).

Akıncı müfrezesi Kumandanı Eşref Bey'in ikinci hedefi Tekirdağ olmuştur. Marmara Ereğlisi elde edildikten sonra, gönüllüler savaş gemileri ve römorkörler ile Tekirdağ'a ulaşmak için beklemeksizin hareket etmiştir. Bulgarların Ereğli'nin ele geçirildiğini öğrenmemesi ve askerî hazırlık yapamaması için telgraf hatları kesilmiştir. Tekirdağ'ın alınması için Selim Sami Bey kumandasındaki gönüllüler gece Tekirdağ'a 5 kilometre mesafede bulunan Çiftlik'e çıkarılmış ve şehir arkadan kuşatılmıştır. Diğer taraftan Bafra Gambotu ve Draç Torpidosu, bir Rum balıkçının kılavuzluğunda, Bulgarların denize döktükleri mayınları aşarak, Tekirdağ limanı önüne gelmiştir (Kutay, 1962, s. 129). Burada birlikler hızlıca karaya çıkarılmış ve gümrük binasına doğru ilerlemiştir. Şehrin arka tarafında Selim Sami Bey tarafından yapılan kuşatma ile de kalabalık Bulgar askerleri teslim alınmıştır. Böylece kısa bir sürede liman, hükümet binası ve postane ele geçirilmiştir. Bu sırada şehrin batısında, Ermeni mahallelerinden birlikler üzerine ateş açılmıştır. Bunlar Bulgarların emrinde jandarma olarak görev yapan Ermenilerdir. Bu mahalleler Selim Sami ve İbrahim Cihangiroğlu'nun emrindeki kuvvetler tarafından sarılmış ve çatışmalar sonlandırılmıştır. Şehir elde edilirken sokak çatışmaları da şiddetli bir şekilde yaşanmıştır. Nihayet Bulgar idare amiri, hükümet konağına gelen Eşref Bey'e teslim olduklarını bildirmiş, ateşin kesilmesini istemiştir. Gece boyu devam eden silah seslerinden sonra, Türk ve Müslüman halk şehrin Osmanlı Ordusu tarafından kurtarıldığını öğrenmiş ve şehirde bayram havası oluşmuştur (Kutay, 1962, s. 131). Böylece 14 Temmuz 1913'te Tekirdağ Bulgar işgalinden kurtarılmıştır (DH. SYS, 112-24/61-4_4. M. 15.07.1913). Aynı gün İstanbul'dan Tekirdağ'a gelen Hacı Sami Bey Bulgar valisinden bir protokolle şehri teslim almıştır. Bundan sonra Bulgar bayrağı indirilerek Türk bayrağı çekilmiştir (Aydın, 2023, s. 174).

Tekirdağ'ın alındığı 14 Temmuz'da Eşref Bey komutasındaki akıncı birlikleri Çorlu'ya ulaşmış ve ardından Osmanlı Ordusu Çorlu'ya girmiştir (DH. SYS, 112-24/61-4_4. M. 15.07.1913). 15 Temmuz'da ise gönüllü müfrezesi akşam saatlerinde Muratlı istasyonunu ele geçirmiştir. Bundan sonra 10. Kolordu ve 5. Süvari Alayı da Muratlı'ya gönderilmiştir (Balkan Harbi, 1981, s. 401). Aynı gün Muratlı ve Malkara askeri birliklerce işgal edilmiştir (DH. SYS, 112-24/61-4_16. M. 17.07.1913). Yine 15 Temmuz'da 5. Süvari Alayı'ndan bir bölük Hayrabolu'yu ele geçirmiştir (Balkan Harbi, 1981, s. 401). Böylece ileri harekâtın başladığı 13 Temmuz'dan iki gün sonra Tekirdağ kazaları ile birlikte Bulgar işgalinden kurtarılmıştır. 16 Temmuz 1913'te mutasarrıf olarak tayin edilen Muhittin Bey, İstanbul'dan hareket eden Bandırma vapuruyla, Tekirdağ'a gelmiştir. Mutasarrıfın gelişinden sonra şehrin ileri gelenleri hükümet dairesine giderek, dua edip, tebrikte bulunmuştur. Mutasarrıf, bir taraftan asayişin sağlayacak tedbirler alırken aynı zamanda bir beyanname hazırlatarak, belirli yerlere astırmıştır. Ayrıca Muhittin Bey, Tekirdağ'ın kurtuluşu sırasında faydası görülen eski naiblerden Salih Efendi'den istirdad sırasında çıkan olaylar hakkında bilgi almaya da çalışmıştır (DH. SYS, 112-24/61-2_14. M. 16.07.1913).

Düşman işgalinden kurtarılan yerlerde Osmanlı idaresinin bir an önce kurulması son derece önem taşımaktadır. Bunun için hükümet, askerî harekât başladığı gün, ele geçirilecek yerlerde idarî düzenlemelere başlamış ve asayişin sağlayacak tedbirleri kısmen almıştır. Aslında Londra Antlaşması (30 Mayıs 1913) ile Osmanlı Devleti'nin elinde kalacak yerler belli olduktan sonra, bölgede merkezi Tekirdağ olmak üzere Tekirdağ adıyla bir vilayet teşkil edilmesi zaten planlanmıştır. Buna bağlı olarak ileri harekâtın ilk gününde (13 Temmuz 1913) Gelibolu ve Çatalca sancaklarını da içine alacak şekilde, Tekirdağ Vilayeti'nin kurulması Bakanlar kurulu tarafından onaylanmıştır (DH. İD, 183/11_3. M. 13.07.1913). Yeni kurulan vilayette asayişin temini için üç jandarma alayı teşkil edilmiştir. Çatalca, Tekirdağ ve Gelibolu adları verilen üç jandarma taburu, Bulgarlardan alınan yerlere gönderilmek için Tekirdağ Jandarma Alayı'na bağlanmıştır (Balkan Harbi, 1981, s. 395). Ayrıca yine ileri harekât başladığı gün, Tekirdağ, Çorlu, Hayrabolu, Malkara, Mürefte ve Şarköy'e mülki memurların dönmesi için yazışmalar yapılmıştır (DH. SYS, 112-24/61-1_8, 9, 10. M. 13.07.1913). Yapılan yazışmalar sonucunda Tekirdağ ve kazalarına mülki memurlar dönmeye başlamıştır. Tekirdağ merkezde maliye ve adliyede görevlendirilenler dışında, 20 Temmuz 1913'e kadar mülki memurlar büyük oranda görevlerine dönmüştür (DH. SYS, 112-24/61-1_19. M. 20.07.1913). Malkara'ya da 17 Temmuz itibarıyla maliyeden sorumlu olanlar dışında diğer memurların büyük kısmı gelmiş ve hükümet tesis edilmiştir (DH. SYS, 112-24/61-1_20. M. 21.07.1913).

Ayrıca Tekirdağ'ın Bulgar işgalinden kurtarılmasından bir gün sonra, askerî ileri harekâtı devam ederken, son derece ihtiyaç duyulan telgraf hatlarının kurulması için de faaliyetlere başlanmıştır (DH. SYS, 112-24/61-1_20. M. 14.07.1913). Tekirdağ mutasarrıfı Muhittin Bey, aynı zamanda sevkîyat merkezi olarak belirlenen Tekirdağ'a, ordunun haberleşmesini sağlayacak telgraf memurları gönderilmesi talebinde bulunmuştur (DH. SYS, 112-24/61-2_12. M. 17.07.1913). Ancak Tekirdağ'da posta ve telgraf hatlarının faaliyete geçmesi, teknik eksiklikler nedeniyle 4 Ağustos 1913'te hâlâ sağlanamamıştır. Merkezle kazalar arasında haberleşme ancak jandarmanın oraya gönderilmesi ile yapılabilmektedir (DH. SYS, 112-24/61-1_59, 60. M. 4.08.1913). Böylece bazı eksikliklerine rağmen kurtuluşundan kısa bir süre sonra, Tekirdağ ve kazalarında Osmanlı idaresi yeniden tesis edilebilmiştir.

Asayişin Sağlanması

Tekirdağ Bulgar işgalinden kurtarıldıktan sonra en önemli sorun, bölgede Osmanlı idaresinin bir an önce tesis edilerek, asayişin sağlanmasıdır. Çünkü Osmanlı Devleti Midye-Enez hattına kadar yapılan ileri harekâtın, Bulgarlar ve Avrupa devletleri tarafından düşmanca bir hareket olarak görülmesini istememektedir (Balkan Harbi, 1981, s. 389). Bunda Edirne'nin geri alınması fikrinin etkisi vardır. Henüz Osmanlı yönetiminin kurulmadığı bu ilk günlerde asayişin sağlanması pek mümkün olmamıştır. Çünkü İstanbul ve civar vilayetlere göç ederek Bulgar mezaliminden kaçan muhacirler memleketlerine dönmeye başlamıştır. İşgal boyunca Tekirdağ'da kalan ve yerlerine dönen Müslüman halk intikam duygusu ile doludur. Bunun en büyük nedeni Tekirdağ işgal edilmeden ve edildikten sonra Rum ve Bulgarların yaptıkları mezalimdir. Bu dönemde Rumlar bölgede yağma, gasp, haneleri tahrip etme, yakma, mallarına el koyma, ırza tasallut, İslam dininin aşağılanması ve katl gibi pek çok faaliyette bulunmuştur (DH. EUM. 3. Şube, 25/64. M. 03.06.1918). Ayrıca Osmanlı kuvvetlerinin bölgeyi kurtarmak için başlattığı askerî harekât sırasında Bulgarlar çekildikleri yerlerde büyük tahribat yapmışlardır. Bulgarlardan tekrar alınan yerler yakılmış, yıkılmış ve bir enkaza dönüşmüştür (DUİT, 84/58. M. 17.09.1913). Örneğin Osmanlı askerinin girdiği Şarköy'de Müslümanlara ait binaların neredeyse tamamı tahrip edilmiştir (DH. SYS, 112-24/61-5_3. M. 19.07.1913). Oysa bölgede herhangi bir menfi olayın yaşanmaması ve işgalden kurtarılan yerlerde asayişin sağlanması Osmanlı Devleti için son derece önemlidir (DH. SYS, 112/63_1. M. 15.07.1913). Osmanlı hükümeti henüz savaşı yeni bitirmişken, Avrupa devletlerinin Hıristiyanlara mezalim uygulandığı gibi ithamlarına maruz kalmak istemediği gibi, asayiş olaylarının Edirne'nin geri alınmasına menfi tesir edeceğini de düşünmektedir. Nitekim henüz yerel idarenin tesis edilemediği birkaç günde yaşanan bazı olaylar tam da böyle bir sonuç vermiştir. Tekirdağ'a giren gönüllü müfrezesi, kenti geri alırken Bulgar jandarmasında görev yapan Ermeniler Bulgarlar ile anlaşarak, gönüllü birliklerine ateş açmıştır. Ateş açılan mahalleler derhal Selim Sami ve İbrahim Cihangiroğlu'nun emrindeki kuvvetler tarafından sarılmıştır (Kutay, 1962, s. 131) ve çatışmalarda Ermenilerden ölenler olmuştur. Olay Ermeni jandarmaların ateş açması sonucu başlamış olmasına ve hiçbir sivilin ölmemiş olmasına rağmen *Rietsch* adlı Almanca bir gazetede, Tekirdağ'da Hıristiyanların katledildiği şeklinde verilmiştir (HR. SFR. 1, 170/7. M. 17.07.1913). Ayrıca gönüllü müfrezesinin işgal altındaki yerleri kurtarmasından sonraki ilk birkaç günde Tekirdağ, Hayrabolu ve Malkara'da Bulgar mezalimine maruz kalan halk, intikam duygusuyla tecavüzlerde bulunmuştur (DH. KMS, 63/8. M. 31.07.1913). Bunların bir kısmı Bulgarlar ile iş birliği yapmış olan Ermenilere yöneliktir. Çünkü Tekirdağ'a dönenlerin geride bıraktıkları mallar, Ermenilerin evlerinde çıkmaktadır. Ermeni Patrikliği'ne göre, Müslümanlar giderken değerli eşyalarını ve hayvanlarını Ermenilere satmıştır. Fakat Müslümanlar, mallarının gasp edildiğini iddia etmekte ve bu nedenle Ermenilerin evlerini aramaktadır (DH. SYS, 112/63_4. M. 19.07.1913). Olaylar üzerine Malkara ve Keşan'da asayişini sağlamak için takviye askerî kuvvet talebinde bulunulmuş (DH. MUİ, 167/20_2. M. 18.07.1913) ve bölgeye 100 kadar jandarma sevk edilmiştir (DH. SYS, 112/63_5. M. 20.07.1913). Diğer taraftan Ermeni Patrikhanesi, Osmanlı hükümetinden Tekirdağ'da bulunan Ermenilerin ırz, can ve mallarının korunmasını talep etmiştir. Bu talep üzerine de Dahiliye Nezareti Karahasan köyünde bulunan 10. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi Enver Bey'e bir yazı göndererek, Hayrabolu, Keşan, Çorlu ve özellikle Malkara'daki Ermenilerin korunmasını, yapılan

müdahalelerde suçu olanların derhal cezalandırılmasını istemiştir (DH. SYS, 112/63_2. M. 19.07.1913).

Asayiş bir an önce sağlamak isteyen Tekirdağ Mutasarrıfı Muhittin Bey, şehre dönenlerin gittikçe artması ve bunların mağdur ve zarara uğramış kişiler olması nedeniyle, herhangi bir taşkınlığa sebebiyet vermemek için, Dahiliye Nezareti'nden bölgede sıkıyönetim ilan edilmesini talep etmiştir (DH. SYS, 112/63_6. M. 20.07.1913). Gerçi Muhittin Bey, göreve başlar başlamaz halka beyannameler yayınlamış, asayiş sağlamak için seyyar ve sabit müfrezeler oluşturmuş ve nasihler görevlendirmiştir. Bunlardan olumlu sonuçlar da alınmıştır. Fakat özellikle Çorlu'ya dönen ve eşyaları gasp edilen muhacirlerin bir taşkınlık yapmasından korkulmaktadır (DH. SYS, 112/63_7. M. 20.07.1913). Bu nedenle 20 Temmuz 1913'te Tekirdağ genelinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Çünkü dönenlerin eşyalarına geride kalan Hıristiyanlarca el konulduğu ve yağmalandığı yapılan tahkikattan anlaşılmıştır (DH. SYS, 112/63_6. M. 20.07.1913).

Çorlu dışında Malkara'da da asayiş son derece bozuktur. Malkara'da bir yangın çıkmış ve gayrimüslimler bu yangının Müslümanlar tarafından çıkarıldığını iddia etmiştir (DH. MUI, 167/20_2. M. 18.07.1913). Fakat Sadaret'in bildirdiğine göre yangın, köylü kıyafeti giymiş Bulgar komiteciler tarafından çıkarılmıştır. Zira yangında büyük oranda Müslümanlara ait evler ve camiler yanmıştır. Ermeni mahallesi ise yangından kurtarılabilmiş ve sadece Müslüman halk zarar görmüştür (BEO, 4197/314774. M. 21.07.1913). Malkara'da bu ilk yangından sonra da yangınlar çıkmıştır.

Diğer yandan 20 Temmuz'da Tekirdağ genelinde sıkıyönetim ilan edildiği için suçluların yargılanacağı divan-ı harb-i örfinin (sıkıyönetim mahkemesi) de kurulması gerekmiştir. Fakat bölgedeki asker, asayişin sağlanmasını üstlenmiş olduğu için divân-ı harb-i örfiyi kuracak kişiler bulunamamıştır (DH. SYS, 112/63_9. M. 21.07.1913). Bu yüzden divân-ı harb-i örfinin İstanbul'da kurularak, bölgeye gönderilmesi gerekmiştir. Böylece Tekirdağ'daki olayları araştırmak için İstanbul'da bir divân-ı harb-i örfi kurulmuş ve Tekirdağ'a gönderilmiştir (BEO, 4198/314819. M. 21.07.1913). İstanbul'da kurulan mahkemenin başkanlığına Albay Servet Bey, azalıklara Binbaşı Ahmet Hamdi, Binbaşı Muhtar, Yüzbaşı İhsan, Yüzbaşı Süleyman, Yüzbaşı Yusuf Kenan, Üsteğmen Ömer Faruk ve Üsteğmen Hüseyin Hüsnü Efendi tayin edilmiştir (DH. SYS, 112/63_18. M. 22.07.1913). Bu mahkeme, başlangıçta Tekirdağ'ın Osmanlı Ordusu tarafından işgalden kurtarılması sırasında işlenen suçların ortaya çıkarılması ile görevlendirilmiştir. Fakat bir süre sonra mahkeme, aynı zamanda bölgenin Bulgar işgalinde kaldığı sırada yapılan mezalim ve suçların ortaya çıkarılması işini de üstlenmiştir (BEO, 4203/315215. M. 04.08.1913).

Tekirdağ Mutasarrıfı Muhittin Bey'in Dahiliye Nezareti'ne bildirildiğine göre, 22 Temmuz 1913'te Tekirdağ merkez kasaba, nahiye ve köylerinde asayiş sağlanmıştır. Fakat henüz Malkara ve Hayrabolu ile ilgili bir bilgi elde edilememiştir (DH. SYS, 112/63_14. M. 22.07.1913). Bir gün sonra, merkezi Malkara'da olacak şekilde bir tabur, Hayrabolu ve Çorlu'ya da birer bölük asker gönderilmesi kararı alındığına bakılırsa, üç kazada da asayişin henüz tam anlamıyla sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Dahiliye Nazırı Talat Bey, bölgeye gönderilecek kumandanların faal, muktedir ve mevcut durumu idrak etmiş kişilerden seçilmesine çalışmıştır (DH. SYS, 112/63_21. M. 23.07.1913). Fakat yine de Malkara ve

Hayrabolu'da diğer yerlere göre asayiş çok daha zor sağlanmış. Malkara'ya bir tabur asker gönderilmesine rağmen birkaç gün sonra, Beyoğlu Muhafız Taburu'na mensup 1. Bölük de takviye olarak gönderilmiştir (DH. SYS, 112/63_48. M. 29.07.1913).

Malkara'da yaşanan olayların ve asayişin hemen sağlanamamasının nedeni, kazanın işgali sürecinde yerli gayrimüslimlerin Müslüman halka karşı yaptıkları şiddetli ve geniş çaplı saldırılardır. Burada gayrimüslimlerin bir kısmı, komitelere dahil olmuş, 26 köy ve 2544 ev tahrip edilmiş, 388 kişi öldürülmüş, 15 köyde katliam yapılmıştır (HSDHADB, 2/51. M. 25.08.1913). Bu nedenle henüz Osmanlı idaresinin tesis edilmediği dönemde kazaya dönen Müslüman halk, "*mukabele-i bi'l-misil*" olarak 8 köyü yakmıştır. Yerel idare kurulduktan sonra suç işleyenlerin hızla cezalandırılması ile olaylar nispeten yatışmıştır. Malkara'da bütün gayrimüslimlerin ruhanî liderleri ve ileri gelenleri alınan tedbirlerden dolayı Osmanlı hükümetine şükranlarını ve memnuniyetlerini bildiren bir telgraf çekmiştir. Telgrafta komitelere katılan gayrimüslimlerin yaptıkları anlatıldıktan sonra yerel idarenin yeniden tesis edildiği ve suç işleyenler hakkında kanunî işlem yapılmaya başlandığı memnuniyetle ifade edilmiştir (DH. SYS, 112/63_12. M. 24.07.1913). Malkara Kaymakamlığı'na çekilen bu telgraf Osmanlı hükümeti tarafından son derece önemli bulunmuş (DH. SYS, 112/63_23. M. 23.07.1913), bu tarz telgrafların Hıristiyanlara kötü davranıldığı şeklindeki suçlamaları bertaraf edebileceği düşünülmüştür.

Tekirdağ'daki olaylar bir süre sonra İstanbul'da çıkan Rumca ve Ermenice gazetelerde oldukça mübalağalı bir şekilde yer almaya başlamıştır. Osmanlı hükümeti bir taraftan delile dayanmayan bu tarz haberleri yayımlayan gazetelere kanunî yoldan engel olmaya çalışırken, bir taraftan da 28 Temmuz 1913'te Tekirdağ'da yaşanan olayları araştırmak için, mülkiye, askeriye ve adliyeden ikişer kişiden oluşan tahkikat komisyonunu bölgeye göndermiştir (DH. SYS, 112/63_33. M. 28.07.1913). Bu komisyona Mahkeme-i Temyiz azasından Asım Bey başkan olarak atanmıştır. Diğer üyeleri ise Ticaret Mahkemesi azasından Kostantin Efendi, Mirliya Tefvik Paşa, Erkân-ı Harbiye binbaşlarından Salih Bey, Mülkiye Müfettişi Timoleon Efendi ve Mehmet Reşit Bey'dir (DH. KMS, 63/8. M. 31.07.1913). Aynı gün Dahiliye Nezareti Ermeni Patrikliği'ne bir yazı göndererek, bu komisyona Ermeniler adına aza gönderebileceklerini bildirmiştir (DH. SYS, 112/63_36. M. 28.07.1913). Bir başka yazılaşmadan anlaşıldığına göre, benzer bir teklif Rum Patrikliği'ne de yapılmıştır (DH. SYS, 112/63_41. M. 30.07.1913). Ermeni Patrikliği bölgeye giden ve tahkikata başlayan komisyon için önce bir memur görevlendirmiş (DH. SYS, 112/63_42. M. 01.08.1913), ardından da aza olarak Mezdoryan Kigork Efendi'yi tayin etmiştir (DH. SYS, 112/63_67. M. 06.08.1913). Rum Patrikliği de Bursa metropolidini komisyona aza olarak göndermiştir (DH. SYS, 112/63_44. M. 03.08.1913). Hükümet, Hıristiyan azaları da dahil ederek, komisyonun hazırlayacağı raporun Avrupa devletleri tarafından kabul edilebilirliğini sağlamaya çalışmıştır.

Tahkikat komisyonunun görevi, Bulgar askerinin bölgeyi tahliyesi ve Osmanlı idaresinin tesis edilmesine kadar geçen sürede, özellikle Tekirdağ'ın merkezi, Hayrabolu ve Malkara'da yaşanan olayları tahkik ederek, suçluların cezalandırılmasını sağlamaktır. Askerin bölgeyi tamamen kurtarması ve yerel idarenin kurulmasından sonra Hıristiyanlara yönelik herhangi bir saldırı olayına zaten izin verilmemiştir. Gerek sıkıyönetim ilanı ile gerek divân-ı harb-i örfünin kurulmasıyla bölgenin asayışı tam olarak sağlandığı için hiçbir yerde yeni bir olay meydana gelmemiştir. Ayrıca komisyona, yaşanan olaylardan zarar görenlerin iskân ve geçimleri için

acil yardım olarak 5000 lira verilmiştir. Komisyon bu parayı zarar gören gayrimüslimler için kullanmıştır (DH. KMS, 63/8. M. 31.07.1913).

Tahkikat komisyonu Tekirdağ'a ulaşır ulaşmaz Barbaros (Banados), Kumbağ, Naib Köy ve Işıklar Köyü'ne gitmiştir. Burada tahkikat yapan komisyon, Barbaros, Naib Köy ve Kumbağ'daki şikayetlerin, işgal döneminde yerli Bulgarların göç edecek Müslümanlardan hayvanları satın almalarından ve Osmanlı idaresine geçtikten sonra Müslüman muhacirlerin hayvanlarını tanıyarak geri istemesinden kaynaklandığı sonucuna ulaşmıştır. Müslümanlar, giderken sattıkları hayvanların geri dönüşlerinde gasp edildiğini ileri sürmüştür. Bu durumda komisyon hayvanların geri verilmesini gereksiz görmüştür. Ayrıca gönüllü birliklerin Tekirdağ'ı kurtardığı gün Kumbağ'da bir Rum kaybolmuş, Işıklar köyünde de üç Rum öldürülmüştür. Gayrimüslimlere göre bu kişiler Müslümanlar tarafından öldürülmüştür. Komisyon gayrimüslimlerin iddialarının divân-ı harbde araştırılmasına karar vermiştir. Bu olaylar dışında Işıklar köyü halkı tahkikat komisyonuna Osmanlı askerinin geri dönüşünde, asker ve Müslüman halk tarafından bir tecavüze uğramadıklarını, bu yüzden Osmanlı idaresine müteşekkik olduklarını ifade etmiştir (HR. SYS, 2917/1. M. 01.08.1913).

Tahkikat komisyonu, Tekirdağ merkezindeki araştırmalarını bitirdikten sonra Hayrabolu'ya gitmiştir. Ancak önce Hayrabolu'ya bir nasihat heyeti gönderilmiştir (DH. SYS, 112/63_89. M. 05.08.1913). Ardından Hayrabolu'ya ulaşan komisyon, Bulgar askerinin çekilip, henüz Osmanlı idaresinin kurulmadığı birkaç gün zarfında gerçekleşen olayları araştırmıştır. 9 Ağustos'da tahkikatını bitirmiş olan komisyonun elde ettiği bilgilere göre, Hayrabolu kazasında 63 haneden ibaret olan Tatarköy ve 73 hanesi olan Durabhic köyü yanmıştır. Yangınlar sırasında hayvanlar zayi olmuş ve bazı kişiler de ölmüştür. Fakat burada da asker ve jandarmanın ulaşmasından sonra asayiş süratle sağlanmıştır (DH. SYS, 112/63_70. M. 09.08.1913).

Tahkikat komisyonu aynı zamanda Malkara'ya da gitmiştir. Malkara'da asayişin sağlanması kolay değildir. Çünkü Osmanlı idaresi kurulmadan hemen önce iki büyük yangın çıkmıştır. Bunlardan biri Ermeni mahallesindedir ve 11 ev yanmıştır. İkinci yangın Çarşı Camii'nin yanında bulunan gazozcu dükkanında çıkmış ve dükkanlarda patlayıcı madde bulundurulduğu için söndürülememiştir. Bu ikinci yangında büyük ölçüde Ermeni ve Müslümanlara ait olan 139 ev ve 300 dükkân yanmıştır. Ayrıca Malkara'ya bağlı Kaliviye'de 11 Hıristiyan köyünde 299 ev yanmış ve yangınlar sırasında hayatını kaybedenler olduğu gibi öldürülenler de olmuştur (DH. SYS, 112/63_95. M. 16.08.1913). Yangınların ardından Ermeni Patrikliği zarar gören Ermeniler ile ilgili bir defter hazırlamıştır. Defterde, gasp edildiği iddia edilen malların ve yangında kaybedilen ev ve dükkanların değerleri yer almıştır. Tahkikat komisyonu Malkara'ya gelip olayları araştırmaya başladığında, Patriklik defteri komisyona sunmuştur (DH. SYS, 112/63_50. M. 31.07.1913). İleri tarihli bir arşiv belgesinden Ermenilerin tazminat talebinde buldukları ve komisyonun bu konuda bir karar vermediği anlaşılmaktadır. Çünkü daha sonra Ermenilerin tazminat taleplerini araştırmak için İstanbul'dan özel bir komisyon gönderilmiştir. Diğer taraftan Ermenilerin tazminat talebine karşı Malkara Kaymakamlığı da Bulgar işgali sırasında 706 evin kapı ve pencerelerinin Ermenilerin evinden çıktığını ileri sürerek, Müslümanların Ermenilerden tazminat talep etme hakları bulunduğu üzerinde durmuştur (DH. SYS, 112/63_142. M. 26.11.1913).

Malkara'nın ardından komisyon 12 Ağustos 1913'te Çorlu'ya ulaşmıştır. Ermeni Patrikliği, Çorlu'da çok sayıda olay olduğunu iddia etmiştir. Fakat yapılan araştırma sonucunda, iddia edilen olayların önemli bir kısmının asılsız olduğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda Mürefte, Şarköy, Silivri ve Istranca bölgesinde yapıldığı iddia edilen olaylar da gerçekleşmemiştir (DH. SYS, 112/63_94. M. 12.08.1913). Mürefte ve Şarköy'de Osmanlı askeri asayişini rahatlıkla sağlamış ve herkesin takdirini kazanmıştır. Sadece Müslüman halk mallarını gasp eden Hıristiyanlar hakkında dava açmış ve tuğlahanelere Müslüman korularından odun getirildiğinden şikayetçi olmuştur. Şarköy'de ise yerel idareden ve Osmanlı askerinden herkes memnundur (DH. SYS, 112/63_109. M. 18.08.1913).

Tahkikat komisyonu daha araştırmalar sırasında İstanbul'da gazetelerin ve Avrupa devletlerinin iddia ettiği boyutta olaylar çıkmadığı sonucuna ulaşmıştır. Dahiliye Nezareti, komisyonun elde ettiği bilgilerin, içlerinde Ermeni ve Rum azaların da bulunduğu heyetçe imzalanarak bir mazbata şeklinde İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Bu sayede Osmanlı hükümeti matbuata ve Avrupa devletlerinin sefirlerine mazbataları göndererek gerçekleri anlatmaya çalışacaktır. Çünkü İngiltere'nin Londra sefirinden gönderilen bir telgrafta hâlâ Tekirdağ'da olayların yatışmadığı iddia edilmektedir (DH. SYS, 112/63_73. M. 13.08.1913).

Osmanlı Arşiv belgelerinden elde edilen bilgilere göre 1913 Ağustos'u ortalarında tahkikat komisyonu araştırmalarını sonlandırmıştır. Bu sırada Tekirdağ Divân-ı Harb-i Örfisi de çeşitli yargılamalar yapmıştır. 7 Ağustos'ta Harbiye Nezareti'ne gönderilen bilgiye göre 8 Müslüman yargılanmıştır. Bunlardan 2 kişi beraat etmiş, 1 kişi idam ve diğerleri küreğe konulma cezalarına çarptırılmıştır (HR. SYS, 1975/1_23. M. 07.08.1913). İkinci kez de 6 Müslüman yargılanmıştır. 1'i beraat ederken, 1'i idam ve diğerlerine küreğe konma cezası verilmiştir (HR. SYS, 1975/1_22. M. 17.08.1913). İlerleyen tarihlerde Hıristiyanlardan olaylara katılanlar da yargılanmıştır. Böylece Tekirdağ'da bir aylık bir zaman dilimi içinde yeniden Osmanlı idaresi tesis edilmiş ve asayiş sağlanmıştır.

Sonuç

Birinci Balkan Savaşı sırasında Tekirdağ'ın işgal edilmesi, askerî açıdan stratejik bir noktada bulunması nedeniyle önemli bir kayıptır. Bulgarlar İstanbul'a doğru yürüyüşleri sırasında bu önemli stratejik şehri kasaba ve köylerine kadar işgal etmiştir. Tekirdağ Birinci Balkan Savaşı'nı bitiren Londra Antlaşması ile yeniden Osmanlı idaresine geçmiştir. Fakat yaklaşık yedi ay süren işgal, ancak ordunun askerî bir harekât yapması ile sonlandırılabilmiştir. Şehrin kurtarılmasında gönüllü birlikler önemli rol oynamıştır. Bulgarların bölgeden çekilirken Müslüman halka zarar vermesini önlemek için Tekirdağ'a askerî birliklerden önce gönüllü birlikleri girmiştir.

Şehrin kurtuluşundan sonra öncelikle yerel idarenin kurulmasına ve asayişin sağlanmasına çalışılmıştır. Osmanlı hükümeti için bölgede sükûnetin sağlanması son derece önemlidir. Çünkü Tekirdağ'da, işgalden kurtarıldığı ilk birkaç gün içinde asayişin sağlanamaması, Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devleti'ni Hristiyanların katledildiği suçlamaları ile karşı karşıya bırakmıştır. Bulgar işgali yaşanırken, Müslüman halka yapılan tecavüzleri savaş gereği olarak kabul eden Avrupa devletleri, asayişin sağlanamadığı birkaç günde yaşanan olayları Hıristiyanların katledildiği şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca Hıristiyanlara yapılacak saldırıların Edirne meselesine olumsuz etki etme ihtimali de söz

konusudur. Avrupa devletleri, Osmanlı hükümetinin Tekirdağ ve civarında bölgeyi kontrol edemediğini ileri sürerek, Edirne'nin Türklere iade edilmesine itiraz edebilecektir.

Tekirdağ'ın kurtuluşunun ardından yaşanan olayların nedenlerinden biri, işgal sırasında Rum ve Bulgarlar tarafından Müslümanlara yapılan katliam ve gasplardır. Diğer bir neden ise Bulgarların bölgeden çekilirken yerleşim yerlerini yakıp-yıkmasıdır. Gayrimüslimlerin can ve mallarına kast etmesi nedeniyle Tekirdağ'a geri dönenler, mukabele etme hissi ile doludur. Fakat yerel idarenin kurulması ile birlikte yeni olayların çıkması engellenmiştir. Sıkıyönetim ilan edilmesi ve sıkıyönetim mahkemeleri kurularak suçluların cezalandırılması asayişin sağlanmasında etkili olmuştur.

Osmanlı hükümetinin Hıristiyanların şikâyetlerini bertaraf etmek için araştırma komisyonu kurması da dikkate değer bir husustur. Hükümet, Ermeni ve Rumları da kurduğu bu komisyona katılmaya davet etmiş ve bunu sağlamıştır. Komisyonda Ermeni ve Rum azaların bulunması, Avrupa devletlerinin Osmanlı hükümetine yapacakları ithamları önlemeye yöneliktir. Komisyonun araştırmaları sonucunda hazırlayacakları raporlar, Avrupa devletlerine sunulacak ve kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin haklılığı ispat edilebilecektir. Nitekim bütün şehri gezen araştırma komisyonu, gayrimüslimlere iddia edildiği ölçüde saldırıda bulunulmadığını ortaya koymuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Alî Evrak Odası (BEO)

4119/308898 (M. 02.12.1912); 4123/309205 (M. 12.12.1912); 4178/313333 (M. 20.05.1913); 4184/313726 (M. 17.06.1913); 4197/314774 (M. 21.07.1913); 4198/314819 (M. 21.07.1913); 4203/315215 (M. 04.08.1913)

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye 3. Şube (DH. EUM. 3. Şube)

25/64 (M. 03.06.1918)

Dâhiliye İdârî (DH. İD)

183/11_3 (M. 13.07.1913)

Dâhiliye Kalem-i Mahsus (DH. KMS)

63/8 (M. 31.07.1913)

Dâhiliye Muhâberât-ı Umûmiye (DH. MUI)

167/20_2 (M. 18.07.1913)

Dâhiliye Siyâsî (DH. SYS)

112-24/61-6_2 (M. 18.08.1913); 112-24/61-4_4 (M. 15.07.1913); 112-24/61-4_4 (M. 15.07.1913); 112-24/61-4_16 (M. 17.07.1913); 112-24/61-2_14 (M. 16.07.1913); 112-24/61-1_8, 9, 10 (M. 13.07.1913); 112-24/61-1_19 (M. 20.07.1913); 112-24/61-1_20 (M. 21.07.1913); 112-24/61-1_20 (M. 14.07.1913); 112-24/61-2_12 (M. 17.07.1913); 112-24/61-1_59, 60 (M. 4.08.1913); 112-24/61-5_3 (M. 19.07.1913); 112/63_1 (M. 15.07.1913); 112/63_4 (M. 19.07.1913); 112/63_5 (M. 20.07.1913); 112/63_2 (M. 19.07.1913); 112/63_6 (M. 20.07.1913); 112/63_7 (M. 20.07.1913); 112/63_6 (M. 20.07.1913); 112/63_9 (M. 21.07.1913); 112/63_18 (M. 22.07.1913); 112/63_14 (M. 22.07.1913); 112/63_21 (M. 23.07.1913); 112/63_48 (M. 29.07.1913); 112/63_12 (M. 24.07.1913); 112/63_23 (M. 23.07.1913); 112/63_33 (M. 28.07.1913); 112/63_36 (M. 28.07.1913); 112/63_41 (M. 30.07.1913); 112/63_42 (M. 01.08.1913); 112/63_67 (M. 06.08.1913); 112/63_44 (M. 03.08.1913); 112/63_89 (M. 05.08.1913); 112/63_70 (M. 09.08.1913); 112/63_95 (M. 16.08.1913); 112/63_50 (M. 31.07.1913); 112/63_142 (M. 26.11.1913); 112/63_94 (M. 12.08.1913); 112/63_109 (M. 18.08.1913); 112/63_73 (M. 13.08.1913);

Dâhiliye Şifre (DH. ŞFR)

419/51 (M. 10.11.1912)

Dosya Usuli İrâde Tasnifi (DUİT)

84/58 (M. 17.09.1913)

Hacı Adil Bey Evrakı (HSDHADB)

2/51 (M. 25.08.1913)

Hâriciye Petersburg Sefareti (HR. SFR. 1)

170/7 (M. 17.07.1913)

Hariciye Siyâsî (HR. SYS)

1967/3 (M. 18.09.1912); 1975/1_22 (M. 17.08.1913); 1975/1_23 (M. 07.08.1913); 2081/22_19 (M. 08.05.1913); 2917/1 (M. 01.08.1913)

Kitaplar

Aydın, H. V. (2023). Balkan Savaşları sırasında Tekirdağ ve Bulgar işgali. *Tekirdağ'ın Kurtuluşunun 100. Yılına Armağan (1922-2022)*. Artikel Akademi.

Balkan Harbi Kronolojisi. (1999). Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk inkılabı tarihi II/II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bıyıklıoğlu, T. (1992). *Trakya'da Millî Mücadele I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kutay, C. (1962). *1913'de Garbi Trakya'da ilk Türk Cumhuriyeti*. İstanbul: Tarih Yayınları.

Mehmed Nihad. (1928). *1328-1329 Balkan Harbi, Trakya Seferi III*. İstanbul: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Onuncu Şubesi.

Mehmed Nihad. (2013). *Balkan Harbinde Çatalca Muharebesi*. (K. Bolat, Haz.). İstanbul: Çatalca Kaymakamlığı Yayını.

Sadrızam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın günlüğü. (1988). İstanbul: Arba Yayınları.

Şıvgın, H. (2012). İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü. *Akademik Bakış*, 6(11), s. 1-15

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Balkan Harbi (1912-1913) II/III. (1981). (H. Süer, Haz.). Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları.

Geliş Tarihi : 05.06.2024
Kabul Tarihi : 03.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1496398>

Özdemir, A. N. (2024). Ahmet Mithat Efendi'nin "Obur" isimli hikâyesinde meddahın sesi ve gölgesi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 277-292. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1496398>

AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN "OBUR" İSİMLİ HİKÂYESİNDE MEDDAHIN SESİ VE GÖLGESİ

Ayşe Nur ÖZDEMİR¹

ÖZ

Meddahlık, Türk tahkiye geleneğini zenginleştiren kollardan biridir. Meddahlar, yüzyıllar boyunca kahvehanelerden saraylara kadar çeşitli mekânlarda kalabalık insan gruplarının karşısına çıkarak irticalen anlattıkları hikâyelerle, yaptıkları taklitlerle hitap ettikleri kitleyi eğlendirmiş ve dinleyenlerin keyifli vakit geçirmesini sağlamışlardır. Özellikle anlatıcı ile dinleyici arasında etkileşime dayanan bu tahkiye kolu, yenileşme devri Türk edebiyatı için de bir model olmuştur. Tanzimat Dönemi Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden olan Ahmet Mithat Efendi, ilk Avrupalı hikâye ve roman denemelerini yaparken bu zengin ve köklü geleneğin etkisinde kalmıştır. Roman türüne hazırlık safhası olarak değerlendirilebileceğimiz, 1870-1894 yılları arasında yayımlanan *Letâif-i Rivâyât* külliyesi, bir tiyatro ve geri kalanı hikâye olmak üzere toplam otuz metni ihtiva eden yirmi beş cüzdendir. Söz konusu külliye üzerindeki eserler, vakayı sondan başlayarak hikâye etmek, hikâyenin nasıl kurgulandığını anlatmak, metne müdahale ederek tıpkı meddahlar gibi muhatapla sohbet etmek, eserin ön sözünü hikâyenin bir parçası hâline getirmek gibi yazarın kullanmış olduğu farklı tekniklerle dikkati çeker. Zikredilen teknikler arasında özellikle meddah üslubu, bu yeni türü halka kabul ettirmek için onun aşına olduğu yöntemleri kullanma yoluna giden yazarın sık başvurduğu yöntemlerden biridir. Bahsi geçen üslup yazarın birçok eserine sirayet etmekle birlikte *Karı Koca Masalı* ve "Dolaptan Temaşa" gibi anlatı metinlerinde daha da görünürdür. Bu zamana kadar özellikle *Karı Koca Masalı* anlatıcı-muhatap ilişkisi bağlamında ele alınarak değerlendirilmiş ve söz konusu anlatıda hâkim olan anlatıcının özellikleri üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte belirtilen üslubun *Letâif-i Rivâyât* külliyesinin on üçüncü hikâyesi olan "Obur"da tam manasıyla kullanıldığı ve hikâye kişilerinin meddah hikâyelerinin kalıplaşmış tipleriyle çok benzer olduğu görülür. Yapılan literatür taramasında "Obur" üzerine, özellikle onun meddahlık geleneği ile bağdaşan yönlerini ortaya koyan bir çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle bu makalede "Obur"un meddah hikâyeleriyle benzeşen yönleri üzerinde durularak Ahmet Mithat Efendi dolayısıyla Tanzimat Dönemi'nde eski hikâyecilik geleneğinin izlerini sürmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sözlü gelenek, Meddah hikâyeleri, Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivâyât*, Obur

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, aysenurozdemir@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1555-7824>

Date Received : 05.06.2024

Date Accepted : 03.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1496398>

Özdemir, A. N. (2024). The voice and shadow of the meddah in the “Obur” by Ahmet Mithat Efendi. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 277-292. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1496398>

THE VOICE AND SHADOW OF THE MEDDAH IN THE “OBUR” BY AHMET MİTHAT EFENDİ

Ayşe Nur ÖZDEMİR²

ABSTRACT

Meddah is one of the branches that enrich the Turkish narrative tradition. For centuries, the Meddahs have appeared in front of large groups of people in various places from coffee houses to palaces, entertained the audience they addressed with the stories they told and the imitations they made, and ensured that the listeners had a pleasant time. This branch of narration, which is based on the interaction between the narrator and the listener, has also been a model for the renewal period of Turkish literature. Ahmet Mithat Efendi, one of the leading figures of Turkish literature of the Tanzimat period, was influenced by this rich and deep-rooted tradition while making his first practices in the field of European stories and novels. The *Letâif-i Rivâyât* collection, published between 1870 and 1894, which can be considered as a preparatory stage for the novel genre, consists of twenty-five fragments comprising a total of thirty texts, one of which is a drama and the rest are stories. Until this time, especially *Karı Koca Masalı* has been evaluated in the context of the narrator-interlocutor relationship and the characteristics of the omniscient narrator in this narrative have been emphasized. However, it is observed that the aforementioned style is fully used in “Obur”, the thirteenth story of the *Letâif-i Rivâyât*, and that the characters of the story are very similar to the stereotypes of the meddah stories. In the literature review, it has been determined that there is no study on “Obur”, especially one that reveals its aspects that are compatible with the meddah tradition. For this reason, in this article, it is aimed to trace the old storytelling tradition in the Tanzimat period through Ahmet Mithat Efendi by focusing on the similarities between “Obur” and the meddah stories.

Keywords: Oral tradition, Meddah stories, Ahmet Mithat Efendi, Letâif-i Rivâyât, Obur

² Assist. Prof. Dr., Trakya University, Faculty of Letters, aysenurozdemir@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1555-7824>

Giriş

Halkı Avrupalı hikâye ve roman okumaya alıştırmak, belli bir okur zümresinin oluşmasını sağlamak amacıyla sanatını "sosyal fayda" istikametinde kullanan, bu anlamda gazeteyi bir "vasıta" olarak gören, hikâye ve romanlarını önce tefrika suretiyle gazetede yayımlayan Ahmet Mithat Efendi'nin izlediği yol, "[B]atılı hikâye ve romanla Türk halk hikâyelerini uzlaştırmaya çalışan yoldur." (Akyüz, 1995, s. 68) Halk hikâyelerinin bir nevi modernleştirilmesi olarak yorumlanabilecek bu yolda, eski hikâyecilik geleneğinin birçok özelliğini, yerli unsuru bulmak mümkündür (Akyüz, 1995, s. 68). Başta Namık Kemal gibi Tanzimat Dönemi aydınları her ne kadar Batı'yı model alıp eski tecrübeleri bir kenara bırakmaya çalışsa da onların içinde yetiştikleri gelenekten kopmaları kolay olmamıştır. Dolayısıyla Batı edebiyatıyla temaslardan sonra Türk edebiyatına çeviri ve taklit yoluyla girdiği kabul edilen roman, "yeni şartlara göre yaşayabilecek unsurları muhafaza etmiş, hayatiyeti kalmamış olan şeyleri atmıştır." (Boratav, 2017a, s. 314-315) Tanzimat Dönemi'nin en belirgin özelliği olan "ikilik" hem roman, tiyatro gibi Batı ile temaslardan sonra Türk edebiyatına giren yeni türlerde hem de şiir gibi köklü türlerde kendini gösterir. Bu dönemde verilen ilk roman örneklerinde yeni türün gereklerini tam anlamıyla karşılayamadığı, denemelerin eski Türk hikâyeciliğinin izlerini taşıdığı görüşü hâkimdir.

Hitap ettiği kitlenin seviyesini dikkate alan ve kendisi de bu kitle gibi halk ve meddah hikâyelerinin etkisinde bulunan Ahmet Mithat Efendi, söz konusu hikâyelerin tekniğini kaleme aldığı eserlerde kullanır. Bu teknik hemen hemen yazarın tüm eserlerine sirayet etmekle birlikte bunların içinde tam anlamıyla meddah hikâyesi olarak nitelendirilebilecek olanlar da bulunmaktadır. Yazarın *Karı Koca Masalı* ve "Dolaptan Temaşa", "Obur" gibi hikâyelerinde eski hikâyecilik geleneğinin, meddah üslubunun izlerini bulmak mümkündür (Boratav, 2017a, s. 317). Ondaki meddah etkisi, özellikle tahkiyede ve üslupta ortaya çıkmaktadır (Akyüz, 1995, s. 75). Kenan Akyüz'ün "tam bir meddah hikâyesi" (1995, s. 75); Mustafa Nihat Özön'ün "meddah ağzına geçmiş, Ortaoyunu -terim yerindeyse- repertuarına girmiş bir konu" (2009, s. 237) olarak değerlendirdiği "Dolaptan Temaşa", Pertev Naili Boratav (2017a, s. 317) tarafından da sadece meddahların değil, orta oyunu ve Karagöz sanatçılarının da biraz değişik şekilde ele almış oldukları bir tema üzerine inşa edilen bir hikâye olarak nitelenir. Dolayısıyla yazarın söz konusu hikâyeleri başta olmak üzere eserlerinin çoğuna bir meddahın sesi ve gölgesi düşer. Bununla birlikte bugüne kadar meddah üslubunun yansıdığı eserlerinden "Obur" üzerine ayrıntılı bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada anlatıcı-muhatap arasındaki ilişkiye odaklanılarak hikâyenin meddah geleneği ile benzeşen ve ayrışan yönleri üzerinde durulacak ve söz konusu dönemde bir senteze ulaştığı düşünülen yazarın eserlerinin ilgili yönü "Obur" üzerinden örneklenecektir.

Meddah Hikâyeleri ve Meddahlık Geleneği

Türk edebiyatında zengin ve köklü bir birikimin mahsulü olan tahkiye geleneği, geçmişten beri varlığını sürdürülmüştür. Bozkır kültürünü karakteristik olarak icra eden Türklere hikâye anlatma görevini kopuzuyla dıyar dıyar dolaşan "ozan"ın üstlendiği görülür. İslamiyet'in kabulüyle birlikte "âşık-saz şairi" adını alan bu ozanların anlatıları da konuları bakımından çeşitlenip değişmeye başlar. İslamiyet'in kabulü ve Arap, Acem kültürleriyle olan temasın etkisi kaçınılmaz bir biçimde kullanılan tabirlere de yansır. Arapça "methedici, övücü"

anlamlarına gelen “meddah” kelimesi, Anadolu’da 17. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmakla birlikte, bunun öncesinde Arapların “kussas” ve Acemlerin “kıssa-han” tabirleri kullanılır (Köprülü, 1999, s. 362-363).³ Başlangıçta dinî konuları ele alan, peygamber ve ailesinin hayatını, kahramanlıklarını öven, İslam fetihlerinden bahseden meddahlar, daha sonra din dışı konulara yönelir ve “kıssa-han” şeklinde anılmaya başlanır (Köprülü, 1999, s. 367). Hikâye anlatanın tavsif edilme biçimi değişse de bu değişim ve gelişim, aslında hikâye anlatma geleneğinin köklü geçmişinin, sürekliliğinin bir işaretidir.

16. yüzyılın sonlarında İstanbul’da kahvehanelerin sayısının artmasıyla meddah-kıssahanların halk arasında da rağbet görmeye başladığı söylenebilir (Köprülü, 1999, s. 379-380). Ayrıca 18. yüzyılda yabancı tesirlerin azalması ve yerli özelliklerin artmasıyla meddahların anlattıkları hikâyelerin mevzuları da değişir (Köprülü, 1999, s. 400). 19. yüzyılda ise İstanbul’un muhtelif semtlerinde ve İstanbul dışında çok sayıda meddahın bulunduğu, ayrıca bu meddahların birkaç işi birlikte yürüttükleri, Karagöz oynatıp orta oyununda belli tipleri canlandırdıkları ve tuluat tiyatrolarında çalıştıkları görülür (Nutku, 1997, s. 31). Farklı kaynaklardan beslenen meddah muhayyilesi dolayısıyla zengin bir dağarcığa kavuşur.

Köklü bir gelenekten süzülüp gelen meddahın kalıplaşmış sözleri, davranışları ve sanatını icra ederken kullandığı tamamlayıcı aksesuarları vardır. Hikâyenin sonunda genelde kıssadan hisseyi veren meddah, hikâyesini daha etkili kılmak, taklitleri canlandırmak, dinleyicinin dikkatini toplamak, akıcılığı ve sürükleyiciliği sağlamak için performansının etkin bir bileşeni olarak mendil ve değnek gibi aksesuarları kullanır.⁴ Meddahların anlattıkları hikâye dağarcığına dair mevcut kaynaklar az olmakla birlikte araştırmacıların, hikâyelerin benzer özelliklerine dikkat çektiği görülür. Pertev Naili Boratav, *Hançerli Hanım*, *Letâifname*, *Tayyarzâde*, *Cevri Çelebi*, *Kanlı Bektaş*⁵ gibi halk hikâyeciliğine yaklaşan bir sınıf hikâyeye değinerek bunların en önemli özelliğinin realist olmaları, olağanüstü unsurlara ve motiflere yer vermemeleri olduğunu belirtir. Bu hikâyelerin son asır İstanbul meddah hikâyelerinin yazıya geçirilmiş ilk şekilleri olduğu, meddahların bu örneklerden yola çıkarak hikâyelerini kurdukları tespitini yapar.⁶ Nesilden nesile anlatılan bu hikâyelerin yazıya geçirilenleri ise son derece azdır. Bu metinler ancak 19. yüzyıl içinde, çok nadir olarak basılmıştır; onların birkaçı ise yabancı bilim adamları tarafından sistematik olarak düzenlenip yayımlanmıştır.⁷

³ Selim Nüzhet de Arapların “kassas”, Acemlerin “kıssahan” ismini kullandıklarını belirtir ve kıssahan ile meddah kelimelerinin neredeyse eş anlamlı olduğuna dikkat çeker. Bununla birlikte aralarındaki fark kıssahanların söylenmek üzere yazılmış olan hikâyeleri okumasına mukabil meddahların bu işi irticalen yapmalarındadır. Yani kıssahanlar okurken meddahlar ezberlemeden, hikâyenin konusunu hatırlarında tutarak anlatırlar (2021, s. 12, 14).

⁴ Ellerini ya da değneğini kullanmak suretiyle hikâyesini sunmak üzere hareketler yapan meddah, “Hak dostum hak!” diyerek sözüne başlar ve ardından hikâyedeki taklitleri sıralayarak bir kıta veya beyit okur. Hikâyesini anlatmaya başladığında öncelikle hikâyenin geçtiği yeri, kahramanların isimlerini verir. Her türlü şüphenin, yanlış anlamamanın önüne geçmek için de ismin isme, semtin semte benzediği uyarısında bulunur. Anlattığı hikâyenin kitaplarda bulunduğunu, bir mecmua kenarına kaydolduğunu haber verir. Son olarak seyirciden sürçülisanı için af dileyerek, bir sonraki hafta daha güzel bir hikâye anlatma vaadiyle tıpkı Karagöz ve orta oyununda olduğu gibi hikâyesini sonlandırır. Bazı meddahlar ise kıssadan hisseyi açıklayarak hikâye anlatımını bitirir. Bazen de kıssanın sonunu söyleyerek dinleyenlere bırakır. Ayrıntılı bilgi için bk. Gerçek, S. N. (2021). *Türk temaşası*. Ötüken Yayınları, s. 43, 45; And, M. (1967). Meddah, meddahlık, meddahlar. *Türk Dili*, XVII (195), s. 239-241; Boratav, P. N. (2017b). Türk halk temaşası. *Folklor ve edebiyat II*. Bilgesu, s. 513-514.

⁵ Özdemir Nutku bu hikâyelere *Sansar Mustafa*, *Celâl-Cemâl* ve *Kadı Hüseyin Sinobî*’yi de ekler (1997, s. 26).

⁶ IV. Murat döneminde geçen söz konusu hikâyelerin hepsinin teması hemen hemen aynıdır. İstanbul’un zengin muhitlerinde yaşayan kişilerin eğlencelerinin ve başlarından geçen tehlikeli maceralarının bu hikâyelerde işlendiği görülür (Boratav, 2015, s. 144-145).

⁷ Özdemir Nutku, 18. yüzyıla ait bir yazmadaki meddah senaryolarını ele alır. Yazmanın başında o dönemdeki ünlü meddahların ve meddah senaryolarının adları verilir. 56 hikâyenin yalnızca ilk 13’ünün konusu yazılmıştır, bir tanesi ise tamamlanmamıştır. Hikâyelerde ele alınan konular, dönemin yozlaşmışlığını ortaya koymaktadır. Meddahlar tarafından seyircinin ilgisini çekecek olayların anlatıldığı göz önünde bulundurulunca kadın-erkek ilişkileri, eğlence ve içki toplantıları, kayık gezintileri, ada sefalari, varlıklı kişiler ve çeşitli sanatçılara ilgi gösterildiği anlaşılır (1997, s. 87-89).

Meddah, seçmiş olduğu konu ile kendisini dinleyen kalabalık üzerinde acıma, korku, üzüntü, merak gibi duygular uyandırarak hikâye kişileri ile dinleyici arasında bir özdeşlik kurmak ister (And, 1967, s. 237). Günlük konuları, yaşamdan kesitleri gerçekçi bir şekilde ele alan meddah, bu gerçekliği, çevresini, toplumu gözlemleyerek ve inceleyerek yakalar. İnsanları sokak, kahve, vapur gibi muhtelif mekânlarda gözlemledikten sonra, tüm gözlemlerini belleğine yerleştirir ve hikâye anlatırken kişisel becerilerini de kullanarak derlediklerini yansılar (Nutku, 1997, s. 57). Meddahın kullandığı tekniğin bir diğer önemli özelliği ise hikâyesini anlatırken olayın dışına çıkması, anlattığı hikâyeye yabancılaşarak araya bir fıkra, kısa hikâye, çeşitli açıklamalar veya bir yemek tarifi "sokuşturma[sıdır]" (Nutku, 1997, s. 60).⁸ Bu özelliği, geleneksel Türk oyunlarının neredeyse tümünde bulunan konudan sapma tekniği olarak nitelendirebiliriz. Çoğunlukla halkın konuştuğu dili kullanan meddah, atasözlerinden, deyimlerden yararlanmakla birlikte hikâyenin başında veya içinde kullandığı kimi şiir ve türkülerde, manzum ya da mensur olsun, edebî denilebilecek Osmanlı Türkçesini kullanır. Dil özellikleri açısından meddahın en renkli yanı ise çeşitli şiveleri ustaca taklit etmesidir (Nutku, 1997, s. 136-137). Tüm bu öne çıkan özellikleriyle yüzyıllardır önemli bir dinleyici kitlesi oluşturan meddahlar, kendilerini dinleyerek yetişen bir neslin kaleme aldığı eserleri de ister istemez etkilemiştir.

Literatür Taraması

Roman türünün Batı'dan yapılan çeviriler ve taklitlerle Türk edebiyatına girdiği araştırmacılar tarafından kabul edilen yaygın bir görüştür. Başta Namık Kemal olmak üzere Tanzimat Dönemi aydınlarının kendilerinden önceki edebî geleneğe birçok yönden muhalefet ettikleri görülür. Bununla birlikte destanlar, efsaneler, masallar, halk hikâyeleri ve meddah hikâyelerinden oluşan kadim sözlü anlatı geleneği ister istemez Tanzimat Dönemi'nde yeni bir edebî gelenek kurmayı hedefleyen isimleri etkilemiştir. Kaleme alınan ilk hikâye ve roman örneklerinde bu sözlü anlatı geleneğinin kimi kurgusal olanaklarından, motiflerinden yararlanıldığı dikkatleri çekmektedir.⁹

Pertev Naili Boratav, Türk hikâye ve roman denemelerinin yapıldığı 1870-1880 yıllarının, aynı zamanda halk hikâyelerinin de yazılı olarak tespit edilmeye ve kitleselleşmeye başladığı yıllar olduğunu belirtir. Halk arasında söylenegelen ve Abdi isimli bir zat tarafından yazıya geçirilen *Kalyopi'nin Sergüzeşti* gibi vakası IV. Murat zamanında geçen *Hançerli Hanım, Tayyazâde, Cevrî Çelebi, Letâifname, Tıflî ile Kanlı Bektaş* adlı bir dizi realist hikâye de bu dönemde yazıya aktarılıp yayımlanmıştır ve bunların hepsine meddah hikâyesinin "üslubu", "edası", "mevzuu" sirayet etmiştir (2017a, s. 318). Dolayısıyla bir yandan Batı'dan yapılan çeviriler ve taklit ile ilk roman denemeleri sürdürülmekteyken bir yandan da halk hikâyelerini, meddah hikâyelerini çok iyi bilen bu aydınların yerli kaynaklardan beslenmesi, sözlü gelenek ürünlerinin yazıya geçirilmesi devam etmektedir.

⁸ Nutku, meddahların atasözü, fıkra, anekdot, şiir, türkü, efsane ve halk arasında yaşayan kısa hikâye gibi olay dizisine yaptıkları eklemelere "yapı-ekleri" demektedir (1997, s. 105).

⁹ Güzin Dino, Namık Kemal'in *İntibah* romanını ele aldığı *Türk Romanının Doğuşu* isimli çalışmasında Avrupalı romanın yanı sıra eserin kaynakları arasında *Hançerli Hanım Hikâyesi-i Garibesi*'nin olduğuna dikkatleri çeker. *İntibah* ile bu halk hikâyesi arasında önemli benzerliklerin olduğunu tespit eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Dino, G. (1978). *Türk romanının doğuşu*. Cem Yayınevi. Pertev Naili Boratav, Ahmet Mithat Efendi'nin hemen hemen bütün eserlerine, Şemsettin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ı ile Emin Nihat'ın hikâyelerine Avrupa romanı kadar eski Türk hikâyeciliğinin karakterinin yansıdığını belirtir (2017a, s. 316). Özdemir Nutku da Paul Horn'un Ahmet Mithat Efendi'nin ilk romanlarını usta bir meddah gibi kaleme aldığı, Şemsettin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ının "şive taklitleri", "konuşma örgüsü", "yapısal özellikleri" ile meddah hikâyelerine benzediği yönündeki tespitini aktarır (1997, s. 93).

Bu etkinin doğal bir sonucu olarak Tanzimat Dönemi yazarlarının ilk roman tecrübelerinde başvurdukları teknikler, meddah hikâyelerine bağlanabilecek özellikler taşır. Öncelikle bir okur kitlesi gerektiğinin farkında olan Ahmet Mithat Efendi, sözlü kültür geleneğinin hâlâ revaçta olduğu bir dönemde okuru bu yeni türe alıştırmak için onun çok iyi bildiği ilgili gelenekten yararlanmıştı. Mustafa Nihat Özön, “anadan doğma bir meddah yeteneği”ne sahip olan Ahmet Mithat Efendi’nin meddahların tarzını incelediğini, bu tarzı kendine özgü denecek bir biçim vererek kullandığını, olayları onlar gibi “canlı” ve “plastik” suretlerde tasvir ettiğini belirtir. Batılı eserlerden teknik ve kurgu düzeyinde yararlanan Ahmet Mithat Efendi, bu soyut çerçevelerinin içini bir “meddah edası” ile doldurur (2009, s. 292-293, 298). Dolayısıyla onun hem gelenekten hem de dönemine göre oldukça yeni bir türün, romanın imkânlarından yararlandığı, bir senteze ulaştığı görülür.

Tanzimat Dönemi yazarlarının eserlerinde kullandığı sesin, her şeyi bilen, gören, yorumlayan tanrısal yazarın sesi olduğunu belirten Jale Parla, Ahmet Mithat’ı çağdaşlarından bir yönüyle ayırır. Onun da eserlerine tanrısal bakış açılı anlatıcının sesi hâkimdir ancak o karşısındaki kitleyi soyut değil, somut olarak düşünür. Bu nedenle de kullandığı teknik çağdaşlarından farklıdır (2006, s. 26). Bu teknik, Ahmet Mithat üzerine çalışan birçok araştırmacı tarafından “meddah anlatısı tekniği/meddah üslubu/meddah ağzı/meddah edası” (Boratav, 2017a, s. 318; Özön, 2009, s. 298; Parla, 2006, s. 26; Tanpınar, 1977, s. 56) olarak nitelendirilir. Ahmet Hamdi Tanpınar, “Üslûbu esnaf kahvelerinde dinlediğinden hiç şüphe etmediğimiz meddah hikâyelerinin devamıdır. Hiç olmazsa o meşhur ve yorucu ‘deyip de geçmiyelim’leri buradan gelir.” tespiti yanı sıra Ahmet Mithat’ın hayatının da Kafkasya’dan İstanbul’a göç etmiş bir fakir ailenin çocuğu olması itibarıyla bir meddah hikâyesine benzediğini belirtir (1988, s. 456).¹⁰ Anlatıcının okurla “yarenlik” ettiği bu teknik, özellikle kendi döneminden itibaren gerçeklik anlayışıyla ters düştüğü için eleştirilmiş ve yazarın eserleri edebî açıdan uzun yıllar yetersiz bulunmuştur. Örneğin Namık Kemal, *İntibah* mukaddimesinde “Bundan başka hikâye yazmakta bir vazife daha vardır. O da yalnız muhatabı ıslah etmek veya eğlendirmek için münasebetli münasebetsiz, akla ağza ne gelirse söylemek tarz-ı kudemâ pesendânesini terk ile tabîat-ı beşeriyenin tahliline çalışmaktır” (haz. Sazyek ve Sazyek, 2008, s. 44) diyerek eskilerin beğendiği tarzı terk etmek gerektiğine dikkat çeker. Bununla birlikte Parla, bu durumun yalnız Ahmet Mithat’ta görülmediğine, dönemin bir özelliği olduğuna da işaret eder. Yazarların daha önceki yazın türlerini iç içe geçirmesinde romanın komediyle ilişkisi belirgindir ve Ahmet Mithat Efendi “melezleştirme ve komedi ustası”dır. Eserlerini âşık hikâyeleri, meddah, orta oyunu, halk masalları, Fransız romantik romanı gibi çeşitli türlerle dokur. Okurla kurduğu ilişki ise onun bir meddah gibi hareket ettiği izlenimini doğurur. Bununla birlikte Parla, bu üslubun hesaplı bir retorik ustasının elinden çıktığını belirtir (2006, s. 26). Parla, yazarın “metinde boy gösteren kafadar okurla” gerçekçiliği sağlamaya çalışması üzerinde durarak sözde okurun Ahmet Mithat’ı da hitap edilen kitleyi de birebir temsil etmediğini ifade eder. Aslında bir tür kurmaca figür olan bu okur kategorisinin, yazarla okur kitlesi arasında bireysel bir köprü oluşturduğunu ve gerçek okurun ikna edilmesi için şهادetine, teminatına başvurulduğunu dile getirir. Bunu da “cemaatten cemiyete geçişte

¹⁰ “Bu üslûbu o, sanatı, daha iyisi, romancılıkta melekesi ilerledikçe biraz daha genişletir. -Çünkü hakikatte onun sanatı yoktur, melekesi vardır ve halk muharriri olarak belli başlı kusurlarından biri de budur.- Kitap zevki meddah itiyadını okuyucuya unuttuğu gün Ahmed Mithat Efendi’nin romanları okuyucusunu sı[ka]caktır. Roman sanatı, hangi seviyede olursa olsun okuyucuyla kitabın başbaşa kalmasını ister.” (Tanpınar, 1988, s. 460).

başvurulan bir teknik" olarak değerlendirir. Dolayısıyla sorular soran, itiraz eden, bu şekilde cemaatten ayrılan, kalabalıktan sıyrılıp bireyleşen okur, nihayetinde yazarın beklentileriyle uyumlu bir çizgiye gelir ve onun sanatındaki işlevsel boyuta iştirak eder (Parla, 2006, s. 27). Buna göre Parla, yazarın meddahın sesini bir "taktik" olarak "taklit" ettiği, cemaate hitap eden meddah konumundan uzaklaşarak münakaşa ve münazaraya açık, bireyci bir tavra büründüğü tespitini yapar. Cemaati değil de bireyi seçen Ahmet Mithat, bu bağlamda Batı'daki yazarlara çağdaşı olan Tanzimat Dönemi yazarlarından çok daha yakındır (Parla, 2006, s. 29-30). Bu tutumuyla Ahmet Mithat Efendi, okurunu birey olmaya, kişisel olarak kendini keşfetmeye çağırırken sanatını da bir "okul" gibi kullanır.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde anlatıcı-muhatap ilişkisi üzerinde en geniş değerlendirmeleri yapan Nüket Esen, yazarın bu tekniği kendisine yakın bir okur kitlesi yaratarak onun üzerinde gerçeklik duygusu uyandırmak için kullandığını belirtir (2006, s. 70-71; 2014, s. 125-137). Yazarın, tıpkı "Obur"da olduğu gibi eserlerinde okura müdahale ettiği, onu denetim altında tutmaya çalıştığı, yönlendirdiği ya da uyardığı görülür. Ahmet Mithat Efendi aslında gerçek okura ulaşmak üzere metnin içinde bir okur kurgular ve söz konusu kurgusal okuru "muhatap" olarak belirleyerek hikâye, roman boyunca ona seslenir, sorular sorar, onunla konuşur. Ahmet Mithat'ın bu kurgusal okurunun halk hikâyelerini, meddah hikâyelerini dinleyerek yetişen, sözlü geleneğe aşina olan bir muhatap olduğu da aşikârdır.

Meddahın Arzıendami

Ahmet Mithat Efendi'nin 1870'ten 1894 yılına kadar yayımladığı *Letâif-i Rivâyât* serisi, bir tiyatro eseri ve yirmi dokuz hikâyeyi ihtiva eden yirmi beş cüzden oluşur.¹¹ Eserdeki hikâyelerin tamamına yakını telif olmakla birlikte bazı hikâyelerin vakasının Avrupa'da geçmesi, kişi kadrosunun yabancıardan oluşması, bunların Fransızca bir modelin taklidi veya uyarlaması olabileceğini düşündürür ki yazar kimi metinlerinde kaynağının bir Fransız romanı ya da gazete yazısı olduğunu belirtir (Gökçek, 2001, s. IX). Bu külliyyatın on üçüncü cüzünde yer alan, 1885 tarihli "Obur" da geleneksel meddah üslubunun modern hikâyeye başarıyla uygulanması açısından dikkat çeker.

Anlatılacak olan "hikâye" ve bu hikâyeyi sunacak olan "anlatıcı", tahkiye metinlerinin iki temel bileşenidir. Hem hikâye ve romanın konusu hem de bu konunun nasıl anlatıldığı son derece önemlidir. Bununla birlikte bu iki unsurdan anlatıcının daha da öne çıktığı, hikâye ve romanın çoğunlukla klasik örneklerinde en etkili figürü olduğu da açıktır (Tekin, 2022, s. 19). Anlatıcının yüzlerce yıla yayılan evrimi boyunca konumu hem yazarın içinde yaşadığı topluma hem tercih ve eğilimlerine hem de benimsediği sanat anlayışına göre değişir. Gerçek dünyaya ait olan yazarın aksine bir kurmaca dünyaya ait olan anlatıcı, hikâyeyi naklederken kimliğini tamamen gizleyebileceği gibi açık da edebilir. Bu anlatıcının konumu tanrısal olabileceği gibi nesnel, yansız da olabilir. Bu bağlamda "Obur"da tanrısal/ilahi bakış açılı anlatıcının hâkim olduğu görülür. Bu anlatıcı her şeyi bilen, açıklamalar, yorumlar yapan, olaylara müdahale eden, birtakım hükümler veren bir konumdur. Müdahaleleri sıradan bir durum olan bu anlatıcı, aradan çekilmez ve her an varlığını hissettirir, bir tanrı gibi olayları öncesi ve sonrası gibi ayrıntılarıyla bilir, kurmaca kişilerin kafasından geçeni dahi okur. Anlatıcının bakış açısı,

¹¹ Söz konusu dönemde "hikâye"nin romanı da kapsayacak şekilde bir üst terim olarak kullanılması sonucu bu serideki anlatıların türü noktasında farklı görüşler söz konusudur. Bununla birlikte serideki metinlerin büyük çoğunluğunu uzun hikâyelerin oluşturduğu söylenebilir.

kaçınılmaz olarak eserin üslubunu da belirler. “Obur”daki anlatıcının, dilin imkânlarından yararlanmak suretiyle okurla arasındaki mesafeyi bu şekilde kısaltmaya çalıştığı görülür. Elbette yazarın yöneldiği okur kitlesinin seviyesini de unutmamak gerekir. Batılı bir edebî türe halkı ısındırmak isteyen yazar, ustasından öğrendiği hikâyeyi bir kitlenin karşısında anlatan meddahın tavırlarını, jest ve mimiklerini, sesindeki vurgu ve tonlamaları rahatlıkla takip eden dinleyicinin alışkanlıklarını önemser; bu “anlatma sanatçılarının” metne dâhil edilebilecek estetik ilkelerinden, açık ve son derece belirgin üslubundan yararlanma yoluna gider.

Beş bölümden oluşan “Obur”un mukaddimesinde her fenalığın işsizlikten doğacağını vurgulayan anlatıcı, zihni meşgul olmayan insanın akıllara gelmedik şeyler düşüneceğini ifade eder. Bu durum sadece birey için değil toplum için de son derece tehlikelidir. Medeni milletlerde işi gücü ile meşgul olan insanlar, dinlenmeye ayırdıkları vakti de tiyatro, konser gibi türlü etkinliklerle geçirmektedir. Anlatıcı, bir kadının kendi düşünceleri ile baş başa kalmasındansa bir kitap -en âşıkane yazılmış bir roman olsa dahi- (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 383) okumasının sağlayacağı faydaya dikkat çeker. Çünkü roman kişilerinin bazılarını beğenip bazılarını öfke duyarak zihnini meşgul edeceği için başka bir şey düşünmeye vakti kalmayacaktır. “Bir zamanlar İstanbul’umuzda meşguliyet şimdiki derecede değil idi” (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 383) şeklinde yakınan anlatıcı, eskiden hayatın az bir çalışmayla sürdürülebildiği hatta mirasyedilerin çalışmaya bile lüzum görmediği zamanları yâd eder. Ancak artık bu durum değişmiş, en zenginler bile mevcut servetlerinin idaresi için meşguliyet gerektiren bir yol seçmiştir. Bununla birlikte eski işsizlerden örnekler veren anlatıcı, “muziplik” denilen eğlencelerden birtakım fenalıkların doğduğunu hatırlatır. İşte bunlardan bir tanesi de “eğleneyim der iken kendisini âleme eğlence eden” (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 384) Neşati Efendi’nin ibret alınacak hikâyesidir. Bir tür dertleşmeyi andıran bu girişte okur için tavsiye niteliğinde ifadeler kullanan anlatıcı figürü, aynı zamanda hikâyenin bir parçası durumuna gelmekte ve durduğu yeri muhatabına duyurmaktadır.

Vaktini “muziplik” icat etmekle geçiren Neşati Efendi, bu oyunları hazırlarken uşağı Mehmet Ağa’dan yardım almaktadır. Son oyununa ise komşusu olan Anber Molla, Şekerzade ve Hekimbaşı Devaî Efendi’yi de ortak eder. Oburluğu ile meşhur olan ve bu nedenle de “Fil Tahsin” olarak anılan Tahsin Ağa’ya oyun oynamak üzere harekete geçerler. Neşati Efendi, Mehmet Ağa’yı yollayarak Fil Tahsin’i konağına davet eder. Onu bir şekilde oyalayan Mehmet Ağa, ezana yakın bir zamanda konağa getirir. Tahsin Ağa sofraya oturulacağını düşünürken önce kahve ikram edilir. Ardından kahvenin hazmı kolaylaştırmasından başlamak suretiyle yemek bahsi açılır ve mecliste bulunanlar ayrıntılarıyla birtakım yemek tarifleri verir. Zaten karnı çok aç olan Tahsin Ağa, bu yemek tariflerini dinledikçe daha da acıktır. Bununla birlikte sabırla yemeğe oturulacağı zamanı bekler. Ancak misafirler namaz kılmak üzere odadan çıkar. Namazdan sonra ise misafirler evine giderken Neşati Efendi de odasına çekilir. O sırada namazın bu kadar uzamasına şaşırın Fil Tahsin açlıktan bayılıp ayılmaktadır. Nihayet kendisine bir oyun oynandığını fark eder. Baygın bir hâlde yattığı sırada ona karşı farklı duygular besleyen Çeşm-i Cellât Kalfa içeri girer ve Tahsin’in her hareketini yanlış yorumlayarak duygularını ifade etmeye başlar. Nihayet Tahsin’in açlıktan baygınlık geçirdiğini anlayınca ona yemek getirmek üzere odadan ayrılır. Tahsin’in durumuyla eğlenmek üzere odaya dönen Neşati Efendi, onun Çeşm-i Cellât’ın adını sayıklamasından şüphelenir. Sonrasında Tahsin’e iltifat eden Çeşm-i Cellât’ın elinde tepsiyle içeri girmesi üzerine ikisinin arasındaki olası bir

münasebetle ilgili kuruntuya kapılır. Hemen oracıkta kadının üzerine atılır. Çeşm-i Cellât korkudan elindeki tepsiyi düşürür düşürmez Tahsin de yere dökülen yemeği yemeye koyulur. Neşati Efendi, cariyenin bu şekilde çekinmeden Tahsin'in bulunduğu odaya girmesini döneminin geleneksel teamüllerine göre şahsına yapılmış bir hakaret olarak algılar. Hâlbuki Tahsin'in tek endişesi yemektir; yerde bir tek pirinç tanesi kalmayınca dek tüm dökülenleri yerken sırtına inen yumrukları dahi umursamaz. Olanlardan dolayı Tahsin, ertesi gün bir daha gelmemesi ikazıyla konaktan kovulur.

Vakası oldukça basit görünen bu hikâyenin, öncelikle bazı özellikleri itibarıyla son dönem İstanbul meddah hikâyelerine benzediği iddia edilebilir. Bu hikâyelerde genellikle İstanbul'un zengin muhitinde yaşayan mirasyedi bir tipin, çevresini saran dalkavuklarla eğlence ve içki meclislerine devam ederek parasını yemesi ve sıfırı tükettikten sonra yaşadıkları anlatılır. Hikâyenin başkişisi birtakım tehlikeler atlattıktan sonra mutlu sona ulaşırken kötülerin de cezalandırıldığı görülür. "Obur"daki oyunlar ve muziplikler de meddah hikâyelerinden esintiler taşır; aynı zamanda maddi durumu son derece iyi olan ve eğlenceye düşkünlüğü ile bilinen Neşati Efendi hem ava giderken avlanan bir mirasyedi hem de beyhude zevkler peşinde, kalburüstü bir tiptir; zira o, "asrının en büyük safa-perestanından"dır (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 384). Onun da maddi olanakları, elde ettiği gelirin çok iyi olması sayesinde çalışmaya ihtiyacı yoktur. Zamanını türlü muzipliklere, muzırlıklara vakfetmiştir. Örneğin ölçüsüz şakaları da onun avare bir oyunbaz oluşuyla ilgilidir: iftara davet ettiği ihtiyar bir tiryakinin içine barut yerleştirdiği çubuğunun ağzının içinde patlamasına neden olur ve ertesi gün gönderdiği yarım kese akçe ile ihtiyarın başına gelenleri telafi etmeye çalışır. Eğlence anlayışının başkasına zarar verdiğini anlamayacak kadar ölçü bilmeyen Neşati Efendi'nin de çevresinde yaptıklarını takdir eden birtakım dalkavuklar bulunur. Dolayısıyla "Obur"da olaylar, "eğlence" ya da "halk mizahına" yaklaşan bir tutum merkeze alınarak kurgulanmıştır. Hikâyenin sonunda Neşati Efendi'nin ektiğini biçmek suretiyle cezalandırılması ve kıssadan hisselerin nesnesi olması da bu metni meddah hikâyelerine yaklaştırır. Bununla birlikte anlatıcı, okurun kahkahalarla güleceği bu hikâyenin, "mükemmel bir komedy tertibine" (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 385) uygun olduğunu belirtirken metni bir türsel kategoriye yerleştirmek suretiyle geleneksel tahkiyeden ayırmak ister gibidir.

Meddah hikâyeleri ile olan vaka ve motif benzerlikleri hikâyenin kişilerinin kurgulanmasına da kısmen yansımıştır. Anlatıcı, Neşati Efendi'nin muziplikleri hakkında bilgi verirken yaşadığı yeri, ekonomik ve toplumsal durumunu izah eder; bir anlamda onu takdim eder. Meddah hikâyelerinin açıklama bölümünde de dinleyenlere öncelikle hikâyenin geçtiği yer, kahramanların isimleri ve ekonomik, toplumsal durumları hakkında bilgi verilir. Üsküdar'da İhsaniye'de oturan Neşati Efendi'nin birçok mülkü ve bu mülklerden senelik yekûnunu tahmin etmenin mümkün olmadığı bir geliri vardır. Vakanın en mühim kişisinin Neşati Efendi olduğunu belirten anlatıcı, hikâyenin isminin, yine de önemli başka bir kişiye daha işaret ettiğine dikkat çeker. Bu açıklamadan itibaren anlattığı birtakım hikâyelerle "Fil Tahsin"i tasvir etmeye başlar. Kuzguncuk'ta pisboğazlığı sebebiyle Fil Tahsin ünvanıyla maruf olan Tahsin Ağa, hâli vakti yerinde olmasına rağmen başkalarının sırtından geçinen biridir. Mevsimlerden hangisini sevdiği sorulduğunda Ramazan'ı sevdiği cevabını veren Tahsin, böylece iftarı, sahurunu hep başkalarının evinde yaparak karnını doyurduğunu ima etmektedir. Kendisine geliri ve kira alıp almadığı sorulduğunda ise herkesin "mürüvvetinden ne kopar ise",

“diş kirası” (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 386) aldığını belirtir. Bununla birlikte o meddah hikâyelerindeki dalkavuklardan farklıdır. Zekâsı, hazırcevaplığı, saflığı, komik tepkileri ile okurun onu sevmesi sağlanmaya çalışılır. Anlatıcı onu okura daha iyi tanıtılabilmek için özellikle yemeğe düşkünlüğüne dair komik fıkralar anlatır. Onu sopa atmakla tehdit eden kişiye alafrangası olursa memnuniyetle yiyeceğini söylemesinin hikmetini Fransızca “çorba” demek olan “supe” ile kurduğu telaffuz benzerliğiyle açıklar. Bunun gibi daha birçok kelime oyunuyla onun oburluğu mizahi bir üslupla okura nakledilir.

Anlatıcı bu iki eksen kişinin yanında esas vaka etrafında rol alan tali kişiler hakkında da malumat verir. Söz konusu bu tiplerin yine meddah hikâyelerindeki tiplerle olan benzerliği dikkat çekicidir. İçlerinde “asıl dalkavuk” Anber Molla’dır. Bu ünvanı fuzuli olarak gasp eden ve her geceyi başka bir yerde dalkavuklukla geçiren Anber Molla, her bahşişe el açan adamlardandır. Şekerzade’nin asıl ismi ise “Şekercizade” iken asilzadelik merakına düşmesi sonrası “ci” ekini atarak Şekerzade olmuştur. Onun Anber Molla’dan farkı ise babasından kalan servet sayesinde iyi şartlarda yaşamasıdır. Hekimbaşı Devaî ise “şimdiki tabipler gibi bir mektepten yetişmiş, diploma almış”, çeşitli ilimlerde yetkin olanlardan değildir, mevsimine göre baharatlardan yaptığı karışımlarla özellikle “kibara” hizmet etmektedir. Ancak bu hizmeti “tuhaflik” suretinde görünmektedir (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 390). Dolayısıyla asıl vakanın iki kişi tarafından yürütülmesi ve molla, esnaf, hekim gibi halk tabakasına mensup değişik kişilerin metinde yer alması sadece meddah hikâyelerinin etkisiyle açıklanmaz; aynı zamanda Karagöz, orta oyunu gibi geleneksel Türk tiyatrosunun kimi hususiyetlerini de hatırlatır.

Özellikle “Obur” a hâkim olan anlatıcı sesinin ve olayları görme biçiminin meddahın etkisinde olduğu, kimi yönlerden onu taklit ettiği görülür. Anlatıcı, Fil Tahsin’in bu ünvanı nasıl aldığını hikâyeler ile ortaya koyarken benzer bir kalıp kullanır: “Hikâye ederler ki bir gün Fil Tahsin’in bulunduğu bir mecliste karpuzdan bahsolunmuş...” (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 385); “Bir gün mevasimden hangi mevsimi sevdiğini Fil Tahsin’den sormuşlar.”; “Ez-cümle bir gün musikiden bahsolunur imiş. Musikiyi sevip sevmediği Tahsin’den sual edilmiş.” (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 386). Bu girişler, söz konusu hadiselerin bizzat bunları yaşayan veya tanık olan kişilerden duyularak aktarılmış olduğu izlenimini yaratır. Anlatıcının söz gelimi başkalarından duyup öğrendiği bu hikâyelerle gerçeklik intibayı uyandırmak istediği ve anlattıklarına tanıklar göstererek bunu pekiştirmeye çalıştığı düşünülebilir.

Anlatıcının ilgi uyandırma ve eğlendirme taktiklerinden biri de tıpkı bir meddahın etkileşime dayanan canlandırmalarında olduğu gibi hikâye boyunca okura sorular yöneltmektir. Örneğin Tahsin Ağa’nın, konağa her gelişinde Çeşm-i Cellât Kalfa’ya küçük de olsa bir hediye getirmesinin ve şakalarıyla onun gönlünü hoş tutmasının sebebi okura bir soru şeklinde yöneltilir: “Çeşm-i Cellât’a Fil Tahsin’in bu kadar müdara etmesinin sebebinin anlayabildiniz mi? Evvelâ haber verelim ki Çeşm-i Cellât Kalfa öyle çıraklığını, tehhülünü filânını çoktan geçirmiştir. Çünkü kırk yaşını çoktan geride bırakmıştır...” (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 387). Ardından anlatıcı, okura sorduğu soruyu kendisi cevaplar ve Tahsin Ağa’nın Kalfa ile ilgilenmesinin sebebinin onun konağın harem kilercisi olmasından kaynaklandığını belirtir. Zira konağa her gelişinde Kalfa onun karnını doyurmak için kileri ortaya dökmekten geri durmaz: “Çeşm-i Cellât Kalfa’yı Tahsin’in neden sevdiğini şimdi anladınız mı?” (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 387). Benzer bir anlatım Çeşm-i Cellât’ın aklıktan baygınlık geçiren

Tahsin'in yanına geldiği son sahnede de görülür. Anlatıcı, gelen kişinin kim olduğuna dair okurun tahminlerini öğrenmek ister gibi soru sorar ve doğru tahmin etmeleri için de onlara birtakım ipuçları verir. Ardından gelenin Neşati Efendi olmadığını haber verir, okurun başka bir tahminde bulunduğunu varsayar ve bu zannı düzeltir: "Aman Mehmet Ağa mı geldi?" dediniz. Hayır gelen zat Mehmet Ağa dahi değil idi. Erkek bile değil idi. Bir kadın geldi bir kadın! Hem de görmüş olsa idiniz Çeşm-i Cellât Kalfa olduğunu da anlar idiniz." (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 404)

Müdahaleleriyle sesini metne taşıyan anlatıcının görünme biçimleri sadece sorular aracılığıyla gerçekleşmez. Örneğin Tahsin Ağa ile Çeşm-i Cellât Kalfa arasında geçen bir olayı daha hikâye ederek birinci bölümü kapatacağını da okura haber verir: "Şu birinci babımıza nihayet vermek üzere Obur Tahsin ile Çeşm-i Cellât Kalfa arasında gûzar eden bir hâli daha hikâye edelim ki ikisinin de hususiyet-i ahvalleri karilerimizce mükemmelen taayyün eylesin" (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 388). Burada anlatıcının okuru tarafından takip edilme arzusunun yanı sıra yönlendirme isteği belirgindir. Aynı zamanda olay akışındaki bir çatalanmayla, okurun ikisi arasında yaşanan gelişmeleri daha iyi anlayabilmesi için bu hikâye araya sıkıştırılmıştır. Anlatıcı, bölümün kapanışını bir teşrifatçı edasıyla okura duyurup yeni bir bölüme geçerken önceki bölümlerde yaşanan olaylara atıf yapma ihtiyacı duyar: "Yukarıdaki babımızın bir tarafında..." (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 408).

Hikâye ettiği olaylar hakkında sürekli yorum yapmaktan geri durmayan anlatıcı, metinden sesini ve gölgesini eksik etmemektedir. Fil Tahsin'in, Çeşm-i Cellât Kalfa'ya beslediği sevginin kökeni olarak boğazına düşkünlüğünü işaret edecek surette "Cellât" isminin ona satırı hatırlattığı, satırdan da köftelik kıyma yapıldığı ve sırf bu nedenden dolayı onun en kutsal aletlerden biri olduğu yolundaki açıklamaları, bu bağlamda anlatıcı tarafından onun "hâl ve şanına hakikaten daha ziyade yakışık alacak zarifane bir cevap" şeklinde nitelenir (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 387) ve Fil Tahsin'in söylediklerinin okurca da takdir edilmesi istenir: "Obur Tahsin'in ... bir satır hakkında edilecek hürmete kadar tutun da kusur etmemekte olması herhalde şayan-ı dikkat ahvalden değil midir?" (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 387) Anlatıcı, Tahsin'e oynanacak oyunun inceliklerini izah ettikten sonra okurun bu planları beğenmesini bekler: "Mehmet'in hesaplı hareket eylediğini gördükten sonra artık Obur Tahsin için tertip edilen muzipliğin ne kadar mükemmel ve mahirane bir surette icra olunacağını karilerimiz kendi kendilerine hesap edebilirler." şeklindeki açıklama ile okuru yönlendirme, sohbet havasında naklettiklerini okura da onaylatma ihtiyacı hisseder (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 390). Benzer şekilde yemeğin gecikmesinden ve nihayet ev sahibinin misafirlerle birlikte namaza durmasından dolayı Tahsin'in son derece kızması hususunda taraf tutan anlatıcı, sadece ona hak vermekle kalmaz, okurun da kendisine katılmasını ister: "Obur Tahsin'in hiddetine hak vermez misiniz? Yatsıdan sonra taam mı edilir? Ramazan değil ki, bu taamın ismine sahur denilsin." (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 397) Sonrasında anlatıcı, sanki karşısında bu hikâyeyi okuyan değil de dinleyen bir kitle varmış ve onlardan itiraz gelmiş gibi bir üslup ile Tahsin'i savunmayı sürdürür:

Ali Ağa'nın ne kabahati var mı dediniz? Yalnız Ali Ağanın değil, dünya yüzünde bulunan herkesin Tahsin nazarında kabahati o kadar büyük idi ki, hiçbirini affetmek kabil değil idi. Kendisi açlıktan helâk derecesinde bulunduğu hâlde başkalarının karınları tok olmaktan büyük cinayet mi olur? (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 401)

Görüldüğü üzere anlatıcı zaman zaman okura birtakım telkinlerde bulunmakta hatta ona kimi tavsiyeler de vermektedir. Aslında bu tutum, Ahmet Mithat Efendi'nin sanatının da esasıdır: işlevsel olmak. Okurun eğlendirilmesi yanında eğitilmesi de gerekir. Dolayısıyla anlatıcı burada salt kurmaca bir figür olmaktan ziyade yazarın kendisinden de izler barındırır.

Konuların çatallanması ve insicamın sürekli sekteye uğratılması da metin boyunca anlatıcı tarafından istifade edilen meddah yöntemlerindedir. Bu bağlamda Tahsin Ağa'nın bulunduğu mecliste sohbetin bir şekilde yemeklere dair olduğuna dikkat çeken anlatıcının, Devaî Efendi üzerinden konuyu bir şekilde bamyaya pişirme tarifine getirmesi bir örnektir. Meddahın da hikâyesini keserek araya yemek tarifi ya da farklı pratik bilgiler sıkıştırmak gibi kimi açıklamalar sunduğu malumdur. Burada anlatıcının odağını değiştirerek art arda ayrıntılı yemek tarifleri verdiği ve bu tariflerin okurun dikkatini dağıtacak kadar uzun olduğu görülür: “Efendim! Bu etlerin hepsi bir tencereye konulacak. Alabildiği kadar su konulup kaynatılacak. O kadar kaynatmalı ki etler hamur gibi olmalı. Badehu bir astardan süzüp suyunu almalı!” (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 394). Ayrıntılı yemek tarifleri konuyla ilgili gibi görünse de metnin kurgusunu gevşeten sapmalardır. Bu odaktan ayrılmanın ardından Neşati Efendi'nin yeni aldığı aşçının pırasa yemeği, semiz hindi derisinden yapılmış işkembe çorbası ve irmik helvasındaki mahareti aktarılır; anlatı yeniden rotasına çekilir. Bu noktada anlatıcı yine de yemek yemekten başka bir şey düşünmeyen Tahsin Ağa'nın durumu ile ilgili bir değerlendirmede bulunmaktan geri durmaz:

Vakıa yemek biraz gecikti ise de sanki fena mı oldu? İştihalar daha ziyade kuvvet peyda eylediler. Bir taamin lezzetli olması için onu yiyecek olanların ziyadece acıklar ve iştihalarının artık azgın atlar gibi azmaları lâzım gelir. Hatta zeki olan aşçılar ve bilhassa lokantalar müdürleri bu kaideye pek ziyade riayet ederler. Taamı tenavül edecek olan zevatı bir hayli bekletirler. Bu suretle iştihalarını arttırırlar. Ondan sonra dahi yemeği henüz ateşten inmiş olduğu hâlde sıcak sıcak getirince efendi bu taamı parmakları yana yana yemeye çalışarak hele en ziyade lezzeti tabaktan tavana doğru buram buram çıkan dumanından alır (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 396).

Tahsin'in kendisine yapılan bu “edepsizliğe” karşı, konağı alt üst ederek bir karşılık vermeyi düşündüğü esnada duyulan sesin peşi sıra konakta beliren hareketliliği aktaran anlatıcı, okurunun da bu anı görmesini ister gibi ayrıntılı betimlemelere başvurur. Burada doğrudan bir muhatabı varmış da ona hitap ediyormuş gibi ifadeler kullanan anlatıcının sesi, tıpkı dinleyicinin dikkatini tetikte ve hazır tutmaya çalışan bir meddahı andırır:

Derken hanenin içeri taraflarından bir kapı açılmasın mı? Hafifçe bir ayak patırtısı peyda olmasın mı? Obur Tahsin'de kendisine yeniden ümit gelmişçesine bir hareket var, bir kulak kabartışı var ki görseniz komikliğine gülmeden ziyade herifin çehresindeki çılgınlık tavrından ürkersiniz (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 402).

Tahsin Ağa, Neşati Efendi'nin kendisine bir oyun oynadığını anladıktan sonra, rüyasında sayıklıyormuşçasına ona küfretmeyi aklına koyar ve kaldığı odaya giren kişinin Neşati Efendi olduğundan şüphe etmeyince küfürleri art arda sıralar. Yine anlatıcının metne uzanıp bir fren mekanizması ya da sansürcü işlevi gördüğü ve okur adına tedbir aldığı bir kesittir bu: “Obur Tahsin ise sayıklayışına anaları, avratları, sinleri, kâfları dahi katarak o kadar inbisat veriyor idi ki şetmlerin bu kadar izahına sahifelerimiz müsait değildir.” (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 404) Ancak içeri giren Çeşm-i Cellât Kalfa'dır. Burada beklentinin boşa çıkmasından ve

yanlışıktan dolayı anlatıcı, odadaki karşılaşmayla birlikte yaşananların âdeta bir "komedyaya" dönüştüğünü belirtir. Zaten o, anlatacaklarından bir tiyatro tertip edilebileceğini ve türsel olarak metnin nasıl işaretlenebileceğini eserin en başında da belirtmiştir. Metnin mizahi unsurları Kalfa'nın yanlış anlamalarıyla daha da şiddetini artırır. O, Tahsin Ağa'nın ayılıp bayılmasını "âşıkane naz"a hamleder. Açlıktan mecali kalmayan Tahsin, "kocakarıyı" kaldıramayınca ikisi birden yere yıkılır. Kalfa'nın pençesinden kendini kurtaramayan Tahsin Ağa'nın bu hâli anlatıcının idrakini aşar ve onu da bir okur gibi şaşırtır: "İş artık kalemin kudret-i tasvirinden harice çıktı. Tahsin gibi biz dahi bilemeyiz." (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 406) Burada "Obur"un Karagöz, meddah, orta oyunu gibi geleneksel Türk tiyatrosunun komik unsurundan da yararlandığı iddia edilebilir. Tüm bu etkileri üslubunda kaynaştıran anlatıcı, hitap ettiği kitleyi eğlendiren meddahın söz konusu yönünü içselleştirmiş gibidir. Amaç okuyanı eğlendirmektir ve komik ögesi önce Tahsin'in odaya gelen kişiyi yanlış tahmin etmesiyle, ardından Çeşm-i Cellât ile Tahsin arasında vuku bulan olaylarla ve nihayet bu sahneye Neşati Efendi'nin de dâhil olmasıyla sağlanır. Anlatıcı, Çeşm-i Cellât'ın yoğun duygular içerisinde efendisine kızarak selamlığa doğru gidişinden bahsederken okurla yine hemhâl olur ve bir nevi onun sırasına geçer:

Diyor idi ki:

- Efendi olacak herif ziftin pekini yesin. Benim Tahsin'im aç kalacağına efendi olacak herif açlıktan gebersin. Her gün akşam sabah tıkdığı yetişir. Vampir herif âdeta yemek sıkskası olmuş.

Bu sözleri gerek Tahsin'in ve gerek Neşati Efendinin nasıl bir tavır ile dinlediklerini ve yekdiğerinin suratlarına nasıl baktıklarını bizim tasviratımızdan anlamak için karilerimiz beyhude beklememelidirler. İş artık tasvir ve tahrir imkânının haricine çıkmış idi (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 410).

Ertesi gün, Neşati Efendi'nin önceki akşam ağırladığı misafirleri, Tahsin Ağa'nın geceyi nasıl geçirdiğini öğrenmek amacıyla konağa birilerini gönderirler ancak Mehmet Ağa'nın verdiği bilgilerden gece olan biteni öğrenmişlerdir zaten. Anlatıcı hikâyesini bitirirken tıpkı meddahlar gibi kıssadan hisse verir:

İşte muziplik ile eğlenmek bazı kere insanın kendisini cihana eğlence eder. Eğlence denilen şey dahi akıl ve hikmetin muktezası dahilinde olmaz ise zımmından türlü türlü mazarratlar hâsıl olur. Bereket versin ki Obur Tahsin aleyhine tertip edilen eğlencenin mazarratı o kadar müthiş olmadı. (...) Çeşm-i Cellât Kalfa genç ve Fil Tahsin edepsiz bir şey olsalar idi Neşati Efendi gibi namuslu ve vakarlı bir adam bu ayıba tahammül edemeyerek ihtimal ki helâk olur idi. (...)

Muziplik ile eğlenmek mutadı olanlar için temenni eyleriz ki onlar dahi şu fena âdetlerinin bundan ziyade seyyiesini çekmesinler (Ahmet Mithat Efendi, 2001, s. 412).

Ahmet Hamdi Tanpınar, "Obur"u örnek göstererek Ahmet Mithat'ın "sofra" kullanımıyla ilgili olumsuz kanaatlerini ortaya koyar. Bu bağlamda sofraya, Ahmet Mithat'ın sanatında öne çıkan bir motiftir. Yemeğin, malzemesine varıncaya kadar hazırlanışı, sofranın başında kendisini bulan, "hiç olmazsa iştahlı görünen", "dev iştahlı" Ahmet Mithat için oldukça önemlidir. Bu noktada Fikret'in onun için yazdığı "Yalnız koca bir fem / Bir dağ gibi âdem" mısralarını hatırlatarak bu devin hazmı düşünmeden yediğini ifade eder. Onun okuması, yazması, konuşması da hep bu ölçüsüzlüğe bağlı olarak gelişir (1988, s. 461-462). Bununla

birlikte tüm bu yarenliklerin, araya sıkıştırılan fıkraların, konudan sapmanın, verilen tariflerin okur seviyesi ile ilgili olduğunun da altını çizer, yazar “canı sıkılan insanlara” hitap etmektedir (1988, s. 463). Ahmet Mithat Efendi, muhatabının kim olduğunun, kültürel arka planının farkındadır ve anlatmakla ilgili stratejilerini buna göre oluşturmaktadır.

Sonuç

Ahmet Mithat Efendi'nin hikâye ve romanları üzerine çalışan araştırmacıların yaygın kanaati, onun eserlerinde konumu tartışmalı anlatıcının okurla yarenlik eden bir meddaha benzediği ve dolayısıyla meddah üslubunun bu eserlere sirayet ettiği'dir. Onun “Dolaptan Temaşa” ve *Karı Koca Masalı* gibi metinleri, bu bağlamda pek çok farklı araştırmacı tarafından zikredilir. *Letâif-i Rivâyât* serisindeki hikâyelerden biri olan “Obur” da bu listeye eklenebilir. Kurmaca kişilerden Fil Tahsin'e oynayacağı bir oyunun planlandığı gibi gitmemesiyle kazdığı kuyuya kendi düşen ve gülünecek hâle gelen Neşati Efendi'nin etrafında gelişen bu hikâyenin bazı özellikleri itibarıyla son dönem İstanbul meddah hikâyelerine benzediği görülür. İlgili gelenekle metin arasındaki olası benzerlikler üslubun da ötesine uzanır. Hem anlatıcı hem onun tarafından aktarılan hikâye hem de metindeki şahıs kadrosu meddah hikâyeleriyle benzerlikler ve koşutluklar taşır. Bunlardan en belirgin olanı, anlatıcının kurgulanma biçimine bağlı sergilediği kimi tutumlardır. Anlatıcının tıpkı karşısında kendisini “dinleyen” somut, canlı bir kitle varmışçasına mesafe koymadan duygudaşlık, özdeşlik kurarak sohbet havasında okura hitap edip sorular yönelterek, onun vereceği muhtemel tepkilere göre hareket ederek tıpkı bir meddah gibi hikâyeyi naklettiği görülür. Öncelikle hikâyenin geçtiği dönem, hikâye kişilerinin ekonomik ve toplumsal durumu ile ilgili bilgi vererek bir fon oluşturan anlatıcı, asıl vaka ile bağlantılı olmasına rağmen yine de ondan bir tür sapma olarak değerlendirilebilecek bağımsız küçük hikâye ya da fıkralarla metnin çeperini genişletir. Bu ana çizgiden sapmalara rağmen geleneğe uygun şekilde hikâyesini sonlandırırken ise kıssadan hisse vermeyi ihmal etmez.

Hikâyesini özellikle dinleyicinin vereceği tepkiye göre kurgulayan meddah, her seferinde farklı bir yaratıcı hüner sergileme yoluna gider; zira onun asıl hedefi muhatabının sürekli ilgisidir. “Obur”da da durum bir bakıma bu şekildedir; anlatıcı okurun vereceği muhtemel tepkileri tahmin etmeye çalışır, zaman zaman onun yerine çıkarımlarda bulunur ve bazen de kendi beklentilerini, tahminlerini, yargılarını ona onaylatmaya çalışır. Açıklamalar yapan, yorumda bulunan, hikâye boyunca varlığının gölgesini metne sarkıtmaktan sakınmayan anlatıcı, yer yer okura telkinlerde de bulunur. Yazarın hem kendisinin hem de halkın aşına olduğu bir geleneğe doğrudan yaslanırken bu tür hamleler yapması kaçınılmazdır. Gerçek dünyadaki yazar ile kurmaca dünyanın ürünü olan anlatıcıyı birbirinden ayırmak gelişmiş bir roman anlayışında artık sıradan bir durum olsa da ilgili dönemde her ikisi arasındaki sınırlar oldukça bulanıktır. Dolayısıyla yazarın geleneksel ve modern olanı sentezleyen tutumu bu açıdan dikkate şayandır.

Meddah hikâyeleri ile “Obur” arasındaki bir diğer benzerlik ise hem muhtevada hem de şahıs kadrosunda göze çarpar. Meddah hikâyelerinin basmakalıp konularından biri, İstanbul'un zengin muhitinde yaşayan mirasyedi bir tipin, çevresini saran dalkavuklarla eğlence ve içki meclislerine devam ederek parasını yemesi ve mirasından olduktan sonra başına gelenlerdir. “Obur”da Neşati Efendi bu basmakalıp tipin bazı yönleri değiştirilmiş bir türevi ya da yinelemesidir. Maddi imkânlar bakımından son derece iyi bir konumda olan Neşati Efendi,

vaktini muziplik yaparak, etrafındaki insanlara oyunlar oynayarak geçirir. Buna ek olarak "eğlence" ya da "halk mizahı" merkezinde geliştiği söylenebilecek bu hikâyede Neşati Efendi'nin çevresini saran ve onun her yaptığını takdir eden Anber Molla, Şekerzade ve Hekimbaşı Devaî Efendi gibi "dalkavuklar" da meddah hikâyelerinde mirasyedinin etrafındaki tufeyli tiplerin iz düşümü gibidir. Fil Tahsin de meddah hikâyelerindeki zenginlerin etrafını saran tiplere benzemekle birlikte birtakım olumlu özellikleriyle onlardan ayrılır. Benzer şekilde Neşati Efendi'nin parasının yönetimine dikkat etmesi ve kurnazlığı, onu meddah hikâyelerindeki tiplerden bir ölçüde ayırır. Dolayısıyla o, sıfırı tüketerek tam anlamıyla bir "kurban" mesabesine sürüklenmez, ancak yine de kıssadan hissenin nesnesi olmaktan kurtulamaz. Yani yapmış olduğu muzipliklerin bedelini geleneğe uygun şekilde öder. Bu motif de meddah hikâyelerinde iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırıldığı sonlarla bağdaşır.

Hikâye kişilerinin kurgulanışındaki kısmi benzerlikler de meddah hikâyeleriyle Ahmet Mithat Efendi'nin metnini kesiştirir. Örneğin meddah hikâyelerinde önce olayların geçtiği yer, kişilerin isimleri, ekonomik ve toplumsal durumları hakkında bilgi verilerek muhatap anlatılacaklara hazırlanır. Bu bağlamda "Obur"un girişinde de hikâyenin merkezî kişisi olan Neşati Efendi'nin ve akabinde Fil Tahsin'in ilgili yönleriyle dikkatlere sunulduğu görülmektedir. Benzer şekilde anlatıcı, olayların gelişmesine bağlı olarak molla, esnaf, hekim gibi tali kişileri de tanıtır. Esas vakanın sınırlı kişi etrafında gelişmesiyle birlikte halkın farklı katmanlarına mensup çeşitli kişilere yer verilmesi de meddah hikâyeleriyle koşuttur. Elbette bu benzerlikleri sadece meddah hikâyeleriyle sınırlamamak gerekir; aynı zamanda bunları Karagöz, orta oyunu gibi geleneksel Türk tiyatrosu ürünlerinin kimi hususiyetleriyle düşünmek de mümkündür.

Nihayetinde "Obur" geleneksel tahkiye uzlaşımını birçok yönden örneklerken Batılı modern türlere de kısmen açılan "ikili" bir karakter sergilemektedir. Geleneksel özelliklerinin yanında "Obur", yazarın poetikasıyla, hikâyeye gerçekçi dokusunu zedeleyecek şekilde müdahale etmekten geri durmayan baskın anlatıcı konumuyla ve neredeyse her metnine hem eğitici hem de işlevsel bir boyut eklemesiyle örtüşür. Aynı zamanda bu hikâye, modern ve geleneksel kimi kurgu ve içerik olanaklarını bütünleştiren yapısıyla da yazıldığı dönemin "kararsız" ve türsel tanımlara riayet etmeyen benzer metinleriyle aynı çizgide durur.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi (2001). Obur. F. Gökçek & S. Çağın (Haz.), *Ahmet Mithat Efendi Letaif-i Rivayat* içinde (s. 383-412). Çağrı Yayınları.
- Akyüz, K. (1995). *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri*. İnkılap Kitabevi.
- And, M. (1967). Meddah, meddahlık, meddahlar. *Türk Dili*, XVII (195), 236-247.
- Boratav, P. N. (2015). Realist halk hikâyeleri, meddah hikâyeleri, halk teması ve halk hikâyeleri. *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği* içinde (s. 144-153). Bilgesu Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (2017a). İlk romanlarımız. *Folklor ve edebiyat I* içinde (s. 310-326). Bilgesu Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (2017b). Türk halk teması. *Folklor ve edebiyat II* içinde (s. 511-521). Bilgesu Yayıncılık.
- Dino, G. (1978). *Türk romanının doğuşu*. Cem Yayınevi.
- Esen, N. (2006). Ahmet Mithat'ta anlatıcı ve muhatapı. N. Esen & E. Köroğlu (Haz.), *Merhaba ey muharrir! Ahmet Mithat üzerine eleştirel yazılar* içinde (s. 59-72). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Esen, N. (2014). *Hikâye anlatan adam: Ahmet Mithat*. İletişim Yayınları.
- Gerçek, S. N. (2021). *Türk teması*. Ötüken Yayınları.
- Gökçek, F. (2001). Letaif-i Rivayat hakkında. F. Gökçek & S. Çağın (Haz.), *Ahmet Mithat Efendi Letaif-i Rivayat* içinde (s. IX-XXIV). Çağrı Yayınları.
- Köprülü, F. (1999). Türkler'de halk hikâyeciliğine âit maddeler meddahlar. *Edebiyat araştırmaları* içinde (s. 361-412). Türk Tarih Kurumu.
- Nutku, Ö. (1997). *Meddahlık ve meddah hikâyeleri*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Özön, M. N. (2009). *Türkçede roman*. İletişim Yayınları.
- Parla, J. (2006). Rakım Efendi'den Nurullah Bey'e, cemaatçi Osmanlılıktan cemiyetçi Türk milliyetçiliğine Ahmet Mithat'ın romancılığı. N. Esen & E. Köroğlu (Haz.), *Merhaba ey muharrir! Ahmet Mithat üzerine eleştirel yazılar* içinde (s. 17-51). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Sazyek H. ve Sazyek E. (2008). *Yeni Türk edebiyatında önsözler*. Akçağ Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1977). Romana ve romancıya dair notlar I. *Edebiyat üzerine makaleler* içinde (s. 56-61). Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1988). *19uncu asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.
- Tekin, M. (2022). *Roman sanatı I romanın unsurları*. Ötüken Yayınları.

Geliş Tarihi : 29.07.2024
Kabul Tarihi : 01.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1524105>

Özel, A. E. (2024). Toplumsal düzen kavrayışının dönüşümü ve İngiltere’de önleyici polisliğin doğuşu. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 293-315. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1524105>

TOPLUMSAL DÜZEN KAVRAYIŞININ DÖNÜŞÜMÜ VE İNGİLTERE’DE ÖNLEYİCİ POLİSLİĞİN DOĞUŞU

Abdullah Enes ÖZEL ¹

ÖZ

Sanayi Devrimi, kapitalist bir emek piyasası yaratma çabaları ve bu çabaların toplumsal etkileri -o dönemin (hızlı demografik, kentsel ve toplumsal değişimler gibi) tüm çalkantılarıyla birlikte - 18. yüzyıldan itibaren düzenin nasıl yaratılıp sürdürülebileceği ve bu düzene yönelik tehditlerin nasıl ortadan kaldırılabileceğine dair sürekli bir sorgulamaya zemin hazırlamıştır. Söz konusu dönemde toplumsal düzen fikri önemli bir dönüşüm geçirmiş, emek piyasası düzenin gerçekleştiği ana mecra olarak öne çıkmış, yoksulluğun bu düzen içindeki işlevi yeniden tanımlanmış ve nihayetinde bu düzene yönelik tehditler yeniden kategorize edilmiştir. Suç önleme ve önleyici polis hakkındaki tartışmalar da bu sorgulamanın ana unsurlarından biri haline dönüşmüştür. Bu tartışmalar içinde önleyici polis, diğer sosyal politika önlemleri ve kurumlarıyla birlikte, bu tehditleri izale etmenin ve toplumsal düzeni sağlamanın temel araçlarından biri olarak önerilmeye başlanmıştır. Bu tartışmaları takip etmek, önleyici polisliğin başlangıçta yalnızca bireysel suçları önlemek için değil, kendi içinde düzen üreten bir mekanizma olarak görülen emek piyasasını tamamlamak için tasarlandığını göstermektedir. Bu bağlamda, önleyici polislik söylemi yoksulluk, fakirlik ve tehlikeli sınıflar hakkındaki tartışmalarla derinden iç içe geçmiştir. Bu makalenin temel amacı, bu tartışmaları takip ederek önleyici polisliğin tarihsel-toplumsal çerçevesini hem teorik hem de pratik yönleriyle inşa etmek ve günümüz anlamıyla önleyici polisliğin ortaya çıkışının ancak toplumsal düzen fikrine ilişkin bu dönüşümler bağlamında anlaşılabilceğini göstermektir.

Anahtar Sözcükler: Sanayi Devrimi, Suç Önleme, Önleyici Polis, Tehlikeli Sınıflar, Düşkünlük

¹ Dr. iur. Ruhr Universität Bochum’da 2024 yılında hukuk doktorasını tamamladı. enes.ozel88@gmail.com , <https://orcid.org/0009-0004-7878-6899>

Date Received : 29.07.2024

Date Accepted : 01.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1524105>

Özel, A. E. (2024). The Transformation of the Conception of Social Order and the Emergence of Preventive Policing in England. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 293-315. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1524105>

THE TRANSFORMATION OF THE CONCEPTION OF SOCIAL ORDER AND THE EMERGENCE OF PREVENTIVE POLICING IN ENGLAND

Abdullah Enes ÖZEL²

ABSTRACT

The Industrial Revolution, the efforts to create a capitalist labor market, and the social effects of these efforts—along with all the turbulence of that period (rapid demographic, urban, and social changes)—laid the groundwork from the 18th Century onwards for continuous questioning of how order can be created and maintained, as well as how threats to this order can be removed. During this period, the idea of social order underwent a fundamental transformation. The labor market was suggested as the main base, in which the order is realized, the function of poverty in this order was redefined and ultimately the threats to this order were recategorized. The debate about crime prevention and preventive police became one of the main aspects of this questioning. Within these discussions, preventive police, along with other social policy measures and institutions, was proposed as one of the main means of controlling these threats and maintaining social order. However, these discussions show that preventive policing was not initially designed solely to prevent individual crimes but rather to complement the labor market, which is seen as an order-producing mechanism in itself. In this regard, the discourse on preventive policing is deeply intertwined with debates about poverty, pauperism, and dangerous classes. The main aim of this article is to construct the historical-social framework of preventive police in its theoretical as well as practical aspects while following these discussions, and to show that the formation of preventive police in the today's sense can only be understood in the context of these transformations regarding the idea of social order.

Keywords: Industrial Revolution, Crime Prevention, Preventive Police, Dangerous Classes, Pauperism

² Dr. iur., Completed his doctorate in law at Ruhr University Bochum in 2024. enes.ozel88@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-7878-6899>

Giriş³

Suçun önlenmesi, Aydınlanma döneminden beri, cezalandırmanın önemli işlevlerinden biri – belki de en önemlisi- olarak tanımlanmıştır. Ceza artık sadece, suçlunun suçun karşılığında görmesi gereken bir karşılık, kefaret ve misilleme ya da topluluğun suçludan aldığı bir intikam değil, Foucault tarafından semio-teknik (Foucault, 1977, s. 94; 103) olarak adlandırılan bir şekilde belli mesajlar ileterek suçun önlenmesine yarayan bir enstrümandır da.⁴ Dolayısıyla suç önleme işlevi, cezanın rasyonelleştirilmesi ve meşruiyet kazanması açısından da önem kazanmıştır. Böylece irrasyonel, ölçsüz ve taşkın olduğu öne sürülen geleneksel/Aydınlanma-öncesi ceza yaklaşımına karşı cezalandırmaya rasyonel bir temel ve ölçü sağlanmaya çalışılır. (Beccaria, 2016; Bentham, 1876). Fakat cezalandırma ancak bir suç varsa söz konusu olabilir, suça sıkı sıkıya bağlı bir suç-sonrası fenomenidir. Dolayısıyla cezalandırmanın önleyici işlevlerini yerine getirebilmesi için daha önce bir suçun işlenmiş olması gerekir.

Halbuki Aydınlanmacı ve faydacı ceza hukuku felsefesinin cezalandırmanın insanların zihinlerini suç işlemeden celbedeceği (veya bunu amaçlaması gerektiği) varsayımına dayanan bu soyut kavrayışına karşı erken-liberal dönemden itibaren suç önleme hep çok daha karmaşık bir söylemin, bu söylemle ilişkili stratejilerin ve yönetsel-teknolojik tasavvurların merkezi bir parçası olmuştur. Henüz suç işlenmeden, suçun işlenmesi beklenmeden müdahil olunması gerektiğine dair bir kaygı ve bu kaygıyla ilişkili stratejiler ve teknolojiler suçun önlenmesinde ceza hukukuna Aydınlanma düşünürlerinin atfettiği rolü kısmen daraltmış ve dönüştürmüştür. Bu makale de “suçun önlenmesi” konusundaki kaygının nasıl dönüştüğünü ve bu dönüşümün nasıl “önleyici polislik” kurumunun doğuşuna yol açtığını ele almayı amaçlamaktadır.

Makale, en başta suçun önlenmesine dair söz konusu kaygıyı daha geniş bir dönüşüm zemininde ele almayı amaçlamaktadır. Bu dönemdeki “suç önleme” yaklaşımının zeminini ve çerçevesini çizen, ona stratejilerini ve tekniklerini veren toplumsal düzene ve dolayısıyla düzensizliğe dair daha yaygın söylem ve yönetim yapılarıdır. Dolayısıyla makale de bunun peşine düşmekte, toplumsal düzenin ve bu düzeni sağlayacak mekanizmaların kavranışında yaşanan dönüşümü, özellikle kapitalist bir emek piyasasının yaratılması sürecine odaklanarak ele almaktadır. Daha sonra da önleyici polisle ilgili erken teorik ve pratik girişimleri söz konusu dönüşüm bağlamında değerlendirmekte, önleyici polisin ortaya çıkış dönemindeki teorik zemininin ve pratik yansımalarının bu daha geniş dönüşüm içinde nasıl anlamlandırılabilirliğini sorgulamaktadır.

Toplumsal Düzenin Kurucusu Olarak Emek Piyasası

18. Yüzyıl ortasından itibaren toplumsal düzenin kavranışında önemli bir dönüşüm yaşanmış ve bu dönüşüm nihai olarak “toplumsal düzensizliği” ve özellikle de “suçu” kavrayışı da temelden dönüştürmüştür. Liberal yönetim rasyonalitesi toplumu, zaten içinde belli bir düzen barındıran doğal bir birliktelik olarak kavramaya başlamış, bu doğallığın gerçekleştiği birincil mecra olarak da yeni yeni oluşan kapitalist emek piyasasını öne sürmüştür. Dolayısıyla

³ Makale yayımlanmadan önce okuyup yorumlarda bulunan Doç. Dr. Mehmet Ali Akyurt ve Dr. Mehmet Erken’e ve bazı kaynakların temininde cömert yardımını benden esirgemeyen Sare Dılmaç’a teşekkür ediyorum. Makale boyunca aksi belirtilmedikçe yabancı kaynaklardan yapılan bütün tercümelemler tarafıma aittir.

⁴ Burada bu çizdiğimiz genel zıtlığın istisnalarının mevcut olduğuna ve iyi bilindiği üzere Kant gibi bazı Aydınlanma düşünürlerinin de cezalandırmayı, ona atfedilen öteki işlevlerden bağımsız olarak düşünmeye çalıştıklarına ve onu saf bir kefaret olarak gördüklerine işaret etmek gerekir.

suç ve düzensizlik giderek emek piyasasıyla ilişkisi içinde, ona dahil olup olmama çerçevesinde kavranmaya başlanmıştır.

Polisten Liberal Yönetimselliğe

15. yüzyılda ortaya çıkmış ve zaman içinde teorik ve pratik boyutlar kazanmış Polis (Almancada *Policey*, *gute Policey* ya da Fransızcada *bonne police*.) en başta bir düzen tasavvuru olarak “doğru tesis edilmiş bir nizam”ı (*wohlgeordnete Ordnung*) ve topluluğun “ortak selamet”ini (*gemeine Wohlfahrt*) hedefliyordu. (Nitschke, 1992) Buradaki nizam fikrinin kuvvetli ahlaki ve dini içerimleri bulunmaktaydı. Buna göre toplumsal hayata, sarsılmış olan tanrısal düzeni yeniden tesis edecek normlarla hem Tanrıya hem de insana yaraşır bir biçim kazandırılması gerekiyordu. (Härter, 2010; Iseli 2009, ss. 147-168; Raeff, 1975) Bu erken aşamada Polis (*Policey*) bütün devleti, yönetim biçimini, kurumları, hakimler ve memurları, nizamnameleri ve kanunları kapsayan çok genel bir terimdi ve dinsel etiği politikayla uyumlu hale getirmeyi amaçlıyordu. (Iseli, 2009, s. 20) Politikayı, geleneksel kurumların ayakta tutulması, toplumsal düzenin dinsel olarak kodlanmış algı şemalarıyla uyumlu hale getirilmesi için bir yöntem olarak tasarlayan; yoğun bir biçimde geleneksel ve dinsel düzen tasavvurları tarafından belirlenmiş, bu tasavvurları kodifiye edip toplumsal hayata biçim verecek politikalar haline getirmeyi amaçlayan bir yönetim yaklaşımıydı. (Vogl, 2000)

Buradan kopuş, yönetimin ayrıcalıklı yeni bir nesnesinin keşfedilmesiyle gerçekleşti: nüfus. Nüfusun, bir problematik olarak yönetimin nesnesi haline gelmesi, geleneksel ve tanrısal düzenin yerine yeni bir düzenin, iç düzenlilikleriyle toplumun kendi içkin düzeninin de keşfi anlamına geliyordu. (Foucault, 2007; Vogl, 2000) Toplumsal hayat, ona dışsal olduğu varsayılan dinsel ve geleneksel bir nizamın kalıbına dökülmektense bu içsel düzenliliklere göre ve özellikle de bireylerin bedenleri ve yaşamın maddi koşulları gözetilerek yönetilmeliydi. (Donzelot, 2008, s. 118; Elden, 2002, s. 242; Pasquino, 1991, s. 112) Polis içindeki zamanla liberal yönetimselliğe doğru evrilecek bu biyopolitik dönüşüm, henüz bu aşamada nüfusu hem yönetimin ayrıcalıklı nesnesi hem de bir toprak üzerinde egemen olan devletin gerçek gücü olarak kavriyordu. (Donzelot, 2008, s. 121; Nitschke, 1992, ss. 15-16) Bu noktada polis, sağlık, zenginlik, refah ve kamu düzenine dair toplumsal çıkar ve kaygıları, devlet gücünün korunması ve artırılmasıyla bir araya getiriyordu. (Valverde, 2007, s. 170; Vogl, 2000, s. 606)

Halbuki geleneksel Polisin yönetim rasyonelitesine göre düzen, özellikle kapatma, çevirme, yasaklama gibi egemen pratiklerle üretilmesi ve ayakta tutulması gereken bir şeydi. Düzeni, belirli tanrısal veya seküler düzen tasavvurlarına göre tesis etmek adına pek çok hukuki düzenleme biçimi ve yönetim tekniği enstrümanı keşfedilmiş ve uygulamaya koyulmuştu. Fakat başka türden bir düzen kavramının keşfiyle birlikte bu eski tasavvur önemli bir değişime uğradı. Bu yeni düzen kavrayışına göre toplumsal gerçeklik sürekli bir şekilde düzenin bu aşkın imgesinden sapan ve dışsal müdahalelerle tekrar bu imgeye uydurulmak zorunda olan kaotik bir karmaşa değildi. Öncesinde insanların hukuk tarafından düzenlenmesi gereken bir aradalığı olarak anlaşılan siyasi birliktelik, giderek kendi başına ayakta duran ve “toplum” adı verilen doğal bir gerçeklik halini almaktaydı. (Pasquino, 1991, s. 121; Vogl, 2000, s. 611) Çıkar, fikir, ihtiyaç veya alışkanlık gibi çeşitli antropolojik sabiteler tarafından motive edilen ve yönlendirilen insanlar arası alışveriş, kendisi yönetsel tasarruflardan bağımsız bir varlığa sahip olan toplum adlı düzeni meydana getiriyordu. (Bohlender, 1998, s. 500 vd.) İnsan da bir

hukuk öznesi olmadan önce, çıkar ve arzularını takip eden, bu sırada da toplumsal gerçekliğe dahil olan, bu sayede de malların, bilginin, zenginliğin ve refahın artışına katkıda bulunan “doğal” bir faildi. (Burchell, 1991, s. 131; Dean, 2009, s. 63 vd.) Buna göre tam da bu doğal insani alışveriş ve takas düzenine bir biçim verme çabasının kendisi, onun dengesini bozan ve onun kendiliğinden, dinamik meydana gelişini mahveden şeydi. (Burchell, 1991, s. 126; Rauhaut, 2020, s.33) Adam Smith’in “görünmez el”ine gelinceye kadar Fransız Fizyokratlardan, Vico ve Hume’a kadar pek çok düşünür, kendi tutkuları ve çıkarları peşinde koşan bireylerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan ve bu tekil çıkarları aşan bir toplumsal düzen tahayyülüne teorilerinde çoktan yer vermişlerdi. (Hirschman, 2007)

İnsanlar arası etkileşimi, toplumsal düzeni kuran yeni bir mekanizma olarak ele almak yönündeki bu dönüşümde en kritik rollerden birini ise Adam Smith oynamıştı. Foucault’nun ifadesiyle eğer bu yeni iktidar pratiğinin ayrıcalıklı nesnesi nüfussa, temel bilgi formu da Politik Ekonomiydi. (2007, s. 108) Adam Smith *Ulusların Zenginliği*’nde takası, trampa ve mübadeleyi insanlar arası ilişkilerde antropolojik bir sabite olarak teorileştirmişti. Buna göre ilk insan toplumlarından itibaren bütün insanlar kendilerinde olan malları, ihtiyaç duydukları başka mallarla takas etmekteydiler. Dolayısıyla takas veya alışveriş yoluyla insanlar arası mal değiş tokuşu, rasyonel öznelerin evrensel bir özelliğiydi. (Smith, 2006, s.14) Bunun doğal ve kaçınılmaz neticesi ise, Smith’in gene zenginliğin birikimi ve arttırılması için insan toplumlarının önemli bir özelliği olarak gördüğü “iş bölümü”ydü. Smith’in kavrayış ve sunum biçimine göre iş bölümü, rasyonel ve kendi çıkarlarını takip eden bağımsız özneler arasındaki karşılıklı etkileşimin bir çıktısıydı. (Smith, 2006, s. 16 vd.) Verdiği “iğne fabrikası” örneği ne farklı görev ve işlemlerin bir şirkette tek bir üretim süreci içine entegre edilmesini ne de kapitalist bir ekonomide farklı şirketler arası “iş bölümünü” tasvir ediyordu. Örneklenen şey el emeğiyle manifaktürün farklı alt iş dilimlerine ayrılmasıydı, dolayısıyla onun tasvir ettiği “iş bölümü” kapitalist endüstriyel üretimin bir özelliği değil insanlar arası etkileşimin rasyonel şekilde organizasyonunun bir görünüş biçimiydi. (Dean, 1991, s. 127)

Smith için değeri belirleyen şey malda cisimleşen emektir – çaba ve zahmeti - ve bu değer de pazarda, eşit ve özgür bireyler olarak karşılaşan rasyonel öznelerin, alışveriş sırasındaki takdiriyle belirleniyordu. (Smith, 2006, s. 31 vd.) Ancak bu değiş tokuş ve alışverişin mümkün olduğu kadar özgür, yani kısıtlama ve baskılardan bağımsız bir şekilde sürdürülebilmesiyle ona içkin olan “doğal özgürlük sistemi” muhafaza edilebilir yani insanın değiş tokuşa yatkınlığının ürettiği ahlaki sonuçlar olan eşitlik ve adalet, gene farklı çıkarlar arasındaki harmoni ayakta tutulabilirdi. (Bohlender, 1998, s. 509 vd.; Dean, 1991, s. 131) Smith, insan etkileşiminin doğası konusundaki fikirlerinde temellenen bu görüşleri, emeği de bu alışverişin bir parçası kılarak yani metalaştırarak kendi zamanı için güncellemişti.⁵ Adam Smith’ten itibaren, kapitalist ekonomi düzeninde “özgür ücretli emek” özel biçimini kazanan emek, hem özgürlüğün icrasının en önemli görünüş biçimi hem de ayrıcalıklı bir zor enstrümanı halini almaya başladı. Adam Smith için kendi emeklerinin karşılığını geçmişte olduğu gibi tastamam alamayacak olsalar da işçiler, tek sermayeleri olan emeklerini özgür iş mukaveleleri kurarak o sırada emek piyasasının imkân verdiği en yüksek karşılıkla satma imkanına sahiptiler. (Dean, 1991, s. 134)

⁵ Emeğin metalaşması ve toplumun emek piyasası da dahil bir dizi piyasa ilişkisinden müteşekkil olduğu fikri aslında uzun bir gelişim süreci içinde şekillenmiştir. Bu fikrin 17. Yüzyıl siyaset felsefesindeki kökenlerini araştıran önemli bir çalışma için bkz. (Macpherson, 2010)

Herhangi bir sermayesi olmayan insanlar için özgür ücretli emek, kendi üretim kapasitelerini açığa vurabilecekleri tek mümkün çalışma formuydu ve tam da bu sebepten sadece bir hak değil aynı zamanda insanın doğal durumunun ve yatkınlıklarının güncel bir görünüş biçimiydi. (Bohlender, 2010, ss. 104-107) Aynı zamanda ücretli emek, özgürlük ve düzenin birbirine kenetlenmesine sağlayan bir aracıya da dönüşmüştü. İşveren ve emeğini satan işçi arasında yapılan mukavele, çıkarları birbirine uyumlu hale getirerek insanlar arası ilişkilerde doğal düzeni temin eden değiş tokuş etkinliğinin güncel bir görünüş biçimiydi. Herkesin özgürce değiş tokuş etkinliğine dahil olabileceği pazar aracılığıyla özgürlük, sadece düzeni ören bir öğeye dönüşmemiş aynı zamanda bu anlamıyla özgürlüğün güvence altına alınması düzenin güvence altına alınması anlamına da gelmeye başlamıştı. (Bohlender, 1998, s. 509)

Bir Zor Enstrümanı Olarak Ücretli Emek

Robert Castell'in de vurguladığı gibi belki insanların kendi hayatlarını sürdürmek için çalışmak zorunda olmaları liberalizmin icat ettiği modern bir fikir değildi, fakat emeğin özgür olması gerektiği, yani her tür cezai veya kurumsal zorlamadan bağımsız olması gerektiği düşüncesine ilk varan liberalizm olmuştu.⁶ (2000, s. 155) Fakat bu şekilde emeğin tedavülünün bir koşulu haline getirilen özgürlük, aynı zamanda son derece etkili bir zor enstrümanına dönüşmüştü. Özgür ücretli emek kendisi bir şiddete dönüştüğünde, emeği şiddet ve zor araçlarıyla elde etmenin gereği de ortadan kalkmıştı.⁷ (Bohlender, 1998, s. 510) O, her şeyden önce piyasayı bir gerçeklik olarak inşa etmek için istifade edilen bir zor enstrümanıydı. Onun sayesinde kimse sahip olduğu tek sermaye olan emeğini piyasa içinde mübadeleye sokmadan kendisi ve ailesi için ekonomik bir güvence umamazdı. Aynı zamanda o, bir insan kitlesinden özgür, bağımsız, kendisini yeniden üreten, sorumlu ekonomik özneler üretmeyi sağlayan bir mekanizmaydı da. (Dean, 2009, s. 140) O sadece özneleri piyasanın içine girmeye zorlamıyordu aynı zamanda onları piyasa içinde ekonomik özneler haline dönüştürmeye de hizmet ediyordu. Bir norm olarak ön varsayılan emeği satma özgürlüğü, bireylerin davranışları bundan saptığı müddetçe aynı anda bir normalleştirme pratiğini de harekete geçiriyordu. (Hindess, 1996, s. 73)

Fakat piyasaya atfedilen bu özellikler, onun kendiliğinden bu işlevleri yerine getirebileceği anlamına gelmiyordu doğal olarak. Ticaret toplumunda insanlar arası özgür, sınırlandırılmamış ve doğal etkileşimin kendiliğinden üreteceği bir düzen varsayımına bu doğal alışverişi muhafaza eden çerçevenin inşa edilmesi ve devamlılığının sağlanmasını sağlayacak güvenlik mekanizmalarının (dispositiflerinin) inşası fikri kaçınılmaz olarak eşlik ediyordu. (Foucault, 2007; Gordon, 1991, s. 20; Neocleous, 2000b, s. 43) Bu anlamda yönetimin sorumluluğu kendi etkinliğine tamamen yabancı olan ekonomik alana yani doğal etkileşim ve mübadele düzeninin alanına müdahale etmeden, onun güvenliğini ve sürekliliğini temin etmekte. (Dean, 2009, s. 138; Gordon, 1991, s. 19 vd.) Güvenlik, her şeyden önce özgürlüğün spesifik bir icrasının yani

⁶ Fakat liberal söylemin sözleşme özgürlüğüne dair bu vurgusuna rağmen, uzun zaman emeğin bugünkü anlamında özgür bir biçimde satılmadığı da vurgulamak gerekir. Yalnızca açlık değil aynı zamanda ceza hukukunun öngördüğü yaptırımlar veya düşkün evleri tarafından çalışma bir zorunluluk olarak dayatılabilmekteydi. Bu açıdan bakıldığında emek uzun süre cebren sözleşmeli emektir. Bkz. (Steinfeld, 2001)

⁷ Örneğin Townsend açlığın ve dolayısıyla ücretli emeğin bir zor enstrümanına dönüşmesini çok açık bir biçimde ifade etmiştir: "...hukuki sınırlandırmalar çok fazla sıkıntı, şiddet ve gürültü eşlik eder; ortaya husumet çıkar ve asla hoş ve kabul edilebilir bir hizmetin üreticisi olamaz: açlık sadece huzurlu, sessiz, sürekli bir baskı değildir aynı oranda çalışma ve emek için de en doğal itkidir, en güçlü uğraşları meydana çıkarır;... Köle çalışmaya zorlanmak zorundadır fakat özgür insan kendi yargısına ve sağduyusuna bırakılmalıdır..." (1817, s. 15-16) ve "Açlık hissedildiğinde veya ondan korkulduğunda, ekmeğini kazanma arzusu zihni en büyük güçlüklerle katlanmaya sessizce ikna eder ve en zor işi bile tatlılaştırır." (s. 40)

ücretli emeğin güvence altına alınmasıydı. (Bentham, 1864, s. 100; Burchell, 1991, s. 139 vd.; Gattrell, 1990, s. 255; Gordon, 1991, s. 14 vd.) Demek ki özgürlük ve güvenlik arasındaki kurulan bu yeni liberal bağlantının açık bir neticesi, özgürlüğün önemli oranda piyasada ve ancak onun faaliyet mantığına göre kullanılabilecek olmasıydı. Bu noktada Neocleous şöyle yazar: “Liberalizm için geç 18. Yüzyıldaki Polis kavramını dönüştürmek mümkündür çünkü güç ve hakimiyet yavaşça Polisten sermayeye aktarılmaktaydı; Polisin disiplin mantığı pazarın disiplin mantığı tarafından hükümsüz kılınmaktaydı.” (Neocleous, 2000b, s. 41)

Smith’e göre çalışan yoksullar (*labouring poor*) sefalet içinde olmaması gereken ve onurlu bir toplumsal hayat sürdürmesi gereken tutumlu, düşünceli ve medeni varlıklardı; çünkü o, ücretli emekçilerin asgari yaşam şartlarının ve mutluluklarının, dolayısıyla emek gücünün yeniden-üretimini sağlanmasını Aydınlanma geleneği ve klasik politik ekonomi yaklaşımıyla uyumlu biçimde ahlaki bir çerçevede kavıyordu. (Smith, 2006, s. 74 vd.; 86 vd. Ayrıca bkz. Dean, 1991, s. 133; Procacci, 1991, s. 154; Rauhut, 2020, ss. 31-32; Rothschild, 1995, s. 714 vd.) Townsend, Burke, Malthus ya da Ricardo gibi ondan sonraki politik ekonomistler, ücret tartışmasının bu ahlaki zeminini ortadan kaldırarak, onu doğa kanunlarının egemenliğindeki bir emek piyasasının arz talep dengesine göre belirlenecek bir ekonomik birim haline getirdi. Bu andan itibaren emek, doğru ve yeterli karşılığı gördüğü için değil, öteki türlü emeklerinden başka sermayesi olmayan nüfus kesimleri açlığa mahkûm olacağı için satılmak zorunda kalınan bir metaydı. (Ricardo, 2008) Daha önce bilge yönetimin bir nesnesi ve geleneksel sosyal yardım ve güvence mekanizmalarıyla idare edilmesi gereken bir kategori olan yoksulluk, artık kimsenin onun dışında bir koruma bulamayacağı piyasadaki tekil öznelerin geçici statüsü haline gelmişti. (Dean, 1991, s. 153)

Piyasa yalnızca düzenin cisimleştiği ve kalibre edildiği insanlar arası doğal etkileşimlerin mecrası değildi artık. Ricardo’da da gördüğümüz gibi giderek tabiat düzeninin bir uzantısı, tabiat kanunlarının, onların arasında da özellikle kıtlık kanununun içinde faaliyet halinde olduğu bir alan haline gelmişti. (Foucault, 2002, s. 278 vd.) Townsend ve Malthus’un yoksulluk yardımı etrafında yürüttükleri tartışma da yalnızca piyasanın doğallığına değil aynı zamanda insan aleyhinde faaliyet gösteren tabiatın, özellikle de “nüfus ilkesinin” doğallığına atıfta bulunur ve piyasa işleyişinin doğallığını bu daha geniş tabiat kanunlarıyla ilişkisi içinde düşünür. (Malthus, 1809; Polanyi, 2010, s. 171 vd.; Townsend, 1817) Burada *laissez faire*’in öyle radikal bir kavranışı mevcuttur ki, onu neredeyse *laissez mourire* – bırakınız ölsünlere-dönüştürür. Gerek Townsed gerekse Malthus, yoksul yardımını, kaynakların kıtlığına rağmen, ona gereken kaynağı yaratmadan nüfusun artmasına sebep olacak, böylece de yoksulların durumunu daha da kötüleştirecek, onların sefaletini arttıracak birer dışardan müdahale olarak görürler. Halbuki nüfus ilkesi, piyasanın kendi doğal işleyiş biçimiyle birlikte kendine ait denetleme mekanizmalarına sahiptir (Malthus’un pozitif ve önleyici denetlemeler - *positive check* ve *preventive check* - olarak adlandırdıklarıdır bunlar) böylece mevcut kaynaklar ve nüfus oranı arasındaki ideal dengenin muhafaza edilmesi sağlanır. Bu doğal mekanizmalara müdahalenin (yoksulluk yardımında olduğu gibi) tek sonucu, sefaletin katmerlenmesidir. (Malthus, 1809; Townsend, 1817) Polanyi’nin işaret ettiği gibi burada “Yoksulluk toplumda yaşayan doğa(dır)” ve bunun “fiziksel yaptırımı da açıklık(tır).” (Polanyi, 2010, s. 175)

Geleneksel yoksulluk yardımı sisteminin 1834 tarihli Yoksul Yasası Raporu’yla birlikte geçirdiği dönüşüm bu bakımdan kapitalist bir emek piyasasının yaratılması çabasının bir

parçası olarak görülebilir. Bu bakımdan bedensel olarak çalışmasına engel bir durum olmayan yoksullara “düşkün evleri” (*workhouse*) dışında verilecek “kurum dışı yardım”ların ya da “sokak yardımları”nın (*outdoor relief*) kesilmesi Rapor’un öngördüğü en önemli tedbirlerden biridir. İkinci tedbir çalışma evinin emek piyasasının sunacağı yaşam koşullarına kıyasla, daha az elverişli koşullar sunacak hale getirilmesidir. (Polanyi, 2010, s. 155) Dolayısıyla her ne kadar piyasanın sunduğu koşullarda emeklerini mübadele edip etmeme konusunda formel bir özgürlüğe sahip olsalar da yoksullar, kapitalist emek piyasası haricinde hayatta kalmalarını olabildiğine güçleştiren koşullara maruz bırakılırlar. (Dean, 1991) Ücretli emeği satma özgürlüğünün, yukarıda anıldığı gibi gerçekten bir zor enstrümanına dönüştürülebilmesi için kapitalist emek piyasasının dışındaki muhtemel güvence mekanizmalarının da ortadan kaldırılması gerekir. Söz konusu rapor sonrası süreç de bunu gerçekleştirmiştir. Smith’in emeği piyasa içinde mübadele edilebilir kılmasıyla başlayan süreç neticede toprak ve sermayeye sahip olmayan geniş nüfus kesimlerinin emeklerini mübadele etmekten başka bir şey yapamayacakları hale düşmeleriyle nihayetlenmiştir. (Neocleous, 2000b, s. 69 vd.; Polanyi, 2010)

Suçun Bir Toplumsal Problem Olarak Ortaya Çıkışı

Toplumun birbiriyle mübadele ilişkisi içinde olan tekil öznelerden oluşan bir bütün olduğu, ona düzen kazandıran temel mecranın piyasa olduğu ve yoksulların bu piyasa ilişkilerine emeklerinden başka hiçbir şeyleri olmadığı için ancak emeklerini satarak dahil olabilecekleri 17. Yüzyılda yerleşmeye başlamış ve 18. Yüzyılda artık neredeyse tamamen kemikleşmiş fikirlerdi. (Macpherson, 2010) Bu fikirler, sanayi devrimi ve onun yarattığı derin demografik, ekonomik, toplumsal dönüşümle birleştiğinde bu düzen getirici piyasa ilişkilerinin dışında kalan ve dışına düşme tehlikesi içinde olan geniş yoksul nüfusunun içinde barındırdığı tehlike yönetici elitlerin zihninde son derece zorlayıcı bir hale geldi. Suç problemi de bu dönemde toplumsallaştı, yönetim müdahaleleriyle kontrol altına alınması gereken kitlesel bir problem olarak kavranmaya başladı.

Toplumsal Problemlerin Semptomu Olarak Suç

18. yüzyıl ortalarından 19. Yüzyıl ortalarına dek suçun kavranışında yaşanan, nihayetinde merkezi bir önleyici polis teşkilatının kurulmasıyla neticelenen radikal dönüşüm, aynı dönemde İngiltere toplumunun içinden geçtiği radikal ve tamamen dönüştürücü, mevcut geleneksel ilişki biçimlerinin ve kurumsal prosedürlerin çözülüp dağıldığı ve yenilerinin de henüz kurulmakta olduğu yeniden yapılanmadan ayrı düşünülemez. (Gatrell, 1990; Ignatieff, 1980; Silver, 2011; Storch, 1975) Bu toplumsal dönüşüm arka planında suç giderek daha problematik bir mesele haline gelmeye başlamıştır. O tekil kişisel bir fesat olarak kavranmaktan giderek uzaklaşmış, artık ona kaynakları toplumsal dönüşüm ya da çözümlerde aranan kitlesel, çoğul bir fenomen olarak yaklaşılmaya başlanmıştır. Suç, giderek toplumsal tartışmaların daha merkezi bir teması haline gelmiş, Gatrell’in ifadesiyle toplumsal dönüşüm karşısında duyulan kaygıların üzerine yansıtıldığı ve dolayısıyla kendisi aracılığıyla müzakere edildiği bir nesneye dönüşmüştür. (Gatrell, 1990, s. 244)

Bu dönüşüm sürecinin çok boyutlu yapısına özellikle dikkat kesilmek gerekir. Kaygıdan paniğe suç etrafında şekillenen pek çok tepki biçimi, hem dönemin belli başlı ekonomik ve politik gelişmelerinin, hem suçun yaşanan – önemli oranda kapitalist bir emek piyasası yaratma çabalarının neticesi olan - radikal toplumsal dönüşüm karşısında duyulan kaygıların üzerine yansıtılıp üzerinden tartışıldığı bir zemine dönüşmesinin, hem de söz konusu toplumsal

dönüşüme – körlemesine de olsa- belli bir şekil verme çabasında suç probleminin işlevsel görülmesinin birer neticesidir. (Emsley, 2005, s.57; Gatrell, 1990; Philips, 2003; Silver, 2011; Storch, 1975) Aynı zamanda Fransız Devrimi ve İngiltere’de gerçekleşen Gordon Ayaklanmaları (Emsley, 2005, s.36 vd.; Reynolds, 1998, ss.58-60) ya da Yiyecek Ayaklanmaları (*Food Riots*) (Thompson, 1971) gibi çeşitli ayaklanmalar, 1795-96 ve 1799-1801 yiyecek kıtlıklarında olduğu gibi 18. Yüzyıl boyunca işçi sınıfı ve alt sınıfların yüzleştiği artan ekonomik problemlerle (Emsley, 1983, s. 449) birleştiğinde yönetici elite alt sınıflara ve yoksullara karşı güvensizlik hislerini keskinleştirmiştir. (Emsley, 2005, ss.56-91; Paley, 2011, s. 431; Thompson, 1966, s. 57) Aynı şekilde 18. Yüzyıl sonlarından itibaren özellikle İngiltere ve Fransa’da, sözde toplumsal patolojileri teşhis etmek ve boyutlarını sergilemek adına yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanan moral istatistikler de Colquhoun’dan Chadwick’e pek çok sosyal reformcu tarafından suç probleminin İngiltere’de giderek yeni metotlarla baş edilmesi gereken bir problem haline geldiğine sayısal olarak işaret etmek için seferber edilmiş, bu reformcular suç istatistiklerinin sözde bilimselliğine yaslanarak bu problem için kapsamlı reform taslakları öne sürmüş ve kendilerini de bu reformları gerçekleştirecek en önemli adaylar olarak sunmuşlardır.⁸ Bu kampanyaların başarısı, kamuoyunda ve özellikle de yönetici elite suç probleminin giderek derinleştiğine dair algıyı yoğunlaştırmıştır. (Philips, 2003)

Fakat toplumsal düzen ve huzurun her an çözümlü dağılma tehdidi altında olduğuna, suçun giderek daha yaygın bir problem haline geldiğine ve hatta suç probleminin aslında bütün bu derinde yatan daha temel toplumsal alt üst oluşların ve toplumsal bedenin kaybolan sağlığının semptomatik bir ifadesi haline geldiğine dair kavrayış, en çok endüstri devriminin ve şehirleşmenin geleneksel toplumsal kurumları alt üst etmesiyle alakalıdır. Suç, “ahlaki çöküş” olarak nitelendirilen bu alt üst oluş manzaralarının bir ifadesi hatta bazı durumlarda ta kendisi olarak kavranmaya başlanmıştır. (Emsley, 2005, ss. 114-142; Wiener, 2008, s. 16) Bu zaman aralığında gerçekleşen ekonomik, kentsel ve demografik büyüme, “düşkünlüğün yaygınlaşması”nın, alçakgönüllü ve tutumlu bir yaşam biçiminin terk edilmesinin, aksine kötü alışkanlıkların şehri dolduran kitleler arasında belirli bir gizlilik içinde sürdürülüp yaygınlaşabilmesinin, eski toplumsal hiyerarşilerin yerinden edilmesinin, aile bağlarının kopuşunun, kadının emek piyasasına katılmasıyla çocuk üzerindeki olumlu ebeveyn otoritesinin veya endüstrileşmeyle –çıraklık gibi – genç bağımlılığı biçimlerinin ortadan kalkmasının ve nihayetinde yoksulların patlamaya hazır bir şiddet ve suç kaynağına dönüşmesinin yani kısacası endüstriyel şehirli nüfusun karşı karşıya kaldığı her türden toplumsal belanın müsebbibi olarak görülmüştür. (Dodsworth, 2007, s.441; Gatrell, 1990; McMullan, 1998, ss. 101-102; Wiener, 2008, ss. 16-17) Suç hem bu belaların durdurulamaz bir hızda yayılan neticesi, toplumsal çürümenin bir yüzey fenomeni hem de bizzat bu belalardan bazılarına verilen ad haline gelmiştir.

Bütün bu - aksi halde hakkında yeterince somutlukla konuşulamayacak olan - derin dönüşümleri somut bir şekilde tartışma imkanı veren suç etrafındaki söylemin çoğunlukla yöneldiği nesne ise nüfusun belirli (en kalabalık) kesimi olan yoksullardır. Bu temel dönüşümler, geleneksel toplumsal kontrol mekanizmalarını ve bununla birlikte alt sınıflar

⁸ Suç istatistiklerindeki değişimlerin değişen kovuşturma ya da kontrol pratikleriyle ilişkili olduğuna literatürde sıklıkla işaret edilmiştir. Suç istatistiklerinin hem tarihsel hem de güncel kullanımlarının problemleri niteliğine dair de pek çok eser bulunmaktadır. Bkz. (Gatrell & Hadden, 1972; Wetzell, 2000, s. 21 vd.)

arasında “ahlaki ihtiyatlılığı” (*moral restraint*) ortadan kaldırarak özellikle daha alt tabakanın, yani yoksulların “yaşam alışkanlıklarını” fesada uğratmakla tehdit etmektedir. (Dodsworth, 2007, s. 448; Emsley, 2005, ss. 56-91; McMullan, 1998, s. 101) Stoch’un ifade ettiği gibi fabrikadan çıkıp, endüstriyel disiplini arkasında bırakan işçinin, bir *terra incognita* olan işçi mahallelerinde ne yaptığı temel bir merak konusu haline gelmiş, orada yaşananlar toplumsal düzenin ve giderek özgür devletin sürekliliğini tehdit eden tastamam bir tehlike olarak kavranmaya başlanmıştır. (1975, s. 62) Bu zihinsel dönüşümle birlikte suç, sadece mağdura yönelmiş bir ihlal olmaktan çıkıp, bütün toplumsal düzene yönelik, toplumun sağlığını ilgilendiren bir eylem halini almıştır.

Bir Düzen Problemi Olarak Yoksulluk ve Düşkünlük

Yoksulluk, Smith için tek başına bir fenomen değil ancak toplumsal refahla karşılıklı ilişkisi içinde yorumlanması gereken bir kategoriydi. Yoksul, geçimini ister sermaye isterse de toprak olsun herhangi bir mülkiyet üzerinden değil, tek mülkiyeti olan emeği üzerinden kazanmak zorunda olanları tanımlıyordu. (Bohlender, 1998, s. 511) Bu bakımdan yaygın, durumu her zaman çok iç açıcı olmayan ama bir yandan da problematik olarak algılanmayan bir figürdü. Ona göre toplumsal refah ve büyümenin yolu yoksulların sefalet içinde ve merhamete muhtaç olmadıkları koşullarda yaşamasına bağlıydı. *Ulusların Zenginliği*’nde arzulan büyüme ve sermaye birikimi modeline göre ücretli emekçiler, emekleri yoluyla bütün temel ihtiyaçlarını ve hatta olumlu bir ekonomik gelişimde temel ihtiyaçlarından da daha fazlasını kazanabilecek durumdaydılar (en azından bu durumda olmalıydılar). Onların ekonomik büyümeye ve toplumsal refaha katkı sunmalarının yolu açlığın zoruyla dinlenmeden ve tembellik etmeden çalışmaya zorlanmalarında değildi. Aksine onlara belli asgari bir yaşam standardının temin edilmesi gerekiyordu. (Dean, 1991; Procacci, 1991, s. 154; Rauhaut, 2020, s. 36 vd.; Smith, 2006, s. 75; 86; 89)

Smith için kitlesel sefalet, olumsuz senaryoda yani hızlı sermaye birikimi ve ekonomik büyüme gerçekleşmediğinde ortaya çıkacak bir fenomenken, onun takipçileri tarafından tehlikeli, zorlayıcı ve kaçınılmaz bir gerçeklik halini almıştı. (Bohlender, 2010, s. 108; Procacci, 1991, s. 163) Bu durumu şöyle ifade etmektedir Polanyi: “1776’da Adam Smith, sakin gelişme havasını yansıtıyordu. Yalnızca on yıl sonra yazan Townsend ise, daha o zaman fırtınanın farkındaydı.” (2010, s. 145) Yalnızca Townsend değil Ricardo, Malthus, Burke, Bentham ya da Colquhoun gibi politik spektrumun farklı yerlerinde yer alan çok çeşitli düşünürler için de yoksulluk ve yoksullar artık parçalanmaz bir bütünü teşkil etmiyorlardı. Halbuki Polanyi’nin belirttiği üzere Yoksulluk Yasası’ndan önce “yoksul” henüz bölünmüş değildi yani “halktan insan”la eş anlamlıydı. İster yaşlı, hasta veya çocuk olsun isterse de çalışarak evini geçindirebilecek durumda olsun toprağı olmayan herkes bu yasaya göre “yoksul” kategorisindeydi. (2010, ss. 137-138) Şimdi ise yoksullar, bir yandan geçimlerini emekleri yoluyla kazanabilecek durumda ve buna da hazır olan *çalışan (labouring poor)* ve *çalışkan yoksullara (industrious poor)*, diğer yandan da tutumsuz (*improvident*), tembel (*idle*), düşkün (*indigent*), artık (*redundant*) nüfusa yani suçlulara, dilencilere, hırsızlara, fahişelere, aylaklara ve serserilere bölünmüştü. Yani bir yanda tehlikesiz, çalışan bir yoksul nüfusu mevcuttu, diğer yandan ise patolojik, tehlikeli, sayıları arttıkça da daha tehlikeli hale gelen bir yoksullar

kategorisi, tehlikeli sınıflar (*dangerous class, classes dangereuses*) vardı. (Bohlender, 1998, s.511; Dean, 1991, ss. 233-234; Procacci, 1991, ss. 156-163; Silver, 2011, s. 25)⁹

Townsend, Malthus, Bentham veya Colquhoun gibi düşünürler için yoksulluk, yalnızca kapitalist toplumun kaçınılmaz bir parçası, onun tatsız bir yan ürünü değil aynı zamanda ekonomik düzenin işleyebilmesi için faydalı ve dahası gerekli bir faktördü de. Colquhoun, yoksulluğu “maîşeti için çalışmak zorunda olan herkesin durumu” olarak tanımlıyor ve onu “bu sebepten bir toplumun en gerekli ve kaçınılmaz parçası” olarak görüyordu; “o olmadan uluslar ve topluluklar bir medeniyet seviyesinde var olamazlar(dı)” (1806a, s.7) Demek ki zenginliği, refahı, toplumsal ve ekonomik gelişmeyi üreten gücü yoksulluk. Özgür ücretli emeği zorunlu kılan tam da oydu. Sadece sürekli hale gelmiş varoluş kaygısı içindeki işçi sınıfı ücretli emeğe yönlendirilebilirdi. (Rothschild, 1995, s. 728) Aksi halde “Yoksul, üst sınıfları eyleme yönlendiren – gurur, onur ve heves – gibi saiklerden pek azını tanı(yordu). Genel olarak onu mahmuzlayıp çalışmaya süren tek şey açlıktı...” (Townsend, 1817, s. 15) Fakat çalışan yoksullar, yukarıda işaret ettiğimiz gibi tek mevcut yoksul kategorisi değildi. Başka bir nüfus kategorisi de vardı, toplum için bir yük ve fenalık teşkil eden, bu sebepten de aslında toplumda yerleri olmayan bir sınıf. Bu sınıf aynı anda faydasız ve tehlikeliydi.(Silver, 2011, s. 26) Hem faydasızlıklarının kendisi toplumun refahı için bir tehlike teşkil ediyordu, hem de bu nüfus kesiminin aynı zamanda henüz yönetilmeyen, kontrol altına alınmamış bir alanda yer alması toplumsal düzeni tehdit ediyordu. (Bohlender, 2010, s. 113) Eğer ücretli emek düzen ve toplumsallaşmanın ölçüsüyse, bu artık nüfus çalışmayarak emek piyasasının düzenleyici etkilerinin ve bizzat toplumun da dışında kalmış oluyorlardı. (Rudan, 2016, s.8) Bohlander’ın ifade ettiği gibi, “yeni, henüz bilinmeyen ve yönetimin nesnesi olmayan bir alandıydılar ve bu alanda yoksulluk emeğe ve gene zenginliğe dönüşmüyor, onun yerine suça, siyasi ajitasyona, ahlaki ve fiziksel yüke dönüşüyordu”.(Bohlender, 2010, s. 114)

Bu tehlikeli sınıflar tam da çalışan yoksul nüfusun içinden çıkıyorlar, onlarla neredeyse bir süreklilik oluşturuyorlardı. Bir yandan yoksulları, onları sürekli çalışmaya sevk edecek bir asgari varoluşa mahkûm etmek gerekiyordu. Ricardo ve Malthus’a göre “ücretlerin çelik yasası” emek piyasası olması gerektiğini düşündükleri gibi kendi haline bırakıldığında ücretlerin, emekçilere asgari bir varoluşu güvence altına alacak bir miktardan yukarı çıkmasını imkansızlaştırıyordu. Dolayısıyla işçilerin açlık sınırında yaşamak zorunda kalmaları doğa kanunlarının geçerli olduğu bir piyasanın doğal sonucuydu. (Polanyi, 2010, s. 185) Öte yandansa bu asgari varoluşun onları toplumun dışına ve suça doğru değil de emek piyasasının içine doğru sevk etmesini temin etmek gerekiyordu. Dolayısıyla problem tehlikeli sınıflar ile toplumun geri kalanı arasındaki sınırı etkili bir şekilde çekme, bu iki nüfus kesimi arasındaki iç içe geçmeyi engelleme, dolayısıyla bu sınırın iki yakası arasındaki karşılıklı alışverişi engelleme problemiydi.(Bohlender, 2010, s. 115) Yoksullar problemi sadece bir yoksulluk ve sefalet problemi gibi ele alınmamış, daha çok ya asgari koşullara katlanarak çalışan ya da sanayi devriminin şafağında sürekli dalgalanmakta olan emek piyasasının dışında ihtiyaç halinde başvurulabilecek bir rezerv olarak bekleyen bu yoksullar sınıfından daha tehlikeli bir sınıfın ortaya çıkabilmesi problemi olarak ele alınmıştır. (Foucault, 1977; Ignatieff, 1980; Neocleous, 2000b, s. 48; Rudan, 2016, s.8)

⁹ Buna karşı görüş için bkz. (Bailey, 1995)

Marx'ın da meşhur bir pasajda işaret ettiği gibi “Düşkün olması özgür işçinin tanımında mevcuttur; potansiyel bir düşkündür o.”¹⁰ Fakat işçi, sadece her an işini ve böylece o sırada sahip olduğu asgari hayatta kalma standartlarını bile kaybedebilecek olmasıyla potansiyel bir düşkün değildir yalnızca. Aynı zamanda o, dönemin liberal söyleminde sıkça konu edildiği gibi akılcı bir öngörülülükle baskı altında tutulması gereken içsel ve dışsal ayartmalara her an kendini bırakabilir olmasıyla da potansiyel bir düşkün, hatta potansiyel bir suçludur. Bir karakter inşası ve “kötü alışkanlık” meselesi olarak ele alınan suç probleminde, rasyonel hesaplama yetilerini her an tehdit eden içgüdü ve eğilimler belki herkeste mevcuttur fakat içinde bulunduğu toplumsal ve ahlaki seviye itibarıyla bir alt sınıf mensubu olarak ücretli çalışanın doğru yoldan sapma ihtimali çok daha yüksektir. (Colquhoun, 1806a, s.358; Emsley, 2005, s. 58)

Bu içsel ayartmaların bir de dışsal, toplumsal bir boyutu vardır. Bu da suçun, ahlaken düşük ve savurgan bir yaşamın yani öngörüsüzlüğün ve irrasyonelliğin bulaşıcılığıdır. Dolayısıyla tehlikeli sınıflarla çalışan nüfusu birbirinden ayıran sınırdaki belli bir muğlaklık, bir geçirgenlik söz konusudur. Bu geçirgenlik sebebiyle her türden suç, ahlaksızlık, ahlaki problemler ve toplumsal fenalıklar geri kalan üretken kısma da bulaşabilir, taşıp orayı da zehirleyebilir. (Bohlender, 1998, s. 512; Neocleous, 2000b, ss. 81-86) Demek ki bir yandan ekonominin sağlıklı işleyebilmesi için kaçınılmaz hatta faydalı olan yoksulluk, toplumsal bir problemle de neticelenebilmekte, kontrol altına alınmadığı takdirde yol açabileceği suç, düzensizlik ve güvensizlikler bakımından toplumsal bir felaketle sonuçlanabilmektedir. (Rudan, 2016, s. 10) Bu söylem içinde en dikkat çekici meselelerden biri sorunsallaştırılan şeyin bizatihi yoksulluk ve çalışan kesimlerin içinde bulunduğu sefalet olmamasıdır. O doğadaki eşitsizliklerin bir neticesi olarak verili, değiştirilmesi düşünülemez bir durumdur. (Dean, 1991) Bu sebepten bilge yönetimin hedefi yoksulluğun ortadan kaldırılması olamaz. Yönetimin esas hedefi, ekonomik düzen için gerekli ve faydalı olan yoksulluk korunurken, zararlı olan düşkünlüğün ortadan kaldırılması ya da en azından kontrol altına alınması olmalıdır. (Procacci, 1991, s. 159)

Alt sınıflar ve tehlikeli (ya da suçlu) sınıfları bu şekilde iç içe geçmiş biçimde düşünmek 19. Yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Ancak o tarihlerden itibaren – örneğin Mayhew'ın ünlü eseri *London Labour and London Poor*'un ya da Henry Maudsley'nin çalışmalarının tanıklık ettiği gibi bu ayırım giderek keskinleşmeye başlamıştır. (Bailey, 1995; Emsley, 2005, s. 68 vd.) Bu keskinleşmede etkisi olan pek çok faktör sayılabilir fakat özellikle “suçu alışkanlık haline getirmiş suçlu” (*habitual criminal*) figürünün özgün bir suçlu tipi olarak ortaya çıkmasıyla birlikte “fırsat suçluları” ve “suçu alışkanlık haline getirenler” arasında bir ayırımın yapılmaya başlanması sıradan yoksullar ve suçlu sınıfı arasındaki çizginin daha net bir şekilde çizilmeye başlanmasının önemli bir ilk aşamasıdır. (Rafter, 2009, ss. 205-233) Suçlu sınıf, giderek toplumun geri kalanından tamamen ayrı, profesyonel suçlulardan müteşekkil, kendine has –kimi zaman daha alt - bir insan topluluğu olarak düşünölmeye başlanmıştır. Henüz Colquhoun'da rüşeym halindeki bu fikir Edwin Chadwick'le birlikte iyice yerleşmiş ve kurumsallaşmıştır. (Emsley, 2005, s. 65; Harding, 1988, s. 559 vd.) Bu dönüşüm devamında kriminolojinin bilimselleşmesi ve ahlaki zemininden kopması süreciyle ve suçlu insanın, içsel

¹⁰ Devamında da şöyle yazar: “İşçi olarak yalnızca kendi emek sermayesini, emek fonunu (Arbeitsfond) oluşturan sermayenin bir kısmı karşılığında takas ederek bir işçi olarak hayatta kalabilir. Bu takas da tamamen tesadüfi, onun organik varlığı karşısında kayıtsız koşullara bağlıdır. Dolayısıyla o virtüel bir düşkündür... Artık emeğin üretimi sadece sermaye üzerine kurulmuş üretim biçiminin kendisinin bir neticesi olduğu için, lüzumlu emekten her zaman daha fazlası serbest kalacaktır. Onun düşkünleşmesi olasılığı da artacaktır.” (Marx, 1974, s. 497-498)

melekeleri ve hatta biyolojik nitelikleri bakımından sıradan insandan en radikal örneklerde neredeyse tamamen ayırışmış, içinde “tehlikeliliği” barındıran özel – daha alt - bir insan türü olarak düşünölmeye başlanmasıyla devam edecek (Nicolosi, 2012; Rafter, 2009, ss. 72-73) ve cezalandırma pratiklerinde de etkisini gösterecektir. (Garland, 2018; Wiener, 2008) Fakat daha sonraki kriminolojik yaklaşımları da haber veren bu dönüşümden önce çalışan yoksullar ve tehlikeli düşkünler arasındaki bu iç içe geçmişlik, özellikle de insan doğasına dair gerek geleneksel Hıristiyan gerekse de faydacı psikolojik tasavvurlar sebebiyle suç önleme için çözölməsi gereken önemli bir problem olarak kavranmıştır.

Bir “Karakter” ve “Kötü Alışkanlık” Problemi Olarak Suç

Foucault’nun işaret ettiği gibi belli bir yönetimsel rasyonalite, sadece kurumları, o kurumların stratejilerini ve seferber edilen teknolojileri belirlemekle kalmaz aynı zamanda belli öznellik biçimleri de üretir, ki özne hedefler yönetimsel stratejilerle aynı çizgiye getirilebilsin. (Burchell, 1996; Dean, 1994, s. 174 vd.; Lemke, 2002, ss. 50-51) Bu açıdan bakıldığında bir kapitalist piyasa ekonomisinin inşası da bu piyasa ekonomisinde bir mübadele aktörü olan, otonom, kendi çıkarlarını rasyonel bir şekilde hesaplayan liberal faydacı özneliğin üretilmesinden ayrılamaz. Dolayısıyla piyasa ekonomisinin toplumsal düzenin yegâne kurucu unsuru olarak kabul edilmesinin önemli bir neticesi de rasyonel, faydacı bireyin yeni piyasa ekonomisinin asıl öznesi haline getirilmesi, bu tür bir öznelleşme dayatması karşısında ayak sürüyenlerin de belli mekanizmalarla dışarıda bırakılmasıdır. (Bohlender, 1998, ss. 509-510; Burchell, 1996)

Ele aldığımız 18. Yüzyıl ortasıyla 19. Yüzyıl ortasını kapsayan dönemde suçun özellikle ahlaki bir problem olarak kavranışında farklı teorik hatların iç içe geçtiği gözlemlenmektedir. Bir yanda Hıristiyanlığın insan doğası ve suç ilişkisi üzerine geleneksel anlatısı halen gücünü korumaya devam etmektedir. Bu geleneksel anlatı, günaha ve suça yatkinlığı insan doğasının bir parçası olarak kabul eder, dolayısıyla insan kendisini günaha ve suça sevk eden baştan çıkarıcı tutkulara ve bu tutkuları cezbeden dışsal etmenlere karşı mücadele etmek ve kendi günahkâr doğası üzerinde süregelen bir kontrolü sağlamak zorundadır. (Dodsworth, 2007, s. 441; Wiener, 2008, s. 38 vd.) Bu anlatı etkisini korumaya devam ederken, bir yandan da bahsettiğimiz dönemde giderek etkisini arttıran Bentham’ın faydacı materyalist psikolojisiyle iç içe geçmeye başlamıştır. (Wiener, 2008, s. 39)

Bentham, suçun hesaplayıcı bir rasyonalitenin zafiyetiyle ilgili olduğunu iddia etmektedir; çünkü faydacı akıl her şeyden önce eylemlerin uzun vadeli sonuçlarını hesaplayabilen akıldır. Buna göre kendi uzun vadeli çıkarlarını ön görüp hesaplayabilecek faydacı, rasyonel birey suç işlemenin kendi aleyhine olduğunun farkına varıp kendisini suça teşvik eden içsel – manevi (tutkular, dürtüler vs.) ve dışsal – bozucu çevresel etkilere karşı kendi çıkarlarına göre hareket edebilecek otonomiye sahip olmalıdır. Bunu aksi yönden düşündüğümüzde suçlu hayatı tercih eden, çalışmak yerine yoksulluk yardımı üzerinden ya da illegal yollardan kendi hayatını idame ettirmeye çalışan kimse kendi haline bırakılmaması gereken, yargı gücü bakımından yetersiz, kendi dürtülerini kontrol etmek bakımından da iradesiz bir bireydir. (Wiener, 2008, ss. 14-45) Bu iki görüş, ticaret ve sanayileşmenin, ekonomik ve demografik büyümenin beraberinde getirdiği, özellikle büyükşehirlerde yoğunlaşan yukarıda bahsettiğimiz radikal dönüşüm ve bu dönüşümün alışlagelmiş hiyerarşiler ve adetler üzerindeki yıkıcı etkisi karşısında yani kısacası

büyükşehrin ifsat edici etkileri karşısında duyulan kaygıyla birleştiğinde suç çevresel, toplumsal etmenlerle kişisel zayıflıkların ve insanın ilkel doğasına ait dürtülerle tutkuların bir karışımı olarak anlaşılmaya başlanmıştır. (Pavlich, 2018, ss. 499-500)

Bu karşılıklı ilişkiyi birbirine kenetleyen menteşe bu dönemde “karakter” ve onun temelinde yer alan “alışkanlık” kavramı olmuştur. “Alışkanlık”, 19. Yüzyıl düşüncesinde yeni bir anlam kazanmış ve bu hızlı türbülans döneminde kişileri “şeylerin düzenine, zamanın düzenine ve siyasi düzene” bağlamanın aracı olarak kavranmıştı. (Foucault, 2015, s. 239; Ayrıca bkz. Bennett, 2015, s. 31-33) “Karakter” de şimdiki, kısa süreli tatmini arayan buyurgan dürtü ve arzular üzerinde, gelecek faydalar adına alışkanlığa dayalı bir hakimiyet tesis etmeyi sağlayan şey, bir alışkanlıklar bütünüydü. Bu dönemdeki ahlaki söylem hem Hristiyan hem de faydacı versiyonlarında, ortak bir şekilde insanın sözde ilkel dürtülerine hakim olmasını ve ticaret toplumunun değişim ve üretim ilişkilerine problemsiz katılımını sağlayacak bir karakter inşasını esas hedef haline getirmiştir. Bunun Hristiyan Evanjelik versiyonuna göre, insanın gözleri önünde olan mevcut tatmin vasıtalarına karşı vahiyde açığa vurulan ahiret hayatının ödülleri görünmez hale gelir, dolayısıyla bu gelip geçici çıkar ve tatmin vasıtaları sebebiyle sonsuzluk gözden kaçırılmamalıdır. Benthamcı faydacılık ise, insanın ilkel doğasındaki dürtü ve tutkuların yakın görüşlülüğüne karşı eylemin gelecekteki sonuçlarını ve müstakbel faydalarını hesaplayacak bir akılcılığı buyurur. Karakter, bu türden hesaplayıcı bir akılcılığın, her eylemde bir alışkanlık haline gelmesidir, fakat bu doğallıkla değil dürtülere egemen olmak için sürekli hale getirilmiş bir zorlamayla gerçekleşir. (Wiener, 2008, ss. 38-45)

Dodsworth, karakter ve alışkanlık arasında kurulan bu ilişkide, Lockeçu zihin felsefesinin önemli bir etkisi olduğunu belirtir. John Locke’a göre zihin bir *tabula rasa*, boş bir sayfadır, dolayısıyla “karakter” öğrenilebilir, çevresel etkiler ve taklit yoluyla edinilecek alışkanlıkla bir kalıba sokulabilir. Önleyici polislik kurumunun ilk teorisyenlerinden olan Henry Fielding de Locke’un düşüncelerinin etkisiyle insanın doğasının yani karakterinin, alışkanlıklarla biçimlendirilip belli bir şekle sokulabileceği görüşündedir. Bu olumlu alışkanlıkların taklit ve eğitim yoluyla edinilmesinde olduğu kadar olumsuz, bozucu çevresel etkenler altında olumsuz alışkanlıkların benimsenmesi ve böylece olumsuz karakter özelliklerinin kişide yerleşmesi için de geçerlidir Fielding’e göre. (Dodsworth, 2013, s. 85 vd.; Pavlich, 2018) Ticaret toplumunun büyükşehir hayatı, kötü alışkanlıklara hızla ve kontrolsüzce serpilme imkânı veren, insanı doğru yoldan saptıracak her türden baştan çıkarıcı çevresel koşulları içinde barındırmaktadır. (Dodsworth, 2007, s. 441 vd.) Böylece Fielding ve başka pek çok çağdaşı düşünür ve sosyal reformcu için “karakter”in şekillenmesi alışkanlıkların edinilmesinin, bu da çevresel koşulların insan doğası üzerinde olumlu ya da olumsuz etki etme biçimlerinin bir neticesidir, dolayısıyla her türden karakter için geçerli olduğu gibi “suçlu karakter” de çevresel koşullar ve insan doğası etkileşiminin bir ürünüdür. (Reynolds, 1998, s. 69)

Önleyici Polisin Ortaya Çıkışı

Suçların önlenmesine artarak yapılan vurgu ve bu amaçla bugünkü anlamıyla profesyonel bir önleyici polis teşkilatının kurulması, gerek önleyici polisliğin ortaya çıkış koşullarına baktığımızda gerekse de mevcut geleneksel polis sistemini reforme etmek isteyenlerin yazdıklarından takip edebildiğimiz kadarıyla sadece tekil suçların önlenmesini değil, bütün topluma yaygın ve endüstriyel şehir hayatının ve ticaret toplumunun gerekleriyle uyumlu bir

düzenin ayakta ve sağlam halde kalmasını amaçlamaktadır. İlk polis reformcularının çabalarına dek İngiltere’deki mevcut polis sistemi “kilise mıntıkları”na (*parish*) ya da çeşitli bölgelere (*precinct*) göre yerelde organize edilmiş, dağınık dolayısıyla bir merkezden koordine edilmeyen ve başlangıçta o bölgedeki aile reislerinin bir sene boyunca üstlendiği ve onlar tarafından yürütülen bir faaliyetti. Teoride bu aile reisleri (*householder*) sulh yargıçlarına (*magistrate*) bağlı polis memurları (*constable*) olarak görev yapıyor ve bütün sistem onlar ve onlara bağlı daha düşük derecedeki görevliler (*beadle*) ve bekçilerden (*watchmen*) oluşuyordu.(Beattie, 2003, ss. 134-168) Bu düzenin tarihi, Orta Çağ’a dek geri gidiyordu ve polis memurluğu veya bekçilik münhasıran suçla mücadele etmiyor ama şehir hayatındaki toplumsal yaşamdaki ufak tefek düzensizlikler, kirlilik, karanlık sokaklar veya görevli oldukları yerin ahlaki durumuyla da ilgileniyorlardı. (Reynolds, 1998, s. 29 vd.)

İçinde genel bir gözetim ve devriye görevlerinin de ifa edilmesinin öngörüldüğü bu sistem önleyici bir boyuta da sahipti fakat zaman içinde sistemin etkililiği şüpheli hale gelmişti. Aile reislerince yapılması gereken bu bekçilik görevi zamanla aile reislerinin kendi yerlerine vekiller tayin etmeleriyle ya ücretini doğrudan kendilerinin ödediği ya da söz konusu ücretin, bu görevi yerine getirmedikleri için onlara kesilen cezalardan ödendiği düşük ücretli bir işe dönüşmüştü. (Joyce & Laverick, 2023, s. 67) Gönüllülük esasının bu şekilde giderek aşınmasıyla birlikte 18. Yüzyıl ortalarından itibaren bekçilik ve polis memurluğu, ücreti aile reislerinin ödemekle yükümlü olduğu vergilerle karşılanan tamamen ücretli bir işe dönüştü. (Joyce & Laverick, 2023, s. 69-71) Fakat bu halde bile ne işe alımlarda ne ücretlerde ne de çalışma koşullarında herhangi bir standart yoktu. Görev alınan kilise mıntikasına göre çalışan polis memuru veya bekçi sayısı da değişkenlik gösteriyordu. Dolayısıyla bazı bölgelerde çok geniş alanları çok yetersiz bir personelin kontrol etmesi gerekiyordu. (Beattie, 2003, s.115; Emsley, 1986)

Fakat reform taleplerini sadece bu eski sistemin suç önlemedeki yetersizliğine, verimsizliğine ve etkisizliğine bağlamak mümkün değildir. (Emsley, 1986; Paley, 2011) Evet, eski polis geleneksel sosyal kontrol mekanizmalarını etkisiz hale getiren demografik ve endüstriyel dönüşümün yarattığı “kentsel krize” cevap verme konusunda yetersiz kalmıştı. (Denis vd., 2016) Fakat buradaki niceliksel değil temelde niteliksel de bir dönüşümdü. Polis reformu tekliflerinin sebebi sadece kötü çalışma koşullarına sahip kısıtlı bir personelin baş edemeyeceği kadar büyük boyutlara ulaşmış bir suç ve düzensizlik tehlikesi değildi. Bu tehlike ve onun boyutlarına dair kamusal algının kendisi zaten polis reformcuları -Philips’in ifadesiyle “moral girişimciler”- tarafından yaratılmıştı. (Philips, 2003) Dolayısıyla suç problemi yönetici elitin ve mülk sahiplerinin zihninde salt bir suç problemi olmaktan çıkarak nitelik değiştirmiş, alt sınıflara has bir ahlaki erozyon ve kaynağı düşkünlükte yer alan bir toplumsal düzensizlik problemi olarak anlaşılmaya başlanmıştı. Toplumsal düzeni sağlayan ana mecra emek piyasası olarak kavrandığı için söz konusu çözülmenin ve kentsel krizin çözümü de bu düzenleyici mekanizmanın dışına doğru çıkanları içeri girmeye zorlayacak suçla mücadelede görevli olduğu kadar düşkünleşmeyle mücadele etmekle de görevli, işçi sınıfını ahlaken disipline edici dakik bir yönetim tarzı ve bir kurum olarak polisti. Burada polis hem geleneksel hem de modern anlamıyla kullanılıyordu.

Önleyici polisin ilk teorisyenlerinden ve sulh hakimliği (*Magistrate*) görevindeyken suçların soruşturulması için kurulmuş profesyonel bir detektif teşkilatı olan Bow Street Runners’ı kurmuş olan Henry Fielding’in teorik metinlerinde suç problemi özünde işçi sınıfına

has ahlaki bir problem olarak ortaya koyulur. Problemin kaynağında aslında adetleri, alışkanlıkları, gelenek ve göreneklerini dönüştürerek toplumsal ilişkileri etkileyen, toplumu ölçülü ve tutumlu bir yaşam biçiminden uzaklaştıran ticaretin yol açtığı lüks, şaşaa, gurur ve aşırı bolluk vardır. Fakat bunlar özellikle alt sınıflarda asıl olumsuz etkilerini gösterirler.(Fielding, 1751, ss. xxii-xxiii) Bu olumsuz etkilerden bir kısmı suç olarak tanımlanabilecek eylemlerken, geri kalan büyük ve önemli bir kısmı ise lüksün ve şaşaaanın işçi sınıfını çalışma disiplininden uzaklaştırması, onu tembelleştirmesi veya onun maişetini kazanmak için emeğini satmaktan başka, illegal yollara sevk etmesidir. (Fielding, 1751, ss. 6-7)

Burada ahlaki bozulma üst sınıflardan alt sınıflara sıçrayan bulaşıcı bir hastalık gibi kavranır. Fakat üst sınıflara bu lüksün ve boş vakit eğlencelerinin tadını çıkartma hakkı tanınırken alt sınıflarda üst sınıflara özenme ve onları örnek alma, savurganlığa ya da kendi emekleri için uygun görülen ücretleri beğenmemeye sebep olacağı için onları tembelleğe ve suça yönlendirecek bir ahlaki zaafa dönüşür. (Fielding, 1751, s. 7 vd.) Mesele farklı sınıfların yaşam pratiklerinin iç içe girmesine ve karışmasına imkân tanıyan, farklı sınıfsal yaşam biçimlerini karşılıklı daha görünür kılan yeni bir kentsel hayat düzeninde sınıfsal ayrımların keskinleştirilmesi ve alt sınıfların kendilerine dayatılan endüstriyel disiplinden kopmasının engellenmesidir. (Fielding, 1751, ss. 10-11)

Nasıl Fielding’e göre elinde emeklerinden başka sermayesi olmayanlar için en büyük günah tembellikse, Fielding’i takip eden önemli polis reformcusu, ilk önleyici polis teşkilatı olan “Thames Nehri Polisi”nin (*Thames River Police*) kurucusu sulh hâkimi ve “önleyici polis”in teorisini Patrick Colquhoun için de asıl ahlaki zaaf, düşkünlükle bir araya geldiği zaman tembellik ve aylaklıktır. Düşkünlüğün “Ahlaki ve cezai suçlara yatkın kılan bir tembellik tarafından teşvik” edildiğini belirtir. (Colquhoun, 1806a, s. 48-49; Ayrıca bkz. Emsley, 2005, s. 58-59; Neocleous, 2000b, s. 17) Çalışmaya gönülsüz olan bir düşkün yalnızca toplumsal beden için bir kayıp ve toplumun sırtında bir yük olmakla kalmaz, o aynı zamanda emek piyasasının toplumsal düzeni sağlama ve topluma kazandırma işlevinin de dışında kalır ve tam da bu sebepten toplum için bir tehdiye dönüşmeye başlar.(Neocleous, 2000a, s. 717 vd.) Fakat Colquhoun, Fielding’den farklı olarak odak noktasını üst ve alt sınıf arasındaki ilişki yerine yoksulluğun iki kategorisi arasındaki ilişkiye kaydırır. Çağdaşı pek çok düşünür gibi yoksulları iki kategoriye ayırır. Bir yanda çalışkan yoksullar vardır, diğer tarafta ise çalışabilecek durumda olmasına rağmen çalışmayan, çalışmak istemeyen düşkünlükler vardır, asıl tehlike ve tehdit de bu ikinci gruptur. (Colquhoun, 1806a, ss. 8-9) Suça giden patika düşkünleşmeyle başlar. Bir suçluya dönüşmenin ilk aşaması çalışan yoksul kategorisinden düşkünlük kategorisine düşmektir. (Colquhoun, 1806a, ss. 234-39) Dolayısıyla Colquhoun’un suç önlemek için tasarladığı “dakik” polis düzeni, teker teker suçların önlenmesinden çok suçun kökeni olarak gördüğü bu geçişin engellenmesine odaklanır. Suçla mücadelenin ilk adımı, yoksulların düşkünleşmesinin, işçi sınıfının o dönemde sayısını 115.000 olarak öngördüğü suçlu ve tehlikeli bu nüfus kesimine karışmasının önlenmesidir.¹¹ (Colquhoun, 1806b, s. 6-10)

Polis tam da bu iki kategori arasındaki geçişe odaklanmalı, bu geçişten sınır hattında yoksulların düşkünleşmesini engellemelidir. Bu sebepten Colquhoun’un tasarısının bir boyutu

¹¹ Bu sayının ne kadar abartılı olduğuna dair bkz. (Philips, 2003)

da polisi, klasik anlamına daha yakın bir şekilde kullanarak “düşkün polisi” olarak adlandırdığı geleneksel yoksul yardımları sisteminin reforme edilmesidir. Emek piyasasındaki dalgalanmalardan etkilenen dürüst ve çalışkan yoksulları düşkünleşmekten koruyacak bir sosyal güvenlik ağı, yani merkezileşmiş “sosyal politika” tedbirleri suça karşı önleyici tedbirlerden biridir.(Colquhoun, 1806a) Fakat düşkünleşme sürecinin bir başka, belki maddi olarak düşkünleşmekten daha önemli bir boyutu daha vardır, o da toplumun dışında yasa ve ahlak dışı bir hayat süren düşkün ve aylak nüfusun sağlıklı ve dürüst nüfus kesimlerini zararlı alışkanlıklarla enfekte etmesidir. Dolayısıyla suçla mücadelenin diğer bir önemli parçası birer enfeksiyon kaynağı olan bu kesimlerle ve onların etkileriyle mücadele etmektir. Suç işleme olanakları daraltılmalı, suçu mümkün kılan koşullara müdahale edilmeli, böylece olumsuz alışkanlıkların yayılmasının önüne geçilirken olumlu alışkanlıkların kazanılması sağlanmalı ve nihayetinde de toplumun endüstriyel dönüşümünün yarattığı ahlaki erozyona karşı ahlaki bir iyileştirme bu polis aracılığıyla gerçekleştirilmelidir. (McMullan, 1998, s. 115) Bu ahlaki iyileştirmeyle kastedilen aslında, alt sınıflara emek piyasasının koşullarını ve disiplinini dayatmaktır. (Bohlender, 1998; Neocleous, 2000a) Böylece Colquhoun’da suçla mücadele etmek ya da suçları soruşturmakla görevli bir profesyonel görevliler topluluğu olarak polis, polis kelimesinin daha eski kullanımına yakın daha genel bir iyi yönetim tedbirleri içinde anlam kazanır.

Henry ve John Fielding’den Bentham ve Colquhoun’a kadar geleneksel suçla mücadele sistemini reforme etmek isteyen pek çok isim çeşitli girişimlerde bulunmuşlarsa da sistemi bütünüyle reforme etmeyi başaramamışlardır. Önce John Fielding ve sonra Colquhoun özellikle bu dağınık sistemi merkezileştirmeyi ve Londra için İçişleri Bakanlığı kontrolünde bir polis kuvveti kurmayı amaçlamış ama Peel’e kadar bu amaca tam olarak ulaşamamıştır. Fakat Fielding’lerin *Bow Street Runners*’ı ya da Colquhoun ve Bentham’ın *Thames River Police*’i gibi kısıtlı ve dar bir alanda etkin olan örnekler daha sonraki kapsamlı polis reformuna öncülük etmişlerdir. Nihayet Peel’le birlikte İngiltere’de günümüz anlamıyla merkezi, kamu otoritesine bağlı bir polis teşkilatı faaliyete geçmiştir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi önleyici polisi ortaya çıkartan bu dönüşümün arkasındaki asıl itici güç eski sistemin yetersizliklerinden çok toplumsal düzenin ve dolayısıyla düzensizliğin yeni bir şekilde kavranmaya başlanmasıdır. Emek piyasasının gerektirdiği disiplinin dışındaki alt sınıflar suçun gerçek kaynağı olarak kavranmakta, dolayısıyla suçla mücadele edilirken aslında sanayi kapitalizminin yarattığı yeni yoksul nüfusla mücadele edilmektedir.

Sonuç

Malthus’tan Colquhoun’a dek dönem düşünürlerinin ekserisine göre yoksulluk yani emeğinden başka bir sermayeye sahip olmamak kendi başına bir problem değil kişileri çalışmaya yani emeklerini satmaya yönlendirecek olumlu bir faktördü. Fakat gene aynı düşünürler yoksulluğun emek piyasası tarafından disipline edilmediği takdirde aynı zamanda toplum için bir suç ve huzursuzluk kaynağı olabileceğinin de farkındaydılar. Sanayi devrimi, kentlerde, toplumsal ilişkilerde, geleneksel aile hayatında ve mevcut sosyal kontrol mekanizmalarında derin dönüşümlere hatta çözümlere yol açtığında yoksulluğun muhtemel tehditkâr ve olumsuz etkilerini engellemek daha acil bir problem haline gelmişti. Bu noktada suç, bazı düşünürler tarafından bir sanayi toplumuna dönüşmenin belki de en önemli çıktısı olan ve özellikle büyük sanayi şehirlerinde yoğunlaşan yoksulluk ve düşkünlük problemini yönetici

elit nezdinde yeniden isimlendirip çerçevelemenin bir aracı haline dönüştü. Bu isimler düşkünlüğü, aylaklık ve tembellikle birleştiğinde suçun gerçek kaynağı olarak nitelendirdiler ve suçla mücadele için en önce düşkünlükle mücadele edilmesi gerektiğini belirttiler. Bu mücadelenin en önemli parçası da yoksul çalışan nüfusun düşkünleşmesini engelleyecek toplumsal teknoloji ve mekanizmaların yaratılmasıydı. İşte önleyici polis gerek Bentham gerekse de onun dostu olan Colquhoun tarafından bu mekanizmalardan biri olarak ortaya sürülmüştü.

Bugün, kimilerince “önleyici dönemeç” olarak adlandırılan, özellikle Batılı devletlerde suç önlemeye atfedilen yeni önem dikkate alındığında makalede ele alınan konu sadece tarihsel değil güncel bir anlam da kazanmaktadır. (Ashworth & Zedner, 2014, s. 28; Singelstein, 2020) Bugünkü dönüşümün bazı önemli aktörleri için makalede ele aldığımız dönem önemli bir ilham kaynağıdır. Makalede kısaca çerçevesini çizmeye çalıştığımız teorik ve pratik yaklaşımların izleri, gerek son 30-40 senenin polislik stratejilerinde gerekse de kriminoloji teorilerinde sürülebilmektedir. (Garland, 2001) Dolayısıyla “önleyici polis”in doğuş süreci ve onu hazırlayan tarihsel, toplumsal koşullar, bugün “suç önleme”ye yapılan vurgunun neo-liberalizmin yükselişiyle, refah devletinin ve sosyal güvencelerin gerileyişiyle, bu dönüşümün kentsel yansımalarıyla ve gerek sınıfsal gerekse de ırksal yeni suçlu kategorileriyle ilişkisini anlamak adına kritik önemini korumaktadır.

Kaynakça

- Ashworth, A., & Zedner, L. (2014). *Preventive Justice*. Oxford University Press.
- Bailey, V. (1995). The fabrication of deviance: Dangerous classes and criminal classes in Victorian England. İçinde J. Rule & R. Malcolmson (Ed.), *Protest and Survival: The Historical Experience: Essays for E.P. Thompson* (ss. 221-256). Merlin Pr.
- Bailey, V. (2019). *The Rise and Fall of the Rehabilitative Ideal, 1895-1970* (1st Edition). Routledge.
- Beattie, J. M. (2003). *Policing and Punishment in London, 1660-1750: Urban Crime and the Limits of Terror*. Oxford University Press.
- Beccaria, C. (2016). *Suçlar ve Cezalar Hakkında* (S. Selçuk, Çev.). İmge Kitabevi.
- Bennett, T. (2015). Mind the gap: Towards a political history of habit. *The Occasional Papers, Institute for Culture and Society (tOPICS)*. <https://doi.org/10.4225/35/57a961470f19c>
- Bentham, J. (1864). *Theory of Legislation*. K. Paul, Trench, Trübner.
- Bentham, J. (1876). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Clarendon Press.
- Bohlender, M. (1998). Wie man die Armen regiert. Zur Genealogie liberaler politischer Rationalität. *Leviathan*, 26(4), 497-521. www.jstor.org/stable/23984538
- Bohlender, M. (2010). Soziale (Un)Sicherheit. İçinde M. Bohlender, H. Münkler, & S. Meurer (Ed.), *Sicherheit und Risiko* (ss. 101-124). Transcript Verlag. www.jstor.org/stable/j.ctv1fxfr4.8
- Burchell, G. (1991). Peculiar interests: Civil society and governing “the system of natural liberty”. İçinde G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Ed.), *The Foucault effect: Studies in governmentality* (ss. 119-150).
- Burchell, G. (1996). Liberal Government and Techniques of the Self. İçinde A. Barry, T. Osborne, & N. Rose (Ed.), *Foucault and Political Reason* (ss. 19-36). University Of Chicago Press.
- Castel, R. (2000). *Die Metamorphosen der sozialen Frage: Eine Chronik der Lohnarbeit*. UVK, Univ.-Verlag Konstanz.
- Colquhoun, P. (1806a). *A Treatise on Indigence: Exhibiting a General View of the National Resources for Productive Labour; with Propositions for Ameliorating the Condition of the Poor, and Improving the Moral Habits and Increasing the Comforts of the Labouring People ...* J. Hatchard.
- Colquhoun, P. (1806b). *A Treatise on the Police of the Metropolis: Containing a Detail of the Various Crimes and Misdemeanors by which Public and Private Property and Security Are, at Present, Injured and Endangered, and Suggesting Remedies for Their Prevention*. J. Mawman.
- Dean, M. (1991). *The constitution of poverty: Toward a genealogy of liberal governance*. Routledge.
- Dean, M. (1994). *Critical And Effective Histories: Foucault’s Methods and Historical Sociology* (1st edition). Routledge.
- Dean, M. M. (2009). *Governmentality: Power and Rule in Modern Society* (2 edition). SAGE Publications Ltd.
- Denis, V., Milliot, V., & Lucrezio Monticelli, C. (2016). Introduction: Urban crises, policing crises: Mirror images? (C. 1700–1900): Cities in flux and changes to policing. *Urban History*, 43(2), 200-214. <https://doi.org/10.1017/S0963926815000267>

- Dodsworth, F. (2007). Police and the Prevention of Crime: Commerce, Temptation and the Corruption of the Body Politic, from Fielding to Colquhoun. *The British Journal of Criminology*, 47(3), 439-454. <https://doi.org/10.1093/bjc/azl054>
- Dodsworth, F. M. (2013). Habit, the Criminal Body and the Body Politic in England, c. 1700–1800. *Body & Society*, 19(2-3), 83-106. <https://doi.org/10.1177/1357034X12474476>
- Donzelot, J. (2008). Michel Foucault and liberal intelligence. *Economy and Society*, 37(1), 115-134. <https://doi.org/10.1080/03085140701760908>
- Elden, S. (2002). Plague, Panopticon, Police. *Surveillance & Society*, 1(3), 240-253. <https://ojs.library.queensu.ca/index.php/surveillance-and-society/article/view/3339>
- Emsley, C. (1983). The Military and Popular Disorder in England 1790-1801. *Journal of the Society for Army Historical Research*, 61(245), 10-21. <https://www.jstor.org/stable/44224116>
- Emsley, C. (1986). Detection and Prevention: The Old English Police and The New 1750-1900. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 37, 69-88. <http://www.jstor.org/stable/20755018>
- Emsley, C. (2005). *Crime and Society in England, 1750-1900*. Longman/Pearson.
- Fielding, H. (1751). *An Enquiry Into the Causes of the Late Increase of Robbers, &c. with Some Proposals for Remediying this Growing Evil: In which the Present Reigning Vices are Impartially Exposed; and the Laws that Relate to the Provision for the Poor, and to the Punishment of Felons are Largely and Freely Examined*. A. Millar.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Vintage Books.
- Foucault, M. (2002). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. Psychology Press.
- Foucault, M. (2007). *Security, Territory, Population*. St Martins Press.
- Foucault, M. (2015). *On the Punitive Society: Lectures at the Collège de France, 1972-1973* (G. Burchell, Çev.; 1st ed. 2015 edition). Palgrave Macmillan.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. OUP Oxford.
- Garland, D. (2018). *Punishment and Welfare: A History of Penal Strategies*. Quid Pro, LLC.
- Gatrell, V. A. C. (1990). Crime, authority and the policeman-state. İçinde F. M. L. Thompson (Ed.), *The Cambridge Social History of Britain, 1750–1950: Volume 3: Social Agencies and Institutions* (C. 3, ss. 243-310). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521257909.006>
- Gatrell, V. A. C., & Hadden, T. B. (1972). Criminal statistics and their interpretation. İçinde E. A. Wrigley (Ed.), *Nineteenth-Century Society* (ss. 336-396). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511896118.009>
- Gordon, C. (1991). Governmental Rationality: An Introduction. İçinde G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Ed.), *The Foucault Effect—Studies in Governmentality* (ss. 1-52). University Of Chicago Press.
- Harding, C. (1988). “The Inevitable End of a Discredited System”? The Origins of the Gladstone Committee Report on Prisons, 1895. *The Historical Journal*, 31(3), 591-608. <https://www.jstor.org/stable/2639758>
- Härter, K. (2010). Security and “Gute Policey” in Early Modern Europe: Concepts, Laws, and Instruments / Sicherheit und “Gute Policey” im frühneuzeitlichen Europa: Konzepte, Gesetze

- und Instrumente. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 35(4 (134)), 41-65. <https://www.jstor.org/stable/25758857>
- Hindess, B. (1996). Liberalism, socialism and democracy: Variations on a governmental theme. İçinde A. Barry, T. Osborne, & N. Rose (Ed.), *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism and rationalities of government* (ss. 65-80). The University of Chicago Press.
- Hirschman, A. O. (2007). *Tutkular ve Cikarlar*. Metis Yayıncılık.
- Ignatieff, M. (1980). *A just measure of pain: The penitentiary in the Industrial Revolution, 1750-1850* (Columbia University Press morningside ed). Columbia University Press.
- Iseli, A. (2009). *Gute Policey: Öffentliche Ordnung in der Frühen Neuzeit*. Ulmer.
- Joyce, P., & Laverick, W. (2023). *History of Policing, Crime, Disorder, Punishment* (1st ed. 2023 edition). Palgrave Macmillan.
- Lemke, T. (2002). Foucault, Governmentality, and Critique. *Rethinking Marxism*, 14, 49-64. <https://doi.org/10.1080/089356902101242288>
- Macpherson, C. B., & Cunningham, F. (2011). *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke* (Reprint edition). Oxford University Press.
- Malthus, T. R. (1809). *An Essay on the Principle of Population, as it Affects the Future Improvement of Society*.
- Marx, K. (1974). *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie: (Rohentwurf) 1857-1858 : Anhang, 1850-1859*. Dietz Verlag.
- McMullan, J. L. (1998). The Arresting Eye: Discourse, Surveillance and Disciplinary Administration in Early English Police Thinking. *Social & Legal Studies*, 7(1), 97-128. <https://doi.org/10.1177/096466399800700106>
- Neocleous, M. (2000a). Social Police and the Mechanisms of Prevention. *The British Journal of Criminology*, 40(4), 710-726. <https://doi.org/10.1093/bjc/40.4.710>
- Neocleous, M. (2000b). *The Fabrication of Social Order: A Critical Theory of Police Power*. Pluto Press.
- Nicolosi, R. (2012). Der Gewohnheitsverbrecher in der “positiven Schule” der italienischen Kriminologie: Kommentar zu Cesare Lombroso und Enrico Ferri. İçinde B. Kleeberg (Ed.), *Schlechte Angewohnheiten: Eine Anthologie, 1750—1900* (1. Auflage, ss. 368-377). Suhrkamp.
- Nitschke, P. (1992). Von der Politeia zur Polizei: Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des Polizeibegriffs und seiner herrschaftspolitischen Dimensionen von der Antike bis ins 19. Jahrhundert. *Zeitschrift für Historische Forschung*, 19(1), 1-27.
- Paley, R. (2011). “An Imperfect, Inadequate and Wretched System”? Policing London Before Peel. İçinde *Theories and Origins of the Modern Police*. Routledge.
- Pasquino, P. (1991). Theatrum politicum: The genealogy of capital-police and the state of prosperity. İçinde G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Ed.), *The Foucault effect: Studies in governmentality* (ss. 105-118).
- Pavlich, G. (2018). Captive Habits of Criminalization. *New Criminal Law Review*, 21(4), 492-513. <https://doi.org/10.1525/nclr.2018.21.4.492>
- Philips, D. (2003). Three «moral entrepreneurs» and the creation of a «criminal class» in England, c. 1790s-1840s. *Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies*, 7(1), Article 1. <https://doi.org/10.4000/chs.612>

- Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri* (A. Buğra, Çev.; 9. Baskı). İletişim.
- Procacci, G. (1991). Social economy and the government of poverty. İçinde G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Ed.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* (ss. 151-168).
- Quinn, M. (1994). Jeremy Bentham on the Relief of Indigence: An Exercise in Applied Philosophy. *Utilitas*, 6(1), 81-96. <https://doi.org/10.1017/S095382080001345>
- Raeff, M. (1975). The Well-Ordered Police State and the Development of Modernity in Seventeenth- and Eighteenth-Century Europe: An Attempt at a Comparative Approach. *The American Historical Review*, 80(5), 1221-1243. <https://doi.org/10.2307/1852058>
- Rafter, N. (2010). *The Criminal Brain: Understanding Biological Theories of Crime*. NYU Press.
- Rafter, N. H. (2009). *The Origins of Criminology: A Reader*. Routledge.
- Rauhut, D. (2020). Adam Smith—A champion for the poor! İçinde *Poverty in the History of Economic Thought*. Routledge.
- Reynolds, E. A. (1998). *Before the Bobbies: Night Watch and Police Reform in Metropolitan London, 1720-1830*. Palgrave Macmillan.
- Ricardo, D. (2008). *Siyasal İktisadın ve Vergilendirilenin İlkeleri* (B. Zeren, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rothschild, E. (1995). Social Security and Laissez Faire in Eighteenth-Century Political Economy. *Population and Development Review*, 21(4), 711-744. <https://doi.org/10.2307/2137772>
- Rudan, P. (2016). Society as a Code: Bentham and the Fabric of Order. *History of European Ideas*, 42(1), 39-54. <https://doi.org/10.1080/01916599.2015.1077147>
- Silver, A. (2011). The Demand for Order in Civil Society: A Review of Some Themes in the History of Urban Crime, Police, and Riot*. İçinde C. Emsley (Ed.), *Theories and Origins of the Modern Police*. Routledge.
- Singelstein, T. (2020). Preventive Turn—Wie Gefahr und Risiko zum zentralen Gegenstand von Strafrecht und sozialer Kontrolle werden. İçinde *Gefahr* (ss. 95-112). Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG. <https://doi.org/10.5771/9783845299082-95>
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi; 50). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Steinfeld, R. J. (2001). *Coercion, Contract, and Free Labor in the Nineteenth Century*. Cambridge University Press.
- Storch, R. D. (1975). The Plague of the Blue Locusts: Police Reform and Popular Resistance in Northern England, 1840-57. *International Review of Social History*, 20(1), 61-90. <https://www.jstor.org/stable/44581742>
- Thompson, E. P. (1966). *The Making of the English Working Class*. Vintage.
- Thompson, E. P. (1971). The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. *Past & Present*, 50, 76-136. <http://www.jstor.org/stable/650244>
- Townsend, J. (1817). *A Dissertation On The Poor Laws*. Republished, London: Printed for Ridgways.
- Valverde, M. (2007). Genealogies of European states: Foucauldian reflections. *Economy and Society*, 36(1), 159-178. <https://doi.org/10.1080/03085140601089911>

Vogl, J. (2000). Staatsbegehren Zur Epoche der Polickey. *Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 74(4), 600-626.
<https://doi.org/10.1007/BF03375556>

Wetzell, R. F. (2000). *Inventing the Criminal: A History of German Criminology, 1880-1945* (New edition). The University of North Carolina Press.

Wiener, M. J. (1994). *Reconstructing the Criminal: Culture, Law, and Policy in England, 1830–1914* (First Paperback Edition). Cambridge University Press.

Geliş Tarihi : 05.08.2024
Kabul Tarihi : 14.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1528481>

Öztaş, S. & Şentürk, B. (2024). Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı ilk isyan: Nasturi İsyanı. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 316-334. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1528481>

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NE KARŞI İLK İSYAN: NASTURİ İSYANI

Sezai ÖZTAŞ¹, Burcu ŞENTÜRK²

ÖZ

Tarihin her döneminde güçlü devletlerden biri olan Osmanlı Devleti, her zaman yabancı devletler tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemde ise yabancı devletler, elde kalan toprakları da parçalama düşüncesi içerisinde girmiş, Sevr Antlaşması'nı devlete dayatarak adeta devletin ölüm kağıdını eline vermişlerdir. Yapılan konferanslarda da devleti parçalayıp dağıtma düşüncesinde olduklarını bir kez daha su yüzüne çıkarmışlardır. Konu itibari ile yabancı devletlerin planlayıp, teşvik edip aynı zamanda da yardımda buldukları isyanlar, devleti yıkmak ya da en azından devlet içerisinde karışıklıklar çıkmasının ve bunun sonucunda ise devletin iç işlerine müdahalede bulunulabilmesinin kapısını aralayan sağlam bir dayanak olarak gözükmetedir. Bunu devreye sokacak olan en önemli ülke de İngiltere olmuştur. İngiltere diğer devletlerin desteğini alarak bu aşamada başrol oynamıştır. İngiltere, kendi çıkarları doğrultusunda Musul bölgesinin zengin petrol kaynaklarını elde tutmak, Osmanlı Devleti'ni bir sömürge haline getirmek düşüncesinde emperyalist politikalarına hizmet etmek için, bölgede Osmanlı Devleti himayesi altında Hakkâri'de yaşayan Nasturi adı verilen Hristiyan topluluk üzerinden bu işe başlamıştır. Nasturileri bağımsız bir devlet kurma hayali ile oyalayıp, aslında onları kendi çıkarları için kullanmıştır. Buna yönelik olarak da Nasturiler, Osmanlı Devleti döneminde 1915 Nasturi İsyanı'nı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde ise, 1924 Nasturi İsyanı'nı başlatmıştır. İşler ilk bakışta planladığı gibi gitmiş olsa da gerek Osmanlı Devleti dönemindeki gerekse Türkiye Cumhuriyeti Devleti dönemindeki bu isyanlar kısa sürede bastırılabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nasturi, isyan, İngiltere, Musul, Hakkâri

¹ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, sezaioztas@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1742-4200>

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, burcusementurk034@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3201-5058>

Date Received : 05.08.2024

Date Accepted : 14.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1528481>

Öztaş, S. & Şentürk, B. (2024). The first rebellion against the Republic of Turkey: Nestorian Revolt. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 316-334. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1528481>

THE FIRST REBELLION AGAINST THE REPUBLIC OF TURKEY: NESTORIAN REVOLT

Sezai ÖZTAŞ³, Burcu ŞENTÜRK⁴

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which had always been a powerful state throughout history, was often perceived as a threat by foreign powers. During the period of decline of the Ottoman Empire, however, foreign states sought to seize the remaining territories by imposing the Treaty of Sèvres, which symbolized the death warrant of the empire. These foreign powers revealed their intentions to dismantle the state in various subsequent conferences. Rebellions, which were planned, encouraged, and even supported by foreign powers, served as a solid pretext for destabilizing the state, potentially allowing for intervention in its internal affairs. The leading country in this strategy was the United Kingdom. With the support of other countries, the United Kingdom played a key role in this period. Driven by its imperialist agenda to control the rich oil resources of the Mosul region and transform the Ottoman Empire into a colony, the UK began to manipulate a Christian community in Hakkari, known as the Nestorians, who were under Ottoman rule. The British stalled the Nestorians with the dream of establishing an independent state but ultimately used them for their interests. In return for this strategy, the Nestorians launched the 1915 Nestorian Rebellion during the Ottoman period, followed by the 1924 Nestorian Rebellion during the Republic of Turkey. Although things seemed to go according to plan initially, these rebellions during both the Ottoman and Republican periods were swiftly suppressed.

Keywords: Nestorian, rebellion, The United Kingdom, Mosul, Hakkâri.

³ Assoc. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty Of Faculty of Arts and Sciences, sezaioztas@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1742-4200>

⁴ Graduate Student, Tekirdağ Namık Kemal University, Institu of Social Sciences, burcuserenturk034@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3201-5058>

Giriş

Fırat ve Dicle nehirlerinin bulunduğu Mezopotamya olarak bilinen bölge tarih boyunca birçok medeniyeti bünyesinde barındırmıştır. Çeşitli din, ırk, mezhep ve inanç da bölgede yoğun bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Asurlar, Elamlar ve Akadlar bu coğrafyada yaşayan topluluklar olarak bilinmektedir. Aynı şekilde ortaya çıkan bir diğer topluluk ise Süryaniler olmuştur. Süryaniler ilk olarak tek bir kilise etrafında toplanmış olsalar da Antakya Süryani Kilisesi kurulduktan sonra Hristiyanlar arasında birtakım fikir ayrılıkları baş göstermiştir (Bayburt, 2010a, s. 2). Hz. İsa'nın kişiliği hakkında İstanbul patriği Nestorius (Nastur)'un aykırı fikirleri onun aforoz edilmesine neden olmuş (Anzerlioğlu, 1996, s. 1) ve ismini de kurucusundan alan Nasturilik ortaya çıkmıştır.

Nasturilik, bu inancın kurucusu Nastur'un öğretilerini ifade etmektedir. Nastur, 382'de Roma İmparatorluğu'nun Kommagene eyaletinde, Germanikeia (Kahramanmaraş) şehrinde dünyaya gelmiştir. Eğitimini Antakya İlahiyat Okulu'nda tamamlamış, papaz ve vaiz olarak çalışmıştır. Güçlü bir hitabet diline de sahip olan Nastur, İstanbul Patriği Cicionos (Sisinyos)'un 427'de ölümünün ardından İstanbul Patrikhanesi'ne Patrik olarak atanmıştır (Albayrak, 1997, s. 72). Onun inancına göre Hz. İsa insan olarak dünyaya geldikten sonra, Tanrı sıfatını⁵ da kazanmıştır. Buna göre Hz. Meryem'e Tanrı doğuran (Theotokos) sıfatının verilemeyeceği, Tanrı doğmadığına göre O'nun haça gerilip acı çektiği ve öldükten sonra da dirildiğinin söylenemeyeceği inancı oluşmuştur (Yılmaz, 2015, s. 109). Bu inanç Orta Asya, Çin ve Hindistan'da yayılma ortamı bulmuştur (Albayrak, 1997, s. 72).

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin himayesine giren Nasturiler, Osmanlı Devleti hakimiyeti altına girmeden önce Bizanslılar ve Sasanilerden baskı ve zulüm görmüşlerdir. Bizans'tan farklı bir Hristiyan inancı benimsemeleri onların katliama uğramalarına da sebep olmuştur. Yaşadıkları toprakların Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesi sonucunda huzur ortamı bulabilmişlerdir. Osmanlı idaresi altında millet sistemi çerçevesinde Nasturiler de diğer milletler gibi (Rum, Yahudi ve Ermeni) dini inançlarına müdahale edilmeden, özgürce ibadetlerini yerine getirebilmişlerdir (Bayburt, 2010b, s. 46-47). Nasturiler, yalnızca Osmanlı Devleti topraklarında değil, İran'ın birçok bölgesi ile İran Azerbaycanı'nda ve Urmiye yaylalarında hatta Urmiye şehir merkezinde de bulunmuşlardır. En yoğun oldukları bölge ise Hakkâri sancağı olup sancağın merkezi Çölemerik'te yaşamışlardır (Dinçel, 2019, s. 21-22). Nasturilerin Hakkâri'ye ne zaman geldikleri konusunda net bir şey söylemek mümkün değildir. Bu konuda kaynaklarda üç farklı tarih ve görüş yer almaktadır. Bir görüşe göre Nasturilerin, 5.

⁵ Hz. İsa'nın iki kişiliğe sahip olduğunu kabul eden görüşe diofizit: İki kişilik denmektedir.

yüzyılda Bizans Devleti ve kilisesinin baskısıyla Hakkâri'ye göç ettiği, başka bir görüşe göre göçün, 1258 yılındaki Moğol istilasıyla olduğu, diğer bir görüşe göre ise bu göçün, 1400 yılında Timur istilası sonucunda meydana geldiği şeklindedir (Demir Görür, 2019, s. 476).

Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altındaki Nasturiler, XX. yüzyıla değin aşiret şeklindeki örgüt yapılarıyla hayatlarını göçebe ve yarı göçebe olarak devam ettirmişlerdir (Dalyan, 2009, s. 14). Onlarda toplumsal yapı bölgede yaşayan Kürtler gibi, aşiretli-aşiretsiz (reaya) olarak ayrılmaktadır. Aşiret olan Nasturiler dağlık yerlerde yaşamlarını idame ettirip hayvancılık yaparken, reayalar ise ödemiş oldukları vergiler ile Kürt aşiretlerin hakimiyetinde kalarak tarımla uğraşmışlardır (Yılmaz, 2015, s. 109). Nasturi aşiretleri Jilo (Cilo), Walto Tiyari, Dez, Tuhup, Tal ve Baz'dır. Bunlardan Jilo Tuhup ve Tiyari aşiretleri çok daha büyük ve güçlü bir yapıya sahiptir (Arvas, 2015, s. 66). Aşiret halindeki Nasturiler silaha sahip olmaları ve yaşadıkları bölgenin dağlık olması nedeniyle Osmanlı Devleti'ne vergi ödememelerinin yanında daha özgür bir yapıda olmaları ile öne çıkmışlardır. Bu aşiretlerin başında "Melik" veya "Malik" adını verdikleri aşiret liderleri bulunmaktadır (Yılmaz, 2013, s. 231). Ruhani liderleri kendini "Doğu'nun Patriği" ve dünyanın lideri olarak tanımlayan Mar Şimun'dur. Bütün Maliklerin bağlı olduğu kişi ise yine Patrik Mar Şimun olmuştur (Dinçel, 2019, s. 22).

Nasturilerin sahip olduğu aşiret kavramının Kürtler'de de karşılık bulduğu açık bir şekilde anlaşılmış, hatta buna yönelik olarak bazı şarkı ve masalların da ortak olduğu ve kullandıkları dil konusunda da benzerlik olduğu görülmüştür. Bu nedenle Nasturiler, Kürtlerle olan bu yakınlıklarından dolayı "Dağlı Hıristiyanlar" olarak da bilinmektedirler. Sadece "Bir saç kılı" kadar farklı olduklarını söyleyerek bu yakınlıklarına dikkat çekmişlerdir. Ancak XIX. yüzyılda misyonerlik faaliyetlerinin uygulanmaya başlaması ile Nasturi ve Kürtlerin bu olumlu ilişkileri bozulmuş, adeta iki toplum birbirine düşman hale gelmiştir. Diğer yanda bölgede vergi toplamakla görevli Cizre Beyi Bedirhan, Hakkâri'ye Nasturilere yönelik seferler yapmıştır. Böylece Nasturi-Kürt ilişkileri iyice bozulmuştur (Yılmaz, 2015, s. 110).

XIX. yüzyılın başlarında merkezi Osmanlı Devleti'nin Cizre ve Bohtan bölgesi üzerindeki kontrolü azdır. Ancak Osmanlı hükümeti, iddialı ve acil askeri reform projeleri için vergi ve insan gücü elde etmek amacıyla eyaletleri üzerinde daha fazla kontrol arayışına girdiğinden işler hızla değişecektir. Ayrıca, Avrupa devletleri Osmanlı reform sürecinin ardından Hristiyan ve Yezidi azınlıkların korunmasını giderek daha fazla talep etmiştir. Özellikle, kendi bölgesindeki Nasturi Hıristiyanlara saldırdığı, baskı uyguladığı ve katlettiği iddia edilen Bedirhan Bey'in faaliyetleri onları öfkelenmiştir (Henning, 2018, s. 96-98).

Böyle bir ortamdan yararlanan İngiltere, Fransa ve Rusya gibi ülkeler Nasturilere destek vermiş, böylece Nasturiler bağımsızlık isteklerine kavuşabileceklerine inanmışlardır.

XIX. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nin zayıflığı herkes için apaçık ortadadır. Avrupa devletleri bundan faydalanmak için hiçbir fırsatı kaçırmamışlar ve harekete geçmişlerdir (Jwaideh, 2006, s. 54). Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmesi İngiltere ve Rusya gibi devletleri heyecanlandırmış ve devleti parçalama isteklerini de artırmıştır. Ayrıca XIX. yüzyılın sonunda doğunun zengin ham madde kaynakları bu devletlerin emperyalist politikalarını da ortaya çıkarmıştır. Petrol ve diğer zenginliklere ulaşmak isteyen ülkeler Osmanlı topraklarını bir sömürge haline getirebilmek için adeta aralarında kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadelede de kendilerine yardımcı olarak Osmanlı idaresi altında yaşayan gayrimüslimleri kullanma yoluna gitmişlerdir. Bu noktada ise misyonerler çok büyük önem taşımaktadırlar. Misyonerler aracılığıyla gayrimüslim halk arasında milli bir bilinç oluşturmaya çalışmışlar ve bunda da başarı elde ederek Nasturileri etkilemişlerdir. Nasturiler kendilerine sömürgeci devletler tarafından verilen boş sözlere inanmış (Bayburt, 2010a, s. 3-4) ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmalar 1915 ve 1924 yıllarında ise isyan halini almıştır (Yılmaz, 2015, s. 110).

1915 yılı Osmanlı'ya karşı isyan I. Dünya Savaşı yıllarına denk gelmektedir. Van Valisi Tahsin Paşa Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Nasturilerin Patriği Mar Şimun'u Van'a çağırmış ve ona armağanlar vermiştir. Bunun yanında onların isteklerinin yerine getirileceğini de bildirerek karşılığında ise onlardan savaşta tarafsız olmalarını istemiştir. Aynı şekilde Alman Konsolosu da savaşta tarafsız kalınması durumunda Nasturilerin emniyeti açısından güvence vermiştir. Fakat Mar Şimun bu teklifi kabul etmemiştir. (Dinçel, 2019, s. 66-67) Osmanlı Devleti Mar Şimun'u ikna etmek için hayli çaba sarf etse de Mar Şimun, Rusya ile anlaşma yoluna gitmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'dan 25.000 tüfek istenmiş ve 10 Mayıs 1915 tarihinde ilan edilen seferberlikle isyan resmi olarak başlamıştır (Yılmaz, 2015, s. 117).

İsyancılar Ruslar için tehlike olarak görülen Kürtlere de saldırmıştır. Rusya'dan yeterli silah ve malzeme sağlanamadığından Nasturiler, Osmanlı birlikleri tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Kaçan isyancılar ise Rusların kontrolündeki Urmiye bölgesine gitmişlerdir. Rusya burada Nasturilere tekrar silah dağıtarak Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak için her fırsatı değerlendirmiştir. 1917 Bolşevik İhtilali nedeniyle Rus ordusu buldukları yerlerden geri çekilmiş böylece Nasturiler de korumasız kalmışlardır. Yalnız kalan Nasturiler yeni bir arayışa girerek bu kez de İngiltere ile görüşmelere başlamıştır. İngiltere de Rusya gibi Nasturilerden askeri anlamda yarar elde etmek istediklerinden onları ikna etme yoluna gitmiştir. Bağımsızlık

sözlerine inanan Nasturiler 1918’de 4000 kişilik ordu ile Osmanlı Devleti’ne karşı savaşmışlardır. Nasturi-İngiliz ilişkileri iyi gittiği sırada Nasturilerin Patriği Mar Şimun 1918’de Kürtlerin lideri Simko Ağa tarafından öldürülmüştür. Ardından Nasturiler dağılma sürecine girmiştir. Bu durum karşısında Ağa Petros Nasturilerin başına geçerek Nasturilerin dağılmasını önlemiştir. Nasturiler Osmanlı Devleti’ne karşı savaşa devam etseler de yenilgiyle karşılaşmışlardır. İngiltere’den de yeterli desteği göremeyen Nasturiler telaşa kapılmış ve İngiltere kontrolündeki Irak Bakuba kampında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. İngiltere’nin verdiği bağımsızlık sözlerine inanarak hareket eden Nasturiler, yine acı gerçek ile yüzleşmişlerdir. Ancak Nasturilerle İngiltere arasında gelişmeler devam etmiş, İngiltere her fırsatta Nasturilerden yararlanmayı sürdürmüştür (Dinçel, 2022, s. 94-96).

İsyana Giden Süreç

Paris Barış Konferansı’ndaki Durum

I. Dünya Savaşı’nın bitmesinin ardından Nasturilerin sosyo-ekonomik durumu pek iç açıcı olmamıştır. Başkaldırıları nedeniyle buldukları bölgeden uzakta yaşamak durumunda kalmışlardır. Bu şekilde yaşamlarından hoşnut olmayan Nasturiler, birtakım isteklerde bulunarak Milletler Cemiyeti ve İngiltere üzerinden seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Böylece Nasturi malikleri ve önderleri toplanarak Patrik Mar Şimun’un kardeşi Surma Hanım’ı önder kabul ederek harekete geçmek istemişlerdir. I. Dünya Savaşı sonunda ilan edilen Wilson İlkeleri’nde yer alan 12. Madde “Halkların kendi kaderini belirleme hakkı” Nasturiler arasında ilgi çekmiştir. Bu maddeye göre Osmanlı Devleti kendi bünyesinde barındırdığı halklara güven tahsis etmek zorundadır. Bunun yanında bu halkların kendi kültürlerini devam ettirebilmeleri ve geliştirebilmeleri için özerk bir alan oluşturulmalıdır. Bu amaç doğrultusunda devlete bağlı halklar arasında ulus-devlet yaratma fikri ön plana çıkartılmıştır (Dinçel, 2019, s. 83). Dolayısıyla Nasturiler İngilizlerin idaresinde özerk bir devlet oluşturmak ve kendi yurtları olan Hakkâri’ye dönebilmek için taleplerini dile getirebilecekleri bir ortam bulmaya çalışmışlar ve Paris ve San-Remo Konferanslarında bu fırsatı elde etmişlerdir (Bayburt, 2010a, s. 5).

İtilaf Devletleri’nin verdiği ümit ile kendi bağımsız devletlerini kurmak isteyen Nasturiler, kendi kendini yönetebilecek güce sahip değildir (Sakin & Kapıcı, 2013, s. 215). Bunun farkında olan Nasturiler de bir devlet egemenliği altında yaşamak istediklerini belirtmişlerdir. Ancak İngilizlerin onlara devlet kurma vaadi vermesi neticesinde bir maceraya atılmışlardır (Dinçel, 2019, s. 87).

Paris Barış Konferansı için Paris'e ulaşan Nasturi delegeleri, Irak'ta İngiliz denetimi altındaki Nasturilerin gönderdiği delegeler değil, daha önce Amerika'ya eğitim almaya giden Nasturiler'dir. Abraham Yohannan, dışişlerinin de onayı ile Nasturi temsilcisi olarak Paris'e gitmiştir. Ancak Paris'te Urmiye'den de temsilciler gelmiştir. Her iki grubun talepleri ilk başta özerk, sonrasında bağımsız bir devlet kurulması şeklindedir (Anzerlioğlu, 1996, s. 120-121).

Bağdat'taki İngiliz yetkililerine başvurarak Paris Barış Konferansı'na katılmak istediklerini ifade eden Patrik Paulus Mar Şimun da dilekçesinde kendi taleplerini açıklamıştır. Mar Şimun'un talepleri arasında Nasturi ve Ermenilerin etnik açıdan farklı olduğunun kabulü, Kürtlerin işgali altındaki yerlerin ve esirlerin geri verilmesi, Nasturi ve Kürt köylerinin hudutlarının tekrar belirlenmesi gerektiği bulunmaktadır. Ayrıca Patrik Mar Şimun'u öldürenlerin cezalandırılmasını ve yeni önderin kendisi olmasını bildirmiştir. Böylece Patrik, Nasturi halkını güvenceye almaya çalışmış ve kendi yaşadıkları bölgeye geri dönmelerini istemiştir. Patrik Mar Şimun, Paris'te kendilerini temsil etmek için kızkardeşi Surma Hanım'ı seçmiş, İngiltere bu Nasturi heyetini sürekli oyalamaya çalışmış, konferansa katılımlarını ise Londra'ya gelmeleri koşuluyla kabul etmiştir. Surma Hanım Londra'da iken Lordlar Kamarası'nın Nasturilerle olan konuşmalarına tanık olmuştur. Burada Nasturilerin içinde buldukları sıkıntılar ile onların yaşadıkları yerlerdeki Türk egemenliğine son verilmesi istenmiştir. Surma Hanım'ın Lord Curzon ile görüşmesi sonucunda ise Nasturilerin kendi yurtlarına güvenli olarak dönmelerinin zor olduğu, ilerleyen zamanlarda belki mümkün olabileceği söylenmiştir. İngiltere, Irak Nasturi temsilcilerinin sorunlarına Londra'da cevap bulmak istemiş, konferans bitimine kadar da temsilcileri Londra'da tutup Paris'e gitmelerine engel olmuştur (Sakin & Kapıcı, 2013, s. 216).

Sonuç olarak farklı temsilcilerin yer aldığı fakat aynı istekte bir Nasturi devletinin kurulması gerektiği yönündeki talepleri ile konferansta bulunan Nasturi heyeti isteklerine kavuşamamış ve İngiltere tarafından sürekli olarak ötelenmiştir (Bayburt, 2010b, s. 57).

San-Remo Konferansı'ndaki Durum

Paris Konferansı'nda isteklerine ulaşamayan Nasturiler, çareyi San-Remo Konferansı'nda aramışlardır. Konferansta Nasturilerin isteklerini onların temsilcileri değil de Lord Curzon açıklamıştır (Sakin & Kapıcı, 2013, s. 216). Curzon, bağımsız bir devlet (Kürdistan) kurulduğunda yerlerinden edilen ve şu anda İngiliz denetimindeki Bakuba Kampı'nda kalan 100.000 kadar Hristiyan nüfusun tekrar eski yerlerine yerleştirilmeleri gerektiğinden bahsetmiştir. Onların kaderlerinin de Ermenilere benzediğini ve sorumluluk

almaktan çekindiklerini belirterek, Türk-İran sınırında yeni bir düzenleme yapılabileceğini de eklemiştir (Akgül, 2001, s. 86). Aslında buradaki amaç, kampta kalan insanların zor şartlar altında yaşıyor olmalarını bahane ederek İngiltere'yi maddi açıdan zorlayan Bakuba Kampı'nın kapatılmak istenmesidir. Ancak İngiltere'nin yoğun çaba sarfettiği planları suya düşmüştür (Bayburt, 2010b, s. 58).

Nasturiler, eski yerlerine döndüklerinde Türk idaresi altında yaşamak istememekte, onun yerine İngiltere kontrolünde kalmayı tercih etmekteydiler. Kendi devletlerini kuracaklarken bile yabancı devletlerin çıkarlarına hizmet ettiklerini bir türlü anlayamamışlar, tıpkı bir piyon gibi oradan oraya sürüklenmişlerdir (Akgül, 2001, s. 86-87).

Konferans kararlarını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmek isteyen İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması'nı imzalatmışlardır. Uygulamaya geçmemiş olan bu antlaşmada, bir Ermenistan kur ve bir Kürdistan kurulabilmesi ile ilgili maddeler antlaşmada yer almıştır. Asuriler (Süryani-Keldani-Nasturi) için bağımsız bir devlet kurulması gerektiğine dair herhangi bir madde antlaşmada yer almamıştır. İngilizler bahane olarak Asurilerin, bir millet statüsünde olmadıklarını ve geçmişte bir yurt edinememiş olmalarını öne sürerek devlet kurma haklarının bulunmadıklarını ifade etmiştir (Bulut, 2005, s. 197).

Nasturiler, geleceklerini kendileri belirleme isteği ile hareket ederken, geleceklerinin başka devletler tarafından ve onların çıkarlarına uygun olarak belirleneceğinin farkına varamamışlardır. San-Remo Konferansı'ndan da bekledikleri sonuca ulaşamayan Nasturiler yeni bir harekate başlamışlardır. Bunun üzerine İngilizler, Nasturileri tekrar yönlendirmeye devam etmiştir. İngiltere'ye göre Nasturilerin gerçekleştirecekleri hareketle eski yerlerine geri dönme düşüncelerine ulaşırlarsa büyük bir başarı elde etmiş olacaklar, eğer bu gerçekleşmez ise de Musul'un kuzeyine yerleşerek buradan gelebilecek tehlikeleri önleyebileceklerdir. Hakkârili ve Urmiyeli Nasturilerden oluşan birlikler harekatta yerlerini almış, harekate İngilizlerden oluşan birkaç subay da katılmıştır. Birliklerin başında ise Ağa Petros bulunmuştur. Harekat beklenmeyen bir şekilde Kürt-Nasturi çatışmasına dönmüş ve Nasturiler arasında da ayrılıklar yaşanmıştır. Mevsim şartlarından dolayı da fazla ilerleme kaydedemeyen harekattan başarı elde edilememiştir (Akgül, 2001, s. 87-88).

Harekatın ardından Bakuba Kampı boşaltılmış ve buradaki Nasturiler, harekattan dönebilenler ile yeni kurulmuş olan Mindan Kampı'na yerleştirilmiştir. Daha sonra "tedrici sızma" adı verilen yeni bir hareketle Nasturilerin eski yurtlarına geri dönmeleri amaçlanmıştır.

Plan çerçevesinde bir grup Nasturi Hakkâri'ye, bir grup ABD ile Avrupa ülkelerine, diğer grup ise Bağdat ve Urmiye çevresine yerleşmişlerdir (Yılmaz, 2015, s. 120).

Lozan Konferansı'ndaki Durum

Millî Mücadele'de, İzmir ve civarında Yunan işgalinin sonra erdirilmesi sonrası Eylül 1922'de Türk Ordusu Çanakkale'ye yönelmiştir. Bu durum İngilizlerde kaygı uyandırmış ve yaşanan gelişmeler neticesinde Lloyd George 23 Eylül 1922'de ateşkes önerisinde bulunmuş ve ateşkes görüşmelerinin Mudanya'da yapılmasına karar verilmiştir. 3 Ekim 1922'de başlayan ve gergin geçen geçen görüşmeler neticesinde 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.

Mudanya Ateşkes Antlaşması ile barış konferansının İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılmasına karar verilmiştir. 20 Kasım 1922'de başlamış olan Lozan Konferansı'nda, azınlıklar konusu 12 Aralık 1922'de ilk kez gündeme getirilmiştir. Süryanilerle ilgili durum ise Ermeni yurdu meselesi tartışılırken gündeme gelmiştir. Lord Curzon, Nasturilerin çok acı çektiklerini dile getirerek, onların gelecekleri ile ilgili İngiltere, ABD ve Fransa'nın meşgul olduğunu, şu anda da İngiltere'nin kontrolü altındaki bölgelerde bulunan Nasturilere, İngiltere'nin dostça yaklaşım içerisinde olduğunu, Türk hakimiyetinde kalmış olan Nasturiler için de hayatlarının korunmasının mecbur olduğunu ifade etmiştir. İsmet Paşa ise azınlık hakları ile ilgili olarak, öncelikle yabancı devletlerin müdahalesinden uzak olunması gerektiğini belirtmiş ve azınlıkların da ayrı bir toprak elde edebilmek adına devletin parçalanması ile neticelenebilecek iddialarda bulunmalarını kesin ve net bir şekilde reddetmiştir (Bayburt, 2010a, s. 6-7).

11 Aralık 1922'de Ağa Petros, Lord Curzon'a bir memorandum sunmuş ve bu memorandumda Nasturiler için Musul civarında İngilizlerin himayesinde özerk bir bölge verilmesini istemiş, kurulacak olan bölgenin de tampon bir bölge olacağını söylemiştir. Musul'un seçilmesindeki sebepler arasında, bölgenin coğrafi açıdan stratejik bir konumda olması, bir üs işlevine sahip olması ve yeraltı kaynakları açısından zenginliği yer almaktadır. Ağa Petros, İsmet Paşa ile de görüşerek ona da bazı taleplerde bulunmuştur. Bu görüşmede Ağa Petros, Hakkâri'nin bazı bölgelerine Nasturilerin yerleştirilmesi ile I. Dünya Savaşı ve sonrasında göç etmiş olan Hristiyanların tekrar eski yerlerine dönmelerini istemiştir. Buna karşılık olarak Nasturilerin Türklerle barış içerisinde yaşayacaklarını ve Musul'daki Nasturi ordusunun da Türklere hizmet edeceğini bildirmiştir. Bunun sonucunda Ağa Petros'un bazı talepleri kabul edilmiştir. Türklerle anlaşmaya çalışan Nasturilerin bu tutumu İngiltere'yi

rahatsız etmiş ve İngiltere, Ağa Petros ile görüşmelere başlamıştır. Birtakım sözler vererek Nasturileri ikna eden İngiltere yine politikasında başarılı olmuş ve Ağa Petros Türk hükümeti ile ilişkileri sonlandırmıştır (Dinçel, 2019, s. 103-104). İngiltere'nin Nasturileri kontrol altında tutup, devamlı olarak onları gündeme getirmesinin sebebi, Nasturiler sayesinde Musul bölgesini Türkiye'den kopartmaya çalışmaktır (Korkmaz, 2021, s. 101). Antlaşma ile Musul meselesi çözümlenememiş, mesele İstanbul (Haliç) Konferansı'nda (19 Mayıs-5 Haziran 1924) yeniden görüşülmüştür. İngiltere, Musul'un Irak'a bırakılması yönünde bir tutum sergilemiş, bu nedenle konferans görüşmeleri sonuçsuz kalmış, böylelikle konferans dağılmıştır (Demirtaş, 2021, s. 53).

24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanması sonucunda ise Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar gayrimüslim azınlık olarak tanınmışlardır. Ancak Süryaniler dini azınlık olarak kabul edilmemişlerdir. Antlaşmada Türkiye sınırları içerisinde bulunan Süryaniler Türk vatandaşı olarak kabul edilmişlerdir. Lozan Barış Antlaşması'yla da isteklerine kavuşamayan Nasturiler, tekrar İngiltere tarafından bu kez de Musul konusundaki çıkarları nedeniyle kullanılmaya devam edilmişlerdir (Dinçel, 2019, s. 105). Böyle bir süreçte ortaya çıkacak olan Nasturi İsyanı da İngiltere'nin işini kolaylaştıracaktır (Bayburt, 2010a, s. 20).

İsyanın Nedenleri

Musul Meselesi

Osmanlı Devleti idaresindeki Musul vilayetinin doğusunda İran, batısında Şam, kuzeyinde Diyarbakır, güneyinde ise Bağdat bulunmaktadır. Musul bölgesi yeraltı kaynakları bakımından zengin olmasının yanında, akarsu ve nehirleriyle, tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle de önem kazanmıştır. Musul vilayeti; Musul, Kerkük, Süleymaniye Sancağı ile bunlara bağlı kaza ve nahiyelerden oluşmaktadır (Kılıç, 2008, s. 320). Musul, 90.000 km²'lik bir alana sahip, etnik olarak Türk ve Kürt toplamda 350.000 kişilik nüfusu olan bir bölgedir. Ayrıca nüfusun %90'ını Müslümanlar oluşturmaktadır. Fakat İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda bölgenin nüfusunun çoğunluğunu, gayrimüslim ve Arapların oluşturduğunu iddia ederek, bölgede Türk ve Kürt nüfusunu olduğundan çok daha az göstermiştir (Korkmaz, 2021, s. 102).

Lozan Konferansı'nda tartışılan Musul meselesinde Türkiye, Türk ve Kürt nüfusun ezici çoğunlukta olduğunu ifade ederek bölgenin Türklere ait olduğunu, bunu etnografik, siyasi, tarihi, coğrafi ve ekonomik, askeri ve stratejik nedenlere dayandırarak ortaya koymuştur. Buna karşılık İngiltere ise, Kürtlerle Türklerin aynı ırktan gelmediklerini iddia etmişse de bu iddia

kesinlikle reddedilmiştir. Ayrıca İngiltere ilk zamanlarda, Nasturilerin Türkiye'deki eski yerleşim yerlerine geri gitmeleri gerektiğini söylerken, bu kez de onların Türk egemenliği altında yaşamak istemediklerini ortaya atarak, Musul meselesinde de Nasturilerden yararlanmaya çalışmıştır (Bayburt, 2010a, s. 14-15).

5 Haziran 1924 Haliç Konferansı'nda da Türkiye'nin Lozan'da belirttiği gibi Musul bölgesinin dini, siyasi, irki ve coğrafi nedenlere dayanarak Türkiye'ye verilmesinin doğru olduğu görüşü İngiltere tarafından kabul edilmemiştir. İngiltere, Hakkâri'deki nüfus çoğunluğun Nasturilere ait olduğunu iddia ederek bölgenin Irak'a verilmesini istemiştir. İngiltere'nin Musul meselesindeki amacı; ilerleyen süreçte Türkiye'nin iç işlerine müdahalede bulunmak ve devleti parçalamak için Nasturileri elinde tutmaya çalışmak, bölgenin petrol zenginliğinden yararlanmak ve Kürtleri Araplara karşı korumak bahanesi ile Irak'ta kalıcı olmaktır (Korkmaz, 2021, s. 102).

Bu politika Musul petrollerine ulaşabilmek için Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de sürmüştür. İngiltere, bağımsız, tek başına ya da Ermenilerle birlikte bir Kürt Devleti kurma düşüncesinden; Ermeni-Kürt isteklerinin farklılığı, Arapların bu görüşe karşı çıkması ve Kürtlerin başarılı olacaklarına inanmayışları nedeniyle vazgeçmiştir. İngiltere, Kürtlerin, Irak'ta devamlı olarak problem teşkil edecek şekilde yaşamasını, Irak'a ve Orta Doğu'ya müdahalede bulunabilmek için yasal sürecin oluşmasını, böylece Musul'daki petrol konusunda üstünlüğünü belirleyebileceği şekilde bir politikaya yönelmiştir. İngiltere'nin Kürt politikası, Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan isyanların fitilini ateşlemiş, Türkiye ve Irak güvenlik ve sınır sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Nitekim bütünüyle dış güçlerin yaratmış olduğu Kürt sorunu, bir iç sorun olarak var olmamış, çıkan isyanlar da bir Kürt kimliği ve belli bir amaç çerçevesinde gelişen olaylar olmamıştır. 24 Temmuz 1923'te imzalanmış olan Lozan Antlaşması, Musul meselesine kesin bir çözüm getirememiştir. Türkiye, meselenin çözüme kavuşması için hem ulusal hem de uluslararası sahada aktif bir siyaset takip ettiği 1923-1938 döneminde, dış güçlerin destek verdiği isyanlarla baş etmek zorunda kalmıştır. İngiltere, Musul petrollerini kontrol altına alabilmek için, Musul'u manda yönetimi altındaki Irak'a devretme politikası kapsamında, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı gerçekleştirilen isyanları teşvik edip, yardımda bulunmuştur (Yazıcı, 2023, s. 2).

Misyonerlik Faaliyetleri

Nasturiler ilk zamanlarda Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında huzurlu bir ortamda yaşamlarını sürdürürlerken, bölgeye, ABD, Rusya, Fransa ve özellikle İngiltere'den gelmiş

olan Hristiyan misyonerler aracılığıyla, ilk olarak Osmanlı Devleti döneminde isyana kalkışmış, Cumhuriyet'in ilanından sonra da Türkiye Cumhuriyeti döneminde de isyan girişiminde bulunmuşlardır. Yabancı devletler kullandıkları stratejii Nasturiler üzerinde de kullanmış ve bunda da başarı sağlamışlardır. Bu strateji çerçevesinde, ilk olarak bölgeye misyonerler gönderilip bölge ve insanlar hakkında bilgi edinilmiştir. Ardından, ilerleyen zamanlarda onlardan yararlanmak için bölgede yaşayan birkaç insanla irtibat haline geçmişlerdir. Son olarak misyonerleri gönderen devletler kendi ajanlarını, gerekli durumlarda ise askerlerini bölgeye göndermişlerdir (Aluçlu, 2022, s. 568-569).

1831'de Amerikalı misyonerler ilk kez Nasturilerle temas kurmuşlardır. Bu tarihten sonra Hristiyan misyonerler, çeşitli bölgelerde kiliseler, okullar ve hastaneler inşa etmişlerdir (Kaymaz, 2007, s.114). Bu misyonerler, özellikle eğitimi bir araç olarak kullanarak, halk üzerinde etki yaratmak istemişlerdir.

İngiliz misyonerlerin Nasturilere bozgunculuk öğretmekte olduğu ve İngilizlerin Nasturilere birtakım yalandan merhamet göstererek onları kendi tarafına çekmeye çalıştıkları belgelere de yansımıştır (CDA/BOA, Y.PRK. UM. 27-64 (H.14.12.1310); CDA/BOA, Y.PRK. UM. 30-10 (H.09.12.1311)). Buradan da anlaşılacağı üzere yabancı devletler kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim topluluğu kullanmaktan hiç de geri durmamıştır. Bunu yaparken ise kullanılan en önemli kaynak misyonerlik faaliyetleri olmuştur. Misyonerler aracılığı ile yabancı devletler, gayrimüslim halk üzerinde milli bir bilinç oluşturmaya çalışmışlardır. Misyonerlerin görevi, halkı dini olarak bilinçlendirmek şeklinde gösterilirken, aslında gayrimüslimler arasında bir isyan fikrinin cereyan etmesi için harekete geçmişlerdir (Bayburt, 2010a, s. 4).

İngiliz ve Amerikan misyonerler, Nasturilere daha fazla ilgi göstermişlerdir. Nasturiler, komşularıyla çatışma halinde olduklarından, misyonerleri aynı zamanda kendilerine gönderilmiş olan bir kurtarıcı olarak nitelemişlerdir. Misyonerler de bu durumun farkında olduklarından onlara yalnızca dini çerçevede yaklaşmakla kalmamışlar, Nasturilerin dini lideri Patrik Mar Şimun'u siyasi açıdan da desteklemeye çalışmışlardır (Dinçel, 2022, s. 93).

Bölgeye misyonerlerin gelip okul ve hastaneler yaptırması, Nasturileri ayrı bir ırk olarak görüp onları da buna inandırmaya çalışmaları, Nasturilerin hoşuna gittiği gibi, aynı zamanda bu, bölgede yaşayan Kürtler için bir tehdit olarak algılanmış, bunun sonucunda da Nasturi-Kürt çatışmaları daha da artmıştır. Zamanla bu problemlere misyonerler ve bazı yabancı devlet adamları da karışmış, bu durum Osmanlı Devleti'nde yabancı devletlerin kendi

iç işlerine müdahalede bulunabileceği tedirginliği yaratmış ve Osmanlı Devleti bu faaliyetlerin önüne geçmek için bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Fakat alınan tüm tedbirlere rağmen Nasturi-Kürt çatışmaları devam etmiştir. Bu durum nihayetinde yabancı devletlerin belirlemiş olduğu plan dahilinde ilerlemiş, böylece bu devletler emellerine daha kolay ulaşma imkânı bulabilmişlerdir (Dalyan, 2009, s. 116-120).

Osmanlı Devleti misyonerlik faaliyetlerini bölgeye ek asker göndermeden çözmeye çalışmak istemiştir. Devlet, Nasturilerin vergi yükünü azaltmış ve vergilerin görevlilerce güç kullanılmadan tahsil edilmesi yönünde tedbirler almıştır. Ayrıca Nasturi Patriği'ne ikinci rütbeden Mecidiye Nişanı tevcih edilmiş ve maaşı da artırılmıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti Nasturi aşiret liderlerine maaş bağlamış ve bölgede nahiye kurup başına da müdür olarak Patrik Mar Şimun'un yeğeni Davut Efendi'yi atamıştır. Osmanlı Devleti barışçı bir yol izleyerek almış olduğu önlemlere rağmen, Nasturilerin bağımsızlık ümidi ile başlatmış oldukları isyana engel olamamıştır. Nasturiler, bağımsızlık kazansalar dahi, bunu devam ettirme noktasında başarılı olamayacakları muhakkaktır. Bağımsızlık fikrini ortaya atan İngiltere ve onu destekleyen diğer devletler, aslında kendi siyasi çıkarları için hareket etmiş, Nasturileri de bağımsızlık sözleri ile kandırıp onlardan faydalanmaya çalışmışlardır (Yılmaz, 2015, s. 116). Bu amaçla Osmanlı Devleti döneminde ve ardından Cumhuriyet döneminde isyana teşvik edip destek vermişlerdir.

İsyanın Başlaması ve İsyanın Bastırılması

Kurtuluş Savaşı'nın ardından on yıldır sürmüş olan savaşların yarattığı etkileri ortadan kaldırmaya çalışmakla uğraşan yeni Türk devleti, çeşitli inkılaplar gerçekleştirerek, devletin otoritesini yeniden sağlamakla işe başlamıştır. Fakat yabancı devletler karışıklıklar çıkararak oluşturulan yeni düzeni bozmaktan geri durmamışlardır (Köse, 2020, s. 1262). İstanbul (Haliç) Konferansı'nda anlaşma sağlanamadığından dolayı İngiltere, Musul meselesinin çözümü için 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur. Ne tesadüftür ki bundan bir gün sonra, 7 Ağustos günü Nasturiler, daha yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı isyana kalkışmışlardır. Cumhuriyet, daha ilk yılını kutlayamadan böyle bir sorunla baş başa bırakılmıştır (Şimşir, 2005, s. 864). İngiltere Musul'daki petrol yataklarının himayesi altındaki Irak'a bırakılabilmesi için Nasturi İsyanı'nın çıkmasına yardım etmiştir.

7 Ağustos 1924'te ortaya çıkmış olan Nasturi İsyanı öncesinde İngiltere, işgal ettiği Irak bölgesinde bulunan erkekleri silahlandırarak onlardan bir ordu oluşturmuştur. Bu ordu Musul'da kendilerine direnenlere karşı Türk, Kürt ve Arap köylerinde huzursuzluk çıkararak köyleri yakıp yıkmışlardır. Daha sonra Nasturilerden oluşan bu ordu, Hakkâri bölgesine

getirilmiş ve onlardan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı isyan etmeleri istenmiş, Bağdat'ta bulunan İngiliz idaresi de Nasturilere çıkartacakları isyanda askeri ve siyasi yönden yardım edeceklerini söylemiştir. İngiltere'nin amacı Nasturilerin çıkartacakları isyanla birlikte, Musul'un kendilerinde kalmasını sağlamak olmuştur. İngiliz ajanları Nasturi cemaatini isyan için harekete geçirmeye çalışırken, aynı zamanda da Türk ordusundaki Azadi örgütüne bağlı subaylarla temasa geçerek, gerçekleşecek olan herhangi bir harekâta firar etmelerini istemişlerdir. Ayrıca Türkiye'de ayrılıkçı fikirleri olan Kürt ileri gelenlerine maddi yardımda bulunarak onları da Ankara'ya karşı isyan ettirmek üzere harekete geçmişlerdir (Aluçlu, 2022, s. 571).

Bölgede düzen bozucu hareketlerini arttırmaya çalışan Nasturilere karşı Türk idarecilerinin bazı tedbirler alması şart olmuştur. İngiltere'nin Nasturileri isyan için teşvik edip silahlandırmasına karşılık Türkiye, İngiliz etki sahasında propagandalar yapılmasına karar vermiştir. Ayrıca Türkiye, Hazil suyunun doğusundaki bölge ile Çölemerik'in güneyine kuvvet göndererek, burada Nasturilerin bulunduğu bölgede Cizre ve Çölemerik sınır taburlarının arasındaki boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Bu tedbir, Nasturilerin direnişinin ardından sınırı terk ettikten sonra dönememeleri için de önem taşımaktadır (Anzerlioğlu, 1996, s. 164-165).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Nasturi faaliyetlerine karşı tedbirler almaya çalıştığı bu süreçte Nasturiler, 7 Ağustos 1924'te Hakkâri Valisi Halil Rifat Bey ve yanında bulunan jandarmaları Çölemerik'in güneyinde Hangediği denilen yerde pusuya düşürmüşlerdir. Bir binbaşı ve üç jandarma eri şehit edilmiş, vali esir alınmıştır. Esir alınan vali üç gün sonra esaretten kurtulmuştur (TBMM ZC, C.9, Birleşim 45, 18.10.1924, s. 9; Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1924, s. 1).

Vali Halil Rifat Bey, alınan tedbirler gereği Nasturilerin bulunduğu mevki ve kuvvetleri yerinde görmek için Çölemerik'ten Çal'a gittiklerini, Nasturilerle karşılaşmamak için alınmış olan tüm tedbirlere rağmen, Nasturi sınırının en doğusunda bir dereden geçerken on dakika süre ile dört bir yandan gelen şiddetli bir ateşe maruz kaldıklarını, yolcuların arasında valinin olduğunu anladıklarında ateşi durduklarını ve 200 kadar Nasturinin etraflarını sararak sağ kalan jandarmaların silah ve cephanelerini aldıklarını, esir olarak ele geçirildikleri gün ise sekiz saatlik mesafede bulunan Nuhup aşiretinin reisi ve bu olayı örgütleyen Gülyano adlı birinin yanına getirildiklerini, ertesi gün Irak'ın İmadiye hükümetine teslim olmak üzere yola çıktıklarını, Aşağı Tayyari'ye ait Kiman köyüne geldiklerinde bu aşiretin reisi ve Aşağı Tayyari Nasturilerinin en güçlüsü olduğu halde, Türk hükümetine karşı dost olduğunu gösteren Hoşabe adındaki bir kişinin durumu önlemeye çalıştığını, muhafızların inat etmelerine rağmen kuvvetle

karşı koyacağını bildirdiğini, ertesi gün oraya gelen Gülyano'ya da aynı şiddetle karşılık verip, onları serbest bıraktığını, gerçekleşen çatışmada, İl Jandarma Kumandanı Binbaşı Hüseyin ile üç jandarma erinin şehit edildiğini, üçünün ağır yaralı olmak üzere toplamda beş jandarma erinin yaralandığını da ifade etmiştir (Hallı, 1972, s. 28-29).

Olaya neden olan saldırganlar, bölgeye gelineceğini bir gün önceden haber almışlar ve bu cinayeti kasten gerçekleştirmişlerdir. Vali Halil Rıfat Bey, saldırganları İngilizlerin kışkırttığına şüphe olmadığını şöyle anlatmıştır:

Nuhup'da Gülyano'nun yanında iken iki İngiliz uçağının üzerimizde uçtuğu ve sabah da epey aşağıdan iki uçağın sınırimız dahilinde dolaştığı ve bizim esir sıfatıyla Umadiye'ye gönderilmek istenmekliğimiz ve Nasturiler arasında üniformalı ve silâhlı İngiliz askerlerinin görülmesi, İngiltere'nin son günlerde bu canileri hükümetimiz aleyhine kışkırtmakta olduğuna şüphe bırakmamaktadır (Hallı, 1972, s. 29).

Haliç Konferansı'nda Hakkâri'yi Nasturiler için isteyen İngiltere, bunda başarı elde edemeyince Nasturilere isyan çıkartarak, Türk Hükümeti'nden şikayetçi oldukları görüntüsü vermeye çalışmış, bu durumda da yönetimlerinin Türkiye'ye bırakılmaması gerektiğini savunmuştur. Türklere ait olan Çölemerik bölgesine gelip teftiş yapmak isteyen Vali Halil Rıfat Bey'in bu tutumu, İngiltere tarafından bölge topraklarına müdahalede bulunuyor izlenimi yaratılarak anlatılmış, bu görüş ise Türkiye'yi operasyon yapma kararına yönlendirmiştir (Bayburt, 2010a, s. 21).

Türkiye'ye karşı İngilizlerin kışkırtması ile isyana kalkışan Nasturilerin isyanının bir an önce bastırılması gerekmiştir. 14 Ağustos 1924'te Bakanlar Kurulu toplanmış, isyanın bastırılması için bazı kararlar almış ve Genelkurmay Başkanlığı'na isyanın bastırılması için talimat verilmiştir. Bu süreçte sorumluluk 7. Kolordu Kumandanlığı'na verilmiş ve vilayet valilerinin talimatsız hiçbir şey yapmaması kararlaştırılmıştır (CDA/BCA, 30-18-1-1/10-32-1 (M. 29.06.1924)).

İsyanı bastırmakla görevlendirilen 7. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa, 23 Ağustos 1924'te Genelkurmay'a ilettiği bir raporda askerlerinin büyük bölümünün daha yeni olması ve bir harekate kimsenin katılmış olmamasından dolayı eğitim almaları gerektiğini vurgulamıştır. Mevcut kuvvetlerle Nasturilere yönelik harekât gerçekleştirilebileceğini, fakat Nasturiler Musul'dan destek aldıkları vakit meselenin çözümünün güçleşeceğini ifade ederek, tedip hareketine geçmeden evvel kolorduca *“İaşe ve muharebe işlerini esaslı bir şekilde düzenlemek; harekât bölgesine gereği kadar cephane yığmak; geniş ölçüde propaganda*

yaparak çok miktarda aşiretin bizimle harekâta katılmasını sağlamak; bölgede mevsimin elverişsiz olduğu ekim ortasına kadar tedip işini bitirebilmek için harekâta eylül başında kesinlikle başlamış olmak” gerektiğini ve bundan başka yapılması lazım gelenleri belirtmiştir (Hallı, 1972, s. 37-38). Bakanlar Kurulu’nun 14 Ağustos 1924 günü yaptığı toplantıda almış olduğu kararlar uygulamaya geçirilmiş ve harekât Eylül 1924’te başlamıştır. Aynı ay çerisinde isyan bastırılmıştır.

1921 yılında sınırdan sızma ile Türk topraklarına dönen 8.000 kadar Nasturi’den 5000’i isyan sonrası İmadiye’ye kaçmıştır. 5000 kişinin isyan sonrası kaçtığı düşünüldüğünde, 3000 kişinin ise esir ve kayıpları oluşturduğu ifade edilebilir (Anzerlioğlu, 1996, s. 183). Yapılan harekât, isyancılar üzerinde kesin bir sonuca ulaşmamış ve isyancıların çoğu sınır dışına kaçmıştır. Böylece tam olarak amaca ulaşamadığı gibi Musul meselesinin nihai çözümünde etkili olabilecek bir başarı da elde edilememiştir (Hallı, 1972, s. 76).

Nasturi İsyanı’nın bastırıldığı günlerde Milletler Cemiyeti de Cenevre’de toplantılar yapmış ve Musul hakkındaki görüşmeler devam etmiştir. 30 Eylül 1924 tarihindeki toplantıda taraflar statükoya bağlı kalma konusunda söz vermişlerdir. İngiltere ise 5 ve 9 Ekim 1924 günlü notalarla Türkiye’nin Hakkâri ve Musul’dan çıkmasını istemiştir. Türkiye ise bu durumda hem fiili hem de hukuki önlemler almış, bunun yanısıra da konuyu TBMM’ye taşımıştır (Demirtaş, 2021, s. 57).

Bu süreçte bile İngilizlerin güneyde hala aşiretlerden ücretli asker toplamaya çalıştıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Fakat aşiretlere yapılmış olan tekliflerin aşiretler tarafından tamamen reddedildiği, şehirlerde başıboş dolaşan kimselerden az bir kuvvet tedarik edebildiği ve İngilizlerin elinde yegane kuvvet olabilecek bu kuvvetle, Nasturilerden başka kuvvet olmadığı güney sınır komiserliği ikinci taburdan bildirilmiştir (CDA/BCA, 30-10-0-0/112-756-15 (M. 27.10.1924)).

Milletler Cemiyeti’ndeki komisyon, Musul ve Bağdat ve Ankara’da inceleme yaparak 16 Temmuz 1925 tarihli raporunu Milletler Cemiyeti’ne iletmiştir. Bu rapor, İngilizlerin işine yaramış olmakla birlikte mesele, Lahey Adalet Divanı’na taşınmış, Türklerin de itirazı üzerine Estonyalı General Laidler bölgede soruşturma yapmakla görevlendirilmiştir. General, raporunda Türklerin bölgede bulunan Hıristiyanlara karşı kötü davranışlarda bulunduğu bahsetmesi üzerine, Milletler Cemiyeti 16 Aralık 1925’te o güne kadar ki sınır olan Brüksel Hattı’nı Türkiye ile Irak arasında sürekli sınır kabul etmiş, böylelikle Musul Türklerden kopmuştur Musul sorununun ortaya çıkardığı durum ve sonuç itibarıyla verilmiş olan karar, yalnız

Musul'un akıbetini değil Türkiye-İngiliz ilişkilerinin nasıl devam edeceği noktasında belirlenecek olan yeni tavrın tespiti konusunda önem taşımaktadır. Musul meselesi 5 Haziran 1926 tarihinde İngiltere ile imzalanmış olan Ankara Antlaşması ile İngiltere lehine çözülmüş ve Musul Irak'a bırakılmıştır. Anlaşma 7 Haziran 1926 tarihinde TBMM'de onaylanarak geçerlilik kazanmıştır (Demirtaş, 2021, s. 57-58).

Sonuç

Osmanlı Devleti egemenliğinde, millet sistemi çerçevesinde, din ve ibadet özgürlüğü gibi haklara sahip olarak, Hakkâri ve çevresinde yaşayan Hristiyan bir topluluk olan Nasturiler, ilk aşamada Osmanlı Devleti içerisinde sorunsuz bir şekilde yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Bölgede, birlikte yaşadıkları komşusu Kürt aşiretleri ile de iyi geçinmişler, zaman zaman problemler yaşasalar da bunları kısa sürede çözüme kavuşturmuşlardır. Ancak Osmanlı Devleti'ni bölmek gibi bir düşüncede olan, bölgede ve Nasturiler üzerinde birtakım planlar yapan yabancı devletler, özellikle de İngiltere, çıkarları doğrultusunda sürekli olarak Nasturileri kullanmaktan geri durmamış, bunun sonucunda da bölgede huzursuzluklar meydana gelmiştir.

Nasturilere, bağımsız bir devlete sahip olmaları gerektiği fikrini aşlamış olan İngiltere, onlara bu vaat ile yaklaşarak istediklerini yaptırmıştır. Bu, elbette belirli bir strateji etrafında şekillenmiştir. İngiltere, Nasturilerin yaşadığı bölgeye misyonerler göndermiş, bu misyonerlerin görevi yalnızca dini boyutla sınırlı kalmamış aynı zamanda siyasi karışıklıklar da yaratmaya çalışmışlardır. Bu ortamdan yararlanan İngiltere, Musul'un Irak'ta kalmasını istemiştir. Böylelikle Musul'un zengin petrol ve yeraltı kaynaklarını kontrol altına alabilecektir.

İngiltere isteklerine ulaşmak pahasına her koşulu değerlendirmiş ve her zaman Nasturileri kendi devletlerini kurma hayalleri ile oyalamaya devam etmiştir. İngiltere, Nasturileri bağımsız bir devlet kurma hayali ile oyalarken, aslında onları kendi çıkarları için kullanmıştır. Buna yönelik olarak da Nasturiler, Osmanlı Devleti döneminde 1915 Nasturi İsyânı'nı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde ise 1924 Nasturi İsyânı'nı başlatmıştır. Nasturiler, bu yolda devlet kurmak şöyle dursun, İngiltere'nin maşası olmaktan öteye gidememiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (CDA/BOA)

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK. UM)

27-64 (H.14.12.1310); 30-10 (H.09.12.1311).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CDA/BCA)

Kararlar Daire Başkanlığı

30-18-1-1/10-32-1 (M. 29.06.1924).

Muamelat Genel Müdürlüğü

30-10-0-0/112-756-15 (M. 27.10.1924).

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), C.9, Birleşim 45, 18.10.1924.

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye, Hakkâri'de Bir Hadise, 13 Ağustos 1924.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Anzerlioğlu, Y. (1996). *Nasturiler ve 1924 Ayaklanması* [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Akgül, S., (2001). *Musul sorunu ve Nasturi İsyanı*. Ankara: Berikan Yayınları.

Albayrak, K., (1997). *Keldaniler ve Nasturiler*. Ankara: Vadi Yayınları.

Aluçlu, M. B., (2022). Nasturi ve Şeyh Said Ayaklanmalarında yabancı devletlerin doğrudan ve dolaylı etkileri. *Akademik Hassasiyetler*, 9(20), 567-584.

Arvas, T. Z., (2015). Osmanlı belgelerinde Nasturi-Kürt aşiret anlaşmazlıkları (1856-1914). *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)*, 5(5), 65-86.

Bayburt, D., (2010a). Lozan Barış Konferansı ve Musul Meselesi görüşmelerinde Nasturilerin durumu. *Atatürk Yolu Dergisi*, 12(45), 1-36.

Bayburt, D., (2010b). Millî Mücadele Dönemi'nde Süryaniler. *Gazi Akademik Bakış*, 3(6), 45-72.

Bulut, F., (2005). *Dar üçgende üç isyan*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Dalyan, M. G., (2009). *19. yüzyıl'da Nasturiler (İdari sosyal yapı ve siyasi ilişkileri)* [Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Demir Görür, E., (2019). Hakkâri Sancağı'nda Nasturi olayları (1896-1897). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 34(2), 475-506.

Demirtaş, B., (2021). *Atatürk dönemi Cumhuriyet hükümetlerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu politikaları*, Ankara: İksad Yayınları.

- Dinçel, Y., (2019). Büyük güçlerin kısılcacındaki “küçük müttefik”: Birinci Dünya Savaşı’nda ve sonrasında Nasturiler [Yüksek lisans tezi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Dinçel, Y., (2022). Stratejik istihbarat kapsamında Nasturi isyanlarının değerlendirilmesi. *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi*, 2(1), 89-97.
- Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti’nde ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları
- Henning, B., (2018). Narratives of the history of the Ottoman-Kurdish Bedirhani Family in imperial and post-imperial contexts continuities and changes. Bamberg: University of Bamberg Press.
- Jwaideh, W., (2006). Kurdish national movement: Its origins and development. New York: Syracuse University Press.
- Kaymaz, İ. Ş. (2007). Aldatılan bir halkın trajedisi Asuriler (Süryaniler). *Akademik Orta Doğu*, 1(2), 109-135.
- Kılıç, S. (2008). Musul Sorunu ve Lozan. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24(71), 319-340.
- Korkmaz, E., (2021). *1914-1924 yılları arasında Hakkari’de Nasturi olayları sosyo-politik bir analiz*, Van: Peywend Yayınları.
- Köse, R. (2020). Cumhuriyet’in ilk on yılında doğu vilayetlerinde emniyet ve asayiş sağlama faaliyetleri. *History Studies*, 12(3), 1259-1292.
- Sakin, S. & KAPCI, H. Z., (2013). İngiltere, Nasturiler ve iç toprak projesi (1919-1922), *Tarih Çalışmaları Uluslararası Tarih Dergisi*, 5(5), 207-224.
- Şimşir, B. N. (2005). Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak ilişkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(63), 859-916.
- Yazıcı, N. (2023). Atatürk döneminde meydana gelen ayaklanmalar (1924-1938). *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-meydana-gelen-ayaklanmalar-1924-1938/> (Erişim Tarihi: 11.04.2023).
- Yılmaz, A., (2013). XX. yüzyılın başında Nasturiler: Kültürleri, Kürtler ve merkezi otorite ile ilişkileri. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(5), 225-242.
- Yılmaz, A., (2015). Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde Nasturi ayaklanmaları. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 21, 107-129.

Geliş Tarihi : 20.08.2024

Kabul Tarihi : 08.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1536284>

Sadıkoglu, Z. Z. (2024). Türkiye’de ‘gelecek beşerî sermaye’ olarak çocuğun değerine dair bir değerlendirme. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 335-357. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1536284>

TÜRKİYE’DE ‘GELECEK BEŞERÎ SERMAYE’ OLARAK ÇOCUĞUN DEĞERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Zehra Zeynep SADIKOĞLU¹

ÖZ

Bu çalışma Türkiye’de çocuğun kültürel değerini, beşerî sermayenin artan önemi ve yoğun ebeveynlik ideolojisinin kesişiminde incelemektedir. İlk bölümde beşerî sermaye kavramı tanıtıldıktan sonra, çocuğun beşerî sermayesine yatırımın teşvik mekanizması olarak ‘yoğun ebeveynlik’ tartışılmaktadır. Buna göre birikerek gelişen ve gelecek refahı etkileyen şimdiki zaman faaliyetlerini temsil eden beşerî sermayenin geliştirilmesi fikrinin sadece makro düzeyde değil, psikolojik değeri öne çıkan çocuğa daha fazla zaman, enerji ve finansal kaynak ayırmayı gerektiren ‘yoğun ebeveynlik’ ideolojisinin desteğiyle mikro düzeyde de bulunduğu karşılık hem kamu politikasına hem de çocuğun kültürel olarak algılanma biçimine temel oluşturmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, 4+4+4 eğitim sistemine geçiş yılı olan 2012-13 eğitim öğretim yılı sonrasında Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK) ve Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından yayınlanan tanımlayıcı istatistik veriler üzerinden Türkiye’de çocuğun zaman kullanımındaki değişmeye ve beşerî sermaye göstergelerinden eğitime ayrılan kaynağın niteliğine bakılmaktadır. Çocuk işçiliği oranlarında ve çocuğun hanenin yeniden üretimine katılımındaki düşüşe karşılık hanede ebeveynle amaç odaklı etkinliklerde bulunma ve hobi etkinliklerine katılma eğiliminin yaygınlaştığı, farklı eğitim kademelerinde net okullaşma oranlarının yükseldiği ve eğitim yatırımlarının kamu ve hanehalkının desteğiyle düzenli bir şekilde arttığı gösterilmektedir. Sonuçta, Türkiye’de çocuğun beşerî sermayesi için yararlı olduğu görüşünün, çocuğa atfedilen anlamdaki psikolojikleşmeye eşlik eden ekonomikleşmenin ve çocuğun beşerî sermayeleşmesinin kendine yer bulduğuna işaret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Beşerî sermaye, Yoğun ebeveynlik, Eğitim, Çocuğun kutsallaştırılması, Çocuğun beşerî sermayeleşmesi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, zeynep.sadikoglu@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0251-6652>

Date Received : 20.08.2024

Date Accepted : 08.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1536284>

Sadıkoğlu, Z. Z. (2024). An evaluation on the value of the child as ‘prospective human capital’ in Türkiye. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 335-357. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1536284>

AN EVALUATION ON THE VALUE OF THE CHILD AS ‘PROSPECTIVE HUMAN CAPITAL’ IN TÜRKİYE

Zehra Zeynep SADIKOĞLU²

ABSTRACT

This study examines the cultural value of the child in Türkiye at the intersection of the increasing importance of human capital and the ideology of intensive parenting. After introducing the concept of human capital in the first section, ‘intensive parenting’ is discussed as an incentive mechanism for investment in the human capital of the child. Accordingly, the development of human capital, which represents the present activities that accumulate, develop and influence future well-being, forms the basis of both public policy on the macro level and the cultural perception of the child on the micro level through the ideology of ‘intensive parenting’, which requires more time, energy and financial resources to be devoted to emotionally priceless child. The second section examines changes in children's time use and the resources allocated to their education, which are human capital indicators, using descriptive data from the Turkish Statistical Institute (TurkStat) and the Ministry of National Education (MoNE) after the 2012-13 academic year, the year of transition to the 4+4+4 education system, to illustrate this trend in Türkiye. In contrast to the decline in child labour rates and child participation in household reproduction, there has been a growing tendency for children to engage in goal-oriented activities with parents in the household and in hobbies. Schooling rates in different educational levels have increased, and investments in education investments have steadily risen with the support of both the public and households. As a result, it is suggested that the view that the child is useful for their human capital, the economicisation that accompanies the psychologicalisation of the meaning attributed to the child and the child’s human capitalisation have found a place in Türkiye.

Keywords: Human capital, Intensive parenting, Education, Sacralisation of the child, Human capitalisation of the child

² Assist. Prof., İstanbul University, Faculty of Letters, zeynep.sadikoglu@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0251-6652>

Giriş

20. yüzyıl boyunca üretim giderek daha fazla ev dışında konumlanıp vasıflı işgücü öncelik kazanırken çocuk, hanenin üretimi ve yeniden üretimi için ekonomik değerini kaybederek duygusal içerimi yüksek yeni bir anlam kazanmıştır (Katz, 2008, s. 9; Hart & Boyden, 2018, s. 75). Zelizer (1985)’in ‘çocuğun kutsallaştırılması’ olarak ifade ettiği ve çocuğu duygusal olarak paha biçilmez kılan bu dönüşüm zamanla incelenerek sürekli hale gelmiştir. Bilgi ve teknolojinin artı değer üretiminde temel koşul haline gelmesi ve beşerî sermayenin toplumsal hareketliliğin itici gücüne dönüşmesinin (Bell, 1999; Touraine, 1971, s. 51-52) yanında yaşanan neoliberal dönüşümle birlikte gelecekle ilgili kaygıların bireyselleşmesi ise çocuk için yapılan yatırımın nicelik ve niteliğini değiştirmiştir. Ebeveyn açısından güvencesiz/belirsiz bir gelecekte çocuğun gelişim ve başarısını, ona ayrılan zaman ve maddi kaynağın artırılması yoluyla garanti etmek ona yatırımın ana odağı haline gelmiş (Katz, 2008, s. 10-11; Wall, 2010, s. 255) ve bu yatırımın duygusal içerimi artmıştır (Cobb-Clark vd., 2019).

Söz konusu değişime çocuğun ihtiyaç ve gelişimini yakinen takip eden, onun için uzman rehberliğinde doğru tercihler yapan, dolayısıyla çocuğu için önemli düzeyde zaman, enerji ve finansal kaynak ayırması beklenen anneyi öne çıkaran *yoğun annelik ideolojisi* destek sunmuştur (Barr vd., 2012; Gauthier & De Jong, 2021, s. 5). Zira yoğun annelik ideolojisi, anneye çocuğun gelişimini ve gelecek başarısını optimize etme, dolayısıyla çocuğun hayatını planlama, kontrol etme ve yönetme, dolayısıyla beşerî sermayesini geliştirme sorumluluğunu vermektedir (Beck-Gernsheim, 1996, s. 142-44; Wall, 2010, s. 255). Türkiye’de ise 1980 sonrası yaşanan sosyokültürel ve demografik gelişmeler, 2000’li yıllarda Hays (1996)’in ‘yoğun annelik’ olarak tanımladığı yaklaşımla uyumlu çocuk yetiştirme pratikleri ve iyi anne tanımının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Sağlık, bakım ve eğitim sektörlerinin özelleştirildiği (Boratav, 2003) ve kadınların eğitim düzeyinin artmaya başladığı (İlkkaracan, 2012, s. 8) bu yıllardan itibaren anneliği, çocuk merkezli bireysel bir sorumluluk olarak ele alan yaklaşım kendine yer bulmuştur (Sadıkoğlu & Erdoğan Coşkun, 2024). İşgücü piyasasında artan rekabetin yanında gündelik hayat ve tüketim kalıplarında yaşanan dönüşümün (Özbay, 1995, s. 129; Kandiyoti, 2015, s. 51) kaynaklık ettiği, ancak aynı zamanda çocuk yetiştirme sorumluluğunu daha çok anneye atfeden ve aile temelli politika yöneliminin (Öztan, 2014, s. 178) destek sunduğu bu değişim neticesinde çocuk yetiştirme, geleneksel uygulamaların sorgulandığı, uzman rehberliğinin önemli olduğu, daha fazla kaynak gerektiren, kişisel başarının sergilendiği profesyonel bir ‘iş’ olarak algılanmaya başlamıştır (Sadıkoğlu, 2023).

Belirli bir sosyo-ekonomik güç gerektiren (Nadesan, 2002; Wall, 2010; Lareau, 2002) yoğun annelik ideolojisi süreç içerisinde sadece farklı toplumsal konum ve bağlamlardan anneleri değil (Bianchi, 2000; Gauthier vd., 2004; Faircloth vd., 2013) babaları da etkisi altına almıştır (Ishizuka, 2019; Zeybekoğlu, 2013). Nitekim bugün kendisine ‘yatırım’ yapılan çocuğun kısa ve uzun vadede önemli avantajlara sahip olduğu konusunda gelişen fikir birliği, ebeveynleri daha az sayıda olmasını tercih ettikleri çocuklarına daha fazla zaman ayırmaya, gelişim ve gelecek başarıları için daha fazla harcama yapmaya sevk etmektedir (Bianchi 2000; Gauthier vd. 2004). Çocuğun kendisine tashih edilen kaynakların duygusal olarak paha biçilemez alıcısı (Zelizer, 1985) olarak konumlandırıldığı bu çerçevede çocuk yetiştirme,

rasyonelleşerek bir ‘proje’ niteliği kazanmış ve bu proje kapsamında çocuğun eğitimine yatırım ebeveynlerin üzerinde çalıştığı odaklardan birine dönüşmüştür (Rosen & Faircloth, 2020). Çocuğu sürekli tehlike altında kabul eden ve psikolojik değerini öne çıkaran modern çocukluk algısı (Sadıkoğlu, 2021: 46) da bu çabaya destek sunmuştur. Tam da bu bağlamda Bandelj ve Spiegel (2023), çocuğun güncel anlamını ve Zelizer (1985)’ın çocuğun tekrar değerlendirilebileceğini ön gördüğü iki potansiyel seçeneği (hane içi emeğe katkıda bulunarak evde yeniden faydalı hale gelmesi veya bir şekilde ücretli işgücüne katılması) sorguya açarak Birleşik Devletler’de eğitime ayrılan kaynağın zaman içinde değişimi üzerinden yaptıkları analizde çocuğun süreç içerisinde gelecek beşerî sermaye olarak kazandığı kültürel değeri vurgulamaktadır.

Türkiye’de beşerî sermaye yatırımlarının bir göstergesi olarak eğitim harcamalarını inceleyen çalışmalar, makro bir perspektifle söz konusu yatırımlar ile ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkiyi mercek altına almaktadır (Bkz. Çalışkan vd., 2013; Doğrul, 2009; Uçan & Yeşilyurt, 2016). Türkiye’de çocuğa atfedilen değer ve çocuğun algılanma biçimine odaklanan çalışmalardan Öztan (2011) cumhuriyetin ilk yıllarında ulus-devletleşme sürecinde çocuğa atfedilen anlamdaki değişmeye, Kağıtçıbaşı ve Ataca (2005) 20. yüzyıl sonunda çocuk sahibi olma nedenlerindeki değişmeye odaklanarak Türkiye’de çocuğun artan psikolojik değerine işaret etmektedir. Arzuk (2020) ise çocuğun esenliğini konu eden gazete haberlerini eleştirel söylem analizine tabi tuttuğu çalışmasında çocuğun refahından kimin sorumlu olduğu sorusuna verilen cevabın değiştikçe, ‘yoğun ebeveyn’ ve ‘kırılgan çocuk’ imgelerinin haberlerde daha fazla yer aldığını ve odağın daha dezavantajlı çocuk gruplarından uzaklaştığını ortaya koymaktadır. Bu çalışma ise Türkiye’de çocuğun gelecek beşerî sermaye olarak kazandığı kültürel değeri incelemektedir. Bu doğrultuda çalışmanın ilk bölümünde beşerî sermaye kavramı tanıtıldıktan sonra, çocuğun beşerî sermayesine yatırıma teşvik mekanizması olarak ‘yoğun ebeveynlik’ tartışılmaktadır. İkinci bölümde 4+4+4 eğitim sistemine geçiş yılı olan 2012-13 eğitim öğretim yılı sonrasında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından yayınlanan tanımlayıcı istatistikî veriler üzerinden Türkiye’de çocuğun zaman kullanımındaki değişmeye ve beşerî sermaye göstergelerinden eğitime ayrılan kaynağın niteliğine bakılmaktadır. En nihayetinde Türkiye bağlamında çocuğun beşerî sermayesi için yararlı olduğu görüşünün, çocuğun ‘kutsallaştırıldığı’ (Zelizer, 1985) bağlama eşlik eden ‘beşerî sermayeleşmesi’nin (Bandelj & Spiegel, 2023) kendine yer bulduğuna işaret edilmektedir.

Çocuğun Değişen Anlamı ve Yoğun Ebeveynlik

Çocuğa ‘yatırım’, ailede karar verme süreçleriyle ilgili ekonomik teörinin merkezi konularından biridir (Becker, 1969; Werding, 2014). Örneğin aileleri, zorunluluk ya da duygusallıkla değil, ürettikleri beşerî metaya (yani çocuklara) olan karşılıklı ilgileri nedeniyle bir arada duran küçük fabrikalar olarak ele alan Becker (1969), artan gelirle birlikte fazla sayıda çocuk yerine ‘kaliteli çocuk’ tercihinin öne çıktığını ileri sürmektedir. Söz konusu tercihin arkasında ise kaliteli çocuğun kendi başına arzu edilen bir özellik olması (tüketim malı olarak çocuk) ve ebeveynin yaptığı yatırım ile ilişkili beklentilerinin (yatırım malı olarak çocuk) yer aldığını vurgulamaktadır (Cochrane, 1975). Çocuğa bu ekonomik yaklaşım ve çocuğun kendisine yapılan yatırımın çıktısı olarak algılanışı farklı eleştirilere muhatap olmuştur.

Örneğin Sen (1992), insanî gelişimde bireysel eylemlilik ve özgürlüğün önemini vurgulamış, kişisel hedeflerin peşinden gitme becerisinin başarı ve refahın değerlendirilmesinde önemine dikkat çekmiştir. Hedeflere ulaşmada gösterilen aktif kişisel katkının gerçek başarının anahtarı olduğunu savunmuştur. Nussbaum (2011) ise bireyin yapabilirliklerinin (capabilities) genişletilmesi aracılığıyla güçlendirilebilip refahına katkı sunulabileceğini, ancak onun değer verdiği yaşamı sürdürme özgürlüğü ve anlamlı seçimler yapma kapasitesi korunduğunda bunun mümkün olduğunun altını çizmiştir. Çocuğun başarı ve refahında kendi eylemlilik ve karar verme kapasitesinin önemine yapılan bu vurgulara karşılık çocukta beşerî sermayeyi geliştirme yönünde artan talep ve tercih; çocuk sahibi olma kararı, çocuğun gelişim ve eğitimine atfedilen önem ve kaynak tahsisi konularını açıklarken yaygın olarak kullanılmaya devam etmekte (Gauthier & de Jong, 2021, s. 4), ekonomik akıl yürütme tarzı olarak beşerî sermaye teorisi hem kamu politikasına hem de çocuğun kültürel olarak algılanma biçimine örtük bir temel oluşturmaktadır (Bandelj & Spiegel, 2023, s. 810).

Becker (1962) en yalın haliyle beşerî sermayeyi gelecek refahı etkileyen şimdiki zaman faaliyetleri olarak belirlerken beşerî sermaye yatırımlarını insan kaynağını arttıran ve gelecekteki kazancı etkileyen etkinlikler olarak ele almıştır. Bu etkinliklerin üretken bir sistem olarak tanımladığı eğitim alanında yoğunlaştığını ileri sürmüştür. Daha sonraki çalışmalar da beşerî sermayeyi bu çerçevede operasyonel hale getirmiş; dil becerisi, ortaöğretimi tamamlama, not ortalaması, iş deneyimi vb değişkenlerle onu ölçmüştür (Bandelj & Spiegel, 2023, s. 812). Gelecek üretkenliğin göstergesi olarak bilgi, beceri, yeterlilik ve nitelikler toplamı olarak ele alınan beşerî sermayenin sadece bireysel refaha değil, aynı zamanda ülke refahı ve kalkınmasını katkısı üzerine yapılan vurgu ise eğitimi, sadece kısa vadede çocuğun entelektüel kapasitesi ve refahı için değil, uzun vadede sağladığı makroekonomik getiriler açısından da önemli kılmıştır (Campbell-Barr & Nygård, 2014, s. 348-349). Hem makro hem de mikro düzeyde refahın insanda somutlaşan sermayenin çıktısı (Marginson, 2019) olarak açıklanması ise beşerî sermayeyi geliştirmek üzere yapılan yatırımları gerekçelendiren ahlaki bir atmosfer oluşturmaktadır. Bandelj ve Spiegel (2023, s. 822)’in çocuğun ‘beşerî sermayeleşmesi’ olarak tanımladığı, gelecek ekonomik değeri ön plana alınan çocuğun zaman ve mekanının yeniden düzenlendiği süreç, bu ahlaki atmosferde gerçekleşmektedir.

Ebeveynin çocuğa ayırdığı kaynakları ifade eden ebeveyn yatırımı terimi, çocuğu somut veya potansiyel olarak bekleyen risk ve fırsatlarını yönetmeyi, bu doğrultuda yapılan harcamaları ve çocuğun zamanı üzerinde ebeveyn tasarrufunu içermektedir (Gauthier ve De Jong, 2021, s. 3). Çalışmalar, son yıllarda hem zaman kullanımını hem de yapılan harcamaları göz önünde bulundurarak çocuk yetiştirme maliyetinin arttığını ve çocuğa yapılan yatırımın önemli bir ögesinin eğitim olduğunu ortaya koymaktadır (Kornrich & Furstenberg, 2013). Ancak çocuğun eğitime ayrılan kaynaktaki artış, eğitimin kendinde bir amaç olmak yerine salt ekonomik üretkenlik ve rekabet gücüne ulaşma aracına dönüştüğü anlamını taşımamaktadır. Benzer bir şekilde çocuğa ekonomik bakış, her ebeveyn davranışı için yol gösterici ilke olma niteliği taşımamaktadır. Yine de günümüz ebeveynlerinin çocuğun eğitimi etrafında geliştirdikleri pratikler, bir birikim stratejisi olarak ona rekabet avantajı sağlamaya yöneliktir (Katz, 2008, s. 11). İster beşerî sermaye (Becker, 1962) ister çocuğun gelecek başarısını ve kariyerini etkileyen eğilim ve yeterlilikler, yani ‘kültürel sermaye’ (Bourdieu, 1984) olarak tanımlansın ebeveynler bugün söz konusu avantajı çocuklarına sağlamak

konusunda heveslidir (Kornrich & Furstenberg, 2013, s. 2). Bu hevesin bağlamını ise ebeveyni çocuğu korumak ve yetiştirmek için mümkün olan en iyi koşulları sağlamaktan nihai olarak sorumlu tutan, çocuğun refah ve başarısının ancak böyle sağlanabileceğini salık veren bir söylem üzerine inşa olan yoğun ebeveynlik ideolojisi oluşturmaktadır.

Yoğun ebeveynlik ideolojisi çerçevesinde ebeveyn, kırılğan, savunmasız ve yetişkin yaşamının sert gerçekliklerinden korunması gereken çocuğun sağlıklı gelişimini destekleme (Jackson & Scott, 2000, s. 103; Meyer, 2007) ve refahını tehdit eden riskleri kontrol edip yönetme, dolayısıyla gelecek şans ve başarısını optimize etmekle yükümlüdür (Wolf, 2011; Wall, 2010). Bu sorumlulukların nasıl yerine geleceği konusunda ise koyduğu bilimsel normlar ile iş gören bir ‘psi-kompleks’in alıcısı konumundadır (Brannen, 2020). Söz konusu psi-kompleks, erken dönemde güvenli bağlanmayı sağlama ve kaliteli vakit geçirme yoluyla çocuğun beyin gelişimini destekleme (Wall, 2004, s. 46), sonraki yıllarda çeşitli öğrenme deneyimleri için fırsatlar sunma, boş zaman faaliyetlerini planlama, okulla kurduğu ilişkiyi geliştirme, böylece çocuğun akademik başarı ve kariyerine destek olma yönünde ebeveynleri teşvik etmektedir (Beck-Gernsheim, 1996, s. 142-4; Lareau, 2002). Başka bir deyişle yoğun ebeveynlik ideolojisi, ebeveynlere çocuk yetiştirmeyi bireysel tercih ve kararlarıyla bizzat kendilerinin çözdükleri bir optimizasyon problemi olarak sunmakta ve bu sunumda çocuk ‘geleceğin potansiyel girişimcisi’ (Nadesan, 2002) olarak yer almaktadır (Bandelj, 2023, s. 1356). Üstelik son birkaç on yıldır bahsedilen ‘psi-kompleks’in çizdiği çerçevede ebeveynlerden çocuğun ihtiyaçlarını karşılamaından öte sağlıklı ve başarılı bir yetişkine dönüşmesini problemlili kılacak potansiyel risk ve tehlikelere karşı da önlem alması beklenmektedir. Bu ise ebeveynliği yoğun miktarda zaman, enerji ve finansal kaynak isteyen amaç odaklı bir işe dönüştürürken (Lee vd., 2014; Faircloth & Murray, 2015) çocuğa ayrılan zamanın ve maddi kaynağın yeni anlamlar kazanmasını sağlamıştır (Bandelj & Grigoryeva, 2021).

Ebeveynlerin yoğun ebeveynlik ideolojisine bağlılıklarını ve bu kapsamda çocuğun eğitime yatırım yapmak için duydukları istekliliği ve artan harcamalarını açıklamak için başvurulan ilk argüman, çocuğun beşerî sermayesine yapılan yatırımın onu işgücü piyasasına hazırlamanın önemli bir yolu olduğudur (Gauthier & de Jong, 2021, s. 3). Günümüzde belgelenmiş bilgi/diploma sahibi olmanın, eğitime erişimi olanlar ve olmayanlar arasında oluşturduğu hiyerarşi ilkeleri (Bell, 1972, s. 34) göz önünde bulundurulduğunda bu argümanın geçerliliği daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim bugün genel olarak çocuğun yüksek eğitime devam etmesi beklentisi daha yüksek olan ebeveynler, toplumsal konumlarından bağımsız olarak çocuğun eğitime destek olmaya çalışmaktadır (Kornrich & Furstenberg, 2013, s. 3). Bununla birlikte özellikle orta-üstü gelir düzeyine sahip ebeveynler açısından bu destek, salt çocuğun gelecek potansiyel kazancını maksimize etme amacını taşımamaktadır. Akademik bir diploma veya derecenin ötesinde eğitim, çocuğun mutlu olması, sevdiği işi yapması, hayallerini ve potansiyeli gerçekleştirilmesi gibi daha geniş bir beceri setiyle eşleştirilmektedir (Lawler, 2001, s. 38). Finansal sermaye ile kültürel sermayeyi birlikte gerektiren bu eşleştirme ise Lareau (2002)’un ‘uyarlanmış yetiştirme/concerted cultivation’ olarak tanımladığı, çocuğun boş zaman etkinliklerini çocuğun gelecek başarısı ve kariyerine, dolayısıyla refahına yatırım yapma fırsatı olarak değerlendiren, bu nedenle çocuğun zamanını yapılandırma ve onu mümkün olduğunca değerli deneyimlere maruz bırakarak ufkunu genişletme zorunluluğunu içeren kültürel mantığın kendine yer bulmasıyla gerçekleşmiştir.

Türkiye özelinde, 2000’li yıllardan itibaren geleneksel olarak hiyerarşik bir yapı sergileyen ailelerde ebeveyn tutumlarındaki çocuktan itaat ve karşılıklı bağımlılık beklentisi yerini çocuğun özgüvenini, özerkliğini ve ebeveyn-çocuk arasında karşılıklı duygusal bağlılığı teşvike bırakmıştır (Erdem vd., 2022). Son yirmi yılda çocuğun gelişiminde ebeveyn duyarlılığının altını çizen ve ona gösterilen ilgideki azalmanın gelecekte onu birtakım risk ve tehlikelerle karşı karşıya bıraktığını vurgulayan bağlanma literatürü (Öztan, 2015: 103) paradigmatik yaklaşım haline gelmiştir. İlgili literatürün popülerleşmiş versiyonu olan “bağlanma ebeveynliği” ise aynı içerikle fakat biri Batılı bir kavramın uyarlaması diğeri kökleri Anadolu veya İslam geleneğine dayanan bir kavramın yeniden canlandırılması olmak üzere iki farklı yorumla kendine zemin bulmuştur (Sieben ve Yıldırım, 2020: 345-52). Ayrıca 1980’ler sonrası hem işgücü piyasasında hem de merkezi sınav uygulamasının yürürlüğe girmesiyle eğitim sisteminde artan rekabet, çocuğun eğitime destek olmayı özellikle orta-üstü gelir düzeylerinden ailelerin aşağı doğru toplumsal hareketliliği önlemek için çabalarını yoğunlaştırdıkları (Ogawa & Tansel, 2005) ve fedakâr ebeveyn idealinin (Göknar, 2013) bir uzantısı olarak kaynak tahsis ettikleri bir odağa dönüştürmüştür. Süreç içerisinde eğitim sektöründeki özelleşmeye orta sınıf ailelerin hayat tarzlarına uygun kaliteli eğitim talepleri eşlik etmiştir (Kandiyoti & Emanet, 2017). 2004 yılında gerçekleştirilen ilköğretim müfredat reformu ise yeni neslin bireysel yetenek ve potansiyeline güveni teşvik eden neoliberal bir söylemi eğitim sistemine entegre etmiştir (İnal, 2013, s. 273). Eğitime ebeveyn katılımını artıran ve ebeveynin maddi-manevi daha fazla yatırımını gerektiren bu entegrasyon aynı zamanda çocuğun kişisel gelişim, bireysel başarı ve kariyer hedeflerine ulaşmasını sağlayacağı ve rekabet gücüne sahip donanımlı bir yetişkine dönüşmesine katkı sunacağı düşünülen okul dışı eğitim fırsatlarının gelişmesi için gerekli ortamı sağlamıştır (Saraç, 2017). Böylece çocuğun boş zamanlarında katıldığı kurs ve etkinlikler onun kültürel ve beşerî sermayesini geliştirmenin önemli yolları haline gelmiştir. Tam da bu noktada çocuğu birtakım avantajlara sahip donanımlı bir yetişkine dönüştürmek orta-üstü gelir düzeyinden ebeveynlerin sundukları fırsatlarla ve aldıkları stratejik kararlarla üzerine çalıştıkları bir proje niteliği kazanmıştır (Sadıkoğlu & Erdoğan Coşkun, 2024, s. 9-10).

Türkiye’de Çocuğun ‘Gelecek Beşerî Sermaye’ Olarak Değeri

Zelizer (1985) 20. yüzyılın ekonomik ve kültürel dönüşümleri altında çocuk sahibi olmanın normatif olarak bağlayıcı bir karar olmaktan çıkarken çocuğun ailenin duygusal yaşantısında daha merkezi bir konum kazandığına ve hanenin ekonomik alanının çeperine taşındığını ortaya koymaktadır. Kağıtçıbaşı ve Ataca (2005), Türkiye’de de benzer bir değişme işaret ederek kentleşme, ekonomik büyüme, refah artışı ve okulda kalma süresinin uzaması vb. gelişmelerle yaşlılık güvencesi değerini de kapsayan çocuğun ekonomik değerinin azalıp, duygusal yakınlığı içeren psikolojik değerinin yükseldiğini göstermektedir. Aynı zamanda 30 yıllık süre zarfında Türkiye’de iki çocuk normunun yerleşmiş olduğunun altını çizmektedir. Ancak araştırmanın ikinci ayağının 2003 yılında, yani yaklaşık 20 sene önce gerçekleştirildiğini ve 2001 yılında 2,38 çocuk olan doğurganlık hızının 2023 yılında 1,51 çocuğa düştüğünü (TUİK, 2023a) göz önünde bulundurduğumuzda bahsedilen iki çocuk normuna gösterilen kabulün dağıldığı söylenebilir. Nüfus projeksiyonları da doğurganlık hızındaki düşüşle birlikte

çocuk³ nüfus oranlarının zaman içerisinde gittikçe azalacağını ön görmektedir. Buna göre Türkiye’de 1970 yılında toplam nüfusun %48,5’ini oluşturan çocuk nüfus oranı devamlı azalarak 2022 yılında %26,5’a düşmüş ve 2080 yılında %19 olacaktır (TUİK, 2023b). Azalan çocuk sayısı ile birlikte çocuğa atfedilen değerdeki değişim ise çocuğun zamanının kâr amacı taşıyan ve/veya hanenin yeniden üretimi için gerekli işler yerine eğitimle düzenlenen özel bir zaman olarak değerlendirilmesiyle eş zamanlı gerçekleşmiştir.

Çocuğun İşgücüne ve Hanenin Yeniden Üretimine Katılımı

Çocuğun zaman kullanımındaki farklılaşmayı takip edebileceğimiz önemli göstergelerden ikisi çocuğun işgücüne katılımı ve ev işlerine yardımındır. International Labor Organization (ILO) (2021)’in çocuğun potansiyel ve saygınlığını azaltan, zihinsel ve fiziksel gelişimine zarar veren ve onları yaşamdan alıkoyan şekilde istihdamı olarak tanımladığı çocuk işçiliği, ülkemizde 1979 yılının UNICEF tarafından “Uluslararası Çocuk Yılı” ilan edilmesinin ardından tartışılmaya başlamış ve 1992 yılında Türkiye’nin “ILO Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Önlenmesi Uluslararası Programı” (IPEC)’na dahil olmasıyla çocuk işçiliği ile mücadele çabaları, eğitim ve sağlık da dahil olmak üzere çeşitli kamu politikası alanlarına yayılmıştır. Örneğin 2001 yılında 182 sayılı “En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin ILO Acil Eylem Sözleşmesi” kabul edilmiştir. 2003 yılında 4857 Sayılı İş Yasası’nın 71. Maddesi ile çocuk işçiliği ile ilgili yaş sınırının 15 yaş altı olarak belirleyen ve çalışma koşullarını düzenleyen yasal düzenleme yapılmıştır. 2002 yılında hazırlanmaya başlanan “Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi için Zamana Bağlı Politika ve Program Çerçevesi” 2005 yılında yayımlanmıştır. 2017-2019 Ulusal İstihdam Stratejisi Eylem Planları, 2023 yılına kadar çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılması ve toplam çocuk işçiliğinin %2’nin altına düşürülmesi hedeflerini içerecek şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca 2017-2023 yıllarını kapsayan ve 2018 yılını çocuk işçiliğiyle mücadele yılı ilan eden “Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı” tehlikeli işlerde, sokaklarda ve geçici tarımda çalışan çocuklara öncelik vermiştir (Ulutaş ve Ulutaş, 2019, s. 2570-4). Tüm bu düzenleme, proje ve eylem planlarının odağında eğitime erişimin iyileştirilmesi, sosyal korumanın artırılması ve yoksulluğun azaltılması yer almıştır. Bununla uyumlu bir şekilde 1994 yılında 2 milyon 270 bin olan ekonomik faaliyette çalışan çocuk sayısı sürekli azalarak 2019 yılında 720 bine düşmüştür. %15,2 olan toplam çocuk nüfusu içinde çalışan çocuk oranı ise 1999 yılında %10,3’e, 2006 yılında %5,9’a ve 2019 yılında %4,4’e düşmüştür (TUİK, 2019 akt. ILO, 2021).

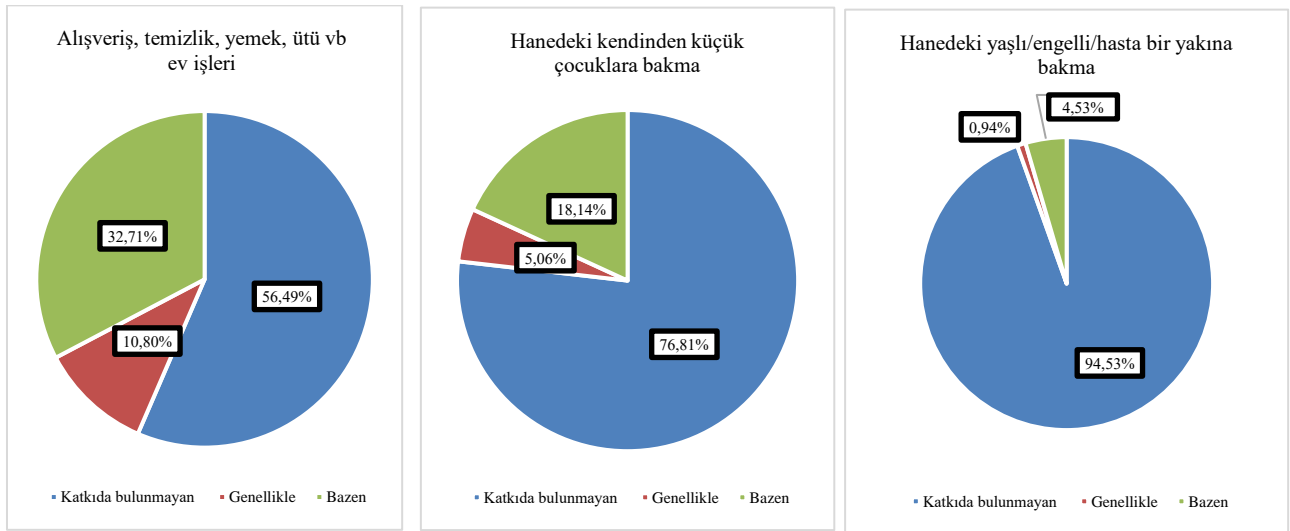
Yaş aralıkları özelinde incelendiğinde 2019 yılında çalışan çocuklar arasında 5 yaşında çocuk gözlenmezken, 5-11 yaş grubunda istihdam oranı %0,4, 12-14 yaş grubundaki istihdam oranı %3, 15-17 yaş grubundaki istihdam oranı %15,7 bulunmuştur. Çalışan çocukların %65,7’si eğitime devam ederken zorunlu okula başlama yaşı⁴ nın üzerinde olup eğitime devam etmeyen çocukların %23,9’u ekonomik faaliyetlerde yer almaktadır. Çocukların istihdama katılma nedenleri ise ‘hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak’ (%35,9), ‘iş

³ ILO En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi’nde ve Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde, 18 yaşın altındaki fertler, çocuk olarak tanımlanmıştır (ILO, 2021).

⁴ Zorunlu okula başlama yaşı MEB Temel Kanununun 22. maddesi gereği 72 aydan daha büyük çocukları kapsamaktadır (MEB, 2023).

öğrenmek, meslek sahibi olmak’ (%34,4) ‘hanehalkı gelirine katkıda bulunmak’ (%23,3) ve ‘kendi ihtiyaçlarını karşılamak’ (%6,4) yönünde öne çıkmıştır (TUİK, 2019). Bu nedenlerin daha çok yoksulluk, aile geçim kaynaklarının kaybedilmesi, ücretsiz ve kaliteli eğitime erişememe, yetişkin aile bireylerinin işsizliği (ILO, 2021) vb durumlarla kesiştiğini düşündüğümüzde ailenin sağladığı ekonomik avantaj ve çocuğa ‘yatırım yapma’ imkânı ile çocuğun zaman kullanımı arasındaki ilişki açığa çıkmaktadır.

2012 yılında %49,2 oranıyla ev işlerinde ailelerine yardımcı olan 5-17 yaş grubundaki çocukların oranı ise 2019 yılında %45,5’e düşmüştür. Bu çocukların %43,5’i hane için alışveriş yapma, çamaşır yıkama, bulaşık yıkama, ütü yapma, yemek pişirme ve ev eşyalarının temizliği gibi işlere, %23,2’si hanede kendinden küçük çocukların bakımına, %5,4’ünün ise hanedeki yaşlı, engelli veya hasta bir yakınının bakımında destek olurken, %40,2’si referans haftasında ev işlerine iki saat ve daha az, %37’si 3-7 saat, %14,5’i 8-14 saat, %5,4’ü 15-20 saat, %3,0’ı ise 21 saat ve daha fazla zaman ayırmaktadır. Buna karşılık hanenin yeniden üretiminde önemli bir yere sahip bu işlerden ilkinde katılmayan bu yaş grubundan çocukların oranı %56,5 iken kendinden küçük çocukların bakımına katılmayanları %76,8 ve yaşlı, engelli veya hasta bir yakınının bakımına katılmayanları %94,5’dir (TUİK 2012; 2019).

Şekil 1. Ev işlerinde yardımcı olma durumuna göre çocuklar (%), IV. Çeyrek: Ekim-Aralık, 2019 (TUİK, 2019)

Çocukların hane içi sorumluluklara katılımlarının görece azaldığını gösteren bu oranlara karşılık hanede ebeveynleri ile gerçekleştirdikleri amaç odaklı etkinliklerin yaygınlaştığı görülmektedir. Türkiye Çocuk Araştırması (2022)’nda kitap okumak veya birlikte resimli kitaplara bakmak, hikayeler anlatmak, birlikte şarkı söylemek (ninniler dahil), birlikte dışarı çıkmak, birlikte oyun oynamak, birlikte nesnelere isimlendirmek, sayı saymak veya birşeyler çizmek üzere toplam altı etkinlik üzerinden yapılan değerlendirmede evdeki bir yetişkin ile son üç günde bu etkinliklerden en az dört veya daha fazlasını yapan 2-5 yaş aralığındaki çocuk oranı %72 bulunurken herhangi bir yetişkin hane halkı üyesi ile etkinlik yapmamış çocuk oranı %4,2 olarak belirlenmiştir. Hanede yaşayan fertlerin tamamının tüm gelir kaynakları (maaş, ücret, kira, faiz, müteşebbis vb.) dikkate alınarak hanenin aylık ortalama geliri üzerinden 5 ayrı grupta değerlendirilen, ancak araştırma raporunda yüksek 2 grup ve düşük 2 grup birleştirilerek 3 grup halinde sunulan aile ortalama gelirine göre ise üst gelir grubundan ailelerde %85,5, orta gelir grubundan ailelerde %73,6, alt gelir grubundan ailelerde ise %61,7 oranıyla yetişkinler

çocuğun öğrenmesini destekleyen etkinliklere katılmaktadır (TUİK, Unicef & T.C. ASHB, 2022).

6-17 yaş aralığındaki çocukların ebeveynleri ile birlikte ayda en az bir kez seçilmiş etkinliklerde ise birlikte yemek yemek %97,7'i ile ilk sırada yer almakta, onu %96,7'i ile konuşarak vakit geçirmek, %89,7'i ile çocuğun okul durumu hakkında konuşmak, %69,9 ile kitap, film veya TV programları hakkında konuşmak, %54,8 ile çocuğa ödevlerinde yardımcı olmak, %33,3 ile ülke gündemi hakkında konuşmak ve %28,5 ile kütüphaneye veya kitapçıya gitmek takip etmektedir. Ayrıca ebeveynlerin %39,1'i 6-17 yaş aralığındaki çocuklarının son 12 ayda sinema ve/veya tiyatroya gittiğini belirtmiş, diğer çocukların ebeveynleri ise maddi olarak bu etkinliğin karşılayamama (%40,1) ve yaşadığı yerin yakınında sinemanın/tiyatronun olmaması (%24,3) nedenleriyle çocuklarının bu etkinliklere gidemediğini ifade etmiştir (TUİK, Unicef ve T.C. ASHB, 2022). Bu oranlar, farklılıklarla birlikte, bakım vereninin bireysel ilgi ve duyarlılığının beşerî sermayenin iki temel boyutu olan bilişsel ve sosyo-duygusal gelişimi için kritik öneme sahip olduğu konusunda bilgilenen ve çocuğun hayatında belirli öğrenme türlerinin gerçekleştiği kritik 'fırsat pencereleri' olduğunu konusunda uyarılan (Wall, 2004) ebeveynlerin çocuğun gelişimini desteklemek için çaba gösterdiğine, ancak bu çabanın çerçevesinin ekonomik güç ile ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda çocuğun beşerî sermayesi ile yüksek aile geliri ve çeşitli eğitim fırsatlarına erişim imkânı arasındaki olumlu etkileşime dikkat çeken çalışmaları (Brooks-Gunn & Duncan, 1997; Taylor vd., 2004; Kornrich & Furstenberg, 2013; Turner, 2022) desteklemektedir.

Bununla birlikte Attanasio vd. (2022, s. 6) çocuğun özellikle erken dönem bilişsel gelişiminde dil etkileşimi, basit oyunlar, konuşma, okuma ve ev işleriyle ilgilenme gibi çok fazla kaynak istemeyen faaliyetlerin önemli, dolayısıyla çocuğu desteklemekle ilgili aksaklıkların esasen bu sürece dair bilgi eksikliğiyle bağlantılı olduğunu vurgulamakta ve aynı zamanda farklı gelir seviyelerinden ailelerin çocuk yetiştirme yaklaşımlarının farklı olabileceğinin altını çizmektedir. Nitekim Lareau (2002) daha düşük gelire sahip dezavantajlı toplumsal arka plana sahip ailelerin çocuk gelişiminin doğal bir büyüme süreci izlediğine inandıklarını, dolayısıyla çocuğun bilişsel gelişimini ona gösterdikleri ilgi ve dikkatle bağlantılı görmediklerini, buna karşılık orta ve üst gelir düzeyine sahip ailelerin çocuğun işgücü piyasasında rekabet etme gücüne sahip 'donanımlı' bir yetişkine dönüşmesinde onun zamanını yapılandırma ve organize etme sorumluluğunu kendilerinde gördüklerini ortaya koymaktadır. Alexander, Frohlich ve Fusco (2014) ise çocuğun zamanını etkinliklerle yapılandırmanın onun kendiliğinden öğrenme ve yaratıcı deneyimler elde etme fırsatlarını kısıtladığına işaret etmekte, çocuğun zamanını önceden tasarlanmış etkinliklerle programlamanın faydalarını sorguya açmaktadır. Ancak eğitim ile gelecek refah ve potansiyel kazanç arasında kurulan bağlantı, çocuk yetiştirme yaklaşımında açığa çıkan kültürel farkları ve eleştirel sorgulamaları bir ölçüde silikleştiriyor gözükmektedir.

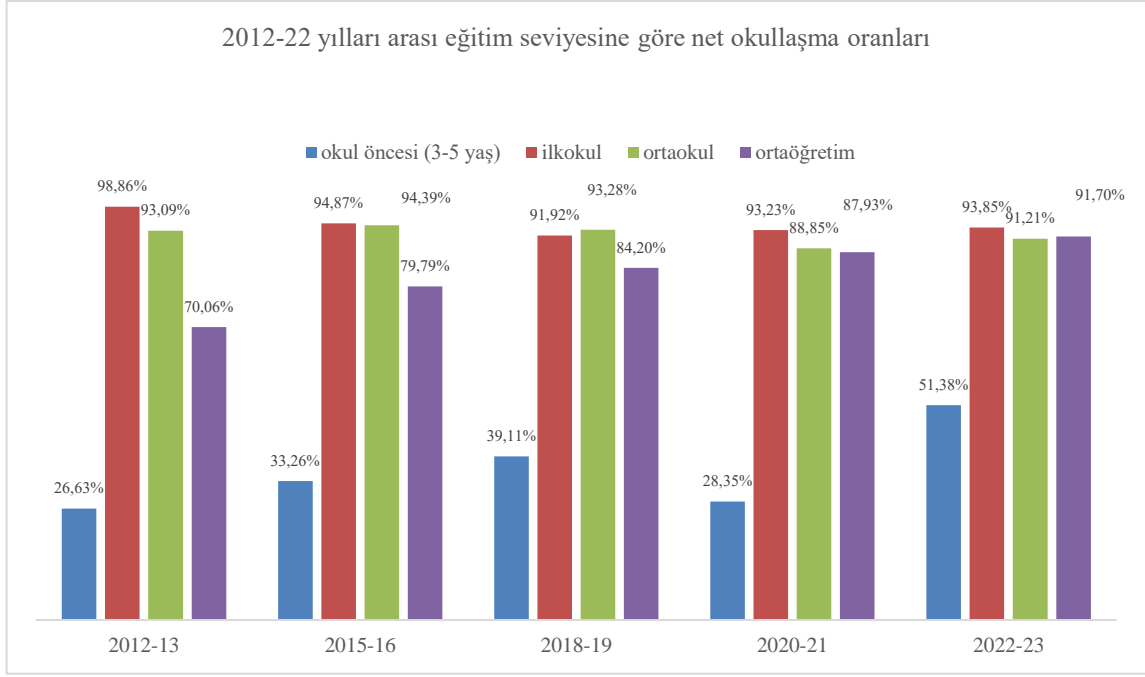
Çocuğun Eğitimi ve Eğitimin Finansmanı

İnsan gelişiminin kümülatif yapısını vurgulayan ve gelecekte birtakım faydalara ulaşmayı sağlayan/kolaylaştıran 'değerli' yeteneklerin elde edilebilmesinin değerli kaynakların yatırımı gerektirdiği fikrine dayanan 'beşerî sermayenin geliştirilmesi', bugün bir kişinin gelecekteki işgücüne katılımının ve görece kazancının önemli bir belirleyicisi olan eğitime

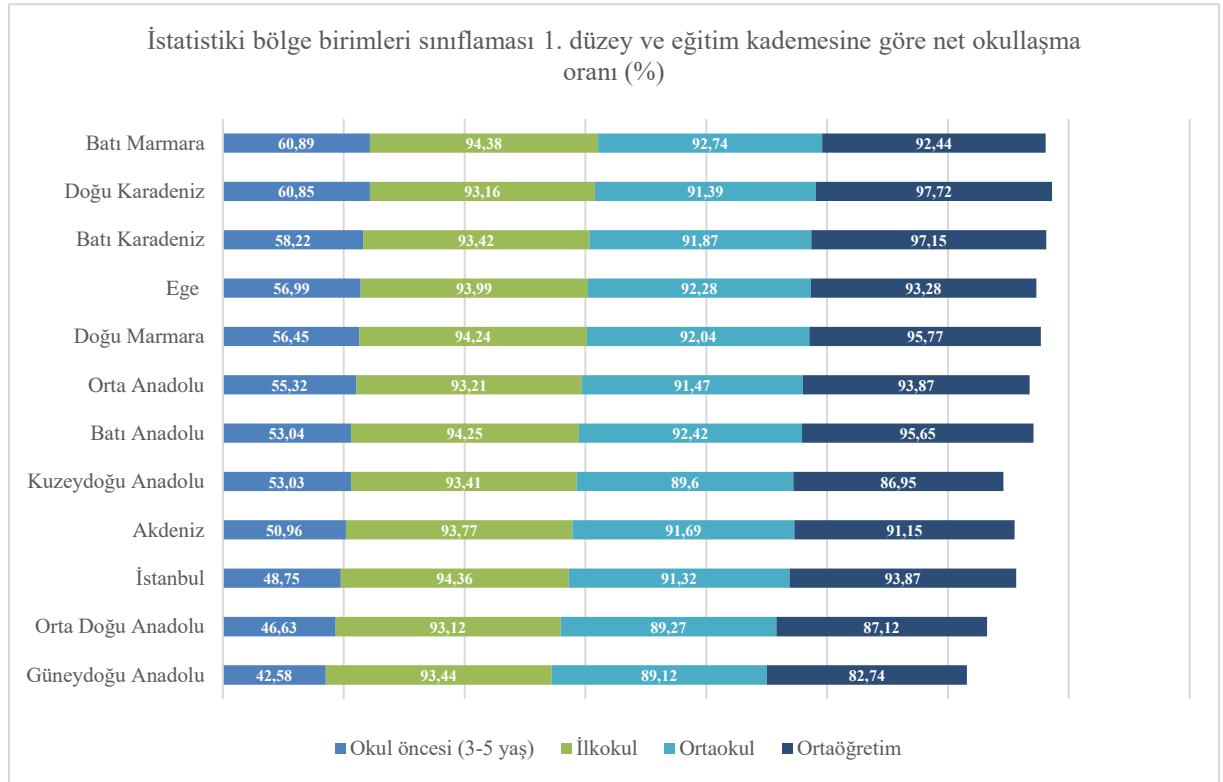
yapılan yatırım anlamına gelmektedir (Donovan & Watts, 1990, s. 10). Ayrıca beşerî sermayenin bilişsel ve sosyo-duygusal gelişiminin bir fonksiyonu olarak geliştiği fikri, onun yaşam döngüsü bağlamına yerleştirilmesini sağlayarak devam eden bir süreç olarak ele alınmasını sağlamaktadır (Cunha & Heckman, 2007). Buna göre erken yaşlarda, bireyin başa çıkma becerilerinin temelini oluşturan önemli bilişsel ve sosyo-duygusal becerilerin gelişimiyle oluşan beşerî sermaye, insanın deneyimlediği biyolojik, psikolojik ve sosyal süreçler boyunca birikerek gelişir ve daha fazla beşerî sermaye üretir (Heckman, 2000; Wulczyn vd., 2021, s. 2). Diğer bir ifadeyle erken yaşlardan itibaren gelişimine yatırım yapılan çocuk okula nispeten daha hazır başlar, daha yüksek okul performansı gösterir, böylece yüksek eğitime devam etme ve statüsü yüksek işlerde istihdam edilme potansiyeli daha fazla olur ve en nihayetinde daha fazla vergi ödeyerek ülke ekonomisine ve kalkınmasına daha fazla katkıda bulunur (Beşpınar & Aybars, 2013).

Bilginin artı değer üretiminin ve toplumsal hareketliliğin temelini oluşturduğu bağlamda zamanla birikerek gelişen, gelecek refah ve rekabet gücünü garanti eden beşerî sermaye fikri hem kamu politikası düzeyinde hem de ebeveynler düzeyinde çocuğun eğitime yatırımı, araçsal rasyonalitenin öne çıktığı öncelikli bir mesele haline gelmesini sağlamıştır (Campbell-Barr & Nygård, 2014, s. 348). Bu ise çocuğun değerine dair anlayışı dönüştürerek zamanının ev işleri ya da ücretli çalışma yerine, gelecekteki üretkenliğini ve yetişkinlikteki kazancını artıracak eğitim ile ilgili etkinliklerle düzenlenmesini beraberinde getirmiştir (Bandelj & Spiegel, 2023, s. 812). Türkiye bağlamında da bu dönüşümü izlemek mümkündür. MEB (2023) örgün eğitim istatistikleri 10 yıllık süre zarfında eğitimin farklı kademelerinde okullaşmanın arttığını ortaya koymaktadır. Buna göre 3-5 yaş net okullaşma oranı⁵, 2012-13 yılında 26,63 iken 2017-18 yılında %44,02 yükselmiş ancak 2020-21 yılında %28,95’e düşmüş, 2022-23 yılında ise %51,38 olarak gerçekleşmiştir. İlkokul seviyesinde net okullaşma oranı 2012-13 eğitim ve öğretim döneminde %98,8 iken 2020-21 yılında %93,2’e düşmüş ancak 2022-23 yılında %93,9 olmuştur. Benzer şekilde ortaokul seviyesinde net okullaşma oranı 2012-13 eğitim ve öğretim döneminde %93 iken 2020-21 yılında %88,9’a düşmüş fakat 2022-23 yılında %91,2’e yükselmiştir. Ortaöğretim seviyesinde net okullaşma oranı ise 2012-13 eğitim ve öğretim döneminde %70 iken bu oran 2020-21 yılında %87,9’a; 2022-23 yılında %91,7’e yükselmiştir (MEB, 2023). Net okullaşma oranlarının Türkiye’deki bölgesel dağılımına bakıldığında doğudan batıya doğru gidildikçe farklı eğitim kademelerinde net okullaşma oranlarının arttığı, ancak bölgeler arasında farkların görece büyük olmadığı göze çarpmaktadır. Örneğin en düşük 3-5 yaş okul öncesi net okullaşma oranı Güneydoğu Anadolu’da %42,58 iken, bu oran Batı Marmara’da %60,89’a çıkmaktadır. İlkokul kademesinde en düşük net okullaşma oranı Orta Doğu Anadolu’da %93,12, en yüksek net okullaşma oranı Batı Marmara’da %94,38’dir. Benzer şekilde ortaokul kademesinde en düşük net okullaşma oranı Güneydoğu Anadolu’da %89,2, en yüksek oran Batı Marmara’da %92,74’tür. Ortaöğretim kademesinde ise en düşük net okullaşma oranı %82,74 ile Güneydoğu Anadolu’dayken en yüksek net okullaşma oranı Doğu Karadeniz’de %97,72’dir.

⁵ İlgili öğrenim türündeki teorik yaş grubunda bulunan öğrencilerin, ait olduğu öğrenim türündeki teorik yaş grubunda bulunan toplam nüfusa bölünmesi ile elde edilen orandır (MEB, 2023).

Şekil 2. 2012-2023 yılları arası eğitim seviyesine göre net okullaşma oranları (MEB, 2023)

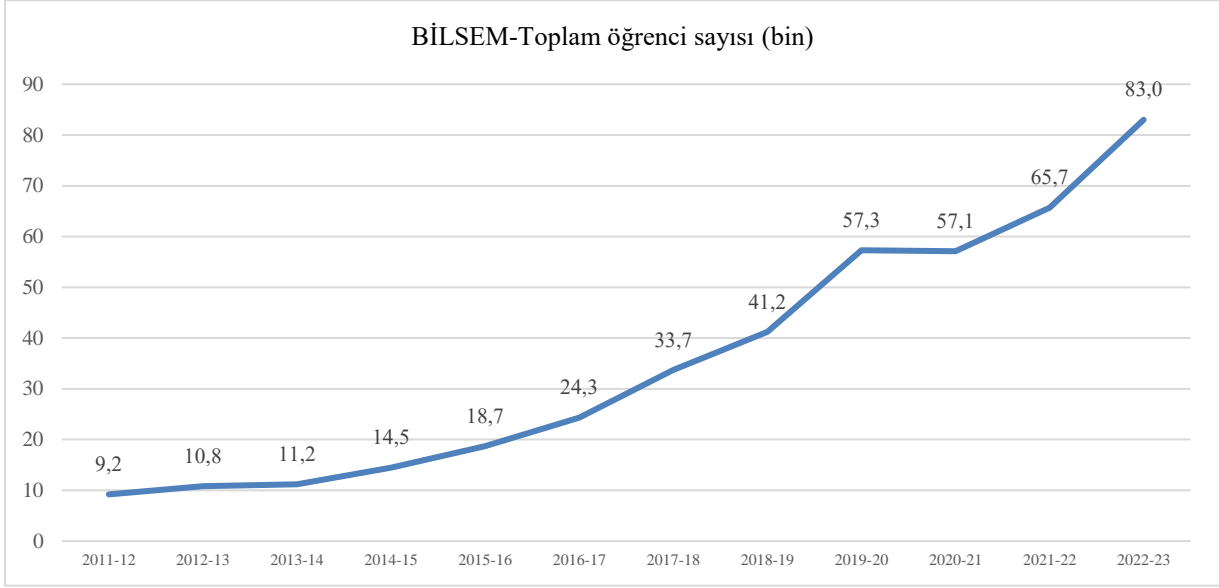
Şekil 3. 2022-23 öğretim yılı istatistiki bölge birimleri sınıflaması 1. düzey ve eğitim kademesine göre net okullaşma oranı (MEB, 2023)

On Birinci Kalkınma Planı'nda (2019-2023), MEB'in orta vadeli hedefleri arasında 5 yaşta %100 net okullaşma yer almasına rağmen okul öncesi eğitiminin isteğe bağlı olması (Saracoğlu & Karaoğlan, 2016, s. 23) ve Covid-19 salgını, 2020-21 eğitim ve öğretim döneminde okul öncesi eğitimdeki öğrenci sayısında düşüşe neden olsa da okul öncesi okullaşma oranları düzenli bir ivmeyle artmış ve 2022-23 yılında son 10 yılın en yüksek

seviyesine çıkmıştır. Söz konusu değişim, kadınların artan formel işgücüne katılımı ile açıklamanın pek mümkün olmadığı bu değişim [2012 yılında %29,5 olan kadınların işgücüne katılımı, 2022 yılında %30,4 bulunmuştur (TUİK, 2023c)] beşerî sermayeye yapılan yatırımın getiri oranının, yatırım daha genç yaşlarda yapıldığında daha yüksek olduğunu ve erken yatırımların sonraki yatırımların getirisini artırdığına dikkat çeken çalışmalarla (bkz. Cunha & Heckman, 2007; Heckman, 2000) uyumlu bir şekilde Türkiye’de kamu politikası düzeyinde okul öncesi eğitime verilen önemle eş zamanlı gerçekleşmiştir (Özbey, 2020, s. 89).

2020-21 yılında ilkökul ve ortaokul seviyesinde okullaşma oranlarındaki düşüş ise öğrenci verilerinin kaydedilme şeklindeki değişikliklere bağlı gerçekleşmiştir. 2014-15 yılından önce, aktif olmayanlar da dahil olmak üzere tüm öğrenciler kayıtlara dahil edilirken 2014-15 yılından itibaren, aktif olmayan öğrencilerin hesaplamalardan çıkarılması kaydedilen oranlarda kısmi bir düşüşe yol açmıştır. Ayrıca, ilkökul çağındaki çocukların kayıtlarını geciktirmelerine veya okul öncesine geçiş yapmalarına izin veren mevzuat değişikliği ve 4+4+4 eğitim sistemine geçiş yılı olan 2012-13 eğitim ve öğretim döneminde 5 yaşındaki öğrencilerin ilkökula başlaması, fakat daha sonraki yıllarda yönetmelik değişikliği ile 5 yaşındaki öğrencilerin okul öncesine yönlendirilmesi de kayıt oranlarındaki düşüşe katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte 2017-18 eğitim ve öğretim döneminde %98,4 olan ilkökul tamamlama oranı 2022-23 yılında %98,5 olurken 2017-18 eğitim ve öğretim döneminde %90,2 olan ortaokul tamamlama oranı 2022-23 yılında %96,3’e, ortaöğretim tamamlama oranı ise %65,1’den %80,3’e yükselmiştir (TUİK, 2023b). Zaman içerisinde hem net okullaşma oranlarında hem de okul tamamlama oranlarında gözlemlenen artış, Türkiye’de eğitime erişimin kolaylaştırılmasına ve yaygınlaştırılmasına verilen önemle geçmişe nazaran daha fazla sayıda çocuğun zamanının önemli bir bölümünü eğitim kurumlarında geçirdiğini göstermektedir.

Öte yandan bugün, özellikle orta-üstü gelir düzeyine sahip ailelerin çocukları için okul dışı zaman komşularla veya kardeşlerle oyun oynadıkları ya da okuldaki eve gelip ödev yaptıkları bir zaman aralığını değil, ebeveynlerinin onları yaşam becerilerinin gelişimi, fiziksel ve psikolojik sağlığını destekleme, değerli deneyimlere maruz bırakarak ufkunu genişletme vb amaçlarla (Lareau, 2002, s. 748) çeşitli kurslara ve etkinliklere taşıdıkları bir zaman aralığını temsil etmektedir (Balta, 2005). Bu kapsamda Türkiye’de MEB’e bağlı olarak 1993 yılında özel yetenekli-üstün zekâlı öğrencilerin bireysel yeteneklerini geliştirmek amacıyla kurulan Bilim ve Sanat Merkezi (BİLSEM) sayısında ve bu merkezlere kayıtlı öğrenci sayısındaki artış dikkat çekicidir. Örneğin 2016-17 eğitim ve öğretim döneminde tüm Türkiye’de 106 adet olan BİLSEM sayısı sürekli artarak 2021-22 yılında 362’ye ulaşırken 5 yıllık süre zarfında 24.291 kayıtlı BİLSEM öğrenci sayısı 65.736’a yükselmiştir. 2022-23 eğitim ve öğretim döneminde ise sayısı 393’e ulaşan BİLSEM’e 83.051 öğrenci kaydolmuştur.

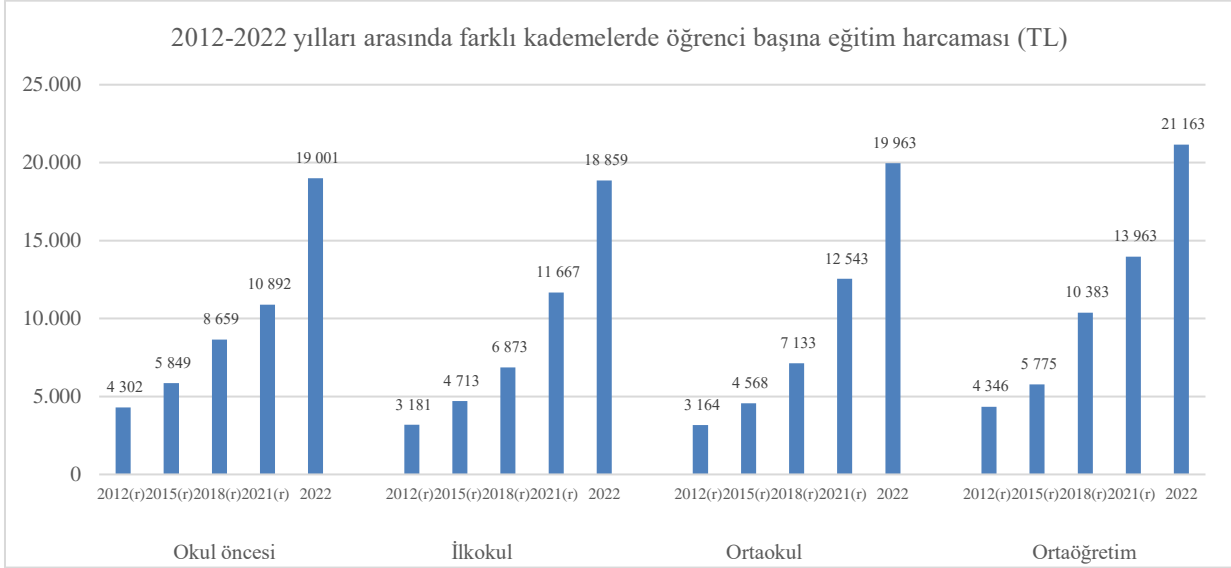

Şekil 4. BİLSEM toplam öğrenci sayısı (MEB, 2023)

Çalışmalar düşük akademik başarı, ailede bu tarz programlar hakkında yeterli bilgi ve değerlendirmeyi mümkün kılan kaynakların eksikliği, değerlendirmeye aday gösterme sürecinde öğretmen önyargılarının etkinliği gibi faktörler nedeniyle dezavantajlı toplumsal arka plana sahip çocukların BİLSEM benzeri özel tasarlanmış programlardan dışlanabildiğine (Grissom & Redding, 2015; Card & Giuliano, 2016) dikkat çekse de, Türkiye’de kısa bir süre zarfında yaşanan bu değişimi devletin üstün zekalı ve özel yetenekli öğrenciler için geliştirilen farklılaştırılmış programları yaygınlaştırarak eğitimde fırsat eşitsizliklerini azaltmayı amaçladığı (Özer, Gençoğlu & Suna, 2020), dolayısıyla genel olarak beşerî sermaye gelişimini önceliklendirdiği yönünde okumak mümkündür. Diğer taraftan Türkiye’de 6-17 yaş aralığındaki çocukların üst gelir grubundan ailelerde %38,7; orta gelir grubundan ailelerde %31,9; alt gelir grubundan ailelerde ise %28,5 gibi görece yakın oranlarla haftada en az bir kez hobi etkinliğine katıldığı (TUİK, UNICEF & T.C. ASHB, 2022) ile birlikte düşünüldüğünde, çocuğun bilişsel ve sosyo-duygusal gelişimini, yani ‘beşeri sermaye’ gelişimini desteklemek için ebeveynin çocuğa zaman, enerji, para ve duygusal bağlılığına yatırım yapmasını gerektiren ‘yoğun ebeveynlik’ ideolojisinin (Hays, 1996) ve çocuğun belirli ‘yetenek’ ve ‘beceriler’le donatarak inşa etmeyi içeren ‘uyarlanmış yetiştirme’ (Lareau, 2002) yaklaşımının bulunduğu karşılığın genişlediği yönünde yorumlanabilir.

Türkiye’de a) kamu kaynakları (merkezi yönetim ve yerel idareler) b) özel kaynaklar (özel tüzel kişilikler ve hanehalkları c) uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanan eğitim finansmanında ise en fazla kaynak kamu tarafından ayrılmaktadır. Son yıllarda istikrarlı bir artış gösteren ve 2023 yılı verilerine göre 24 570 milyar 44 milyon 65 bin TL olan toplam kamu eğitim bütçesinin %76,4’ü MEB bütçesidir (Gencer vd., 2023, s. 25). Enflasyon etkisini göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekse de eğitim altyapısını sağlamlaştırma, okullaşma oranlarını artırma, eğitim sistemini güçlendirme vb hedeflere sahip politikaların etkisinde MEB bütçesindeki zaman içerisinde düzenli pozitif artış 2022 yılında %28 oranıyla gerçekleşirken bu oran 2023 yılında %181 olmuştur (Aydın, 2024, s. 60). Eğitim harcamaları söz konusu olduğunda da nominal olarak her eğitim kademesi için yapılan toplam harcamaların yanı sıra

öğrenci başına yapılan harcamaların da düzenli olarak arttığı görülmektedir. Örneğin okul öncesi eğitim kademesinde 2011 yılında 3.406 TL olan öğrenci başına yapılan harcama 2020 yılında 10.085 TL’e, 2023 yılında 19.001 TL’ yükselmiştir. İlkokul kademesinde aynı yıllarda öğrenci başına yapılan harcama sırasıyla 2.595 TL, 8.820 TL, 18.859 TL şeklinde gerçekleşmiştir. Ortaokul kademesinde ise aynı yıllarda öğrenci başına yapılan harcama 2.718 TL, 8.967 TL, 19.963 TL’i izlerken orta öğretim seviyesinde 2011 yılında 3.646 TL olan öğrenci başına eğitim harcaması, 2020 yılında 11.685 TL’e, 2022 yılında 21.163 TL’e yükselmiştir (TUİK, 2022).

Şekil 4. 2012-2022 yılları arasında farklı kademelerde öğrenci başına eğitim harcaması (TL) (TUİK, 2022)

Diğer taraftan Türkiye, 2009’da yaşanan ekonomik krizden 2012’ye kadarki süre zarfında kamu tarafından gerçekleştirilen eğitim harcamalarının GSYH’ye oranını yaklaşık %4’e sabitlemiştir (Toprak vd., 2016, s. 146). 2012-2021 yılları arasında da bu oran %4 dolayımında seyretmiş, krize rağmen eğitim harcamalarında düşüş yaşanmamıştır. Ancak 2021 yılında %3,4’e düşen bu oran 2022 yılında %3,1 olmuştur (TUİK, 2022). Söz konusu düşüşe rağmen 2023 yılında bir önceki yıla kıyasla MEB bütçesinin GSYİH’e oranı 1,26’dan 2,33’e yükselmiştir (MEB, 2023).

Hanehalkı eğitim harcamaları da zaman içerisinde nominal olarak artış gösterirken bu harcamaların toplam eğitim harcamaları içerisindeki payı 2011 yılında %17,83’ten 2019 yılında %20,77’e çıkmış, ancak Covid-19 salgını nedeniyle 2020 yılında %20,21’e düşmüş, 2021 yılında eğitimin yüz yüze devam ettirilebilmesinin etkisiyle tekrar yükselmiş ve %22 olmuştur (TUİK, 2021).⁶ Farklı eğitim kademelerinde hanehalkı harcamaları değerlendirildiğinde ise özellikle ortaokul [2019 yılında %24,6 olan oran 2021 yılında %24,8 olmuştur] ve ortaöğretimde [2019 yılında %23,3 olan oran 2021 yılında %26,9] hanehalkı eğitim harcamalarının en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir (Gencer vd., 2023: 27). Bu gözlem,

⁶ Özellikle yükseköğretim öncesi eğitim seviyelerinde kamu finansmanı hem Türkiye’de hem de OECD genelinde baskın niteliktedir. Ancak Türkiye’de eğitimin finansmanında kamunun yaklaşık %72-73’lük bir paya sahip olan olduğu görülmektedir ki bu oran yükseköğretim haricinde %90 olan OECD ortalamasının altındadır. Buna karşılık, Türkiye’de yükseköğretim dışında eğitim finansmanına özel sektör ve hanehalkı katkısı, OECD ortalamasını önemli ölçüde aşmaktadır. Özellikle ilköğretim ve ortaöğretim seviyelerinde eğitimin finansmanına hanehalkı katkısı OECD ortalaması olan %8’in üzerindedir (Erkoyuncu, 2022, s. 103).

yüksek ve orta öğretim kurumlarına giriş için düzenlenen merkezi sınavlardan alınan sonuçlara bağlı olarak yüksek kaliteli okullara yerleşme olasılığının ve böylece işgücü piyasasında daha iyi bir konum elde etme güvencesinin de artacağı yönündeki kanı doğrultusunda ebeveynlerin çocuğun eğitime yatırım yapma konusundaki istekliliğini (Sadıkoğlu & Erdoğan Coşkun, 2024, s. 10) yansıtır niteliktedir.

2023 yılında eğitim hizmetlerine yapılan tüketim harcamalarının %81,4'ünün toplam gelirden en fazla payı alan orta-üstü gelir grubu aileler tarafından yapıldığı düşünüldüğünde daha kaliteli eğitime erişim, böylece çocuğun beşerî ve kültürel sermayesinin gelişme olasılığının daha yüksek olduğu ortamlara yerleştirme çabasının belirli bir finansal sermaye gerektirdiği (Kornrich & Furstenberg, 2013, s. 2) ortadadır. Ancak, okul öncesinden başlayarak ortaöğretime kadar farklı eğitim kademelerinde özel öğretim kurumlarına kayıtlı öğrenci oranındaki artış eğiliminin devam ediyor olması (Gencer vd., 2023, s. 28) orta-üstü gelire sahip ailelerde gözlemlenen bu eğilimin yaygınlaştığı yönünde değerlendirilebilir. Bununla birlikte özel öğretim kurumlarına kayıtlı öğrenci oranının en yüksek olduğu okul öncesi kademedeki salgın döneminde %8,5'e kadar gerileyen hanehalkı harcamalarının payı 2021 yılında yeniden yükselerek %13,3 olmuş, yine de salgın öncesindeki %15,5 oranının altında kalmıştır (Gencer vd., 2023, s. 27). 2022 yılında öğrenci başına eğitim harcamalarının bir önceki yıla göre en fazla artış gösterdiği eğitim kademesinin %74 ile okul öncesi olması ve MEB'in bir yıl gibi kısa bir süre içinde 2.050 yeni anaokulu ve 15.500 yeni anasınıfı açması (Aydın, 2024, s. 62) gibi gelişmelerin yansımaları olarak değerlendirilebilecek bu durum, aynı zamanda Türkiye'de kamu politikası düzeyinde birikerek gelişen ve erken dönemde yapılan yatırımın daha sonraki dönemde daha yüksek düzeyde beşeri sermaye gelişimine yol açtığı fikrine sunulan desteğin bir yansıması olarak ele alınabilir. Kısaca belirtmek gerekirse, Türkiye'de de çocuğun bilişsel ve sosyo-duygusal yeteneklerinin gelişimine yapılan yatırımların bir sonucu olarak tanımlanan beşerî sermayesinin gelişmesinde temel önemde kabul edilen eğitime ayrılan zaman ve finansal kaynak, yaşanan ekonomik krizlere bağlı olarak dalgalanmalar ve hanenin gelir düzeyine göre farklılıklar gösterse de hem kamunun hem de hanehalkının desteğiyle artma eğilimine sahiptir. Bu eğilim ise çocuğun 'gelecek ekonomik değeri'nin öne çıktığı, bu doğrultuda zaman ve mekanın yeniden düzenlendiği atmosferin ve ebeveyn nezdinde psikolojik değeri artan çocuğun 'beşerî sermayeleşme'sinin (Bandelj & Spiegel, 2023) ülkemizde bulunduğu karşılığın genişlediği yönünde yorumlamak mümkündür.

Sonuç

20. yüzyılda, üretim süreçlerinin ev dışında yoğunlaşması ve vasıflı iş gücüne duyulan ihtiyacın artmasıyla birlikte, çocuğun aile ekonomisindeki konumlanışı da değişmiştir. Zamanla ekonomik değeri azalan çocuk, duygusal açıdan paha biçilmez bir varlık haline gelmiştir. Bu değişime eşlik eden neoliberal değişim ve bilgi toplumuna geçiş, çocuğun beşerî sermayesini geliştirmeyi (sahip olduğu bilgi, beceri, yeterlilik ve nitelikler) ve dolayısıyla çocuğun eğitime yapılan yatırımı hem bireysel düzeyde (çocuğun gelecekteki başarısı) hem de toplumsal düzeyde (ülkenin ekonomik kalkınması) önemli kılmıştır. Eğitime ayrılan kamusal kaynağın artması yönünde etki gösteren bu gelişim ebeveynlerin çocuklarına yatırım yapma biçimini de etkilemiştir. 'Yoğun ebeveynlik ideolojisi'nin de teşvikiyle ebeveynler, çocuğun gelişimini ve gelecek başarısını güvence altına almak adına daha fazla zaman, enerji ve maddi

kaynak ayırmaya başlamıştır. Diğer bir ifadeyle hem kamu hem de ebeveynler nezdinde ‘çocuğun beşerî sermayeleşmesi’ (Bandelj & Spiegel, 2023) öncelikli bir mesele haline gelmiştir. Çocuğun potansiyelinin en iyi şekilde değerlendirilmesi ve gelecek başarısının en üst düzeye çıkarılması amacının öne çıktığı bu bağlamda doğurganlık oranları ve çocuk nüfusu azalmış, çocuk sahibi olmanın duygusal/psikolojik değeri ön plana çıkarken çocuğun zamanı daha çok eğitim etrafında yapılandırılmaya başlamıştır.

Benzer bir eğilimin söz konusu olduğu Türkiye’de çocuğun fiziksel ve zihinsel gelişimine zarar veren bir istihdam biçimi olarak tanımlanan çocuk işçiliğiyle 1979 yılından itibaren çeşitli yasal düzenlemeler ve uluslararası programlarla mücadele edilmektedir. Özellikle eğitim, sağlık ve sosyal koruma alanlarında yoğunlaşan bu çabalar, çocuk işçiliği oranlarında önemli düşüşler sağlamıştır. Ayrıca çocukların ev işlerinde ailelerine yardım oranı düşerken, gelir düzeyine göre gözlemlenen farklılıklara rağmen hanede ebeveynle kitap okuma, oyun oynama gibi amaç odaklı etkinliklerde bulunma ve hobi etkinliklerine katılma eğilimi yaygınlaşmıştır. Buna mukabil okul öncesinden itibaren ilkökul, ortaokul ve ortaöğretim seviyelerinde net okullaşma oranları yükselmiş ve eğitim yatırımları, kamu ve hanehalkı desteğiyle istikrarlı bir şekilde artmıştır. Çocuğun eğitime yönelik artan bu ilgi ve yatırım, bir taraftan çocuğun gelecek başarısını ve toplumsal hayata katkısını güvence altına alma çabasını yansıtmakta diğer taraftan paradoksal bir şekilde çocuğa atfedilen anlamdaki psikolojikleşmeye eşlik eden ekonomikleşme eğilimine dikkati çekmektedir. Bu nokta ise eğitimin amacı ve ekonomik rekabet kapasitesi üzerinden tanımlanan bir gelecek vizyonu üzerinden disipline edilen çocuğun ‘şimdi’ ve ‘burada’sı hakkında yeniden düşünmeye duyulan ihtiyaca işaret etmektedir.

Bununla birlikte çalışmalar, beşerî sermayenin ülke ölçeğinde dağılımının rastgele ve homojen olmadığını, büyük bölge ve şehirlerde yoğunlaştığını ortaya koymakta (Rodriguez-Pose, 2012), Türkiye’de de bölgeler arasında benzer bir dengesizliğin olduğunu göstermektedir (Çelebioğlu & Dall’erba, 2010). Ayrıca Türk eğitim sisteminde eşitsizlikleri gidermek üzere farklı proje ve politikalar yürürlüğe konulsa da sosyoekonomik dezavantajlar ve onlara eşlik eden olumsuz faktörler etkisini devam ettirmektedir (Özer, Gençoğlu & Suna, 2020). Bu bağlamda Türkiye’deki sosyoekonomik grup ve bölgeler arasındaki farklılıkları yakalayacak nitelikte ölçümlerin yapılması, Türk toplumunun farklı kesimleri arasında çocuğun değeri ve beşerî sermaye yatırımlarında farklılaşmaya dair daha bütüncül bir anlayış sunacaktır. Diğer taraftan beşerî sermaye yatırımlarında gözlemlenen eğilimleri anlamlandırmayı etkileyen karıştırıcı bir faktör olarak pandemi sonrası küresel ölçekte deneyimlenen ekonomik daralma ve yüksek enflasyon etkisini ayırıştırıran bir analiz, daha ayrıntılı sonuçlara ulaşmaya yardımcı olacaktır. Son olarak bu çalışma, ikincil ve tanımlayıcı verilere dayanıyor olmasından kaynaklanan birtakım sınırlılıklara sahiptir. Örneğin bunlardan biri eğitim harcamaları içerisinde hanehalkı tarafından yapılan özel dersler, müfredat dışı faaliyetler veya evdeki eğitim kaynakları gibi dolaylı eğitim yatırımlarına dair ayrıntılı veriye ulaşamamasıdır. Ayrıca tanımlayıcı verilere dayanıyor olması çalışmanın neden-sonuç ilişkisi kurmasını imkân dahilinden çıkarmaktadır. Bu noktada farklı araştırma teknikleriyle çocuğun değeri ve çocuğa yatırımın daha detaylı bir resmini ortaya koymayı amaçlayan birincil veriye dayalı saha çalışmalarının gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Alexander, S. A., Frohlich, K. L., & Fusco, C. (2014). Playing for health? Revisiting health promotion to examine the emerging public health position on children's play. *Health promotion international*, 29(1), 155-164.
- Arzuk, D. (2020). Accidents waiting to happen: news coverage of children's health and safety in Turkey in the 1980s and 1990s. *Families, Relationships and Societies*, 9(1): 91-106. <https://doi.org/10.1332/204674319X15698298303569>
- Attanasio, O., Cattan, S., & Meghir, C. (2022). Early childhood development, human capital, and poverty. *Annual Review of Economics*, 14(1), 853-892. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-092821-053234>
- Aydın, M. B. (Ed.). (2024). Eğitim İzleme Raporu 2023 (Alan İzleme Raporları: 2024/17). İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı.
- Ball, S. J. (2010). New class inequalities in education. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 30(3/4), 155-166.
- Balta, E. (2005). Bitmeyen çocukluk, erken yetişkinlik ve yeni kapitalizm. *Birikim Dergisi*, 192, 20-28.
- Bandelj, N. (2023). America's parenting economy: How the ideal of parental investment scaffolds family-hostile policy. *Sociological Forum*, Vol. 38, No. 4: 1349-1360. <https://doi.org/10.1111/socf.12948>
- Bandelj, N., & Grigoryeva, A. (2021). Investment, saving, and borrowing for children: Trends by wealth, race, and ethnicity, 1998–2016. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 7(3), 50-77. <https://doi.org/10.7758/RSF.2021.7.3.03>.
- Bandelj, N., & Spiegel, M. (2023). Pricing the priceless child 2.0: children as human capital investment. *Theory and Society*, 52(5), 805-830. <https://doi.org/10.1007/s11186-022-09508-x>.
- Barr, J., de Souza, M., Harrison, C., Hyde, B., Van Vliet, H., & Saltmarsh, S. (2012). Parenting the 'Millennium Child': choice, responsibility and playing it safe in uncertain times. *Global Studies of Childhood*, 2(4), 302-318. <https://doi.org/10.2304/gsch.2012.2.4.302>.
- Beck-Gernsheim, E. (1996) Life as a planning project. S. Lash, B. Szerszynski and B. Wynne (eds) *Risk, Environment and Modernity: Towards a New Ecology* içinde (ss. 139-154), Sage.
- Becker, G. S. (1962). Investment in human capital: A theoretical analysis. *Journal of political economy*, 70(5, Part 2), 9-49.
- Becker, G. S. (1969). An economic analysis of fertility. N. B. o. E. Research (Ed.) *Demographic and economic change in developed countries, a conference of the universities* içinde (ss. 209-240). Columbia University Press.
- Bell, D. (1972). On meritocracy and equality. *Public Interest*, 29: 29-68.

- Bell, D. (1999). *The Coming of post-industrial society: A venture in social forecasting*. Basic Books.
- Beşpınar, F. U. & Aybars, A. İ. (2013). *Erken yaşlarda çocuk refahı ve kadın istihdamı politika belgesi*. UNICEF.
- Bianchi, S. M. (2000). Maternal employment and time with children: Dramatic change or surprising continuity? *Demography*, 37, 401–414.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye’nin iktisat tarihi: 1908–2002*. İmge.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Harvard University Press.
- Brannen, J. (2020) The study of childhood: Thoughts from a family life researcher. *Families, Relationships and Societies*, 9 (1), 161–167. <https://doi.org/10.1332/204674319X15538544543386>.
- Brooks-Gunn, J., & Duncan, G. J. (1997). The effects of poverty on children. *The future of children*, 55-71.
- Campbell-Barr, V. & Nygård, M. (2014). Losing sight of the child? Human capital theory and its role for early childhood education and care policies in Finland and England since the mid-1990s. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 15(4), 346-359. <https://doi.org/10.2304/ciec.2014.15.4.34>.
- Card, D., & Giuliano, L. (2016). Universal screening increases the representation of low-income and minority students in gifted education. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(48), 13678-13683.
- Cobb-Clark, D. A., Salamanca, N., & Zhu, A. (2019). Parenting style as an investment in human development. *Journal of Population Economics*, 32(4), 1315-1352. <https://hdl.handle.net/10419/130371>.
- Cochrane, S. H. (1975). Children as by-products, investment goods and consumer goods: a review of some micro-economic models of fertility. *Population Studies*, 29(3), 373–390. <https://doi.org/10.2307/2173934>.
- Cunha, F., & Heckman, J. J. (2007). The technology of skill formation. *American Economic Review*, 97(2), 31–47.
- Çalışkan, S., Karabacak, M., & Meçik, O. (2013). Türkiye’de eğitim-ekonomik büyüme ilişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım). *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 29-48.
- Çelebioğlu, F., & Dall’Erba, S. (2010). Spatial disparities across the regions of Turkey: an exploratory spatial data analysis. *The Annals of Regional Science*, 45, 379-400.
- Dedeoğlu, A. O. (2010). Discourses of motherhood and consumption practices of Turkish mothers. *Business and Economics Research Journal*, 1(3): 1–15.
- Doğrul, A. N. (2009). Ekonomik büyümede eğitim harcamalarının etkisi: panel veri analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 175-184.

- Donovan, S., & Watts, H. (1990). What can child care do for human capital? *Population Research and Policy Review*, 9, 5-23.
- Erdem G, Adli-İsleyen M, Baltalarlı N & Kılıç E (2022). Low-income Turkish mothers' conceptions and experiences of family life. *Front. Psychol.*, 12: 756278.
- Erkoyuncu, C. (2022). Gelir eşitsizliğinden eğitim eşitsizliğine: Türkiye'de hanehalkı analizi. Yayınlanmamış YL tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiye.
- Faircloth, C. & Murray, M. (2015). Parenting: Kinship, expertise, and anxiety. *Journal of Family Issues*, 36(9): 1115-1129. <https://doi.org/10.1177/0192513X14533546>.
- Faircloth, C., Hoffman, D.M. & Layne, L.L. (eds) (2013) *Parenting in global perspective: Negotiating ideologies of kinship, self and politics*. Routledge.
- Gauthier, A. H. & de Jong, P.W. (2021). Costly children: The motivations for parental investment in children in a low fertility context. *Genus* 77, 6. <https://doi.org/10.1186/s41118-020-00111-5>.
- Gauthier, A. H., Smeeding, T. M. & Furstenberg, F. F., Jr. (2004). Are parents investing less time in children? Trends in selected industrialized countries. *Population and Development Review*, 34(4), 647–671.
- Gencer, E. G., Korlu, Ö., Kesbiç, K., Akay, S., Kotan, H., & Arık, B. M. (2023). Eğitim izleme raporu 2023.
- Gökner, A.M. (2013) Sacrificial mothering of IVF-pursuing mothers in Turkey, C. Faircloth, D.M. Hoffman and L.L. Layne (eds) *Parenting in global perspective: Negotiating ideologies of kinship, self and politics* içinde (ss. 200-12). Routledge.
- Grissom, J. A., & Redding, C. (2015). Discretion and disproportionality: Explaining the underrepresentation of high-achieving students of color in gifted programs. *Aera Open*, 2(1), 2332858415622175.
- Hart, J. & Boyden, J. (2018). Childhood (re) materialized: Bringing political economy into the field. Spyrou, S., Rosen, R., & Cook, D. T. (eds) *Reimagining Childhood Studies: Connectivities...Relationalities...Linkages....* içinde (ss. 75-90). Bloomsbury Publishing
- Hays, S. (1996). *The cultural contradictions of motherhood*. Yale University Press.
- Heckman, J. J. (2000). Policies to foster human capital. *Research in Economics*, 54(1), 3–56. <https://doi.org/10.1006/reec.1999.0225>.
- International Labor Organization (ILO). (2021) ILO'nun Türkiye'de çocuk işçiliğiyle mücadele programı (2021-2025) <https://www.ilo.org/tr/publications/ilonun-turkiyede-cocuk-isciligiyle-mucadele-programi-2021-2025>.
- Ishizuka, P. (2019). Social class, gender, and contemporary parenting standards in the United States: Evidence from a national survey experiment. *Social Forces* 98: 1: 31–58. <https://doi.org/10.1093/sf/soy107>.
- İlkkaracan, İ. (2012) Why so few women in the labor market in Turkey? *Feminist Economics*, 18(1), 1-37. <https://doi.org/10.1080/13545701.2011.649358>.

- İnal, K. (2013). Neoliberal eğitim ve yeni ilköğretim müfredatının eleştirisi. *Praksis* 14: 265-287.
- Jackson, S. & Scott, S. (2000). Risk anxiety and the social construction of childhood. D. Lupton (eds) *Risk and Sociocultural Theory: New Directions and Perspectives* içinde (ss. 86-108). Cambridge University Press.
- Kağıtçıbaşı, Ç. & Ataca, B. (2005). Value of children and family change: a three-decade portrait from Turkey. *Applied Psychology*, 54(3): 317–37. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2005.00213.x>.
- Kandiyoti, D. & Emanet, Z. (2017). Education as battleground: The capture of minds in Turkey. *Globalizations*, 4(6): 869-876. <https://doi.org/10.1080/14747731.2017.1325170>.
- Katz, C. (2008). Childhood as spectacle: Relays of anxiety and the reconfiguration of the child. *Cultural Geographies*, 15(1):5–17.
- Kornrich, S., & Furstenberg, F. (2013). Investing in children: Changes in parental spending on children. 1972–2007. *Demography*, 50(1), 1-23. <https://doi.org/10.1007/s13524-012-0146-4>
- Lareau, A. (2002) Invisible inequality: Social class and childrearing in black families and white families. *American Sociological Review*, 67 (5): 747-776. <https://doi.org/10.1177/000312240206700507>.
- Lawler, S. (2001). *Mothering the self: mothers, daughters, subjects*. Routledge.
- Lee, E., Bristow, J., Faircloth, C. and Macvarish, J. (2014) *Parenting Culture Studies*. Palgrave Macmillan.
- Marginson, S. (2019). Limitations of human capital theory. *Studies in Higher Education*, 44(2), 287–301. <https://doi.org/10.1080/03075079.2017.1359823>
- Meyer, A. (2007). The moral rhetoric of childhood. *Childhood*, Vol 14(1): 85–104. <https://doi.org/10.1177/0907568207072532>.
- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB). (2023). *Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2022/2023*.
- Nadesan, M. H. (2002). Engineering the entrepreneurial infant: Brain science, infant development toys, and governmentality. *Cultural studies*, 16(3), 401-432. <https://doi.org/10.1080/09502380210128315>.
- Nussbaum, M. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Harvard University Press.
- Ogawa, K. & Tansel, A. (2005) Transition from education to labor market in Turkey, *Journal of International Cooperation Studies*, 12(3):113-143.
- Özbey, Ö. (2020). PISA Sonuçları Türkiye’deki eğitim eşitsizliği hakkında neler söylüyor? *Alanyazın*, 1(2), 85-98. <http://dx.doi.org/10.22596/cresjournal.0102.85.98>.

- Özer, M., Gençoğlu, C., & Suna, E. (2020). Türkiye’de eğitimde eşitsizlikleri azaltmak için uygulanan politikalar. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 39(2), 294-312.
- Öztan, E. (2014). Domesticity of neoliberalism: Family, sexuality and gender, in I. Akça, A. Bekmen and B.A. Özden (eds) *Türkiye Reframed*, PlutoPress, pp. 174-187.
- Öztan, E. (2015) Annelik, söylem ve siyaset, *Cogito*: 81, 91-104.
- Öztan, G. G. (2011). *Türkiye’de çocukluğun politik inşası*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rodriguez-Pose, A. (2012). Trade and regional inequality. *Economic Geography* 88(2), 109–136.
- Rosen, R., & Faircloth, C. (2020). Adult-child relations in neoliberal times: Insights from a dialogue across childhood and parenting culture studies. *Families, Relationships and Societies*, 9(1), 7-22. <https://doi.org/10.1332/204674319X15764492732806>.
- Sadıkoglu, Z. Z. (2021). Risk bilinçli annelik: Uzman risk söylemlerinin annelik deneyimi üzerindeki etkisi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 41(1), 43-71. <https://doi.org/10.26650/SJ.2021.41.1.0016>.
- Sadıkoglu, Z. Z. (2023). *Yeni Anneliğin Sosyolojisi - Postmodern Zamanda Anne Olmak*. Alfa.
- Sadıkoglu, Z. Z., & Erdoğan Coşkun, A. (2024). Being ‘a good mother’ in Türkiye: negotiating expert advice and intensive motherhood. *Families, Relationships and Societies*, 1-17. <https://doi.org/10.1332/20467435Y2023D000000009>.
- Saracoğlu, D. Ş., & Karaoğlu, D. (2016). *Early Childhood Development and Human Capital Formation: The Case of Turkey in Global Perspective*. Economic Research Center.
- Saraç, H. (2017). Türkiye’de okul dışı öğrenme ortamlarına ilişkin yapılan araştırmalar: İçerik analizi çalışması. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 60-81.
- Sen, A. (1992). *Inequality Re-examined*. Clarendon Press.
- Sieben, A. & Yıldırım, A. (2020). Cultural spaces of popularized psychological knowledge: Attachment parenting in Turkey, *Culture & Psychology*, 26(3): 335-357.
- Taylor, B. A., Dearing, E., & McCartney, K. (2004). Incomes and outcomes in early childhood. *Journal of Human Resources*, 39(4), 980-1007. <https://doi.org/10.3368/jhr.XXXIX.4.980>.
- Toprak, D., Ağcakaya, S., & Gül, H. (2016). Sosyal devlet yaklaşımı açısından Türkiye’de 1980 sonrası eğitim harcamalarının analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 123-165. <https://doi.org/10.24988/deuifb.2016311521>.
- Touraine, A. (1971). *The Post-industrial society-tomorrow’s social history: Classes, conflicts and culture in the programmed society*. Random House.
- Turner, J. D. (2022). Freedom to aspire: Black children’s career dreams, perceived aspirational supports, and Africentric values. *Race Ethnicity and Education*, 25(1), 128-153.

- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), UNICEF & T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB). (2022). *Türkiye Çocuk Araştırması*.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2023b). *İstatistiklerle Çocuk*.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2023-53679>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2012, 2019). *Çocuk İşgücü Anketi*.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2021, 2022). *Eğitim Harcamaları İstatistikleri*.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Egitim-Harcamalari-Istatistikleri-2022-49574>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2023a). *Doğum İstatistikleri*.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2023-53708#:~:text=Kaba%20do%20C4%9Fum%20h%C4%B1z%C4%B1%20binde%2011,y%C4%B1%20C4%B1nda%2011%20C2%20do%20C4%9Fum%20d%C3%BC%C5%9Ft%C3%BC>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK). (2023c). *İstatistiklerle Kadın*.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2023-53675>
- Uçan, O., & Yeşilyurt, H. (2016). Türkiye’de eğitim harcamaları ve büyüme ilişkisi. *Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 9(2), 179-185.
- Ulutaş, Ç. Ü., & Ulutaş, T. B. (2019). Türkiye’nin çocuk işçiliği politikası: Kamu politikası süreç analizi. *Çalışma ve Toplum*, 4(63), 2565-2584.
- Wall, G. (2004) Is your child's brain potential maximized? Mothering in an age of new brain research. *Atlantis*, Volume 28 (2), 41-50.
- Wall, G. (2010). Mothers' experiences with intensive parenting and brain development discourse. *Women's Studies International Forum*, Vol. 33, No. 3, 253-263.
<https://doi.org/10.1016/j.wsif.2010.02.019>.
- Werding, M. (2014). Children are costly, but raising them may pay: The economic approach to fertility. *Demographic Research*, 30(8), 253–276.
<https://doi.org/10.4054/DemRes.2014.30.8>.
- Wolf, J. (2011). *Is breast best? Taking on the breastfeeding experts and the new high stakes of motherhood*. New York University Press.
- Wulczyn, F., Parolini, A., & Huhr, S. (2021). Human capital and child protection: A research framework in the CRC context. *Child Abuse & Neglect*, 119, 104610.
<https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104610>.
- Zelizer, V. (1985). *Pricing the priceless child: The changing social value of children*. Princeton University Press.
- Zeybekoğlu, Ö. (2013). Günümüzde erkeklerin gözünden babalık ve aile. *Mediterranean Journal of Humanities*, 3(2), 297-328. <https://doi.org/10.13114/MJH/201322486>.

Geliş Tarihi : 22.04.2024
Kabul Tarihi : 28.08.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1472169>

Salğar, H. (2024). Savaş Döneminde Kültüre Sığınmak: *Tonneru no Mori 1945*'te Japon Kırsalının Kültürel Motifleri. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 358-376. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1472169>

SAVAŞ DÖNEMİNDE KÜLTÜRE SİĞİNMAK: *TONNERU NO MORI 1945*'TE JAPON KIRSALININ KÜLTÜREL MOTİFLERİ¹

Habibe SALĞAR²

ÖZ

Japonya'da savaş zamanına ilişkin anlatılar çeşitlilik göstermektedir ve bunun en önemli nedeninin kişiden kişiye farklılık gösteren kolektif bir travma olduğu söylenebilir. Japon çocuk edebiyatında da savaş temasının olduğu bazı çocuk romanlarında kırsal kültürel yapıya dikkat çekildiği gözlemlenebilir. Savaş döneminde kırsal alanların, kültürel dokunun, geleneksel yapının önemini anlatan örnekleri Japon çocuk edebiyatında görmek mümkündür. Bu çalışmada, Eiko Kadono'nun *Tonneru no Mori 1945* (2015) adlı romanındaki başkahramanın farklı bir sosyal çevreye uyum sağlama süreci Vygotsky'nin sosyokültürel teorisi bağlamında incelenmiştir. Tokyo'dan tahliye hikayesinin edebi bir uyarlaması olan romanda savaş koşulları ve savaştan kaçmak için sığındıkları kırsal kesimdeki Japon kültürel motifler açıkça görülebilmektedir. Kırsal alan, kent hayatından farklı olarak doğayla iç içe bir yaşam sunar ve bu yaşam başkahramanın biyofobik duygulara kapılmasına yol açar. Başkahraman İko'nun bu biyofobik duyguları, Tokyo'dan sonra yaşadığı kırsal bölgede okul ile ev arasındaki güzergâh üzerindeki 'orman tüneli' (*tonneru no mori*) adı verilen bir yol nedeniyle ortaya çıkar. Başkahramanın babası Seizō'nun Japon kültüründe doğa inancına içkin değerleri öğretmek için çocuğunun psikososyal gelişimine destek olduğu görülmektedir. Bu araştırma, Japonların kültürel yapıyı çocuklara öğretme biçimine bir örnek olarak edebiyatın işlevselliğine yer verirken, çocuklarda edebi metinler aracılığıyla kültür öğrenimine model oluşturulabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eiko Kadono, *Tonneru no mori 1945*, Savaş, Japon kırsal kültürel alan, Vygotsky

¹ Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) koordinatörlüğü tarafından desteklenen 23401100 numaralı BAP Projesi kapsamında üretilmiştir.

² Araş. Gör. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, habibesalgar@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4393-9101>

Date Received : 22.04.2024

Date Accepted : 28.08.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1472169>

Salğar, H. (2024). Taking Refuge in Culture in Wartime: Cultural Motifs of the Japanese Rural in *Tonneru no Mori 1945*. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 358-376 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1472169>

TAKING REFUGE IN CULTURE IN WARTIME: JAPANESE RURAL CULTURAL MOTIFS IN *TONNERU NO MORI 1945*³

Habibe SALĞAR⁴

ABSTRACT

Narratives of wartime in Japan are varied, and it can be argued that the most important reason for this is a collective trauma that differs from person to person. In Japanese children's literature, it can be observed that some children's novels with the theme of war draw attention to the rural cultural structure. The examples about the importance of rural areas, cultural texture and conventional structure that observed in wartime period can be seen in Japanese children's literature. In this study, the protagonist's adaptation process to a different social environment in the novel *Tonneru no Mori 1945* (2015) by Eiko Kadono, is analysed in the context of Vygotsky's sociocultural theory. The Japanese cultural motifs of the war conditions and the countryside in which they took refuge to get away from this are clearly visible in the novel which is a literary adaptation of the story of the evacuation from Tokyo. Unlike urban life, the rural area offers a life in touch with nature and this life causes the protagonist to have biophobic feelings. Protagonist Iko's biophobic feelings arise due to a road called 'forest tunnel' (*tonneru no mori*) on the route between school and home in the rural area where she lives after Tokyo. It is seen that the protagonist's father Seizō supports the psychosocial development of his child to overcome this feeling by teaching the values of nature belief in Japanese culture. This study points to the functionality of literature as an example of the Japanese way of teaching cultural structure to children and indicates that children can be modelled for culture learning through literary texts.

Keywords: Eiko Kadono, *Tonneru no mori 1945*, War, Japanese rural cultural space, Vygotsky

³ This study has been produced via the BAP Project numbered 23401100 supported by Selçuk University Scientific Research Projects (BAP) coordinatorship.

⁴ Res. Assist. Dr., Selçuk University, habibesalgar@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4393-9101>

Giriş

Çocuk edebiyatı, çocukların renkli dünyasını resmeden, hayal gücünü besleyen, onlara ilham veren çeşitli motiflerle örülüdür. Japonya'da çocuk edebiyatının kapsamı oldukça geniş olduğu gibi Japon kültürüne ve kültürel mirasına dair önemli unsurlar barındırır. Kawabata (2023) “çocuk edebiyatı tarihin ve kültürün bir armağanıdır; döneme bağlı olarak içeriği ve kapsamı değişir” diye ifade ediyor. Japonya'nın geniş tarihsel ve kültürel yapısı, ayrıca kırsal bölgelerdeki kültürel doku edebiyatın her dalını olduğu gibi çocuk edebiyatını da etkilemiştir. Dolayısıyla çocuk edebiyatı da çeşitli dönemlerin etkisine bağlı olarak şekillenmiş, biçimlenmiştir.

Japonya'da savaş geçmişi yaşayan bazı çocuk edebiyatı yazarlarının savaşı ve savaşla birlikte değişen hayatları romanlarında ya da yazılarında sıklıkla tema olarak belirlediklerini görmek mümkündür. Burada yazarların kalemini etkileyen çocukluk geçmişi önemli bir yer tutar. Eiko Kadono'nun *Tonneru no Mori 1945 トンネルの森 1945 (Orman Tüneli 1945)*⁵ bu bağlamda incelenebilecek romanlardan biridir. *Tonneru no Mori 1945*, Kadokawa yayınevi tarafından 2015 yılında yayınlanmıştır. Savaş dönemi, hava saldırıları, kentsel alandan kırsal alana tahliye gibi meseleleri ele alması bakımından yazarın kendi bireysel deneyimine bağlı olarak savaş dönemini ve atmosferi resmedilirken Japon kırsal hayatına ve doğaya içkin kültürel öğelere yaptığı göndermeler dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, savaş döneminde özellikle kırsal alandaki Japon kültürel unsurlarının başkahraman çocuk İko⁶'nun psikososyal gelişiminde etkili olduğu ortaya konmuş; romanda geçen kırsal mekânın savaşın kaotik ortamından hem somut (tahliye) hem de soyut (kültürel yoğunluk) olarak kaçışın temsili olarak değerlendirilebileceğine işaret edilmiştir.

Savaşın getirdiği olumsuz koşullar nedeniyle sonraki nesiller için barış bilincinin oluşturulmasında, savaş deneyimi yaşamış yazarların ilettiği barış mesajlarının önemli bir işlevi olduğu düşünülmektedir. Kawabata, savaş sonrası süreçte Amerikan İşgal Kuvvetleri (GHQ) tarafından oluşturulan demokratik düzenin tesisinde “çocukların savaş deneyimlerinin barışı yaymak amacıyla aktarılması için ‘savaş çocukları edebiyatı’ (*sensō jidō bungaku*, 戦争児童文学) adlı bir türün yayılmasının sağladığını” (2023, s. 45) belirtmektedir. Öte yandan Japonya'nın savaşı kaybetmesinin ardından 1952 yılına kadar geçen süreçte Amerikan İşgal Kuvvetleri'nin ülkede yarattığı yoğun Amerikalılaştırma süreci dikkate alındığında Japonların yerel-kültürel değerlere sahip çıkma ve bu kültürel yapıyı koruyarak sonraki nesillere aktarma çabalarında edebiyatın önemli bir işlevi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Eiko Kadono'nun bahsi geçen romanı kırsal kültürel değerleri edebiyat sahnesine çıkarır. *Tonneru no Mori 1945* romanında da askeri hakimiyet ve dönemin atmosferine üstü kapalı eleştirilerle birlikte yerel – kültürel değerlerin ön plana çıkarıldığı dikkat çeker. Vygotsky (1978), dil ve düşüncenin sosyal kökenlerini vurgularken kültürün her insanın doğasının bir parçası olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla savaş travmasının Japon toplumunun kendine özgü kültürel değerlerini koruma bilincini yoğunlaştırdığı düşünülebilir.

Japonya'da savaş döneminde çocuk olmak, bazı yazarların travmatik savaş geçmişine dikkat çekmesini de gerekli kılmıştır. “Travma terimi uzun süreli ve zarar verici bir psikolojik durumu ifade etmek için kullanılır. Düşman kültürel ortamlara maruz kalan çocuklar veya beyaz üstünlüğü efsanesi” (MacCann, 2005, s. 205) nedeniyle ortaya çıkan savaş sonrası dönemdeki kimlik sorunları ilişkisi, Amerikan İşgali altındaki Japon çocukları ya da gençlerinin kendi kültürel değerlerine dair düşünce yapılarını da etkilemiş olma olasılığını ortaya çıkarır. Bu olasılığı göz önünde bulundurarak, çocukluk dönemini savaş yılları altında geçiren Eiko

⁵ Eser henüz Türkçeye çevrilmediği için bu çalışmada romanın Japonca adının kullanılması tercih edilmiştir.

⁶ Japoncada “i” harfi büyük harf ile yazıldığında “I” biçiminde yazılmaktadır. Makalede Türkçe okunuşuna uygun olarak “İ” yerine “I” harfi kullanılmıştır.

Kadono'nun *Tonneru no Mori 1945* romanında Japon kültürel değerlerini 'travmatik bir dönemin sığınağı' olarak okumak mümkün hale gelmektedir.

Özdemir (2022b, s. 108) "savaş sonrası dönemde, özellikle çevreci kaygıların yaygınlaşmasıyla birlikte Japonların kendine özgü doğa algısının çevreyle ilgili felsefi tartışılmalara yapabileceği katkıları ele alan çalışmalar olduğuna" dikkat çeker ve bu çerçevede iklim anlamına gelen *fūdo* (風土) terimine odaklanır. Burada özellikle *fūdo* terimi "kültür ve doğal çevre arasında, birbirlerini karşılıklı olarak belirleyen ilişkiyi dile getiren bir kavram" olarak karşımıza çıkar. Bu çevreci kaygıların savaş dönemiyle birlikte ortaya çıktığı, Japonların kendilerine özgü doğa algısına dikkat çekildiği görülür. Bu karşılıklı ilişkinin Japonlar için öneminin bazı eleştirmenler tarafından çevresel problemlere çözüm sunarak katkı sağlayabileceğine işaret edilmektedir:

Eleştirmenler zaman zaman "shin *fūdo* ron" [yeni *fūdo* kuramları] olarak da adlandırılan, Japonların ülkenin kendine özgü coğrafi ve iklimsel koşulları tarafından belirlenen benzersiz bir doğa algısına sahip olduğu ve bu algının günümüzün çevre problemlerinin çözümüne katkı yapacağı şeklindeki düşüncelerin kaynağını oluşturan tezlerin İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinin ya da savaş döneminin ideolojik ortamında dile getirildiğine dikkat çekmektedir (Özdemir, 2022b, s. 109).

Bu çalışmada bahsi geçen romanda da doğal çevre ön plandadır ve başkahramanın Tokyo'dan Chiba'ya tahliye⁷ olduktan sonra çevresel koşullara uyum sağlama, kültürel yapıyı benimseme sürecinde sosyal çevrenin etkisi, sosyokültürel teori çerçevesinde değerlendirilmiştir. Japonya'daki kültürel çevre, köy-kent farklılığı temelinde incelenmiştir. Savaş döneminde güvenli olan kırsal alana kaçış, kırsal kültürün tanıtılması, başkahraman İko'nun babası tarafından sağlanmaktadır. Kent hayatı ile kırsal alan arasındaki en önemli ayrışma, çocuğun karşılaştığı yoğun 'doğa' fenomenleri, Japon kültürünün ve inanç sisteminin kırsal hayattaki yansımaları ve yerel şive farklılığı gibi çeşitli biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Henüz ilkokulun ilk yıllarındaki İko için karşılaştığı bu sosyal çevredeki farklılığın ve kırsal alanda karşılaşılan zorlukların aşılması yetişkin rehberliğindedir ve çocuğun sosyokültürel gelişimine önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede, Vygotsky'nin sosyo-kültürel teorisi temel alınarak çocuğun gelişim sürecindeki sosyokültürel etki, kentsel-kırsal alan farklılığı bağlamında incelenmiştir.

Yöntem

Vygotsky'nin Sosyo-Kültürel Yapı Modeli

Marx'ın tarihsel materyalizm olarak da bilinen toplum teorisi Vygotsky'nin düşüncesinde temel bir rol oynamıştır. Marx'a göre, toplumda ve maddi yaşamdaki tarihsel değişimler "insan doğasında" (bilinç ve davranışta) değişikliklere neden olur. Vygotsky bunu somut psikolojik sorularla ilişkilendirmeye çalışan ilk kişidir. Bu çabasında, Engels'in insanın doğayı değiştirmesinin ve bunu yaparken kendisini dönüştürülmesinin bir yolu olarak insan emeği ve alet kullanımı kavramını yaratıcı bir şekilde geliştirmiştir (Vygotsky, 1978, s. 7). Marksist görüşlerden ilham alarak bireyi toplumsal ilişkileri doğrultusunda psikolojik olarak tanımlama girişimlerine dair şu ifadede bulunur: "Marx'ın iyi bilinen bir görüşünü başka kelimelerle ifade edersek, insanların psikolojik doğasının bireyin ve bireylerin işlevi haline gelmiş içselleştirilmiş toplumsal ilişkilerin toplumu temsil ettiğini söyleyebiliriz" (Vygotsky, 1981, s. 164).

⁷ Savaş nedeniyle tahliye olma durumu Japonya ile sınırlı değildir. Savaş dönemi, hava saldırıları nedeniyle hükümet kararıyla kentlerden kırsal alanlara tahliye edilen çocuklara ilişkin dünyadaki örneklere dair Ariko Kawabata'nın çalışması (2022) Britanya örneğine yer verir. Britanya'da II. Dünya Savaşı tahliyesine dair edebi yansımalar üzerine odaklanan araştırma, savaş sırasındaki çocukların tahliyesi meselesinin edebi alana yansımalarının Japonya dışındaki örneklerini oluşturması açısından dikkate değerdir.

Vygotsky, insan-çevre etkileşimindeki bu dolayım kavramını araçların yanı sıra işaretlerin kullanımına doğru genişletmiştir. Alet sistemleri gibi işaret sistemleri de (dil, yazı, sayı sistemleri) insanlık tarihi boyunca toplumlar tarafından oluşturulur ve toplumun biçimine ve kültürel gelişim düzeyine göre değişir. Vygotsky, kültürel olarak üretilen işaret sistemlerinin içselleştirilmesinin davranışsal dönüşümler getirdiğine ve bireysel gelişimin erken ve sonraki biçimleri arasında köprü oluşturduğuna inanır. Ona göre, “Çocuğun gelişiminin ilk günlerinden itibaren faaliyetleri, sosyal davranış sistemi içinde kendi anlamını kazanır ve belirli bir amaca yönelik olarak çocuğun çevresinin prizmasından yansıtılır. Nesneden çocuğa, çocuktan nesneye giden yol başka bir kişiden geçer” (Vygotsky, 1978, s. 30). Buradaki ‘başka kişi’ çocuğun yardım aldığı kişiyi ifade eder. Vygotsky, “çocuğu doğumdan itibaren tarihsel, toplumsal, kültürel bir bağlam içinde ele alır. Bağlam içindeki çocuklar, yetişkinler ya da daha becerikli akranlarından kültürün psikolojik ve teknik araçlarını kullanmayı öğrenirler” (Atak, 2017, s. 170). Dolayısıyla “aklı süreçler sadece kişinin kendi içinde değil, kişiler arasındaki ilişkilerle oluşur” (Ergün & Özsüer, 2006, s. 272).

Çocuğun gelişimsel süreci önce çevresel etkiler aracılığıyla bir diğer deyişle sosyo-kültürel çevre aracılığıyla iletilir. Öğrenme ve gelişim çevre etkisiyle oluşur. Vygotsky’nin bilişsel gelişim kuramında iki gelişim düzeyi bulunur: “çocuğun kendi başına problemle başa çıkabilmesi ya da bir problemi çözebilmesini sağlayan gerçek gelişim” ve “yetişkin rehberliğinde veya daha iyi akranlarla birlikte, iş birliği içinde problem çözebilmedeki (gizil) gelişim düzeyi” arasındaki farkı ‘yakınsak (yakınsal) gelişim alanı’ (zone of proximal development) (Vygotsky, 1978, s. 86) olarak tanımlamaktadır. “Çocuğa kültürel/entelektüel araçlar önce çevre tarafından öğretilir ve kullanılır; çocuk daha sonra bunları içselleştirir” (Ergün & Özsüer, 2006, s. 285). Dolayısıyla ona göre davranışın kültürel gelişim mekanizması bireyler arası aktiviteden bireysel aktiviteye geçiştir. Çocuğun yakınsal gelişim bölgesinde yer alan yüksek zihinsel işlevlerin oluşumunun mikro yapısal mikro genetik incelemesinin bir aracına dönüştürülmüştür (Wertsch, 1985, s. ix).

Bu çalışmada başkahraman İko’nun çevresel değişkenlere uyum sağlama sürecinde içinde bulunduğu farklı ortamın kültürel, tarihi yapısına ilişkin bilişsel öğrenme süreci Vygotsky’nin sosyo – kültürel çevrenin rolü üzerindeki değerlendirmeleri esas alınarak inceleme yapılmıştır. Vygotsky, eğitimi “doğal gelişim süreçlerinin yapay ustalığı” olarak tanımlamaktadır (1997, s. 88). Ona göre gelişim doğada mümkündür; gelişimin seviyesi belirli bir çevre veya fırsatlarla arttırılır. Dolayısıyla sınıfı sosyal bir çevre olarak algılar ve bu çevrenin özbiçim üzerindeki etkilerine odaklanır (Kırca Demirbaga, 2018, s. 117). Savaş dönemi Japonya’ında başkahraman İko henüz çocukluk döneminde, kent hayatından uzak ve Japon kültürel yapısının yoğun olarak görülebildiği kırsal alanda, doğal çevreye uyum sağlama ve sosyal çevreye adapte olma sürecini babasının rehberliğinde geçirmektedir. Dolayısıyla çevreye uyum, doğaya uyum ile birlikte kültürel yapıya entegre olma biçiminde gelişirken, çocuğa rehberlik eden babanın konumunun, çocuğun kültürel yapıyı tanımasını sağlarken aynı zamanda kırsal alanda doğaya uyum sağlayabilme becerisi kazanmasında da etkili olduğu görülür.

Eiko Kadono’nun Kaleminden Özyaşamöyküsel İzler

1 Ocak 1935 tarihinde Tokyo’da dünyaya gelen Eiko Kadono, Japonya’da çocuk edebiyatının en saygın yazarlarından biridir. Noma Çocuk Edebiyatı Ödülü (1985), Shogakukan Çocuk Yayınları Ödülü (1985), IBBY Onur Listesi (1986), Sankei Çocuk Yayınları Ödülü (2016) ve Hans Christian Andersen Ödülü (2018) gibi birçok ödülün sahibidir. Türkçe’ye *Küçük Cadı Kiki* olarak çevrilen ve Studio Ghibli tarafından anime dünyasına uyarlanan *Majo no Takkyūbin* (魔女の宅急便, 1985) (Kiki’s Delivery Service) adlı eserin yazarın en ünlü eserlerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sakoi ve Sung (2018,

s. 4) “1990’lardaki Harry Potter serisinden önce 1980’lerde Kadono’nun fantezi serisi vardı” diye ifade ederken Kadono’nun Japonya’daki genç okurlara yönelik yazarlıktaki yerini ve ününü açıklarlar.

Eiko Kadono’nun bir gezgin olarak edindiği deneyimler, savaş dönemindeki hatıraları ve renkli kişiliği yazın dünyasına önemli katkılar sağlamıştır. Japonya’daki yerel bölgelerden, Avrupa, Brezilya, Avustralya ve Ortadoğu’daki bazı bölgelere kadar geniş yelpazede seyahatler etmiştir. Bu sayede edindiği kültürel bilgi, Japon kültürünün ötesine geçmiş ve gerçekçilik temelli modern fantezi tarzında melez türlerde karakterler yaratmıştır” (Sakoi ve Sung, 2018, s. 4).

Yazar, savaş zamanında geçen çocukluğu boyunca pek çok sıkıntı yaşamıştır. Bu sıkıntıların en başta gelenleri ise erken yaşta annesini kaybetmesi ve II. Dünya Savaşı travmasıdır. Romanlarında çocukluk dönemine dair otobiyografik unsurlar barındıran yönleri rahatlıkla bulmak mümkündür. Bu deneyimler arasında “beş yaşında annesini kaybetmesi, babasının anlattığı masallar, savaş hatıraları, Brezilya’ya göç etmesi” gibi birçok ortak nokta yer almaktadır. Dolayısıyla *Son Sürüş (Rasuto Ran ラストラン)* (2011); *İko’nun Seyahati 1948 (Iko Toraberingu 1948 イコトラベリング 1948)* (2022) gibi diğer romanlarında da özkurmaca⁸ türünün izleri görülür; başkahramanın İko olması, yazarın geçmişten ve anılarından beslendiğinin ufak bir kanıtını oluşturmaktadır. Zira romanlarında ‘Eiko’ adının kısaltması olarak başkahramanın adının İko olmasındaki ortaklığı bu varsayımı desteklemektedir. Günlük yaşantının da resmedildiği eserlerinde yaşam deneyiminden esinlenen birçok temaya rastlamak mümkündür. Yazarın günlük hayatının rutinleri, renkli kişiliği, (canlı renkleri çok sevmekte ve gündelik hayatında yer vermektedir) hayata bakışı, *Renkli Cadı Eiko Kadono’nun Masallarının Doğduğu Hayat (Karafuruna Majo Kadono Eiko no Monogatari ga Umareru Kurashi, カラフルな魔女角野栄子の物語が生まれる暮らし)* (2024) adlı kitapta yazarın hayatına dair fotoğraflarla yer alır. Ayrıca, *Eiko Kadono’nun Gündelik Hayatından (Kadono Eiko no Mainichi Iroiro, 角野栄子の毎日いろいろ)* (2017) adlı kaynakta da yazarın yazın dünyasının yanı sıra sıradan yaşamı resmedilmektedir.

Eiko Kadono, anne kaybını beş yaşında yaşadığından üvey anne ile büyümüştür. Nikolajeva (2003), çocuk edebiyatındaki kahramanların büyük çoğunluğunun yetim olduğu analizinde bulunur. Bu durumun tarihsel, psikolojik ve hatta tamamen yapısal nedenleri hakkında spekülasyonlarda bulunulabileceğini belirtir:

Analizler için karakterleri sosyo-tarihsel bir bakış açısıyla kendi zamanlarının ve sosyal gruplarının temsilcileri olarak ele alan çeşitli araçlarla ya da psikolojik hatta psikoanalitik açıdan bakıldığında belirli psikolojik özelliklerin taşıyıcıları olarak veya biyografik bir bakış açısından yazarların yaşamlarının ve görüşlerinin yansması olarak görebiliriz (Nikolajeva, 2003, s. 7).

Eiko Kadono’nun da romanlarında anne kaybının psikolojik etkisinin çeşitli tezahürlerine dair özkurmaca türündeki romanlarından olan *Rasuto Ran (Son Sürüş 2011)* romanı, yetmişli yaşlarda bile etkisinden kurtulamadığı anne hasretinin yazarın zihinsel bir serüvene dönüşümü olarak okunabilir. Hayatının son zamanlarındaki (E)İko, motosikletiyle, annesinin hayaletiyle birlikte seyahatler eder. Yazarın eserlerinde, “cadılar, ruhlar ve gölge yaratıklar gibi karakterlerin yanı sıra yaşlılar, çocuklar ve kadınlar gibi sosyal olarak ihmal edilmiş gruplar da

⁸ Özkurmaca terimi ilk kez Serge Doubrovsky’nin 1977 yılında yayınlanan *Fils* adlı eserinin kapak yazısında ortaya çıkar. Her ne kadar özyaşamöyküsel öğelere yer verse de kurmaca öğelere de yer verir (Kahramanoğlu, 2022, s. 24). Özkurmaca roman, özyaşamöyküsel ve kurgusal nitelikleri birlikte sunar. Bu anlatı türü ad sözleşmesi (fr. protocole nominal) çerçevesinde yazar-anlatıcı-başıkişibirliği üzerine kurgulanır. Bu yeniötesi eğilim, hem özyaşamöyküsünün okura söz verdiği; “yalnızca bütünüyle gerçek olaylardan ve olgulardan söz etme” (Civelek & Tilbe, 2016, s. 28) ilkesini benimser. Bir başka deyişle, özkurmacadan söz edebilmek için yazar, anlatıcı ve anlatı kişisi arasında kimlik birliği olması ve yazarının temel ilke olarak roman uygulamalarını benimsemesi gerekir (Kahramanoğlu, 2022, s. 26).

yer almaktadır” (Sakoi & Sung, 2018, s. 4). Dolayısıyla yazarın romanlarında hayaletler, ruhani varlıklara rastlamak mümkündür.

Eiko Kadono'nun eserlerinde insanlar ve ruhani karakterler karşılıklı saygıya dayalı ilişkiler geliştirirler. Bu ruhani karakterler toplumdaki küçük sesleri sembolize ederek sosyal önyargılara ve bunlara nasıl meydan okuyup daha iyiye doğru değişiklikler yapılabileceğine dikkat çekmektedir (Sakoi & Sung, 2018, s.7).

Dolayısıyla *Rasuto Ran* romanında olduğu gibi romanlarından hayaletler ya da farklı dünyalara ait varlıklar 'ötekileştirilmeden' birlikte yaşam sürebilir; dostluk ilişkisi kurabilir. Yazarın yazın dünyasında annesiyle yeniden buluşması ve çocukluğunda neredeyse hiç beraber olamadığı annesiyle birlikteliği kurgu dünyasında karşımıza çıkar. Öte yandan savaş travmasının da romanlarında önemli bir yer bulduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla yazarın bazı romanlarında bireysel hayattaki çeşitli deneyimlerinin izlerine rastlamak mümkündür.

***Tonneru no Mori 1945*'te Savaş İklimi ve 'Küçük Vatandaşlar'**

Eiko Kadono savaş zamanı tanıklarından biridir. Savaş zamanında çocuk olmak, savaştan sonra Japonya'daki yazın dünyası için önemli derecede kaynak ve arka plan oluşturmuştur. Savaşın yarattığı kaotik ortam ve bireysel deneyimlerdeki çeşitlilik bu edebi zenginliğin oluşmasında önemli bir kaynak sağlamıştır. Savaş sonrası Amerikan İşgal yönetimi altında aşılana demokrasi bilincinin en önemli etkisi militarist yapıyı tamamen ortadan kaldırmaya dönük bir sistem geliştirmiş olmasıdır. Ancak bundan çok daha önemlisi, savaş sonrası Japonya'sındaki milli eğitimde, "Japonya'nın art arda gelen savaşlar yoluyla kademeli olarak ulusal prestiji artırmaya dair vurgusu" (Miyata, 1972, s. 4) ve saldırgan savaş geçmişini genç halka iletmemek için özellikle tarih ders kitaplarında Japonya'nın savaş dönemi saldırganlığına yönelik olumsuz imajın çıkarılması gerektiğine dair bilincin oluşmasıdır. Savaş sonrası dönem, Japonya'da yeniden yapılanma dönemi olduğu kadar, savaşa dair amnezi ortamının değiştiği ve özellikle savaş geçmişi yaşamış yazarlar tarafından barış dolu bir gelecek inşa etme amacı doğrultusunda 'savaş deneyiminin yeniden yaratılması' olarak okunabilir.

Yazın dünyasında savaş, artık gelecek nesiller için barışın tesisine yönelik kullanılmaya başlanan bir literatüre dönüşmüştür. Örneğin, Arata Osada (1887 – 1961) tarafından kaleme alınan *Atom Bombası Çocukları* (原爆の子, 1951) savaş sırasında çocuk olanların kısa bireysel tanıklıklarına yer verirken (Cave and Moore, 2016, s. 289) savaşın en dramatik boyutuna dikkat çeker. Ancak atom bombası felaketinin bir daha yaşanmaması için barış dolu mesajlar barındırır. Ya da Tetsuko Kuroyanagi tarafından yazılan ve savaş dönemi olduğu hissedilse de tamamen çocuk eğitiminin önemini ön plana çıkaran *Pencere Kenarındaki Küçük Kız Totto* (窓際のトットちゃん, 1981) gibi çocuk romanları artık savaşın başka biçimlerde yeniden yorumlanması ve barış dolu bir gelecek inşa etmeye dönük bir hayatı amaçlayan çocuk romanlarına dair örnekler olarak karşımıza çıkar.

Tonneru no Mori 1945 romanı da Eiko Kadono'nun savaş dönemi hatıralarıyla örülüdür. İko adlı ilkokul çağında bir kız çocuğunun savaş döneminde değişen hayat koşulları, aile hayatı ve çevresi anlatılır. Savaş dönemi, hava saldırıları ve henüz başladığı okulundan tahliye edilen İko'nun yaşadıklarını yazar kendi savaş geçmişinden esinlenerek kaleme aldığı için yeni nesillere savaş dönemini aktaran bireysel deneyim niteliğinde literatüre eklenebilecek bir edebi kaynak olarak değerlendirilebilir. Roman İko'nun 1940 yılında, henüz beş yaşındayken anne kaybını yaşadığı tarih ile başlar ve anne kaybı travmasına savaşın başlaması eşlik eder. Babasının başka bir kadınla evlenmesi ve askere alınması da bir çocuğun yaşayabileceği en zorlu deneyimler arasındadır. Babası eşini kaybettiği için, Fukagawa'daki antikacılık işini sürdürebilmek üzere İko'yu Tokyo'da yaşayan büyükannesi Taka'nın yanına bırakır. Japonya'nın savaşa girmesinin ardından herkes Japonya'nın kazanacağına odaklanmışken

büyükanne Taka bu konuda pek de iyimser değildir. Savaş iklimine giren Japonya’da İko’nun ilkokul eğitimine başladığı ilk yıl karşılaştığı durum 1941 yılından itibaren ilkokulların adının değiştirilmesidir:

O yıldan itibaren o zamana dek yaygın olarak kullanılan ilkokul (*jinjōshōgakkō* 尋常小学校) ifadesi yerine millet okulu (*kokumin gakkō* 国民学校) terimi kullanılmaya başlandı. Seizō’ya “Neden değiştirildi?” diye sorduğumda “Ama böyle daha enerjik hissedilmiyor mu?” diye yanıtladı ve gururlanarak: “İko, sen millet okulu 1. sınıf öğrencisisin demek!” dedi (Kadono, 2015, s. 7).

Terasaki (1987, s. 104 – 105) küçüklerin okulu anlamına gelen ancak yaygın kullanımda ‘ilkokul’ ifadesini karşılayan *shōgakkō* (小学校) adının değiştirilerek millet okulu *kokumin gakkō* (国民学校) haline getirildiği 1941 yılı terminolojisini, çocuklara ‘küçük vatandaşlar’ (*shōkokumin*, 小国民) olarak atıfta bulunulması ile ilişkilendirmektedir. Bu terimin değişmesiyle çocukların da artık topyekûn savaştan muaf tutulamayacağı, halkın tüm kesiminin dahil olduğu bir savaşa katılım ortamı yaratılmasının amaçlandığına işaret eder. Torigoe (2018, s. 264) ise okulların adının değiştirilmesindeki temel amacın, “çocukları imparatora her şeyini verecek milletin bireyleri haline getirmek üzere eğitmek ve bunun farkına varmak için teşvik etmek” olduğunu ifade eder. Benzer şekilde, Kawabata, bu değişimin çocuk edebiyatı adlandırmasında da görüldüğüne dikkat çeker. ‘Çocuk edebiyatı’ anlamına gelen *jidōbungaku* (児童文学) terimi yerine savaş döneminde ‘küçük vatandaşların edebiyatı’ anlamına gelen *shōkokumin bungaku* (小国民文学) terimi ile adlandırılmaya başlandı” (2023, s. 43) açıklamasını yapar. Japonya 1931 senesi itibariyle artık militarist eğilimin ağır bastığı bir döneme evrilmiştir ve Japon imparatorluğunun bu militarist eğiliminin ülkenin her kesimi tarafından desteklenmesi amacıyla ideolojik altyapı oluşturulma çalışmalarının çocuklara varana kadar ulaştığı dikkat çekmektedir. “Savaş döneminde sanatsal yönü oldukça kuvvetli çocuk edebiyatı, sadece militarist ya da vatansever hikayeler için değil aynı zamanda imparatorluk sistemini desteklemek amacıyla da kullanılmıştır” (Kawabata, 2023, s. 44). Roman ilerledikçe savaş dönemine girildiğinden yaşam kalitesi giderek düşmektedir. Bu duruma rağmen halkın büyük bir çoğunluğunun Japonya’nın savaşı galibiyetle sonlandıracağına dair inancı şu ifadelerle belirtilir:

Savaş başlar başlamaz kısa süre içinde “Zafer Japonya’nın, çok yaşa!”, “İşlerini bitirelim”, “Dizleri üstüne düştüğü anda Japonya için tanrı rüzgârı esecektir” tarzında konuşan herkesin Japonya’nın kazanacağına olan güveni tamdı. Dünya değişecek diye düşünüyorlardı adeta. Öyle olacağına dair ben de umutluydum.

Büyükannem zaman zaman kendi kendine “Savaş dendiğinde, kazanan ülkeler olduğu gibi kaybeden ülkeler de vardır...” derdi. Pek de umutlu gibi görünmüyordu. Fakat böyle söyleyen pek fazla kimse de yoktu. Savaş konusunda herkes coşku içinde olduğundan en ufak rahatsız edici bir söz söylediğinde vatan haini (*hikokumin* 非国民) olarak nefretleri topluyordu. Babam da “Ülkemiz için”, “Bu sebeple şimdi biraz dayanmamız gerekiyor” gibi cümleleri alışkanlık haline getirmişti (Kadono, 2015, s. 5).

Lüksün düşman olduğu, gıdanın azaldığı, pirinç alımının karne sistemine bağlandığı, askeri amaçlar için kullanılması nedeniyle para bulmanın zorlaştığı durumların sık yaşandığı savaş dönemindeki zorlu şartlar resmedilir. İko’nun babası Seizō, Mitsuko adında genç bir kadınla evlenir ve İko hem sınıfını değiştirir hem de büyükannesi Taka’nın yanından yeni üvey annesinin bulunduğu Fukagawa’daki eve kısa süreliğine taşınır, fakat babasına askere gitme kararı bildirilince büyükannesinin yanına geri döner. Seizō ile yeni evlenen Mitsuko ise çocuk

beklerken eşini askere uğurlar. Mahallede herkes askerini uğurlamak üzere toplanır, Seizō için şerefli bir tören düzenlenir:

“Yaşa, Seizō Nishida, çok yaşa...”

[...] “Ben Seizō Nishida! Ülkem için, ömrümü feda etmeye hazır, mücadeleye gidiyorum.” Sinirli gibi bağırdı. Tüm vücudu bu güçle dolmuştu. Bir anda sağ elini yukarı, alnına doğru götürdü. Bu askerlerin saygı selamıydı. Gözleri kocaman açılmış, çevresindeki insanlara tek tek baş salları gibi hareket etmişti. Bir anda gözlerinin içi dolu dolu oldu ve aynı anda yaşlar yok oluverdi. Belki de benim gözlerim böyle dolmuştu. Ben de bir asker gibi dimdik duruyordum. Hiç hareket etmemiştim (Kadono, 2015, s. 12-13).

Savaşın başlaması militarist bir yönetimin hüküm sürdüğü ülkede herkesçe kabullenilmiş bir durum gibidir. Özellikle savaşın başında ve ilerleyen dönemlerinde halktaki iyimser hava sürmektedir:

“Durmadan vur!” Seizō, bunun için gitmişti. Arkaya dönüp baktığımda Taka, saklanır gibi karşıya doğru bakıyor, kimonosunun koluyla gözlerini siliyor olmalıydı. Aynı yıl 8 Aralık'ta, Japon uçakları Amerika'daki Hawaii'yi bombaladı ve çok sayıda askeri filoyu batırdı. Japonya'da bu kazanç büyük bir coşku yarattı ve ülkenin her yerinde “Yaşasın” nidaları yükseldi, akşam olduğunda sokakta fener alayı geçit töreni yapıldı. O büyük savaş, Pasifik Savaşı başlamıştı! Manavdaki amca yüksek sesle “Dünya'da rakiplerin savaşı. Büyük güçlerin ha?” diye konuştu. Radyoda her gün “Büyük Zafer!”, “Ordumuz müthiş başarı kazandı!” gibi haberler duyuluyordu. Çevremizdeki herkes bu başarının etkisine kapılmıştı, ortalıkta bir neşe hakimdi. Ben de etkilenmişim. Mutlu bir ruh hali olmazsa sanki kazanılamayacak hissi vardı. Kazanırsak Seizō dönecekti (Kadono, 2015, s. 14).

Nakazono (2000, s. 24), halkın savaş sırasında moralinin yüksek olmasını “savaşın gerçek durumuna dair bilgi eksikliğinden kaynaklanmıştı ve insanlarda savaştaki net durumu bilmediklerinden dolayı iyimser olma yönü vardı” ifadesiyle açıklar. Hava saldırıları altında kalan şehirde halk bu saldırılardan korunmak için çeşitli yöntemler uygulamaya çalışırken, beklenmedik anda baba Seizō hastalığı nedeniyle askerlik görevini yarıda bırakarak geri dönmek zorunda kalır. Bu durum asker olarak vatana hizmetini yapamadığı için ‘imparatora özür’ dilemesini gerektiren bir sebeptir:

“İnsanın ülkesine yararının olmaması ne üzücü. Başarısız bir askerlik.” Seizō dizleri üstüne çökerek “Kıymetli İmparatorum çok üzgünüm” dedi. Gazetede imparator hazretlerinin resmini gördüğünde “Aaa, İmparatorumuz!” demiş ve dizleri üstüne çökerek dikkat kesilmişti. “Ama neden? Bu sadece bir gazete” diye sorduğumda “İmparatorumuz karşımızda böyle muntazam dururken biz saygısızlık edemeyiz” demişti. Bir gün dalgınlıkla gazetenin üstünden hızlıca atladığımda azar yemiştım. İmparatorun olduğu fotoğrafa basınca, “İmparator hazretlerinin olduğu yere basmak da nedir!” diye şiddetle azarlanınca tekrar geri atlamışım. Seizō asker olarak başarısız olmuştu fakat biraz iyileşince kamu yararı olduğunu söyleyerek büyük bir şirkette çalışmaya başlamıştı. Bu da hükümet emri idi. “Torna makinesiyle tank parçaları üretiyoruz. Yine de ülkeme fayda sağlıyorum” diyordu. Henüz tam olarak iyileşmemiş olmasına rağmen rahatlamıştı. Herkes birleşerek savaşa destek oluyordu. Hasta olduğunu söyleyerek tembellik edenler “vatan haini” olarak damgalanıyordu. Bu ifade “aptal” ya da “ahmak” gibi sözlerden bile daha aşağılayıcıydı (Kadono, 2015, s. 19).

Savaş dönemindeki ‘imparatorun yüceliği’ kavramı savaş sonrası süreçte Japonya'nın suçlu bulunmasına rağmen imparatorun suçluluk vasfını bertaraf etmiştir. İmparatorun suçlu olmaktan muaf edilmesi, savaş öncesi dönemdeki Japon saldırganlığı ve militarizminin savaş sonrası süreçte imparatorun soyutlandığını gösterirken, imparatoru herhangi bir suç kategorisinden muaf tutar. Takahashi'ye göre (2001, s.108-109), “Savaş sonrası dönem, Japon vatandaşlarının ezici bir çoğunluğu tarafından örülmüş gerçek savaş hafızasını ortaya çıkarmıştır.” Savaş zamanı şartlarında askerden dönmek vatana hizmetin yarım kalması olarak algılanmaktadır. Ancak, Seizō rahatsızlanınca askerden dönmek zorunda kalır.

Romanda savaşın sosyolojik etkilerini yoğun biçimde görmek mümkündür. Savaş sırasında insanların en çok Şikayetçi olduğu konulardan biri gıda temini konusunda karne sistemindeki eksikliklerle ilgili Őikayetlerdir. Özellikle hükümetin pirinç dağıtımını konusunda halkın Őikayetleri vardır. Ayrıca askeri personelin gıda malzemelerini kendi çıkarları için topladığı bilinmektedir (Nakazono, 2000, s. 23). Romanda da savaş dönemindeki polislerin hırsızlığa varan yağmacılığı ve karaborsa ortamının Őiddetine yer verilir. Yazarın bahsettiği savaş dönemi gıda sıkıntısı meselesi dönemin sosyal sorunlarına dair bir örnektir. Nakazono (2000, s. 23) savaş döneminde gıda sorununu ikiye ayırarak inceler: “dağıtım sistemindeki eksikliklerle ilgili Şikayetler” ve “ayrıcalıklı kişilere uygulanan muameleyle ilgili Şikayetler”. Özellikle karne sistemi konusunda halkın memnuniyetsizliği hükümetin dağıtım sistemine dönük eleştirilere dayanmaktadır. İkinci memnuniyetsizlik de hükümet yetkilileri ve onlarla özel ilişkisi olanlarla ilgilidir. Nakazono’nun bu tespitinden yola çıkarak Kadono’nun yetkililerin gıda temini ve dağıtımından öte gıdalara el koymalarının arka planında usulsüzlük yapıldığına dair Őüphelerinin Japon halkı arasında o dönemin atmosferinin realist bir yansımasını oluşturduğu görülür:

Taka ve ben sırt çantalarımızı yüklenip, komşumuzla birlikte Tokyo kırsalındaki köylülerden alışveriş yapmaya gittik. O gün, samimi olduğumuz biriyle karşılaşınca *mochi*, *azuki* fasulyesi ve hatta tavuk bile alabilmiştik. Fakat henüz istasyona gelmeden tren birden durdu mu ki diye düşünürken nereden geldiyse polis memuru geliverdi. Herkes bir hışımla trenden kaçarcasına indi. Ben ve Taka da pencereden atladık ve demiryolu hattı boyunca koştuk. Fakat birimiz yaşlı birimiz çocuk olunca pek de hızlı koşamamıştik. Yakalanmış ve elimizdeki tüm gıdaları kaptırmıştik. Polis sırtımdaki küçük çantayı ters çevirdiği için, içindeki her Şey etrafa saçılmıştı.

“Daha olmalı. Hepsini çıkarın!”

Çevreye aldırış etmeksizin hırsıza yakalanmış gibi bağırıyorduk. Dağıtılanlar dışındaki yiyecekleri istedikleri gibi alıp satamazlardı. Karaborsa haline dönmüştü. Fakat insanlara dağıtılsa bile asla yetecek gibi değildi. Böyle yaşayamazdık. [...] “Böyle yaşlı bir kadın ve çocuktan bir Şeyler alamazsınız. At arabalarını doldurup karanlıkta pirinç alıp satan insanlar var halbuki. Öyle insanlardan alamadığımız için” diye söylenen Taka bir süre oturduğu yerden kalkamadı. Öfkesi gitgide atmıştı. Ayda iki kez böyle olaylar mutlaka yaşanır olmuştu (Kadono, 2015, s. 22).

Hava saldırıları altında kalan Tokyo’dan yine askeri amaçlar doğrutusunda evlerini boşaltmaları gerektiğine dair hükümet emri gelir. Büyükanne Taka büyük oğlunun yanında kalmayı tercih eder; “ataerkil yapının etkisiyle ailenin en büyük erkek evladı (*chōnan*) aileyi ve tarlaları devam ettirecek halef olarak konumlandırılır” (Özşen, 2016, s. 11). Dolayısıyla ‘en büyük erkek’ geleneğinin kent hayatında da anneyi himaye etme biçimi olarak tezahürü ile karşılaşırız. İko ise üvey annesiyle birlikte babası tarafından belirlenen kırsal alan Chiba’ya tahliye olur.

Chiba’ya tahliye olduktan sonra, yaşadığı ormana yakın yerde savaştan kaçan ve ormana saklanan bir asker olduğuna dair söylentileri duyar. Küçük İko, korktuğu derin ormana ve diğer doğa fenomenlerinin yanı sıra ormanın içinde olduğunu düşündüğü asker kaçağının ruhuna saygı gösterir. Elbette bu saygı ve onun gösteriliş biçimi, Japon kültürel değerlerinin bir yansımasıdır. Bu saygı özellikle babası tarafından İko’ya aşlanır. Japonlar için “insanı içine alan bu dünyada var olan tüm canlılara karşı sezgisel bir içe bakış ve sempati vardır” (Erdemir, 2012, s. 124). Bu Japonlara özgü evrensel saygı temeline dayalı kültürel yapı, İko’nun kırsal çevrede özellikle doğada yaşarken hissettiği korkuyu aşmasında etkili bir yöntem olarak karşımıza çıkar. İko’nun psikososyal gelişiminde, doğal çevreye ve sosyal yapıya uyum sağlamasında onu teşvik eden karakter babasıdır. Vygotsky’ye göre “çocuk başlangıçta toplumsal, daha sonra ise bireyseldir; çocuk gelişmesinin ana doğrutusu giderek bireyselleşme

yönündedir” (Ergün & Özsüer, 2006, s. 274). İko, farklı bir okula başladığında önce babası tarafından desteklenir, ardından biyofobi ve çevresel farklılıklar gibi sorunlarla başa çıkabilmek için babasının çevreye ve kültürel unsurlara dair rehberliğini alır. Daha sonra tek başına çevreye uyum sağlamaya çalışır ve sorunlarla bireysel olarak mücadele eder; bu doğrultuda başkahramanın monologları sıkça karşımıza çıkar.

Tokyo'daki hava saldırıları nedeniyle büyükanneleri Taka ve amcası hayatını kaybeder. Romanın sonlarına doğru, İko ve üvey annesi tahliye olunca Chiba'da kalırken İko'nun babası iş nedeniyle Tokyo'da kalmıştır; B29'ların hava saldırıları nedeniyle Fukagawa'daki evlerinin bombalanması, Mitsuko ve İko için kaygı dolu bekleyişi getirir. Seizō hava saldırıları sırasında iş nedeniyle Fukagawa'da bulunmaktadır. Mitsuko, Fukagawa'nın bombalandığı haberini alınca tüm zorluklara rağmen eşini bulur ve yaralanan Seizō'yu hayata döndürmeyi başarır.

Savaş Nedeniyle Tahliye ve Kırsal Alan

Japonların savaş döneminde 'katlanması gereken' birçok durum vardır: gıda sıkıntısı, hava bombardımanı, yakınların askere gidişi, savaşta hayatını kaybedenlere duyulan acı dolu özlem. Diğer yandan, İko'nun da katlanması gereken birçok durum vardır: beş yaşında anne kaybı, babasının başka bir kadınla evlenmiş olması, savaşın başlaması, Tokyo'dan ayrılıp kırsal kesime tahliye olmak, yeni gittiği mekânın (Chiba) doğasından korku duyması (biyofobi), yeni çevreye uyum sağlamadaki zorluklar, babasının iş nedeniyle yanında kalamaması ve üvey anneyle birlikte yaşam sürme. 'Üvey anne' kavramı, çoğunlukla pejoratif algılanır; İko'nun hayatındaki üvey anne tasviri yakınlık kurmadığı bir anne modeli olma noktasında az da olsa pejoratif yönlüdür ancak diğer taraftan aileyi bir arada tutma gayreti ve mücadelecilik yapıyla dikkat çeker. İko, babasının evliliğini hep kitaplarda okuduğu üvey anne karakteri, sokaklarda *kamishibai*⁹ izlerken gördüğü 'cadı' imajlı üvey anne ile de pek örtüşürmez.

Savaş döneminde önemli bir yer tutan tahliye, romanda da yer bulur. Küçük İko'nun hayatını en çok savaş yıkımlarının yanı sıra tahliye sonrası süreç etkileyecektir:

Bir gün Taka'nın evine binaların zorunlu tahliye edilmesi gerektiği bildirisi geldi. Evin önündeki cadde genişletilecek, hava saldırısı olursa bombardıman dolayısıyla alevlerin genişlememesi ve tankların daha rahat ilerleyebilmesi için sıra halindeki evlerin hepsi yıkılacak deniyordu. Bu nedenle bölge sakinlerinin derhal evleri boşaltmaları isteniyordu. Olmaz, diyemezdik. Devlet emriydi çünkü. Taka bu bildiriye bakakaldı. Gözlerini kısıtı ve sessizce öylece kalakaldı. Bu ev büyükbabamın eviydi ve Taka evlendiğinden beri onunla beraber batı tarzı kıyafet tarzı yapmıştı. Seizō ve ağabeyi olan Kōji de burada doğup büyümüşlerdi. Anılarla dolu bir evdi (Kadono, 2015, s. 23).

Tahliye, savaş koşullarında halktan beklenen bir dayanışma örneği olarak da değerlendirilir. Piel, savaş dönemindeki okulların tahliye edilmesi ile ilgili olarak bireysel değil, topyekûn bir dayanışma bilincinin varlığının altını çizer:

Savaş zamanı okul tahliyesi gerçekliğinde, öğretmenler her zaman öğrencilerinden sorumluydu. Çocukların düzgün davranmasını ve iş birliği yapmasını sağlamak, onları koruma ve eğitme misyonu açısından kritik öneme sahipti. Depresif ve bencil şikayetler ve gururlu kişilikler grup bütünlüğünü riske atıyordu. Bu kısmen öğretmenlerin öğrencilerinin tutumlarını neden yakından izlediğini açıklayabilir. Bir başka neden de elbette ki ulusal okul yönetmeliği kapsamındaki savaş zamanı eğitim kültürünün daha kontrolcü olması ve öğrencilerin bireysel hırsları için değil, devletin yararına hareket etmelerinin tasarlanmış olmasıdır (Piel, 2019, s. 1020).

⁹ *Kamishibai* 紙芝居 Japonların duygusal sanat deneyimi yaratan hikâye anlatımı, performans, görsel sanatlar ve teatral unsurları birleştiren bir sanatsal etkinlik türüdür (Aerila vd., 2022, s. 11). Japonca'da *kamishibai*, "kağıt draması" anlamına gelir. 1920'lerin sonlarından 1950'lerin başlarına kadar popüler olan bir hikâye anlatım biçimi olmuştur. Kamishibai yapan kişi, bisikletle köyden köye ya da mahalleler arasında gezinerek hikâye anlatırdı. Çocuklara şeker satabilmek amacıyla onları hikâyeler anlatarak eğlendirirdi (de Las Casas, 2006, s.1).

Romanda tahliye, aynı zamanda Tokyo'daki hava saldırılarından korunmak için en önemli 'sığınma aracı' olarak temsil edilir. Ancak öte yandan kent-kırsal alan arasındaki farklılığı da ön plana çıkarır. "Japon toplumunda "iç-dış", "biz-öteki", "grup içi- grup dışı" gibi *uchi-soto* (iç-dış) bilinci ve ayrımı tarihten gelen bir birikimle son derece kuvvetlidir" (Özşen, 2016, s. 5-6). Dolayısıyla kentten gelen biri olan İko için, köy ya da kırsal hayattaki bireyler 'öteki' ve yabancıdır.

Özşen (2018, s. 223), köy-kırsal kavramını iki şekilde yorumlar: ilki, köy-kırsal ayrımının günümüz yorumudur. Burada özellikle köy 'yeşil romantizmi' ifade eder; akraba ya da aile çevresinden yakınların yaşadığı 'kentten kaçış' mekânıdır. Diğer yorum ise, kırsal halkın geleceği üzerine yoğunlaşmaktadır. Savaş zamanı Japonya'sında kırsal alanlar, kentsel mekânlardan daha avantajlı konuma geçmiştir. Sebebi, özellikle kentlerin hava bombardımanlarına maruz kalmasıdır. Bu hava saldırılarında "Hiroşima ve Nagazaki de dahil olmak üzere 66 büyük şehir ağır bombalanmış, kentlerin genel olarak % 40'ı yok edilmiş ve toplam alanın %30'luk nüfusu evsiz kalmıştı. En büyük metropol Tokyo'daki konutların % 65'i yıkılmıştı" (Dower, 1999, s. 45). Dolayısıyla yoğun nüfusun olduğu kentsel mekânlara göre kırsal alanlar, bir çeşit korunma ve sığınma alanı olarak değerlendirilmiştir.

Özşen (2011, s. 62), Japonya'yı "Robot Krallığı" olarak tanımlarken aynı zamanda "70 – 80 yıl öncesine kadar her 10 kişiden 8'inin yaşadığı ve geçimini tarım ve ormancılık gibi faaliyetlerden sağladığı bir toplumdur" tanımlaması yaparak Japon halkının tarım temelli yaşamına ve dolayısıyla kırsal yapısına dikkat çeker. Romanda ise kırsal mekânın tahliye amacıyla kullanılmasının 'güvenli alan' olarak kabul edilmesiyle doğrudan ilişkisi bulunurken aynı zamanda tarım odaklı yaşam biçimine bağlı kültürel yapıyı da yoğun olarak yansıttığı görülür. Savaşın yarattığı olumsuz koşullar sıklıkla işlenirken en yoğun tasvir ve betimlemeler Tokyo'dan tahliye olduktan sonra taşındıkları yeni 'kırsal alan' ile ilgilidir. Savaş dönemindeki kırsal yapı ise kent yaşamından farklı olarak daha güvenli ve kültürel yapının yoğun olarak gözlemlendiği bir mekân sunar.

Tonneru no Mori 1945'te Doğal Çevre, Doğaya İçkin Kültürel Motifler

Vygotsky, çocuğun bilişsel gelişiminde yetişkinlere büyük görev düştüğüne vurgu yapar. "Çocukların yalıtılmışlık içinde gelişmedikleri, daha çok bir toplumsal çerçeve, daha kesin bir biçimde de bir çerçeveler dizisi içinde" geliştiklerine atıfta bulunurken "bir çocuk, kültürel mirası taşıyan daha bilgili ve yetenekli akran ve yetişkinleri içeren toplumsal bir bağlam içinde öğrenir ve gelişir" (Nicolopoulou, 2004, s. 146-147; Ergün & Özşen, 2006) der. İko'nun babası çocuğunun gelişim sürecinde doğrudan etkilidir. Baba Seizō, ailesinin Tokyo'daki hava saldırıları tehlikesi nedeniyle hem Tokyo'ya yakın hem de hava saldırıları endişesinin görülmediği kırsal, doğa ile iç içe bir ortamın olduğu Chiba'daki Kaminuma istasyonu yakınındaki Matsuda adında bir köye yerleşmesini sağlar. Bu mekân, kent-kır, modern-geleneksel aradaki ayrımın oldukça net hissedildiği bir ortamdır.

Ayrıca Japon kültürel unsurlarının kırsal alanda daha baskın olması, babanın çocuğuna kültürel yapıyı öğretmesi için imkân yaratır. Bu durum ayrıca savaş dönemi açısından değerlendirildiğinde, "tehdit altındaki bir toplumda kültürel değerlerin öneminin ortaya çıkarılması için bir olanak" olarak da değerlendirilebilir. "Yerel kültürleri ve gelenekleri sürdürmek, asimilasyoncu egemen kültürün süregelen baskısına karşı kişisel olduğu kadar politik bir direniş biçimidir" (García, 2013, s. 4). Savaş travması kültür kaybına dair tedirginliği de ortaya çıkarır. Baba figürü, çocuğunun hem hava saldırıları nedeniyle kent yaşamından uzak olan kırsal mekânda güvende kalmasını sağlamış hem de geleneksel ve kültürel yapıyı çocuğuna aşılamak için imkân yaratmıştır.

Ergün & Özşuer (2006, s. 284) Vygotsky'nin görüşlerini “öğrenmede sosyal gelişme teorisi” adı altında tanımlanabileceğini belirtir. Bireyin gelişmesi “sosyal interaksiyona bağlıdır ve çocuklar öğrenmeye çevrelerindeki kişilerden ve sosyal dünyadan başlar. Algılama ve diğer uyarılar sosyal çevre tarafından sağlanır.” İko'yu yeni okuluna ilk gün babası orman tünelinden geçirerek götürür. Bu tünel, tamamen ağaçlarla kaplı, dış dünyadan soyutlanmıştır. Babasının iş nedeniyle Fukagawa'ya gitmesi, İko'nun da 'koru dolu' olduğunu hissettiği orman tünelinden tek başına geçmesini zorunlu kılar. Okul binasının Tokyo'daki okuluna benzemesi en azından rahatlatıcı bir etki uyandırır. Ancak yeni sınıfı İko için 'öteki' olduğu gibi sınıf arkadaşları için de İko ötekidir. Okula ilk geldiğinde ağlamasıyla alay edilmesi ve şive farklılığı, ilk anda karşılaştığı tepkiler, farklı mekân algısını yoğunlaştırır. Dolayısıyla yeni taşındıkları kırsal ortam, çevresel açıdan çok da beklentisini karşılamış görünmemektedir.

Vygotsky, çocuk zekasının, çocuğun büyüme ve entelektüel gelişim sürecinde bazı çıkarımlar yapmasına, yeni deneyimlerin büyümesine ve bazı hatalardan kurtulmaya dayandığına dair çalışmalara dikkat çeker. Dolayısıyla bu süreç iç ve dış faktörlerin karmaşık karışımı ve uyum sağlama, zorlukların üstesinden gelme süreciyle devam etmektedir (Vygotsky, 1981, s. 149-150). Başkahraman İko için artık sosyal çevre farklı olduğundan öncelikle şivesini değiştirmeye çalışır. Doğanın hâkim olduğu ve onda korku hisleri uyandıran doğal çevreye (özellikle evinin yakınındaki ormanın karanlığı) uyum sağladığını göstermek için okula gitmek üzere ormanlık alandan geçerken *Tōriyanse* 通りやんせ, *Momotarō* 桃太郎, *Makkasa* 真つ赤さ gibi geleneksel şarkılar söyler. Her gidiş-gelişinde geçmek zorunda olduğu onun için korkutucu orman tüneline girerken selam verir. Bu selam veriş, izin istemenin yanı sıra samimiyet göstergesidir; kendini tanıtarak yeni ortama girmek için müsaade istemektir.

İko'nun biyofobi duygusunun biyofiliye dönüşmesinde özellikle babası Seizō'nun Japon kültürel değerlerini ve özellikle Şintoist inanç sistemini barındıran tavsiyelerinin etkisi göz ardı edilemez. İko, Tokyo'da kendisini çevreleyen kent hayatında, doğadan uzak bir yaşam sürmesinden dolayı doğa fenomenlerine karşı mesafelidir. Chiba ise Tokyo'daki kent alanından uzak, tamamen doğa ile çevrelenmiş bir atmosfer sunar. İko'nun tahliye olduktan sonra yeni başladığı okulunun bahçesinde Ninomiya Kinjirō'nun heykeli bulunmaktadır. Ninomiya Sontoku olarak da bilinen bu önemli figür için Ohe (1979, s. 210) şu tanımlamayı yapar:

Savaş öncesi Japonya'daki hemen hemen her ilkokulda sırtında bir demet yakacak odun taşıyan ve kitap okuyan bir çocuğun bronz heykelinin olduğu iyi bilinmektedir. Bu (heykel), fakir bir ailede doğan, ardı ardına anne ve babasını kaybeden, çok çalışkan, tek başına okuyan ve hayatını vatandaşlarının refahına adanmış harika çocuk Ninomiya Kinjirō'dur.

'Japonya'nın Köylü Bilgesi' adıyla anılan “Ninomiya Sontoku (ya da Ninomiya Kinjirō), Japonya'da ekonomik başarının temelini ziraatta olduğunu savunmuştur” (Armstrong, 1912, s. xv). Ülkede tarım tekniklerinin geliştirilmesine yardımcı olan ve kırsal yaşamı yücelten bu tarım reformcusunun heykeli, Japonya'da kırsal alandaki tarımın önemini ortaya çıkaran somut bir figür olarak karşımıza çıkar. Tarımsal reformun önemini gösterir nitelikteki bu heykel, romanda doğaya içkin bir hayatın ve tarımın da önemine vurgu yapar niteliktedir. Ayrıca çalışkan ve zeki olduğu bilinen sınıf arkadaşı Kazuko da İko'ya Ninomiya Kinjirō örneğini hatırlatır. Ninomiya Kinjirō'nun en önemli özellikleri arasında disiplinli çalışma (勤勉), kendini (işine) adanma (至誠) gibi özellikler bulunur (Takehara & Hasegawa, 2020, s. 58). İko da sınıf arkadaşı Kazuko gibi her zaman sessiz, sadece öğretmen soru sorduğunda konuşan, kendi başına sürekli çalışkan, eve dönerken kitap okuyarak yürüyen bu kız gibi veya Ninomiya Kinjirō gibi olmak ister.

Yazarın resmettiği doğa ve doğayla bütünleşik “hayaletler ya da diğer ruhani varlıklar karanlık ya da tehlikeli olmak zorunda değildir, kahramanın ilişki kurduğu özneler” (Sakoi & Sung, 2018, s. 8) olarak karşımıza çıkmaktadır. Baba iş nedeniyle Tokyo'ya dönmek zorunda

olsa da özellikle doğa ve çevresindekiler ile “iyi geçinmesi” istenir (仲良くしなさい). “evresindekiler ile iyi geçinmek” ifadesinde sadece insanlar kastedilmez, doğaya içkin olan tüm varlıklar kastedilir. Dolayısıyla kültür ile doğanın i içe olduğu Japon kültüründe tüm doğa, doğanın içindeki varlıklar ve insanlarla uyum biçiminde gerçekleşmelidir. “Kültür ve doğa birbirlerini dışsal ve nedensel bir ilişkiyle değil içsel bir ilişkiyle, biri olmadan diğerinin olmadığı karşılıklı kurucu ögeler olarak belirlemektedir” (zdemir, 2015, s. 76-78; zdemir, 2022, s. 216-224). Doğa ile barışık yaşamak, doğa olmadığında insanın da olamayacağı, Japonlara özgü şintoist inanç sistemi bütünselliği içinde kutsal kabul edilen birçok fenomeni barındırmaktadır.

Kırsal mekn ilk anda İko’nun dikkatini çeken ürkütücü doğa (zellikle karanlık orman yolu/tüneli) ve yanı sıra böcek, kemirgen gibi hayvanların olduğu bir evre sunar. Doğanın içinde rahatlıkla denk gelinebilecek bu hayvanlar, kent hayatı (Tokyo) alışkanlıkları olan üvey anne Mitsuko ve İko için oldukça zorlayıcıdır. Dolayısıyla sadece minik İko değil, üvey annesinin de doğa ile i içe olan doğal ortama ve kırsal çevreye hemen alışabildiği söylenemez. İko, ilk gün babasıyla orman tünelinden geçerek okula gider, babası ona çevreyi ve gördüklerini tanıtır. Bu yola ‘orman tüneli’ (トンネルの森) adını verir. Bu orman tünelinde grdğu taştan nesnelere anlamlandıramadığı için korkar. Genellikle köy sınırında ve kavşaklarda bulunan bu heykelcikler esasında gezginleri, köylüleri kötü ruhlardan ve salgın hastalıklardan koruduğuna inanılan ve *dsoshin* (道祖神) olarak adlandırılan heykelciklerdir.

“A!” diye şaşırarak Seiz’nun arkasına saklandım.

“Sorun yok. Gezginlerin koruyucu tanrısı *Dsoshin* o!”

“*Dsoshin* mi?”

“Yolun güvenliğini sağlayan tanrı. Bu yolu geçen insanları koruyan tanrı. Yarından itibaren İko’yu da koruyacak” Seiz keyifle yosun kaplı taşı eline aldı. Kıvrılmış bir harfe benzer bir yazı göründü. Sihirli kelimeleri andırıyordu. Taşın alt tarafına baktı.

“Bu eskiden kalma bir mezar olabilir”

“İkisi de oldukça eski. Eski mezarların hepsi rahatlatıcı bir his yaratır. Her gün yanından geçerken ellerimizi birleştirir kibarca ricada bulunur, onlarla aramızı iyi tutarsak bu yol da korkunç değil, sıradan bir yola dönüşür. Bundan sonra bu birinci önceliğimiz. Aramızı iyi tutmak.” (Kadono, 2015, s. 41).

İko, farklı çevreye uyum sağlamaya çalışma sürecinde babasının kültürel aktarımlarıyla ve rehberliğiyle çevreyi tanır. Doğada karşısına çıkan her şey kk kız için farklı, ürkütücü ve dikkat edilmesi gereken bir ortam sunar. Bu durumda babanın rehberliği önem kazanırken çevreye alışması için onu ilk yönlendiren de babası olur:

Seiz sağ tarafı işaret ederek “şuraya bak. Bataklık” dedi. Dönüp bakınca yuvarlak bir bataklık, güneşin aydınlığıyla hafifçe hareket ediyordu. “Kk ama.” Masmavi gökyüzünü yansıtarak tarlanın ortasında bir göz gibi görünüyordu. “Fakat alışılmışın dışında derin gibi duruyor. İko buradan geçerken dikkatli oluyoruz.” Bataklıktan akan su kk bir nehir haline gelerek köprüden dolanıyor, uzaklardaki tarlalara doğru akıyor gibiydi. [...] “Baba bataklığın adı nedir?” Kendimi biraz daha iyi hissediyordum. “Hımmm... Ne deniyor acaba?... Peki, baba-kız buraya bir isim koyalım. Duygularım bir anda kabardı. “şey... “İse bataklığı” diyelim. “İ”, İko’nun “İ”si; “Se” ise Seiz’nun “Se”si (Kadono, 2015, s. 43-44).

İko, babasının yönlendirmesi ve rehberliğinde doğal çevreyi tanımaya başlar. Doğa ile yakınlık kurması için çevresinde gördüklerine isim bile verir; yeni okuluna alışmasında ilk gün ona babası eşlik etse de ertesini günler İko’nun okula tek başına gitmesi gerekir. Bu durum korkutucu orman tünelini de geçmesini gerekli kılar. Okula alışma sürecinde karşılaştığı en

önemli farklılıklardan biri şive farklılığıdır. Tokyo şivesine alışkın biri olarak arkadaşlarının şivesi ve dilsel-kültürel yapı, yeni çevreye alışmasında en önemli zorluklardan biridir. İlk yapması gereken şive farklılığına uyum sağlamaktır.

“Hahaha, Nishida sen neden öyle konuşuyordun? Kendini zorlayıp köy ağzıyla konuşen diye mi? Kızlar gibi kibarca “ben” deyvesene.” Burnumu kıvrarak “Çünkü... Sizinle aynı şekilde konuşmak istiyom” dedim (Kadono, 2015, s. 68).

Kırsal bölgede sadece şive değil, giyim kuşam alışkanlıkları da farklıdır. Savaş dönemi olmasının getirdiği sefaletin yanı sıra köy hayatında kentli olduğunu hissettiren giyim tarzı da farklılık oluşturmaktadır. Kısa bir süre içinde gıda temini için sevdikleri kıyafetlerin de satılması gerekecektir.

Giydiklerim de bu toprakların çocuklarından biraz farklı. Herkes annesinin, büyükannesinin evde dokuduğu çizgili kumaştan pantolon giyiyordu çoğunlukla. Ben de pantolon giyiyor olsam da üstümde beyaz gömlek ve süveter olduğundan pek tabii diğerlerinden farklı görünüyordum (Kadono, 2015, s. 76).

Savaş atmosferinde ülkeye askeri yardım yapılması konusunda dayanışma ön planda olsa da İko'nun babasının savaşta ölmemiş olması en iyi arkadaşlarından biri olan Kazuko ile arasında önemli bir fark oluşturur. Kazuko da tahliye edilenlerdendir ve babası savaşta şehit olmuştur. Dönemin koşullarında savaşta şehit olmak en üstün mertebe olarak değerlendirilirken, savaşın gerekliliği gibi görülen kendini feda etme durumu İko'nun çocuk olarak kabullenebildiği bir durum olmaktan uzaktır:

Benim babam Seizō asker değil. Bunun Kazu için kötü bir şey olduğunu bile bile derin bir nefes almıştım. Seizō ölmemişti. İyiydi. Ama acaba gerçekten iyi miydi? Kazu'nun babasının muhteşem bir insan olduğu kesin. Fakat sonsuza dek artık onunla olamayacak (Kadono, 2015, s. 80).

Geçtiği orman yolunda, ormanda saklandığı ve İko'nun tahliye olarak yerleştiği evde daha önceleri asker kaçağının yaşadığına dair rivayetler duyulmuştur. Bu meseleyi okula gittiği ilk zamandan itibaren öğrenmiştir. Vatana gerçek hizmetin militarizm ya da şehitlik/kendini feda etme ile ilişkili olup olmadığını sorgulamaya başlar. Ormanda yaşadığını zannettiği asker kaçağının ne hissettiğini anlamaya çalışır, ona empati duyar.

...Savaş şapkasını takmış, ayakkabısına tozluğunu bağlamış, karanlık gölgedeki (o) ayaklar dikkat kesilmişti. Armonika tutuyormuş gibi elleri yüzüne doğru yukarıda duruyordu. Bir anda ses kesildi. Bu gölge hiç hareket etmiyordu. Fakat dikkatlice bana baktığını anladım. [...] Dudaklarım kas katı kesilmiş hareket etmiyordu. Bir kez daha “hoşça kal” dedim. Bunun üzerine armonika durdu; askerin gölgesi ağaçların arasında kaybolup gitti. Omuzları düşük, arkadan görüntüsü bir hayli yalnız gibiydi. Bu kadar yalnız görünen birine hiç denk gelmemiştim. [...] “Teşekkürler” diye bağırdım. Bu ormanda asker olduğunu, iyi şanslı çekebilme için “İko geçiyor” dediğimi duyarak bana karşılık vermişti. Bu sayede ürkek ben, karanlık bu yolda koşabilir hale gelmiştim. Hiç kimseye görülme de böyle bir şeyin olamayacağı söylene de asker oradaydı. [...] Kazu'nun babasını aklıma getirince bunun ne kadar korkaklık olduğunu söylemek istedim. Fakat o yalnızlık içinde çalan armonikanın sesini her duyduğumda hissettiklerim biraz biraz değişiyordu. [...] Herkese sırtını dönüp tek başına yaşamaya karar vermiş olması o kadar da kolay bir şey değildi. Güçlü bir yüreği olmayan bunu başaramaz. Sabretme gücü olmayan yalnızlığa katlanamaz. Bir kez daha saygıyla selam verip tünelin çıkışına doğru yöneldim (Kadono, 2015, s. 106-108).

Savaş döneminin sert koşullarının dönem insanını vatandaş-vatandaş olmayan (*kokumin-hikokumin*) ayırmasına sürüklediğine dair betimlemelerin yer aldığı romanda, çeşitli sebeplerle askerden dönmek zorunda kalan erkeklerin de vatana hizmet ettiğinin temsili İko'nun babası örneği ile verilir. Savaştan kaçtığı düşünülen ‘hayalet asker’ karakteri de empati duyulan, savaş koşullarının çeşitli zorluklarında farklı bir mücadele verdiği düşünülen birey olarak algılanır.

Bu asker kaçağı 6rneği savaş d6nemi Japonya'sında bir başka '6teki' temsili iken, başkahraman tarafından eleştirilmez, yargılanmaz.

Sonuç

Bu makalede, Eiko Kadono'nun 6ocukluk yıllarından ilham alarak kaleme aldđđ *Tonneru no Mori 1945* romanı Vgyotsky'nin sosyok6lt6rel teorisi bağlamında incelenmiştir. Romanın 6ocuğun gelişim s6recinde karşılaştığı savaş ve 6evresel koşullardaki değişim gibi bireyin hayatında 6nemli travmatik etkileri olabilecek bir s6recin baba fig6r6n6n rehberliğinde bir k6lt6rel 6đrenme etkinliğine d6n6ř6m6ne dair bir 6rneklem sunduğu g6r6lm6ştir. Bu roman, savaş d6neminde Japonların kendilerine has k6lt6rel değerlere sđđnmalarına dair bir temsil oluştururken, kent-kırsal alan farklılığına dair izlenimlerin de izd6ř6m6 olarak değerlendirilebilir. Başkahraman İko'nun gelişim s6recinde 6evresindeki yetişkinlerin - 6zellikle baba fig6r6n6n- 6ocuğun sosyal 6evreye uyum sağlama ve k6lt6rel yapıyı tanıma, 6ocuğun aşamadığı korku ve zorlukların 6stesinden gelmek i6in destek verme, rehberlik yapma y6n6 dikkat 6ekmektedir. Bu durum Vygotsky'nin "bireysel gelişimin bireyi 6evreleyen toplum ve k6lt6r tarafından oluşturulduğu" ve bu s6recin bir rehber tarafından sađlandđđı savına edebi bir 6rneklem olarak değerlendirilebilir.

Romanda kentlerde giderek yetersiz hale gelen gıdaya ulaşma, Tokyo'dan daha g6venli b6lgelere tahliye ortamı, vatan hainliği ve vatanseverlik arasındaki hassas sınırlar resmedilirken t6m bu sorunlarla 6evrelenmiş İko'nun d6nyası kırsal alandaki yeni 6evre ile yeniden şekillenir. Bu doğrultuda savaş d6neminde kırsal alanların kentlere g6re bir sđđnma alanı olarak işlev g6rd6đ6n6 de g6stermektedir. Bu sđđnma, mek6nsal olduğu kadar k6lt6rel yapıya sahip 6ıkma bağlamında bir değerlendirmeyi de m6mk6n kılmaktadır. Nitekim kırsal alan, Japon k6lt6rel ve geleneksel unsurlarının yoğunlaştığı bir 6evre sunmaktadır. Bu 6er6evede Japonya'da savaş d6nemi ger6ekliği ve kırsal-kentsel alan ayrışmasında doğa ve tarım hayatının 6n planda tutulduğu bir ortam vurgulanırken, kırsal alana dair 6evresel ve k6lt6rel betimlemelere yer verildiği g6r6lmektedir. Yazarın savaş ge6mişine dair hatıralarından esinlendiği dikkate alındığında, savaş atmosferinin ve ikliminin de realist bir perspektifle yansıldığı da dikkat 6ekmektedir.

Savaş travması Japon halkının varoluş m6cadelesinde 6nemli bir kırılma noktasıdır. Kadono'nun 6ok 6eşitli yazın d6nyasında İko'nun d6nyası 6zellikle yazarın yaşamının kurguyla birleştiği atmosferi oluşturur. Bu atmosfer savaşın zihinsel kalıntılarının yanı sıra k666k Eiko'nun anne kaybı temelli olarak i6 d6nyasında hissettiği boşlukları kalemiyle ve umut duygularıyla doldurduğu bir d6nyanın kapılarını aralar. Eiko Kadono 6ocuklara y6nelik kitaplar kaleme alırken gen6 okur kitlesine de hitap eden bir6ok roman yazmıştır. Yazarın d6nyası, 6eşitli varlıkları b6t6nsel olarak kucaklayan bir atmosfer sunarken evrensel barışı temsil eden 6rnekler sunar.

Savaş ortamında vazifesini yerine getirmediği i6in 6tekileştirilen 'asker kaçağı' hayalet asker karakteri i6in de başkahraman geleneksel Japon saygısını g6stermeyi ihmal etmez. Bu durum Kadono'nun farklı 6evreler ve koşulların barış ve saygı ortamını etkilemesine izin vermemeye dair bakış a6ısını da yansıtmaktadır. Karakterler barış ve uyum i6inde, 6evreye duyarlıdır. 6te yandan d6nemin militarist eğilimine 6st6 kapalı eleştiri de g6zlemlenebilir. 6zellikle vatana hizmet etmeyi şehitlik kavramına indirgeyen bir toplum yapısına k666k 6ocuk kalbiyle anlam veremez. Vatana hizmet etmenin farklı yolları olabileceğini d6ř6n6r.

Kent hayatında savaş ortamının yoğunluğu dikkat 6ekerken, kırsal alanda yaşayan halkın k6lt6rel dokuyu korurken savaşa asker desteği verdiği g6r6l6r. Dolayısıyla hem kent hem de kırsal alanda topyek6n bir şekilde savaşa destek ortamının olduğu g6r6lmektedir. Kadono'nun ge6mişindeki savaş hatıralarından kurgu d6nyasına evrilen, k666k İko'nun başta savaş olmak

üzere hayatın tüm zorluklarını aşma süreci Japonların kültürel değerleri ile çevrenir. Savaşın yıkıcılığına rağmen doğal çevrenin önemsendiği, zor koşulların üstesinden gelme azmi ve geleceğe umutla bakma gibi olumlu duyguların oluşmasının sağlandığı görülür.

Kaynakça

- Aerila, J. A., Siipola, M., Kauppinen, M. & Lhteel, J. (2022). Kamishibai: multisensory storytelling for arts-based literature and language education. *Journal of Creative Practices in Language Learning and Teaching (CPLT)*, 10(2), 11-26.
- Armstrong, R. C. (1912). *The life and work of Ninomiya Sontoku*. The MacMillan Company.
- Atak, H. (2017). Piaget ve Vygotsky'nin kuramlarında çocukların toplumsallaşma süreci. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9(2), 163-176. <https://doi.org/10.18863/pgy.281372>
- Cave P. & Moore, A.W. (2016). Historical interrogations of Japanese children amid disaster and war, 1920-1945, *Japanese Studies*, 36(3), 287-298, <https://doi.org/10.1080/10371397.2016.1253003>
- Civelek, K., & Tilbe, A. (2016). FrdERIC Beigbeder'nin romantik egoist adlı karma benli anlatısı: zyaşamys m, yenitesi günlük m, özkurmaca roman mı? *Border Crossing*, 6(1), 27-45.
- De Las Casas, D. (2006). *Kamishibai story theater: The art of picture telling*. Bloomsbury Publishing USA.
- Dower, J. W. (1999). *Embracing defeat: Japan in the wake of world war*. W.W. Norton & Company Inc.
- Erdemir, A.V. (2012). Japon toplumu ve doğa, *Doğu Batı* 60, 119-131.
- Ergün M. & Özsüer S. (2006). Vygotsky'nin yeniden değerlendirilmesi. *Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2), 269-292.
- García, A. (2013). Politics and indigenous theory in Leslie Marmon Silko's "Yellow woman" and Sandra Cisneros' "Woman hollering creek". In C. Lynn Preston (Ed.), *Literature and cultural theory* (pp. 3-21). Routledge.
- Kadono, E. (2011). ラストラン. (1. Baskı) Kadokawa.
- Kadono, E. (2015). トンネルの森 1945. (1. Baskı) Kadokawa.
- Kadono, E. (2022). イコトラベリング1948. (1. Baskı) Kadokawa.
- Kahramanoğlu, F. (2022). zyaşamysnden zkurmaya. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve eviribilim Dergisi*, 4(1), 18-36. <https://doi.org/10.55036/ufced.1096343>
- Kawabata, A. (2022). 第二次世界大戦中のイギリスの集団学童疎開と児童文学への展, *Nihon Joshi Daigaku Daigakuin Kiy Ningen Seikatsugaku Kenkyuka*, 28, 243-250.
- Kawabata, A. (2023). *児童文学の教科書*, (8. Baskı) Tamagawa Shuppan.
- Kırca Demirbaga, K. (2018). A comparative analysis: Vygotsky's sociocultural theory and Montessori's theory. *ARECLS*, 15, 113-126.
- MacCann, D. (2005). The sturdy fabric of cultural imperialism: Tracing its patterns in contemporary children's novels. *Children's Literature*, 33(1), 185-208. <https://doi.org/10.1353/chl.2005.0018>
- Miyata, M. (1972). Education for peace. *Internationales Jahrbuch Fr Geschichts- Und Geographie-Unterricht*, 14, 3-26. <http://www.jstor.org/stable/43053977>
- Nakazono, H. (2000). 敗戦時前後の世相と民心の動向, *Hirosaki Daigaku Kokushi Keny*, 22-43.
- Nicolopoulou, A. (2004). Oyun, bilişsel gelişim ve toplumsal dünya: Piaget, Vygotsky ve sonrası (ev. Melike Trkn Bağlı). *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 37(2), 137-169. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000100
- Nikolajeva, M. (2003). Beyond the grammar of story, or how can children's literature criticism benefit from narrative theory? *Children's Literature Association Quarterly*, 28(1), 5-16. <https://doi.org/10.1353/chq.0.1702>
- Ohe, S. (1979). Scientific creativity in eastern cultural setting with special reference to Japan today. *Annals of the Japan Association for Philosophy of Science*, 5(4), 207-212.

- Özdemir, İ. S. (2015). Yer in güzelliği: Kyoto Okulu estetiği ve ilişkisellik. S. Esenbel ve E. Küçükyalçın (Ed.), *Türkiye'de Japonya Çalışmaları II* içinde. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özdemir, İ. S. (2022a). Fūdo ve Japon yağmurları. E. Esen (Ed.), *Kotodama İstanbul academia* içinde. Efe Akademi Yayınları.
- Özdemir, İ. S. (2022b). Japonların doğa algısı problemi ve Shizen'in anlamları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (53), 103-123.
- Özşen, T. (2011). Robot krallığı Japonya'nın görünmeyen yüzü: Düünden bugüne Japon kırsalı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 59-93.
- Özşen, T. (2016). *Japon modernleşmesine kırsaldan bakış*. Nobel Yayıncılık.
- Özşen, T. (2018) Japon romanında köy(lü)-kent(li) algısı ve kırsal kalkınma olgusu: Genkai Shuraku Kabushiki Kaisha romanı üzerinden Japon toplumu okuma denemesi. Esenbel, O. Baykara (Ed.), *Türkiye'de Japonya Çalışmaları III* içinde. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Piel, L.H. (2019). The school diary in wartime Japan: cultivating morale and self-discipline. *Modern Asian Studies* (53), 1004-1037.
- Sakoi, J., & Sung, Y. K. (2018). Eiko Kadono: Hans Christian Andersen author award winner. *Bookbird: A Journal of International Children's Literature*, 56(3), 4-9. <https://doi.org/10.1353/bkb.2018.0037>
- Takehara, M., & Hasegawa N. (2020). Ryoichiro Okada: Aiming for integration of economy and morality. *Sustainable Management of Japanese Entrepreneurs in Pre-War Period from the Perspective of SDGs and ESG* (pp. 43-58). Singapore: Palgrave Macmillan.
- Takahashi, T. (2001) 爆心地に立つ天皇：ナショナルな「記憶」の（再）編成をめぐるて *Gendai Shisō*, 16, 106-113.
- Terasaki, M. (1987). 総力戦体制と教育皇国民「錬成」の理念と実践：戦時下教育研究会共編. Tokyo Daigaku Shuppankai.
- Torigoe, S. (2018). 初めて学ぶ日本児童文学史. Minerva Shobō.
- Ulrich, R.S. (1993). Biophilia, biophobia, & natural landscapes. In S. R Kellert & E.O.Wilson (Eds.), *The Biophilia Hypothesis* (pp. 73-137). Island Press.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society*. Harvard University Press.
- Vygotsky, L. S. (1997). *The collected works of L. S. Vygotsky. The History of the Development of Higher Mental Functions* (Volume 4). Plenum Press.
- Vygotsky, L. S. (1981). The genesis of higher mental functions. In J. Wertsch (Ed.), *The Concept of Activity in Soviet Psychology* (pp. 144-188). M. E. Sharpe, Inc. Publisher.
- Wertsch, J.W. (1985). *Vygotsky and the social formation of mind*. Harvard University Press.
- Yıldırım, Y. (2016). Eğitim sosyolojisi perspektifi ile Piaget ve Vygotsky'nin bilişsel gelişim kuramları üzerine sosyolojik bir analiz denemesi. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 5(2), 617-628. <https://doi.org/10.14686/buefad.v5i2.5000191537>

Geliş Tarihi : 03.01.2024
Kabul Tarihi : 26.06.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1414117>

Şehitoğlu, M. (2024). Hayvan adı bilimi (zoonomi) açısından Eski Türkçede, *DLT*'de ve Sanskritçedeki /+ka/ görev ögesi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 377-392. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1414117>

HAYVAN ADI BİLİMİ (ZOOMOMİ) AÇISINDAN ESKİ TÜRKÇEDE, *DLT*'DE VE SANSKRİTÇEDEKİ /+KA/ GÖREV ÖGESİ

Muammer ŞEHİTOĞLU¹

ÖZ

Çalışma, Eski Türkçe Dönemi edebî metinlerinde ve *Dîvânu Lugâti't Türk*'te yer alan kavram işaretlerinde sıkça kullanılan /+KA/; (/+GA/) görevli dil ögesinin Sanskritçedeki görevlerinin hayvan adı bilimi (zoonomi) açısından hayvan adlandırmalarındaki benzer işlek kullanımlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylelikle Avrasyatik kuramı çerçevesinde Hint-Avrupa dillerine kaynaklık eden Sanskritçe ve Altay dillerinden Türkçe arasındaki yakınlığın görevli dil ögesi düzeyinde hayvan adı bilimi açısından tanıklanmasına katkı sunulacaktır. Çalışmanın kapsamı, Türkçe açısından Eski Türkçe Dönemi edebî metinleri ve *Dîvânu Lugâti't Türk* ile Sanskritçenin 20. yy.'da farklı araştırmacılar tarafından yapılan araştırmalarla söz varlığını gösteren sözlükler ile sınırlandırılmıştır. Yöntem olarak nitel araştırma yöntemin tekniği olan belge incelenmesi kullanılmış ve veriler ilgili kaynaklardan belirlenmiş kavramlar temelinde sınıflandırılmış ve tablolar hâlinde gösterilerek yorumlanmıştır. İlgili teknik ile elde edilen bulgularda, Eski Türkçe Dönemi ve *DLT* ile Sanskritçedeki sözlüklerde hayvan adlandırmalarında /+KA/ (/+GA/) görevli dil ögesinin benzer görevle işlek kullanıldığı tespit edilmiş ve özellikle de her iki dile ait veri kaynaklarında adlandırmaların ünsüz seslerde geçiş sıklığının yoğun olduğu görülmüştür. Ayrıca, hayvan türlerine ait özel adlandırmaların genel adlandırmalara göre daha sık bir biçimde kullanıldığı da değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Avrasyatik kuramının öne sürdüğü Hint-Avrupa dilleri ile Altay dilleri arasındaki yakınlığın görevli dil ögeleri düzeyinde de olabileceği tanıklanmış ve çalışmanın bu konudaki diğer yaklaşım ve çalışmalara katkı sunacağı düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hayvan adı bilimi, Eski Türkçe, Sanskritçe, +KA görevli dil ögesi, Hint-Avrupa dilleri

¹ Dr., Bağımsız araştırmacı, mshtgl22@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4471-3283>

Date Received : 03.01.2024
Date Accepted : 26.06.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1414117>

Şehitoğlu, M. (2024). The /+ka/ morpheme in Old Turkic, *DLT* and Sanskrit in terms of (zoonomy). *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 377-392. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1414117>

THE /+KA/ MORPHEME IN OLD TURKIC, DLT AND SANSKRIT IN TERMS OF (ZOOMY)

Muammer ŞEHİTOĞLU²

ABSTRACT

The study aims to reveal the similar functional uses of task language element (morpheme) /+KA/; (/+GA/), which is frequently used in concept signs in literary texts of the Old Turkish Period and in *Dîvânu Lugâti't Türk*, in animal names in terms of animal name science (zoonimi). Thus, within the framework of Eurasian theory, a contribution will be made to the testimony of the proximity between Sanskrit, the source of Indo-European languages, and Turkish, one of the Altaic languages, in terms of animal name science at the level of the task language element. The scope of the study is limited to the literary texts of the Old Turkish Period in terms of Turkish, *Dîvânu Lugâti't Türk* and the dictionaries showing the vocabulary of Sanskrit in the 20th century by different researchers. Document analysis, which is the technique of qualitative research method, was used as the method and the data were classified on the basis of the concepts determined from the relevant sources and interpreted by showing them in tables. In the findings obtained with the relevant technique, it has been determined that the task language element /+KA/ (/+GA/) is used with a similar function in animal naming in the Old Turkish Period and *DLT* and Sanskrit dictionaries, and it has been observed that the frequency of transition in consonant sounds is intense, especially in the data sources of both languages. It was also evaluated that specific names of animal species were used more frequently than general names. In this context, it has been witnessed that the closeness between Indo-European and Altaic languages suggested by the Eurasian theory may also exist at the level of task language elements, and it is thought that this study will contribute to other approaches and studies on this subject.

Keywords: Animal name science, Old Turkic, Sanskrit, +KA morpheme, Indo-European languages

² Dr., Independent researcher, mshgtl22@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4471-3283>

Giriş

Doğal diller ait oldukları kültürün birer aynası konumundadır. Kültürü temelde oluşturan yaşayış ve inanış biçiminin bireyden topluma ve millete kadar kuşaklar arasındaki taşıyıcısı olan doğal dil, tarihî gelişim ve değişim sürecinde kültürün eriştiği düzeydeki kavramları işaretler ve onları sadece anlamlı ögeleri ile değil, birden fazla göreve ve işleve sahip dil ögeleri ile de onu kullanan birey ve milletin zihin ve akıl yürütme süreçleriyle birlikte, kavramlar arasındaki ilişkileri de göz önüne koyarak, ayna gibi yansıtır. Dilin kavramlar arasındaki ilişkisinin dizgesel boyutu da üst düzeyde söz dizimini karşılar ve onun diğer dillerden ayırt ediciliğini söz dizimi ile gösterir. Tamlama, takım düzeni ve yapı düzeninde ise, (anlamlı öge + görevli öge biçiminde) kavram ilişkilerini en alt düzeyde ifade eder. Dillerin kültürel düzeyde yazı dili boyutundaki dizgesel nitelikleri, onları diğer dillerden hem ayırt eden hem de onların diğer dillere benzeyen yönlerini ortaya çıkaran unsurlarıdır.

Çalışmada farklı iki dil ailesi üyesi olarak bilinen Türkçe ve Sanskritçenin yapı bilgisi bakımından görevli dil ögesi düzeyinde hayvan adı bilimi (zoonomi) açısından “adlandırmalar”daki benzerliklerden birisini tanımlayan /+KA; (/+GA/) görevli dil ögesinin kullanımları dikkatlere sunulacaktır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı, Eski Türkçe Dönemi edebî metinlerinde ve *Dîvânu Lugâti't Türk*'te yer alan kavram işaretlerinde sıkça kullanılan /+KA; (/+GA/) görevli dil ögesinin Sanskritçedeki görevlerinin hayvan adı bilimi (zoonomi) açısından hayvan adlandırmalarındaki benzer işlek kullanımlarını ortaya koymaktır. Böylelikle farklı iki dil ailesinin üyesi olduğu dile getirilen ya da iddia edilen Türkçe ve Sanskritçenin hayvan adı bilimi açısından aynı görevli dil ögesiyle hayvan adlandırmalarını söz varlıklarında barındırdığı dikkatlere sunulacaktır. Avrasyatik dil kuramı çerçevesinde diller arasındaki yakınlığın görevli dil ögeleri düzeyinde de gerçekleşebileceği bulgular temelinde ele alınacaktır. Ayrıca, ses bilgisi yönünden benzer görevli dil ögelerinin aynı görevle hayvan adlandırmalarında kullanıldığı ve diğer kuramlarca farklı iki dil ailesinin üyesi kabul edilen Türkçe ve Sanskritçenin aynı görevli dil ögeleri ile hayvan adı bilimi düzeyinde aynı işlevi taşıdıkları ya da görevi yaptıkları Avrasyatik dil kuramı çerçevesinde değerlendirilecektir. Yanı sıra tablolardan hareketle hayvan adlandırmalarında hangi ses birimlerin geçiş sıklığının yüksek olduğu da yorumlanacaktır.

Kapsam ve Sınırlılık

Çalışmada kapsam, Türkçe açısından Eski Türkçe Dönemi ve *Dîvânu Lugâti't Türk* ile sınırlı tutulmuş ve dönemin edebî metinleri ile birlikte *DLT* taranmıştır. Ayrıca, dönemin dil bilgisi eserlerinde geçen örnekler ve anlamlandırmalar da çalışmanın kapsamına alınmıştır. *DLT*, Türk boy ve topluluklarının zengin söz varlığını tanımlaması ve özellikle de ad bilimi açısından daha fazla dil malzemesini bünyesinde barındırarak tarihî süreç içinde Eski Türkçe Dönemi'nin devamlılığını sağlayan eser olması nedeniyle çalışmanın kapsamına alınmıştır. Sanskritçe açısından ise, 20. yy.'ın başında farklı araştırmacılar tarafından (Monier-Williams, Müller) hazırlanan İngilizce-Sanskritçe sözlüklerdeki söz varlığı temel alınmıştır. Bu sayede

farklı dönemlere ait sözlüklerdeki kavram işaretleri ve sözcükler (sözlük birimler) taranarak hayvan adlandırmalarının farklı biçimlerine ait veriler elde edilmek istenmiştir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Çalışmanın yöntemini nitel araştırma oluşturmaktadır. Bulguların elde edilmesinde ise, bu yönteme dayanan belge incelemesi tekniği kullanılmıştır. Teknikle belgelerde yer alan bulguların tespit edilmesi, seçilmesi, anlamlandırılması ve yine anlamlı olacak biçimde birleştirilerek analitik işlem süreci içinde yorumlanması gerçekleştirilmektedir (Bowen, 2009, s. 28). Diğer bir tanımda ise, tekniğin nitel araştırma verilerinin belirli kavram ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek anlamlandırılıp yorumlanmasını içeren bir içerik analizi olduğu ifade edilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2008). Genel olarak iki tanımlamada da nitel araştırma için kaynak olan verilerin belirlenmiş bir amaç doğrultusunda kavram ve temalar boyutunda sınıflandırılması, analiz ve sentez yapılarak anlamlı bir biçimde yorumlanması dile getirilmektedir.

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırmaya ilişkin veriler, ilgili eserlerin söz varlığından elde edilmiştir. Belirlenmiş kavramlar ve kuramsal çerçeve açısından yapılan çalışmada, söz varlığında yer alan kavram işaretleri, sözlük birimler ve sözcükler görevli dil öğelerinin kullanımı ile ifade edilmesine ve söz başındaki ses birimlerinin kullanımına göre belirlenerek seçilmiştir. Anlam değerleri belirlenmiş kavram işaretlerinin işlek kullanımında yer alan görev öğeleri hayvan adlandırmalarındaki benzer kullanımlarıyla ses birimler açısından sıralanmıştır.

Verilerin Analizi

Eski Türkçe Dönemi metinlerinin söz varlığında ve *DLT*'de tanıklanan /+KA/; (/+GA/) görevli dil öğelerinin ad bilimi açısından Sanskritçedeki hayvan adlandırmalarında benzer görevlerini gösteren kavram işaretlerinin bu görevli dil öğelerine göre sınıflandırılmasına ve tablolar hâlinde dikkatlere sunularak ses birimler (fonemler) ve biçim birimler (morfemler) bakımından yorumlanmasına ve anlamlandırılmasına çalışılmıştır. Görevli dil öğesinin kullanıldığı kavram işaretlerinde, belge incelenmesinde yapılan içerik analizi ile hayvan adlandırmalarının hangi anlam değeriyle ifade edildiği ve genel ad mı yoksa bir hayvan türü adını mı karşıladığı analiz edilmiş ve sınıflandırmaya alınmıştır. Ayrıca, söz başında hangi ses birimlerin (ünlü-ünsüz) geçiş sıklığının olduğu da belirlenmeye çalışılmıştır.

Kuramsal Çerçeve

Diller, kavram ilişkileri düzeyinde sahip oldukları yapı, anlam bilgisi ve söz dizimi nitelikleri ile tarihî süreç içinde dil bilimi alanında çalışan araştırmacılar tarafından kuram düzeyinde farklı dil ailelerine ayrılmış ya da o aileler içinde sınıflandırılmıştır. Türkçe ve Sanskritçe de sırasıyla Ural-Altay dil ailesi, Altay dil ailesi ve Hint-Avrupa dil ailesinin üyesi olarak araştırmacılar tarafından bu dillerin ailelerinin belirlemesinde ve sınıflandırılmasında temel doğal dil olmuşlardır. Yapılan çalışmaları çalışmanın kapsam ve sınırlılığı içerisinde kısaca özetlemek yerinde olacaktır. Türkçenin de içinde yer aldığı aile olarak tanımlanan Ural-Altay dil ailesi ve aileye ait diller üzerine ilk çalışma, Johann Philipp Tabbert von

Strahlenberg tarafından yapılmış ve o, Güney Sibiryta bölgesinde Poltava savaşında Ruslara tutsak olunca D. Messerschmidt'in yanında araştırmalar yapmıştır ve bilindiği gibi Köktürk harfli Yenisey yazıtlarının da bulunduğu ve bilim dünyasına tanıtılmasında ilk önemli isim olmuştur. Araştırmacı, "Tatar Dilleri" adını kuramı için uygun bularak, 32 dil ve lehçeyi sınıflandırmış ve aralarında "gök, ana ve tanrı" sözcüklerinin de yer aldığı 35 sözcüklük karşılaştırmalı liste hazırlamıştır. Onun bu sınıflandırmasından ve hazırladığı listeden yaklaşık yüz yıl sonra Danimarkalı R. Rask, bu dillerin kapsamını genişleterek ve adına da "İskit Dilleri" diyerek İspanya, Galya, Grönland, Kuzey Kafkasya, Paleoazyatik ve bazı Kuzey Afrika dillerini bu aile içine katar ve bu geniş coğrafyada dillerin bitişkenlik sistemine göre ortaklık oluşturduğunu dile getirir. Böylesine geniş bir dil ailesi tanımı da M. Müller tarafından "Turanî Diller" adıyla yapılır ve o, Güney Hindistan, Siyam ve Tibet dillerini aile içine katarak kuramı ileri sürer. Müller de Rask'ın ortaya attığı bitişkenlik ilkesine ünlü uyumunu da ekler. Yine 19. yy.'ın ortalarında Estonyalı F. Wiedemann Ural-Altay dil ailesinin 14 özelliğini (ses uyumu, artikel olmayışı, sıfatların isimlerden önce gelmesi, soru ekinin bulunması vb.) sıralar ve bu özellikler ile Hint-Avrupa dil ailesine ait dillerden Ural-Altay dillerinin ayırt ediciliğini vurgular. Yapılan bu çalışmalarda, Ural-Altay dil ailesi için bilimsel sağlam veriler elde edilmediği sonucuna varılmış ve diller arasındaki benzerliklerin sözcük düzeyinde olduğu, ses denkliği ile birlikte karşılaştırmalı dil bilimi yöntemlerinin uygulanmadığı konusu dile getirilerek dil ailesi kuramına çekinceli yaklaşımıştır. Aynı yüzyılın ortalarında Fin bilim insanı M. A. Castren, hazırladığı doktora teziyle Altay Dilleri olarak ayırt ettiği ve içinde Türkçenin, Fin-Ogurcanın, Samoyedce, Moğolca ve Tunguzcanın bulunduğu sınıflandırmayı tezinde savunur. Bu dillerin zamirler ve şahıs ekleri yönünden benzerlik gösterdiğini öne sürer. Böylelikle bilim dünyasında Altay Dilleri, Altayistik terimi kullanılmaya başlanmış ve Fin bilgini Altay dil kuramının esas kurucusu olarak görülmüştür. Castren'den sonra Altay dilleri üzerine çalışmalar yapan W. Schott, dillerin ses denkliklerini kurmaya başlar ve "Tatar Dilleri" terimini kullanarak, Türkçe ve Çuvaşça arasında z-r; ş-l denkliklerinin olduğunu dile getirir. 20. yy.'ın başında, Altay dillerine ilişkin bu ses denkliklerine dikkat çeken ve kuramın gerçek kurucusu olarak kabul edilen G. J. Ramstedt ise, Moğolca ve Türkçe arasındaki r-z; ve l-ş ses denkliklerini ortaya koyar. Altay dillerine ilişkin ses denklikleri çalışmalarından sonra, 20. yy.'ın ortalarında dillere ait karşılaştırmalı dil bilgisi çalışması ise, N. Poppe tarafından yapılır. Poppe, Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın sözcük (kavram) düzeyinde kök akrabalığına sahip olduğunu düşünür. Aynı yüzyılda Sanskritçe ve Altay filolojisi dersleri alan ve Ramstedt'in de öğrencisi olan P. Aalto, Ural-Altay dillerinin özellikle biçim bilgisi, söz varlığı ve cümle bilgisi düzeyindeki benzerlikleri üzerinde durur. 21. yy.'a gelindiğinde ise, Altay dilleri kuramının kapsamlı çalışması köken bilgisi sözlüğü düzeyinde, A. Dybo, S. Starostin ve O. Mudrak tarafından yapılmış, bu dillere ve lehçelerine ait 2800 madde başı ile birlikte beş dile ait karşılaştırmalı sözcük açıklamaları ve köken bilgisi bilgileri verilmiştir (Akar, 2012, s. 22-29; Aksan, 2000, s. 111-113; Ercilasun, 2010, s. 17-21; Sertkaya, 2021, s. 23-30).

Altay dilleri kuramcılar tarafından tarihin bilinmeyen dönemlerinden başlayarak, Altay bölgesinde yaşayan milletlerin, boy ve toplulukların eklemeli bir dil olan Altayca konuştukları ve onların konuşmalarında ses denkliklerindeki benzerliklerin (Türkçe-Moğolca, Türkçe-Çuvaşça vb.) tanıklandığı dile getirilir. Türklük bilimi açısından Türkçe için ilk Altayistik, *Dîvanu Lugâti't Türk*'ün yazarı Kâşgarlı Mahmut olarak görülür (Sertkaya, 2021, s. 20).

Kâşgarlı bilge Türk, 11. yy.'da Türk kültür coğrafyasını Altay bölgesi ve çevresini de içine alacak biçimde dolaşmış, Türk boy ve toplulukları arasında gezerek, konaklayarak, yaşayarak onların dillerini (lehçe, şiveleri) doğudan batıya derlemiş ve özellikle Türk boyları arasındaki konuşulan Türkçenin ses denkliklerine dikkat çekmiş ve benzerliklerle farklılıkları açıklamalı örnekleri ile dile getirmiştir. Ayrıca, onları sözlük birimler olarak bir kuyumcu titizliği ile eserinde çözümleyerek anlamlandırmıştır.

Türkiye'de Altayistik alanında çalışan bilim insanları A. Temir, O. N. Tuna, T. Tekin, O. F. Sertkaya, T. Gülensoy'dur. İlk olarak A. Temir, "Türkçe ile Moğolca arasındaki ilgiler" adlı yazısıyla konuyu Türkiye'de ilk ele alan araştırmacılardan olurken, O. N. Tuna ise, "Altay dilleri teorisi" adlı kapsamlı yazısı ile Türkiye'de kuramı en geniş ve uzun bir biçimde tartışan ve inceleyen çalışmayı hazırlamıştır. Diğer araştırmacı T. Tekin de Altay dilleri üzerine Türkiye'de en fazla çalışmaya sahip olan bilim insanı olarak, yazdığı makaleleri 2003 yılında bütün hâlinde kitap düzeyinde yayımlamıştır. T. Gülensoy ise, "Türkiye'de Altayistik çalışmaları"; Altayistik-Mongolistik ve Türkoloji"; "Göktürk anıtlarının Altayistik açıdan değerlendirilmesi"; Altay dillerindeki akrabalık adları üzerine notlar" gibi Altay dilleri ile ilgili daha birçok çalışma hazırlamış ve Altay dillerinin farklı yönlerini karşılaştırmalı olarak ele almıştır. O. F. Sertkaya ise, son olarak 2021 yılında "Altayistik Araştırmaları ve Türkçenin yaşı" adlı kapsamlı çalışmasıyla hem Türkçenin köklülüğünü ve eskiliğini tanımlayan metin ve belgeleri ele almış, onlar ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiş hem de ilk Altayistik olarak Kâşgarlı Mahmut'u göstermiştir (Ercilasun, 2010, s. 21; İpek, 2018, s. 74; Sertkaya, 2021, s. 16-41).

Öte yandan, Altay dilleri kuramına karşı çıkan bilim insanları da olmuştur. Onlar genel olarak, Türkçenin Moğolca, Tunguzca, Korece ve Japonca ile akraba olmadığını ve benzeyen yönün yalnızca ödünç alınan sözcüklerden oluştuğunu dile getirirler. Kurama karşı çıkışı alınma dil öğeleri üzerinden ifade eden S.G. Clauson'dur. Onunla birlikte yine kuramı temel sözcükler üzerinde eleştiren ve değerlendiren G.Doerfer'dir. O da, insan bedenine ilişkin temel sözcüklerin Türkçe, Moğolca ve Tunguzcada birbiri ile benzerlik göstermediğini ifade eder ve ortak dil unsurlarının pek eski dönemden itibaren Türkçe-Moğolca; Moğolca-Tunguzca arasındaki alınma dil öğeleri olduğunu dile getirerek kurama bu açıdan karşı çıkar (Ercilasun, 2010, s. 22; Sertkaya, 2021, s. 34).

Dillere ait kuramlar 20. yy.'da, daha önce yapılan ayrıntılı, çok sınıflı kuramlar ve Ural-Altay dillerini de içine alacak biçimde iki büyük aile kuramı çerçevesinde ele alınır. Nostratik ve Avrasyatik. Nostratik kuram, aynı kökten çıkan altı dil ailesinin olduğunu ve bunların bir büyük aile oluşturduğu öne sürer. Ailenin kapsamı içinde; Samî-Hamî, Kartvel, Hint-Avrupa, Ural, Dravid, Altay dilleri yer alır (V. İlliç-Stiviç, 1971; Akt. Ercilasun, 2010, s. 27). H. Pedersen tarafından ilk olarak kullanılan Nostratik terimi, onun "Turkish lautgesetze" adlı makalesinde yer alır. Makalede, Hint-Avrupa dilleri ile bağlantılı olarak bu terimi "bizim ülkenin insanları" anlamında "nostrates" olarak kullanır. İlk olarak, Hint-Avrupa dilleri ve Fin-Ogur dillerini kapsama alan Pedersen, daha sonra Türk, Moğol, Mançu, Yukagir ve Eskimo dillerini de büyük aile içine alır (Ercilasun, 2010, s. 27-28).

Avrasyatik kuramı ise, Amerikalı dil bilimci J. H. Greenberg tarafından 1980'li yıllarda üzerinde çalışılmaya başlanan kuramdır. Greenberg, ilk olarak 1960'lı yıllara kadar Afrika dilleri üzerine çalışır ve bu dilleri dört ana grupta ele alır. Afroasyatik, Khosian, Niger-

Kordofonian ve Nilo-Sahra. Daha sonra Amerikan yerlilerinin dilleri üzerine çalışmaya başlar ve onları da üç grupta inceler. Eskimo-Aleut, Na-dene, ve Amerind. 1980’li yıllarda onun ortaya koyduğu Avrasyatik kuramına göre, Hint-Avrupa dillerinin Ural-Altay, Kore, Japon, Aynu, Gilyak, Çukçi,- Kamçatka, Eskimo-Aleut dilleri ile köken akrabalığı vardır. Dil bilimcinin konuyla ilgili ilk çalışması, 2000 yılında yayımlanan *Indo-Europen and its closest relatives, the Eurasiatic language family*’dir. Kitapta, 72 ses ve şekil yapısı üzerinde duran Greenberg, kuram kapsamında yer alan dillerdeki ortak zamirleri, durum eklerini, çekim eklerini karşılaştırmalı olarak ele alır. Kitabın ikinci cildi için çalışmaya devam ettiği 2001 yılında ise ölür (Arıkoğlu, 2007, s. 109-110).

Temelde her iki kuram da dillerin ve özellikle de Hint-Avrupa dillerinin birbirine olan yakınlığını, akrabalığını diğer dillerle bütünleştirmekle birlikte, Hint-Avrupa dillerinin diğer dillerle değil, Ural-Altay, Kore, Japon dilleri ile yakın bağının olduğunu gösterir. Öyle ki, Greenberg’in eserinde de köken olarak ortak olduğu düşünülen 437 sözcüğün Hint-Avrupa / Altay dilleri içindeki köken ortaklığı ve örtüşme oranı 162 sözcükle %37,07 iken; Hint-Avrupa / Türkçe örtüşme oranı 122 sözcükle %27,91 olmuştur (Arıkoğlu, 2007, s. 111). Böylelikle büyük dil ailesi kuramlarının Türkçe ve Altay Türkçesinin diğer Hint-Avrupa dilleri ile olan ses, biçim yönünden ilişkileri ve benzerlikleri bu çalışma için önemli bir kuram temeli oluşturmuştur. Özellikle Avrasyatik kuramı için elde edilen veriler ışığında, kurama ilişkin ayrıntılı çalışmalar da yapılmıştır ancak bu çalışmanın kapsamı ve sınırlılığı gereği ilgili makale ve araştırma yazılarına yer verilemeyecektir.

Her iki kuramda Hint-Avrupa dil ailesinin bir üyesi olan Sanskritçenin Hint-Avrupa dil ailesi için önemi üzerinde durmak gerekmektedir. Öyle ki, dil bilimcilerin özellikle köken dil konusunda yaptıkları araştırmalarda Sanskritçenin ses ve biçim niteliklerinin önemsendiği dikkat çekmiştir. 18. yy.’ın sonu 19. yy.’ın başında Avrupalı dil bilimciler Sanskritçenin özellikleri ve niteliklerini anlarlar ancak bu dilin fark edilişi önce 15. yy.’da Vasco de Gama’nın Hindistan’a denizden ulaşması ve sonrasında diğer milletler ve ülkeler arasında kurulan kültür ve ticaret ilişkileri ile birlikte orada konuşulan dillerin tanınması ile gerçekleşir. Daha sonra 16. yy.’da İtalyan Sassetti ve 18. yy.’da Fransız papaz Coeurdoux’un bu dil üzerindeki düşünceleri ile dilin nitelikleri ortaya çıkar ama bilimsel olarak İngiliz Yargıç W. Johnes’in 1783’te sunduğu bildiri ile Sanskritçe, Latince ve Yunanca arasındaki benzerlik ve yakınlık ilgisi bilim dünyası için akademik düzeyde dile getirilir. Yine Alman dil bilimci F. Bopp’un Avrupa dilleri ile Sanskritçeyi karşılaştırarak benzerlikler bulduğu çalışmasıyla birlikte Sanskritçe temelinde Hint-Avrupa dil ailesi kuramı ortaya çıkarılır. Geçen zaman içinde diller arasındaki karşılaştırmalı dil bilimi çalışmaları ile birlikte bu diller arasında yalnızca benzerlikler olmadığı, bir yakın akrabalık olduğu düşüncesi ileri sürülür. Ayrıca yapılan karşılaştırmalı çalışmalar ile dil bilgisi öğeleri ve kök sözcük düzeyinde de karşılaştırmalar yapılır. Özellikle de dikkat çekici olarak dil bilgisinde işlevsel kullanımı olan “ekler”in de karşılaştırılarak değerlendirilmesi önemlidir (Aksan, 2000, s. 123; Günay, 2004, s. 146-147).

Altay dilleri arasında kurama ilişkin olarak yapılan benzerlik değerlendirmelerinde de eklerin (görevli dil öğelerinin) biçim ve görev yönünden kavramların işaretlenmesinde aynılık gösterdiği görülmektedir. Özellikle, Moğolca ve Eski Türkçede hayvan adlandırmalarında +KA; (+GA) görevli dil ögesinin biçim ve görev benzerliği örnekler ile tanıklanır (Eski

Türkçedeki örnekler bulgularda yer aldığı için burada yeniden yer verilmemiştir). Moğolcadaki bazı örnekler ise şöyledir: *buga*: geyik; *bulga*: samur; *chandaga*: tavşan; *daaga*: tay; *hartsaga*: şahin; *inge*: dişi deve; *tarvaga*: dağ sıçanı (Rajki; 2006-2009, s. 17-97). Altay dil ailesi içindeki bu benzerliklerin, 20. ve 21. yy.'daki Avrasyatik çalışmalarıyla Hint-Avrupa dil ailesi ile Ural-Altay dilleri arasından da görevli dil öğeleri üzerinden ele alınması gereken bir konu olduğu görülmüştür. Greenberg'in yaptığı geniş kapsamlı çalışmada da yer alan Hint-Avrupa dilleri ile Ural-Altay dilleri arasındaki ses, biçim ve diğer anlamlı öğeler bakımından benzerlik, örtüşme oranları da konunun görevli dil öğeleri üzerinden yapılacak çalışmalarına kapı aralamıştır. Eski Türkçe Dönemi ve Sanskritçenin söz varlığı da Avrasyatik kuramının öne sürdüğü düşünceler ve gösterilen tanıklıklar açısından incelenmeye değerdir. Bu bağlamda, hayvan adı bilimi çerçevesinde yapılan adlandırmalar ve hayvanların adlarını işaretleyen kavramlar, dönemlere ait (Eski Türkçe-Sanskritçe) edebî metinler ve sözlüklerdeki söz varlığının incelenmesiyle hem Altayistik hem de Avrasyatik kuramı çalışmalarına katkı sunacaktır. Böylelikle dillerin söz varlığı üzerinde yapılacak dil bilimi ve onun alt dallarına ilişkin çalışmalar da bu kuramlar için değerli olacaktır.

Dil biliminin ad bilimi alt dalı altında yer alan inceleme alanlarından biri de hayvan adı bilimidir. Hayvan adı bilimi, hayvan adlarının ad bilimi açısından incelenmesidir (zoonimi) (Şahin, 2023, s. 89). Çalışmada belirlenen amaç, kapsam ve sınırlılık çerçevesinde ilgili dönemlerde /+KA/; (/+GA/) görevli dil ögesi ile işaretlenen hayvan adlarına ilişkin kavramlar hayvan adı bilimi açısından Avrasyatik kuramı çerçevesinde değerlendirilecektir.

Bulgular ve Yorumlar

Eski Türkçe Dönemi edebî metinlerinde ve *DLT*'de /+KA/; (/+GA/) görevli dil öğelerinin hayvan adlandırmalarında işlek olarak içe dönük görevli dil öğeleri biçiminde kullanıldığı görülmüştür (Atalay, 1992, *DLT* III. s. 174-227; Emre, 1945, s. 181; Erdal, 1991, s. 2.43; Ercilasun & Akkoyunlu, 2015, s. 566-907; Gabain, 2007, s. 259-309; Hamilton, 2011, s. 174-176; Tekin, 2013, s. 49-54; Tekin, 2010, s. 127). İlgili bulgular tablo hâlinde dikkatlere sunulmuştur.

Bulgularda kök ve köken hâlindeki kavram işaretlerinden sonra /+KA/; (/+GA/) görev ögesinin eklendiği görülmüştür. Örneklendirmeler şu şekildedir: *am*: “dişilik organı” (Clauson, 1972, s. 155- 156; Tietze, 2016, C. I. s. 364); *bü*; *bö*: “korkunç böcek, zehirli örümcek” (Tietze, 2016, C. I. s. 777); *bu*: su; (çocuk dili) güzel koku (Tietze, 2016, C. I. s. 796); *bür-* *bur-*: “Bir şeyi kuvvet göstererek kendi etrafında çevirmek” (Tietze, 2016, Clauson, 1972, s. 811); *çek-* “Bir şeyi tutup kendine doğru hareket ettirmek (geçişli) olarak bilinir ama kök olarak anlamlı öge düzeyinde *sek-* “sıçramak” (Besli, 2010, s. 32) anlam değerinde kullanılıyor olması ve tarihi süreçteki ç ve s seslerinin (*Köktürk yazıtlarında* ve *Atebetü'l Hakayık*'da da geçen *çök-* *sök-*; “çökür- sökür-”: “çökmek, çöktürmek” (Tekin, 2010, KT D15-KT D2 s. 166; Arat, 2006, s. XV C 148) denkliğiyle birlikte +GA görevli dil ögesinin isim yapma göreviyle hayvan adı türettiği görülür. Ayrıca +GA görev ögesi ile hayvan adlandırmasında kullanıldığı belirtilir (Clauson, 1972, s. 416-417; Tietze, 2016, C. II. s. 173-180). *çipçığa* için öncelikle *çap* kavram işaretinin onomatop (yansıma) niteliğinden hareketle “çap çap” biçimindeki sestene geldiği değerlendirilmiş ve “ol erük çap çap yedi” “O, eriği çap çap (ses çıkararak) yedi” örneği verilmiştir Yine *çip* kavram işareti de “herhangi bir ince kol, bölme” anlam değeri ile ifade edilmiştir (Clauson, 1972, s. 393). Bu anlam

değerlerinden hareketle *çipçi-* kavram işaretinin de “ince narin ses çıkarma” anlam değerinden serçe türündeki kuşların çıkardığı güzel narin seslere karşılık olarak +GA görevli dil ögesiyle birlikte hayvan adlandırmasında kullanıldığı açıktır. *ka-* kavram işaretinin hayvanın çıkardığı yansıma sestten türeme olarak anlamlı öge biçiminde +GA görevli dil ögesiyle birlikte hayvan adı olarak kullanıldığı belirtilir (Eren, 1999, s. 212). *kar-* kavram işareti “karıştırıp birleştirmek” (Tietze, 2016, C. IV. s. 119) anlam değeri ile karşılanırken ilgili görev ögesiyle yine kuş türünün adı olmuştur. *kaş:* “göz üstü tüyler” (Tietze, 2016, C. IV. s. 162) hayvan adlandırmasındaki anlam değeri de kavram işaretinin bu tüy ile ilgili anlam değerinden türemiş ve ad olarak tanımlanmıştır. *kimiş;* *kamaş* kavram işaretinden hareketle *kamaş-* “göz (diş) kamaşmak” anlam değerinden +GA görev ögesi ile “göz kamaştırıcı” anlam değerini, ifade eden “nakışlı, güzel keçi” biçiminde hayvan adı olarak karşılanmıştır (Clauson, 1972, s. 625; Ercilasun & Akkoyunlu, 2015, s. 680). *kobu;* *kovur* kavram işaretlerinin “boşluk, boş” anlam değerinden (Clauson, 1972, s. 583; Ercilasun & Akkoyunlu, 2015, s.732) hareketle ilgili görev ögesiyle “boşlukta (ağaç) tünleyen kuş” olarak baykuş biçiminde anlamlandırıldığı açıktır. *köstür-* kavram işaretinin “kösteklemek (atın ön ayaklarını)” anlam değerinden ilgili görev ögesiyle yine hayvan adı olarak türetildiği görülmüştür. *tur-* “ayakta durmak, sabit kalmak” (Clauson, 1972, s. 541) kavram işaretinden yine aynı anlam değerinde *turı-* ve daha sonra da görevli dil ögesiyle bir hayvan adı olarak kullanıldığı görülür. *tü* “vücuttaki kıl, tüy” kavram işaretinin anlam değerinden hareketle “tüyü uzayan”, diğer deyişle “bir ton giyen” ve “belirli bir zamanı, dönemi aşmış hayvan” olarak görevli dil ögesiyle hayvan adı olarak adlandırılmıştır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2015, s. 907). *te-* “söylemek, demek, dile getirmek” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2015, s. 865-879; Clauson, 1972, s. 433) anlam değerini karşılayan kavram işaretinden görevli dil ögesiyle hayvan adı yapıldığı açıktır.

Tablo 1.*Görevli Dil Ögeleri ile Yapılan Hayvan Adlandırmaları*

+Ka / +Ga	amga: yaban keçisi	çipçiğa: serçe	kimişge: nakışlı Kâşgar keçisi	sarıçga: çekirge
	buka / buga: boğa	karga: karga	koburga: baykuş	teke: boynuzdan yay yapılan erkek geyik, teke.
	büke / böge ejderha, büyük yılan	kaşga: vücudu siyah başı beyaz, gözlerinin çevresi siyah, yüzü beyaz olan at, deve.	kösürge: bir sıçan türü	turıga: turga kuşu, bir tür serçe.
	bürge: pire		kösürge: köstebek	tüge: iki yaşına gelmiş inek
	çekürge: çekirge	kırbaka: kurbağa		

Döneme ait eserlerde hayvanların genel adlarından öte, onların bir türünü işaretleyen en küçük anlamlı ögelerin üzerine görevli dil ögesinin getirildiği görülmüştür. Örnek olarak, sığır adı yerine tür olarak boğa ve inek; kuş türü olarak serçe ve çekirgenin de iki farklı türde adlandırılması gibi. Ayrıca, adlandırmalarda kavram işaretlerinin ilk seslerinde ünsüzlerin geçiş sıklığının ünlülere göre yoğun olduğu görülmüştür.

Sanskritçedeki /+KA/; (/+GA/) görevli dil ögesi ile oluşturulmuş hayvan adları (Söz başında 12 farklı seste 50 örneklilik seçki) na ilişkin bulgular Monier-Williams Sözlüğü'nden (1964) elde edilerek tablo hâlinde dikkate sunulmuştur.

Bulgulara göre, kök ya da köken biçimindeki kavram işaretlerinden görevli dil ögeleriyle hayvan adlandırmaları yapıldığı bu türden anlam ögeleriyle tespit edilmiştir. Özellikle hayvan kavram alanı içindeki kavram işaretlerinden türeyen adlar dikkat çekicidir. Çalışmada, ilgili bulgular belirli sayı ile kapsama uygun olarak sınırlı tutulmuştur. Köken bilgisi sözlüklerindeki sözlük ögeleri olan kavram işaretlerinin sayısı sayfalar dolusu yer alacağından ve makale düzeyindeki bu çalışmada kapsamı aşacağı için yer almamıştır. Ayrıca bulgular, hayvan, organ, cinsiyet kavram alanı ve bunların dışında yer alan kavramların işaretlendiği kavram alanları olarak iki grupta incelenmiştir. Gruplara ait bulgular sözlüklerde yer alan anlam değerleri ile dikkatlere sunulmuştur.

aini sözcüğü kök olarak *ena* “erkekler özel erkeksi” (Monier-Williams, 1964, s. 232) kökünden gelmiş ve görevli dil ögesiyle de hayvan adı olmuştur. *ala*: “akrep türündeki hayvanın kuyruğunda duyduğu acı” (Monier-Williams, 1964, s. 93) anlam değerindeki kavram işaretinden görevli dil ögesiyle hayvan adı olmuştur. *ali*: “bir büyük arı” (Monier-Williams, 1964, s. 95) türü anlam değerindeki kavram işaretinden yine bir hayvan adı görev ögesiyle türetilmiştir. *asva*: “at gibi davranmak” *eda*: “bir koyun türü” *ena* : “bir geyik türü” anlam değerindeki kök hâlindeki kavram işaretinden görev ögesiyle yine bir hayvan türünü karşılayan ad türetildiği tespit edilmiştir. *kara*: “bir filin gövdesi” anlam değerindeki kavram işaretinden yine hayvan adı türetilmiştir. *lopa*: “bir kuş türü” ; *ahi*: “yılan türü” ; *ākḥana*: “but, popo” (Monier-Williams, 1964, s. 128); *lingā*: “bir organ, cinsiyet ve tür gösteren ad” (Monier-Williams, 1964, s. 901); *kathaha*: “özel bir kuş” ; *karata*: “bir kuş yemi; fil tapınağı”; *kapōta*: “bir güvercin” ; *godhi*: “kertenkele, (genel ad)” ; *mala*; *malū*: “vücut boşaltım sistemi, boşaltım işi”; *marala*: “ördek (genel ad); *marū*: geyik, antilop (genel ad); *marya*: “genç adam”; *lopa*: “kuş türü” *vamrā*: “böcek (genel ad); *milinda*: “arı”; *mūsha*: “tavşan”; *markati*: “maymun”; *maśa*: sivrisinek (genel ad); *markata*: “maymun, kuş ve örümcek” (genel ad); *garja*: “fil” ; *śalā*: bir deve türü (Monier-Williams, 1964, s. 1058); *salla*: “kurbağa” Monier-Williams, 1964, s. 1059); *śari*: “kuş (genel adı) Monier-Williams, 1964, s. 1066) kavram işaretlerinden yine görevli dil ögesiyle hayvan adlandırmaları yapılmıştır.

Ayrıca, hayvan kavram alanı dışındaki kök ve köken hâlinde yer alan *ardha*: “yarım, yarım parça” (Monier-Williams, 1964, s. 91); *lāli*: “şeytanın sahip olduğu güç” (Monier-Williams, 1964, s. 900); *oda*: “erkek cinsiyet adı” (Monier-Williams, 1964, s. 235); *mala*: “Bengal’in güneybatısından bir yer adı” (Monier-Williams, 1964, s. 813); *maka*: “(Kutsal hükümdarlar) Vaisya ve Maluki’nin oğlu” (Monier-Williams, 1964, s. 771); *mush-*: “çalma, ortadan kaldırma” (Monier-Williams, 1964, s. 824); *mirā-*: “ayırma, ortadan kaldırmak” (Monier-Williams, 1964, s. 553); *utklesa*: “bozukluk, (vücut) ; hastalık” (Monier-Williams, 1964, s. 177); *utpāta*: “uçan, sıçrayan” (Monier-Williams, 1964, s. 180); *uddīpa*: “çekici, heyecan verici” (Monier-Williams, 1964, s. 188); *upadeha*: “bir kapak, ilaç, merhem” (Monier-Williams, 1964, s.199); *vasikarita-* “boyun eğdirme” (Monier-Williams, 1964, s. 929); *nā*: “hayır, olumsuz” (Monier-Williams, 1964, s. 523); *ela*; *era*: “kakule, bitki türü, bir nehir adı” (Monier-Williams, 1964, s. 232); *kana*; *kanu*: “tek gözü gören” (Monier-Williams, 1964, s. 269); *māta-*: “yapmak; birleştirmek, şekil vermek” (Monier-Williams, 1964, s. 804);

māra: “şeytan, öldürmek, öldürücü” (Monier-Williams, 1964, s. 811); *sara*: “akıcı olan, akan sıvı” (Monier-Williams, 1964, s. 1182) anlamlı dil ögelerinden ise yine hayvan adları türetildiği tespit edilmiştir.

Tablo 2.

Görevli Dil Ögesi İle Oluşanlar

ainika: avcı siyah antilop (s.233).	karaka: bir kuş türü (s. 254).	odaka: suda yaşayan bir hayvan türü (s. 235).
alarka: deli köpek türü (s. 94).	karka: bir beyaz at türü (s. 255). kanuka: karga türü (269).	ahindikā: küçük zehirli bir hayvan. (s. 125).
alipaka: bir köpek türü, bir büyük arı türü (s. 95).	lālika: bufalo (s. 901). lopāyikā: bir kuş türü (s. 904).	ākhanika: bir fare türü. (s. 128).
ardhaka: beyaz yılan türü (s. 92).	maralaka: ördek türü (s. 790).	lopāka: bir çakal türü (s. 904)
asvaka: küçük yağız at türü (s. 115).	marūka: geyik türü (s.791).	
edaka: bir koyun türü (s. 231).	maryakā: inekler arasındaki boğa için kullanılan terim (s. 791).	vamrakā: küçük bir karınca türü (s. 920).
enaka: bir geyik türü (s. 231).	markataka: bir balık türü; genel olarak örümcek, maymun için de kullanılıyor (s.791).	milindaka: yılan türü (s. 817).
gothika: bir kertenkele türü (s. 368).	nirālaka: bir balık türü (s. 553).	
makaka: bir maymun türü (s. 771).	garjaka: bir balık türü (s. 349).	
malūka: bir solucan türü (s. 792).	utklesēka: küçük bir böcek türü. (s. 177).	
mūshika: fare (s. 827).	utpātaka: uçan hayvan türü (s. 180).	
+Ka malāka: dişi fil (s.792).	uddīpaka: bir kuş türü (s. 188).	
markadika: bir örümcek türü (s.791).	upadehikā: bir karınca türü (s. 199).	
mushkā: küçük fare (s. 824)	vaskarātikā: akrep (s. 933).	
malūkacandrikā: bir kuş türü (s. 792).	nāga: bir yılan türü (s. 532).	
maśāka: sivrisinek (s. 792).	saranga: kuş türü, antilop türü (s. 1183).	
mūshaka: fare türü (s. 824).	sarahkaka: göl kuşu (1182).	
maruka: antilop türü (s. 790).	śalaka: örümcek ve kuş türü (1058).	
mālaka / mālīka: bir kuş türü (s. 813).	śallaka :kirpi (s. 1059).	
eranga: bir balık türü (s.232).	śārika: bir kuş türü (s. 1066).	
mātamga: bir fil türü (s. 806).		
marga: Genel ad (vahşi hayvan) (s. 812).		
mriga: vahşi orman hayvanı (antilop türü) (s. 828).		

Sanskritçede söz başında ünlü-ünsüz olarak 12 farklı ses birimi ile hayvanların adlandırıldığı ve geçiş sıklığı bakımından ise, Eski Türkçede olduğu gibi genel adlandırmadan daha çok hayvan türlerinin adlandırılmasında görevli dil ögesinin kullanıldığı görülür. Örnekler, ilgili sözlükten seçki olarak alınmıştır. Kapsam gereği sayfalar dolusu örneğin olması nedeniyle bu yöntem izlenmiştir. Çünkü sözlükte genel bir tarama yapıldığında Sanskritçe alfabede söz başında kullanılan her ses birimine ait sözlük bölümünde bu türden örnekler fazlaca yer almıştır.

Öte yandan Sanskritçenin diğer köken bilgisi sözlüğünde Müller, (1893)’te görevli dil ögesi ile yapılan hayvan adlandırmaları diğer sözlüklerden farklı olarak yer almıştır. Sözlüklerdeki ilgili bulgular hayvan adlandırmalarının çeşitliliği açısından değerlidir. Görev ögesiyle türetilmiş hayvan adlarının kök ve köken hâlindeki kavram işaretlerinden türemesi ve onların anlam değerleri ise, ilgi çekicidir. Kök ve köken hâlindeki anlam ögeleri hayvan kavram alanını işaretleyenler ve farklı kavram alanlarını işaretleyenler olarak iki ayrı

sınıflandırma ile ele alınabilir. Hayvan kavram alanı dışındaki kavram alanını işaretleyen kök ve köken hâlindeki kavram işaretleri Müller (1893)'te *bhug*: yer, yere ait olan (s. 207); *kanda*: yanmak, şiddetli (s. 90); *kitra*: ortaya çıkmak (s. 96); *kikki*: gözlemlemek (s. 44); *krama*: “adım atmak” (s. 76); *khà*: “boşluk” (s. 79); *kata*: meydana gelmek, ortaya çıkmak (s.90); *gambū*: “gül elması ağacı” (s.99) biçiminde yer alırken; hayvan kavram alanını kök ve köken hâlinde işaretleyen, karşılayan kavram işareti ise, *ushtra*: “deve” (s. 55); *kara*: hayvan adı (genel) (s. 92); *tura*: “güçlü, üstün” (s.110) şeklinde tespit edilmiştir.

Bulgular, tablo hâlinde sunulmuştur.

Tablo 3.

İlgili Sözlükte Yer Alan Hayvan Adlandırmaları

bhuyanga: yılan (s. 134).	kramelaka: deve (s. 76).
kandaka: bir fil türü (, s. 91).	gambūka: çakal (s. 99).
kikkikà: bir kuş türü (s. 94).	turaga: at (s. 110).
kataka: serçe (s. 90).	ushtrika: dişi deve (s. 55).
khàga: bir kuş türü (s. 79).	

Her iki dilde de benzer şekilde hayvan adı bilimi için görevli dil ögesinin ortak kullanıldığı tespit edilmiştir. Tespitlerde, Sanskritçede geçiş sıklığı bakımından genel adlandırmalara göre daha fazla görevli dil ögesinin hayvanların bir türü (balık, fare, köpek türü gibi) nü ifade eden kavramları işaretlediği görülür.

Tespit edilen seçki örnekler içinde kavram işaretlerinin başındaki 5 ayrı seste yılan türleri ifade edilmiş, yine kuş türlerini işaretleyen kavram işaretleri de 9 farklı sesle karşılanmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Hayvan adı bilimine ilişkin olarak Türk dil bilimi alanında farklı kapsam ve sınırlılıklar içinde değişik akademik düzeylerde (yüksek lisans tezi, doktora tezi, araştırma makaleleri vb.) çalışmalar hazırlanmıştır. Doktora tezi düzeyinde Eski ve Orta Türkçe hayvan adlarının etimolojisi adlı çalışmada E. Besli (2010) dönemlere ait hayvan adlarının kök ve köken düzeyinde türetildikleri anlamlı dil öğelerini köken bilgisi sözlüklerini temel alarak ele almıştır. Bu yönüyle tez, çalışmaya bulgular ve görev ögesi bakımından incelenmesi yönünden katkı sunmuştur. Yüksek lisans tezi olarak Eski Anadolu Türkçesi Dönemi eserleri üzerine ad bilimsel bir inceleme adlı çalışmada H. Korkmaz (2020) tarafından belirtilen tarihî dönem içindeki eserlerde ad bilimine ait sözcük, kavram işareti, sözcük grubu, kalıplaşmış ve diğer dillerden alınma dil öğelerinin anlam değerlerinin tespiti yapılmıştır. Çalışma bu yönüyle ve ad bilimin alt dallarını (kişi ad bilimi, yer ad bilimi, hayvan adı bilimi vb.) kapsayan yönüyle geniş bir alanı karşılamaktadır. Böylelikle tez, bu çalışmaya özellikle hayvan adı biliminin kapsamı ve /+KA/ görevli dil ögesinin o dönem metinlerindeki hayvan adlandırmalarındaki kullanım örnekleri bakımından sınırlı da olsa kaynaklık etmiştir. Döneme ait eserlerde sadece bir örnekte *anka*: anka kuşu (Korkmaz, 2020, s. 311) adlı bir mitolojik kuş adı olarak kullanıldığı görülmüştür.

Araştırma makalesi düzeyinde ise, K. Efe (2017) tarafından Tarihî Türk lehçelerinde alıntı hayvan isimleri adlı makale, çalışmanın kapsamı ve sınırlılığı ile uyumlu olmasa da

kuramsal düzeyde hayvan adı biliminde diğer dillerden alınma dil öğelerinin de tarihî Türk lehçelerinde kullanıldığını tanımlamıştır.

Farklı dil ailelerine üye olan dillerdeki hayvan adlandırmaları çalışmalarında ise, G. Varoğlu (2022) tarafından hazırlanan Hayvan adları içeren Türkçe-Japonca benzetmeler ve ansiklopedik anlam açısından bir bakış adlı makale dikkat çekicidir. Çalışmada, Türkçe ve Japoncadaki hayvan adı içeren benzetmeler anlam yönünden karşılaştırılmış ve belirlenen veriler ansiklopedik anlam temelinde değerlendirilmiştir. Makale, bu yönüyle iki dil arasındaki hayvan adlarını içeren benzetmelerin anlam temelinde incelenmesini kapsamıştır ve bu bakımdan çalışmada ele alınan Türkçe ve Sanskritçenin hayvan adlandırmalarındaki görevli dil öğelerinin kullanımı ve benzerliğinden farklı bir yaklaşımla ele alınıp değerlendirilmiştir. Amaç, kapsam ve sınırlılığı yönüyle özgün olan makale, hayvan adı bilimi alanına katkı sunan değerli bir çalışmadır.

Bir diğer araştırma makalesi ise, *DLT*'deki hayvan adları üzerine bir inceleme adıyla M.Gül (2015) tarafından hazırlanmıştır. Çalışmada, *DLT*'de sözlük düzeyinde madde başı olarak hayvan adları alfabetik sırayla anlam değerleri yönünden incelenmiştir. Çalışma, bu yönüyle *DLT*'deki hayvan adlarının anlam değerlerinin sınıflandırılması ile birlikte /+KA/ görevli dil ögesiyle üretilen hayvan adlarının da tespiti için kaynak oluşturmuş ve özellikle Atalay (1992) yayımı ile Ercilasun ve Akkoyunlu (2015) yayımı arasındaki farklı sözlük maddelerinin de (büke, turıga gibi) hayvan adı bilimi açısından tanıklanıldığını göstermiştir.

Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre, Eski Türkçe Dönemi ve *DLT*'deki /+KA/; (/+GA/) görevli dil ögesiyle yapılan hayvan adlandırmalarının Sanskritçede de geçiş sıklığının yüksek olduğu ve söz başında da daha sık olarak ünsüz seslerle ifade edildiği tespit edilmiştir. Hayvan adı bilimi açısından iki dilde de hayvanların türlerine ilişkin adlandırmalar yapılırken onlara yakıştırılan sıfatlar ile yapılan adlandırmaların daha az olduğu görülmüştür.

Öte yandan çalışmada elde edilen bulgularda, görev ögesi ile işaretlenen / ifade edilen hayvan adlandırmalarında Sanskritçeden elde edilen 50 örneğin 30 tanesi; hayvan, organ ve cinsiyet kavram alanında ad türündeki anlamlı dil öğelerinden türetilirken; 20 tanesi de bu kavram alanlarının dışındaki anlamlı dil öğelerinden türetilmiştir. Yine bu 20 örnekte, eylem türündeki anlamlı dil öğelerinin geçiş sıklığı ad türündeki anlamlı dil öğelerinden yüksektir.

Eski Türkçe ve *DLT*'de yer alan ilgili hayvan adlandırmaları ise, 17 örneğin 11'inde eylem türündeki ve yansıma ses türündeki anlamlı dil öğeleri görev ögesi ile birlikte ifade edilirken, 6 örnekte ise, ad, sıfat türündeki anlamlı dil öğelerinden görevli dil ögesiyle hayvan adları işaretlenmiştir.

Böylelikle, her iki dilde /+KA; (/+GA/) görevli dil ögesinin hayvan adı olan kavramların işaretlenmesinde benzer işlevde ama kök ve köken bakımından farklı anlamlı dil öğeleri (eylem, ad) düzeyinde kavramları işaretlediği görülür. Türk kültüründe eylem türü ve yansıma seslerden türeyen anlamlı dil öğeleri açısından hayvan adlarının geçiş sıklığının ifade edildiği tanıklanır. Kavramların işaretlenmesi açısından oluşan bu kültürel farklılık, Türk kültürünün Hint kültüründen ayırt edici niteliği olarak da değerlendirilebilir. Öyle ki, Hint kültüründe tarihî dönem temel alındığında kök ve köken düzeyinde ad türündeki anlamlı dil öğelerinden hayvan adlarının işaretlendiği bulgularda tespit edilmiştir. Bu durum ise, iki farklı doğal dilin ait olduğu kültürler temelinde en küçük anlamlı dil öğeleri (ad, eylem) düzeyinde

“doğal” olarak farklılığını ortaya koyarken, kavramların işaretlenmesinde ilgili görevli dil öğeleri düzeyinde aynı işlevi yerine getirdiği görülür.

Çalışmada amacı ve önemi yönünden Avrasyatik kuramı çerçevesinde Hint-Avrupa dillerinin Altay dilleri ile olan yakınlığının görevli dil ögesi düzeyinde de Sanskritçe temelinde gerçekleştiği /+KA/; (/+GA/) görevli dil ögesi ile tanıklanmıştır. Tanıklanmada Hint-Avrupa dilleri için kök dil kabul edilen Sanskritçe ile Altay dil ailesinin kök dili olarak görülen Türkçenin görevli dil öğeleri yönünden yakınlığı hayvan adı bilimi açısından kavram işareti, sözcük düzeyinde tespit edilmiştir. Çalışmanın bu boyutlarıyla Avrasyatik kuramı çalışmalarına katkı sunacağı ve özellikle iki dil arasındaki yakınlık düzeyini gösteren diğer çalışmalara da ön ayak olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akar, A. (2012). *Türk dili tarihi, dönem, eser, bibliyografya*. Ötüken Neşriyat.
- Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dil bilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2006). *Atebetü’l Hakayık*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2007). Greenberg’in Avrasyatik dil teorisi ve Türkçe. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 109-114.
- Atalay, B. (1992). *Dîvânu Lugâti’t Türk, C. III*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Besli, E. (2010). *Eski ve orta Türkçe hayvan isimlerinin etimolojisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Clauson, Gerard, Sir. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford.
- Efe, K. (2017). Tarihî Türk lehçelerinde alıntı hayvan isimleri. *Route Educational and Social Sciences Journal*, 4(5), 379-393.
- Emre, C. A. (1945). *Türk dil bilgisi, Türkçenin bugünkü ve geçmişteki gelişimleri üzerine gramer denemesi*. Cumhuriyet matbaası.
- Ercilasun, B. A. (2010). *Başlangıcından yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, B. A. & Akkoyunlu Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti’t Türk, giriş, metin, çeviri, notlar, dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro Basımevi.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation, Vol. I-II*. Weisbaden.
- Gabain, V. A. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (Çev. M. Akalın, 5. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları. (Orijinal çalışma 1941 yılında yayımlandı.)
- Gül, M. (2015). DLT’deki hayvan adları üzerine bir inceleme. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 4(15), 1-24. <https://doi.org/10.7816/idil-04-15-01>
- Günay, D. (2004). *Dil ve iletişim*. Multilingual Yayınları.
- Hamilton, R. J. (2011). *İyi ve kötü prens öyküsü, Dunhuang Mağarası’nda bulunmuş buddhacılığa ilişkin Uyurca el yazması*. (Çev. V. Köken, 2.baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları. (Orijinal çalışma 1971 yılında yayımlandı.)
- İpek, B. (2018). Tuncer Gülensoy’un Altayistik ve Moğol Halk bilimi çalışmaları. *Türklad*, 2(1), 69-81. <https://doi.org/10.30563/turklad.419115>
- Korkmaz, H. (2020). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemi eserleri üzerine ad bilimsel bir inceleme* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Müller, M. F. (1893). *A Sanskrit - English dictionary*. Online Sanskrit Dictionary, February 12, 2003.
- Rajki, A. (2006-2009). *Mongolian etymological dictionary*. Version 1.1. 2000 words. Compiled by Andras RAJKI.
- Sertkaya, F. O. (2021). Altayistik araştırmaları ve Türkçenin yaşı. S. Çirkin (Ed.), *Kökler, Yay çeken kavimlerin şafağı, dil, arkeoloji, tarih, antropoloji ve etnografya ışığında Altay halklarının kökeni. C. I., Dil ve Edebiyat içinde* (s. 15-43). Ötüken Neşriyat.
- Şahin, İ. (2023). *Adbilim*. Pegem Akademi.
- Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2013). *İrk bitig*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügati. C. I-IV*. TÜBA.

Varoğlu, G. (2022). Hayvan adları içeren Türkçe-Japonca benzetmeler ve ansiklopedik anlam açısından bir bakış. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 53(. 2), 65-79. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1173546>

Williams, Monier, M. (1964). *A Sanskrit-English dictionary*. Motilal Banarsidass Publishers Private Limited.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.

Geliş Tarihi : 20.06.2024
Kabul Tarihi : 10.08.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1502788>

Şener, A. (2024). Kırgız çocuk şiirinde Sovyet ideolojisinin yansımaları. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 393-418. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1502788>

KIRGIZ ÇOCUK ŞİİRİNDE SOVYET İDEOLOJİSİNİN YANSIMALARI

Ayşe ŞENER¹

ÖZ

Erken çocukluk döneminden ergenliğe kadarki süreçte çocukların bilişsel ve zihinsel gelişimlerine uygun edebî eserleri ifade eden çocuk edebiyatı, Kırgız edebiyatında modern bir forma 1920'li yıllarda kavuşmuş ve çocuk edebiyatı ürünleri özellikle Rus edebiyatı üzerinden çeviriler yoluyla Kırgız edebiyatına girmiştir. Bu yıllardan itibaren Kırgız yazarlar pedagojiyi gözeterek çocuklara yönelik eserler kaleme almışlardır. 1940'lı yıllarda savaşın olumsuz tesirinin çocuk edebiyatına da sirayet etmesine rağmen yazarlar, çocuklara yönelik eserler vermeye devam etmiş, özellikle 1960 sonrası Kırgız çocuk edebiyatının gelişim yılları olarak değerlendirilmiştir. Çocuk edebiyatının eğitsel işlevinin bilincinde olan Kırgız yazarlar Sovyet edebiyatına paralel olarak Kırgız çocuk edebiyatında ideolojiyi öne çıkaran eserler kaleme almıştır. Dolayısıyla dönemin zihniyeti çocuk edebiyatı ürünlerinin zeminini oluşturmuştur. Kırgız çocuk edebiyatının ilk gelişim gösterdiği alan olarak şiir, bu yansımaların görüldüğü edebî türlerdendir. Bu çalışma çocuk, edebiyat ve ideoloji ilişkisi merkezinde başlangıçtan günümüze Kırgız çocuk edebiyatında Sovyet ideolojisinin yansımalarını değerlendirmektedir. Kırgız çocuk şiirinde Sovyet ideolojisinin nasıl yansıtıldığını, ideolojinin çocukların düşünce dünyasına nasıl nüfuz ettiğini ve bu eserlerin çocuklara nasıl toplumsal bir mesaj ilettiğini irdelemektedir. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ile ele alınmıştır. Sonuç olarak ilk dönem ürünlerinden bağımsızlığa kadar Kırgız çocuk şiirinde ideal Sovyet insanının yaratılması uğruna şiirin ve çocukların ideolojik bir aygıt olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Sosyalist parti ve parti liderleri, komünizm, Ekim Devrimi ve devrimin neticeleri, özel mülkiyetin kaldırılması ve kolektif şuurun oluşması, kolhoz/sovhoz yaşantısı, emek ve emeğin önemi gibi konuların işlendiği bu şiirlerde çocuklara ideal yeni bir dünya tasavvuru ve yeni dünya görüşü oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çocuk edebiyatı, çocuk şiiri, Sovyet edebiyatı, Kırgız çocuk edebiyatı, Sovyet ideolojisi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, seneraysel3@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1157-4187>

Date Received : 20.06.2024

Date Accepted : 10.08.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1502788>

Şener, A. (2024). Reflections of Soviet ideology in Kyrgyz children's poetry. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 393-418. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1502788>

REFLECTIONS OF SOVIET IDEOLOGY IN KYRGYZ CHILDREN'S POETRY

Ayşe ŞENER²

ABSTRACT

The development of children's literature, which involves creating literary works appropriate for the cognitive and mental development of children from early childhood to adolescence, began in Kyrgyz literature during the 1920s. These literary works entered Kyrgyz literature mainly through translations from Russian literature. From this period onwards, Kyrgyz authors started to write pedagogically oriented works for children. Despite the negative impact of war on children's literature in the 1940s, writers continued to produce works for children, with the post-1960 era considered the developmental years of Kyrgyz children's literature. Kyrgyz authors, aware of the educational function of children's literature, wrote works in parallel with Soviet literature, and they emphasized ideology in Kyrgyz children's literature. Thus, the mindset of the era shaped the foundation of children's literary works. Poetry, as the first developing area of Kyrgyz children's literature, is one of the literary genres where this reflection is observed. This study investigated the reflections of Soviet ideology in Kyrgyz children's literature from its inception to the present, focusing on the interplay between children, literature, and ideology. It examined how Soviet ideology was depicted in Kyrgyz children's poetry, how the ideology permeated children's thought processes, and how these works conveyed a societal message to children. The study used content analysis, a qualitative research method. The findings indicate that from the earliest works to the period of independence, poetry and children were utilized as ideological tools for fostering the ideal Soviet individual in Kyrgyz children's poetry. These poems aimed to instill an idealized vision of a new world and a new worldview in children, and these poems addressed topics such as the socialist party and party leaders, communism, the October Revolution and its consequences, the abolition of private property and the formation of collective consciousness, kolkhoz/sovkhoz life, labor, and the importance of labor.

Keywords: Children's literature, children's poetry, Soviet literature, Kyrgyz children's literature, Soviet ideology.

² Assistant Professor, Kirklareli University, Faculty of Art and Sciences, senerayse13@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1157-4187>

Giriş

Çocuklar, toplumun geleceğini şekillendiren önemli figürlerdir. Bu sebeple erken çocukluk döneminden ergenliğe kadarki süreçte çocukların bilişsel ve dil gelişimlerine uygun, onların duygu, düşünce ve hayal dünyalarını barındıran dilsel ve görsel ürünlerle zenginleştirilmiş (Sever, 2012, s. 27) bilmece, tekerleme, destan, efsane, masal, şiir, hikâye, roman, anı, biyografi, mektup, gezi yazısı, deneme, sohbet, makale, tiyatro gibi edebî metinlerden (Sinar, 2006, s. 175) meydana gelen çocuk edebiyatı sadece çocukları eğlendirme amacı gütmeyen, aynı zamanda onları düşünmeye teşvik eder ve toplumsal dönüşüm sürecine katkı sağlar. Çocuk edebiyatı ürünleri çocukların zihin gelişimlerini destekler ve toplumsal değerlere duyarlı olmalarını hedefler. Temelde edebî olmakla birlikte çocukların eğitimini de gözetir. Bununla birlikte çocukların büyümelerine de katkıda bulunur (Yalçın & Aytas, 2005, s. 17).

Dilek T. Can'ın belirttiğine göre (2014, s. 11-14), Batı'da temeli Aydınlanma Çağı düşünsel yapısına dayanan çocuk edebiyatı müstakil bir edebiyat olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Çocuklara yönelik kitaplara 17. yüzyıl itibarıyla ihtiyaç duyulmuş ilk olarak çocuklara kibar olmayı ve görgü kurallarını anlatan nezaket kitapları (*curtesy books*) ile dinî kitaplar yayımlanmış, 18. yüzyılla birlikte bu eserlerin yanı sıra kısa bölümlerden oluşan edebî eserler (*chapbooks*) verilmeye başlanmış ve 19. yüzyılda çocuk edebiyatı edebiyatın içerisinde özel bir alan olarak yer edinmiştir. Türk çocuk edebiyatında da benzer pedagojik işlev dikkat çeker. Tanzimatla birlikte batılılaşma hareketleri temelinde çocuk terbiyesine verilen önem göze çarpmaktadır. Bu dönemden itibaren çocukların anlayacağı dilde eserler verilerek edebiyat aracılığıyla çocuklara erdemli davranmanın hususiyetleri aktarılmıştır (Uğurlu, 2006, s.178-179). İlerleyen yıllarda ise edebiyatın devrin ideolojisi doğrultusunda şekillendiği görülür. Can'ın Peter Hollindale'den aktardığı bilgilere göre (2014, s. 203-206), çocuk edebiyatında ideoloji yazarın, dinî politik, ahlaki görüşlerini şeffaf biçimde yansıttığı "açık ideoloji", yazarın görüşlerini örtük bir şekilde, sembollerle aktardığı "pasif ideoloji", kelimeler ve kodlardan oluşan dildeki mevcut ideoloji olmak üzere açık, pasif ve dilin özündeki mevcut ideoloji şeklinde üç görünüme sahiptir. Bu ifadelerden hareketle ideolojinin her durumda eserlerde yer aldığı ifade edilebilir. 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan modern Kırgız edebiyatıyla birlikte ayrı bir alan olarak doğan ve gelişen Kırgız çocuk edebiyatı da bahsedilen özellikler çerçevesinde oluşmuş ve başlangıçtan itibaren çocuklar üzerinde pedagojik bir işleve sahip olmuştur. Merkezî otoritenin ve yazarların ideolojisi eserlere doğrudan veya örtük biçimde aksetmiştir. Nitekim çocuk edebiyatı toplumsal ve kültürel ideallerin benimsetilmesinde, kimlik inşasında bir araç olarak kullanılmaktadır. Çocuk edebiyatı eserleri herhangi bir değer, inancın, görüşün yansıması olabilmekte ve çocuklara sosyal ve kültürel normları, değerleri ve becerileri aktarabilmektedir. Bu bağlamda Kırgız çocuk edebiyatında öne çıkan pedagojik işlev, o dönemki toplumsal ve siyasal zeminle doğrudan ilişkilendirilebilir. Sovyet döneminde sosyalizmin odağında ortaya çıkan ve gelişen modern Kırgız edebiyatı gibi çocuk edebiyatı da ideolojik bir zeminle doğmuştur. Tülögabılov'un aktardığına göre (1991, s. 10) ilk örnekleri 1920'li yıllarda Sovyet estetiği temelinde verilen Kırgız çocuk edebiyatı özellikle Rus edebiyatı tesirinde ve Sovyet ideolojisinin güdümünde şekillenmiştir. Bundan hareketle bu çalışma Kırgız çocuk edebiyatında ideolojinin etkisini şiir türü özelinde Sovyet ideolojisi üzerinden irdelemektedir. Bu çalışmanın ortaya çıkışında özellikle Türkiye'de Kırgız çocuk edebiyatı

çalışmalarının Kırgız edebiyatı üzerine yapılan çalışmalara nispeten daha az yer tutması etkilidir. Çalışma yalnızca şiir türü ile sınırlandırılmış ve çalışmada çocuk ve ideoloji ilişkisine odaklanılmıştır.

Genel Hatlarıyla Kırgız Çocuk Şiiri

Kırgız çocuk şiiri, modern Kırgız edebiyatı gibi oluşum ve gelişim yıllarında Sovyet estetiğinin etkisi altındadır. 1917 Bolşevik İhtilali sonrası Sovyetler Birliği yalnızca siyasi hususiyetlere odaklanmamış, politikada çocukları koruyup kollama ve eğitime meselesini öncelikle ve toplumun geleceği olarak çocuklar ile ilişkili konulara eğilmiştir. Bu noktada Lenin'in odağı, komünist sanat ortaya koymak olmuş ve çocuk edebiyatı ideolojinin yansıdığı alanların başında gelmiştir. Komünist Partinin XIII. Kongresi'nde "Matbuat Hakkında" kabul edilen karar büyük rol oynamış ve buna göre enternasyonalizm ve emek odaklı bir çocuk edebiyatının ortaya konmasına karar verilmiştir. O. Sooronov (1987, s. 735), bu kararın çocuk edebiyatının gelişiminde önemli rol oynadığını ifade eder. Bu bağlamda özellikle Kırgız çocuk edebiyatında Sovyet çocuk edebiyatının etkili olduğu görülmektedir. Ruslarda çocuk edebiyatı, Sovyet devrinden çok daha önce ortaya çıkmış ve şekillenmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'daki çocuk edebiyatı ürünlerinin ışığında Ruslarda 19. yüzyılda Belinski, Dobrolyubov, Çernişevski, Neksarov gibi aydınların fikirleri ve çalışmaları dikkat çeker. 20. yüzyılda ise devrimle birlikte ideolojinin edebiyatla olan bağının sistemleştirilmesi eğitim ve çocuk konusunu daha da gündeme getirmiştir (Muratov & İsakov 2012, s. 8-9). Tülögabilov'un aktardığına göre (1991, s. 10-11), 1918 yılında "Pravda" gazetesinde yayımlanan "Unutulgan Kural (Unutulan Silah)" adlı makale çocuk edebiyatına yönelmek gerektiğine dair görüş bildiren bir yayın olarak bahsedilmesi gerekenlerden biridir. 1919'da Gorki'nin önerisiyle okul çağındaki çocukları yeni ruhla eğitmek gerektiği ve buna yönelik sanat ortaya koyma fikri ileri sürülmüştür. Bu bağlamda 1922'de RKP'nin³ XI. Kurultayı'nda bahsedilen anlayışa uygun ve Burjuva ideolojisiyle mücadeleyi içeren eserlerin ortaya konmasına karar verilmiştir. 1924'te RKP'nin XIII. Kurultayı'nda çocuk edebiyatına parti propagandası sorumluluğu yüklenmiştir. 1928'de VKP(b)'nin⁴ aldığı kararlar genç neslin sosyalizmin kuruluşuna aktif olarak katılması ve proleter anlayışa göre eğitilmesi gerektiği kararı alınmıştır. Ardından 1933'de ise VKP (b) BK'nın⁵ kararı ile "Detgiz" matbaası açılır. Bu matbaada, çocuk edebiyatı eserleri ve yazarları üzerine makaleler yayımlanmıştır (Muratov & İsakov 2012, s. 192).

Çocuk edebiyatının 1934 yılına kadar bu gelişmelerle şekillenmeye başladığı görülmektedir. 1934 yılında ise Sovyet edebiyatı prensiplerinin açık biçimde oluşturulduğu ve edebiyatın parti güdümüne bırakıldığı Sovyet Yazarlar Birliği'nin I. Kongresi gerçekleştirilmiştir. Kongreye katılan 564 kişi arasından öne çıkan Jdanov ve Maksim Gorki edebiyatın parti güdümüne girmesini önceleyen sosyalist realizm anlayışının ilkeleştirilmesinde en önemli isimlerdendir. Bu Kongrede Gorki eserlerde yeni Sovyet insanının anlatılmasını salık vermiştir (Ümötaliyev, 1976, s. 17). Nitekim bu anlayışa göre Sovyet insanını anlatan bir yazar devrimcidir ve sosyalist bir toplum yaratmada yardımcıdır. Bir bakıma edebiyat, Sovyetler Birliği ile ortaya çıkan yeni toplumu anlatmada bir araç görevi görmektedir (Uygur, 2005, s.6-7). Bu sebeple ileri sürülen sosyalist realizm anlayışı, sanatçıdan gerçeği doğru ve net tarihi bir

³ Rusya Komünist Partisi (Bolşevikler).

⁴ Tüm Birlik Komünist Partisi (Bolşevikler).

⁵ Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi.

devrimsel gelişme bağlamında göstermesini talep etmektedir (Pervıy Syezd'den naklen Tagızade, 2006, s.18). Ancak bu gerçek Sovyet gerçekçiliğidir. Buna göre edebiyatın ve edebiyatçının toplumsal sorumlulukları bulunmaktadır. Gorki'ye göre sosyalizm temelli “edebiyatın görevi ayaklanmış emek dünyasına omuz vermektir” (Gorki'den aktaran Oktay, 1986, s. 106). Nitekim bu dönemde edebiyat ancak sosyalist tecrübe ile şekillenmelidir (Gorki, 2013, s.174). Bu doğrultuda o dönem çocuk edebiyatı da sosyalist anlayışa uygun olarak oluşturulmuştur. Adı geçen Kongrede Gorki çocuk edebiyatına ilişkin fikirlerini de ileri sürdüğü “Kiçinekeylerdin Çoñ Adabiyatı (Küçüklerin Büyük Edebiyatı)” başlıklı bildirisini sunmuştur (Tülögabılov, 1991, s. 11). Toplumun sosyalizme inancının artması ve bu yeni anlayışın toplum arasında yerleşmesi için eğitim önem atfedilen unsurların başında gelmektedir (Uygur, 2005, s. 6). Bundan hareketle çocuk edebiyatının gelişimi Sovyet toplumunun sosyalist ideoloji çerçevesinde gelişmesi ile paralel ilerlemiştir. Çocuk edebiyatının pedagojik işlevi sosyalist rejimin amaçlarına uygun geldiğinden Sovyet sanat anlayışının doğrudan aksettiği, temel amaç, tema ve argümanlarının benzer şekilde işlendiği bir alan olarak doğmasına sebebiyet vermiştir. Tagızade'nin belirttiği gibi bu dönemde yazarlara yalnızca temalar dikte edilmemiş, yazarların belli bir bakış açısı ve düşünce tarzına sahip olması beklenmiştir (2006, s. 20).

Kırgız edebiyatında ise ilk modern ürünlerle birlikte çocuk edebiyatına dair çalışmalar ve eserler de üretilmeye başlanmıştır. Çocuk edebiyatı modern bir görünüm kazanmadan önce ninni, tekerleme, bilmece, masal gibi halk edebiyatı ürünleri ile var olmuş (Duman, 2015, s. 177) 1920 sonrasında çağdaş bir forma kavuşmuştur. 1920'lerden itibaren merkezî otoritenin aldığı kararlar neticesinde çağdaş estetik koşullar doğrultusunda ortaya çıkmış ve bu yıllardan itibaren “çocuğa uygunluk” ilkesi gözetilerek eser verilmeye başlanmıştır. Ancak çocuktan bahseden her eser çocuk edebiyatı ürünü sayılmamaktadır. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmekte, özellikle eserin dili ve pedagojik yönünün ölçüt olduğu ifade edilmektedir (Duman, 2016a, s. 1). Bu bağlamda çocuk edebiyatının çocuk okur kitlesi belli gruplara ayrılır. Kırgız edebiyat bilimci M. Tülögabılov (1991, s. 3), Kırgız çocuk edebiyatının okur kitlesini *böböktör* (okul çağına kadarki tüm çocuklar), *cekinçekter* (okul çağındaki küçük çocuklar), *testierler* ve *öspürümdör* (ilkokuldan itibaren okul çağındaki çocuklar) şeklinde ifade eder. Ona göre Kırgız çocuk edebiyatı sıralanan yaş gruplarına uygun olarak ortaya konmuştur.

Çocuk edebiyatının ilk ürünleri 1920'li yıllarda çeviri eserlerden, halk edebiyatı derleme kitaplarından ve okuma-yazmaya yönelik ders kitaplarından oluşmaktadır (Duman, 2015, s. 178). Özellikle ilk dönem çocuk edebiyatında çevirinin önemine ayrıca değinmek gerekir. Nitekim bu yıllarda edebî ürünler çevirilerin etkisi altındadır. Başlangıç yılı olarak kabul edilen 1920'li, 30'lu yıllarda Sheakspare dışında dünya edebiyatından yapılan çevirilerin büyük çoğunluğunun çocuk edebiyatından çeviriler olduğu dikkat çekmektedir. Söz gelimi Rus çocuk edebiyatının kurucusu kabul edilen Samuil Marşak'ın eserleri olmak üzere Mayakovski, Puşkin, Tolstoy, Muhtar Avezov gibi isimlerin çocuk edebiyatı ürünlerinin Mukay Elebayev, Alıkul Osmonov, Kubanıçbek Malikov gibi büyük yazarlar tarafından çevrildiği görülmektedir (Şener, 2023, s. 533-540). Çocuk edebiyatını besleyen ve doğrudan etkileyen diğer bir alan ise folklordur. Bu yıllarda yalnızca modern edebiyatçılar eserler vermemiş aynı zamanda geleneksel anlatıcılar (comokçu-akın) da çocuklara yönelik masal, şiir ve temsil türünde eserler

vermişlerdir.⁶ Söz gelimi bu alanda basılmış önemli ve ilk kitaplardan biri Togolok Moldo'nun *Baldar Comoktoru* (1939) isimli eseridir. Nitekim çocuk edebiyatı ve folklor yakından ilişkilidir ve çocuklara ithafen ortaya çıkan bu şiirler büyük oranda Sovyet devri modern çocuk edebiyatı ile benzer temalara ve mahiyete sahiptir. P. İrisov'a göre sözlü edebiyatın kökenine bakıldığında pedagojik işlev dikkat çeker ve sözlü edebiyat da gelecek kuşaklara vatani, gelenekleri aktarmada bir araç görevi üstlenir. Dolayısıyla sosyal değişimler bu ürünlere de yansımıştır (1972, s. 3-4). Sovyet estetiğinin sözlü gelenek üzerindeki etkisi de bu minvalde açıklanabilir. Bilmecelerde, destanlarda ve çeşitli sözlü ürünlerde Sovyet politikasının güdümü ve etkisi açıkça görülmektedir⁷. Sovyet rejimi yeni kimliğin inşası için folklor ürünlerini propaganda aracı olarak kullanmıştır (Şimşek, 2021, s.878). Bu ürünler de modern çocuk edebiyatının temelini oluşturmaktadır.

Çocuklara yönelik çalışmalar konusunda diğer bir husus ders kitaplarıdır. Kırgız edebiyatının teşekkülünde ve çocuklara yönelik ders kitaplarının hazırlanmasında öne çıkan iki isim İşenali Arabayev ve Kasım Tınıstanov'u zikretmek gerekir. Arabayev'in 1924'te Arap harfleriyle yayımladığı *Kırgız Alıppesi* adlı eseri Kırgız ceditçiliğinin önemli bir örneğidir (Güngör, 2016, s. 398) ve çocuklara ve büyüklere yönelik atasözleri, bilmeceler, hikâyeler içerir (Güngör, 2013, s.299-300) Arabayev'in ve Tınıstanov'un çocuklara yönelik eserleri Sovyet dönemindeki çocuk edebiyatının temelini oluşturmaktadır (İsmailova, 2020, s.141).

Bu gelişme ve etkilerin dışında çocuk edebiyatının ortaya çıktığı ortamı detaylıca ele almak gerekir. Nitekim bu dönemde Sovyetler Birliği hâkimiyeti söz konusudur. Bu sebeple çocuk edebiyatının ortaya çıktığı 1930'lu yıllarda edebî süreç bağlamında en önemli olaylardan biri I. Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'dir. 21-22 Nisan 1934'te düzenlenen Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'nde devrim sonrası Kırgız Yazarlar Birliğine başkanlık etmeye başlayan Aalı Tokombayev "Kırgızstandın mazmunu sotsiyalisttik cana forması uluttuk adabiyatı ösüp cana çñnalıp catat (Kırgızistan'ın içeriği sosyalist şekli millî olan edebiyatı geliyor ve sağlamlıyor)" konulu bir bildiri sunmuştur (Ümötaliyev, 1976, s. 16). Tokombayev, bu bildiri de sosyalist realizm metodunu ve yazarlara düşen sorumlulukları değerlendirmiştir. Dolayısıyla bu bildiri, Kırgız çocuk edebiyatına ilişkin önemli adımlardan biridir.

1934 yılında Aalı Tokombayev'in *Bizdin Kitep* (Bizim Kitap) adlı şiir kitabı ise çocuk edebiyatı tarihinde ilk önemli çalışmaların başında gelmektedir. Her ne kadar asıl hünerini ortaya koyduğu şiirleri bunlar olmasa da 1940'lı yıllarda "Baldar Üçün (Çocuklar İçin)" adlı şiir kitabıyla Alıkul Osmonov da çocuk edebiyatına katkı sağlamıştır. Bu isimlerin ardından "Sayakatçı Bala (Gezgin Çocuk), Kanattuulardın Sırı (Kuşların Sırrı), Şarşe" gibi eserleri ile Kuseyin Esenkocoyev'i de zikretmek gerekir. Ayrıca, K. Bayalinov, T. Sıdıkbekov, S. Sasıkbayev (Muratov & İsakov 2012, s. 193-196), C. Bökönyavev, T. Şamşiyev, M. Alıbayev, Ö. Koñurbayev (Soroonov, 1987, s. 739-741) gibi yazarlar da çocuk edebiyatında eser veren isimlere örnek gösterilebilir. Bu yıllarda doğrudan çocuk edebiyatı örneği olmayıp yalnızca çocuklara ithaf edilmiş eserler de vardır. T. Sıdıkbekov'un "Akın Bülbül (Şair Bülbül)", T. Ümütölayev'in "Güldör Ölkösü (Çiçekler Ülkesi)", A. Toktomuşev'in "İrlar Cıynagı (Şiirler Antolojisi)" adlı eserler bahsedilene örnektir (Soroonov, 1987, s. 737).

⁶ Bu eserlerden bazıları için bk. (İrisov, 1972).

⁷ Bu konuya örnek olarak bk. (Temur, 2010; Temur, 2011; Çeribaş, 2012; Şimşek, 2018; Şimşek 2021).

1940'lı yıllarda ise II. Dünya Savaşı'ndan ötürü Kırgız çocuk şiirinde de savaş ve buna yönelik temalar görünse de esasen edebî verimlilik düşmüştür. Adı geçen isimler bu yıllarda eser vermiş ancak savaş, çocuk edebiyatının önünde bir engel teşkil etmiştir. Ancak bu yıllardan bağımsızlığa kadar komünizm ideolojisinin çocuk edebiyatına açıkça yansıtıldığı görülmektedir. Bu yıllarda da yazarlar çocuklara yönelik eserler vermeye teşvik edilmiştir. Savaş sonrası A. Osmonov'un "Baldar Üçün (Çocuklar İçin)", A. Toktomuşev'in "Caştın Tilegi (Gencin Dileği)", T. Ümötaliyev'in "Bizdin Cer (Bizim Yer)", T. Şamşiyev'in "İrda, Dostor (Şarkı Söyleyin, Dostlar)" gibi çeşitli şiir kitapları çıkar ve A. Tokombayev'in *Bizdin Kitep* (Bizim Kitap) adlı kitabı yeniden basılır (Sooronov, 1987, s. 746-747). 1950'li yıllarda çeşitli makalelerde Kırgız çocuk edebiyatının niteliği tartışılmış ve neticede Kırgız çocuk edebiyatında Bolşevik partisi ve Sovyet halkının önde gelen isimleri hakkında yazılan kitapların az olmasının çocuk edebiyatının gelişmesine engel olduğu fikrine varılmıştır (İnalöz, 2022, s. 18). Bundan ötürü 1950'li yıllarda çocuk edebiyatı çalışmaları hız kazanır. Kırgızistan Sovyet Yazarlar Birliği'nin 1950'deki 8. Kurultayı'nda "Leninçil Caş (Leninist Genç)", "Komsomolets Kirgizii (Kırgızistan Komsomol Üyesi)" ve "Kırgızstan Pioneri (Kırgızistan'ın Öncüsü)" gazetelerinde çocuk edebiyatı eserlerinin aralıksız yayımlanmasına karar verilmiştir. 1952'de ise "Caş Leninçi (Genç Leninci)" dergisi çıkarılmaya başlanır ve 1953'te "Mektep" matbaası kurulur. Muratov ve İsakov'a göre (2012, s.196) bu son zikredilen adımlar Kırgız çocuk edebiyatına ivme kazandırmıştır. Bu yıllarda A. Kızırov'un çocuklara ithaf ettiği şiirleri, İ. İsakov'un "Şarkıratma (Şelale)", "Cumgan Köz menen (Kapalı Göz ile)" gibi şiirleri; B. Sarnoyoyev'in "Dostoruma (Dostlarıma)", "Bala Mergen (Avcı Çocuk)", "Coken"; T. Baygabılov'un "Dostorum (Dostlarım)", "Baktıluu Caştar (Mutlu Gençler)" eserleri ve A. Belekov, E. Tursunov, A. Abakirov, S. Abdıkadırova, M. Abdılkasımova, M. Bularkiyeva, B. Karagulov, İ. Mansurov, M. Tursunaliyev gibi pek çok Kırgız yazarın çeşitli eserleri dikkat çekmektedir. Bu dönemde daha önce çocuk edebiyatında görülmeyen povest ve manzum hikâye gibi yeni edebî türler görünüm kazanmıştır (Tülögabılov, 1991, s. 210-212).

Kırgız çocuk edebiyatı 1960'lı yıllardan itibaren gelişim evresine girmiştir. Bu sürede 1969 yılında çocuk edebiyatı, 1972'de edebî eleştiri, 1982'de ise edebî dergilerin toplumsal yönü hakkında Sovyet Yazarlar Birliği'nin ileri sürdüğü fikirler ve aldığı kararlar çocuk edebiyatının bu gelişim evresini doğrudan etkilemiştir. Tülögabılov'a göre (1991, s. 229-233) bu yıllardan itibaren Sovyetler Birliği'nin politikaları doğrultusunda çocuk edebiyatında ulusal temalar işlenmiş ve Sovyet çocuğu imajı yaratılmıştır. Daha önceki yıllara nispeten daha çok nüshalı çok sayıda çocuk kitabı basılmıştır. Vatan sevgisi, dostluk, enternasyonalizm, Leninizm gibi temalar ele alınmıştır. Kırgız çocuk şiirinde bu dönemde A. Toktomuşev, T. Ümötaliyev, M. Cangaziyev, S. Eraliyev, T. Kocomberdiyev, T. Samudinov, B. Asanaliyev, K. Cunuşev gibi pek çok şair eser vermiştir. Bu dönem yazarları çocuklara, doğru eğitim vermeyi öncelmiş ve bu konuda A. Kızırov, B. Sarnogoyev, C. Cusuyev, C. Bekniyazov, E. İbrayev, R. Rıskulov, M. Tursunaliyev gibi isimler ise ayrıca katkı sunmuşlardır. Sonraki yıllarda ise bazı eserleri ile çocuk edebiyatına katkı sağlayan isimler olarak M. Gaparov, A. Rıskulov, K. Urmambetov, A. Akimaliyev, C. Mamıtov sıralanabilir. Bugün hâlâ hayatta olan A. Ömürkanov, A. Cakşılıkov gibi Kırgız şairleri de çocuk şiirleri ile de tanınmaktadırlar (Muratov & İsakov, 2012, 230). Bu şairler dışında bağımsızlık sonrası çocuk edebiyatında ürün vermeye devam eden isimlerin başında aynı zamanda yaptığı çocuk edebiyatı çevirileri ile B. Asanaliyev gelmektedir. Onun

yanı sıra S. Rısbayev, İ. Toktogulov (Muratov & İsakov, 2012, s. 250-260), T. Samudinov, K. Cunuşev, C. Abdıldayev, I. Kadırov, A. Akbarov (Kultayeva, 2012, s. 82-210) gibi isimler çocuk şiirine önemli katkılar sağlamıştır.

Sovyet İdeolojisi ve Kırgız Çocuk Şiiri

Kırgız çocuk şiiri başlangıç devrinden itibaren büyük ölçüde Marksizm ve Leninizmi açık biçimde ele alan eserlerden meydana gelmektedir. Bu sebeple çocuk şiirlerinde partinin, liderlerin, komünizmin, kolhoz yaşantısının, emek ve teknolojinin övüldüğü ve Sovyet sisteminin olumlu değerleri olarak idealize edildiği görülmektedir. Bu şiirler aracılığıyla özellikle okur olarak çocuk ve gençlere ideal Sovyet insanı imajı aktarılmıştır. Komünist bir nesil yaratmak ve yetiştirmek için şiir Sovyet rejiminin bir propaganda aracı olmuştur. Bu bağlamda öne çıkan temler üzerinden Sovyet ideolojisinin Kırgız çocuk şiirindeki yansımaları değerlendirilmiştir.

Parti ve Komünizm Övgüsü

Sovyet ideolojisinin eserlere yansımaları özellikle parti, parti liderleri ve parti ilkelerinin olumlanması şeklinde görülmektedir. Komünist partinin niteliklerinin, parti ilkelerinin ve amaçlarının anlatılması ve çocuklara parti insanı misyonunun yüklenmesi rejimin ana hedeflerinden biri olarak Kırgız çocuk şiirinin gündemini oluşturmuştur. Kırgız çocuk şiirinde Marksist ideolojiyi açık dille işleyen komünizm savunucusu Aalı Tokombayev, “Kimmin (Kimim?)” şiirinde vatan sevgisini, komünist partiye olan bağlılığını, Ekim Devrimini ele alarak ideal Sovyet insanının özelliklerini sıralar:

Menin atam,	Benim babam,
Kompartiye temirdey	Komünist parti demir gibi,
Men balapan	Ben ise çocuk,
Erikke çapkan erinbey,	Erik’i tokatlayan erinmeden,

(KBPA, 1987, s. 142-143).

Şiirde komünist partinin yılmaz bütünlüğü, gücü demire benzetilirken çocuk “erinmeyen”, “güçlü” birisi olarak nitelendirilir. Tokombayev’in bu benzetmesi sosyalist realizmin bir neticesidir. Nitekim şiirde oluşturulan bu imaj kuşkusuz ideal Sovyet çocuğu imajıdır. Komünist partinin bir çocuktan beklentisi azimli, çalışkan, güçlü ve dayanıklı olmasıdır.

1960’lı yıllardan itibaren şiirlerini yayımlamaya başlayan Nurpays Carınbay “Menin Atam Kommunist (Benim Babam Komünist)” şiirinde komünist babasına benzemek isteyen bir çocuğun hayallerini konu alır:

Çoñoygondo tolup küç,	Büyüdüğünde dolup güç,
Bütörömün tolgon iş,	Gerçekleştireceğim beklediğim işi,
Atakemdey köp bilgiç,	Babacığım gibi çok bilgiç,
Men da bolom kommunist!	Ben de olacağım komünist!

(KBPA, 1987, s. 378).

Şaire göre komünist babalar çocukları için fikirleri ve eylemleri ile birer örnektir. Dolayısıyla şiirde betimlenen çocuk Sovyet rejiminin beklentilerini karşılayacak şekilde ileride iyi bir komünist olmayı düşlemektedir. Tokombayev'in "Kimmin (Kimim?)" şiirinde güç, çalışkanlık ve azim ile idealleştirilen çocuk, Carkınbay'ın şiirinde de benzer şekilde nitelendirilir. Bu şekilde okura Sovyet devrinin çocukları atalarına benzer olarak "komünist" doğar ve "komünist" yetişir mesajı verilmektedir. Sovyetlerin yaratmak istediği yeni Sovyet insanının (homo Sovieticus) diğer bir özelliği vatana bağlılıktır. Bu sebeple komünizmin bu güçlü çocukları vatanına bağlı ve vatani için mücadele eden kişiler olarak tasvir edilir. İlk şiir kitabını 1930'lu yıllarda yayımlayan Moldogazı Tokobayev "Mekenim (Vatanım)" şiirinde vatan sevgisi temasını işlemiş ve "kıızıl tuu (kıızıl bayrak)", "partiyaçıl (partizan)" gibi kavramlarla o günkü vatan anlayışını ortaya koymuştur. Şiirde Tokobayev, kıızıl bayrak ve partisever Kırgız imajı çizmekte ve Sovyet övgüsü yapmaktadır:

Kızıl tuu biyik karmagan	Kızıl bayrağı kaldırıp
İristın ırın ırdagan	Talihin şarkısını söyleyen
Partiyaçıl elibiz,	Partisever halkız,
Bir-birin nazık sıylagan.	Birbirine nazıkçe saygı duyan.

(KBPA, 1987, s.152).

Kızıl bayrağın dalgalandıkça halka "baht"ı müjdelemesine ve bu halkın partiye olan bağlılığına dikkat çeken Tokombayev'e benzer olarak Coomart Bökönbayev'in "Tilek (Dilek)" şiirinde de kıızıl bayrak ülkenin ilerlemesine işaret olarak ele alınmıştır. Bu şiirde dünyada komünizme karşıt olarak faşizmin yergisinin yapıldığı görülmektedir. Sovyet insanını "kıızıl pehlivan" şeklinde niteleyen Bökönbayev, Sovyetlerin kıızıl bayrağını över. Bayrak onun için vatanın gücünü ispatlayan politik bir unsurdur:

Kızıl tuusu kılıkdap	Kızıl bayrağı süzülüp,
Dagı, dagı	Bir daha, bir daha
Cerdin cüzün bassa eken!	Yeryüzüne bassaydı!
Düynö cüzün	Dünya yüzüne
Kommunizm cendi dep,	Komünizm yendi diyerek,
Karı tarih,	Eski tarih,
Öz betine cazsa eken!	Kendi sayfasına yazsaydı!
Cazsa eken tarih,	Yazsaydı tarih,
Cazsa eken	Yazsaydı.

(KBPA, 1987, s.171).

Vatansever ideal Sovyet çocuğu, bayrağını seven, bayrağın önemini idrak etmiş kişilerdir. Bayrak ise göklerde dalgalanışı ile komünizmin sonsuzluğunu ve vatanın bütünlüğünü/bölünmezliğini sembolize etmektedir. Bundan ötürü bu tür şiirler aracılığıyla çocuklara vatan sevgisi, halk ve vatan kavramları anlatılmaktadır. Bu komünist ideolojinin ışığında oluşturulmuş yeni dünyanın tasviri ile çocuklara komünizm benimsetilmeye çalışılır.

Bu noktada komünizmin gücünün tarihe yazılarak gelecek kuşaklara örnek olmasını isteyen Coomart Bökönbayev “Uk, Cer Cüzü! (Dinle, Yeryüzü!)” şiirinde eski devrin yeni devir ile mukayeselerini yapmıştır. Sovyet edebiyatında eski-yeni mukayesesi yeninin halk arasındaki yerinin belirginleşmesine ve yeniye karşı pozitif bir algının oluşmasına hizmet etmektedir. Bu sebeple Bökönbayev bu şiirde yeni devri olumlamakta ve zafer vurgusu yapmaktadır. Şaire göre Kırgızları Bolşevikler ve Bolşevizm geliştirmiştir:

Ala-Toonu	Ala Dağını
Basıp catkan tumandan,	Basan dumandan,
Uk, cer cüzü,	Dinle, yeryüzü,
Bolşevikter sergitti!	Bolşevikler kurtardı!

(KBPA, 1987, s. 174).

Yukarıda alıntılanan mısralarda görüldüğü üzere ülkedeki yenileşme ve eğitim faaliyetlerini Bolşeviklere bağlayan şair, bu bilinci çocuklara kazandırmayı istemektedir. Bundan hareketle sosyalizmin halkın üzerindeki karanlığı ortadan kaldırdığını ifade eder. Sovyet dönemi Kırgız edebiyatının en çok roman yazan isimlerinden olan Nasirdin Baytemirov’un “Ukta, Balam (Uyu Oğlum)” şiiri de çocuk edebiyatına hâkim politik tahakküme iyi bir örnektir. Baytemirov bu şiirinde işçiyi, halkı ve sosyalizmi konu alır:

Çoñoygondo karaldım,	Büyüdüğünde çocuğum,
Baatırı bol zamandın.	Kahramanı ol zamanın.
Sotsialisttik ölköñün,	Sosyalist ülkenin,
Keregine caragın!...	İşine yara!

(KBPA, 1987, s. 218).

Yukarıda ele alınan bu sosyalist halk birbirine güçlü bağlarla bağlıdır. Dolayısıyla çocuk şiirinin ele aldığı diğer bir tema enternasyonalizmdir. Kubaniçbek Malikov, “Mekenim (Vatanım)” şiirinde Moskova’dan Ukrayna’ya, Pamir’den Alaya, Kafkasya’dan Sibirya’ya, Volga’ya kadar vatan sınırlarını çizer ve bunu bir zenginlik göstergesi olarak ifade eder. Ona göre SSCB “anne sütünü emdiği yerdir” (KBPA 1987, s. 178). Komünist parti ise onun için “yol gösterici” (KBPA, 1987, s. 178) niteliğindedir. Malikov’un “Kızıl Atçandar (Kızıl Askerler)” şiirinde de benzer bir tasvir söz konusudur. “Sovettik kızıl baatırday/attı kim minet? (Sovyet kızıl kahramanı gibi/ata kim binecek?)” (KBPA, 1987, s. 179) mısralarında görüldüğü üzere Sovyet kahramanı ifadesiyle o dönemki Sovyet insanını ifade eder ve bu kişilerin iyi at binen ve Sovyet ruhunu taşıyan kişiler olduğunu belirtir. “Bolşevik tapkan ık menen, önör üyrönüp... (Bolşevik’in bulduğu yöntem ile /iş öğrenip)” (KBPA, 1987, s. 179) diye devam ettiği şiirde, “kızıl atlılar/askerler düşmandan vatani koruyan, Bolşevik ruhunu taşıyan, güçlü ve korkusuz vatansever kişiler” olarak ele alınmıştır. Sooronbay Cusuyev’in “Çoñ Atam cana Men (Dedem ve Ben)” şiiri de enternasyonalizm temasında ele alınmıştır. Cusuyev şiirde “Belarus dos maydandaş (Belarus dost cepheadaş)” (KBPA, 1987, s. 270) diyerek halk dostluğuna ve halk dostluğunun önemine dikkat çeker.

Lider Kültü

Kırgız çocuk şiirinde ayrıca Lenin'e ve Stalin'e yapılan övgüler öne çıkmaktadır. Sovyet edebiyatlarının temel özelliklerinden biri parti liderlerinin yüceltilmesi ve bu liderlerin halka sunduğu hizmetlere dikkat çekilmesidir. Sovyet güdümünde eser veren Aalı Tokombayev'in pek çok şiiri bahsedilen övgüye örnek olarak verilebilir. Tokombayev'in Kırgız çocuk edebiyatının gelişim evresinde ilk önemli çalışma olarak nitelendirilebilecek ve 1934 yılında yayımladığı *Bizdin Kitep* (Bizim Kitap) adlı şiir kitabında çocuklara Leninizmi ve Stalinizmi aşladığı ve komünizmi bir çare olarak sunduğu görülmektedir. Sosyalist realizmin ilkeleri doğrultusunda kaleme aldığı "Kim Çarbaçıl" (Kim Çiftçi) başlıklı şiirinde bir yandan çiftçilerin emeğine dikkat çekerken diğer yandan Lenin ve Stalin'e övgüler ile komünizmin propagandasını yapar:

Lenin bizdin bababız,	Lenin bizim atamız,
Bizge taalay caratkan.	Bize mutluluk yaradan.
Stalin bizdin atabız.	Stalin bizim babamız.
Taalay berip baratkan.	Mutluluk vermekte olan.

(Tokombayev, 1949, s. 11).

Şair, Lenin ve Stalin devrini olumlar ve bu devrin benimsenmesi için gençliğe çeşitli telkinlerde bulunur. "Menin Tilegim" (Benim Dileğim) şiirinde:

Stalindin doorunda,	Stalin devrinde
Küçöp caştar güldögün!	Gençler güçlenin, gelişin!

(Tokombayev, 1949, s. 31).

şeklinde gençlere seslenen Tokombayev, dönemin ideolojik edebiyat anlayışını açıkça çocuk edebiyatına uygulamakta, çocuk edebiyatı aracılığıyla rejimi övmektedir. Nitekim sosyalistlere göre Lenin ve Stalin devri toplumsal kalkınmanın ve refahın devridir. Dolayısıyla bu devirde güçlenmek için gençlerin ellerine çeşitli fırsatların geçeceğine dair müjdelere verir ve bu fırsatları değerlendirmek gerektiğini vurgular. Bolşeviklerin Çarlık Rusya'ya nispeten halkı geliştirmeye ve iyileştirmeye yönelik politikası olduğunu betimleyen şair "Balalık" (Çocukluk) şiirinde de Stalin ve Lenin'in ışığında sonsuzluğa erişileceğini ifade eder:

Stalindey atanın,	Stalin gibi babanın,
Okuusuna kanalık.	Eğitimine razı olalım.
...	
Lenindin şamınday,	Lenin'in mumu gibi,
Öçpös bolup canalık.	Sönmez olup yanalım.

(Tokombayev, 1949, s. 29).

Yukarıda alıntılanan mısralarda Sovyet ideolojisinin çocuklardan başlayarak halka aşılması gerektiği düşüncesi açıkça görülmektedir. Çocuk edebiyatının pedagojik yönünden faydalanan merkezî otorite, yazarlara yüklediği toplum mühendisliği misyonunu bu alanda daha rahat ve etkili biçimde uygulamaktadır. Nitekim okur olarak çocukların Stalin ve Lenin'e dair saygısı,

sevgisi artacak ve çocuklar gelecekte sosyalizmin asıl yaşatıcısı olacaklardır. Bir bakıma edebiyat bu dönemde bütünüyle propagandanın aracı olmuştur. Duman'ın aktardığına göre (2016a, s. 35), Sovyetler Birliği'nin kurulması ile komünist sisteminin içerisine çocuklar da dahil edilmiş, 7-9 yaş aralığı *Oktyabrat*, 9-14 yaş aralığı *Pioner*, 14-28 yaş aralığı *Komsomol* adı verilen çocuk ve gençlik kollarına ayrılmıştır. Dolayısıyla bu sınıflandırma şiirlerde görülmekte ve çocukların aktif biçimde harekete katılmak istendiği anlaşılmaktadır. Aalı Tokombayev'in "Biz" şiirinde "özgür pioner" olarak betimlenen çocukların komünizmin yaşatıcısı olarak ifade edilmesi bahsedilenlere somut bir örnek teşkil etmektedir:

Bizder erkin pioner,	Biz özgür pionerler
Kelgin kurdaş koldu ber!	Haydi arkadaş elini ver
...	
Biz keleşek korgonu,	Biz geleceğin kalesiyiz,
Azır caşbiz ondogu.	Biz on yaşındaki genciz.
Bizdin küçkö tirkelgen,	Bizim gücümüze bağlanan,
Kommunizm bolmogu.	Komünizm olacak.
Cür, cür, caştar, turabız,	Haydi, haydi gençler kalkalım.
Kommunizm kurabız!	Komünizm kuralım!

(Tokombayev, 1949, s. 23).

Yukarıda alıntılanan şiirde görüldüğü üzere çocuklar geleceğin kurucusu ve komünizmin yıkılmaz kalesi olarak görülmektedir. Benzer bir tema Alıkul Osmonov'un "Pioner Kim" başlıklı şiirinde bulunmaktadır. Osmonov bu şiirde genç pionerin özelliklerini ortaya koyar:

Caş cetkinçek pioner	Genç pioner
Komsomoldun böbögü	Komsomolun bebeği.
Kiçi peyil, tartiptüü,	Alçak gönüllü, terbiyeli.
Tazalıktın örnögü.	Temizliğin örneği.

(Osmonov, 1964, s. 337).

Osmonov'un şiirinde genç neslin iyi erdemleri sıralansa da diğer yandan pioner ifadesinin kullanılması dahi ideolojinin yansımasını vermektedir. Sooronbey Cusuyev'in "Coluguu (Buluşma)" şiirinde ise "Pionerler lagerden/Kelişti da aşığıp" (Pionerler kamplardan/Geldiler aceleyle) (KBPA, 1987, s. 272) şeklinde bahsedilirken İsabek İsakov'un "Kanat Carat Sen Dağı (Sen de Kanat Yarat)" şiirinde de şairin pioner çocuk ile ak kuğuları konuşturması dikkat çeker (KBPA, 1987, s. 335). Şatman Sadıbakasov da "Sen Komsomol" şiiriyle komsomolların önemine işaret eder ve komsomoldan "dañkın uluu (şöhretin büyük)" (CK, 1957, s. 102) diye bahseder.

İlk şiirini 1930'da yayımlayan Abdırasul Toktomuşev'in "Tilekke Lenin Cetkirdi (Dileği Lenin Gerçekleştirdi)" şiirinde Toktomuşev'in Lenin ve fikirlerini açık olarak desteklediği görülmektedir. Şiire "Uluu atabız Lenin (Yüce Atamız Lenin)" diye başlayan şair, şiirde Lenin'in sözlerini, fikirlerini kendine rehber edindiğini ifade ederek "gençlerin dileğini gerçekleştiren" kişi olarak Lenin'i işaret eder:

Lenin atam süylögön	Lenin atamın bıraktığı
Osuyatın üyrönöm.	Vasiyeti öğreniyorum.
Bizge bergen baktımı	Bize yaşattığı bahtı/devri
Teñeştirem kün menen	Denk tutuyorum güneş ile.

(KBPA, 1987, s. 191).

Lenin'in Bolşevik Devrimi ile birlikte Sovyet halklarına bıraktığı mirası, başlattığı yenilikleri bir mutluluk zamanı olarak nitelendiren şair, "kün" ve "bakıt" kelimeleri ile Lenin'in yaşadığı devri ve sonraki nesle bıraktığı ilkelerini vurgular. Şair Toktomuşev'in "Caştın Tilegi (Gencin Dileği)" şiirinde büyüdüğüde babasıyla Moskova'ya gitme hayalini kurması da bu anlamda yukarıda verilen şiir ile aynı fikirle oluşturulduğunu ortaya koyar. Esengul İbrayev'in "Lenin dep Cazabız (Lenin diye Yazarız)" şiirinde de Lenin yukarıda verilen örneklere benzer biçimde aydınlığı sembolize eden kavramlarla ilişkilendirilir:

Aydın appak betine	Aydın apak yüzüne
Lenin dep cazabız	Lenin diye yazarız.

(KBPA, 1987, s. 347).

Görüldüğü gibi Lenin bazı şiirlerde ay, bazı şiirlerde ise güneş ile nitelendirilir ve refah, barış ve mutluluk sembolü olduğu vurgulanır. Midin Elebayev'in "Çoñ Atañar Süylöyt (Dedeleriniz Konuşacak)" şiirinde de Leninizm ideolojisi işlenmektedir. Şiirde eski-yeni devir mukayyesi Lenin'in kazandırdığı değerler üzerinden verilmiştir. Lenin'in yaşadığı devri kendi gözünden çocuklara tasvir etmiştir:

Oktyabr kündöründö	Ekim Devrimi günlerinde
Koluma kural karmadım.	Elime silah aldım.
Lenindin özün	Lenin kendisini
Közüm menen körtüp kalgamın.	Gözlerim ile gördüm
Silerge az-az bayandayın	Sizlere biraz biraz anlatayım
Uşul bolsun cardamım.	Bu olsun yardımım.
Uşul künü	O gün
Lenin "alga!" dep kolun sundu	Lenin "ileri!" diyerek elini uzattı.

(KBPA, 1987, s. 226).

Yukarıda alıntılanan şiirde Ekim Devrimi'ni ve o günlerde yaşananları ele alan şair, geçmişin bir şahidi olarak yeni nesile o günleri anlatmayı kendine bir görev edinmiştir. Şiirde Lenin'in ağzından dökülen "ileriye" sözlerini özellikle vurgulaması ise önemlidir. Nitekim sosyalist şairler, Lenin'in halka sunduğu bu yeni devri bir ilerleme olarak nitelendirirler. Şiirin devamında, yeni devri yeni nesillere miras olarak betimleyen şair, gençleri "halkın faydası" için hizmet etmekle görevlendirir. Bu görevi yerine getirecek olan nesille gurur duyacağını ifade ederken diğer yandan bu devrin refahını geçmişte anlatılan bir "masal"a benzetmektedir. Lenin devrini ise bir aya benzetir. Benzer bir anlatım Nurkamal Cetikaşkayeva'nın "Bizdin Zaman" şiirinde de görülmektedir. Şair, "bizdin ömür-gül ömür/kün nurunda caynagan (bizim hayatımız

çiçek gibi/güneş ışığında açılan” diyerek komünist parti döneminin güneş gibi aydınlık olduğunu belirtir. Bu dönemi ifade etmek adına “kün ve gül” metaforlarını kullanır. Her ikisi de Lenin’e işaret etmektedir. Şairin bu şiiri açık bir propaganda örneğidir:

Alga, alga, aldığa,	İlerle, ilerle, ileriye,
Lenin tuusun kötörüp.	Leninin bayrağını kaldırıp.
Ildam, ıldam toktoboy	Hızla, hızla durmadan
Kommunizmge ötölük.	Komünizme geçelim.

(KBPA, 1987, s. 232).

Şiirin devamında komünizm ışığı ile yükselecek ve gelişecek halkın müjdesi verilmektedir. Şairin “Cetkinçegim” şiirinde de “aldey, aldey, aldey, ey!” diye seslendiği çocuklara “SSSR’nin balası” (KBPA, 1987, s. 233) diye hitap ettiği görülmektedir.

Kırgız çocuk şiirinin en önemli isimlerinden olan Musa Cangaziyev de “Neberesibiz Lenindin (Lenin’in Torunlarıyız)” şiirinde parti propagandası yapmakta ve “Kommunizmdin kızıl tuusun/bütkül düynö karmasın (Komünizmin kızıl bayrağını/ bütün dünya kaldırsın” (KBPA, 1987, s. 253) mısralarında görüldüğü üzere komünizmin dünya için tek yönetim şekli olduğunu belirtmektedir. Şair Cangaziyev, partinin verdiği görevi üstlenmiş ve çocuk edebiyatı üzerinden bu propagandayı açıkça uygulamıştır:

Emgegibiz, tilegibiz,	Emëgimiz, dilegimiz,
Partiyanın işi üçün.	Partinin işi için.
Bizdin eldin erdikteri	Bizim halkın yiğitliğı
Tañ kaltırğan cer cüzün	Şaşırtır yer yüzünü.

(KBPA, 1987, s. 252).

Parti için hayatını adayan halkın kahramanlığı tüm dünyayı hayrette bırakır diyen şair “Tınçtık ırın ırdaybız (Barış Şarkısını Söyleriz)” başlıklı şiirinde ise Lenin’i bu halka özgürlüğü getiren bir lider olduğunu ifade eder. Yüce yol olarak nitelediği Leninizm şiirin ana temasını oluşturmaktadır:

Mektepte okup üyrönöbüz	Okulda okuyarak öğreniyoruz
Uluu Lenin ömürün.	Yüce Lenin’in hayatını.
Tınçtık üçün, cumşap küçün	Barış için, harcayıp gücünü
Koygon bütkül köñülün.	Koyup tüm gönlünü.

(KBPA, 1987, s. 254).

Çocuklara okullarda Lenin’in hayatının öğretildiğini, halkın refaha erişmesi adına gönlüyle tüm gücünü halka adadığını ifade eden şair, bu şiiri yoluyla barışın Lenin’in sayesinde geldiğini halka aktarır. İlk toplu şiirleri *Balalık* (Çocukluk) adıyla 1950’de yayımlanan Musa Cangaziyev, bu kitabında yer alan aşağıdaki şiirinde, komünist bir yazar ve pioner olduğundan nasıl gurur duyduğunu ifade eder:

Baldarga deym baylıgımdı.	Çocuklara anlatıyorum zenginliğimi.
Baldar üçün ubaram.	Çocuklar için gayretim.

Kommunistmin cazuuçumun,
Pionermin! Kubanam.

Komünistim, yazarım,
Pionerim! Gurur duyuyorum.

(Sulaymanov, 1990, s. 677).

50’li yılları takiben sosyalist içerikli çocuk şiirleri yazmaya devam eden Cangaziyev’in bu eserleri içerisinde özellikle Lenin’e duyduğu minnet ve Lenin övgüsü geniş yer tutmaktadır. “Biz Neberesi Lenindin (Biz Torunuyuz Leninin)”, “İlip Koydu Üyünö (Astı Evine)”, “Kızıl Ayantta (Kızıl Meydanda)”, “Baktıluu Balalık (Mutlu Çocukluk)” bu şiirlere örnek olarak verilebilir (Sulaymanov, 1990, s. 681). Bu şiirlerinden birinde:

Lenin	Lenin,
Akıldın küzgüsü,	Aklın aynası
İlimdin küçtüüsü,	İlimde en güçlüsü,
Elimdin baktısı,	Halkımın bahtı,
Mekendin sakçısı!	Vatanın koruyucusu!

(Sulaymanov, 1990, s. 681).

Yukarıda alıntılanan şiirlerde görüldüğü gibi yazar sosyalist devrin özelliklerini Lenin üzerinden ifade etmektedir ve Leninizm ülküsünü betimlemektedir. Benzer şekilde Abziy Kıdırov da “Lenin” başlıklı şiirinde Lenin’i atası olarak nitelendirir. Ona göre Lenin halkın bayrağıdır, halk için çalışmıştır (KBPA, 1987, s. 294). Kıdırov bundan başka pek çok şiirinde de Sovyet ideolojisine dair temaları ele almıştır. Bu noktada Duman (2019, s. 296), Türk kültürünün ortak miraslarından olan Nevruz’un kutlanması gibi Kıdırov’un 1 Mayıs İşçi Bayramı’na ithafen şiir yazdığına dikkat çekmektedir. Şair bu şiirde mayıs ayını bir kıza benzetir ve güzel bir kadında bulunan özellikleri mayısa atfeder. “Uldarı bizbiz İliçtin (Oğulları biziz İliç’in)” (Duman, 2019, s. 294) diyerek Lenin’e ve sosyalizme dair değerleri ele alır. Ünlü Kırgız şairi Colon Mamıtov da “Mugalim (Öğretmen)” şiirinde eğitim ve özgürlük teması işlenmiş ve bu noktada Lenin’den de bahsetmiştir:

Erksiz elge taratkan	Özgür olmayan halka yayılmış
Erkindik nur, otunan.	Özgürlük ışığı, ateşi
Uluu Lenin özü da	Yüce Lenin’in kendisi de
Mugalimden okugan	Öğretmenden öğrenmiş.

(KBPA, 1987, s. 402).

Mamıtov’dan alıntılanan bu şiirde her ne kadar Lenin’in halka özgürlüğü getirdiği ifade edilse de şiirde asıl olarak vurgulanan yukarıda verilen şiirlerden biraz daha farklıdır. Şair, Yüce Lenin’in de bir öğretmeni olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla yazar, büyük tarih iyi bir eğitimden geçerek yazılır mesajını halka ulaştırır ve öğretmenlere ayrı bir önem atfeder. Mamıtov, Lenin’in halka ulaştırdığı ilkeleri ve onda var olan bu zihniyeti, fikri zemini onda oluşturan bir öğretmenin varlığına işaret etmektedir.

Emeğin Övgüsü ve Kolhoz Yaşantısı

Kırgız çocuk şiirinde parti liderlerinin övgüsünün yanı sıra emek övgüsü ve işçilerin çalışkanlığı, çektikleri sıkıntılar dile getirilir. Sosyalist realizmin kurucularından olan Maksim

Gorki'nin (1989, s. 217) “Çocuklara, insanın çağların karanlığından nasıl ortaya çıktığını anlatmalı, insanı emek süreçlerinin doğuşundaki yarım bilinçli haliyle göstermeliyiz.” cümlelerinde görüldüğü gibi ideolojinin benimsetilmesi adına yalnızca yetişkinler için değil çocuklar için dahi bir politika yürütülmüştür. Gorki, SSCB'deki kolektif emeğin önemine ve bu kolektif şuurun ülkeyi ne derecede geliştirdiğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla çocukların eğitiminde Marx'ın öğretilerine de yer verilmesinin ayrıca önemli olduğunu ifade eden Gorki'nin bu fikri Kırgız çocuk edebiyatında da açıkça işlenmektedir. Sovyet Rusya'nın özel mülkiyeti ortadan kaldırma ve kolektif bir mülkiyete geçiş süreci olarak ifade edilebilecek olan kolhoz sistemi çocuk şiirlerinde önde gelen temalardan biri olmuştur. Sovyet edebiyatının ilkelerinden biri kolektif hayat ve buna bağlı olarak kolhoz/sovhozlarda halkın bir aile olarak mutlu biçimde yaşamasıdır (Miller, 1980, s. 55). Nitekim kolhozlaştırma sosyalist toplum oluşturmanın ilk adımıdır (Güngör, 2013, s. 227). 1921'de kurulan kolhoz ve sovhozlar, bu kolhozların işleyişi, kolhozlarda çalışan işçilerin özverileri, kolhozun verimliliği ve bu süreçte ortaya çıkan emek sosyalizmin halka benimsetilmesi adına Kırgız çocuk şiirlerinde de ele alınmıştır. Duman ve Yakar Abziy Kıdırov hakkındaki makalelerinde, çocuk şiirlerinde Sovyet ideolojisini açıkça işlediğini belirttikleri (2019, s. 286-296) Abziy Kıdırov'un kolhoz sistemini anlattığı “Bizdin Başkarma⁸ (Bizim Başkan)” şiirini bu konuya örnek vermek mümkündür:

Kolhoz bolup oynooogo,	Kolhoz olarak oynamaya,
Kolhoz toyun toyloogo,	Kolhoz düğününe katılmaya,
Koyboy kımız akçıldan,	Beyazımsı kımızı bırakmadan,
Alıp keldik ar kıl daam	Getirdik her türlü lezzet
Keñ arıkka cıynaldık,	Geniş arka toplandık,
Kelişalbay kıynaldık.	Anlaşmada zorlandık.
Başkarmaga şayladık	Yöneticiyi seçtik
Emgekke bel bayladık.	Emeğe/çalışmaya hazırlandık.

(Kıdırov, 1981, s. 33-34).

Musa Cangaziyev'in “Emgek Mayramı (Emek Bayramı)” şiiri de benzer bir temada ele alınmıştır. Şiirde şair kolhoz yaşantısının verimliliğini ve kolhozlarda çalışanların bu hayattan memnuniyetini vurgular. Nitekim şiirdeki kutlama temi şairin halka Sovyet sistemini benimsetme ve sistemin hayata geçirdiği tüm mekanizmalara halkı yakınlaştırma amacını taşır. Baytemir Asanaliyev'in “Kesibim (Mesleğim)” şiirinde de kolhoz yaşantısı ele alınmıştır. Şair şiirde Sovyet gençlerinin annelerinin ve babalarının izinden giderek kendini Sovyetlere adadığını ve kolhozculuk mesleğini seçtiğini belirtir. Sovyet çocukları küçük yaştan itibaren hayvan güderek emeğe destek vermiştir:

Kolhoz bolup üyüm, turagım,	Kolhoz evim, durağım,
Kolhozdo öttü güldöy kuragım.	Kolhozda geçti çiçek gibi çağım.
Al cerde iştep erte çaşımdan,	Orada çalışıp küçük yaşımdan beri,
Ata-enemdin colun uladım.	Anne babamın yolunu sürdürdüm.

⁸ Kolhoz Başkanı.

Kolhozçuluk tapkan kesibim,	Kolhozculuk mesleğim,
Kolhozduku tatkan keşigim.	Kolhozdakilerin yediğim yemek
Kozu bagıp, muzoo kaytarıp,	Kuzu bakıp, buzağı güdüp,
Kolhozdo açkam emgek eşiğin	Kolhozda açtım emek eşiğini.

(KBPA, 1987, s. 441).

Nitekim bu kolhoz sistemi Marksist ideolojinin bir uzantısıdır ve halka refahı getirmeyi amaçladığı düşünülmektedir (Şener, 2020, s. 93). Dolayısıyla küçük yaştan itibaren bu sistemin içerisinde yer alan veya yer almayı düşleyen çocuk imajı sosyalizmin halk arasında yerleşmesine açıkça hizmet etse de esas gerçeklik dile getirilmemektedir. Bunun dışında Sovyet rejiminin öne çıkardığı bu emek yalnızca çiftçilik veya hayvan bakımı olarak düşünülmemelidir. Aynı zamanda emekle kastedilen kişinin parti uğruna gösterdiği çabadır. Bu çaba parti uğruna hayatla ve türlü zorluklarla mücadele etme biçimidir. Bu anlamda çocuk şiirlerinde bu emeğin ve şuurun aktarıldığı görülmektedir. Aal Tokombayev'in *Bizdin Kitep* (Bizim Kitap) adlı şiir kitabında yer alan "Bizdin Eki Zakon" (Bizim İki Kuralımız) şiirinde Ekim devriminin çocuklarının görevleri sıralanmıştır:

Eñ birinçi zakonubuz,	İlk kuralımız,
Pionerge kol kabış.	Pionerlere arka çıkmak.
Komsomolgo cardam kılış,	Komsomola yardım etmek,
Alardan biz col alış.	Onlardan yol teslim almak.

(Tokombayev, 1949, s. 23).

Aynı şiirde çocuklar emeğe hizmet eden kişiler olarak betimlenmiştir ve bu yönleri ile devrimin yardımcıları olarak öne çıkarılmıştır:

Kompartiya ababız,	Komünist parti amcamız,
Biz cardamçı balañız!	Biz senin yardımcı çocuğunuz!
Cumuşçuga cardamçı,	İşçilerin yardımcısı,
Biz oktyabr baldarı	Biz Ekimin evlatları,
Dıykandarga küç bergen	Çiftçilerin gücüne güç katan,
Biz küröştün kandarı.	Biz mücadelenin kanları.

(Tokombayev, 1949, s. 23).

Yukarıda alıntılanan şiirlerde çocuklar sosyalist mücadelenin kahramanları ve Komünist Parti'nin en büyük destekçisi olarak nitelendirilir. Sooronbay Cusuyev "Malçılardın Mayramı (Çobanların Bayramı)" (KBPA 1987, s. 273) şiirinde de çocuklara emeğin övgüsünü yapar. Esengul İbrayev "Zor Bakıt (Büyük Mutluluk)" şiirinde kızıl bayrağı, emeği ve Lenin'i över:

Gerbdegi orok-balka da	Armadaki orak ile çekiç de
Nelikten bekem aykaşkan?	Neden sımsıkı, iç içe girmiş?
Sebebi dıykan, cumuşçu,	Sebebi çiftçi, işçi,
Burcuylar menen çaykaşkan	Burjuva ile çarpışan

(KBPA, 1987, s. 346).

Armadaki orak ve çekiğin çiftçi ve işçiler ile olan bağlantısına değinen İbrayev, şiirin genelinde Lenin'i överken aynı zamanda emeğin bu süreçteki önemine dikkat çeker.

II. Dünya Savaşı ve Sovyet Vatanı

“Lenin’in torunları, Stalin’in çocukları” (Cangaziyev, 1952, s. 8) şeklinde bir çocuk imajı çizilen Kırgız çocuk şiirlerinde işlenen diğer bir tema II. Dünya Savaşı’dır. Bu dönemde kaleme alınan çoğu eserde Sovyet zaferi yeni bir mitos gibi ele alınmıştır. Dolayısıyla vatan kavramı çoğu şairin şiirinde “Sovyetler” ile karşılık bulur. Savaş temasıyla birlikte Sovyet vatanını ve Sovyet vatandaşını konu edinen eserler verilmiştir. Savaşın zorlu dönemlerinde halkın verdiği destek, zafere olan inanç ve vatan sevgisi II. Dünya Savaşı’na ilişkin ele alınan temalardandır. K. Artıkbayev’in de ifade ettiği gibi (2013, s. 671) II. Dünya Savaşı yılları Kırgız edebiyatına başka bir sayfa açmıştır. Faşizme karşı mücadele etmede önemli rol oynayan Sovyet halkının ideolojik, sosyal ve manevî birliği edebiyatın her alanının konusu olmuştur. Artıkbayev (2013, s. 165) bu dönemde edebiyat, medya, radyo ve televizyonun da savaşa destek veren organlardan olduğunu belirtir. Bu bağlamda Kırgız çocuk şiirinde de Sovyet vatanı vurgusu ve savaş teması ele alınmıştır. Tokuş Camankulov’un “Moskvam (Moskovam)” şiirinde vatan temi Sovyetler Birliği ile özdeşleşir:

Moskvam, Moskvam,	Moskovam, Moskovam,
Kanday sonun karasam.	Baktığımda ne kadar güzelsin.
Bakit alıp özündön	Senden mutluluk alıyorum,
Kommunizmge baratam.	Kommünizme varıyorum.

(CK, 1957, s. 18).

Camankulov’un bu mısraları şiire parti propagandasının yansıdığı göstergesidir. Sovyetler Birliği’nin, özellikle Stalin’in amacı tüm kültürel kimliklerin eridiği Sovyet kimliği yaratmak olmuştur (Temur, 2010, s. 223). Bu amaçla kahraman ve vatansever yeni Sovyet insanı inşa edilmek istenir. Sovyet insanı Büyük Vatan Savaşı’nın Sovyet halklarına adalet ve özgürlük getireceğine inanan ve vatanseverlik duygusuyla dolup taşan kişilerdir (Altımışova, 2016, s. 161). Şiirde Moskova’yı “ana vatanı” olarak nitelendiren şairin Moskova’dan ilham ve mutluluk alarak komünizmi gerçekleştirdiğini ifade etmesi dönemin edebiyat-politika ilişkisine iyi örneklerden biridir.

Dubana Cunosov’un “Sovettik Armiya (Sovyet Ordusu)” şiirinde de benzer şekilde büyük ve güçlü Sovyet halkı vurgusu yer alır. Sovyet kahramanlığının öne çıktığı şiirde şair “...düşman ötpös biyik çep (düşman geçmez büyük kale)” (CK, 1957, s. 50) sözleri ile Sovyet halklarının ve vatanının diğer milletlere istinaden güçlü, korkusuz ve ele geçirilemez olduğuna

dikkat çeker. Bu bağlamda Sovyet ordusunun varlığını bir övünç kaynağı olarak gözler önüne serer:

Tıncılık için küröşkön	Barış için savaşan
Kan ayabay cüröktön	Kanını feda eden yürekten
Baatır bizdin Armiya,	Kahraman bizim Ordu,
Eç cıgılbas küröştön.	Hiç yenilmez güreşte.
Elim bergen tarbiya,	Halkımın verdiği terbiye,
Eç ceñilbes Armiya.	Hiç yenilmez Ordu.

(CK, 1957, s. 51).

Şiirde belirtilen “yenilmezlik”, Sovyetlere atfedilen bir özellik olarak sistemin halk üzerinde yaratmak istediği olumlu imajı destekler niteliktedir. Nitekim sosyalizm insanlığa yapay bir cennet vaatlemiştir. Bu şiirle zafere ve Sovyet ordusuna olan inanç güçlendirilmek istenmiş, genç nesle millet olma bilinci aşılanmıştır. Saparbek Mambetov’un “Partiyani Süyöbüz (Partiyi Seviyoruz)” şiirindeki “...biz dostorbuz acıragıs (...biz dostlarınız bölünemeyen)” (CK, 1957, s. 77) şeklindeki mısrasında görüldüğü üzere bu bilincin aşılandığı yeni nesil, Sovyet halklarını oluşturur ve bu halklar birbirinden ayıramaz bir bütünü parçalarıdır. Edebiyat da sistemin bu tahakkümlerini konu edinerek propaganda aracı olmuştur.

Savaş döneminde Sovyet edebiyatının en önemli konusu ve gündemi savaştır. Hatta Temirkul Ümötaliyev, Raykan Şükürbekov, Uzakbay Abdukaimov gibi pek çok Kırgız yazar ve şairleri cepheye gitmiş ve savaşa destek vermiştir (Altımoşova, 2016, s. 173). Bu desteği kalemleri ile de devam ettiren şair ve yazarların yukarıda verilen örneklerde de görüleceği üzere benzer şekilde çocuk şiirinde de savaş temasını işledikleri görülmektedir. Nitekim Sovyet devrinde Kırgız çocuk şiiri, edebiyatın diğer alanlarında olduğu gibi sosyalist rejimin ve sosyalizmin etkisi altında kalmış ve sözcülüğünü yapmıştır.

Sovyet Teknolojisi

Sovyet dönemi edebî eserlerinin önemli temalarından biri Sovyetlerle birlikte sosyal hayatta yer edinen teknolojik alet ve araçlardır (Şimşek, 2018, s.452). Yerleşik hayata geç bir tarihte geçiş yapan Kırgızlar, Sovyetler Birliği döneminde iş gücünü traktör başta olmak üzere çeşitli alet ve araçların yardımıyla sağlamaktadır. Bu bakımdan Sovyet edebî anlayışı hem emeğe hem de bu yeni gelişmelere dikkat çeker. Çocuk edebiyatında dahi bu temanın işlenmiş olması Sovyet estetiğinin küçükten büyüğe her okur kitlesine hitap ettiğinin somut bir delilidir. Kırgız çocuk şairlerinden Aalı Tokombayev, “Traktor (Traktör)” şiirinde emeğin övgüsünü yapmaktadır ve traktör ile birlikte işçilerin hayata mutluluğu, bereketi getirdiğini ifade etmektedir. Şair, adı zikredilen şiiri ile emek ve mutluluk arasındaki ilişkiyi öne çıkarmaktadır:

Bul traktor dan beret	Bu traktör tahıl veriyor,
Kara cerge can beret	Kara toprağa can veriyor.
Küzdö buuday ırgalat,	Güzün buğday savrulur,
Buuday küüsü ırdalat.	Buğdayın ezgisi duyulur,

Biz da koşo ırdaybız,
Emgek menen cırgaybız.

Biz de onunla söylüyoruz,
Emek ile neşeleniyoruz.

Emekteşter kelgile
İşke cardam bergile.

Emektaşlar gelin,
İşe yardım edin.

(KBPA, 1987, s. 140).

Şaire göre emeğe verilen katkı ile hayat şenlenir, topraktan alınan verim artar ve bu şekilde insan yaşamı daha iyiye gider. Buğdayın ezgisine ortak olan emekçilerin şarkısı bir anlamda sosyalizmin ilkeleridir. Nitekim verilen her örnekte ortak netice çocukları bilinçlendirmek ve onları emeğe dair teşvik etmektir. Bu sebeple Tokombayev gibi pek çok şair traktöre ve emeğe dikkat çekmiştir. 20. yüzyıl Kırgız yaşantısında yeni yer edinen bu unsurlar traktör ile sınırlı değildir. Bunun dışında araba da şairlerin öne çıkardığı diğer bir araçtır. Kapar Abdurakmanov “Ey Maşına Maşına! (Ey Araba Araba!)” şiirinde “Ey maşına, maşına!/ Özümdü da ala bar (Ey araba, araba!/ Beni de götürüver)” (CK⁹, 1957, 15) şeklinde arabaya seslenir ve hareket ve devamlılık üzerinden arabanın mahiyetine dikkat çeker. Tokuş Aytıkeyev’in pek çok şiiri de bu dönemdeki taşıtlarla ilişkilidir. Şairin bu konuda “Mototsikl (Motosiklet)”, “Velosiped (Bisiklet)”, “Trolleybus (Trolleybus)” “Parahod (Vapur)” başlıklı şiirleri örnek olarak verilebilir. Adı geçen taşıtların insan hayatındaki önemine dikkat çeken Aytıkeyev, bu taşıtlardan vapur için “...el kubanıp cıyılal (halk sevinip yığılır)” (CK, 1957, s. 25) diyerek vapurdan halkı gururlandıran bir taşıt olarak bahseder. Nitekim diğer taşıtlar için de benzer bir anlatım ortaya koymaktadır. Bu taşıtların şiire konu edilmesi o dönemde herkesin ilgiyle kullandığı ve insan hayatını kolaylaştıran taşıtlar olmalarından kaynaklandığı gibi esasen o dönem teknolojisinin sosyalist rejimin hayata bir getirisi olduğunun göstergesidir. İsabek İsakov’un da “Samosval (Kamyon)”, “Buldozyer (Buldozer)” başlıklı şiirleri benzer amaçla yazılmıştır. Şair “Samosval (Kamyon)” şiirinde kolhozu ve emeği öne çıkarır:

Bizdin kolhoz uşunday
Tehnikası bir dalay

Bizim kolhoz böyledir
Teknolojisi pek çoktur

...

(CK, 1957, s. 53).

Kolhozun gelişmelerinden biri olarak ifade edilen kamyon ve türevi taşıtlar, Sovyet rejiminin bir parçasıdır ve emek ile özdeşleştirilmiştir. Nazarkul Karagulov’un “Samolyot (Uçak)” başlıklı şiirinde de uçaktan kuşların dahi yetişemeyeceği bir taşıt olarak bahsedilir. İsenbay Mansırov’un “Parovoz (Buharlı Lokomotif)” şiiri de insan için önemli başka bir taşıta dikkat çeker. Aalı Tokombayev’in aynı adlı şiiri de benzer amaçla kaleme alınmıştır. Sanayi Devrimi’nin başat sembollerinden olan lokomotif hem ticaret hem de ulaşım için o dönemde dikkat çekici yere sahip olmasıyla Sovyetlerin sosyal hayata yaptığı bir katkı olarak öne çıkarılır.

⁹ Caş Tilek.

Sovyet dönemi teknik gelişmeleri çocuk şiirinin temel temalarında. Kuşkusuz bu bilimsel gelişmelerle birlikte uzay ve uzaya çıkma konulu şiirler de bu dönem şiirleri arasında öne çıkmaktadır. Aalı Tokombayev'in "Kosmoska Col Açıldı (Uzaya Yol Açıldı)", İsabek İsakov'un "Ayga Uçam (Aya Uçacağım)" şiirleri bu fikrin somut örnekleridir. İsakov adı geçen şiirinde okurlarına ay, yıldız, Mars ve yeryüzü üzerinden yeni bir dünya fikri sunar (1961, s. 48-65). Dubana Cunusov "Kıyalım (Kıyalım)" şiiriyle Ay'a ve Mars'a uçma fikrini işler. Benzer şekilde Musa Cangaziyev'in "Marstan Kızdar Gül Teret (Kızlar Marstan Çiçek Deriyor)" şiiri de Sovyetler ve teknolojik gelişmeler arasında kurulan ilişkinin somut bir örneğidir:

Moskovaga salam aytıp,	Moskovaya selam söyleyip,
Cıldızdardan el kelet.	Yıldızlardan halk geliyor.
Akıl cetip, ilim ösüp	Aklı yeterek, ilmi gelişerek
Marstan kızdar gül teret.	Kızlar Marstan çiçek deriyor.

(Cangaziyev, 1952, s. 11).

Dünyanın ve yaşamın sırrına ulaşmayı hedefleyen şairler bu sırta Sovyet devrinde yaşanan bilimsel gelişmelerle erişildiği fikrini gelecek kuşaklara aktarırlar. Yukarıda alıntılanan şiirde de görüldüğü üzere bilim dünyasının kapılarının Moskova aracılığıyla açıldığı düşüncesi okura sunulmaktadır. Şimşek'in de belirttiği gibi (2018, s. 454) Sovyetler Birliği bu şiirler yoluyla teknolojik üstünlüğünü dünyaya göstermek ve Sovyet halklarının rejime güven duymasını sağlamak amacıyla teknolojik aygıt ve meseleleri propaganda aracı olarak kullanmıştır. Bu bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yanı sıra haberleşme araçları da şiirlere konu olmuştur. Cusupbek Kubanıçov'un "Poçtalyon (Postacı)" şiiri buna bir örnektir. Sovyet devri önde gelen haberleşme araçlarından olan posta ve bu haberleşmeyi sağlayan kişiler olarak postacı sosyal hayatın önemli bir parçasıdır. Bu yönüyle postacıların önemine dikkat çekilmiştir.

Din

Sosyalizmin ilkelerinin açmlanarak halkı sosyalist yaşama özendirme ve bu yaşamı benimsetme Sovyet edebiyatının temel özelliklerinden biridir. Bununla birlikte yazarlar eserlerinde sosyalizmin karşıt unsurlarına da dikkat çekerek ideal bir dünya tasavvur etmiştir. Bahsedilenin belirgin bir örneği "din" sorunsalında görülmektedir. Din, bu karşıt unsurların başında gelmektedir. Nitekim inanç veya din, kültürün önemli öğelerinden olup bir aidiyet göstergesidir (Kösoğlu, 1995, s.93). Bu yönüyle dinin edebî eserlerdeki varlığı millî şuuru aşlamayı veya "Biz" kimliğini korumayı sağlamaktadır. Ancak dini bir afyon olarak gören ve bu sebeple reddeden Sovyet rejimi için bir propaganda aracı olarak kullanılan edebî eserlerde İslam karşıtı/din karşıtı bir kara propaganda söz konusudur (Kınacı 2015, s. 142). Bu dönemde folklor ürünlerinde ateizm unsurlarının yer alması gözetilmiş, dinî içerikli folklor ürünlerinin yayımlanmasına izin verilmemiştir (Şimşek, 2018, s. 450). Modern edebiyat ürünleri de ateizm propagandası için kullanılmış ve bu eserler yoluyla dinî değerler tahrip edilmiştir. Dönemin güdümlü edebiyat anlayışı, toplumsal yapının temelini oluşturan inanç meselesini olumsuz olarak etkilemiş ve edebiyat yoluyla okura merkezin din ve inanç algısı aktarılmak istenmiştir (Şener, 2023, 85). Bahsedilen husus çocuk edebiyatına doğrudan aksetmiştir. Din, Sovyet

sisteminin önünde bir engel olarak görülmüş ve ateizmi çocuklar arasında yaymak adına bir gayrete girilmiştir (Duman, 2016a, s. 77). Aal Tokombayev'in "Kim Canılбайт (Kim Yanılmaz)" şiiri ateizmin aşılandığı örneklerden biridir. Tokombayev'in şiirinde Allah'ın yok olduğu ifade edilir:

Üçüncü kудay cañılбайт,   Üçüncü Allah yanılmaz,
Antkeni anın özü çok.   Çünkü onun kendisi yok.

(Tokombayev, 1974, s. 223).

Benzer şekilde Abziy Kızırov'un manzum hikâye türündeki "Atasınan Suradı (Babasına Sordu)" eserinde de çocuklara Tanrı'nın olmadığı aktarılır:

Kудay degen çok nerse,   Allah dedikleri olmayan bir şey,
Kuurultup eldi ezgenge.   Kavurup halkı ezmek için
Öz oyunan çıkarıp   Kendi akıllarından uydurup
Şumpaylar tapkan bir kezde.   Dolandırıcılar bulmuş bir zaman.

(Kızırov, 1956, s.44).

K. Marks'ın ideolojinin önünde engel olarak gördüğü dini Kızırov da benimsememekte ve dinin bir "aldatmaca" olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre Tanrı, insanlığı kandırmak için yaratılmış yalan bir gerçekliktir. Duman'ın da belirttiği gibi (2016b, s. 234) şairin bu görüşünün sebebi Sovyet ideolojisine uygun bireyler yetiştirmeyi hedeflemesidir.

Sonuç

Kırgız çocuk şiirinde Sovyet ideolojisinin metin kurucu işaretleri ateizm, kolhoz-sovhoz ve emek övgüsü, enternasyonalizm, Leninizm ve Stalinizm, komünizm, II. Dünya Savaşı, Sovyet teknolojisi olarak belirlenmiştir. İncelenen şiirlerde kolhoz zamanı yaşanan açlık, halkın zorluk çekmesi başta olmak üzere o dönemde yaşanan ve tarihe geçen önemli meseleler ele alınmamış olup bunların aksine olumlu bir dünya tasavvuru ortaya konmuştur. Bununla birlikte olumlu Rus imajı yaratılmış, şiirlerde ideal Sovyet çocukları/gençleri nasıl olmalı sorusunun cevabı verilmiştir. Nitekim bu gençler, Lenin ve Stalin'in liderliğinde, onların fikirleri ile yaşayan, vatani Sovyetler, halkı da Sovyet halkları olarak benimseyen, çalışkan, azimli ve vatansever aynı zamanda inançsız gençler yetiştirmeyi hedefleyen Sovyet politikasının yansımasıdır. Bu gençler, hayatlarından şikayet etmeyen, atalarının mirasını benimsemiş (Sovyet geçmişi), geleceğe umutla bakan gençler olarak tasavvur edilmiştir. Sovyetlerin ideolojik bir aygıtı olan edebiyat gibi çocuk ve eğitimin de ideolojik bir aygıt olarak Sovyet hegemonyasını oluşturmada ve Sovyet ilkelerini halka benimsetmede kullanıldığı ve ilgili dönem çocuk şiirinin bu amacın gerçekleşmesinde oldukça etkili olduğu görülmüştür. Nitekim bu açık propaganda çocuk edebiyatının özüne terstir. Çocuk edebiyatı ürünleri bir çocuğa çeşitli bilgiyi, değerleri vb. aktarılabilir ancak bu aktarım "çocuğa uygun" biçimde olmalı, çocuğu yetişkin kılar nitelikte, dayatma biçiminde olmamalıdır. Dolayısıyla güdümlü edebiyatın çocuk edebiyatının niteliğine ve estetik değerine olumsuz tesir ettiği ifade edilebilir. Ancak 1970'li-80'li yıllarla birlikte tema ve içerik bakımından değişmeye başlayan Kırgız çocuk şiiri,

bağımsızlıkla birlikte toplum gibi edebiyatın da esas özgürlüğüne kavuşmasıyla ideolojik güdümden uzaklaşmıştır. Bu dönemde Sovyet ideolojisinin izlerinden ziyade daha çok gerçek tarihini öğrenmiş, ana dilinin ve Kırgız topraklarının önemini idrak etmiş, millî şuuru güçlü gençlerin idealleştirildiği dikkat çekmektedir. Bu dönemden itibaren Kırgız çocuk şiirinde çocuk psikolojisi, çocuk pedagojisi öncelenmiş ve şiirin biçimi de buna uygun olarak değişmiştir.

Kaynakça

- Artıkbayev, K. (2013). *XX. yüzyıl Kırgız edebiyatı tarihi* (Çev. Mayramgül Dıykanbayeva). Bengü. (Orijinal çalışma 2004 yılında yayımlandı.)
- Can, T. D. (2014). *Çocuk edebiyatı kuramsal yaklaşım*. Eğitim.
- Cangaziyev, M. (1952). *Pionerler*. Kırgızmambas.
- Belekov, A. (Haz.). (1951). *Caş Tilek*. Kırgızistan Mamleketтик Okuu Pedagogikalık Basması.
- Çeribaş, M. (2017). Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan'da folklor çalışmalarında ideolojik yaklaşımlar: Er Soltonoy Destanı örneği. *Turkish Studies*, 7(1), 753-780. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3007>
- Duman, G. B. & Yakar, F. (2019). Abziy Kızırov'un şiirleri bağlamında Kırgız çocuk edebiyatında sovyet ideolojisinin yansımaları. F. Tümençin & K. Baran (Ed.), 5. *International Social Research and Behavioral Sciences Symposium Proceeding Book* içinde (s. 286-297).
- Duman, G. B. (2015). Kuseyin esenkocoyev ve Kırgız çocuk edebiyatı. *ZfWT*, 7(3), 175-188.
- Duman, G. B. (2016a). *Kırgız çocuk edebiyatı*. Kriter.
- Duman, G. B. (2016b). Çağdaş Kırgız çocuk edebiyatının şekillenmesinde Sovyet ideolojisinin rolü. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2 (Sempozyum Özel Sayısı 7). 227-236.
- Gorki, M. (1989). *Edebiyat yaşamım* (Çev. Şemsa Yeğın, 2. baskı). Payel. (Orijinal çalışma 1973 yılında yayımlandı.)
- Gorki, M. (2013). Sosyalist realizm hakkında (C. Kınacı, Çev.). *Gazi Türkiyat*, (12), 169-174. (Orijinal çalışma 1980 yılında yayımlandı.)
- Güngör, E. (2013). *Bozkırda bir ceditçi İşenaali Arabayev*. IQ Kültür Sanat.
- Güngör, E. (2016). Kırgız matbuatının ortaya çıkmasında ceditçiliğin rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 387-400.
- İnalöz, M. (2022). Kırgızistan'da çocuk edebiyatı üzerine yapılan çalışmaların analizi (1950-2022). *Journal of Turkic Civilization Studies*, 3(1), 13-30.
- İrisov, P. (1972). *Baldarga arnalgan eldik oozeki çıgarmalardın ülgülörünön*. İlim.
- İsakov, İ. (1961). *Ayga uçam*. Okuu-Pedagogika.
- İsmailova, C. (2020). Kırgızistan çocuk şiirleri. S. Sağlam & E. Sakallı (Ed.), *Türk Dünyasından çocuk şiirleri* içinde (s. 139-184). Bengü.
- Kızırov, A. & Sulaymanov, D. (Haz.). (1987). *Kırgız Baldar Poeziyasının Antologiyası*. Mektep.
- Kızırov, A. (1956). *Meken enem*. Kırgızmambas.
- Kızırov, A. (1981). *Tandalgan ırlar, poemalar, comoktor*. Mektep.

- Kınacı, C. (2015). Kazak din algısı ve Kazak sovyet romanında din karşıtı propaganda. Z. K. Şaukenova vd. (Ed.), *Kazakstanın Madeni Jane Alevmettik Sayasıy Damuvındağı Dinnin Rolü* içinde (s. 141-152). İnstitut Filosofii Politologii i religiovedeniya KN MON RK.
- Kösöoğlu, N. (1995). *Millî kültür ve kimlik* (2. baskı). Ötüken.
- Kultayeva, Ü. (2012). *Azırkı baldar poeziyası*. Kırgızpatent.
- Miller, F. J. (1980). The image of Stalin in Soviet Russian folklore. *The Russian Review*, 39(1), 50-67. <https://doi.org/10.2307/128551>.
- Muratov, A. & İsakov, K. (2012). *Kırgız baldar adabiyatı*. Ayat.
- Oktay, A. (1986). *Toplumcu gerçekçiliğin kaynakları*. Bilim Felsefe Sanat.
- Osmonov, A. (1964). *Çıgarmalar cıynagı*. I. Tom. Kırgızstan.
- Sever, S. (2012). *Çocuk ve edebiyat*. Tude.
- Sınar, A. (2006). Türkiye’de çocuk edebiyatı çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4(7), 175-225.
- Sooronov O. (1987). Baldar adabiyatı. A. Sadıkov (Ed.), *Kırgız Sovet adabiyatının tarihi C. 1* içinde (s. 735-775). İlim.
- Sulaymanov, M. (1990). M. Cangaziyev. B. Şamşiyev & R. Kaçaganova. (Ed.), *Kırgız Sovet adabiyatının tarihi C. 2* içinde (s. 677-693). İlim.
- Şener, A. (2020). Edebiyat ve ideoloji ilişkisi bağlamında Salambi romanı. *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 81-110.
- Şener, A. (2023). Kimlik ve kimliksizleştirme sorunsalı olarak Kırgız edebiyatında din. *Gazi Türkiyat*, 33, 81-102. <https://doi.org/10.34189/gtd.33.005>
- Şimşek, S. (2018). Kırgız bilmecelelerinde Sovyet ideolojisinin etkileri. *Türük*, (12), 441-459.
- Şimşek, S. (2021). Sovyet ötekileri: Sovyet Kırgızistan’ında folklorun ötekileştirme aracı olarak kullanımı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(35), 873-894. <https://doi.org/10.12981/mahder.957036>.
- Tagızade, L. (2006). Sosyalist realizmin kökeni. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 7-24.
- Temur, N. (2010). Folklor ve ideoloji bağlamında Sovyetler Birliği dönemi folklor politikaları ve bu politikaların Kırgız folkloruna etkileri. *Bilig*, (53), 219-232.
- Temur, N. (2011). *Folklor ve ideoloji: Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan’da folklor politikaları ve çalışmaları 1917-1958*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Tokombayev, A. (1949). *Bizdin kitep* (2. baskı). Kırgızmambas.
- Tokombayev, A. (1974). *Belegim* (2. baskı). Kırgızstan.
- Tülögabilov, M. (1991). *Kırgız baldar adabiyatının tarihi*. Mektep.

Uygur, E. (2005). Sosyalist realizm kavramının ortaya çıkış süreci. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1-2), 23-30.

Ümötaliyev, Ş. (1976). *Realizm düynösündö*. Kırgızstan.

Yalçın, A. & Aytaç, G. (2005). *Çocuk edebiyatı*. Akçağ.

Geliş Tarihi : 03.06.2024
Kabul Tarihi : 08.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1495379>

Taş, A. & Şen, M. (2024). Eski Türkiye Türkçesi özellikleri gösteren bir baytarnamede geçen bitki adları ve mücerrep tedavi yöntemleri. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 419-455. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1495379>

ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİ ÖZELLİKLERİ GÖSTEREN BİR BAYTARNAMEDE BİTKİ ADLARI VE MÜCERREP TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Akif TAŞ¹, Mesut ŞEN²

ÖZ

XVI. yüzyılda Ali bin Ömer Arabi tarafından kaleme alınan “Baytarname”, atçılık üzerine yazılan bir eserdir. Atçılıkla ilgili olması ve atların hastalıklarının tedavisinden bahsetmesi sebebiyle içerisinde farmakolojik bilgiler ihtiva etmektedir. Eserde atların hastalıklarında hangi ilaçların kullanılacağı, ilaç ve terkiplerin nasıl yapılacağı hakkında bilgi verilir. Bu eserlerde ilaç yapımında kullanılan bitki adlarının çokluğu dikkati çekmektedir. Dil olarak Eski Türkiye Türkçesi özelliklerini gösteren eser, dil tarihimiz açısından da önem arz etmektedir. Çalışmamız Eski Türkiye Türkçesi sahasında yapılabilecek çalışmalarda ve derlemelerde araştırmacılara yardımcı olacak şekilde hazırlanmıştır. Çalışmamızda Baytarname’de geçen bitki adları derlenerek liste haline getirilmiştir. Söz konusu adların hangi dile ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu bitkilerin hangi hastalıkların tedavisinde kullanıldığı da ifade edilmiştir. Tespit edilen 138 bitki adının 44 tanesinin Türkçe (%31), 39’unun Arapça (%28), 36’sının Farsça (%26), 10’unun Yunanca (%7) olduğu görülmüştür. 4 bitki ise çok dilli birleşik adlardan (%2) oluşmaktadır. Tedaviler-de en çok kullanılan bitkiler ise anzerüt, arpa, bezir, çam sakızı, mastakî, sarımsak, susam, soğan ve za’ferân olarak tespit edilmiştir. Eserdeki hastalıklar atın uzuvlarına göre tasnif edilmiştir. Bevâşir, carab, demregü hunân, hunnâk, intişâr, ishâl, kurlağan, nâşür, şadme, sarañan, sıraca, öksürük, verem ve yağır gibi pek çok at hastalığı tanımlanmış ve tedavisi için yapılması gerekenler açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Baytarname, Eski Türkiye Türkçesi, bitki adları, bitki sözlüğü, Ali bin Ömer Arabi

¹ Doktora öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, akiftass@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5333-8668>

² Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, mesut.sen@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0867-9041>

Date Received : 03.06.2024

Date Accepted : 08.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1495379>

Taş, A. & Şen, M. (2024). Plant names and treatment methods in a baytarname written in Old Anatolian Turkish, *12(24)*, HUMANITAS - Journal of Social Sciences, 12(24), 419-455. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1495379>

PLANT NAMES AND TREATMENT METHODS IN A BAYTARNAME WRITTEN IN OLD ANATOLIAN TURKISH

Akif TAŞ³, Mesut ŞEN⁴

ABSTRACT

“Baytarname” is a literary work written in the 16th century, mainly focusing on horsemanship. Due to its relevance to horsemanship and the mention of the treatment of horse diseases, it contains pharmacological information. The book provides information on the usage of medications for treating horse illnesses and offers insights into the preparation of remedies and medications. The names of numerous plants used in the preparation of these medications are worthy of attention. The work, demonstrating the characteristics of Old Turkish of Turkey as a language, is also important in terms of our linguistic history. Our study has been designed to aid researchers in the field of Old Turkish Language of Turkey in their potential studies and compilations. In our study, the plant names mentioned in Baytarname have been compiled and presented as a list. The language of each respective name has been indicated. Out of the identified 138 plant names, 44 of them are Turkish (31%), 39 are Arabic (28%), 36 are Persian (26%), and 10 are Greek (7%). Additionally, 4 plants consist of compound names in multiple languages (2%). Diseases in the work are classified according to the parts of the horse's body. Many horse diseases such as Bevāşīr, carab, demregü ħunān, ħunnāq, intişār, ishāl, qurlağan, nāşūr, şadme, saraţān, sıraca, öksürük, verem and yağır have been defined, and the necessary treatments for these diseases are explained.

Keywords: Baytarname, Old Anatolian Turkish, plant names, plant dictionary, Ali bin Ömer Arabi

³ Phd Student, Marmara University, Institute of Educational Sciences, akiftass@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5333-8668>

⁴ Prof. Dr., Marmara University, Atatürk Faculty of Education, mesut.sen@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0867-9041>

Giriş

Sağlık konusu halkın çok geniş bir kesimini ilgilendiren bir alan olduğu için tıp ile ilgili eserler halk arasında da her zaman büyük ilgi görmüştür. İslami dönemde yazılan Arapça en eski tıp kitapları XIV. yüzyıla aittir. O dönemde yaşayan insanların Arapça ve Farsçadan sonra Türkçeye de yönelimi ile Türkçe tıp kitaplarının sayısı artmıştır. XIV. yüzyıldan itibaren çeviri ve telif olmak üzere pek çok tıp kitabı ortaya konmuştur (Önler, 2004, s. 274). Tıp kitapları arasına dâhil edilmesi gereken diğer bir tür baytarnamelerdir. Baytarnameler, evcil hayvanların hastalık ve tedavileri üzerine İslam medeniyetinde yazılmış tıp kitaplarıdır. Bu adla geçen eserlerin çoğunun atçılık ve binicilik eğitimi ile atların hastalık ve tedavilerine ayrılmış oldukları görülür (Şen, 1994, s. 177). Makalemizin araştırma nesnesi olan “Baytarname” adlı eserde atların özellikleri, hastalıkları ve tedavilerinden söz edilmekte ve buna bağlı olarak başta Türkçe kökenli olmak üzere Arapça, Farsça ve Yunanca bitki adlarına yer verilmektedir. Türkçe bitki adları bakımından oldukça zengindir. Türkçede yazı dilindeki bitki adları dışında halk arasında kullanılan ve farklı adlarla anılan bitki adları da bulunmaktadır (Şahin, 2007, s. 571). Konumuz olan Baytarname’de de Türkçe ve Türkçe kelimelerle oluşturulmuş bitki adları dikkat çekmektedir. Bu makalede amacımız Baytarname’deki bitki adlarını derleyip alandaki diğer araştırmacıların başvurabileceği bir kaynak oluşturmaktır.

Muhtasar Baytarnameler Tarihi

Baytarlık alanında telif eserlerin ilki Nâsırüddin Muhammed b. Ya'kub b. İshak b. Ahî Hizam el-Huttelî'ye aittir. Huttelî, *Kitâbü'l-hayl ve'l-baytara* adlı eseri kaleme almış, bu eseri Mahmud b. Muhammed b. Hasan el-Ezheri, *Kitâbu Baytar-name* olarak Türkçeye tercüme etmiştir. X. yüzyıla gelindiğinde Ahmed b. Muhammed b. Ebû Kutayre, *Kitâbü'l-hayl ve sıfatühâ ve elvânühâ ve şiyâtühâ ve izmaruhâ ve i'lâlühâ ve 'ilâcâtühâ* adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser atların cinslerinden, donlarından, hastalık ve tedavilerinden söz etmektedir. XIII. yüzyılda baytarlık alanında verilen eserlerden biri Ahmed b. el-Hasan b. El-Ahnef'in kaleme aldığı *Muhtasaru Kitâbi'l-baytara*'dır. 30 bölümden müteşekkil bu eserin, Ali b. Hasan b. Hibetullah tarafından kopyalanmış bir nüshası vardır. Aynı eserin Arapça olan diğer bir nüshasını ise Abdülkerim b. Ali el-Halebî çevirmiştir. XIV. yüzyıla gelindiğinde, o dönemin önemli veterinerlerinden Ebû Bekr İbn Bedrüddîn İbn el-Münzir el-Baytâr, *Kâmilü's-sına'ateyni'l-baytara ve'z-zartaka*'yı adlı eseri kaleme almıştır. Bu eser Orta Çağda baytarlık üzerine yazılan önemli eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca IV. Mehmet döneminde *Baytâr-nâme-i Cedîd* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Mütercimi Hacı Mustafa el-Bağdâdî'dir. Diğer eseri ise Muhammed bin Çerkes, *Kitâb-ı Baytâr-nâme* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir (Şen, 1994, s. 179-186).

XV. yüzyıla gelindiğinde ise Memlük Kıpçak Türkçesine tercüme edilen iki baytarname öne çıkar. Bu baytarnamelerden biri olan *Baytâratü'l-vâzih* temelde iki bölümden oluşmakta ve hipoloji, at hastalıkları ve tedavilerini ihtiva etmektedir. *Baytâratü'l-vâzih*'in müellifi ve mütercimi belli değildir. Diğer eser olan *Kitâbu fî Riyâzati'l-hayl*'in da müellifi ve mütercimi belli değildir. Farsçadan Kıpçak Türkçesine tercüme edilmiştir. Bu eser de temelde iki bölümden oluşmakta, at hastalıkları, tedaviler ve atın niteliklerini ihtiva etmektedir. *Baytâratü'l-vâzih* ve *Kitâbu fî Riyâzati'l-hayl* Oğuz ve Kıpçak Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. 1857'de Tayyârzâde Ahmet Atâ Bey, baytarlıkla ilgili Arapça bir eseri *Tuhfetü'l-Fârisîn fî Ahvâli Huyûli'l-Mücâhidîn* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. 54 bölümden

müteşekkil bu eser, at hastalıklarını, tedavilerini, atların vasıflarını ve bunun gibi pek çok farklı konuyu anlatmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında baytarlıkla ilgili eser verenlerden biri M. Şevki Bey'dir. Dört telif eser yazan M. Şevki Bey'in kitapları şunlardır: *Ahkâm-ı Emrâz-ı Hâricî*, *Hayvan Hastalıkları*, *Hayvanât-ı Mûnise Emrâzı Beyânında* ve *İlm-i Hıfzu's-sıhha*. (Şen, 1994, s. 186-190).

Eski Türkiye Türkçesi

Eski Türkiye Türkçesi, genellikle Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılan Oğuz Türkçesinin (Batı Türkçesi) bilinen ilk dönemidir. Selçuklu, Osmanlı, Akkoyunlu, İlhanlı ve Anadoludaki Türk beyliklerinin hüküm sürdüğü coğrafyada XIII.-XV. yüzyıllarda kullanılmıştır. (Öztürk , 2017, s. 18) Eski Türkiye Türkçesi ile kaleme alınan eserleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak zordur. Eski Türkiye Türkçesi temel olarak üç döneme ayrılabilir: Selçuklu dönemi, Beylikler dönemi ve Osmanlı dönemi. XII. yüzyılda verilen eserlere Selçuklu dönemi, XIV. yüzyıldakilere Beylikler dönemi, XV. yüzyılın ilk yarısındakilere ise Osmanlı dönemi denilebilir. Eski Türkiye Türkçesi ile kaleme alınan eserlere şunlar örnek olarak verilebilir: *Behcetü'l-Hadaik*, *Kuduri Tercümesi*, *Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u*, *Kitab-ı Güzide*, *Kitab-ı Feraiz*, *Kitab-ı Gunya*, *Kitabu Evsaf-ı Mesacidi'-Şerife*, *Yusuf u Zeliha*, *Yunus Emre'nin Divanı*, *Risaletü'n-Nushiye*, *Süheyl ü Nevbahar*, *Dede Korkut Kitabı*. (Öztürk , 2017, s. 19-41)

İncelediğimiz eser Eski Türkiye Türkçesinin imla özellikleri ve ses olaylarını göstermektedir. Eski Türkiye Türkçesi eserlerine genel olarak bakıldığında, çoğu eserde kurallı ve mükemmel bir imla bulunmadığı göze çarpar. Bu özellik *Baytarname* için de geçerlidir. Bazı kelimelerin yazımında bazen düz bazen yuvarlak biçiminin kullanıldığı görülür. Aynı kelime bazen ötümlü bazen de ötümsüz ses kullanılarak yazılmaktadır. Bu farklılık aynı kelimenin düz ve yuvarlak olarak yazılmasında da göze çarpar.

Metnimizde *içsün içmesün* (08a/07) örneğinde emir kipinin, *baturalar* (32b/03), *geçürüp* (39b/07) örneklerinde fiilden fiil yapma ekinin, *ağduralar* (44b/03), *başduralar* (27a/03) örneklerinde fiilden fiil yapma ekinin, *ezüp* (41b/04), *dögüp* (35a/05) örneklerinde zarf-fiil ekinin, *ilerü* (14a/13), *yuğarusı* (13a/10) örneklerinde yön gösterme hali ekinin, *bağduğı* (09b/11), *didükleri* (40a/05) örneklerinde sıfat-fiil ekinin ve *âdemcük* (06a/13), *bâr-gîrcükler* (24a/08) örneklerinde isimden isim yapma ekinin yuvarlak şekilde yazıldığı görülmektedir. Bunun dışında belirtme hali eki, öğrenilen geçmiş zaman eki, teklik 3. şahıs eki ve bazı isimden isim yapma eklerinin sadece düz ünlülü şekilde geldiği görülmektedir: *burnı* (44b/02), *dördünci* (25b/02), *bulmuşlardur* (21a/13), *gendüsi* (41a/13), *eyüsi* (45a/02).

Ayrıca *oğşaya* (28a/13), *ağşām* (28b/04), *dağı* (33a/09) örneklerinde de $ğ > ğ$ sızıcılaşması gözükmetedir.

Ali Bin Ömer Arabî'nin Baytarname Adlı Eseri

"*Ġazā-nāme ve Baytār-nāme*" adlı eseri, 1568 yılında (Hicri 975) Arnavutluk'ta Arapça müderrisliği görevinde bulunan Ali bin Ömer Arabî yazmıştır. *Ġazā-nāme ve Baytār-nāme*, XVI. yüzyılda baytarlık sahasında yazılmış en önemli telif eser niteliğindedir. Birinci kısım olan "*Ġazā-nāme*" 8 bölümden oluşur ve genellikle gaza, şehitlik, kahramanlık gibi konular işlenmiştir. Ali bin Ömer Arabi, altıncı bölümde at beslemenin faziletinden bahsederek adeta

kitabın diğer kısmına bir giriş yapmıştır. Bu çalışmada ele alınan kısım olan “*Baytâr-nāme*” 5 bölümden oluşur. Bu bölümler de sırasıyla şöyledir: Hipoloji; atların yaşları, dişleri ve beslenmesi; atların dış tarafında ortaya çıkan hastalıklar ve ilaçları; atların iç tarafında ortaya çıkan hastalıklar ve ilaçları, atın tımar edilmesi; atların tedbir ve faydaları. Bu eserde, yazar çekiç (malleus) ve kuduz hastalığını çok iyi bir gözlemle açıklamıştır. Bu yönüyle büyük önem arz etmektedir (Şen, 1994, s. 187).

Baytarname adlı eser toplam 90 varaktan oluşmaktadır. Varakların boyutları 167x111(98x52) mm'dir. Toplam 164 yapraktan müteşekkildir. Her varakta 13 satır bulunmaktadır. Ana başlık ve alt başlıklar kırmızı renkle diğer kısımlar ise siyah renkle yazılmıştır. Tâlik hat ile kaleme alınmıştır. Kahverengi deri bir cilde sahiptir. Varakların kenarlarına yazılmış haşiyeler de bulunmaktadır. Bu haşiyelerin sayısı her varakta değişmektedir. Müstensih, haşiyelerin hangi satıra ait olduğunu belirtmek için kırmızı mürekkeple işaretlemeler yapmıştır.

Bu eser üzerinde, Akif Taş (2022) ve Aleyna İncekara (2022) Mesut Şen'in danışmanlığında yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.

Bitki Adları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Tezler

Bu alanda yapılmış olan tezler şöyle sıralanabilir:

Yeliz Alkaya (2004), Emin Kalay danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinde *Derleme Sözlüğü*'ndeki bitki adlarını; M. Fatih Alkayış (2007), Mustafa Argunşah danışmanlığında hazırladığı doktora tezinde Türkiye Türkçesindeki bitki adlarını; Kanıbek Umurzakov (2007), Göksel Öztürk danışmanlığında hazırladığı çalışmasında *Divanu Lugati't-Türk*'teki hayvan ve bitki adlarını; Kürşat Efe (2012), Ahmet Bican Ercilasun'un danışmanlığında hazırladığı doktora tezinde Türkiye Türkçesi ağızlarında bitki ve hayvan adlarını; Gizem Filiz (2019), Abdullah Bağdemir danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinde *Kitab-ı Dede Korkut*'taki hayvan ve bitki adlarını; Yasemin Yıldız (2020), Paki Küçük'ün danışmanlığında hazırladığı doktora tezinde Türkçe bitki adlarını ve Aigul Turıkenova (2021), Bilge Özkan'ın danışmanlığında hazırladığı doktora tezinde Kazak ve Türkiye Türkçelerindeki bitki adlarını derlemiştir.

Makaleler

Bu alanda yazılan makaleler şöyle sıralanabilir:

Zafer Önler (2004), XIV.-XV. yüzyıl tıp metinlerindeki bitki adlarını; Faruk Öztürk (2005), *Kutadgu Bilig*'deki bitki adlarını; Hatice Şahin (2007), *Câmi 'ü'l-Fürs* eserini esas alarak XVI. yüzyıl bitki adlarını; Paki Küçük (2010), *Lügat-i Müşkilât-ı Eczâ* eserindeki Türkçe bitki adlarını; Mehmet Gürlek (2011), *Alâ'im-i Cerrâhîn* eserindeki bitki adlarını; Burak Telli (2015), *Kenzü's-Sihhâtü'l-Ebdniyye Eser-i Mürşid-i Osmaniyye* eserindeki bitki adlarını; Paki Küçük ve Yasemin Yıldız (2016), *Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytâr* eserindeki bitki adlarını derlemiştir. Söz konusu eserin 150b-295a varakları arasındaki kelimeleri de başka bir makalede (Küçük ve Yıldız, 2018) incelemiştir. Yine Paki Küçük ve Yasemin Yıldız (2019), *Hâzâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb* eserindeki bitki adlarını; Muharrem Özden (2017), Trakya ağızlarındaki bitki adlarını; Yasin Karadeniz (2017), *Codex Cumanicus*'taki bitki adlarını; Kürşat Efe (2018),

tarihi Türk şivelerindeki alıntı bitki adlarını ve Sibel Murad (2019), Kadı Burhaneddin ve Nesîmî'nin şiirlerindeki bitki ve hayvan adlarını derlemiştir.

Kitaplar

Burhan Baytop'un 1994'te hazırladığı "*Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*" bu alanda yazılmış bir eserdir. Bu eserde 4.000 kadar bitki adına yer verilmiştir. Baytop, bitki adlarını vermekle kalmamış, her bitkinin Anadolu ağızlarındaki şekillerine de değinmiştir.

Metodoloji

Doküman incelemesi yöntemiyle hedeflenen olgu ve olgular hakkında yazılı materyaller analiz edilmiştir. Aşağıda "Baytarname" adlı eserde geçen bitki adları ve bunların anlamları alfabetik sıraya göre verilmiştir. Parantez içerisinde söz konusu kelimenin hangi dile ait olduğu verildikten sonra anlamları açıklanmıştır. Daha sonra ise kelimenin geçtiği sayfa ve satır numarası verilmiştir. Bu incelemede Baytarname'nin Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi bölümü 2468 demirbaş numara ile kayıtlı olan nüshası esas alınmıştır. Bu anlamlar açıklanırken Türk Dil Kurumunun hazırladığı *Derleme Sözlüğü I-XII* (2008) ve *Tarama Sözlüğü I-VIII* (2009) eserlerinden, *Steingass* (2005) ve *Redhouse* (2005) sözlüklerinden, *Kubbealtı Lugatı*'ndan (2010) ve Turhan Baytop'un *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*'nden (2007) istifade edilmiştir.

Bulgular

A

ağaç⁵ (T.) Kökü toprak altında kalan, gövdesi yukarıya doğru yükselen ve gittikçe incelerek dallara ayrılan, kereste veya odun olmaya elverişli uzun ömürlü bitki 42b/12, 38a/07, 42b/12, 45a/11

ağ hardal (T.+A.) Hekimlikte kullanılan bir hardal otu türü (*Sinapis alba*) 45a/09

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Diş Ağrısı :** *İt üzümü, bu it üzümüne tıb kitāblarında ve 'attār iştlāhında mevīzec dirler ve 'ūd-ı karḥ ve zencebīl ve biber ve ağ hardal. Ve bu mezkūr otlaruñ her biri diş ağrısına fāyide ider. (45a/08-09)*

anzerūt (A.) Sıcak memleketlerde yetişen, aynı addaki ağaçtan çıkarılan ve yara tedavisinde kullanılan bir reçine 42a/09, 47b/05, 50a/09, 56b/10, 70b/11, 72a/07

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zufre:** *Andan şoñra göze bu otı çekeler ki ağ anzerūt ve şabır ve günlük her birinden birer dirhem havānda muhkem dögeler ve ince elekden veya vālādan eleyeler ve keçi ödi-y-ile ezeler ve mül-ile göze çekeler. Şifā bula. (39b/11-40a/01)*
- b) **Şadme:** *Kaḫ içine koyalar ve aña bu eczāyı katalar ki anzerūt şamğ-i 'arabī egir iki karındaş kanı. Cümlesinden birer mıkdār alup havān içinde dögeler ve mezkūr kan-ıla karışduralar ve birez ılıdup atuñ başını yukaru tutup burnına tamzıralar. (42a/08-13)*

⁵ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

- c) **Cerāhat:** *Kan diñmese ‘anzerut maştaķī çam şakızı zāc-ı kıbrısī kızıl boya bunlaruñ her birinden birer miqdār alup dögeler. Ba‘dehu eski panbuķ üzerine yumurda şarusını dürteler ve kesilen şamarı iki yanından başup mezkūr otı yara içine tolduralar. (47b/04-09)*
- d) **Sarařān:** *Andan soñra açalar. İçin sileler ve üzerine bu devāyı uralar ki anzerūt günlük çam şakızı maştaķī bunları dögüp od görmemiş bal-ıla karışduralar ve mezkūr sarařān yerine uralar. Eyü ola. (50a/08-11)*
- e) **Hunān:** *ve bir ‘ilāc daħı budur ki: Zencār, ‘anzerūt, günlük, çam şakızı her birinden ikişer dirhem şay yağı on dirhem bal mūmı on beş dirhem zeyt yağı yigirmi dirhem bunlardan dögülecek nesnelere dögeler eleyeler ve eriyecek nesnelere erideler. (70b/11-71a/02)*
- f) **Qurlağan:** *Eger ol mertebeye varmadıysa bu ‘ilācı ideler ki on dirhem mazı ve beş dirhem hançal içi ve bir dirhem ‘anzerūt bunları havānda muħkem dögeler. (72a/05-07)*

ardıç (T.) Servigillerden, güzel kokulu yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak kara yemişleri ilaç olarak kullanılan bir ağaççık (*Juniperus*) 49b/06, 51a/01

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sil‘a:** *Eski panbuķ üzerine yayalar ve yara üzerine uralar. Ve şıfat-zarūr budur ki günlük, çam şakızı, ardıç, maştaķā her birinden birer miqdār ki berāberce ola. Havānda muħkem dögüp eleyeler. Andan soñra yaranuñ üzerine ekeler. (49b/04-08)*
- b) **Sıraca:** *Qopup düşdükden soñra yerine ardıç kařrān dürteler. Birkaç kez böyle idicek kırıya gide. (50b/13-51a/02)*

arpa (T.) Buğdaygillerden, taneleri ekmek ve bira yapımında kullanılan, hayvanlara yem olarak verilen bir tahıl cinsi 33a/06, 39a/01, 40b/01, 40b/01

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sıcak Geçmesi:** *ve gāh başını yere urur ve gāh dīvāra sürer ve ağzını yumur ve nefesini tiz alır virür ve şolar. Ve ‘ilācı budur ki evvel emrde iki öñinden kan alalar. Ve arpa unını süd-ile karışduralar. (61b/03-06)*
- b) **Soğuk Geçmesi:** *ve bu habb dānelerini yutduralar ki üç dirhem harbak iki dirhem nişādir on dirhem arpa unı beş dirhem biber yigirmi dirhem şeker elli dirhem şıgır yağı bu cümleden kuru olan eczāyı muħkem dögüp yağ-ıla karışdurup yoğuralar. (62a/04-08)*
- c) **İntişār:** *Ĥatmī toħumu, günlük, bir avuç arpa unı bunları havānda muħkem dögüp eledükden soñra beş yumurda şarusı-y-ıla karışduralar. Merhem gibi ola. Andan soñra mezkūr şamar üzere biz-ile yapışdura koyalar. (67b/12-68a/03)*
- d) **Su İnmesi:** *Birez tuz ve bir miqdār bezir yağı katalar. Bişdükden soñra biz-ile aşığına bağlayalar veyāħūd arpa dögüp bulgur gibi ideler. Ba‘dehū tuz-ıla kaynadalar. Bulamaç gibi olduķdan soñra uslūb-ı mezkūr üzerine uralar. Birkaç kez eyleyeler. (68b/06-10)*
- e) **Arpa Tutması:** *Ya‘nī at çok arpa yese ki her gün ‘ādetinden ziyāde olsa veyāħūd buğday yese veyāħūd şüret darusını yese bu derde uğrar. Nitekim ādem tuħme olur çok yemekden. Nişānı budur ki siñirleri tutulur yörimez olur. (78a/12-13)*

- f) **Hunnāk:** *ve bir 'ilāc dahı budur ki çekirdegi çıkmış kızıl üzüm encir 'unnāb bunları döğilmiş arpa ile kaynadup birez bādem veyā susam yağı katalar. Ba'dehū bir mıkdār şeker-ile tatlu ideler ve ılıcağ iken didüğimiz gibi boğazına koyalar. (46b/01-05)*
- g) **Gözde Kesi:** *Ol aşl hāl vāfi olunca arpa mıkdārını kaşık içinde hamur-ıla veyā şu-y-ıla ezüp atun burnına tamzıralar. (38a/05)*
- h) **Ṭurfe:** *Şoñra beş dirhem mıkdārı arpa unını hamūr idüp mezķūr otları ol hamūr içine göme koyalar ve furūn içine bırağalar. (39a/01-03)*

ās (A.) Mersin ağacına Arapların verdiği isim (*Myrtus communis*) 9b/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

'aşfūr (A.) Yalancı safran, uspur (*Carthamus tinctorium*) 40a/07, 40a/09

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ḳabarcuḳ:** *ve bir 'ilāc dahı budur ki: 'Aşfūr ve zerger-māyī her birinden birer dirhem döğüp atun gözine ekeler. Eyü ola ve 'aşfūr didükleri otdur ve zerger-māyī bir otdur. Kimnūn gibi. (40a/07-09)*

avşak (A.) İlkbaharda çiğdemle birlikte açan, kokusuz, menekşeye benzer bir çiçek 34a/01, 34a/04

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Bevāsīr:** *Sülügen yigirmi dirhem mürdeseng on dirhem avşak on dirhem zeyt yağı otuz dirhem sirke yigirmi dirhem. Mezķūr otları başka başka havānda döğüp önce avşakı sirkeye katalar. Andan şoñra kalanları bir yere koyup qarışduralar. (34a/01-05)*

ayva (T.) İki çenekliler sınıfının gülgiller familyasından, kışın yapraklarını döken, iri pembe çiçekli, yapraklarının altı tüylü, taze filizleri, çekirdek ve tohumları çeşitli hassalar taşıyan küçük ağaç (*Cydonia oblonga*) 41b/07, 43b/11, 45a/03

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve hatmī ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şāfi şarāb-ıla kaynadup atun başını anuñ buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*

B

bādām (F.) İki çenekliler sınıfının gülgiller familyasından, pembe ve beyaz çiçekler açan, 5-12 m. boyunda ağaç (*Amygdalus communis*) 42b/02, 43b/07, 46a/10, 46b/03, 79a/11

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hunnāk:** *ve birez bādām yağın dahı katalar ve birkaç dāne yumurda şarusın başka çıkarup mezķūr şuya katup içinde çalkayalar. Dahı ılıcağ iken atun başını yukarıya kaldurup ağzı içine koyalar. Şifā bula inşā'llāhu te'ālā. (46a/10-13)*
- b) **Öksürük:** *ve bir 'ilāc dahı budur ki elli dirhem kara üzüm ve yigirmi dirhem bādām ve yigirmi dāne kuru encir şarāb-ıla kaynadup üç güne dek her gün andan bir çanak mıkdārını atun boğazına akduralar. (79a/10-14)*

- c) **‘Alağ:** *ve bir ‘ilāc daḥı budur ki: Bezir yağına birez bādām yağın katup içine vāfir tuz koyalar ve atun boğazına aqdarup gargara eyleyeler. Sülük anuñ rāyihāsından ölü, düşer.* (43b/06-10)

bağla (A.) İri taneleri kabuksuz olarak veya fasulye gibi yeşil kabuğu ile pişirilip yenen, yurdumuzda çok bol yetişen besleyici bitki (*Vicia faba*) 37b/10

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Metinde sadece benzetme yaparken yer almıştır.

baldıran (T.) Maydanozgillerden, nemli yerlerde yetişen zehirli bitkilerin ortak adı, ağı otu, baldırgan (*Conium maculatum*) 54a/05

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Carab:** *Ba'dehu kaynadup koyı olduğdan soñra havānda döğüp merhem ideler. Andan soñra baldıran yaprağı yaş iken üstübi içine şarup yaqalar ve mezkūr merheme katalar ve evvelki vech-i meşrūh üzerine küçük yerini yuyup mezkūr merhemi üstine dürteler.* (54a/04-08)

banbil (?) Bambulotu, hodangiller familyasından, beyaz, eflâton ve mavi çiçekli, kuvvetli vanilya kokulu, otsu ve çalimsı süs bitkisi 52a/02

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Yağır:** *Şıfat-zarūr budur ki mersin yaprağı banbil otı kiremid unı kaplubāğa kabınuñ küli kına çam sakızı her birinden birer mıqdār alup havān içinde muhkem döğüp un gibi olduğdan soñra elekden eleyeler ve yaranuñ üstinde iki kez günde ekeler.* (52a/02-07)

batlıcān (F.) Patlıcangiller familyasından, kalın saplı, uzunca yapraklı, mor ve beyaz çiçekli, bir yıllık otsu bitki (*Solanum melongena*) “**bātengān**”, “**bezencān**” 34a/11, 34a/13

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sa’lil:** *ve eger yeşil bulunmazsa kurusını şu-y-ıla döğeler ve batlıcān daḥı olur.* (34a/13)

belūt (A.) Meşe ağacının meyvesi, palamut, pelit “**belluṭ**”33a/10, 36a/04, 55a/11, 79b/07

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Demregü:** *Tā ki rengi gidüp yeri kıpkızıl olsa andan soñra bu merhemi üzerine süreler ki kara zırnīh ve şaru zırnīh ve nūşāzir ve belūt güli ve kireç. Bu cümleyi muhkem döğüp şābūn şuyı-y-ıla yuğalar ve ol yere kına gibi yaqalar.* (36a/01-06)
- b) **Bevāsır:** *‘İlācı budur ki: Jengār ve kara zırnīh, ve belūt güli her birinden birer dirhem kireç şu-y-ıla yoğuralar. Merhem gibi ola ve eger bevāsır görünür yerde ise mezkūr merhemi üstine barmağ-ıla süreler.* (33a/09-12)
- c) **Veremü’l-ḥālīb:** *Ammā eger şiş katı kızarmış ve ādem eli-y-ile degdügi vaktın katı ısıcaq olsa bu ‘ilācı ideler ki belūt gülini sirke ile ısladup yumurda ağını bile katalar. Andan soñra muhkem qarışduralar. Merhem gibi ola. Ba'dehu biz üstine yayalar.* (55a/09-13)

- d) **İshāl:** *Mersin tohumunu keçi boynuz-ıla ve belūt ağacınıñ kab-ıla havānda muhkem döğüp şığıruñ iç yağı-y-ıla katalar. Ve andan findık kadar yuvalaqlar idüp boğazına atalar. Ba'dehu eger turmazsa şovuk şu içinde haylī zamān turğuralar. (79b/06-11)*

benefşe (F.) Menekşegillerden çiçekleri tek renkli, yaprakları yürek biçiminde olan, bir veya çok yıllık otsu süs bitkisi (*Viola*) 30b/12, 42b/01

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *veyā gül suyu-y-ıla ezüp tamzıralar ve eger bunuñ ardınca biraz benefşe yağın tamzıurlarsa gāyet müfid olur ve bir zamān başını yukarıya tutalar. (30b/12-13)*
- b) **Şadme:** *ve eger kan gelmezse burnına birez benefşe yağın veyā tatlu bādem yağın şāfi tamzıralar. Ve yāhūd aña birez za'ferān ve maştakī katalar. (42b/01-03)*

bezir (A.) Keten tohumundan çıkan yağ 27a/09, 32a/13, 33b/06, 47a/06, 47a/13

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Kan Kaşanması:** *Bunu ideler ki mevız zencebīl biber cevz dār-ı fülful ak hardal her birinden beşer dirhem havānda muhkem döğdükdən soñra iki yüz dirhem zift yüz dirhem çam şakızı elli dirhem bezir bu üç nesne çölmek içine koyup erideler. (81a/08-13)*
- b) **İntişār:** *ve bir 'ilāc dahı budur ki oğlan aşını bezir yağı-y-ıla kaynadup içine birez kara neft ve bir baş döğülmiş şarımsak koyalar. (47a/05-07)*
- c) **Çarpma:** *Yumuşadukdan soñra neşter ile veyā ustura ile birkaç yerde çizeler. İçinden şarı şu akar. Andan soñra tahīne ile veyā bezir yağı-y-ıla veyā şığır yağı-y-ıla yağlayalar. (54b/13-55a/05)*
- d) **Veremü'l-hālib:** *Ba'dehu içine bir mıkdār bezir yağı koyup ısıcağ kül içinde gömeler. Bişdükdən soñra ısıcağ-ıla eliyi içine geçürüp biz-ile şarup atuñ beline bağlayalar. Bir gicede şişini alır. Ve yāhūd lāden şaruşabır ikisini bezir yağı-y-ıla kaynadalar. (55b/04-08)*
- e) **Hurūcu'l-mağ'ad:** *Bu 'ilāc ideler ki: Tūt ağacınıñ kabı serv kozağı mazı mersin yaprağı bunları şarāb ile kaynadup süzeler. Ba'dehu bezir katup yine kaynadalar. Kız gibi. İçine bezir şabır koyalar. Merhem gibi olunca erideler ve atuñ sofrasına süreler. (56b/03)*
- f) **Nāşūr:** *Tā yara temiz olunca oñuldukdan soñra maştakī bal mümü zeyt yağı çam şakızı bunları tava içine koyup āteş üzerine erideler ve üzerine tamlā tamlā bezir yağı tamzıralar. Ba'dehu ol cerāhate uralar. (59b/03-07)*
- g) **Tağha:** *Quvvetin aldukdan soñra içine birez bezir ve bir mıkdār tuz katalar kaynadalar. Tā şol hadde kim şarāb döküne gide. (66b/05-07)*
- h) **Su inmesi:** *Bir gice tura ırte çözelər. Bir gayr dahı kaynadup bayağı gibi bağlayalar ve yāhūd ādem necāsetini ısıcağ-ıla uralar veyā şarımsak şapını şu-y-ıla kaynadalar. Birez tuz ve bir mıkdār bezir yağı katalar. (68b/03-07)*
- i) **Bıclğan:** *ve od görmüş bal-ıla qarışduralar ve toynağına günde iki kez uralar ve kat kat oğalar ve yāhūd bal mümü-y-ıla zifti bezir yağı içinde erideler ve aña birez neft katalar ve ayağına dürteler. (73b/01-04)*

- j) Örpek:** ve *'ilâcı budur ki Trablus şâbünü-y-ıla muhkem yuyalar tâ kızıl olunca. Andan şöñra pâk sileler ve üzerine yanmış bezir yağı-y-ıla karılmış kaplubâğa kabını dürteler. Eyü ola.* (73b/10-13)
- k) Şukâk:** *'İlâcı budur ki: Toynağı dâyimâ zeyt ve bezir yağı-y-ıla yağlayalar ve yumuşak yerde yörideler ve yumuşak tezek üstine bağlayalar.* (75b/11-14)
- l) Sancu:** *Zeyt veyâ bezir yağını zarâfet-ile dübüürine akduralar. Veyâ şâbün-ıla veyâhüd yağ-ıla bir kişi elini yağlayup ve atun dübüürini dahı yağlaya ve elini şafrasına şokup yolunan tersini birer birer irteleğe çıkara.* (77b/11-78a/02)
- m) Arpa Tutması:** *Ba 'dehu şay yağını veyâ beziri ısıcağ-ıla ol kan aldıkları yerine süreler ve dahı öñ ayaklarına göğsinden topuğuna varınca yağlayup şığayalar. Eyü ola.* (78b/02-05)
- n) 'Alak:** ve bir *'ilâc dahı budur ki: Bezir yağına birez bādām yağın katup içine vâfir tuz koyalar ve atun boğazına akdarup gargara eyleyeler. Sülük anuñ rāyihāsından ölü, düşer.* (43b/06-10)
- o) Dıyqu'n-nefs:** *On dirhem bezir yağını mezkür şuya katarlar ve mezkür iç yağı evvelden şızırılmış hâzır olmak gerek ve ger bulunmazsa şızırılmış kuyruk yağı ve eger bulunmazsa eski şay yağı anuñ maķāmına kāyim ola.* (44a/13)
- p) Yeni Doğan Ata Endam Vermek İçin:** *Toynağlarına bezir veyâ şırlağan yağını süreler. Ve yâhüd yabānda çalı ve çimen arasında bulunan yeşil kurbağa döğüp merhem gibi idüp gece yaraları üstine yayup toynağlarına şara koyalar.* (27a/09-13)
- q) Zükkām:** *'ilâc dahı budur ki: Bir tavaya birez şu-y-ıla bezir yağını koyalar, kaynadalar ve ıssıcağ-ıla atun torbasına koyup tezce atun başına çekeler. Buğı burnına geçe. Ne kadar illet varsa söker.* (32a/13-32b/03)
- r) Bevâsîr:** *Zift ve neft ve çam şakızı ve bal mümü ve bezir yağı her birinden birer mıkdâr. Bunları bir yerde kaynadalar. Merhem ola. Şöñra her gün iki kez panbuğ ile bevâsîr yerine dürteler.* (33b/05-08)
- s) Turfe:** *Andan şöñra bezir yağı-y-ıla birez kaynadup ıssıcağ-ıla atun gözi üzerine uralar ve üstinde kirbâs veya keçe pâresini şarup bağlayu koyalar. Bir zamân üzerinde tura* (38a/13-38b/04)

biber (Yun.) Yurdumuzda bol yetişen, patlıcangillerden otsu bir bitki (*Capsicum annuum*) 45a/09, 62a/06, 81a/09

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Soğuk Geçmesi:** *Üç dirhem harbak iki dirhem nişâdir on dirhem arpa unı beş dirhem biber yigirmi dirhem şeker elli dirhem şığır yağı bu cümleden kuru olan eczâyı muhkem döğüp yağ-ıla karışdurup yoğuralar ve andan koz kadar yolluklar ideler.* (62a/05-09)
- b) Kan Kaşanması:** *Bunu ideler ki mevîz, zencebîl, biber, cevz, dâr-ı fülful, ak hardal her birinden beşer dirhem havānda muhkem döğdükdün şöñra iki yüz dirhem zift yüz dirhem çam şakızı elli dirhem bezir bu üç nesne çölmek içine koyup erideler.* (81a/08-13)
- c) Turfe:** ve bir *'ilâc dahı dimişler ki: Râsuğ taşı, ak tuz, bora-i ermeni, deñiz köpüğü, ak biber, doñuz dişiniñ küli. Her birinden birer dirhem cümlesini yumuşak döğüp her gün buçuğ dirhem mıkdârını masura ile at gözine üfüreler, mücerredür.* (39a/06)

d) Diş Ağrısı: ve *'ilāci budur ki: İt üzümü, bu it üzümüne tıb kitāblarında ve 'aṭṭār ıṣṭilāhında mevīzec dirler ve 'ūd-ı karḥ ve zencebīl ve biber ve aḳ ḥardal. Ve bu mezkūr otlaruñ her biri diş ağrısına fāyide ider. (45a/07-09)*

biş (A.) Farsçadaki karşılığı pīç olan ve hayvanlar yediğinde onların ölümüne sebep olan bir ot, bildircin otu (*Aconitum napellus*) 41a/08

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

buğday (T.) Taneleri un ve ekmek yapımında kullanılan ve insanın başlıca gıdasını teşkil eden bitki 27b/12, 48a/04, 75b/06, 78a/12, 83b/12

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Cerāḥat:** *Birez buğday unını bile yoğuralar ve melhem gibi eski panbuḳ üzerine yayalar ve kesilen tamaruñ iki ucını bir bir yanına getirüp mezkūr merhemi panbuḳ-ıla üstüne başdura koyalar ve üzerine bir ḳalıñca yaşduḳ bağlayalar girü evvelki gibi. (48a/04-08)*
- b) Tuḥme:** *Şoñra buğdayı ıṣladup az az vireler. Üç dört günden şoñra yemi vireler. (82a/05-06)*

bulğur (F.) Kaynatılıp kurutulduktan ve kabuğu çıkarıldıktan sonra kırılan buğday 68b/08

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

burçaḳ (T.) Baklagillerden, taneleri hayvan yemi olarak kullanılan yıllık bir yem bitkisi (*Vicia ervilia*) 58b/05, 60a/01

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Demren:** *Burçaḳ unı mercimek unı tuz zāc bunları berāberce dögeler. Yumuşak ideler. Ba 'dehu şıḡır güşti sirke ile ezüp birez ḳaynadalar. (58b/05-07)*
- b) Fitḳ u Ba'c:** *Burçaḳ unından ve çirişden berāberce yumurda aḡı-y-ıla ḳarışdurup merhem gibi ideler ve ol fitḳ olan yer mıḳdārınca ḳalıñ biz pāresine yayup zarāfet-ile ol çıkan yumrı içine geçürüp mezkūr yakuyı aḡzına yapışduralar. (60a/01-05)*

bögürtlen (T.) Gülgillerden, bahçe çitlerinde, yol kenarlarında kendiliğinden yetişen dikenli ve çok yıllık bir çalı, diken dutu, it üzümü (*Rubus caesus*) 76a/12

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Şuḳāk:** *ve bir 'ilāc daḡı budur ki bögürtlen yapraḡını ḳaplubāḡa ḳabınuñ kül-ile dögüp şıḡıruñ iç yaḡı-y-ıla ḳarışduralar ve günde iki kez dürteler. (76a/11-13)*

C

cedvār (A.) Yenildiği takdirde hayvanlara zarar veren, Farsçadaki adı “pīç” olan ot (*Curcuma zedoaria*) 41a/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

cevz (A.) Ceviz, iki çenekliler sınıfının cevizgiller familyasından, büyük ve kalın gövdeli, beyazımsı kabuklu, kışın yapraḡını döken, uzun ömürlü, kerestesi makbul ağaç (*Juglans regia*) 81a/09

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ƙan Ƙaşanması:** *Bunu ideler ki mevîz zencebîl biber cevz dâr-ı fülful ak hardal her birinden beşer dirhem havânda muhkem dögdükden şöñra iki yüz dirhem zift yüz dirhem çam şakızı elli dirhem bezir bu üç nesne çölmek içine koyup erideler.* (81a/08-13)

cevz-i bevvâ (F.) Küçük hindistan cevizi (*Myristica fragrans*) 81a/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

cirid (A.) Kabuğu soyulmuş hurma, ağaç dalı 89a/02

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

Ç

çalı⁶ (T.) Ağaçtan küçük, cılız, dalları çok sık ve çatallı, odunumsu bitki 27a/11

çam şakızı (A.+T.) Çam ağaçlarından sızıp toplanan reçine 36b/09, 44a/11, 47b/05, 49b/06, 50a/09, 50a/11, 50a/11, 50b/09, 52a/04

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Nâşür:** *Andan şöñra Trablus şâbûnunu şığıruñ böbreği yağı-y-ıla havânda döğüp de od görmemiş bal-ıla Ƙarışduralar ve bir mîkdâr çam şakızın dahı Ƙatalar ve günde iki kez eski panbuk-ıla uralar. Şifâ bula.* (36b/06-10)
- b) **Dıyķu'n-nefs:** *ve 'ilâcı budur ki: Toruķ otı, kimnün, kepek birer avuç kifâyet idecek mîkdâr şu-y-ıla Ƙaynadalar ve içine beş on dâne encîr bırağalar. Encîr bişinceye dek Ƙaynaduđdan şöñra şuyunu süzüp on dirhem çam şakızın döğüp içine şalalar.* (44a/07-12)
- c) **Cerâhat:** *Ƙan diñmese 'anzerut, maştaķî, çam şakızı, zâc-ı Ƙıbrısî, kıızıl boya bunlaruñ her birinden birer mîkdâr alup döğeler.* (47b/04-07)
- d) **Sil'a:** *ve şifat-zarûr budur ki günlük çam şakızı ardıç maştaķî her birinden birer mîkdâr ki berâberce ola. Havânda muhkem döğüp eleyeler. Andan şöñra yaranuñ üzerine ekeler.* (49b/05-08)
- e) **Saraťân:** *'Anzerut, günlük, çam şakızı, maştaķî bunları döğüp od görmemiş bal-ıla Ƙarışduralar ve mezkûr saraťân yerine uralar. Eyü ola. Ve bir 'ilâc dahı budur ki çam şakızı-y-ıla tağlayalar.* (50a/09-11)
- f) **Yağır:** *Şifat-zarûr budur ki mersin yaprağı banbil otı kiremid unı Ƙaplubâğa Ƙabınuñ küli Ƙına çam şakızı her birinden birer mîkdâr alup havân içinde muhkem döğüp un gibi olduğdan şöñra elekden eleyeler ve yaranuñ üstinde iki kez günde ekeler* (52a/02-52a/07)
- g) **Hunân:** *Zencâr, 'anzerut, günlük, çam şakızı her birinden ikişer dirhem şay yağı on dirhem bal mûmı on beş dirhem zeyt yağı yigirmi dirhem bunlardan döğülecek nesnelere döğeler eleyeler ve eriyecek nesnelere erideler ve birbirine Ƙatalar.* (70b/11-71a/03)
- h) **Ƙatı Na'ilemek:** *Andan şöñra şığıruñ iç yağı-y-ıla çam şakızın ve Trablus şâbûnunu döğüp merhem gibi ideler ve ol delüğü anuñ-ıla tölduralar. Bir iki günden şöñra bir yufķa keçe veyâ deri üstüne koyup üzerinden yumuşak na'l uralar.* (75a/03-07)

⁶ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

- i) **Kan Kaşanması:** *ve bunu ideler ki mevîz zencebîl biber cevz dâr-ı fülful ak hardal her birinden beşer dirhem havânda muhkem dögdükden soñra iki yüz dirhem zift yüz dirhem çam sakızı elli dirhem bezir bu üç nesne çölmek içine koyup erideler. (81a/08-13)*

çayır⁷ (T.) Sulak ve rutubetli olduğu için üzerinde kendiliğinden gür ot biten veya hayvan yemi olarak kullanılmak üzere özellikle ot yetiştirilen düz yer, tabiî veya suni yem sahası, otlak, mera, böyle yerde biten ot 86b/08, 86b/09, 86b/10

çiçek (T.) Çiçek açan süs bitkisi 53b/13, 81a/13

çimen⁸ (T.) Kendiliğinden yetişen çim, yeşil ve kısa ot 27a/11

çükündür (F.) Pancar 65a/05, 82a/08

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sıtma:** *Bir mîkdâr çükündür yaprağı bir mîkdâr feslegen ile şu içinde kaynadalar. Şuyına birez şırlağın veyâ zeyt yağını katalar. Ilıcağ-ıla atuñ dübüüne dökeler hukne tulumı-y-ıla. (65a/05-08)*

çörek otu (T.) Dügün çiçeğigillerden, çiçekleri sapının ucunda bulunan otsu bir bitki, karacaot, çörekotu (*Nigella damascena*) 64a/02

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Kuduz:** *ve dağı bu ‘ilâcı ideler ki: Tavşan mâyesi, sezâb, çörek otu, sarımsak berâberce dögeler. Şıgır yağı-y-ıla karışduralar ve birez tuz dağı katalar ve birkaç kez ol yaranuñ üzerine dürteler. (64a/01-04)*
- b) **Zükkâm:** *Çörek otu, zencebîl, oğlan aşı, kara kaşını her birinden ikişer dirhem za ‘ferân bir dirhem. Bu mezkûrâtı muhkem döğüp iki yüz dirhem şâfi şarâb-ıla kaynadalar. Tâ cümleñüñ üç bahşından bir bahş kala. Ba ‘dehu mezkûr şuyı süzeler. (31a/02-06)*

D

dâr-ı fülful (F.) Tarçın tohumu da denen, karabibere benzer, uzun taneli bir baharat çeşidi 81a/09, 81a/13

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Kan Kaşanması:** *ve eger kesilmezse bunu ideler ki mevîz zencebîl biber cevz dâr-ı fülful ak hardal her birinden beşer dirhem havânda muhkem dögdükden soñra iki yüz dirhem zift yüz dirhem çam sakızı elli dirhem bezir bu üç nesne çölmek içine koyup erideler. (81a/08-13)*

defne (Yun.) İki çeneklilerden, yağı veteriner hekimliğinde ve tuvalet sabunlarında, sert, yeşil, güzel kokulu ve baharlı yaprakları et ve balık yemeklerinde kullanılan, açık sarı ve üzüm sü meyvesinde ve kabuklarında mide düzeltici, bağırsakları yumuşatıcı, idrar söktürücü ve terletici hassalar bulunan, yaz kış yeşil, taflan cinsinden ağaç veya ağaççık (*Laurus nobilis*) 31b/01, 42a/02, 41b/09

⁷ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

⁸ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sıtma:** *Defne yaprağı, mersin yaprağı, güyegü otl, papadya, sarımsak, şapı şaman tozu bunlardan ne deñlü ele girerse birer mıkđār alup cem olduğdan şöñra bir edviye kadar şarāb ve iki ol kadar şu-y-ıla cümlesini kaynadup bir çukur kazalar. (65b/04-08)*
- b) **Zükkām:** *ve eger mezkūrāt-ıla gitmezse yarpuz, defne yaprağı, rāziyāne, kereviz, şaman tozu, güyegü otl her birinden birer mıkđār hamur-ıla kaynadup bişdükden şöñra torba içine koyalar ve fi 'l-hāl atuñ başına geçüreler. Tā kim buğı burnına geçe. (31b/01-05)*
- c) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve hatmī ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şāfi şarāb-ıla kaynadup atuñ başını anuñ buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*

delicek (T.) Buğdaygillerden, genellikle buğday tarlalarında yetişen, tohumu zehirli, yabancı bir bitki (*Lolium temulentum*) 61a/07

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Fıtķ u Ba'c:** *ve şöñ ucında bir delicek koyalar ki içerüden mādde ve şarı şu ve iriñ ve kan ne ise aķa gide. (61a/07-09)*

dem mü'l-aķaveyn (A.) İki kardeş kanı ağacı 42a/1

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

diflā (A.) Ağı ağacı denen ve çok acı olan nesne, zakkum ağacı (*Nerium oleander*) 40b/01

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

diken⁹ (T.) Bazı bitkilerin dal, yaprak, meyve kabuğu vb. bölümlerinde ve bazı hayvanların derisinde bulunan sert, ucu sivri ve batıcı çıkıntılardan her biri 81a/05

E

ebemgümece (T.) Ebegümecegillerden, mor renkli çiçekleri ilaç, yaprakları sebze olarak kullanılan, kendiliğinden yetişen çok yıllık bir bitki (*Malva sylvestris*) 84a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

ebucehl kavunı (A.+T.) Kabakgillerden, elma büyüklüğündeki meyvesi çok acı ve iç sürdürücü, ishal yapıcı bir bitki, acı elma, acı karpuz, acı kavun (*Citrullus colocynthis*) 72a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

egir (Yun.) Bir çenekliler sınıfının yılan yastığıgiller familyasından, ana yurdu Hindistan'dan Asya, Avrupa ve Amerika'ya yayılmış olan, dere ve durgun su kenarlarında, bataklıklarda yetişen, taşıdığı asit, yağ ve glikozoitlerde idrar ve âdet söktürücü, ateş düşürücü, ishal verici, aksırtıcı, kusturucu, gaz giderici, iştah açıcı hassalar bulunan, siyahımsı erguvânî çiçekli, yeşilimsi mayhoş meyveli, çok yıllık tüylü otsu bitki (*Acorus calamus*) 41b/08, 42a/10

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

⁹ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

- a) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve hatmî ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şâfi şarâb-ıla kaynadup atun başını anun buğına tutup fe emmâ başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*
- b) **Şadme:** *Kap içine koyalar ve aña bu eczâyı katalar ki anzerût şamg-i 'arabî egir iki karındaş kanı. Cümlesinden birer mîkdâr alup havân içinde dögeler ve mezkûr kan-ıla karışduralar ve birez ıldup atun başını yukaru tutup burnına tamzıralar. (42a/08-13)*

ekin (T.) Buğday 49a/12

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

elma (T.) Gülgillerden, yurdumuzun her yerinde yetişen, dişli yapraklı, açık pembe çiçekler açan, verimli, dayanıklı ağaç (*Pirus malus*) 14a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Yalnızca benzetme ilgisi kurulurken kullanılmıştır.

enâr (F.) Nargillerden, düzgün ve parlak yapraklı, canlı kırmızı iri çiçekli, hafif dikenli ağaççık (*Punica granatum*) 13b/04

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hurücu'l-mağ'ad:** *Eger şarâb bulunmazsa mersin yaprağı-y-ıla kaynamış şu kifâyet ider. Yuduğdan soñra bu zarûrı üzerine ekeler ki mâzû şeb ekşi enâr kabı şabır tekañturu berâberce dögüp yumuşak ideler ve ince elekden eleyeler. (56a/07-10)*

encîr (F.) Dutgillerden, asıl yurdu Akdeniz kıyıları olan, geniş ve dilimli yapraklı, sütlü, bazıları tırmanıcı olan ağaç veya ağaççık 44a/10

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Đıyğu'n-nefs:** *ve 'ilâcı budur ki: Toruk otı, kimnün, kepek birer avuç kifâyet idecek mîkdâr şu-y-ıla kaynadalar ve içine beş on dâne encîr bırağalar. Encîr bişinceye dek kaynaduğdan soñra şuyını süzüp on dirhem çam şakızın dögüp içine şalalar. (44a/07-12)*
- b) **Örpek:** *ve yâhüd ak şoğanı encîr-ile şarâb içinde kaynadalar. Ya'nî dögeler. Ba'dehu şarâb içinde kaynadalar. Koyı olduğdan soñra havân içinde muhkem saħk ideler tã merhem gibi olunca. (74a/01-03)*
- c) **Öksürük:** *ve bir 'ilâc dahı budur ki elli dirhem kara üzüm ve yigirmi dirhem bādām ve yigirmi dâne kuru encîr şarâb-ıla kaynadup üç güne dek her gün andan bir çanak mîkdârını atun boğazına akduralar. (79a/10-14)*
- d) **Hunnâk:** *ve bir 'ilâc dahı budur ki çekirdegi çıkmış kızıl üzüm encîr 'unnâb bunları dögilmiş arpa ile kaynadup birez bādām veyâ susam yağı katalar. Ba'dehu bir mîkdâr şeker-ile tatlu ideler ve ılıcağ iken didüğimiz gibi boğazına koyalar. (46b/01-05)*
- e) **Carab:** *Ba'dehu eski encîr-ile ikisini şarp sirke içinde kaynadalar. Encîr muherrâ olduğdan soñra havân içinde koyup dögeler. Merhem gibi ola. Andan soñra uyuz yerini kepek ile tuz-ıla muhkem yuyalar ve mezkûr merhemi üzerine dürteler. (53b/06-11)*

F

feslegen (Yun.) Ballıbabagillerden, saksılarda süs bitkisi olarak yetiştirilen, keskin kokulu, ufak yeşil yaprakları kekik gibi bahar ve koku verici olarak kullanılan, küçük beyaz çiçekli bitki 65a/06

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sıtma:** *Eger ayılmazsa bu hukneyi ideler ki bir mıkḍār çükündür yaprağı bir mıkḍār feslegen ile şu içinde kaynadalar. Şuyına birez şırlağın veyā zeyt yağını katalar.* (65a/04-07)

findık (F.) Bu ağacın sert bir kabuk içindeki yağlı, nişastalı, yuvarlak veya beyzi meyvesi 79b/09

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Yalnızca benzetme ilgisi kurulurken kullanılmıştır.

frenk kavunu (T.) Bir meyve adı 56a/03

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

G

gül (F.) Gül ağacının güzel kokulu, pek çok çeşidi bulunan çok makbul çiçeği 30b/12, 34b/07, 35a/02

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *Bir mıkḍār gül şuyı-y-ıla ezüp burnına tamzıralar. Ya 'nī mezkūr kāfūr-ıla za'ferānı yakur ile burnına uralar. Veyā gül şuyı-y-ıla ezüp tamzıralar ve eger bunuñ ardınca biraz beneşşe yağın tamzırlarsa gāyet müfīd olur.* (30b/12)

günlük (T.) Günlük ağacının tütsü olarak kullanılan ve nefese rahatlık veren reçenesi 39b/12

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zufre:** *Ak anzerūt ve şabır ve günlük her birinden birer dirhem havānda muhkem dögeler ve ince elekden veya vālādan eleyeler ve keçi ödi-y-ile ezeler ve mīl-ile göze çekeler. Şifā bula.* (39b/11-40a/01)
- b) **Sil'a:** *Kaynayup birez kıvām olıcak on dirhem günlük ve on dirhem zift katalar. İçinde hall ola.* (49b/01-02)
- c) **Saraṭān:** *Andan soñra açalar. İçin sileler ve üzerine bu devāyı uralar ki anzerūt, günlük, çam şakızı, maştaķı bunları dögüp od görmemiş bal-ıla karışduralar ve mezkūr saraṭān yerine uralar. Eyü ola ve bir 'ilāc daħı budur ki çam şakızı-y-ıla tağlayalar.* (50a/08-11)
- d) **İntişār:** *Hatmī toħmı, günlük, bir avuç arpa unı bunları havānda muhkem dögüp eledükden soñra beş yumurda şarusı-y-ıla karışduralar. Merhem gibi ola. Andan soñra mezkūr tamar üzere biz-ile yapışdura koyalar.* (67b/12-68a/03)

güyegü (T.) Kekik otu, zater (*Origanum vulgare*) 31b/02

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

a) **Sıtma:** *Defne yaprağı mersin yaprağı güyegü oti papadya sarımsak şapı şaman tozu bunlardan ne deñlü ele girerse birer mıkdār alup cem ‘ oldıkdan şoñra bir edviye kadar şarāb ve iki ol kadar şu-y-ıla cümlesini kaynadup bir çukur kazalar. (65b/04-08)*

b) **Zükkām:** *Eger mezkūrāt-ıla gitmezse yarpuz, defne yaprağı, rāziyāne, kereviz, şaman tozu, güyegü oti her birinden birer mıkdār hamur-ıla kaynadup bişdükdan şoñra torba içine koyalar ve fi’l-hāl atıñ başına geçüreler. (31b/01-05)*

ğonca (F.) Henüz açılmamış çiçek, tomurcuk 34a/13

H

habāzā (A.) Ebegümececi 84a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

hançal (A.) Ebûcehil karpuzu veya acı hıyar denen bitki 72a/06, 72a/07

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

a) **Qurlağan:** *Eger ol mertebeye varmadıysa bu ‘ilācı ideler ki on dirhem mazı ve beş dirhem hançal içi ve bir dirhem anzerüt bunları havānda muhkem dögeler. (72a/05-07)*

harbağ (A.) Çöpleme denen bitki 62a/05

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

a) **Soğuk Geçmesi:** *Bu habb dānelerini yutduralar ki üç dirhem harbağ iki dirhem nişādir on dirhem arpa unı beş dirhem biber yigirmi dirhem şeker elli dirhem şıgır yağı bu cümleden kuru olan eczāyı muhkem dögüp yağ-ıla karışdurup yoğuralar. (62a/04-08)*

hardal (A.) Turpgiller familyasından, sarı veya beyaz çiçekli, sert ve yakıcı tohumu hekimlikte kullanılan otsu bitki (*Sinapis*) 68b/11, 81a/10

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

a) **Turfe:** *Eger mezkūr perde kalıñ olsa bir dirhem karanfil bir dirhem hardal tohmı ikisini dögüp elekden geçüreler. Şoñra beş dirhem mıkdārı arpa unını hamūr idüp mezkūr otları ol hamūr içine göme koyalar ve furūn içine birağalar. (38b/12-39a/03)*

b) **Su İnmesi:** *ve yāhūd hardalı sarımsak birle dögeler ve içine ādem sidügi katalar ve birez arpa unını bile halı ideler. (68b/11-13)*

harzehre (A.) Zehirli bir ot türü (*Citrullus colocynthis*) 40b/01

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

hatmī (A.) İki çeneklilerin ebegümecegiller familyasından, pembe beyaz çiçekli, bataklıklarda, sulak çayırarda yetişen, çiçeği yumuşatıcı, kurutulmuş kökünün kaynatılmış suyu tenkiye ve gargara olarak kullanılan otsu bitki (*Althaca officinalis*) 41b/08

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

a) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve hatmī ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şāfi şarāb-ıla kaynadup atıñ başını anıñ buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*

- b) Hunnāk:** *Tarağ otı, yaban hatmi tohumu her birinden birer mıkḍār dögeler. Kifāyet idecek mıkḍār şāfi şu ile kaynadalar. Ba'dehu süzüp şuyın alalar ve bir mıkḍār hıyarşenbe içindeki baldan içine ezeler.* (46a/06-10)
- c) Takḥa:** *Ba'dehu hatmī yaprağı, papadya, ısırğan otı, kepek, şarmaşık şapı bunları şurf şarp sirke ile kaynadalar. Tā ki sirke döküne gide. Ba'dehu bu otları ısıcağ-ıla atuñ ayağına şaralar. Üstinde bir gün bir gice tura. Andan soñra çözel.* (66a/10-66b/02)
- d) İntişār:** *Hatmī tohumı, günlük, bir avuç arpa unı bunları havānda muhkem dögüp eledükden soñra beş yumurda şarusı-y-ıla qarışduralar. Merhem gibi ola. Andan soñra mezkūr tamar üzere biz-ile yapışdura koyalar.* (67b/12-68a/03)

havuç (F.) Maydanozgillerden, uzun ve sivri kökü sebze olarak yenen, vitamin bakımından zengin, besleyici, yetişmesi kolay otsu bitki 65a/01

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Sıtma:** *ve bu 'ilācı dahı ideler ki kızıl şandal on dirhem kişniz tohumu on dirhem havuç tohumını on dirhem gögercin bokı on dirhem bunları avuç ol kadar şu-y-ıla kaynadalar süzeler.* (64b/12-65a/02)

hıyār (A.) Kabakgillerden, yaprakları geniş ve parçalı, ana yurdu Hindistan olan, bir yıllık otsu sürüngen bitki (*Cucumis sativus*) 12b/08

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Yalnızca benzetme ilgisi kurulurken kullanılmıştır.

hıyārşenbe (F.) Baklagillerden, Doğu Hint, Antil ve Brezilya'da yetişen, hekimlikte kullanılan, siyah renkteki meyvelerinin terkinde şeker, pektin, zank, tanen ve esans bulunan ağaç, Hint hıyarı 46a/09, 46a/10

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Hunnāk:** *Ba'dehu süzüp şuyın alalar ve bir mıkḍār hıyarşenbe içindeki baldan içine ezeler.* (46a/08-10)

hurmā (F.) Hurma ağacının tatlı, besleyici, etli meyvesi 89a/02

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

I

ısırğan otı (T.) Isırgangillerden, her tarafı sert tüylerle kaplı, tüyleri kırıldığında karıncaasidi denilen çok kaşıntıdırıcı bir madde çıkartan bir ot (*Urtica*) 66a/11

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) Takḥa:** *Ba'dehu hatmī yaprağı papadya ısırğan otı kepek şarmaşık şapı bunları şurf şarp sirke ile kaynadalar. Tā ki sirke döküne gide.* (66a/10-13)

i

it üzümü (T.) Böğürtlen (*Solanum nigrum*) 81a/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

K

kāfūr (A.) Hindistan ve Çin’de yetişen kâfur ağacının zamkından elde edilen ve hekimlikte kullanılan beyaz, yarı şeffaf, kolaylıkla parçalanır ıtırılı madde 30b/10, 30b/12

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *ve yāhūd bir miqdār kāfūr-ıla za’ferān berāberce muhkem dögüp aḥşām vaqtında masura ile burnına üfüreler. Veyā bir miqdār gül şuyı-y-ıla ezüp burnına tamzıralar. Ya ‘nī mezkūr kāfūr-ıla za’ferānı yaqur ile burnına uralar. (30b/09-12)*

ķamıř (T.) Buğdaygillerden, sulak yerlerde yetişen, çeşitli türleri olan, içi boş, yüzü boğumlu bitki 9b/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

ķaraca otı (T.) Çörek otu 54b/07, 69a/11,

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Azmü’s-sabķ:** *Ba’dehu ķaraca otı bir miqdār bora ile dögeler. Od görmış bal-ıla ķatarlar ve eski panbuķdan fitil idüp mezkūr-ıla buluşduralar. (69a/11-13)*

ķarabařlu (T.) Ballıbabagillerden, ilkbaharda mavi veya menekşe renginde çiçekler açan, otsu veya dibi odunsu, çok ıtırılı bitki, yabani lavanta çiçeği 43/11

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

ķaranfil (F.) Kırmızı, pembe, alaca ve çeşitli renklerde çiçekler açan, düğüm düğüm ince saplı otsu süs bitkisi (*Dianthus caryophyllus*) 38b/12

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ṭurfe:** *Eger mezkūr perde kalıñ olsa bir dirhem ķaranfil bir dirhem ģardal toģmı ikisini dögüp elekden geçüreler. (38a/12-13)*

ķarpuz (F.) Kabakgiller familyasından, sürüngen gövdeli bir yıllık bitki 72a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

ķařıl (A.) Hayvanlara yedirilmek üzere erken ekilen ve yeşilken biçilen ekin 44b/08

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ḍıyķu’n-nefs:** *Ol müddetde yeşil yonca veyā daģı başaķlanmamıř ķařıl virseler ģāyet eyüdüür ve tez şağalur. (44b/07-09)*
- b) **Ĥunnāk:** *Bir ‘ilāc daģı budur ki lādeni zeyt yağı içinde eridüp mezkūr ģunnāk yerine ısıcāğ-ıla dürteler. Ķarřu azacuk yonca veyā ķařıl vireler. (46b/05-08)*
- c) **Sıtma:** *Bu eyyāmda atuñ yemini ışladup vireler. Ve eger kök zamānı-y-ısa yonca veyā ķařıl vireler eyü olunca. (66a/01-02)*

ķařnı (F.) Maydanozgiller familyasından, şeytanti, çadıruşağı otu gibi bitkilerden elde edilen bir nevi zamk 31a/03

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Takḥa:** *Eger sağaldıysa fe-bi-hā vallāhu bunu daḥı ideler ki kaşnı, oḡlan aşı sarımsak ucını şarāb-ıla kaynadalar. Kıvvetin alduḡdan soñra içine birez bezir ve bir mıḡdār tuz katalar kaynadalar. Tā şol hadde kim şarāb döküne gide. (66b/02-07)*
- b) **Zükkām:** *Eger mezkūr zahmet birez esküyüp zamanı uzamış olsa çörek otı, zencebıl, oḡlan aşı, kara kaşnı her birinden ikişer dirhem za'ferān bir dirhem. Bu mezkūrātı muhkem döḡüp iki yüz dirhem şāft şarāb-ıla kaynadalar. (31a/01-05)*

ḡavaḡ (F.) Söḡütgillerden, sulak yerlerde yetişen, yaprakları uzun saplı ve dişli, boyu düzgün ve bazı türlerinde 30 – 40 metreyi bulacak uzunlukta, kerestesi için dikilen, odunu gevşek ve kof, kabuḡu kavlayıp dökülen bir ağaç 41a/09

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Yalnızca benzetme ilgisi kurulurken kullanılmıştır.

keçiboynuzi (T.) Baklagillerden, odunu marangozlukta, kabuḡu sepicilikte kullanılan, 6 – 10 veya 12 metre boyunda, kışın yapraklarını dökmeyen Akdeniz bölgesi ağacı (*Ceratonia siliqua*) 32b/10

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *'İlācı budur ki: Keçi boynuzını havānda döḡüp şay yaḡı-y-ıla ḡarışduralar ve günde beş altı loḡma atuñ boḡazına atalar ve yaş yonca vireler ve eger yaş bulunmazsa ḡurusını şu-y-ıla ışladalar, vireler. (32b/10-13)*

kendir (T.) Kendirgiller familyasından, sap liflerinden halat ve çuval yapılan bitki, kenevir 49a/05, 53a/01

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

kereviz (F.) Maydanozgillerden, kökleri ve yaprakları sebze olarak kullanılan, uyarıcı ve idrar söktürücü hassalara ve tıbbi nitelikteki maddelere sahip, kokulu, ılık bölge bitkisi (*Apium graveolens*) 31b/02

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *Eger mezkūrāt-ıla gitmezse yarpuz, defne yapraḡı, rāziyāne, kereviz, şaman tozu, güyegü otu her birinden birer mıḡdār ḡamur-ıla kaynadup bişdükden soñra torba içine ḡoyalar ve fi'l-hāl atuñ başına geçüreler. (31b/01-05)*

kerneb (A.) Etlı, iri lahana 55b/02, 55b/03

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Veremü'l-ḡālib:** *Bir 'ilāc daḥı budur ki: Kerneb başını oyup çukur gibi ideler. Ve kerneb didükleri kara tānedür ki Türk ḡāyifesi aña etlü kelem dirler. Şöyle ki alıp anuñ içine şıḡar ola. Ba'dehu içine bir mıḡdār bezir yaḡı ḡoyup ısıcaḡ küil içinde gömeler. (55b/02-05)*

kettān (A.) Keten, Ketengiller familyasından, lifleri dokumacılıkta kullanılan, çiçekleri göz alıcı, yaprakları basit, kireçli toprakları ve ılık iklimi seven otsu bitki (*Linum*) 54a/02

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Carab:** *Dögülmüş kettān tohmi, encīr, zerd-ālū bunları sirke ile birez ısladalar. Ba 'dehu kaynadup koyı oldukdan şoñra havānda dögüp merhem ideler. Andan şoñra baldıran yaprağı yaş iken üstübi içine şarup yaqalar ve mezkūr merheme qatarlar. (54a/02-07)*

ķına (A.) Kına ağacının kurutulmuş yapraklarından elde edilen ve saç, tırnak ve elleri turuncu bir renge boyamakta kullanılan toz 36a/06, 42a/02

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Yalnızca benzetme ilgisi kurulurken kullanılmıştır.

ķişnīz (F.) Kişniş, maydanozgillerden, yaprakları maydanozu andıran, 20-60 santimetre yüksekliğinde, tüsüz, bir yıllık ve otsu bir bitki (*Coriandrum sativum*) 64b/13

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sıtma:** *Fe-emmā tamām ıoyunca içürmeyeler. Ve bu 'ilācı dahı ideler ki kıızıl şandal on dirhem ķişnīz tohumı on dirhem havuç tohumını on dirhem gögercin boķı on dirhem bunları avuç ol qadar şu-y-ıla kaynadalar süzeler. (64b/12-65a/02)*

ķuhle (?) Leblab denilen ot için Türklerin kullandığı isim 32a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

ķoz (F.) Ceviz 13b/10

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır. Yalnızca benzetme ilgisi kurulurken kullanılmıştır.

L

labada (Yun.) Karabuğdaygillerden, dere kıyılarında, sulak çayırlarda kendiliğinden yetişen, çok yıllık ve yaprakları sebze olarak kullanılan bir bitki, efelek (*Rumex patientia*) 79a/07

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Öksürük:** *Bir 'ilāc dahı budur ki labada didükleri ve bir nām dahı üvelik otuñ kökini birez za 'ferān-ıla şarāb içinde kaynadalar ve aña birez şıgır yağın qatarlar ve ılıcağ-ıla atuñ boğazına dökeler. (79a/06-09)*

lāden (F.) Ladengillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, tüylü ve genellikle yapışkan yapraklı, beyaz veya pembe çiçekli, reçinesi hekimlikte kullanılan bir bitki (*Cistus creticus*) 55b/08

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Veremü'l-ķālib:** *ve yāhūd lāden şaruşabır ikisini bezir yağı-y-ıla kaynadalar. Isıcağ-ıla dürteler. (55b/08-09)*
- b) **ķunnāk:** *Bir 'ilāc dahı budur ki lādeni zeyt yağı içinde eridüp mezkūr ķunnāk yerine ısıcağ-ıla dürteler. Karşu azacuk yonca veyā ķaşıl vireler. (46b/05-08)*

lehe (?) Bir soğan çeşidi 69a/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

leblāb (A.) Sarmaşık ve bu türden bitkiler, zükkam hastalığı tedavisinde kullanılması önerilen ve Türkçede kuhle denilen ot (*Hedera helix*) 32a/07

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

M

maḥmūd (A.) Mahmudiye otu (*Convolvulus scammonia*) 61a/10

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Fıtķ u Ba‘c:** *Ol cerāhat üstine dökülmüş maḥmūd veyā maştaķī ekeler.* (61a/09-10)

maştaķī (A.) Sakız ağacı, fıstık ağacı vb. kabuğundan elde edilen sakız, bir nevi reçine 42b/03

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Şadme:** *Eger kan gelmezse burnına birez beneşşe yağın veyā tatlu bādām yağın şāfi tamzıralar. Ve yāḥūd aña birez za‘ferān ve maştaķī katalar. Ğāyet eyüdüdür.* (42b/01-03)
- b) **Cerāhat:** *Kan diñmese anzerūt, maştaķī, çam şakızı, zāc-ı kıbrısī, kızıl boya bunlaruñ her birinden birer mıkdār alup dögeler. Ba‘dehu eski panbuķ üzerine yumurda şarusını dürteler ve kesilen tamarı iki yanından başup mezkūr otı yara içine talduralar.* (47b/04-09)
- c) **Sil‘a:** *Ba‘dehu eski panbuķ üzerine yayalar ve yara üzerine uralar. Ve şıfat-zarūr budur ki günlük, çam şakızı, ardıç, maştaķī her birinden birer mıkdār ki berāberce ola. Havānda muḥkem dögüp eleyeler. Andan soñra yaranuñ üzerine ekeler.* (49b/04-08)
- d) **Saraṭān:** *Andan soñra açalar. İçin sileler ve üzerine bu devāyı uralar ki anzerūt, günlük, çam şakızı, maştaķī bunları dögüp od görmemiş bal-ıla karışduralar ve mezkūr saraṭān yerine uralar. Eyü ola.* (50a/08-11)
- e) **Nāşūr:** *Tā yara temiz olunca oñulduķdan soñra maştaķī, bal mümü, zeyt yağı, çam şakızı bunları tava içine koyup āteş üzerine erideler ve üzerine tamlā tamlā bezir yağı tamzıralar.* (59b/03-06)
- f) **Fıtķ u Ba‘c:** *Ol cerāhat üstine dökülmüş maḥmūd veyā maştaķī ekeler.* (61a/09-10)

mazı (F.) Servigillerden, yaprakları almaşık ve küçük pullar biçiminde, gövdesi düz olan, dipten dallanan bir süs bitkisi (*Thuya*) “māzū” 56b/03, 56b/10, 72a/06

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ḥurūcu‘l-maķ‘ad:** *Bu ‘ilāc ideler ki: Tūt ağacınıñ kabı serv kızoağı mazı mersin yaprağı bunları şarāb ile kıynadup süzeler. Ba‘dehu bezir kıatup yine kıynadalar.* (56b/03)
- b) **Ḳurlağan:** *Eger ol mertebeye varmadıysa bu ‘ilācı ideler ki on dirhem mazı ve beş dirhem ḥançal içi ve bir dirhem anzerūt bunları ḥavānda muḥkem dögeler.* (72a/05-07)
- c) **Ḳatı Na‘llemek:** *Ba‘dehu ol iriñ çıkan yere şeb, māzū, kızıl boya muḥkem dögeler. Kıatrān-ıla karışduralar. Günde iki kez dürteler. Şifā bula gide bi-izni‘llāhi te‘ālā.* (75a/11-13)

mercimek (F.) Baklagillerden, beyaz çiçekli bir tarım bitkisi (*Lens culinaris*) 46a/05, 58b/05

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ḥunnāķ:** *ve daḥı bu eczāyı ki mercimek boyı taraķ otı yaban ḥatmi toḥumu her birinden birer mıkdār dögeler. Kıfāyet idecek mıkdār şāfi şu ile kıynadalar. Ba‘dehu süziüp şuyın alalar ve bir mıkdār kıyarşenbe içindeki baldan içine ezeler.* (46a/05-10)

- b) **Kelef:** *Burçağ unı, mercimek unı, tuz zâc bunları berâberce dögeler. Yumuşak ideler. Ba‘dehu şıgır güşti, sirke ile ezüp birez kaynadalar. (58b/05-07)*

mersin (Yun.) Mersingillerden, kışın yapraklarını dökmeyen, Akdeniz sahillerinde çok bulunan, eğri büğrü gövdeli, beyaz çiçekli, hoş kokulu, uzun ömürlü ağaç (*Myrthus communis*) 9b/12, 9b/13

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hürücu'l-mağ‘ad:** *Eger ol şarāba birez mersin yaprağı konup kaynamış olsa dahı yeg olur ve eger şarāb bulunmazsa mersin yaprağı-y-ıla kaynamış şu kifāyet ider. (56b/05-08)*
- b) **Sıtma:** *Defne yaprağı, mersin yaprağı, güyegü oti, papadya, sarımsak şapı, şaman tozu bunlardan ne deñlü ele girerse birer mıkđār alup cem‘ olduğdan soñra bir edviye kadar şarāb ve iki ol kadar şu-y-ıla cümlesini kaynadup bir çukur kazalar. (65b/04-08)*
- c) **İshāl:** *Eger turmazsa mersin tohmunı keçi boynuz-ıla ve belū ağacınıñ kab-ıla havānda muhkem dögüp şıgıruñ iç yağı-y-ıla katalar. (79b/06-09)*
- d) **Yağır:** *Şıfat-zarūr budur ki mersin yaprağı, banbil oti, kiremid unı, kaplubāga kabınıñ küli, kına, çam sakızı her birinden birer mıkđār alup havān içinde muhkem dögüp un gibi olduğdan soñra elekden eleyeler ve yaranuñ üstinde iki kez günde ekeler. (52a/02-07)*

mevīzec (A.) İt üzümüne tıp kitaplarında ve aktar terimlerinde verilen isim (*Delphinium staphisagria*) “mevīz” 45a/08, 45a/09

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

O

oğlan aşı (T.) Çakşır veya çakşur otu olarak da bilinen yabani bir ot (*Ferula elaeochytris*) 31a/02

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *Eger mezkūr zahmet birez eskiyüp zamanı uzamış olsa çörek oti, zencebıl, oğlan aşı, kara kaşnı her birinden ikişer dirhem za‘ferān bir dirhem. Bu mezkūrātı muhkem dögüp iki yüz dirhem şāftı şarāb-ıla kaynadalar. (31a/01-05)*
- b) **İntişār:** *Bir ‘ilāc dahı budur ki oğlan aşını bezir yağı-y-ıla kaynadup içine birez kara neft ve bir baş dögülmiş sarımsak koyalar. (47a/05-07)*
- c) **Çuduz:** *Ba‘dehu şoğanı, şarımsağı, oğlan aşını şarāb-ıla dögeler. Merhem gibi ideler ve birez tuz katalar ve cerāhat üzere uralar. (63b/04-06)*

ot¹⁰ (T.) Bir iki mevsim veya bir yıl, pek azı da daha fazla yaşadıktan sonra kuruyan, toprak üstündeki kısımları odunlaşmayıp yumuşak kalan küçük bitkilerin ortak adı 32a/07, 33a/05, 35a/10, 37a/01

¹⁰ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

P

panbuğ (F.) Ebegümeçigillerden, koza durumundaki meyvesi üç dört veya beş dilim hâlinde açılan, büyümesi sırasında bol su isteyen, otsu veya odunsu tropikal bitki (*Gossypium*) 33a/13, 35a/08, 43b/02, 45a/11

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

papadya (Yun.) Birleşikgillerden, baharda taç yaprakları sarı, ortası beyaz çiçekler açan, ateş düşürücü, spazm çözücü, sinirleri yatıştırıcı, rahatlık verici, bağırsak gazlarını giderici hassalara sahip bir yıllık otsu bitki (*Matricaria chamomilla*) 41b/08

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve hatmî ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şâftî şarâb-ıla kaynadup atun başını anun buğına tutup fe emmâ başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*
- b) **Sıtma:** *Defne yaprağı, mersin yaprağı, güyegü oti, papadya, sarımsak şapı, şaman tozu bunlardan ne deñlü ele girerse birer mıkdar alup cem' olduktan sonra bir edviye kadar şarâb ve iki ol kadar şu-y-ıla cümlesini kaynadup bir çukur kazalar. (65b/04-08)*
- c) **Takħa:** *Ba 'dehu hatmî yaprağı, papadya, ısırğan oti, kepek, şarmaşık şapı bunları şırf şarp sirke ile kaynadalar. Tâ ki sirke döküne gide. Ba 'dehu bu otları ısıcağ-ıla atun ayağına şaralar. Üstinde bir gün bir gece tura. Andan sonra çözeler. (66a/10-66b/02)*

pazı (F.) Ispanakgillerden, A ve C vitaminleri bakımından zengin, yaprakları sebze olarak yenen, iki yıllık otsu bitki, yabancı pancar, yaban pancarı 36a/06

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Yağır:** *Dögülmiş jengâr ve tizâb gibi veyâhüd koyun kuyruğundan bir yara tâze iken pazı yaprağı üstine koyup yaranun üstine uralar. Bir gün bir gece üzerinde turup irte açalar. Ol çürük et kıya gide. (51b/08-12)*
- b) **Demregü:** *Bu cümleyi muhkem döğüp şâbun şuyı-y-ıla yuğalar ve ol yere kına gibi yakalar ve üzerine pazı yaprağı şarup bağlayı koyalar. (36a/04-07)*

pîç (F.) Cedvar olarak bilinen otun Farsça karşılığı 41a/08, 41a/13, 41a/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

R

râziyâne (F.) Maydanozgiller familyasından, hoş kokulu, yaprakları almaşık dizilişli, saplı ve tüysüz, silindir biçimli gövdesi dik, tohum ve kökleri ilaçlarda kullanılan, gaz giderici, iştah açıcı, idrar söktürücü, kan artırıcı hassalara sahip, iki veya çok yıllık otsu, ıtırılı, Ege ve Akdeniz bitkisi (*Foeniculum vulgare*) 31b/02, 42a/02

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Verem:** *Şonra giderüp râziyâne, deñiz şu-y-ıla kaynadalar ve ol şu-y-ıla atun başını yuyalar. (42a/02)*

- b) **Zükkām:** *Eger mezkūrāt-ıla gitmezse yarpuz, defne yaprağı, rāziyāne, kereviz, şaman tozu, güyegü otu her birinden birer mıkdār hamur-ıla kaynadup bişdükdən şöıra torba içine koyalar ve fi'l-hāl atuñ başına geçüreler. (31b/01-05)*

rumān (A.) Nar 13b/04

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

S

şabır (A.) Zambakgiller familyasından, tropikal bölgelerde yetişen, küçüklü büyüklü birçok türü bulunan, özellikle sarışabır denen çeşidi tıpta kullanılan bitki 39b/12

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zufre:** *Andan şöıra göze bu otu çekeler ki aq anzerüt ve şabır ve günlük her birinden birer dirhem havānda muhkem dögeler ve ince elekden veya vālādan eleyeler ve keçi ödi-y-ile ezeler ve mīl-ile göze çekeler. Şifā bula. (39b/11-40a/01)*
- b) **Ḥurūcu'l-maḳ'ad:** *İçine bezir, şabır koyalar. Merhem gibi olunca erideler ve atuñ sofrasına süreler. (56b/03)*

şarışabır (T.+A.) Zambakgillerden, sıcak bölgelerde yetişen, yaprakları oldukça yüksek bir sapın tepesinde rozet biçiminde toplanmış bulunan bir süs bitkisi, azvay (*Aloe vera*) “şarışabur” 57a/1

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Veremü'l-ḥālib:** *Yudukdan şöıra bu zarūri üzerine ekeler ki māzū, şeb, ekşi enār kabı, şabır tekaḫturi berāberce dögüp yumuşak ideler ve ince elekden eleyeler. (56a/08-10)*
- b) **Ṭoñuz Kılı:** *ve yerine şarışabırını şıgır odı-y-ıla ve birez tuz-ıla karışduralar. Ve ol kıl kopduğı yerlere süreler. Ayruḫ bitmeye. Ve eger yine biterse bir daḫı böyle 'ilāc ideler ve yāḥūd kireç şuyını anuñ yerine dürteler. Döküle gide. (57a/10-13)*

salkım (T.) Ana saptan çıkan yan çiçekleri, sapları hep aynı uzunlukta olan çiçek durumu 81a/13

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

şaman (T.) Tahılların taneleri alındıktan sonra kalan sapları 31b/02, 41b/10

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *Eger mezkūrāt-ıla gitmezse yarpuz, defne yaprağı, rāziyāne, kereviz, şaman tozu, güyegü otu her birinden birer mıkdār hamur-ıla kaynadup bişdükdən şöıra torba içine koyalar ve fi'l-hāl atuñ başına geçüreler. (31b/01-05)*
- b) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve ḫatmī ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şāfī şarāb-ıla kaynadup atuñ başını anuñ buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*
- c) **Sıtma:** *Defne yaprağı, mersin yaprağı, güyegü otu, papadya, sarımsak şapı, şaman tozu bunlardan ne deñlü ele girerse birer mıkdār alup cem' oldıkdan şöıra bir edviye kadar şarāb ve iki ol kadar şu-y-ıla cümlesini kaynadup bir çukur kazalar. (65b/04-08)*

d) Sancu: *Bu 'ilāclarıyla def' olmazsa eski şamanı şarāb-ıla kaynadup atun karnı altına koyalar. Tā kim buğı aña çıka. Andan şoñra atı muhkem yörideler. (78a/06-09)*

şamg-i 'arabī (F.) Arap zamkı olarak da bilinen, Kuzey Afrika'da yetişen bir ağaçtan elde edilen zamktır 42a/09

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

a) Şadme: *Şap içine koyalar ve aña bu eczāyı katalar ki anzerūt, şamg-i 'arabī, egir, iki karındaşkanı. Cümlesinden birer mıkdār alup havān içinde dögeler ve mezkūr kan-ıla karışduralar. (42a/08-11)*

şandal (A.) Sandalgillerden, kerestesi sert ve kokulu bir ağaç (*Santalum album*) 64b/13

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

a) Sıtma: *Bu 'ilācı dahı ideler ki kızıl şandal on dirhem kişniz tohmı on dirhem havuç tohmını on dirhem gögercin boğı on dirhem bunları avuç ol kadar şu-y-ıla kaynadalar süzeler. (64b/13-65a/02)*

sarımsak (T.) Zambakgiller familyasından, toprak altında bir soğanı olan, gövdesi uzun, yassı ve sivri uçlu yapraklarla sarılmış, keskin kokulu, iştah açma vb. pek çok tıbbî hassaya sâhip, otsu bitki (*Allium sativum*) 32a/01, 33b/11

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

a) Zükkām: *'İlācı budur ki: Ak soğan-ıla sarımsağı muhkem dögüp ikisini bir mıkdār hamur-ıla kaynadalar. Bişdükden şoñra süzeler ve aña susam yağını veya zeyt yağını bir ol kadar katalar. (32a/01-04)*

b) Bevāsır: *Kesdükden şoñra sarımsağı acı say yağı birle dögeler. Merhem gibi ola ve kesilen yere uralar. Bir zamān tutalar. Tā ki bevāsırün kökini yağa ve andan şoñra yerine bu merhemi süreler. (33b/10-13)*

c) Verem: *Şarımsağı acı say yağı-y-ıla dögeler ve bir mıkdār defne yağını aña katalar. Şoñra mezkūrı şığır ve tavuk tersi-y-ile karışduralar. (42a/02)*

d) Sıtma: *Defne yaprağı, mersin yaprağı, güyegü oti, papadya, sarımsak şapı, şaman tozu bunlardan ne deñlü ele girerse birer mıkdār alup cem' olduğdan şoñra bir edviye kadar şarāb ve iki ol kadar şu-y-ıla cümlesini kaynadup bir çukur kazalar. (65b/04-08)*

e) Tağha: *Eger şağaldıysa fe-bi-hā vallāhu bunu dahı ideler ki kaşnı, oğlan aşı sarımsak ucını şarāb-ıla kaynadalar. Kuvvetin aldüğdan şoñra içine birez bezir ve bir mıkdār tuz katalar kaynadalar. (66b/02-06)*

f) Su İnmek/Su İnmesi: *Sarımsak şapını şu-y-ıla kaynadalar. Birez tuz ve bir mıkdār bezir yağı katalar. Bişdükden şoñra biz-ile aşığına bağlayalar ve yāhūd arpa dögüp bulğur gibi ideler. Ba'dehu tuz-ıla kaynadalar. (68b/06-09)*

g) İntişār: *Bir 'ilāc dahı budur ki oğlan aşını bezir yağı-y-ıla kaynadup içine birez kara neft ve bir baş dögülmiş sarımsak koyalar. (47a/05-07)*

h) Çarpma: *Eger tağlamazsa sarımsağı dökeler. Yumuşadüğdan şoñra birez eski say yağı-y-ıla karışduralar. Merhem gibi üstine bir iki gün uralar. (54b/12-55a/02)*

- i) **Ƙuduz:** *Ba'dehu şoğanı, şarımsağı, oğlan aşını şarāb-ıla dōgeler. Merhem gibi ideler ve birez tuz ƙatalar ve cerāhat üzere uralar ve dağı tiryāk-ı fārūķı şarāb-ıla ezeler ve aña bir mıkdār tavuğ tersinden ƙatalar. (63b/04-08)*

şarmaşık (T.) Sarmaşıkğiller familyasından, değişik biçimlerdeki koyu yeşil yapraklarını dōkmeyen, ağaç, duvar vb. bir desteğe sarılarak veya yapışarak uzayan, yuvarlak ve üzümü meyveli tırmanıcı bitki (*Hedera*) 41b/09

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

serv (F.) Servi kelimesinin eski metinlerde görülen asıl şekli. Servigillerden, kışın koyu yeşil yapraklarını dōkmeyen, daha çok mezarlıklara dikilen uzun ömürlü, güzel kokulu, kozalaklı, ince uzun ağaç 56b/03, 56b/10, 56b/10

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hürücu'l-mađ'ad:** *Tūt ağacınıñ ƙabı, serv ƙozađı mazi, mersin yaprağı bunları şarāb ile ƙaynadup süzeler. Ba'dehu bezir ƙatup yine ƙaynadalar. Ƙız gibi. İçine bezir, şabır ƙoyalar. Merhem gibi olunca erideler ve atuñ sofrasına süreler. Eyü ola. (56b/03)*

sezāb (A.) Sedef otu 64a/01

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **'Alađ:** *Sezāb ve ƙara başlu, ve buña tıb kitāblarında ıştıhoruş dirler. Ma'rūf ve meşhūr otdur ve ayva çekirdegi. Bu cümle dōgüp keskin şarāb-ıla ƙaynadalar ve içine tuz ƙoyup atuñ boğazına ƙoyalar ve atuñ boğazını tıtalar. (43b/10-13)*
- b) **Ƙuduz:** *Bu 'ilācı ideler ki: Tavşan māyesi, sezāb, çörek otı, sarımsağ berāberce dōgeler. Şığır yağı-y-ıla ƙarışduralar ve birez tuz dağı ƙatalar ve birkaç kez ol yaranuñ üzerine dürteler. (64a/01-04)*

şıçan otı (T.) Arsenik 34b/05, 35a/04, 50b/09, 59a/06, 70b/01

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Şa'lil:** *ve bir 'ilāc dağı budur ki: İki çekirdek mıkdārı şıçan otını bal-ıla ƙarışdurup üzerine yağı gibi uralar. İki üç günde düşer gider. (34b/04-06)*
- b) **Tūşe:** *Şaru zirnīh, kireç, nişāzır her birinden birer dirhem şıçan otı buçuğ dirhem bu eczāyı dōgüp bal-ıla ƙarışduralar. Üzerine uralar ve eger göze yağın olsa gerekdür ki bu otı tūteye sürdüikleri vağtın atuñ gözine sünger veya panbuğ tığalar. (35a/03-08)*
- c) **Hunān:** *'İlācı budur ki mezkūr cerāhatleri tettebbu' idüp bu edviye ile yağalar ki şaru zirnīh, ƙalye nişādir, kireç, bora her birinden birer dirhem şıçan otı buçuğ dirhem bunları dōgeler. Sōğüd Gōlinüñ şuyı-y-ıla yoğuralar. (70a/11-70b/02)*

susam (Yun.) Anayurdu Hindistan ile güney adaları olan, meyvesi kapsül şeklinde, beyaz veya alacalı beyaz çiçekli otsu bitki, susen, sevsen (*Sesamum*) 26a/07, 32a/03

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **At Dođumu:** *Tođurmađa başladuğı vağtın müsā'ade eyleyeler ve hayāsını şābün-ıla sūsam yaprağını şuya ışladup anuñ köpügi-y-ile yumuşağ ideler ve veled görünüp oñ ayakları-y-ıla başı çıkınca rıfđ ve te'ennī birle iki el-ile tıutup çekerek yardım eyleyeler. (26a/06-11)*

- b) **Zükkām:** *Bişdikden şoñra süzeler ve aña susam yağını veya zeyt yağını bir ol kadar katalar. Tekrār kaynadalar. (32a/02-04)*
- c) **Hunnāk:** *Birez bādām veyā susam yağı katalar. Ba'dehu bir mıkdār şeker-ile tathu ideler ve ılıcağ iken didüğimiz gibi boğazına koyalar. (46b/03-05)*
- d) **Sıcak Geçmesi:** *Şovuğ-ıla atun gevdesine süreler. Ve eger aña susam yağı veyā tereyağı katsalar cāyizdür. (61b/06-08)*
- e) **Tuħme:** *ve şan'atı budur ki çükündür yaprağını şu-y-ıla kaynadup şuyına susam yağı ve bir mıkdār tuz katalar. Andan şoñra tulum-ıla atun dübüreline akduralar. Def'ola gide. (82a/07-10)*

şoğan (T.) Zambakgillerden, kat kat kabuktan ibaret yumrusu ve şerit şeklindeki uzun yeşil yaprakları yemeklerde, salatalarda kullanılan, keskin kokulu ve acı otsu bitki (*Allium cepa*) 32a/01, 38a/12

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Turfе:** *Bunuñ 'ilācı budur ki: Şoğanı şoyup havān içinde birez tuz-ıla dögeler. Merhem gibi ola. Andan şoñra bezir yağı-y-ıla birez kaynadup ıssıcağ-ıla atun gözi üzerine uralar ve üstinde kurbās veya keçe pāresini şarup bağlayu koyalar. (38a/12-38b/03)*
- b) **Қудuz:** *Ba'dehu şoğanı, şarımsağı, oğlan aşını şarāb-ıla dögeler. Merhem gibi ideler ve birez tuz katalar ve cerāhat üzere uralar. (63b/04-06)*
- c) **Sancu:** *Bir 'ilāc dahı budur ki şoğanı dögüp şuyını çıkaralar. Ve aña bir mıkdār ādem sidügi katalar. Ve birez tuz dahı koyalar. Ilıcağ-ıla burnına tamzıralar. (78a/02-05)*
- d) **'Uşru'l-bevl:** *'İlācı budur ki kızıl şoğan kabını kızıl boya ile ve birez za'ferān-ıla şarāb içinde kaynadup birez tuz dahı katalar ve bir iki tamlā ādem sidüğinden katalar ve atun burnına tamzıralar. (80a/07-11)*
- e) **Tuħme:** *Yüz dirhem eski şarāb ve elli dirhem sirke, sirke ve on dirhem gögercin tersi ve on dāne şoğan şuyı ve elli dirhem şığır yağı bu cümle bir yere koyup muħkem karışduralar. Ba'dehu atun boğazına akduralar ve bir iki gün yem virmeyeler. (81b/13-82a/04)*

sögüt (T.) Sögütgillerden, sulak yerlerde yetişen, yaprakları almaşık ve alt yüzleri havla örtülü büyük bir ağaç (*Salix*) 53b/13, 57b/08

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

Ş

şecer¹¹ (A.) Bir tek ağaç, herhangi bir ağaç 29b/09

şırlağan (F.) Şırlağan, susam yağı 27a/10

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Yeni Doğan Ata Endam Vermek İçin:** *Anuñ-çün ekşeri endāmsuz veya şakat olur ve bir kaç günden şoñra yelisine hamūr veya balçık yapışdurup sağ yanına şarkıdalar ve toynaqlarına bezir veyā şırlağan yağını süreler. (27a/07-10)*

¹¹ Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

- b) **Sıtma:** *Şuyına birez şırlağın veyā zeyt yağını katalar. İlcağ-ıla atuñ dübüürine dökeler hukne tulumı-y-ıla. Ve eger at gevdelü olsa ve kanı çok ve yāhūd kan galebesiniñ nişānı varsa atuñ iki öñ ayağından veyā boynınıñ iki yanından kan almak fāyidedür. (65a/07-12)*
- c) **Soğuk Geçmesi:** *Bu vech-ile ki yüz dirhem şuya elli dirhem şırlağın yağın ve elli dirhem şıgır yağın katup ılıdalar ve atuñ dübüürine tulum birle aqduralar. Eyü ola. (62a/11-13)*

T

tırak otı (T.) Tarak otugillerden otsu bir bitki (*Dipsacus*) 46a/06

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hunnāk:** *Dağı bu eczāyı ki mercimek boyı, tırak otı, yaban hatmi tohmı her birinden birer mıkdār dögeler. Kifāyet idecek mıkdār şāfi şu ile kaynadalar. Ba'dehu süzüp şuyın alalar ve bir mıkdār hıyarşenbe içindeki baldan içine ezeler. (46a/05-10)*

tere (F.) Turpgillerden, yapraklarından salata yapılan ve çeşitli türleri bulunan baharlı bitki 41b/09

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve hatmī ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şāfi şarāb-ıla kaynadup atuñ başını anuñ buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*

tüt (F.) İki çenekliler sınıfının dutgiller familyasından, dayanıklı bir ağacın beyaz, kara, koyu pembe renklerde olan meyveleri 34b/10

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

tohm¹² (F.) Bitkilerde dölllenme sonunda çiçekten sonra oluşan ve toprağa gömülünce kendisinden yeni bir bitki üreyen tane 38b/13

tırak otı (T.) Dereotu, rezene (*Anethum*) 44a/08

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Đıyku'n-nefs:** *İlācı budur ki: Tırak otı, kimnün, kepek birer avuç kifāyet idecek mıkdār şu-y-ıla kaynadalar ve içine beş on dāne encīr bırağalar. (44a/07-10)*

U

'ūd-ı qarh (F.) Akırı Karha olarak da bilinen çok yıllık bir bitki 45a/08

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Diş Ağrısı:** *İlācı budur ki: İt üzümü, bu it üzümüne tıb kitāblarında ve 'attār iştlāhında mevīzec dirler ve 'ūd-ı qarh ve zencebīl ve biber ve ak hardal. Ve bu mezkūr otlaruñ her biri diş ağrısına fāyide ider. (45a/07-09)*

¹² Bu bir genel ad olup herhangi bir hastalığın tedavisinde kullanılmamıştır.

‘unnāb (A.) Hünnap, iki çenekliler sınıfının cehrigiller familyasından, sarı çiçekli, dikenli yaprakları uzun ve mızrak biçiminde, boyu 8–10 metreyi bulan, ufak ağaç veya çalı şeklindeki bitki, çiğde (*Zizyphus jujuba*) 46b/02

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hunnāḳ:** *Bir ‘ilāc dahı budur ki çekirdegi çıkmış kızıl üzüm, encīr, ‘unnāb bunları döğilmiş arpa ile kaynadup birez bādēm veyā susam yağı katalar. Ba’dehu bir mıkdār şeker-ile tatlu ideler ve ılıcaḳ iken didüğimiz gibi boğazına koyalar. (46b/01-05)*

uṣṭuḥduṣ (Yun.) Karabaş otu 43b/11

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

Ü

üvelik (T.) İki çenekliler sınıfının karabuğdaygiller familyasından, sulak yerlerde, su kenarlarında kendiliğinden yetişen, yaz aylarında yeşilimtrak ufak çiçekler açan, yaprakları sebze gibi kullanılan, çok yıllık otsu bitki (*Rumex patientia*) 79a/07

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Öksürük:** *Labada didükleri ve bir nām dahı üvelik otuñ kökini birez za’ferān-ıla şarāb içinde kaynadalar ve aña birez şıgır yağın katalar ve ılıcaḳ-ıla atuñ boğazına dökeler. (79a/07-09)*

üzerlik (T.) Sedef otugillerden, acı tohumları susama benzeyen, beyaz çiçekli, çok dallı, halk arasında tütsü olarak kullanılan sıcak bölge bitkisi (*Peganum*) 41b/08

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve ḥatmī ve egir ve üzerlik ve şarmaşık şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski şaman tozu. Bu cümle şāfi şarāb-ıla kaynadup atuñ başını anuñ buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile şaralar. (41b/07-12)*

üzüm (T.) Asma adı verilen ağaççığın salkım durumunda ufak taneli, çekirdekli, ince kabuklu meyve 46b/01, 79a/11

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Hunnāḳ:** *ve bir ‘ilāc dahı budur ki çekirdegi çıkmış kızıl üzüm, encīr, ‘unnāb bunları döğilmiş arpa ile kaynadup birez bādām veyā susam yağı katalar. Ba’dehu bir mıkdār şeker-ile tatlu ideler ve ılıcaḳ iken didüğimiz gibi boğazına koyalar. (46b/01-05)*
- b) **Öksürük:** *ve bir ‘ilāc dahı budur ki elli dirhem kara üzüm ve yigirmi dirhem bādām ve yigirmi dāne kuru encīr şarāb-ıla kaynadup üç güne dek her gün andan bir çanak mıkdārını atuñ boğazına aḳduralar. (79a/10-14)*

V

vaşḳī (A.) Çaduruşağı otu ve bundan elde edilen zamk “**vaşak**” 50b/08, 50b/09, 59a/05

Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Sıracā:** *Dağı eyü olur ve eger görünmez yerde ise vaşķı sirke ile ĥall ideler. (50b/07-08)*
- b) **Nāşūr:** *‘İlācı budur ki: vaşķı sirke ile ışladup ĥavānda dögeler. Koyu olunca buçuk dirhem sıçan otını katup yine saĥķ ideler. Andan Őoñra eski panbuğdan fitil ideler ve bu otdan aña süreler ve nāşūr olan yerlere Őoğalar. (59a/04-09)*

Y

yarpuz (T.) Ballıbabagillerden, nane cinsinden, güzel kokulu, kısa saplı bitki, pülüskün, filiskin (*Mentha pulegium*) 31b/01, 41b/08

Bu bitki Şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Zükkām:** *Eger mezkūrāt-ıla gitmezse yarpuz, defne yaprağı, rāziyāne, kereviz, Őaman tozu, güyegü otu her birinden birer mıkđār ĥamur-ıla kaynadup bişdükden Őoñra torba içine koyalar ve fi’l-ĥāl atun başına geçüreler. (31b/01-05)*
- b) **Verem:** *Ayva çekirdegi ve papadya çiçeği ve yarpuz ve ĥatmī ve egir ve üzerlik ve Şarmaşık Şapı ve defne yaprağı ve tere yaprağı ve eski Şaman tozu. Bu cümle Őāfi Őarāb-ıla kaynadup atun başını anun buğına tutup fe emmā başını bir vech-ile Şaralar. (41b/07-12)*

yulaf (Yun.) Buğdaygillerden, en çok hayvan yemi olarak yetiştirilen otsu bitki (*Avena sativa*) 84a/03, 84a/04

Bu bitki herhangi bir tedavi için kullanılmamıştır.

yonca (T.) Baklagiller familyasından, hayvan yemi olarak yetiştirilen, yaprakları üç dilimli, kazık köklü, başak durumundaki çiçekleri kırmızı, mor ve menekşe rengine, birçok türü bulunan çok yaygın bitki 32b/12, 44b/07

Bu bitki Şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Đıyķu’n-nefs:** *Bu üslüb üzerine olunca inřā’llāĥ zarar görmeye ve eger ata ol müddetde yeşil yonca veyā dağı başaklanmamış kaşıl virseler ĥāyet eyüdüdür ve tez Őağalur. (44b/07-09)*
- b) **Zükkām:** *Yaş yonca vireler ve eger yaş bulunmazsa ĥurusını Şu-y-ıla ışladalar, vireler. (32b/12-13)*
- c) **Ķan Ķařanması:** *İki üç yerde biline tağ uralar ve çāre Őalivereler ve yāĥūd yonca veyā kök yedüreler. (81b/06-08)*
- d) **Ĥunnāķ:** *Azacuķ yonca veyā kaşıl vireler. (46b/08)*
- e) **Sıtma:** *ve bu eyyāmda atun yemini ışladup vireler. Ve eger kök zamānı-y-ısa yonca veyā kaşıl vireler eyü olunca. (66a/01-02)*

Z

za’ferān (A.) Süsengiller familyasından, baharda güzel çiçekler ačan, uyarıcı, adet söktürücü hassalara sahip, soğanlı çok yıllık bitki (*Crocus sativus*) 30b/10, 31a/03, 42b/03

Bu bitki Şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ṭurfe:** *Bakırı ege ile uvak ideler ve oda nice bırağalar. Yanup kül ola ve za 'ferāndan bir dirhem. Bu üç nesne başka başka dögeler. Şoñra cümlesini ince vālādan eleyeler ve atuñ gözine ekeler. (39a/06)*
- b) **Şadme:** *ve yāhūd aña birez za 'ferān ve maştakī katalar. Ğāyet eyüdü. (42b/02-03)*
- c) **Ḍıyķu'n-nefs:** *Henüz şağılmış inek südini birez kaynadup buçuķ dirhem mıkđarı za 'ferānı içine kıatup dağı ılıcaķ iken mezkūr vech üzerine atuñ burnına şamzıralar. (44b/10-13)*
- d) **Zükkām:** *ve yāhūd bir mıkđār kāfūr-ıla za 'ferān berāberce muħkem dögüp aħşām vaktında masura ile burnına üfüreler. Veyā bir mıkđār gül şuyı-y-ıla ezüp burnına řamzıralar. Ya 'nī mezkūr kāfūr-ıla za 'ferānı yaķur ile burnına uralar. (30b/09-12)*
- e) **Öksürük:** *Labada didükleri ve bir nām dağı üvelik otuñ kökünü birez za 'ferān-ıla řarāb içinde kaynadalar ve aña birez şıgır yağın katalar ve ılıcağ-ıla atuñ boğazına dökeler. (79a/07-09)*
- f) **'Usru'l-bevl:** *ve 'ilācı budur ki kızıl şoğan kabını kızıl boya ile ve birez za 'ferān-ıla řarāb içinde kaynadup birez tuz dağı katalar ve bir iki şamla ādem sidüğinden katalar ve atuñ burnına şamzıralar. (80a/07-11)*
- g) **Ķan Ķaşanması:** *ve bu 'ilācı ideler ki mor zanbaķ kökü ve demür dikenü ve za 'ferān her birinden birer mıkđār alup řarāb-ıla kaynadalar süreler. Şuyın alalar ve anuñ içine bir dirhem tiryāķ-ı fārūķı ezüp atuñ burnına şamzıralar. (81a/04-08)*

zanbaķ (A.) Zambakgillerden, 90-100 santimetre yüksekliğinde, güzel ve iri çiçekli, çok yıllık bir süs bitkisi, top zambak (*Lilium candidum*) 81a/04

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Ķan Ķaşanmaķ:** *ve bu 'ilācı ideler ki mor zanbaķ kökü ve demür dikenü ve za 'ferān her birinden birer mıkđār alup řarāb-ıla kaynadalar süreler. Şuyın alalar ve anuñ içine bir dirhem tiryāķ-ı fārūķı ezüp atuñ burnına şamzıralar. (81a/04-08)*

zencebıl (A.) Zencefilgiller familyasından, Malezya ve Hindistan'da yetişen, kamyş görünüşünde çok yıllık otsu bitki (*Zengiber officinale*) 31a/02, 45a/08

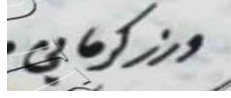
Bu bitki şu hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Diş Ağrısı:** *ve 'ūd-ı qarĥ ve zencebıl ve biber ve aķ ĥardal. Ve bu mezkūr otlaruñ her biri diş ağrısına fāyide ider. (45a/08-09)*
- b) **Zükkām:** *Eger mezkūr zaĥmet birez eskiyüp zamanı uzamış olsa çörek otu, zencebıl, oğlan aşu, kara kaşnı her birinden ikişer dirhem za 'ferān bir dirhem. Bu mezkūrātı muħkem dögüp iki yüz dirhem řāfi řarāb-ıla kaynadalar. (31a/01-05)*
- c) **Ķan Ķaşanması:** *Mevız, zencebıl, biber, cevz, dār-ı fülful, aķ ĥardal her birinden beşer dirhem ĥavānda muħkem dögükdün şoñra iki yüz dirhem zift yüz dirhem çam sakızı elli dirhem bezir bu üç nesne çölmek içine kıoyup erideler. (81a/09-13)*

zerdālū (F.) Kayısı ağacının Akdeniz ülkelerinde yetiştirilen küçük meyveli bir türü (*Armeniaca vulgaris*) 54a/03

Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Yağır:** *Dögülmüş kettān tohmi, encīr, zerd-ālū bunları sirke ile birez ısladalar. Ba ‘dehu kaynadup koyı oldukdan soñra havānda dögüp merhem ideler. Andan soñra baldıran yaprağı yaş iken üstübi içine şarup yaqalar ve mezkūr merheme qatarlar. (54a/02-07)*

zergermāyī (?) 40a/08, 40a/09

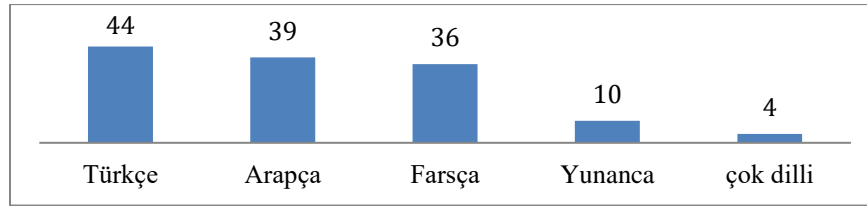
Bu bitki şu hastalığın tedavisinde kullanılmıştır:

- a) **Kabarcuq:** *ve bir ‘ilāc dahı budur ki: ‘Aşfur ve zerger-māyī her birinden birer dirhem dögüp atuñ gözine ekeler. Eyü ola. (40a/07-09)*

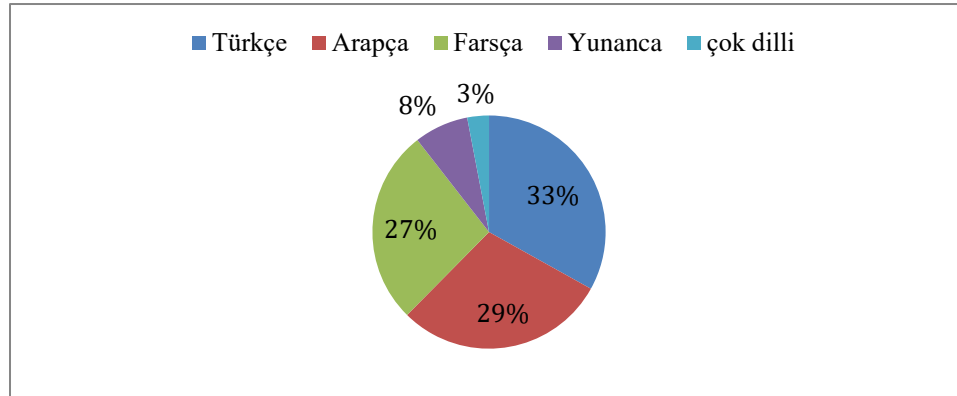
Sonuç

Eski Türkiye Türkçesi dil özelliklerini gösteren “*Baytarname*” atların özellikleri, bakımı ve tedavisi ile ilgili bilgiler içeren önemli bir eserdir. Bu tarzda eserler tıp tarihi, veteriner hekimlik tarihi, halk hekimliği, eczacılık ve botanik vd. disiplinler için bir kaynak niteliğindedir.

Bu çalışmada bitki adları, Eski Türkiye Türkçesi dönemi ile ilgili araştırma ve derleme yapan araştırmacılara fayda sağlamak için liste halinde bir araya getirilmiştir. Bu alanda ileride yapılacak olan çalışmalarda, araştırmacıların başvurabileceği bir kaynak olması amaçlanmıştır.

Şekil 1. Eserdeki kelimelerin kökenleri

Şekil 2. Eserdeki kelimelerin kökenleri

Ali bin Ömer Arabi'nin *Baytarname* adlı eserinde 138 adet bitki adı geçmektedir. Bu kelimelerin, 44 tanesi Türkçe (%33), 39 tanesi Arapça (%29), 36 tanesi Farsça (%27), 10 tanesi Yunancadır (%8). 4 bitki ise çok dilli birleşik adlardan (%3) oluşmaktadır. Çok dilli birleşik adlardan oluşan kelimeler şunlardır: **ağ hardal**, **çam şakızı**, **ebucehl kavunu**, **şarışabır**. Sonuç olarak Farsça, Arapça ve Yunanca kelimelerin oldukça ciddi ağırlığı olduğu söylenebilir. Eser,

bazı tıp kitapları ile (*Tercüme-i Müfredat-ı İbn-i Baytar, 'Ala'im-i Cerrahin*) ilgili yapılan çalışmalara dayanan bulgularla mukayese edilirse benzer sayıda Arapça ve Farsça kelime içerdiği söylenebilir. Eserdeki bitki adlarının geçme sıklığına göz atıldığında çoğunlukla şu bitkilerin olduğu görülür: **anzerüt, belüt, çam sakızı, oğlan aşı, kaşni, encir, enar, egir ve za'feran**. Eserde bevāşir, carab, demregü hunān, hunnāk, intişār, ishāl, kurlağan, nāşūr, şadme, saraṭān, sıracā, öksürük, verem ve yağır gibi pek çok at hastalığı tanımlanmıştır. Bu hastalıkların tedavisinde en çok kullanılan bitkiler ise **anzerüt, arpa, bezir, biber, çam sakızı, günlük, haṭmī, mastakī, mersin, sarımsak, susam, soğan ve za'feran** olarak tespit edilmiştir. Özellikle çok kullanılan bitkilerin daha kolay temin edildiği söylenebilir.

Kısaltmalar

T. Türkçe

A. Arapça

F. Farsça

Yun. Yunanca

Kaynakça

- Alkaya, Y. (2004). *Derleme sözlüğündeki bitki adları* [Yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Alkayış, M. F. (2007). *Türkiye Türkçesinde bitki adları* [Doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Ayverdi, İ. (2010). *Kubbealtı lugati*. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Baytop, T. (2007). *Türkçe bitki adları sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lugat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Efe, K. (2012). *Türkiye Türkçesi ağızlarında bitki ve hayvan isimleri* [Doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Efe, K. (2018). Tarihi Türk lehçelerinde alıntı bitki isimleri. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7(17), 81-106.
- Filiz, G. (2019). *Kitab-ı Dede Korkut'ta hayvan ve bitki adları* [Yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Gürlek, M. (2011). Ala'im-i Cerrahin'de geçen bitki adları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 123-145.
- İncekara, A. (2022). *Ali bin Ömer Arabî'nin Baytarnâme (vr. 45b-90a) adlı eserinin dil ve edebiyat eğitimi yönünden çalışılması* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Karadeniz, Y. (2017). Codex Cumanicus'ta bitki adları. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 611-638. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.298145>
- Küçük, P. (2010). Lügat-i Müşkilât-ı Eczâ'da Türkçe bitki adları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 401-415.
- Küçük, P., & Yıldız, Y. (2016). Tercüme-i Müfredat-ı İbn-i Baytar'daki (1b-150a) bitki adları üzerine bir inceleme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (44), 13-32. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3363>
- Küçük, P., & Yıldız, Y. (2018). Tercüme-i Müfredat-ı İbn-i Baytar'daki (150b-295a) bitki adları üzerine bir inceleme (II). *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 109-137. <https://doi.org/10.30563/turklad.425973>
- Küçük, P., ve Yıldız, Y. (2019). Haza Kitab-ı Hulasa-i Tıbb'daki bitki adları üzerine bir inceleme. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken - Türklerin Dünyası Dergisi*, 11(2), 51-67.
- Murad, S. (2019). Kadı Burhaneddin ve Nesimi'nin şiirlerinde bitki ve hayvan adları üzerine. *Journal of Turkish Language and Literature*, 5(2), 193-205. <https://doi.org/10.20322/littera.529633>
- Önler, Z. (2004). *XIV.-XV. yüzyıl tıp metinlerinde Türkçe bitki adları*. *Kebikeç*, (18), 273-301.
- Önler, Z. (2020). *Tarihsel tıp metinleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Özden, M. (2017). Trakya ağızlarında kullanılan bitki adları üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (47), 131-160. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.12328>

- Özden, M. (2018). Türkçenin ilk sözlüğünde kullanılan bitki adlarının günümüz Anadolu ağzlarındaki izdüşümleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(3), 602-619.
- Özden, M. (2019). Codex Cumanicus'ta bulunan bitki adlarının günümüz Anadolu ağzlarındaki kullanımları üzerine bir inceleme. *International Journal of Language Academy*, 7(1), 80-92. <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.4066>
- Öztürk, F. (2005). Kutadgu Bilig'de bitki adları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 201-208.
- Redhouse, J. W. (2005). *Turkish and English lexicon*. Çağrı.
- Sami, Ş. (2021). *Kamus-ı Türki*. Yeditepe.
- Steingass, F. (2005). *Persian-English dictionary*. Çağrı.
- Şahin, H. (2007). Camiü'l-Fürs örneğinde XIV. yüzyıl bitki isimleri. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 2(2), 570-602. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.93>
- Şen, M. (1994). *Türk kültüründe at ve atçılık*. Türkiye Jokey Kulübü.
- Taş, A. (2022). *Ali Bin Ömer Arabî'nin Baytarname (75b-120a) adlı eserinin dil ve edebiyat eğitimi yönünden çalışılması* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- TDK. (2008). *Derleme sözlüğü I-XII*. Türk Dil Kurumu.
- TDK. (2009). *Tarama sözlüğü. I-VIII*. Türk Dil Kurumu.
- Telli, B. (2015). Kenzü's-Sıhhatü'l-Ebdaniyye Eser-i Mürşid-i Osmaniyye'de bitki adları. *Kesit Akademi Dergisi*, (1), 96-116.
- Turıkpenova, A. (2021). *Tarihi Türk lehçeleri, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki bitki adları* [Doktora tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Umurzakov, K. (2007). *Divanu Lugati't-Türk'teki hayvan ve bitki adları üzerine karşılaştırmalı bir adbilim çalışması* [Yüksek lisans tezi]. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.
- Yıldız, Y. (2020). *Türkçe bitki adlarının anlam bilimi açısından incelenmesi* [Doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.

Geliş Tarihi : 24.08.2024
Kabul Tarihi : 13.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1538284>

Türten, B. & Tayınmak İ. (2024). Önyargı üzerine belgesel filmlerin etkisi: Çöp belgesel filmi örneği. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 456-481. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1538284>

ÖNYARGI ÜZERİNE BELGESEL FİMLERİN ETKİSİ: ÇÖP BELGESEL FİLMİ ÖRNEĞİ

Burak TÜRTE¹, İlknur TAYINMAK²

ÖZ

Belgesel film, sinema tarihi boyunca gerçekliği kendine özne edinen yapısı ile güçlü bir anlatım aracı olmuştur. Bu yönü ile belgesel filmler, izleyicilerin tutum ve davranışlarında etkili olabilmektedir. Bu çalışmada, tarihsel süreç içerisinde farklı gruplar tarafından kitleleri etkileme amacı ile kullanılan belgesel filmlerin, önyargılı tutumlar üzerindeki etkisini test etmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla belediye çöplüklerinde çalışan insanların yaşamını konu alan Çöp belgesel filminin, çöplükte çalışan bireylere yönelik tutumları değiştirme gücü incelenmiştir. Mevcut araştırmanın örneklemini 103 üniversite öğrencisi ve personeli (yaş ort.= 22,43, SS= 6,39) oluşturmaktadır. Bu çalışmada Kişisel Bilgi Formu, Sosyal Mesafe Ölçeği, Empatik Eğilim Ölçeği ve Önyargısal Tutum Ölçeği'nden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Ek olarak katılımcıların, çöp toplayanlara yönelik kalıpyargılarını ve duygularını değerlendirmek amacıyla cümle tamamlama ifadeleri sunulmuştur. Bu çalışmada deney ve kontrol grubu katılımcılarından ön test ve son test aşaması kapsamında iki farklı zamanda ölçüm alınmıştır. Deney grubunda yer alan katılımcılar Çöp belgeselini izlerken, kontrol grubundaki katılımcılar Bademler belgesel filmi izlemiştir. Elde edilen verilerin analizi sonucunda, deney grubunda yer alan katılımcıların ön test ve son test pozitif duygu ve negatif duygu puanlarının beklenen yönde değiştiği belirlenmiştir. Deney grubu ve kontrol grubu katılımcılarının, sosyal mesafe düzeylerinde ise beklenenin tersi yönde anlamlı bir etki görülmüştür. Cümle tamamlamaya ilişkin yanıtlar incelendiğinde ise deney grubu katılımcılarının, kontrol grubuna kıyasla, çöplükte çalışanlara yönelik olumlu ifadelerinin arttığı tespit edilmiştir. Buna ek olarak, deney grubunda yer alan katılımcıların, belgeseli izledikten sonra çöplükte çalışanlara yönelik empatik ifadelerinin yoğun olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgular, adil dünya inancı ve hazırlayıcı etki kavramları çerçevesinde tartışılmıştır. Bu çalışmanın, belgesel sinema ve önyargı konusundaki bilgi birikimine ve önyargıların azaltılması konusunda geliştirilecek programlara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra çalışmanın, iletişim çalışmalarındaki etki alanlarının genişlemesi ve sinemanın toplumsal katkısının artması gibi durumlara temel oluşturacağı ön görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Belgesel film, Önyargı, Çöp belgeseli, Sosyal psikoloji

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Safranbolu Türker İnanoğlu İletişim Fakültesi, burakturten@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1962-7781>

² Arş. Gör. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, ilknurtayinmak@karabuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1120-8950>

Date Received : 24.08.2024

Date Accepted : 13.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1538284>

Türten, B. & Tayınmak İ. (2024). The effect of documentary films on prejudice: The example of the documentary Garbage. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 456-481. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1538284>

THE EFFECT OF DOCUMENTARY FILMS ON PREJUDICE: THE EXAMPLE OF THE DOCUMENTARY FILM GARBAGE

Burak TÜRTE³, İlknur TAYINMAK⁴

ABSTRACT

Throughout the history of cinema, documentary film has been a powerful narrative tool with its structure that makes reality its subject. With this aspect, documentary films can be effective in the attitudes and behaviours of the audience. This study aims to test the effect of documentary films on prejudiced attitudes, which different groups have used to influence the masses in the historical process. For this purpose, the power of the documentary film Garbage, which is about the life of people working in municipal garbage dumps, to change attitudes towards individuals working in garbage dumps was examined. The study sample comprised 103 university students and staff (age mean = 22,43, SD 6,39). A questionnaire consisting of a Personal Information Form, Social Distance Scale, Empathic Tendency Scale and Prejudicial Attitude Scale was used in this study. In addition, sentence completion statements were presented to evaluate the participants' stereotypes and feelings towards the garbage collectors. This study took measurements from the experimental and control group participants at two different times within the pretest and posttest phases. While the participants in the experimental group watched the documentary film Garbage, the participants in the control group watched the documentary film Bademler. As a result of the data analysis, it was determined that the pretest and posttest positive emotion and negative emotion scores of the participants in the experimental group changed in the expected direction. There was a significant effect on the social distance levels of the participants in the experimental and control groups, which was in the opposite direction from what was expected. When the responses related to sentence completion were analyzed, it was determined that the positive expressions of the experimental group participants towards the people working in the garbage dump increased compared to the control group. In addition, it was determined that the participants in the experimental group had more empathic expressions towards the people working in the garbage dump after watching the documentary. These findings were discussed within just world belief and priming effect. This research will contribute to the knowledge of documentary cinema and prejudice and the programs to be developed to reduce prejudices. In addition, it is expected that the research will form the basis for situations such as the expansion of the areas of influence in communication studies and the increase in the social contribution of cinema.

Keywords: Documentary Film, Prejudice, Garbage documentary, Social psychology.

³ Asst Prof., Karabük University, Safranbolu Türker İnanoğlu Faculty of Communication, burakturten@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1962-7781>

⁴ Res. Assis. Dr., Karabük University, Faculty of Literature, ilknurtayinmak@karabuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1120-8950>

Giriş

Önyargı ve önyargının davranışsal bileşeni olan ayrımcılık (Göregenli, 2012), hedef grup üyelerinin bireysel ve sosyal düzeyde birçok dezavantaja maruz kalmasına zemin hazırlamaktadır (Sunaryo vd., 2021; Yıldırım, 2021). Önyargı ve ayrımcılık, hedef birey ve grupların fiziksel ve psikolojik sağlığını tehdit etmekte ve bireyler arasında fırsat eşitsizliği yaratabilmektedir (örn., Gabarrell-Pascuet vd., 2023; Utkan, 2023; Sanchez-Castro vd., 2024). Önyargı ve ayrımcılık konusu, psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimleri gibi birçok bilim dalı tarafından ele alınmakta ve önyargıyla ilişkili değişkenler ve önyargıların azaltılmasına dair çalışmalar yürütülmektedir (örn., Clayton vd., 2023; LaVan ve Lopez, 2023). Farkındalık ve farklılıklara saygı eğitimleri (örn., Polat ve Yıldız, 2018), empati becerilerinin geliştirilmesi (örn., Sarı ve Alkar, 2023; Swart vd., 2023), gruplar arasında uygun şartlar altında sağlanan olumlu sosyal temas (örn., Maunder vd., 2020; Nieuwenhuis ve Shen, 2023), önyargıları azaltmak için kullanılan yöntemlerden bazılarıdır. Bu çalışmada ise tutum ve tutum değişimi üzerinde rol oynayan, izleyicinin duygu, düşünce ve davranışlarına etki eden sinema filmlerinin, dış gruba yönelik önyargılı tutumlar üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Tutum, tutum nesnesine ilişkin genel eğilim ve değerlendirmeyi ifade etmektedir. Tutum nesnesi, bir grup, bir birey, bir eşya, bir ideoloji vb. olabilmektedir (Mıdık, 2018, s. 19; Çapri ve Çelikkaleli, 2008, s. 36). Önyargı ise bir bireye veya gruba ilişkin bilgi sahibi olmadan veya çok az bilgiye dayanarak yanlı değerlendirmeyi ifade etmekte ve önyargılı tutumlar, olumlu veya olumsuz olabilmektedir (Erdoğan ve Vatandaş, 2020). Önyargının hedefi olan grupların iyilik halini olumsuz yönde etkileyebilen bu tutumlar, sosyal baskınlık yönelimi, tehdit algısı, sistemi meşrulaştırma eğilimi, adalet algısı, sağ kanat yetkecilik, sosyal temas, empati, bilişsel kapalılık ihtiyacı gibi birçok değişkenle ilişkilidir (örn., Len-Rios vd., 2024; Salvati ve Chiorri, 2023; Van Assche vd., 2023). Önyargı ile ilişkili bu değişkenler, aynı zamanda önyargıların nasıl azaltılabileceğine dair araştırmacılara fikir sunmaktadır. Literatür incelendiğinde önyargı kapsamında yürütülen araştırma bulgularına dayanarak önyargıyı azaltmak için çeşitli yöntemlerin etkisinin sınındığı görülmektedir. Örneğin; bazı araştırmalarda önyargıyı azaltmak için hedef gruplarla doğrudan veya dolaylı olumlu sosyal temas sağlamanın önyargıları azalttığı bulunmuştur (örn. Cocco vd., 2023; Valsecchi vd., 2024). Bazı araştırmacılar, önyargıyı azaltmak için bireylerin empati ve perspektif alma becerilerini ve farklılıklara saygı düzeylerini geliştirmeye yönelik uygulamaların önyargının azalmasına katkı sağladığını saptamıştır (örn., Aykut, 2019; Beelmann ve Heinemann, 2014; Kılıçkaya, 2023). Ancak literatür incelendiğinde bu araştırmanın inceleme konusu olan belgesel sinema ve önyargılı tutumlara ilişkin görece az sayıda izleyici araştırmasının olduğu görülmektedir (örn., Serpen vd., 2018; Vezzali vd., 2015).

Fransız Lumiere kardeşlerin 28 Aralık 1895 tarihindeki halka açık ilk film gösteriminde (Betton, 1993, s. 6.) filmlerin izleyici üzerinde etkisi olabileceğine dair çeşitli olaylar yaşanmıştır. Trenin Gara Girişi isimli filmin Paris'teki Grand Cafe'nin bodrum katında gerçekleştirilen gösteriminde iddiaya göre izleyiciler trenin üzerlerine geldiği hissine kapılarak koltuklarından kalkmış ve salondan kaçmaya çalışan seyirciler olmuştur (Pezzella, 2006, s. 39). İlk toplu film gösteriminde yaşanan bu olaylar sinemanın bireyler üzerindeki etki gücüne dair öngörüler sunmaktadır. Sinemanın 100 yılı aşkın gelişim sürecinde, ilk film örneklerinin form,

tür ve konularının da çok ötesine geçilmiştir. Bu süreçte belgesel sinema en önemli türler arasında yerini almıştır. Grierson'a göre belgesel sinema "Olanın yaratıcı bir uygulamadan geçirilmesi"dir (Coşkun, 2011, s. 152). Bu noktada belgesel sinema gerçeğin aktarıldığı, kimi durumlarda gerçeğin birebir yansıtıldığı kimi zaman ise gerçekliğin ortaya konabilmesi adına canlandırmaya veya kurmacaya başvurulmuş bir sinema dalıdır. Belgesel sinemanın vazgeçilmez ve değişmez özelliği ise gerçeği kendisine her daim özne olarak edinmesi durumudur. Tarihsel süreç içerisinde sinemada yaşanan bu çeşitlilik sinema araştırmalarına da yön vermiştir. Sinemanın bireylerin duygu ve düşünceleri üzerindeki etkisi, ilgi çeken araştırma alanlarından biri olmuştur. Sinema filmleri, fiziksel ve zamansal konumunu koruyan bireyleri, düşünsel boyutta bu alandan çıkararak filmik mekân ve zamanın içerisine çekmektedir. Bu yönü ile sinema bireylerde hüznlenme, sinirlenme, öfkelenme ve/veya sevinme duygu durumlarını ortaya çıkarmaktadır (Lotman, 2012, s. 23). Ayrıca filmler, mekân tasarımı, aydınlatma, ses kullanımı ve mizansen öğeleri aracılığıyla yalnızlık, karamsarlık ve gerilim duyguları da oluşturabilmektedir (Peker & Süvari, 2023, s. 3449). Farklı din ve kültürlere ait bilgilerin filmler aracılığıyla aktarılması da bireylerin konuşma tarzı, ahlak ve değer yargılarında dolayısıyla düşünce ve davranışları üzerinde de etki oluşturabilmektedir (Yılmaz, 2023, s. 173). Bu noktada sinemanın kitlesel gösterimlerinin mümkün olduğu düşünüldüğünde filmlerin etki sınırlarının geniş olduğunu söylemek mümkündür. Tarihsel süreçte siyasal iktidarların da sinemanın bu etki gücünden faydalandığı görülmektedir. Sinema aracılığıyla propaganda ve ideolojik amaçlar ile bireylerin duygu ve düşünceleri üzerinde etkili olmak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda sinema filmleri özellikle Sovyet döneminde Rusya, Naziler döneminde Almanya, İngiltere ve İtalya gibi ülkelerde bireyler üzerinde etkili bir araç olarak kullanılmıştır (Musser, 2008, s. 115-116).

Sinema filmlerinin, bireylerin dış gruplara ilişkin tutumları üzerindeki etkisinin incelendiği araştırmalar, sinemanın bu konuda etkili bir araç olduğunu göstermektedir. Sinema ve önyargıya dair çalışmalar incelendiğinde film analizlerinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Örneğin; bu çerçevede Doğan (2022) tarafından yürütülen bir araştırmada ırkçılık ve cinsiyetçilik bağlamında Aile Arasında filmi incelenmiştir. Bir diğer araştırmada İslam karşıtlığının medya ve sinemadaki örnekleri incelenmiştir (Yel, 2018). Bazı araştırmalarda film ve dizilerde Romanlara yönelik kalıp yargıların ve önyargıların sunumu değerlendirilmiştir (örn., Gün, 2017; Taylan ve Barış, 2023). Bu kapsamda Hollywood filmleri üzerinden ırkçılık kavramının ele alındığı araştırmalar yürütüldüğü görülmektedir (örn., Özkantar, 2023; Smith, 2021). Toplumsal cinsiyet çerçevesinde yürütülen araştırmalarda ise kadın bedeninin ve toplumsal cinsiyet rollerinin filmlerdeki temsilinin değerlendirildiği belirlenmiştir (örn., Martinez-Verez ve Albar-Mansoa, 2023; Nazemi vd., 2018). Sinema ile ilgili bazı araştırmalarda "öteki, kimlik ve ötekileştirme" kavramları çerçevesinde filmlerdeki temsiller üzerinden analizlerin yürütüldüğü görülmektedir (örn., Berny, 2020; Topçu, 2021; Welten, 2019).

Bu bağlamda yapılan çalışmalar incelendiğinde, yukarıda örneklendirildiği üzere sinemanın önyargılı tutumlar ile ilişkisinin çoğunlukla film araştırmaları bağlamında, film analizleri aracılığıyla ortaya konduğu söylenebilir. Ancak bireylerin duygu ve düşüncelerini etkileme potansiyeli olan filmlerin, bireylerin tutumları üzerindeki etkisinin sınırlı sayıda görgül araştırmaya konu olduğu görülmektedir. Örneğin; bu kapsamda yürütülen bir çalışmada

Hollywood filmlerine maruz kalmanın, Müslüman olmayan katılımcıların, Müslümanlık karşıtı tutumlarını anlamlı ve pozitif olarak yordadığı bulunmuştur (Ahmed, 2017). Bir diğer araştırmada Harry Potter filmleri ve kitaplarını okuyan ilkokul çağındaki çocukların göçmenlere yönelik tutumları incelenmiş ve bu filmlerin, filmdeki karakterle özdeşim düzeyine de bağlı olarak dış gruplara yönelik tutumlarla anlamlı ilişkisi olduğu saptanmıştır (Vezzali vd., 2015). Bu bağlamda yürütülen bir başka çalışmada Down Sendromu hakkında bireylerin farkındalık seviyesini arttırmak amacıyla “Gökkuşağına Dokunmak” adlı film katılımcılara izletilmiş ve katılımcılardan derinlemesine görüşmeler aracılığıyla veri toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizi sonucunda katılımcıların Down Sendromuna ilişkin farkındalık düzeylerinin arttığı belirlenmiştir (Serter ve Karadaş, 2018). Bir diğer araştırma kapsamında izletilen filmin, katılımcıların empati kurma, farkındalık kazanma ve hak savunuculuğu konusundaki duyarlılıklarına olumlu etki ettiği belirlenmiştir (Kağnıcı, 2015). Bir başka çalışmada ise sosyal hizmet öğrencilerinin, dış gruba yönelik tutumlarını değiştirmede filmlerin etkisi test edilmiştir. Bu araştırma sonucunda katılımcıların dış gruba ilişkin tutumlarının, filmleri izlemeden önce ve sonra anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır (Serpen vd., 2018). Madzarevic ve Soto-Sanfiel (2018) tarafından yürütülen araştırmada da benzer şekilde, katılımcıların dış gruba yönelik tutumları ölçülmüş ve ardından dış grubun pozitif temsil edildiği bir film izletildikten sonra yeniden ölçüm alınmıştır. Bu çalışmada katılımcıların, filmi izledikten sonra dış gruba yönelik önyargı puanlarının anlamlı şekilde azaldığı raporlanmıştır.

Bu noktada ortaya çıkan film araştırmalarının çeşitli yapısı, sinemanın konu ve tür açısından zengin yapısı ile ilişkilidir. Sinema türlerinden biri olan belgesel sinema da kendi sınıflamasına sahiptir. Belgesel sinemanın doğa, gezi, araştırma, haber, propaganda, tanıtım, eğitim, bilimsel, tarih ve derleme gibi çeşitli sınıflandırmaları bulunmaktadır. Bu sınıflandırmalar arasında toplumsal belgesel filmler de yer almaktadır. Toplumsal belgeseller, toplumda bulunan konulara değinmektedir. Bu bağlamda belgesel sinemacı toplumdaki sorunlu alanlarda yer alan konulara odaklanarak topluma ışık tutmalı, sorunlu konuları bireylerle buluşturarak toplumsal gelişim ve dönüşüme katkıda bulunmalıdır (Türten, 2017, s. 34)

Bu çalışmada toplumsal belgesel film özelliklerini barındıran *Çöp* belgesel filminin, çöplükte çalışan bireylere yönelik tutumlar üzerindeki değişim gücü test edilecektir. *Çöp* belgeseli belediye çöplüklerinde çadırlar kurarak yaşamlarının tamamını orada geçiren, çocuklarını okullarına dahi oradan gönderen insanların yaşamına odaklanmaktadır. Tüm hayatlarını belediye çöplüklerinde geri dönüşüm malzemelerini toplayarak geçiren insanlar oldukça düşük bir gelir için çalışırken aynı zamanda kazandıkları gelirin yarısını çöplük sahibine (şıha) vermektedir. Bebek, çocuk, yetişkin, yaşlı olmak üzere ailece yapılan bu faaliyeti konu alan *Çöp* belgesel filmi, izleyiciye bilinmeyen ve gün yüzüne çıkmamış bir gerçekliği birincil tanıklar aracılığıyla aktarmaktadır. Filmin özelliği toplumda önyargı ile yaklaşılan ve bunun ötesinde istenmeyen/dışlanan meslek grupları arasında yer alan çöp çalışanlarının gerçekliğini, kendi iç dünyalarından, kendi duygu, düşünce ve görüşleri ile aktarmasıdır. Bu konuda yapılmış ender çalışmalardan biri olması, belgesel filmi anlamlı ve biricik kılmaktadır. Tüm bu özellikleri nedeni ile araştırma kapsamında bu belgesel film seçilmiştir.

Araştırmada *Çöp* belgesel filminin, dış gruba yönelik tutumlar üzerindeki etkisi incelenirken, empati düzeyinin karıştırıcı etkisi de göz önüne alınmaktadır. Empati, önyargı ile

yakından ilişkili bir kavramdır. Empati ve önyargı çerçevesinde yürütülen araştırmalar, empati düzeyi yükseldikçe dış gruplara yönelik olumlu tutumların arttığını göstermektedir (örn., Ünal vd., 2021; Stathi vd., 2021). Bu nedenle önyargıyı azaltmaya yönelik yürütülen bazı çalışmalarda, bireylerin empatik becerisini arttırmaya yönelik eğitimler verilmektedir. Bu çalışmaların sonucunda, bireylerdeki empati düzeyinin artışıyla birlikte hedef dış gruba yönelik olumsuz tutumlarının azaldığı ve olumlu tutumlarının geliştiği belirlenmiştir (örn., Lindsey vd., 2015; Whitford ve Emerson, 2019). Bahsi geçen araştırma bulgularına dayanarak, bu araştırmada katılımcıların empati düzeyinin, çöplükte çalışan insanlara yönelik tutumlarla ilişkili olabileceği öngörülmüş ve bu nedenle kontrol değişkeni olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı belgesel sinemanın önyargılı tutumlar üzerindeki etkisini test etmektir. Bu bağlamda Çöp belgesel filminin, bireylerin çöplükte çalışan insanlara yönelik tutumları üzerindeki etkisi, ön test-son test kontrol gruplu deney deseni ile test edilecektir. Çalışma, önyargı üzerinde belgesel filmin etkisini inceleyerek alan yazına katkı sunmanın yanı sıra önyargıların azaltılması için geliştirilecek önleme ve müdahale programlarına katkı sağlama potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca bu araştırma, belgesel filmlerin yeni etki alanlarını ortaya koyarak belgesel sinemanın gelişimine katkı sunabilecektir. Bir iletişim aracı olarak sinemanın, bireylerin duygu ve düşünceleri üzerindeki etki potansiyeli göz önüne alındığında önyargıları azaltma üzerine belgesel sinemanın etkisini incelemenin, önyargıyı inceleyen bilim dallarına ve sinema çalışmalarına katkı sağlayacağı ve multidisipliner bir bakış açısı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma Soruları ve Hipotezler

Bu araştırmada yanıtlanması hedeflenen araştırma soruları aşağıdadır:

1. Belgesel filmler, bireylerin hedef dış gruplara ilişkin önyargılı tutumlarını azaltıcı bir etkiye sahip midir? Bu bağlamda Çöp belgesel filmi, çöplükte çalışan insanlara yönelik tutumların değişmesinde etkili bir araç mıdır?

Yukarıda sunulan araştırma soruları çerçevesinde aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

Hipotez 1: Çöp belgesel filmini izleyen katılımcıların (deney grubu), çöplükte çalışan insanlara yönelik ön test ve son test tutum puanlarında anlamlı bir farklılık mevcutken; kontrol grubunda anlamlı bir farklılık yoktur.

Hipotez 1a: Deney grubu katılımcılarının çöplükte çalışan insanlara yönelik genel duygu düzeyi ön test aşamasından son test aşamasına anlamlı artış gösterir. Kontrol grubu katılımcılarının ön test ve son test genel duygu düzeylerinde ise anlamlı bir farklılık mevcut değildir.

Hipotez 1b: Deney grubu katılımcılarının çöplükte çalışan insanlara yönelik pozitif duygu düzeyi ön test aşamasından son test aşamasına anlamlı artış gösterir. Kontrol grubu katılımcılarının ön test ve son test pozitif duygu düzeylerinde anlamlı bir farklılık yoktur.

Hipotez 1c: Deney grubu katılımcılarının çöplükte çalışan insanlara yönelik negatif duygu düzeyi ön test aşamasından son test aşamasına anlamlı şekilde azalmaktadır. Kontrol grubu katılımcılarının ön test ve son test negatif duygu düzeylerinde ise anlamlı farklılık yoktur.

Hipotez 1d: Deney grubu katılımcılarının çöplükte çalışan insanlara yönelik sosyal mesafe düzeyi ön test aşamasından son test aşamasına anlamlı şekilde azalmaktadır. Kontrol grubu katılımcılarının ön test ve son test sosyal mesafe düzeylerinde anlamlı bir farklılık yoktur.

Hipotez 2: Deney grubunda yer alan katılımcıların, çöplükte çalışan insanlara yönelik olumlu ifadeleri, belgesel filmi izledikten sonra artış gösterirken, kontrol grubunda yer alan katılımcıların olumlu ifadeleri sabit kalmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Örnekleme

Çalışmaya Karabük Üniversitesi'nde lisans ve lisansüstü öğrenim görmekte olan öğrenciler ile akademik ve idare personeller katılım sağlamıştır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi, araştırmacının kolay erişebileceği bireyler veya gruplardan örneklem seçtiği olasılıksız örnekleme yöntemidir. Bu yöntem, genellikle zaman ve maliyet kısıtlamaları nedeniyle tercih edilmektedir (Etikan et al., 2016). Bu kapsamda araştırmacıların iletişim kurdukları öğretim üyeleri aracılığıyla öğrencilere ulaşılmıştır. Araştırmaya 18-52 yaş aralığında bulunan 79 kadın (%76,7) ve 24 erkek (23,3) olmak üzere 103 öğrenci ve personel katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 22,43 ve standart sapması 6,39 olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların %10'u akademik ve idari çalışanlardan oluşurken, %90'ı ise öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışmaya katılım sağlayan öğrencilerin %54'ü İletişim Fakültesi, %32'si Sağlık Bilimleri Fakültesi, %14'ü ise Edebiyat Fakültesi'nde öğrenim görmektedir. Katılımcıların %60'ı sosyoekonomik düzeyini orta halli, %6'sı kötü, %33'ü ise iyi olarak değerlendirmiştir. Katılımcılar, ilk ölçümün tamamlanmasının ardından kura yöntemiyle deney ve kontrol grubuna atanmıştır. Tablo 1'de ön test ve son test aşamasına katılanların sayısı yer almaktadır.

Tablo 1. <i>Ön Test ve Son Test Ölçümlerine Katılanların Sayısı</i>	
	Katılımcı Sayısı
Ön Test	103 (Ön test aşaması sonucunda 53 katılımcı deney grubuna, 50 katılımcı ise kontrol grubuna atanmıştır)
Son Test	86 (43 Deney, 43 Kontrol)

Araştırma Deseni

Bu araştırmada çöplükte çalışan insanlara yönelik genel duygu, sosyal mesafe, pozitif duygu ve negatif duygu bağımlı değişkenler olarak ele alınırken, empati düzeyi ise kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Araştırmada kontrol grubu ve deney grubu olmak üzere iki ayrı gruptan, iki farklı zaman diliminde ölçüm alınmıştır. Bu ölçümlerin ilki, ön test ölçümü olarak değerlendirilmiş ve katılımcıların, çöplükte çalışan bireylere yönelik tutumları incelenmiştir. Ön test ölçümlerinden 10-14 gün sonra deney grubunda yer alan katılımcılara manipülasyon aracı olarak Çöp belgesel filmi, kontrol grubunda yer alan katılımcılara ise Bademler belgesel filmi izletilmiştir. Bu bağlamda araştırmada 2 (Grup: deney grubu-kontrol grubu) x 2 (Zaman: Zaman 1, Zaman 2) tekrarlı ölçümlü deney deseni kullanılmıştır. Çalışmanın deseni, Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. <i>Araştırma Deseni</i>		
	Ön Test (Zaman 1)	Son Test (Zaman 2)
Deney Grubu	Tutum Ölçümleri ve Empati Ölçümü	Çöp belgesel filmi (Manipülasyon aracı)+ Tutum Ölçümleri
Kontrol Grubu	Tutum Ölçümleri ve Empati Ölçümü	Bademler belgesel filmi+Tutum Ölçümleri

Deney ve Kontrol Grubuna İzletilen Belgesel Filmler

Çöp Belgesel Filmi

Bu belgesel, belediye çöplüklerinde çadır kurarak yaşamlarının tamamını orada geçiren, çocuklarını okullarına dahi oradan gönderen insanların yaşamını anlatmaktadır. Hayatlarını belediye çöplüklerinde geri dönüşüm malzemelerini toplayarak geçiren çöp işçilerini anlatan belgesel film, ulusal ve uluslararası birçok başarı elde etmiştir. Toplam 15 ödüle sahip olan film ayrıca Fransa’da düzenlenen film festivalinde Akdeniz ülkelerinin en iyi belgesel filmi seçilmiştir. Dünyanın birçok ülkesinde gösterimi yapılan belgesel, Türkiye’de 2012 yılında en çok ödül alan ilk üç film arasında yer almıştır.

Bu araştırma kapsamında Burak Türten’in yönetmenliğini yaptığı Çöp belgesel filmi, deney grubu manipülasyon aracı olarak kullanılmıştır. Çöplükte çalışan insanlara yönelik tutumların, belgesel filmin etkisiyle değişip değişmediğini test etmek amacıyla yürütülen bu çalışmada Çöp belgesel filmi izletilmeden önce ve izletildikten sonra katılımcıların tutumları ölçülmüş ve karşılaştırılmıştır.

Bademler Belgesel Filmi

Caner Özarıslan'ın yönetmenliğini üstlendiği bu belgesel, İzmir’in Urla ilçesine bağlı Bademler Köyü’nde yaşayan insanların tiyatroya olan tutkularını anlatmaktadır. Bademler Köyü, 84 yıllık geçmişe sahip bir köy tiyatrosuna ev sahipliği yapmaktadır. Bademler Köy Tiyatrosu’nda sahne alan kişiler, tamamen köy halkından oluşmakta ve hiçbir maddi beklenti içinde olmadan gönüllü olarak oyunlarını sergilemektedir. Köylüler, bağda, bahçede ya da tarlada geçirdikleri mesai dışında kalan zamanlarını tiyatroya ayırarak adeta kendilerini bu sanata adanmıştır. Tiyatroda sahne alan kişiler, demirci, çiftçi, boyacı, şoför gibi köyde yapılabilecek mesleklerle uğraşmakta, herhangi bir formal tiyatro eğitimi almadan, nesilden nesile aktarılan bilgilerle oyunlarını sahnelemektedir. Böylelikle, 84 yıllık bu gelenek, köy halkı tarafından yaşatılmaya devam edilmektedir. Araştırmada Bademler belgesel filmi, kontrol grubuna atanan katılımcılara izletilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak amacıyla *Kişisel Bilgi Formu, Duygu Termometresi, Sosyal Mesafe Ölçeği, Önyargısal Tutum Ölçeği ve Empatik Eğilim Ölçeği*’nden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Bunun yanı sıra katılımcıların, hedef gruba ilişkin kalıpyargılarını ve duygularını değerlendirmek amacıyla cümle tamamlama ve cümle oluşturma yönergeleri sunulmuştur. Bunun yanı sıra deney grubunda yer alan katılımcılara, ikinci aşamada manipülasyon kontrol soruları yöneltilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu. Katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumları hakkında bilgi edinmek amacıyla bu form kullanılmıştır.

Duygu Termometresi. Katılımcıların çöplükte çalışan insanlara yönelik genel duygu düzeylerini değerlendirmek amacıyla *Duygu Termometresi* (Haddock vd., 1993; akt. Özkeçeci, 2017) kullanılmıştır. Katılımcılardan “*Çöp toplayan insanlara karşı hislerinizi tek bir cevap ile belirtecek olsaydınız ne derdiniz? Cevabınızı bir ısı termometresi gibi düşünün*” sorusuna 0 (Çok Soğuk-Çok Olumsuz) ile 10 (Çok Sıcak-Çok Olumlu) aralığında değişen bir yanıt vermeleri istenmiştir. Bu ölçüm aracından alınan yüksek puanlar, hedef dış gruba yönelik yüksek olumlu duygu duruma işaret etmektedir. Puanlar yükseldikçe, çöplükte çalışan insanlara yönelik olumlu duygular artış göstermektedir.

Önyargısal Tutumlar Ölçeği (Dış Gruba Yönelik Olumsuz Duygular Ölçeği). Katılımcıların çöplükte çalışan insanlara yönelik önyargı düzeylerini ölçmek amacıyla kullanılan bu ölçek, Stephan ve arkadaşları (1998) tarafından geliştirilmiş ve Balaban (2013) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 12 maddeden oluşan bu ölçek, çeşitli duygu ifadelerini içermektedir. Bu kelimelerin bir kısmı pozitif (sevgi, şefkat, onaylama, benimseme gibi), bir kısmı ise negatif (antipati, düşmanlık, nefret gibi) duyguların derecesini değerlendirmektedir. Ölçekte yer alan pozitif ve negatif duygu ifadeleri, 1 (Duygularımı hiç yansıtmıyor) ile 5 (Duygularımı tamamen yansıtıyor) aralığında değişen 5’li Likert türü bir skala üzerinden yanıtlanmaktadır. *Pozitif duygu ve negatif duygu* şeklinde iki alt boyut üzerinden analiz edilen ölçekten alınan yüksek puanlar bahsi geçen duygunun yüksekliğine işaret etmektedir. Çalışmada ölçeğin negatif duygu alt boyutu için Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ön test ölçümlerinde .71, son test ölçümlerinde ise .69 olarak hesaplanmıştır. Pozitif duygu alt boyutunun ise Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ön test ölçümlerinde .82, son test ölçümlerinde ise .88 olarak hesaplanmıştır.

Sosyal Mesafe Ölçeği. Bogardus (1925; akt. Balaban, 2013) tarafından geliştirilen ve Balaban (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan bu ölçek bireylerin, çöplükte çalışanlarla farklı sosyal etkileşimlere yönelik tutumlarını değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. “*Çöplükte çalışan biri ile aynı sokakta yaşıyor olsanız*”, “*Çöplükte çalışan bir yakın arkadaşınız olsa*”, “*Çöplükte çalışan bir kapı komşunuz olsa*” ve “*Çöplükte çalışan biri ile evlenseniz*” maddeleri, ölçekte yer alan maddelere örnektir. Ölçek maddelerine verilen yanıtlar 1 (*Çok rahat hissedirim*) ile 5 (*Çok rahatsız olurum*) aralığında değişen 5’li Likert türü bir skala üzerinden değerlendirilmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar, hedef dış gruba yönelik yüksek sosyal mesafeye işaret etmektedir. Bu çalışmada Sosyal Mesafe Ölçeği’nin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı ilk ölçümde .81, ikinci ölçümde ise .86 olarak hesaplanmıştır.

Empatik Eğilim Ölçeği. Katılımcıların genel empati düzeylerinin verilen yanıtları etkileyebileceği düşünülerek bu değişken, kontrol değişkeni olarak ele alınmıştır. 20 maddeden oluşan bu ölçek, Dökmen (1988) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte yer alan maddelerden bazıları şunlardır: “*Bana dertlerini anlatanlar yanımdan ferahlamış olarak ayrılırlar*”, “*Genellikle insanlara güvenirim*”, “*Film seyrederken bazen gözlerim yaşarır*”. Ölçek maddelerine verilen yanıtlar 1 (*Tamamen aykırı*) ile 5 (*Tamamen uygun*) aralığında değişen 5’li Likert tipi bir skala üzerinden değerlendirmektedir. Ölçekte yer alan 8 madde ters kodlanarak değerlendirilmektedir. Ölçek puanı, maddelere verilen yanıtların ortalaması alınarak

hesaplanmıştır. Ölçekten alınan puanların yüksekliği, emp atik eğilim düzeyinin yüksekliğini ifade etmektedir. Ölçeğin, bu çalışma kapsamında Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .77 olarak hesaplanmıştır.

Cümle Tamamlama. Katılımcıların belediye çöplüklerinde çalışanlara yönelik duygu ve düşüncelerini kendi kullandıkları cümleler ile değerlendirmek amacıyla katılımcılara cümle tamamlama ve oluşturma yönergesi verilmiştir. Bu kapsamda katılımcılardan, ön test ve son test aşamasında “çöplükte çalışanlarla...” “çöplükte çalışan biriyle...” ve “çöplükte çalışan...” şeklinde 3 farklı cümle tamamlama yönergesi verilmiştir. Ayrıca katılımcılara “Çöplükte çalışanlar denince aklınıza gelen ilk cümleyi yazınız” yönergesi verilmiştir. Bu 4 ifadeye verilen yanıtlar, içerik analizi çerçevesinde değerlendirilmiş ve olumlu, olumsuz ve nötr olarak kategorilendirilmiştir. Deney grubunun ve kontrol grubunun, ön test ve son test aşamasında hedef gruba ilişkin kullandıkları olumlu, olumsuz ve nötr ifadelerin yüzdesi karşılaştırılmıştır.

Manipülasyon Kontrol Soruları. Araştırmada Çöp belgesel filmi, manipülasyon aracı olarak kullanılmıştır. Katılımcıların çöplükte çalışan insanlara yönelik tutumlarının filmi izledikten sonra değişip değişmediğini incelemek amacıyla yürütülen araştırmada, belgesel filmin ardından katılımcılara filme yönelik bazı sorular yöneltilmiştir. Katılımcılara “Çöp belgeselindeki belediye çöplüğü hangi il veya ilçededir?” ve “Çöp belgeselindeki çocuklar okula gitmekte midir?” soruları açık uçlu bir şekilde sorulmuştur. Buna ek olarak deney grubunda yer alan katılımcılara “Çöp belgeseli size ne hissettirdi?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir.

İşlem

Araştırma kapsamında Karabük Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 29/03/2024 tarih ve 2024/04(28) sayılı etik onay alındıktan sonra araştırma desenine uygun olarak ön test ve son test ölçümleri dahilinde iki farklı zaman diliminde veri toplanmıştır. Ön test verilerini toplamak için belirlenen gün ve saatte amfilere gidilerek öğrencilere çalışmanın amacı, yaklaşık kaç dakika süreceği, çalışmanın gönüllülük esasına dayandığı aktarılmış ve çalışmaya gönüllü olarak katılmak isteyen katılımcılara anket formu uygulanmıştır. Ön test aşamasının tamamlanmasının ardından katılımcılar kura yöntemiyle gruplara atanmıştır. İlk ölçümden 10-14 gün sonra deney grubunda yer alan katılımcılara manipülasyon aracı olan Çöp belgesel filmi, kontrol grubu katılımcılarına ise Bademler belgesel filmi izletilmiştir. Belgesel filmlerin izletilmesinin ardından katılımcılara ön test aşamasındaki anket formu yeniden uygulanmıştır. Araştırmanın son test ölçümleri alındıktan sonra katılımcıların, araştırma hakkındaki soruları yanıtlanmış, araştırma sonuçları hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için araştırmacıların iletişim bilgileri tekrarlanmış ve çalışma sonlandırılmıştır.

İstatistiksel Analiz

Araştırma kapsamında toplanan veriler, IBM SPSS 26 Programı ile analiz edilmiştir. Bu çalışmada katılımcıların, sosyal mesafe, pozitif duygu, negatif duygu ve empati puanları değerlendirilmiştir. Bu araştırmada öncelikle verilerin normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığını test etmek amacıyla normallik analizleri yürütülmüştür. Bu kapsamda tek değişken uç değer analizlerinin yanı sıra Mahalanobis Distance Analizi ile uç değerler tespit

edilmiş ve 13 katılımcının verisi, veri setinden çıkarılmıştır. Uç değerlerin veri setinden çıkarılması sonucunda her bir değişkenin Kurtosis ve Skewness değerlerinin -1.5 ve +1.5 aralığında olduğu belirlenmiştir. Tabachnick ve Fidell'e (2013) göre değişkenlerin Skewness ve Kurtosis değerlerinin -1.5 ve +1.5 aralığında olması, verinin normal dağılım gösterdiğine işaret etmektedir. Çöplükte çalışan insanlara yönelik ön test ve son test tutum puanlarını karşılaştırmak için ise tekrar ölçümlü MANOVA yürütülmüştür.

Araştırmada Çöp belgesel filmini izleyen katılımcıların hissettiklerine yönelik verdikleri yazılı cevabı analiz etmek için “*İletişimin belirgin (yazılı/açık) içeriğinin objektif, sistematik ve niceliksel tanımlarını yapan bir araştırma tekniği*” (Gökçe, 2001, s.7) olarak kabul edilen içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, nesnel okuma ilkelerini benimseyen araştırma yöntemleri arasındadır. Bu analiz yöntemi, ham verilerin incelenmesinde ve anlamlandırılmasında sistematik bir metodoloji sağlamaktadır (Demirci ve Köseli, 2017, s.344). Belgelerdeki dil, anlatım, felsefe ve bakış açısı gibi özellikler, derinlemesine yapılan çözümlenmelerle anlaşılmaya çalışılmaktadır (Karasar, 2017, s.231). İçerik analizinde benzer veriler, belirli temalar ve kavramlar çerçevesinde bir araya getirilmekte, okuyucu tarafından anlaşılabilir bir şekilde düzenlenerek yorumlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s.227).

İçerik analizi için öncelikle kodlama kılavuzu oluşturulması gerekmektedir. Bu amaçla Bilgin'in (2014) işaret ettiği üzere, mevcut çalışmada örneklemin bölüneceği birimler ve kategoriler tespit edilmiş ve kategoride yer alan kodların frekansları belirlenmiştir. Bu süreçte kodlama kılavuzunda yer alan ve kod adı verilen kavramlar, literatür bilgisi, araştırmacıların bilgisi ve verilerin incelenmesi yöntemi ile oluşturulmuştur. Kodlama sürecinde bağımsız iki kodlayıcı verileri kodlamış ve güvenilirlik testi yapılmıştır. Bu çalışmada kodlayıcıların aynı veri setinde yaptığı kodlamalar yüzde 88'in üzerinde benzerlik göstermiştir. Yıldırım ve Şimşek'e (2008) göre kodlama işlemlerinde en az yüzde 70 güvenilirlik düzeyine ulaşılması gerekmektedir. Bu durumda kodlama kılavuzunun güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında filmin ne hissettirdiğine ilişkin soruya verilen yanıtlar 2 kategori (tema) altında incelenmiştir. Verilen cevaplar doğrultusunda filmin hissettirdiği duygu ve filmin hissettirdiği olgu temaları altında 17 kod (kavram) çerçevesinde kodlama gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 3 adet cümle tamamlama ve 1 adet cümle oluşturma bölümlerine ilişkin verilen cevaplar tek tema altında olumlu, olumsuz ve nötr olmak üzere 3 kod (kavram) bağlamında değerlendirilmiştir. Kodlama sonucunda ortaya çıkan nicel veriler IBM SPSS 26.0 paket programında analiz edilmiştir.

Bulgular

Ön Analizler

Değişkenlere ilişkin ortalama ve standart sapma değerler ve değişkenler arasındaki korelasyon değerleri Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3.

Değişkenlerin Ortalama ile Standard Sapma Değerleri ve Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

Değişken	Ort.	SS	1	2	3	4	5	6	7
1. Yaş	22.44	6.39	-						
2. SED	3.26	.64	.22*	-					
3. Genel Duygu	6.58	2.33	.29**	.15	-				
4. Pozitif Duygu	3.06	.75	.05	.08	.37**	-			
5. Negatif Duygu	1.39	.53	.06	-.10	-.05	.08	-		
6. Sosyal Mesafe	2.57	.69	-.17	.01	-.36**	-.61**	.03	-	
7. Empati	3.35	.31	.04	.24**	.01	.00	-.07	-.10	-

** $p < .01$, * $p < .05$, $N=90$, SED: Sosyoekonomik Durum

Araştırma kapsamında yürütülen analizler sonucunda değişkenler arasında anlamlı korelasyonlar bulgulanmıştır. Katılımcıların çöplükte çalışan insanlara yönelik genel duygu düzeyleri ile yaş ($r=.29$) ve pozitif duygu ($r=.37$) düzeyleri arasında pozitif, genel duygu ile sosyal mesafe ($r=-.36$) düzeyleri arasında ise anlamlı negatif korelasyon bulunmuştur. Ayrıca sosyal mesafe düzeyi ile pozitif duygu arasında da anlamlı negatif korelasyon ($r=-.61$) olduğu belirlenmiştir. Empatinin ise yalnızca sosyoekonomik durum ile arasında anlamlı pozitif bir ilişki ($r=.24$) olduğu saptanmıştır.

Manipülasyon Kontrol Soruları

Araştırmada tutum değişimi üzerine etkisi incelenen Çöp belgesel filmini izleyen katılımcıların, filme ilişkin dikkatini değerlendirmek amacıyla iki soru yöneltilmiştir. Bu sorulardan biri bahsi geçen filmdeki belediye çöplüğünün hangi il veya ilçede bulunduğu dairdir. Deney grubunda yer alan ve filmi izleyen 43 katılımcının tamamının bu soruya doğru bir şekilde “Mersin veya Tarsus” yanıtını verdiği belirlenmiştir. İkinci soru ise “Çöp belgeselindeki çocuklar okula gitmekte midir?” sorusudur. Tüm katılımcılar bu soruya “evet/ evet gitmektedir” şeklinde yanıt vermiştir. Bu sorulara verilen yanıtlar, katılımcıların belgeseli dikkatli bir şekilde izlediğini ve belgesele ilişkin sorulara doğru yanıt verdiğini göstermektedir.

Deney Grubu ve Kontrol Grubu Karşılaştırması

Bu çalışmada deney grubunda yer alan katılımcıların, Çöp belgeselini izlemeden önce ve izledikten sonra çöplükte çalışan insanlara yönelik tutumlarında pozitif yönde bir farklılık meydana geleceği ancak kontrol grubunda yer alan katılımcıların ön test-son test tutum puanlarında herhangi bir anlamlı farklılık olmayacağı varsayılmıştır (**Hipotez 1**). Bu hipotezi test etmek amacıyla grupların Zaman 1 ve Zaman 2 genel duygu, sosyal mesafe, pozitif duygu ve negatif duygu puanları, tekrar ölçümlü MANOVA ile karşılaştırılmıştır. Empatik eğilim düzeyi ise kontrol değişkeni olarak analize dahil edilmiştir. Bağımlı değişkenlere ilişkin ön test

ve son test ortalama puan ve standart sapmaları Tablo 4'te, varyans analizi sonuçları ise Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 4.*Deney Grubu ve Kontrol Grubuna İlişkin Ortalama ve Standart Sapmalar*

	ÖN TEST		SON TEST	
	Ort.	SS	Ort.	SS
DENEY GRUBU				
Genel Duygu	6.87	2.72	6.79	2.08
Sosyal Mesafe	2.45	.69	2.79	.73
Pozitif Duygu	3.04	.71	3.25	.86
Negatif Duygu	1.47	.62	1.31	.41
KONTROL GRUBU				
Genel Duygu	6.20	2.18	6.34	2.13
Sosyal Mesafe	2.70	.66	2.62	.62
Pozitif Duygu	3.02	.85	3.05	.93
Negatif Duygu	1.39	.51	1.40	.57

Deney Grubu N=39, Kontrol Grubu N= 35

Deney ve kontrol grubu katılımcılarının, ölçümü yapılan 2 farklı zaman diliminde çöplükte çalışan bireylere yönelik sosyal mesafe, genel duygu, pozitif duygu ve negatif duygu düzeylerinde anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla tekrar ölçümlü MANOVA yürütülmüştür. Yürütülen varyans analizi sonuçlarına göre empati düzeyi kontrol edildiğinde zamanın, bağımlı ölçümler üzerindeki temel etkisi anlamlı değildir (Pillai's Trace = .03, $F(4, 68) = .52$, $p = .72$, partial $\eta^2 = .03$). Ancak analiz sonuçlarına göre Zaman*Grup ortak etkisi anlamlıdır (Pillai's Trace = .21, $F(4, 68) = 5.17$, $p = .002$, partial $\eta^2 = .21$). Varyans analizi sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5.*Deney ve Kontrol Gruplarının Farklı Zaman Dilimlerinde Çöplükte Çalışanlara Yönelik Genel Duygu, Sosyal Mesafe, Pozitif Duygu ve Negatif Duygu Düzeyine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları*

Değişimin Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Ortalama Kare	F	p	partial η^2
Zaman						
Genel Duygu	1.36	1	1.36	.66	.41	.009
Sosyal Mesafe	.03	1	.03	.20	.65	.003
Pozitif Duygu	.18	1	.18	.60	.44	.008
Negatif Duygu	.18	1	.18	1.08	.32	.014
Zaman*Empati						
Genel Duygu	1.42	1	1.42	.69	.41	.010
Sosyal Mesafe	.07	1	.07	.40	.53	.006
Pozitif Duygu	.25	1	.25	.82	.37	.011
Negatif Duygu	.15	1	.15	.84	.36	.012
Zaman*Grup						
Genel Duygu	.26	1	.26	.12	.72	.002
Sosyal Mesafe	1.67	1	1.67	9.85*	.002	.122
Pozitif Duygu	.33	1	.33	1.07	.30	.015
Negatif Duygu	.19	1	.19	1.09	.30	.015
Hata (Zaman)						
Genel Duygu	146.69	71	2.07			

Sosyal Mesafe	12.00	71	.17
Pozitif Duygu	21.92	71	.31
Negatif Duygu	12.48	71	.18

* $p < .05$

Varyans analizi sonuçlarına göre zamanın, genel duygu ($F(1, 71) = .66, p = .41, \text{partial } \eta^2 = .009$), pozitif duygu ($F(1, 71) = .60, p = .48, \text{partial } \eta^2 = .008$), negatif duygu ($F(1, 71) = 1.08, p = .32, \text{partial } \eta^2 = .014$) ve sosyal mesafe düzeyleri üzerindeki ($F(1, 71) = .20, p = .65, \text{partial } \eta^2 = .003$) temel etkisi anlamlı değildir. Analiz sonuçlarına göre çöplükte çalışan insanlara yönelik genel duygu ($F(1, 71) = .12, p = .72, \text{partial } \eta^2 = .002$), negatif duygu ($F(1, 71) = 1.09, p = .30, \text{partial } \eta^2 = .015$) ve pozitif duygu ($F(1, 71) = 1.07, p = .30, \text{partial } \eta^2 = .015$) üzerinde zaman ve grup değişkeninin ortak etkisinin de anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Bu bağlamda **Hipotez 1a**, **Hipotez 1b** ve **Hipotez 1c** desteklenmemiştir. Ancak pozitif duygu ve negatif duygu düzeylerinde anlamlı olmasa dahi beklenen yönde bir değişim meydana geldiği görülmektedir.

Yürütülen varyans analiz sonucunda zaman ve grup değişkeninin ortak etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir (Pillai's Trace = .21, $F(4, 68) = 5.17, p = .002, \text{partial } \eta^2 = .21$). Deney grubu katılımcılarının ön test sosyal mesafe düzeylerinin (Ort.= 2.45, SS= .69), son test sosyal mesafe düzeylerine (Ort.= 2.79, SS= .73) kıyasla daha düşük olduğu belirlenmiştir. Kontrol grubu katılımcılarının ise ön test sosyal mesafe düzeylerinin (Ort.= 2.70, SS= .66), son test ölçümlerinde (Ort.= 2.62, SS= .62) azaldığı görülmektedir. Elde edilen bu sonuçlar, **Hipotez 1d**'nin desteklenmediğini göstermektedir.

İçerik Analizi

Araştırmada deney grubunda yer alan katılımcılara, Çöp belgesel filmini izledikten sonra belgeselin neler hissettirdiği sorusu yöneltilmiştir. Deney grubu katılımcılarının bu soruya verdiği yanıtlar, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar, duygu ve olgu olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Tablo 6'da Duygu Kategorisi, Tablo 7'de ise Olgu Kategorisi kodları ve frekansları yer almaktadır.

Tablo 6. Filmin Hissettirdiği Duygu Teması														
KOD	Üzüntü	Empati	Utangaç (Mahcubiyet)	Öfke (Kızgınlık)	Duygulanma	Şükür duygusu	Yardımcı olma isteği	Çaresizlik	Merhamet	Acıma	Adaletsizlik	Sorumluluk	Tanımlanamayan	Toplam
FREKANS	21	10	4	3	3	3	2	2	1	1	1	1	2	54

Çöp belgeseline dair yanıtlar incelendiğinde, 21 katılımcının “üzüntü, hüznün, durumlarına üzuldüm” gibi ifadeler kullandığı belirlenmiştir. Deney grubu katılımcılarının,

çöplükte çalışan insanlar yerine kendilerini koyduklarını ifade ettikleri cümleler “empati” koduna dahil edilmiştir. Dört katılımcı, çöplükte çalışan insanları düşününce kendi hayatlarından utanç, mahcubiyet duyduklarını dile getirirken; 3 katılımcı ise çöplükte çalışan insanların hayat şartlarına ilişkin öfke ifadeleri kullanmıştır. Üç katılımcının belgesele dair “duygulandım” ifadesini kullandığı görülmüştür. Bazı katılımcılar bu gruba yardım etme isteğini dile getirirken, bazıları kendi hayat şartlarına şükrettiklerini belirtmiştir. Bir katılımcı çaresizlik, bir katılımcı ise bu gruba yönelik sorumluluk duygusu hissettiğini dile getirmiştir (Bkz. Tablo 6).

Tablo 7. <i>Filmin Hissettirdiği Olgu Teması</i>					
KOD	<i>Zorluk</i>	<i>Yaşam Mücadelesi</i>	<i>Emek</i>	<i>Zorunluluk</i>	<i>Toplam</i>
FREKANS	10	8	2	2	22

Verilen yanıtlar incelendiğinde olgu temasında toplam 22 ifadenin kümelendiği görülmektedir. Bu noktada 10 katılımcının çöplükte çalışan insanların yaşadıkları zorluklara dair yorum yaptığı, 8 katılımcının ise bu grubun bir yaşam mücadelesi verdiğini dile getirdiği saptanmıştır. İki katılımcının, çöplükte çalışanların emeğine vurgu yaptığı görülmektedir. Diğer 2 katılımcının ise çöplükte çalışan insanların, bu işi zorunluluk nedeniyle yaptıklarını dile getirdiği belirlenmiştir (Bkz. Tablo 7).

Araştırmada deney grubu katılımcılarının, ön teste kıyasla son test aşamasında hedef grup hakkındaki olumlu ifadelerinin artış göstereceği ancak kontrol grubunda bunun sabit kalacağı öngörülmüştür (Hipotez 2). Yürütülen içerik analizi sonucunda bu öngörünün desteklendiği belirlenmiştir. Katılımcıların çöplükte çalışan insanlara yönelik duygu ve düşüncelerini değerlendirmek amacıyla 3 cümle tamamlama ve 1 cümle oluşturma yönergesi sunulmuştur. Katılımcıların verdiği yanıtlar olumlu, olumsuz ve nötr kavramları altında kodlanmıştır. Tablo 8’de Bademler belgeselini izleyen katılımcıların (kontrol grubu), Tablo 9’da ise Çöp belgesel filmini izleyen katılımcıların olumlu, olumsuz ve nötr ifadelerinin yüzdesi yer almaktadır.

Tablo 8.
Bademler Belgesel Filmi Cümle Tamamlamaya İlişkin Katılımcı İfadeleri

	1. Cümle			2. Cümle			3. Cümle			4. Cümle			TOPLAM ORTALAMA		
	Olumlu ifade	Olumsuz ifade	Nötr ifade	Olumlu ifade	Olumsuz ifade	Nötr ifade	Olumlu ifade	Olumsuz ifade	Nötr ifade	Olumlu ifade	Olumsuz ifade	Nötr ifade	Olumlu ifade	Olumsuz ifade	Nötr ifade
ÖN TEST	36,8	5,3	57,9	44	4,8	51,2	50	7,9	42,1	37,8	5,4	56,8	42,2	5,8	52
SON TEST	37,8	2,7	59,5	44,7	5,3	50	50	5,5	44,5	47,4	5,2	47,4	44,9	4,8	50,3

Not: Tablodaki değerler yüzdelerle ifade etmektedir.

Kontrol grubu katılımcılarının, çöplükte çalışan bireylere yönelik cümleleri incelendiğinde ön test aşaması ile son test aşaması arasında büyük bir farklılık olmadığı görülmektedir. Ön test aşamasında birinci ve ikinci cümle tamamlama ifadesine verilen olumlu yanıtların yüzdesinin (sırasıyla %36,8 ve %44), son test aşamasında (%37,8 ve %44,7) da benzer olduğu belirlenmiştir. Kontrol grubu katılımcılarının üçüncü soruya verdikleri olumlu yanıtların ön test ve son test aşamasında değişmediği saptanmıştır. Dördüncü aşama olan cümle oluşturmada ise verilen olumlu yanıtların son test aşamasında arttığı belirlenmiştir. Genel toplam incelendiğinde, kontrol grubu katılımcılarının ön test aşamasında çöplükte çalışanlara yönelik kullandıkları olumlu ifadelerin yüzdesinin 42,2'den, 44,9'a yükseldiği görülmektedir. Kontrol grubu katılımcılarının toplam olumsuz ifadelerinin ve nötr ifadelerin ise düşük oranda azaldığı bulunmuştur.

Tablo 9.
Çöp Belgesel Filmi Cümle Tamamlamaya İlişkin Katılımcı İfadeleri

	1. Cümle			2. Cümle			3. Cümle			4. Cümle			TOPLAM ORTALAMA		
	Olumlu ifade	Olumsuz ifade	Nötr ifade	Olumlu ifade	Olumsuz ifade	Nötr ifade	Olumlu ifade	Olumsuz ifade	Nötr ifade	Olumlu ifade	Olumsuz ifade	Nötr ifade	Olumlu ifade	Olumsuz ifade	Nötr ifade
ÖN TEST	39,3	8,5	52,2	37,1	9,2	53,7	57,1	6,1	36,8	43,1	12,8	44,1	43,7	9	47,3
SON TEST	63,1	7,9	29	56,4	15,3	28,3	78,3	2,7	19	55	12,5	32,5	63	9,7	27,3

Not: Tablodaki değerler yüzdelik değerleri ifade etmektedir.

Çöp belgesel filmini izleyen deney grubu katılımcılarının ise ön test ve son test aşaması cümle tamamlama ifadeleri incelendiğinde kontrol grubuna kıyasla daha fazla değişim olduğu bulgulanmıştır. Deney grubu katılımcılarının, birinci cümlede çöplükte çalışanlara yönelik kullandıkları olumlu ifadelerinin son test aşamasında %24 artış gösterdiği belirlenmiştir. Bu durumda, olumlu ifadeler ön test aşamasındaki verilere oranla %66,5 oranında artış göstermiştir. Birinci cümle tamamlama ifadesinde kullanılan nötr yanıtların oranının ise %52,2'den, %29'a gerilediği belirlenmiştir. İkinci, üçüncü ve dördüncü cümleler incelendiğinde ise olumlu ifadelerin ön test verilerine oranla, %22 ila %52 oranında artış gösterdiği tespit edilmiştir. Dört bölümdeki verilerin ortalaması incelendiğinde, Çöp belgesel filmini izleyen katılımcıların, hedef grup hakkındaki pozitif ifadelerinin %18 artış gösterdiği ve nötr ifadelerinin ise %20 azaldığı bulunmuştur. Bu durumda, olumlu ifadeler ön test aşamasındaki verilere oranla %41 oranında artış gösterirken, nötr ifadeler ise %42 oranında azalmıştır⁵.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada temel olarak belgesel filmlerin, bireylerin hedef gruba yönelik tutumları üzerindeki etkisini incelemek amaçlanmıştır. Bu amaçla Çöp belgesel filminin, katılımcıların belediye çöplüklerinde çalışan insanlara yönelik tutumları üzerindeki değişim gücü incelenmiştir. Sinemanın, bireylerin duygu ve düşünceleri üzerindeki etkisine dair çalışmalar (örn., Igartua ve Frutos, 2017), gruplar arası ilişkileri daha olumlu bir düzeye getirmede sinemanın etkin bir araç olabileceğini düşündürmektedir. Yürütülen araştırmalar, sinemanın hedef gruplara ilişkin farkındalık düzeyini ve empati becerisini arttırdığını göstermektedir (örn.,

⁵ Metin içerisindeki artış oranları, ön test aşamasındaki verilerin, son test aşamasındaki verilere oranlanması ile hesaplanmıştır.

Kağnıcı, 2015). Ancak literatürde belgesel filmlerin, katılımcıların önyargılı tutumları üzerindeki etkisini deneysel bir yöntemle inceleyen araştırma sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir (örn., Serpen vd., 2018). Bu araştırma ile literatürde yer alan bu eksikliği gidermek, belgesel sinema ve tutum çalışmaları için öncül sonuçlar ortaya koymak hedeflenmiştir.

Çalışmada deney grubunun, kontrol grubuna kıyasla ön test ve son test tutum puanlarında anlamlı bir farklılık meydana geleceği öngörülmüştür (Hipotez 1a, 1b, 1c ve 1d). Yürütülen analizler sonucunda öngörülen aksine deney grubu ve kontrol grubunun, ön test ve son test pozitif duygu, negatif duygu ve genel duygu düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Ancak istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamakla birlikte deney grubunda yer alan katılımcıların çöplükte çalışan insanlara yönelik pozitif duygu ve negatif duygu düzeylerinin, kontrol grubuna kıyasla daha fazla değişim gösterdiği ve bu değişimin beklendiği yönde olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle deney grubu katılımcılarının, ön test pozitif duygu puanlarının son test ölçümlerine kıyasla arttığı, negatif duygu puanlarının ise azaldığı belirlenmiştir. Deney grubu katılımcılarının, pozitif duygu ve negatif duygu puanlarında meydana gelen bu değişim, belgesel filmlerin, katılımcıların tutumları üzerinde etkili olduğunu gösteren çalışma bulgularıyla (örn., Onyekuru vd., 2021) tutarlılık göstermektedir. Gelecekte yürütülecek çalışmaların daha fazla katılımcıya ulaşılarak tekrarlanması durumunda daha farklı sonuçlar elde edilebileceği, pozitif duygu ve negatif duygunun gruplar arasında anlamlı düzeyde farklılaşabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada deney ve kontrol grubu katılımcılarında, çöplükte çalışan insanlara yönelik sosyal mesafe düzeyinin anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur. Ancak bu farklılaşma öngörülenin aksi yönde olmuştur. Bu bağlamda Hipotez 1d'nin desteklenmediği görülmektedir. Bu bulgu, katılımcıların Çöp belgesel filmini izledikten sonra adalet algılarının zedelenmiş olması ve kendi durumları ile çöplükte çalışan insanların sahip olduğu koşullar arasında bir karşılaştırma yapmış olmaları ile ilişkili olabilir. Nitekim adalet istenci, bireylerin psikolojik ihtiyaçlarından biridir ve bireyler adil bir dünyada yaşadıklarına ilişkin inançlarını korumaya güdülenmiştir (Lerner, 1980; Yıldırım ve Akgün, 2013). Adil dünya inancı kuramına (Lerner, 1980) göre bireyler, ne hak ederlerse onu elde ettikleri/yaşadıkları bir dünyada olduklarına inanma ihtiyacı duymaktadır. Böylece dünyanın daha öngörülebilir olduğunu ve iyi insanların başına kötü bir şey gelmeyeceğini düşünerek kendilerini güvende hissetmektedir. Çöp'ü izleyen bazı katılımcıların, filme dair neler hissettikleri sorusuna "utanç, mahcubiyet, kendi yaşantımdan utandım" şeklinde yanıtlar verdikleri görülmüştür. Çöp belgesel filminin bireylerin adalet algısını sorgulatmış ve zedelemiş olabileceği varsayıldığında katılımcıların, psikolojik olarak daha iyi hissetmek amacıyla çöplükte çalışan insanlarla arasına daha fazla sosyal mesafe kurma ihtiyacı hissetmiş olabileceği düşünülmektedir. Adil dünya inancının, önyargılarla pozitif ilişkili olduğunu bulgulayan araştırmalar, bu görüşü desteklemektedir (örn., Linhares vd., 2023; Servidio vd., 2024; Thomas vd., 2024). Gelecekte yürütülecek araştırmalarda, Çöp belgesel filmini izleyen katılımcıların adil dünya inançları ölçülerek araştırma tekrarlanırsa bu konuda daha fazla bilgi edinilebileceği düşünülmektedir.

Yukarıda bahsedildiği üzere deney grubu, bir manipülasyon aracı olarak Çöp belgesel filmini izlemiştir ancak kontrol grubu hedef gruptan bağımsız bir belgesel izlemiş olmasına rağmen bazı puanlarda küçük de olsa bir değişim meydana gelmiştir. Bu değişim, katılımcıların

daha önce üzerine düşünmedikleri bir grup hakkında düşünmüş olması ve yanıtlarının bundan etkilenmiş olmasıyla açıklanabilir. Prime etkisi (hazırlayıcı etki) olarak adlandırılacak bu etki, bireylerin ön test aşamasında ve sonrasında hedef grup üzerine bilişsel çaba sarfetmiş olmasını ve bunun sonraki yanıtları etkilemiş olabileceğini ifade etmektedir. Literatür incelendiğinde bireylerin tutum ve davranışları üzerinde hazırlayıcı etkiye sahip birçok faktörün mevcut olduğu görülmektedir (örn., Kaya, 2018; Li, 2019; Zheng ve Zhang, 2016). Bu çalışmada da benzer şekilde deney grubu ve kontrol grubu katılımcılarının, anket sorularına maruz kalmalarının hazırlayıcı etkiye sahip olabileceği ve son test yanıtlarını etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Gelecekte yürütülecek araştırmalarda ön test aşamasının hazırlayıcı etkisinin hesaba katılarak veri toplanması ve analiz edilmesi önerilmektedir.

Bu araştırmada sosyal mesafe ve duygu ölçümlerinin yanı sıra katılımcıların, ön test ve son test aşamasında çöplükte çalışan insanlara yönelik yazdıkları cümleler de değerlendirilmiştir. Bu bağlamda deney grubu katılımcılarının, çöplükte çalışanlara yönelik kullandıkları olumlu ifadelerin, ön test aşamasına kıyasla son testte artış göstereceği ancak kontrol grubunda bu artışın meydana gelmeyeceği öngörülmüştür (Hipotez 2). Verilerin analizi sonucunda bu hipotezin desteklendiği belirlenmiştir. Elde edilen bu bulgu, sinema filmleri ve tutum değişimini inceleyen çalışmalarla (örn., Kubrak, 2020; Kuzembayeva vd., 2022) tutarlılık göstermektedir. Bu çalışmada kontrol grubu ve deney grubu katılımcılarının, hedef gruba yönelik kullandıkları ifadeler, olumlu, olumsuz ve nötr olarak kategorilendirilmiş ve karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kontrol grubu katılımcılarının ön test ve son testte kullandıkları olumlu, olumsuz ve nötr ifadelerin yüzdesi neredeyse aynı kalırken, deney grubunun yanıtlarında daha fazla değişim meydana gelmiştir. Deney grubu katılımcılarının, Çöp belgesel filmi izledikten sonra hedef gruba yönelik kullandıkları nötr ifadelerin %42 azaldığı, olumlu ifadelerin ise %41 oranında arttığı belirlenmiştir. Bu durumda, katılımcıların ön test aşamasında hedef gruba ilişkin olumlu veya olumsuz bir tutuma sahip olmaktan ziyade ağırlıklı olarak nötr olduğunu ancak filmi izledikten sonra nötr ifadelerin, olumlu ifadelere dönüştüğü belirlenmiştir. Bu sonuçlar, Çöp belgesel filminin, çöplükte çalışanlara yönelik olumlu tutumları arttırdığını göstermektedir.

Bunun yanı sıra deney grubu katılımcılarına, filmi izledikten sonra belgeselin kendilerine ne hissettirdiği sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtlar da içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu yanıtlar incelendiğinde katılımcıların, belgeseli izledikten sonra hedef gruba ilişkin empatik ifadelerinin yoğun olduğu ve bu grubun yaşadıkları zorluklar karşısında üzüntü, utanç, sorumluluk duyguları taşıdıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Çöp belgeselini izleyen katılımcıların bazıları, çöplükte çalışanların yaşam mücadelesi verdiğini ve çok zor şartlar altında çalıştıklarını düşündüklerini dile getirmiştir. Bazı katılımcılar, belgeseli izledikten sonra çaresizlik, merhamet duygularını ifade ettikleri görülmüştür. Bu verilere dayanarak katılımcıların, Çöp belgesel filmi izledikten sonra hedef gruba yönelik empatik eğilimlerinin ve duygularının arttığı söylenebilir.

Sonuç olarak Çöp belgesel filmi izleyenlerin, hedef gruba ilişkin kullandıkları ifadelerle, pozitif duyguda ve negatif duyguda meydana gelen değişime dayanarak, deney grubunun tutumlarını değiştirme ve duygularını harekete geçirme konusunda sinema türleri arasında önemli bir yeri olan belgesel filmin etkili olduğu söylenebilir. Bu çalışma belgesel filmin bireylerin tutumları üzerindeki etkisini, deney ve kontrol grubu arasında ön test-son test ölçüm

karşılaştırması yaparak incelemesi ile diğer araştırmalardan farklılaşmaktadır. Elde edilen bulgulara dayanarak, belgesel filmlerin tutumlar üzerindeki etkisinin araştırılmasının faydalı olacağı öngörülmektedir. Tutum değişimi üzerine belgesel filmlerin etkisinin daha fazla araştırılması ve bu araştırma bulgularının, önyargıları azaltmak için geliştirilecek projelere/programlara dahil edilmesi önerilmektedir. Ayrıca belgesel filmlerin tutumlar üzerine etkisini belirlemek, gelecekte bu kapsamda yürütülecek araştırmaların önünü açarak multidisipliner çalışmaların artmasına katkı sağlayabilir. Bu yönü ile belgesel film üreten yapımcı, yönetmen ve senaristlerin sağlık ve psikoloji gibi alanlarla yapılabilecek ortak çalışmaları gözeterek yeni üretim süreçlerine dahil olması mümkün görünmektedir. Bu durum kitle iletişimi bağlamında; iletişim çalışmalarının etki alanlarının genişlemesine, sinema endüstrisinin gelişimine, filmlerin etki alanlarının ve toplumsal katkısının artmasına neden olabilir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu araştırma bazı sınırlılıklara sahiptir. Çalışmanın örneklemini, üniversite öğrencileri ve personelleri oluşturmaktadır. Ayrıca katılımcıların yaş skalasının geniş olmadığı görülmektedir. Bu durum verilerin genellenebilirliğini sınırlamaktadır. Gelecekte farklı yaş gruplarından daha fazla bireye ulaşılarak, toplumun farklı kesimleri ve farklı meslek gruplarına erişilerek ve cinsiyet dağılımının denk olması gözetilerek araştırmanın tekrarlanması önerilmektedir. Ayrıca elde edilen veriler incelendiğinde bazı sonuçların istatistik anlamlılık düzeyine yaklaştığı görülmektedir. Daha fazla katılımcıya ulaşılarak çalışmanın tekrarlanması durumunda farklı sonuçlar elde edilebileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın bir diğer sınırlılığı, hedef grubun çok spesifik bir grup olması ve bazı katılımcıların bu gruba ilişkin olumlu veya olumsuz bir tutuma sahip olmamasıdır. Daha yüksek düzeyde olumsuz tutumun hedefi olan gruplara ilişkin belgesel filmlerin izletilmesi durumunda, katılımcıların manipülasyon öncesi ve sonrası puanlarında daha fazla değişim olacağı öngörülmektedir. Gelecekte bu konuda çalışma yürütecek araştırmacılara, Türkiye'deki diğer dezavantajlı gruplara (göçmenler, engelli bireyler, yüksek beden ağırlığına sahip olanlar vb.) yönelik tutumlar üzerine belgesel filmlerin etkisini test etmeleri önerilmektedir.

Bu çalışma, sınırlılıklarına rağmen belgesel filmlerin, bireylerin dış gruba yönelik tutumları üzerinde etkili olduğunu göstermesiyle, sinema, psikoloji, sosyoloji gibi tutumlar üzerine çalışan bilim dallarına ve alan yazına katkı sağlama potansiyeli taşımaktadır. Bu araştırma, belgesel filmlerin bireylerin hedef gruba ilişkin duyguları ve tutumları üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Buna dayanarak gelecekte belgesel filmlerin, tutum değişimi üzerindeki etkisinin daha fazla test edilmesi önerilmekte ve belgesellerin, önyargıları azaltmada etkin bir araç olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, S. (2017). News media, movies, and anti-Muslim prejudice: Investigating the role of social contact. *Asian Journal of Communication*, 27(5), 536-553.
- Aykut, S. (2019). Türkiye'deki Suriyeli çocukların eğitim sorunları: Farklılıklara saygı eğitimi odağında okul sosyal hizmeti önerisi [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Balaban, Ç. D. (2013). The roles of intergroup threat, social dominance orientation and right-wing authoritarianism in predicting Turks' prejudice toward Kurds [Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Beelmann, A., & Heinemann, K. S. (2014). Preventing prejudice and improving intergroup attitudes: A meta-analysis of child and adolescent training programs. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 35(1), 10-24.
- Berny, M. (2020). The Hollywood Indian stereotype: The cinematic othering and assimilation of native Americans at the turn of the 20th Century. *Angles. New Perspectives on the Anglophone World*, (10).
- Betton, G. (1993). *Sinema Tarihi Başlangıcından 1986'ya kadar* (Çev. Şirin Tekeli). İletişim Yayınları.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi, Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Siyasal Kitabevi
- Clayton, K., Horrillo, J., & Sniderman, P. M. (2023). The BIAT and the AMP as measures of racial prejudice in political science: A methodological assessment. *Political Science Research and Methods*, 11(2), 363-373.
- Cocco, V. M., Bisagno, E., Bernardo, G. A. D., Bicocchi, N., Calderara, S., Palazzi, A., ... & Vezzali, L. (2023). Let's stay close: An examination of the effects of imagined contact on behavior toward children with disability. *Social Development*, 32(3), 1042-1059.
- Coşkun, E. E. (2011). *Dünya Sinemasında Akımlar*. Phoenix Yayınevi.
- Çapri, B., & Çelikkaleli, Ö. (2008). Öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin tutum ve mesleki yeterlik inançlarının cinsiyet program ve fakültelerine göre incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15), 33-53.
- Demirci, S. ve Köseli, M. (2017). İkincil veri ve içerik analizi, Kaan Böke (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* içinde. Alfa Yayınları.
- Doğan, M. (2022). Sinema; Irkçılık, Türçülük ve Cinsiyetçilik İlişkisi: "Aile Arasında" Film Analizi. Gizem Parlayandemir (Ed.), *Türk Sinemasından Örneklerle Sinema Sosyolojisi* içinde (s. 133-151). Eğitim Yayınevi.
- Dökmen, Ü. (1988), Empatinin yeni bir modele dayanarak ölçülmesi ve psikodrama ile geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1-2), 155-190.
- Erdoğan, M., & Vatandaş, C. (2020). Bireysel ve toplumsal dışlanma pratiği: Önyargı ve ayrımcılık. *Journal of Human and Social Sciences*, 3(1), 474-485.

- Etikan, I., Musa, S. A., & Alkassim, R. S. (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, 5(1), 1-4. <https://doi.org/10.11648/j.ajtas.20160501.11>
- Gabarrell-Pascuet, A., Lloret-Pineda, A., Franch-Roca, M., Mellor-Marsa, B., Alos-Belenguer, M. D. C., He, Y., ... & Cristóbal-Narvaez, P. (2023). Impact of perceived discrimination and coping strategies on well-being and mental health in newly-arrived migrants in Spain. *Plos one*, 18(12), e0294295.
- Gökçe, O. (2001). *İçerik Çözümlemesi, Teori-Metod-Uygulama*. Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Göregenli, M. (2012). Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıp yargı ve Ayrımcılık. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan (Ed.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (s.17-28) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gün, S. (2017, Mayıs 10-13). *Çingenelerin/Romanların medyada sunumu: "Roman Havası Dizisi" örneği* [Tam metin bildiri]. 6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi, Türkiye.
- Igartua, J. J., & Frutos, F. J. (2017). Enhancing attitudes toward stigmatized groups with movies: Mediating and moderating processes of narrative persuasion. *International Journal of Communication*, 11, 158-177.
- Kağnıcı, D. Y. (2015). Psikolojik danışman eğitiminde cinsel yönelim olgusunun irdelenmesi: Benim Çocuğum filmi. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 5(44), 83-95.
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, E. (2018). Akran zorbalığında ahlaki uzaklaşma düzeyinin ve mağdurun sosyal kimliğinin mağdura yardım etme isteğine etkisi [Yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kılıçkaya, A. (2023). Küçük çocukların yaşlılara ilişkin görüşleri ve farklılıklara saygı düzeyleri ile ebeveynlerinin ve okul öncesi öğretmenlerinin yaşlı ayrımcılık ve hoşgörü eğilim düzeylerinin incelenmesi [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kubrak, T. (2020). Impact of films: Changes in young people's attitudes after watching a movie. *Behavioral Sciences*, 10(5), 86.
- Kuzembayeva, A., Aussadyk, A., & Sarsekbay, D. (2022). American cinema impact on the formation, reflection and dissemination of national stereotypes. Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право, 97(1), 20-29. <https://doi.org/10.26577/IRILJ.2022.v97.i1.03>
- LaVan, H., & Lopez, Y. P. (2023). An interdisciplinary approach to examining prejudice at work: A levels of analysis perspective. *Management Decision*, 61(4), 896-923.

- Len-Rios, M. E., Neumann, R., & Kim, S. (2024). Challenging Politicians on Race in Interviews: Social Dominance Orientation, Perceived Journalistic Credibility, Bias, and Appropriateness. *Journalism Practice*, 18(2), 413-432.
- Lerner, M. J. (1980). *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. Plenum Press.
- Li, M. (2019). Priming mediated vicarious intergroup contact: How narrative focus influences attitude changes toward gay people, same-sex family, and social dominance. *Imagination, Cognition and Personality*, 39(2), 151-174.
- Lindsey, A., King, E., Hebl, M., & Levine, N. (2015). The impact of method, motivation, and empathy on diversity training effectiveness. *Journal of Business and Psychology*, 30, 605-617.
- Linhares, L. V., Torres, A. R. R., de Lucena, A. K. V., & de Napolis, N. S. C. (2023). Blaming the black victim: the victim's skin color and belief in a just world. *Trends in Psychology*, 31(1), 1-15.
- Lotman, Y. (2012). *Sinema Göstergebilimi* (Çev. Oğuz Özügül). Nirengi Kitap.
- Madzarevic, G., & Soto-Sanfiel, M. T. (2018). Positive representation of gay characters in movies for reducing homophobia. *Sexuality & Culture*, 22(3), 909-930.
- Martínez-Vérez, M. V., & Albar-Mansoa, P. J. (2023). Gender roles in Spanish cinema: a critical and creative process around the word 'woman'. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), 1-11.
- Maunder, R. D., Day, S. C., & White, F. A. (2020). The benefit of contact for prejudice-prone individuals: The type of stigmatized outgroup matters. *The Journal of Social Psychology*, 160(1), 92-104.
- Mıdık, Ö. (2018). Tutumun ölçme ve değerlendirmesi. Balkan A. (ed.), *Tıp Eğitiminde Ölçme ve Değerlendirme içinde* (s.19-26). Türkiye Klinikleri.
- Musser, C. (2008). Belgesel. Geoffrey Nowell Smith (Ed.), *Dünya Sinema Tarihi içinde* (ss. 113-122), Kabalcı Yayınevi.
- Nazemi, Z., Harehdasht, H. A., & Movahhed, A. (2018). Trans-mediation of gender in Elia Kazan's adaptation of a streetcar named desire. *Littera Aperta* 6, 63-77.
- Nieuwenhuis, J., & Shen, X. (2023). The effect of meeting opportunities on local urban residents' prejudice against migrant children in China. *Urban Studies*, 60(5), 847-868.
- Onyekuru, B. O., Onyekuru, A. N., Ihemezie, E. J., Nwokorie, U. M., & Ukonu, M. (2021). Effectiveness of the use of movies in climate change communication: Empirical evidence from York, United Kingdom. *Quarterly Review of Film and Video*, 38(5), 414-431.
- Özarıslan, C. (Yönetmen). (2016). *Bademler* [Film]. Türkiye: Gümüşhane Film Atölyesi.
- Özkantar, M. Ö. (2023). Irkçılık ve Hollywood Sineması çerçevesinde Rüzgâr Gibi Geçti (1939), Çöl Aslanı (1956), Sonun Başlangıcı (1993) ve Suikastçı (2017) filmlerine dair eleştirel bir inceleme. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 6(12), 314-334.

- Özkeçeci, H. H. (2017). The role of contact and the perception of threat in prejudice towards Syrians in Turkey [Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Peker, O., & Süvari, A. (2023). Anayurt Oteli eserinin edebiyat-sinema ekfrasisinde söylem analizi kullanılarak mekânsal duygu oluşumuna etkileri. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10(102), 3449-3462.
- Pezzella, M. (2006). *Sinemada Estetik*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Polat, Ö., & Yıldız, T. Ö. (2018). 5-6 yaş grubu için geliştirilen aile katılımlı farklılıklara saygı programı'nın çocukların farklılıklara saygı düzeyine etkisinin incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 14(4), 389-403.
- Sanchez-Castro, J. C., Pilz González, L., Arias-Murcia, S. E., Mahecha-Bermeo, V. A., Stock, C., & Heinrichs, K. (2024). Mental health among adolescents exposed to social inequality in Latin America and the Caribbean: A scoping review. *Frontiers in Public Health*, 12, 1342361.
- Salvati, M., & Chiorri, C. (2023). Dispositional mindfulness in heterosexual and lesbian/bisexual women: Associations with sexual prejudice and internalized sexual stigma. *Journal of Homosexuality*, 70(3), 448-472.
- Sarı, A. Ç., & Alkar, Ö. Y. (2023). Randomised controlled trial of online empathy focused intercultural communication program for Turkish local society to increase their social acceptance towards refugees. *Current Psychology*, 42(18), 15575-15588.
- Serpen, A. S., Demirbilek, M., Duyan, V., & Megahead, H. A. (2018). Using movies to change homophobic attitudes of social work students: Turkish example. *Research on Social Work Practice*, 28(7), 876-881.
- Serter, S. S., & Karadaş, N. (2018). Belgesel Sinema ve Alımlama Estetiği: Gökkuşagina Dokunmak Adlı Film Üzerine Bir İnceleme. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 152-162.
- Servidio, R., Cammarata, I. G., Scaffidi Abbate, C., & Boca, S. (2024). Classical and Modern Prejudice toward Individuals with Intellectual Disabilities: The Role of Experienced Contact, Beliefs in a Just World and Social Dominance Orientation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 21(3), 355.
- Smith, A. M. (2021). Whitewashing v. blackwashing: Structural racism and anti-racist praxis in Hollywood Cinema. Senior Independent Study Theses. <https://openworks.wooster.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=12151&context=independentstudy>
- Stathi, S., Humayun, S., Stoddart Isaac, R., & McCarron, D. M. (2021). Psychopathy and prejudice: The mediating role of empathy, social dominance orientation and right-wing authoritarianism. *Journal of Theoretical Social Psychology*, 5(4), 530-541.
- Sunaryo, W., Tukiran, M., Yusnita, N., & Wulandari, D. (2021). Develop model of transformational, transactional leadership style, teachers perception and teachers

- satisfaction: Evidence from Indonesian high schools. *Psychology and Education*, 58(0), 2305-2319.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6. Baskı). Pearson.
- Taylan, H. H., & Barış, İ. (2023). Medyada Romanlara yönelik kalıpyargı ve önyargıların sunumu. *Roman Dili ve Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 89-100.
- Thomas, D. M., Amburgey, J., & Ellis, L. (2016). Anti-transgender prejudice mediates the association of just world beliefs and victim blame attribution. *International Journal of Transgenderism*, 17(3-4), 176-184.
- Topcu, K. (2021). Etnosentrizm ve biz-öteki karşıtlığı arakesitinde Seçim Gecesi (1998) filminin mizansen eleştirisi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 158-166.
- Türten, B. (Yönetmen). (2011). *Çöp* [Film]. Türkiye: Erciyes Film Atölyesi.
- Türten, B. (2017). Kısa Belgesel Film Yapmak: Toplumsal Belgeseller Örneği. Nagihan Çakar Bikiç, Ferhat Özgür (Der.) *Belgesel / Kısa Film / Video Sanatı* içinde (ss. 18-42), Doruk Yayınları.
- Utkan, K. (2023). Perceived discrimination and depression among trans+ individuals: The mediating roles of cognitive emotion regulation and perceived social support [Yüksek lisans tezi, İzmir Ekonomi Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ünal, E. (2021). Üniversite öğrencilerinde ruhsal hastalıklara yönelik inançların empatik eğilim ve sosyal mesafe ile ilişkisi [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Valsecchi, G., Berent, J., Borinca, I., Green, E. G., & Falomir-Pichastor, J. M. (2024). Inclusive social norms and nationals' positive intergroup orientations toward refugees: The moderating role of initial prejudice and intergroup contact. *Group Processes & Intergroup Relations*, 27(2), 322-347.
- Van Assche, J., Swart, H., Schmid, K., Dhont, K., Al Ramiah, A., Christ, O., ... & Hewstone, M. (2023). Intergroup contact is reliably associated with reduced prejudice, even in the face of group threat and discrimination. *American Psychologist*.
- Vezzali, L., Stathi, S., Giovannini, D., Capozza, D., & Trifiletti, E. (2015). The greatest magic of Harry Potter: Reducing prejudice. *Journal of Applied Social Psychology*, 45(2), 105-121.
- Welten, A. N. B. (2019). "They are us." *A research of the visual portrayal of criticism of fear for the 'Other' and 'us versus them' mentality in the film US (2019)* [Yüksek lisans tezi], Utrecht University.
- Whitford, D. K., & Emerson, A. M. (2019). Empathy intervention to reduce implicit bias in pre-service teachers. *Psychological reports*, 122(2), 670-688.
- Yel, A. M. (2018). Medya ve sinemada temsil edilme biçimleriyle İslam karşıtlığı. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 5-16.

- Yıldırım, N., & Akgün, S. (2013). Sivil toplum kuruluşu gönüllülerinin sosyal sistemin meşruiyetine ilişkin algıları, adil dünya inançları ve sosyal baskınlık yönelimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(1), 115-128.
- Yıldırım, S. (2021). Ayrımcılık temelli dışlanma: Türkiye’de çalışma hayatında kadınlar. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 11(2), 321-346.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, S. (2023). Din ve değerler eğitimi aracı olarak sinemanın etkisi ve gücü. *Nisar*, (2), 173-195.
- Zheng, J. K., & Zhang, Q. (2016). Priming effect of computer game violence on children's aggression levels. *Social Behavior and Personality: An international journal*, 44(10), 1747-1759.

Geliş Tarihi : 06.08.2024
Kabul Tarihi : 09.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1529339>

Varol, E. (2024). Emegın reklamlasıtrılması kavramının getir, trendyol ve migros reklamları üzerinden incelenmesi. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 482-500. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1529339>

EMEĞİN REKLAMLAŞTIRILMASI KAVRAMININ GETİR, TRENDYOL VE MİGROS REKLAMLARI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Erdem VAROL¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı özellikle küresel salgın sürecinde, sokağa çıkma yasakları olduğu dönemde, insanlara ihtiyaçlarını ulaştırmak için emek veren, tedarik zincirinin birer halkası olarak görülen bireylerin emeklerinin, işveren markaları tarafından emeklerinin reklam unsuru olarak kullanılmasından yola çıkılarak, emegın reklamlasıtrılması kavramını ileri sürmektir. Küresel salgın sürecinde başlayan söz konusu reklam içeriklerine önce Getir ve Trendyol daha sonra Migros reklamlarında rastlanmıştır. Adam Smith tarafından üretimin asıl faktörü olarak görülen emek kavramını daha sonra David Ricardo emek-değer adı altında teorileştirmiş ve üretilen malın değerinin ancak üretim sürecinden harcanan emek üzerinden belirlenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Karl Marx ise emek harcayanın ortaya çıkardığı ürünün değeriyle, elde ettiği gelirin arasındaki farka dikkat çekerek “artı değer” kavramını öne sürmektedir. Emegın reklamlasıtrılması kavramı ise emek değer teorisinden yola çıkıldığı takdirde, insanların sokağa çıkmasının yasak olduğu küresel salgın döneminde sağlıklarını riske atarak çalışmaya devam eden bireylerin emeklerinin reklamlasıtrılarak sermaye sahiplerinin söz konusu emek üzerinden kendi markalarının tanıtımını yapması olarak görülebilmektedir. Çalışma kapsamında reklamlar bir pazarlama aracı olması yönünden değil emegın bir reklam nesnesi haline getirilmesi açısından inceleneceğinden, yöntem olarak göstergebilim seçilmiştir. İnceleme kapsamında, küresel salgın şartlarının ön plana alındığı reklamlar analiz edilmiştir. Reklamlar göstergebilimsel açıdan incelendiğinde, salgın ve kapanma dönemindeki zor şartlarda, sağlıklarını riske atarak emek harcayan bireylerin söz konusu emeklerinin markalar tarafından bir reklam nesnesi haline getirildiği, emek-değer açısından bakıldığında ise çalışmanın içerisinde bahsedildiği üzere markaların sağladıkları kâr ve olumlu imajın sonucunda kazandığı artı değerın çalışanlara olumlu bir etkisi olmadığı gibi, emeklerinin reklam senaryosu haline getirildiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Reklam, Emek-değer, Reklamcılık, Göstergebilim

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, serpilakis@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7593-4666>

Date Received : 07.08.2024

Date Accepted : 09.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1529339>

Varol, E. (2024). Analysis of the commercialisation of labour through Getir, Trendyol and Migros advertisements. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 482-500. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1529339>

ANALYSIS OF THE COMMERCIALISATION OF LABOUR THROUGH GETİR, TRENDYOL AND MİGROS ADVERTISEMENTS

Erdem VAROL²

ABSTRACT

The purpose of this study is to put forward the concept of commercialisation of labour, especially during the pandemic process, during the period of lockdowns, based on the advertising of the labour of individuals, who are seen as a link in the supply chain, who work to deliver their needs to people, by employer brands. The content of these advertisements, which started during the pandemic process, was later encountered in Migros advertisements. The idea of labour, which was seen as the main factor of production by Adam Smith, was later theorised by David Ricardo under the name of labour-value and he argued that the value of the goods produced should be determined only on the basis of the labour expended in the production process. Karl Marx, on the other hand, put forward the concept of "surplus value" by drawing attention to the difference between the value of the product produced by the labourer and the income he earns. The commercialisation of labour, on the other hand, based on the labour value theory, can be seen as the advertisement of the labour of individuals who continue to work by risking their health during the pandemic period when people are forbidden to go out on the streets, and the promotion of their own brands by capital owners through this labour. Within the scope of the study, semiotics was chosen as the method since the advertisements will be examined not in terms of being a marketing tool but in terms of turning labour into an object of advertisement. Within the framework of the review, the commercials published during the pandemic period, in which Getir and Trendyol brands and then Migros employees were brought to the forefront, were analysed. When the advertisements were examined semiotically, it was concluded that the labour of individuals who laboured under difficult conditions during the pandemic and lockdown period, risking their health, was turned into an advertising object by the brands, and from the point of view of labour-value, the profit and positive image gained by the brands as a result of the positive image did not have a positive effect on the employees, and their labour was turned into an advertising scenario.

Keywords: Advertisement, Labour-value, Advertising, Semiotics

² Dr, Independent Researcher, serpilakis@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7593-4666>

Giriş

İnsanların ihtiyaçlarını avlanarak ve toplayarak gidermesi sonrası bir şeyler üretmeyi keşfettiler. Bu keşif sayesinde iklim ve doğa şartlarının uygun olduğu yerlerde yerleşmeye, kalabalıklaşmaya başladılar ve böylece kentleşmenin ilkel hali ortaya çıktı. Başlarda az sayıda olan tarımsal üretim sonrasında farklı ürünlerin üretilmesiyle çeşitlendi. Bireysel olarak belirli konularda ustalaşan kişiler emekleriyle ürettikleri ürünlerin fazlasını, önce ihtiyacı olan ve üretmediği ürünlerle takas etti sonrasında ise satmaya başladı. Böylece ticaret kurumsallaşmaya başladı. Teknolojik gelişmelerle, özellikle de buhar gücünün kullanılmasıyla icat edilen makinelerle birlikte fabrikalar ortaya çıkmış, artık ürünler atölyelerde az sayıda olarak değil, fabrikalarda kitlesel olarak üretilmeye başlamıştır. Fabrikalarda üretim makineler aracılığıyla hızlansa da, insan emeğine ihtiyaç duyulmuş, daha önce kırsal kesimde, çoğunlukla aristokratların topraklarında emeklerini kiralayanlar, sermaye sahiplerinin fabrikalarının olduğu kentlere göçmeye başlamış ve fabrikalarda emek-yoğun şekilde çalışarak emeklerini kiraya vermişlerdir.

Emeğin ve üretimin artmasıyla birlikte emeğin değeri sorgulanmaya başlanmıştır. Emeğin değerini belirleme konusunda ilk olarak Adam Smith görüşlerini öne sürmüştür (1776] 2006: 32). Smith, Sanayi Devrimi'ne dek iktisadi değeri belirleyen en önemli faktör emek olarak görülmüştür. Smith'in emek-değer teorisi önce Ricardo daha sonra Marx tarafından da irdelenmiş ve kendi teorilerini öne sürmüşlerdir. Smith, emeğin değerini üretilen ürüne ve bu ürünün değiş-tokuş değerine göre değerlendirmiştir. Söz gelimi insanın hayatını sürdürmesi için gerekli olan suyu çok değerli bir madde ile takas yapmanız pek mümkün değilken, altın, pırlanta gibi ziyet eşyaları karşılığında yaşam için gerekli maddelerden bolca alabilirsiniz. Emek-değer teorisi Adam Smith'ten sonra ondan etkilenen ancak teoriye farklı yaklaşan David Ricardo tarafından yeniden yorumlanmıştır. Ricardo tıpkı Smith gibi üretilen metanın değeri belirleyen faktörlerden birinin emek olduğunu vurgulamıştır. Ricardo, ([1817] 2008: 55) Smith'ten farklı olarak emek-değer kavramının kapitalizm öncesinden gelen bir kavram olarak değil aksine kapitalizmle yeniden yorumlanan bir kavram olduğunu öne sürmüştür. Ricardo sadece emek-değer kavramı üzerinde durmamış aynı zamanda iktisadın da amacını tanımlamıştır. Ricardo'ya göre iktisadın amacı; ürünü üreten makineyi ve ürünün kendisini üreten işçi, sermaye ve toprak sahibi gibi üretim zincirinin halkalarını oluşturan sınıfların, üretim sonucu kazanılan parayı pay etmektir.

Ricardo emek-değer teorisinde, üretim sürecindeki tüm kişi ve araçları öne çıkarmaktayken, Karl Marx emek yoğun çalışan işçileri öne çıkarmıştır. Marx emeğin değerini kullanım değeri üzerinden açıklamaktadır. Emek harcanarak üretilen ve satılmak üzere tasarlanmış bir nesne eğer insan ihtiyaçlarını giderecek özelliklere sahipse, söz konusu meta kullanım değerine dönüşmektedir. Kullanım değeri ise sermayeyi ve parayı temsil etmektedir. Özetle Marx, bir nesnenin satılıp, para kazandırması için en önemli faktörün, emek vererek üretim yapanlar olduğunu vurgulamaktadır.

Karl Marx emek-değer teorisini öne sürene kadar işçiler emek harcayarak ürettikleri ürünlerin satış değeri ne olursa olsun sabit ve belirli ücretler almaktaydı. Bu durumun emeği değersizleştirdiğini ve üretilen metaya daha çok değer gösterildiğini öne sürmüştür. Marx, üretilen metayı satarak kâr elde eden sermaye sahibinin üretim-satış değerleri arasındaki

kârından bizzat üretimi yapan işçilere de pay verilmesini savunmaktadır. Sermaye sahipleri kârlarından işçilerine pay vermediğinden bu emeğin sömürülmesi anlamına gelmekteydi. Marx, kapitalist üretim sürecinin harcanan insan emeğini cisimleştirdiğini savunmuştur.

Marx'ın emekçiyi koruyan teorilerine karşın, sermaye sahipleri kazançlarını artırdıkça ve dolayısıyla kapitalizm güçlendikçe, üretim makineleştikçe ortaya çıkan artı-değeri, elde ettikleri kârı çalışanları ile yeterince paylaşmamıştır. Teknolojik gelişmeler üretim sürecine yön verdikçe, nüfus arttıkça, iş bulmak isteyen kişiler çoğaldıkça insanın emeğinin –özellikle fiziksel emek harcanan işlerde- değeri daha da düşmüştür. Diğer yandan tüketim kültürü dünyada yaygınlaştıkça, toplumlar birer tüketim toplumuna dönüştükçe çalışanlar ürettikleri ürünlerden artı değer almak bir yana üzerine yüklü miktarlarda para ödeyip onları satın almaktadır.

Çalışma kapsamında, küresel salgın döneminde yayınlanmaya başlayan reklamlarda, çalışanlarının emeğini öne çıkardığı mesajı veren fakat emeği bir reklam nesnesine dönüştüren “Trendyol” ve “Getir” markalarının, pandemi sonrasında yayınlanan benzer içerikli Migros reklamları seçilmiş ve gösterge bilimsel çözümleme tekniği ile analiz edilmiştir. Literatürde ve yayınlanan reklamlar incelendiğinde Türkiye’deki markaların çalışmada bahsedilen reklamlardan önce herhangi bir reklamda veya akademik çalışmada reklamlarında kendi çalışanlarını kullanan markalara rastlanmamıştır. Yapılan literatür ve reklam taramalarında reklamlarda profesyonel veya amatör oyuncuların, şirketlerin çalışanı olarak gösterildiği reklamlarla rastlanmış ancak kendi çalışanlarını birer oyuncu veya reklam nesnesi olarak kullanılmasına denk gelinmemiştir.

Literatürde Emek-Değer Kavramına Bakış

İktisat tarihi boyunca değeri belirleyen birçok görüş ortaya atılmıştır. Adam Smith ile başlayan değeri belirleme çabası farklı görüşlerin ortaya çıkmasıyla çok anlamlı bir yöne evrilmiştir. Sanayi Devrimi’ne dek iktisadi değeri belirleyen en önemli faktör emek olarak görülmüştür. Adam Smith’in öne sürdüğü söz konusu düşünce daha sonra Ricardo ve Marx tarafından da irdelenmiş ve değişikliklere uğramıştır (Bocutoğlu, 2012: 128). Adam Smith, 1776’da yazdığı *Ulusların Zenginliği* kitabında değer kavramını iki şekilde ifade etmektedir. Değer, bir metanın bireye sağladığı faydadan yola çıkarak ne kadar işe yaradığıdır. Söz konusu metaya sahip olmanın bireye sağladığı satın alma gücüdür (1776] 2006: 32). Smith, metaların kullanım değeriyle, değiş-tokuş değerinin birbirinden farklı olduğu şu şekilde açıklamaktadır; *“Kullanırken değeri fazla olan şeylerin, çoğu kez değiş ederken daha az değerli; ya da hiç değerli olmaz. Bunun aksine, en büyük değişim değeri olanların ise kullanım değeri ya azdır ya hiçtir.”* Örneğin hava insan yaşamı için en önemli maddelerden biriyken havayı verip başka bir madde almamız mümkün değildir. Elmas, pırlanta veya altın gibi zinet eşyaları ise insan yaşamı için hayati bir öneme sahip olmamasına rağmen bu maddeleri verip karşılığında birçok madde almak mümkündür (Ricardo, [1817] 2008: 50).

Adam Smith, metaların ancak insan emeğinin bir ürünü olduğu takdirde değerli olduğunu öne sürmüştür (Aydın & Aydınlar, 2011: 4). Metanın değerini belirleyenler ise, üretim araçlarını üretirken harcanan emek (dolaylı emek) ile söz konusu araçları kullanırken harcanan emeğin (doğrudan emek) bir araya gelmesidir (Smith, 2006: 32). Buradan yola çıkan Smith’e

göre ([1776] 2006: 51) bir metayı başka bir metaya göre değerli kılan üretilirken harcanan emektir. Söz gelimi bir ayakkabıyı üretirken harcanan emek, bir pantolonu üretirken harcanan emekten daha fazlaysa ayakkabının değeri, pantolondan daha fazladır. Smith, eserine de adını veren ulusların zenginliğinin, emek ve emeği verimli kullanmayla ortaya çıktığını öne sürmektedir. Bir başka ifadeyle zenginliğin kaynağı ürünlerin takasında değil üretimindeki emekte aranmaktadır. (Yakar Önal, 2004:89). Ancak sermaye birikimi ve özel mülkiyet sonrası ortaya çıkan kapitalist sanayi üretimine geçildiğinde metanın değeri için tek ölçüt olarak emekten bahsetmek mümkün değildir. Adam Smith'in şahit olduğu Sanayi Devrimi'nin başlangıcında üretim kitleleşmeye başlamış, insan emeğinin yanı sıra sermaye üretim için gereken faktörlerden biri olmuştur. Sermaye sahipleri belirli bir ücret karşılığında üretim için gereken emeği kiralama yoluna gitmişler ve böylece yönetilen emek ortaya çıkmıştır. Bir başka ifadeyle yönetilen emek; bireyin üretim için harcadığı emek değil, sermaye sahiplerinin ücret ödeyerek emeklerinin kiraladıkları bireylerin emeklerinden sağladığı kazançları anlamına gelmektedir (Barber, 2021: 40-50).

Emek-değer konusu, Adam Smith'ten sonra ondan etkilenen fakat farklı bir bakış açısı getiren David Ricardo tarafından yeniden yorumlanmıştır. Ricardo da Smith gibi değeri belirleyen faktörlerden birinin emek olduğunu vurgulamıştır. Ancak Smith'ten farklı Ricardo, emeğin dolayısıyla emek-değer teorisinin kapitalizm öncesi bir kavram değil aksine kapitalizmle birlikte yeniden tanımlandığını öne sürmektedir. Ricardo, değeri belirleyen faktörler arasında saydığı emeğin verimli hale gelmesini sermayenin gücüne bağlamakta, sermayenin getirisi olan kârın zenginliğin kaynağı olduğunu öne sürmektedir (Ricardo, [1817] 2008: 55). Buradan hareketle Ricardo, kapitalizmin önemli öğeleri arasında sayılabilecek olan kâr ve rant ile emek-değer teorisinin bir arada ifade edilebileceğini ortaya koymuştur. Ricardo'ya göre politik iktisadın asıl amacı, ürünü üreten işçi, ürünü üreten makineyi üreten işçi, sermaye ve toprak sahibi gibi üretim sürecine katkı sağlayan sınıfların arasında üretim sonucu kazanılan paranın bölüşümünü düzenlemektir (Yakar Önal, 2004: 91).

Klasik kapitalist sistem sermaye ve kâr üzerine kurulu olduğundan, Ricardo'nun emek-değer teorisi, sermaye sahipleriyle emek sahipleri arasında bir çatışma çıkmasına neden olmaktadır. Kapitalizmden ve sermayeden yana tavır alan teorisyenler, emek harcanarak üretilen metaların değerinin kaynağı olarak emeği göz ardı etmişlerdir (Kazgan, 1997: 70-71). Söz gelimi Jean-Baptiste Say (1767-1832) bir metanın değerini belirleyen faktörlerin özgül ağırlık olarak eşit olduğunu savunmaktadır. Diğer bir ifadeyle emek ne kadar önemliyse, sermaye ve toprak da o derece önemlidir. Bu kapsamda Say, üretilen malın değerini belirlemek amacıyla alternatif maliyet teorisini ortaya atmıştır. Söz konusu teoriye göre, bir metaya sahip olmanın maliyeti, o metaya sahip olmak için vazgeçilen başka bir ürünün değeriyle ölçülmektedir (Bocutoğlu, 2012: 135). Örneğin, elindeki bütçeye göre bir kilo sebze olmak için yarım kilo kıyma almaktan vazgeçen, tercihini sebzedden yana kullanan birinin yaptığı alışveriş sonrası ortaya çıkan alternatif maliyet teorisine göre, yarım kilo kıymanın değeri bir kilo sebzeyle eşittir. Burada ürünler üretilirken harcanan emek göz ardı edilmektedir.

Ricardo'nun emek-değer teorisine yeni bir bakış açısı getiren ise Karl Marx olmuştur. Marx'a göre üretilen bir metanın, insanların ihtiyaçlarını gidermeye yarayan özellikleri, o metayı kullanım değerine dönüştürmektedir. Kullanım değeri ise sermayeyi ve parayı temsil

etmektedir. Bununla birlikte insan ihtiyacını gideren her meta kullanım değeri haline gelmişse de her meta kullanım değeri değildir. (Mandel ve Freeman, 6:1998). Bir nesnenin meta hâline gelmesi ve kullanım değerine dönüşmesi için emek harcanarak üretilmiş ve satılmak üzere tasarlanmış olması gerekmektedir. Herhangi bir nesnenin meta haline gelmesi için sarf edilen emeği Marx, ‘somut emek’ ve ‘soyut emek’ olmak üzere ikiye ayırarak tanımlamıştır (Marx, [1867] 2021: 52-54). Somut emek, belirli bir amaç için harcanan emeğe karşılık gelmektedir. Somut emekle üretilen meta belli bir amaç için üretildiğinden kullanım değerine dönüşmektedir. Örneğin soğan üreten bir çiftçinin emeği somut bir emektir (Aydın ve Aydınlar, 2011: 6). Ancak somut emek ürünleri bir ücret karşılığında satış metası haline geldiğinde, farklı ürünler olmaktan çıkarak soyut emek ürünü haline gelmektedir. (Yılmaz, 2019: 60).

Marx ([1867] 2021: 46), metaların insan ihtiyaçlarını iki şekilde karşılayabileceğini öne sürmüştür. Bu metalar, ürünleri üreten araçlar (dolaylı) ve üretim araçlarında üretilerek kitlelere sunulan mallar (doğrudan tüketim malları) olarak ikiye ayrılmaktadır. Böylece insan ihtiyaçlarına cevap vermek için emeğin artık sadece üretim gücü değil üretilen ürünün kendisi ve ne kadar sürede üretildiği önem kazanmıştır. Dolayısıyla üretim süreçlerini etkileyen araçlar ve kitle üretimi çoğaldıkça emeğin değeri de farklılaşmaktadır. Kitlesele üretimde zamanın önem kazanmasıyla emek gücü ve emek zaman ayrımı ortaya çıkmıştır. Emek gücü bir kişinin üretim yapma ve çalışma gücünü tanımlamaktadır. Emek zaman ise üretim sürecine karşılık gelmektedir.

Karl Marx’ın emek-değer teorisine kadar, işçiler ürettikleri ürünlerin satış değeri ne olursa olsun belirli ücretler almaktaydı. Ancak Marx, üretilen metan satan sermaye sahibinin üretim-satış değerleri arasındaki kârından üretimi bizzat yapan işçilere de pay verilmesini öne sürmektedir. Pay verilmediği takdirde bu işçilerin sömürülmesi anlamına gelmekteydi. Kapitalist üretim sürecinde insan emeğinin cisimleştiğini öne süren Marx’a göre ([1867] 2021: 50), *“Bunların üretimi sırasında, insan emek-gücü harcanmıştır, bunlarda insanemeği cisimleşmiştir. Hepsinde ortak olan bu toplumsal özün kristalleri olarak bakıldığında, bunlar değerdir- meta değeridir.”*

Ancak Marx’ın teorilerine karşın, sermaye ve kapitalizm güçlendikçe, üretim makineleştikçe ortaya çıkan artı-değeri çalışanları paylaşmamıştır. Özellikle teknolojik gelişmeler üretim sürecine yön verdikçe, insanın emeğinin değeri daha da düşmüştür. Tüketim toplumu dünyada yaygınlaştıkça çalışanlar ürettikleri ürünlerden artı değer almak bir yana üzerine yüklü miktarlarda para ödeyip onları satın almaktadır.

Emek-Değerden Emeğin eklam Metası Haline Geçiş

Kitlesele üretime geçildiğinden bu yana emeğin değeri, harcanan emeğin karşılığını alıp alamadığı süregelen bir tartışma konusu halini almıştır. Tarım arazilerinde başlayan işçi sınıfının ortaya çıkışı, Sanayi Devrimi, kitlesele üretim, kentlere göçle birlikte geniş bir nüfusu kapsamaya başlamıştır. Günümüzdeki anlamıyla modern kentler, üretimin, ticaretin dolayısıyla istihdamın geliştiği yerler olarak öne çıkmıştır. Kırsal mekanlarda, şatolarda, şehir devletlerinde toprak sahibi aristokrat sınıflar bulunmaktaydı ancak ticaretin ve sanayinin yaygınlaşması sonrası kentsoylu burjuva sınıfları ortaya çıkmış, bu süreç ulus devletlerin kurulmasına katkı sağlamıştır (Poggi 2019). Sanayi Devrimi öncesi kendi atölyelerinde üretim yapan emek

kesimi, fabrikalaşma, makineleşme sonrası ürettiği parça başına değil ne kadar çok emek sarf ederse etsin günlük, haftalık veya aylık sabit bir ücret karşılığında emeğini ve zamanını sermaye sahiplerine kiralamıştır (Housel, 2008: 4).

Sanayi Devrimi, endüstrileşme, fabrikalaşma, makineleşme olarak da adlandırılan söz konusu dönem, emeğin tarihini etkilediği kadar insanlık tarihine de damga vuran dönemlerden biridir. Sanayi devrimine kadar insanlığın ekonomik ve teknolojik gelişmeler küçük adımlar olarak tanımlanırsa, sanayi devrimi sonrası günümüze kadar olan gelişmeleri koşar adım olarak tanımlamak mümkündür. Emek ve sermaye gibi kavramların öne çıkması, üretimin tamamen fabrikalara taşınması, Fordist üretimin icat edilmesi, insanların günün önemli bir kısmını kapalı bir alanda üretim yaparak ve makinelerle iş arkadaşı haline gelmesi, kendine ve topluma yabancılaşmasına neden olmuştur (Marktanner & Nasr, 2009: 237-238).

Emeğin yaşadığı dönüşümlerde Sanayi Devrimi sonrası bir başka kilometre taşı ise bilgisayar teknolojisinde yaşanan gelişmelerdir. Sanayi Devrimi'nin yerini Bilgi Devrimi'ne bırakmaya başlaması, tüm üretim sistemlerini etkilemiş, üretilen ürün sayısı hızla artmış, yaşanan gelişmeler kitle iletişim araçlarını yaygınlaştırmış, ürün stokunun geniş tüketici kitlelerine ulaşarak erimesi adına reklamlar önem kazanmıştır (Yüksel, 2014: 268). Bilginin önem kazandığı söz konusu dönemde, fiziksel emeğin sarf edildiği sanayi ve tarım toplumlarından farklı olarak sermaye sahipleri tarafından zihin emek harcayan bireyler talep edilmektedir. Sadece mikro ölçekte değil makro ölçekte de bilgiyi üreten ve doğru kullanan toplumlar ve ülkeler, bilgiyi göz ardı eden halen tarım toplumu döneminde kalmayı sürdüren toplumlara karşı önemli kazanımlara sahip olmuşlardır (Peri, 2005: 308). Bununla birlikte; sadece bilgiyi, bilimi, teknolojiyi kullanarak öne çıkan ülkeler olduğu gibi, önemli yer altı ve üstü kaynaklara sahip ülkeleri geri bırakan, ellerindeki kaynakları ucuz hammadde olarak işleyip, pahalı birer meta olarak söz konusu toplumlara satan, o ülkelerde ucuz iş gücüyle üretim yaparak önemli kârlar elde eden ülkeler de bulunmaktadır. Bu durum ülke bazında olduğu gibi ulus ötesi şirketler eliyle de uygulanmaktadır (Collinicos, 2022: 488).

Tarım ve sanayi dönemlerinde işçiler zorlu şartlarda emeklerini kiralayarak emek-değer ürünler ortaya çıkarmaktayken, bilgi toplumunda da üretilen katma değeri yüksek metalar yine benzer şartlarda fikir yoğun emek-değer olarak üretilmektedir. Özellikle bilişim teknolojisinin gelişmesi, dijitalleşme ve mobilleşme sonrası yazılım sektörüne önemli bir emek ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Miçooğulları, 2018:9). Elektronik ticaretin ortaya çıkması, mobil uygulamalar yazılımcıların düşün-emeklerinin bir sonucu olarak görülebilmektedir ancak alışverişin (gıda, hazır yemek, diğer tüm ihtiyaçlar) internet aracılığıyla evlere, iş yerlerine kadar tüketicinin olduğu yere ulaştırılma çabası sonrası yeni bir emek sınıfı oluşmaya başlamıştır (Eurofound, 2018:3). Büyük kentlerdeki trafiğe takılmadan, en dar sokaklardan geçebilecek motosikletleri kullanarak müşterilere en hızlı şekilde siparişlerini ulaştırmaya çalışan kuryelerin sayısı hızla artmaktadır. Tedarik zincirinin önemli bir halkası haline gelen bu kişilerin emekleri tıpkı Sanayi Devrimi'nde olduğu gibi karşılığını bulamamakta, fabrikada üreten işçinin artı değerden pay alamaması gibi moto-kuryeler de ulaştırma konusunda harcadıkları emeğin karşılığını çoğunlukla alamamaktadır (Yertüm & Balcı, 2023: 331-332). Özellikle küresel salgın döneminde kurye ile ürün teslimatı yapan mobil uygulamalar önemli karlar elde etmişler ve bu karların oluşmasında çalışanlarının emeği de önemli bir faktördür (Önder, 2020).

Teknolojik gelişmeler sadece bilişim ve bilgi devrimi yaratmamış aynı zamanda eğlenceyi de öne çıkarmıştır. Özellikle 1980'lerin ortasından itibaren bilgi eğlenceli şekilde sunulmaya çalışılmış, geleneksel kitle iletişim araçları medyaya dönüşmeye başlamış, reklamlar bu dönüşümde itici güçlerden biri olmuştur. Eğlenceli, yaratıcı reklamların tüketiciler üzerinde daha etkili olduğundan hareketle, bu tür reklamlara ağırlık veren markalar, kendilerini ve ürünlerini tanıtmak adına her türlü dikkat çekici reklam içeriğine başvurmuştur (Thussu, 2016: 2-6). Dijitalleşme, sosyal medya ile birlikte reklamlar sadece televizyonda veya yazılı basında görünen tanıtımların yanı sıra, viral içerikler, tüketiciye özel reklamlar oluşmaya başlamıştır (Bilenko & Richardson, 2011: 415). Son yıllarda bilinçli tüketici kavramının öne çıkması sonrası, müşteriler tercih edebilecekleri ürünleri üreten markaların doğaya zarar verip vermediğinden, çalışanlarının iş koşullarına kadar birçok ölçütü göz önünde bulundurmaya başlamışlardır. Buradan hareketle reklamlarda kullanılan öğelere, markanın çalışanlarının eklenmesi sonrası emeği bir reklam nesnesi haline getirmiştir (Hainmuller & Hiscox, 2015: 1-4). Markalar reklamlarında, tanıtımlarında doğayı koruduklarını, çevreye saygılı olduklarını müşterilerine kanıtlamaya çalışırken diğer taraftan çevreyi kirletmeye devam etmektedirler. Bu da yeşil aklamaya (Greenwashing) adı verilen kavramı akıllara getirmektedir (Varol & Çelik Varol, 2023: 41). Yeşil aklamaya benzer bir durum ise çalışanlarının iyi koşullarda görev yaptığını, hallerinden çok memnun olduklarını gösteren reklamlardır. Bu durumu emek aklamaya olarak nitelendirmek mümkündür. Örneğin küresel salgın döneminde dünyanın çeşitli yerlerindeki işverenler, evden çalışmaya devam eden çalışanlarının bu durumlarını reklamlamıştır. Kimi markalar moda çekimlerini kendi çalışanlarına bizzat kendi telefonlarıyla yaptırmıştır (Parisi, 2020). Çalışanların kullanıldığı reklam stratejilerinden biri de emek verenlerin, harcadıkları emek sonucu ortaya çıkan ürünle bağlantısının koparılmasıdır. Çalışmada incelenen reklamlardan da hareketle, emek veren ve ürettiği değer arasındaki ilişkinin bağlamından koparılması iki şekilde uygulanmaktadır. Bunlardan ilki reklamda kullanılan çalışan insan dışı bir nesne (Robot, makine vb.) olarak gösterilmektedir. Diğer bir yöntem ise çalışanı, emeğine karşılık ücret almak adına vaktini kiralayan kişileri, yaptıkları işi gönüllülük karşılığında yapıyormuş gibi göstermek hatta kahramanlaştırmak şeklinde uygulanmaktadır (Demirci, 2016: 176). Emek-değer ile başlayan süreç emek-reklam haline gelmiştir. Reklamlarda çalışanların emeğini kullanan markalar, emeği reklamlararak asıl anlamından uzaklaştırmaktadır.

Yöntem

Söz konusu çalışma kapsamındaki reklamların incelenmesi için Roland Barthes'ın göstergebilimsel çözümlemesi yöntemi içinde yer alan değiştirim sınaması kullanılmıştır (Barthes, 1979: 1) Değiştirim sınamasında amaç gösterenin yerine farklı bir gösterenin geçirilmesiyle, bir başka ifadeyle gösterilenin bir başka gösterilenin yerini alıp almadığını gözlemlemektir (Barthes, 1979: 60). Söz konusu çalışma kapsamında Getir, Trendyol ve Migros reklamlarında gösteren olarak çalışanların emeği yerine gösteren olarak çalışanların emeklerinin reklam nesnesi olarak kullanılması incelenmiştir.

Bir anlatı biçimi olan göstergebilimi anlamak için 'gösterge'yi anlamak gerekmektedir. Göstergeler, insanlığın birbirleriyle iletişim kurmak amacıyla ortaya çıkardıkları seslerin dönüştüğü diller, beden dili, bayraklar, binalar, resimler, kıyafetler, kitaplar ve dijitalleşmeyle

birlikte üretilen dijital içerikler gibi çok geniş kapsamlı anlatı araçları bütünüdür (Vardar, 1988: 111).

Ferdinand De Saussure'e göre (1985: 72) gösterge; gösteren ile gösterilenin birleşiminden meydana gelmektedir. Ayrıca Saussure, gösteren ve gösterilenin dış faktörlerden bağımsız olduğunu öne sürmektedir. Saussure göstergebilimi dilin üstünde görmekteyken, Barthes, göstergebilimi dilbilimin bir alt dalı olarak tanımlar. Barthes'a (2023: 47) göre ise gösterge, gösterenin anlatmak istediğini, gösterilen ise asıl verilmek istenen mesajı vermektedir.

Barthes'a göre gösterilen ile verilmek istenen mesaj veya imaj gören kişinin zihni ile orantılıdır. Örneğin yüzük sözcüğünü gösteren olarak var saydığımızda, gösterilen yüzüğün kendisi değil yüzük sözcüğünü duyan veya okuyan kişinin zihninde oluşan imgedir (2023: 50). Yüzüğün kendisi ve zihinde uyanan imaj gibi bu iki ayrı görüngü göstergebilim tarafından çözümlenmektedir. Göstergeler, göstergebilimsel çözümlemenin temel taşlarından biridir. Gösterilen ise bir nesneyi veya özneyi tamamen temsil etmemekte, üzerine yüklenen değer nasıl sunulduğudur. Göstergeyi üretenin vermek istediği mesaj göstergeye yüklenmektedir ancak gösterilenin bu nesneyi nasıl algıladığı verilen mesajı anlamlı kılmaktadır. Ancak gösterilen, göstergeyi üreten tarafından amacına uygun şekilde önceden telkin edilmişse, verilen mesaj yerine ulaşabilir. Bir başka deyişle gösterge, gösteren ve gösterilenin ortaklaşa üretimi değildir. Bu açıdan bakıldığında, göstergeyi üreten, gösteren ve gösterileni birleştirip onlardan yeni bir gösterge üretebilir (Kress & Leuwen, 2006: 7-8). Böylece göstergeler, dil üzerine yeni anlamların eklenilebileceği araçlar haline almaktadır. Söz konusu eklemlemeleri ortaya çıkarmak ise göstergebilimin görevlerinin başında gelmektedir (Barthes, 2023: 61).

Göstergeyi ona yeni anlamlar eklenilendirerek üretenin, gösteren ve gösterilenin yeniden üretilmesiyle ortaya yeni göstergenin çıkması, onun kontrol edilebilir olması fikrini doğurmuştur (Kress & Leuwen, 2006). Bu da başta söylemler olmak üzere birçok alanda ideolojik yansımaların olduğu söylemini güçlendirmiştir. Görsel, işitsel ve hatta dijital öğeleri bir arada sunan reklam da, göstergelerin yeniden üretiminin bir aracı olabilmektedir. Reklamlar vermek istediği mesajı çoğunlukla göstergeler üzerinden tüketicilere sunmuş olduğundan, verilen mesajların çözülmesi Barthes'ın da vurguladığı gibi göstergebilimin bir görevi haline gelmiştir. Buradan hareketle reklam metinlerinin, görsellerinin, içeriklerinin, mesajlarının çözümlenmesinde temel yöntemlerin başında göstergebilim gelmektedir.

Reklam bütünleşik pazarlama iletişimin elemanlarından birisi olmasına rağmen, tüketim toplumunun ortaya çıkmasında ve küresel hale gelmesinde fazlasıyla pay sahibi olmuştur. Bu nedenle reklam metinlerinin söyledikleri, söylemedikleri, verilen mesajların anlamlandırılmasında göstergebilim bir turnusol etkisi göstermektedir (Demirci, 2016: 171).

Bu araştırmanın evrenini küresel salgın ve sonraki dönemde Türkiye'de yayınlanan reklamlarında çalışanlarını kullanan ve reklamlar oluşturmaktadır. Örneklem olarak ise 2020 yılında yayınlanan Getir markasının "Getir Bi Umutluluk, Trendyol markasının #İçtenBir Teşekkür reklamlarıyla birlikte 2024 yılında Migros Hemen markasının "Sahaların Yıldızları" reklam kampanyasının Instagram görseli seçilmiştir. Bu bağlamda çalışmada küresel salgın döneminde reklamlarında çalışanlarının emeğini öne çıkardığı mesajı veren fakat emeği bir

reklam malzemesi haline getiren “Trendyol” ve “Getir” markalarının daha sonrasında benzer içerikli Migros reklamlarının göstergebilimsel çözümleme tekniği ile analiz edilmiştir.

Bulgular

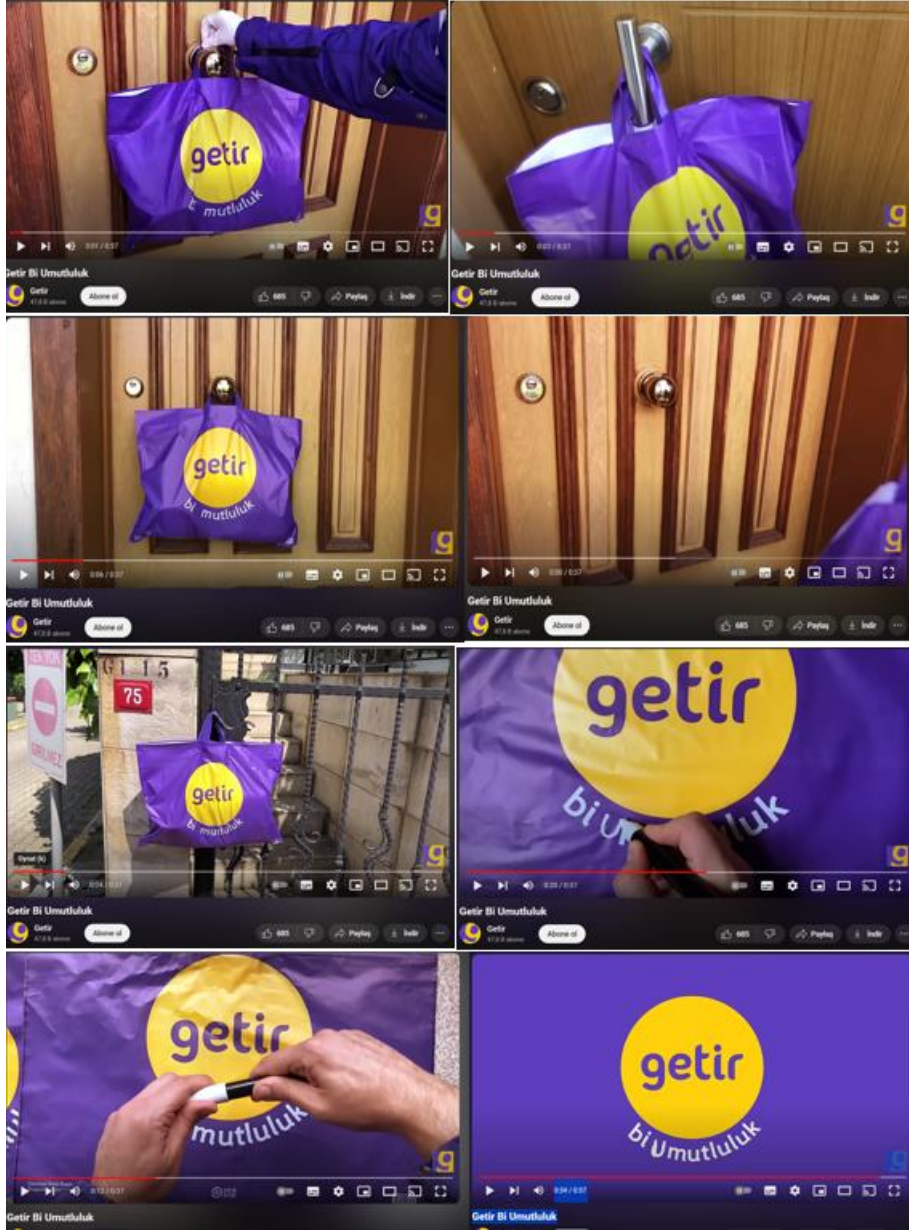
İncelenen Reklamların İçeriği ve Analizi

Getir uygulamasının “Getir bi umutluluk” reklamı

Mobil uygulamalı teslimat markası Getir’in “Getir Bir Mutluluk” sloganı, tüketicilerin Getir’den yaptıkları her alışverişte, tüketimde kendilerine mutluluk getireceğini söyleyen, mutluluğu bir tüketim nesnesi olarak sunan bir mesaj içermektedir (Varol, 2023: 37-38). Küresel salgın döneminde yaşanan kapanma sonrası tüketicilerin ihtiyaçlarını ancak evlerine sipariş yöntemiyle yapabildiklerinden, Getir vb. mobil uygulamalar önemli kazanımlar elde etmiştir. Çoğunlukla zorlu şartlarda çalışan moto-kuryeler, küresel salgın döneminde her türlü bulaş riskine karşın daha fazla mesai yapmak zorunda kalmışlardır. Getir, çalışanlarının gösterdiği yüksek emeği, reklamlarını kullanarak toplumsal bir sempati kazanma amacı gütmektedir.

“Getir bi mutluluk” sloganını, sahada çalışan emekçilerinin kullanıldığı reklamda “Getir bir umutluluk” olarak güncellemiş ve YouTube sayfasında yayınladığı reklamının açıklama kısmına “*Bu zor günlerde fedakârca çalışarak, umudun mutluluğunu taşıyan kahraman kuryelerimize minnettarız.*” şeklinde not düşmüştür. Reklam filminin içeriğinde ise ilk karelerde kapılara temassız şekilde Getir logolu poşetler bırakan eldivenli kuryeler görülmektedir, ilerleyen sahnelerde ise çalışanlar ellerindeki kalemle Getir poşetinin üzerindeki “bi mutluluk” sloganına u harfi ekleyerek “bi umutluluk” haline getirmektedir. Reklamın son karesinde ise Getir logosu altında u harfleri değişen “bi umutluluk” yazıları görülmektedir. Reklamdaki seslendirme ise aşağıdaki metni izleyicilere sunmaktadır:

“Evet bu zor günlerde Getir’in kahramanları size o kadar çok şey getirdi ki ama getirdikleri en önemli şey galiba mutluluktu. Bu mutluluk aslında umudun mutluluğuydu. Biz bu yüzden bir karar aldık, “Getir bi mutluluk” sloganımızı bir süreliğine “Getir bir Umutluluk” yaptık. Mutluluğa umudu eklemeyi de kahraman kuryelerimize bıraktık. Bilin ki o mutluluğu umuda çeviren Kahraman kuryelerimizdir.”

Fotoğraf 1: *Getir reklam filminden kareler, Getir YouTube Sayfası*

Reklamlarda kullanılan stratejilerden biri; üretenin, emek verenin, üretirken veya çalışırken ortaya koyduğu vasıflarından soyutlandırılmasına dayanmaktadır. Söz konusu Getir reklamında da zor şartlarda çalışan kuryelerden kahraman olarak bahsederek onlara olağanüstü güçler atfedilmiş ve bu işi yaparken, emeklerini kiraya vermeleri, emek sarf etmeleri gölgelenirken, onların adeta Hollywoodvari bir süper kahraman olarak bu zorlukların üstesinden geldikleri mesaj verilmektedir. Roland Barthes, (2023: 66) bu gibi anlam değişimlerini göstergebilimsel açıdan incelemek için *değiştirim sınaması* bir yöntem uygulamaktadır. Söz konusu yöntemi, gösteren tarafından yapılan bir değişimin, gösterilen tarafındaki etkisinin ölçülmesi olarak özetlemek mümkündür. Barthes değiştirim sınaması yöntemiyle, bir gösterenin başka bir gösterenle yer değiştirmesiyle bir gösterilenin, başka bir

gösterilen yerine geçip geçmediğini amaçlamaktadır (Ufuk, 2015: 24). Söz konusu reklamda ise Getir kuryelerinin gösterdiği emeği, emek göstereni yerine kahraman olarak sunmakta, böylece tüm zor şartlara kahramanca göğüs geren kurye gösterileni, emek veren kurye gösterilen yerine geçmektedir.

Trendyol'un kuryelerine teşekkür ettiği açık hava reklam kampanyası

Getir'in kuryelerini reklamlarda kullandığı kampanyasını kamuoyuna sunduğu günlerde elektronik ticaret ve mobil uygulamalı teslimat markası olan Trendyol da benzer bir reklam kampanyası düzenlemiştir. Trendyol, Getir'den farklı olarak açık hava reklamcılığını tercih etmiştir. Trendyol'un #İçtenBirTeşekkür adını taşıyan reklam kampanyasında, küresel salgın döneminde tüketicilerin her türlü ihtiyacını karşılamak için görev yapan çalışanlarına kişiye özel teşekkürlerini billboardlar aracılığıyla sunmaktadır. Kentin çeşitli yerlerinde yayınlanan reklamlarda çalışanlarının adını kullanan Trendyol, reklam mesajı olarak ise, "Zor günde evde kalanların desteği oldun. Sana ve tüm kahraman kurye dostlarımıza #İçtenBirTeşekkür" notunu eklemiştir.

Fotoğraf 2: Trendyol'un #İçtenBirTeşekkür kampanyasından bir reklam afişi, Marketing Türkiye

Fotoğraf 3: Trendyol'un #İçtenBirTeşekkür kampanya afişi, Behance.net

Trendyol, Küresel salgın döneminde çalışanlarına teşekkür ettiği reklamlarında, Getir'in reklamlarına benzer bir strateji uygulamıştır. Reklamda yer verilen bireylerin asıl vasıflarından soyutlandırılarak, gösterge üretenin bir başka ifadeyle reklamvereninin göstergeyle gösterilene yeniden üreterek asıl bağlamından koparmaktadır. Barthes'ın değişim sınaması adını verdiği bu yeniden üretimleri, dile yapılan eklemeler olarak görmesi ve göstergebilime gerçeği topluma gösterme görevi yüklemesi, reklamlarda yapılan bu tür soyutlandırmaları ortaya çıkarması söz konusu görev tanımına uymaktadır (2023: 6). Fotoğraf 1 ve 2' de görüldüğü üzere, Trendyol reklamlarında kuryelerinin zor şartlarda çalıştığını kabul edilmesi olumlu bir mesaj olarak görülebilir ancak emeğini, zamanını kiraya vererek para kazanan söz konusu kişileri, Getir reklamlarında olduğu gibi kahraman olarak göstermesi, emek sarf edenleri asıl vasıflarından soyutlandırarak, gösteren ve gösterilene bir araya getirerek yeni bir mesaj üretmektedir. Söz konusu reklamda Trendyol, çoğunluğu kuryeleri olmak üzere çalışanlarının harcadığı emek üzerinden bir kahramanlık hikâyesi oluşturmaktadır. Böylece tüketicilerin salgın hastalık ve bulaş korkusuyla evlerinden çıkmadıkları, uzaktan çalışma şansı olanların evlerindeyken emeğini kiralayabildiği dönem şartlarında, (salgın hastalık riski, trafikte siparişi belirli sürede yetiştirmek amacıyla yaşanan tehlikeler) bu zorluklara sokaklarda kahramanca göğüs geren kurye, emek veren kurye gösterilene yerine geçmektedir. Aslında burada yapılan bir insanın profesyonelce, geçinmek adına zamanını ve emeğini kiraya vermesidir. Ancak reklamlarda bu kişiler hiçbir olumsuz durumdan etkilenmeyen, yeri geldiğinde 30 dakika süren yolu 5 dakikada aşarak, hava şartlarından etkilenmeden siparişini müşterisine ulaştıran süper kahramanlar olarak gösterilerek müşterilerin gözünde bu zor durumlar olumlanmaya çalışılmaktadır.

Migros Hemen Instagram Reklamı

Fotoğraf 4: Migros Hemen Instagram Paylaşımı Instagram/Migroshemen

Getir ve Trendyol'un küresel salgın döneminde başlattığı kuryelerini ve çalışanlarını zor anlara göğüs geren süper kahraman olarak tanımladığı reklam içeriklerinden sonra Migros'un anlık sipariş uygulamalarında da söz konusu kuryeler ve çalışanlar sıkça gösterilmeye başlanmıştır. Avrupa Futbol Şampiyonası maçlarının gündemde olduğu zamanlarda yayınladığı reklamlarında kuryelerinden "sahaların yıldızları" olarak bahseden marka böylece çalışanlarını markanın ve sektörün yıldızları olarak göstermektedir. Getir ve Trendyol reklamlarına benzer şekilde Migros da kuryelerini birer süper kahraman olarak gösterdiğinden söz konusu paylaşım incelenmiştir. Fotoğraf 4'te görülmekte olan Instagram paylaşımında Migros Hemen, Getir ve Trendyol'un kuryelerini kahraman olarak sunmalarını bir ileri boyuta taşıyarak kuryelerini Superman olarak görselleştirmiş, zor şartlarda çalışan, siparişleri hızlıca yetiştirmek için kimi zaman hayatını kaybeden kuryelerin, tüketicilere ihtiyaçlarını Superman hızında teslim ettiğini vurgulamaktadır. Daha önce incelenen iki reklamda olduğu gibi bu reklamda da Barthes'ın değişim sınavı adını verdiği yöntem kullanılarak kuryelerin kişilerin ihtiyaçlarını hızlıca yetiştirmek adına insanüstü bir çaba sarf ettiği gösterilmektedir. Kuryelerin müşterilerin alışverişlerini yetiştirmek adına gösterdiği emeği, emek göstereni yerine süper kahraman ve hatta Superman olarak sunmakta, böylece zor şartlara, trafiğe karşın bir süper insan edasıyla göğüs geren kurye gösterileni, emek veren kurye gösterilen yerine geçmektedir.

İki reklam kampanyası birçok açıdan birbirine büyük benzerlikler göstermektedir. Öncelikle kampanyanın topluma sunulduğu zaman (Küresel salgın, kapanma dönemi) hemen hemen aynı günlere denk gelmektedir. İki marka da hızlı teslimat üzerine kurye istihdam etmektedir. İnsanların sokağa çıkmalarının dolayısıyla ihtiyaçlarını kendilerinin karşılayamadıkları söz konusu dönemde sermaye tarafından tedarik zincirlerinin aksamaması

adına kuryelere yoğun bir emek harcama görevi düşmektedir. Salgın hastalık döneminde birçok kişi evlerindeyken sokaklarda insanların ihtiyaçlarını karşılamak için uzun saatlerce emek sarf eden, emeğinin maddi karşılığını alamayan kuryelerin yaptıkları işi kahramanlık olarak dramatize eden reklamlar, emeğin reklamlaştırılması kavramına denk düşmektedir. İki marka kuryelerinin emeklerini birer reklam nesnesi haline getirerek, emeği reklamlaştırmakta ve yapılan işe bir kutsiyet yükleyerek kuryelerini kahraman olarak adlandırmaktadır. Seçilen üçüncü marka olan Migros'un Migros Hemen sayfasındaki paylaşımında ise diğer reklamlarda kuryeleri kahramanlaştıran söylemler bir başka boyuta taşınarak görselleştirme yapılmış, müşteriye sipariş götüren kurye fantastik filmlerden çıkmış gibi sunulmaktadır. Daha önce kimi markalar reklamlarında çalışanlarına yer vermiş, reklamlarda yer alan çalışanların emekleri de reklam nesnesine dönüşmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, reklamlarında çalışanlarının emeğini sergileyen ve söz konusu reklamlarla tüketicinin zihninde itibar ve imajını olumlu olarak yerleştirmek isteyen markaların, uyguladıkları reklam stratejileriyle emeğin bir reklam nesnesi haline getirmesi ve emeğin reklamlaştırılmasının kavramlaştırılması üzerinde durulmuştur.

Çalışma kapsamında, 2020 yılında, pandemi döneminde reklamlarında çalışanlarının emeğini öne çıkardığı mesajı veren fakat emeği bir reklam malzemesi haline getiren “Trendyol” ve “Getir” markalarının ve 2024 yılında yayınlanan benzer içerikli Migros reklamları seçilmiş ve gösterge bilimsel çözümlene tekniği ile analiz edilmiştir. Araştırmanın evrenini ise küresel 2020 yılından (salgın ve sonraki dönemde) 2024 yılına kadar reklamlarında çalışanlarını kullanan ve Türkiye’de yayınlanan adı geçen reklamlar oluşturmuştur.

Emeğin değerinin tarihsel süreci kapitalizmin dünyanın büyük bir kısmında söz sahibi olmasıyla tamamen sermaye sahipleri lehine hesaplanmıştır. Söz konusu yeni dönemde kapitalizm kendisinden önceki toplumlardan uzaklaşmıştır. Bu dönemde emek vermeyen, emek harcamayan hayatta kalma adına ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır (Buğra ve Keyder, 2012: 7). Kapitalist dönemle birlikte insan iş gücü kaynağı olan ve sadece çalışan bir meta olarak tanımlanmaya başlamıştır (Amin, 2016: 32). Ayşe Buğra (2011: 10) ise kapitalist düzende yaşayan insanın nasıl bir durumda olduğunu, “yaşayabilmek için emeğini satmak zorunda olan mülksüz insanı, bir sözleşme ilişkisi çerçevesinde çalıştırmaya dayanan ve değerler sisteminin merkezine temel değer olarak çalışmayı koyan bir toplum düzeni” olarak tanımlamıştır. Kapitalist sistemde iş imkanları nicelik olarak artmış görünmesine rağmen işsiz kalma tehlikesi de aynı oranda artmıştır. Şirketler arasında artan rekabet ortamında emeğini son damlasına kadar harcayanlar, emeklerinin karşılığını almakta zorlansa da, işini kaybetmeme adına emeklerini sarf etmektedir.

Şirketler arası rekabet ortamında, ürünlerini satabilmek, tüketiciye ulaşabilmek için reklamlar belirleyici unsurların başında gelmektedir. Teknolojik gelişmeler, kitle iletişim araçlarının dijital medyaya evrilmesi sonrası reklamlarda dikkat çekicilik, yaratıcılık, tüketicinin isteklerine yanıt vermek daha da önem kazanmıştır. Markalar özellikle son yıllarda itibarlarını ve imajlarını tüketiciler nazarında olumlu hale getirmek için, çevre, doğa, sağlık, eğitim, çalışanlarının yaşam standartlarını reklamlarda sıkça kullanmaya başlamıştır (Capital,

2013), (Önder, 2021). Bu konular içerisinde çalışanlarına ne kadar değer verdiklerini göstermek adına reklamlarda çalışanlarını kullanmaya başlayan markalar, çalışanlarının emeklerini bir reklam mesajı haline getirmiştir.

Bu çalışmada incelenen reklamların stratejilerine ve içeriğine bakıldığında, mal veya hizmeti üretirken emek verenle ürettiği değer arasındaki ilişki bağlamından koparılmaktadır. Söz konusu strateji iki şekilde uygulanmaktadır. Bunlardan ilki reklamda gösterilen çalışan veya işçi insan dışı bir nesne (cansız bir nesne, makine, robot vb.) olarak gösterilmektedir. İkinci yöntem ise çalışanı, bir ücret karşılığı emek sarf eden bir kişi olarak değil, yapılan işi gönüllü olarak ve hatta kahraman gibi yapıyor gibi göstermektir. Kitlesele üretim ile başlayan emek-değer tartışması, neo-liberalizmle birlikte emek-reklam haline gelmiştir. Reklamlarında çalışanlarının kendisini ve emeklerini kullanan markalar, emeği reklamlılaştırarak asıl anlamından uzaklaştırmaktadır.

Son olarak incelenen reklamlardaki mesajların gösterge bilimsel analizinden çıkan sonuç, reklam veren markaların, reklamlarında çalışanların emeklerini, bağlamından kopararak farklı anlamlar yükleyerek kullandıkları, emeğin bir reklam nesnesi haline getirildiğine varılmıştır. Söz konusu çalışmanın gelecekte reklam-emek ilişkisi üzerine yapılacak çalışmalara ışık tutması muhtemeldir. Örneğin, reklamlarında çalışanlarının emeğini kullanan markalara karşı tüketicilerin tutumlarının nicel veya nitel yöntemler kullanılarak ölçülebileceği araştırmalar yapmak bu konuya yeni bakış açıları getirmesi yararlı olacaktır.

Kaynakça

- Amin, S. (2016), *Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması*. (Çev. Fikret Başkaya). Yordam Kitap
- Aydın, M. K. & Aydınlar, K. (2011). Emek-değer' teorisinden 'fayda-değer' teorisine. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 1-12.
- Balay, R. (2004). Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 61-82.
- Barber, W. J. (2021). *İktisadi Düşünce Tarihi*. Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri*. (Çev. Berke Vardar-Mehmet Rifat) Kültür Bakanlığı Yayınları
- Barthes, R. (2023). *Göstergebilimsel Serüven*. (Çev. M. Rifat ve S. Rifat 11. Baskı). Yapı Kredi Yayınları. (Orjinal çalışma 1985 yılında yayımlandı)
- Bircan, U. (2015). Roland Barthes ve Göstergebilim. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C.13, S.26, s. 17-41.
- Bocutoğlu, E. (2012). İktisat teorisinde emeğin öyküsü: değerlerin kaynağı olan emekten marjinal faydanın türevi olan emeğe yolculuk. *Hak İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi*, 1(1), 127-150.
- Buğra, A. (2011). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İletişim Yayınları
- Buğra, A. & Keyder, Ç. (2012). *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*. (Çev. İsmail Çekem). İletişim Yayınları.
- Capital. (2013). Yeşil olan kazanacak. <https://www.capital.com.tr/capital-dergi/akilli-kimya/yesil-olan-kazanacak>. Erişim Tarihi: 09.09.2024
- Collinicos, A. (2022). *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*. (Çev. Y. Tezgiden 9. Baskı) . İletişim Yayınları. (Orjinal çalışma 1999 yılında yayımlandı)
- De Saussure, F. (1985). *Genel Dilbilim Dersleri*. Çev. Berke Vardar. Birey ve Toplum. (Orjinal çalışma 1916 yılında yayımlandı)
- Demirci, K. (2016). Reklamlarda emeğin görünmez kılınması: süt ürünleri reklamları üzerinden bir analiz. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*(24), 165-186. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.258976>
- Getir YouTube sayfası. (2020). *Getir Bi Umutluluk* (youtube.com). Erişim Tarihi: 06.06.2024
- Hainmueller, J. & Hiscox, M. J. (2015). *The Socially Conscious Consumer? Field Experimental Tests of Consumer Support for Fair Labor Standards*. MIT Political Science Department Research Paper No. 2012-15, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2062435> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2062435>
- Hargreaves, A. (2003). *Teaching in the knowledge society: Education in the age of insecurity*. Teachers College Press
- Housel, D. J. (2008). *Industrial Revolution*. California. Teacher Created Materials Publishing

- Kazgan, G. (1997). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. Remzi Kitabevi.
- Kress, G. & Van Leeuwen, T. (2006). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. Routledge.
- Law, D. (2000). "Information policy for a new millennium". *Library review*, 49(7), 322-330.
- Mandel, E. & Freeman, A. (1998). *Marxist Economics: A Handbook of Basic Definitions*. Chippendale: Resistance Books.
- Marketing Türkiye. (2020). Trendyol'dan kuryelerine: #İçtenBirTeşekkür. Trendyol'dan Kuryelerine: #İçtenBirTeşekkür | Marketing Türkiye (marketingturkiye.com.tr). Erişim Tarihi: 06.06.2024
- Marks, K. (2021). *Kapital I. (Çev. Mehmet S., Nail S. 14. Baskı)*. Yordam Kitap. (Orjinal çalışma 1867 yılında yayımlandı.)
- Marktanner, M. & Nasr, J. (2009). "Potentials of democratization, demilitarization, industrialization, and contraception". *Journal of Economic Studies*, 36(3), 236-249. doi:10.1108/01443580910983834
- Migros Hemen Instagram Sayfası. <https://www.instagram.com/p/C8HPHaEly1g/>. Erişim Tarihi: 18.06.2024
- Önder, N. (2020). Pandemi döneminin yükselen markaları. Marketing Türkiye. <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/pandemi-doneminin-yukselen-markalari/> Erişim Tarihi: 09.09.2024
- Önder, N. (2020). Çalışanına değer veren markalar. Marketing Türkiye, <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/calisanina-deger-veren-markalar/> Erişim Tarihi: 09.09.2024
- Parisi, D. (2020). "Featuring employees in brand marketing is resonating with consumers." <https://www.glossy.co/fashion/why-employees-in-brand-marketing-is-resonating-with-consumers/>. Erişim Tarihi: 20.06.2024
- Peri, G. (2005). Determinants of Knowledge Flows and Their Effect on Innovation. *Review of economics and Statistics* 87.2: 308-322.
- Poggi, G. (2019). *Modern Devlet Sosyolojik Bir Yaklaşım*. (Çev. B. Toprak, Ş. Kurt. 9. Baskı) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (Orjinal çalışma 1977 yılında yayımlandı)
- Ricardo, D. (2008). *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*. (Çev., B. Zeren 1. Baskı). Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi. İş Bankası Yayınları. (Orjinal çalışma 1817 yılında yayımlandı.)
- Sefer, A. (2022). "Teşekkürler Trendyol". teşekkürler - TRENDYOL :: Behance. Erişim Tarihi: 07.06.2024
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*. (Çev. H. Derin, 1. Baskı) . Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi. İş Bankası Yayınları. (Orjinal çalışma 1776 yılında yayımlandı.)

- Sünbül Olgundeniz, S. & Aydoğan, Ü. (2023). Mitolojik kökenlerin modern reklam anlatılarına yansımaları: reklam filmleri üzerine göstergebilimsel bir inceleme. *Electronic Cumhuriyet Journal of Communication*, 5(2):152-163.
- Thussu, D. K. (2015). "Infotainment". In *The International Encyclopedia of Political Communication*, G. Mazzoleni (Ed.). <https://doi.org/10.1002/9781118541555.wbiepc152>
- Ünal Miçooğulları, S. (2018). Yeni ekonomide dijital emek. *International Journal of Labour Life and Social Policy 1.1 (2018): 5-17.*
- Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. ABC Yayınları
- Varol, E. (2023). *Bir tüketim nesnesi olarak mutluluk: mutluluğun reklamlarda kullanılması üzerine bir araştırma*. [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi
- Yakar Önal, A. (2004). Smith'den Ricardo'ya rant teorisindeki değişim. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, vol.45, 85-97.
- Yüksel, H. (2014). Emek kavramının ortaya çıkışında rol oynayan tarihi dönüm noktalarının süreç merkezli değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 257-273.
- Yılmaz, R. K. (2019). Ekonomi politiğin eleştirisi üzerinden karşılaştırmalar: meta, zenginlik, kalkınma. *Fiscaoeconomia*, Vol.3 (Special Issue 1), 55-69. DOI: 10.25295/fsecon.2019.s1.003

Geliş Tarihi : 07.07.2024
Kabul Tarihi : 08.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1511839>

Yıldırım, S. (2024). Modernizm ve postmodernizm ikileminde kültür ve kimlik olgusu. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 501-524. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1511839>

MODERNİZM VE POSTMODERNİZM İKİLEMİNDE KÜLTÜR VE KİMLİK OLGUSU

Serpil YILDIRIM¹

ÖZ

Bu makalede kültür ve kimlik kavramlarının, modernizm ve postmodernizm süreçleri çerçevesinde yaşadığı dönüşümler incelenmiştir. Kültür ve kimlik kavramlarını içinde barındıran bu olgular belli bir toplumsal sürecin ürünüdür. Bu süreç, kaçınılmaz olarak bir ilişki ağını gerektirmekte ve bünyesinde yaşanan her türlü değişimden etkilenmektedir. Sanayi Devrimiyle başlayıp özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde kitle iletişim araçlarının da yaygınlaşmasıyla hızlanan bu süreç, toplumsal hayatta ve gündelik yaşamda önemli dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde sınır tanımayan bilgi ve hızla ilerleyen teknolojik gelişmeler bu dönüşümün başlıca nedenini oluşturmuştur. Bu hızlı dönüşüme bağlı olarak toplumsal yapı da hızla değişmeye başlamış ve toplumun temel yapı taşı olan kültür ve kimlik olguları da bu dönüşümden etkilenmiştir. Küreselleşme ise bu dönemde kültür ve kimlik kavramlarını dönüştürerek onun sınırlar ötesi bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. İşte modernizm ve postmodernizm süreçleri toplumsal yapıdaki bu dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Birbiriyle karşılıklı ilişkilerinde diyalektik olarak gelişen bu kavramlar bir yandan birbirinin zıtlıkları üzerine inşa edilirken, bir yandan da birbirini bütünleyen ve dolayısıyla birbirini besleyen yapılar olarak hayat bulmaktadırlar. Bu çerçevede yapısalcılığı savunan modernizmde bilimsel bilgi, eşitlik, homojen yapılar, evrensellik, genellik gibi ilkeler hâkim iken; postyapısalcılığı savunan postmodernizmde ise modernizmin savunduğu değerlerin aksine heterojen, çoklu, tikel ve göreceli değerler hâkimdir. Bu bağlamda her iki paradigma da çalışmamızın konusu olan kültür ve kimlik kavramlarını kendi savunduğu değerler çerçevesinde yorumlamaktadır. Çalışmamızda kültür ve kimlik kavramlarının dönüşümü de bu dinamikler üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kimlik, Modernizm, Postmodernizm, Küreselleşme.

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, serpilakis@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7593-4666>

Date Received : 07.07.2024

Date Accepted : 08.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1511839>

Yıldırım, S. (202x). The phenomenon of culture and identity in the dilemma of modernism and postmodernism. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 501-524. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1511839>

THE PHENOMENON OF CULTURE AND IDENTITY IN THE DILEMMA OF MODERNISM AND POSTMODERNISM

Serpil YILDIRIM²

ABSTRACT

In this article, the transformations of the concepts of culture and identity within the framework of modernism and postmodernism processes are examined. These phenomena, which include the concepts of culture and identity, are the product of a certain social process. This process inevitably requires a network of relationships and is affected by all kinds of changes within it. This process, which started with the Industrial Revolution and accelerated with the spread of mass media, especially in the last quarter of the 20th century, has caused significant transformations in social and daily life. In this period, unlimited knowledge and rapidly advancing technological developments were the main reasons for this transformation. Due to this rapid transformation, the social structure has also begun to change rapidly and the concepts of culture and identity, which are the basic building blocks of society, have also been affected by this transformation. In this period, globalization has transformed the concepts of culture and identity, causing them to gain a cross-border appearance. The processes of modernism and postmodernism emerged as a result of this transformation in the social structure. While these concepts, which develop dialectically in their mutual relations with each other, are built on each other's opposites, they also come to life as structures that complement each other and therefore nourish each other. In this context, while principles such as scientific knowledge, equality, homogeneous structures, universality and generality are dominant in modernism, which advocates structuralism; In postmodernism, which advocates poststructuralism, heterogeneous, multiple, particular and relative values prevail, contrary to the values advocated by modernism. In this context, both paradigms interpret the concepts of culture and identity, which are the subject of our study, within the framework of the values they defend. In our study, we tried to examine the transformation of the concepts of culture and identity through these dynamics.

Keywords: Culture, Identity, Modernism, Postmodernism, Globalization.

² Dr, Independent Researcher, serpilakis@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7593-4666>

Giriş

Geleneksel toplumlar çoğunlukla tinsel ve metafizik ögeler üzerine kurulu bir toplumsal yapıya sahiptir. Ancak Ortaçağda Aydınlanma Felsefesinin yükselişiyile birlikte modern toplumlar ortaya çıkmış ve bilimsel bilgi ve özgür düşünceye dayanan Aydınlanma Felsefesi bireyi din, doğa ve genel toplum kurallarından bağımsızlaştırarak modern toplumun oluşmasında temel bir aktör haline getirmiştir.

“Modernizm” birçokları tarafından Rönesans’la başlatılır, oysa gerçekte kavramın kullanımını çok daha eskilere gitmektedir. Latince “modernus” anlamına gelen kavram ilk defa 5. yüzyılda Hristiyan dünya ile Romalı ve Pagan dönemi birbirinden ayırmak için kullanılmıştır (Habermas, 2022, ss. 395-396). Ancak genel kabule göre modernizm Aydınlanma Çağı sonrasının bir ürünüdür (Akça, 2005, s. 1; Aydoğdu, 2004, s. 118; Mönğü, 2013, s. 28; Tong, 2017, s. 267). Bu değişimlerde amaç, insanı daha seküler ve rasyonel bir hale getirerek dünyayı daha anlaşılabilir ve daha yaşanabilir kılmaktı (Mönğü, 2013, s. 28). Ancak modernizmin insan hayatına olumlu birçok katkısına karşın onun beklendiği kadar insanı özgürleştirmediği ve bilimin ve bilginin otoriterleşerek insanı daha çok kontrol altına alıp onu mutsuzlaştırdığı görülmüş ve modernizmin bir eleştirisi olarak “postmodernizm” gelişmeye başlamıştır.

Postmodernizmi belli bir dönem ve belli bir tanımlamayla sınırlandırmak güçtür. Bu durum daha çok postmodernizmin modernizmle birlikte ve aslında onunla iç içe gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda postmodernizmi modernizmin içinden “söküp almak” ya da “çekip çıkarmak” mümkün değildir. Bu nedenle postmodernizme ilişkin tanımlamalar ve yorumlamalar da hep bu birliktelik üzerinden yapılmaktadır. Bu kapsamda Habermas’ın modernite tanımlaması daha başından postmodernizm kavramını bitirecek niteliktedir. Modernitenin kendi açmazlarını yarattığını belirten Habermas, postmodernite, modern öncesi döneme geçiş ve modernliğin tamamen reddi gibi kavramları reddetmektedir. Zira Habermas için modernite henüz *bitmemiş* bir projedir (Habermas, 2022, ss. 395-397). Giddens (2016, s. 52-53) ise bu süreçleri “modernliğin içinde yatan bir dönüşümsellik” olarak değerlendirmektedir. Postmodernizmi modernizmin yarattığı sorunların çözümünde yardıma çağrılan şey olarak nitelendiren Giddens, postmodernizmin bu konseptte üstlendiği işlevden dolayı modernizmin yerine geçiyormuş gibi değerlendirilemeyeceğini belirtir. Modernizm ve postmodernizmi yapısal açıdan inceleyen Connor (1997, s. 23) her iki yapının da birbirinin nedeni ve sonucu olarak ortaya çıktıklarını öne sürer. Bu çerçevede her iki paradigmanın da kesişen ve ayrışan yanları olduğuna değinen Connor, bu iki paradigmanın da önemli bir şekilde birbiriyle hem çakıştığını hem de ayrışarak birbiriyle bitişik yollarda ilerlediğini savunur. Jameson (1985, s.168) için postmodernizm modernizmle “acil durum ilişkisi” bağlamında şekillenmiş yeni bir sosyal yaşam türüdür. Bu yeni yapı kültür ve ekonominin hâkim olduğu bir düzen, üstü kapalı bir modernleşme, iletişim araçlarının hâkim olduğu postendüstriyel bir tüketim toplumu ve özellikle çok uluslu bir kapitalizmdir. Gellner’e (1992, s. 23) göre postmodernizm hiper göreceliliğin hâkim olduğu, hiçbir evrensellik ihtimalinin bulunmadığı, nesnel gerçeklikten uzak, bulanık bir durumdur. Varoluşçu felsefenin ünlü filozoflarından olan Martin Heidegger (1964, ss. 14-15) için ise postmodernizm, yerleşik değerlerin, geleneklerin ve evrensellik iddiasında bulunan genel-geçer doğruların gerçeklik ve varlığın tespiti açısından sürekli anlamda sorgulanmasıdır. Zira gerçeklik ve varlık tek ve görüldüğü gibi değildir, bu

nedenle sorgulanmaları gerekmektedir. Ulrich Beck (1998, s. 256) postmodernizmi geleneksel değerler ve sanayi toplumunun ötesinde, bilim, kültür ve siyasetin olağanüstü bir şekilde değiştiği bir “risk toplumu” olarak tanımlamaktadır. Harvey (2019, s. 134) ise onun, cinsiyet, ırk, sınıf, mekân, zaman ve coğrafya gibi nedenlerden kaynaklanan farklılıkların temsiline imkan tanıyan radikal bir paradigma olduğunu belirtir. Harvey’e göre postmodernizmin diğer paradigmalara göre toplum tarafından bu kadar geniş bir şekilde kabul görmesinin temel nedeni de budur. Bu bağlamda postmodern düşünce en büyük etkisini toplumsal değerler üzerinde göstermiştir. Postmodernizmin etkide bulunduğu alanlardan biri olarak *kültür ve kimlik* konuları ise toplumsal hayatın *ruhunu* oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışmamızın konusunu oluşturan kültür ve kimlik sorunsalı Aydınlanma Felsefesinin bir ürünü olan modernitenin bir sonucu olarak 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Aydoğdu, 2004, s. 118). Kültür ve kimlik kavramlarının gelişiminde İkinci Dünya Savaşından sonra yaşanan siyasal olaylarla birlikte neoliberal politikaların önemli bir etkisi olmuştur (Durdu, 2021, s. 347). Sonrasında ise bu kavramlar söylem ve uygulamada daha çok vurgulanmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada kültür ve kimlik kavramlarının modern ve postmodern süreçlerdeki dönüşümü incelenmiştir. Çalışma nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiş olup, tartışmalar ağırlıklı olarak kavramsal boyutta yürütülmüştür. Literatür taramasına dayanan çalışmada alana ilişkin birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kültür ve kimlik kavramlarının tanımı yapılarak bu kavramların birbiriyle ilişkisi incelenmiştir. İkinci bölümde kimliğin inşası sosyal, kültürel ve siyasal açılardan incelenmeye çalışılmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümde modernizm ve postmodernizmde kimliğin inşa süreçleri, beşinci bölümde ise postmodern dönemde kültür ve kimliğin çeşitli açılardan temsili incelenmiştir. Çalışmada kültür ve kimlik olgularının toplumsal paradigmadaki değişime paralel olarak sürekli değiştiği ve bu değişimle birlikte, kendini yeniden üreten kavramlar olarak kültür ve kimlik olgularının toplumsal yapıyı da dönüştürdüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Kültür ve Kimlik Kavramları

“Kültür” ve “kimlik” kavramları günümüzün en çok tartışılan konularındandır. Siyaset, sosyoloji, tarih, antropoloji, yönetim, felsefe gibi birçok bilimin konusunu oluşturan bu kavramlar her disiplinin konuya bakış açısına göre farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Ancak bizim çalışmamız toplum ve yönetim bilimleri ile sınırlı olduğundan konuya ilişkin yaklaşımımız da bu yönde olacaktır. Yerleşik bir kültür anlayışının sorgulanmasına ilişkin görüşlerin çoğalması toplumsal yapıda “kültürel bir dönüşüm” olarak yorumlanmaktadır. Çoğunlukla postmodernizme evrilen bu süreçte kültür ve kimlik tartışmalarının da bu yönde yürütülmesi gerekmiştir. Birçok yönü olmasına karşın kültür kavramı çoğunlukla *toplumsal yapı* ve *toplumsallığı* anlatmak için kullanılmıştır. Hatta kültür kavramına ilişkin tanımlamaların çoğu genellikle nedenselliğe inmeden ve insan davranışlarının yarattığı etkiye değinmeden kapsayıcı ve genel bir yaklaşımla ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede kültür çoğunlukla şu dördümlü tipoloji çerçevesinde tanımlanmaya çalışılmaktadır (Jenks, 2007, ss. 15-16). Buna göre kültür;

1. Zihni veya bilişsel bir kategoridir: Yani genel bir zihniyetin parçasıdır ve insanın mükemmelleşmesi ve bireysel olarak özgürleşmesi amacını taşır.

2. Daha ziyade yapay olarak oluşturulan kolektif bir kategoridir: Belli bir amaç çerçevesinde toplumsal bir bütünlüğü sağlamaya yönelik toplumdaki düşünsel ve ahlaki değerlerin birleştirilmesi süreçlerini kapsar.
3. Betimleyici ve somut bir kategoridir: Herhangi bir toplumda veya yapıdaki bütünü tanımlamak ve niteliğini açıklamak için kullanılan bir kavramdır.
4. Toplumsal bir kategoridir: Toplumun genel yaşam biçimini ifade etmek için kullanılır. Bu nedenle toplumsal bir kavramdır.

Temelde “toplumsal”ı ifade etmek için kullanılan bu kavramlar, toplumsal ve politik gelişmelerin de etkisiyle değişmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak bu kavramlara ilişkin incelemelerin niteliği de değişmiştir. Bu kapsamda bu değişiklikler şöyle özetlenebilir:

- Kültürel incelemeler “halkın bütün bir yaşam biçimine” bağlı kalmakla birlikte genişletilmiş bir kültür kavramıyla çalışır.
- Kültürel incelemeler popüler kültürü kendi içinde değerli kabul eder ve onun bütün yönlerini meşrulaştırır, doğrular, yüceltir ve politikleştirir.
- Kültürel incelemeler kendi çağlarının temsilcileri olarak kendi kimliklerinin nasıl toplumsallaştığını tanırlar.
- Dinamik bir yapı olarak kültür sürekli bir yeniden oluşum halindedir. Bu nedenle kültür; sabit, kapalı ve durağan sembollerden ziyade dinamik bir süreçtir.
- Kültür bir düzenden ziyade bir çatışmanın ürünüdür. Çatışma hem yüz yüze etkileşim hem de anlamsal düzeyde bir farklılık öngördüğünden geliştirici bir fonksiyona sahiptir.
- Kültür toplumsal yaşamın tüm alanlarını kuşatır, toplumsal yaşamın hiçbir parçası onun dışında kalmaz. Opera, moda, şiddet, cinsellik, savaş, sanat vb. her şey kültüre dâhildir.
- Kültürel incelemeler disiplinler arasıdır. Bu nedenle hiçbir disiplin onun kökeni olarak kabul edilemez, ancak o, disiplinlerin kesiştiği yerde çalışmayı teşvik eder.
- Kültürel incelemeler mutlak değerleri reddeder, kültürün dinamik yapısını esas alır.

Kültüre ilişkin tüm bu çıkarımlar kültürün farklı yönlerine dikkat çekmektedir. Kültürün temsili ise kimlik kavramını oluşturmaktadır. Yani kültür bir kimlikle ifade edilir ve kimlik kültürün vücut bulmuş halidir. Connolly’ye göre kimlik, “seçip istediğimiz yahut rıza gösterdiğimiz şeylerden çok, ne olduğumuz ve nasıl tanındığımızla ilgilidir. Aynı zamanda kimlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür” (Aydoğdu, 2004, s. 117). Gleason’a göre kimlik “ben kimim” ve “ben nereye aitim” sorularıyla bağlantılı bir konudur (Aydoğdu, 2004, s. 117). Hall’a (1997b, ss. 21-22) göre kimlik karşıdaki kişiyi tanıyıp onun farklılıkları üzerine inşa edilen bir karşıtlıklar dizisidir. Türk Dil Kurumu’na göre ise kimlik “Toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü; herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütünü; çehre” (TDK, 2024) olarak tanımlanmaktadır.

Sonuç olarak kimlik insanın kendisini nasıl tanımladığıyla ilgili bir kavramdır. Burada kimliğin psikolojik ve içsel motivasyonunu oluşturan “benlik” kavramıyla karşılaşmaktayız. Marie-Louise von Franz’a göre benlik, “tüm hayatımız boyunca keşfetmemiz gereken içsel, bilinmeyen, ordinat ötesi, ilahi bir ruh merkezidir” (Randal, 2014, s. 55). Felsefeci David Polonof’a göre ise benlik “insanın kendisini içine hapsolmuş bulduğu bir şey değil kendi eliyle oluşturduğu bir şeydir” (Randal, 2014, s. 59). Hall ise benliği “varoluşsal bir gerçeklik” olarak

tanımlar. Hall'a göre (1997a, s. 42) benlik algımız kimlik dilimizi belirler. Bu nedenle benlik kavramı sürekli bir yolculuktur, gelişimsel ve diyalektiktir ve her zaman kendini bulma çabası içindedir. Hall gerçek benliğin, iç içe geçmiş tüm sahte benliklerin kabuğunun içinde saklı olduğunu belirtir. Dolayısıyla kişi oraya ulaşmaya çalışır. Hall, ancak oraya ulaştığımız zaman kim olduğumuzu anlayacağımızı söyler. Sonuç olarak benlik kavramı da kimlik kavramı gibi *durumsal, çeşitli ve geçici* bir görünüm sergiler. Bu noktada benlik algısına bağlı olarak günlük yaşamda kişinin kendisini temsil biçimi de değişmektedir. Bu bağlamda cinsiyet, bölge, sınıf, yaş, ekonomi, sosyal statü, meslek vb. birçok faktörden etkilenen benlik algısı, bireyin kendisini sosyal yapı içerisinde konumlandırma şekli üzerinde etkilidir (Goffman, 2006, ss. 74-75).

Kimliğin tanımı konusunda önemli bir nokta ise kimliğin statik ve verili olarak tahayyül edilebilmesidir. Geleneksel yaklaşım kimliğin sınıf, ırk, cinsiyet gibi statik yanına vurgu yaparken; modern yaklaşım kimliğin inşa edilebilen dinamik bir olgu olduğunu kabul eder. Nitekim siyasal yapıların ulusal kimliği inşa etme süreçleri de bu esasa dayanır (Dalbay, 2018, s. 163). Sonuç olarak kültür ve kimlik kavramları birbirini besleyen ve dönüştüren yapılardır. Dahası bu yapılar insan unsuru ve tarihsel gelenekle yakından ilgilidir. Kültür birçok faktörün etkileşimiyle gelişir. Bununla birlikte kültürün oluşumunda farklı bakış açılarının sunulması kültürü daha da zenginleştirir. Bu yönüyle bireylerin inançları, eğilimleri, görüşleri, farklılık gösterebilir. Bu farklılıkların hayata yansımaları zaman zaman mevcut kültürle çatışma yaratsa da, o kültürün belli bir evrimden geçerek dönüşmesine de yardımcı olur (Feyerabend, 2015, s. 13). Kültür, üyelerine doğumdan ölüme kadar hayatlarının her alanında yardımcı olur. Onlara, rehberlik yaparak olası sorunlar karşısında nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin yol gösterir. Bununla birlikte her bireyin sorun çözümüne ilişkin tecrübesi, algısı, değerlendirmesi de farklıdır. İşte bu farklılıkların mevcut kültüre aktarılması o kültürün çeşitliliğinin ve kapsayıcılığının artmasını sağlamaktadır (Bauman, 2021, s. 114-117). Ancak bu kültürlerin koparılıp atılması bin yıldan daha fazla bir süreyle tecrübe edilen birikimin de atılması anlamına gelir ki bu da toplumda başka bir "uyumsuzluk" yaratır.

Kimliğin İnşası

Modern zamanların öne çıkan kavramlarından biri olan kimlik 1960'lı yıllarla birlikte daha çok tartışılır olmuştur. Kimlik, temelde bireyin kendisini tanımlaması ile ilgili bir durum olup kimliğin tek bir tanımı yoktur. Bu kapsamda kimlik çoğunlukla devlet, din, siyaset, kültür gibi kavramlarla beraber tanımlanmaktadır. Sosyolojik anlamda ise kimlik "bir insanın topluluk içinde kendisini var etmesinin, kendisini ortaya koyabilmesinin ve ait olma duygusunun dışsal bir yansıması"dır (Durdu, 2021, s. 348). Tarihsel süreçte kimliğin oluşumu toplumların geçirdiği her evreye göre farklılık göstermektedir. Toplumların karmaşıklığı veya toplumsal ilişkilerin yalınlığı hem birey hem de toplum özelinde kimlik kavramının daha farklı parametrelerle ifade edilmesini sağlamaktadır. Örneğin geleneksel toplumlarda birey daha çok ailesi, dini inançları, kültürel ve geleneksel değerleri ile anılırken; modern toplumlarda kolektif olan bu değerlerin yerini bireysel, çoklu ve hareketli unsurlar almaktadır (Möngü, 2013, s. 33).

Kimlik, kişilerin bireyselleşme sürecinde kendileri için inşa ettikleri bir anlam kaynağıdır. Bu nedenle kimliğin toplumdaki rol kümeleriyle (anne, baba, kardeş, işçi, çalışan vb.) karıştırılmaması gerekmektedir. Zira kimlikler bir "öz" inşa etme sürecini içerdiklerinden bireyselleşme açısından rollerden çok daha güçlüdürler. İşte oluşturulan bu kimlik, rollerin nasıl

yerine getirileceğini belirler (Castells, 2006, s. 13). Burada da asıl mesele kimliğin kim tarafından, nasıl ve hangi amaçla inşa edildiğidir. Bu bağlamda kimlik, inşası karmaşık olan bir olgudur ve kendini inşa etmek için belli bir zamana ve sürece ihtiyaç duyar. Tarih, coğrafya, kolektif hafıza, din, iktidar, gelenek, bireysel hayal gücü vb. birçok konudan etkilenen kimlik, bu alanlardan aldığı bilgiyi içinde bulunduğu toplumsal koşullar çerçevesinde yorumlar ve yeni bir anlam oluşturur. Bu süreçte iktidar ilişkileri kimliği her zaman etkileyen bir güce sahiptir. Bu nedenle Castells (2006, s. 14-17) kimliğin inşasını üç farklı dinamikle açıklamaktadır. Bunlar; siyasi otoritenin etkisiyle oluşturulan “meşrulaştırıcı kimlik”; toplumun yerleşik kurallarına karşı geliştirilen ve belli bir direnç ve ayakta kalma süreçlerini içeren “direnış kimliği”; diğeri ise toplumdaki mevcut konumuna karşı yeni bir konsept geliştirmeyi amaçlayan “proje kimliği”dir. Örneğin feminizmin yerleşik olan aile, kadın, cinsellik, ataerkillik gibi toplumsal yapılara meydan okuyup kadın kimliğini yeniden inşa etmesi gibi. Ancak hangi kategoride olursa olsun hiçbir kimlik diğeri göre üstün, öz ya da asıl değildir.

Günümüzde kimlik kavramı toplumsal hayattaki hareketliliğe koşut olarak değişir. Bu yüzden kimlik sabit ve durağan değildir, sürekli değişir. Hatta bu özelliğinden dolayı kimlik kavramı yerine *kimlikleşme* kavramı daha çok kullanılmaktadır. Bundan dolayı kimliğin iki ana akım etrafında geliştiğı öne sürölmektedir. Bunlardan ilki “evrenselcilik” ilkesi olup bu ilke homojen bir toplum yapısı ve evrenin tektipleştirilmesini ifade etmektedir. “Batılılaşma” olarak adlandırılan bu süreç kimlik oluşumunda serbest piyasa ekonomisi ve Batı tipi demokrasiyi hedeflemektedir (Dalbay, 2018, s. 167). Kaynağını Aydınlanma Felsefesinden alan evrenselci akıma göre “dünyanın tekbiçimleştirilmesi ve farklılıkların silinmesi” evrensel ideallerin zaferidir. Zira insan tabiatı tektir, biriciktir, her yerde aynıdır ve bu yüzden insan hakları da evrenseldir (Bell, 1972, s. 14; Dalbay, 2018, s. 167). İkinci akım olan “farkçılık” ilkesi ise merkezde değil de daha çok çeperlerde yer edinmiş heterojen ve küçük grupları merkeze almaktadır. Bu akımda milliyetçilik, bölgecilik, kültür çeşitliliğı, etnosantrizm, radikal dinci akımlar, komüniteryanizm (toplulukçuluk/cemaatçilik) gibi radikal ve uç gruplar ön plandadır (Dalbay, 2018, s. 167). Bu kapsamda postmodernizm farkçılık ilkesi etrafında gelişen bir paradigmadır. Özellikle bütünselliğe karşı mücadelesini, savunduğı görecelilik yaklaşımıyla vermektedir (Williams, 2002, s. 62). Postmodernizmin farklılıkları savunması onun eklektik yapısından kaynaklanmaktadır. Günümüzde hızlı küreselleşmeyle yaşanan bu yüksek etkileşimli ortam eklektik kültürlerin oluşmasına neden olmaktadır. Artan bu çeşitlilik ise birbirine eklemlenerek kültürel bütünselliğı oluşturmaktadır (McRobbie ve Mcrobbie, 2003, s. 2). Evrenselcilik akımının karşısında olan farkçı yaklaşım her bireyin kendine özel farklılıklarının olduğunu savunur. Bu farklılıklar doğal olarak bireylere her konuya ilişkin farklı temsil imkânı tanır. Zira her birey ayrı bir cinsiyet, ırk, sınıf, yaş, etnik köken vb. çeşitliliğe sahiptir. İşte bireylerdeki kimlik olgusunu geliştiren de bu farklılıklardır. Bu nedenle postmodern paradigma bireyin bu farklılıkları yaşayabilmesi için desteklenmesi gerektiğini savunur (Bell, 1972, s. 28-29; Berlin, 1992, ss. 17-18; Turner, 2003, s. 27).

Kimliğin oluşumuna ilişkin modernizmle postmodernizm arasındaki belirgin farklardan birisi de dine yaklaşım şekilleridir. Postmodernizmin en belirgin özelliklerinden birisi “dine dönüş” imkân tanınmasıdır. Öyle ki postmodernizm dini, modernitenin parçalayıp kırılğan hale getirdiğı hayatların onarılması için bir çare olarak değerlendirmektedir (Dalbay, 2018, s. 167). Griffin (1989, s. 3) de bu görüşü desteklemekte ve materyalist dünya görüşüne ve maddi

ilerleme yoluyla kurtuluşa olan inancın azalması nedeniyle postmodern dönemde insanların dini ve manevi yaşama daha çok yöneldiklerini belirtmektedir. Berry (2004, s. 173) dinde yaşanan bu dönüşümü abartılmış sekülerizm ile meta kültürünün sıklıkla tezahür eden sıradanlığına bağlamaktadır. Dinin yorumlanması anlamında Gellner (1992, s. 2-22) postmodernizmin, tanrısallığın temsili bakımından dinsel rölativizmi savunduğunu belirtir. Tekin (2015, s. 4) de postmodernizmin sahip olduğu göreceli ve yorumsal özellikleri nedeniyle “tek hakikat” anlayışından uzaklaşarak parçalı bir inanç sistemini savunduğunu vurgulamaktadır. Günümüzde de dinin postmodernleşmesiyle birlikte farklı dinlerdeki alternatif dini akımlar veya yeni dinî hareketler yeni ve farklı biçimlere bürünerek, postmodernizmin rölativist doğasına uygun olarak dinî kimlikleri senkretik bir biçimde dönüştürmektedir (Bölükbaşı, 2012, s. 40). Böylece postmodern dönemde, tek bir dinsel geleneğin sınırları içinde tanımlanan dinî kimliklerin yerini farklı dinsel geleneklerden unsurlar taşıyan, yeni dinî formlar veya dinimsilerden esinlenen eklektik postmodern kimlikler ve “postmodern dindar öznellikler” almıştır (Bölükbaşı, 2016, s. 168). Bu da postmodern dünyada dinin, tanrısallığın reddinden en radikal formlarının yaşanmasına kadar geniş bir yelpazede temsiline imkân tanımaktadır (Griffin, 1989, s. 6-8). Ancak buradaki asıl sorun evrensel olan dinin, yerelleştirilmesi adına, postmodernizmle birlikte ticari ve siyasi bir anlayışın bir malzemesi haline dönüştürülebilmesidir (Turner, 2003, s. 27).

Kimliğin oluşumuna ilişkin önemli algılardan biri de “eşitlikçi” düşüncedir. Bu düşünceye göre insanlar bir monarkın tebaası olmaktan ziyade, öncelikle bir dünya vatandaşlarıdır. Benzer şekilde bir ülkenin vatandaşı/sakini olmaktan önce bir *insan*dırlar. Bu nedenle insanların kendilerine özel bir kimliklerinin de olması gerekmektedir (Dalbay, 2018, s. 168). Kimliğin oluşumuna ilişkin diğer bir boyut da “kolektif kimlik” algısıdır. Kolektif kimlik mikro ve alt kimliklerden öte tüm ulusu, toplumu ve geniş bir alanı kapsayan kimliktir. Kolektif kimlik bir durumun değil, bir sürecin ürünüdür. Bu nedenle dinamikdir ve bireysel kimlik nasıl ki kişilerarası ilişkilerle inşa edilirse, kolektif kimlik de komüniteler arası ilişkilerle inşa edilir. Kolektif kimlik, bireyin ait olduğu toplumsal değerlere, normlara, gelenek ve göreneklere ilişkin olarak geliştirilen bir aidiyet sürecidir. Bu nedenle birey, toplumsal kimlik aracılığıyla yaşam pratiklerine katılır. Bundan dolayı kolektif kimlik çoğu kez bilinç dışını da etkileyerek taraf olmak ya da karşısında olmak gibi motivasyonları içerir. Kolektif kimlik; birtakım semboller, anılar, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası kolektif bellekten hareketle inşa edilir. Toplumlar belli bir geçmiş ve ortak bir yaşam üzerine inşa edilirler. Böylece ortak bir geçmiş geliştirilir ve tarih mitleştirilir. Bu bağlamda; dil, din, tarih, kültür, yaşam koşulları, yaşam şekli, toplumsal yapıya ilişkin koşullar ile topluluğun belleği kolektif kimliğin oluşmasında temel bir faktör olarak rol oynamaktadır (Cooley 1983, ss. 3-9; Dalbay, 2018, s. 169-172). Bu kapsamda toplumsal belleğin oluşması için belli bir zamana ihtiyaç vardır. Bu durum ise kimlik oluşturma süreçlerinde kolektif kimliğin uzun soluklu bir süreç olduğunu göstermektedir.

Konumuz açısından değerlendirildiğinde ise özellikle evrenselciliğe karşı *farkçı* yaklaşımlar küreselleşmeyle birlikte dünyanın büyük bir çoğunluğunda yaygınlaşmıştır (Bauman, 2017, s. 22). Birey kendine sunulan kolektif kimlikte bir anlamda kendisini kaybolmuş gibi hissetmiş ve bu durum insanın kendisini yeniden inşa etmesine ilişkin yeni arayışları gündeme getirmiştir (Şallı, 2005, ss. 91-105). Zira birey birçok kimlik örüntüsünün

bulunduğu bir yerde bazılarını kendisi seçerken çoğunlukla diğerlerine de maruz kalmaktadır. Bireyin kendi seçtiği bu kimliği diğer kimliklere karşı koruması (Castells, 2006, s. 16) bazen zorlu bir süreç gerektirir. Ancak birey bu yöntemle kendisi için tayin edilen ‘‘zorunlu kaderinden... bilinçli olarak tercih ettiği bir mukadderat inşa edebilir’’ (Bauman, 2017, s. 22). İşte postmodern dünyada kimliğin oluşunu da bu ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Zira birey kendisine verilen kolektif, evrensel, bütüncül ve genel olan kimliği yaşamak zorunda kalmaktadır. Tekil bir kişi olarak kimliğe müdahale etme ya da değiştirme imknı da yoktur. Ki bu durum postmodern dünyada ‘‘znenin ölümü’’ olarak tanımlanmaktadır (Touraine, 2002, s. 310-313). Zira öznenin inşası nasıl ki toplumsala karşı ‘‘birey’’ ve ‘‘ben’’in inşasıyla başlamışsa, öznenin ölümü de bireyin kolektivizm ve toplumsala teslim olmasıyla gerekleşiş (Touraine, 2002, s. 313). Öznenin inşası bireyin öz’’n oluşturan ben’in, kolektif ve egemen bir yapı olan toplum fikrinin reddiyle başlar. Bu bakımdan topluma ve kolektiviteye karşı edim ve irade sahibi olan özne aynı zamanda toplumsal bir hareketin ve mücadelenin ürünüdür (Touraine, 2002, s. 304-311). Bundan dolayı öznenin toplumsal düzenle özdeş tutulmaması gerekir, bilaks bu durumda üzerinde durulması gereken şey onun (znenin) yokluğunun yaratabileceği etkilerin ortaya konmasıdır. Zira öznenin yokluğunda kişi pasif ve edilgen bir birey olarak yaşayacak ve otoritenin baskısı altında özneye dönüşemeyen birey kendi kendinin yıkımına neden olacaktır. İşte böylesi bir ortamda bireyin kendini var etmesine yönelik ihtiyaç da onu evrensel ve bütüncül olanı reddedip, yerel yapılar ve cemaatler gibi mikro yapılarla kaim olan kolektif bir kimlik geliştirmeye yönelmektedir. Dünya leğinde de modernizmin yeryüzü cenneti vaad eden komünizm ve faşizm gibi kapsayıcı ideolojilerinin kp milliyetçi ve dinsel ağırlıklı kimliklerin güçlenmesinin nedeni de budur (Dalbay, 2018, ss. 169-172; şallı, 2005, ss. 91-105).

Öte yandan bu parçalı ve çok boyutlu kimliğin yaşandığı bir ortamda da belli bir düzene ihtiyaç vardır. Zira bu parçalı ve çok kültürlü yapı kimlik konusunda belli bir zenginliği ihtiva etse de, bir yandan da bu farklılıktan dolayı çatışmayı da bünyesinde taşımaktadır. İşte bu çok boyutluluk içinde kişi haklarının korunup toplumsal düzenin sağlanması için ortak bir dile ve anlayışa ihtiyaç vardır. Bu ortak dil ve anlayış ise öncelikle ‘‘birey onurunu’’ merkeze alan vatandaşlık kimliğinin içinde saklıdır (Habermas, 2010, ss. 464-470). Geldiğimiz noktada ise kültür ve kimlik kavramlarını beslemekle birlikte; yine bu kavramların önündeki engellerden biri olarak toplumsal ve kurumsal hkmranlıkların ancak hukukla önlenebileceği görülmektedir. Bu nedenle hukuku; bireysel ve toplumsal hakların korunmasını sağlayan demokrasiye ruh veren bir düzen (Sarıbay, 1998, ss. 55-56) olarak tanımlayabiliriz.

Modernizmde Kimliğin İnşası

Modernizm, özellikle epistemolojik düzlemde ‘‘rasyonalizm’’ ve ‘‘ampirizm’’ felsefelerinin sentezini oluşturan ‘‘pozitivizm’’in yükselişiyle yerleşik hale gelen Aydınlanma çağıyla başlamıştır. Modernizme göre karanlığın hkim olduğu bir dönemde toplumun da gölgesinde kalan birey bu dönemde kurtarılması ve özgürleştirilmesi gereken bir nesnedir (Concuff, 2016, s. 11; Tong, 2017, s. 267). Bireyin kurtarılması için gelenekselliği ve feodal düşünceyi tarihe gömme amacında olan modernizm liberal düşünce etrafında gelişmiştir. Bu süreçte bilim, bilgi, kesin doğrular ve ortak inanç gibi genel ve kapsayıcı değerler modernizmi karakterize eden (Karaduman, 2010, s. 2889) *genel ilkeler* olarak kabul edilmiştir.

Bazı düşünürlerin temel çalışma alanlarından olan modernizm; Max Weber'e göre rasyonellik bağlamında bürokrasi üzerinden okunması gereken bir süreçtir. Karl Marx modernliği bir "canavar" olarak görmekte ve onun "yıkıcı" ve "onarılmaz" yanına dikkat çekmektedir. Anthony Giddens ise modernizmi "Juggernaut" (çok büyük ezici bir güç) kavramıyla açıklamaktadır. Giddens'e göre Juggernaut kendisine direnenleri ezip geçer; düzgün ve güvenli görüldüğü bir anda kontrolden çıkıp önceden hiç kestiremediğimiz bir alana kayabilir (Giddens, 2016, s. 136-137). Günümüzün tartışmalı konularından olan kültür ve kimlik konusu da modern dönemin bir sorunu olarak ortaya çıkmıştır (Karaduman, 2010, s. 2889). Geleneksel toplumda kimlik bireyin aşına olduğu değerler ve aile, soy, akraba gibi tanıdığı topluluk ilişkileriyle tarif edilirken; modern toplumlarda kimlik bireyin dışında gelişen ve aslında pek de tanımadığı değerler ve ilişki sistemleri üzerinden yorumlanmaktadır. Bu yeni yapı bireyin kendisini koruyacak geleneksel bariyerlerin zayıflaması sonucunda bir kimlik krizinin yaşanmasına (Dalbay, 2018, s. 165; Durdu, 2021, s. 348) ve toplumsal yapının çözülüp bireyselliğin ön plana çıkmasıyla bireyin *yalnızlaşmasına* neden olmuştur (Karaduman, 2010, s. 2889). Bu kapsamda birey, modernizmde, kendisiyle aynı değerleri paylaşan dinsel, ulusal ya da siyasal kolektiflerin içine çekilmekte ve bu şekilde *yabancılaşmaktan* kurtulmaya çalışmaktadır (Durdu, 2021, s. 348). Nitekim geleneksel toplumlarda kimlik sorununun olmamasının nedeni de modern dönemde yaşanan bu yabancılaşmanın yaşanmamasıdır. Zira geleneksel toplumlardaki birliktelik Bauman'ın ifadesiyle (2017, ss. 27-29) "beşikten mezara kadar"dır.

Şüphesiz kimlik ekonomiden, siyasetten, kültürden bağımsız bir konu değildir. Bu kapsamda toplumların içinde buldukları koşullara göre yaşam şekilleri de değişebilmektedir. Bu da bireylerin koşullarla uyumlu bir kimlik geliştirmelerine neden olmaktadır. Bu konuda dünya çapında ekonomik, siyasal ve kültürel dönüşümlerin yaşandığı dönemler olarak savaş yılları tipik özelliklere sahiptir. Örneğin İkinci Dünya Savaşından sonraki yıllarda gelişen refah toplumu ve bunun yarattığı kültür ortamı buna iyi bir örnektir. O dönemlerde refah devleti o kadar ussallaştırılmıştır ki adeta Amerikan toplumunun kaderi gibidir. Dolayısıyla bu toplumda yaşam şekli ve kültür de refah devletinin özelliklerini taşımaktadır. Ancak refah devleti döneminde hayatın anlamı "almak, edinmek ve sahip olmak" üzerine kurulu olduğundan bu dönemde ortalama bir Amerikan ailesinin yaşam şekli de "tüket, fırlatıp at" şeklindedir (Roszak, 2017, ss. 7-10). Tabi bu yaşam şeklinin modernleşme adı altında küreselleşmeyle birlikte tüm dünyaya yayılması elbette diğer toplumların da hayatlarında birçok değişikliğin yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemde ciddi bir tüketim kültürü ortaya çıkmıştır (Roszak, 2017, s. 9). Öyle ki özellikle Amerikan toplumunda otomobilden konuta kadar neredeyse her şey tek kullanımlıktı. Ancak bu durum sadece maddi nesnelere için değil; evlilik ve aile gibi değerler için de geçerliydi. Nitekim daha önce nadiren yaşanan olgular olarak boşanma olayları bu dönemde artmaya ve yaşlı ve engelliler gibi bağımlı nüfusun bakımı ise çeşitli sosyal kurumlar tarafından yürütülmeye başlanmıştır (Roszak, 2017, s. 12). Nihayetinde ise bu yaşam şeklinin yaygınlaşması yeni bir kültür ve kimliğin gelişmesine neden olmuştur.

Başlangıç noktasına dönersek; insanın özgürlüğünü ve kurtuluşunu esas alan bir düşünce akımı olarak modernizm, düşünüldüğü gibi toplumun geneli için uyumlu ve bütünlüklü bir sonuç vermekten uzaktır. Doğal haklar, sosyal adalet, özgürlük, eşitlik, standardizasyon vb. konularda bir ilerleme sağlanmış ise de bütün bu ilerlemeler daha ziyade belli bir azınlığın

lehine sonuç vermiştir. İnsan toplumunun çoğunluğu ise liberalizm ve kapitalizmin etkisiyle rasyonelliğin *duygusuz* bir aracı haline gelmiş ve faydacılık ve parasal kazanç her şeyin üstünde tutulmaya başlanmıştır. Ekonominin ve teknolojinin yönlendirdiği modernite doktrini Aydınlanmanın ahlaki felsefesinden sapmış ve bir bütün olarak toplumun ilerlemesi için kullanılma amacından uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma, toplumsal yapıda ve düşünsel sistemde bir deformasyon yaratmış ve kolektivizm ile bireycilik arasında yaşanan gerilimin de tartışılmasına neden olmuştur. Böylece insanoğlunun en büyük özlemi olan “özgürleşme” modernite ile başlamış olsa da yine onunla sona ermiştir (Tong, 2017, s. 267). Horkheimer bunu liberalizmle birlikte gelişen süreçlerin bir sonucu olarak ele almaktadır. Horkheimer’e göre insan sermayeye o kadar çok bağlanmıştır ki artık zihinsel işlevlerini kullanmayı unutmuştur. Bunu, onun yerine büyük ekonomik ve toplumsal güçler yapmaktadır. Böylece birey modernizmle kazandığı “bireysellik” vasfını kaybetmeye başlar ve tamamen sermayeye bağımlı hale gelir. Öyle ki birey artık ekonomik temelini dahi yitirmiştir (Horkheimer, 2016, ss. 153-154). Nihayetinde ise bu süreçler bize *Aydınlanmanın Diyalektiğini* hatırlatmaktadır. Zira özgürleşmek amacıyla geleneğin otoritesinden kaçan birey, kimliğini kazanmak için tekrar kolektif kültüre döner. Hatta bireyin bu kolektif ritüele dönüşü kolektif bilinç için *yenileyici bir güç* olarak hayati bir öneme sahiptir (Habermas ve Levin, 1982, ss. 13-14). Bu noktada birey kolektif kültür için hem bir neden hem de bir sonuçtur. Yani gücünü toplu haldeki insandan alan birey aynı zamanda o topluluğa yön vermektedir. Tıpkı vücuttaki gözün beyinden emir alıp beyine emirler verdiği gibi (Steinbeck, 2021, ss. 124-125). En nihayetinde ise bu durum Durkheim’in ifadesiyle “bireyin sosyal uyumunu garanti eden” *büyük bir güç* olarak işlev görmektedir (Habermas ve Levin, 1982, ss. 13-14). Cooley (1983, ss. 3-8) ise bu durumu bağlantısal bir varlık olan insanın toplumsal düzen ihtiyacı ile açıklamaktadır. Zira insan, geçmişin ve tarihselliğin ürünüdür.

Postmodernizmde Kimliğin İnşası

Postmodernizm genel çerçevede Aydınlanma sonrası düşüncenin temel kavram ve akımlarını radikal bir biçimde eleştiren bir düşünce sistemi olarak tanımlanabilir (Wark, 2011, s. 170). Postmodernizmin gelişmesinde o dönemin yoğun şiddet içerikli toplumsal olayları (Harvey, 2019, ss. 388-389) ile kapitalist dünyanın politik ve ekonomik gelişmelerinin (Wallerstein, 1984, ss. 30-32) büyük bir etkisi vardır. 1950’lerden sonra ortaya çıkan “postmodernizm” kavramı, Jean François Lyotard’ın 1979’da yazdığı “Postmodern Durum” isimli kitabıyla yayılmaya başlamıştır. Postmodernizm; Habermas için “tamamlanmamış bir proje olan modernliğin” ileri bir evresi, E. Mandel ve F. Jameson için “geç kapitalizm” ya da “üçüncü makine çağı”, Kellner için “teknokapitalizm”, Adair için “bir geçiş dönemi”, Touraine için ise “modernlikten çıkış” anlamlarına gelmektedir (akt. Mönkü, 2013, s. 29).

Postmodernizmin en belirgin özelliği *rasyonaliteye karşı* duruşudur. Bunu da bütünlük yerine parçalanmışlığı savunarak yapar. Bu nedenle postmodernizm saflık ve öz’ün yerine melezliği koyar, değişmezliğe ve evrenselliğe karşı çıkar. Ona göre gerçek tek değil çoğuldur, herkesin bir bakış açısı ve buna bağlı olarak göreceli bir gerçeği vardır. Bu nedenle herkes kendi gerçeklikleri çerçevesinde haklıdır. Bu bağlamda postmodernizm üst gerçeğe, üst anlatılara ve üst kimliklere karşıdır. Bunun yerine yerelliği, çeşitliliği ve heterojenliği savunur (Dalbay, 2018, s. 165; Mönkü, 2013, s. 30; Tong, 2017, s. 265). Postmodernizmin bütün bu iç içe geçmiş ve kesin olmayan tanımlamaları ona bir bulanıklık ve muğlaklık vermektedir (Antonio ve

Kellner, 1994, s. 128). Bu, yerleşik ve bütün olan bir yapıyı bozup yerine tanımlanamayan ve kesin olmayan şeylerin konması anlamına gelmektedir. Bu özelliğinden dolayı postmodernizm bir yönüyle de anarşizmi çağrıştırmaktadır. Ancak anarşizm postmodernizm ile kendisinin aynı şeyler olmadığını belirtir (Bakunin, 2022, s. 64). Zira anarşizm postmodernizmin bulanık yapısının yerine formalist bir yapıyı savunmaktadır. Bu kapsamda postmodernizmin kimlik anlayışını da bu ilkeler çerçevesinde yorumlamak gerekmektedir. Zira gelişen postmodern süreçle birlikte kimlikler büyük ölçüde tercih edilebilir olgulara dönüştürülmüştür. Öte yandan bireylerin yaşadığı sosyal ve siyasal süreçler de kimliğin oluşumunda etkilidir. Zira birey bir toplum içinde yaşamaktadır. Bu noktada “aidiyet” ve “kimlik” kavramları birey tarafından yeniden sorgulanır ve bu kavramların vazgeçilemeyecek şeyler olmadığı anlaşılır. Bu süreçte birey kendi iradesi ile yeni bir kültür ve kimlik inşa eder (Bauman, 2017, ss. 20-25). İşte kimliğin kırılabilirliği ve her daim geçici bir statüde olması da bundandır.

Postmodernizmde kimlik belli araçların kullanımıyla inşa edilir. Bu bağlamda “dil” bu araçların en önemlisidir. Zira dil gerek açık gerek örtük kullanımıyla birçok alana gönderme yapabilir. Böylelikle belli bir şeye veya bir gruba yönelik olumsuz yüklemeler dilin örtük kullanımıyla olumlu söylemler altında daha “meşru” bir şekilde ifade edilebilmektedir. Örneğin, beyaz ırktan insanları diğer ırklardan ayırmak için “colour people” söyleminin kullanılması gibi (Baudrillard, 2012a, s. 168). Sonuç olarak dil bu şekilde kategorileştirmeye varacak şekilde bir kimlik belirleme aracı olarak kullanılmakta ve o grupların kendilerine atfedilen bu “yeni” kimlikleri yüklenmelerine neden olmaktadır.

Yine postmodern dönemde üzerinde durulması gereken önemli bir konu kültür ve kimliğin “imgeler” yoluyla oluşturulmasıdır. Bu yaklaşıma göre düşsel olarak tasarlanan bir şey sanal gerçeklik şeklinde üretilmektedir. Aynen dil yetisinin kullanımı gibi imgelerin kullanımı da aslında görünenden daha farklı ve önemli olan bir şeye dikkat çekmektedir. Yani imgeler de sözler gibi birer araçtır ve hem dilin hem de imgelerin oluşturmak istedikleri bir kültür ve kimlik vardır. Televizyon, dijital dünya, yapay zekâ ve sayısallaştırılmış teknolojiler bu düşüncenin üretiminde kullanılan araçlardır. Bu yönüyle bu sürecin işleyişi “negatif film şeridi üstündeki görüntünün kâğıda geçirilmesi”ne benzer (Baudrillard, 2012b, ss. 23-27). Böylece gerçeklikten uzak ama aynı zamanda gerçekliği de yok eden bir dünyanın yaşanması söz konusudur. Baudrillard (2012b, s. 27) bu kültürü “halı yüzeyindeki gizli figür” metaforuyla açıklamaktadır. Hassan (1971, ss. 25-27) ise bunu insan zihninin bir uzantısı olarak teknolojinin kozmosa ulaşması olarak değerlendirmekte ve ironik bir şekilde “Hayatı sevmekle insanı sevmek *artık* aynı şey değil” yorumunda bulunmaktadır. Giddens bu süreçleri gerçeküstüçülük akımıyla ilişkilendirmektedir. Zira ilerlemeciliği içeren gerçeküstüçülük, karmaşık bir konu olup değişim akımlarındandır. Dolayısıyla sanatta, edebiyatta, felsefede olduğu gibi bilimde de dönüşüm kaçınılmazdır (Giddens, 1981, s. 17).

Foucault (1987, ss. 30-33) postmodern dönemde toplumsal kimliğin oluşumunu siyasal iktidarlar açısından yorumlamaktadır. Foucault’ya göre siyasal iktidarlar kullandıkları zenginlik, verimlilik, yumuşak güç ve evrensellik gibi söylemlerle çağdaşlık adına hayatımıza, yaşam alanlarımıza yön vermekte ve düzen söylemleriyle bizi biçimlendirip kendi istedikleri gibi bir toplum yaratmaktadırlar. Üstelik bunu bizim desteğimizle gerçekleştirmektedirler. Zira biz de “dışlamak amacıyla kurulmuş olağanüstü bir mekanizma” olarak bu sürece katkıda bulunmaktayız.

Bookchin (2018, ss. 300-310) ise, insanlığın özüne-ruhuna-yaradılışına ilişkin dönüşümünü tarihsel düzlemde değerlendirir. Ona göre insanlığın ilk “düşüş” yaşadığı dönem, avlanmanın bir yaşam biçimi olarak benimsendiği ve iki üç milyon yıl süren Paleolitik Dönemdir. Zira bu dönem, avcılık yaşam biçiminin benimsenmesiyle insansı duyarlılığımızın azalmaya başladığı bir dönemdir. Öyle ki bu dönemle birlikte insan doğası yıkıcı bir erozyona uğramıştır (Bookchin, 2018, s. 305). Bookchin’in bu değerlendirmesi postmodern bir dönemde yaşadığımız günümüzde *özünü* arayan insanın kendini *nerede* bulacağına ilişkin de bir bakış açısı sunmaktadır. Bunun için uzak atalarımızın davranışlarını şekillendiren *toplumsal uyum kodlarına* geri dönülmesi insanlığın kurtuluşu için bir *reçete* olarak sunulmaktadır Ancak ne kadar geriye gidilebileceği ise tartışılması gereken bir konudur. Aslında postmodernizmin vurguladığı şey de tam olarak bu değil midir? Zira insanlığın bilim, teknoloji, sanayi ve kentleşme gibi alanlarda zirve yaptığı günümüzde, bir tarafta açlık ve yoksulluğun diğer tarafta savaş ve sermayenin hüküm sürmesi de bu ilerlemenin bir sonucu değil midir?

Postmodern Dönemde Kùltür ve Kimliğin Temsilleri

Bir Temsil Birimi Olarak Altkùltür

Postmodernizm ve küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan kavramlardan biri “alkùltür” kavramıdır. Kùltür ve kimlik konularına ilişkin tartışmalarda sıklıkla dile getirilen bu kavram bir yönüyle dışlayıcılığı çağırırsa da, esas itibariyle *kùltür* denen o büyük resmin temel bir tamamlayıcısıdır. Genel bir çerçeveye 1979 yılında Dick Hebdige’nin “Altkùltür: Tarzın Anlamı” adlı çalışmasıyla incelenen bu kavram, toplum ve kùltür kavramının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Kavramın çıkış noktası başlangıçta işçi sınıfı İngiltere’sinin töreleri ve âdetleriyle popülist proleteryanın dillendirilmemiş ve belki de işitilmemiş sesinin duyurulmasıydı. Kavram Stuart Hall’ın da katılımıyla Marksist kuramsal çerçevesini tamamlamış ve toplumsal ve kùltürel çalışmalarda anahtar bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede başlangıçta kavram çoğunlukla genç erkeklerin sahip oldukları eğlence ve sınıf kùltürünü anlatmak için kullanılmıştır. Bu dönemde aileyi ve kadınları ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Hatta bu özelliklerinden dolayı kùltür fikri neredeyse beyaz genç erkeklerle sınırlandırılmıştır (Jenks, 2007, ss. 18-20).

Kavramın bugünkü anlamda kullanımını ise Chicago Okulu ile mümkün olmuştur. Chicago Okulu kent incelemeleri, biyografik yöntemler, toplumsal tepki kuramı, etiketleme kuramı, tipleştirme hikâyeleri ve altkùltür aygıtı aracılığıyla “kaybedenlerin dünyasını anlaşılır ve aynı zamanda baş edilebilir bir hale getirmek” için çok çaba göstermiştir. Talcott Parsons ise altkùltür kavramını “sosyal sistem” içerisine büyük bir ustalıkla yerleştirmiş ve önceden dışlanan ve *öteki* olarak addedilen bu grubun *merkezi sistemin tamamlayıcısı* ve temel bir parçası haline gelmesini sağlamıştır. Kavramı başlangıçta kullanan bir kişi olarak Gordon altkùltürü şöyle tanımlar: “Ulusal kùltür içerisinde; sınıf, etnik köken, bölge ve kırsal bölge veya kent sakinliği, dini inanç gibi ögelere ayrılabilen, toplumsal koşulların birleşiminden oluşan, ama bir araya geldiklerinde o kùltürdeki birey üzerinde bütüncül bir etkisi olan, işlevsel...bir alt bölüm” (akt. Jenks, 2007, s. 22). Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere altkùltür anaakım kùltürün içinde yer alıp onu tamamlayan bir unsurdur.

Altkültür kavramı modern dönemle birlikte gelişen ve postmodern döneme damgasını vuran bir kavramdır. Birçok toplumda yaygın bir şekilde bulunan altkültürler geniş bir norm çeşitliliğine sahiptir. Aynı zamanda kendi içinde mikro ölçekte bir sisteme ve bütünlüğe sahiptir. Bundan dolayı kavramın toplumsal hayatı, kültür ve kimliği oluşturan ve etkileyen normatif yönleri vardır ve bu özelliklerinden dolayı kavram bazı kuramcılar tarafından önemli oranda desteklenmektedir (Jenks, 2007, ss. 23-24). Altkültür, aynı zamanda postmodernizmin modernizmin “merkeziyetçiliği” karşısında savunduğu “parçalılık” ilkesinin bir yansımasıdır. Zira altkültür parçalılık ilkesinin bir ifadesi olarak “kenar”ı, çeperlerde kalmış olanı temsil etmektedir. Kenar “kitlesele” bir kültüre sahiptir. Merkez ise bu şekilde kitlelerin birleşiminden oluşmaktadır. Bu nedenle postmodernistlere göre kenar korunmalı ve kendi kimlik ve kültürünü kendi ekolojik ortamında yaşaması teşvik edilmelidir (Tong, 2017, s. 5).

Altkültüre ilişkin konulardan biri de onun nerede başlayıp nerede bittiğidir. Zira hiçbir kültür tamamen bütünlüşmiş bir sistem olarak değerlendirilemez ve altkültür anaakım kültürü etkilediği gibi anaakım kültür de altkültürlerden etkilenmektedir. Öte yandan altkültür postmodernizm karşıtları tarafından “toplumsalın parçalanışı” olarak da değerlendirilmektedir. Üstelik altkültür kavramı çeşitliliklerin temsili açısından postmodern kuramcılar tarafından çoklukla teşvik edilse dahi kültür ve kimliğe ilişkin birçok kavramın “başıboş” bırakılması riskini de taşımaktadır (Jenks, 2007, s. 179). Hatta postmodernizmin bu parçalı yapısından dolayı postmodern düşünce bütünsellikten uzak, “yamalı bohça” olarak da tanımlanmaktadır (Morris, 2019, s. 267). Çağdaş Ekoloji Kuramının öncülerinden olan René Dubos’a göre insanlar toplumsal evrim yoluyla yaşamlarını dönüştürme yeteneğine sahiptirler. Bu da bir arada yaşamakla mümkündür. Yazının bulunması, toprağın işlenmesi, sulama kanallarının açılması, metalin kullanımı vb. medeniyetin gelişmesine ilişkin tüm süreçler insanların *birlikte* ürettikleri dönüşümlerdir. Buna göre insanın en önemli özelliği biyolojik niteliklerinden öte toplumsal bir tarihinin olmasıdır. Bu da insanların çeşitliliklerine rağmen bir arada olmaktan kaynaklı bir uygarlık yarattıklarına işaret etmektedir. Yani; ırksal, dinsel, kökensel ya da etnik fark etmeksizin yerel değerlere, fikir ve inançlara sahip insan, tüm insanların kullandığı bir uygarlığı yarattı. İşte postmodernizmin altkültürleri destekleyen göreceli yaklaşımına ilişkin en büyük eleştiri de buradan gelmektedir. Zira “toplumcu” yaklaşımı savunan Dubos ve Bookchin gibi kuramcılar (Morris, 2019, ss. 143-149, 267) Hitler’in, aydınlanma geleneği ve onun evrensel değerlerini reddedip “farklılığı ve ırksal saflığı” temel alan intikamcı siyasetinin unutulmaması gerektiğine dikkat çekerek, çeşitliliğin ve evrenselliğin insanın iki tamamlayıcı yönü olduğunu belirtmektedirler.

Popüler ve Kitlesele Süreçlerde Kültür ve Kimliğin Temsili

Kültür ve kimlik kavramlarına ilişkin önemli değerlendirmelerden biri de onların zamanın ruhunu yansıtması gerektiğidir. Zamanın ruhuna uymayan bir kültürün, gerçeklikle uyumlu olmadığından dışlanacağı ve romantik bir hayalden öteye geçemeyeceği ileri sürülmektedir (Tong, 2017, s. 267). Bu durumda zamanın ruhu kavramı doğal olarak “popüler” olanı akla getirmektedir. Chute’nin (2011, s. 358) bu konuya ilişkin değerlendirmesi ilginçtir. Ona göre modernizm ile postmodernizm arasındaki en belirgin fark bu iki kavramın kullandığı üslup farkından kaynaklanmaktadır. İşte moderne karşı güncel olma iddiasını taşıyan postmodernizm, yarattığı heterojen, çeşitli ve sınırsız kültürlerden *en popüler* olanın sunumuna dayanmaktadır.

Dolayısıyla zamanın ruhunu yansıtan her kùltür “popùler”dir, ancak bundan da öte “postmodern”dir (Chute, 2011, s. 358).

Moderniteden postmoderniteye doğru sürùklendikçe kùltürler de eşi benzeri görùlmemiř bir şekilde kaynaşmıştır. Bu dönemde heterojen bir nitelik kazanan kùltür küreselleşmenin ve kitle iletişim araçlarının etkisiyle klasik değerlerden dini inançlara kadar birçok şeyi etkilemiştir. Bu etkiye bağlı olarak “bölünebilirlik ve belirsizlik” kavramları kùltür ve kimlik kavramlarının niteliğini değiştirerek bu kavramların yeniden oluşturulmasını sağlamıştır. Bu dönemde bölünebilirlik ve belirsizlik esasına bağlı olarak gelişen kùltürün üç tipi vardır. Bunlar; avangard kùltür, modern kùltür ve postmodern kùltürdür (Tong, 2017, ss. 269-271). Avangard, Fransızca bir kelime olup yeni, yenilikçi ve deneysel çalışmaları simgeleyen bir kavram olarak “öncü” anlamına gelmektedir. Patafizik, Kübizm, Fütürizm, Dadaizm, Sürrealizm, Süprematizm, Konstrüktivizm, Merzizm ve De Stijl gibi ekoller Avangard kùltüre örnektir. Ürkütücü ve karşıt yaklaşımlarıyla Batı orta sınıfının elitist kùltürünü etkileyen bu kùltürler geleneksel ve anarko-liberal bir karşı duruşla o kadar güçlü bir yıkıcılığa sahiptirler ki hoşgörüsüz olan bazı ekoller çoktan silinip gitmiştir (Habermas ve Ben-Habib, 1981, s. 6; Tong, 2017, s. 271). Ancak diğerleri postmodernizm tarafından asimile edilerek ve uyumlaştırılarak kùltürel çeşitlilik, yenilik ve temsiliyet adı altında varlık göstermektedir. Avangard, kendisini bilinmeyen bölgeleri istila eden henüz kimselerin işgal etmemiş olduğu geleceği fetheden biri olarak tanımlamaktadır (Habermas ve Ben-Habib, 1981, s. 5). Bu nedenle avangardın mevcudiyetini sürdürebilmesi için henüz kimsenin cesaret edemediği bir alanda kendisine bir yön bulması gerekmektedir. Bu durum ise modernizm gibi postmodernizmin de birer “kùltür endüstrisi” gibi çalıştığını akla getirmektedir (Ritzer ve Stepnisky, 2021, s.147-148). Kitle kùltürü anlamında avangard kùltürün aksine modernizm daha istikrarlı ve hiyerarşik olma eğilimindedir. Gönüllülük, Freudculuk ve Neo-Thomizm gibi ekoller, Valery, Proust, Gide, Joyce, Yeats, Lawrence, Eliot, Faulkner ve diğerlerinin önderlik ettiği modern ekolün üyeleri üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Olağanüstü hayal güçleri ve otoriter sesleriyle bu figürler bayağılıktan uzak, modernizmin dünyevi aşkınlığını yansıtan bir etkiye sahiptirler. Erken dönem avangardlara göre daha sakin olan postmodernistler ise geniş bir yelpazeyi savunarak farklı görüşlere karşı daha hoşgörülü bir yaklaşım sunmuşlardır.

Kitlesel kùltürün çok farklı temsilleri vardır. Bunların hepsine teker teker değinmek elbette mümkün değildir. Ancak genel olarak günümüz kitle kùltürünün küreselleşmeyle ilişkili olduğunu ve onun özelliklerini taşıdığını söylemek mümkündür. Bu anlamda küreselleşmeyle birlikte parçalanmaya başlayan bütünlükçü ulusal kùltür, küresel ve yerel nitelikli kitlesel yeni görünümler kazanmıştır. Küresel kitle kùltüründe modern üretim araçları hâkimdir. Kùltürün önemli bir unsuru olan dil küreselleşmeyle birlikte çok hızlı bir şekilde dönüşmüştür. Hem kendi unsurlarını taşımış hem de -bir süre sonra yok olma riskini taşısa da- hâkim dillerle bütünlüğe eğilimine girmiştir. Eğlence, kùltür, sanat, spor vb. boş zaman etkinlikleri benzeşerek aynı zevkleri taşıyan bir kitle oluşturmuş ve bu kitlelerin yaygınlığı popùler bir kùltürü meydana getirmiştir. Televizyon, sinema, reklam, internet, sosyal medya vb. teknolojik ve dijital içerikli gelişmeler ise bu kùltürün hızlı bir şekilde yayılarak geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır (Hall, 1997b, s. 27). Küreselleşmeyle birlikte gelişen ve postmodern nitelikli olan bu kitlesel kùltürün en önemli özelliği ise Batı merkezli olmasıdır.

Kitle kültürü ya da popüler kültürde önemli tanımlamalardan biri de “tüketim kültürü”dür. Zira tüketim kültürü özellikle postmodern dönemle gelişen kültür gruplarının çoğunluğuna kaynaklık etmektedir, hatta bu dönemde gelişen birçok kültür bu kavram üzerinden tanımlanmaktadır. Dolayısıyla tüketim kültürü hem modern hem de postmodern dönemin önemli mekanizmalarından biridir. Zira bir ekonomik sistem olarak kapitalizm hem modern hem de postmodern döneme damgasını vurmuştur. Yöntemleri farklı da olsa kapitalizm her iki dönemde de kendisini var etmeye ve ayakta tutmaya çalışmaktadır. Bu da belli bir üretim ve tüketim sisteminden geçmektedir. Bu bağlamda Sanayi Devrimi sonrasında üretimin en üst noktaya çıktığı bir dönemde, kitleler kimliklerini ürettikleri üzerinden tanımlarken; 20. yüzyılın ortalarında kimlik tanımlamaları daha çok tüketim üzerinden yapılmaya başlanmıştır (Ongur, 2011, ss. 32-33). Bu dönemle birlikte tüketim önemli bir fark edilirlilik aracı olmuştur. Baudrillard’ın postmodern dönemle gelişen, yoğunlaşan ve çeşitlenen kitle kültürüne ilişkin değerlendirmesi ise bu yeni kültürün niteliğinin anlaşılması bakımından önemlidir. Baudrillard (2021, ss. 11-13) küreselleşmeyle birlikte “toplumsal”ın içinin boşaltılıp “kitle”lerin öne çıkarıldığını belirtmektedir. Ona göre kitleler tarihsel bir geçmişten ve kolektif bir bellekten yoksundur. Bu sessiz çoğunluk bir gün “tarih yapacağını ve sözü ele geçireceğini düşünür, ancak ne geçmişte ne de gelecekte bu grupların yazacakları bir tarihleri olmayacaktır”. Zira kitleler “toplumsal”ın enerjisinden yoksundurlar, onlar sadece günceli yaşarlar.

Küresel Süreçlerde Kültür ve Kimliğin Temsili

1960’larla birlikte gelişen küreselleşme temelde beş kullanım alanıyla ifade edilmektedir. Bunlar; *uluslararasılaşma*, *liberalizasyon*, *evrensellik*, *batılılaşma* ve *yersiz-yurtsuzlaşmadır* (Illich, 2018, s. 66; Moghaddam ve Rahman, 2012, s. 6646). Konumuz açısından ise küreselleşme modernizmle başlayıp postmodernizmle devam eden, yerleşik değerlerin yıkıldığı, çok seçenekli inanç ve değer kalıplarının geliştiği çoğulcu bir yapıdır (Moghaddam ve Rahman, 2012, s. 6648).

Küreselleşme toplumların sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik yapılarını derinden etkilemiştir. Bu bağlamda küreselleşmenin en çok etkilediği alanlardan biri ulus-devletlerdir. Küreselleşmeyle ulus-devletin hâkim yapısı sarsılmış ve devletin egemenliği ve meşruluğu erozyona uğramıştır. Bu gelişmelerin sonucunda çok yönlü bir küresel toplum oluşmuş ve sivil toplum yükselerek temsilde kendisine yer bulmuştur (Hall, 1997b, s. 22; Held ve McGrew, 2014, s. 52; Yıldırım, 2023, ss. 202-209). Siyasal yapıda meydana gelen bu değişim, farklılıkların sivil toplum çatısı altında temsiline de imkan tanımıştır.

Küreselleşme yerel inançları ve kültürleri yıkarak yerine evrenselleştirilmiş genel homojen bir kültür yaratmaktadır (Kaul, 2012, s. 13). Bu süreçte küresel ile yerelin iç içe geçmesi baskın olan kültürün hâkimiyetiyle sonuçlanır ve genellikle galip gelen küresel kültür olur. Ayrıca bu süreçte dil kültürel yapıda dönüşümü sağlayan en önemli unsurdur. Bu süreçte bir zamanlar hâkim ve güçlü olan ulusal-yerel kültürün küreselin etkisiyle yok olmaya yüz tutması toplumun belleğinde başka bir huzursuzluk yaratır. Zira bir zamanlar gururla aidiyet hissedilen kültür Batılı değerlere dönüşmeye başlamaktadır. Kültürle birlikte dilin de dönüşümü beraberinde kimlik dönüşümünü getirmektedir ki bu artık kültürel anlamda bir emperyalizm olarak nitelendirilmektedir (Jameson, 1985, ss. 169-170; Kaul, 2012, s. 15). Bu durum ise en nihayetinde *küresel kolektif bir kültür* anlamına gelmektedir. Ancak yeni değer ve inançların

hiçbir kökü ve bağlantısının olmaması bu yeni kùltürün en büyük handikapıdır. Herhangi bir bağlantısı ve derinliği olmayan kùltür beraberinde *geçiciliği* de çağrıştırmaktadır. Bu durum, *sabun köpüğü* gibi kùltürel formların gelişmesine ve nihayetinde ise kùltürün *popüler formlarda* yaşanmasına neden olmaktadır. Kùltürün popüler formda yaşanması ise beraberinde kùltürün politize edilmesi riskini taşımaktadır. Kùltürün tabansız ve köksüz hale getirilip siyasal çıkarlara alet edilmesi ise kolektif belleğe ve toplumsal çıkara zarar vererek onun birey üzerindeki koruyuculuğunun azalmasına neden olmaktadır.

Genel itibariyle toplumun, küreselleşmenin kùltürel boyutuna ilişkin eğilimleri Batılılaşma ve Amerikanlaşma olarak algılanmaktadır. Bu yorum biraz da Batının ekonomideki hâkimiyetiyle ilgili bir durumdur. Zira üretim alanında olduğu gibi tüketim alanında da Batının değerleri hâkimdir (Kaul, 2012, s. 15). Bu durum da doğal olarak bir tüketim toplumu yaratmaktadır. Üstelik bu tüketim sadece maddesel konulardan ibaret değildir. Bu anlamda toplumun düşünce sisteminin dönüşümü de söz konusudur ve bu durum bireylerin izlediği film den okuduğu kitaba kadar geniş bir dönüşümü içerir. Hatta aile, çocuk, kadın gibi daha korunaklı alanlarda dahi geleneksel değerlerle önemli oranda çatışan bir dönüşüm söz konusudur. Tabi toplumsal ve kùltürel alanda yaşanan bunca dönüşüm doğal olarak bir karşı savunmayı da beraberinde getirmiştir ki, Yeni-Sağ politikaların gelişimi de bu süreçlerin bir sonucudur (Hall, 1997b, s. 27; Heywood, 2018, ss. 180-182). Poggi (2019, ss. 140-144) bu süreci liberalizm ve sonrasında gelişen devlet ve toplum ilişkileri açısından yorumlamaktadır. Poggi'ye göre kapitalizmde ekonomi diğer tüm toplumsal süreçlerin üzerindedir. Yani kapitalizm; din, aile, statü, eğitim, teknoloji, bilim ve sanat dâhil olmak üzere toplumdaki bütün unsurları kendisine bağlar ve onları önemsizleştirerek onların kimliğini dönüştürür.

Küreselleşme sürecinde kimlikle yoğun etkileşimli konulardan birisi de “milliyetçilik”tir. Milliyetçilik, kimliğin “merkezi” yanını oluşturur. Kùltürel milliyetçilik gündelik yaşama ilişkin değerleri içerirken; siyasal milliyetçilik bölgesel ve küresel işbirliklerine ihtiyaç duyar. Bu işbirliğinin sağlanamadığı yerde ise çatışma yaşanır. Ancak literatürde böylesi bir süreç kùltürel bir güç olarak “evrensel aynılık” ilkesini savunan “kozmpolitanizm”le karşı durulabileceği ileri sürölmektedir (Putri vd., 2017, s. 179). Kozmpolitanizm temelde dünyayı tek bir kimlikle görür; yani bir ölkedeki farklılıkların korunarak her bireyin diğer ölkelerdeki insanlarla aynı muameleyi görmesi gerektiğini savunur. Bu açıdan kozmpolitanizm toplumsal birlikteliğin sağlanmasını amaçlayan bir şemsiye görevi görmektedir (Putri vd., 2017, s. 179). Ancak bu süreçte devasa küresel gücün kendisi karşısında yükselen mikro-milliyetçiliğe rakip olup olmayacağı ise başlıca tartışılması gereken bir konudur (Kaldor, 2014, ss. 663-664). Zira milliyetçilik tek bir dünya sistemini öngören küreselleşmeye karşı bütün ölkelerde gelişebilecek otoriter bir örgütlenme şeklidir. Bu yönüyle milliyetçilik “modernleşme”ye karşı bir teminat olsa da onun ürünü olan teknolojik gelişmelerden yararlanır, ancak örf ve âdetlerin Batılılaşmasını kabul etmez (Delannoi, 1998, s. 35).

Elbette küreselleşmeyle birlikte insan hareketliliği temelinde göç olgusuna da değinmek gerekmektedir. Kendi içinde başlıca bir araştırmayı gerektiren bu konu, kùltür ve kimliklerin korunması bakımından içinde büyük bir güçlük barındırmaktadır. Zira toplumsal yapı o kadar hızlı değişmektedir ki bazen birey herhangi bir hareketlilik yaşamasa da Bauman'ın (2018, s. 107) anlatımıyla “ayaklarının altındaki toprak çekilmekte, böylece her halükarda hareket ediyorlarmış gibi görünmektedirler”. Dolayısıyla her bir yeni durum, her bir yeni mekân eski

kimliğin korunmasını güçleştirmekte ve birey öncelikle *yaşayabilmek* için yeni yerine uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Ayrıca dünya üzerinde giriş vizelerinin bir yandan kaldırılıp bir yandan da göç denetimlerinin artırılması da kimlik konusunda derin bir simgesel anlam ifade etmektedir. Bu durum, bir yandan “küreselleşirken” bir yandan da yeni uç veren derin bir katmanlaşmanın izlerini göstermektedir. Öte yandan bu süreçte azınlık haklarının korunması ve temsili de ele alınması gereken bir başka konudur. Küreselleşmenin oldukça eski bir geçmişe sahip olduğu düşünüldüğünde bu süreçle birlikte devletlerin toplumsal ve siyasal yapılarının da derinden etkilendiği bir gerçektir. Ancak bu süreçlerde azınlık halkların kendi kültür ve kimliklerini yaşamasına ilişkin politikaların da desteklenmesi gerekmiş olup özellikle 1990 sonrası küreselleşmesiyle birlikte bu halkların kültür ve kimliklerini korumaya yönelik düzenlemelerin arttığı görülmektedir (Oran, 2009, s. 137). Bu süreçte kültür ve kimliğin korunması açısından yürütülecek politika ise asimilasyon değil sosyal uyumun desteklenmesi yönünde olmalıdır. Sonuç olarak küreselleşme kültür ve kimlik kavramları bakımından bütün yönleriyle ele alınması gereken bir olgudur.

Yerel Süreçlerde Kültür ve Kimliğin Temsili

Küreselleşme çağında yaşadığımız günümüzde “küresel” ve “yerel” o kadar çok iç içe geçmiştir ki onları birbirinden ayırmak güçtür. Hall (1997b, s. 28) küreselleşme ve yerelleşmeyi çalıştığı makalesinde küreselleşmenin varlığını “yerel”e borçlu olduğunu belirtir. Zira küreselleşme yerel sermayeler aracılığıyla çalışır. Bu nedenle küreselleşme yereli yok edemez, bilakis küreselleşmenin varlığını sürdürebilmesi için yereli desteklemesi gerekmektedir. Bu yüzden “küyerelleşme” veya “küreyerelleşme” (*glocalization*) kavramlarıyla ifade edilen bu iç içe geçme süreci küresel ile yerelin bir araya gelmesiyle sonuçlanır (Ritzer, 2003, s. 192).

Yerelleşme, küreselleşen dünyada insanların kendi *köklerine ihtiyaç duymalarından* kaynaklanır. Küreselleşmenin Batılı değerleri empoze etmesi sonucunda gelişen bu durum ulusal devletler için kendi kültürünü korumanın bir aracıdır. Öte yandan yereldeki “etnik mikromilliyetçilik” akımları yerelleşmenin bir başka boyutunu oluşturur (Görmez, 2005, s. 15). Dolayısıyla “yerellik” kavramını özellikle siyasal boyutuyla bu yönlerden değerlendirmek gerekmektedir. Küreselleşme sürecinde yaşanan yerelleşme sermayeden bağımsız düşünülemez. Üstelik yerelleşme coğrafi alanın dışındaki diğer alanları da içeren bir konudur. Sermaye, küreselleşmede olduğu gibi yerelleşmenin tüm süreçlerinde de hâkimdir. Yereldeki tüm dönüşümler sermayenin çıkarlarını koruyacak şekilde gerçekleşmektedir. Hall (1997b, s. 30) bu sürecin “toplumsal yaşamın metalaştırılması” suretiyle gerçekleştirildiğini belirtir. Bu metalaştırma süreçleri varlığını sürdürebilmek için üretim sistemlerini değiştirerek “fordist” yapıdan “postfordist” bir yapıya evrilmiştir. Bu sistemin devamlılığı ise postmodern süreçlerle birlikte farklılıkların korunup desteklenmesiyle mümkündür. Sermaye de bunu yapmaktadır. Dolayısıyla üretim sisteminin değişmesi ekonomik sistemle bağlantılı olarak yeni bir kültürü meydana getirmiştir (Hall, 2006, ss. 232-233).

Küreselleşmeye koşut olarak gelişen yerelleşmeyle birlikte kimlikler yeniden tanımlanmaktadır (Kellner, 1998, s. 28). Bu kapsamda toplumda yerel kültürlerin değişik temsilleri vardır. Baskın olan her kültür başka bir kültürü oluşturmaktadır. *Marjinal kültür* de bunlardan birisidir. Dil, eğitim, yaşam tarzı vb. çeşitli sebeplerle oluşabilecek olan marjinal kültür günümüzde postmodernizmle birlikte sivil toplum ve medyanın da desteğini alarak

önemli bir temsil alanı yakalamıştır (Hall, 1997b, ss. 30-33). Öte yandan bu grupların medya, kùltür, sanat vb. etkinliklerdeki “tarafli” temsilleri söz konusu grupların yeterince anlaşılabilirliğine de neden olmaktadır (Julien ve Mercer, 2006, ss. 454-455). Zira bu grupları içeren her bir etkinlik bu gruplar için aynı zamanda birer *temsilci* rolündedir. Bu nedenle eksik ya da yanlış temsil bu grupların toplumsal kabullerini daha da güçleştirmektedir.

Yine toplumsal yapıda, yaşam şekli ve kùltürüyle, küreselleşmenin getirdiği yeni yaklaşımları reddeden veya ona mesafeli yaklaşan dinamikler de mevcuttur. Küreselle bütünleşmeyi reddeden bu yapı kendi içinde oluşturduğu yerel bir kùltüre sahiptir. Ancak bu kùltürün kendisini küresele kapatması süreç içinde onun baskın gücün himayesine girmesine neden olabilmektedir. Öte yandan bu grubun zamanla marjinalleşme ihtimali de bulunmaktadır.

Bunun yanında küreselleşme sürecinde olup kendi yerel dinamiklerini açığa çıkaramayan ya da geçmiş kùltür ve geleneklerini unutan ya da bilmeyen topluluklar da mevcuttur. Bu, yoğun ölçüde modernleşmenin getirdiği küreselleşmeyle yaşanan bir süreçtir. Ancak postmodern dönemle birlikte farklılıkların kendilerini ifade etmelerinin teşvik edilmesi bu grupların da kendilerini anlatmalarına imkân vermiştir. Hall (1997b, ss. 35-36), insanların bu kökenlere erişimini “kimliğin etnik kökenle inşası” olarak tanımlamaktadır. Ancak bu süreçte geçmiş her zaman yerinde bulunmaz, bu nedenle kimlik çoğunlukla anlatılarla ve hafıza yoluyla inşa edilir. Öte yandan küreselleşme sürecini yaşamakla birlikte yerel kimliğinin korunmasını isteyen, ancak bu süreçten (küreselleşme) kopmak istemeyen topluluklar da bulunmaktadır. Onlar için küreselleşme teknolojisiyle, metropolüyle, büyükşehir imkânlarıyla bir konfor alanı oluşturmaktadır (Hall, 1997b, ss. 37-40).

Sonuç olarak kùltür, toplumları ve insanları birbirinden ayıran, *özelleştirici* ve *yerelleştirici* bir güçtür (Kellner, 1998, ss. 27-28). Küreselleşmeyle birlikte birbirinden ayrı ve farklı olan bu kùltürler birleşerek melez bir kùltür oluşturmaktadırlar. Bu yönüyle küresel kùltür ayrı ayrı ve tek tek yerel-ulusal kùltürlerin yansıması ve onların birleşimiyle meydana gelmiştir (Kuhling ve Keohane, 2007, s. 102-103; Robertson, 1997, ss. 88-89). Geline süreçte küresel kùltür baskın ve hâkim bir kùltür olmakla birlikte içinde yerel kùltürün gücünü taşımaktadır. Özellikle küreselleşmeyle birlikte gelişen sermaye hareketlerinin yerelin dinamiklerine göre işlemesi bu süreci önemli ölçüde yönlendirmektedir. Postmodern dönemde yerel kùltürün temsilinin teşvik edilmesi de bu sürecin bir yansımasıdır.

Sonuç

Kùltür ve kimlik kavramları içerikleri bakımından oldukça geniş ve kapsamlı kavramlardır. Bu kavramlarla ilgili herhangi bir tartışmayı yürütmek her şeyden önce bu kavramların kendilerinin doğru bir şekilde tanımlanmasını gerektirir. Ancak bu kavramlar isimleriyle müsemma olup anlamları da kendileri gibi geniş ve derindir. Zira bu kavramlar, anlık gelişen kavramlar değil, uzun bir geçmişin ve derin bir birikimin ürünüdürler.

Kùltür ve kimlik kavramları birçok çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Toplumsal yaşama ilişkin her bir alan bu kavramlarla ilişkilidir, dahası bu kavramların içinde doğup gelişmiştir. Bu çalışmada da kùltür ve kimlik kavramları modernizm ve postmodernizm kavramları çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada iki büyük paradigmayı ifade eden modernizm ve postmodernizmin hem toplumsal yapıyı hem de onu oluşturan unsurlar

olarak kültür ve kimlik kavramlarını birbirine zıt açılardan ele aldıkları görülmüştür. Her iki dönemin de bu yapılara ilişkin yaklaşımlarının ve sundukları argümanların farklı olduğu görülmekle birlikte; toplumsal dönüşümü öncelikle bireyin özgürleştirilmesi suretiyle gerçekleştirmek istedikleri anlaşılmıştır. Bu yönüyle hem modernizmin hem de postmodernizmin ortaya çıkış motivasyonlarının aynı olduğu söylenebilir. Ancak her iki dönem arasındaki en büyük farkın ise kullanılan yöntemden kaynaklandığı değerlendirilmiştir. Bunda şüphesiz içinde bulunduğumuz küreselleşme süreçlerinin büyük bir etkisi vardır. Zira küreselleşmeyle birlikte gelişen bütün ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılar günümüz özelinde modernizmden öte postmodern süreçleri daha çok desteklemiştir. Bu, modernizmle kıyaslandığında henüz yeni denebilecek bir geçmişe sahip olan postmodernizmin farklılıkları destekleyen yaklaşımından dolayı, kendisinden yüzyıllar önce ortaya çıkmış olan modernizmden daha hızlı yayılmasının ve daha çok kitlelere ulaşarak daha çok kabul görmesinin bir sonucudur. Ancak böylesi bir değerlendirmede, postmodernizmin modernizm üzerine inşa edildiğini ve onun “nimetlerinden” yararlandığını da teslim etmek gerekmektedir.

Savunduğu ilkeler çerçevesinde oldukça geniş bir kabul gören postmodernizm, özellikle kültür ve kimliğin temsili konusunda çoğulculuğu vurgulayarak toplumun bütün kesimlerinin kendi değerleri ve gerçekliğiyle temsil edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Günümüz “modern” toplumunun evrildiği nokta da budur. Zira küreselleşme öncelikle modernitenin bir sonucudur ve küresel bir yapı içerisinde tekçi bir kültür ve kimlik anlayışının sürdürülemeyeceği de açıktır. Öyle ki küreselleşme, ancak kendisini var eden yerelleşmeyle birlikte bütün bir görüntü sergileyebilmektedir. İşte küreselleşme içinde gelişen bu yerellik ya da adem-i merkeziyetçilik, küyerelleşmeyi doğurmakta ve postmodernizmin savunduğu farklılıklarla birlikte, çoklu kültürel yapıların temsiline de imkan vermektedir.

Sonuç olarak kültür ve kimlik olguları genel çerçevede modernleşmeyle 20. yüzyılın bir sorunu olarak ortaya çıkmış olsa da, şurası açıktır ki her toplumun geçmişten, tarihinden getirdiği bir bellek vardır. Kolektif yapıyı oluşturan bu bellek toplumların gelecekteki kimliklerine de yansımakta ve yüzyıllar sonra dahi oluşan bu kimliklerde bir “öz” olarak bulunmaktadır. Günümüzde ise kültür ve kimlik tartışmaları daha çok modernizmin “tekçi”, postmodernizmin “çoklu” temsilleri üzerinden yürütülmektedir. Ancak her iki dönemin temsillerinde de sorunlar olabilmektedir. İşte geçmişten gelen kolektif bellek bu konuda her iki döneme de belli bir açılım sunarak hem bireyi hem de toplumu korumaktadır. Dolayısıyla görece hâkim olan bugününün doğrularının da kesin doğrular olduğu söylenemez. Bu da kültür ve kimliğe ilişkin değerlendirmelerin geçici ve değişken olduğunu göstermektedir. Yine zamana ve mekana göre değişen ve yeni algılarla yorumlanan kimlik stabil değil dinamik bir süreci ifade etmektedir. Ancak gerek modernizm gerekse postmodernizmle sunulan kültür ve kimlik örüntülerinin öncelikle sosyal bir varlık olan insanın “doğasına” uygunluğu açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira toplum ve birey birbirinin bütünleyicisidir.

Kaynakça

- Akça, G. (2005). Modernden postmoderne kùltür ve kimlik. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 1-24.
- Antonio, R. J. ve Kellner, D. (1994). Postmodern social theory: Contributions and limitations. D. Dickens ve A. Fontana (Edt.), *Postmodernism and social inquiry* içinde (ss. 127-152). Guilford Press.
- Aydoğdu, H. (2004). Modern kimlikte öznenin ölümü. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 115-147.
- Bakunin, M. (2022). *Anarşizm* (3. b.). (M. Bilgiç, Çev.). Dorlion Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Kimlik*. (L. Ünsaldı Edt., M. Hazır, Çev.). Heretik.
- Bauman, Z. (2018). *Küreselleşme – Toplumsalın sonuçları* (8. b.). (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2021). *Sosyoloji ne işe yarar* (A. E. Pilgir, Çev.). Ayrıntı.
- Baudrillard, J. (2012a). *Kusursuz cinayet* (3. b.). (N. Sevil, Çev.). Ayrıntı.
- Baudrillard, J. (2012b). *Neden her şey hâlâ yok olup gitmedi*. (O. Adanır, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2021). *Sessiz yağınların gölgesinde toplumsalın sonu* (9. b.). (O. Adanır, Çev.). Doğubatı.
- Beck, U. (1998). Politics of risk society. D. Pepper, F. Webster ve G. Reville (Edt), *Environmentalism. Critical Concepts*, Volume: 4, içinde (ss. 256-266). Roudledge.
- Bell, D. (1972). The cultural contradictions of capitalism. *Journal of Aesthetic Education*, 6(1/2), 11-38.
- Berlin, J. A. (1992). Poststructuralism, cultural studies, and the composition classroom: Postmodern theory in practice. *Rhetoric Review*, 11(1), 16-33.
- Berry, P. (2004). Postmodernism and post-religion. *The Cambridge companion to postmodernism*, 168-181.
- Bookchin, M. (2018). *İnsanlığı yeniden büyülemek*. (G. Demir ve D. A. Öztogay, Çev.). Sümer Yayıncılık.
- Bölükbaşı, A. (2012). Yeni çağın yeni dinî formları karşısında islâmıcılık. *Bilgi*, (24), 35-55.
- Bölükbaşı, A. (2016). Postmodern tanrı misafiri: popüler “tasavvuf”çuluk”. *Moment Dergi: Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 150-170.
- Castells, M. (2006). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kùltür – Kimliğin gücü* (ikinci cilt). (E. Kılıç, Çev.). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chute, H. (2011). The popularity of postmodernism. *Twentieth Century Literature*, 57(3/4), 354-363.
- Connor, S. (1997). *Postmodernist culture: An introduction to theories of the contemporary* (2. b.). Wiley-Backwell.

- Cooley, C. H. (1983). *Human nature and the social order*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203789513>
- Corcuff, P. (2016). *Bireyciliğin meselesi*. (A..U. Kılıç, Çev.). Heretik.
- Dalbay, R. S. (2018). Kimlik ve toplumsal kimlik kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 161-176.
- Delannoi, G. (1998). Milliyetçilik ve ideolojik kataliz. J. Leca (Edt.), *Uluslar ve milliyetçilikler* (S. Dilmen, Çev.), içinde (ss. 31-38). Metis.
- Durdu, Z. (2021). Kimliğin dönüşümü ve kültürel küreselleşme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(7), 345-365.
- Feyerabend, P. (2015). *Bilimin tiranlığı* (2. b.). (B. Yıldırım, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Foucault, M. (1987). *Söylemin düzeni* (T. Ilgaz, Çev.). Hil Yayın.
- Gellner, E. (1992). *Postmodernism, reason and religion*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203410431>
- Giddens, A. (1981). Modernism and postmodernism. *New German Critique*, 22, 15–18.
<https://doi.org/10.2307/487860>
- Giddens, A. (2016). *Modernliğin sonuçları* (7. b.). (E.Kuşdil, Çev.). Ayrıntı.
- Goffman, E. (2006). The presentation of self. *Life as Theater: A Dramaturgical Sourcebook*.
- Görmez, K. (2005). Küreselleşme ve yerelleşme. K. Görmez (Edt.), *Küreselleşme ve Yerelleşme* içinde (ss. 1-19). Odak Yayınevi.
- Griffin, D. R. (1989). *God and religion in the postmodern world: Essays in postmodern theology*. Suny Press.
- Habermas, J. (2010). The concept of human dignity and the realistic utopia of human rights. *Metaphilosophy*, 41(4), 464–480.
- Habermas J. (2022). Modernity: An unfinished project. C. Calhoun, J. Gerteis, J. Moody, S. Pfaff ve I. Virk (Edt.), *Contemporary sociological Theory* (4.b.) içinde (ss. 395-401). Wiley Blackwell.
- Habermas, J. ve Ben-Habib, S. (1981). Modernity versus postmodernity. *New German Critique*, 22, 3–14.
- Habermas, J. ve Levin, T. Y. (1982). The entwinement of myth and enlightenment: Re-reading dialectic of enlightenment. *New German Critique*, 26, 13–30.
- Hall, S. (1997a). Old and new identities, old and new ethnicities. A. D. King (Edt.), *Culture, globalization, and the world-system: Contemporary conditions for the representation of identity* içinde (ss. 41-68). University of Minnesota Press.
- Hall, S. (1997b). The local and the global: Globalization and ethnicity. A. D. King (Edt.), *Culture, globalization, and the world-system: Contemporary conditions for the representation of identity* içinde (ss. 19–40). University of Minnesota Press.

- Hall, S. (2006). The meaning of new times. D. Morley ve K. H. Chen (Edt.), *Critical dialogues in cultural studies* içinde (ss. 222-237). Routledge.
- Harvey, D. (2019). *Postmodernliğin durumu* (8. b.). (S. Savran, Çev.). Metis.
- Hassan, I. (1971). Postmodernism. *New Literary History*, 3(1), 5–30.
- Heidegger, M. (1964). *Logic - The question of truth*. Indiana University Press.
- Held, D. ve McGrew, A. (2014). Büyük küreselleşme tartışması. D. Held ve A. McGrew (Edt.), *Küresel dönüşümler büyük küreselleşme tartışması* (2.b.), içinde (ss.7-70), (A. S. Mercan ve E. Sarıot, Çev.). Phoenix.
- Heywood, A. (2018). *Siyaset teorisine giriş* (9. b.). (H. M. Köse, Çev.). Küre Yayınları.
- Horkheimer, M. (2016). *Akıl tutulması* (5.b.). (O. Koçak, Çev.). Metis.
- Illich, I. (2018). *Şenlikli toplum* (5. b.). (A. Kot, Çev.). Ayrıntı.
- Jameson, F. (1985). Posmodernismo y sociedad de consumo. J. Habermas, J. Baudrillard, E. Said, F. Jameson y otros (Edt.), *La posmodernidad* (7.b.), içinde (ss. 165-186). K airós.
- Jenks, C. (2007). *Altkùltür toplumsalın parçalanışı*. (N. Demirkol, Çev.). Ayrıntı.
- Julien, I. ve Mercer, K. (2006). De margin and de centre. D. Morley ve K.H. Chen (Edt.), *Critical dialogues in cultural studies* içinde (ss. 452-468). Routledge.
- Kaldor, M. (2014). Küresel sivil toplum. D. Held ve A. McGrew (Edt.), *Küresel dönüşümler büyük küreselleşme tartışması* (2.b.), içinde (662-666), (M. C. Çelebi, Çev.). Phoenix.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden postmodernizme kimliğin yapısal dönüşümü. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 5(17), 2886-2899.
- Kaul, V. (2012). Globalisation and crisis of cultural identity. *Journal of Research in International Business and Management*, 2(13), 341-349.
- Kellner, D. (1998). Globalization and the postmodern turn. *Globalization and Europe*, 23-42.
- Kuhling, C. ve Keohane, K. (2007). Consumption: Guinness, Ballygowan and Riverdance: the globalisation of Irish identity. *Cosmopolitan Ireland: Globalisation And Quality of Life* içinde (ss. 76–104). Pluto Press.
- McRobbie, A. ve McRobbie, A. (2003). *Postmodernism and popular culture*. Routledge.
- Moghaddam, A. A. ve Rahman, A. (2012). Three of concepts: Modernism, postmodernism and globalization. *Elixir Social Sciences*, 43, 6643-6649.
- Morris, B. (2019). *Ekolojik insancılığın öncüleri*. (B. Esen, Çev.). Sümer Yayıncılık.
- Möngü, B. (2013). Postmodernizm ve postmodern kimlik anlayışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 27-36.
- Ongur, H. Ö. (2011). *Tüketim toplumu, nevrotik kùltür ve dövüş kulübü*. Ayrıntı Yayınları.
- Oran, B. (2009). *Küreselleşme ve azınlıklar* (5. b.). İmaj.
- Poggi, G. (2019). *Modern devletin gelişimi* (9. b.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Putri, P. I., Nasruddin, E., ve Wahab, J. A. (2017). Defining the concept of national identity in postmodern society. *3rd international conference on transformation in communications*, (ss. 175-180). Atlantis Press.
- Randal, W. L. (2014). *Bizi "biz" yapan hikâyeler* (2. b.). (Ş. S. Kaya, Çev.). Ayrıntı.
- Ritzer, G. (2003). The globalization of nothing. *SAIS review*, 23(2), 189-200.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2021). *Modern sociological theory*. Sage publications.
- Robertson, R. (1997). Social theory, cultural relativity and the problem of globality. A .D. King (Edt.), *Culture, globalization, and the world-system: Contemporary conditions for the representation of identity* içinde (ss. 69-90). University of Minnesota Press.
- Roszak, T. (2017). *Bir karşıt kültür yaratmak teknokratik toplum ve gençliğin muhalefeti üzerine düşünceler*. (B. Karayalçın, Çev.). SUB Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1998). *Siyaset, demokrasi ve kimlik*. Asa Kitabevi.
- Steinbeck, J. (2021). *Bitmeyen kavga*. (R. Güran, Çev.). İletişim.
- Şallı, S. (2005). Küreselleşme ve fundamentalizm. K. Görmez (Edt.), *Küreselleşme ve Yerelleşme* içinde (ss. 91-105). Odak Yayınevi.
- Tekin, M. (2015). Postmodernizmin "din" sorunu. *Milel ve Nihal*, 12(2), 7-24.
- Tong, L. (2017). Modernity and postmodernity: The characteristics of postmodern cultural media. *Frontiers of Philosophy in China*, 12(2), 265–277.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin eleştirisi* (4.b.). (H. Tufan, Çev.). Yapı Kredi.
- Turner, B. S. (2003). *Oryantalizm, postmodernizm ve globalizm* (2. b.). (İ Kaplıkaya, Çev.). Anka Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2024). Kimlik, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:14.04.2024).
- Wallerstein, İ. (1984). Geçiş olarak bunalım. I. Wallerstein, A. Frank, G. Arrighi, ve S. Amin (Edt.), *Genel Bunalımın Dinamikleri* içinde (ss. 15-64), (F. Akar, Çev.). Belge Yayınları.
- Wark, M. (2011). *Kaldırım taşlarının altında kumsal var*. (A. Çiltepe, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Williams, F. (2002). Postmodernism, feminism and the question of difference. *Social theory, social change and social work* içinde (ss. 61-76). Routledge.
- Yıldırım, S. (2023). *Küreselleşme ve ulus-devlet ilişkisinin Türk kamu yönetimi üzerindeki etkisi*. Adalet Yayınevi.

Geliş Tarihi : 10.06.2024
Kabul Tarihi : 20.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1498769>

Yıldızeli, F. B. (2024). İkinci Dünya Savaşı döneminde İngiliz sivil cephede propaganda çalışmaları: Kâğıt toplama kampanyası. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 525-541. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1498769>

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE İNGİLİZ SİVİL CEPHEDE PROPAGANDA ÇALIŞMALARI: KÂĞIT TOPLAMA KAMPANYASI

Fahriye Begüm YILDIZELİ¹

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı tecrübesi tüm taraf devletlere askeri, ekonomik ve toplumsal gücün dengeli ve stratejik kullanımının önemini göstermiştir. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin de getirdiği olumsuz etkilerle İngiltere, savaş ekonomisinde sosyal politikalar uygulama yoluna gitmiştir. 1939 sonbaharında Almanya'ya savaş ilanı ile birlikte sivil cephede eşzamanlı bir mücadele başlamıştır. İngiliz Hükümeti'nin propaganda faaliyetleri kapsamında her türlü desteğin savaş çabası için kullanılması gerekliliği, cephe gerisinde İngiliz toplumu içinde topyekûn bir psikolojik savaşa dönüşmüştür. Nazi tehlikesine karşı toplumun moral ve motivasyon düzeyinin yüksek tutulması hedeflenmiş, kitleler afiş, bildiri, poster ve filmlerle bilinçlendirilmiştir. Ev kadınları başta olmak üzere çocuklar ve yaşlılar gibi savaşa katılmayan cephe gerisindeki tüm vatandaşlar kâğıt, plastik ve endüstriyel materyallerin geri dönüşümün sağlanması, yeniden kullanılması, enerji tasarrufunun sağlanması, yardım kampanyalarının düzenlenmesi ve gıda ürünlerinin yetiştirilmesi gibi günlük mücadelelerle seferber edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı "Halk Savaşı" olarak da bilinmektedir. Bu tabir, sivil cephedeki mücadelelerle özdeşleştirilirken İngiliz Hükümeti'nin toplumsal dayanışmaya verdiği stratejik öneme de işaret etmektedir. Öte yandan dönemin en önde gelen kampanyalarından Kâğıt Toplama, ekonomik koşullar ağırlaştıkça zorunlu hale getirilmiş, halk atık toplamaya ve çöp ayrıştırmaya da teşvik edilmiştir. Bu çalışma, İngilizlerin sivil cephedeki propaganda çalışmalarına odaklanarak toplumun gönüllü seferberliğini amaçlayan faaliyetleri analiz edecektir. Aynı zamanda Kâğıt Toplama Kampanyası'na ilişkin günlük ve anketler üzerinden İngiltere'deki sosyal sınıfların savaş ve kampanyalara dair görüşleri de değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kâğıt Toplama Kampanyası, İkinci Dünya Savaşı savaş çabaları, İngiliz Sivil Cephesi, İngiliz Hükümeti propaganda faaliyetleri, Halk Savaşı

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, begum.yildizeli@bilecik.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6312-8405>

Date Received : 10.06.2024

Date Accepted : 09.10.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1498769>

Yıldızeli, F. B. (2024). Propaganda on the British home front during The Second World War: Paper salvage campaign. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 525-541. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1498769>

PROPAGANDA ON THE BRITISH HOME FRONT DURING THE SECOND WORLD WAR: PAPER SALVAGE CAMPAIGN

Fahriye Begüm YILDIZELİ²

ABSTRACT

The experience of the First World War has shown all the states that are parties to the importance of the balanced and strategic use of military, economic and social power. Britain, which was affected by the 1929 World Economic Crisis, tried to implement social policies in the war economy. With the declaration of war on Germany in the autumn of 1939, a simultaneous struggle began on the civil home front. The necessity of using all kinds of support for the war effort within the scope of the British Government's propaganda activities has turned into an all-out psychological war within the British society behind the front. It was aimed to keep the morale and motivation level of the society high against the Nazi threat, and the masses were made aware with posters, leaflets, posters and films. All citizens behind the front lines who did not participate in the war, especially housewives, children and the elderly, were mobilized with daily struggles such as recycling and reusing paper, plastic and industrial materials, saving energy, organizing aid campaigns and growing food products. The Second World War is also known as the "People's War." While this phrase is identified with the struggles on the civilian front, it also points to the strategic importance that the British Government attaches to social solidarity. On the other hand, Paper Salvage, one of the most prominent campaigns of the period, became mandatory as economic conditions worsened, and the public was encouraged to collect waste and separate garbage. This study will analyse the activities aimed at the voluntary mobilization of society by focusing on the British propaganda work at the civilian front. It will also evaluate the views of social classes in England on the war and campaigns through diaries and surveys related to the Paper Salvage Campaign.

Keywords: Paper Salvage Campaign, WWII War Efforts, British Home Front, British Government propaganda activities, People's War

² Assist. Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, begum.yildizeli@bilecik.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6312-8405>

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, propaganda tarihinde olduğu kadar devletlerin meşrulaştırma stratejileri ve iktidar hegemonya ilişkisindeki algı yönetiminin oluşturulmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Buna rağmen modern kitle propagandasının siyasal bir güç olarak ortaya çıkışı 19. yüzyılda endüstriyel devlette bulunan unsurların birleşimiyle varlık göstermiştir. Sanayi devriminin derin etkilerini üzerinde taşıyan İngiliz İmparatorluğu'nun yaşadığı geniş çaplı kültürel, politik, bilimsel ve teknolojik dönüşümler büyüyen bir devlet ve ekonomi ile karakterize edilen bir toplum yaratmıştır. Bu dönemde oy kullanma hakkının da genişlemesiyle hızla büyüyen işçi kitlelerinin oluşturduğu bir orta sınıf ortaya çıkmıştır. Söz konusu politik sosyalizasyon sürecinde bireylerin akli ve düşünsel kökleri de değişmeye başlamış ve işçilerin örgütlenişi burjuva egemenliği için bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Çoğu yaşadığı toplumdan yabancılaşmış bu kitlelerin kendi bünyesinde taşıdığı potansiyel devrimci güç siyasal iktidarları bu bireyleri zor kullanmadan yönlendirmede yeni arayışlara itmiştir. Bu nedenle, modern toplumlarda kitle iletişimi bilimsel bir olgu olarak sistematik bir biçimde incelenmeye başlanmıştır. 19. yüzyıl toplumbilimcilerinden Emile Durkheim, Gustav Le Bon, Ferdinand Toennis, Alexis de Tocqueville gibi bilim insanlarının analizleri, fikir sentezleri ve topluma dair referans noktaları savaş yıllarında propaganda kampanyalarında etkili olmuştur.

Göstergesel dilin bireyler üzerindeki etkisiyle kitle iletişim araçları etkin bir güç olarak kontrol edilmesi gerekliliği propagandanın temel motivasyon dayanaklarından biri olmuştur. Antik çağlardan günümüze kadar gelen sosyal ve siyasal hayatta etkili konuşma sanatının özünü oluşturan retorik kavramının pratiklerini inceleyen Aristoteles'in kuramına göre "ikna (persuasion) süreci inandırmadan (convince), inandırma ise gösteriden (demonstration) geçmektedir (Aristoteles, 1995, s.35). Birinci Dünya Savaşı ertesinde Walter Lippman'ın *Kamuoyu* adlı çalışmasında kitle iletişim araçlarının aracılığıyla kamuoyunun oluşturulması ve toplumda rızanın üretiminin meşruiyetinin sağlanması propaganda ile ilişkilendirmiştir (Lippman, 1998, s.248). İkinci Dünya Savaşı arifesinde yayımlanan *Dünya Savaşı'nda propaganda teknikleri* adlı eserinde Harold Lasswell ise hem niceliksel hem de nitel analizleri ile propagandanın geniş kitleler üzerindeki etkisini "kontrolde içeriğe ve içerikten hedef kitleye doğru akan etki akışı" şeklinde açıklamaya çalışmıştır (Laswell, 1938). Lasswell'in ikna ve propaganda alanında öncü isimlerinden Carl Havland'ın İkinci Dünya Savaşı sırasında Princeton Üniversitesi Psikolojik Savaş Laboratuvarı'nda başladığı araştırmaları Yale Üniversitesi'nde iletişim alanındaki yeni nesil araştırmacıları etkileyecek bir Hovland-Yale modeli halini almıştır. Söz konusu kuram ikna edici iletişimin medya aracılığıyla kitlelerin fikir ve davranışlarını manipüle edeceğini belirtirken, toplumun ön yargılarının oluşturduğu sorunların da yine aynı yöntemle çözülebileceğini öne sürmüştür (Holand, 1953). 30 Ekim 1938 tarihinde Columbia radyosunda ünlü aktör Orson Welles'in Herbert Wells'in 1898 yılına ait *Dünyaların Savaşı* isimli fantastik romanından bir kesit sunduğu programda: "Marslılar Amerika Birleşik Devletleri topraklarını istila ediyor" şeklinde anonsunun Amerikan halkını inandırma gücü kitleler üzerindeki etkisini kanıtlar niteliktedir (*The New York Times*, 31 Ekim 1938). Dönemin önde gelen kamuoyu araştırmacılarından Hadley Cantril ve ekibi, *Mars'tan İstila* adlı çalışmasında söz konusu yayını "yaklaşık altı milyon kişinin dinlediğini belirterek 1,7 milyon dinleyicinin yayının bir haber bülteni olduğuna inandığını ve bunlardan 1,2 milyonunun korktuğu" tahmininde

bulunmuştur (Hadley, 1940). Atomize toplumda sürü olarak değerlendirilen kitlelerin iletişim araçları kullanılarak kolaylıkla yönlendirilebileceğini savunan yaklaşımların temeli kabul edilen bu olay Laswell'in "Sihirli mermi" ve "hipodermik iğne" gibi ana akım iletişim çalışma modellerinin geliştirilerek siyasal kampanyalarda kullanılmasını hızlandırmıştır (Chafee ve Hocheimer,1985, s. 267-296; Yaylagül, 2008, s. 45).

İkinci Dünya Savaşı topyekûn savaş uygulamalarının en net görüldüğü ve insan gücü üzerinde devletlerin denetim ve örgütlenme gücünün arttığı bir dönem olmuştur. Devletin resmi politikalarının yanı sıra ünlü İngiliz tarihçi Alan J. Taylor'ın "ülkenin kurtarıcısı" olarak tanımladığı Winston Churchill gibi politikacılar da dünyadaki bu gelişmeleri yakından takip ederek propaganda ve retorik ile halkı ikna mücadelesine başlamıştır (Taylor, 1961, s. 4). İngiliz savaş dönemi hükümeti bu süreçte beşerî ve ekonomik kaynakların seferber edilmesinin önemini kavrayarak toplumun kılcak damarlarına nüfuz ettirilmesine çalışmıştır. Savaş harcamalarının artışı karşısında azalan tarım ve sanayi üretimi kaynak kıtlığına yol açmış, ülkeler de sonuç olarak ulusal ekonomik tedbir arayışına yönelmiştir. Sivil cephede verilen bu mücadeleler İngiliz Hükümeti tarafından kurumsallaşmış ve Aralık 1939'da İkmal Bakanlığı Milli Kurtarma Planı'nı uygulamaya koymuştur (Thorsheim, 2015, s. 44). Savaş araç gereçlerinin imalatında kullanılacak sıradan malzemelere duyulan gereksinim bu beklentileri daha da arttırmıştır. Bu sistemde erkeklerin askere gitmesiyle cephe gerisinde kalan ve sosyal yaşamda en önemli aktör konumuna gelen kadınların aktif katılımı hedeflenmiştir. Savaş için gerekli askeri ve ekonomik desteği almada propaganda ile psikolojik bir üstünlük hedeflenmiştir. Sivil cephede kitleleri harekete geçirmek için ise uygulanan sistemli propaganda faaliyetleri siyasal iletişimin en önemli araçlarına dönüşmüştür. Geri dönüşüm kampanyaları da propagandanın edilgen araçları olmaktan ziyade halkın evlerinde savaş mücadelesine katkıda bulunmasını sağlayacak etkin mekanizmalar halini almıştır.

İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki propaganda faaliyetleri ve psikolojik savaş stratejileri 1914 yılında kurulan Wellington House, bir diğer adıyla Propaganda Savaş Bürosu'nun kurulmasıyla birlikte kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır. Fakat seferberlik kavramı istenildiği ölçüde ön plana çıkarılamamıştır. Buna rağmen basılan posterler, afişler, karikatürler ve kartpostallar ile İngiliz kalemlerinin yazdığı kitapçık ve eserler İngiltere'nin propaganda deneyimlerinde önemli bir başlangıç noktası olmuştur. İki savaş arası dönemde ise 1934 yılında kurulan British Council ve British Broadcasting Corporation [BBC] gibi resmi kuruluşlar aracılığıyla gerek ulusal gerekse de sömürgeler arasında kültürel beyaz propagandaların yoğunlaştırıldığı görülmektedir. Taylor bu süreci "ulusal amaç ve hedeflerin desteklenmesi ve yaygınlaştırılması" olarak tanımlamakla birlikte "ekonomik ve politik çıkarları desteklemenin önemli bir yolu" olarak değerlendirmiştir (Taylor, 1981, s.125-6). Almanya, İtalya, Japonya ve Sovyetler Birliği gibi totaliter ülkelerde propagandanın yumuşak güç unsuru olarak kullanılması İngilizlerin faaliyetlerini de hızlandırmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen propagandanın İngiliz toplumu üzerindeki siyasi üstünlüğünü ve inandırıcılığını arttırması 1939 yılında savaşın başlamasıyla Enformasyon Bakanlığı (The Ministry of Information [MOI] kurulmasıyla daha da güçlenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı "Halk Savaşı" olarak da bilinen ekonomik ve siyasi tarih yazımının yanı sıra savaşa şahit olan vatandaşların görüşleri üzerinden toplumların üzerinde bıraktığı

etkileriyle de değerlendirilmelidir³ (Calder, 1969, s. 346). Propagandalar aracılığıyla savaşa katılmaya ikna edilmeye çalışılan sıradan insanların kampanyalara dair görüşleri ve tutumlarını keşfetmek toplumların içinde bulunduğu sosyolojik zeminin araştırılmasında da rehberlik etmektedir. Bireylerin günümüze kadar muhafaza edilen günlükleri bu anlamda öne çıkan bir kaynaktır. John Tosh'a göre, "Tarih yazarı veya tarihçiden farklı olarak günlük yazarları, tanık olduğu dış olaylarla olduğu kadar kendi öznel tepkileriyle de meşguldür" (Tosh & Lang, 2006, s. 75). Yine Geoffrey Cubitt "toplumların belleğinin fiziksel olarak bireylerin düşüncelerinde bedenleştiğini" ileri sürmektedir (Cubitt, 2007, s. 119).

Yurtseverlik anlayışı çerçevesinde uygulanan sosyo-ekonomik politiklardan en önemlisi geri dönüşüm kampanyaları olmuştur. Savaş zamanındaki tüm faaliyetlerde olduğu gibi Sivil Cephe'de gerçekleşen bu kampanyalar olağanüstü düzeyde çaba ve kararlılık gerektiriyordu. 1940 yılında kurulan Kadın Gönüllü Hizmetleri propagandalar aracılığıyla toplumda bu istikrarı sağlamış ve ülke çapında eşzamanlı gerçekleşen bu kampanyalara dikkat çekmiştir. Bu çalışma, geri dönüşüm malzemelerinin en önemlilerden biri olan kâğıdın toplama kampanyalarındaki yerini ve halkın buna yönelik tepkilerini değerlendirecektir. Savaşın İngiltere'de en yoğun hissedildiği 1942 yılına özellikle odaklanan bu çalışmada günlükler, anketler, dosya raporları, posterler ve Sussex Üniversitesi Mass Observation Archive [MOA], (Kitle Gözlem Arşivi) koleksiyonları analiz edilerek halkın gözünden kampanyanın performansına ilişkin olası cevaplar bulunmaya çalışılmıştır.

Dünya Savaşlarında İngiliz Savaş Propagandaları ve Sivil Cephinin Özellikleri

Dünya Savaşları dönemlerinde öne çıkan propaganda faaliyetleri cephe gerisinde savaş giderlerine katkıda bulunma ve vatanseverlik duygularını canlı tutma amacındayken düşman tasvirleri kullanılarak manevi bir mücadele halini almıştır. Toplumda ikna gücünün önemini anlayan İngiliz politikacılar başta koloniler olmak üzere imparatorluğun genelinde propaganda stratejileri belirleyerek kamuoyunun desteği sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı ilk yıllarda Britanya'da sürdürülen iletişim faaliyetleri daha çok erkeklerin askere çağrılması ekseninde birleşse de ilerleyen süreçte savaş otoritelerinin yerel düzeyde daha fazla organize olmaya çalıştıkları gözlenmiştir. Messinger ve Sanders gibi Birinci Dünya Savaşı'nda propagandanın hayati değerini altını çizerken, Charles Masterman'ın yönettiği Wellington House'un Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bir "propaganda silahı" olarak kullanıldığını öne sürmüştür (Messinger, 1992; Sanders&Taylor, 1982, s. 38-42). Yalnızca ülke genelindeki propagandayı yönetmek için değil, aynı zamanda savaşa tarafsız yaklaşan vatandaşlara ve dominyonların imparatorluğa desteğini sağlamaya odaklanılmıştır. Masterman'ın "doğru bilgiye ve ölçülü argümana dayalı" propaganda yürütme kararlılığı, resmi propagandanın daha geniş çapta yürütülmesini etkilemiştir (Sanders ve Taylor, 1982, s. 38-42). Propaganda mesajları niteliğine ve önemine göre üç farklı alanda değerlendirilmiştir. Haberler doğrudan dezenformasyon veya yalan olarak değerlendirilebilecek az sayıdaki siyah kategori, açıkça belirtilen bir kaynaktan gelen, gerçeğe dayalı veya itiraz niteliğindeki "beyaz" mesajlar iken geri kalan mesajların çoğu "gri" olarak kategorize edilmiştir (Sanders&Taylor, 1982, ss. 38-42). Birinci Dünya Savaşı propagandaları yeni medya teknikleri ile birlikte siyasi parti ve belediye personelleri, gönüllüler, gazete,

³ "People's War" (Halk Savaşı) terimi Angus Calder tarafından literatüre kazandırılmıştır.

basın ve yerel ileri gelenlerin işbirliğine dayanmaktaydı. Alfred Harmsforth gibi medya baronları *the Daily Mail* ve *the Daily Mirror* gibi yüksek tirajlı gazetelerle propagandaların önde gelen yönlendiricilerinden olmuştur (Beaverbrook, 1928, s. 93).

Birinci Dünya Savaşı döneminde politik karikatürler, filmler, posterler halka motivasyon sağlayan ve askere moral veren kamu propaganda araçlarıdır. Savaşın yoğunlaştığı yıllarda ilk dikkat çeken film, belgesel nitelikli 1915 yapımı siyah beyaz ve sessiz olarak yayımlanan “Britanya hazır” (Britain prepared) adlı eserdir. Askeri görüntüler İngilizlerin savaş niteliklerini sembolize ederken, bu gücün vatansız duygularla karşılanması beklenmekteydi. 1916 yapımı “Somme savaşı” (the battle of the Somme)’un da savaşın en kanlı ve dramatik anların geçtiği Somme muharebelerini konu olarak ulusal kolektif bir hafıza yaratmaya çalıştığı görülmektedir. Dönemin medya ve teknoloji koşulları değerlendirildiğinde filmlerin posterler kadar etkili olmadığı ileri sürülebilir. İngiliz savaş bakanı Lord Kitchener’in keskin bir bakışla izleyiciye doğrultulmuş işaret parmağıyla “Ülkenin Sana İhtiyacı Var” (Your country needs you) çağrılı mesajı kitleleri etkilemeyi başarmıştır.

Şekil 1. İngiliz Emperyal Savaş Müzesi koleksiyonu, 5 Ağustos 1941.

Posterin tasarımından 100 yıl sonra bile akılda kalıcı olması ve reklamlarda düzenli olarak kullanılması, dünyadaki diğer ülkelerin de askere alma kampanyalarına ilham kaynağı olduğu ileri sürülmektedir (Kitchener: The most famous pointing finger: <https://www.bbc.co.uk/news/magazine-28642846>. 1914 ile 1918 yılları arasında Britanya’da 5,7 milyon resmi poster basılmışken, bu özel görselin yalnızca 10.000 kopyası üretilmiştir. (Kitchener: The most famous pointing finger, <https://www.bbc.co.uk/news/magazine-28642846>).

İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte İngiliz İmparatorluğu endüstriyel ve askeri dönüşümünü tamamlamış müttefik devletleri arasında önemli bir güç konumundaydı. Bu refah seviyesi toplumun kültürel kodlarına da yansımıştır. Savaş öncesinde doğru yöntemlerle halk bilinçlendirilmiş ve sivil cepheyi oluşturan toplumun temel dayanakları kurulmuştur. Bu başarının büyük bir kısmını Hancock ve Gowing Aralık 1941'den sonra zorunlu askerlik yoluyla kadınların işçi, asker ve ev kadını olarak sistematik seferberliğine bağlamaktadır (Hancock&Gowing, 1949). Entegrasyon propagandası olarak da medyanın savaşı “Halk Savaşı” yani “People’s War” olarak toplumun her kesimine tanıtması savaşa kamuoyu desteğini de beraberinde getirmiştir. Angus Calder’in bu slogandaki kapsamlı eseri de savaş süresince sivil cephedeki günlük yaşamın tuhaflıklarını ve sıradanlıklarının yanında hava saldırısı muhafızları, polis gibi ulusal güvenlik görevlileri, fabrika işçileri, çiftçiler, ev kadınları, çocuklar, emekliler ve tarafsızların savaştaki rollerini samimi bir dille topluma aktarmıştır (Calder, 1969). Her vatandaşın savaşa katkısını bir bütünleşme politikasına dönüştüren İngiliz hükümeti gönüllülük esasının yanında milli duyguları da toplumun benimsemesini sağlamıştır. Entegrasyon propagandasının bir diğer önemli unsuru da “toplumun çoğu üyesi tarafından kabul edilen ideallere ve önyargılara dayanmasıdır” (Silverstein, 1987, s. 50). Örneğin Kraliyet ailesi, toplum üzerindeki manevi gücünün bilinciyle sivil cephe önemli bir aktör olmuştur. Blitz sırasında kral 6. George’un Londra’dan ayrılmayı reddetmesi ve aile bireylerinin ülkenin çeşitli bölgelerindeki askerleri, yaralıları ve mühimmat fabrikalarındaki işçileri ziyaret etmeleri medyaya sıklıkla yansımıştır (Havighurst, 1985, s. 307). Ülke genelinde kanunlarla tüm düzeylerde eğitim seferberliği sağlanırken, kiliseler gerek savaştan korkanlara manevi bir güç gerekse de toplanma kurumları olarak savaş çabalarını desteklemiştir. Ailelerin birlikteliği ve dayanışması da toplumsal bilinç için önem teşkil etmekteydi. Propagandalar, bu nedenle savaş seferberliğinde kadınların rolüne özellikle odaklanmaktaydı. Kadınlar, “erkeklerin egemen olduğu işgücüne ve mühimmat endüstrilerine girmeye başladığında toplumdaki kadınlara ayrımcı bakış açıları da azalmaya başlamış ve dayanışma ruhu daha da güçlenmiştir” (Gazeley, 2008, s. 651-671).

Birinci Dünya Savaşı’nda propaganda faaliyetlerinde geleneksel metotlar kullanıldığı için geri dönüşüm kampanyalarına ağırlık verilmemiştir. İkinci Dünya Savaşı’nda ise artan teknolojik gelişmelerle birlikte daha kapsamlı projelerin uygulandığı görülmektedir. İngiliz sinemasının tamamıyla Enformasyon Bakanlığı’na bağlı olarak üretimler yaptığı bu dönemde savaş hikâyeleri zaman zaman haber filmi niteliğinde kısa görsellerle kitlelerle buluşmuştur. Bu dönemde propagandalarda öne çıkan algı yönetimi hedeflerinde, genellikle Nazi Almanya’sı üzerinden bir düşman karşıtlığı oluşturmak ve halkın dayanışma duygusunu körüklemek öne çıkmıştır. Enformasyon Bakanlığı Film Bölümü başkanı Kenneth Clark, 1940 yılında verdiği bir demeçte “halkın Alman vahşetine ikna edilmesi” ve “mümkün olan her yerde işgal altındaki ülkelerde işlenen kötülüğün vurgulanması” gerektiğini belirtmiştir (Aldgate ve Richards, 1994, s. 133). “An airman’s letter to his mother” (Bir havacının annesine mektubu”, 1941), “The battle of London” (Londra Muharebesi, 1941), “Miss Grant goes to the door” (Bayan Grant kapıya gidiyor, 1940) gibi kısa süreli belgesellerin yanında “For freedom” (Elvey, M.&Knight C., Özgürlük için, 1940) ve “Went the day well?” (Cavalcanti, A., Günü iyi geçirdiniz mi?, 1942) gibi yüksek bütçeli filmler işgal korkusunu ve ülkenin nasıl savunulacağı ile ilgili topluma cesaretlendirici imalar içermektedir. Elden ele

dolaşan “Keep calm and carry on” (Sakin kalın ve devam edin) yazılı broşürlerin ya da Hitler’i küçümseyen ve hicivli bir gözle eleştiren posterlerin de halkın direncini arttırmaya yönelik mesajlar içerdiği görülmektedir.

Kâğıt Toplama Kampanyası ve Genel Özellikleri

Birinci Dünya Savaşı tecrübesi taraf devletlere halkın savaşa katılımını sağlamak için algı yönetiminin önemini kanıtlamıştır. Öte yandan, tüm psikolojik unsurlarla kamuoyunda iletişim ve propaganda uygulamalarının etkin bir savaş tekniği ve meşrulaştırma stratejisi olarak kullanılabilceği anlaşılmıştır. İngiliz Hükümeti’nin Almanya’ya savaş ilanının ertesinde, 3 Eylül 1939’da Enformasyon Bakanlığı dönemin şartlarına uyarlayarak “ulusal davayı yurt içi ve yurt dışında kamuoyuna sunmak” için çalışmalara başlamıştır (McLaine, 1979, s. 12). Bu politikalarla birlikte hem kültürel ve milli değerlerle hem de kaynakların koordinasyonu ile seferberlik yaratılarak sivil cephede halkın moralinin yüksek tutulmasına öncelik verilmiştir. Tüm bu nedenlerle, savaş süresince uygulanan ve sonraki dönemde de devam edilen geri dönüşüm kampanyaları yasal ve zorunlu bir uygulamalar halini almıştır.

Savaş koşulları ağırlaştıkça kampanyaya katılım daha da önemsenmiştir. Poster ve radyo yayını gibi propaganda unsurlarının yanı sıra yerel otoritelerde “malzemelerin toplanmasını teşvik edilerek toplumun sürdürülmesine yardımcı olmak için Kurtarma Komiserleri” de kullanılmaya başlanmıştır (Cubitt, 2007, s. 7). Kampanya sivil cephede sorumluluğa en çok sahip olan ev kadınlarını hedef kitle olarak belirlemiştir. Temiz ve kullanılamaz kâğıtları toplama amacıyla ayırmak her vatansever İngiliz kadınının üstleneceği bir görev olarak sunulmuştur. Kâğıt her dönem geniş kullanım alanlarına sahip uzun ömürlü bir materyal olmuştur. Halkın gazete ve broşürler aracılığıyla bilgilendirilmesi ile moralinin yükseltilmesinde öncelikli bir iletişim aracıdır. Mühimmat ve patlayıcı yapımı gibi askeri kaynaklı ya da tedavi süreçlerinde tıbbi amaçlar için kullanılırken İngiliz toplumunun en çok tükettiği yiyecekler olan balık ve patates kızartmasının paketlenmesinde kullanılan kâğıtların dahi yeniden kullanılmasını zaruri hale getirmiştir. Kurtarma Kampanyası’nın ana hedeflerinden biri, ülkeye gönderilen kâğıt miktarının azaltılarak 1941’den itibaren kesintisiz saldırı altında olan tüccar denizcilerin hayatlarını kurtarmaktır. Kâğıt, ağır selüloz rulolar halinde nakledilerek fabrikalara gönderilip sodalı su ile yeniden oluşturularak kimyasal işlemler sonucunda toplumun yeniden kullanımına sunulmuştur. Winston Churchill’in “hayati ve canlı bir enerji” olarak tanımladığı yakın arkadaşı Max Aitken, bilinen unvanıyla Lord Beaverbrook, savaş malzemeleri üretimi için ulusal kaynakları seferber eden dönemin ünlü gazetecilerindendir (Churchill, 1949, s. 12-13). 29 Haziran 1941’de resmi olarak ülke genelinde tüm propagandayı yönetme görevini üstlenmesinin yanı sıra kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olarak Atık Kâğıt Geri Kazanımı Derneği’ni kurarak kâğıt üreticileri ve Alfred Harmsforth gibi gazete patronlarını dahil ederek kampanyayı daha kapsamlı organize etmiştir (Irving, 2016, s. 24-25).

Geleneksel propaganda araçlarından afiş, broşür ve gazeteler bu dönemde İngiliz halkını kâğıt tasarrufuna teşvik etme işlevi için kullanılmıştır. Dönemin öne çıkan afişlerinin referans nesnelere bakıldığında görsellerin sade bir anlatımla toplumun, özellikle ev kadınlarının, kullanılmış kâğıt materyalleri toplamaya çağrıldığı görülmektedir. Toplumsal farkındalığın yaratılmaya çalışıldığı ilk afişte “lekelenme ya da kırışma olmasına rağmen iyi durumda olan”

kâğıt materyallerinin yerel belediye görevlilerine temsil edilmesi istenmiştir. “Up Housewives and at “Em” (Ev kadınları yükselin ve birleşin) başlıklı bir diğer afiş Ağustos 1940’ta Yates Wilson tarafından çizilmiştir. Toplama kampanyasına katılan farklı jenerasyonlardan üç ev kadınının ellerinde metal ve gazete gibi geri dönüşüm malzemeleriyle askeri bir kararlılıkla yürüdükleri görülmektedir. Hatta ailenin evcil hayvanı bile kemik taşıyarak bu seferberliğe katkıda bulunuyor mesajı verilmiştir. Denizcilerin kurtarılması ihtiyacını hatırlatan bir diğer afiş de Atlantik Savaşı’nın yaşandığı 1942 yılına aittir. “Salvage Saves Shipping” (Geri dönüşüm nakliyeden tasarruf sağlar) başlıklı bu çizim “Up Housewives and at “Em” (Ev kadınları yükselin ve birleşin)’ in aksine, çok daha gerçekçi görünmekte ve toplumda tehlike duygusunu uyandırmaya çalışmaktadır. Alman bir savaş gemisinin saldırılarına karşılık vermeye çalışan yanan bir ticari donanma gemisini tasvir edilirken İngiliz Hükümeti’nin propaganda mesajlarını sertleştirdiği açıktır.

a.

b.

c.

Şekil 2.

a. “Urgently Wanted” (Acilen Aranıyor), Artist bilinmiyor, 1940’lar,

b. “Up Housewives and at “Em” (Ev kadınları yükselin ve birleşin), “The art of war, propaganda: production: salvage, National Archives website, Catalogue Ref: INF: 3/219”,

c. “Salvage Saves Shipping” (Geri Dönüşüm Nakliyeden Tasarruf Sağlar)

İngiltere’de İkinci Dünya Savaşı dönemine ait çalışmalara büyük katkılar sunan zengin arşiv kaynakları bulunmaktadır. Bunlardan biri de Sussex Üniversitesi’nin çatısı altında bulunan Kitle Gözlem Arşivi [MOA]’dır. Savaştan önce 1937 yılında kurulmasına rağmen 1950 yılına kadar İngiliz vatandaşlarının materyal ile düşünceleri toplamayı başarmış ve 1981 yılında bir proje olarak sosyolog ve kültür tarihçilerinin kullanımına açılmıştır.⁴ Arşivin koleksiyonlarını dönemin fotoğrafları, okuyucuların ulusal gazetelere yazdığı mektuplar ve özel günlükler gibi vatandaşlar tarafından bağışlanan kişisel belgeler oluşturmaktadır. Savaşın izlenimlerine yer vermelerinin yanı sıra Kâğıt Toplama Kampanyası posterlerinin etkisi arşiv koleksiyonundaki günlük yazarlarının anılarından değerlendirilebilmektedir. Bu posterlerin

⁴ Sussex Üniversitesi Kitle Gözlem Arşivi sitesi hakkında detaylı bilgi için bk. https://www.sussex.ac.uk/library/speccoll/collection_introductions/massobs.html (Erişim Tarihi: 16.05.2024).

toplum üzerinde gereksiz bir işlevi olduğuna inananlar olsa da görsellerin mesajlarından açıkça etkilenenler de bulunmaktadır. Örneğin 5451 numaralı günlük yazarı, “Geri dönüşüm nakliyeden tasarruf sağlar” propaganda afişine referans vererek duygularını şu şekilde ifade etmiştir: “Bugün yaşlı arkadaşlarımı ziyaret ettim ve kâğıt yakmalarını engelledim. Tüccar denizcileri hatırlayın dedim” (5451 no’lu günlük yazarı, Kadın-44 yaşında, Mart 1942, [MOA]).

Kâğıt Toplama Kampanyası İngiliz Hükümeti tarafından cephe gerisinde mücadeleye bir katkı olarak sunulmuştur. Buna rağmen, toplumda halktan pozitif eleştirilerle kampanyanın veriminin artırılmasına yönelik önerilerin de bulunduğu görülmektedir. Bir kesim, afişlerin de kâğıt israfı olduğunu hatırlatarak propaganda faaliyetlerin azaltılması gerektiğini savunmaktadır. Bazıları da belediyelerin miting gibi daha fazla propaganda aracı kullanması gerektiğini önermektedir (5318 no’lu günlük yazarı, Kadın-55 yaşında, Mart 1942 ve 5418 no’lu günlük yazarı, Kadın-yaş belirtilmemiş, Aralık 1941, [MOA]). 1942 yılında tüm bu gelişmelere ek olarak İngiliz Parlamentosu’nun yeni kararlar aldığı ve savaş kampanyasına düzenlemeler getirdiği görülmektedir. Şubat ayında Tedarik Bakanlığı’nın gönüllü çağrısıyla Kurtarma Komiserleri görevlendirilmiş ve her mahallede bu bireylerin geri dönüşüm konusunda komşularına yardım etmesi hedeflenmiştir (Irving, 2016, s. 25).

Tüm bu gelişmelere karşılık İngiliz halkının uygulamalar karşısında zorlandığı ve kampanyanın iyileştirmesine yönelik önerilere devam ettiği görülmektedir. Örneğin, atıkların görevliler tarafından dikkatlice ayrıştırılmadığına dikkat çeken bir günlük yazarının kullanabilecek eşyaların geri kalan çöplerle birlikte atılmasından ve bazı toplamaların yeterince düzenli olmadığından şikâyetçi olduğu görülmektedir (Genel Koleksiyon No:43/3/C, [MOA]). Bir diğer kesim günlük yazarı ise mağazalarda ambalajlamanın daha az kullanılmasını, reklam alanları ile nakit satışlarda fatura kullanımının azaltılmasını ve bazı gazetelerin yayınının durdurulmasını önermektedir (Propaganda ve Moral başlıklı 1172 no’lu dosya, 24 Mart 1942, [MOA]). Tüm bu yorumlar, İngiliz halkının hükümetin Kurtarma Kampanyası’na katılımının yüksek olduğunu kanıtlamasının yanı sıra ulusal politikaların rasyonel olarak sürdürülebilirliğini sağlamıştır.

Ulusal Kâğıt Toplama Kampanyası’nın ulaşmaya çalıştığı öncelikli hedef kitle, ev kadınlarıdır. Bu kampanyaya katılımın kutsal bir kamu görevi olarak lanse edilmiştir. Bu minvalde, bir Kurtarma Komiseri anılarında “ev kadınlarının savaşta mermi taşıyan bir kız kadar değerli olduğunu ve onlara her zamankinden daha fazla ihtiyacın olduğunu” belirtmiştir (Kamu temizliği ve kurtarma başlıklı dosya, 28 Eylül 1942, C. Dawes “Hiçbir şeyi kaçırmayın. Dini bir görev olarak geri dönüşüm yapın). Zweiniger-Bargielowska da kadınların hükümet propagandasının pasif alıcılarından ziyade tam aksi yönde Kâğıt Kurtarma işinde aktif olarak yer almalarının önemini vurgulamıştır (Zweiniger-Bargielowska, 2002, s. 99). Savaş günlükleri, bu nedenle ev kadınlarının Kâğıt kurtarma çalışmalarına Kadın Enstitüsü ve Kadın Gönüllü Hizmeti gibi toplumsal cinsiyete özgü kuruluşlar aracılığıyla katıldığını göstermektedir. Bu örgütler, savaş görevleri için gönüllü olarak çalışmaya daha çok vakti olan İngiliz toplumunun orta ve üst sınıfına mensup ev kadınlarını çekme eğilimindedir. Arşiv kayıtları incelendiğinde temsilcilerin ev kadınlarını kampanya için teşvik ettikleri açıkça görülmektedir. Örneğin, bir İngiliz ev kadını Kadın Enstitüsü temsilcisi Bayan Walker’ın Kâğıt kurtarma için kendisinden afiş hazırlama ricasında bulunduğunu “gururla”

anlarına aktarmıştır. (5318 no’lu günlük yazarı, Mart 1942, [MOA]). Bir başka Gönüllü Hizmet üyesi ise: “Kate ve ben Kâğıt toplama işini yaptık ve çok iyi iş çıkardık. Üç büyük yük... neredeyse herkes buradaymış gibi” yazarak katılımın arttığını belirtmiştir (5464 no’lu günlük yazarı, Mart 1942, [MOA]). Günlük yazarlarının arasında bulunan kadın öğretmenlerin öğrencilerin katılımını teşvik etmek için sergiler ve eğitici oyunlar düzenlediği de görülmektedir (5376 no’lu günlük yazarı, Mart 1942, [MOA]).

Kadınların aksine, savaş günlüklerinde erkeklerin büyük bir kısmının 1942’de Kâğıt biriktirmeyi bıraktığı görülmektedir. Örneğin bir kadın yazar, “artık hiçbir şey biriktirmeyen” işçi eşi için üzgün olduğunu belirtirken, ailesinde “kâğıt biriktiren” tek kişinin kendisi olduğundan hayıflanmaktadır (5331 no’lu günlük yazarı, Mart 1942, [MOA]). Çoğu belge ayrıca bazı erkeklerin savaş öncesi cinsiyet rollerine inandığını da ortaya koymaktadır. Vatandaşların kâğıt israfını yasaklayan yeni hükümet emri hakkında görüşlerinin sorulduğu anket de bu düşünceleri doğrulamaktadır. Bu uygulamadan yalnızca ev kadınlarının etkileneceğini öne sürenlerin yanında düzenlemeleri iyileştirmek için herhangi bir önerileri olup olmadığı sorusuna “benim meselem değil” gibi cevaplar verdikleri görülmektedir (Kitle Gözlem Arşivi Araştırma Datası, Mart 1942, [MOA]). Buna ek olarak, otobüs duraklarında çöp atılmasına ilişkin yapılan bir başka araştırmada cinsiyetçi yaklaşımları destekleyerek, kadınlara kıyasla erkeklerin iki kat daha fazla bilet düşürdüğünü ve biriktirmekten ziyade umursamadan çöpe attıklarını göstermektedir (Kitle Gözlem Arşivi Araştırma Datası, Mart 1942, [MOA]).

Yaş, cinsiyet ve sosyal sınıfların toplumsal analizlerin belirlenmesinde önemli parametreler olduğu görülmektedir. Gerek cephe gerekse de cephe gerisinde fiziksel bir çalışma söz konusu olacağı için yaşlı kesimden ziyade gençlerin savaş çabalarına katkıda bulunabilecekleri düşünülmüştür. Kadınların temel hedef kitle olmasının yanı sıra propagandaların amaçlanan “sıradan insanları işgücüne katmak ve savaşta üzerlerine düşeni yapmaya teşvik etmek” olmuştur (Gazeley, 2008, s. 651-671). Bu sebeplerle çocukları da Kâğıt Kurtarma Kampanyasına dahil etmek oldukça mantıklı bir strateji olarak değerlendirilebilir. Yerel gönüllü topluluklarla kurtarma deposu olarak çalışan okullar eş zamanlı olarak kullanılmıştır. Özellikle 14 ila 17 yaş arası yetişkin çocuklar tarımda, ofislerde, mühendislik işlerinde, uçak üretimi, gemi yapımı ve araç imalatı gibi büyük endüstrilerde çalışıyorlarken, 18 yaşına gelenler askere alınmıştır.⁵ Bu mücadelelerde genç kızların annelerinin ve ev kadınların yardımcı hizmetlerine katıldıkları, daha küçük yaştaki çocukların ise hurda, metal, kâğıt, cam ve atık yiyecekleri geri dönüşüm için geri dönüşüme katarak bu mücadelede sorumluluk almaları beklenmiştir.

⁵ Britanya Emperyal Savaş Müzesi hakkında detaylı bilgi için bk. <https://www.iwm.org.uk/history/growing-up-in-the-second-world-war> (Erişim Tarihi: 16.05.2024).

Şekil 3. Imperial War Museum (Britanya Emperyal Savaş Müzesi), 4 numaralı afiş, yıl ve sanatçı bilinmiyor.

Çocukların kâğıt toplama çalışmalarına aktif katılımı gerek posterlerle gerekse de dikkatlerini çekecek çizgi film kahramanlarının görselleriyle ve oyunlarla desteklenmiştir. Örneğin, “Kurtarmalarımıza neler olduğuna bakın-‘dişlilere katılın” adlı bu posterde top mermisi yapımında sabun kartonlarının kullanıldığına dikkat çekilerek çocukların kurtarma çalışmalarına destek olarak küçük kırmızı kurtarma komiseri dişli rozetini kazanabilecekleri belirtilmiştir. “Dedektif müfettiş atıkları” (Detective inspector waste) gibi propaganda karakterlerinin oluşturulmasıyla çocukların da kâğıt toplamaya teşvik edildiği görülmektedir. İzci ve rehber gibi gençlik grupları da aktif olarak kampanyalara dahil edilmiştir. Okullarda da kâğıt geri dönüşümüne katkıda bulunan öğrencilere ödüller verilmiştir. Örneğin bir günlük yazarı anılarında “mahalle çocuklarının boş zamanlarını kapı kapı dolaşıp yedek kâğıt toplayarak değerlendirdiklerini ve muazzam bir coşkunun yaşandığı bir okulda kâğıt toplama yarışmasından” bahsetmektedir (5376 no’lu günlük yazarı, Mart 1942, [MOA]). Buna rağmen gençlerin bu coşkusunun bazı yaşlılara yansımadığını savunanlar da bulunmaktadır. Emekli bir günlük yazarı yeğeninin okulundaki atıkların toplanması için yapılan fedakârlıklardan bahsederken yetişkinlerin ilgisizliği nedeniyle üzgün olduğunu belirtmektedir (5402 no’lu günlük yazarı, Mart 1942, [MOA]).

Söz konusu arşiv araştırmasında öne çıkan bir diğer önemli veri de kampanyaya katılım seviyesinin sınıf farklılıklarına göre değişiklik gösterdiğidir. Örneğin, işçi sınıfının eğitim seviyesi düşük sınıflara kıyasla israf edecek çok daha az kâğıdı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda işçi sınıflarının içinde yaşadıkları zorlu şartlar ve mühimmat fabrikalarında yoğun vardiyalarında çalışmaları nedeniyle Kâğıt Toplama Kampanyasına gereken özeni gösteremedikleri ileri sürülebilir. Bu durum, 557 kişiyle yapılan otobüs durağı anketinde alt sınıflar arasında otobüs biletlerini düşürme eğiliminin neden daha yüksek olduğunu da açıklamaktadır (Kitle Gözlem Arşivi Araştırma Datası, Mart 1942, [MOA]). İşçi sınıflarında günlük gazete almak için bile ekonomik durumun olmaması nedeniyle günlük gazete

tasarrufu da mümkün olamamaktadır. Buna rağmen yapılan anketler, eğimli üst sınıfların vatansever duygularla kampanyaya daha çok katılım sağladıklarına göstermektedir. Kâğıt israfı cezasının yüksek olup olmadığı sorulduğunda bir anket katılımcısı “oldukça yüksek olmalı” yanıtını verirken, bir başka bir katılımcı “savaş çabalarını engelleyen herkesin gerekirse hapse atılması gerektiğini” öne sürmüştür (Kitle Gözlem Arşivi Araştırma Datası, Mart 1942, [MOA]).

Sonuç

1939 ve 1947 yılları arasında savaşın kazanılmasına büyük katkı sağlayan Kâğıt Toplama Kampanyası ile İngiliz toplumunun çabaları sonucunda 2.141.779 ton kâğıt ve karton toplandığı tespit edilmiştir.⁶ İdeolojik olarak değerlendirildiğinde propagandalar hükümetlerin güçlü bir yönetim silahı olmuştur. Öte yandan, dayanışmayı sağlamak için hem bir araç hem de motivasyon kaynağı olarak da önemsenmiştir. İngiliz Hükümeti'nin propaganda faaliyetleri kapsamında her türlü desteğin savaş çabası için kullanılması bilinciyle cephe gerisinde İngiliz toplumunda topyekûn bir psikolojik savaş verilmiştir. “Halk Savaşı”, “Sakin kal ve devam et” gibi söylemlerin yanında poster, afiş, kampanya ve marşlar ile toplumun bütün sosyal sınıfları bu mücadeleye dahil edilmeye çalışılmıştır.

İngiliz Hükümeti Kâğıt Toplama Kampanyası'na katılımın hayati önemini vurgulayarak her bir vatandaşın yardımına ihtiyaç duyulduğunu topluma propagandalar aracılığıyla anlatmıştır. Erkekler kuşkusuz cephede savaşta zafer kazanmaları için teşvik edilmiştir. Ev kadınları ise sivil cephede bir asker olarak değerlendirilmiş, ellerindeki en büyük gücün de geri dönüşüm kampanyaları ile tasarruf yapmak olduğu anlatılmıştır. Sivil cephenin tüm bu çabalarını Kâğıt Toplama Kampanyası merceğinde değerlendiren bu çalışmada, tüm sosyal sınıfların kampanyalara destek verdiği ve bir kamu görevi olarak gördüğü sonucuna varılmıştır. Ev kadınları beklenildiği üzere kampanyayı daha çok desteklemiş, ülkenin orta düzeyde bölgeleri zengin yerleşimlere nazaran çok daha fazla özveride bulunmuştur. Tedarik Bakanlığı'na bağlı Kurtarma Komiserleri gibi resmi kurumların yanında kilise ve gençlik örgütleri, toplumun tabanında etki yaratabilecek organik yapılanmaları ortaya çıkarmıştır.

Savaş zamanlarındaki sosyal işbirliğinin ve buna yönelik tutumların günlük, anket, dosya raporu, afiş gibi birincil kaynaklar üzerinden değerlendirilmesi İngiliz toplumunun sosyal tarihine ışık tutmaktadır. Vatandaşların Kâğıt Toplama Kampanyası'nın uygulanmasına yönelik İngiliz Hükümeti'ne karşı eleştirileri bile cephe gerisindeki mücadeleye bir katkı olarak değerlendirilmelidir. Ailelerin dayanışması ile Britanya'nın geleceği için çalışması toplumsal bilinci propagandalar aracılığıyla yaygınlaştırmıştır. Hükümetin geri dönüşüme ilişkin çıkardığı yasalarla desteklenmesi ise manevi ve hukuki bir zemin oluşturmayı başarmıştır. Savaş günlükleri de bireylerin uygulamalara yönelik duygu ve görüşlerini açıklayan tarafsız kaynaklar olmuştur. İngiliz kadınlarının istikrarlı bir şekilde kâğıt toplamaya devam etmeleri, cinsiyetçi yaklaşımların reddederek erkek gücü gerektiren işlerde çalışmaları ve toplumsal dayanışmayı desteklemeleri cephe gerisinde öne çıkan gelişmelerdendir.

⁶ Herbert 2009, 33, Londra ve Güneydoğu İngiltere tarihinde Atık ve Atık Yöneticilerinin Yüzüncü Yıl Tarihi hakkında detaylı bilgi için bk. <https://www.ciwm.co.uk/Custom/BSIDocumentSelector/Pages/DocumentViewer.aspx?id=QoR7FzWBtitMKLGdXnS8mUgJfkm0vi6KMA YwUqqau3ztZeoed%252bsdmKIqDzPOM8yAXgBZR%252fn1fYhL%252bTNdjUq9g2xwY63C2g8GcAQQyfpf3SIrrED%252bTfsUM91bKsogr> (Erişim Tarihi: 01.05.2024).

Sonuç olarak, Kâğıt Toplama Kampanyası, bir topyekûn savaş ve seferberlik hali olan Halk Savaşı'nın bir parçası olarak İngiliz toplumundan yoğun bir destek görmüştür. Yaş, sosyal sınıf ve cinsiyet kategorileri üzerinden yapılan değerlendirmede, 1942 yılında İngiltere'de yapılan Kâğıt Toplama Kampanyası'nın sıradan bir savaş çabası olmadığı açıktır. Okul öncesi çocuklardan emekli gazilere kadar toplumun tüm katmanlarına çağrıda bulunularak psikolojik savaşta üstünlük kazanılması sağlanmıştır. Savaş zamanında ulusal seferberlik politikalarının rasyonel bir zeminde sürdürülebilmesi İngiliz siyasi kültüründe önemli bir yer edinmiştir. Bu seferberlik mücadelesi kamuoyu ve medyanın da etkisiyle toplumun gücünün ölçülmesinde örnek teşkil etmiştir. Savaş sonrasında da Kâğıt Toplama ve Kurtarma seferberliğinin devam etmesi ülkenin kalkınma seviyesinin artmasına ekonomik olarak da katkıda bulunmuştur.

Kaynakça

- “Growing up in the Second World War” (İkinci Dünya Savaşı’nda büyüme). Imperial War Museums (Britanya Emperyal Savaş Müzesi) <https://www.iwm.org.uk/history/growing-up-in-the-second-world-war> (Erişim Tarihi: 22.04.2024).
- “Kitchener: The most famous pointing finger”. <https://www.bbc.co.uk/news/magazine-28642846> (Erişim Tarihi: 14.04.2024).
- “Miss grant goes to the door” (Bayan Grant kapıya gidiyor, 1940). <https://web.archive.org/web/20110303190155/http://www.filmandsound.ac.uk/collections/records/0023-0000-1419-0000-0-0000-0000-0.html> (Erişim Tarihi: 13.05.2024).
- “Salvage saves shipping” (Geri dönüşüm nakliyeden tasarruf sağlar). <http://www.postersofwar.co.uk/Manufacture-Posters/c46/index.html> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).
- “The Battle of London” (Londra savaşı) 1941. https://web.archive.org/web/20071223015803/http://www.movieflix.com/movie_info.php?movie_id=202 (Erişim Tarihi: 13.05.2024).
- “Up Housewives and at “Em” (Ev kadınları yükselin ve birleşin) “The art of war, propaganda: production: Salvage, National Archives website, Catalogue Ref: INF: 3/219”. <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/families/the-big-draw/recycling/up-housewives-and-at-em/> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).
- “Urgently wanted” (Acilen aranyor), artist bilinmiyor. 1940’lar. <https://www.invaluable.com/auction-lot/propaganda-poster-your-paper-wanted-salvage-wwii--252-c-c3343c887d> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).
- “Your country needs you” (Ülkenin sana ihtiyacı var), Imperial war museum collections (Britanya Emperyal Savaş Müzesi collection) 5 Ağustos 1914. <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/16576> (Erişim Tarihi: 14.04.2024).
- Aldgate A., & Richards J. (2007). *Britain can take it: The British cinema in the Second World War (2nd ed.)*. I.B.Tauris.
- Aristoteles. (1995). *Retorik* (Çev. M. H. Doğan). Yapı Kredi Yayınları.
- Beaverbrook L. (1928). *Politicians and the war, 1914-1916*. Doubleday, Doran & Company Inc.
- Calder, A. (1969). *The people’s war: Britain, 1939-1945*. Pimlico.
- Cantril, H., Hazel G., & Herzog H. (1940) *The invasion from Mars: A study in the psychology of panic: With the complete script of the famous Orson Welles broadcast*. Princeton University Press.
- Cavalcanti, A. (1942). “Went the day well?” (Gün iyi geçti?) <https://www.imdb.com/title/tt0035429/> (Erişim Tarihi: 12.05.2024).

- Chaffee, S. & Hocheimer, J. L. (1985). The beginnings of political communications research in the United States: origins of the limited effects model in E. M. Rogers and F. Balle (Eds.). *The media revolution in American & Western Europe*. (pp. 60-95). Ablex Publishing.
- Churchill, W. (1949). *Their finest hour. The Second World War. Vol. II*. Houghton Mifflin.
- Cubitt, G. (2007). *History and memory*. Manchester University Press.
- Doğan, İ. (2020). İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılan Amerikan propaganda afişlerinin değerlendirmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(69), 1134-1148 <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.4027>
- Elvey, M. & Knight C. (1940). "For freedom" (Özgürlük için). <https://www.imdb.com/title/tt0032483/> (Erişim Tarihi: 13.05.2024).
- Gazeley, I. (2008). Women's pay in British industry during the Second World War. *The Economic History Review*, 61, 651-671 <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.2007.00412.x>
- Goins, E. T. (2011). Promoting unity through propaganda: How the British Government utilized posters during the Second World War. [Honors College Capstone Experience/Thesis projects]. paper 340. http://digitalcommons.wku.edu/stu_hon_theses/340
- Hancock, W. K., & Gowing, M. M. (1949). *British war economy*. HMSO.
- Havighurst, A. F. (1985). *Britain in transition: the twentieth century*. Chicago University Press.
- Herbert, L. (2009). Londra ve Güneydoğu İngiltere tarihinde atık ve atık yöneticilerinin yüzüncü yıl tarihi. The Chartered Institution of Wastes Management. London. <https://www.ciwm.co.uk/Custom/BSIDocumentSelector/Pages/DocumentViewer.aspx?id=QoR7FzWBtitMKLGdXnS8mUgJfkM0vi6KMAYwUqgqau3ztZeod%252bsdmKIqDzPOm8yAXgBZR%252fn1fYhL%252bTNdjUq9g2xwY63C2g8GcAQYyfpf3SIrrED%252bTfsUM91bKsogr> (Erişim Tarihi: 01.05.2024).
- Holand, C. I. (1953). *Communication and persuasion; psychological studies of opinion change*. Yale University Press.
- Imperial war museum (Britanya emperyal savaş müzesi). 4 numaralı poster. yıl ve sanatçı bilinmiyor. <https://www.iwm.org.uk/learning/resources/second-world-war-posters> (Erişim Tarihi: 16.04.2024).
- Irving, H. (2016). Paper salvage in Britain during the Second World War. *Historical Research*, 89(244), 373-393 <https://doi.org/10.1111/1468-2281.12135>
- Laswell, H. D. (1938). *Propaganda technique in the World War*. Peter Smith Publishing. published online: Cambridge University Press.
- Lippmann, W. (1998). *Public opinion* (with a new introduction by Michael Curtis). Transaction Publishers.

- McLaine, I. (1979). *Ministry of morale*. Allen and Unwin.
- Messenger, G. S. (1992). *British propaganda and the state in the First World War*. Manchester University Press.
- Polat, G. Ü. (2014). I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk propaganda gazetelerinin etkinliği üzerine bir değerlendirme (el-Hakika ve Musavver Çöl). *OTAM*, 36(Güz), 141-155.
- Powell, M. (1941). "An Airman's letter to his mother" (Bir havacının annesine mektubu"). <https://www.imdb.com/title/tt0033320/> (Erişim Tarihi: 13.05.2024).
- Sanders, M. L., & Taylor, P. M. (1982). *British propaganda during the First World War 1914-1918*. MacMillan Press Ltd.
- Silverstein, B. (1987). Towards a science of propaganda. *Political Psychology*, 8(1), 49-59.
- Sussex University mass observation archive (MOA) (Sussex Üniversitesi kitle gözlem arşivi) https://www.sussex.ac.uk/library/speccoll/collection_introductions/massobs.html (Erişim Tarihi: 16.05.2024).
- Şahin G., & Mercimek A. (2020). Güvenikleştirme aracı olarak propaganda ve algı yönetimi: II. Dünya Savaşı'nda afiş ve posterler. *International Journal of Social Inquiry*, 13(2), 811-860. <https://doi.org/10.37093/ijsi.837773>
- Taylor, P. M. (1981). *The projection of Britain: British overseas publicity and propaganda 1919-1939*. Cambridge University Press.
- Thorsheim, P. (2015). *Waste into weapons: recycling in Britain during the Second World War*. Cambridge University Press.
- Tosh J., & Lang, S. (2006). *The pursuit of history: aims, methods and new directions in the study of modern history*. Pearson Education Limited.
- Tosh, J. (2000). *Historians on history*. Pearson Lmted.
- Walls, D. (2023). Bones wanted: Home front Britain's use of propaganda to promote civilian engagement through the salvage campaign during World War II. *Liberated Arts: A Journal for Undergraduate Research*, 10(1), Article 6.
- Yaylagül, L. (2008). *Kitle iletişim kuramları egemen ve eleştirel yaklaşımlar*. Dipnot Yayınları.
- Zweiniger-Bargielowska, I. (2002). *Austerity in Britain*. Oxford University Press.

Geliş Tarihi : 17.07.2024
Kabul Tarihi : 23.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1517919>

Zambak, F. (2024). Özgürleşme sorunu bağlamında *Handan* ve *Seviye Talip* romanlarında “yeni kadın”. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(24), 542-560. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1517919>

ÖZGÜRLEŞME SORUNU BAĞLAMINDA *HANDAN* VE *SEVIYE TALİP* ROMANLARINDA “YENİ KADIN”¹

Ferda ZAMBAK²

ÖZ

Halide Edip Adıvar’ın *Seviye Talip* (1910) ve *Handan* (1912) adlı romanları, aşkı merkeze alan olay örgüleriyle okurun karşısına çıkar. Bu romanlarda yoğun olarak konu edilen kadın-erkek ilişkilerinin özellikle modernleşme çabaları etrafındaki karmaşık ve ikircikli yapısı dikkat çekicidir. Adıvar’ın *Handan* adlı romanında, ana karakter Handan’ın yaşamı etrafında onun hem yeni kadın tipiyle başlangıçta uyumlu eylemleri hem de aşk ve ilişkiler bağlamında ataerkil söylemin kadını duygular alanında tanımlamaktaki ısrarına uygun özellikleri yan yana sunulur. Handan’ın özgürleşmeyi talep eden, buna bilinç düzeyinde hazır değil gibi görünen fakat duygusal olarak yaşadığı krizlerle hazır olmadığı anlaşılan özellikleri romanda oluşturulmaya çalışılan “yeni kadın” algısını tartışmalı hale getirir. *Seviye Talip*’te ise sanatçı kimliğiyle ön plana çıkan Seviye’nin özgürleşebilme serüveni, eril tahakküm ile son bulur. Romanlarda kadınların eylem, tercih ve söylemleri Adıvar’ın kadın karakterler kurgusunda ortaya çıkan bocalamalarını da belirgin hâle getirir. Çalışmada her iki romanda kadın erkek ilişkileri bağlamında ortaya çıkan krizli süreç, kadını özne olmaktan uzaklaştıran paradoksal yapılar ve anlatıcının oluşturmaya çalıştığı “yeni kadın” kimliğine ilişkin meseleler analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca fikirde yeni ve özgür olmayı tercih eden kadınların kimi zaman hastalık içinde ya da eril arzusunun şiddetinden kaçamayan şekillerde okurun karşısına çıkarılmaları, özgürleşme sorunu ve eril tahakküm ekseninde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edip Adıvar, *Handan*, *Seviye Talip*, “Yeni kadın”, Özgürleşme

¹Varşova Üniversitesi’nin düzenlediği “Türk Dünyası Araştırmaları-Multidisipliner Perspektifler” başlıklı 6. Uluslararası Türkoloji Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuştur. Varşova Üniversitesi/Polonya, 19-21 Eylül 2022.

²Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ferda.zambak@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1699-5017>

Date Received : 17.07.2024
Date Accepted : 23.09.2024

 <https://doi.org/10.20304/humanitas.1517919>

Zambak, F. (2024). The “new woman” in novels *Handan* and *Seviye Talip* in the context of emancipation. *HUMANITAS - Journal of Social Sciences*, 12(24), 542-560. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1517919>

THE “NEW WOMAN” IN NOVELS *HANDAN* AND *SEVIYE TALİP* IN THE CONTEXT OF EMANCIPATION¹

Ferda ZAMBAK²

ABSTRACT

The plots of both *Seviye Talip* (1910) and *Handan* (1912), and, the novels by Halide Edip Adıvar, were centered around love. Comprehensively discussed in these two novels, the complex and ambivalent nature of male and female relationships, especially surrounding modernization efforts, is quite striking. In Adıvar's *Handan*, the actions of the protagonist, which are initially compatible with the new woman figure, as well as her behavior consistent with the insistence on the part of the patriarchal discourse to confine women to the realm of emotions in the context of love and relationships, are presented side by side. The character traits of Handan, who demands emancipation and seems to be prepared for it on a conscious level, but is then revealed through emotional crises not to be ready, opens the notion of the "new woman," which the author introduces in the novel, up for discussion. In the novel *Seviye Talip*, the emancipation adventure of Seviye, the protagonist notable for her artistic identity, ends with masculine domination. The women's actions, preferences, and statements in these novels make Adıvar's hesitancy in constructing her female characters more pronounced. This study analyzes the crises that occur in the context of male-female relationships in both novels, the paradoxical structures that hinder women from being individuals in their own right, and the issues surrounding the "new woman" identity that the narrator seeks to build. Furthermore, the occasional presentation of women, who prefer to be new and free in theory, in an unhealthy manner, or in positions that inhibit their escape from the violence of masculine desire, will be discussed on the axis of emancipation and masculine domination.

Keywords: Halide Edip Adıvar, *Handan*, *Seviye Talip*, “New woman”, Emancipation

¹The work was presented as a conference paper in *The Sixth International Congress of Turkology/ Studies on The Turkic World, Multidisciplinary Perspectives*-organised by Warsaw University in Poland on 19-21 September 2022.

²Assoc. Dr., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Humanities and Social Sciences, ferda.zambak@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1699-5017>

Giriş

Halide Edip Adıvar’ın *Seviye Talip* (1910) ve *Handan* (1912) romanları, kurgusu itibariyle eğitimli kadın karakterlerin Osmanlı modernleşme süreci bağlamındaki arada kalmışlıklarının yakından takip edilebileceği eserlerdir. Bu romanlarda eğitimli kadın kimliğinin duygu, fikir ve bedenleriyle kurdukları örüntüler aşk, evlilik ve ilişkiler bağlamındaki seçimlerini doğrudan etkileyen dinamikler olarak yer alır. Geleneksel ve ataerkil düzenin kadını konumlandığı alanın dışına taşarak hareket edebilecek donanım ve yetiye sahip kadınların aşk, evlilik ve ilişkiler söz konusu olduğunda kimi kez yola çıkış amaçlarından saparak eril tahakküme razı olmaya ya da tüm çabalarına rağmen buna maruz kalmaya devam ettikleri görülür. Bu bağlamda romanlarda oluşturulmaya çalışılan “yeni kadın kimliği” çoğu kez oluşmasına izin verilmeyen ya da kendine ait oluşturduğu yaşam dairesinde çok geçmeden cezalandırılarak yok edilen şekillerde okurun karşısına çıkarılır.

Yeni kadın kimliğinin ortaya çıkış temellerini Batı’da Fatmagül Berktaş’ın ifade ettiği üzere feminizmin doğuşu ve modernleşme, burjuva devrimi ve “rasyonel insan”ı temel alan doğal ve evrensel haklar teorisinin gelişimi arasındaki ilişkilerde aramak gerekir (Berktaş 2017, s. 349). Osmanlı’da ise Tanzimat’la birlikte hızlanan modernleşme hareketleri bağlamında ortaya çıkan sosyal ve siyasi değişimler, kadınların değişimini beraberinde getirmiştir. Şefika Kurnaz’ın belirttiği üzere 1868’de çıkmaya başlayan *Terakki* gazetesi kadınlar lehine yayın yapan bir gazete olmakla birlikte Fransa’da kadınların hak arayışlarına, kadın eğitime ve çok eşlilik gibi tartışmalara yer vermiştir. Ayrıca Muhadderât adı ile kadınlar için haftada bir yayınlanan bir de ek vermiştir (Kurnaz 2011, s. 85). Bunu takip eden gazete ve dergilerde, özellikle kadın dergilerinde yayımlanan makaleler, kadının toplum içindeki yeri hakkında pek çok düşünceye ve tartışmalara yer vermeye devam etmiştir. Gazete ve dergilerin yanında bu dönemde yazılan romanlarda eğitim, aşk, evlilik, aile, çalışma gibi meselelere yer verilerek Osmanlı modernleşme hareketleri bağlamında oluşturulmaya çalışılan yeni toplumun yeni bir kadın kimliğine ihtiyaç duyduğu vurgulanır. Özellikle kadınların eğitimi ile ilgili tartışmalarda bir yandan Batı’yla olan etkileşim diğer yandan Osmanlı’nın İslami kimliğine ilişkin göndermeler söz konusu olsa dahi Osmanlı’nın kendi ihtiyaçları etrafındaki gerekçelere yoğunlaşmıştır. Kadınların anne kimlikleri ekseninde ortaya çıktığı düşünülen eğitici rolleri, onların gelecek nesilleri yetiştirebilmeleri için eğitimli olmaları gerektiği anlayışını ortaya çıkarmıştır. Meşrutiyet’in (1908) ilanı ise Hülya Argunşah’ın belirttiği üzere, toplumun bütün cepheleri açısından hızla gelişen olayların ve onlara bağlı dönüşümlerin başlangıcı olur:

Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ile birlikte siyasal ve sosyal hareketlilik artar. Özellikle Meşrutiyet ve etrafındaki sürecin şartlarını belirleyen İttihat ve Terakki’nin kadınlara yönelik politikalarının dönemin olağanüstü şartlarıyla birleşmesi, sosyal hayatın içinde kadına duyulan ihtiyacı ve açılan alanı hızlı bir şekilde genişletir. Meşrutiyet sonrasındaki gelişmeler ve Balkan Savaşlarıyla Türk milliyetçiliğine sarılan İttihat ve Terakki, kadın kimliğini kendi politikaları içinde yeniden gözden geçirir ve Türk milliyetçiliğinin vazgeçilmez konuları arasına alır. Böylece Türk milliyetçiliği ile kadının terakkisi konusu birbirlerine yakınlaşırlar. Kadınlardan bu dönemin “yeni kadın”ı olmaları ve “yeni insan”ı yetiştirmeleri beklenir. Milli kültürün koruyucusu, taşıyıcısı ve öğreticisi olarak görülmeleri “yeni insan”ın yetişmesinde kadınların yerini daha önemli kılar (Argunşah 2015, s. 30-31)

Yeni kadın kimliği etrafında vurgulanan eğitim, sadece çocukların yetiştirilmesi eksenli bir önemi içermediği gibi ailenin dolayısıyla milletin devamlılığını sağlayan bir konu olarak ele alınır. Kadınların sağlık, ev idaresi, ekonomi, millî kültür gibi hususlarda bilgili olmaları, gerektiği hâllerde aile ekonomisine çalışarak katkıda bulunmaları bir başka deyişle mutlu bir aile birliğini oluşturabilmekle yükümlü olmaları vurgusu, kadınların yetiştirilmesi/eğitilmesi gerektiği düşüncesini ortaya çıkarır:

II. Meşrutiyet döneminde takip edilen ve milli ekonomiyi güçlendirmeyi amaçlayan politikalar çerçevesinde iyi bir ev kadının devletin ekonomisine katkıda bulunabileceği görüşü ortaya atılır. Evini iyi idare eden bir kadının kocasını ve ailesini memnun edeceği görüşüyle birlikte kadınların kocalarıyla eğlendirici ve doyurucu bir sohbe girebilmek için de eğitimi olmaları gerekiyordu. Eğitimi bir kadının bu şekilde mutlu bir aile oluşturup toplumu daha sağlamlaştırmakta önemli bir rolü olduğu düşünülüyordu (Van Os 2017, s. 341-342).

İçeriği toplumsal bir vurgu etrafında inşa edilmeye çalışılan “yeni kadın” kimliğinin kendini gerçekleştirme serüveni, hem tarihsel hem kurgusal gerçeklikte özgürleşme olgusunun sınırlarının belirlenmeye çalışıldığı bir süreci kapsamaktadır. Özellikle romansal hakikat bağlamında eğitimi, hem kendine hem topluma dair bir bilinçlenme evresi içerisindeki kadın karakterlerin çoğu kez ikilemli ve krizli hâlleri dikkat çeker. Bu yüzden romanlarda yeni kadın ve erkek kimliklerinin eğitimi olması gerektiğine dair yapılan vurgunun kimi kez sadece düşünsel düzeyde bir başka ifadeyle bilinçlenme evresinde kaldığını belirtmek gerekir.

Çalışmada *Handan ve Seviye Talip* romanları incelenirken feminist edebiyat eleştirisinin imkânlarından yararlanılmış olmakla birlikte romanlardaki kadın karakterlerin, “yeni kadın” kimliğini inşa etmeye çalışma serüvenleri bir başka deyişle özgürleşme arayışları, “özgürleşme” kavramına ilişkin sosyal ve psikolojik özellikler etrafında açıklanmaya çalışılmıştır. Edebî metinlere toplumsal cinsiyet çözümlenmeleri ekseninde inceleyen çalışmaların çoğu kez ihmal ettiği “özgürlük” kavramı ve bu kavramın kendine özgü nitelikleri, kadınların değişime ilişkin taleplerinin toplumsal olduğu kadar bireysel engellerle karşı karşıya olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu bireysel çıkmazların, kişilerin geçmişten bugüne kadar getirdiği tüm öğrenim, alışkanlık ve inançlarla iç içe olduğu göz önünde bulundurulursa talep edilen değişimin gerçekleşme sürecinin her zaman istenen şekillerde gerçekleşemeyebileceği hatta başarısız olabileceği riski açıklık kazanmış olur. Nitekim Judith Butler, feminizmi düşünürken kimliğin ontolojik inşalarını düşünmenin şart olduğunu belirterek toplumsal cinsiyet ifadelerinin ardında bir toplumsal cinsiyet kimliği yatmadığını ve o kimliğin kendisinin bir sonucu olduğu söylenen dışavurumlar ve ifadeler tarafından performatif olarak kurulduğunu (Butler, 2012, s. 48,77) belirtir. Ayrıca Gertrude Postl filozof, psikanalist, dilbilimci ve feminizm teorisyeni Luce Irigaray’ın ataerkil düzen içerisinde kadınların kendilerini nasıl ve niçin gizlediğine dair görüşlerini şöyle açıklar:

Kadınlar kendini korumak için ataerkil düzenin görünürdeki doğallığını taklit etmek, aslı farklılıklarını gizlemek zorundadırlar. Ancak bunun sonucunda cinsel açıdan farklı olan öteki konumları da kaçınılmaz biçimde kayıplara karışır veya görünmez olur. Bu yüzden kadınların ataerkil düzendeki konumlarının “taklit” veya “uyum gösterme” üzerinden çözümlenmesi gerekir. Çünkü ataerkil düzen cinsel farklılığı bilmez ya da görünür hale gelmesine izin vermez. Kadının bedeni, arzusu, imgelemi egemen simgesel düzende ifade bulamaz.

Konuştugu dil, kendi dili değildir. Dışlanmış, bastırılmış, unutulmuş olan kadın her zaman başka bir yerdedir (Postl, 2009, s. 146-147).

Handan'da ana karakter Handan ekseninde romanın başlangıcında karşı çıkılan ve direnilen geleneksel rollere evlilikle birlikte teslim olma, boyun eğme dikkat çekici bir unsur olarak okurun karşısına çıkar. *Seviye Talip*'te ise ana karakter Seviye eğitilmiş, geleneksel düzene karşı çıkarak sevdiği kişiyle evlenmeyi başarmış bir kadın olarak kurgulanmasına rağmen, romanın sonunda kendisine tutkun bir erkeğin tecavüzüne uğrar. İki romanda da eğitilmiş kadın karakterlerin evlilik içinde ve dışında karşı karşıya kaldığı eril tahakküm, eğitilmiş ve modern hayata uyumlanmaya çalışan erkekler ekseninde açığa çıkar. Ayrıca romanlardaki “yeni kadın tipi” olarak sunulan karakterlerin fiziksel görünümüne ilişkin tasvirler ve onların dönemin “yeni erkek tip”leri tarafından arzu merkezli alımlanma süreçleri üzerinde durulması gereken hususlardır. Paralı'ya göre Halide Edip *Seviye Talip* ve *Handan* gibi ilk dönem romanlarında kurguladığı alafranga kadın tiplerini ile topluma, hem son derece alafranga tarzlar içinde yer alan hem de ahlaki olgunluk ile tanımlanmış, “yozlaşmamış” yeni bir kadın kimliğini sunmuştur (Paralı, 2001, s. 196). Ancak romanlardaki kadınlar dönemin yeni kadın kimliğini oluşturma çabası etrafında kurgulanmış olsa dahi anlatıcının romanlar üzerinden işaret etmek istediği “yeni kadın” tanımlamasının çelişkili özellikler gösterdiğini belirtmek gerekir. Bu durumun ortaya çıkış nedenleri ise anlatıcının bir yandan “yeni kadın” algısına ilişkin tutumuyla diğer yandan toplumsal cinsiyetin sadece zihin değil duygu, eylem ve beden alanlarını da biçimlendiren yapısıyla ilgilidir. Nitekim cinsiyet rollerinin oluşum sürecinde hem zihne hem bedene kazınan uyaranları Pierre Bourdieu şöyle açıklar:

Yalnızca ilişkisellik içinde var olabilen kadın ve erkeğin her biri diakritik bir inşa faaliyetinin ürünüdür; hem teorik hem de pratik olan bu faaliyet, karşı cinsten toplumsal olarak farklılaşmış beden olarak üretilmek için şarttır. Bedenin toplumsal manada inşa edilmesini sağlayan biçimlendirme ancak çok kısmi olarak bariz ve kasti bir pedagojik eylem biçimini alır. Şeylere kazınmış olan eril düzen, işbölümünün veya kolektif ya da özel ritüellerin rutin akışı içerisindeki sözsüz emirler yoluyla bedene de kazınır. Fiziksel düzen ile toplumsal düzenin kuralları yatınlıklar dayatır veya telkin eder (Bourdieu, 2018, s. 38-39).

Sözlü ya da sözsüz pek çok uyaranlar aracılığıyla biçimlendirilen bedenlerle birlikte bir benlik üretimi meydana gelir. Benliğin bireysel bir gerçeklikten öte ortak gerçekler ve alışkanlıklar dizgesinden hareketle üretilmesi sorunu ise Erich Fromm'un benliğin uyarlanmaya meyilli taraflarıyla ilgili ortaya koyduğu şu hususlarla ilgilidir:

İnsan doğasında, diğerlerinden daha esnek ve uyarlanmaya daha elverişli belli bölümler bulunur. İnsanlar arasındaki ayrımları oluşturan şiddetli arzular ve kişilik özellikleri, büyük ölçüde esnektir, kalıba sokulabilirler. Sevgi, yıkıcılık, boyun eğme eğilimi, iktidar hırsı, umursamazlık, kendini soyutlama, kendini büyütme isteği, tutumluluk tutkusu, duygusal zevkleri yaşama geçirme ve duygusallıktan korkma, bu özelliklerdendir, insanda bulunan bu ve daha birçok şiddetli arzu ve korkular, belli yaşam koşullarına birer tepki olarak gelişmektedirler. Bunlar özellikle esnek değildir, çünkü bir kere bir insanın kişiliğinin bir parçası haline geldiler mi, kolayca yok olmaz, ya da bir başka isteğe dönüşmezler. Ama bireylerin, özellikle çocukluklarında, kendilerini içinde buldukları yaşam şekli bütününe uygun olarak farklı gereksinimler geliştirmeleri anlamında esnektirler (Fromm, 2012, s. 17-18).

Benliğin gereksinimler ekseninde değişkenlik gösteren esnek yapısı, onun bir yandan gelişmeye açık diğer yandan değişime direnç gösteren veya uyumlandığı alandan çıkarılma zorluğunu gösterir. Bu yüzden benlik değişimi/dönüşümü kişiyi başlı başına zorlu, çetrefilli, direnme ya da vazgeçme uyaranlarıyla sık sık karşı karşıya getirecek özellikler içerir. Öğrenilmiş ve içselleştirilerek zihin, beden, eylem ve duygu alanlarına kazanmış olan toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin gerçekleştirilecek değişimin en önemli başlangıç duraklarından biri ise Cordelia Fine’in belirttiği üzere benlik olmalıdır:

Toplumsal cinsiyet, benlik kavramındaki değişimin davranış üzerindeki etkileri olarak da açığa çıkar. Doğuştan bulunduğu öne sürülenin aslında benliğin sosyal bağlamdaki beklentilere uyumlanması olduğu görülür. Örneğin Princeton Üniversitesi’nde görev yapan psikolog Stacey Sinclair ve meslektaşları bir dizi deney yaparak insanların kendi benlik değerlendirmelerini başkalarının onlar hakkındaki görüşlerine göre ayarladıklarını gösterdiler. Akılda belirli bir kişi varken, ya da onlarla etkileşime geçme beklentisi içindeyken, benlik kendini ortak bir gerçeklik yaratmak üzere ayarlar. Sosyal ince ayarlar sadece iyi bir ilişki için iyi bir motivasyon olduğunda gerçekleşiyormuş gibi görünür. Oysa hayatımızdaki yakın ya da güçlü ötekilerin kendi niteliklerinizi algıladığınız bir ayna işlevi görüyor (Fine, 2020, s. 34-35, 37).

Sosyal ince ayarlar/uyarılar kimi zaman kişinin kendi özelliklerini algılamasını sağlayan bir ayna işlevi görürken toplumsal cinsiyet rolleri sadece düşünce ve davranışları değil duyguları da yönlendirerek benliğe işler. Toplumsal cinsiyet rollerindeki eşitsizliğin sosyal uyumlanma adına benliğin derinliklerine kadar işleyen hâli ve çoğu kez kişiyi “özne”likten çıkararak yavaş yavaş kimliksizleştirmeye doğru götürme riskleri göz ardı edilmemelidir. Adıvar’ın *Handan*’ında ana karakter Handan’ın giderek silikleşen ve etrafına yabancılaşan görüntüsü bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri olarak okurun karşısına çıkar. Ayrıca adı geçen romanlarda kadın karakterlerin hayatlarına ilişkin çeşitli hususlarda ortaya çıkan özgürlük talebine dair bilinç ve eylem alanı arasında ortaya çıkan çelişkili, krizli yapının nedenleri araştırılması gereken bir husus olarak durmaktadır. Bilinç ve eylem alanı arasında oluşan tutarsızlıklar, ikisi arasındaki kapatılmayan mesafe toplumsal cinsiyet rollerinin benliğe ve bedene kazanmış olduklarını dolayısıyla bu rollere ait duygu ve eylemlerin dönüşümünün kaçınılmaz olarak sancılı, zorlu olacağını ortaya koyar. Bu yüzden eskiye dair olanın bakış açısından ve gündelik yaşam pratiklerinden özgürleşme istenci toplumsal olduğu kadar bireysel güçlü bir talebi de gerekli kılmaktadır. Ancak bu güçlü talep yukarıda Cordelia Fine’in belirttiği ve benlik değişimine etki eden “sosyal ince ayarlar” ile Irigaray’ın vurguladığı “uyum gösterme” ve Fromm’un belirttiği “benliğin uyarlanmaya meyilli” tarafları’na ilişkin süreçlerin fark edilmesiyle açığa çıkabilecek niteliktedir.

Toplumsal cinsiyet rejimini oluşturan unsurların fark edilmesi, talep edilen değişimin her zaman istenilen şekillerde gerçekleşeceği anlamına gelmediği gibi öznenin duygusal ve düşünsel bir yıkımla karşı karşıya kalmasıyla sonuçlanabilecek özellikler de içermektedir. Bu yüzden çalışmada özgürleşme olgusunun içinde barındırdığı temel dinamikler ekseninde, kadın merkezli değişim arzusunun sadece bir talep olarak kalabilme riskini nasıl barındırdığı, dönüşümün önündeki açık ve örtülü/maskeli engellerin bireysel ve toplumsal düzeyde neler olduğu üzerinde durulacaktır. Böylece Adıvar’ın daha çok aşk ve ilişkiler bağlamında değerlendirilmiş olan ilk dönem romanlarından olan *Handan*’daki ve *Seviye Talip*’teki “yeni

kadın” kimliğinin içeriği, oluşumuna izin verilmeyen yönleri ve gerekçeleri içerik analizi yapılarak belirlenecektir.

Benliğin Dönüşemeyen Hâlleri: Sevgi ve Tahammül Üzerinden Güçsüzleşen Kadınlık

Handan hariciyeli bir memur olan Refik Cemal ile Paris’teki arkadaşı Server arasındaki mektuplaşmalarla başlar. Refik Cemal ve Server, hem yakın iki arkadaş hem de Osmanlı’nın son döneminin modernleşme cereyanları etrafında iyi eğitim görmüş, Batılı yaşam şekillerini yakından tanımış, üst sınıf aydın erkek karakterlerdir. Handan ve Neriman ise dönemin iyi eğitim almış, alafranga yaşamlara uzak olmayan, piyano çalan, yabancı dil bilen, “komşuların omuz silkmeleriyle yeni dünya kızları dedikleri” (Adıvar, 2020a, s. 11) fakat “bütün alafranga deliliklerine karşın mahallede hiçbir gence dönüp bakmayan” (Adıvar, 2020a, s. 11) kızlar olarak tasvir edilirler. Romanın ilerleyen bölümlerinde Handan’a evlenme teklif edecek olan Nazım ise Selim Bey’in yeğeni ve “Sultan Hamid’in İstanbul’a gelmeye müsaade etmediği bir kahraman” (Adıvar, 2020a, s. 42) olarak anlatılır. Hüsnü Paşa ise dönemin alafranga hayatının içinde bulunan ve bir zaman sonra Handan’ın evlenmeyi tercih edeceği bir diğer erkek karakterdir. İnci Enginün *Handan*’da Doğu-Batı meselesinin bir hayli tuttuğunu ve romanın kahramanlarının yabancı dilleri ana dilleri gibi konuşarak Fransa, İngiltere ve İtalya’da yaşarken hiç yabancılık çekmediklerini, kendi ülkelerinde yaşar gibi yaşadıklarını belirtir. (Enginün, 1995, s. 132-133). Ancak bu karakterlerin Batı ile ilişkilerinde yabancılık çekmemeleri, onların gerek dönemin gerekse romanın “yeni kadın” ve “yeni erkek” kimlikleri olarak değerlendirilmesi için yeterli olmayacaktır. Örneğin Nazım karşısında uğradığı hayal kırıklığının ardından Hüsnü Paşa ile evlenen Handan’ın evliliği boyunca sergilediği tutumlar, onun “yeni kadın” kimliği üzerinden okunmasını engelleyecek özellikler içerir.

Romanın büyük bir kısmı karakterlerin birbirlerine yazdıkları mektuplardan oluşur. Örneğin Refik Cemal’in Neriman ile evlenmesinin ardından Server’e yazdığı mektup, dönemin üst sınıf aydın erkek tipinin kadınlar söz konusu olduğunda hegemonik, ataerkil anlayışa yaslanan tutumlarını değiştirmeden yol almaya çalıştıklarını göstermesi bakımından önemlidir:

Neriman’da –bilmem bütün İngiliz terbiyesi alan kızlar öyle mi- sade ve iddiasız hayata kendini bir uyduruş var. Sonra ruhunda sevdiği adama itaat etmek için çırpınan bir şey var. Eğer bir zalim koca olsam Neriman’a zulmedebileceğim. O da aynı sevgili, berrak gözlerle her şeye katlanacak. Hayatı bir işkence, bir burğu, bir ateş yapan kadınlardan ebediyen beni uzaklaştıran bu sade ve samimi kıza ne kadar merbut ve minnettarım... Kalbimde hep bahar akşamlarının okşayıcı, dinlendirici sakit ziyaları, kokuları var! Ne kalbi parça parça eden ihtiras rüzgârları ne de ruhu yakan ateşler! Ben çok, çok mesudum Server! (Adıvar, 2020a, s. 21-22)

Refik Cemal’in Neriman’ın kendisine her durumda bağlı kalacağına dair inancı, onu tutkularından arınmış sakin bir liman olarak görmesi, zihnindeki ideal kadın/eş tanımının bir erkeğin himayesine ihtiyaç duyan kadın profilinin ötesine geçmediğini ifade eder. Zaman geçtikçe Neriman’ı daha yakından gözlemleyen Refik Cemal, onun kendi hayat dairesinde kalmak isteyen memleket meseleleriyle ilgili olmayan taraflarını eleştirir:

Neriman musikiyi çok seviyor, iyi piyano çalıyor, tatlı, sakit bir sesi var. Fakat seninle ve arkadaşlarla o kadar ruhumuzu yakan erkek rüyalarımızla onu müşterek görmek bir hayal; o

herkes gibi bu memleketin yetiştirdiği bir ruh değil, bir ot, bir çiçek, bir şey! Memleketin hayatından – ne kadar elim, ne kadar siyah, ne kadar inkıraza müheyya olsa- bihaber. Beni o kadar çok işgal eden bu muazzam fakat ümitsiz şeye onu iştirak ettiremiyorum. Hayatımda Neriman’da yegâne bulamadığım bir şey varsa o da bu, kendisince pek nazari bulduğu bu şeylerle işgalimi anlamıyor. Çarkları artık levsten, ihmalden ve kan pıhtılarından dönmek istemeyen ve belki bir gün zordan kırılacak olan bu memleketin makinesini görmüyor. Kendi yeşil ve sakit yuvasının haricinde bir şey bilmek istemiyor (Adıvar, 2020a, s. 24).

Refik Cemal’in karşısında kendisine fikrî yönden de arkadaşlık edebilecek bir Neriman görmek istemesi, modernliğin sadece görünüş ve fikir eksenli algılandığını fakat henüz duygu ve eylemlerde görülen bir düzeye ulaşamadığını gösterir. Neriman’ın bir yandan her koşulda kendisine bağlı kalacakmış hissinin Refik Cemal’de oluşturduğu memnuniyet diğer yandan toplum meselelerine duyarlı bir Neriman görme isteği, aynı kadında iki farklı kimlik talebinde bulunan eril zihnin parçalılığının ve tahakküm kurma isteğinin dışı vurumudur. Bu yüzden bir taraftan hayranlık duyulan diğer yandan erkeksi bulunarak eleştirilen Handan’ın geleneksel algıyı ve tahakküm zincirini yerinden edebilme potansiyeli Refik Cemal’i gizliden gizliye rahatsız eder:

Evet Handan pek iyi, nazik, akıllı bir kadın; fakat kadın da pek diyemeyeceğim. Lakırdı söylerken, düşünürken onun kadın olduğunu bile insan düşünemiyor. İşte şimdi sana şu satırları yazdıktan sonra gideceğim. Handan biraz rahatsızmış. Kocasını onu İtalya’ya götürüp bırakacak, dönecekmiş. Buna aklım ermedi. Nasıl yirmi üç-yirmi dört yaşında bir kadın yalnız bırakılır, hususıyla bir Türk kadını! Hele Hüsnü Paşa, bu lakayt ve mütekebbir mahluk, eminim ki hiç de karısına iyi bakmıyor. Handan da, o yaşında bir kadında olması lazım gelmeyen bir kendine güveniş, bir kendi kendinden mesul tavrı var ki, bir genç kadında bu hal bana hem isyan hissi veriyor hem de acımak! Kadınlar daima rakik, emin bir himaye altında olmalıydılar değil mi Neriman? (Adıvar, 2020a, s. 35)

Handan’ın bir erkeğin koruyuculuğuna ihtiyaç duymayan dolayısıyla toplumsal cinsiyet algısını yerinden eden tavrı ve öğrenmek tutkusunu onu çevresindeki kadınlardan daima farklı kılar. Onunla yan yana büyüyen ve ona karşı hem sevgi hem hayranlık duyan Neriman, bu durumu Refik Cemal’le sık sık paylaşır:

Biz dört çocuk hep aynı hocadan aynı tahsili görüyorduk fakat Handan hepimizi arkada bıraktı. Bugün bizim tahsilimizi kazısan bir lisan, biraz da edebiyat bulursun. Fakat Handan öyle değildi. Onda öğrenmek bir ihtirastı. Bilmek, daima bilmek, yalnız kitaplarda değil, tabiatta, insanlarda her şeyi, görünmez şeyleri bilip anlamak için onda ebediyen susamış bir dimağ vardır. Fakat âlim kadınların kuru dimağı değil, Refik. Onda bildiği şeyleri seven, deragüş eden bir şefkat, bir kadın kalbi vardır (Adıvar, 2020a, s. 41).

Handan’daki topluma, sanata, ilme ve tabiata dair öğrenme iştihakı, onun hem yaşamak heyecanı ve iradesini hem de bir kadın olarak görünür ve etkin olmak mücadelesini sezdiren satırlar olarak romanda yer alır. O, Neriman’ın ifadesiyle “erkekten kaçmak zamanı geldiği vakit alelade, bizim gibi kaçmadı. Teyzem taassubun bütün şiddetiyle çocuklarını en eski dostlarından, hatta akrabalarından kaçırdı Handan babasının birçok dostlarıyla hâlâ oturur, konuşurdu.” (Adıvar, 2020a, s. 42). Romanda Handan sadece eğitilmiş ve öğrenmeye sürekli devam eden hâlinin dışında, çevresine etki eden ve dönemin toplumsal kabullerinin dışındaki davranışlarıyla değişime öncülük eden bir karakter olarak kurgulanmış gibidir. Nitekim ders

aldığı hocası Nazım’ın evlilik teklifini kabul etmeme gerekçesi, kendisini bir kadın olarak değil bir dava arkadaşı olarak gören zihne karşı çıkışıyla ilgilidir:

Ben Nâzım’ın gözlerinde ateşli ve kanlı bir rüyayla belki muhal belki de biraz vahşi görünen bu şeyleri dinlerken altüst oluyordum. Fakat dikkat ediyor musun Neri? Bana teklif ettiği bu izdivaçta eksik bir şey vardı: Beni maksadıyla evlendiriyordu, beni kendiyile değil! Ne bir rikkat kelimesi ne bir şefkat nazarı! Hatta bazı zamanlar bana bakarken gözlerinde peyda olan isimsiz güzel şey bile yoktu. Beni görmüyor gibiydi. Eli masaya dayanmış, yüzü sararmış, gözlerinde insani diyemeyeceğim bir güzellik, uzaklardan bir ses, belki bir işaret, bir davet bekliyor gibiydi (Adıvar, 2020a, s. 69)

Handan’ın Nazım’a karşı tavrı, varoluşunun ve seçme iradesinin kendisine ait olduğunun farkında ve özgürleşme yolundaki bir kadının bilincini yansıtır. Fakat Handan’ın Nazım’ı reddetme gerekçesinin yanında dönemin alafranga erkeklerinden biri olan Hüsnü Paşa’nın evlilik teklifini kabul etme nedenleri, Handan’ı yeni kadın kimliğinden uzaklaştırır. Handan zengin, alafranga hayata düşkün, eski sefir Hüsnü Paşa’nın davranışlarını soğuk bulsa dahi, bu adamın kendi yanında âdeta bir kediye dönüşen hallerini ve bir adama hakim olabilmek hissini sevdiğini belirtir: “Bana dünyanın en acayip bir şeyi gibi bakıyor. Odaya girer girmez biraz kaba ve kuvvetli çehresi değişti. Bana bir aslan kafesine girer girmez aslanı kediye döndüren kızların hissi geldi ve bu iyi bir his” (Adıvar, 2020a, s. 72-73). Handan, Hüsnü Paşa’yı tamamen duyguları, kendisine olan özel ilgisi ekseninde değerlendirerek aldığı eğitimle ve bilinçlenme evresiyle uyuşmayacak bir tutum sergiler. Bu yüzden Handan eş seçiminde daima bir erkeğin kendisine ne hissettirdiği kısmında takılı kalmış gibidir.

Osmanlı modernleşme hareketlerinin kadınları değişime sevk eden yapısını özellikle kadının eğitimi merkezli Halide Edip Adıvar romanlarında gözlemlemek mümkündür. Adıvar’ın dönemin kadın hareketleri içerisinde yer alan bir yazar olması göz ardı edilemezken *Handan* romanında eğitilmiş kadının geleneksel cinsiyet rollerinin dışında davranmadığı görülür. Bu durum Handan’ın eğitilmiş fakat ne derece “yeni kadın”ı temsil ettiğini tartışmayı gerektirir. Handan’la benzer eğitimleri almış olmasına rağmen genç kadına göre daha sessiz ve çekingen bir yerde duran Neriman, bir bakışta Hüsnü Paşa’nın düşüncelerini sezer ancak Handan’ı felakete sürükleyecek bu evliliğe engel olamaz: “Hele bazen Hüsnü Paşa’nın bililtizam gibi yaptığı fena şakaları, hiddetleri ve istihzaları arasında Handan’ın gözlerine öyle vahşi, öyle azaptan kıvrılan bir nazar geliyordu ki birkaç defa gözlerime dolan yaşları göstermemek için odadan kaçtım” (Adıvar, 2020a, s. 75). Neriman’ın Hüsnü Paşa’yı dikkatli tahlil eden bilincinin aksine Handan’ın aşk/evlilik konularında tamamen duygularıyla hareket eden ve gerçekliği görmezden gelen bilinci dikkat çekicidir. Ayşe Duygu Yavuz’a göre Handan’daki Neriman üzerinden şekilci, hiçbir doktrini içselleştiremeyen üst-sınıf Türk kadınlarının eleştirildiği (Yavuz, 2018, s. 164) ifade edilir. Ancak Neriman’ın Handan kadar yoğun bir arzu alanından sınanmadığını da belirtmek gerekir.

Zihnin Sahip Olduğuna Benliğin Hazır Olmadığı Zamanlarda Yitirilen Özgürlük Düşü

Hüsnü Paşa Neriman’ın tahmin ettiği gibi güvenilmez bir erkek çıkar, Handan’ı başka kadınlarla aldatır. Anlatıcı romanın başlangıcında Handan’la ilgili inşa etmeye çalıştığı “yeni kadın” tipini yerinden eder ve romanın devamında Handan’ı Hüsnü Paşa’nın aldatmalarına, hakaretlerine göz yuman bir kadın olarak kurgular. Oysa başlangıçta Nazım’ın evlilik teklifini

kendisini maksadının gayesi olarak gördüğü için reddeden Handan, okura “özne”liğinin ve seçme özgürlüğünün farkında olan bir kadın olduğunu anlatmak istese de evliliği içerisindeki eylemlerinde geleneksel algıya teslim olmaktan kendini kurtaramaz:

Birkaç zamandır Hüsnü Paşa Paris’te. Pek acayip bir hayat! Her yerde opera dansözlerinden Matmazel Juliette’le güzel siyah sakalını teşhir edip duruyor. Ben senden öğrendiğime nazaran karısı da İtalya’da fırsat buldu zannediyordum. Halbuki Handan da buradaymış, sakit ve münzevi, Paris’ten hariçte bir şalede oturuyormuş. Arkadaşlardan Hüsnü Paşa’nın karısını hemen hiç gören yok. İştittiğime nazaran evine kimseyi kabul etmezmiş. Kibirli olması lazım gelen Handan bu ihmale nasıl tahammül ediyor, bilmem (Adivar, 2020a, s. 84).

Etrafi tarafından şaşkınlıkla izlenen Handan’ın hayatı, onun duygular alanında değişime uğramadığının göstergesidir. Modernleşme pratikleri ile birlikte romanda görüldüğü üzere erkekler kadar kadınlar da aldıkları eğitimlerin tesiriyle ancak fikir ve biçim düzeyinde bir değişimin temsilcisi olma rolünü üstlenmişlerdir. Aşk ya da evlilik ilişkilerinde bir başka deyişle kişiye ait duyguların daha yoğun bir şekilde yaşandığı ya da açığa çıktığı alanlarda kişilerin geleneksel tutum ve davranışlar sergilediği görülmektedir. Handan’ın aldığı eğitime ve çevresindeki kadın akranlarına fark yaratan özelliklerine rağmen, onda değişimin/uyanışın duygu ve eylem odaklı gerçekleşemediğinin ya da anlatıcının aile söz konusu olduğunda kültürel özü muhafaza etmek endişesiyle tahammüllü ve fedakâr kadın bilincinden vazgeçmek istemediğini belirtmek gerekir. Örneğin Handan’ın bir kadının sahip olabildiği tek şeyin çocuk olduğunu iddia etmesi ve âdeta kadın kimliğini çocuk üzerinden tanımlamaya çalışması henüz daha kamusal alanda varlık gösterememiş kadını sadece özel alanla ve çocukla tanımlayan geleneksel zihniyeti çağırıştırır:

‘Refik Bey, insanın münhasıran kendisinin olacak şeyi ancak bir çocuk olabilir. Ne diyorum? İnsan değil, kadının demeli. Çünkü her erkeğin benim dediği ve münhasıran onun olan bir anası, kız kardeşi, sevgilisi, bir kadını vardır. Kadının öyle değildir. Hiçbir kadının benim diyebileceği bir erkek yoktur, yalnız çocuğu vardır. Ve çocuğu hususuyla bir şahsiyete malik olmadan onundur. Sonra çocuğunun çocuğu, hep çocuklar!’ (Adivar, 2020a, s. 91)

Erkeğin sahip olabildiği anne, kız kardeş, sevgili ya da eşe kadının sahip olamayacağı bu yüzden kadınlara ait olanın sadece çocuk olduğunun düşünülmesi, ataerkil düzende var olan eril otoritenin varlığını kabul eden ve kadının yerini de buna göre belirleyen bir bilinci gösterir. Bu durum her ne kadar romanda Handan’ın evliliğindeki mutsuzluk ve çocuk özlemi etrafında ortaya çıkmış gibi görünse de bir kadının sevmek konusundaki aşırılığının ve fedakârlığının vurgulandığı şu satırlar, Handan’ın geleneksel duygu ve düşünce yapısını gözler önüne serer: “Bu tehlikeli bir mübahase Refik Bey. Fakat siz bir kadın[ın], ruhunu, mevcudiyetini verdiği zaman nasıl en son haddine kadar verdiğini ve hudut sevdiği adama dar gelirse kendi ruhunda yeni vüsatlar, yeni ufuklar yaratmaya kadar vardığını bilmezsiniz” (Adivar, 2020a, s. 91). Toplumsal değişimin öncüsü olabilecek dönemin eğitimli kadınlarının aşk ve evlilik söz konusu olduğunda, çoğu kez sorgulamaya ihtiyaç bile duymadan geleneksel anlayışın devam ettiricisi olmaları, toplumsal bilinçaltının ve nesilden nesile aktarılan özelliğinin kişinin benlik oluşumundaki etkisini ortaya koyar. Bu yüzden değişimi ya da özgürleşmeyi talep etmek tek başına yeterli olmaz. Nitekim Handan’ın “yeni kadın” olma yolundaki serüveni evlilikle birlikte sona erer ve özgürleşme girişimi, eril tahakküme boyun eğmeyle sonuçlanır. Bu bağlamda değişimi hakikî anlamda

gerçekleştirebilmenin ya da özgürleşmeyi denemeye çalışmanın kendi içinde barındırdığı zorluklardan ve paradokslardan bahseden Erich Fromm’un görüşlerine yer vermek gerekir:

Çağdaş toplumlarda bir zamanlar yaşama anlam ve güven veren bütün bağlardan kurtulduktan sonra bireyin güçsüzlük ve güvensizlik duygusu ortaya çıkar. Birey bu soyutlanmayı kaldıramaz, soyutlanmış bir varlık olarak dış dünyaya kıyasla son derece çaresizdir ve dolayısıyla dış dünyadan müthiş korkar; bu soyutlanmışlığı nedeniyle, dünyanın bütünlüğü bozulmuştur. Bu nedenle kendisiyle ilgili, yaşamın anlamıyla ve giderek, kendi edimlerini dayandıracığı ilkelerle ilgili kuşkulara kapılır (Fromm, 2012, s. 256).

Özgürleşme elbette her zaman soyutlanma ve kendi eylemlerini dayandıracığı nedenselliklerden daima kuşkuya düşerek bir korku duyma şeklinde yaşanmak zorunda değildir. Bu yüzden Fromm’a göre hem özgür hem de diğerleriyle beraberlik duygusu içerisinde yaşamayı sağlayabilmek için kişinin benliğini gerçekleştirme önem arz ediyor:

İdealist filozoflar kendini gerçekleştirmenin yalnızca zihinsel kavrayışla sağlanabileceğini inanıyorlardı ve insan doğasının insan mantığı tarafından bastırılabilmesi ve korunabilmesi için kişiliğin parçalanması gerektiğine inanıyorlardı. Fakat bu parçalanmanın sonucu insanın yalnızca duygusal yaşamının değil, zihinsel yetilerinin de kötürümleşmesi şeklinde ortaya çıktı (Fromm, 2012, s. 257).

Romanda Handan’ın Hüsnü Paşa’nın aldatmalarına, istihza ve hakaretlerine maruz kalan fakat evliliğini devam ettirme gayesi içinde giderek kimliksizleşen hâli, özgürleşmeyi sadece zihinsel, teorik düzeyde alımlayan bir bilincin giderek kötürümleştiği bir dışavurumdur. Bu durum başta talep edilen değişimden vazgeçme âdeta kaderine razı olma algısı içerisinde yaşanır. Handan’ın kadın ruhunun son haddine kadar sevme kabiliyetini gösterebilen yaradılıştaki olduğunu, karşılık göremediğinde ise kendi ruhundan yeni ufuklar yaratabileceğini düşünmesi ise kadını evlilik içinde daima fedakâr ve itaatkâr olarak görmek isteyen ataerkil ideolojiyle yakından ilgilidir. Ancak boyun eğmek Fromm’a göre toplumsal süreçlerin ürünü olmakla birlikte insanın yaratıcı işlevini de göz ardı etmemek gerekir. İnsanın doğası tutkularının, kaygıları ise kültürel olanın ürünüdür (Fromm, 2012, s. 14). Bu yüzden insanın kendini geliştiren yaratıcı doğası ile toplumsal/kültürel süreçlerin tesiri arasında kalan kişinin bireyleşme süreci Fromm’a göre farklı şekillerde oluşabilir:

Bireyleşme süreci, gücün artmasıyla kendi bireysel kişiliğinin bütünselliğinin gelişmesini gerektirir ama bu aynı zamanda başlangıçtaki bir olma durumunun yitirildiği de bir süreçtir. Ayrılma, kopma ve bireyleşme yönünde atılan her adım, bunların karşılığı olan benliğin gelişmesi evreleriyle eşleşebilseydi, gelişim uyumlu olurdu. Ama bu pek olmaz. Bireyleşme süreci otomatik olarak gerçekleşirken, benliğin gelişmesi, birçok bireysel ve toplumsal nedenlerden ötürü istenilen düzeye gelemmez. Bu iki gidiş arasındaki boşluk, dayanılmaz bir soyutlanmışlık ve güçsüzlük duygusu yaratır ve bu da sonra kaçış mekanizmaları diye tanımlanacak olan ruhsal işleyişlerin oluşmasına yol açar (Fromm, 2012, s. 32).

Handan’ın Hüsnü Paşa’ya tahammül etmeye çalıştıkça sessizleşmesi ve bu sessizliğin aslında ruhunda büyük fırtınalara sebep olması, hayata ve insanlara karşı bir soyutlanmışlık, güçsüzlük duygusunu ortaya çıkarmış ve Handan’ı hasta etmiştir. Handan’ın bireyleşme serüveninin başlangıcı ile benlik dönüşümü aynı düzeyde yaşanmadığı için birey olma hali ile benlik arasında bir uçurumun oluştuğunu belirtmek gerekir. Ayrıca bireyleşme talebi beraberinde özgürleşmeyi veya bireysel ya da toplumsal değişimi gerçekleştirme vaadini

içeriyorsa birey ile benlik arasındaki ilişkinin birbirleriyle mümkün merteye uyumlu, çatışmaları giderecek ölçüde dirençli ve mücadeleci olmak zorunluluğunu vurgulamak gerekir. Oysa Neriman ve Refik Cemal daima Handan'ın yalnızlığını paylaşmaya çalışsalar dahi o kendisini yok oluşa sürükleyen evliliğinden vazgeçmeyi düşünmez. Bir kadının sevgisinin sonsuzluğunu ve karşılık beklemeyen hâlini âdeta herkese ispatlamak ister. Bu yüzden anlatıcının romanın başlangıcında oluşturmaya çabaladığı “yeni kadın” kimliği, sadece eğitilmiş ve zihinsel düzeyde buna hazır olmakla ilgili değildir. Zihnin sahip olduğu bilgiyle hazır olduğunu sandığı şeye çoğu kez benlik hazır değildir. Zihin tanıdık, bildik ya da öğrenilmiş olana uyarlanmaya daha çok meyilli olduğu için de yalnızlık ve güçsüzlük hisleriyle baş başa kalabilir. Güçsüzlük, kişiyi mücadele etmemeye hatta mücadeleden kaçmaya kolaylıkla sevk eder. Handan'ın toplumsal normlarla ve geleneksel öğretilerle yoğrulmuş benliğini dönüştüremediği Hüsnü Paşa'ya yazdığı fakat göndermediği mektupta açıkça görülür:

Ben seni hiçbir vakit aşkla sevmedim. Aşk denilen şeyi zaten muharrirlerin tarif ettiği gibi duymadım ve duymayacağım. Mevcudiyetimin her zerresi mevcudiyet-i maneviyemin ihtiyari bir azmiyle senin ve senden başka kimsenin olmamak için bu altı sene o kadar, her küçük dakikasına kadar senin olarak geçti ki artık senin olmak bir ihtiyaç, seninle yaşamak bir ihtiyaç! Bu, kendi kendine olmadı; ben öyle istedim, öyle yaptım. Ve herhangi bir erkekle olsa öyle yapacaktım. Çünkü izdivaç bir erkekle bir kadını en temiz ve en ebedî bir rabıtayla bağlayan şeydir ve bu mukaddes rabıtaya ihanet eden kadın ve erkek ebediyen melundur, melun olsun! Ne bir kadının ne bir erkeğin hususuyla bir kadının hayatında ikinci bir erkek olmamalı ve olamaz (Adıvar, 2020a, s. 121- 122).

Handan'ın Hüsnü Paşa'ya hiçbir vakit duygu ve düşüncelerinden bahsetmemesinin yanında onunla yaşamayı bir ihtiyaç olarak görmesi, evlilikle birlikte Handan'ın bir erkeğin himayesine daima ihtiyaç duyan tarafını ortaya koyduğu gibi benlik düzeyinde bir değişim mücadelesinden kaçındığını da ortaya koyar. Fromm, özgürleşme olgusunun göz ardı edilemez bir özelliği olarak belirlediği kaçışın risklerini ve kişiyi boyunduruktan kurtarıp hakiki bir değişime sevk edecek olan özellikleri şöyle ifade eder:

Kaçış, bireyin yitirdiği güvenliği geri getirmez ancak sadece bireyin kendi özünü unutmasına yardımcı olur. Kendi bireysel özünün bütünlüğünü kurban etme pahasına yeni ve cılız bir güvenlik bulur. Yalnız olmaya dayanmadığı için kendi özünü yitirmeyi seçer. Böylece özgürlük –bir şeylerden özgürlük anlamında- yeni boyunduruklara yol açar. Oysa insan, kendi özünü gerçekleştirerek kendisi olarak özgürlüğe ulaşabilir. Bunun için kişinin coşkusal, zihinsel ve duygusal deneyimlerinde ve iradesinde etkinlik gösterebilen yaratıcı etkinliğin niteliği önemlidir (Fromm, 1993, s. 223).

Handan evlilikle birlikte özgürleşme taleplerinin hepsinden vazgeçmiş gözükse dahi bu vazgeçişin ya da kaçışın temel nedeni, değişim istencinin zihinsel düzeyde kalmasıyla yakından ilgilidir. Bireysel değişim çabası, zihinsel düzeyde bilgiye olan merak ve öğrenmek ihtiyacıyla sınırlı kalarak benliği oluşturan duygu ve eylem alanlarına sızmamıştır. Bu yüzden başlangıçta özgürleşmeyi arzu eden genç kadın, kendi benliğiyle yoğun bir şekilde karşı karşıya geldiği evlilik deneyiminde toplumsal olanın hafıza ve öğretilerine boyun eğen bir güçsüzlük içerisinde davranmaktan kendini kurtaramamıştır. Bu bağlamda Handan'ın anlatıcının en başından beri okura sezdirmeye çalıştığı özgürleşme talebi, “yeni kadın”ı temsil etme endişesi etrafında zayıflar. Sadakatsiz ve tahakkümcü kocaya karşılık yetiştirilebilecek

bir çocuktan mahrum olmak ise Handan’ı giderek yalnızlaştırılan bir başka deyişle kendisini toplumdan soyutlanmış hissetmesine yol açan bir durum olarak yaşanır. Bu güçsüzlük hâli hastalığa dönüşerek onu Refik Cemal’e dolayısıyla gayr-i meşru olana yakınlaştırır. Böylece romanın başlangıcındaki özgürlük istenci, bu sefer de aşk ve utanç duygularının arasında giderek Handan’ı yitikleştirir.

Yeni kadın kimliği bağlamında belirginleşen özgürleşme olgusu, bunun ancak çocuk üzerinden gerçekleşebilme ihtimaline izin verir görünümündedir. Çünkü asıl mesele, kadınların kendi benliklerini gerçekleştirme mücadelesi değil onların toplumsal düzen tarafından dayatılan yeni vazifelere uyumlanma süreçleridir. Adıvar için kadınlık, eğitilmiş fakat annelik vasfı üzerinden idealize edilen bir kültürel kimlik olarak imâ edilir. Böylece özgürleşme olgusunun sınır ve imkânları da en baştan belirlenmiş, tanımlanmış olur. Ayrıca “yeni erkek” olarak okura sunulan erkek karakterler de toplumsal normlara direnerek benliklerini ve hayatlarını dönüştürerek inşa eden böylece özgürleşme olgusunun yalnızlık, güçsüzlük ya da uyumlanma risklerine yenik düşmeden var olan kadın kimliklerine henüz hazır değillerdir.

Özgürleşme Çıkmazı: Eşiktekilerin Masumluluğu ve Öteye Geçenlerin Cazibesi

Handan’ın hem özgürleşme hem de yeni kadın olma iddiası ile başlayan fakat geleneksel düzene teslim olan algısını daha iyi anlayabilmek için Adıvar’ın 1910’da yayımlanan *Seviye Talip*’teki Macide ve Seviye karakterlerine yakından bakmak gerekir. *Handan* ile tematik olarak benzer kurgulara sahip olan *Seviye Talip*’te yeni kadın tipinin temsili olan Seviye, gerek duygu gerekse eylem düzeyinde özgürleşmeyi talep etmekle kalmayıp eril tahakküme karşı çıkar ve hayatını yeniden inşa etme yolunu seçer:

Seviye babasının yanında altı ay kemal-i sükûnetle münzevi bir hayat geçirdi. Sonra gençliği ve herkesin yaşamak için hakkı namına isyan etti. Eğer kocası kendisine hürriyetini iade etmezse sevdiği adamla yaşayacağını, vicdanen kendisini serbest addettiğini yazar. Bu mektuba evvela gözyaşlı ve sonra tehditli cevaplar gelir. Nihayet bir gün, mektuplardan biri Seviye’nin babasının eline geçer; altına Talip Bey’in yazısıyla birtakım müftereyat ilave edilmişmiş! Seviye ertesi gün babasının evinden çıktı. Cemal’le alenen yaşamaya başladı. Bundan sonra Talip Amca onları daima takip ediyor ve her mahalleden çıkartıyordu. Nihayet Seviye olduğu yerleri gizlemeye mecbur oluyordu; fakat Seviye’de kendi iffet ve doğruluğuna metin bir kanaat var! O, izdivacın sade aşk üzerine müesses olabileceği iddiasında! (Adıvar, 2020b, s. 55).

Seviye’nin özgürleşme olgusu bağlamında hem babasından hem de kocasından hürriyetini talep etmesi ve bunu yaparken de ataerkil sistemin onaylamayacağı bir hayatı sürmekle onları tehdit etmesi ve bu konuda vicdanen serbest olduğunu söylemesi, Seviye’nin duygu, düşünce ve eylem odaklı benliğinin dönüşmüş olduğunu okura gösterir. Nitekim Seviye, Handan gibi sadece özgürleşmeyi talep eden bir kadın olarak kurgulanmamıştır. O, aldığı eğitimle birlikte özgürleşme mücadelesi veren, toplumsal normlarla çatışmaktan kaçınmayan bir kadın olarak okurun karşısına çıkar. Seviye, Handan gibi sadece duygular alanında kalmayı tercih ederek ataerkil bakışın kadın kimliği üzerinden tanımladığı sınırsız sevgi, fedakârlık ve itaatkârlık özellikleri arasında sıkışıp mutsuz olduğu evlilik çemberinin içinde kalmaz.

Seviye'nin çocukluğuna dair anlatılanlar Handan'ın erkeksi bulunan tavrıyla benzerlikler gösterir: “O yaşta kızların yanında hissettiğimiz, yaşımıza mahsus, eza ve mahcubiyeti hissettirmeyen açık çehreli, faal ve bir erkek çocuk kadar jimnastiği ve erkek oyununu sever bir kızdı. Oraya taşınır taşınmaz onunla hemen arkadaş olmuştuk” (Adıvar, 2020b, s. 34). Ayrıca Seviye'nin musikiye olan merak ve aşkı da dikkat çeken bir özelliktir. İclal Vanwesenbeeck Seviye'yi Adıvar romanlarındaki musikiye ilgileri açısından şöyle değerlendirir:

Aslında Seviye, Halide Edip romanlarındaki tek soprano değildir. *Handan* romanında Hüsnü Paşa'nın sevgilisi Matmazel Juliette de bir opera sanatçısıdır. Kısa hikâyelerinde aktrisler, oyun yazarları ve bestekârlar da vardır. Sinekli Bakkal'da eşsiz sesiyle herkesi kendine hayran bırakan hatip Rabia da Seviye gibi sesiyle var olan bir karakterdir. Ama hiçbiri primadonna Seviye mertebesinde bağımsız, sanatıyla güçlenen ve yaşayan bir kadın değildir (Vanwesenbeeck, 2020, s. 167).

Seviye'nin sanatındaki başarısı, onun hem eğitim ve yeteneğiyle ilgili bir durum olarak değerlendirebilecekken hem de kendi istekleri etrafında bir yaşantı oluşturabilme iradesiyle yakından ilişkilidir. İlk başta çevresi tarafından sevdiği adamla birlikte yaşadığı için ötekileştirilen Seviye, zamanla kabul görecektir hatta sanatıyla hayranlık uyandıracaktır. Ancak Fahir'in Seviye'ye duyduğu hayranlık, bir zaman sonra genç kadının kötü sonu hazırlayacak bir tutkuya dönüşecektir. Tansu Bele, Seviye'nin hem tarihsel dönem hem de romansal hakikat bağlamındaki yerini şu şekilde açıklar:

Seviye'nin yaşantısı toplumun kadın-erkek ilişkilerinin; Türk üst düzey insanların haremli, selâmlıklı köşklerinde, konaklarında sürdürülen, ayrımlı iç dünyalarına kilitlemiş yaşamlarına henüz uygundur değildir. Yine de batılı kadının özgür imgesine tutkun Fahir için o; karşısına dipdiri çıkan, yaşayan bir örnektir! Bilincinde olmasa da, düşlerinde aradığı kadın, odur! Çünkü Seviye; toplumda özlenen ve aranan özgürlük düşünün kadında simgeleşen biçimidir. O dönemin alafrağa yaşamına özenen yapay, yüzeysel görünümlü Türk salon yaşantılarında bile eleştirilir; çünkü içinden geldiği gibi, duyguları ve düşünceleri doğrutusunda, özgürce davranan, kişilik sahibi bir kadındır (Bele, tsz., s. 56).

Özgürleşme Arayışında Bireysel Arzunun Önüne Geçen Toplumsal Fayda Bilinci

Roman özellikle Handan'ı da daha iyi anlayabilmek açısından Fahir'in eşi Macide'ye yakından bakmayı gerekli kılar. Macide romanın başlangıcında değişime karşı direnç gösteren, “yeni hayat”la mesafesi gelenekle sınırlı bir kadın olarak okurun karşısına çıkar:

‘Bak sana söyleyeyim Fahir! Ben Türk kızıyım. Senin gibi İngiltere’de bulunmadım. Frenk karıları gibi öyle açık saçık yabancı erkeklerin yanına çıkamam.’ ‘Sana kim yabancı erkek yanına çık diyor? Numan benim kardeşim gibi de onun için söylüyorum. Hem onun karısı da benim yanıma çıkacak da...’ Macide hiddetli bir tavırla cevap verdi: ‘O isterse çıksın. Kim bilir nasıl şıllık şey! Yeni hürriyet kadınlarından olacak... Ben Türk kızıyım, Müslüman kızıyım; öyle şeylere gelemem...’ (Adıvar, 2020b, s. 25)

Macide'nin modernleşmekte olan kadın ve hayatlara karşı sergilediği tutum, kocası Fahir ile arasında mesafeye yol açmakla birlikte Fahir, her seferinde Macide'yi değişime sevk etmeye çalışır. Nitekim bir müddet sonra Macide kendi belleğine ve gerçekliğine dair hakikati tüm çatışmasıyla Fahir'e anlatır: “Ben sana uymak istesem annem güceniyor; anneme uysam sen beni sevmeyeceksin. Sen bilmezsin, annemin çocukluğumdan beri her dediğini kabul

etmeyi doğru bulmak yok mu, ondan zor vazgeçiyorum” (Adıvar, 2020b, s. 48). Handan’ın aksine Macide’nin duygu ve düşüncelerini ifade ederek var olma mücadelesi ve kocasına bu evlilikten vazgeçme seçeneğini sunması, erkeği de evlilikte duygusal sorumluluklar alanına çekmek isteyen bir bilincin dışavurumudur. Nitekim Fahir dönemin ve romanın sözde yeni erkeği olarak Macide’yi anlayacak ve ona değişimi konusunda yardımcı olacaktır. Hülya Argunşah’a göre “Avrupa’da eğitim görerek gelmiş olan Fahir, bir aydın olarak aklıyla hareket etmesi ve birikimini -milletin anası- kadını eğitmek için kullanması gereken ‘öğretmen’dir” (Argunşah, 2015, s. 36). Romanın başlangıcında Fahir’in eşi Macide’den yola çıkarak geleneksel kadın tipiyle ilgili düşünceleri, toplumsal değişim için öncelikle kadının değişimini gerekli gören bir vurguyu içerir: “Çok zaman Macide’nin bu sükûnperver, muti, biraz da sathi görünüşünden başka bir şahsiyeti var mı diye düşünmüştüm. Fakat hayır! Onlar bir sınıf genç kızlardır ki gazete okuyabilecek, mektup yazabilecek kadar okur, yazarlar; sonra bütün zamanlarını ev hayatına hasrederler” (Adıvar, 2020b, s. 14). Bunun yanı sıra Fahir, Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte kadınlarla ilgili faaliyetlere de eleştirel bir gözle bakacaktır. Kadın meselelerini içinden çıkılmaz bir muamma olarak görmesi, onun kadının değişimi ve özgürleşmesi hususundaki korkularını sezdiren bir nitelik taşıır:

Bir kısmı kadını esir yapacak, diğer kısmı da ona süslü bir oyuncak nazarıyla bakacak. Eğer kadına arkadaş ve müstakbel unsurun yegâne validesi ve mürebbiyesi diye bakanlar ve onları o surette yetiştirmek isteyenler varsa bunlar ekalliyette veyahut nazariyesi bol, teşebbüsü az tarafta... Ben hangi tarafa mensubum? Pek bilmiyorum. Kadın meselesi için vazih bir fikrim ve arzum yok. Bu beni içinden çıkılmaz bir muamma gibi yorar, esnetir (Adıvar, 2020b, s. 17)

Modernleşme ekseninde oluşturulmak istenen yeni toplum-yeni insan projesinin kurucu özneleri olarak işaretlenen erkekler, kadının değişimindeki söz hakkına sahip eril belirleyici ve denetleyici kimlikler olarak yer alırlar. *Handan*’daki Refik Cemal ve Server, *Seviye Talip*’teki Fahir, henüz zihinsel ve duygusal düzeyde kadınların değişimine ve özgürleşmesine hazır değillerdir. Onlardaki tahakküm kurma isteği himayeye ve şefkate muhtaç kadını sevip yüceltmek, itaat etmeyen kadını ise arzu nesnesi olarak görmekle açığa çıkar. Nitekim Refik Cemal Handan’ı hastalandığında sevip yüceltecek, Fahir ise Seviye’ye duyduğu tutkunun esiri olacak ve ona tecavüz edecektir. Bu durum kadınlardan modernleşmesini bekleyen eril zihniyetin henüz buna hem zihin hem de duygu ve arzu düzeyinde hazır olmadıklarını gösterir. Ayşe Duygu Yavuz’un belirttiği gibi erkek karakterin ideal kadın için henüz hazır olmadığı aktarıldığı *Seviye Talip*’te kadınların isterlerse modern yaşama entelektüel formasyonla, giyim-kuşama ve kamusal pratiklerle uyum sağlayabileceklerinin altı çizilmiştir. Ayrıca romanın kadınların yüksek seviyede eğitim almış, milli ve toplumsal meselelerle ilgili olmasını bekleyen sözde modern erkek kimliğinin öncelikle tahakkümcü ikelliği ile yüzleşmesini aktarmak üzerine yazıldığı ileri sürülebilir (Yavuz, 2018, s. 153). Romanda Fahir’in Seviye’ye yaşattıkları için duyduğu pişmanlığın yanında “Şüphesiz Macide hiçbir şey bilmiyor. Bu günlerde, memleketi yiyen ihtilalle o kadar meşgul ki!” (Adıvar, 2020b, s. 153) ifadesi, Macide’nin Fahir’e ayak uydurmak ve onu kaybetmemek adına gösterdiği değişim gayretinde başarılı olduğunun belirtisidir. Ancak bu değişim Macide için Fahir’i kaybetmemek adına yeterli olmamıştır. Çünkü mesele sadece kadınların değişimi ve özgürleşmesi değil kadınlardan önce erkeğin zihin, duygu, arzu ve eylem odaklı değişimine köktenci bir şekilde ihtiyaç duyulmasıdır.

Macide evliliklerinin en başından beri Fahir'e "Eğer kendin gibi düşünür, yeni usulde bir kadın görürsen seversin, diye korkuyorum" (Adıvar, 2020b, s. 49) diyerek Fahir'in kendisinden gidebilme ihtimalini fark etmiş ve değişmek zorunluluğunu fazlasıyla hissetmiştir. Bu korkusuyla baş edebilmek için genç kadın öğrenmek, kendini yetiştirmek çabası içerisine girmekten kaçınmamıştır: "Bundan sonra Macide'de yeni bir merak uyandı. Vaktini okumaya sarf ediyor; İngilizce alfabeler, coğrafya, tarih kitapları, hıfzıssıhha risaleleri, hasılı ne bulursa okuyor ve her ilan edilen kitabı aldırtıyordu." (Adıvar, 2020b, s. 49-50). Macide'nin okuyup öğrenme çabası, sadece ilimle ve toplumsal meselelerle sınırlı kalmadığı gibi musiki ile de ilgilenmeyi arzu eder ve Seviye'nin sevgilisi olan Macar asıllı Cemal Bey'den piyano dersleri almaya başlar. Ondaki kendini geliştirip değiştirmek kararlılığı kesintiye uğramadan devam ettiği gibi o artık "yeni hanımlar gibi giyinmek" (Adıvar, 2020b, s. 62) arzusuyla tuvaletleriyle de meşgul olan bir kadın hâline gelir. Fahir, ondaki bu merakı "maddi arzularının en büyüğü" (Adıvar, 2020b, s. 62) olarak nitelendirerek kimi kez fazla bulduğu dekoltelelerinden rahatsızlık duymaya başlar. Bu durum "yeni kadın"ın eğitiminden, davranışlarına, giydiği kıyafetlerden bedenine ve duygularına kadar eril bir denetimin altında bu değişimi gerçekleştirmeye çalıştıklarını gösterir. Ayrıca Macide'nin ve Seviye'nin görüntülerine ilişkin eril arzuyu çağrıştıran tasvirlerin yapılması ise kadınları arzu nesnesi olarak görmekten vazgeçmeyen tahakkümcü zihniyetin bir başka belirtisidir. Ancak Macide sadece düşünce değil duygu ve eylem düzeyinde de tüm adanmışlığıyla dönüşerek romanın "ideal/yeni kadın"ı hatta anlatıcının bir nevi sözünü emanet ettiği kişi hâline gelmeyi başarmıştır. Nitekim onun, çocuğu Hikmet'in dersleriyle ilgilenmesi demek bir neslin çocuklarını yetiştirebilecek özelliklere sahip yeni bir kadına dönüşmüş olması anlamına gelir: "Macide'yi, bir-iki sabah, Hikmet'in dersiyle meşgul buldum. Elinde elifba cüzü, saatlerce, harfleri öğretmekle meşgul olduktan sonra ona şifahi dersler veriyor. Masasının üstü terbiye-yi etfale ait İngilizce kitaplarla mâli" (Adıvar, 2020b, s. 142). Romanın başlangıcında toplumsal meselelere ilgi duymayan Macide'deki değişimin sadece piyano dersleri ve okuma-öğrenme uğraşısı ile sınırlı kalmaması, çocuğu Hikmet'in eğitimiyle de meşgul olması "nesil yetiştiriciliği" misyonunu kazandığını ortaya koyar. Bu durum dönemin kadının eğitimi ile toplumsal gelişme arasında görülen yakın ilişkiyle uyumluluk gösterir ve Serpil Çakır dönemin kadınlarına biçilen misyonu şöyle açıklar:

Eğitimin kadın sorunlarının, hatta ülke sorunlarının çözümünde en temel ekseninde olmasının nedeni, henüz yeterli nitelikte annenin yetişmemesiydi. Bir toplumda, değer ve bilgi aktarıcısı olarak okuldan başka araç yoksa o eğitim her zaman eksik olacaktı. Toplumsallaşmada kadına yeni bir misyon yüklenmişti: 'Nesil yetiştiriciliği'. Bu görevle toplumsal yapıda amaçlanan değişim, en kestirme yoldan gerçekleştirilebilecekti (Çakır, 1994, s. 229).

Macide'nin değişim serüveni, başlangıçta kocasına uyumlanma süreci olarak belirse de bir müddet sonra bu durum Macide'nin kendini dönüştürüp gerçekleştirme sürecine evrilir. Nitekim genç kadının Fahir'i kaybetmesi, Handan'da olduğu gibi bir bilinç kaybına ya da öz yıkıma yol açmaz. Fahir'in Macide'den uzaklaşarak Seviye'ye aşık olduğunu yazdığı bir mektupla itiraf etmesine karşılık genç kadın Handan gibi sevgisizliğe, eril talep ve tahakkümlere razı göstermez, kocasından uzaklaşır ve kendini oğlunun eğitimine adar. Annelik vasfının kurgusal olarak bu yıkıma izin vermediği böylece kadınların eğitimi konusunun öncelikli çocuk eksenli olduğu bir kez daha vurgulanmış olur. Bu bağlamda

Handan’ın aksine Macide’nin çocuğunun olması, varlığını yeniden inşa etmek gücünü kesintisiz olarak kendisinde bulmasının önemli bir nedeni olarak görünse dahi değişim ve özgürleşme istencinin bireysel olanın yörüngesinden çıkarak toplumsal amaçlara doğru genişlediğini belirtmek gerekir. Nitekim Macide’nin oğluna ders verirken söylediği şu cümleler bireysel arzuların toplumsal bilinç ve vazifelerin önüne geçmemesi gerektiğini ifade eder: “Yalnız topla tüfekte değil, iradenle de cesur olacaksın; fena şeyleri yapmamak için cesur, inandığın, doğru bildiğin şeyi yapmak için, öldürseler bile cesur olacaksın oğlum” (Adıvar, 2020b, s. 143). Anlatıcı Fahir üzerinden inşa edemediği “yeni erkeklik” kimliğinin oluşumunu ise gelecek nesli oluşturacak olan erkek çocuklar üzerinden kurmaya çalışır. Kadınlar ise bu neslin yetiştiricisi olmak vazifesiyle öne çıkan kimlikler olarak işaretlenir.

Sonuç

Halide Edip Adıvar’ın *Handan ve Seviye Talip* romanlarındaki kadın karakterlere yakından bakıldığında, kimi zaman onların sanılanın aksine dönemin yeni kadın kimliğini temsil etmediği görülmektedir. Handan’ın romanın başlangıcında bir dava kadını olma emeli, aşk/evlilik ilişkileri söz konusu olduğunda kesintiye uğramakla kalmaz genç kadın, duygular alanında savrulurak yitikleşir. Onun toplum için kendisini feda etme istenci, evlilikte eril tahakküme boyun eğerek bir kadının duygu yoğunluğunu ve fedakârlığını ispat etme bilincine dönüşür. Bu durum bireysel değişim talebi ile benlik dönüşümü arasındaki büyük farkı gösterir. Benlik dönüşümünün krizli, kişiyi toplumdan soyutlanmış ve yalnız hissetmesine yol açan riskleri karşısında kişi, ya yaratıcı zihnini açığa çıkararak mücadele etmeye devam edecektir ya da duygusal bir güçsüzlük buhranı içinde vazgeçecektir. Oysa Handan merkezinde anlatıcının kurguladığı kadın kimliği, değişimi sadece bireysel ve düşünce düzeyinde talep eden ancak duygu ve eylem alanlarında kendini dönüştürmek gerekliliğinin farkına varamayan bir halde okurun karşısına çıkarılır. Bu yüzden Handan için “duygusal güçsüzlük”, benlik dönüşümüne ilişkin bir çabanın sonucundan ziyade evlilik birliği içinde ataerkil düzene teslim olan bir kadınlık deneyimi içerisinden yaşanır. Kocasını Refik Cemal tarafından daima masumiyeti üzerinden tasvir edilen Neriman ise Handan gibi eğitilmiş bir kadın olmasına rağmen, romanın daimi pasif ve masum kadını olmanın ötesine geçemeyecektir.

Kadın karakterlerin Osmanlı modernleşme hareketleri bağlamındaki özgürleşme talepleri daha çok eşe uyum sağlayabilmek vurgusu üzerinden kurgulanmıştır. *Seviye Talip*’teki Macide kendini eğitip geliştirmenin yolunu bulmuş ve çocuğunun eğitimiyle de yakından ilgilenerken özgürleşme arzusunun en çetrefilli kısmı olan benlik dönüşümünü hem kendisi hem de çocuğu üzerinden gerçekleştirme çabasını gösterebilmiştir. Seviye ise bütün bu örneklerin dışında, başta kendi babasına dolayısıyla ataerkil otoriteye karşı çıkarak bir özgürleşme mücadelesi verir. Seviye’nin gerek toplumsal gerekse romanın daha çok eş ve çocuk üzerinden tanımlanan yeni kadın kimliğinin dışındaki özgürleşme serüveni, bireysel bilincin toplumsal bilinçten bağımsızlaşarak kendini inşa etmesiyle gerçekleşir. Bu durum kişiyi yalnızlaştırıp güçsüzleştirerek toplumsal normlara uyumlanmaya davet edebilecek böylece özgürleşme girişimini kesintiye uğratabilecek özellikler içerir. Seviye’nin Fahir’in tecavüzüne uğrayarak yok edilişi ise genç kadının ataerkil düzene ve toplumsal normlara karşı gelişinin bir cezası olmaktan ziyade, dönemin sözde yeni erkeğinin değişmek ve özgürleşmek

isteyen kadına tahakkümcü yaklaşımının onu ikincil bir cins, arzularının nesnesi olarak görmekten vazgeçmemesinin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Fahir'in kadınların modernleşmesi gerektiğini düşünen ve eşi Macide'nin de değişimini isteyen tavrı, sözde yeni erkekliğin talep ettiği ile var olan kendi gerçekliği arasındaki çelişki ve mesafeyi ortaya koyar. Halide Edip Adivar dönemi içerisinde Seviye'nin düşsel sayılabilecek bu kurgusu haricinde, diğer kadın karakterlerinin özgürleşebilme sınırlarını ataerkil normlar etrafında sıkı bir biçimde belirlemiş, bireysel kimliklerden ziyade toplumla uyumlu ve toplumsal vazifelerini önceleyen kimlikler kurgulamaya özen göstermiştir. Bu bakımdan Adivar'ın ilk dönem romanlarından olan *Handan*'da ve *Seviye Talip*'te, kadının modernleşme süreci, özgürleşmeye ilişkin talepleri ataerkil anlayışla ve toplumsal normlarla mümkün merteye uyumlanabilecek özellikler üzerinden kurgulanmıştır. Bu durum anlatıcının bir yandan kültürel özü muhafaza etmek endişesi etrafında kurguladığı “yeni kadın” kimliği ile ilişkili olduğu kadar toplumsal cinsiyetin sadece zihin değil duygu, eylem ve beden alanlarını da biçimlendiren, kişiyi bir benlik uyarlamasına sevk eden yapısıyla ilgilidir. Ayrıca kadın ve erkek fark etmeksizin hakiki değişim ve özgürleşme serüveninin kişinin duygu, düşünce, eylem ve beden alanlarına yansıyan bir benlik dönüşümü ile gerçekleşebileceğini belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Adivar, H. E. (2020a). *Handan*. (28. baskı), Can Yayınları.
- Adivar, H. E. (2020b). *Seviye Talip*. (Çevrimyazı ve yayına hazırlayanlar: İ. H. Cora & İclal Vanwesenbeeck). Can Yayınları.
- Argunşah, H. (2015). Halide Edip’te değişen kadının romandaki izdüşümleri: Seviye Talip’ten Ateşten Gömlek’e. *TÜBAR XXXVII, Bahar*, s. 27-52.
- Bele, T. (tsz.). *Halide Edip Adivar/İlk dönem yapıtları*. Siyah Beyaz Yayınları.
- Berktaş, F. (2017). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e feminizm. T. Bora & M. Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce Cumhuriyet’e devreden düşünce mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in birikimi içinde* (s. 348-361). Cilt 1. İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2018). *Eril tahakküm*. (Çev. B. Yılmaz, 4. baskı). Bağlam Yayınları. (Orijinal çalışma 1998 yılında yayımlandı.)
- Butler J. (2012). *Cinsiyet belası-Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi* (Çev. B. Ertürk 3. Baskı). Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 1990 yılında yayımlandı.)
- Çakır, S. (1994). *Osmanlı kadın hareketi*. Metis Yayınları.
- Enginün, İ. (1995). *Halide Edip Adivar’ın eserlerinde doğu ve batı meselesi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Fine, C. (2020). *Toplumsal cinsiyet yanılısaması*. (Çev. K. Tanrıyar, 3. baskı), Sel Yayıncılık. (Orijinal çalışma 2010 yılında yayımlandı.)
- Fromm, E. (1993). *Özgürlükten kaçış*. Öteki Yayınevi.
- Fromm, E. (2012). *Özgürleşme olgusu*. Altınpost Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (2011). *Yenileşme sürecinde Türk kadını 1839-1923*. Ötüken Yayınları.
- Paralı, E. (2001). *Halide Edip Adivar ve romanlarında Cumhuriyet dönemi yeni kadın kimliği* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Postl, G. (2009) Tekrar etme, alıntılama, altüst etme Irigaray’ın taklit kavramının politikası. *Cogito Feminizm içinde* (s. 146-158). Yapı Kredi Yayınları.
- Van Os, N. A. N. M. (2017). Osmanlı Müslümanlarında feminizm. T. Bora & M. Gültekin (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce Cumhuriyet’e devreden düşünce mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in birikimi içinde* (s. 335-347), Cilt 1. İletişim Yayınları.
- Vanwesenbeeck, İ. (2020). “Sonsöz” *Handan*. Can Yayınları.
- Yavuz, A. D. (2018). *Arzuyu millileştirmek: 1909-1928 arasında yazılmış romanlarında kadın kimliği* [Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>